PROCEEDING BOOK

KARADENİZ 18. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

RİZE
4 - 6 TEMMUZ 2025

KARADENİZ
18. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ

KARADENIZ
18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
July 4 - 6, 2025
RIZE

ISBN : 978-625-5962-95-9

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

July 4 - 6, 2025

RIZE

Edited By

PROF YAKUP BABAYEV

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: *Prof. Dr. Hülya Çiçek*

Prof. Dr. Ali Bilgili
Prof. Dr. Naile Bilgili
Prof. Dr. Başak Hanedan
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
Assist. Prof. Ihwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Aynurə Əliyeva
Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Conference–2025 ©

CONFERENCE ID

KARADENIZ 18TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOSCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
JULY 4 - 6, 2025
RIZE

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey - Singapore - Kazakhstan - Malaysia- United Kingdom- Iran - Czech Republic - South Korea – Romania – Canada- Italy- Thailand- India – ¬ Netherlands- Kenta – Lithuania- Serbia- Armenia- Poland- Portugal- New Zealand- Brazil – Russia – Peru – Ghana – Colombia – France- Mexico - South Africa – Sweden – Pakistan – Greece- Egypt- China – Indonesia- Argentina- Bangladesh- Philippines- Denmark- Switzerland- Morocco- Qatar – Algeria – Japan – Georgia- Germany- Tunisia- Oman- Lebanon- Nigeria - Bulgaria -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
90 papers presented by participating from Turkey and 114 papers from other Countries
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

Issued: 30.07.2025
ISBN: 978-625-5962-95-9

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Ali BILGILI – Turkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Turkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Turkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Turkiye
Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU – Turkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBIGI – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Turkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Turkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Turkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Turkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Turkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Turkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Turkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı : E-98102723-903.07-475454
Konu : Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:
Gereği:
Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:
Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 - GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17
e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi
Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL**	1	EVALUATING DATA-DRIVEN POLICY FROM A BEHAVIOURAL PERSPECTIVE: DEPARTMENT OF BEHAVIOURAL PUBLIC POLICY AND NEW GENERATION TECHNOLOGIES	Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
		2	THE IMPACT OF DIGITAL MEDIA ON POPULIST SUCCESS IN THE CONTEXT OF PERCEPTION MANAGEMENT: HOW IS VOTER'S ACCESS TO INFORMATION SHAPING?	Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
		3	INTERNATIONAL REGULATIONS RELATED TO DISABILITY AND ITS REFLECTIONS ON TURKEY	Ayça GÖZÜM POLAT
		4	EFFECT OF ENVIRONMENTAL POLLUTION ON FLOOD OCCURRENCE AND ENVIRONMENTAL MEASURES TO BE TAKEN AND POLICIES TO BE IMPLEMENTED FOR EFFECTIVE FLOOD RISK MANAGEMENT	Dr. Öğr. Üyesi Sefa MIZRAK
		5	SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ	GÖKBERK YILMAZ OĞUZ DOÇ. DR. HALİS KIRAL
		6	POLİTİCS BEHİND THE SCENES: THE POLİTİCAL THOUGHT OF MEHMED ZAHİD KOTKU AND REFLECTİONS ON TURKİSH POLİTİCS	Dr., FATMA NESİBE ÇOLAK

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Canan YILDIRAN**	1	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON FACTORS AFFECTING ELECTRIC VEHICLE PREFERENCE	Doç. Dr. Onur ÇELİK
		2	NON-UNION FEMALE WORKERS' PERCEPTIONS OF UNIONIZATION	Yüksek Lisans Öğrencisi ZEHRA KAMİTOĞLU Dr. Öğretim Üyesi BANU AÇIKGÖZ
		3	A REVIEW ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND PUBLIC RELATIONS IN TEA AGRICULTURE	Assistant Professor Doctor Mehmet TATOĞLU
		4	TÜRKİYE'DE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİ VE YATIRIMCI KARARLARINA ETKİSİ	Yüksek Lisans Öğrencisi SEVİM MİHRİŞAH KARAKUŞ Dr. Öğr. Üyesi MEHMET YOLCU
		5	EXAMINING THE CRITICAL THINKING TENDENCIES OF UNDERGRADUATE STUDENTS	Doç. Dr. Canan YILDIRAN
		6	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF TRADE WARS ON GLOBAL SUPPLY CHAINS	Res. Asst. Dr., GÖZDE ÇAĞLAR GHASIDI

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. YASEMİN BAKİ**	1	The Effect of Concept Map Usage in Nursing Education	Nurse, Mehmet BAYAR Assistant Professor, Enes BULUT
		2	STUDENTS' SHIFTING PERSPECTIVES ON AI TOOLS IN EDUCATION	Assoc. Prof. Dr. MEHMET KANIK
		3	REVERSE ENGINEERING ACTIVITY IN SCIENCE TEACHING: BROKEN TELESCOPES	Student, MERVE BİLGİÇ Prof. Dr. UĞUR SARI
		4	FARKLI BÖLÜMLERDEKI ÖĞRETMEN ADAYLARININ KATI ATIK VE GERİ DÖNÜŞÜME YÖNELİK TUTUMLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, ELANUR ÇELİK Prof.Dr.,TOHİT GÜNEŞ
		5	KORKAK BİR KAHRAMAN ADLI ÇOCUK KİTABININ ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	Öğretmen, PINAR ERDEM Doç. Dr. YASEMİN BAKİ
		6	6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ÖZETLEME BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr. YASEMİN BAKİ Öğretmen, PINAR ERDEM
		7	TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE EĞİTİMİN SOSYAL DEĞİŞMEYE ETKİSİ	YL Öğrencisi Erhan YAPRAK Dr.Öğr.Üyesi ZİYNET BAHADIR
		8	ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFENİN ÇOCUKLARIN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNE ETKİSİ	Merve TAŞGIN Doç. Dr. Ümmühan YEŞİL DAĞLI

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. GÜLHANIM KARAOĞLU**	1	İLETİŞİM FAKÜLTESİ AKADEMİSYENLERİNİN SİBERKONDRİ (CYBERCHONDRİA) DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Prof. Dr. NACİ İSPİR Doç. Dr. GÜLHANIM KARAOĞLU
		2	YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ YEREL GAZETECİLİĞE ETKİLERİ: ERZURUM YEREL BASIN ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ	Doç. Dr. GÜLHANIM KARAOĞLU Prof. Dr. NACİ İSPİR
		3	AMERİKAN SİNEMASINDA TOPLUMSAL CİNSYET ROLLERİ ÇERÇEVESİNDE KADININ DOMESTIC NOIR ÜZERİNDEN TEMSİLİ	Dr. ECE EROL
		4	IRAK BASININDA YER ALAN SAVAŞ HABERLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME: İSRAİL-GAZZE SAVAŞININ AL-SABAH VE AL-ZAMAN GAZZETESİ ÇERÇEVESİNDE ELE ALINMASI	Prof. Dr. ALİ KORKMAZ MUDHAFAR MOATASEM M. TAHER AL ABBAS
		5	İLETİŞİMDE GÖRÜNMEYEN DALGA: ÖRGÜTLERDE DUYGUSAL BULAŞMANIN ROLÜ	Dilek DURMUŞ Doç. Dr. Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY
		6		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU**	1	THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN MEDICAL TOURISM ON HEALTH PROFESSIONALS' CULTURAL COMPETENCE LEVELS	Yükseklisans Öğrencisi Kübra AKÇAY Doç. Dr. Fuat YALMAN
		2	SYSTEMATIC REVIEW OF THE ACADEMIC LITERATURE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN EDIBLE INSECTS AND GASTRONOMIC TOURISM	Öğr. Gör., MERT CAN TEKELER Öğr. Gör. Dr, SİBEL ÖZDEMİR
		3	ORDU İLİNE AİT COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN RESTORAN MENÜLERİNDE KULLANILMA DURUMU	Turgay UÇAR DOÇ. DR. MEHMET KABACIK
		4	KARADENİZ GELENEKSEL MUTFAK EKİPMANI GUDAL/KUDAL'IN BİLİNİRLİĞİNİN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN
		5	TRABZON'DA BİR GASTRONOMİ ETKİNLİĞİ "AKÇAABAT OT FESTİVALİ"	Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU
		6		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade**	1	THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPTS OF ART AND CREATION THROUGH THE CENTURIES and LARRY SHINER'S "THE INVENTION OF ART"	Doç. Dr. Sevra FIRINCIOĞULLARI
		2	THE TIME AND SPACE THAT FITS THE POET IN ERDEM BAYAZIT'S WORLD OF POETRY	Batuhan ŞUORUÇ
		3	A LİTERARY EVALUATION: THE POETIC IDENTITY and POETRY OF CANSIZ HOCA	Zeynep Gül GÜNAYDIN
		4	A SOLARPUNK EXPLORATION OF ECO-SPIRITUALITY AND POSTHUMAN CONNECTION IN A PSALM FOR THE WILD-BUILT BY BECKY CHAMBERS	Öğr. Gör. Dr. Duygu KORONCU ÖZBİLEN
		5	POSTCRITIQUE AND INTIMACY IN OCEAN VUONG'S NOVEL ON EARTH WE'RE BRIEFLY GORGEOUS	Öğr. Gör. Dr. Duygu KORONCU ÖZBİLEN
		6	THE BAKU LITERARY ENVIRONMENT OF THE EARLY 20TH CENTURY and ALIAGHA VAHID'S CREATIVITY	Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade
		7	Epistemolojiden Ontolojiye: Dilthey'den Gadamer'e Hermeneutik Bir Geçiş	Doktora Öğrencisi Büşra Betül ÖZTÜRK GÜL Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
		8	Hermeneutiğin Sınırları Üzerine: Gadamer'in Dilthey Eleştirisinin Değerlendirmesi	Doktora Öğrencisi, Büşra Betül ÖZTÜRK GÜL Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN**	1	ÇAĞDAŞ SANAT PRATİĞİNDE GÜNDELİK YAŞAM OLGUSU	Yüksek Lisans Öğrencisi, Furkan YILDIRIM Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SEVİNÇ
		2	AT THE INTERSECTION OF PARAMETRIC DESIGN AND 3D CERAMIC PRINTING: BRIAN PETERS' MODULAR PROJECTS	Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
		3	INNOVATIVE APPROACHES IN NGOZI OMEJE EZEMA'S CERAMIC ART: AN ANALYSIS OF THE LEAF SERIES	Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
		4	SUSTAINABILITY AND CIRCULAR ECONOMY IN THE FOOTWEAR INDUSTRY: WASTE REDUCTION THROUGH THE REPAIR OF WORN FOOTWEAR	MEHMET YILMAZ Asst. Prof. Dr. Serap KOCABIYIK ÇAŞKURLU
		5	GÖKÇEADA ÖZEL RUM İLKOKULU MÜZİK EĞİTİMİNİN VE ÇOCUK ŞARKILARININ DÜNÜ BUGÜNÜ	SY/DR Öğrencisi, İMREN ÖZ KESER Prof. Dr. UĞUR TÜRKMEN Prof. Dr. EMEL FUNDA TÜRKMEN
		6	BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: AHMET KAŞIKÇI ESERLERİNDE MÜZİK	SY/DR Öğrencisi, İMREN ÖZ KESER Prof. Dr. UĞUR TÜRKMEN Prof. Dr. EMEL FUNDA TÜRKMEN
		7	KONTRBASIN ORKESTRALARA GİRİŞİ: 16. – 18. YÜZYIL ARASI BİR İNCELEME	Öğr. Gör. Hande Tokgöz
		8	ÇANAKKALE VICTORY HEROIC STORIES 10 STORIES 10 COMPOSITION PROJECT INVESTIGATION OF PERFORMANCE TECHNIQUES OF TURKISH MUSIC INSTRUMENTS	Burak DEMİRBAŞ Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN
		9	AN EXAMPLE OF PROGRAMMATIC MUSIC IN TURKISH MUSIC PERFORMANCE: "YÜKSEK RUH"	Burak DEMİRBAŞ Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Sahar Mohammadi**	1	SIMULATING FUNDAMENTAL PROCESSES OF HUMAN CONSCIOUSNESS	Dr. Leila Haddad
		2	EXPLORING THE ROLE OF PSYCHOSOCIAL FACTORS IN ADDICTION RECOVERY: INSIGHTS FROM INDIA	Dr. Priya Mehta Dr. Arjun Desai
		3	IMPROVING ORGANIZATIONAL JUSTICE IN INCENTIVE ALLOCATION WITHIN THAILAND'S PUBLIC SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Somchai Rattanapong
		4	GENDER DIFFERENCES IN AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY AND ADAPTIVE RECOLLECTION STRATEGIES	Dr. Ainhoa Etxebarria Dr. Rajiv Kumar
		5	THE IMPACT OF CULTURAL ANXIETY ON INTERNATIONAL STUDENTS AT WUHAN UNIVERSITY	Dr. Farid Al-Mansouri Dr. Li Na
		6	ADDRESSING RE-VICTIMIZATION: PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PERSPECTIVES	Prof. Dr. Helena Novak
		7	NARRATIVE THEORY AND ORGANIZATIONAL CHANGE: CASE STUDIES OF MERGERS AND ACQUISITIONS	Dr. Omar Al-Farouq
		8	COMPARATIVE ANALYSIS OF ATTACHMENT PATTERNS IN NURSERY-RAISED AND FAMILY-RAISED CHILDREN IN IRAN	Assoc. Prof. Dr. Sahar Mohammadi

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Giulia Bianchi**	1	TRUST DYNAMICS AND LEARNING BEHAVIORS IN VIRTUAL TEAM ENVIRONMENTS	Prof. Dr. Amina Yusuf Dr. Samuel Okeke
		2	ENHANCED AUTOMATED DIFFERENTIATION BETWEEN ALCOHOL DEPENDENCE AND SOBRIETY	Dr. Farid Rahman
		3	RHETORICAL STRATEGIES IN COGNITIVE SCIENCE DISCOURSE: ANALYSIS OF COGNITIVE NEUROSCIENCES (2004) IN SCIENTIFIC COMMUNICATION	Lucia Moretti Assoc. Prof. Dr. Giulia Bianchi
		4	MORAL REASONING AND BEHAVIORAL PATTERNS IN ADULTHOOD	Carlos Mendoza Elena García
		5	INVESTIGATIONS INTO THE ROLE OF EMOTIONS IN MORAL DECISION-MAKING	Dr. Ahmed El-Sayed
		6	EFFECTS OF PROBABILITY AND INSTRUCTION ON SYLLOGISTIC CONDITIONAL REASONING	Ivan Dimitrov
		7	ANALYZING KANJI CHARACTER RECOGNITION PROCESSES USING EEG SIGNALS	Hiroto Tanaka Kenji Nakamura
		8	INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING INTRODUCTORY STATISTICS IN HEALTH, SOCIAL, AND BEHAVIORAL SCIENCES: HISTORICAL PERSPECTIVES AND JUSTIFICATIONS	Dr. Maria Rossi

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Helena Schmidt**	1	A COGNITIVE FRAMEWORK FOR CLASSIFYING FREQUENCY SIGNALS	Rui Santos Fernando Oliveira
		2	IMPACT OF ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES ON WOMEN'S EXPERIENCES IN NEW DELHI: A FEMINIST ANALYSIS	Dr. Anjali Mehta
		3	ADDRESSING THE MISUSE OF LEGAL AUTHORITY IN SOCIETY	Dr. Olufemi Adeyemi
		4	URBAN POVERTY AND SOCIAL STRUCTURES: THE ROLE OF INVOLUNTARY RELATIONSHIPS	Dr. Farid Al-Mansouri
		5	TECHNICAL KNOWLEDGE TRANSFER AND THE CHALLENGES OF TRANSLATING SPECIALIZED TEXTS	Dr. Youssef El-Khatib
		6	THE INFLUENCE OF ISLAMIC ART TRADITIONS ON OMANI TEXTILE MOTIFS	Dr. Aisha Al-Harthy
		7	MANAGING COMPLEXITY IN SYSTEM DESIGN: PARADIGMS, FORMALISMS, AND TRANSFORMATION TECHNIQUES	Dr. Karim Ben Saad Dr. Laurent Dupont
			EUROPE'S INFLUENCE IN LIBERTY, SECURITY, AND JUSTICE: A STUDY OF ITS ROLE AS AN INTERNATIONAL ACTOR	Assoc. Prof. Dr. Helena Schmidt
		8	MIGRATION PATTERNS AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO OUT-MIGRATION IN GEORGIA	Nino Giorgadze

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Mariana Costa**	1	ANALYZING STUDENTS' RESPONSES TO THE MODIFIED RORSCHACH COMPREHENSIVE SYSTEM: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE	Thabo Mokoena, Sipho Dlamini, Naledi Khumalo
		2	MOTIVATIONAL FACTORS AND OBSTACLES TO RECYCLING IN KOTA KINABALU, MALAYSIA	Nurul Aisyah, Faridah Hassan, Lim Wei Jie,
		3	EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF METAPHOR THERAPY ON DEPRESSION IN FEMALE UNIVERSITY STUDENTS	Dr. Fatemeh Hosseini
		4	INVESTIGATING SECOND LANGUAGE WRITING AND SENSITIVITY IN NON-ENGLISH LANGUAGE TASKS: PROFICIENCY ANALYSIS	Dr. João Pereira, Dr. Mariana Costa
		5	HIERARCHICAL MODELING OF COGNITIVE AND BEHAVIORAL DIFFICULTIES IN UNDERREPRESENTED POPULATIONS	Li Wei, Chen Ming
		6	COMPARING MUSICAL NOTATION AND ALPHABET READING: TEACHING IMPLICATIONS FOR DYSLEXIC LEARNERS	Assoc. Prof. Dr. Rachel Stein
		7	ANALYSIS OF FATIGUE AND DROWSINESS AMONG NIGHT-TIME PASSENGER TRANSPORT WORKERS IN JAPAN	Kenji Nakamura
		8	UTILIZING DIGITAL GAMING FOR EDUCATIONAL SUPPORT: STRATEGIES TO ADDRESS LEARNING CHALLENGES	Dr. Eleni Papadopoulou
		9	THE INTERPLAY BETWEEN JOB SATISFACTION, MOTIVATION, AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR	Dr. Faisal Ahmed

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Tao Guang Dr. Lucia Cirelli**	1	CHALLENGES IN LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN INNOVATION ACTIVITIES: AN INSTITUTIONAL APPROACH IN RUSSIA	Wei Zhang
		2	EXPLORING LEADERSHIP BEHAVIOR, SAFETY CULTURE, AND PERFORMANCE IN THE HEALTHCARE INDUSTRY: A COMPREHENSIVE STUDY	Liang Chen Mei Lin
		3	COMPARATIVE ANALYSIS: ASSESSING TRAINED INSPECTORS' PERFORMANCE ACROSS VARIED WORKLOADS VIA FEEDFORWARD VS. FEEDBACK TRAINING APPROACHES	Assoc. Prof. Dr. Anan Phongchai
		4	ASSESSING OPERATIONAL RISKS IN MALAYSIAN HIGHWAY PROJECTS	Assoc. Prof. Dr. Ahmad Zulkifli Dr. Nurul Huda
		5	BEST PRACTICES FOR CRAFTING TENDERS IN MALAYSIA'S BUILDING CONSERVATION PROJECTS	Dr. Siti Aishah
		6	THE INDEX OF SUSTAINABLE FUNCTIONALITY: A TOOL FOR ASSESSING SUSTAINABILITY	Assoc. Prof. Dr. Tao Guang Dr. Lucia Cirelli
		7	EXAMINING KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR IN E-COMMUNITIES THROUGH THE LENS OF TRANSACTION COST THEORY	Teresa Ju Chang Wu
		8	ADVANCING AN EFFICIENT FRAMEWORK FOR SECURE MOBILE APPLICATION DESIGN, DEVELOPMENT, AND UTILIZATION	Mohamed Serhan Rachida Abdelghani Rabeb Benharref

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Niran Chaiyaporn**	1	EXPLORING INTERNET GOVERNANCE THROUGH MULTIPLE STAKEHOLDERS: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND ADVANCEMENTS	Prof. Dr. Lukas Meier
		2	THE IMPACT OF HARDINESS AND ALIENATION ON BURNOUT AND DATA ENTRY ERRORS IN RURAL GREEK HOSPITAL LABORATORIES	Eleni Papadopoulou Aphrodite Koulouri
		3	GUIDELINES AND REQUIREMENTS FOR DEVELOPING TEAM AWARENESS SYSTEMS	Dr. Henrik Larsen
		4	AN ANALYTICAL APPROACH TO THE ADOPTION OF WIRELESS AND INTERNET TECHNOLOGIES IN LOGISTICS	Assoc. Prof. Dr. Niran Chaiyaporn
		5	GENDER DIFFERENCES IN SEXUAL PERCEPTION AND BEHAVIOR AMONG MARRIED ILOCANOS	Maricel Bautista
		6	EXAMINING INTERNET USER BEHAVIOR AND ITS INFLUENCE ON MARRIAGE TABOOS: A SURVEY OF UNDERGRADUATE STUDENTS IN MASHHAD, IRAN	Fatemeh Rahimi Leila Mohammadi Saeid Khosravi
		7	UTILIZING PERSUASIVE TECHNOLOGY TO ENHANCE IT SECURITY AWARENESS AND USER BEHAVIOR: A PILOT STUDY	Md. Hasanuzzaman Dr. Tan Wei Ling Ms. Siti Nurhaliza

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1		1	BELEDİYELER ŞİRKETLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DENETİMİ VE YÜKÜMLÜLÜKLER	Avukat, Beyza ÖZÇİÇEK YILANCI
		2	ZİNA SEBEBİYLE BOŞANMA DAVASI AÇMA HAKKINI ORTADAN KALDIRAN HALLER	Dr. Öğr. Üyesi, HARUN MİRSAD GÜNDAY Av. , AHMET BURAK HASPAYLAN
		3	Nükleer Tesislere Yapılan Saldırılın Hukuki Değerlendirmesi	Zuhair MENDELI
		4		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Öğr. Gör. TUĞBA TOSUN**	1	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FORGIVENESS FLEXIBILITY AND SELF-COMPASSION	Öğr. Gör. TUĞBA TOSUN Prof. Dr. MUSTAFA KOÇ
		2	AİLE İŞLEVSELLİĞİ VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ORTAK EBEVEYNLİĞİN ARACI ROLÜ	Çiğdem AYTEK Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÇELİK
		3	EKONOMİK STRES VE ROMANTİK İLİŞKİLER: GENÇ YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE BİR PSİKOSOSYAL ETKİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	Burak ERELİ Doç. Dr. Hanife AKGÜL
		4	EXAM ANXİETY AMONG STUDENTS PREPARİNG FOR THE HİGH SCHOOL ENTRANCE EXAM	Ferda GÜLMEZ
		5	ÖZ ŞEFKAT VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMATİK YAŞANTILARIN ARACI ROLÜ	Buse DEMİRHAN Dr. Öğr. Üyesi, Hakan DUMAN

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Bahadır DEMİR**	1	Diyabette Hipoglisemi Korkusunun Anksiyete ile İlişkisi	Nupelda Uludağ Prof. Dr. Hamdiye Arda Sürücü
		2	ECO-ANXIETY AND ITS EFFECTS ON MENTAL HEALTH	NUPELDA ULUDAĞ Hamdiye ARDA SÜRÜCÜ
		3	THE EFFECT OF FATALISM LEVEL ON HEALTH BEHAVIOURS	Nurse, Merve Nur ALPASLAN Assistant Professor, Enes BULUT
		4	ANXIETY AND MANAGEMENT AFTER MYECARDIAL INFARCTION IN THE INTENSIVE CARE UNIT	Hemşire, FEHMİ DOĞAN Prof. Dr., HAMDİYE ARDA SÜRÜCÜ
		5	MORALE LEVEL AS A PREDICTOR OF ADJUSTMENT DIFFICULTIES IN THE ELDERLY	Dilara YAĞMURKAYA BALCANCI Assoc. Prof. Dr. Oya Sevcan ORAK
		6	KOAH HASTALARINDA SAĞLIKLI YAŞAM ALIŞKANLIKLARI VE KADERCİLİK ALGISI	Hemşire, RABİA DEMİRCİ Dr. Öğr.Üyesi, FİGEN ÇAVUŞOĞLU
		7	EFFECT OF NURSING EDUCATION ON GLYCEMIC CONTROL IN TYPE 2 DIABETES PATIENTS: LITERATURE REVIEW	Hemşire, SERHAT BELENAY Prof. Dr. HAMDİYE ARDA SÜRÜCÜ
		8	Üniversite Öğrencilerinde Uyku Kalitesinin Denge ve Kinezyofobi ile İlişkisi	Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Bahadır DEMİR Kübra ÖZENÇ Gamze YILDIZ Mustafa Kamil KAYA
		9	SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI: BİREY VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Hemşire Hasan Polat Doç.Dr. Gülhan Yiğitalp,

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Ömer Karakoç**	1	HAFİF SINIF SİLAHLI İNSANSIZ KARA ARACI İÇİN ENTEGRE SİSTEM YAKLAŞIMI	Nurullah Emin ERGEZEN Hakan ADEMOĞLU Funda AKAR
		2	SES VERİLERİNİ SINIFLANDIRMAK İÇİN OPTİMİZE EDİLMİŞ RANDOM FOREST MODELİ: ÖZELLİK ÇIKARIMI VE HİPERPARAMETRE AYARI	Yüsra DAĞILMA Doç. Dr. Erdal ÖZBAY
		3	TRANSFER ÖĞRENME YÖNTEMLERİYLE BEYİN TÜMÖRÜ TESPİTİ	Sümeyye SARIATEŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülşah KARADUMAN Doç. Dr. Erdal ÖZBAY
		4	VERİ AMBARI ETL SÜREÇLERİNDE DEĞİŞEN VERİ YAKALAMA YÖNTEMİNİN KULLANILMASINA YÖNELİK ENERJİ SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA	AHMET GÜRGAŞİN PROF. DR. TALİP KELLEGÖZ
		5	Electre Yöntemiyle Sosyal Medya Platformlarının Gelir Modelleri Karşılaştırılması	Aysu Sever Beyza Tuncer Çağatay Özmut Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Özcan
		6	ENERGY PLANNING VIA PICTURE FUZZY PREVALENCE EFFECT METHOD	Dr. Ömer Karakoç Assoc. Prof. Dr. Samet Memiş
		7	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED APPROACHES TO FIGHT CYBER BULLYING	Asst. Prof, Faruk AYATA Tahsin YILDIZ

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Ümit AYATA**	1	EVALUATION OF BINGÖL UNIVERSITY STREET IN TERMS OF BARRIER-FREE LANDSCAPE APPROACHES AND ACCESSIBILITY	Araştırma Görevlisi, İlknur YAZICI Dr. Öğr. Üyesi, Ayşenur AKBANA
		2	FLEXIBLE DESIGN CRITERIA IN URBAN OPEN SPACES: AN EXAMINATION OF OPEN SPACE PRODUCTIONS IN THE LANDSCAPE ARCHITECTURE DISCIPLINE	Prof. Dr. Elif Merve ALPAK Prof. Dr. Tuğba DÜZENLİ Research Ast. Nida KURAK SEZGİN
		3	AN EVALUATİON OF THE THEME OF FREEDOM İN THE CONTEXT OF BASİC DESİGN PRİNCİPLES, DESİGN ELEMENTS AND GESTALT THEORY	Prof. Dr. Elif Merve ALPAK Prof. Dr. Tuğba DÜZENLİ Research Ast. Nida KURAK SEZGİN
		4	NATURALNESS ON LANDSCAPE DESIGN: PERCEPTUAL AND FORMAL APPROACHES	Prof. Dr. SERAP YILMAZ Res.Asst. Dr. ABDULLAH ÇİĞDEM
		5	THE CONCEPT OF ICONICITY IN DESIGN: EXAMPLES FROM LANDSCAPE ARCHITECTURE	Prof. Dr. SERAP YILMAZ Res.Asst. Dr. ABDULLAH ÇİĞDEM
		6	The Application of Flaxseed Oils with Different Properties on the Surfaces of Fir Wood Thermally Treated in Accordance with ISPM 15 Standard	Prof. Dr. Hüseyin PEKER Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		7	The Application of Wood Finishing Oils of Different Types to Thermally Modified Anatolian Chestnut Wood	Prof. Dr. Hüseyin PEKER Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		8		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Yük. Müh. Enes AKÇAY**	1	EVALUATION OF LOW-TEMPERATURE WASTE HEAT WITH ORC SYSTEMS: PERFORMANCE COMPARISON OF DIFFERENT WORKING FLUIDS	Yük. Müh. Enes AKÇAY Öğr.Gör. Dr. Arzu KEVEN
		2	THERMODYNAMIC AND EXERGY ANALYSIS OF A SOLAR-ASSISTED HYBRID ENERGY AND WATER PRODUCTION SYSTEM	Yük. Müh. Enes AKÇAY Öğr.Gör. Dr. Arzu KEVEN
		3	T BIRLEŞIMLI BOŞLUKLU HAFIF ÇELIK ÇERÇEVELERIN MOMENT-DÖNME KARAKTERISTIK DAVRANIŞININ İNCELENMESI	Prof. Dr. ABDULKADİR CÜNEYT AYDIN NESLİŞAH GÜLOĞLU Doç. Dr. MAHYAR MAALİ NURULLAH ÇINAR
		4	UZAK KIRSAL YERLEŞİMLERİN ELEKTRİFİKASYONU İÇİN HİBRİT ENERJİ SİSTEMLERİNİN OPTİMİZASYONU: BATMAN, HASANKEYF ÖRNEĞİ	Ali Serkan Avcı Seda Fahriye Yavaşoğlu
		5	A NOTE ON ABSOLUTE MATRIX SUMMABILITY METHOD	Prof. Dr. Hikmet Seyhan ÖZARSLAN Assoc. Prof. Dr. Bağdagül KARTAL ERDOĞAN
		6	ON THE ALMOST INCREASING SEQUENCES	Prof. Dr. Hikmet Seyhan ÖZARSLAN Başak AKGÜL

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr. NECİP ÜNLÜ**	1	AISI 1020 ÇELİĞİNİN YÜZEYİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN NİKEL SÜLFOMAT KAPLAMALARA BORİK ASİT İLAVESİNİN, KAPLAMA ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ	Ömercan SİVRİ Prof.Dr. Uğur ŞEN
		2	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF CaO 2 NANOPARTICLES FOR BIOMEDICAL APPLICATIONS	Asst. Prof .Dr. FATİH TURAN Prof. Dr. AYLİN M. DELİORMANLI
		3	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF POLYVINYLPYRROLIDONE (PVP) AMOUNT AND MOLECULAR WEIGHT ON THE SYNTHESIS OF PLATINUM NANOPARTICLES	Asst. Prof .Dr. FATİH TURAN Prof. Dr. AYLİN M. DELİORMANLI
		4	WHAT IS THE NONDESTRUCTIVE TESTING?	Doç. Dr. NECİP ÜNLÜ
		5	KİTOSAN BAZLI Semi-IPN HİDROJELLERİN SENTEZİ, ŞİŞME DAVRANIŞLARI VE BU DAVRANIŞLARA ETKİ EDEN PARAMETRELER	Polimer Mühendisi, Sıdıka Eylül GÖREN Prof.Dr. Hidayet MAZI
		6	KİTOSAN BAZLI Semi-IPN HİDROJELLERİN DİNAMİK ŞİŞME VE FİCK DİFÜZYON KİNETİĞİ	Polimer Mühendisi, Sıdıka Eylül GÖREN Prof.Dr. Hidayet MAZI

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Marcela López**	1	CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF ALCOHOL CONSUMPTION PATTERNS AMONG ETHNIC GROUPS IN RURAL BANGLADESH	Dr. Farhana Akter
		2	STAKEHOLDER MAPPING IN THE FORMATION AND GROWTH OF INDEPENDENT CONSUMER GROUPS IN THAILAND	Dr. Kanya Chaiyaporn
		3	THE IMPACT OF SOCIAL INTEGRATION ON PERFORMANCE IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY: A MULTI-COUNTRY STUDY	Carlos Mendes
		4	FRAMEWORK FOR DEVELOPING EDUCATIONAL GAMES BASED ON OUTCOME-ORIENTED LEARNING MODELS	Ratih Wulandari Dewi Kartika Sari Putri
		5	EVALUATING PEDAGOGICAL QUALITY IN DIGITAL LIBRARY RESOURCES: A CASE STUDY OF SOLARSPELL	Assoc. Prof. Dr. Marcela López
		6	EXPLORING ALTERNATE REALITY GAMES FOR EDUCATIONAL PURPOSES: A STUDY AT UNIVERSITY OF CAPE TOWN	Thandiwe Ndlovu
		7	INNOVATIVE APPROACHES TO ENGINEERING EDUCATION REFORM IN URBAN PLANNING AT TSINGHUA UNIVERSITY, CHINA	Li Wei Zhang Feng
		8	CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF ALCOHOL CONSUMPTION PATTERNS AMONG ETHNIC GROUPS IN RURAL BANGLADESH	Dr. Farhana Akter

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Amir Hosseini**	1	EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF INTERACTIVE QUIZ PLATFORMS IN ENHANCING STUDENT ENGAGEMENT	Lina Ahmed
		2	ANALYSIS OF LEARNING OUTCOMES IN ELECTRICAL ENGINEERING CURRICULA: A STUDY FOCUSING ON CIRCUIT THEORY	Dr. Samuel Ochieng
		3	DISTANCE EDUCATION AND CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT: INSIGHTS FROM A GREEK UNIVERSITY CASE STUDY	Prof. Dr. Eleni Papadopoulos
		4	IDENTIFYING STRATEGIES TO IMPROVE STUDENT EMOTIONAL WELL-BEING THROUGH FEEDBACK ANALYSIS	Maria Petrova Anjali Singh
		5	TEACHERS' ATTITUDES TOWARD INCLUSIVE EDUCATION FOR STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENTS	PhD Candidate Kiran Sharma
		6	ADVANCING INTERNATIONAL SERVICE LEARNING THROUGH TECHNOLOGICAL INNOVATIONS FOR SUSTAINABILITY	Dr. Michael Johnson
		7	IMPLEMENTING FLIPPED CLASSROOM MODELS TO ENHANCE FRENCH LANGUAGE LITERACY IN HIGHER EDUCATION	Dr. Sofia Larsson
		8	THE IMPACT OF FLIPPED CLASSROOMS ON ATTENTIVE READING SKILLS IN FRENCH AS A FOREIGN LANGUAGE	Faridah Ahmad Dr. Amir Hosseini
		9	MOTION GRAPHICS AS A TOOL FOR ENHANCED TRAINING OF PRESCHOOL CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS	Assoc. Prof. Dr. Amir Hosseini

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Ricardo Silva**	1	EVALUATING THE EFFECT OF CLASS PARTICIPATION ON ACADEMIC PERFORMANCE: A CASE STUDY OF MECHANICAL ENGINEERING STUDENTS IN SOUTH AFRICA	Dr. Thandiwe Mokoena
		2	ENHANCING CIVIL ENGINEERING LABORATORY LEARNING THROUGH INTERACTIVE DIGITAL TOOLS	Assoc. Prof. Dr. Miguel Fernandez Dr. Lucia Alvarez
		3	DEVELOPING AUTONOMOUS LEARNING AGENTS USING SEQUENTIAL CONSTRUCTIVIST MODELS	Jean-Luc Moreau Sophie Dubois
		4	ASSESSING THE ECONOMIC IMPACT OF HUMANITIES EDUCATION IN PUBLIC UNIVERSITIES IN GHANA	Dr. Kwame Mensah
		5	MODELING TECHNOLOGICAL ADOPTION IN BUSINESS STUDENTS: A STUDY FROM COLOMBIA	Carlos Ramirez Maria Gomez
		6	INTERCULTURAL STRATEGIES FOR SECOND LANGUAGE ACQUISITION IN HIGHER EDUCATION: A PILOT STUDY IN PERU	Ana Lucia Torres Jorge Castillo
		7	DESIGNING ITERATIVE SELF-CORRECTION FRAMEWORKS FOR EDITORIAL WORKFLOWS	Ivan Kuznetsov Olga Smirnova
			IMPLEMENTING REALISTIC SIMULATION METHODS IN BRAZILIAN MEDICAL EDUCATION CURRICULA	Prof. Dr. Ricardo Silva
		8	EXPLORING THE COSTS AND BENEFITS OF COMMERCIALIZATION IN HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY FROM NEW ZEALAND	Dr. Thandiwe Mokoena

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Magdalena Kowalczyk**	1	THE EVOLUTION OF JUDICIAL PRINCIPLES IN SOUTHEAST ASIAN LEGAL SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Ananda Suphakit
		2	RELIGIOUS FREEDOM AND EMPLOYEE RIGHTS: A CRITICAL ANALYSIS OF PORTUGUESE CONSTITUTIONAL LAW	Maria Fernandes
		3	CERTIFICATION PROCEDURES AND GOVERNMENT ACCOUNTABILITY IN ARMENIA	Aram Petrosyan
		4	EFFECTIVE GOVERNANCE MODELS WITHIN THE EUROPEAN UNION: PRINCIPLES AND PRACTICES	Dr. Magdalena Kowalczyk
		5	THE ROLE OF CONSERVATIVE WOMEN'S GROUPS IN SHAPING U.S. FOREIGN POLICY	Assoc. Prof. Dr. Emily Carter
		6	AUTOPSY STUDY ON ABDOMINAL TRAUMA IN ROAD ACCIDENT VICTIMS: MORPHOLOGICAL AND RISK ANALYSIS	Marko Jovanović
		7	IMPLEMENTING THE EUROPEAN FORENSIC SCIENCE VISION 2020: STRATEGIC APPROACHES IN LITHUANIA	Eglė Petrauskaitė Vidmantas Šimkus Snieguolė Vaitkevičiūtė
			MODERNIZING THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK: STRATEGIC FRAMEWORKS AND FUTURE DIRECTIONS	Sigutė Žukauskaitė
		8	STRATEGIES FOR THE REVITALIZATION OF THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK	Dr. Nadia Al-Farouq

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Supaporn Chaiyasit**	1	EXAMINING ADDITIONAL PREDICTORS OF DIETARY INTENTIONS IN TYPE 2 DIABETES PATIENTS	James Mwangi
		2	THE INFLUENCE OF LEARNING PREFERENCES ON CREATIVE IDEA GENERATION IN EDUCATIONAL SETTINGS	Nurul Huda
		3	EFFECTS OF COGNITIVE-BEHAVIORAL THERAPY AND SELF-CONCEPT INTERVENTIONS ON RESILIENCE AND AGGRESSION IN MALAYSIAN AT-RISK YOUTH	Mohammed Al-Farouq
		4	LIFESTYLE ANALYSIS OF GOVERNMENT EMPLOYEES IN THE ROYAL HOUSEHOLD DEPARTMENT: A BANGKOK CASE STUDY	Dr. Supaporn Chaiyasit
		5	THE IMPACT OF MEDITATIVE TRATAKA PRACTICE ON ANXIETY REDUCTION AMONG ADOLESCENTS	Anjali Desai
		6	IMPLEMENTATION OF SUFFICIENCY ECONOMY PRINCIPLES BY URBAN LEADERS IN BANGKOK: PERFORMANCE AND STRATEGIC ACTIVITIES	Assoc. Prof. Dr. Somchai Niran
		7	NEUROPLASTICITY AND ITS ROLE IN LIFE REHABILITATION AND RENEWAL	Leila Farahani
		8	PEER-BASED INTERVENTIONS TO ADDRESS SOCIAL COMMUNICATION CHALLENGES IN ADOLESCENTS WITH AUTISM: A LITERATURE REVIEW AND FUTURE DIRECTIONS	Christine Cole

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Eui Jun Jeong,**	1	INTELLIGENT ENERGY CONSUMERS: EXPLORING THE INTENTIONS BEHIND EMBRACING INNOVATIVE CONSUMPTION PATTERNS	Dr. Cecilia Kamila, Vincenzo Perri Corvello
		2	GENDER DISPARITIES IN MATHEMATICS ANXIETY AMONG STUDENTS	Wern Lin Yeo, Choo Kim Tan, Sook Ling Lew
		3	UTILIZING THE MMSE-2:EV FOR DIAGNOSTIC INSIGHTS IN COGNITIVE IMPAIRMENT: CASE STUDIES AND MONITORING	Cornelia- Munteanu Eugenia
		4	EXAMINING STUDENTS' BRAIN ELECTRICAL RESPONSES TO TEACHER'S EMOTIONAL CUES	Dr. Hye Rim Lee
		5	PERSONALITY TRAITS AND COMPULSIVE GAMING: EXPLORING THE INFLUENCE OF THE BIG FIVE	Assoc. Prof. Dr. Eui Jun Jeong,
		6	PARENTING APPROACHES AND HOUSEHOLD COMMUNICATION DYNAMICS AMONG COLLEGE STUDENTS	Lecture Pegah Farokhzad
		7	UTILIZING EMOTICONS IN COURTEOUS EXPRESSIONS OF GREETINGS AND APPRECIATION	Dr. Zuzana Komrsková
		8		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
4 Temmuz / July 4, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Yerlan Bekbolat**	1	METHODOLOGICAL APPROACHES TO ENHANCING MATHEMATICAL UNDERSTANDING USING VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENTS IN UK SECONDARY SCHOOLS	Dr. Aigerim Zhanarbek
		2	INTEGRATING DIGITAL TOOLS TO PROMOTE COLLABORATIVE LEARNING AND STUDENT ENGAGEMENT	Nurul Aisyah Binti Mohamad
		3	THE IMPACT OF MULTIMEDIA EDUCATIONAL GAMES ON PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LEARNING OUTCOMES	Assoc. Prof. Dr. Yerlan Bekbolat
		4	MOBILE LEARNING STRATEGIES FOR INCLUSIVE EDUCATION IN MULTICULTURAL SETTINGS	Siti Noraini Binti Abdullah
		5	INTERACTIVE E-LEARNING PLATFORMS TO SUPPORT MATHEMATICS SELF-STUDY FOR PROFESSIONAL EXAM PREPARATION	Daulet Nursultan
		6	FEASIBILITY STUDY OF VIRTUAL BIOLOGY LABORATORIES IN HIGHER EDUCATION	Dr. Farah Azlina Binti Ismail
		7	EFFECTS OF PHYSICAL ACTIVITY INTERVENTIONS ON SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS IN ADOLESCENTS: A STAGE-BASED MODEL	Nurzhan Tolegen
		8	ADVANCED VIRTUAL REALITY METHODS FOR ENHANCED FLUTE INSTRUCTION	Lim Wei Xian

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. DEMET YAVUZ**	1	ORGANİK ZEMİNLERİN SODYUM SİLİKAT VE DÜŞÜK KARBONLU ÇİMENTO İLE İYİLEŞTİRİLMESİ	HATİCE KÜBRA GÜNEŞ Prof. Dr. ZÜLKÜF KAYA
		2	PROPERTIES OF METAKOLIN-BASED GEOPOLYMER MORTARS PRODUCED WITH RECYCLED AGGREGATE	Dr. DEMET YAVUZ
		3	KAYSERİ İLİNİN DEPREMSELLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI	İnşaat Mühendisi , ÖZGE ÇEVİK Prof. Dr. Zülküf KAYA
		4	COMPARATIVE EVALUATION OF SELECTED SOFTWARE-ASSISTED SURFACE ANALYSIS TECHNIQUES IN NANOSCALE SURFACE CHARACTERIZATION	MSc Student, Meryem Didar BAYRAKÇIL Prof. Dr. Nevcihan GÜRSOY
		5	GÜNEŞ ENERJİSİ SİSTEMLERİNİN ÇATI TİPİ, CEPHE YÖNELİMİ VE PANEL TÜRLERİNİN ÜRETİM PERFORMANSINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Mimar/İnşaat Mühendisi, ERDAL AY Prof. Dr., Halil AKINCI
		6	EKOLOJİK BİNALARIN ZAMAN İÇİNDE ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI	Mimar/İnşaat Mühendisi, ERDAL AY

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. ARMAĞAN ÖZTÜRK**	1	EVALUATIONS ON FINDIKOĞLU'S CONTRIBUTION TO TURKISH SOCIOLOGY	Prof. Dr. ARMAĞAN ÖZTÜRK
		2	FINDIKOĞLU'S EVALUATIONS ON IBN HALDUN	Prof. Dr. ARMAĞAN ÖZTÜRK
		3	DEFINING DOMESTIC AND AGRICULTURAL ROLES FROM THE PERSPECTIVE OF VILLAGE WOMEN: TRABZON PROVINCE EXAMPLE	Graduate Student Aslıhan UYAR
		4	THE IMPACT OF INDIVIDUALIZATION ON RELIGION AND FAMILY IN TODAY'S WORLD	TUBA AYDOĞDU Prof. Dr. KEMALEDDİN TAŞ
		5	BİYOÇEŞİTLİLİK ÜZERİNE ETİK TARTIŞMALAR	Dr. Hatice İrem EKER
		6	THE ELDERLY AS PERPETRATORS IN CRIMINAL ACTS	Dr. ZEYNEP ŞENTÜRK DIZMAN
		7	HAYVAN KONUŞURSA: KİTSCH ESTETİĞİNE SESSİZ DİRENİŞ	Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ
		8	AN EVALUATION OF HUMAN SACRIFICE AMONG THE TURKS	Master Student,Melih ÇORAK

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Hikmet AKYOL**	1	DİJİTAL PARANIN DEVLET POLİTİKALARINA ETKİSİ ÖRNEKLEM OLARAK ABD –EL SALVADOR DİJİTAL PARA UYGULAMALARI	Hatice Aksu
		2	FOREIGN AID AFTER NATURAL DISASTERS IN DEVELOPING COUNTRIES: THE ROLE OF POLITICAL INSTITUTIONAL QUALITY	Doç. Dr. Hikmet AKYOL Şeyma AKÇİÇEK Öğr. Gör. Aynur KAYA Öğr. Gör. Lokman ODABAŞ
		3	RELATIONSHIP BETWEEN GEOPOLITICAL RISK AND ENVIRONMENTAL POLLUTION: THE CASE OF TURKIYE	Doç. Dr. Müge MANGA Kübra UÇAROĞLU
		4	GLOBALIZATION AND INCOME INEQUALITY IMPACTS ON ECONOMIC COMPLEXITY: A STUDY ON MICTA COUNTRIES	Doç. Dr. Müge MANGA Kübra UÇAROĞLU
		5	YAŞAM BEKLENTİSİ, KENTLEŞME VE KADIN İŞGÜCÜ KATILIM ORANININ AFRİKA'DAKİ DOĞUM ORANLARINA ETKİSİ	Arş. Gör. Dr., Sinan YILDIRIM Arş. Gör., Deniz ERENEL

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç.Dr.FİLİZ YÜKSEL**	1	THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN DETECTING AND PREVENTING ERRORS AND FRAUD IN ACCOUNTING: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE BANKING SECTOR	Master's student, HATİCE SAYANER Asst. Prof. Dr. ŞEBNEM ADA
		2	ENFLASYON MUHASEBESİNİN KURUMLAR VERGİSİ GELİRLERİNE ETKİLERİ	ERMAN ÖZBEY Dr. Öğr. Üyesi İLKER CALAYOĞLU
		3	TÜRKİYE'DE MUHASEBE BİLİM İNSANLARININ AKADEMİK PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ	ABDELHAKIM ABBAS SENOUSSI Doç.Dr.FİLİZ YÜKSEL
		4	A Descriptive Analysis of University Rectors' Use of Instagram in Türkiye	Cihan KARABEL Assoc. Prof. Dr. Gülçin BİLGİN TURNA
		5	ALTRUISTIC LEADERSHIP IN CORPORATE VOLUNTEER MANAGEMENT	Yüksek Lisans Öğrenci Şeyma BALKAR Prof. Dr. Muammer SARIKAYA

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Ratri Nur Hidayati**	1	THE RELEVANCE OF ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM TO THE MORAL CHALLENGES OF GENERATION Z IN INDONESIA: A CRITICAL STUDY OF THE ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM IN SECONDARY SCHOOLS	Muhammad Khoirul Huda Wahyu Nanda Eka Saputra
		2	FAITH-BASED BOARDING SCHOOL MANAGEMENT MODEL: A MULTI-CASE ANALYSIS OF IMPLEMENTATION EFFECTIVENESS ON CHARACTER BUILDING IN THE DIGITAL ERA	Bangun Sarwo Aji Wibowo Dian Hidayati
		3	ENHANCING CHILDREN'S RELIGIOUS LITERACY THROUGH TAUHID-BASED EDUCATION TO PREVENT BULLYING FROM AN EARLY AGE	Aziz Muzaki Sumaryati
		4	TEACHERS' READINESS FOR DEEP LEARNING-BASED EDUCATIONAL TRANSFORMATION IN NORTH KALIMANTAN	Nurhayati Ambo Ratri Nur Hidayati
		5	CHARACTER DEVELOPMENT STRATEGIES IN SPECIAL SPORTS CLASSES: A QUALITATIVE STUDY IN SENIOR HIGH SCHOOLS OF YOGYAKARTA	Eko Mulyadi Dwi Sulisworo
		6	MANAGEMENT OF INTEGRATED CURRICULUM TRANSFORMATION IN MUHAMMADIYAH EDUCATIONAL INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF SMP MUHAMMADIYAH PLUS KLATEN	Sukron Sa'id Ikmi Nur Oktavianti
		7	DEVELOPING A DIGITAL-BASED LEARNING MODEL ON CORE ISLAMIC BELIEFS FOR ONLINE MOTORCYCLE TAXI DRIVERS	Priyanta Ika Maryani

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Zeynep Y. AVCI**	1	COMMITMENT AND BURNOUT IN BOXING: A STUDY ON ELITE BOXERS	Prof. Dr. Murat KUL Öğr. Gör. Onur ŞİPAL
		2	INVESTIGATION OF SPORTS SCIENCES FACULTY STUDENTS' ANXIETY LEVELS REGARDING SPORTS INJURY DEPENDING ON VARIOUS PARAMETERS	Emir Haktan ŞİPAL Öğr. Gör. Onur ŞİPAL
		3	RİZE'DE ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEPREME İLİŞKİN NEDENSEL ATIFLARI	Prof. Dr. LEYLA KARAOĞLU Arş. Gör. Dr. MEHTAP KENAL
		4	AI-SUPPORTED STORYTELLING WITH PRE-SCHOOLERS	Abdullah KOÇ Doç. Dr. Zeynep Y. AVCI
		5	ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORT IN LEARNING TURKISH	Tuğçe YARDIMCI Doç. Dr. Zeynep Y. AVCI

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof. Dr. İsmail ÇİFTCİOĞLU**	1	Türk Basınına Göre Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu'nun Geraldine Apponyi ile Evliliği	Yüksek Lisans Öğrencisi, Çağdaş Ünal Doçent Doktor, Mesut Yavaş
		2	19. YÜZYIL'DA KARS EYALETİ'NİN YÖNETİCİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN
		3	KARAMANOĞULLARI VE MEVLEVÎLİK	Prof. Dr. İsmail ÇİFTCİOĞLU
		4	CRAFT AND RESISTANCE IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 19TH CENTURY	Dr. Öğr. Üyesi ERDEM ÜNAL DEMİRCİ
		5	The Time of the Occurrence of the Doomsday (al-Sā'ah) in Light of the Qur'anic Verses	Öğr. Üyesi Dr. Abdullah YEKTA,

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Honma Nasiry**	1	IMPACT OF SCALPING ON THE MECHANICAL PROPERTIES OF GRANULAR SOILS	Nadine Nguyen , Hassan Ngoc , Marot Bendahmane, Fateh Didier
		2	SIMULATING AND ANALYZING THE MOTION CHARACTERISTICS OF INDIVIDUAL ROCKFALLS: A STATISTICAL APPROACH	Wang Teh , Dr. Chin Lee
		3	FIELD AND PETROGRAPHIC CORRELATIONS OF CHARNOCKITIC AND ASSOCIATED GRANITIC ROCKS IN THE AKURE AREA, SOUTHWESTERN NIGERIA	Assis. Prof. Anthony Ademeso Odunyemi
		4	APPLICATION OF CSAMT METHOD IN INVESTIGATING COMPLEX ROCK MASS STRUCTURE AND CONCEALED TECTONIC FEATURES: CASE STUDIES	Yuxin Gama , Qingyun Chen Di, C. Dinis da
		5	UNIFIED EQUATION FOR WATER SURFACE PROFILE ALONG SIDE WEIRS IN COMBINED TRAPEZOIDAL AND EXPONENTIAL CHANNELS	Abdulrahman Abdulrahman
		6	COMPARATIVE ANALYSIS OF CO-SEISMIC GRAVITY CHANGES: GRACE OBSERVATIONS VERSUS FINITE-FAULT MODEL PREDICTIONS FOR THE 2012 MW = 8.6 INDIAN OCEAN EARTHQUAKE OFF-SUMATRA	Dr. Rahim Amin
		7	GEOTECHNICAL CHARACTERISTICS AND COMPRESSION BEHAVIOR OF ORGANIC DREDGED SEDIMENTS	Polat Inci , Hasan Develioglu
		8	OPTIMIZING PRODUCTION WITH EJECTOR INSTALLATION: A CASE STUDY FROM OFFSHORE OPERATIONS IN THE NORTH WEST JAVA FIELD	Arii Yudhaprasetya, Ario Agus , Guritno Setiawan, Recky Supriatna Tehupuring Cosmas
		9	NUMERICAL SIMULATION OF OIL-WATER DISPLACEMENT IN PETROLEUM RESERVOIRS: TWO-DIMENSIONAL OBSERVATIONS AND APPLICATIONS	Assoc. Prof. Dr. Honma Nasiry, Shigeo Ahmad

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assis. Prof. Dr. Bauyrzhan Tulegenov Dr. Zhanar Kazybekova**	1	EFFECTS OF SURFACE SCALPING ON THE STRENGTH AND DEFORMATION CHARACTERISTICS OF GRANULAR SOILS	Aigerim Zhanbota Nurlan Abilov Aruzhan Kassenova
		2	STATISTICAL MODELING AND SIMULATION OF ROCKFALL DYNAMICS IN MOUNTAINOUS TERRAIN	Faridah Binti Mohamad Dr. Ahmad Faizal
		3	PETROGRAPHIC AND FIELD STUDY OF CHARNOKITIC AND GRANITIC FORMATIONS IN SOUTHWESTERN NIGERIA	Dana Sadykova Mohd Hafiz Bin Ismail
		4	APPLICATION OF CSAMT TECHNIQUE FOR INVESTIGATING COMPLEX TECTONIC STRUCTURES: CASE STUDIES FROM SOUTHEAST ASIA	Nurul Afiqah Ahmad Zulkifli
		5	MATHEMATICAL MODELING OF WATER SURFACE PROFILES ALONG COMBINED TRAPEZOIDAL AND EXPONENTIAL CHANNELS	Assis. Prof. Dr. Bauyrzhan Tulegenov Dr. Zhanar Kazybekova
		6	COMPARATIVE ANALYSIS OF CO-SEISMIC GRAVITY VARIATIONS USING GRACE DATA AND FINITE-FAULT MODELS: CASE STUDY OF THE 2012 SUMATRA EARTHQUAKE	Siti Nur Aisyah Mohd Faizal
		7	GEOTECHNICAL PROPERTIES AND COMPRESSIBILITY OF ORGANIC DREDGED SEDIMENTS IN MALAYSIAN COASTAL AREAS	Ayanbek Nurmagambetov Rashidah Binti Ahmad
		8	OPTIMIZATION OF OFFSHORE PRODUCTION USING EJECTOR TECHNOLOGY: INSIGHTS FROM NORTHWEST JAVA FIELD	Zhanar Mukanova Nurul Huda

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. R. Khadraoui**	1	Comprehensive Analysis of Pin Fin Heat Sink Efficiency	Ayush Patel, S. Ramesh Kumar, M. Azeem
		2	Feasibility of Simplified Synchronous Generator Model for Power System Stability Assessment	A. Kumar, L. Perez
		3	Electricity Generation from Wastewater Using a Micro-Hydraulic Turbine	Yuki Nakamura, Hiroshi Tanaka, Akira Sato
		4	Online Diagnosis of Stator Faults in Squirrel Cage Induction Motors Using Electric Current Analysis	Miguel Herrera Santos, Dr. Carlos Enrique Alvarado, Maria Isabel Torres
		5	Enhanced Multi-Objective Particle Swarm Optimization for Optimal Design of Power System Stabilizers	Dr. A. H. El-Metwally, Prof. Dr. R. Khadraoui
		6	A Cost-Effective Design and Analysis of Full Bridge LLC Resonant Inverter	Alex Johnson, Priya Sharma
		7	Optimization of Energy Efficiency in the Distillation Unit of Shiraz Oil Refinery	A. Moradi, M. Farhadi, S. Rahimi
		8		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Anongrat Chaiyaporn**	1	OPTIMIZATION OF TWO-STAGE BIOGAS PRODUCTION IN BIOFILM REACTORS	Dr. Samuel Karanja
		2	ENHANCING NITROGEN AND PHOSPHORUS REMOVAL FROM LIVESTOCK WASTEWATER USING ZEOLITE AND IONIZING RADIATION	Dr. Min-Jae Kim
		3	EFFECTS OF CRUDE OIL PARTICLE ELASTICITY ON HYDROCYCLONE SEPARATION PERFORMANCE	Dr. Carlos Mendoza
		4	INFLUENCE OF OPERATIONAL PARAMETERS ON CALCIUM CARBONATE SCALE FORMATION IN PLATE HEAT EXCHANGERS	Assoc. Prof. Dr. Anongrat Chaiyaporn
		5	CFD STUDY OF FLOW DYNAMICS IN PACKED-BED REACTORS WITH STATIC MIXERS	Dr. Priya Nair Dr. Rajesh Kumar
		6	DESIGN OF GUIDED STRUCTURES FOR SIMULTANEOUS REACTION AND SEPARATION IN MICROCHANNEL REACTORS	Assoc. Prof. Dr. Ahmed Al-Mansouri
		7	ADSORPTION-BASED REMOVAL OF LEAD AND CADMIUM IONS USING ACTIVATED CARBON FROM CASHEW SHELLS	Dr. Grace Nwosu
		8	SOIL REMEDIATION THROUGH HYDROGEN PEROXIDE OXIDATION: TECHNICAL AND ENVIRONMENTAL ASSESSMENT	Prof. Dr. Beata Sezabo

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Chang-hyun Lee**	1	EXPLORING THE IMPACT OF BUSINESS MODEL INNOVATION ON FIRM VALUE: AN EVOLVING FRAMEWORK	Xiang W. Chen, Mei L. Wang, Liang K. Zhang
		2	STRUCTURAL DESIGN AND BLAST RESISTANCE ASSESSMENT OF A SINGLE-STORY CONTROL ROOM FOR A PETROLEUM REFINERY	Behzad Rahmani, Reza Mirzaei
		3	EVALUATION OF ENVIRONMENTAL REPORTING PRACTICES IN THE CHEMICAL SECTOR: A COMPARATIVE ANALYSIS OF GRI DISCLOSURES	E. Johnson
		4	EXPLORING THE ROLE OF FIT IN ENHANCING SERVICE INNOVATION PERFORMANCE: A NOVEL MODEL	Mei-Ling Chang, Hui-Ling Huang, Wan-Yu Yu, Chung-Lun Wei
		5	ETHICS AND LEGAL CONSIDERATIONS IN THE DIGITAL WORKPLACE: NAVIGATING THE INTERSECTION OF TECHNOLOGY AND ETHICS	Dr. Alice Smith, Lec. John R. Thompson
		6	ADVANCEMENTS IN REGIONAL MEDICAL IMAGING SYSTEMS: A COLLABORATIVE APPROACH	Petra Novak, Pavel Novotny, Jan Hruska
		7	INVESTIGATION OF RF PERMEABILITY FOR INTEGRATING USN INTO SOC STRUCTURES: A CASE STUDY	Dr. Chang-hyun Lee, Min-seok Choi, Sang-hoon Kim
		8	MITIGATING DAD ATTACKS IN MANET: A COMPREHENSIVE APPROACH	Hyewon Kim, Jisoo Lee

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assis. Prof. Dr Wei-Lin Chang**	1	ADAPTIVE HANDOFF DETECTION ALGORITHM UTILIZING RCST MOBILITY INFORMATION IN SATELLITE BEAM SYSTEMS	Sung Min Park, Hyun Jung Choi, Seung Woo Kim, Ji Hyun Lee, Sang Min Yoon
		2	INTEGRATION OF VISION SYSTEM AND SIMULATION SOFTWARE FOR ENHANCED INDUSTRIAL ROBOT CAPABILITIES	Fatima Al-Hassan, Ganesh Kothapalli, Majid Tolouei-Rad
		3	MITIGATING UNPLANNED EXTUBATION RISKS IN PSYCHIATRIC LONG-TERM CARE FACILITIES	Assis. Prof. Dr Wei-Lin Chang, Hsiao-Mei Lin
		4	ENHANCED INTELLIGENT TRANSPORTATION SYSTEMS FOR EFFICIENT BRT OPERATIONS	A. Ahmadi, M. Rezaei
		5	ENHANCING INFORMATION SECURITY IN E-LEARNING THROUGH HUMAN IDENTIFICATION TECHNIQUES	John Smith, Alice Johnson, Michael Lee, Sarah Brown
		6	ENHANCING INFORMATION SECURITY IN E-LEARNING THROUGH ADVANCED HUMAN IDENTIFICATION TECHNIQUES	Ahmed Mahmoud, Maryam Rahimi, Sara Abbasi
		7	ANALYZING GREY INCIDENCE WITHIN THE MACROSCOPIC FRAMEWORK OF THE LOGISTICS SECTOR	Ming Li, Fang Wang
		8	EXPLORING PERFORMANCE CHALLENGES OF DSRC RADIO TESTBEDS IN HIGH CHANNEL TRAFFIC SCENARIOS	Ming-Hua Wang, Bo-Chiuan Chen, C. W. Hsu
		9	EXAMINATION OF DELAYED PAYMENT ISSUES IN THE CONSTRUCTION SECTOR OF MALAYSIA	Dr. Nurul Hidayah Abdullah, Dr. Ahmad Faisal Mohd Zain

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK**	1	THE ROLE OF MEDIA IN THE ISRAEL–PALESTINE CONFLICT: A COMPARATIVE DISCOURSE ANALYSIS OF AL JAZEERA AND BBC	Asst. Prof., Fatma ÖZTAT Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaye DOĞAN
		2	GENÇLERDE DİJİTAL MEDYA OKURYAZARLIĞI VE YAPAY ZEKA	Hemşire, ENES TEMİZ Dr. Öğr.Üyesi, FİGEN ÇAVUŞOĞLU
		3	SİBERFEMİNİZM UZAMINDA DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜNDE MİZOJİNİST YAKLAŞIMLAR	ZÜHRE ALPAYDIN Doç. Dr. HİDAYE AYDAN (SİLKÜ) BİLGİLİER
		4	POSTMODERN INDIVIDUAL REPRESENTATIONS IN POST-WESTERN CINEMA: THE CASE OF THE POWER OF THE DOG	Dr. ASLIHAN AKBAYIR
		5	DIGITAL LITERACY IN THE SUCCESSFUL AGING PROCESS	Doç. Dr. Meyrem Tuna Uysal
		6	THE MEDIATING ROLE OF PERCEIVED ENJOYMENT IN THE IMPACT OF CONSPICUOUS CONSUMPTION ON TRAVEL SHARING INTENTIONS ON SOCIAL MEDIA	Res. Assist. Ediz TUTSAL Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Amaneh Manafidizaji**	1	A numerical scheme based on Taylor expansion with strong order of convergence 1 for RODEs	Minoo Kamrani
		2	Convergence of multi-step methods for Random Differential Equations with Wiener noise	Minoo Kamrani
		3	Model-Based Image Processing: Variational Advances	Alireza Hosseini
		4	Model-Based versus Data-Driven Models in Image Processing	Alireza Hosseini
		5	PROPERTIES OF THE LATTICES OF CONTINUOUS FUNCTIONS	Hilal Doğan Prof. Dr. Ömer Gök
		6	KB SPACES AND KB-OPERATORS	Serap YILDIRIM Prof.Dr.Ömer GÖK
		7	BOUNDARY VALUE PROBLEM OF A NONLINEAR FRACTIONAL DIFFERENTIAL EQUATION	Burak Borazan Prof. Dr. Fadime Dal
		8		
		9		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA**	1	COEFFICIENT ESTIMATE AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-STARLIKE UNIVALENT FUNCTION CLASS RELATED WITH q- DERIVATIVE	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. SELAHATTİN ÇİN
		2	COEFFICIENT ESTIMATE AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-CONVEX UNIVALENT FUNCTION CLASS RELATED WITH q- DERIVATIVE	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. SELAHATTİN ÇİN
		3	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO- STARLIKE BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. NAHİDE GÖKÇEK
		4	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO- CONVEX BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. NAHİDE GÖKÇEK
		5	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-CONVEX UNIVALENT FUNCTION CLASS	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. KENAN YALÇIN
		6	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-STARLIKE UNIVALENT FUNCTION CLASS	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. KENAN YALÇIN
		7	COEFFICIENT PROBLEM FOR THE PSEUDO-STARLIKE BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS RELATED WITH q-DERIVATIVE	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Doç. Dr. VEYSEL NEZİR
		8	COEFFICIENT PROBLEM FOR THE PSEUDO-CONVEX BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS RELATED WITH q-DERIVATIVE	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Doç. Dr. VEYSEL NEZİR
		9	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-CONVEX BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS OF COMPLEX ORDER	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. DAVUT MİNGSAR
		10	ON THE COEFFICIENT AND FEKETE-SZEGÖ PROBLEM FOR THE PSEUDO-STARLIKE BI-UNIVALENT FUNCTION CLASS OF COMPLEX ORDER	Prof. Dr. NİZAMİ MUSTAFA Grad. Stud. DAVUT MİNGSAR

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN**	1	THE CARBON FOOTPRINT OF FOOD LEGUMES AND THEIR ROLE IN CLIMATE-SMART AGRICULTURAL SYSTEMS	Dr. Öğr. Üyesi Özge UÇAR,
		2	ALGAE and SUSTAINABILITY	Assoc. Prof. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN
		3	SUSTAINABILITY IN AQUACULTURE	Assoc. Prof. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN
		4	THE EFFECT OF CYSTEINE ON MORPHOLOGY AND PIGMENT CONCENTRATION in SORGHUM VARIETY (Sorghum bicolor L. 'Gözde') UNDER BORON TOXICITY	Master Student Seda ŞAHİN Assoc. Prof. Dr. Hülya TORUN
		5	DNA BARCODING AND GENETIC STRUCTURE OF Dryomys laniger FROM TÜRKİYE	Prof. Dr. Ercüment ÇOLAK Asst. Prof. Dr. Perinçek Seçkinozan ŞEKER Dr. Engin SELVİ Prof. Dr. Teoman KANKILIÇ Prof. Dr. Reyhan ÇOLAK Prof. Dr. Nuri YİĞİT
		6		
		7		

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. NURAY GÜZELER**	1	TOAST CHEESE AND USING MELTING SALT	Prof. Dr. NURAY GÜZELER Dr. Mine ÇÜRÜK
		2	QUALITY CHARACTERISTICS OF GOAT MILK DURING LACTATION	Prof. Dr. NURAY GÜZELER Dr. Mine ÇÜRÜK Rashad KHABBAZEH
		3	GEÇMŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON MUTFAK KÜLTÜRÜNDE REÇELİN YERİ	Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN
		4	TRABZON'DA COĞRAFİ İŞARET TESCİLİNE ADAY BİR ÜRÜN "MISIR UNU HELVALI BAKLAVA)	Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU
		5	KAHRAMANMARAŞ'TA MARKETLERDE SATILAN MEYVE SULARINDA RADON GAZI ÖLÇÜMÜ	Dr. SERDAR GÜMBÜR Dr. Öğr. Üyesi ERDAL KÜÇÜKÖNDER

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Halil Atasoy**	1	ETANOL İNTOKSİKASYONUNA BAĞLI DOĞRUDAN ÖLÜMLER: RETROSPEKTİF BİR OTOPSİ DEĞERLENDİRMESİ	Doç. Dr. HÜSEYİN ÇETİN KETENCİ Prof. Dr. HÜLYA KILIÇ
		2	SAHTE İÇKİLERİN YOL AÇTIĞI ÖLÜMCÜL ZEHİRLENMELER: BÖLGESEL BİR OTOPSİ ÇALIŞMASI	Doç. Dr. HÜSEYİN ÇETİN KETENCİ Prof. Dr. HÜLYA KILIÇ
		3	APPROACH TO COLLAGENOUS COLITIS DUE TO A CASE	Doç. Dr. Halil Atasoy
		4	CASE REPORT: REHABILITATION OF DENTIGEROUS CYST IN A CHILD PATIENT WITH CYST DECOMPRESSION PROSTHESIS	Arş. Gör. BİLAL AYAZ Doç. Dr. MURAT ALKURT
		5	KESER DİŞLERDE GÖRÜLEN TRAVMATİK İNTRÜZYON VE SUBLÜKSASYONUN DENTAL REHABİLİTASYONU: OLGU SUNUMU	Arş. Gör. EMİNE ŞURANUR AYAZ Doç. Dr. SEMA AYDINOĞLU

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr. Kazım ŞAHİN**	1	MONTESSORI PRINCIPLES AS A CONCEPTUAL MODEL FOR DEVELOPING EXECUTIVE FUNCTION IN EARLY CHILDHOOD	Rahmah Dwi Sistiarini Fatimah Setiani
		2	YAŞLILARDA ÜRİNER İNKONTİNANS VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI	HEMŞİRE, EYLÜL TOR Dr. Öğr. Üyesi Özge Öz Yıldırım
		3	ATTENUATION OF ACUTE RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME IN CLP-INDUCED SEPSIS BY Punica granatum PEEL	Doç. Dr. Kazım ŞAHİN
		4	Punica granatum EXTRACT REDUCED LPS-INDUCED INFLAMMATION IN ACUTE KIDNEY INJURY BY DECREASING LEVELS OF RECEPTOR TLR4 AND TRANSCRIPTION FACTOR NF-κB	Doç. Dr. Kazım ŞAHİN Arş. Gör. Dr. Sena ŞAHİN AKTURA
		5	Evaluation of Caffeic acid phenethyl ester (CAPE), Melatonin, and Metformin as Anti-Tumor and Anti-Inflammatory Agents in Colon Cancer Cell Lines.	Zeinab Sherif Fathy Gomaa Badran Prof. Dr. SABAHATTİN MUHTAROĞLU

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES July 4 - 6, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Jing Wei**	1	ANALYSIS OF PAYMENT DELAYS AND THEIR IMPACT ON THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN MALAYSIA	Siti Nur Aisyah
		2	EVALUATING THE PROGRESS OF MANUFACTURING CONTROL SYSTEMS IN LIBYA'S INDUSTRIAL SECTOR	Muna Al-Faraj
		3	COMPARATIVE STUDY OF ENVIRONMENTAL REPORTING IN THE CHEMICAL INDUSTRY: GRI STANDARDS APPLICATION	Dr. Emily Thompson
		4	DESIGN AND BLAST RESISTANCE ANALYSIS OF SINGLE-STORY CONTROL FACILITIES IN PETROLEUM REFINERIES	Khaled Al-Mahdi Omar Farouk
		5	IMPACT OF BUSINESS MODEL INNOVATION ON CORPORATE VALUATION: A DYNAMIC FRAMEWORK	Wei Zhang Li Mei Jian Liu
		6	THE ROLE OF ALIGNMENT IN BOOSTING SERVICE INNOVATION PERFORMANCE: A NEW CONCEPTUAL MODEL	Chun-Hua Lin Mei-Ying Huang Yu-Fen Wu
		7	PROMOTING LOW-CARBON TRANSITION IN CHINA'S TRADITIONAL MANUFACTURING INDUSTRIES	Jing Wei
			ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INTEGRATED TQM AND LEAN MANUFACTURING IN MALAYSIAN AUTOMOTIVE INDUSTRY	Farah Aziz Noraini Hassan Ahmad Zulkifli
			THE EFFECTS OF MERGERS AND ACQUISITIONS ON CONSUMER WELFARE: EVIDENCE FROM INDIA'S MANUFACTURING SECTOR	Dr. Anil Kumar Ravi Shankar
		8	RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL MARKET STRUCTURE AND MARKET INDICES IN TEHRAN STOCK EXCHANGE	Neda Rahimi Saeed Karimi

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dr. Ogunduyile O. Oluwgbenga	1	ASSESSING THE QUALITY STANDARDS OF HOSPITAL PHARMACIES IN THERAPEUTIC CENTERS ASSOCIATED WITH KERMANSHAH UNIVERSITY OF MEDICAL SCIENCES, IRAN	Dr. Gharehbagh V.Hamishehkar , H.Aghababa
		2	OPTIMIZING VISIBLE LIGHT COMMUNICATION SYSTEMS THROUGH NATURAL LIGHT INTEGRATION	Mahmoud H. Aly, Ivan Andonovic, Moustafa Beshr
		3	INTEGRATING WIRELESS BODY AREA NETWORKS WITH WEB SERVICES: REVOLUTIONIZING UBIQUITOUS HEALTHCARE PROVISIONING THROUGH ARCHITECTURE	Dr. Ogunduyile O. Oluwgbenga
		4	DYNAMIC BRAIN WAVE ACQUISITION AND PSYCHOACOUSTIC ANALYSIS IN REAL TIME	Dipali SShweta , ingh Mahajan , Bansal Rashima
		5	ENHANCING COMBAT EFFECTIVENESS IN NEW GENERATION FIGHTER PLANES THROUGH HUMAN FACTORS CONSIDERATIONS	Binoy Bhargavan
		6	CONSTRUCTING AN INTEGRATED RELATIONAL DATABASE UTILIZING SWISS NUTRITION NATIONAL SURVEY AND HEALTH DATASETS FOR DATA MINING OBJECTIVES	Helena Einsele , Dr. Jenzer Farshideh
		7	CAN EEG TESTING AID IN BRAIN TUMOR IDENTIFICATION?	M. Sharanreddy, P. K. Kulkarni
		8	EXAMINING THE HAZARDS OF INADEQUATE MEDICAL WASTE MANAGEMENT PRACTICES ON HUMAN HEALTH AND THE ENVIRONMENT: A REVIEW OF LITERATURE	Babanyara Ibrahim, Garba Bogoro., M. Y.Abubakar,

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Jana Horvathova Dr. Tomas Varga**	1	INFLUENCE OF ELEMENTAL INTERACTIONS ON VOLATILITY IN FLUIDIZED-BED COMBUSTION: A STUDY OF METAL IMPACTS IN VARIOUS COAL GRADES	Dr. Jana Horvathova Dr. Tomas Varga
		2	EFFECTS OF MICROWAVE IRRADIATION ON THE MECHANICAL AND CHEMICAL STABILITY OF SILICA-BASED OPTICAL FIBERS	Dr. Ana-Maria Ionescu Dr. Sung-Ho Lee Dr. Gabriela Popescu
		3	SIMULATION OF CASTING GEOMETRY EFFECTS ON HOT TEARING AND RESIDUAL STRESS IN PRECISION CASTING PROCESSES	Dr. Carlos Mendoza Lucia Fernandez Lec. Dr. Miguel Torres Assis. Prof. Dr. Sofia Ramirez
		4	COMPARATIVE STUDY OF MEDIA INFLUENCES IN EXPLOSIVE FORMING OF CYLINDRICAL SHELLS	Rashid Al-Mansoori Faridah Yusof
		5	IMPACT OF SURFACE PREPARATION TECHNIQUES ON NANOCRYSTALLINE DIAMOND FILM GROWTH ON SILICON NITRIDE SUBSTRATES	Assoc. Prof. Dr. Rafael Silva Dr. Marina Santos Dr. Carlos Rodrigues
		6	COMPUTATIONAL MODELING OF PLASTIC DEFORMATION IN CLAY UNDER COMPRESSIVE LOADS	Mahdi Hosseini Dr. Farah Mohammadi Assis. Prof. Dr. Zahra Rahimi

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Nadia El-Sayed Dr. Omar Khalil**	1	OPTIMAL TIMING FOR COLOSTRUM IMMUNOGLOBULIN ABSORPTION IN NEWBORN CAMELS: CORRELATION WITH CORTISOL AND THYROXIN LEVELS	Dr. Fatima Al-Mansouri Dr. Khaled Al-Harbi Dr. Youssef Benali
		2	DEVELOPMENTAL CHANGES IN THE DUODENAL MUCOSA AND SUBMUCOSA OF RABBITS	Dr. Nadia El-Sayed Dr. Omar Khalil
		3	EVALUATION OF TUBERCULIN, TETANUS IMMUNOGLOBULIN, AND DPT VACCINE AS MITOGENS IN AVIAN T-LYMPHOCYTE PROLIFERATION	Assoc. Prof. Dr. Samuel Okoro
		4	ASSESSMENT OF POTATO VARIETIES FOR CHIPS AND FRENCH FRIES PRODUCTION USING MICROWAVE-VACUUM DRYING TECHNOLOGY	Inga Jansons Kristaps Ozols Marta Kalnina Tatjana Ziedina
		5	SALT TOLERANCE IN TISSUE-CULTURED DATE PALM VARIETIES UNDER CONTROLLED ENVIRONMENTAL CONDITIONS	Dr. Hassan Al-Mulla Dr. Khalil Al-Farsi
		6	IMPACT OF COPPER AND ZINC DEFICIENCY ON MILK YIELD IN INTENSIVELY MANAGED DAIRY CATTLE: A STUDY FROM NORTHEASTERN ROMANIA	Dr. Elena Popescu Dr. Mihai Ionescu Dr. Carmen Georgescu
		7	EFFECTS OF OVERFEEDING ON PRODUCTIVITY, FOIE GRAS QUALITY, BLOOD PARAMETERS, AND MORTALITY IN TWO BREEDS OF DUCKS	Dr. Mona El-Sayed Dr. Ahmed Mahrous

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Marco Bianchi**	1	USING AQUATIC ORGANISMS AS BIOINDICATORS FOR WATER POLLUTION: A CASE STUDY IN LAKE VICTORIA AND CONTROLLED LABORATORY EXPERIMENTS	Dr. Grace Mwangi
		2	EVALUATION OF HERBICIDE EFFICACY ON WILD RYEGRASS (ELYMUS REPENS) AT DIFFERENT GROWTH PHASES WITH NITROGEN SUPPLEMENTATION	Assoc. Prof. Dr. Lars Jensen
		3	POTENTIAL OF SALVIA OFFICINALIS FOR PHYTOREMEDIATION OF HEAVY METAL-CONTAMINATED SOILS: AN EXPERIMENTAL STUDY	Dr. Ivan Dimitrov Dr. Maria Stoyanova
		4	EFFECTS OF ORGANIC COMPOST ON HEAVY METAL ACCUMULATION, NUTRIENT DISTRIBUTION, AND QUALITY OF TOBACCO CULTIVARS IN BULGARIA	Dr. Michael Johnson
		5	PRELIMINARY SURVEY OF AFLATOXIN CONTAMINATION IN RICE SAMPLES FROM SURINAME	Assoc. Prof. Dr. Dewi Wulandari
		6	MANAGEMENT STRATEGIES FOR RICE FIELD LAND USE CHANGE IN SOUTH SULAWESI, INDONESIA	Dr. Marco Bianchi
		7	LONG-TERM EFFECTS OF RECLAIMED INDUSTRIAL WASTEWATER IRRIGATION ON SOIL CHEMICAL PROPERTIES IN CROP PRODUCTION	Dr. Fatima Zahra El Amrani
		8	WATER USE EFFICIENCY IN CITRUS PRODUCTION IN THE MARRAKECH REGION UNDER VARIABLE CLIMATIC CONDITIONS	Prof. Dr. Jean-Luc Dupont

KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENİZ 2ND INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 4 - 6, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

5 Temmuz / July 5, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Jean-Luc Moreau Dr. Camille Dupont**	1	OPTIMIZING CRUISE PERFORMANCE OF LIGHT AIRCRAFT WITH SMART WINGLET TECHNOLOGIES	Dr. Ivan Kuznetsov
		2	EXPERIMENTAL VALIDATION OF AUTOMATION MITIGATION TECHNIQUES IN AIR TRAFFIC CONTROL SYSTEMS	Dr. Matteo Rossi Dr. Giulia Bianchi
		3	ADVANCED STATE-SPACE MODELING AND CONTROL OF SMART STRUCTURES WITH DAMPING CAPABILITIES	Dr. Ahmed El-Sayed Dr. Nourhan Hassan
		4	SIMULATION OF COMPRESSIBLE FLUID FLOW IN POROUS MEDIA FOR BLOWDOWN EXPERIMENTS	Prof. Jean-Luc Moreau Dr. Camille Dupont
		5	ANALYSIS OF 3D AERODYNAMIC BEHAVIOR POST-STALL INCLUDING CAMBER LOSS EFFECTS	Dr. Arjun Patel Dr. Priya Sharma
		6	APPLICATION OF CELLULOSE NANOPARTICLE SUSPENSIONS AS ECO-FRIENDLY LUBRICANTS FOR INDUSTRIAL PUMPS	Dr. Farid Al-Hassan Dr. Layla Nasser
		7	IMPROVING FATIGUE LIFE IN BEARING AND SHAFT ASSEMBLIES OF HOUSEHOLD APPLIANCES THROUGH TOLERANCE OPTIMIZATION	Dr. Johan Svensson Dr. Erik Lindberg
		8	BIO-INSPIRED WING PLANFORM DESIGN: A META-MODEL BASED ON HUMPBACK WHALE FLIPPER TUBERCLES	Prof. Dr. Maria Gonzalez

Contents

VERİYE DAYALI POLİTİKAYI DAVRANIŞSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRMEK: DAVRANIŞSAL KAMU POLİTİKALARI VE YENİ NESİL TEKNOLOJİLER DAİRESİ 1

DİJİTAL MEDYANIN ALGI YÖNETİMİ KAPSAMINDA POPÜLİST BAŞARIYA ETKİSİ: SEÇMENİN BİLGİYE ERİŞİMİ NASIL ŞEKİLLENİYOR? 18

ENGELLİLİKLE İLGİLİ ULUSLARARASI DÜZENLEMELER VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI 33

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ 52

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF TRADE WARS ON GLOBAL SUPPLY CHAINS 65

HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE KAVRAM HARİTASI KULLANIMININ ETKİLERİ 76

STUDENTS' SHIFTING PERSPECTIVES ON AI TOOLS IN EDUCATION 83

FEN ÖĞRETİMİNDE TERSİNE MÜHENDİSLİK ETKİNLİĞİ: BOZUK TELESKOPLAR 96

FARKLI BÖLÜMLERDEKİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ KATI ATIK VE GERİ DÖNÜŞÜME YÖNELİK TUTUMLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 107

KORKAK BİR KAHRAMAN ADLI KİTABIN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ . 115

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ÖZETLEME BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 132

İLETİŞİM FAKÜLTESİ AKADEMİSYENLERİNİN SİBERKONDRİ (CYBERCHONDRİA) DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 150

YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ YEREL GAZETECİLİĞE ETKİLERİ: ERZURUM YEREL BASIN ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ 160

İLETİŞİMDE GÖRÜNMEYEN DALGA: ÖRGÜTLERDE DUYGUSAL BULAŞMANIN ROLÜ 166

YENİLEBİLİR BÖCEKLER VE GASTRONOMİ TURİZMİ İLİŞKİSİNE YÖNELİK AKADEMİK LİTERATÜRÜN SİSTEMATİK DEĞERLENDİRMESİ 182

ORDU İLİNE AİT COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN RESTORAN MENÜLERİNDE KULLANILMA DURUMU . 196

TRABZON'DA BİR GASTRONOMİ ETKİNLİĞİ "AKÇAABAT OT FESTİVALİ" 213

KARADENİZ GELENEKSEL MUTFAK EKİPMANI GUDAL/KUDAL'IN BİLİNİRLİĞİNİN İNCELENMESİ 221

SANAT ve YARATIM KAVRAMLARININ YÜZYILLAR İÇİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ ve LARRY SHİNER'IN "SANATIN İCADI" ADLI ESERİ 229

ERDEM BAYAZIT'IN ŞİİR DÜNYASINDA ŞAİRE DAR GELEN ÇAĞ VE MEKÂN 237

EDEBİ BİR DEĞERLENDİRME: CANSIZ HOCA'NIN ŞAİRLİĞİ ve ŞİİRLERİ 252

A SOLARPUNK EXPLORATION OF ECO-SPIRITUALITY AND POSTHUMAN CONNECTION IN *A PSALM FOR THE WILD-BUILT* BY BECKY CHAMBERS 261

POSTCRITIQUE AND INTIMACY IN OCEAN VUONG'S NOVEL *ON EARTH WE'RE BRIEFLY GORGEOUS* .. 272

HERMENEUTİĞİN SINIRLARI ÜZERİNE: GADAMER'İN DİLTHEY ELEŞTİRİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ 281

EPİSTEMOLOJİDEN ONTOLOJİYE: DİLTHEY'DEN GADAMER'E HERMENEUTİK BİR GEÇİŞ 288

PARAMETRİK TASARIM İLE ÜÇ BOYUTLU SERAMİK BASKININ KESİŞİMİNDE: BRIAN PETERS'İN MODÜLER PROJELERİ 297

NGOZI OMEJE EZEMA'NIN SERAMİK SANATINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR: LEAF SERİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 312

GÖKÇEADA ÖZEL RUM İLKOKULU MÜZİK EĞİTİMİNİN VE ÇOCUK ŞARKILARININ DÜNÜ BUGÜNÜ 322

BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: AHMET KAŞIKÇI ESERLERİNDE MÜZİK 336

KONTRBASIN ORKESTRALARA GİRİŞİ: 16-18. YÜZYIL ARASI BİR İNCELEME 350

TÜRK MÜZİĞİ İCRASINDA PROGRAMLI MÜZİK ÖRNEĞİ: "YÜKSEK RUH" 362

"ÇANAKKALE ZAFERİ KAHRAMANLIK HİKAYELERİ 10 HİKÂYE 10 BESTE" PROJESİNDE TÜRK MÜZİĞİ ÇALGILARININ İCRA TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ 376

BELEDİYELER ŞİRKETLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DENETİMİ VE YÜKÜMLÜLÜKLER 390

AFFETME ESNEKLİĞİ İLE ÖZ ANLAYIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ 409

LİSEYE GEÇİŞ SINAVINA HAZIRLANAN ÖĞRENCİLERDE SINAV KAYGISI 425

ÖZ ŞEFKAT VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMATİK YAŞANTILARIN ARACI ROLÜ 440

FINDIKOĞLU'NUN İBN HALDUN ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ 465

FINDIKOĞLU'NUN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER 474

KÖY KADINLARININ PERSPEKTİFİNDEN AİLE İÇİ VE TARIMSAL ROLLERİNİN TANIMLANMASI: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ 483

BİYOÇEŞİTLİLİK ÜZERİNE ETİK TARTIŞMALAR 503

HAYVAN KONUŞURSA: *KİTSCH* ESTETİĞİNE SESSİZ DİRENİŞ 511

TÜRKLERDE İNSAN KURBANI RİTÜELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME* 520

DİJİTAL PARANIN DEVLET POLİTİKALARINA ETKİSİ 535

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOĞAL AFETLER SONRASI DIŞ YARDIMLAR: POLİTİK KURUMSAL KALİTENİN ROLÜ 544

KÜRESELLEŞME VE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN EKONOMİK KARMAŞIKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: MIKTA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA 557

JEOPOLİTİK RİSK VE ÇEVRE KİRLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 563

YAŞAM BEKLENTİSİ, KENTLEŞME VE KADIN İŞGÜCÜ KATILIM ORANININ AFRİKA'DAKİ DOĞUM ORANLARINA ETKİSİ 569

MUHASEBEDE HATA VE HİLELERİN TESPİTİ VE ÖNLENMESİNDE İÇ DENETİMİN ROLÜ: BANKACILIK SEKTÖRÜ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME 582

ENFLASYON MUHASEBESİNİN KURUMLAR VERGİSİ GELİRLERİNE ETKİLERİ 594

TÜRKİYE'DE MUHASEBE ÖĞRETİM ELEMANLARININ AKADEMİK PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ 607

KURUMSAL GÖNÜLLÜ YÖNETİMİNDE ALTURİSTİK LİDERLİK 620

THE RELEVANCE OF ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM TO THE MORAL CHALLENGES OF GENERATION Z IN INDONESIA: A CRITICAL STUDY OF THE ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM IN SECONDARY SCHOOLS 629

FAITH-BASED BOARDING SCHOOL MANAGEMENT MODEL: A MULTI-CASE ANALYSIS OF IMPLEMENTATION EFFECTIVENESS ON CHARACTER BUILDING IN THE DIGITAL ERA 642

DEVELOPING A DIGITAL-BASED LEARNING MODEL ON CORE ISLAMIC BELIEFS FOR ONLINE MOTORCYCLE TAXI DRIVERS 648

MANAGEMENT OF INTEGRATED CURRICULUM TRANSFORMATION IN MUHAMMADIYAH EDUCATIONAL INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF SMP MUHAMMADIYAH PLUS KLATEN, INDONESIA 657

ENHANCING CHILDREN'S RELIGIOUS LITERACY THROUGH TAUHID-BASED EDUCATION TO PREVENT BULLYING FROM AN EARLY AGE 665

TEACHERS' READINESS FOR DEEP LEARNING-BASED EDUCATIONAL TRANSFORMATION IN NORTH KALIMANTAN 677

CHARACTER DEVELOPMENT STRATEGIES IN SPECIAL SPORTS CLASSES: A QUALITATIVE STUDY IN YOGYAKARTA HIGH SCHOOL 684

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR YARALANMASI KAYGI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ PARAMETRELERE BAĞLI İNCELENMESİ 692

BOKS BRANŞINDA BAĞLILIK VE TÜKENMİŞLİK: ELİT BOKSÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 709

RİZE'DE ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEPREME İLİŞKİN NEDENSEL ATIFLARI 721

19. YÜZYIL'DA KARS EYALETİ'NİN YÖNETİCİLERİ 729

KARAMANOĞULLARI VE MEVLEVÎLİK 740

وقوع الساعة في إطار الآيات القرآنية 749

GENÇLERDE DİJİTAL MEDYA OKURYAZARLIĞI VE YAPAY ZEKA 756

SİBERFEMİNİZM UZAMINDA DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜNDE MİZOJİNİST YAKLAŞIMLAR 772

POST-WESTERN SİNEMADA POSTMODERN BİREY TEMSİLLERİ: THE POWER OF THE DOG FİLMİ ÖRNEĞİ 788

THE MEDIATING ROLE OF PERCEIVED ENJOYMENT IN THE IMPACT OF CONSPICUOUS CONSUMPTION ON TRAVEL SHARING INTENTIONS ON SOCIAL MEDIA 799

VERİYE DAYALI POLİTİKAYI DAVRANIŞSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRMEK: DAVRANIŞSAL KAMU POLİTİKALARI VE YENİ NESİL TEKNOLOJİLER DAİRESİ

Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
Balıkesir Üniversitesi,
sinem.sahnagil@balikesir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0920-6948

Özet

Devletin dijitalleşme süreci karşısında yaşadığı dönüşüm ile birlikte bilimsel verileri politika yapım sürecine entegre eden veriye dayalı kamu politikası kavramı önem kazanmış, politika süreci politika seçeneklerinin değerlendirilebilmesi için nesnel, bağımsız ve tarafsız kanıtlar elde etmenin mümkün olduğu varsayımı üzerine şekillenmeye başlamıştır. Buna karşın bütün politika alanları için net ve kesin olarak kanıt kabul edilebilecek bir kanıt olgusunun varlığı hususunda yaşanan görüş ayrılığı özellikle son yıllarda veriye dayalı kamu politikasının davranışsal boyutu üzerine araştırmaları yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla son dönemde dünyada kamu politikalarının oluşturulması ve yürütülmesinde bilimsel veriler kadar insan odaklı yaklaşımların da aktif olduğu bir anlayışa doğru geçiş yaşanmaktadır. Politikanın amaçlanan sonuca ulaşabilmesi için artık bireylerin davranışları da dikkate alınmakta, politikaları davranışsal ögeler şekillendirmektedir.

Kamu politikalarının etkinliğini artırmak amacıyla davranışsal bilimlerin politika yapım sürecine eklemlenmesi, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de dikkat çekici bir gelişme göstermektedir. Bu kapsamda Ticaret Bakanlığı çatısı altında davranışsal kamu politikaları alanında faaliyet gösteren ve bu alanda resmi ilk birim olan "Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Dairesi" bireylerin karar alma süreçlerini daha iyi anlamaya ve kamu politikalarını bu doğrultuda şekillendirmeye yönelik çalışmalar yapmak adına kurumsal bir atılım olarak öne çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, önemi itibariyle söz konusu birimin kuruluş gerekçelerini, teorik arka planını ve dünyadaki benzer yapılarla ilişkisini ele almak, davranışsal ilkelerle tasarlanan politikaların vatandaşların karar alma süreçlerini daha iyi anlama ve kamu hizmetlerinin etkinliğini artırma noktasında ne derece etkili olduğunu değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Veri, Dijitalleşme, Kamu Politikası, Davranışsal Kamu Politikası

EVALUATING DATA-DRIVEN POLICY FROM A BEHAVIOURAL PERSPECTIVE: DEPARTMENT OF BEHAVIOURAL PUBLIC POLICY AND NEW GENERATION TECHNOLOGIES

Abstract

With the transformation of the state in the face of the digitalization process, the concept of data-driven public policy that integrates scientific data into the policy-making process has gained importance, and the policy process has started to be shaped on the assumption that it is

possible to obtain objective, independent and impartial evidence to evaluate policy options. However, the disagreement on the existence of a clear and unambiguous evidence base for all policy areas has intensified research on the behavioral dimension of data-driven public policy in recent years. Therefore, there has recently been a shift towards an understanding in which human-oriented approaches are as active as scientific data in the formulation and execution of public policies in the world. In order for the policy to achieve the intended result, the behavior of individuals is now also taken into consideration and policies are shaped by behavioral elements.

The incorporation of behavioral sciences into the policy-making process in order to increase the effectiveness of public policies is a remarkable development in Turkey as in many countries. In this context, the "Department of Behavioral Public Policies and New Generation Technologies", the first official unit operating in the field of behavioral public policies under the Ministry of Trade, stands out as an institutional breakthrough to better understand the decision-making processes of individuals and to shape public policies accordingly. The aim of this study is to examine the rationale for the establishment of this unit, its theoretical background and its relationship with similar structures around the world, and to evaluate the extent to which policies designed with behavioral principles are effective in better understanding citizens' decision-making processes and increasing the efficiency of public services.

Keywords: Data, Digitalization, Public Policy, Behavioral Public Policy

Giriş

Kamu politikalarının oluşumu incelendiğinde bir yandan veriye dayalı kamu politikası anlayışının yaygın şekilde uygulandığı diğer yandan ise artık insan odaklı bir yaklaşımın da sürece entegre edildiği görülmektedir. Özellikle son dönemde yoğun bir gelişim alanı gösteren ve politikanın amacına ulaşabilmesi için hedef kitlenin davranışlarını merkeze alan yeni bakış açısı, politikanın başarısını davranışsal bir yaklaşımla analiz ederek gerekli geliştirmeleri olabilecek en optimal zaman içinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İnsanı rasyonel bir varlık olarak kabul eden ve insanın faydasını maksimize edecek rasyonel araçları benimseyen geleneksel yaklaşımın aksine insanların bilinçli sapmalarda ve hatalarda bulunduğu tezi üzerinden hareket eden söz konusu yeni yaklaşım, insanın rasyonel bir varlık olmadığı kabulü üzerine şekillenen araçların gündeme hâkim olması gerektiğini savunmaktadır. Davranış bilimi pratiklerinin politika yapımında aktif şekilde kullanılmasını öngören söz konusu yaklaşım, bu yolla politika oluşturma sürecinin geniş kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle neo klasik iktisat anlayışına hâkim olan rasyonellik düşüncesine meydan okuyan karar alma çalışmaları, dikkatlerin davranışsal ekonomi ve bunun bir kolunu oluşturan davranışsal kamu politikalarına yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda "davranışsal içgörü" kavramı sürecin önemli bir yapı taşı olarak öne çıkmıştır.

Davranışsal içgörülerin politika yapım sürecine dahil edilmesi eğiliminin küresel boyutta giderek artması, dünya genelinde hükümetlerin gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde faaliyet gösteren davranışsal içgörü birimleri ve bu alanda politika tasarımı yapacak ekipler kurmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla davranışsal açıdan kamu politikalarında yaşanan gelişmeler, hükümetler nezdinde veriye dayalı kamu politikası

yapımının, iyi yönetişim kapsamında insan odaklı politika yapımıyla bir araya geldiğinde toplumsal faydaya yapmış olduğu katkının fark edilmesini sağlamıştır. Diğer bir deyişle yeni kamusal sorunların giderek çeşitlenerek ortaya çıktığı günümüzde, geleneksel kamu politikası araçlarının yetersizliği tartışılmakta, yeni boyutlara sahip sentez bir kamu politikası formülü sunulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle geleneksel araçları dışlamayan fakat farklı boyutlar ve yollar ile bireylerin rasyonel olanı tercih etmelerini sağlamak amacıyla hayata geçirilen davranışsal kamu politikasının katettiği yol güncel tartışma alanında önemini korumaya devam etmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde dijital çağın politika yapma biçimini oluşturan veriye dayalı politika yapımından davranışsal kamu politikası sürecine geçişi sağlayan hususlar göz önüne alınarak davranışsal kamu politikası kavramının boyutları uygulamaya yansıyan örnekleri ile ele alınmış, veri ile olan ilişkisi ortaya koyulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise küresel düzeyde giderek yaygınlaşan kavramın kurumsal ayağı incelenmiş, dünya konjonktüründeki yapılanmanın Türkiye'ye yansıması olan "Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Dairesi Başkanlığı" temelinde davranışsal kamu politikası uygulamaları örneklendirilmiş, sonuç itibariyle olası fırsat ve risklere dikkat çekilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Veriden Davranışsallığa Kamu Politikası

En genel tanımıyla kamu politikası, başta kamu hizmetleri olmak üzere kamuya yönelik kararların programlanması, bu programların uygulanması ve değerlendirilmesi sürecini ifade etmektedir. Belirli bir coğrafi alan veya siyası birim üyelerinin kendi alanları ile ilgili bir sorunun çözümü için formüle edilen programları anlatan kamu politikası, karar vericilerin çeşitli politika alternatifleri arasından en uygun olanı seçtikleri ve sorunun çözümüne en optimal şekilde ulaşmaya çalıştıkları bir döngüyü anlatmaktadır. Bu kapsamda nihayetinde kamu politikası hükümetlerin yapmayı veya yapmamayı tercih ettiği şey olarak dünya literatüründe yerini bulmuştur. Belirli sorun alanlarında hükümetlerin eylemlerini ve açıklamalarını niteleyen kamu politikası, atılan adımlar kadar atılmayanları da içermektedir (Parlak, 2011; Schultz, 2004; Dye, 2013). Kamu politikasının gelişim süreci incelendiğinde her aşamada temel amacın daha iyi bir yönetim olduğu ve alınan kararların istikrarlı bir şekilde iyileştirilmesi hedefinin varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu süreçte bir diğer dikkat çekici unsur ise, her aşamada veri ile temasa geçilmesidir. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişimler sonucunda bilginin temel bir güç unsuru haline geldiği günümüzde kamu politikası kavramı da dönüşümden payını almıştır. Bilimsel bilginin her alanda kullanımına yönelik eğilim, veriye dayalı kamu politikasının yaygınlaşmasını sağlamış, verilerin belirlenen amaçlar doğrultusunda değerlendirilip sonuçlara uygun bilginin üretilmesi yoluyla politika sürecinin hayata geçirilmesi genel uygulama haline gelmeye başlamıştır (Kocaoğlu ve Şahnagil, 2022). Politika seçeneklerinin değerlendirilebilmesi için nesnel, bağımsız ve tarafsız kanıtlar elde etmenin mümkün olduğu varsayımına dayanan bu mantık, bir kamu politikasına karar verilmeden önce olabilecek tüm verilerin toplanmasını, analiz edilmesini ve bu kapsamda var olan tüm seçenekler arasından kamu yararını maksimize edecek seçeneğin tespiti sürecini tanımlamaktadır (Cilavdaroğlu, 2019).

Modernist ve rasyonel temelde bir anlama sahip olan veriye dayalı kamu politikası, dünya genelinde davranıştan elde edilen verileri politika yapım sürecine dahil etme eğiliminin ivme kazanmasıyla bir dönüşüm daha geçiriyor gibi görünmektedir. Zira bütün politika alanlarının sayısallaştırılabilir olmaması, net ve kesin kanıt kabul edilebilecek bir kanıt olgusunun varlığı hususunda bazı tartışmaları ortaya çıkarmış, bu durum özellikle son yıllarda veriye dayalı kamu politikasının davranışsal boyutu üzerine araştırmaları yoğunlaştırmıştır.

1.1. Davranışsal Kamu Politikası

İnsan davranışlarının arka planında yer alan süreçlerin sistematik bir analizini içeren davranış bilimleri, deney ve gözlemler yoluyla elde ettiği sonuçları diğer disiplinlerle birleştirerek neo-klasik kuramın temel taşlarından birisini oluşturan "homo economicus"[1] varsayımının geçerliliğini son yıllarda sınayan önemli yaklaşımlardan biri olmuştur. Özellikle Richard Thaler, Daniel Kahneman ve Cass Sunstein gibi isimlerin davranışsal ekonomi üzerine yaptıkları çalışmalarla almış oldukları Nobel ödülleri, davranış bilimlerine olan ilgiyi giderek artırmış, bu durum davranış bilimlerinin birçok bilimsel disiplinin yanı sıra kamu politikasına da entegre edilmesi sürecini başlatmıştır.

Kamu politikasının yerleşik bir alt disiplini olan davranışsal kamu politikası, kamuoyunun davranışlarını yine kamuoyunun kendisi için faydalı ve yasalara uygun olacak şekilde etkilemeyi amaçlayan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Jonge et al., 2018; Mubashir, 2024). Temel yapısını Richard Thaler ve Cass Sunstein'nın "Nudge"[2] ve Daniel Kahneman'nın "Fast and Slow Thinking"[3] eserleri üzerinden inşa eden davranışsal kamu politikası, ufak dokunuşlarla insanların doğru kararlara yönlendirilmesi üzerine çalışmakta, insanların girdisi ve çıktısı belli bir matematiksel fonksiyon olarak değerlendirilmediğinde nasıl politikalar üretileceği sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979; (TCEB, 2018: 11). Rasyonel ve bencil insanı ifade eden homo economicus görüşünün aksine insanların genellikle davranışsal önyargılar gösterdiklerini savunan davranışsal kamu politikası, politika yapımında bireyleri edilgen değil etken bir sistem olarak kabul etmektedir (Lourenço vd., 2016; Akın, 2018: 42). Tam da bu noktada devreye "davranışsal içgörü (Behavioural insights-BI)" kavramı girmektedir. Davranışsal önyargıların ve bağlamın karar verme süreci üzerindeki etkisini ifade eden davranışsal içgörü (OECD, 2019), davranışın içyüzünü anlama ve kavrama yeteneği olarak ifade edilen içgörü kavramını esas almaktadır. Bu kapsamda davranışsal içgörü,

[1] İktisadi yaşamda rasyonel davranan, fayda maksimizasyonu peşinde koşan, akıl yoluyla değer yargılarını belirleme yeteneğine sahip olan, kararlarını bilinçli şekilde veren bireydir (Akyıldız, 2008).

[2] Thaler ve Sunstein bu eserinde davranışsal kamu politikasına zemin oluşturan nudge kavramına odaklanmaktadır. Dürtme olarak Türkçeye kazandırılan kavram, insanların davranışlarını yasaklamalar ve teşvikler üzerinden değil, öngörülebilir şekilde seçim mimarisi ile yönlendirmek olarak ifade edilmektedir. Dürtme, müdahaleden kaçınmanın kolay ve ucuz olduğu, herhangi bir dayatmanın olmadığı durumlarda varlık kazanmaktadır (Thaler ve Sunstein, 2008).

[3] "Hızlı ve Yavaş Düşünmek" olarak çevrilebilecek eserinde Kahneman, günlük hayatında birçok karar alan insanların bu kararları bilinçli bir şekilde almadığını, aksine çok farklı faktörlerin etkisi altında kaldığını ifade etmektedir. İnsan zihninin sistem 1 ve 2 şeklinde iki ayrı alana sahip olduğunu belirten Kahneman, sitem 1'in dikkat ve yoğun enerji gerektirmeden hızlı çalıştığını, sistem 2'nin ise yoğun dikkat gerektiren zihinsel işlemleri yerine getirdiğini ve fazla enerji tükettiğini ortaya koyar. Bu nedenle genellikle karar verilirken sistem 2'nin çalıştığı düşünülse de karar, aslında sürekli tetikte olan sistem 1'dir. Zira sistem 1 zihin için daha tasarruflu, daha az enerji tüketen ve dikkat gerektirmeyen bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla sistem 1 otomatik düşünce sistemini ifade ederken ve Sistem 2 reflektif düşünce yoluna verilen isimdir (Kahneman, 2011; Thaler ve Sunstein, 2008).

insanların seçimlerini yaparken söz konusu seçimlerin temelinde var olan gerçek nedenleri anlamak için psikoloji ve bilişsel bilimler aracılığıyla çeşitli içgörüler elde etmekte, elde edilen içgörüler deneysel olarak test edilmiş sonuçlarla birleştirilmekte ve en nihayetinde tümevarım bir yaklaşımla politikalar oluşturulmaktadır (Ürünal, 2022; OECD, 2019). Bu süreçte en fazla kullanılan yöntemlerden birisi ise insanların sürdürülebilir ve sağlıklı kararlar almasını sağladığı düşünülen "dürtme (nudge)" yöntemidir.

Bireylerin bilişsel yetersizliğinden kaynaklanan davranışlardan uzaklaşması ve amaçlarına erişebilmesi için politika yapıcılar tarafından yönlendirilmesi anlamı taşıyan dürtme, söz konusu yönlendirici etkiyi yapılan seçimlerde ampirik olarak ispatlanmış bilişsel yetersizlikleri kullanarak açığa çıkarmaktadır. Dürtme yöntemi para, statü gibi bireylerin açıkça yaptığı tercihleri etkilemektense, bireyler için fazlaca önem arz etmeyen varsayılan seçenek, listedeki sıralama gibi özellikleri etkilemeyi amaçlamaktadır. Dürtme ile gerçekleştirilen davranış değişikliği kolaylıkla tersine çevrilebilir bir özellik arz etmekte, diğer bir deyişle bireyler başka türlü bir davranış kalıbı ortaya koymakta özgür hareket etmektedir. Teşvikleri veya normları değiştirmek, bilgilendirme yapmak veya eğitim vermek gibi müdahalelerde bulunmaktan ziyade bireylerin bilişsel eksikliklerini kullanarak onların daha sağlıklı ve iyi kararlar vermelerine yardımcı olmak dürtme yaklaşımının ortaya koyduğu yeni boyutu oluşturmaktadır (Yanoff ve Hertwig, 2016).

Davranışsal içgörülerin kalkınma politikalarında uygulanmasına odaklanan Dünya Bankası, 2015 yılı Kalkınma Raporunda daha sistematik bir şekilde uygulamaların hayata geçirilebilmesi için psikolojik ve sosyal davranış temelleri hakkındaki son bulguları değerlendirmiştir. Bu kapsamda raporun temelini üç ilke oluşturmaktadır. Bu ilkelerden ilki otomatik düşünme olarak adlandırılan ve bireylerin çoğunun karmaşık hesaplamalar yaparak, olası sonuçları düşünerek karar vermekten ziyade basit çözümler arayarak, zihinsel kestirmeler kullanarak karar vermeleridir. Bu ilkenin sonucu olarak kararların alındığı seçim mimarisinde yapılacak küçük değişikliklerin davranış üzerinde güçlü etkiler meydana getirebileceği vurgulanmaktadır (OECD, 2017; DB, 2015: 25). İkinci ilke sosyal düşünme şeklinde adlandırılmakta, insanların davranış ve düşüncelerinin çevrelerindeki diğer insanların yaptıkları ve düşündüklerine göre şekil alması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu ilke ile sosyal normların ve ağların bireyleri hangi yönde etkilediğinin anlaşılması durumunda, politika yapıcıların bireyleri belirli kolektif davranış kalıplarına nasıl yönlendirebileceğinin de anlaşılacağı ortaya koyulmaktadır. Bu durum politika yapıcılar için daha yenilikçi ve etkili müdahalelerin geliştirilmesinde yardımcı olabilecek önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Üçüncü ilke ise zihinsel modellerle düşünme olarak adlandırılmakta, bireylerin nesnel deneyimlere değil, kültürel olarak mevcut zihinsel modellerden inşa edilen deneyimlerin zihinsel temsillerine yanıt verdiklerini anlatmaktadır. Bu ilkeye göre insanlara yeni düşünme yollarının gösterilmesi, başvurdukları zihinsel modeller setini genişletebilmekte ve içgörü müdahaleleri ile hedefleme kapasitelerini artırabilmektedir (OECD, 2017: 18; DB, 2015: 25). Dolayısıyla Thaler ve Sunstein tarafından geliştirilen ve bireylerin davranışlarını değiştirme, doğru olana yönlendirme, etkileme gibi görevler üstlenen dürtme teorisi gerek ulusal gerekse uluslararası birçok girişimin ve politika tasarımının önemli bir parçasını haline gelmiştir. Seçeneklerin yasaklanması olgusunu reddeden bu teori, herhangi bir kısıtlama olmadan,

maliyet yaratmayan müdahaleler aracılığı ile insanları doğru karara yönlendirmeyi görev kabul etmektedir (Kılıç, 2020). Bu kapsamda Thaler ve Sunstein (2018: 17) dürtme sürecini birey davranışlarını tahmin edilecek şekilde, seçenekleri yasaklamadan ya da insanların muhatap olduğu ekonomik teşvikleri fazla değiştirmeden yönlendiren 'seçim mimarisi' olarak açıklamıştır.

Seçeneklerin sunulma şekillerini planlayarak bireylerin seçimlerine yön veren seçim mimarisi, ekonomiden sağlığa, pazarlamadan vergiye birçok politika alanında bireysel ve toplumsal fayda sağlayacak sistemlerin tasarlanmasını sağlamaktadır (Thaler ve Sunstein, 2008; Ekonomi Bakanlığı, 2018: 83). Zira seçeneklerin sunulma şekillerinde veya sıralamasında yapılan değişiklikler bilişsel yükü hafifletmekte, bireylerin hedefleri ile uyumlu şekilde tercihler yapmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim kamu politikası yapım sürecinde en iyi seçimi, kolay seçim yapmak veya toplumun faydasına olabilecek seçimi varsayılan seçenek olarak ayarlamak[4] etkili prensiplerdendir. Yine hazır bulunan seçeneklere yatkınlıktan faydalanmak, bireylerin ne zaman yanlış yaptığını ne zaman doğru yolda olduğunu görmelerini sağlayan geri bildirim[5], teşvikler, kullanılan sosyal norm gücü[6] etkili seçim mimarisi prensipleri arasında yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2018; Ürünal, 2022). Bu noktada unutulmaması gereken husus, mesajların veya seçimlerin ifade stillerindeki küçük değişikliklerin algılama biçimlerini ve sonuç itibariyle alınan kararları büyük oranda değiştirebiliyor olma imkanıdır. Çerçeveleme etkisi olarak ifade edilen bu etki, kayıptan kaçma, ödül ve ceza gibi çeşitli bilişsel kısayollarla bir araya geldiğinde içgörü ile oluşturulmuş politikalara girdi sağlamaktadır (NEF, 2005; Ekonomi Bakanlığı, 2018: 36). SMS hatırlatmaları, randevu alımını kolaylaştırma gibi dürtme davranışlarıyla aşı kampanyalarındaki düşük katılım nedenlerinin veriyle belirlenmesi ve davranışsal yöntemlerle çözüm bulunması sağlık politikalarının yapım sürecinde, verilerle hangi grupların geç ödeme yaptıklarının tespiti ve davranışsal mektuplarla uyum oranlarının artırılmaya çalışılması vergi uyumu politikalarının yapım sürecinde, hane verileri analiz edilerek davranışsal bildirimlerle tüketimin düşürülmeye çalışılması enerji tasarrufu amacıyla yapılan politika yapım sürecinde kullanılan davranışsal dürtme örneklerinin sadece küçük bir parçasını temsil etmektedir. Yine Erdoğan ve Karagöl'e (2019) göre trafik kazalarını önlemek amacıyla oluşturulan üç boyutlu yaya geçitleri, sağlıklı yaşamı teşvik etmek amacıyla merdiven basamaklarına yiyeceklerin kalori miktarlarının yazılması, okul kantinlerinde sağlıklı

[4] Örneğin ABD'de yapılan bir araştırma organ bağışını varsayılan seçenek olarak ayarlamanın organ bağışçısı olarak kayıtlı kişlerin sayısında artış meydana getirdiğini göstermiştir. Zira bu yöntem ile organ bağışının oranı 14,1'den 16,4 milyona çıktığı % 16,3 oranında bir artış olduğu tespit edilmiştir (Johnson ve Goldstein, 2003: 1339).
[5] Örneğin bireylere vergi veya ceza ödemelerinin son ödeme tarihinden önce yönlendirme yapılması, bireylerin vergi borçlarından veya para cezalarından kaçınmalarını sağlayacak bir etki yaratmıştır. Birleşik Krallık'ta yapılan araştırmaya göre daha vergisini ödemekte daha önce geç kalan vatandaşlara geri bildirim SMS'leri atılmış, izleyen dönemde ödeme oranlarının %50 arttığı tespit edilmiştir (BIT, 2016). Bir başka araştırmada ise kullanıcılara sağlık sisteminde gidilmeyen randevuların ücretini içeren hatırlatıcı mesajlar gönderilmiş, bu uygulama ile gidilmeyen randevuların %26 oranında azaldığı tespit edilmiştir (Hallsworth vd., 2015).
[6] Örneğin Kaliforniya'da 300 aileyi kapsayacak şekilde enerji tasarrufu deneyi yapılmış, ailelere öncelikle diğer ailelerin ortalama enerji kullanım bilgileri verilmiş, enerji tüketimi fazla olan aileler sosyal norm psikolojisinin etkisiyle enerji kullanımlarını diğer aileler gibi azaltmaya yönelmişlerdir. Ek olarak ortalamanın üzerinde kullanımı olan ailelere mutsuz surat sembolü, altında olanlara ise mutlu surat sembolü verilmiş, vatandaşlara verilen bilgi ve duygusal mesajlarla enerji tüketimi istenilen düzeye yönlendirilmiştir. Zira ortalamanın altında tüketim yapan aileler dahi tüketimini yükseltmemiştir (Schultz el al., 2007).

yiyeceklerin göz hizası raflara konulması gibi çalışmalar dürtme örnekleri arasında sayılabilmektedir.

Sonuç itibariyle insan davranışlarının inceliklerini anlamayı ve politika tasarımına entegre etmeyi amaçlayan davranışsal politika sürecinde öncelikle içgörüler hangi verinin toplanması gerektiğini belirlemekte, veriler ise hangi davranışsal müdahalenin etkili olduğunu göstermektedirler.

1.2. Davranışsal Kamu Politikasının Veri ile İlişkisi

Bir politikanın etkili olup olmadığı yönünde değerlendirmelerde bulunabilmek ve ölçüm yapabilmek için hayati öneme sahip olan veriler, politika tasarımının oluşmasında etkin bir rol oynamaktadırlar. Karar alma sürecinde istatistiki verilerin, nicel analizlerin ve kanıta dayalı yöntemlerin kullanıldığı bir tabloda ölçülebilir, sınıflandırılabilir ve etki analizlerinin gözlemlenebilir olduğu bir politika tasarımı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra veriye dayalı kamu politikası tasarımı gerek politika yapıcılar gerekse hizmet uygulayıcıları için daha etkili, düşük maliyetli, hızlı ve etkin sonuçlar alabilecekleri araçları sunmakta, yönetimin dönüşümüne katkıda bulunmaktadır (Kuşseven, 2022a: 64). Davranışsal kamu politikasının veri ile ilişki kurduğu en temel noktalardan birisi burada ortaya çıkmaktadır. Zira davranışsal kamu politikasının da başta gelen niteliklerinden birisi bilimsel kanıta dayalı olmasıdır.

Çeşitli politika alanlarında elde edilen verilerin kullanılarak sorunların net bir şekilde tespit edildiği politika sürecinde, taslak politika imkanlar dahilinde küçük gruplarda test edilerek etkinliği ölçülmektedir. Bu amaçla birçok ülkede "rastgele kontrol deneyleri (Randomized Controlled Trial)" kullanılmakta, RCT'ler analiz alanında altın standart olarak kabul edilmektedir (Torunoğlu vd., 2019). Katılımcıları iki ayrı gruba ayıran bir saha deneyi biçimi olan RCT'de, müdahaleyi alan bir deney grubu ve standart hizmeti alan bir kontrol grubu bulunmaktadır. Temel kaygısı kontrol grubunun tanıtılması yoluyla yanlılığı ortadan kaldırmak olan uygulama, yeni müdahalelerin etki düzeyini ölçebilmek adına "hiçbir şey değiştirilmeseydi nasıl olurdu" sorusunun cevabını alabilmeyi amaçlamaktadır. Davranışsal kamu politikası için önemli bir süreci ifade eden bu deneyleri hayata geçirmek üzere birçok ülkede Behavioral Insight Team (BIT) adı verilen birimler oluşturulmakta, bu birimler veri bilimini politika tasarımında kullanarak bireylerin davranışlarını teşhis etme faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda BIT, tarihsel veriyi görselleştiren veya özetleyen tahmini analitik yöntemlerin kullanımı noktasında devlet kurumlarında bir farkındalık yaratılmasını amaçlamakta, söz konusu yöntemlerin önemine dikkat çekmektedir (Biçer, 2018: 23). Zira davranışsal bilimlerin politika yapımına entegre edilmesinde ve güçlü bir değerlendirme yapılmasında idari verilerin açık ve hemen kullanılabilir olması hayati bir önemi bulunmaktadır.

Dolayısıyla davranışsal içgörü birimlerinin irrasyonel insan davranışlarından elde ettikleri verilerden yola çıkarak ortaya koydukları kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli olmasının yanı sıra hükümetlerin gelirlerinde de gözle görülür bir artış sağladığı düşünülmektedir (Halpern, 2015; Ürünal, 2022). Buna bağlı olarak hükümetler, etkin ve düzenli olmayan önlemlerin tasarımını geliştirmeye ağırlık verdikçe, politika yapım aşamalarında davranışsal içgörülerin kullanılması için bilgi üreten aktörlerin ve kurumların da büyüdüğü görülmektedir (OECD, 2017: 17). Eğitim, enerji, sağlık gibi politika alanlarında kendisini

ispatladığı kabul edilen yaklaşım, başta ABD olmak üzere Danimarka, İngiltere, Yunanistan, Türkiye gibi dünyanın birçok ülkesinde önemli bir kamu politikası aracı olarak yaygınlaşmaya devam etmektedir (Aldemir ve Kaya, 2020).

2. Davranışsal Kamu Politikasının Kurumsal Yansıması

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren zorlu politikalar için dürtme yaklaşımının yaygın şekilde politika sürecine entegre edilmeye başlandığı görülmektedir. Söz konusu küresel eğilim, dürtme yaklaşımının sağlık, vergilendirme, çevre koruma, enerji tasarrufu gibi farklı alanlarda uygulanmasını beraberinde getirmiş, katı ekonomik teşviklerin ve yasal gerekliliklerin hâkim olduğu geleneksel politika araçlarının yetersiz kaldığı düşünülen alanlarda, davranışsal bakış açısının başarı gösterdiği fikri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak dünya genelinde söz konusu yaklaşımı hayata geçirme görevi ile içgörü birimleri oluşturulmaya ve yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.

2.1. Dünya Konjonktürüne Kısa Bir Bakış

İlk kez 2010 yılında Birleşik Krallık bünyesinde hayata geçirilen Davranışsal İçgörü Ekibi (Behavioral Insight Team-BIT), insan davranışının daha iyi anlaşılmasını ve kamu politikalarına dahil edilmesini amaçlayan ilk kurum olma özelliğini taşımaktadır. Davranış biliminin birçok alanda nasıl çalışabileceğine dair kanıtlar oluşturma görevi üstlenen birim, 2014 yılında bağımsız bir danışmanlık şirketi olarak tüm dünyada çalışmalarını sürdürme kararı almıştır (BIT, www.bi.team). Kamuda ve özelde benzer ekiplere örnek teşkil eden birimin kuruluşundan itibaren gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan birçok ülkede dürtme birimleri kurulmuştur. Benzer şekilde Dünya Bankası, OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlar da kendi bünyelerinde konu ile ilgili birimler kurarak, çalışmalar yaparak sürece dahil olmuşlardır. Örneğin Dünya Bankası çatısı altında kurulan Mind, Behaviour and Development Unit (eMBeD) davranışsal olarak bilgilendirilmiş müdahaleleri teşhis etmek, tasarlamak ve değerlendirmek için proje ekipleri, hükümetler ve diğer ortaklarla yakın bir şekilde çalışmaktadır (DB, worldbank.org). Dolayısıyla 2010 yılında ilk davranışsal içgörü (BI) biriminin kurulması, dünya çapında 300'den fazla davranışsal içgörü ekibinin yolunu açmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avustralya, Hollanda, Singapur, Almanya, Danimarka gibi ülkeler davranışsal içgörüleri kamu politikası yapım sürecine entegre etmek için hükümet düzeyinde girişimlerde bulunmuş (Yılmaz ve Cabezer, 2020), örneğin ABD Social and Behavioral Sciences Team (SBST)[7] ile, Avustralya Behavioural Economics Team of the Australian Government (BETA) ile, Japonya Yokohama Behavioral Insights and Design Team (YBiT) ile sürece dahil olmuşlardır (Ekonomi Bakanlığı, 2018; Özdemir, 2019: 253; Aldemir ve Kaya, 2020; Murayama vd., 2023). Coğrafya fark etmeksizin kuruldukları bölgelerde sağlıktan vergiye, enerji tasarrufundan suçların azaltılmasına, istihdamdan ekonomik büyümeye kadar geniş bir yelpazede randomize kontrollü deneyler gerçekleştiren söz konusu birimler, küçük değişikliklerin büyük etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Kurumların uygulamalarına yardımcı olma ve rehberlik etme misyonları da olan bu birimler,

[7] Ekip, 2017 yılından itibaren pasif hale getirilmiş, birim bünyesinde bulunan çalışanlar farklı birimlere kaydırılmıştır., ekibin çalışmaları ise Trump yönetimi sırasında Genel Hizmetler İdaresi'nin Değerlendirme Bilimleri Ofisi tarafından sürdürülmüştür (Li, 2020).

kimi zaman vatandaşların vergilerini zamanında ödemeleri için vergi hatırlatma mektuplarına eklenen küçük bir açıklamanın birçok insanı nasıl vergi ödemeye teşvik edebileceğini göstermiş, kimi zamansa hiçbir maliyeti olmayan müdahalelerle karbon emisyonlarının nasıl azaltılabileceğini ortaya koymuşlardır. Yine organ bağışının, sigarayı bırakma oranlarının veya işe alımların nasıl artırılabileceği, kaçırılan tıbbi randevuların veya ayrımcılığın nasıl azaltabileceği gibi birçok sorun alanında davranışsal politikaların olumlu etkisi söz konusu birimlerin faaliyetleri arasında yer almıştır (Halpern, 2015; Abdukadirov, 2016). Hükümetlerin bireylerin seçim özgürlüğünü koruma altına alarak vatandaşları belirli kararlara yönlendiren dürtmelere olan ilgisine diğer ülkeler gibi Türkiye'de kayıtsız kalamamış ve bu alanda çalışmalara dahil olma politikası izlemiştir.

2.2. Türkiye'de Davranışsal Kamu Politikaları ve Kurumsal Yapı

Türkiye'de davranışsal kamu politikaları alanında çalışmaların öncelikle Ekonomi Bakanlığı bünyesinde başladığı görülmektedir. 2015 yılına dayanan süreç, bakanlık personelinin davranışsal politikanın anavatanı sayılabilecek olan İngiltere'de lisansüstü eğitim alarak BIT teması ile tanışmasıyla gelişim göstermeye başlamıştır. Kırılma noktasını ise bakanlık uzmanlarının Londra'da bulunan BIT'den ilk randevuyu alarak 28 Mart 2015 tarihinde gerçekleştirdikleri görüşmeler oluşturmuştur. Politika transferi için önemli bir aşama olan görüşme sonrasında bakanlık çatısı altında uzman ekip sayısında artışa gidilmiş, davranışsal kamu politikası yaklaşımı 2017'den itibaren Türkiye'de bürokrasi içinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Bakanlık tarafından yürütülen ve Ernst & Young danışmanlık hizmetleri kamu sektörü ekibinin uygulama partneri olarak yer aldığı "Türkiye'de Ekonomik Reformların Güçlendirilmesi: Davranışsal Tekniklerin Kamu Politikası Yapım Süreçlerine Entegrasyonu" projesiyle davranışsal yaklaşım politika yapım sürecine entegre edilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2018). Bu kapsamda politika yapımında davranışsal içgörüler üzerine çalışacak ilk kamu birimi "Davranışsal Aksiyon Takımı (Nudge Turkey, DAT)" adıyla Ekonomi Bakanlığı'nın İhracat Genel Müdürlüğü çatısı altında hayata geçirilmiştir (Özdemir, 2019). ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerden farklı olarak bir bakanlık bünyesinde kurulan birim, politika alanına davranışsal içgörülerle zenginleştirilmiş, kanıt temelli ve düşük maliyetli bir yapı kazandırmayı amaçlamıştır. 2018 yılında "Senin Kararın! (mı?): Kamu Politikası Tasarımında Davranışsal Yaklaşım" adında kapsamlı bir yayın çıkararak diğer kamu kurumları için de bir rehberlik hizmeti sunmayı hedefleyen birim (Ekonomi Bakanlığı, 2018), cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ile birlikte Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğüne bağlı Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Daire Başkanlığına şeklinde çalışmalarına devam etmiştir.

2.2.1. Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Dairesi Başkanlığı

Davranışsal kamu politikaları alanında faaliyet gösteren ilk resmi birim olma özelliği taşıyan "Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Dairesi Başkanlığı"[8], Türkiye'de ilk kez resmi olarak kamu politikasında kanıta dayalı yaklaşımı benimseyen birim olarak

[8] Daire başkanlığı tam adı bakanlık web sayfasında "E-İhracat, Dijital Pazarlama, Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler" şeklinde olmakla birlikte çalışma kapsamında konu özelinde kaynaklarda yaygın olarak kullanılan isimle anılmıştır.

faaliyetlerine başlamıştır. Bürokrasiye yönelik oldukça yenilikçi bir yaklaşım benimseyen birim, kamu politikası açısından politika transferi ve politika girişimciliğine yönelik iyi uygulama örneği olarak öne çıkmaktadır (Kuşseven, 2022b: 171). Ticaret Bakanlığı çatısı altında yapılanmasının da etkisiyle öncelikli olarak ihracat politikaları alanında çalışmalar yürüten birim, adından da anlaşılacağı üzere sadece davranışsal politikaları değil, blokzincir, yapay zekâ gibi yeni nesil teknolojik uygulamaları da bünyesinde barındırmaktadır (Kuşseven, 2022a). Bununla birlikte belirtmek gerekir ki söz konusu başkanlık her ne kadar dış ticarete yönelik öncelikli bir alan belirlese de bu alanın ötesinde diğer kamu kurumlarına da davranışsal kamu politikası uygulamaları hakkında rehberlik edecek çalışmalar yürütmektedir.[9]

Kamu politikalarının tasarımında davranışsal bilimlerin ilkelerini kullanarak, vatandaşların karar alma süreçlerini daha iyi anlamayı ve kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmayı hedefleyen başkanlığın buna bağlı olarak kuruluş amacı, ihracat politikalarının davranışsal iktisat ilkelerine göre yapılmasını ve yeni nesil teknolojilerin aracı olduğu bir politika sürecinin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Onuncu Kalkınma Planı'nda belirtilen veriye ve kanıta dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir politika yapım süreci hedefine uygun olarak ilerleme gösteren başkanlık, Türkiye'de ilk defa kamu eliyle yapılan Rastgele Kontrol Deneyi yürüten birim olmuştur.[10]

Dairenin görevleri arasında başta rastgele kontrol deneyleri kullanarak kanıt temelli politika geliştirmek yer almakta, nesnelerin interneti, yapay zekâ, büyük veri, derin öğrenme gibi yeni nesil teknolojileri ihracata yönelik kamu politikalarına uygulamak amacıyla çalışmalar yürütmek yine görevleri arasında sayılmaktadır. Söz konusu çalışmaların tamamına yönelik paydaş yönetimi daire tarafından yürütülmekte, proje yazımı ve uygulama süreçlerinin yönetimi de yine dairenin görev alanı içinde bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, ihracat.ticaret.gov.tr). Yetki alanı içindeki görevlerini yerine getirmek amacıyla 3 ayrı şube şeklinde görev yapan daire başkanlığı, davranışsal kamu politikası çalışmalarını "Davranışsal Politika Geliştirme Şubesi" eliyle yürütmektedir. Temel olarak davranışsal ilkelere ilişkin literatürü takip ederek ihracat alanında tasarlanan politikalara uyarlama görevine sahip olan şube, ayını zamanda ulusal ve uluslararası arenada davranışsal kamu politikaları çalışmaları yürüten kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliğini sağlamaktadır. Davranışsal deneyler kapsamında devlet yardımları başta olmak üzere ihracat politikalarına yönelik görseller hazırlama görevi bulunan şube, yıllara yaygın ihracat rakamlarını işleyerek davranış tahminleri gerçekleştirmekte, ihracat performansları bazında firma grupları oluşturarak davranış analizleri ortaya koymaktadır (Ticaret Bakanlığı, ihracat.ticaret.gov.tr). Bunun yanı sıra Türkiye'yi OECD Dünya Nudge Birimleri Haritası'nda temsil eden birim olarak Ticaret Bakanlığı, ilgili daire başkanlığı öncülüğünde yaptığı çalışmalarla uzun vadede kamu politikalarının test edilerek uygulanmasını

[9] Ticaret Bakanlığı tarafından 2019 yılında 1. Ulusal Davranışsal Kamu Politikaları Konferansı gerçekleştirilerek diğer kamu kurumlarına davranışsal kamu politikası uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra dairenin uzman personeli diğer bakanlıkların ilgili daire başkanlıklarına eğitimler vermiş, davranışsal kamu politikası üzerine toplantılar düzenlemiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

[10] Söz konusu deney dış ticaret alanında yürütülmüş, ihracat destek başvurularını artırmak amacıyla yürütülen deney kapsamında 30 bin ihracatçıya farklı içerikte e-postalar gönderilmiş ve en teşvik edici mesajı içeren e-postanın, başvurularda %27'lik bir artış sağladığı tespit edilmişti (Ticaret Bakanlığı, 2019).

sağlayan insan odaklı ve kanıta dayalı bir politika laboratuvarı haline gelmeyi amaçlamaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.2.2. Yürütülen Projeler ve Uygulama Örnekleri

Ticaret bakanlığı çatısı altında oluşturulan "Kolay İhracat Platformu" davranışsal kamu politikası temasının kullanıldığı örneklerden birisini oluşturmaktadır. 2020 yılında hizmet vermeye başlayan Platform, günümüze kadar 100 binin üzerinde anonim ve 14 bin kayıtlı kullanıcıya ulaşmış, bünyesinde bulunan Akıllı İhracat Robotu ile büyük verinin etkin şekilde kullanılmasını sağlamış, robotun sahip olduğu veri alt yapısıyla firmaların geçmiş faaliyetlerini takip ederek ihracatçılara kullanıcıya özel pazar önerilerinde bulunulmuştur. Yine bakanlık çatısı altında tasarlanan kolaydestek.gov.tr sitesi, davranışsal kamu politikası çerçevesinde dürtme etkisinin net şekilde görülebileceği bir örneği oluşturmuştur. Zira sitenin tasarlanma sürecinde öncelikle devlet yardımlarına başvuru oranlarının artırılması amaçlanmış, buradan hareketle ilk dürtme/müdahale çeşitli davranışsal ögeler içeren e-postalarla yapılmıştır. Firmalardan alınan dönütlerden yola çıkılarak basit, anlaşılır ve kullanıcı dostu bir site yapılmış, siteye eklenen mülakatlardan derlenerek önemli darboğazlara ve çözümlerine değinen kısa bir video ile sitenin aylık tıklanması 21 bini aşmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018; Ticaret Bakanlığı, 2021). Yine Türkiye'nin e-ihracat ve e-ticaret performansının geliştirilmesi, potansiyel yabancı yatırımcılar için yatırım ortamı algısının güçlendirilmesi, ihracatçı birlikleri uzmanlarının çalışma isteğinin ve iş veriminin artırılması gibi alanlar bakanlığın potansiyel müdahale alanları kapsamında çalışmalar yürüttüğü alanlar arasında yer almaktadır.

Seçim mimarisi kapsamında davranışsal kamu politikası uygulamalarına örnek verilebilecek bir diğer alan bireysel emeklilik sistemidir. Bu sistemde otomatik katılım, davranışsal içgörüler ile bireyler üzerinde tecrübe edilmiş ve olumlu sonuçlar elde edildiği görülmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2018; Yılmaz ve Canbezer, 2020). 2001 yılında 4632 sayılı kanunla yürürlüğe giren bireysel emeklilik sistemi, bireylerin emekliliğine yönelik tasarruflarının yatırıma yönlendirilmesi yoluyla emeklilik dönemlerinde ek gelir sağlamalarını amaçlamaktadır. Ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratma hedefine sahip olan sistem, gönüllü katılıma dayanan bir yapı arz etmektedir (4632, md. 1). Süreç içerisinde 2017 yapılan değişiklikle yeni bir boyut kazanan uygulama 6740 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle çalışanların işverenleri tarafından otomatik olarak sisteme dahil edilebildikleri fakat diledikleri zaman plandan çıkma haklarının bulunduğu bir yapıya evrilmiştir (6740, md.2). Sistem tasarlanırken insan davranışlarının çeşitli önyargılardan oluştuğu varsayılmış, bu önyargılara müdahale edilerek istenilen amaca ulaşılmak istenmiştir. Bu kapsamda yapılan değişikliğin etkisi incelendiğinde insanların çoğunun aktif şekilde eylemde bulunarak sistemden çıkmaktan ziyade herhangi bir eylemde bulunmadan sistemde kalmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Zira seçim mimarisi prensipleri gereği bireyler kendilerine hazır olarak sunulan seçeneği değiştirmemeyi daha kolay bulmakta ve sistemde kalmaya devam etmektedirler. Bu davranışta aynı zamanda devletin kendileri için doğru olanı yaptığı inancı da etkili olabilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Davranışsal kamu politikası yaklaşımının uygulama bulduğu alanlardan bir diğeri tütün ürünlerinin kullanımı olarak öne çıkmaktadır. Tütün ürünlerinin satış koşullarında ve sunumunda yapılan değişiklikler ile sigara paketlerinin üzerinde sigaranın sağlığa ne kadar

zararlı olabileceğini ve bağımlılık yaratabileceğine dair uyarı yazıları koyulmuştur. 2019 yılı itibariyle dürtme davranışı bir adım öteye taşınmış, sigaranın zararlarına yönelik uyarılar çarpıcı resimlerle halkın dikkatini çekecek şekilde düzenlenmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından, Sağlık Bakanlığı'nın da görüşü alınarak yapılan düzenlemeyle, sigarada standart paket uygulamasına geçiş yapılmış, Tütün Mamullerinin Üretim Şekline, Etiketlenmesine ve Denetlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile standart sigara paketleriyle çekiciliğin ve yanıltıcı özelliğin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda sigara paketlerinin ön ve arka yüzlerinde bulunan sağlık uyarısı mesajlarının kapladığı alan yüzde 85'e çıkarılmış, "Tütün dumanı, kansere yol açtığı bilinen 70'ten fazla madde içerir", "Sigara en büyük inme nedenidir" gibi caydırıcı uyarılarla sağlık politikalarında olumlu sonuçlar alınması amaçlanmıştır (Palabıyık, 2019).[11]

Davranışsal kamu politikası yaklaşımının bir başka örneği çevre politikalarında kendisini göstermektedir. Çevre kirliliği ile mücadelede ve çevrenin korunması politikalarında 2019 yılında yürürlüğe giren bir düzenleme ile plastik poşetlerin ücret karşılığı (taban ücret 25 kuruş) satışı davranışsal bir etki yaratarak çevre kirliliğini önlemeyi amaçlamıştır. Küçük teşvikler ve vergilerin davranış üzerinde hızlı değişiklikler meydana getireceği içgörüsüne (Halpern, 2015: 29) dayanan politikanın, çevre bilinci ve farkındalığı artırdığı, sosyal baskının plastik poşet azaltma niyeti ve bez çanta kullanım niyeti üzerinde olumlu ve sürdürülebilir etki yarattığı ortaya çıkmıştır (Avcu ve Yıldız, 2020). Benzer bir mantıkla Sağlık Bakanlığı'nın uygulamaya aldığı randevu sistemi düzenlemeleri dürtme ile sistemin daha sürdürülebilir hale gelmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda bakanlık Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) üzerinden alınan randevularda, vatandaşlara kısa mesaj atarak veya sesli aramalar yaparak randevularını hatırlatmakta, kişiselleştirilmiş hatırlatıcılar ile randevu uyumunun artırılmasını ve ihtiyaç halinde iptallerin zamanında yapılarak başka kullanıcıların sağlık hizmetlerinden faydalanma oranlarının iyileştirilmesini hedeflemiştir (Yılmaz ve Canbezer, 2020). Yine maliye alanı davranışsal kamu politikası yaklaşımının uygulamaya yansıdığı alanlar içinde yer almaktadır. Vergi mükelleflerinin vergi bilincini artırmak ve vergiye gönüllü uyumu sağlamak amacıyla davranışsal kamu politikasından yararlanmayı hedefleyen Türk Gelir İdaresi, 2021 yılında Davranışsal Kamu Politikaları Geliştirme ve Uygulama Birimini kurmuştur. Beyan ve ödeme süreçlerinde mükelleflere e-posta, kamu spotları, sms, sosyal medya gibi kanallarla beyan ve ödeme süreleri ile ilgili uyarılar gönderen birim, mükellef davranışlarında olumlu yönde yönlendirmeler yaparak davranışsal politikayı etkili şekilde kullanmaktadır. Zira Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından, toplumsal refahı artırmada davranışsal kamu politikaları kapsamında yapılan çalışmalar, 2021 yılında Hazır Beyan Sistemi üzerinden verilen beyanname sayılarında %5,5'lik artış gerçekleştiğini göstermiştir (Türkay, 2025).

SONUÇ

Kamu politikasının tarihsel olarak uygulama alanında var oluşuna bakıldığında, daha çok yasaklayıcı, bilgilendirici veya teşvik edici nitelikte olan geleneksel araçlar kullandığı görülmektedir. Küreselleşme ve dijitalleşme ile birlikte toplumsal sorunların karmaşık ve çok

[11] ABD'de 200 kişi ile gerçekleştirilen ve American Journal of Preventive Medicine'de yayımlanan bir araştırmaya göre katılımcıların %83'ü paket üzerindeki sigaranın zararlarına ilişkin resmi hatırlamış, üzerinde resim yerine yazı bulunan paketlerde ise uyarının dikkate alınma oranı %50 olmuştur (BBC, 2012).

boyutlu hale gelmesi, söz konusu araçların mevcut yeni sorunlara yeterli çözümü sunmadığı konusu tartışılmaya başlanmış, farklı formül arayışları veri dünyasında nesnel kanıtları kullanan kamu politikalarına davranışsal içgörünün entegre edilmesi fikrini ön plana çıkarmıştır. Zira vatandaşların kendileri ve yaşadıkları toplum için faydalı olan seçeneğe doğru yönlendirildiği politika tasarımları, belirlenen amaçlara daha hızlı ve etkili ulaşma imkanını ortaya çıkarmaktadır. Tam olarak bu noktada Thaler ve Sunstein tarafından geliştirilen "dürtme" teorisi devreye girmiş, bireylerin gündelik yaşamlarında rasyonel davranmadıkları ve davranışsal önyargılarla karar verdikleri tezi üzerine şekillenerek geleneksel politika araçlarını dışlamadan seçim mimarisini politika yapım sürecinde uygulanabilir hale getirmiştir. Böylece küreselleşen dünyada politika sürecine etki eden birçok faktörü göz önünde bulundurmak zorunda olan ülkeler, başarılı olmak için insan odaklı politika yapım sürecinde aktif rol almayı sağlayacak adımlar atmaya başlamışlardır.

Davranışsal kamu politikası kavramı altında başlayan çalışmaların avantajlarının başında, iktisadi insan varsayımını arka plana iterek, kamu politikalarına girdi sağlayan temel kanıtların iyileştirilmesine imkân sağlaması gelmektedir. Özellikle dürtme yönteminin, diğer seçenekleri değiştirmeden veya kaldırmadan uygulanması seçim özgürlüğüne katkı sunmakta, onu geleneksel araçlara göre daha kolay uygulanabilir kılmaktadır. Diğer yandan para cezaları, yasaklamalar, vergilendirme gibi geleneksel araçlarla kıyaslandığında bireylerin dürtmelere onay verme olasılığı daha yüksek seyretmektedir. Zira bireyler destek verdikleri ve kendilerini özdeşleştirdikleri aktörler tarafından uygulanan dürtmeleri memnuniyetle karşılama eğilimi içinde olmaktadırlar (Schmidt ve Engelen, 2020).

Buna karşın davranışsal kamu politikaları için de bazı dezavantajlara dikkat çekilmektedir. Dürtme yöntemi bireyleri zorlamadan, seçenekleri değiştirmeden, insanları çeşitli yaptırımlarla ve yasaklarla kısıtlamadan tam aksine seçeneklerin bireylere sunulma şekillerini değiştirerek onların kararlarını geliştirmeye çalıştığı taahhüdüyle ortaya çıktığı için kabul görmektedir. Fakat aynı zamanda bazı çevreler tarafından etik açıdan ciddi şekilde eleştirilmektedir. Bu eleştirileri belli başlı başlıklar altında toplayan Schmidt ve Engelen (2020), dürtmelerin özerklik, özgürlük, saygı gibi ahlaki değerlerle çatışabileceği riskine dikkat çekmişlerdir. Buna göre örneğin dürtme ile yönlendirilen bir birey yapmış olduğu seçimin yazarı olmaktan çıkmakta, dürtme ile oluşan talep ve arzular artık bireye ait olmadığından yapılan seçimin özerkliği şüpheli hale gelmektedir. Hansen ve Jespersen (2013) ise söz konusu özerklik konusuna manipülasyon boyutuyla değinmektedir. Zira dürtmeler manipülasyonlar aracılığıyla bireyin kendi yararına ahlaki seçimler yapma kabiliyetini zorlamakta dolayısıyla modern bir demokraside kamu politikası yapım süreci ile uyuşmayan bir tavır sergilemektedir. Zira bu durum müzakere ve kamusal diyalog gibi ideallerle çelişen durumları ortaya çıkarmaktadır. Yine bir diğer husus kamunun neyin faydalı neyin zararlı olduğunu tam olarak bildiğine duyulan güven problemidir. Politika yapıcıların vatandaşlar için en iyi planı yapacağı garantisinin bulunmadığı düşüncesi üzerine şekillenen bu eleştiriye genellikle "fayda" tanımının fazlaca kapalı bir yapıya sahip olmaması ile cevap verilmektedir. Örneğin spor yapmak, eğitimde fırsat eşitliği, sigaranın veya alkolün zararlı oluşu gibi konularda dürtme ile yönlendirme yapılması insanların ortak faydasına hizmet etmektedir. Fakat her konuda bu kadar

net fayda ayrımı yapılabilir mi? Bu noktada dürtmenin kişiselleştirilmesi yöntemi gündeme gelmektedir.

Her bireyin birbirinden farklı bir yapı arz etmesi dürtme veya içgörü davranışının kişiselleştirilmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Örneğin dürtme altında yer alan sosyal norm prensibi ile diğer insanların ortalama tasarruflarından yola çıkarak "siz tasarruf etmeyen küçük azınlıktasınız" mesajının verilmesi ve bu insanların sosyal norma uyarak tasarruflarını artırma yönünde dürtülmesi, dürtmenin kişiselleştirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir. Söz konusu dürtme davranışı, uygulandığı taktirde kendisinden beklenileni sağlamasına rağmen bu dürtme genellikle daha fazla tasarruf yapması gerekenlerin veya yeterli tasarruf yapanların kimler olduğu bilgisine göre uygulanmamaktadır. Bu durum kişinin yanlış dürtülmesi halinde birtakım problemleri doğurma riski taşımaktadır. Bu nedenle davranışsal kamu politikası bu noktada veri ile ilişki kurmakta, insanların ne kadar paraya sahip olduğuna dair verinin önceden elde edilmiş olması, fazla birikim yapmamış fakat birikim yapma potansiyeli olan kişilerin dürtülmesini sağlamaktadır. Böylece söz konusu sınıflandırma içinde yer almayan kişilere farklı şekillerde bir dürtme uygulanabilmekte, bireysel nitelikler dikkate alınarak dürtme teknikleri kişiselleştirilmiş olmaktadır (Mills, 2020). Diğer bir deyişle politikalar hatalı bir şekilde herkesim aynı seçim mimarisine sahip olduğu varsayımı ile oluşturulmamakta, oluşturulan seçeneğin vatandaşlar için faydası optimal düzeyde gerçekleşmektedir.

Sahip olduğu avantaj ve dezavantajlarıyla birlikte dünya genelinde geniş bir uygulama alanı bulan davranışsal kamu politikası yaklaşımının Türkiye'deki yansımasına bakıldığında ilk dikkati çeken hususun yapılanmanın belirli bir merkeze bağlı olmaksızın ve sınırlı alanda gerçekleşmesi olmaktadır. Dünyada ilgili birimlerin genellikle başkanlık veya başbakanlık makamlarına bağlı olarak faaliyetlerine devam ettikleri görülmekteyken Türkiye'de bu alanda çalışmalar hala kısıtlı düzeyde ilerlemektedir. Ticaret Bakanlığı çatısı altında kurulan ve bürokratik anlamda ilk resmi kuruluş olarak hizmet sunan "Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Başkanlığı" görev alanı itibariyle yalnızca ihracat konusu üzerine çalışmalar yapabilmekte, bunun yanı sıra davranışsal kamu politikaları alanında diğer kurumların dikkatini çekmeyi hedeflemektedir. Bakanlık uygulamalarında davranışsal içgörü yöntemini hayata geçiren birim, diğer politika alanlarında politika yapıcılarla iş birliği yaparak, eğitimler düzenleyerek davranışsal politikaya yönelik bilgi transferi gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda davranışsal kamu politikası yaklaşımının dünyada giderek artan bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'de ilgili birimlerin tüm bakanlıkların çatısı altında yapılandırılması, daha geniş perspektifte kamu kurumlarının sürece dahil edilebilmesi açısından her bakanlığın kendi politika alanında uzmanlar istihdam ederek davranışsal kamu politikalarına uyumu kolaylaştıracak bir misyon üstlenmeleri gerekliliği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdukadirov, S. (2016). Introduction: regulation versus technology as tools of behavior change. S. Abdukadirov (ed.). *Nudge Theory in Action: Behavioral Design in Policy and Markets (Palgrave Advances in Behavioral Economics).* (pp. 1-13). Palgrave Macmillan: Cham.

Akın, A. (2018). Davranış bilimleri ve ilgili bilim dalları. H. Tutar (ed.). içinde *Davranış Bilimleri / Kavramlar ve Kuramlar*. (s. 25-69). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Akyıldız, H. (2008). Tartışılan boyutlarıyla "homo economıcus". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(2), 29-40.

Aldemir, C. ve Kaya, M. (2020). "Dürtme" fikrinin bir kamu politikası aracı olarak covid-19 döneminde hükümetler tarafından uygulanması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences.* (Special Issue), 122-142.

Allcott, H. (2011). Social norms and energy conservation. *Journal of Public Economics,* 95(9), 1082-1095.

Avcı, İ. ve Yıldız, S. (2020). Marketlerde ücretli plastik poşet uygulamasına yönelik tüketici davranışlarının belirlenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(20), 339-359.

BBC (2012). Sigara paketlerinin üzerindeki resimli uyarılar 'daha etkili' https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2012/06/120615_cigarette_packaging (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Behavioral Insights Toolkit, (2017). United States: Internal Revenue Service (IRS). Retrieved: May 15, soi/17rpirsbehavioralinsights.pdf.

Biçer, A. (2018). *Establishing nudge units in developing countries: benefits and challenges a case study of Turkey,* King's College London.

BIT (t.y). *Our history*. https://www.bi.team/about-us/our-history/ (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Cilavdaroğlu, A. A. (2019). *Türkiye'de parlamenter sistem içinde kanıta dayalı politika yapımı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DB, (2015). *World development report 2015: mind, society, and behavior*. Washington: World Bank.

Dye, T. R. (2013). *Understanding public policy.* Pearson: New Jersey.

Erdoğan, M. ve Karagöl, V. (2019). *Behavioral economics, nudge and public interventions in daily life: the case of Turkey and recommendations*, EconWorld, Budapest, Hungary.

Ekonomi Bakanlığı (2018). *Senin Kararın! (mı?): Kamu Politikası Tasarımında Davranışsal Yaklaşım. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı*. https://ticaret.gov.tr/data/5b9623ea13b8761ce82c5e34/senin_kararin_mi.pdf.

Ewert, B. (2019). Moving beyond the obsession with nudging individual behaviour: Towards a broader understanding of Behavioural Public Policy. *Public Policy and Administration*, 35(3), 337-360.

Hallsworth, M., Berry, D., Sanders, M., A. S., King, D., Vlaev, I. and Darzi, A. (2015). Stating appointment costs in sms reminders reduces missed hospital appointments: findings from two randomised controlled trials. *PLoS ONE* 10(10): e0141461. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0137306.

Halpern, D. (2015). *Inside the nudge unit: how small changes can make a big difference*. London: WH Allen.

Hansen, P. G. and Jespersen, A. M. (2013). Nudge and the manipulation of choice: a framework for the responsible use of the nudge approach to behaviour change in public policy. *European Journal of Risk Regulation*, (1), 3-28.

Johnson, E. J. and Goldstein, D. (2003). Do defaults save lives?. *Science,* 302, 1338-1339.

Jonge, P., Zeelenberg, M., ve Verlegh, P. W. J. (2018). Putting the public back in behavioral public policy. *Behavioural Public Policy*, 2(2), 218–226.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow: winner of the nobel prize in economics*. New York: Farrar Straus and Giroux.

Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı-2014-2018 (Erişim Tarihi: 10.06.2025).

Kılıç, E. (2020). Kamu politikalarında davranışsal iktisadın önemi: Dünya ve Türkiye uygulama örneği, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi,* 4(1), 237-262.

Kocaoğlu, M. ve Şahnagil, S. (2022). *Veriye dayalı kamu politikası, yerel düzeydeki yansımaları; kuram, kavram ve ülke örnekleri.* Konya: NEU Yayınları.

Kuşseven, A. (2022a). Kamu Politikalarında dürtme yaklaşımı ve yapay zekânın kullanımı. *Kaytek Dergisi*. 4(1), 59-77.

Kuşseven, A. (2022b). *Devlette davranışsal kamu politikalarının ortaya çıkışı ve gelişim süreci: Türkiye örneği*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Li, R. (2020). *The other essential pandemic office trump eliminated*. Coronavirus: Trump cut the Social and Behavioral Sciences Team too. (Erişim tarihi: 21.06.2025)

Lourenço, J. S., Ciriolo, E., Almeida, S. R., Troussard, X. (2016). *Behavioural Insights Applied to Policy: European Report 2016*. https://doi.org/10.2760/04480

Mubashir, A. (2024). *Bir davranışsal kamu politika olarak dijital dürtme: uygulama örnekleri*. Uluslararası Sosyal Bilimler, Ekonomi ve Finans Kongresi Bildiri Kitabı, Konya: Çizgi Kitapevi.

Murayama, H., Takagi, Y., Tsuda, H., ve Kato, Y. (2023). Applying nudge to public health policy: practical examples and tips for designing nudge ınterventions. *In International Journal of Environmental Research and Public Health.* 20(5). https://doi.org/10.3390/IJERPH20053962

NEF (2005). *Behavioural economics: seven principles for policy makers*, (19) Behavioural economics: seven principles for policy-makers (Erişim Tarihi: 27.06.2025).

OECD (2017). Behavioural Insights and Public Policy: Lessons from Around the World. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). http://dx.doi.org/10.1787/9789264270480-en.

OECD (2019). Tools and Ethics for Applied Behavioural Insights: The BASIC Toolkit. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). https://doi.org/10.1787/9ea76a8f-en.

Özdemir, Ş. (2019). Bir kamu politikası aracı olarak davranışsal içgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 34, 247-274.

Palabıyık, D. Ç. (2019). *Sigara paketlerinde yer alacak resimli uyarılar belirlendi*. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sigara-paketlerinde-yer-alacak-resimli-uyarilar-belirlendi/1517178 (Erişim Tarihi: 20.06.2025).

Parlak, B. (2011). *Kamu yönetimi sözlüğü.* Public Administration Dictionary. Bursa: MKM Yayıncılık.

Sağlık Bakanlığı (2020). *Davranışsal kamu politikaları tanıtım toplantısı* https://sgb.saglik.gov.tr/TR,63576/davranissal-kamu-politikalari-tanitim-toplantisi-28012020.html (Erişim Tarihi: 25.06.2025).

Schultz, D. (2004). *Encyclopedia of public administration and public policy* New York: Facts on File Library of American History.

Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., and Griskevicius, V. (2007). The constructive, destructive, and reconstructive power of social norms. *Psychological Science,* 18(5), 429-434.

Schmidt, A. T. and Engelen, B. (2020). The ethics of nudging: An overview. *Philosophy Compass,* 15(4), 1-13.

Thaler, R. H. and Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: ımproving decisions about health, wealth and happiness*. New Haven: Yale University Press.

Ticaret Bakanlığı (2019). *1.Ulusal Davranışsal Kamu Politikaları Konferansı* (2019). https://ticaret.gov.tr/haberler/1-ulusal-davranissal-kamu-politikalari-konferansi. (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Ticaret Bakanlığı (2021). *Bakan Pekcan, "Kolay İhracat Platformu 2.0" Tanıtım Toplantısında Konuştu* https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-kolay-ihracat-platformu-2-0-tanitim-toplantisinda-konustu (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Ticaret Bakanlığı (t.y.). *Görevlerimiz*. https://ihracat.ticaret.gov.tr/kurumsal/gorevlerimiz (Erişim Tarihi: 12.06.2025).

Torunoğlu, M. E., Uzun, Y., Bozkır, H.Ş. ve Kale, B. (2019). Başka türlü bir kamu politikası, (Ed. N. E. Aydınonat ve Ü. B. Urhan) *Hayatın İçindeki İktisat İktisadi Davranışlara Farklı Bir Bakış* içinde (s. 195-215). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Türkay, İ. (2025). *Türk Gelir İdaresi OECD Davranışsal İçgörü Birimler Haritasında* https://nazaligundem.com/tr/yayinlar/turk-gelir-idaresi-oecd-davranissal-icgoru-birimler-haritasinda (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Ürünal, A. A. (2022). *Kamu politikalarına davranışsal yaklaşım: davranışsal kamu politikası özelinde bir uygulama.* Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Yanoff, T.G. and Hertwig, R. (2016). Nudge versus boost: how coherent are policy and theory?. *Minds&Machines*, 26(149), 149-183.

Yılmaz, V. ve Canbazer, C. (2020). Kamu politikalarına davranışsal yaklaşım ve Türkiye'ye yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1827-1854.

4632 Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 1.5.4632.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2025).

6740 Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160825-4.htm (Erişim Tarihi: 12.06.2025).

DİJİTAL MEDYANIN ALGI YÖNETİMİ KAPSAMINDA POPÜLİST BAŞARIYA ETKİSİ: SEÇMENİN BİLGİYE ERİŞİMİ NASIL ŞEKİLLENİYOR?

Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
Balıkesir Üniversitesi,
sinem.sahnagil@balikesir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0920-6948

Özet

Dijital medyanın yeni boyutlar kazanarak hızla yaygınlaştığı günümüzde, söz konusu gelişmeyle paralel olarak siyasal iletişimin şekli ve içeriği de dönüşmektedir. Bu dönüşüm özellikle popülist siyasetçiler için kitlelere ulaşma ve gündemi belirlemede yeni araçlar yaratırken, kamuoyu oluşturma süreçlerinde ise yeni imkanlar sunmaktadır. Dijital sosyal medya platformlarını doğrudan iletişim aracı olarak kullanarak geleneksel medya denetiminin sınırlarını aşan popülist liderler, bu yolla kendi söylemlerini daha güçlü şekilde yayabilmekte, çeşitli algı yönetimi teknikleri ile kitleleri etkileyebilmektedirler. Diğer bir deyişle popülist söylemler dijital ortamda yeniden üretilmekte, dolayısıyla bilgi ile dezenformasyon arasındaki sınır belirsizleşmektedir. Bu durum ise seçmenlerin siyasi tercihlerini şekillendirme süreçlerinde popülist söylemlerin etki derecesini önemli oranda artırmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, popülist liderler tarafından kullanılan dijital medyanın algı yönetimi üzerindeki etkisini ve bu etkinin seçmenlerin bilgiye erişim biçimlerini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktır. Çalışmada dijital medyanın sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir algı mühendisliği platformu haline geldiği tezinden yola çıkılarak, seçmenlerin bilgiye erişiminin artan oranda sosyal medya algoritmalarının yönlendirmesi ile şekillendirildiği, bu nedenle popülist söylemlerin doğruluk yerine duygusal etkileyicilik temelinde yaygınlaşmasına zemin hazırlandığı savunulmuştur. Bu çerçevede çalışmada dünya örneklerinden seçilmiş sosyal medya kampanyaları ve dijital içerikler üzerinden nitel bir analiz gerçekleştirilerek dijital medyanın popülizmle kurduğu simbiyotik ilişkiye dikkat çekilmiş, seçmen davranışlarının bu yeni medya ortamında nasıl yönlendirildiğine dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Medya, Popülizm, Popülist Liderler, Algı Yönetimi

THE IMPACT OF DIGITAL MEDIA ON POPULIST SUCCESS IN THE CONTEXT OF PERCEPTION MANAGEMENT: HOW IS VOTER'S ACCESS TO INFORMATION SHAPING?

Abstract

In today's world where digital media is rapidly spreading by gaining new dimensions, the form and content of political communication is also transforming in parallel with this development. This transformation creates new tools especially for populist politicians in reaching the masses and setting the agenda, while offering new opportunities in public opinion formation processes. By using digital social media platforms as a direct communication tool, populist leaders, who overcome the limits of traditional media control, can spread their discourses more powerfully

and influence the masses through various perception management techniques. In other words, populist discourses are reproduced in the digital environment, thus blurring the boundary between information and disinformation. This situation significantly increases the degree of influence of populist discourses in the process of shaping the political preferences of voters.

In this context, the aim of this study is to reveal the impact of digital media used by populist leaders on perception management and how this impact transforms the way voters access information. Based on the thesis that digital media has become not only a communication tool but also a platform for perception engineering, the study argues that voters' access to information is increasingly shaped by the guidance of social media algorithms, thus paving the way for populist discourses to become widespread based on emotional effectiveness instead of accuracy. In this framework, a qualitative analysis of selected social media campaigns and digital contents from the world has been carried out in this study, drawing attention to the symbiotic relationship between digital media and populism, and a evaluation has been made on how voter behavior is directed in this new media environment.

Keywords: Digital Media, Populism, Populist Leaders, Perception Management

Giriş

Özellikle 21. yüzyıldan itibaren dijital teknoloji alanında gerçekleşen gelişmeler, iletişim şekillerinin yanı sıra siyasal katılım pratiklerini ve seçmen davranışlarını da dönüştürmeye başlamıştır. Sosyal medya platformlarının giderek yaygınlaştığı bir konjonktürde siyasetçiler, seçmenlerle doğrudan ilişki kurabilme imkânı yakalamış, kamuoyunu daha geniş kapsamda etkileyebilme ve kendi gündemlerini oluşturabilme gücü elde etmişlerdir. Söz konusu yeni medya ekosistemi, bu tarihe kadar geleneksel medyanın üstlenmiş olduğu aracılık rolünü sona erdirmiş, siyasal söylemin daha hızlı, etkili ve kontrolsüz şekilde yayılması durumunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla söz konusu dijital medya ekosistemi, popülist siyasetçilerin iletişim faaliyetlerinde önemli bir stratejik araç olma özelliği kazanmıştır. Diğer bir deyişle Erdoğan ve Erçetin'in de (2019: 36) ifade ettiği gibi idealize ettikleri bir grup halkın talep ve şikayetlerini ortak deneyim ve duygulara değinerek aktaran popülist liderler, yeni dijital ortam ile birlikte söylemlerini ve performanslarını kürsü ve mitinglerin ötesine taşıyarak, kitlelere daha hızlı ve kolay ulaşabildikleri medya aracılığıyla iletmeye başlamışlardır.

Halk ile elitler arasında sert bir ayrım yaparak "halkın gerçek sesi" olma iddiası taşıyan popülizm, bu iddia ile söylem üreten bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda popülist liderler karmaşık sorun alanlarına kolay çözümler öneren, daha çok halkın duygularına hitap etmeye çalışan ve genellikle kurumlara güvensizlik vurgusu yapan bir söylemin sahibi olarak öne çıkmaktadırlar. Bu söylemin dijital medya aracılığıyla geniş kesimlere ulaştırılabilmesi popülizmin başarısını etkileyen temel bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle günümüzde algoritmaların içerik tercilerini belirlemedeki rolü göz önüne alındığında seçmenler genellikle kendisini teyit eden bilgilerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu kapsamda çalışmanın amacı, dijital medyanın popülist söylemlerle kurmuş olduğu etkileşimli ilişkiyi değerlendirmek, söz konusu ilişkinin seçmenin bilgiye erişim şekilleri üzerinde ne gibi bir etkiye sahip oluğunu açıklamaktır. Kuramsal temelini popülizm teorileri, algı yönetimi kuramları ve dijital medya ekolojisi üzerine şekillendiren bu çalışmada seçmenin rasyonel

bilgiye ulaşmaktan ziyade daha çok duygusal ve yönlendirilmiş içerikler aracılığıyla siyasal bir tercihe yönelme eğiliminin daha fazla olduğu görüşü üzerinde durulmuş, dijital mecralarda yürütülen popülist kampanyalar, dezenformasyon ve seçmenin algı yapısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda popülizmin dijital medya aracılığıyla nasıl yeniden üretildiği ve sürecin demokratik katılım üzerindeki etkilerini anlamak çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

1. Dijital Medya Ekolojisi ve Popülizm

Popülizm yazını incelendiğinde öne çıkan tanımların "ideoloji", "söylem-tarz" ve "strateji" olmak üzere üç ana eksende şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla siyaset biliminde popülizm hem ideolojik hem stratejik hem de söylemsel boyutlara sahip bir kavram niteliği taşımaktadır. İdeolojik boyutuyla popülizm, halkın saf iradesini temsil eden, seçkin karşıtı ve halk yanlısı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Toplumun iki homojen ve birbirine karşıt gruba ayrıldığını öngören popülizm, safkan halk ve yoz seçkinler ayrımını temel almakta, politikanın halkın iradesinin bir ifadesi olduğunu kabul etmektedir (Mudde, 2004). Söylem boyutuyla popülizm, sessiz çoğunluğun talep ve şikayetlerinin dile getirildiği bir performans ile halkın duygularına başvuran, lider ve seçmen arasındaki bağı kuvvetlendiren bir siyasal tarz olarak ifade edilmektedir (Taguieff, 1995; Knight, 1998; Aslanidis, 2015; Moffitt, 2016). Bu yönüyle popülizm, bir halk kimliği inşa ederek "öteki" ye karşı bir siyasal sınır çizmekte, bu yolla hegemonik bir söylem ortaya koyma aracı haline gelmektedir. Bu kapsamda popülist aktörler bir yandan kendilerini halkın sesi olarak sunarken diğer yandan mevcut kurumları yozlaşmış ve halktan kopuk olarak değerlendirmektedirler. Demokratik taleplere atıfta bulanan bir söylem biçimi olarak popülizm, halkın beklentilerini karşılayamayan seçkinlere karşı halk egemenliğinin altını çizen bir siyasi mantıktır (Laclau, 2022). Son olarak strateji boyutuyla popülizm ise bir yandan kitleleri mobilize etme yeteneğine sahip bir performansa, diğer yandan farklı ve yeni politikalara veya reformlara dayanan stratejileri içeren bir tanımlamayla ortaya çıkmaktadır. Bu boyut kapsamında üzerinde durulan husus, stratejik tercihler arasında yeni kimliklerin çerçevelenmesi, vatandaşların çıkar ve değerlerinin takibi, milliyetçi politikalar, ekonomik dağılımlar gibi başlıklardır (Weyland, 2001; Barr, 2009; Enyedi, 2005).

Merkezinde doğrudan temsil ve halk katılımının yer aldığı popülizm, halkı meşruiyeti sorgulanan siyasi elitlerle karşı karşıya getiren, siyaset ve topluma dair ikili bir bakış açısı sunmaktadır (Kim, 2008). Popülizm, homojen bir birim olarak inşa edilen halkı merkezde tutmakta, bu halkın üyelerini yüceltmekte ve "kurulu düzenin" daha önce oluşturduğu halk ile arasında yer alan kalın duvarları yok sayarak gücün asıl sahibi olarak anlatılarında halka geniş yer vermektedir. Tam da bu nedenle popülist siyasetçiler halkın sıkıntı ve endişelerine, onların duygularını yansıtarak odaklanmaktadırlar (Canovan, 2004; Deegan-Krause ve Haughton, 2009). Zira popülist olarak nitelendirilebilmek çoğunluğun beklentilerini karşılamak ve onların desteğini alabilmek amacıyla hareket etmekten geçmektedir (Tüzer, 2023). Bu kapsamda yüceltilen ve gerçek olarak yansıtılan bir grubun varlığı popülizmin iki söylemine dikkat çekmektedir. Bu söylemler özellikle içte ve dışta seçkinleri içine alan "diğerlerini" düşmanlaştıran ve halkı yücelten, diğer bir deyişle biz ve onlar ayrımını derinleştiren bir içeriğe sahip olarak ortaya çıkmaktadır (Panizza, 2005; Kim, 2008).

Söz konusu ayrımın ilk tarafı bencil, yozlaşmış veya oligarşik gibi olumsuz tanımlamalarla ifade edilen seçkinler olmakla birlikte (Kazin, 1995; Taggart, 2000) bu taraf, halkın iradesinden çıkarlarına, uyumundan birliğine kadar birçok noktada halka karşı olduğu öne sürülen azınlıklar, entelektüeller, muhalefet grupları gibi "tehlikeli ötekiler" ile genişletilebilmektedir. Dolayısıyla biz/halk, olumlu değerlendirmelerle yüceltilen, aynı zamanda olası tehlike ve endişeler karşısında da ezilmiş, dışlanmış veya mağdur olmuş-edilmiş taraf olarak konumlandırılmaktadır (Lozada 2014; Çiçekli ve Çiçekli, 2022). Bunun karşısında adeta şeytanlaştırılarak (Çiçekli ve Çiçekli, 2022) tehlikeli olarak nitelendirilen ötekiler, halkın sorunlarına neden olan ve her türlü olumsuzluğun, krizin, istikrarsızlığın ve düzensizliğin sorumlusu olarak kabul edilmektedirler. Diğer bir deyişle basit ve doğrudan bir dil kullanan ve uzlaşmadan uzak birtakım taraflar arasındaki gerilimin altını çizerek uygulanan popülist söylem için "öteki" kategorisi çoğunlukla seçkinlerden oluşmakla birlikte, toplumsal sorunlardan sorumlu tutuldukları taktirde kimi zaman göçmenler, kimi zaman etnik azınlıklar veya başka toplumsal gruplardan da oluşabilmektedir (Postill, 2018; Prior, 2021). Tam olarak bu noktada popülist liderler[1] devreye girmekte, vatandaşlara söz konusu "ötekiler" karşısında mücadele edebilecek "yetenekli" liderin kendileri olduğunu ve halkı temsil etmekte yetkin olduklarını aktararak kendilerini meşrulaştırma yolunu izlemektedirler (Weyland, 2001; Müller, 2018). Bu meşrulaştırma hareketinin içinde liderin olağanüstü güçlerine inanç, karizma aracılığıyla pekiştirilmekte ve özerklik kazandırılarak liderin güçlendirilmesi, adeta bir mesih olarak sunulması sağlanmaktadır (Çiçekli ve Çiçekli, 2022). Zira popülist söylemin etkisi halkın güçlü yönlerinden ziyade zayıf yönlerinden kaynaklanmakta, acı çeken ve ihmal edilen dezavantajlı olduğu iddia edilen sözde homojen insanlara büyük önem atfedilmekte, bu durum popülist liderlerin en önemli kaynaklarından birisini oluşturmaktadır (Deegan-Krause ve Haughton, 2009; Tüzer, 2023).

Popülist liderlerin söylem üretme ve süreci kontrol etmede en büyük destekçilerinden birisini ise algı yönetiminin etkin bir şekilde sürdürülebilmesini sağlayan ağ toplumu yaklaşımı oluşturmaktadır. Bireylerin olayları, kişileri veya olguları algılama biçimlerinin yönlendirilmesi süreci olarak özetlenebilecek algı yönetimi, bilginin yönlendirilmesi yöntemi ile bireylerin karar alma süreçlerini ciddi şekilde etkileyebilme yeteneğine sahip bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Dijitalleşmenin temel yapı taşını oluşturduğu ağ toplumu ile birleştiğinde toplumlar üzerinde etkili bir güç haline gelebilen algı yönetimi, özellikle dijital medya araçları ile popülizmin yaygınlaştırılmasında ön plana çıkmaktadır.

Dijital çağda bilgi dolaşımının yatay ve merkeziyetsiz bir yapıya büründüğü ağ toplumunda her birey potansiyel bir içerik üreticisi haline gelmiş (Castells, 2013), dijital medya klasik medya araçlarının önüne geçerek bireylerin dikkatini yönlendirilmiş gündemlere yoğunlaştırma durumunu ortaya çıkarmıştır. Popülist uygulamalarla kamusal alanın merkezinde yer alan "sokaktaki insan" medyada daha etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır (İnceoğlu'ndan aktaran Tüzer, 2023). Özellikle Facebook, Twitter (X), Instagram ve YouTube gibi platformlar tasarladıkları algoritmalar ile bir yandan kullanıcıların ilgilerini çekebilecek içerikler üreterek, hangi konuların ne şekilde öne çıkacağını şekillendirirken diğer yandan bireylere bizzat

[1] Boris Johnson, Donald Trump, Jair Bolsonaro, Narendra Modi ve Rodrigo Duterte popülist liderlere örnek verilebilir (İnceoğlu'ndan aktaran Tüzer, 2023).

gündemin bir parçası olma imkânı sunarak birey tercihleri ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamışlardır (Utma, 2018). Popülist söylemlerin dijital medyada hızla yayılmasına imkân sağlayacak yolun açılması, popülist liderlerin söz konusu araçları kullanarak biz ve onlar ayrımını derinleştirebilecekleri anlatıları inşa etmelerinin önünü açmaktadır. Zira bireyler, sürekli bir şekilde karşıt görüşlerden yalıtılmış ve kendi görüşlerini destekleyen içeriklerle karşı karşıya kalmakta ve bu nedenle popülist söylemlere daha duyarlı hale gelmektedirler.

Bilgiye erişimin çok fazla kolaylaştığı dijital dünyanın, aynı zamanda bilgi kirliliği, doğrulama zorlukları ve yankı odaları gibi sorunları da beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulduğunda, popülist söylemlerin dijital medyayı kullanarak mesajını daha geniş kitlelere ulaştırırken ortaya çıkan etik problemler, dijital medya ekolojisi ve popülizm arasındaki ilişkinin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Zira dijital medya platformlarının yaşam alanlarına sızan yapısı yanlış bilgilendirme, toplumsal kutuplaşma ve nefret söylemi gibi durumların daha güçlü şekilde vatandaşları etkileyebilme potansiyelini artırmaktadır (Utma, 2018; İnceoğlu, 2024). Buna bağlı olarak söz konusu platformlar popülistlerin üzerinde incelikli bir hakimiyet kurma gerekliliği duyduğu mecralar, alternatif bir gerçeklik oluşturmak ve dezenformasyonu yaymak için etkili araçlar haline gelmektedir (Gürsoy, 2022: 533). Dolayısıyla dijital medya, popülist söylemin tekrar tekrar üretilmesinde kilit bir oyuncu niteliği kazanmaktadır.

2. Dijital Medyanın Popülist Söylemdeki Rolüne Bağlı Olarak Bilgiye Erişim

Popülist liderlerin ve hareketlerin son yıllarda küresel ölçekte yükselişi, medyanın popülist söylemleri benimseme ve yayma biçimini derinden etkilemiştir. Popülist liderler için geniş kitlelere kolaylıkla ulaşma imkânı sağlayan dijital medya, popülist söylemleri daha basit, duygusal ve bazen de kutuplaştırıcı şekilde kullanıma sürmektedir. Bu durum dijital medyanın popülist başarıyı hangi yönde nasıl etkilediği sorularını daha önemli hale getirmektedir.

2.1. Dijital Medyanın Popülist Başarı Üzerindeki Etkisini Belirleyen Yöntemler

Dijital medyanın popülist liderlere sağladığı avantajlara bakıldığında en başta "doğrudan iletişim" mekanizması öne çıkmaktadır. Politikacıların seçmenlere ulaşımında aracıları kaldıran bir mecra olarak dijital medya, mesajların herhangi bir filtreye maruz kalmadan kimi zaman kişiselleştirilerek fakat en önemlisi halkın duygularına hitap edecek etkileyicilikte yayılmasına yardımcı olmaktadır. Popülist söylemlerde sık sık kullanılan "halkın gerçek sesi" veya "elitler karşıtı" temalı mesajlar, dijital medya ile hızla yayıldığı için halkın bilgiye erişimi, daha çok politikacıların sunduğu anlatı üzerinden şekillenebilmektedir. Geleneksel medyanın daha eleştirel özelliklere sahip yapısından dijital medya ile uzaklaşabilen popülist liderler Twitter, Facebook ve YouTube gibi platformlarla veya bloglarla halkla olan bağlarını güçlendirmektedirler.[2] Diğer bir deyişle söz konusu sosyal ağlar öncelikle bireylerle

[2] Dijital popülizm olarak da ifade edilen medyanın popülist söylemleri desteklediği örneklerin başında ABD başkanlık seçim sürecinde Donald Trump'ın sosyal medya kullanım alışkanlıkları gelmektedir. Trump 2020 seçimlerinde izlediğine benzer bir yöntemle 2024 seçimlerinde de özellikle X (Twitter) başta olmak üzere sosyal medya platformlarını kullanarak seçmenlerle doğrudan iletişime geçme yöntemini izlemiştir. TikTok ve Truth

yakın bir bağ kurulmasını sağlamakta, editoryal müdahalelerin kontrolünden geçmeden halkla doğrudan iletişim mekanizması olarak işlev görmektedirler.[3] Bunun yanı sıra bu platformlar dağınık halde bulunan gruplar arasında tanınma ve bir topluluğa ait olma duygusu yaratırken, diğer yandan kişiselleştirme potansiyelini teşvik etmektedirler (Ernst vd., 2019). Dolayısıyla dijital medya, özellikle bu kapsamda sosyal medya, popülizmin ortaya çıkmasında güçlü bir mobilizasyon aracı olmakla birlikte sahip olduğu sembolik yapı aracılığıyla birtakım fikir ve argümanları kolaylıkla seçmenlere ulaştırabilmektedir (Mazzoleni, 2008).

Popülist liderlerin diğer bir algı yönetimi stratejisi olan "biz ve onlar" ayrımı yaratma, yine dijital medya ile altı daha kolay çizilebilen bir hamle haline gelmektedir. Seçmenleri kendilerine yakın hissettirmek ve onları "dışlanmış" veya "yalnızlaştırılmış" gruplara karşı birleştirmek amacı taşıyan bu strateji, dijital medya platformları aracılığıyla kitlelere daha rahat ve hızlı entegre edilebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak dijital medyanın kolaylaştırıcı bir etki yarattığı bir diğer popülist algı yönetimi yöntemi halkın "gerçek" temsilcisi olma iddiası üzerinden yürütülen söylemlerdir. Halkın gerçek iradesini ve düşüncesini temsil ettiklerini öne süren popülist liderler (Karana ve Yangın, 2023), bu söylemleri ile halkla bir arada olduklarının ve siyasi elitlerden ya da kurumlardan bağımsız hareket ettiklerinin altını çizmeyi amaçlamaktadırlar. Popülist liderleri halkın kurtarıcısı olarak konumlandıran bu strateji, yine dijital medya platformlarının kullanılması ile daha hızlı ve rahatlıkla inşa edilebilmektedir.[4] Diğer bir deyişle rakiplerini veya muhalefet olarak konumlandırdıkları grupları hedef alarak kendilerine güçlü bir kimlik inşa eden popülist liderler, bu yöntemle toplumu birleştirmek ve ortak düşmana karşı kolektif bir kimlik oluşturma amacı taşımaktadırlar. Liderler rakipleri veya elitleri dışarıda tutarak, yine kendisini halkın gerçek temsilcisi ilan etme stratejisi gütmekte, söz konusu stratejiyi hayata geçirirken de yine dijital medyadan destek almaktadırlar (Karagöz, 2024).[5]

Social gibi platformlar üzerinden servis edilen içerikler, genellikle halkı mobilize etme ve halkın karşısında yer alan seçkinler temasını pekiştirme amacı taşımıştır (Giritli İnceoğlu, 2024).

[3] Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun 2018'de yürüttüğü kampanya, yeni popülist hareketler tarafından doğrudan iletişim ve ağ modelinin kullanımına örnek olarak gösterilebilmektedir. Söz konusu kampanyada Brezilya'nın mevcut durumunu, baskın siyasi sınıfı ve geleneksel medyanın gündemini sorgulamak için ana kamu arenası olarak internet bilinçli olarak seçilmiştir (Prior, 2021).

[4]2016 yılında Trump'ın ABD başkanlık seçimlerinde slogan olarak kullandığı "Amerika'yı tekrar büyük yapacağız" söylemi, elitleri ve göçmenleri hedefleyen, bu yolla halk ile arasındaki mesafeyi en aza indirmeyi amaçlayan bir strateji olarak hayata geçirilmiştir. Bu stratejide "onlar" yabancı elitizmi veya yabancı karşıtlığını temsil ederken, Trump "biz" olarak halkı temsil ettiğini ileri sürmüştür (Tuna ve Kızıl, 2019). Yine Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro'nun 2019 yılında CNN Türk kanalına verdiği röportaj sosyal medyaya yansıdıktan sonra daha fazla ses getirmiştir. ABD'nin ülkesine uyguladığı ekonomik, siyasal yaptırımlar, seçim müdahaleleri gibi dış politikayla ilgili yorumlarda bulunan Maduro, kendi toplumuna düşmanlık besleyenleri yeniden düşman ilan edecek şekilde açıklamaları ile biz ve onlar ayrımını pekiştirmiştir (Yetkin, 2020). Hugo Chávez'in Venezuella'daki liderliği, halkın isteklerine duyarlı bir şekilde kendisini tanıtarak, kendisini halkın gerçek temsilcisi ve koruyucusu olarak konumlandırmış ve bu söylemle büyük bir destek kazanmıştır (Karana ve Yangın, 2023).

[5] Örneğin Rusya'da Putin Batılı ülkeleri ve siyasi muhalifleri hedef alarak, kendisini Rus halkının koruyucusu ve Batı karşıtı bir lider olarak konumlandırmıştır. İdeolojisini sosyal medya kanalları, özellikle de Twitter aracılığıyla yayılmasını sağlayan Putin, sosyal medya manipülasyonunu kullanan popülist liderler arasında gösterilmektedir (Caner vd., 2020; Yerköy, 2024). Yine Hindistan'da Modi'nin seçim kampanyası sürecinde özellikle WhatsApp ve Telegram gibi platformlarda Pakistan karşıtı duyguları ateşleyen ve daha çok Hindu milliyetçiliğini öne

Popülist liderlerin söylemleri için bir başka güç unsuru ise dijital medya platformları üzerinden gerçekleştirilen manipülasyon eylemleridir. "Alternatif gerçekler" yaratarak seçmenin algısını yönlendirmekte kullanılan söz konusu yöntem, bazen doğruyu çarpıtma, bazen ise gerçek dışı bilgi yayma ve rakipleri hedef alarak itibarsızlaştırma gibi alt temalı içermektedir. Alternatif gerçeklerle kendi çıkarlarına uygun olan bilgilerin yayılmasını sağlayan popülist liderler, bunu gerçekleştirirken dijital medyanın özellikle filtreye maruz kalmayan yönünden yararlanmaktadırlar.[6] Halkın duygularına hitap etme misyonu üstlenen popülist liderler aynı zamanda korku, öfke ve kaygı gibi duyguları da tetikleyerek manipülasyon yöntemini kullanabilmektedirler. Zira söz konusu duygular seçmenlerin kararlarını etkileyebilmekte, popülist liderin tavsiye ettiği çözümleri daha kabul edilebilir ve cazip hale getirebilmektedir. Ayrıca halkta tehdit altında oldukları hissiyatı yaratmak, onları harekete geçirebilmekte ve liderin güçlü bir figür olarak algılanmasına yol açabilmektedir.[7]

Yine popüler bir dil kullanılarak hazırlanan sadeleştirilmiş mesajlar, popülist liderlerin karmaşık ve teknik siyasal konuları halkın anlayacağı dile entegresinde kullanılan bir yönlendirici olarak ortaya çıkmaktadır. Halkın kendilerine yakın hissetmesi için bir strateji olarak tasarlanan bu yöntem, sıkça tekrarlanan sloganlar ve basitleştirilmiş söylemler şeklinde kamuoyuna sunulmaktadır. Bu tür bir dilin halkın zihninde kalıcı izler bırakması için ise dijital medya platformları en uygun ortamı yaratan mecralardan birisi olarak kabul edilmektedir (Tuna ve Kızıl, 2019)[8]

2.2. Algı Yönetimi Stratejileri Işığında Seçmenin Bilgiye Erişimi

çıkararak seçmenleri mobilize etmeyi amaçlayan içerikler üzerine yoğunlaşılmış, bu durum ülkede toplumsal çatışmalara zemin hazırlamıştır (İnceoğlu, 2024).

[6] Popülist liderlerin medya üzerinde etkili bir algı yönetimi yapmalarını sağlayan Donald Trump'ın "fake news" (sahte haber) söylemi, Trump tarafından medya organlarının ona karşı taraflı olduğu söylemini öne sürerek, kendi destekçilerini medya haberlerine karşı şüpheli yaklaşmaya yöneltmiştir (The Guardian, 2017). Yine Trump'ın başdanışmanı ve baş stratejisti olarak görev yapan Steve Bannon tarafından ortaklaşa kurulan Breitbart News gibi alternatif haber ve siyasi tartışma kanalları bilinçli olarak yanıltıcı haberler yayınlayarak seçim sürecinde etkili bir rol oynamıştır (Robertson, 2016; Prior, 2021).

[7] Popülizmin öne çıkmasıyla yükselen eğilimlerden birisi olan Avrupa şüpheciliği, Brexit kampanyasını seçmenlerin duygu odaklı yönlendirilmesinin bir örneği haline getirmiştir. Kısaca Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılması süreci olarak tanımlanabilecek Brexit kampanyasında, sürecin destekçileri Avrupa Birliği'ni "tehdit" olarak göstermiş, kimi zaman İngiltere'nin "özgürlüğünü kaybetme" korkusuyla halk etkilenmeye çalışılmıştır. Yine AB'nin çokkültürlülüğü temel alan kimlik oluşturma çabaları, kimi kesimler tarafından ulusal kimlik tanımına karşı tehdit olarak algılanmış, duygu ağırlıklı bir direnç yaratmıştır. Söz konusu strateji, duygusal bağ üzerinde halkın Brexit'e olan desteğini artırmak amacı taşımıştır (Ashcroft ve Bevir, 2016; Iakhnis, vd., 2018; Öner, 2021).

[8] Brexit referandumunda AB için ayrılan bütçelerin Birleşik Krallık üzerinde yük olduğu argümanını desteklemek adına kullanılan "Take back control" (Kontrolü geri al) gibi basit, anlaşılır ve duygusal anlam taşıyan sloganlar, halkın Brexit'e desteğini artıran önemli bir faktör olmuş, söz konusu slogan ile facebook üzerinden halkın oy kullanma eğilimini tahmin edecek etkinlikler düzenlenmiştir (Filiz ve Sancar Demren, 2023). Yine benzer şekilde

2016 yılında gerçekleşen ABD başkanlık seçimlerinde Trump, halkın önyargılarıyla, duygularıyla, istekleriyle ve öfkeleriyle uyumlu bir dil geliştirmiş, halkla duygusal bir bağ kurma yoluna giderek seçim sonuçlarına etki etmiştir. Örneğin seçim kampanya sürecinde 'Make America Great Again' (Amerika'yı Tekrar Büyük Yapacağız) sloganını tüm sosyal medya paylaşımlarında kullanan Trump, hedef kitle üzerinde Amerika'yı yeniden güçlendiren kişi olarak kendini konumlandırmış, bu yolla kampanya sürecinde bir bütünlük sağlamıştır (Tuna ve Kızıl, 2019).

Dijital teknoloji ile bir araya gelen popülizm temel itibariyle üç farklı siyasi etkiye neden olmaktadır. İlk olarak, popülistler için internetin politik bir araç olarak kullanımı tabana, potansiyel sıradan destekçilere ve seçmenlere düşük maliyetli veya ücretsiz erişim sağlamakta, işlem maliyetlerini düşürmektedir. Bunun yanı sıra çevrimiçi ağlara güvenmek, aynı anda daha fazla insana ulaştığı için potansiyel olarak daha büyük bir harekete geçirme kapasitesi sağlamaktadır (Kim, 2008). İkinci olarak dijital medya platformlarının aracısız doğası insanları bir olaya özgürce, hızlıca veya kimi zaman düşünmeden yanıt vermeye, daha da önemlisi yeterli bilgi edinmek veya sağlanan bilgileri iki kez kontrol etmek için durmadan yorum yapmaya yönlendirebilmektedir. Zira dijital medya platformları adeta bilginin kaynağı haline gelmekte, siyasetin daha aşırı yönlerine odaklanma eğiliminde olduğunda daha fazla bağımsızlık kazanmakta ve popülist liderlerin üretmek istedikleri antielit duyguyu teşvik etmektedirler (Mudde, 2004). Son olarak ise dijital medya platformlarının hedef belirleme ve bu hedeflere karşı çevirim içi bir savaş başlatma potansiyeli öne çıkmaktadır. İnternet kullanıcılarının takma adların ve gizli kimliklerin arkasına saklanabilmesi gerek sözlü şiddete gerekse günah keçisi ilan etme ve cadı avı eylemlerine olanak tanımaktadır (Kim, 2008). Dolayısıyla dijital medyanın algoritmalarla yönlendirdiği içerik akışları seçmenlerin bilgiye erişimini ve davranışlarını önemli düzeyde şekillendirebilmektedir.

Dijital medyanın temelini oluşturan algoritmalar, kullanıcıların tıklanma alışkanlıklarından geçmiş davranışlarına, siber alandaki etkileşimlerinden tercihlerine kadar geniş bir yelpazede içerikler sıralamaktadır. Kişiselleştirilmiş içeriklerin hazırlanmasına imkân tanıyan söz konusu durum, kullanıcıların sadece kendi dünya görüşlerini destekleyen içeriklere maruz kalmasına neden olabilmektedir. Zira popülist liderler ve kampanyalar algoritmaların bu yapısını kendi lehlerine kullanarak geniş kitlelere ulaşacak olan içerikleri istedikleri gibi yönlendirebilmektedirler. Seçmenler bu şekilde yanlış veya kutuplaştırıcı bilgiye ulaşma riskiyle karşı karşıya kalmakta, bilginin doğruluk ve güvenilirliği şüpheli hale gelmektedir.[9] Popülist söylemlerin genellikle duygusal etkileyicilik ve basitleştirilmiş anlatılar sunduğu göz önüne alındığında, algoritmaların bu tür içerikleri daha fazla öne çıkarma yeteneğini daha ilgi çekici kılmaktadır. Popülist özellikler taşıyan ve propaganda odaklı mesajların hızla yayıldığı dijital medya, mikro hedefleme gibi tekniklerle seçmen davranışlarının manipüle edilmesini sağlamaktadır.[10] Diğer bir deyişle YouTube, Facebook ve X gibi platformların sahip olduğu algoritmalar, toplumun belirli kesimlerinin popülist söylemlerle hedef alınmasını kolaylaştırmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu platformlar, kullanıcıların daha önce beğendiği veya etkileşimde bulunduğu içeriklere benzer içerikleri öne çıkararak, popülist mesajların etkisini artırmaktadır (İnceoğlu, 2024).

[9] Örneğin ABD başkanlık seçim kampanyası süresince Trump, sahte haber siteleri kullanarak halkı yanlış bilgilerle yönlendirmekle suçlanmış, Trump'ın seçim kampanyası kışkırtıcı haberler yapmakla tanınan Bretibart haber sitesi tarafından desteklenmiştir. Sitenin eski icra kurulu başkanı Steve Bannon ise seçimler sonrasında Beyaz Saray baş stratejisti olarak atanmıştır (Yektin, 2020).

[10] Özellikle dijital medya kullanıcılarının kişisel zaaflarının belirlenerek reklam mesajlarını bireylere göre uyarlamak için çevrimiçi verilerin kullanılması olarak ifade edilen mikro hedefleme tekniği birçok ülke tarafından stratejik bir yöntem olarak kullanılmaktadır. İtalya da bu ülkelerin başında gelmektedir. Teknik İtalya'da daha çok aşırı sağ partiler tarafından kullanılmış, partiler göçmen karşıtı ve milliyetçi mesajlarını, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan ve bu konularda hassasiyeti olan seçmenleri hedef alarak yayınlamışlardır (İnceoğlu, 2024).

Algı yönetimi ile kamuoyunu yanıltma niyeti taşıyan bir diğer boyut, bilgi manipülasyonu olarak da ifade edilen dezenformasyondur. Yine seçmenlerin bilgiye erişiminde sapmalara neden olabilecek bu durumda, bireyler bir bilginin yanlış olduğunun farkında olarak bilinçli bir şekilde kamuoyunu yönlendirmek için veya zarara uğratmak amacıyla yaymaktadırlar (Wardle, 2017; Gürsoy, 2022: 538). Bu noktada dijital medya dezenformasyon için uygun ortamı hazırlayabilmektedir. Bu kapsamda popülist liderler manipülatif içerikler kullanarak seçmenlerin düşüncelerini yönlendirebilmektedirler. Özellikle sosyal medyada hızla yayılan içerikler halkın algısını ciddi şekilde değiştirebilmektedir. Zira sosyal medya platformlarında, doğruluğu kontrol edilmeyen haberler hızla viral hale gelebilmekte, bu da yine seçmenlerin bilgiye doğru ve güvenilir bir şekilde erişmesini engellemektedir.[11] Prior'a (2021) göre araştırmacıların birçoğu sahte haberlerin ve dezenformasyonun popülist partiler lehine işlev gördüğünü, popülizmin yükselmesinde destekleyici bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Bu durum temsili demokrasinin işleyişine yönelik bir tehlike olarak kabul edilmekte, popülist liderlerin genellikle sahte haberleri siyasi çıkarları için değerli bir propaganda aracı olarak gördüğü ifade edilmektedir[12] (Waisbord, 2018; Fraccaroli, Volpe ve Cantarella, 2019).

Dijital medya platformlarının kullanıcı etkileşimlerini artırmak için oluşturduğu yankı odaları ise yine algı yönetimi yöntemlerinin kendisini gösterdiği ve seçmenin bilgiye erişimini şekillendiren bir diğer durumdur. Fikir veya inançların tanımlı bir sistemde iletişim ve tekrarla güçlendirildiği bir durumu anlatan yankı odaları, aynı zamanda kutuplaşmayı da besleyebilme riskini taşımaktadır. Popülist liderler bu özellikten yararlanarak, seçmenlerini kendi görüşleriyle uyumlu içeriklerle sürekli olarak beslemekte, bu durum seçmenlerin farklı bakış açılarıyla tanışmalarını engelleyebilmekte ve yalnızca kendi doğrularını doğrulayan bilgi akışlarına hapsolmalarına neden olabilmektedir (Sunstein, 2017). Popülist liderlerin başarı şansını artıran bu atmosferde insanlar, kendi inançlarını pekiştiren içeriklere maruz kaldıkça, karşıt görüşlere karşı daha az hoşgörülü hale gelmektedirler. Yine Moffitt de (2016) son yıllarda popülist liderlerin elde ettiği başarıyı onların medyayı kontrol edebilme imkanına sahip olmaları ile ilişkilendirmektedir. Zira bazı liderlerin kendisinin veya yakınlarının da medya kuruluşlarına sahip olduğu düşünüldüğünde, popülist liderlerin argümanlarını destekleyecek haber, fikir ve ifadeler dışında başka bir alternatifin olmaması anlamına gelmektedir.[13]

[11] Andrew Guess, Brendan Nyhan ve Jason Reifler ABD başkanlık seçimleri sürecinde vatandaşların sahte haberlere maruz kalma durumlarını araştırmış, çalışma sonucunda her dört Amerikalıdan birinin seçim esnasında şüpheli, taraflı veya doğru olmayan içeriklere sahip sayfaları ziyaret ettiğine ulaşmışlardır. Çoğunlukla Facebook tarafından desteklenen bu sayfaların, net bir şekilde Trump yanlısı tutum sergiledikleri görülmüştür (Guess, Nyhan and Reifler, 2018). Bunun yanı sıra Pew Araştırma Merkezi raporundan elde edilen verilere göre, Amerikalıların %23'ü seçim sırasında bir uydurma haber hikayesini paylaştıklarını kabul etmiş, %14'ü ise yanlış olduğunu bildikleri bir hikâyeyi paylaştıklarını ifade etmişlerdir (Prior, 2021).

[12] Brezilya'da yaşanan seçim sürecinde, Bolsonaro'nun kampanyası yanlış bilgilerin gizli siyasi propaganda olarak kullanıldığı bir kampanya olmuş, dijital siyasi mücadelede aşırı sağ aday, rakibi İşçi Partisi (PT) adayı Fernando Haddad'ı, "gay kit" adını verdiği bir söylemle Brezilya'da çocukları "cinselleştirmek" ve "cinsiyet ideolojisi" öğretmek için okul materyali yaratmakla suçlamıştır. Söz konusu söylem başkanlık kampanyasında yayınlanan ana sahte haberlerden biri olarak değerlendirilmiş, seçim sürecinde sosyal ağlarda 580 binden fazla etkileşim almıştır. IDEIA Big Data/Avaaz tarafından gerçekleştirilen veri anketi söylemin etkisini gözler önüne sermiş, Jair Bolsonaro'nun seçmenlerinin %83,7'sinin Haddad'ın eğitim bakanı olduğu sırada okullarda çocuklar için eşcinsel kiti dağıttığına inandığını belirtmiştir (Jardelino, Barboza Cavalcanti and Persici Toniolo, 2020; Yılmaz, 2020).

[13] Romanya'da, Halk Partisi Dan Diaconescu'nun seçim başarısı kısmen parti liderine ait bir televizyon kanalı aracılığıyla özel olarak tanınmasına bağlanabilmektedir (Gherghina ve Soare, 2013). Zira yetenekli ve çok yönlü

Richard Fletcher'in 2019 yılında yapmış olduğu araştırma sonucunda ortaya koyduğu "Popülizmin Yükselişi ile Haber ve Medya Kullanımının Sonuçları" adlı raporunda popülist tutumlara sahip bireylerin bilgiye ulaşımda çevirim dışı haber kullanımını daha fazla tercih ettiklerini ifade etmesine rağmen çevirimiçi medyanın popülizmin yükselişine katkı sağladığı gerçeğinin altını çizmiştir. Zira bireyler, haberler söz konusu olduğunda sosyal ağları kullanarak yorum yapmakta ve haberin yayılmasına katkı sağlamaktadırlar. Bunun yanı sıra çalışmalar popülist partilerin Facebook'ta daha aktif olma eğiliminde olduklarını ve daha fazla etkileşim içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sosyal medya platformları popülist liderlerin temel müttefikleri haline gelmektedir (Tüzer, 2023)

SONUÇ

Hedef kitle üzerinde gözle görülür bir şekilde hegemonya oluşturmayı amaçlayan algı yönetimi, çeşitli yöntemler kullanarak bir yandan oluşturulan söz konusu hegemonyanın sürekliliğini sağlamaya çalışırken diğer yandan hegemonik söylemin canlı tutulması yönünde hareket etmektedir. Hedef kitlenin tutum ve davranışlarını, düşünce ve algılayış biçimlerini istenilen doğrultuda yönlendirme imkânı tanıyan algı yönetimi, tekniklerini kullanma noktasında dijital medyanın sağlamış olduğu ortamdan fazlasıyla faydalanmakta, kamuoyunun çeşitli hususlardaki hassasiyetini bu yolla daha kolay dinamik tutma fırsatı yakalamaktadır. Diğer bir deyişle dijitalleşmenin beraberinde getirdiği kolay ve hızlı iletişim sağlayan platformlar, algı yönetimi teknikleri ile birbirini besleyen bir ilişki ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda söz konusu ilişkinin, günümüzde etkin bir aktör olarak ortaya çıkmasına aracılık ettiği kavramlardan birisi de popülizmdir.

Toplumdan topluma farklılık gösteren popülizm, genellikle ülkelerin yaşamış olduğu sorunları temel alarak "öteki/onlar" belirlemekte, popülist liderler de bu doğrultuda söylemlerini geliştirmektedirler. Örneğin öteki, Avrupa'da genellikle göçmen karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı temalı kendisini gösterirken, Latin Amerika'da kötü ekonomi yönetimine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir (Karagül ve Güder, 2020). Popülizmin kaynağı farklılıklar gösterse de değişmeyen en önemli unsurlarından birisi söylemin gücü olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda özellikle yeni nesil popülistlerin, mesajlarını topluma etkili bir şekilde aktarmak ve destekçilerini organize etmek amacıyla dijital iletişim teknolojilerinden oldukça yoğun biçimde yararlandıkları görülmektedir.

Özellikle yeni medya platformlarının bireylerin hayatlarında geniş bir yer kaplamaya başlamasıyla Facebook, X, Instagram, YouTube gibi sosyal medya uygulamaları siyasi kişi ve kurumların siyasal iletişimde tercih ettikleri ilk seçenek haline gelmiştir. Popülizmin gündeme etki etmesinde ve yükselişinde en önemli paydaşlar arasında yer almaya başlayan sosyal medya (Şen ve Altın, 2020), popülist liderlerin çeşitli yöntemlerle bireylerin algılarını yöneterek bilgiye erişimi kontrol edebildikleri bir ortamın da mimarlarından olmuştur. Öncelikle dijital medyanın kullanıcılara sunmuş olduğu doğrudan, düşük maliyetli, hızlı ve geniş kapsamlı

bir medya girişimcisi olan Dan Diaconescu, mesajını iletmek ve görünürlük ve popülerlik kazanmak için tabloid tarzı bir TV istasyonu kullanmayı seçmiştir (Esser vd., 2016). Yine Macaristan'da Orban, Venezuela'da Chavez orantısız şekilde radyo ve televizyon kanallarını kullanmış, idarenin medya erişimini güçlendirmeye yönelik birçok karara imza atmışlardır. Söz konusu liderler medya kuruluşları üzerinde kurdukları hakimiyetle halkla etkileşime geçme ve onları yönlendirme taktiklerini uygulamaya geçirmişlerdir (Waisbord, 2012; Carroll, 2013).

iletişim ağları, popülistlerin destekçilerine ulaşmasında onlara fazlaca avantaj sağlamaktadır. Bunun yanı sıra herhangi bir kontrol mekanizmanın bulunmamasının da etkisiyle popülizmin temelinde yer alan "biz ve onlar" ayrımını kolayca yaygınlaştırılabilen bu platformlar, popülist başarıda etkili olan dezenformasyon, manipülasyon, yankı odaları oluşturma, alternatif gerçekler yaratma, komplo teorileri üretme gibi popülist liderlerin kullandıkları algı yönetimi üzerine şekillenen yöntemlerin birincil uygulama alanları ve araçları olma görevi üstlenmektedirler. Zira duygu temelli içeriklerin daha çok etkileşim almasını sağlayan platformlar, "halk karşısında elitler" söyleminin de sürekli yeniden üretilmesine neden olmaktadırlar.

Olaylar, rakamlar ya da kişiler hakkında seçici bilgi paylaşımıyla kamuoyunun yönlendirilebildiği bu ortamda bot hesaplar, trol orduları gibi mekanizmalarla yapay gündemler oluşturulabilmekte, böylece dijital platformlar aracılığıyla daha duygusal, basitleştirilmiş ve kutuplaştırıcı içeriklere maruz kalan seçmenlerin bilgiye erişimini ve kimi zaman da tercihleri önemli ölçüde şekillendirilebilmektedir. Dolayısıyla seçmenler siyasal tercihlerinde daha az rasyonel ve daha fazla duygusal faktörlerin etkisinde kalmakta, bilgiye erişim demokratik bir hak olmaktan uzaklaşarak daha çok stratejik bir güç aracına dönüşmektedir. Teknolojinin sürekli bir gelişim içinde olduğu göz önüne alındığında ise durum daha hayati bir hal almaktadır. Zira yapay zekâ ve veri analitiğinin, dijital platformlarda içeriklerin daha da kişiselleştirilmesine olanak tanıması, popülist liderlerin büyük veri analitiği kullanarak seçmenlerin duygu durumlarını, tercihlilerini ve davranışlarını daha kesin verilerle anlayabilmesine ve bu verileri kullanarak kişiye özel mesajlar oluşturabilmesine kapı aralamaktadır. Söz konusu durum liderlerin daha hedeflenmiş ve etkili kampanyalar yürütmelerine olanak sağlamakta, manipülasyona fazlasıyla açık olan bu tablo ise demokratik süreçlere olan güveni zedeleme ve toplumda daha fazla belirsizliğe yol açma riski taşımaktadır.

Bu kapsamda tehditleri azaltmak ve toplumları demokratik açıdan korumak için çok katmanlı ve çok aktörlü önlemler gerekmektedir. Popülist söylemlerin ve algı yönetiminin çoğunlukla dezenformasyon ve manipülasyonla beslendiği hatırlandığında medya ve dijital okuryazarlığın geliştirilmesi alınabilecek ilk önlemler arasında yer almaktadır. Zira bireylerin bilgiye eleştirel yaklaşma becerisinin varlığı ilk savunma hattını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal medya platformları, algoritma politikalarında şeffaf davranmaya yönlendirilmeli, sahte haberlerle, bot hesaplarla, deepfake içeriklerle mücadele etmek amacıyla yasal düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Özellikle seçim dönemlerinde platformlar aracılığıyla yapılan reklamlara özel etik kurallar zinciri oluşturulmalı, siyasi liderlerin ve partilerin dijital kampanya harcamaları hesapverebilir ve şeffaf olmalıdır. Ayrıca yanıltıcı söylemlere karşı etik kodlar geliştirilmeli, yapay zekâ ile üretilen içeriklerin etiketlenmesi zorunlu hale getirilerek teknoloji şirketlerinin bu alanda sorumluluk almaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ashcroft, R. ve M. Bevir (2016). Pluralism, national ıdentity and citizenship: Britain after Brexit. *The Politıcal Quarterly*, 87(3), 307-469.

Barr, R. R. (2009). Populists, outsiders and anti-establishment politics. *Party Politics*, 15(1), 29-48.

Caner, C., Bozaslan, B. M., ve Serbest, M. (2020). Rusya Lideri Vladamir Putin'i politik psikoloji penceresinden okumak. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (65), 245-264.

Canovan, M. (2004) Populism for political theorists?, *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 241-252,

Carroll, R. (2013). *Comandante: Hugo Chavez's Venezuela*. New York: The Penguin Press.

Castells, M. (2013). *Ağ Toplumu yükseliyor: bilgi çağında ekonomi, toplum ve kültür*. (Çev. E. Kılıç). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çiçekli, A. ve Çiçekli, A. (2022). Demokrasinin *Güncel Tehdidi: Popülizm*. *SEFAD.* (48), 199-220.

Deegan Krause, K. ve Haughton, T. (2009). Toward a more useful conceptualization of populism: types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia. *Politics & Policy,* 37(4), 821-841.

Enyedi, Z. (2005). The role of agency in cleavage formation. *European Journal of Political Research,* 44(5), 697-720.

Erdoğan, E. ve Erçetin, T. (2019). Popülist liderlerinin başarısına medya sistemleri perspektifinden bir bakış: Birleşik Krallık, Hollanda ve Türkiye karşılaştırması. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 6(1), 38-74.

Ernst, N., Blassnig, S., Engesser, S., Büchel, F. and Esser, F. (2019). Populists prefer social media over talk shows: An analysis of populist messages and stylistic elements across six countries. *Social Media + Society*, 5(1), 1-14.

Esser, F., Stepinska, A., and Hopmann, D. N. (2016). Populism and the media cross-national findings and perspectives. in T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck and C. d. Vreese (Eds.), *Populist Political Communication in Europe*. (365-380) New York: Routledge.

Filiz, Ş., ve Sancar Demren, G. A. (2023). Stratejik iletişim bağlamında dijital lobicilik: Vote Leave kampanyasının astroturf taktikler üzerinden niteliksel analizi. *Yeni Medya* (14), 178-196.

Fraccaroli, N., Volpe, R. and Cantarella, M. (2019). *The effect of fake news on populist voting: Evidence from a natural experiment in Italy*. Tony Blair Institute for Global Change.

Gherghina, S. and Soare, S. (2013). *From TV to parliament: Populism and communication in the Romanian 2012 elections.* XXVII Congress of the Italian Society of Political Science, Florence, Italy.

Gidron, N. and Bonikowski, B. (2013). *Varieties of Populism: Literature review and research agenda*. Working Paper Series. Weatherhead Center.

Giritli İnceoğlu, Y. (2024). *Bir üçleme: Popülizm, siyaset ve medya etiği.* https://www.newslabturkey.org/2024/11/08/bir-ucleme-populizm-siyaset-ve-medya-etigi/ (Erişim Tarihi: 13.04.2025).

Guess, A., Nyhan, B. and Reifler, J. (2018). *Selective exposure to misinformation: evidence from the consumption of fake news during the 2016 U.S. presidential campaign*. Political Science. European Research Council.

Gürsoy, M. (2022). Dijital popülizm. Karacagil, Z. (Ed.) *Sosyal Bilimlerinde Güncel Tartışmalar* içinde (s. 533-544). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Hatip, Y. (2019). *AB, Brexit yanlılarının yalanlarına müdahale etmeliydi.* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-brexit-yanlilarinin-yalanlarina-mudahale-etmeliydi/1472679 (Erişim Tarihi: 06.05.2025).

Jardelino, F., Barboza Cavalcanti, D. and Persici Toniolo, B. (2020). A proliferação das fake news nas eleições brasileiras de 2018. *Comunicação Pública*, 15(28). 1-20.

Kazin, M. (1995). *The populist persuasion: an American history*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Karagöz, M. (2024). Popülizmi tanımlamak: olguya farklı yaklaşımlara ilişkin bir değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(25), 786-802.

Karagül, S., ve Güder, B. E. (2020). Dış politikada popülist söylem ve girişimler: Trump siyaseti ve Brexit süreci. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1), 109-133.

Karana, S. ve Yangın, B. (2023). Venezuela'da popülist liderlik Örneği olarak hugo chavez Dönemi (1998–2013). *Journal of International Relations Studies*, 3(2), 101-111.

Kim, Y. (2008). Digital populism in South Korea? Internet culture and the trouble with direct participation. *Korea Economic Institute Academic Paper Series*, 3(8), 1-8.

Laclau, E. (2022). *Popülist Akıl Üzerine*. (Çev. N. B. Çelik). Epos Yayınları.

Lozada, M. (2014). Us or Them? Social representations and imagineries of the other in Venezuela, *Papers on Social Representations*, 23.1-21.

Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: performance, political style, and representation.* Stanford: Stanford University Press.

Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.

Mudde, C., ve Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*. (Çev. S. E. Türközü). Nika Yayınevi

Müller, J. W. (2018). *Popülizm nedir?,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Öner, S. (2021). Brexit ve Avrupa'da popülist radikal sağın yükselişi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 20, 95-118.

Panizza, F. (2005). *Populism and the mirror of democracy*. London: Verso.

Prior, H. (2021). Digital populism and disinformation in post-truth times. *Communication & Society*, 34(4), 49-64.

Postill, J. (2018). Populism and social media: a global perspective. *Media, Culture & Society*, 40(5), 754 765.

Robertson, L. (2016). *Trump's ISIS Conspiracy Theory*. https://www.factcheck.org/2016/06/trumps-isis-conspiracy-theory/ (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

Sunstein, C.R. (2017). *Republic: Divided democracy in the age of social media.* Princeton-Oxford: Princeton University Press.

Şen, A. F., ve Altın, Ş. Y. (2020). Sosyal medyada popülist söylemler: 31 Mart 2019 yerel seçim sürecinde adayların twitter gönderilerinin analizi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*. (35), 281-310.

Taggart, P. (2000). *Populism.* Buckingham: Open University Press.

The Guardian (2017). *Fake news is 'very real' word of the year for 2017* https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017 (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

Tucker, J. A., Guess, A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S. and Nyhan, B. (2018). Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature. *Political Science Quarterly*, 133(3), 555–582.

Tuna, S. ve Kızıl, A. (2019). Donald Trump'ın 2016 başkanlık zaferinde yeni medya teknolojilerinin rolü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(34). 292-301.

Tüzer, G. (2023). 'Popülist liderler, medya aracılığıyla toplumu kutuplaştırma eğilimindedir' - Evrensel (Erişim Tarihi: 25.05.2025).

Utma, S. (2018). Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: algı yönetimi perspektifinden kuramsal bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 22(Özel Sayı), 2903-2913.

Wardle, C. (2017). *Fake news. It's complicated.* 17–34. First Draft. https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/ (Erişim Tarihi: 05.05.2025)

Waisbord, S. (2018). The elective affinity between post-truth communication and populist politics. *Communication Research and Practice*, 4(1), 17–34.

Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: populism in the study of Latin America. *Comparative Politics*, 34(1), 1-22.

Waisbord, S. (2012). Democracy, journalism, and Latin American populism. *Journalism* 14, 1-18.

Yerköy, S. (2024). Putin'in öncülüğünde millî kimliğin yeniden inşası: sosyal medyanın Velikorus ideolojisini yaymadaki rolü (2012-2021). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 11, 574-605.

Yılmaz, Ö. (2020). *Bir siyasal strateji olarak sağ popülizm: Brezilya'da Bolsonaro iktidarı örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Anakara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yetkin, B. (2020). Yeni popülizm ve yeni medya: siyasal iletişim ve sosyal medya çerçevesinde bir tartışma C. Alpaslan, D. İlhami, Ç. Salih (Ed.) içinde *Curent Debates on Social Sciences Multidisciplinary Studies*. (s.304-316) Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Trump'ın 'Fake News' sözü sözlüğe girdi! Trump'ın 'Fake News' sözü sözlüğe girdi! | Dış Haberler (Erişim Tarihi: 25.05.2025).

ENGELLİLİKLE İLGİLİ ULUSLARARASI DÜZENLEMELER VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Ayça GÖZÜM POLAT
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
195215408@aybu.edu.tr-ORCID ID: 0009-0008-2600-3708

ÖZET

Engellilik insanlık tarihi kadar eskidir. Engellilik olgusu, ilk dönemlerde ahlaki modelin etkisinde kalmış, engellilerin her türlü sorumluluğu aileleri tarafından üstlenilmiş ve genel olarak toplumdan izole bir hayat sürmüşlerdir. Sanayi Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı gibi insanlık tarihinde yaşanan kırılmalar, bilimde ve teknikte elde edilen gelişmeler, insan haklarında yaşanan ilerlemelerin etkisiyle engellilik olgusun ele alınışında da sürekli bir gelişim yaşanmıştır. Engelli bireylerin eğitim seviyelerinin artması, işgücü piyasasında yer edinmeye başlaması temel hak ve özgürlükleri daha yoğun talep etmelerinde etkili olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin gelişiminde gerek engelli bireylerin, gerekse engellilerle ilgili sorumluluk hisseden sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları sonucunda her geçen gün engellilerin toplumsal yaşama etkin katılımlarının önündeki engeller aşılmaya başlamıştır. Engellilik, toplumsal yaşamın her alanında varlığını hissettiren bir olgudur. Sadece engelli bireyi ilgilendirmekle kalmayıp, toplumun tüm katmanlarını ilgilendirmektedir. Bu yönüyle engelli bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımları gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerde önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle son yarım yüzyılda engelli bireylerin haklarının güvence altına alınması, toplumsal yaşama etkin katılımlarına yönelik uluslararası kuruluşlar tarafından önemli düzenlemelere yer verilmiştir. Türkiye'de de engelli bireylere yönelik birçok başlıkta kapsamlı yasal metinlerin hayata geçirildiği bilinmektedir. Bu çalışmayla uluslararası alanda engelli bireylerle ilgili hayata geçirilen metinlerin Türkiye'de uygulamaya konulan yasal düzenlemelere etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, engelli hakları, engellilik modelleri, sosyal politika, engellilikle ilgili yasal düzenlemeler.

INTERNATIONAL REGULATIONS RELATED TO DISABILITY AND ITS REFLECTIONS ON TURKEY

Abstract

The history of disability is as old as humanity itself. The concept of disability, which was initially influenced by moral models, caused people with disabilities to be isolated from

general society, with the responsibility placed on their families. The disruptions experienced in human history, such as the Industrial Revolution and World War II, along with developments in science and technology and progress in human rights, have continuously led to the evolution of the concept of disability. As a result, there has been a steady improvement in the education levels of individuals with disabilities, and their participation in the labor market has started to have more fundamental and liberating effects. In this development, while society began to feel more responsible towards individuals with disabilities, especially organizations actively participating in social life, the laws and regulations for the inclusion of disabled individuals in societal life have begun to be established. The existence of disability in social life, along with the feelings of the people around the disabled individuals, has started to be evaluated within more realistic frameworks. Especially in recent years, with comprehensive and significant regulations made by international organizations to ensure the active participation of disabled individuals in social life, extensive legal texts on disabled individuals have been enacted. It is known that such comprehensive legal texts concerning disabled individuals have been implemented in various fields internationally and in Turkey. This study also addresses the effects of the legal texts concerning disabled individuals that have been implemented in Turkey and the regulations put into practice.

Key Words: Disabled, disability rights, disability models, social policy, legal regulations regarding disability.

Giriş

Engellilik, insanlığın varoluşundan günümüze kadar bireysel ve toplumsal yaşamda süregelen bir olgudur. Günümüzde çeşitli uluslararası kuruluşların yapmış olduğu araştırmalara göre 1 milyara yakın engelli bireyin varlığı söz konusudur. Bu insanların yaklaşık 200 milyonu yaşamlarını sürdürme konusunda farklı güçlükler yaşamaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2016, s. 3).

İnsanlık tarihinde ve farklı toplumlarda yok sayılan, acınarak bakılan, bir ceza olarak veya yük olarak algılanan engelli bireylerin yaşamlarını normalleştirmek için özellikle son yarım yüzyıldır üzerinde oldukça fazla kafa yorulmuş, çeşitli politikalar üretilmiş ve yaşama geçirilmesi için irade ortaya konulmuştur. İnsan haklarında yaşanan ilerlemeler, bilimde ve teknikte yaşanan gelişmeler, engelli bireylerin toplumsal yaşamda daha görünür olmaları gibi birçok etken engellilik olgusu hakkında yapılan bilimsel çalışma ve yasal düzenlemelerin yoğunluğunu artırmıştır. Engellilikle ilgili bireysel veya kitlesel mücadeleler, zamanla uluslararası yasal düzenlemelerin yapılmasına zemin oluşturmuştur. Özellikle İkinci Dünya Harbi sonrası insan haklarında atılan adımlar engelli bireylerinde haklarının genişleyerek ve gelişerek devamını sağlamıştır. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi önde gelen uluslararası kuruluşlar engelli bireylerin haklarını güvence altına alan ve yaşamlarını kolaylaştırmak için pozitif ayrımcılığın yapıldığı çok sayıda düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Türkiye, bu düzenlemelerin bir kısmında üyesi olduğu uluslararası kuruluşlarda taraf ülke olarak yer almıştır. Engellilikle ilgili bir

kısım uluslararası düzenleme ise sonradan Türk mevzuatına aktarıldığı bilinmektedir.

Engellilere Yönelik Uluslararası Düzenlemeler

Engelliliği, insanlık tarihinden ayrı düşünmek pek de mümkün değildir (Akcan, 2022, s. 20). İnsanlık tarihi boyunca her toplumda az ya da çok yeti yitimi istenmeyen veya uğursuzluk getireceğine inanılan bir olgu olmuştur (Kağnıcı, 2020, s. 67). Tarih boyunca engelliler, farklı devlet, coğrafya ve toplumda değişik davranışlara maruz kalmıştır. Antik Yunan ve Roma'da engelliler, genellikle kişinin zayıf tabiatının sonucu olarak algılanmıştır (Turan , 2018, s. 32). Antik Yunan şehir devletlerinden olan Isparta'da (Sparta) yaratılış icabı sağlam, vücutça noksanlığı bulunmayan çocukların yaşam hakkı olurken, sakat olanlar ise "İhtiyarlar Meclisi"nde görüşülerek öldürüldüğü bilinmektedir (Koçer, 1980, s. 100). Antik Çağlarda engellileri yok sayma, yok etme veya onlardan kurtulmaya yönelik uygulamalar mitoloji ve inanışların etkisi altında yapılmıştır (Çetin, 2016, s. 172).

Tarih boyunca engelliler genel olarak zayıf ve muhtaç kişiler olarak algılanmış, engellilere yönelik politikalar yardımseverlik kapsamında yürütülmüştür (Çaha, 2015, s. 124). İnsanlık tarihinin önemli bir kesitinde engellilik ahlaki modelin etkisinde kalmıştır. Engelli bireyler, ailelerinin sorumluluğunda çoğunlukla toplumdan izole ve ötekileştirilerek yaşamlarını sürdürmüştür. Sanayi Devrimi ile birlikte tıbbi model önem kazanmış, 19. yüzyıla kadar engelliler Avrupa ülkelerinin bir bölümünde yasal düzenlemelerle koruma altına alınmış, tedavi ve bakımları devlet tarafından karşılanmıştır (Tokol, 2020, s. 480).

Dünya genelinde, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren engellilere yönelik artan bir farkındalıktan söz edilebilir (Turan, 2018, s. 133-134). İkinci Dünya Harbi, Vietnam Savaşı, çocuk felci salgını, nüfusun giderek yaşlanması gibi etkenler engelli bireylerin sorunlarını toplumsal alanda daha görünür kılmıştır (Yelçe, 2020, s. 6). İkinci Dünya Harbi'nden sonrası engellilik, ulusal ve uluslararası alanda siyasal bir kimlik olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Aktel&Erten, 2017, s. 167). Savaşlarda milyonlarca gencin cepheye sürülmesi, üretim piyasasında meydana gelen iş gücü kaybının kadın ve yaşlılarla birlikte engellilerle giderilmeye çalışılmasına neden olmuş, savaşta sakatlanan insanlarla savaş karşıtı eylemlerin ittifakıyla yapılan kampanyalar engelli hakları sorununun tüm gelişmiş toplumlarda gündeme gelmesinde önemli bir adım olmuştur (Ünal, 2016, s. 62).

Engelli hakları hareketinin temel aktörleri yetişkin engelli birey ve aileleriyle konuyla ilgili bilim insanı, hukukçu ve eğitimciler gibi farklı profesyonellerin oluşturduğu hak savunucularıdır (Meral, 2022, s. 7). Engellilerin bugün sahip oldukları temel hakların kazanılması uzun süreli bir mücadelenin sonucunda gerek açılan davaların, gerekse hak savunucularının oluşturduğu baskı gruplarının çabaları neticesindedir (Yüksel& Uyanık, 2021, s. 34). 1990'lı yıllarda bir disiplin olarak oluşmaya başlayan engelli çalışmaları, 1960'lı yıllarda ABD'de başlayan "Bağımsız Yaşam Hareketi"nin bir ürünüdür (Meşe, 2014, s. 89). Bağımsız Yaşam Hareketi, Amerika'da sakatlığa bakışı belirleyen ana etmenlerden biri olmuştur (Açıkgöz& Özil, 2023, s. 74). ABD'de "Bağımsız Yaşam Hareketi", İngiltere'de

"Engelli Gelirleri Grubu", "Engelliler İttifakı" ve "Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği" gibi örgütlenmeler engelli hakları hareketinin gelişimine öncülük etmiş, öte yandan bu örgütler uluslararası ve ulusal düzeyde siyasi, hukuki ve toplumsal anlamda çeşitli kazanımların sağlanmasında etkili olmuştur (Kaldık, 2022, s. 684). 1980'li yıllardan itibaren ABD ve İngiltere'den başlayarak tüm dünyaya yayılan "engelli hakları hareketi", engelli bireylerin yaşanmışlıklarını görülür ve duyulur hale gelmesini sağlamak, ötekileştirme ve dışlanmaların altında yatan nedenleri incelemek ve vatandaşlık haklarını savunmak amacıyla oluşmuştur (Yelçe, 2020, s. 4). Engelli hakları hareketi, tıbbi indirgemeci anlayışın etiketleyici ve ötekileştirici uygulamalarına karşı çıkmış, yaşanan meselelerin kaynağını bedende değil, toplumsal ve kültürel yapıda aranması gerektiğini savunmuştur (Kaldık, 2022, s. 674). Engellilik, son yıllarda kişisel bir trajedi olmaktan çıkarılıp toplumsal bir yapı olarak yeniden inşa edilmiştir (Deniz, 2018, s. 6). Teknolojik gelişmeler, medya, engelli spor organizasyonları, engelli kurum ve kuruluşların varlığı ve sayısının her geçen gün artması gibi çeşitli unsurlar 21. yüzyılda engellilik olgusunu her alanda daha görünür hale getirmiştir (Şanal, 2023, s.1).

1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile dillendirilmeye başlanan engelli hakları, öncelikle BM olmak üzere, Avrupa Konseyi, AB, ILO, Dünya Tabipler Birliği gibi birçok uluslararası kuruluş tarafından sosyal hayat, sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, istihdam, erişebilirlik, bakım, rehabilitasyon ve ekonomik hakları kapsayan çok sayıda düzenlemeye gidilmiştir (Gökçek Karaca, 2019, s. 6). Tablo 1'de engellilerle ilgili uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından hayata geçirilen sözleşme, bildiri, tebliğ vb. düzenlemeye yer verilmiştir.

Tablo 1: Engellilere Yönelik Uluslararası Kurum ve Kuruluşların Yaptığı Düzenlemeler:

Tarih	Kurum/ Kuruluş	Yasa, Sözleşme, Bildiri, Tebliğ vb.
10 Aralık 1948	BM	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (217A/III) (RG: 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayı)
22 Haziran 1955	ILO	Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında Tavsiye Kararı (R099/38)
14 Aralık 1960	UNESCO	Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme
18 Ekim 1961	AB	Avrupa Sosyal Şartı (3 Mayıs 1996'da gözden geçirilmiştir.) (RG: 9 Nisan 2007 tarih ve 26488 sayı)
8 Temmuz 1964	ILO	İş Kazaları Durumunda Kazanımlar Hakkında Sözleşme (C121/48)
16 Aralık 1966	BM	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (2200A/XXI) (RG: 11 Ağustos 2003 tarih ve 25196 sayı)
20 Aralık 1971	BM	Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (2856/XXVI)
9 Aralık 1975	BM	Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (3447/XXX)
3 Aralık 1981	BM	10-16 Mayıs Engelliler Haftası
3 Aralık 1982	BM	Engelliler İçin Dünya Eylem Programı (37/52)
20 Haziran 1983	ILO	Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşme (159/69) (RG: 10 Temmuz 1999 tarih ve 23751 sayı)
24 Temmuz 1986	AB	Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı (86/379/EEC)
20 Kasım 1989	BM	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (44/25) (RG: 11 Aralık 1994 tarih ve 22138 sayı)
8 Aralık 1989	BM	Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Tallinn Çerçevesi
9 Mart 1990	UNESCO	Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi
31 Mayıs 1990	AB	Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılmaları Konusunda Konsey İlke Kararı

		(90/C162/02)
17 Aralık 1991	BM	Akıl Hastalarının Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin Geliştirilmesine Dair İlkeler (46/119)
3 Aralık 1992	BM	3 Aralık Dünya Engelliler Günü
20 Aralık 1993	BM	Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Standart Kuralları (48/96)
7-10 Haziran 1994	UNESCO	Özel Eğitim Hakkında Salamanca Bildirisi
20 Aralık 1996	AB	Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Hakkında Konsey İlke Kararı (96/C12/01)
17 Haziran 1999	AB	Engellilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması Konusunda Konsey İlke Kararı (99/C186/02)
12 Mayıs 2000	AB	Engelliler İçin Engelsiz Hakkında Avrupa Komisyonu Tebliği (COM 2000/284 final)
7 Aralık 2000	AB	Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000/C364/01)
6 Şubat 2003	AB	Engellilerin Bilgi Toplumuna Erişimlerin Artırılması Hakkında Konsey İlke Kararı (2003/C39/03)
5 Mayıs 2003	AB	Engelli Öğrencilere Eğitim ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması Hakkında Konsey İlke Kararı (2003/C134/04)
6 Mayıs 2003	AB	Engellilere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Etkinliklere Ulaşılabilirlik Hakkında Konsey İlke Kararı (2003/C134/05)
15 Haziran 2003	AB	Engellilerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi Hakkında Konsey İlke Kararı (2003/C175/01)
13 Aralık 2006	BM	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (RG: 14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayı)

BM Genel Kurulu'nda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulünden bu yana, tüm insanlığın faydalanacağı medeni, kültürel, mali, siyasi ve sosyal hakları tanımlayan çok sayıda uluslararası hukuki metin ele alınmış, yasal düzenlemelerle engelliler de dahil tüm insanların haklarının korunması ve teşvik edilmesinde temel ilkelerle ülkelerin yükümlülükleri ortaya konulmuştur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016, s. 7). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinin 1. fıkrası

"*Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar*"

şeklinde düzenlenmiştir.

Engellilerle ilgili uluslararası ilk doğrudan düzenlemeler 1970'lerden itibaren yapılmaya başlamıştır (Çitil& Üçüncü, 2018, s. 245). BM tarafından 20 Aralık 1971 tarihinde Zihinsel Engelli Bireylerin Hakları Hakkında Bildirge, 9 Aralık 1975 tarihinde ise Engelli Hakları Bildirisi kabul edilmiştir. Engelli Hakları Bildirisi, hem fiziksel, hem de zihinsel engellilere yönelik olması dolayısıyla tüm engellileri kapsayıcı bir niteliğe sahiptir (Ektaş, 2017, s. 11). Sonrasında BM, ILO, AB gibi birçok uluslararası kuruluş engellilikle ilgili çok sayıda düzenlemeyi hayata geçirmiştir.

13 Aralık 2006 tarihinde, BM Genel Kurulu'nda Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme kabul edilmiştir. Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilere yönelik hazırlanan ve uluslararası düzlemde bağlayıcı tek hukuki belge niteliğini taşımaktadır (Ektaş, 2017, s. 7). Öte yandan, engelli bireylere eşitlik, özerklik ve toplumsal yaşama tam katılımı amaçlayan ilk kapsamlı sözleşme olma niteliğindedir (Azarkan& Benzer, 2018, s. 3). Sözleşmenin amacı 1. maddede

"*engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir. Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir*"

şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, taraf devletleri, engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılığa izin vermeksizin tüm engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerini eksiksiz olarak yaşama geçirmeleri konusunda yükümlü tutmuştur.

Engellilere Yönelik Türkiye'de Yapılan Yasal Düzenlemeler

İslamiyet öncesi Türklerde engelli vatandaşların haklarının töreyle güvence altına alındığı, engelli insanların topluma kazandırılmaları yönünde birçok uygulamanın olduğu yazılı belgelerle ortaya çıkmıştır (Akcan, 2022, s. 21-23). İslamiyet'te ise insan, en değerli varlık olarak ele alınmış; dil, din, ırk, renk ve engel gibi durumlar ayrımcılık konusu edilmemiştir (Akyüzoğlu, 2020, s. 67). Müslümanlar genelinde ve Osmanlı Devleti özelinde engelliler toplumsal yaşamda diğer insanlarla birlikte hayatlarını sürdürdükleri ve sosyal yaşamdan dışlanmadıkları görülür (Şimşek, 2002, s. 5).

Türk tarihinde vakıflar yardımlaşma ve dayanışmanın en önemli unsurudur. Vakıflar, İslamiyet'in kabulüyle birlikte, özellikle Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamında önemli olmuştur. (Bayartan, 2008, s. 159). Refah devletinin üstlendiği hizmetlerden olan sağlık, eğitim ve barınma gibi unsurları bünyesinde barındıran vakıf kültürü birlik ve beraberliğin yanında, devletin ekonomisine de katkı sağlamıştır (Kaya& Koca, 2020, s. 148). Osmanlı Devleti'nde, fetihlerden sonra Selçuklu geleneğinin bir uzantısı olarak devlet görevlileri ve varlıklı hayırseverlerin katkısıyla vakıflar bünyesinde sosyal bakım hizmeti sunan kuruluşlar inşa edilmiştir (Seyyar A. 2015: 407-408). Osmanlı Devleti'nde engellilere yönelik kurumsal hizmetler genel olarak bimarhane (hastane), Darülaceze ve Himaye-i Eftal gibi kurumlar tarafından verilmiştir (Tınar, 2018, s. 155). Osmanlı Devleti, arşivlerinde tutulan çeşitli yazışma ve kayıtlardan anlaşıldığına göre engellilere yönelik vergi muafiyeti, maddi yardım, fiziki duruma uygun görev verme, maluliyet nedeniyle emekliye ayırma, var olan hakların muhafaza edilmesi gibi başlıklar altında bazı imtiyazlar sağlanmıştır (Emen, 2020, s. 327). Öte yandan, Türkiye'de engelli bireylere yönelik "körle yatan şaşı kalkar", "kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur", "kör atın kör müşterisi", "kör topal gitmek", "bitli baklanın şaşı alıcısı olur", "eli ayağı düzgün birini bulmak" gibi atasözü ve deyimlerle negatif bir algının varlığı da bilinmektedir (Çaha, 2015, s. 132).

Ülkemizde, 1940'lı yılların sonunda kurulmaya başlayan sosyal güvenlik sistemleri içerisinde ortaya çıkan maluliyet sigortasının gelişimine paralel olarak, engelliliğin tıbbi olarak tespit edilmesine yönelik idari araçlar da ortaya çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 2020, s. 81). Engellilikle ilgili kamusal ilk politik adımlar 1970'li yıllarda atılmıştır (Samav& Sallan Gül,

2021, s. 82). 1970'lere kadar engellilik konusunda gerçekleştirilen politikalar yoksulluk ve muhtaçlık ekseninde yapılmış (Çaha, 2015, s. 132), 1980 yılından itibaren engelli bireylere yönelik yapılan çalışmalar hızlanmıştır (Seyyar, 2015, s. 131). Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren engellilerin temel hak ve özgürlüklerinin birçok bileşeninde hayata geçirilen yasa, yönetmelik, sözleşme, genelge, kurul vb. ile önemli adımların atılmaya başlandığı görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye'de Engellilere Yönelik Yasal Düzenlemeler:

Kanun-KHK-RG vb. Tarih-Sayı	**Mevzuat Türü Kurul/Komisyon/Şura vb.**	**Açıklama**
4 Haziran 1945 tarih ve 4772 sayı	İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu (RG: 7 Temmuz 1945 tarih ve 6051 sayı)	
23 Mayıs 1949 tarih ve 5387 sayı	Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun (RG: 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayı)	
15 Mayıs 1957 tarih ve 6972 sayı	Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun (RG: 24 Mayıs 1957 tarih ve 9615 sayı)	
31 Aralık 1960 tarih ve 193 sayı	Gelir Vergisi Kanunu (RG: 6 Ocak 1961 tarih ve 10700 sayı)	**Ücretlerde:** Madde 23 — "*Aşağıdaki yazılı ücretler Gelir Vergisinden istisna edilmiştir:*" *"1. Dilsiz, mefluç, iki gözü kör, el ve ayaklarının ikisinden veya birinden mahrum, birini veya ikisini kullanamıyacak derecede el ve ayakları sakat bulunan hizmet erbabının ücretleri (Sakatlık veya malüllüğün resmî hastanesi veya mümasil sıhhi teşekkülü bulunan yerlerde ilgili mütehassısın baştabiplikçe tasdik edilecek raporu ile, resmi hastanesi veya mümasil sıhhi teşekkülü olmıyan veya ilgili mütehassısı bulunmıyan yerlerde resmî tabip raporu ile tevsiki sattır.)".* **Tazminat ve yardımlarda:** Madde 25 — "*Aşağıda yazılı tazminat ve yardımlar Gelir Vergisinden müstesnadır:*" *"1. Ölüm, sakatlık, hastalık ve işsizlik sebepleriyle verilen tazminat ve yapılan yardımlar."* *"9. Yardım sandıkları tarafından statüleri gereğince kendi üyelerine ölüm, sakatlık, hastalık, doğum, evlenme gibi sebeplerle yapılan yardımlar ile üyelerinin geri verilen mevduatı."* **Gerçek ücretler:** Madde 63 — *"Ücretin gerçek safi değeri iş veren tarafından verilen para ve ayınlarla sağlanan menfaatler toplamından aşağıdaki indirimler yapıldıktan sonra kalan miktardır."* *"3. Emekli aidatı ve sosyal sigorta primi kesilmiyen hallerde, ücretin % 5 ini geçmemek şartiyle, hayat, ölüm, kaza, hastalık, sakatlık ve işsizlik gibi şahıs sigortaları için hizmet erbabı tarafından doğrudan doğruya veya vasıta ile Ödenen primler (Sigortanın Türkiye'de kâin veya Türkiye'de temsil edilen bir şirket nezdinde akdedilmiş olması şartiyle.)"* **Sigorta primi, teberru ve iane indirimleri:** Madde 89 — *"Mükellefler yıllık beyanname ile bildirecekleri gelirlerden aşağıdaki indirimler yapabilirler:"* *"1 Mükellefin şahsına, eşine ve küçük çocuklarına ait hayat, sakatlık, hastalık, analık, doğum, tahsil gibi şahıs sigortalarının primler i (Her sigortalı için yılda 200 lirayı aşmamak, gelirin elde edildiği yılda ödenmiş olmak, beyannameye alınmış ücretler varsa bunların safi miktarlarının hesaplanması sırasında ayrıca indirilmemiş bulunmak şartiyle; eşlerin ve çocukların kendi gelirleri için ayrı beyanname vermeleri halinde, bunlara ait sigorta primleri aile reisi gelirinden indirilmez)"*
5 Ocak 1961 tarih ve 222 sayı	İlköğretim ve Eğitim Kanunu (RG: 12 Ocak 1961 tarih ve 10705 sayı)	Madde 12 – *"Mecburi ilköğrenim çağında bulundukları halde, zihnen, bedenen, ruhan ve sosyal bakımdan özürlü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır."*
9 Temmuz 1961 tarih	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (RG: 20	**Temel hakların niteliği ve korunması:**

ve 334 sayı	Temmuz 1961 tarih ve 10859 sayı)	Madde 10 – *"Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.* *Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamıyacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sesyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar."* **Kişi dokunulmazlığı:** *"Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığım geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir".* **Öğrenimin sağlanması:** Madde 50 – *"Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır."*
18 Şubat 1963 tarih ve 197 sayı	Motorlu Kara Taşıtlar Vergisi Kanunu (RG: 23 Şubat 1963 tarih ve 11342 sayı)	Madde 4 — *"Aşağıda yazılı motorlu taşıtlar vergiden müstesnadır:"* c) *"Bizzat malûller tarafından kullanılan hususi tertibatlı taşıtlar. (**Not:** Kanunun ilk hali.)"* *"Madde 4- (Değişik: 26/11/1980-2348/4 md.) Aşağıda yazılı motorlu taşıtlar vergiden müstesnadır."* c) (Değişik: 25/12/2003-5035/22 md.) *"Engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar."*
25 Mayıs 1963 tarih ve 225 sayı	İlgili kanunla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. (RG: 30 Nisan 1963 tarih ve 11394 sayı)	*"24 Mayıs 1983 tarih, 2828 sayı kanunun yürürlüğü ile kaldırılmıştır."*
23 Haziran 1965 tarih ve 634 sayı	Kat Mülkiyeti Kanunu (RG: 2 Temmuz 1965 tarih ve 12038 sayı)	Madde 42 – (Ek fıkra: 1/7/2005-5378/19 md.) *"Engellilerin yaşamı için zorunluluk göstermesi halinde, proje tadili kat maliklerinin en geç üç ay içerisinde yapacağı toplantıda görüşülerek sayı ve arsa payı çoğunluğu ile karara bağlanır. Toplantının bu süre içerisinde yapılamaması veya tadilat talebinin çoğunlukla kabul edilmemesi durumunda; ilgili kat malikinin talebi üzerine bina güvenliğinin tehlikeye sokulmadığını bildirir komisyon raporuna istinaden ilgili mercilerden alınacak tasdikli proje değişikliği veya krokiye göre inşaat, onarım ve tesis yapılır. İlgili merciler, tasdikli proje değişikliği veya kroki taleplerini en geç altı ay içinde sonuçlandırır. Komisyonun teşkili, çalışma usûlü ile engellinin kullanımından sonraki süreç ile ilgili usûl ve esaslar Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından müştereken hazırlanacak yönetmelikle belirlenir."*
14 Temmuz 1965 tarih ve 657 sayı	Devlet Memurları Kanunu (RG: 23 Temmuz 1965 tarih ve 12056 sayı)	**Engelli personel çalıştırma yükümlülüğü:** Madde 53 – (Değişik: 13/2/2011 - 6111/99 md.) "*Kurum ve kuruluşlar bu Kanuna göre çalıştırdıkları personele ait kadrolarda % 3 oranında engelli çalıştırmak zorundadır. % 3'ün hesaplanmasında ilgili kurum veya kuruluşun (yurtdışı teşkilat hariç) toplam dolu kadro sayısı dikkate alınır."* **Yer değiştirme suretiyle atanma:** Madde 72 – (Ek fıkra: 6/2/2014 - 6518/10 md.) *"İlgili mevzuatı uyarınca verilecek rapora göre kendisi, eşi veya birinci derece kan hısımlığı bulunan bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri engelli olan memurların engellilik durumundan kaynaklanan yer değiştirme taleplerinin karşılanması için düzenlemeler yapılır."* **Günlük çalışma saatlerinin tesbiti:** Madde 100 – (Ek fıkra: 13/2/2011 - 6111/104 md.) *"Ancak engelliler için; engel durumu, hizmet gerekleri, iklim ve ulaşım şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri ile öğle dinlenme süreleri merkezde üst yönetici, taşrada mülki amirlerce farklı belirlenebilir."* **Günün 24 saatinde devamlılık gösteren hizmetlerde çalışma saat ve usulünün tesbiti:** Madde 101 – (Değişik: 13/2/2011 - 6111/105 md.) *"Engelli memurlara da isteği dışında gece nöbeti ve gece vardiyası görevi verilemez."* **Ek** Madde 39 – (Ek: 1/7/2005-5378/21 md.) "*Devlet memurlarının, hayatını başkasının yardım veya bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede engelli olduğu sağlık kurulu raporu ile tespit edilen eşi, çocukları ile kardeşlerinin, memuriyet mahalli dışında resmi veya özel eğitim ve öğretim kuruluşlarında eğitim ve öğretim yapacaklarının özel eğitim*

		değerlendirme kurulu tarafından belgelendirilmesi halinde, ilgilinin talebi üzerine eğitim ve öğretim kuruluşlarının bulunduğu il veya ilçe sınırları dahilinde kurumunda bulunan durumuna uygun boş bir kadroya ataması yapılır."
20 Nisan 1967 tarih ve 854 sayı	Deniz İş Kanunu (RG: 29 Nisan 1967 tarih ve 12586 sayı)	**Sakat ve eski hükümlü çalıştırma:** Madde 13 – *"Bu kanunun kapsamına giren işveren veya işveren vekilleri, işyerlerinde İş Kanununun ve bununla ilgili yönetmeliğin bu konuda koyduğu hükümler, esaslar, ölçüler ve şartlara göre engelli ve eski hükümlü gemiadamı çalıştırmak zorundadır."*
29 Temmuz 1970 tarih ve 1319 sayı	Emlak Vergisi Kanunu (RG: 11 Ağustos 1970 tarih ve 13576 sayı)	Madde 8 – (Değişik ikinci fıkra: 30/7/2003-4962/15 md.) *"Cumhurbaşkanı, kendisine bakmakla mükellef kimsesi olup onsekiz yaşını doldurmamış olanlar hariç olmak üzere hiçbir geliri olmadığını belgeleyenlerin, gelirleri münhasıran kanunla kurulan sosyal güvenlik kurumlarından aldıkları aylıktan ibaret bulunanların, gazilerin, engellilerin, şehitlerin dul ve yetimlerinin Türkiye sınırları içinde brüt 200 m²'yi geçmeyen tek meskeni olması halinde, bu meskenlerine ait vergi oranlarını sıfıra kadar indirmeye yetkilidir."*
19 Temmuz 1972 tarih ve 1615 sayı	Gümrük Kanunu (RG: 1 Ağustos 1972 tarih ve 14263 sayı)	**Muafiyetler:** Madde 8 – (14/c) *"Gümrük Giriş Tarife Cetvelinin 84 ve 85 inci fasıllarında yer alan ve sakatların sanatlarının icrası için bizzat kendilerinin ithal ederek kullanacakları makinalar (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının müsaadesiyle)."*
14 Haziran 1973 tarih ve 1739 sayı	Milli Eğitim Temel Kanunu (RG: 24 Haziran 1973 tarih ve 14574 sayı)	**V — Fırsat ve imkân eşitliği :** Madde 8 – *"Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır."*
1 Temmuz 1976 tarih ve 2022 sayı	65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (RG: 10 Temmuz 1976 tarih ve 15642 sayı)	*Madde 1. — "65 yaşını doldurmadığı halde başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde malûl olduklarını tam teşekküllü hastanelerden alacakları sağlık kurulu raporu ile kanıtlayanlarla durumlarına uygun bir işe yerleştirilemeyen sakatlardan, yukarıdaki şartlan taşıyan Türk vatandaşlarına da bu kanun hükümlerine göre aynı ölçüde aylık bağlanır."*
1981	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu	*"25 Mart 1997 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasıyla son bulmuştur."*
7 Kasım 1982 tarih ve 2709 sayı	1982 Anayasası (RG: 9 Kasım 1982 tarih ve 17863 (Mükerrer) sayı)	**Kanun önünde eşitlik:** Madde 10 – *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir."* (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) *"Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz."* **Temel hak ve hürriyetlerin niteliği:** Madde 12 – *"Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir."* **Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi:** Madde 42 – *"Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz".* **Çalışma şartları ve dinlenme hakkı:** Madde 50 – *"Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz."* *"Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar."* **Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler:** Madde 61 – *"Devlet harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malül ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar."* *"Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır."* *"Yaşlılar, Devletçe korunur, Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir."* *"Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır."* *"Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur."*
24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayı	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu Kanunu (RG: 27 Mayıs 1983 tarih ve 18059 sayı)	**Amaç:** Madde 1. — *"Bu Kanunun amacı; korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilere*

		götürülen sosyal hizmetlere ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları ile faaliyet ve gelirlerine ait esas ve usulleri düzenlemektir."
24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayı	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK)	*"8 Haziran 2011 tarih ve 633 sayılı KHK ile sona ermiştir."*
12 Ekim 1983 tarih ve 2916 sayı	Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu (RG: 15 Ekim 1983 tarih ve 18192 sayı)	**Amaç:** Madde 1. — *"Bu Kanunun amacı; özel eğitime muhtaç çocukların, Türk Millî Eğitim sistemini düzenleyen genel esaslar doğrultusunda eğitilmeleri, iş ve meslek sahibi yapılmaları, çevre ve topluma uyum sağlamalarıyla ilgili esasları düzenlemektir."* ***Not:*** 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında KHK ile yürürlükten kaldırılmıştır.
25 Ekim 1984 tarih ve 3065 sayı	Katma Değer Vergisi Kanunu (RG: 25 Kasım 1984 tarih ve 18563 sayı)	**Kültür ve eğitim amacı taşıyan istisnalar:** Madde 17 – s) (Ek: 1/7/2005-5378/32 md.) *"Engellilerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programları KDV'den müstesnadır."*
3 Mayıs 1985 tarih ve 3194 sayı	İmar Kanunu (RG: 9 Mayıs 1985 tarih ve 18749 sayı)	Ek Madde 1 – (Ek : 30/5/1997 - KHK - 572/1 md.) *"Fiziksel çevrenin engelliler için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması için, imar planları ile kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsünün ilgili standardına uyulması zorunludur."*
9 Aralık 1985 tarih ve 18953 sayı (RG)	Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Özel Eğitim Okulları Yönetmeliği	**Amaç:** Madde 1 — *"Bu Yönetmeliğin amacı, Bakanlığa bağlı özel eğitim okullarının kuruluş ve işleyişleri ile ilgili esasları düzenlemektir."*
5 Haziran 1986 tarih ve 3308 sayı	Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu (RG: 19 Haziran 1986 tarih ve 19139 sayı)	**Özel eğitim kursları:** Madde 39 – *"Bakanlık, özel eğitime muhtaç kişilere iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı özel meslek kursları düzenler. Kursların düzenlenmesinde ve uygulanmasında bu kişilerin ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri dikkate alınır."* *"Kurslara katılanlar kursa devam ettikleri sürece bu Kanunun çırak ve öğrencilere verdiği haklardan yararlanırlar."*
25 Mart 1997 tarih ve 571 sayı	Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK (RG: 30 Mayıs 1997 tarih ve 23004 mükerrer sayı)	**Amaç:** Madde 1- *"Bu Kanun Hükmünde Kararnamenin amacı, özürlülere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, özürlüler ile ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, özürlülerin problemlerini tesbit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmak üzere Başbakanlığa bağlı özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasına, teşkilat ve görevlerine dair esasları düzenlemektir."* ***Not:*** 3 Haziran 2011 tarih ve 633 sayılı KHK ile Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı kaldırılmıştır.
30 Mayıs 1997 tarih ve 573 sayı	Özel Eğitim Hakkında KHK (RG: 6 Haziran 1997 tarih ve 23011 mükerrer sayı)	**Amaç:** Madde 1- *"Bu Kanun Hükmünde Kararnamenin amacı, özel eğitim gerektiren bireylerin, Türk Milli Eğitiminin genel amaçlan ve temel ilkeleri doğrultusunda, genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamaya yönelik esasları düzenlenmektir."* ***Not:*** 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu'nun yerine çıkarılmıştır.
27 Ekim 1999 tarih ve 4458 sayı	Gümrük Kanunu (RG: 4 Kasım 1999 tarih ve 23866 sayı)	**Gümrük vergilerinden muafiyet ve istisna:** Madde 167 – 12. fıkra a) *"Malül ve sakatların kullanımına mahsus eşya,"* b) *"Doğal afetlerden zarar görenlere gönderilen eşya,"* c) *"Türkiye'de düzenlenen uluslararası spor müsabakalarında kullanılmak üzere getirilen eczacılık ürünleri,"* *"Bu maddenin 4 ila 12 inci fıkralarında yer alan eşyayı tanımlamaya, bunların cins, nevi ve miktarları ile muafiyet ve istisna uygulanacak tutarları belirlemeye, maktu hadleri sıfıra kadar indirmeye veya iki katına kadar çıkartmaya ve sürelerle ilgili alt ve üst sınırlan belirlemeye ve bu muafiyet ve istisnayı farklı eşyalar itibariyle birlikte veya ayrı ayrı uygulatmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir."*
29 Kasım – 2 Aralık	I. Özürlüler Şurası (Çağdaş Toplum Yaşam ve	

1999	Özürlüler)	
22 Kasım 2001 tarih ve 4721 sayı	Türk Medeni Kanunu (RG: 8 Aralık 2001 tarih ve 24607 sayı)	**Eğitim:** Madde 340 – *"Ana ve baba, çocuğu olanaklarına göre eğitirler ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve toplumsal gelişimini sağlar ve korurlar."* *"Ana ve baba çocuğa, özellikle bedensel ve zihinsel engelli olanlara, yetenek ve eğilimlerine uygun düşecek ölçüde, genel ve mesleki bir eğitim sağlarlar."* **İstek Üzerine:** Madde 408 – *"Yaşlılığı, engelliliği, deneyimsizliği veya ağır hastalığı sebebiyle işlerini gerektiği gibi yönetemediğini ispat eden her ergin kısıtlanmasını isteyebilir."*
22 Mayıs 2003 tarih ve 4857 sayı	İş Kanunu (RG: 10 Haziran 2003 tarih ve 25134 sayı)	**Eşit davranma ilkesi:** Madde 5 – (Ek: 6/2/2014-6518/57 md.) *"İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayrım yapılamaz."* **Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu:** Madde 30 – (Değişik : 15/5/2008-5763/2 md.) *"İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli ve yüzde iki eski hükümlü işçiyi veya 21/6/1927 tarihli ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu veya 16/6/1927 tarihli ve 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu kapsamına giren ve askerlik hizmetini yaparken 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 21 inci maddesinde sayılan terör olaylarının sebep ve tesiri sonucu malul sayılmayacak şekilde yaralananları meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır."* **Engell ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğuna aykırılık:** Madde 101 – *"Bu Kanunun 30 uncu maddesindeki hükümlere aykırı olarak engelli ve eski hükümlü çalıştırmayan işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli ve eski hükümlü ve çalıştırmadığı her ay için binyediyüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Kamu kuruluşları da bu para cezasından hiçbir şekilde muaf tutulamaz."* **Mazeret izni:** Ek Madde 2 – (Ek: 4/4/2015-6645/35 md.) *"İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verilir."*
Temmuz 2004	2002 Türkiye Özürlüler Araştırması	
10 Temmuz 2004 tarih ve 5216 sayı	Büyükşehir Belediyesi Kanunu (RG: 23 Temmuz 2004 tarih ve 25531 sayı)	**Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları:** Madde 7 – v) *"Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak."* d) *"Birinci fıkrada belirtilen hizmetlerden; 775 sayılı Gecekondu Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanmak, spor, dinlenme ve eğlence yerleri ile parkları yapmak; yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler sunmak; mesleki eğitim ve beceri kursları açmak; mabetler ile sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının yapım, bakım ve onarımı ile kültür ve tabiat varlıkları ve tarihi dokuyu korumak; kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin geliştirilmesine ilişkin hizmetler yapmak; bölge otoparkı, kapalı ve açık otoparklar yapmak, yaptırmak, işletmek, işlettirmek veya ruhsat vermek."* **Büyükşehir belediye başkanının görev ve yetkileri:** Madde 18 – m) *"Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak."* Ek Madde 1 – (Ek:1/7/2005-5378/40 md.) *"Büyükşehir belediyelerinde engellilerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme,*

		yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere engelli hizmet birimleri oluşturulur. Bu birimler, faaliyetlerini engellilere hizmet amacıyla kurulmuş vakıf, dernek ve bunların üst kuruluşlarıyla işbirliği halinde sürdürürler. Engelli hizmet birimlerinin kuruluş, görev, yetki, sorumluluk ve işleyişine ilişkin usul ve esaslar Özürlüler İdaresi Başkanlığının görüşü alınarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir."
26 Eylül 2004 tarih ve 5237 sayı	Türk Ceza Kanunu (RG: 12 Ekim 2004 tarih ve 25611 sayı)	**Nefret ve ayrımcılık:** Madde 122 – (Değişik: 2/3/2014-6529/15 md.) *"(1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle;"* a) *"Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,"* b) *"Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,"* c) *"Bir kişinin işe alınmasını,"* d) *"Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."* **Suçu bildirmeme:** Madde 278 – (3) *"Mağdurun onbeşyaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan engelli olan ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda bulunan kimse olması halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza, yarı oranında artırılır."*
26-28 Eylül 2005	II. Özürlüler Şurası (Yerel Yönetimler ve Özürlüler)	
1 Temmuz 2005 tarih ve 5378 sayı	Engelliler Hakkında Kanun (RG: 7 Temmuz 2005 tarih ve 25868 sayı)	**Amaç:** Madde 1- (Değişik:6/2/2014-6518/62 md.) *"Bu Kanunun amacı; engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır."*
3 Temmuz 2005 tarih ve 5393 sayı	Belediye Kanunu (RG: 13 Temmuz 2005 tarih ve 25874 sayı)	**Belediyenin görev ve sorumlulukları:** Madde 14 – b) "Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur. Hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanır." **Belediye başkanının görev ve yetkileri:** Madde 38 – n) *"Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak."*
31 Mayıs 2006 tarih ve 5510 sayı	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (RG: 16 Haziran 2006 tarih ve 26200 sayı)	**Sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanma, hesaplanması, başlangıcı ve birden çok iş kazası ve meslek hastalığı hali:** Madde 19 – (Değişik birinci fıkra: 17/4/2008-5754/12 md.) *"İş kazası veya meslek hastalığı sonucu oluşan hastalık ve engellilik nedeniyle Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmeti sunucularının sağlık kurulları tarafından verilen raporlara istinaden Kurum Sağlık Kurulunca meslekte kazanma gücü en az % 10 oranında azalmış bulunduğu tespit edilen sigortalı, sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanır."* **Yaşlılık sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları:** Madde 28 – *"Sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten önce 25 inci maddenin ikinci fıkrasına göre malul sayılmayı gerektirecek derecede hastalığı veya engelliliği bulunan ve bu nedenle malullük aylığından yararlanamayan sigortalılara, en az onbeş yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 3960 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla yaşlılık aylığı bağlanır."* Ek fıkra: (17/4/2008-5754/16 md.) *"Emeklilik veya yaşlılık aylığı bağlanması talebinde bulunan kadın sigortalılardan başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede ağır engelli çocuğu bulunanların, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra geçen prim ödeme gün sayılarının dörtte biri, prim ödeme gün sayıları toplamına eklenir ve eklenen bu süreler emeklilik yaş hadlerinden de indirilir."*

19-23 Kasım 2007	III. Özürlüler Şurası (Bakım Hizmetleri Temalı)	
5 Kasım 2008 tarih ve 5809 sayı	Elektronik Haberleşme Kanunu (RG: 10 Kasım 2008 tarih ve 27050 mükerrer sayı)	**İlkeler:** Madde 4 – k) *"Teknolojik yeniliklerin kullanılması da dahil olmak üzere engelli, yaşlı ve sosyal açıdan korunmaya muhtaç diğer kesimlerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınması."*
3 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayı	Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (RG: 14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayı)	**Amaç:** Madde 1 – *"Bu Sözleşme'nin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir."* ***Not:*** Türkiye, sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamıştır. TBMM Genel Kurulu'nda 3 Aralık 2008 tarihinde kabul edilmiştir.
16-20 Kasım 2009	IV. Özürlüler Şurası (İstihdam Temalı)	
14 Ağustos 2010 tarih ve 27672 sayı (RG)	Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği	**Amaç:** Madde 1 – (Değişik:RG-14/2/2014-28913) (1) *"Bu Yönetmeliğin amacı; yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için gerekli akademik ortamın hazırlanmasını ve eğitim-öğretim süreçlerine tam katılımlarını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almak ve düzenlemeler yapmak üzere, Yükseköğretim Kurulu Engelli Öğrenciler Komisyonu, Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi, ÖSYM Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi ile yükseköğretim kurumları bünyesinde oluşturulacak engelli öğrenci birimlerinin çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir."*
2010/35 nolu Genelge	Ulaşabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2011) (RG: 12 Kasım 2010 tarih ve 27757 sayı)	
3 Haziran 2011 tarih ve 633 sayı KHK	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (RG: 8 Haziran 2011 tarih ve 27958 mükerrer sayı)	
3 Haziran 2011 tarih ve 633 sayılı KHK	Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (RG: 8 Haziran 2011 tarih ve 27958 mükerrer sayı)	*"25 Nisan 2013 tarih ve 6462 sayı Kanun ile adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir."*
25 Ocak 2013 tarih ve 28539 sayı (RG)	65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik	
30 Mart 2013 tarih ve 28603 sayı (RG)	Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik	**Amaç:** Madde 1 – (1) *"Bu Yönetmelik; özürlü sağlık kurulu raporlarının alınışı, geçerliliği, değerlendirilmesi ve özürlü sağlık kurulu raporu verebilecek yetkili sağlık kurumlarının tespiti ile ilgili usul ve esasları belirlemek; özürlülerle ilgili derecelendirmelere, sınıflandırmalara ve tanımlamalara gereksinim duyulan alanlarda ortak bir uygulama geliştirmek ve uluslararası sınıflandırma ve ölçütlerin kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır."*
25 Nisan 2013 tarih ve 6462 sayı	Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG: 3 Mayıs 2013 tarih ve 28636 sayı)	
25 Nisan 2013 tarih ve 6462 sayı	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (RG: 3 Mayıs 2013 tarih ve 28636 sayı)	Genel müdürlüğün adı değişmiştir.
2013/8 Başbakanlık Genelgesi	Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu (RG: 19 Temmuz 2013 tarih ve 28712 sayı)	
7 Temmuz 2018 tarih ve 30471 sayı (RG)	Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği	**Amaç:** Madde 1 – (1) *"Bu Yönetmeliğin amacı; Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamaya yönelik usul ve esasları düzenlemektir."* ***Not:*** İlk kez 18 Ocak 2000 tarih ve 23937 mükerrer sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe girmiştir.

2021/20 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi	Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025) (RG: 2 Ekim 2021 tarih ve 31616 sayı)	
2 Haziran 2023 tarih ve 32209 sayı (RG)	Evde Sağlık Hizmeti Sunumu Hakkında Yönetmelik	**Amaç:** Madde 1- (1) *"Bu Yönetmeliğin amacı, yaşamını sürdürdüğü mekânda sağlık hizmetine ihtiyacı olduğu tespit edilen bireylere hizmet standartlarına uygun şekilde mahallinde yapılması mümkün olan tıbbi hizmetlerin sunulmasına dair usul ve esasları belirlemektir."* ***Not:*** İlgili yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle birlikte 27 Şubat 2015 tarih ve 29280 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Tarafından Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik yürürlükten kaldırılmıştır.

1982 Anayasası'nın 10. maddesinde, "*herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit*" olacağı vurgusu engelli bireyler de dahil hak ve özgürlüklerin eşit kullanılması açısından önemlidir. Yine, 42. madde de "*kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz*" ibaresi, 61. madde de ise devletin sakatların korunması ve toplumsal hayata intibaklarını sağlayıcı tedbirler alması yönündeki anayasa hükümler, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin gelişiminde ve genişlemesinde önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) kurulmuştur. İlgili kanunun amacı,

"*korunmaya, bakıma veya yardıma ihtiyacı olan aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlere ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklar ile faaliyet ve gelirlerine ait esas ve usulleri düzenlemek*"

olarak belirlenmiştir. Türkiye'de engelli bireylere özgü köklü ve kapsamlı ilk yasal hareket 3 Aralık 1996 tarih ve 4216 sayılı Yetki Kanunu ile başlatılmıştır (Tokol, 2020, s. 494). Yetki Kanunu ile Özel Eğitim Hakkında KHK ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK çıkarılmış, 25 Mart 1997 tarihinde Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasıyla engellilerin özel gereksinimlerinin olduğu ve toplumsal yapı içinde normal gelişim gösteren diğer bireyler gibi yer almaları gerektiğinin farkına varılması ve engelli bireylere haklar sağlaması konusunda adımlar atılmıştır (Sarı& Pürsün, 2021, s. 67).

2002 yılında, Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı işbirliğiyle "Türkiye Özürlüler Araştırması" yapılmıştır. İlgili araştırmayla Türkiye'de engelli bireylerin sayısı ve büyüklüğü, engellilik türü, engelin oluş sebebi, sosyal ve ekonomik yapısı, engelli bireylerin sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri, bölgesel farklılıkların ölçülmesi ve süreğen hastalığa sahip olma oranlarının ölçülmesi hedeflenmiştir (DİE, 2004, s. VII). Türkiye Özürlüler Araştırması, bilim insanları, politika yapıcılar, konuyla ilgilenen siyasetçi ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına sağlıklı ve bütünleşik veriler sunması yönüyle önemli katkı sağlamıştır.

2000 yılından itibaren, siyasi iradenin engelliliği uluslararası eğilimlerle eş zamanlı olarak yerel ve ulusal düzeyde önemli bir politika alanı olarak tanımaya ve tanımlamaya başladığı görülmektedir (Yılmaz& Yentürk, 2017, s. 62). 2000 sonrası, engellilikle ilgili politikalarda

sosyal modelin ele alınması yönünde bir eğilim gelişmeye başlamış, aile ve sosyal yardım odaklı, yoksullukla mücadele kapsamında gelir destek programları ve engelli bakımı ön plana çıkmıştır (Samav& Sallan Gül, 2021, s. 78). 1 Temmuz 2005 tarihinde Engelliler Hakkında Kanun yasalaşmıştır. İlgili kanunla engellilik, ilk kez "sosyal politika" kapsamında görülmüş (Tokol, 2020, s. 494), engellilik konusu "hak temelli" politikalarla ele alınmaya başlamıştır (Samav& Sallan Gül, 2021, s. 16). Engelliler Hakkında Kanun ile

"*engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması*"

amaçlanmıştır. Engelliler Hakkında Kanun, engellilerle ilgili düzenlemelere bütüncül bir bakış açısı kazandırmış, destek ve bakım, erişebilirlik, habilitasyon ve rehabilitasyon, istihdam, eğitim ve öğretim gibi engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu temel haklardan yararlanmaları konusunda ilgili mercilere ödevler yüklemiştir.

28 Ekim 2009 tarihinde ise BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme yürürlüğe konmuştur. İlgili sözleşme doğrultusunda 3 Mayıs 2013 tarihinde Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çıkarılmış, mevzuatta yer alan "sakat", özürlü", "çürük" vb. kelimelerin engelli veya başka uygun kelimelerle değiştirilmesi sağlanmıştır.

3 Haziran 2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasıyla birlikte Özürlüler İdaresi Başkanlığı kaldırılmış, yerine Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Özürlüler İdaresi Başkanlığı çalışmalarının Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde verilmesiyle birlikte, engellilik olgusunda ailecilik temelli (aile ve akraba odaklı) ve toplumcu bir bakım hizmeti anlayışı benimsenmiş ve bu bağlamda sosyal yardım uygulamaları daha fazla ön plana çıkmıştır (Samav& Sallan Gül, 2021, s. 17). 25 Nisan 2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun ile Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

Sonuç

Ülkemizde, engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, toplumsal yaşama etkin katılımlarının sağlanmasına yönelik anayasa, kanun ve yönetmeliklerde kapsamlı düzenlemelerin olduğu bilinmektedir. Türkiye'de engellilere yönelik atılan adımların dünyadaki gelişen çalışmaları izlediği söylenebilir (Yelçe, 2020, s. 11). Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımlarını sağlamaya yönelik eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik ve erişilebilirlik vb. başlıklarda önemli yasal düzenleme ve uygulamalara yer verilmiştir.

25 Mart 1997 tarih ve 571 sayılı Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK doğrultusunda 30 Mayıs 1997 tarihinde Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Özürlüler İdaresi Başkanlığı, engellilerle ilgili çalışmaların belirli bir disiplinle etkin ve verimli şekilde yürütülmesi, sorunların tespiti ve çözüm önerileri konusunda politika yapıcılara önerilerin sunulması, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyonun sağlanması gibi birçok konuda önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye'de engellilere yönelik politikaların 2000 yılından itibaren, uluslararası gelişmelerle eş zamanlı yürütüldüğü söylenebilir. Engellilerle ilgili uluslararası gelişmeler ve özellikle AB müzakere sürecinin sağladığı olumlu katkıyla engellilerin sorunlarına yönelik siyasi ilgi 1 Temmuz 2005 tarihinde Engelliler Hakkında Kanun'nun yasalaşmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır (Yılmaz& Yentürk, 2017, s. 62). 13 Aralık 2006 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme kabul edilmiş, Türkiye ilgili sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamıştır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ülkemizde çok kısa sürede imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Öte yandan, ilgili sözleşme hükümleri uyarınca mevzuatta bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Türkiye, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması, eğitim, sağlık, istihdam, erişebilirlik, bakım, rehabilitasyon gibi konularda uluslararası gelişmelere paralel olarak mevzuatında önemli düzenlemelere yer vermiştir. Buna rağmen, mevzuatın uygulanmasında ve engelli bireylerin yasal haklarını kullanmalarında bir takım sorunların yaşandığı da bilinmektedir.

Kaynakça

Açıkgöz R, Özil H. (2023). Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1): 68-87. DOI: 10.33709/ictimaiyat.1144506 30 Ağustos 2023.

Akcan, A. (2022). İslamiyet Öncesi Türklerde Engellilik: Kavramsal Boyut, Algı ve Uygulamalar. İçinde: Çiftçi GE, Boduroğlu G (Editörler). *Engellilik ve Yaşam*, (1. Baskı). Ankara, Orıon Kitabevi, 19-37.

Aktel M, Erten Ş. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Engellilik Alanına Yaklaşımı: Hükümet Programları Üzerinden Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 22 (1): 165-177. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1001752 2 Ağustos 2023.

Akyüzoğlu İ. (2020). İslam Medeniyetine Katkıları Açısından Engelliler, *Bilimname*, (41): 67-95. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1103079 30 Ağustos 2023.

Azarkan E, Benzer E. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları, *DÜHFD*, 23 (38): 3-29. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475397 11 Ekim 2023.

Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1): 157-175. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13218 19 Ekim 2023.

Çaha H. (2015). Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri, *İnsan ve Toplum*, 5 (10): 123-150. DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.10.M0122 1 Ağustos 2023.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2016). Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi. https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/isgb_ded7e.pdf 31 Temmuz 2023.

Çetin BI. (2016). Antik Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne Batı Dünyasında Engellilik Tarihi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (36-1): 167-184. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/893806 24 Ağustos 2023.

Çitil M, Üçüncü MK. (2018). Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu, *TAAD*, 9 (35): 233-278. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/980810 2 Ağustos 2023.

Deniz P. (2018). Psikoloji Penceresinden Engel ve Engellilik Kavramlarına Bakış, *Pivolka*, 8 (29): 6-10. https://www.elyadal.org/pivolka/29/PiVOLKA_29_03.pdf 1 Ağustos 2023.

DİE. (2004). Türkiye Özürlüler Araştırması. https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf 6 Eylül 2023.

Ektaş AF. (2017). *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları ve Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi,* (1 Baskı). İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Emen H. (2020). Rumeli Bölgesi'nin Muhtelif Şehirlerindeki Engellilerin İstatistikleri ve Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı. İçinde: Aydın AR, Keskin İ, Yelçe NZ (Editörler). *Engellilik Tarihi Yazıları*, (1. Baskı). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 317-328.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2016). EHİS BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamında Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri. https://www.aile.gov.tr/media/5599/engellilerin-haklarina-iliskin-sozlesme-kapsaminda-engelli-haklari-ulusal-gostergeleri-kitabi-turkce.pdf 8 Ağustos 2023.

Engelliler Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, sayı: 25868, 7 Temmuz 2005.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, T.C. Resmi Gazete, sayı: 27288, 14 Temmuz 2009.

Gökçek Karaca N. (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1): 1-34. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1286210 10 Ekim 2023.

https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/

https://www.mevzuat.gov.tr/

https://www.resmigazete.gov.tr/

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, T.C. Resmi Gazete, sayı: 7217, 27 Mayıs 1949.

Kağnıcı G. (2020). Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri. İçinde: Aydın AR, Keskin İ, Yelçe NZ (Editörler). *Engellilik Tarihi Yazıları*, 1. Baskı. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 45-70.

Kaldık B. (2022). Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 31 (2): 674-687 https://doi.org/10.35379/cusosbil.1152727 30 Ağustos 2023.

Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, T.C. Resmi Gazete, sayı: 28636, 3 Mayıs 2013.

Kaya PH, Koca M. (2020). Osmanlı'dan Günümüze Vakıf Sisteminin Gelişimi, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 5 (2): 146-160. DOI: 10.46291/Al-Farabi.050211 19 Ekim 2023.

Koçer HA. (1980). *Eğitim Tarihi: İlk Çağ I*, (1. Baskı). Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Meral BF. (2022). Engelli Hakları Hareketi'nin Hukuki Kazanımları. İçinde: Aydın AR, Keskin İ (Editörler). *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, (1 Baskı). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1-17.

Meşe İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?, *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*, 14 (33): 79-92. DOI: http://dx.doi.org/10.21560/spcd.17773 1 Ağustos 2023.

Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurulmasına ve Özürlülerin Durumları ile İlgili Çeşitli Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Yetki Kanunu, T.C. Resmi Gazete, sayı: 22841, 8 Aralık 1996.

Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, T.C. Resmi Gazete, sayı: 23004, (Mükerrer) 30 Mayıs 1997.

Samav FD, Sallan Gül S. (2021). *Sakatlığın Değişen Yüzü ve Engellilik Sosyolojisi: Normalleşme, Sağlıklaştırma ve Evde Bakımın Kadınlaşması*, (1.Baskı). İstanbul, Bağlam Yayıncılık.

Sarı H, Pürsün T. (2021). *Engelliler ve Sosyal Hizmet*, 1. Baskı. Ankara, Nobel.

Seyyar A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, (1. Baskı). İstanbul, Rağbet Yayınları.

Sosyal Hizmetler Kanunu, T.C. Resmi Gazete, sayı: 18059, 27 Mayıs 1983.

Şanal A. (2023). *Engelliler İçin Spor,* (1 Baskı). Ankara, Nobel.

Şimşek K. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları: II. Abdülhamit Dönemi*, (1. Baskı). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TBMM. (2020). Türkiye'de Yaşayan Engelli Kadınlar ile Engellilere Bakmakta Olan Kişilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri Konulu Alt Komisyon Raporu. https://www5.tbmm.gov.tr/ihtisas_komisyonlari_dosyalari/engelli_kadinlar_raporu_2020.pdf 4 Ağustos 2023.

Tınar Y. (2018). *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetlerinin Yönetim ve Sunumu: Karşılaştırılmalı Bir Değerlendirme*, 1. Baskı. İstanbul, Hiperyayın.

Tokol A. (2020). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar. İçinde: Tokol A, Alper Y (Editörler). *Sosyal Politika*, (11. Baskı). Bursa, Dora Basım-Yayın, 473-505.

Turan S. (2018). *Tanrı'nın Engeli Mi Engelli Tanrı Mı? Hristiyan Geleneğinde Engellilik*, 1

Baskı. İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, T.C. Resmi Gazete, sayı: 17863 (Mükerrer), 9 Kasım 1982.

Ünal V. (2016). *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık*, (1. Baskı). İstanbul, Rağbet Yayınları.

Yelçe NZ. (2020). Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış. İçinde: Aydın AR, Keskin İ, Yelçe NZ (Editörler). *Engellilik Tarihi Yazıları*, (1. Baskı). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 3-19.

Yılmaz V. (2020). Tarihsel Gelişimi ve Güncel İkilemleriyle Türkiye'de Engellilik ve Sosyal Politikalar. İçinde: Altuntaş B (Editör). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika*, 3. Baskı. Ankara, Nobel, 75-101.

Yılmaz V, Yentürk N. (2017). Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri, *Çalışma ve Toplum*, 1 (52): 59-74. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2575978 3 Ağustos 2023.

Yüksel A, Uyanık Y. (2021). *Dezavantajlılığın Bir Adım Ötesi: Engelli Çocuk Sahibi Kadınlar ve Sosyal Politika,* (1. Baskı). İstanbul, Kriter Yayınevi.

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr., Canan YILDIRAN
Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi
cananyildiran@karabuk.edu.tr – 0000-0001-8245-197x

ÖZET

Araştırmada lisans öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada 390 öğrenciden veri toplanmıştır. Eleştirel düşünme eğilimini ölçmek için California Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde bağımsız örneklem t-Testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Araştırma sonucunda eleştirel düşünme eğiliminin kendine güven alt boyutunun sınıf değişkenine göre, açık fikirlilik ve doğruyu arama alt boyutlarının ise bölüm değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın temel hipotezinin ve analitik alt boyutu, meraklılık alt boyutu ve sistematik alt boyutuna ait hipotezlerin reddedildiği; açık fikirlilik alt boyutu, kendine güven alt boyutu ve doğruyu arama alt boyutuna ait hipotezlerin ise kısmen kabul edildiği görülmektedir.
Anahtar Kelimeler: Eleştirel düşünme, eleştirel düşünme eğilimi, yüksek öğrenim.

EXAMINING THE CRITICAL THINKING TENDENCIES OF UNDERGRADUATE STUDENTS

ABSTRACT

In the study, it was attempted to determine whether undergraduate students' critical thinking tendencies and sub-dimensions differ according to demographic variables. Data were collected from 390 students in the study. The California Critical Thinking Disposition Scale was used to measure critical thinking disposition. Independent sample t-test and one-way ANOVA methods were used to analyse the relationships between variables. As a result of the research, it was determined that the self-confidence sub-dimension of the critical thinking tendency showed a significant difference according to the grade variable, and the open-mindedness and

truth-seeking sub-dimensions of the critical thinking tendency showed a significant difference according to the department variable. It is seen that the basic hypothesis of the study and the hypotheses belonging to the analytical sub-dimension, inquisitiveness sub-dimension and systematic sub-dimension are rejected; while the hypotheses belonging to the open-mindedness sub-dimension, self-confidence sub-dimension and truth-seeking sub-dimension are partially accepted.

Keywords: Critical thinking, critical thinking tendency, higher education.

1. GİRİŞ

Hızla değişen bir dünyada hayatta kalmak için her insanın ihtiyacı olan şeyin eleştirel düşünme olduğu vurgulanmaktadır (Paul & Binker, 1990). Exley ve Dennick (2009), bireylerin öğrenmelerinin ezberleme aşamasında kalmaları nedeniyle bilginin aktif olarak yapılandırılamadığını ve öğrenilen konular hakkında eleştirel düşünme becerisi gösteremediklerini belirtmektedir.

Paul ve Binker (1990: 4), eleştirel düşünmenin, belirli bir düşünme biçimine veya alanına uygun düşünmenin mükemmelliklerini örnekleyen disiplinli, kendi kendini yönlendiren bir düşünme olduğunu ve iki şekilde ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Birincisi, belirli bir bireyin veya grubun çıkarlarına hizmet edecek şekilde disiplin altına alınırsa, zayıf eleştirel düşünme ortaya çıkmakta; ikincisi, çeşitli bireylerin veya grupların çıkarlarını dikkate alacak şekilde disiplin altına alınırsa, tarafsız veya güçlü orijinal eleştirel düşünme ortaya çıkmaktadır.

Eleştirel düşünme, bir konu hakkında var olan bilgileri önyargısız bir şekilde değerlendirmek ve ilgili bilgileri doğrulayarak bir kanaate ulaşmaktır (Baker, 2020). Eleştirel düşünme kavramının giderek daha fazla araştırılan ve çalışılan kavramlardan biri olduğu, eleştirel düşünmenin geleceği anlama noktasında gelecek nesiller için vazgeçilmez bir beceri olduğu belirtilmektedir (Turan vd., 2019: 2-3). Gayazov vd. (2016), öğrencinin seçim ve karar verme sürecinde kendini güvende hissedebileceği duruma ulaşmak için öğrencilere eleştirel düşünme becerilerinin öğretilmesinin önemli olduğunu belirtmektedir. Eleştirel düşünme, öğrencilerin olaylara bakarken düşünme mantığını ve yargı temellerini yansıtmaktadır. Ayrıca özgün düşünce ve görüşleri de içermektedir. Bu nedenle, eleştirel düşünmenin öğrencilerin duyguları üzerinde de bir etkisi olduğu söylenebilir.

Araştırmanın amacı bir devlet üniversitesinin işletme fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin demografik değişkenler açısından değerlendirilmesidir. Çalışmada sırası ile kavramsal çerçeve, yöntem, bulgular ve sonuç bölümleri yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dewey (1910: 6), eleştirel düşünmeyi yansıtıcı düşünme olarak adlandırmakta ve eleştirel düşünmeyi destekleyen nedenler ve eğilim gösterdiği diğer sonuçlar ışığında bir inanç veya varsayılan bilgi biçiminin etkin, ısrarlı ve dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi olarak tanımlamaktadır (akt. Turan vd., 2019: 5). Eleştirel düşünme yeteneğinin amaçlı, yansıtıcı bir

yargı olduğuna ve farklı düşünme faktörlerini yorumlayabileceğine, analiz edebileceğine, akıl yürütebileceğine, değerlendirebileceğine ve açıklayabileceğine inanılmaktadır (Facione, 1990a). Eleştirel düşünme, daha yüksek düzeyli düşünmenin bir biçimidir; algı, dikkat ve bellek gibi daha düşük düzeyli bilişsel süreçlerden yararlanan ancak onlardan ayırt edilebilen bilinçli olarak kontrol edilen yansıtıcı düşüncedir (Smith, 2003: 26).

Halpern (1998) eleştirel düşünmenin amaçlı, mantıksal ve hedef odaklı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, sorunları çözme, çıkarımlar oluşturma, olasılıkları hesaplama ve karar verme ile ilgili bir düşünme türüdür. Kuhn ve Jr (2004: 270) eleştirel düşünmeyi, kişinin kendi düşünme süreçleri hakkında düşünme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Eleştirel düşünme, bir yargıya varmadan önce bilimsel gerçekleri ve bir durumun bağlamını göz önünde bulundurmayı gerektiren bir düşünme biçimidir (Şenşekerci & Bilgin, 2008: 26).

Eleştirel düşünme, düşünce süreçlerini iyileştirmek için analiz etme ve değerlendirme sanatıdır (Paul & Elder, 2019: 10). Bilgi eksikliği, önyargılar, duygular ya da kişinin nesnelliğini ya da rasyonelliğini sınırlayan diğer faktörler eleştirel düşünmeyi engelleyen etkenler olarak görülmekte ve eleştirel düşünme becerisi olan öz izleme ve öz değerlendirme, bireyin düşüncelerinin bu etkenlerden ne ölçüde etkilendiğini göz önünde bulundurması ve kendini bunlardan arındırması açısından önemlidir (Facione, 1990b).

"Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Envanteri, eleştirel düşünmenin eğilimsel yönlerini araştırmak amacıyla kullanılmaktadır." Facione tarafından 1990 yılında geliştirilen envanter, Amerikan Felsefe Birliği'nin Delphi Projesi'nin bir sonucu olup 6 alt boyut ve 51 soru ifadesinden oluşmaktadır (Kökdemir, 2003: 82). Bu alt boyutlar:

Analitik: Potansiyel olarak sorunlu durumlara karşı dikkatli olma ve zor problemlerle karşılaşıldığında bile akıl yürütme ve nesnel kanıtları kullanma eğilimidir (Kökdemir, 2003: 78).

Açık Fikirlilik: Kişinin farklı yaklaşımlara karşı toleransını ve kendi hatalarına karşı duyarlılığını ifade ederken, temel mantığı ise kişinin karar alırken sadece kendi düşüncelerine değil, aynı zamanda başkalarının görüş ve düşüncelerine de dikkat etmesidir (Kökdemir, 2003: 79).

Meraklılık: Kişinin herhangi bir kazanç veya yarar beklentisi olmaksızın bilgi edinme ve yeni şeyler öğrenme eğilimini yansıtmaktadır (Kökdemir, 2003: 80).

Kendine Güven: Kişinin kendi muhakeme süreçlerine olan güvenini yansıtmaktadır (Kökdemir, 2003: 80).

Doğruyu Arama: Alternatifleri veya farklı fikirleri değerlendirme eğilimidir. Bir kişinin doğruyu arama eğilimi ve soru sorma yeteneğinin, kendi düşünceleriyle çelişen veriler olsa bile nesnel davranma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kökdemir, 2003: 81).

Sistematiklik: Düzenli, planlı ve dikkatli araştırma yapma eğilimidir (Kökdemir, 2003: 81).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Araştırmanın amacını, Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Lisans öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin ve alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği sorusuna istinaden aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H_1: Eleştirel düşünme eğilimi demografik değişkenlere (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) göre farklılaşmaktadır.

H_{1a}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu analitik demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

H_{1b}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu açık fikirlilik demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

H_{1c}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu meraklılık demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

H_{1d}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu kendine güven demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

H_{1e}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu doğruyu arama demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

H_{1f}: Eleştirel düşünme eğilimi alt boyutu sistematiklik demografik değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, bölüm, kendini sayısal/sözel olarak tanımlama) farklılaşmaktadır.

3.2. Araştırmanın Örneklemi, Veri Toplama Aracı ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın evrenini Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 390 öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan ankette 4 tane demografik özelliklere ve 51 tane eleştirel düşünme eğilimine ilişkin soru ifadesi bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan anketin uygulanabilirliğine ilişkin izin Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafınca 06.05.2024 tarihli ve E-338450 sayılı karar ile verilmiştir. Anket verileri Ekim-Aralık 2024 tarihinde temin edilmiştir.

Katılımcıların eleştirel düşünme eğilimlerinin belirlenmesi için Amerikan Felsefe Derneği'nin (1990) düzenlediği Delphi projesinin sonucu olarak ortaya çıkan California Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması Kökdemir (2003) tarafından gerçekleştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği 51 sorudan ve 6 alt boyuttan oluşmakta olup 6'lı likert tipidir. Analitik alt boyutunda 10; Açık Fikirlilik alt boyutunda 12; Meraklılık alt boyutunda 9 soru; Kendine Güven alt boyutunda 7; Doğruyu Arama alt boyutunda 7, Sistematiklik alt boyutunda ise 6 soru maddesi bulunmaktadır. Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin Cronbach's Alpha (α) test sonucu 0.833 bulunmuştur. Çalışmada kullanılan eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımını belirlemek amacıyla frekans analizi kullanılmıştır. Eleştirel düşünme eğilimi ve alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılıklarını incelemek amacıyla cinsiyet, sınıf ve sayısal/sözel değişkenlerine yönelik bağımsız örneklem t-Testi, bölüm değişkenine yönelik ise tek yönlü ANOVA analizi uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Öncelikle katılımcılara ilişkin cinsiyet, sınıf, bölüm ve kendini sayısal/sözel olarak tanımlama soru ifadelerinin dağılımları incelenmektedir.

Çizelge 1. Cinsiyete Ait Bulgular

Kategori	F	%
Erkek	154	39.5
Kadın	236	60.5
Toplam	390	100

Çizelge 1'de katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dağılımları incelendiğinde %39.5'ini erkek ve %60.5'ini kadın oluşturmaktadır.

Çizelge 2. Sınıfa Ait Bulgular

Kategori	F	%
Birinci Sınıf	45	11.5
İkinci Sınıf	102	26.2
Üçüncü Sınıf	49	12.6
Dördüncü Sınıf	194	49.7
Toplam	390	100

Çizelge 2'de katılımcıların sınıf değişkenine göre dağılımları incelendiğinde %11.5'ini birinci sınıf, %26.2'sini ikinci sınıf, %12.6'sını üçüncü sınıf ve %49.7'sini dördüncü sınıf oluşturmaktadır.

Çizelge 3. Bölüme Ait Bulgular

Kategori	F	%
Aktüerya Bilimleri	63	16.2
Finans ve Bankacılık	112	28.7
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	89	22.8
İşletme	126	32.3
Toplam	390	100

Çizelge 3'te katılımcıların bölüm değişkenine göre dağılımları incelendiğinde %16.2'sini Aktüerya Bilimleri, %28.7'sini Finans ve Bankacılık, %22.8'ini Halkla İlişkiler ve Tanıtım ve %32.3'ünü İşletme bölümleri oluşturmaktadır.

Çizelge 4. Kendini Sayısal/Sözel Olarak Tanımlamaya Ait Bulgular

Kategori	F	%
Sayısal	190	48.7
Sözel	200	51.3
Toplam	390	100

Çizelge 4'te katılımcıların %48.7'si kendini sayısal, %51.3'ü kendini sözel olarak tanımladığı görülmektedir.

Eleştirel düşünme eğiliminin ve alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin analizi için bağımsız örneklem T-testi ile tek yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır.

Çizelge 5. Cinsiyet Değişkenine Ait Farklılık

Değişken ve Alt Değişkenler	Kategori	Ort.	Std. Sapma	t	Sig.
Eleştirel Düşünme Eğilimi	Erkek	4.0460	0.57082	1.089	0.062
	Kadın	3.9903	0.43645		
Analitik alt boyutu	Erkek	4.5890	0.79357	-1.088	0.200
	Kadın	4.6695	0.65753		
Açık fikirlilik alt boyutu	Erkek	3.6466	0.77936	-3.320	0.637
	Kadın	3.9043	0.72888		
Meraklılık alt boyutu	Erkek	4.4726	0.80451	-.547	0.251
	Kadın	4.5155	0.72627		
Kendine güven alt boyutu	Erkek	4.1484	0.83649	-1.886	0.359
	Kadın	4.3057	0.78359		
Doğruyu arama alt boyutu	Erkek	3.3506	0.64884	-1.543	0.820
	Kadın	3.4546	0.65121		
Sistematiklik alt boyutu	Erkek	3.9935	0.70373	-1.136	0.866
	Kadın	4.0784	0.73278		

N: 390, Erkek: 154, Kadın: 236, *p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 5'te hem eleştirel düşünme eğiliminin hem de alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde Genç (2008), cinsiyet değişkeni ile açık fikirlilik ve meraklılık alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu; Kuvaç ve Koç (2014) tarafından yapılan araştırmada cinsiyet değişkeni ile açık fikirlilik ve doğruyu arama alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu; Ocak vd. (2016) tarafından yapılan araştırmada cinsiyet değişkeni ile analitik ve açık fikirlilik alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Çelik vd. (2015); Oktay vd. (2019) cinsiyet değişkeninin eleştirel düşünme eğilimini etkilediği belirtilmektedir. Karadağ vd. (2018) tarafından yapılan araştırmada da eleştirel düşünme eğilimi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Korkmaz (2009); Piji Küçük ve Uzun (2013); Dombaycı vd. (2014); Korur vd. (2016); Li vd. (2021) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur.

Çizelge 6. Sınıf Değişkenine Ait Farklılık

Değişken ve Alt Değişkenler		Kareler Top.	Sd.	Kareler Ort.	Sig.
Eleştirel Düşünme Eğilimi	Gruplar Arası	0.727	3	0.242	0.396
	Gruplar İçi	94.180	386	0.244	
	Toplam	94.906	389		
Analitik alt boyutu	Gruplar Arası	2.529	3	0.843	0.175
	Gruplar İçi	196.027	386	0.508	
	Toplam	198.556	389		
Açık fikirlilik alt boyutu	Gruplar Arası	2.025	3	0.675	

	Gruplar İçi	221.939	386	0.575	0.319
	Toplam	223.964	389		
Meraklılık alt boyutu	Gruplar Arası	1.443	3	0.481	
	Gruplar İçi	221.711	386	0.574	0.474
	Toplam	223.154	389		
Kendine güven alt boyutu	Gruplar Arası	7.666	3	2.555	
	Gruplar İçi	245.989	386	0.637	0.008
	Toplam	253.655	389		
Doğruyu arama alt boyutu	Gruplar Arası	0.753	3	0.251	
	Gruplar İçi	164.322	386	0.426	0.622
	Toplam	165.075	389		
Sistematiklik alt boyutu	Gruplar Arası	2.983	3	0.994	
	Gruplar İçi	199.648	386	0.517	0.125
	Toplam	202.631	389		

N: 390, Birinci Sınıf: 45, İkinci Sınıf: 102, Üçüncü Sınıf: 49, Dördüncü Sınıf: 194, *p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 6'da eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin ve analitik, açık fikirlilik, meraklılık, doğruyu arama, sistematiklik alt boyutlarının sınıf değişkenine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Fakat kendine güven alt boyutu sınıf değişkenine göre farklılık göstermektedir. Literatür incelendiğinde Zaybak ve Khorshid (2008) tarafından yapılan araştırmada dördüncü sınıf öğrencilerinin diğer sınıflardaki öğrencilere göre daha yüksek seviyede eleştirel düşünme eğilimlerine sahip oldukları görülmüştür. Kanbay vd. (2011) tarafından yapılan araştırmada birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha yüksek eleştirel düşünme eğilim puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Atay vd. (2009); Piji Küçük ve Uzun (2013); Dombaycı vd. (2014); Karadağ vd. (2018), öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Bulut vd. (2009); Durukan ve Maden (2010); Korur vd. (2016); Ocak vd. (2016), öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğunu bulmuşlardır. Kuvaç ve Koç (2014), sınıf değişkeni ile analitik, açık fikirlilik, doğruyu arama ve sistematiklik alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Çelik vd. (2015); Oktay vd. (2019) tarafından yapılan araştırmada sınıf değişkeninin eleştirel düşünme eğilimini etkilediği belirtilmektedir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının anlaşılabilmesi için ise Tukey testi yapılmıştır.

Çizelge 7. Kendine Güven Alt Boyutu Sınıf Tukey Testi

Kategori		Ort. Fark	Standart Hata	p değer
Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	-0.10458	0.14286	0.884
	Üçüncü Sınıf	0.02851	0.16483	0.998
	Dördüncü Sınıf	-0.31427	0.13209	0.083
İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	0.10458	0.14286	0.884
	Üçüncü Sınıf	0.13308	0.13876	0.773
	Dördüncü Sınıf	-0.20969	0.09764	0.140
Üçüncü Sınıf	Birinci Sınıf	-0.02851	0.16483	0.998
	İkinci Sınıf	-0.13308	0.13876	0.773
	Dördüncü Sınıf	-0.34278*	0.12763	0.038

Dördüncü Sınıf	Birinci Sınıf	0.31427	0.13209	0.083
	İkinci Sınıf	0.20969	0.09764	0.140
	Üçüncü Sınıf	0.34278*	0.12763	0.038

*p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 7'de eleştirel düşünme eğiliminin kendine güven alt boyutunda üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Hangi sınıfın üstünlük sağladığının anlaşılabilmesi için ise ortalamalara bakılmıştır.

Çizelge 8. Kendine Güven Alt Boyutu Sınıf Ortalama Değerleri

Kategori	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Üçüncü Sınıf	4.0350	0.95098	0.13585
Dördüncü Sınıf	4.3778	0.75582	0.05426

Çizelge 8'de dördüncü sınıf ortalamasının üçüncü sınıf ortalamasına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre dördüncü sınıfların üçüncü sınıflara göre daha yüksek eleştirel düşünme eğiliminin alt boyutu olan kendine güvene sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Çizelge 9. Bölüm Değişkenine Ait Farklılık

Değişken ve Alt Değişkenler		Kareler Top.	Sd.	Kareler Ort.	Sig.
Eleştirel Düşünme Eğilimi	Gruplar Arası	0.692	3	0.231	0.419
	Gruplar İçi	94.214	386	0.244	
	Toplam	94.906	389		
Analitik alt boyutu	Gruplar Arası	3.245	3	1.082	0.095
	Gruplar İçi	195.311	386	0.506	
	Toplam	198.556	389		
Açık fikirlilik alt boyutu	Gruplar Arası	5.749	3	1.916	0.018
	Gruplar İçi	218.215	386	0.565	
	Toplam	223.964	389		
Meraklılık alt boyutu	Gruplar Arası	2.735	3	0.912	0.190
	Gruplar İçi	220.418	386	0.571	
	Toplam	223.154	389		
Kendine güven alt boyutu	Gruplar Arası	1.807	3	0.602	0.430
	Gruplar İçi	251.848	386	0.652	
	Toplam	253.655	389		
Doğruyu arama alt boyutu	Gruplar Arası	4.114	3	1.371	0.021
	Gruplar İçi	160.961	386	0.417	
	Toplam	165.075	389		
Sistematiklik alt boyutu	Gruplar Arası	1.740	3	0.580	0.343
	Gruplar İçi	200.891	386	0.520	
	Toplam	202.631	389		

N: 390, Aktüerya Bilimleri: 63, Finans ve Bankacılık: 112, Halkla İlişkiler ve Tanıtım: 89, İşletme: 126,
*p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 9'da eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin ve analitik, meraklılık, kendine güven, sistematiklik alt boyutlarının bölüm değişkenine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Fakat açık fikirlilik ve doğruyu arama alt boyutları bölüm değişkenine göre farklılık göstermektedir. Korkmaz (2009); Atay vd. (2009); Karadağ vd. (2018); Oktay vd. (2019) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile bölüm değişkeni

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının anlaşılabilmesi için ise Tukey testi yapılmıştır.

Çizelge 10. Bölüm Tukey Testi

	Kategori		Ort. Fark	Standart Hata	p değeri
Açık Fikirlilik Alt Boyutu	Aktüerya Bilimleri	Finans ve Bankacılık	-0.04931	0.11202	0.660
		Halkla İlişkiler ve	-0.15716	0.11712	0.180
		İşletme	0.08730	0.10976	0.427
	Finans ve Bankacılık	Aktüerya Bilimleri	0.04931	0.11202	0.660
		Halkla İlişkiler ve Tanıtım	-0.10786	0.10101	0.286
		İşletme	0.13661	0.09238	0.140
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Aktüerya Bilimleri	0.15716	0.11712	0.180
		Finans ve Bankacılık	0.10786	0.10101	0.286
		İşletme	0.24446*	0.09849	0.013
	İşletme	Aktüerya Bilimleri	-0.08730	0.10976	0.427
		Finans ve Bankacılık	-0.13661	0.09238	0.140
		Halkla İlişkiler ve Tanıtım	-0.24446*	0.09849	0.013
Doğruyu Arama Alt Boyutu	Aktüerya Bilimleri	Finans ve Bankacılık	-0.00907	0.10170	0.929
		Halkla İlişkiler ve	0.20212	0.10632	0.058
		İşletme	0.19955*	0.09964	0.046
	Finans ve Bankacılık	Aktüerya Bilimleri	0.00907	0.10170	0.929
		Halkla İlişkiler ve Tanıtım	0.21119*	0.09170	0.022
		İşletme	0.20862*	0.08386	0.013
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Aktüerya Bilimleri	-0.20212	0.10632	0.058
		Finans ve Bankacılık	-0.21119*	0.09170	0.022
		İşletme	-0.00257	0.08941	0.977
	İşletme	Aktüerya Bilimleri	-0.19955*	0.09964	0.046
		Finans ve Bankacılık	-0.20862*	0.08386	0.013
		Halkla İlişkiler ve Tanıtım	0.00257	0.08941	0.977

*p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 10'da eleştirel düşünme eğiliminin alt boyutlarından açık fikirlilik alt boyutunda Halkla İlişkiler ve Tanıtım ile İşletme arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Doğruyu arama alt boyutunda ise Aktüerya ile İşletme; Finans ve Bankacılık ile Halkla İlişkiler ve Tanıtım ve İşletme arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Hangi bölümün üstünlük sağladığının anlaşılabilmesi için ise ortalamalara bakılmıştır.

Çizelge 11. Açık Fikirlilik ve Doğruyu Arama Alt Boyutları Bölüm Ortalama Değerleri

Alt Boyut	Kategori	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Açık Fikirlilik	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	3.8605	0.66201	0.07017
	İşletme	3.6323	0.76567	0.06821
Doğruyu Arama	Aktüerya Bilimleri	3.9508	0.65013	0.08191
	Finans ve Bankacılık	3.9825	0.47347	0.44740
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	4.0731	0.37242	0.03948
	İşletme	4.0265	0.49735	0.04431

Çizelge 11'de açık fikirlilik alt boyutunda bölümler arasında en yüksek ortalamaya Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünün, doğruyu arama alt boyutunda ise Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünün en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümündeki öğrencilerin eleştirel düşünme eğiliminin alt boyutu olan açık fikirlilikte ve doğruyu aramada diğer bölümlerdeki öğrencilere göre daha yüksek bir eğilime sahip oldukları görülmektedir.

Çizelge 12. Kendini Sayısal/Sözel Olarak Tanımlama Değişkenine Ait Farklılık

Değişken ve Alt Değişkenler	Kategori	Ort.	Std. Sapma	t	Sig.
Eleştirel Düşünme Eğilimi	Sayısal	4.0318	0.51130	-0.760	0.375
	Sözel	3.9937	0.47741		
Analitik Alt Boyutu	Sayısal	4.6416	0.72849	-0.105	0.708
	Sözel	4.6340	0.70265		
Açık Fikirlilik Alt Boyutu	Sayısal	3.7855	0.79508	0.432	0.212
	Sözel	3.8188	0.72424		
Meraklılık Alt Boyutu	Sayısal	4.5813	0.73755	-2.111	0.512
	Sözel	4.4200	0.76941		
Kendine Güven Alt Boyutu	Sayısal	4.3120	0.81016	-1.635	0.907
	Sözel	4.1786	0.80159		
Doğruyu Arama Alt Boyutu	Sayısal	3.4459	0.66830	-0.955	0.488
	Sözel	3.3829	0.63514		
Sistematiklik Alt Boyutu	Sayısal	4.0737	0.74918	0.120	-0.768
	Sözel	4.0175	0.69544		

N: 390, Sayısal: 190, Sözel: 200, *p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Çizelge 12'de hem eleştirel düşünme eğiliminin hem de alt boyutlarının kendini sayısal/sözel olarak tanımlama değişkenine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yargılama, anlama, analiz etme, açıklama, tanımlama, karşılaştırma, sentez gibi eylemler düşüncenin işlevi kapsamındadır (Şenşekerci & Bilgin, 2008: 16). Bir bireyi iyi bir düşünür yapan şey, bilişsel becerileri veya yeteneklerinden ziyade araştırma, netlik arama, entelektüel risk ve eleştirel düşünme eğilimidir (Seferoğlu & Akbıyık, 2006: 195). İnsanlar uygun tepkiler veya cevaplar verebilmek için duyduklarını veya okuduklarını anlamak, yorumlamak ve değerlendirmek için eleştirel düşünme becerilerini kullanırlar (Aghajani & Gholamrezapour, 2019).

21. yüzyılda, tüm bireylerin eleştirel düşünceye sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Buna ek olarak, birçok çalışmada, eleştirel düşünmedeki gelişmelerin bireylerin mesleki yeterliliklerini ve kariyer başarılarını artıracağı yönünde bulgular sunulmaktadır (Baysal & Fidan, 2022: 140). Araştırmalar ayrıca eleştirel düşünme yeteneğinin, insanların duygu ve hisleri üzerindeki olumlu etkilerini de analiz edebilmektedir (Yi, 2023: 263).

Eğitimcilerin öğrencileri etkili eleştirel düşünmeye nasıl hazırlayacağına dair daha fazla zaman harcamaları gerekebilir. Önemli ve önemsiz bilgiyi ayırabilme, anlayabilme ve bütünsel bir yaklaşım ile kullanabilme yeteneğinin kazanılması önemlidir. Eleştirel düşünme becerilerini kazanan ve bu becerileri kullanan öğrencilerin daha etkili bir şekilde öğrendikleri görülmektedir (Seferoğlu & Akbıyık, 2006).

Çalışmada işletme fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda ana hipotez ve alt hipotezler şeklinde oluşturulan hipotezler analiz edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Demografik değişkenler cinsiyet, sınıf, bölüm ve son olarak kendini sayısal/sözel olarak tanımlama sorularından oluşmaktadır. Eleştirel düşünme eğilimi ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Eleştirel düşünme eğiliminin ilk alt boyutu olan analitik alt boyut ile demografik değişkenler arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Açık fikirlilik alt boyutu ile demografik değişkenlerden bölüm değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere işletme fakültesi bünyesindeki bölümlerde yer alan bölümlere özgü ders müfredatlarının öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin açık fikirlilik alt boyutu üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Eleştirel düşünme eğiliminin meraklılık alt boyutu ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Kendine güven alt boyutu ile demografik değişkenlerden sınıf değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Doğruyu arama alt boyutu ile demografik değişkenlerden bölüm değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Eleştirel düşünme eğiliminin son alt boyutu olan sistematiklik alt boyut ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Eleştirel düşünmenin öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerinin araştırılması, eleştirel düşünme aşamalarının belirlenmesi, değerlendirilmesi ve eleştirel düşünme ile akademik performans arasındaki ilişkinin incelenmesi gelecekteki araştırmalar için önerilebilir. Eleştirel düşünmenin, özellikle sağlık sektöründe karmaşık kararlar vermek zorunda kalacak tıp öğrencileri üzerindeki etkileri incelenebilir. Son olarak, geleceğin meslekleri açısından eleştirel düşünmenin önemi hakkında araştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aghajani, M., & Gholamrezapour, E. (2019). Critical thinking skills, critical reading and foreign language reading anxiety in Iran context. *International Journal of Instruction, 12*(3), 219-238.

Atay, S., Ekim, E., Gökkaya, S., & Sağım, E. (2009). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 16*(1), 39-46.

Baker, G. S. (2020). *Critical thinking*. Independently.

Baysal, R. Ö., & Fidan, Y. (2022). İş tatmini ve iş performansının, işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde eleştirel düşüncenin aracı rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 137-156.

Bulut, S., Ertem, G., & Sevil, Ü. (2009). Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeylerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 2*(2), 27-38.

Çelik, S., Yılmaz, F., Karataş, F., Al, B., & Karakaş, N. S. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve etkileyen faktörler. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 2*(1), 74-85.

Dewey, J. (1910). *How we think.* DC Heath & Co. Publishers.

Dombaycı, M. A., Başerer, Z., & Başerer, D. (2014). Analysis of emphatic thinking tendency and critical thinking disposition of philosophy teacher candidates according to a number of variables. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research, 13*(1), 64-79.

Durukan, E., & Maden, S. (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 25-34.

Exley, K., & Dennick, R. (2009). *Giving a lecture: From presenting to teaching*. New York: Routledge.

Facione, P. A. (1990a). *The Delphi report - Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. Millbrae: The California Academic Press.

Facione, P. A. (1990b). *Critical thinking: A statement of expert concensus for purposes of educational assessment and instruction. Research Findings and Recommendations.* Newark: American Philosophical Association.

Gayazov, A. S., Zamaletdinova, G. F., Amirov, A. F., Kostryukov, A. V., & Tikhomirova, E. I. (2016). Modern teaching tendencies of critical thinking forming of university students. *International Review of Management and Marketing, 6*(2), 358-363.

Genç, S. Z. (2008). Critical thinking tendencies among teacher candidates. *Educational Sciences: Theory and Practice, 8*(1), 107-116.

Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist, 53*(4), 449-455.

Kanbay, Y., Işık, E., & Aslan, Ö. (2011). Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 2*(3), 123-127.

Karadağ, M., Alparslan, Ö., & İşeri, Ö. P. (2018). Ebelik ve hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve öğrenme stilleri. *Çukurova Medical Journal, 43*(1), 13-21.

Korkmaz, Ö. (2009). Eğitim fakültelerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeylerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(4), 879-902.

Korur, E. N., Öncü, E., & Kılıç, S. K. (2016). The relationship between critical thinking and empathic tendency: The example of preservice physical education teachers. *Journal of Computer and Education Research, 4*(8), 179-204.

Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kuhn, D., & Dean, Jr, D. (2004). Metacognition: A bridge between cognitive psychology and educational practice. *Theory Into Practice, 43*(4), 268-273.

Kuvaç, M., & Koç, I. (2014). Fen bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri: İstanbul Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Education, 3*(2), 46-59.

Li, Y., Li, K., Wei, W., Dong, J., Wang, C., Fu, Y., ... & Peng, X. (2021). Critical thinking, emotional intelligence and conflict management styles of medical students: A cross-sectional study. *Thinking Skills and Creativity*, 40, 100799.

Ocak, G., Eğmir, E., & Ocak, İ. (2016). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 63-91.

Oktay, A. A., Taş, F., Doğaner, A., Gülpak, M., & Avnioğlu, S. (2019). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri. *Çukurova Medical Journal, 44*(1), 33-43.

Paul, R., & Binker, A. J. A. (1990). *What every person needs to survive in a rapidly changing world*. Center for critical thinking and moral critique, Sonoma State University, Rohnert Park, CA.

Paul, R., & Elder, L. (2019). *The miniature guide to critical thinking concepts and tools*. Rowman & Littlefield.

Piji Küçük, D., & Uzun, Y. B. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(1), 327-345.

Turan, U., Fidan, Y., & Yıldıran, C. (2019). Critical thinking as a qualified decision-making tool. *Journal of History Culture and Art Research, 8*(4), 1-18.

Seferoğlu, S. S., & Akbıyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(30), 193-200.

Smith, G. F. (2003). Beyond critical thinking and decision making: Teaching business students how to think. *Journal of Management Education, 27*(1), 24-51.

Şenşekerci, E., & Bilgin, A. (2008). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(14), 15-43.

Yi, M. (2023). A study of critical thinking in the assessment of english speech courses-using the speculative tendency questionnaire as a measure. *US-China Education Review, 13*(4), 261-268.

Zaybak, A., & Khorshıd, L. (2006). Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeylerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 22*(2), 137-146.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF TRADE WARS ON GLOBAL SUPPLY CHAINS

Res. Asst. Dr., Gözde ÇAĞLAR GHASIDI
Istanbul Gelisim University,
gcaglar@gelisim.edu.tr - 0000-0003-2182-5813

ABSTRACT

Trade wars are a significant phenomenon that disrupt global supply chains and trigger structural transformations. This situation not only deteriorates economic relations but also negatively affects the functioning and resilience of supply chains, increasing their vulnerabilities. This study analyzes the academic literature on the impact of trade wars on global supply chains using a bibliometric method. The main objective is to examine publishing trends, collaboration networks, and thematic concentrations to reveal the structural evolution of the literature.

The data were obtained from the Web of Science (WoS) Core Collection, covering the years 1996 to 2025, with a total of 499 publications included in the analysis. Using the VOSviewer software, the data were visualized through the distribution of document types, annual publication trends, disciplinary classifications, keyword clusters, and co-authorship networks at the country and institutional levels. The majority of the publications were articles (89.18%), with a notable increase observed from 2018 onward, peaking in 2020.

The literature predominantly focuses on concepts such as protectionism, trade policy, China, trade war, and supply chains. Contributions from the fields of economics, international relations, management, business, and law highlight the interdisciplinary nature of the topic. While China and the United States lead in terms of publication volume and collaborative networks, Türkiye's contribution remains relatively limited, although showing signs of increasing interest. This study not only maps current research trends but also proposes a thematic agenda for future studies in this area.

Keywords: Trade Wars, Global Supply Chains, Protectionism, Bibliometric Analysis.

1. INTRODUCTION

The growing interdependence among countries in the international system has led to an intensification of trade competition. The efforts of industrialized nations to secure a larger share of global trade have deepened this competition and brought trade disputes to the forefront. Although the globalization process, which accelerated after World War II, promoted free trade and policies aimed at removing trade barriers, the crises and imbalances that emerged over time have triggered a renewed shift towards protectionist policies (Sanskar, n.d., p.2). In particular, the United States has increased its trade competition against its rivals in East Asia and Europe in an effort to maintain its competitive advantage in strategically important sectors. This competitive environment has evolved into trade disputes, currency wars, and eventually, full-scale trade wars.

Trade wars can be defined as the imposition of new trade barriers and tariffs, either mutually or unilaterally, by one or more states for reasons ranging from strategic market competition to efforts to protect the current account balance (Şengül, 2023, p.176). The restrictive policies implemented during such processes are known to have significant impacts on macroeconomic indicators, welfare levels, labor markets, bilateral trade relations, sectoral balances, and global supply chains. Increasing protectionist tendencies have led countries to adopt more autonomous policies concerning their production structures and value chains. In this context, protectionism in foreign trade—exacerbated by exchange rate volatility and trade wars—has reached a more complex and widespread dimension. These trade barriers, defined as “new protectionism” have become an integral part of many countries' trade policies today.

The free market structure and liberal trade approach that spread through globalization have laid the groundwork for various economic and social challenges in both developed and developing countries. In particular, the question of which country will gain a greater share of the profits generated by the expanding volume of international trade has accelerated the search for new policy alternatives. Among these strategies, protectionist policies have become one of the most prominent.

Measures taken within the framework of protectionism in foreign trade have been implemented in various forms throughout history, from mercantilist thinking to modern economic policies. Countries have occasionally intervened in foreign trade using different instruments, driven by economic, political, or geopolitical motivations. In this regard, the United States, which assumed the role of hegemonic power in the global economy and politics during the 20th century, has frequently acted as the initiator and leader of trade wars (Desjardins, 2018). In subsequent periods, the U.S. launched a total of seven more trade wars to assert dominance over other nations. The most recent example took place during the Trump Administration, materializing through tariffs targeting China, the European Union, and other countries—especially in sectors such as steel, automotive, and various industrial products (Şanlı and Ateş, 2020, p.76).

At a time when fragilities in the global economy are increasing, trade wars have become a structural risk for international supply chains. These wars—defined by the imposition of tariffs, quotas, and other protectionist measures between countries—have deeply affected supply chains in multifaceted ways. In particular, the trade tensions between the United States and China have become a prominent focus in academic studies examining this interaction.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Since the late 20th century, globalization has accelerated, promoting greater liberalization in international trade and deepening interdependence among countries. However, despite these developments, protectionist policies have regained importance due to economic and geopolitical reasons, just as they had throughout history. In this context, trade wars refer to systematic conflicts arising from the mutual imposition of tariffs, non-tariff barriers, and other protectionist measures between countries. Modern protectionist policies differ from the classical tariff-based approaches of the 1930s and are now mostly implemented through non-tariff trade barriers (Engin, 1992, p.54). Defined as "new protectionism" this approach encompasses a variety of measures, including voluntary export restraints, invisible trade barriers, retaliatory tariffs, exchange rate policies, and government-supported interventions (Mangır and Acet, 2014, p.96). Particularly after the 2008 global financial crisis, these practices, which gained momentum through currency wars, have formed the structural basis of contemporary trade wars (Arslan and Sönmez, 2019, p.1761).

Trade wars have created a competitive environment that is not limited to bilateral relations, but involves multiple dimensions and actors. The trade tension between the United States and China has become one of the main determinants of global trade policy. The additional tariffs imposed by the U.S. on Chinese-origin products in 2018, and China's retaliatory measures, resulted in a mutual escalation process, significantly affecting global trade volume, investment decisions, and the direction of supply chains (Fajgelbaum et al., 2019).

The literature on the causes of trade wars generally focuses on strategic trade theory and industrial competition. For instance, Brander and Spencer (1985) argue that state-sponsored subsidies can be used as a tool to enhance firms' competitiveness in international markets. Similarly, studies such as those by Eaton and Grossman (1986) emphasize the significance of optimal trade and industrial policies in oligopolistic markets, showing that subsidies for R&D or capacity-based efficiency can contribute to long-term welfare gains.

In addition to these theoretical frameworks, other key factors identified in the literature include exchange rate interventions and efforts to balance trade deficits. Geopolitical and strategic objectives are also considered major motivations behind trade tensions. These multidimensional perspectives reveal the complex nature of modern trade wars. Particularly, the U.S.–China trade dispute has become a critical factor shaping global trade policy, moving beyond bilateral concerns. The 2018 U.S. tariffs on Chinese goods and China's countermeasures led to a significant contraction in global trade volumes (Fajgelbaum et al., 2019).

Trade wars and geopolitical developments have initiated a structural transformation in global supply chains. The trade tensions between the U.S. and China have triggered a reconfiguration of supply chains. This shift has resulted in a decline in China's share of exports to the U.S. while increasing imports from other developing countries. However, this restructuring tends to diversify rather than entirely sever ties with China, following strategies such as "China + 1." Companies continue their main production in China while relocating additional operations to other countries to reduce supply chain risks. Furthermore, the trend of "nearshoring," where firms seek geographically closer suppliers, has become more evident, although mostly limited to neighboring countries. Empirical evidence for full "reshoring" remains limited (Freund et al., 2023, p.2).

These geopolitical shifts have given global value chains a new configuration, illustrating how economic interdependence transforms during periods of geoeconomic conflict (Solingen, 2025, p.112). International conflicts, economic sanctions, and changes in trade policies directly affect the flow of goods in global supply chains. These factors can lead to delayed deliveries, increased production costs, and supply shortages. To minimize these risks, firms have adopted various resilience strategies, such as supplier diversification, increasing stock reserves, and developing strategic partnerships (Pugu and Dzauharoh, 2025, p.360).

The growing academic attention to this topic stems from the fact that trade wars generate not only economic consequences but also complex and layered geopolitical effects. The transformation induced by new protectionism has emerged as a key dynamic shaping the direction of international trade in both scholarly literature and practical implementation.

3. METHOD

Bibliometric analysis is a systematic approach for evaluating the evolution of scientific literature, identifying research trends, and examining patterns of scholarly collaboration. Due to its ability to process large volumes of scientific data, this technique has become increasingly popular in contemporary research. It serves as a valuable tool for mapping accumulated knowledge in the literature, identifying research gaps, and providing a roadmap for future studies. Bibliometric analysis is typically conducted using data obtained from reliable databases such as Web of Science and Scopus, and these data are analyzed and visualized through specialized software such as VOSviewer or Bibliometrix (Passas, 2024, pp. 1014–1016). The resulting findings enable an objective evaluation of publication trends and academic interactions within a specific field.

This study was conducted using a bibliometric method to analyze the academic literature on the impact of trade wars on global supply chains. Bibliometric analysis refers to a systematic examination based on quantitative data derived from scientific publications in a particular field. Through this method, the structure of the literature is revealed by examining indicators such as the distribution of publications, keyword relationships, and co-authorship networks among authors and countries.

The Web of Science (WoS) Core Collection database was selected as the data source for the study. The data search was carried out to cover the years 1996 to 2025. The keyword query was constructed in line with the scope of the study and designed to allow for a comprehensive and representative analysis of the literature, as follows:

("trade war*" OR "tariff war*" OR "trade conflict*" OR "protectionism" OR "economic sanctions") AND ("supply chain*" OR "logistics" OR "global trade")

As a result of the query, a total of 499 publications were retrieved. These records were exported and analyzed using the VOSviewer software.

Through VOSviewer, the following visualizations and analyses were generated:

- Distribution of document types
- Yearly publication trends
- Keyword co-occurrence maps
- Classification of publications by research area
- Co-authorship networks among countries and institutions

These outputs allowed for the analysis of the thematic and structural development of the literature. The study aims to provide an overview of the current academic landscape and to identify key themes that may guide future research in this field.

4. RESULTS

4.1. Document Type Distribution Analysis

A total of 499 publications related to the intersection of trade wars and global supply chains were identified in the Web of Science (WoS) database. The document types among these 499 records are presented in Table 1. According to the distribution, the vast majority of the publications are classified as articles (89.18%). This high proportion indicates that the topic has been extensively discussed within the academic community and has been addressed seriously in scholarly journals. Proceedings papers rank second with a share of 5.81%, suggesting that the theme of trade wars and global supply chains has also been frequently covered in academic conferences. Overall, the table shows that the dataset primarily consists of articles and conference papers.

Table 1. Distribution of Document Types Among Publications

Document Types	Record Count	% of 499
Article	445	89.178
Book Chapters	8	1.603
Book Review	3	0,601
Proceeding Paper	29	5.812
Review Article	14	2.806

Source: Compiled by the author from Web of Science database (2025).

4.2. Publication Year Distribution Analysis

Figure 1 illustrates the yearly distribution of academic publications on trade wars and global supply chains between 1996 and 2025. The number of publications remained relatively low and stable until 2018, after which a significant upward trend was observed. The peak in publication volume occurred in 2020, driven largely by intensified academic interest in the implications of the U.S.–China trade conflict and the heightened awareness of supply chain vulnerabilities exposed by the COVID-19 pandemic.

In the post-pandemic period, academic productivity on the topic remained consistently high, with a relatively stable number of publications between 2021 and 2024. The lower number recorded for 2025 is likely due to the year not being complete at the time of data collection. Overall, the figure reveals that trade wars and global supply chains have become a rapidly expanding field of scholarly research in recent years.

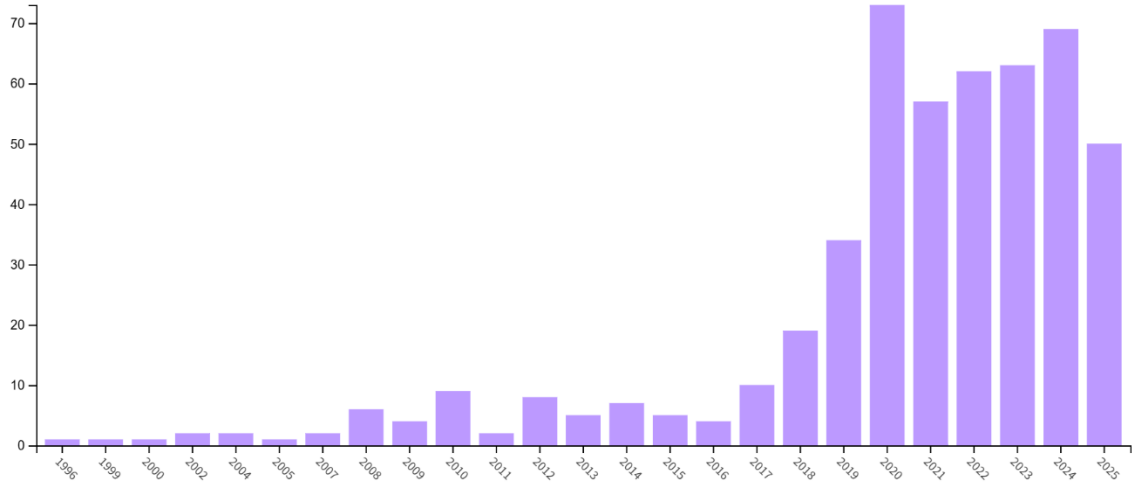

Figure 1. Yearly Distribution of Publications (1996-2025)
Source: Compiled by the author from Web of Science database (2025).

4.3. Keyword Co-Occurrence Analysis and Emerging Research Themes

The keyword co-occurrence network presented in Figure 2 reveals the conceptual structure and emerging research trends within the academic literature on trade wars and global supply chains. In this network, generated using VOSviewer, the size of the circular nodes reflects the frequency with which the corresponding keywords co-occur, while the color gradient indicates when these terms became prominent in the literature between 2020 and 2023.

At the center of the network, the keyword “protectionism” establishes strong associations with terms such as “trade policy,” “china,” “trade war,” and “supply chains.” This indicates that the impact of protectionist policies on global logistics systems has been extensively discussed in the literature. This cluster particularly reflects studies that focus on China’s strategic position within global value chains.

Another distinct cluster is formed around “covid-19,” “supply chain resilience,” and “reshoring.” These keywords, represented with lighter color tones, point to new research directions that have emerged especially in the post-pandemic period. In this context, the restructuring of supply chains in response to global shocks and the increasing emphasis on resilience have become prominent thematic orientations in recent scholarly work.

The presence of keywords such as “tariffs,” “sanctions,” and “geopolitics” suggests an additional research cluster focused on international power dynamics and economic nationalism. This cluster represents studies that examine how trade tensions—particularly between the United States and China—are shaping the structure of global trade.

Additionally, terms such as “economic sanctions,” “import substitution,” and “industrial policy” form a policy-oriented axis, reflecting research that explores national economic strategies within the global supply chain context.

In summary, this keyword network visualization reveals the existence of multidimensional and overlapping thematic clusters in the literature, highlighting that protectionism, post-pandemic supply chain strategies, and geopolitical competition have emerged as dominant lines of inquiry in recent academic discourse.

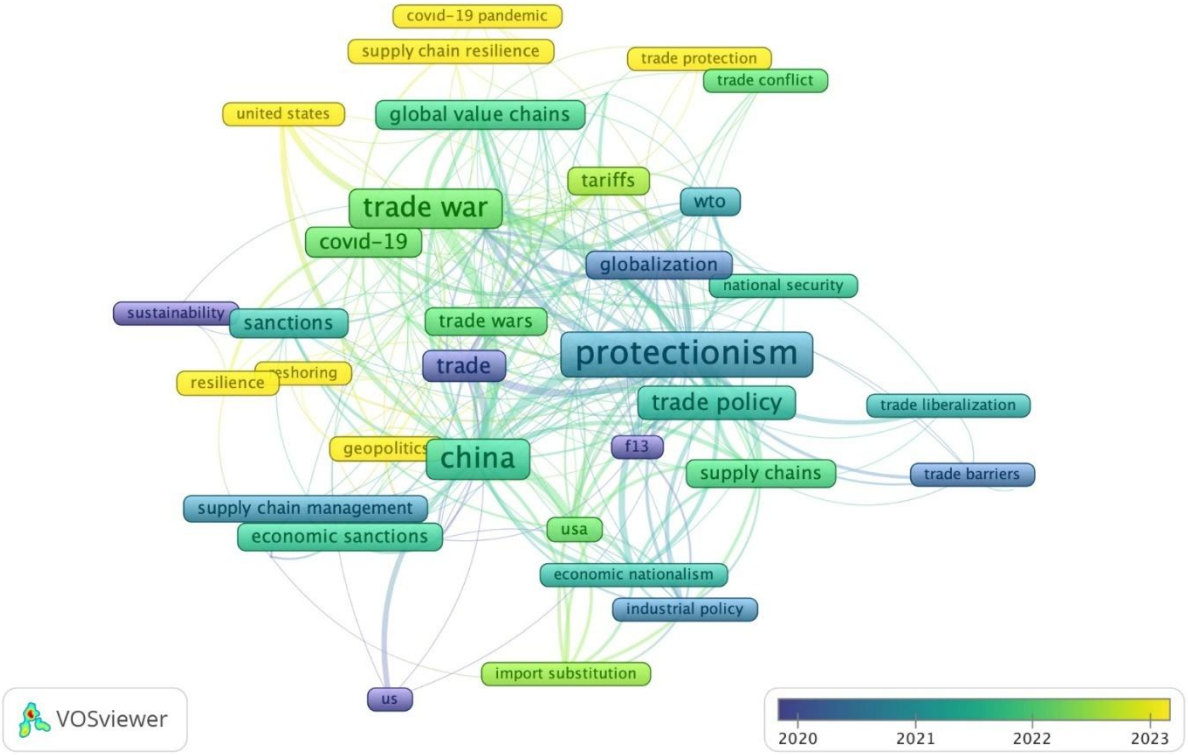

Figure 2. Keyword Co-Occurrence Network

Source: Created by the author using VOSviewer based on Web of Science data (2025).

4.4. Research Areas Distribution Analysis

Figure 3 illustrates the distribution of research areas to which the selected publications on trade wars and global supply chains belong. The treemap visualization conveys both the absolute number of publications and their relative significance across academic disciplines.

The largest portion of the dataset falls under the field of Economics (156 publications), indicating that the issue is primarily explored within an economic framework. International Relations, with 116 publications, ranks second, highlighting the relevance of diplomatic and geopolitical perspectives in the study of trade wars.

The fields of Management (64 publications) and Business (52 publications) reflect the micro-level focus of some studies, particularly in relation to corporate strategy, supply chain management, and organizational decision-making. Additionally, the presence of Law (39 publications) signals the importance of legal and regulatory considerations within this body of literature.

Overall, the distribution reveals the interdisciplinary nature of the topic, drawing contributions from diverse academic domains and emphasizing its complexity in both theory and practice.

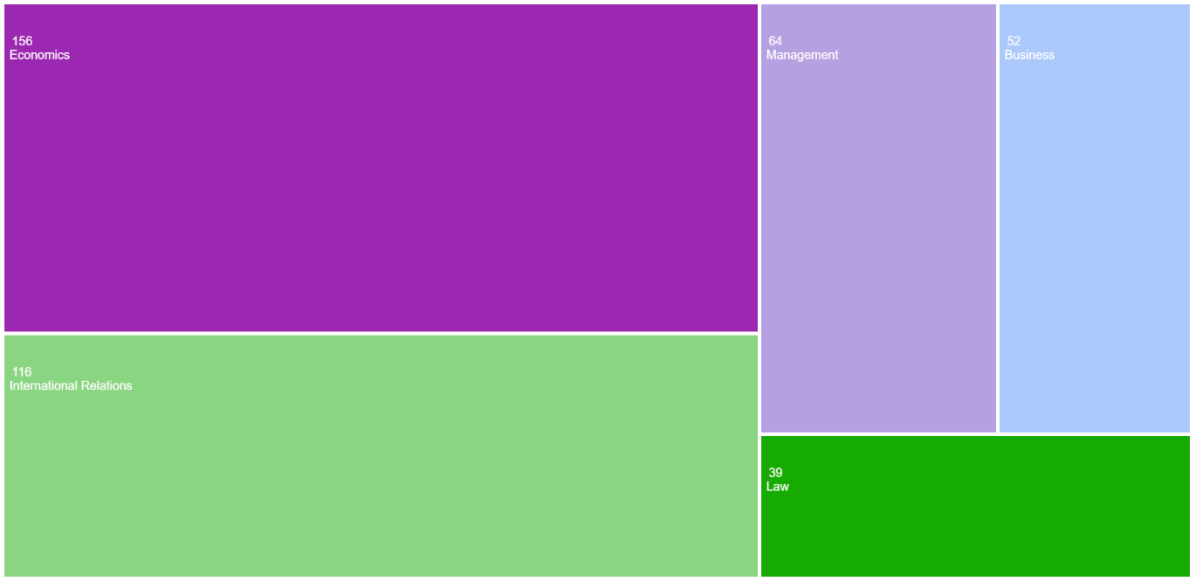

Figure 3. Treemap Visualization of Research Area Distribution in Publications
Source: Compiled by the author from Web of Science database (2025).

4.5. Co-author Visualization Analysis of Countries/Regions

Figure 4 illustrates the co-authorship network among countries contributing to research on trade wars and global supply chains. In the visualization, node size reflects the research output of each country, while connecting lines represent the strength of international co-authorship links. The color gradient shows the temporal evolution of collaborations between 2019 and 2023.

China (People's Republic of China) and the United States (USA) appear as the most prominent nodes, indicating their dominant roles not only in publication volume but also in establishing broad international research partnerships. These two countries lead both in scholarly production and in global academic interaction.

Countries such as England, Canada, Japan, Australia, South Korea, and the Netherlands also occupy notable positions in the network, signaling their active engagement in studies on global supply chains and trade policy. Türkiye is present with fewer but more recent co-authorship connections.

Overall, the network highlights the multinational and collaborative nature of research in this domain, revealing a global academic ecosystem primarily led by the USA and China, yet demonstrating increasing diversity and participation across Europe and Asia.

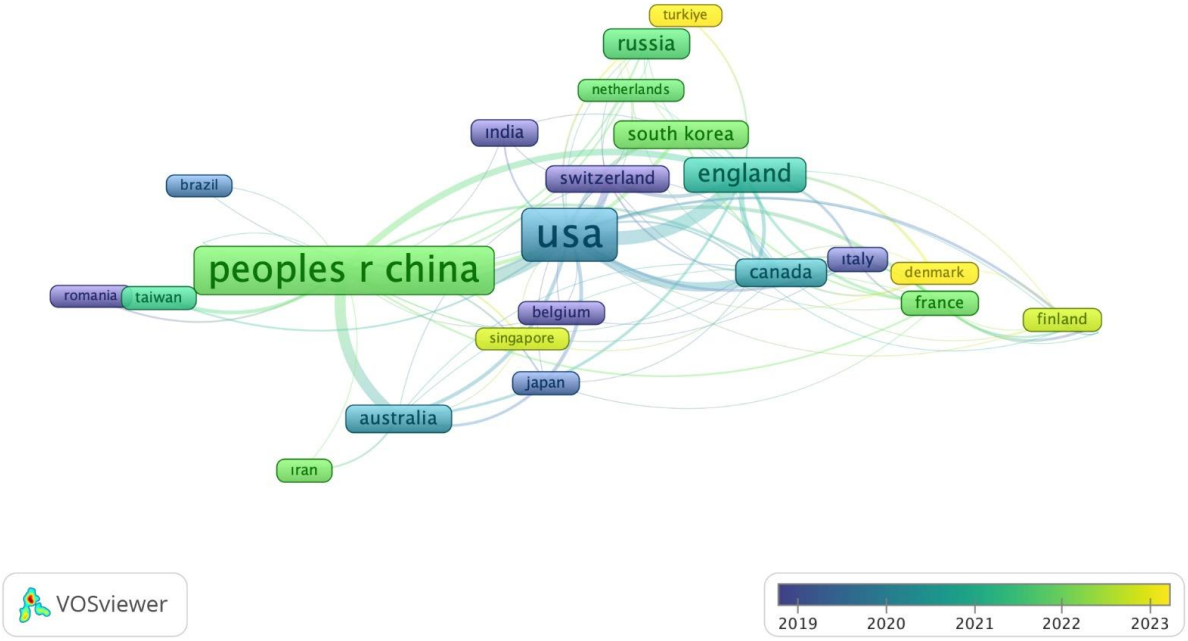

Figure 4. Co-Authorship Network of Countries

Source: Created by the author using VOSviewer based on Web of Science data (2025).

4.6. Institutional Collaboration Analysis

Figure 5 visualizes the co-authorship network among institutions engaged in research on trade wars and global supply chains. Each node represents a university or research organization, while the connecting lines indicate the strength of collaborative ties. The size of each node corresponds to the institution's publication volume, and the thickness of the lines reflects the intensity of co-authorship.

At the core of the network are institutions such as Hong Kong Polytechnic University, Fudan University, CEPR (Centre for Economic Policy Research), and the University of British Columbia. These institutions appear as central actors in the scholarly production on this topic, engaging in active collaborations with one another and with additional universities.

The prominence of mainland Chinese and Hong Kong-based universities suggests that this region plays a leading role in the academic discourse surrounding trade wars and global supply chain issues. Moreover, the inclusion of CEPR—a European research organization—illustrates the transcontinental nature of institutional collaborations in this field.

Overall, the visualization indicates that research activity in this domain is not only geographically dispersed but also concentrated in specific academic hubs, reflecting both thematic and organizational clustering.

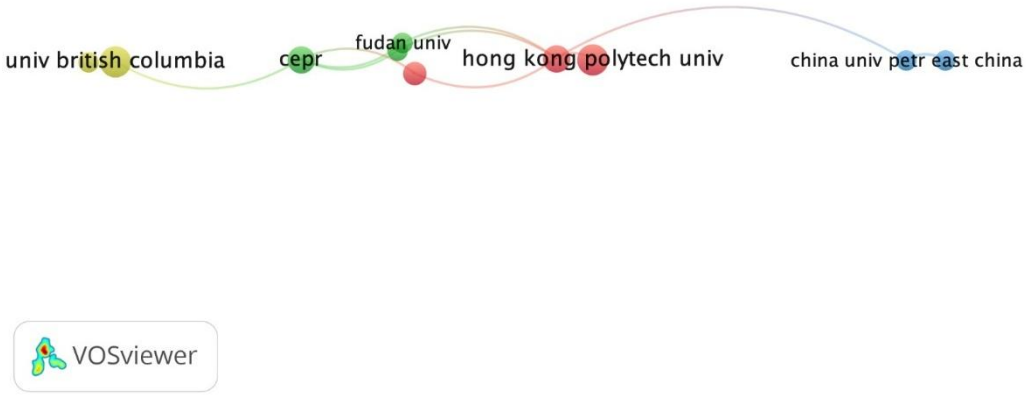

Figure 5. Co-Authorship Network of Institutions
Source: Created by the author using VOSviewer based on Web of Science data (2025).

5. CONCLUSION

This study examined the impact of trade wars on global supply chains through a bibliometric analysis, revealing the structure, trends, and potential research gaps in the existing academic literature. Data retrieved from the Web of Science database were analyzed using VOSviewer software; the distribution of publications by year, thematic clusters within the research field, keyword co-occurrences, and collaborations among countries and authors were visualized in detail.

According to the bibliometric analysis findings, the prominent themes in the literature are concentrated around concepts such as “protectionism,” “trade war,” “China,” “trade policy,” “global value chains,” and “COVID-19.” These keywords exhibit high co-occurrence frequencies, and it was observed that theoretical and applied studies are predominantly structured around these core themes.

The results indicate that most studies in this area are concentrated within the disciplines of economics and international relations; however, due to the influence of global crises and trade uncertainties, interdisciplinary approaches have increasingly gained importance. It has also been determined that Türkiye's academic contribution to this field remains relatively limited, which presents a notable area for development for local researchers and policymakers.

In conclusion, this study systematically analyzes the current body of literature and offers a thematic roadmap for future research on trade wars and global supply chains. Increasing the visibility of developing countries and regional actors within this literature holds significant potential for enhancing academic diversity and fostering the development of more inclusive policies.

REFERENCES

[1] Arslan, C.B. & Sönmez, E.Y. Uluslararası Ticarette Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları, International Social Sciences Studies Journal, 5, 32, 2019.

[2] Brander, J. A. & Spencer, B. J. Export Subsidies and International Market Share Rivalry, Journal of International Economics, 18, 1-2, 1985.

[3] Eaton, J. & Grossman, G. M. Optimal Trade and Industrial Policy Under Oligopoly, The Quarterly Journal of Economics, 101, 2, 1986.

[4] Engin, N., *Uluslararası Ticarette Korumacı Eğilimler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları/İstanbul, 1992.

[5] Fajgelbaum, P. D., Goldberg, P. K., Kennedy, P. J., & Khandelwal, A. K. The Return to Protectionism, National Bureau of Economic Research, 25638, 2019.

[6] Freund, C., Mattoo, A., Mulabdic, A. & Ruta, M. Is US Trade Policy Reshaping Global Supply Chains?, World Bank Policy Research Working Paper, 10593, 2023.

[7] Mangır, F. & Acet, H. Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 2014.

[8] Passas, I. Bibliometric Analysis: The Main Steps, Encyclopedia, 4, 2024.

[9] Pugu, M. R. & Dzauharoh, S. The Impact of Geopolitical Uncertainty on Global Supply Chain Resilience, International Journal of Society Reviews, 3, 2, 2025.

[10] Solingen, E. Global Value Chains in A Brave New World of Geopolitics, Journal of Political Power, 18, 1, 2025.

[11] Şanlı, O. & Ateş, İ. ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, 1, 2020.

[12] Şengül, S. Trade Wars: The Cases of USA, Mexico, China, Maliye ve Finans Yazıları, 37, 120, 2023.

[13] https://www.visualcapitalist.com/history-u-s-trade-wars/ (Accessed: 05.07.2025)

[14] https://ijirl.com/wp-content/uploads/2023/06/THE-IMPACT-OF-PROTECTIONIST-POLICIES-ON-GLOBAL-TRADE.pdf (Accessed: 05.07.2025)

HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE KAVRAM HARİTASI KULLANIMININ ETKİLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mehmet BAYAR
Artvin Çoruh Üniversitesi,
bayarmehmett21@gmail.com, 0009-0007-1647-1092

Dr. Öğr. Üyesi, Enes BULUT
Artvin Çoruh Üniversitesi,
bulutts61@artvin.edu.tr, 0000-0002-1579-6887

ÖZET

Giriş: Hemşirelik eğitimi, teorik bilgilerin pratiğe dökülmesini gerektiren disiplinler arası bir süreçtir. Öğrencilerin kompleks konuları daha iyi anlamalarını sağlamak için etkili öğretim stratejilerine ihtiyaç vardır. Kavram haritaları, bilgilerin hiyerarşik bir yapı içinde görselleştirilmesini sağlayarak öğrenmeyi destekleyen araçlardan biridir.

Amaç: Bu derlemenin amacı hemşirelik eğitiminde kavram haritası kullanımının öğrenciler üzerindeki etkilerini açıklamaktır.

Konunun Literatürü: Kavram haritaları, David Ausubel'in anlamlı öğrenme kuramına dayanmaktadır. Araştırmalar, kavram haritalarının hemşirelik eğitiminde öğrenmeyi desteklediğini göstermektedir. Smith ve Brown (2020) kavram haritalarının öğrenci başarı düzeyini artırmada etkili olduğunu belirtmiştir. Jones ve arkadaşları (2021), bu yöntemin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini tespit etmiştir. Lee ve Kim (2022) ise dijital kavram haritalarının interaktif öğrenme ortamlarına katkı sağladığını vurgulamıştır. Ayrıca Garcia ve arkadaşları (2023), kavram haritalarının klinik karar verme süreçlerinde öğrencilere rehberlik ettiğini göstermiştir.

Sonuç ve Öneriler: Kavram haritaları, hemşirelik eğitiminde etkili bir öğrenme stratejisidir. Öğrencilerin kavram haritaları kullanarak öğrenme sürecine aktif katılım sağlamaları, bilgiyi daha iyi organize etmeleri ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri mümkündür. Eğitimcilerin, bu yöntemi müfredatlarına entegre etmeleri ve öğrencilere kavram haritalarını nasıl etkili kullanabilecekleri konusunda rehberlik etmeleri önerilmektedir. Ayrıca, kavram haritalarının klinik uygulamalarda nasıl daha etkin kullanılabileceğine dair eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Dijital kavram haritalarının öğrenme sürecine entegrasyonu, öğrencilerin bilgiye erişimini kolaylaştırarak etkileşimli bir öğrenme ortamı sunabilir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarla farklı hemşirelik alanlarında kavram haritalarının etkileri incelenerek, bu yöntemin kullanımını daha da optimize etmeye yönelik stratejiler geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Hemşirelik, Kavram Haritası, Öğrenme

ABSTRACT

The Effect of Concept Map Usage in Nursing Education

Introduction: Nursing education is an interdisciplinary process that requires the application of theoretical knowledge to practice. Effective teaching strategies are needed to ensure that students understand complex topics better. Concept maps are one of the tools that support learning by visualizing information in a hierarchical structure.

Purpose: The purpose of this review is to explain the effects of using concept maps in nursing education on students.

Literature on the subject: Concept maps are based on David Ausubel's meaningful learning theory. Studies show that concept maps support learning in nursing education. Smith and Brown (2020) stated that concept maps are effective in increasing student success levels. Jones et al. (2021) found that this method improves critical thinking skills. Lee and Kim (2022) emphasized that digital concept maps contribute to interactive learning environments. In addition, Garcia et al. (2023) showed that concept maps guide students in clinical decision-making processes.

Conclusion and Recommendations: Concept maps are an effective learning strategy in nursing education. Students can actively participate in the learning process by using concept maps, organize information better, and develop critical thinking skills. It is recommended that educators integrate this method into their curricula and guide students on how to use concept maps effectively. In addition, training programs should be developed on how to use concept maps more effectively in clinical practice. Integration of digital concept maps into the learning process can facilitate students' access to information and provide an interactive learning environment. Future studies should examine the effects of concept maps in different nursing fields and develop strategies to further optimize the use of this method.

Keywords: Nursing, Concept Map, Learning

1. GİRİŞ

Hemşirelik eğitimi, yalnızca teorik bilginin aktarımıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu bilgilerin klinik uygulamaya etkin biçimde yansıtılmasını gerektiren dinamik ve bütüncül bir süreçtir. Günümüz sağlık hizmetleri ortamı, hemşirelerden karmaşık klinik durumları analiz edebilmelerini, eleştirel kararlar alabilmelerini ve bu kararları hızla uygulayabilmelerini beklemektedir. Bu nedenle hemşirelik öğrencilerinin yalnızca bilgi edinmeleri değil, aynı zamanda bu bilgileri anlamlı şekilde yapılandırmaları ve kullanmaları gereklidir (Lopez ve ark., 2020).

Geleneksel öğretim yöntemleri, pasif bilgi aktarımına dayalı yapıları nedeniyle öğrencilerin aktif öğrenme ve bilişsel gelişim ihtiyaçlarına yeterince cevap verememektedir. Bu bağlamda, yapılandırmacı öğrenme kuramına dayalı yöntemler, hemşirelik eğitiminde önemli bir yer edinmiştir. Yapılandırmacı yaklaşımlar, bireyin bilgiyi aktif olarak yapılandırmasını, ön bilgilerle yeni bilgileri ilişkilendirmesini ve anlamlı öğrenme oluşturmasını hedefler (Almalkawı ve ark., 2022). Kavram haritaları, bu kuram doğrultusunda geliştirilen ve öğrenme sürecini görselleştirme temelli destekleyen bir araçtır. Kavram haritaları, öğrencilerin bilgileri hiyerarşik, ilişkisel ve bütüncül bir şekilde düzenlemelerine imkân tanır (Novak ve Cañas, 2019; Kaya, 2021). Bu görsel öğrenme aracı, özellikle sağlık bilimlerinde karmaşık yapılar arasında ilişki kurma, kavramlar arası bağlam oluşturma ve bilgilerin kalıcı öğrenme ile pekiştirilmesinde etkin rol oynamaktadır (Gonzalez ve ark., 2017).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, kavram haritalarının hemşirelik öğrencilerinde eleştirel düşünme, problem çözme ve klinik akıl yürütme becerilerini olumlu yönde etkilediğini

göstermektedir (Chabelı, 2020; Khalıl ve Elkhateeb, 2019). Ayrıca dijital kavram haritalarının kullanımı, öğrencilerin bilgiye daha hızlı erişmesini, daha etkili etkileşim kurmasını ve öğrenme süreçlerine aktif olarak katılımını kolaylaştırmaktadır (Ahn ve Lee, 2021).

Bu bağlamda makalenin amacı hemşirelik eğitiminde kavram haritası kullanımının öğrencilerin öğrenme süreçlerine olan etkilerini incelemek ve güncel literatür ışığında bu yöntem hakkında değerlendirmelerde bulunmaktır. Araştırmalardan elde edilen bulgular, kavram haritalarının hem teorik öğrenmeyi hem de klinik uygulamaları nasıl desteklediğine dair bütüncül bir bakış sunmayı hedeflemektedir.

2. KAVRAM HARİTALARININ TEORİK TEMELİ

Kavram haritaları, öğrencilerin bilgileri yapılandırarak anlamlı öğrenme oluşturmalarına yardımcı olan grafiksel öğrenme araçlarıdır. Bu yöntem, özellikle David Ausubel'in anlamlı öğrenme kuramına dayanmaktadır. Ausubel'in öğrenme yaklaşımı, yeni bilgilerin önceden öğrenilmiş kavramlarla ilişkilendirilmesini vurgular. Birey, bilgiyi sadece ezberlemek yerine yapısal biçimde anlamlandırır. Bu kuramsal temel doğrultusunda Joseph Novak tarafından geliştirilen kavram haritaları, bilginin hem hiyerarşik hem de ilişkisel olarak düzenlenmesini sağlayarak anlamlı öğrenmeyi destekleyen bir araç haline gelmiştir (Demirel ve Yağbasan, 2017).

Kavram haritaları sayesinde öğrenciler, kavramlar arasındaki ilişkileri görselleştirerek yeni bilgileri önceki bilgilerle bütünleştirme fırsatı bulur. Bu süreç, yalnızca bilgi edinimini değil; analiz, sentez ve değerlendirme gibi bilişsel düzeyleri de geliştirir. Nitekim kavram haritaları, Bloom'un güncellenmiş bilişsel alan taksonomisi kapsamında üst düzey düşünme becerilerini destekleme potansiyeline sahiptir (Kilic ve Cakmak, 2020).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, kavram haritalarının öğrencilerin akademik başarılarını artırdığını, bilgileri daha iyi yapılandırmalarına ve transfer etmelerine katkı sağladığını göstermektedir (Lopez ve ark., 2020). Ayrıca bu araç, özellikle hemşirelik gibi çok boyutlu bilgi gerektiren alanlarda karmaşık klinik bilgilerin yönetimi için etkili bir öğrenme stratejisi sunar. Öğrenciler, kavramlar arasında mantıksal bağlar kurarak, klinik düşünme becerilerini daha sistematik biçimde geliştirebilmektedir (Ahn ve Lee, 2021).

Kavram haritaları aynı zamanda öğrenenin aktif rol almasını destekleyen yapılandırmacı bir öğrenme ortamı yaratır. Bu yönüyle, pasif bilgi aktarımına dayalı geleneksel öğretim yöntemlerinden farklı olarak öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılımını ve sorumluluğunu artırır (Çam ve Sabancı, 2022). Hemşirelik eğitiminde kavram haritalarının kullanımı, öğrencilerin teorik bilgileri uygulamalı bilgiye dönüştürmelerini kolaylaştırmakta, klinik karar verme süreçlerini desteklemekte ve meta bilişsel farkındalıklarını artırmaktadır (Khalıl ve Elkhateeb, 2019; Bostan ve Tanrıkulu, 2021).

3. KAVRAM HARİTALARININ TÜRLERİ VE EĞİTİME KATKISI

3.1. Geleneksel Kavram Haritaları

Bu tür haritalar genellikle kağıt üzerinde çizilir, kavramlar kutucuk veya daire içinde yazılır ve aralarındaki bağlantılar çizgilerle gösterilir. Hiyerarşik yapıyı ortaya koyan bu haritalar, temel kavramların öğrenilmesinde önemli rol oynar. Yapılan araştırmalar geleneksel kavram haritalarının öğrencilerin bilişsel yapılarının güçlendirilmesinde etkili olduğunu göstermektedir (Demirci ve Özmen, 2020).

3.2. Dijital Kavram Haritaları

Teknolojik gelişmelerle birlikte kavram haritaları dijital platformlara taşınmıştır. Bilgisayar yazılımları veya çevrimiçi araçlar (CmapTools, MındMeıster) kullanılarak oluşturulan bu

haritalar, kolayca düzenlenip paylaşılabilmekte ve çoklu ortam öğeleri ile zenginleştirilebilmektedir. Dijital araçlar, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırarak etkileşimli öğrenme ortamları yaratır (Schroeder ve ark., 2018; Ateş ve Karadağ, 2022).

3.3. Özel Amaçlı Kavram Haritaları

Klinik eğitim gibi alanlarda vaka temelli ya da süreç odaklı kavram haritaları kullanılabilir. Vaka tabanlı haritalar, karmaşık klinik durumların analizinde yardımcı olurken, süreç haritaları bakım basamaklarını sistematik şekilde sunar. Yapılan çalışmalar, bu tür haritaların klinik uygulama becerilerini geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021; Daley ve Torre, 2019).

3.4. Alternatif Kavram Haritası Modelleri

Alternatif kavram haritası modelleri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Zihin haritaları (*mınd maps*) yaratıcı düşünmeyi destekleyen, ana kavramın merkezde olduğu ve alt kavramların dallanarak aktarıldığı araçlardır (Buzan, 2018). İlişki haritaları ise kavramlar arasındaki nedensel ya da eş anlamlı bağları ayrıntılı şekilde gösterir. Bu modeller hem bireysel hem grup öğrenmelerinde farklı öğrenme tarzlarına uyum sağlar (Köse ve ark., 2017).

4. HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE KAVRAM HARİTALARININ KULLANIMI

Kavram haritaları, hemşirelik eğitiminde giderek yaygınlaşan ve etkinliği birçok çalışma ile desteklenen bir öğretim aracı olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, bu yöntemin hem teorik hem de klinik eğitim süreçlerinde öğrencilerin öğrenme deneyimini zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır (Harper-Maloney ve ark., 2022; Gürcan ve Atay, 2021).

Literatürdeki bulgular, kavram haritalarının hemşirelik öğrencilerinin bilişsel gelişimlerine katkı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Lee ve arkadaşlarının (2020) yürüttüğü çalışma, bu yöntemi kullanan öğrencilerde eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin belirgin biçimde geliştiğini ortaya koymuştur. Türkiye bağlamında yürütülen bir araştırmada ise kavram haritalarının klinik muhakeme gücünü artırdığı, öğrencilerin bilgi yapılandırmasını kolaylaştırdığı ifade edilmiştir (Yılmaz ve Öztürk, 2022).

Klinik uygulamalarda kavram haritalarının kullanımı, öğrencilerin hasta bakım sürecini daha sistematik bir biçimde ele almalarına katkı sağlamaktadır. Taylor ve Wros (2021), kavram haritalarının özellikle hasta değerlendirme ve müdahale planlamada önemli bir rehberlik işlevi gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca karmaşık vaka senaryolarında bu yöntemin öğrencilerin zihinsel süreçlerini düzenlemelerine yardımcı olduğu belirtilmiştir.

Son dönem çalışmalarda, dijital kavram haritalama araçlarının eğitimdeki rolüne de dikkat çekilmektedir. Atasoy ve Mart (2023), dijital araçların öğrencilerin klinik ortamlarda gerçek zamanlı olarak harita oluşturmasına olanak tanıdığını, bunun da bilgi paylaşımını kolaylaştırarak öğrenme motivasyonunu artırdığını ifade etmektedir.

Kavram haritalarının uzaktan eğitim ve hibrit öğretim ortamlarda etkili olduğu saptanmıştır. Örneğin, Chen ve Lı (2023), pandemi sonrası hemşirelik eğitiminde çevrim içi kavram haritalarının, öğrencilerin öz-düzenleyici öğrenme becerilerini artırdığını ve akademik başarı üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmiştir. Ayrıca, Gürel ve Yıldız (2024) tarafından yürütülen bir çalışmada, kavram haritalarının kültürel bağlamlara göre uyarlanmasının, öğrencilerin konuları daha iyi anlamasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. 2023 yılında yapılan bir meta-analiz çalışmasında, kavram haritalarının yalnızca bireysel öğrenme değil, grup

temelli öğrenme ortamlarında da işbirlikçi düşünmeyi teşvik ettiği belirlenmiştir (Nıemınen et al., 2023). Aynı zamanda, kavram haritalarının duygusal öğrenmeyi desteklediği ve öğrencilerde öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirdiği de bildirilmektedir (Almalkawı et al., 2022). Bu bulgu, kavram haritalarının öğrencinin sadece bilişsel değil, duyuşsal gelişimini de desteklediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Öğrencilerin kavram haritası hazırlarken klinik senaryolarla ilişkilendirme yapmaları, bilgiyi bağlamsallaştırmalarını kolaylaştırmakta ve mesleki kimlik gelişimlerine katkı sunmaktadır. Ayrıca, eğitimcilerin bu yöntemi etkili biçimde kullanabilmeleri için pedagojik yeterliliklerinin artırılması gerektiğine dair öneriler de son yıllarda daha sık vurgulanmaktadır (Lin, Chen ve Lin, 2022; Lin, Han, Huang, Chen ve Su, 2022). Literatürdeki tüm bu bulgular, kavram haritalarının hemşirelik eğitiminde çok yönlü faydalar sunduğunu ve geleneksel öğretim yöntemlerine etkili bir alternatif oluşturduğunu göstermektedir. Öğrencilerin bilgiyi yapılandırmaları, eleştirel düşünmeleri ve klinik karar verme süreçlerinde daha bilinçli hareket etmeleri bu yöntemle desteklenmektedir. Bu nedenle, hemşirelik müfredatlarında kavram haritalarına daha fazla yer verilmesi gerektiği ve bu yöntemin farklı klinik alanlarda uygulamalarla desteklenmesinin önem taşıdığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmalar, kavram haritalarının hemşirelik eğitiminde etkili ve güçlü bir öğrenme aracı olduğunu göstermektedir. Öğrenciler, kavram haritaları kullanarak bilgileri daha sistemli organize etmekte, anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirmekte ve bu sayede eleştirel düşünme ile klinik karar verme becerilerini önemli ölçüde geliştirmektedir (Farajı ve ark., 2025; Yue ve ark., 2017). Özellikle karmaşık hasta verilerini analiz etme ve bağlam içinde kavrama süreçlerinde kavram haritaları somut bir destek sağlamaktadır (Tarım ve Boy, 2022). Vaka tabanlı kavram haritası kullanımının hemşirelik öğrencilerinin akademik öz-yeterlik düzeylerini anlamlı biçimde artırmaktadır. Dijital kavram haritalarının kullanımı iş birliğine dayalı öğrenmeyi ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmakta ve motivasyonu artırmaktadır. Kavram haritalarının farklı hemşirelik alanlarındaki ve uzun dönemde kalıcı öğrenme üzerine etkilerinin araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahn, H., Lee, J. Effectiveness Of Digital Concept Mapping In Nursing Education: A Meta-Analysis, Nurse Education Today, 100, 104866, 2021.

Almalkawi, S., Ark. Constructivist Teaching Strategies In Clinical Nursing Education: A Systematic Review, International Journal Of Nursing Sciences, 9(3), 348–355, 2022.

Atasoy, S. C., Mart, Ç. T. Digital Concept Mapping In Nursing Education: Advantages And Challenges, Journal Of Nursing Education And Practice, 13(4), 45–53, 2023.

Ateş, M., Karadağ, E. Dijital Kavram Haritalarının Öğrenci Başarısına Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması, Eğitim Teknolojisi Kuram Ve Uygulama, 12(1), 45–62, 2022.

Bostan, N., Tanrıkulu, F. Kavram Haritası Kullanımının Hemşirelik Öğrencilerinin Öğrenme Başarılarına Etkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10(2), 2021.

Buzan, T. Mind Map Mastery: The Complete Guide To Learning And Using The Most Powerful Thinking Tool In The Universe, Watkins Publishing, 2018.

Chabeli, M. M. Concept Mapping To Enhance Critical Thinking In Nursing Education, Health SA Gesondheid, 25, 1312, 2020.

Çam, E., Sabancı, A. Kavram Haritalarının Eğitimde Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri, Eğitimde Kuram Ve Uygulama, 18(1), 40–56, 2022.

Daley, B. J., Torre, D. M. Concept Maps In Medical Education: An Analytical Literature Review, Medical Education, 53(1), 15–26, 2019.
Demirci, F., Özmen, H. Geleneksel Kavram Haritalarının Fen Öğrenmeye Etkisi: Bir Deneysel Çalışma, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(2), 78–94, 2020.
Demirel, M., Yağbasan, R. Anlamlı Öğrenmeye Dayalı Öğretim Tasarımı: Kavram Haritalarının Etkililiği, Eğitim Ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6(4), 12–20, 2017.
Faraji, A., Ark. Systematic Review And Meta-Analysis On Concept Mapping In Nursing Education, BMC Medical Education, 2025.
Gonzalez, L., Ark. Using Concept Maps To Engage Students In Active Learning, Advances In Physiology Education, 41(4), 615–621, 2017.
Gürcan, M., Atay, S. Hemşirelik Eğitiminde Kavram Haritalarının Kullanımı: Sistematik Derleme, Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi, 18(2), 156–170, 2021.
Harper-Maloney, P., Ark. Concept Mapping As An Innovative Teaching Strategy In Nursing Education, Nurse Educator, 47(3), E49–E53, 2022.
Kaya, O. N. Kavram Haritalarının Fen Eğitiminde Kullanımı: Kuramsal Bir İnceleme, Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Dergisi, 15(1), 120–145, 2021.
Khalil, M. K., Elkhateeb, M. A. The Effectiveness Of Concept Mapping In Developing Critical Thinking And Academic Achievement Among Nursing Students, Journal Of Nursing Education And Practice, 9(12), 90–98, 2019.
Kilic, H., Cakmak, M. Kavram Haritalarının Öğrencilerin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi, Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 20(3), 75–98, 2020.
Köse, S., Ark. Zihin Haritalama Tekniğinin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi, Milli Eğitim Dergisi, 214, 107–125, 2017.
Lopez, M., Ark. Enhancing Nursing Students' Learning Through Concept Mapping: A Systematic Review, Nurse Education Today, 88, 104377, 2020.
Novak, J. D., Cañas, A. J. The Theory Underlying Concept Maps And How To Construct And Use Them, Institute For Human And Machine Cognition, 2019.
Schroeder, N. L., Ark. Studying And Constructing Concept Maps: A Meta-Analysis, Educational Psychology Review, 30(2), 431–455, 2018.
Tarım, S. L., Boy, Y. Effectiveness Of The Concept Map In Nursing Education: Developing A Tool For Student Opinions, Hospital Practices And Research, 7(2), 69–76, 2022.
Taylor, J., Wros, P. Concept Mapping As An Assessment Strategy In Nursing Education, Journal Of Nursing Education, 60(1), 28–34, 2021..
Yıldırım, A., Şimşek, H. Klinik Eğitimde Kavram Haritalarının Kullanımı: Nitel Bir Araştırma, Tıp Eğitimi Dünyası, 20(60), 5–18, 2021.
Yılmaz, E., Öztürk, Ç. Kavram Haritalarının Hemşirelik Öğrencilerinin Bilgi Transfer Becerilerine Etkisi, Sağlık Bilimleri Ve Meslekleri Dergisi, 9(1), 112–125, 2022.
Yue, M., Ark. Effectiveness Of Concept Mapping On Critical Thinking In Nursing Education: A Systematic Review And Meta-Analysis, Nurse Education Today, 52, 87–94, 2017.
Chen, Y., Li, X. Enhancing Self-Regulated Learning Through Online Concept Mapping In Nursing Education, Nurse Education In Practice, 66, 103537, 2023.
Gürel, H., Yıldız, S. Kültürel Farkındalık Bağlamında Kavram Haritalarının Hemşirelik

Eğitiminde Kullanımı, Hemşirelik Akademisi Dergisi, 10(1), 23–30, 2024.
Nieminen, J., Ark. Collaborative Concept Mapping In Health Sciences Education: A Meta-Synthesis, Teaching And Learning In Nursing, 18(2), 234–241, 2023.

Garcia, P., Martinez, J., Lopez, F. Guiding clinical decision-making in nursing students via concept maps, Journal of Clinical Nursing, 32(5-6), 1125–1134, 2023.

Jones, M., Taylor, R., Ve Evans, K. Enhancing critical thinking skills through concept map use in nursing education, Nurse Education Today, 97, 104673, 2021.

Kılıç, H., Çakmak, M. . Kavram haritalarının öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 20(3), 75–98 2020.

Lee, S., Kim, H. Digital concept mapping and its role in interactive learning environments, Computers & Education, 180, 104431, 2022.

Lin, Y.-C., Chen, H.-C., ve Lin, L.-C. (2022). Concept mapping for students' Objective Structured Clinical Examinations and simulation training – an experience from nursing students. Biomedical Journal of Scientific & Technical Research, 45(4).

Smith, J., Brown, L. The impact of concept mapping on nursing students' academic achievement, Journal of Nursing Education, 59(4), 215–222, 2020.

STUDENTS' SHIFTING PERSPECTIVES ON AI TOOLS IN EDUCATION

Assoc. Prof. Dr. Mehmet KANIK
Harran University,
mehmetkanik@harran.edu.tr - 0000-0002-1737-7678

ABSTRACT

Within the past few years, large language models (LLMs) such as ChatGPT and Grok have influenced educational practices and student learning behaviors. Student excitement about these artificial intelligence (AI) tools has been widely observed. However, whether this excitement is sustained over time remains uncertain as extended use of the tools may have triggered a shift in student perspectives. Thus, this study explores students' perspectives on AI tools in education. To this end, six undergraduate students enrolled in an English Language Teaching degree program were interviewed about their behaviors and perceptions of LLM-based AI tools. The data were analyzed qualitatively and themes were identified. The results reveal a change in students' perspectives regarding these tools, demonstrating a transition from enthusiasm to skepticism. Findings show that while students valued AI initially for efficiency, they have started to develop concerns about over-reliance, reduced critical thinking skills, and misinformation. These findings suggest a balanced integration of AI in education. Guidance should be provided to maintain students' independent learning and analytical skills. Through such training, students can better integrate these tools into their studies, which would allow them to scaffold their academic and cognitive skills rather than compromise them.

Keywords: Artificial intelligence (AI), Large Language Models (LLMs), ELT students, students' perceptions

1. INTRODUCTION

A large language model (LLM) developed by OpenAI, ChatGPT, has significantly impacted education since its inception, as it has sparked significant enthusiasm among students. Since this new tool can generate human-like texts and answer any type of question, usually in a coherent manner, it has dramatically changed the way students and teachers access and use information. Recognizing its potential as a powerful tool for learning and academic assistance, students have used it for tasks such as brainstorming ideas, clarifying complex concepts, and generating outlines for essays (Ali et al., 2024). ChatGPT has also been used in educational settings to provide explanations, information, and materials, and offer personalized feedback and assistance (Hasanein & Sobaih, 2023; Lo, 2023). The AI tools' capabilities, allowing them to provide quick responses and explanations on a wide range of topics, appealed to students looking for quick information or easy alternatives to supplement their coursework.

However, this initial excitement was also accompanied by concerns from educators about potential misuse, such as plagiarism or over-reliance on AI-generated content (Hasanein & Sobaih, 2023). This has posed a dilemma for educators and educational institutions: they cannot ignore the benefits of AI tools, yet they must also maintain academic integrity and ensure rich learning experiences. As a result, many institutions have felt the pressure to reconsider their teaching and assessment procedures and policies to adapt to this new phenomenon (Perkins, 2023; Song, 2024). There are also concerns about the detrimental effects of AI tools on even biological and cognitive development (Kosmyna et al., 2025; Ray, 2023; Zhai et al., 2024). As students are among those who experience these AI tools on a day-to-day basis for their educational activities, it is essential to understand their perceptions. Despite the said caveats in AI tools, early studies on ChatGPT found a positive attitude towards it (e.g., Limna et al., 2023). However, extended exposure to AI tools may instill different perspectives on them over time. Thus, this study aims to investigate students' perspectives on AI tools, reflecting on their experience and the effects that they experience.

2. LITERATURE REVIEW

ChatGPT has become a popular chatbot quickly (AIZu'bi et al., 2024; Heaven, 2023), although it was not the first AI chatbot. It is basically because the chatbots before ChatGPT had limitations such as limited context awareness, limited scale, and limited text generation ability (Heidari et al., 2024; Koubaa et al., 2023). ChatGPT, on the other hand, can analyze meaning and provide more relevant and accurate, human-like answers across a broader range of contexts (AIZu'bi et al., 2024; Heidari et al., 2024; Joublig et al., 2023).

Despite these advances in AI technology in ChatGPT, it also has issues in understanding, performance, and text generation, such as not accurately reflecting human common-sense knowledge, being biased and open to manipulation, contextual limitations, coming up with incorrect or illogical conclusions, and low creativity (AIZu'bi et al., 2024; Haleem et al., 2022; Heidari et al., 2024; İpek et al., 2023; Joublig et al. 2023; Wiredu et al., 2023; Yang et al., 2024).

These limitations, however, have not prevented people from using ChatGPT and other AI tools. People use them to generate human-like responses, get help with language learning, and support educational activities (Karataş et al., 2024). Students also seem to have been more motivated and involved due to ChatGPT's design, making it a dynamic and interactive tool (Rejeb et al., 2024). In a survey study, Chen et al. (2024) found that the majority of the students who used AI tools used them to help with writing tasks, idea generation, summarizing and outlining, editing, and also as a guide. Similarly, Ravšelj et al. (2025) identified in a large-scale survey study that involved students in different parts of the world, including Türkiye, that students used ChatGPT for brainstorming, summarizing texts, finding research articles, and creative writing, but they found it less useful for the development of critical thinking skills. They also found that students mostly felt positive about using ChatGPT. In Chen et al.'s (2024) study, however, the majority of the students had concerns about the accuracy of the output, and they were also concerned about not being able to notice such inaccuracies. They were also aware of

potential ethical issues. Similarly, Sudrajat et al. (2024) also found similar use and concerns by the students. This points to a limitation in the use of AI tools in education. Other limitations regarding its use for educational purposes include academic dishonesty and the reliability of AI-generated information, which would require relevant policies and monitoring (Al Yakin et al., 2023; Rejeb et al., 2024).

There might also exist further issues with the use of AI tools like ChatGPT. For instance, their use may lead to overreliance and diminished input by the students themselves (Sudrajat et al., 2024). Abbas et al. (2024) state that the use of ChatGPT can negatively influence students' memory retention and academic performance as well as encourage procrastination. Similar concerns about academic skills, creativity, and autonomy were raised by Joublin et al. (2023), as well as Hasanein and Sobaih (2023).

There are, of course, others who claim that students can use ChatGPT as an intelligent assistant that can help with independent learning (Yang et al., 2024). When students engage with ChatGPT and other AI tools for an extended period of time, they may have different perspectives on the use of such tools. For example, Ravšelj et al.'s (2025) comprehensive survey study has identified positive attitudes and emotions with respect to ChatGPT, yet their data were collected in early 2024, which does not suggest an extended experience that spans years, given the first release date of ChatGPT, which was November 30, 2022. When students have used it or other AI tools for nearly all of their experience as college students, their experiences and perspectives may change. Thus, this study aims to investigate the perspectives on AI tools of college students in their junior year, roughly matching the period since the release of ChatGPT.

2. METHODS

This study employed a qualitative design to gain deeper insight into participants' subjective experiences. The data were collected using semi-structured interviews, where students were asked open-ended questions but could freely explore their experiences (DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006) with the AI tools. Six students participated in the study, which turned out to be sufficient for the data to reach saturation (Cohen et al., 2018; Tracy, 2020) as the group was overall homogenous. In qualitative research, data collected from homogeneous groups usually leads to quick saturation (Dörnyei, 2007). Of these six students, four were female and two were male. They were junior students pursuing a teaching degree in English Language Teaching. They were selected since they began their degree program when ChatGPT was released, ensuring prolonged exposure to AI tools. As they have had experience using AI tools throughout their college education, this would provide extended experience to shape attitudes and behaviors. A total of 81 minutes of data were collected with participant consent, the transcription of which yielded over 10,000 words. For students to share their views without any boundaries, they were given the choice of conducting the interviews in English or Turkish, and all preferred Turkish. After the data collection, it was coded at the first level of coding, and then thematic categories were explored in an iterative manner, revealing an overarching theme of

shifting perspectives, which underscores the dynamic nature of perspectives on AI for educational purposes.

3. FINDINGS

The analysis reveals five major themes within this overarching theme: initial excitement, dependence and overreliance, loss of skills and agency, skepticism and critical reflection, and behavioral adjustment. This highlights a shift in students' perspectives on ChatGPT and other AI tools, from an optimistic attitude to a more skeptical and pessimistic one. Figure 1 illustrates the themes and sub-themes gleaned from the data.

The data reveal that because ChatGPT and other similar AI tools are perceived as convenient and time-saving, as they are thought to offer quick solutions, students initially had an enthusiasm for LLMs like ChatGPT. One reason that sparked this enthusiasm was perceived ease and efficiency. Students appreciate the fact that it can do a job, initially requiring half an hour to complete, such as composing a text, in a matter of seconds. Thus, they adopt a pragmatic approach, focusing on quick and efficient task completion to save the day. They consider removing the burden from their shoulders so they would not tire themselves out, as an important asset, as evident in the following quotes from the data.

It turns an hour's work into something that can be done in 10 minutes.

It actually relaxes me a little. I can do it too, but let me have it do it, so I don't get tired.

I have a very easy resource at my fingertips.

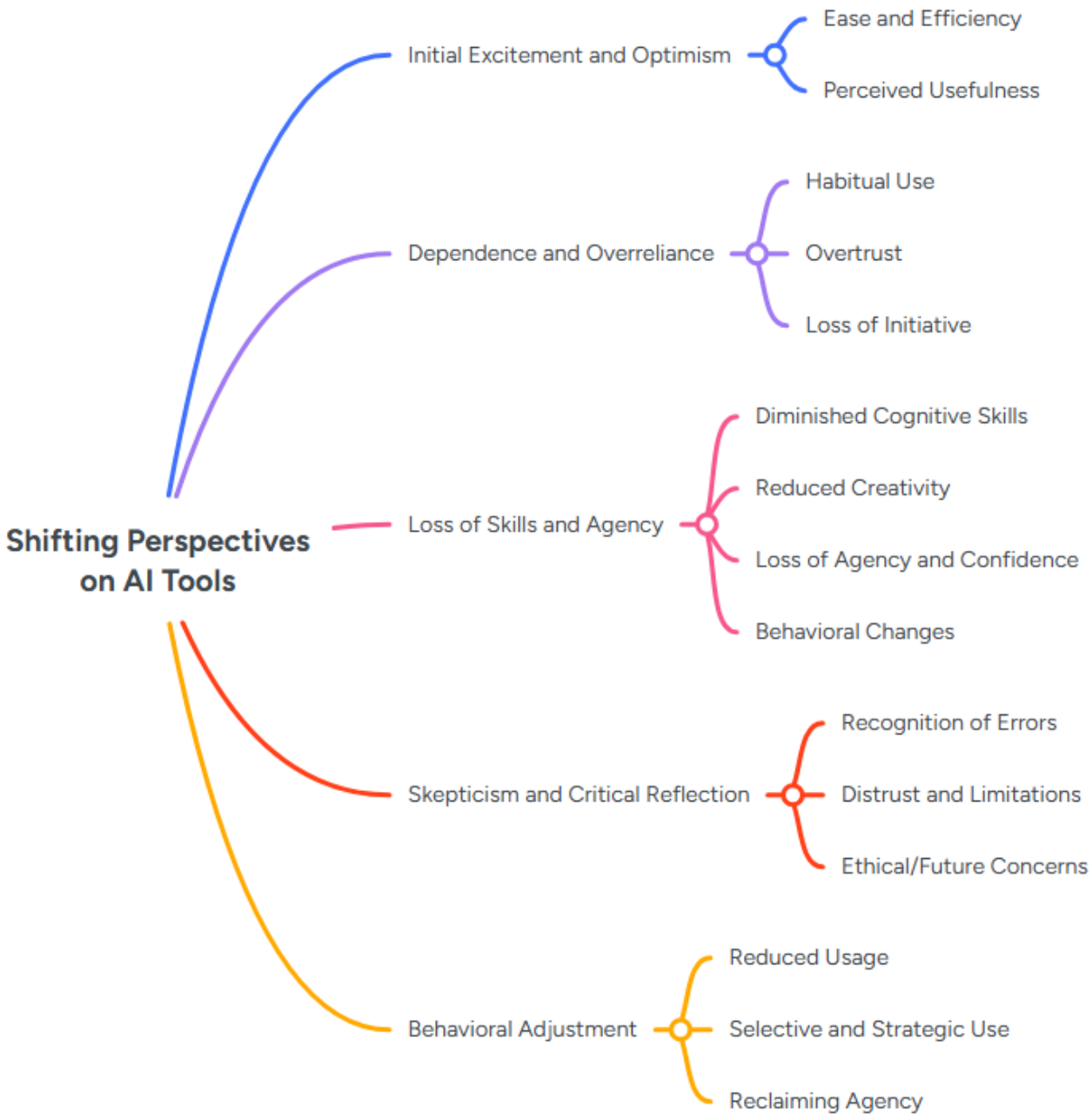
Students also perceive AI tools as useful in different respects. For some students, they help broaden perspectives and look at an issue from different perspectives that they would not otherwise do so, while for others, they act as a guide and a scaffolding tool. They also hint at improved performance through human-AI augmentation. The following remarks illustrate this point.

We can access anything we want, or when we can't solve a problem, we research it and it can generate a solution for us.

I was able to get productive results both when I lacked something and when I received support.

I think it is more effective. I don't know if I would think as effectively if I wrote and did it.

Figure 1: Thematic Analysis

However, solutions that appear effortless initially may entail greater long-term costs, and the ease one feels excited about may obscure long-term consequences, which is the case with this group of students, as the data reveal that they have grown an overreliance on AI tools, particularly ChatGPT. This overreliance has led to habitual use and a sense of dependency that can naturally undermine independence. Students feel that they have now complete dependence on AI tools even on “trivial things”. It even comes to a degree that students feel helpless and

cannot help but look at AI models even if they want to avoid them, as illustrated by the following comments.

I rely on it a lot; it gives me my answers.

You can no longer do anything on your own. You are dependent.

I use it a lot, but I don't want to use it a lot.

I can't help but ask, is this good?

One reason for this dependence is a choice of trust in AI models' capabilities. Students seem to perceive them as superior when they compare the tools to their own skills and abilities, which in turn leads to an overreliance on these digital instruments.

We believe in it because we see it as superior to us.

I trust it because, at that moment, I believe it can get my job done.

A negative consequence of this habitual use and dependence is that students seem to have experienced a loss of initiative. They want to start a task or a project, but they cannot. The following comments better depict this finding

You want it to take the first step; it takes that first thing from you.

I want to do it, but I can't write because my head is there (on ChatGPT).

Another major theme that emerge from the data is loss of skills and agency, which appears as diminished cognitive skills and reduced creativity. The pattern here is that the excitement about the tool leads to habitual use and overreliance on it, which, in turn, leads to a perceived loss of skills and agency by this group of students. These students feel that they can no longer think deeply or critically about an issue due to the overuse of AI tools. The following remarks illustrate this finding.

It's like I lost my capacity for critical thinking.

Critical thinking just doesn't exist anymore.

We can no longer think deeply about things.

A related sub-theme gleaned from the data is reduced creativity. Students feel that because they use ChatGPT and other AI tools so often, they do not feel they can exercise their creativity, and this situation also leads to reduced productivity. They do not feel they can come up with creative ideas and produce something original as can be seen in the following comments.

I think it has dulled my creativity and stuff.

I feel like it's taking some of our creativity away.

We're not productive either.

A stronger interpretation of their reduced skills is depicted in how the students feel that they have become like robots. They do not feel they can make decisions anymore, and there are emotional ramifications of this experience, as evident in students' comments. For example, students compare how they used to be able to do things and feel a sense of achievement and confidence, to how they cannot make choices, do things, and do not feel those positive emotions anymore. They even seem to feel some regret about having ChatGPT or tools like that do the tasks they are supposed to be doing themselves. The following quotations reflect these points.

I could say I've become like a robot, because after a while, I stop thinking.

You don't have your own decision; if it likes it, then I like it too, and if it doesn't, then I don't either.

I used to feel more confident when I did it myself.

I don't feel like I've accomplished anything.

I have more of a negative feeling.

I actually feel a little sad.

Students seem to face behavioral changes. They feel that they have lost interest in things, and it has changed their study habits. They used to be interested in writing to improve their writing skills, but they do not seem to do that anymore. They feel that they have become rather lazy. They even use AI to perform their daily activities, which altogether indicates a degree of change in students' behaviors.

My interest (in things) has also decreased.

I used to write a lot continuously to improve my writing without using any artificial intelligence at all.

Back in prep school, if we had to write two or three pages, we'd just do it without thinking much—like, 'Whatever, just write it.' But now, if someone told me to write three pages, I'd be like, 'Who is going to bother?' We've entered that mindset.

You are doing something, you are going to cook, what should I do? Don't ask ChatGPT about cooking, don't do that, you will eat the food.

Skepticism and critical reflection is another theme that emerges from the data. As they engage with ChatGPT, students seem to have developed a growing awareness of its limitations. For example, they are now aware that the tool can make mistakes and give incorrect information, as evident in the following remarks.

It doesn't give very accurate answers.

It gives false information in Turkish.

You get the wrong information and pass on the wrong information. That way, they think that the information is correct and learn it.

Students also feel that they can not trust the tools after seeing the limitations, which is a shift in some students' perspectives. They also realize that other limitations and detrimental effects of the tools. For example, they acknowledge that engaging with AI tools does not lead to learning and retention. The following quotations reflect this finding.

I don't trust everything it says.

That knowledge just flies away with it. It doesn't stick much, which might be because I'm not focusing enough.

It doesn't really have a positive effect on me. It is very harmful in general.

After experiencing and contemplating the effects of using AI tools, students express some ethical concerns such as using the tools wrong and having everything done by them and they even draw a dystopian future image, highlighting that people will not be able to utilize even the simplest commands in their brains in the future because they will not have critical or analytical thinking skills.

Now, we can't distinguish the truth. If this has happened in just two years, I don't know what will happen in five years. Honestly, I don't think it will get any better.

Actually, I'm using it quite wrong.

If they (future generations) use it, I really don't think (they will develop critical and analytical thinking), because it does the criticizing, makes decisions instead of you, does everything — you just write, you don't do anything.

Even the simplest commands won't be used in their brains.

Students' experiences and perceptions of the AI tools and their negative effects further fuel their attempts to mitigate their negative effects by reducing usage. They seem to make this conscious choice to eliminate some of the detriments of such tools.

I reduced ChatGPT usage a lot.

I asked it about everything. That's why I actually quit using it.

Like before, now I type it into Google and search from different sources and sites.

In addition to reduced usage, students also take a different route where they chose to use it selectively and strategically rather than for any purpose, even for the simplest things.

If you have no prior knowledge about a topic, I believe you shouldn't use ChatGPT to work on it. Ideally, you should have at least 50% understanding of the subject so that you can recognize any inaccuracies or misleading information.

I won't use it academically, but I will use it in daily life.

You can use it as a support tool for things you already know.

Right now, it's no different from Google for me.

The final phase of this experience is reclaiming agency. There seem to have been tipping points for some students when they realized they lost their agency and decided to change the course of action, and began to initiate and complete work on their own.

It actually relaxes us a little bit, we say, "I can do it too, let him do it so that I don't get tired", but after a while, we should be able to do it. I think we should try.

It's gotten to the point where, for example, you ask it to write something, but then you're supposed to write it yourself, "write it as if you were a human". I even started making it do that part for me. I said to myself, 'This is too much. It can't go on like this anymore.'

I asked it to 'write like a student.' I looked at it and said, 'Okay, I'll do this myself now.' I'm a student, and no one can do it better than me'. But then I saw it writing like I was a student. I thought to myself, 'What are you doing?' I said to myself 'Don't do it to this degree.' It gave me everything, so I read it and wrote my comments. That day, I said, 'I'm really leaving this. That's it."

I already had the template you gave me from last year, so I just filled it in with my own content.

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

Students' initial excitement seems to be in part replaced with growing awareness of capabilities, limitations, and negative effects, leading to behavioral adjustments. As revealed by the findings of the study, students found AI superior to themselves and attributed greater capabilities to AI tools, at least initially. This can be seen as a threat over the long haul because when such AI tools are commonly used, "the danger of attributing advanced intelligence to simple behaviors increases significantly" (Joublin et al., 2023, p. 24). Thus, the findings somewhat resonate with this caution.

This positive perception led to continuous use, which led to a dependence or overreliance on AI tools. A ramification of this extended use and overreliance was the perceived loss of higher-order thinking skills as students felt that they could no longer think deeply or critically. This finding is in line with concerns sometimes raised in the literature on novel AI tools like ChatGPT (e.g. Joublin et al., 2023; Kosmyna et al., 2025; Ray, 2023; Zhai et al., 2024). An implication of this is that tasks expected from the students may need to have characteristics of AI-augmented rather than AI-replaced tasks, where students could be asked to evaluate AI output and how they have made use of it.

Another finding of this study that is noteworthy is the negative appraisal and negative emotions of AI tools. Students expressed that they experienced negative emotions such as sadness, and also lost some positive feelings such as confidence and a sense of achievement due to overreliance on such tools. This is somewhat in contrast with the findings of previous studies (e.g. Chen & Hu, 2023; Limna et al., 2023; Ravšelj et al., 2025). However, the cited studies were conducted not too long after the inception of ChatGPT and were not likely influenced by extended use. In this study, however, the students have had an experience using it nearly all through their college education, since they were in their freshman year when ChatGPT was

released. This might suggest that extended experience may affect students and their perceptions in different ways, leading to a shift from an initially positive outlook to a critical one.

When students use the tools on their own, shape and manage their own engagement with the tools, this may have detrimental effects on them as suggested by earlier studies cited above and by the findings of the current study. This suggests that students may need guidance and training on how to better utilize these AI tools without compromising their academic skill sets and their agency. Therefore, educators and educational institutions may need to consider ways in which such guidance and training can be provided to students, which may resonate with AI literacy and competence frameworks (e.g. Ng et al., 2021; UNESCO, 2024). They can integrate know-how into the curriculum about when to use AI, how to evaluate AI outputs, and the like.

The study, however, was conducted with a small and homogeneous sample in a specific setting, so the results may not have applicability in diverse settings. Still, it has the potential to highlight the possible consequences of the overapplication of AI tools for educational purposes. Further research can investigate the phenomenon in diverse settings. Research can also investigate the formative roles instructors can play to enhance students' experiences with AI tools without losing skills and agency. Considering the effects of AI can be dynamic, as implied in the findings of this study, especially as they contrast the findings of earlier studies, there is a need for longitudinal studies to map if and how perceptions evolve with continuous exposure. As AI tools turn from simply a novelty into an integral part of education, this study highlights the need to balance the use of the tools to ensure they enhance rather than disrupt the skills they are expected to help develop.

REFERENCES

Abbas, M., Jam, F. A., & Khan, T. I. (2024). Is it harmful or helpful? Examining the causes and consequences of generative AI usage among university students. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, *21*(1), 10. https://doi.org/10.1186/s41239-024-00444-7

Ali, D., Fatemi, Y., Boskabadi, E., Nikfar, M., Ugwuoke, J., & Ali, H. (2024). ChatGPT in Teaching and Learning: A Systematic Review. *Education Sciences*, *14*(6), 643. https://doi.org/10.3390/educsci14060643

AlZu'bi, S., Mughaid, A., Quiam, F., & Hendawi, S. (2024). Exploring the capabilities and limitations of ChatGPT and alternative big language models. *Artificial Intelligence and Applications*, *2*(1), 28-37. https://doi.org/10.47852/bonviewAIA3202820

Al Yakin, A., Apriani, E., Elngar, A. A., Muthmainnah, M., & Obaid, A. J. (2023). Transforming Online Learning Management: Generative Models on ChatGPT to Enhance Online Student Engagement Scale (OLE). *Idarah (Jurnal Pendidikan Dan Kependidikan)*, *7*(2), 135–148. https://doi.org/10.47766/idarah.v7i2.1514

Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: Perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20*(1), 43. https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8

Chen, K., Tallant, A. C., & Selig, I. (2024). Exploring generative AI literacy in higher education: Student adoption, interaction, evaluation and ethical perceptions. *Information and Learning Sciences, 126*(1/2), 132-148. https://doi.org/10.1108/ILS-10-2023-0160

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education (8th ed.)*. Routledge.

DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical education, 40*(4), 314-318. https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x

Dornyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics*. Oxford University Press.

Haleem, A., Javaid, M., & Singh, R. P. (2022). An era of ChatGPT as a significant futuristic support tool: A study on features, abilities, and challenges. *BenchCouncil Transactions on Benchmarks, Standards and Evaluations, 2*(4), 100089. https://doi.org/10.1016/j.tbench.2023.100089

Hasanein, A. M., & Sobaih, A. E. E. (2023). Drivers and consequences of ChatGPT use in higher education: Key stakeholder perspectives. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 13*(11), 2599-2614. https://doi.org/10.3390/ejihpe13110181

Heaven, W. D. (2023). ChatGPT is everywhere. Here's where it came from. *MIT Technology Review, 10*.

Heidari, A., Navimipour, N. J., Zeadally, S., & Chamola, V. (2024). Everything you wanted to know about ChatGPT: Components, capabilities, applications, and opportunities. *Internet Technology Letters, 7*(6), e530, 1-6. https://doi.org/10.1002/itl2.530

İpek, Z. H., Gözüm, A. I. C., Papadakis, S., & Kallogiannakis, M. (2023). Educational Applications of the ChatGPT AI System: A Systematic Review Research. Educational Process: International Journal, 12(3), 26-55. https://doi.org/10.22521/edupij.2023.123.2

Joublin, F., Ceravola, A., Deigmoeller, J., Gienger, M., Franzius, M., & Eggert, J. (2023). A glimpse in ChatGPT capabilities and its impact for AI research. *arXiv preprint arXiv:2305.06087*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.06087

Karataş, F., Abedi, F. Y., Ozek Gunyel, F., Karadeniz, D., & Kuzgun, Y. (2024). Incorporating AI in foreign language education: An investigation into ChatGPT's effect on

foreign language learners. *Education and Information Technologies, 29*(15), 19343–19366. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12574-6

Kosmyna, N., Hauptmann, E., Yuan, Y. T., Situ, J., Liao, X. H., Beresnitzky, A. V., ... & Maes, P. (2025). Your brain on ChatGPT: Accumulation of cognitive debt when using an AI assistant for essay writing task. *arXiv preprint arXiv:2506.08872*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.08872

Koubaa, A., Boulila, W., Ghouti, L., Alzahem, A., & Latif, S. (2023). Exploring ChatGPT capabilities and limitations: A survey. *IEEE Access, 11*, 118698-118721. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3326474

Limna, P., Kraiwanit, T., Jangjarat, K., Klayklung, P., & Chocksathaporn, P. (2023). The use of ChatGPT in the digital era: Perspectives on chatbot implementation. Journal of Applied Learning and Teaching, 6(1), 64-74. https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.32

Lo, C. K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? A rapid review of the literature. *Education Sciences, 13*(4), 410. https://doi.org/10.3390/educsci13040410

Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., & Qiao, M. S. (2021). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 2*, 100041. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100041

Perkins, M. (2023). Academic Integrity considerations of AI Large Language Models in the post-pandemic era: ChatGPT and beyond. Journal of University Teaching and Learning Practice, 20(2). https://doi.org/10.53761/1.20.02.07

Ravšelj, D., Keržič, D., Tomaževič, N., Umek, L., Brezovar, N., A. Iahad, N., ... & Aristovnik, A. (2025). Higher education students' perceptions of ChatGPT: A global study of early reactions. *PLOS One, 20*(2), e0315011. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0315011

Ray, P. P. (2023). ChatGPT: A comprehensive review on background, applications, key challenges, bias, ethics, limitations and future scope. *Internet of Things and Cyber-Physical Systems, 3*, 121-154. https://doi.org/10.1016/j.iotcps.2023.04.003

Rejeb, A., Rejeb, K., Appolloni, A., Treiblmaier, H., & Iranmanesh, M. (2024). Exploring the impact of ChatGPT on education: A web mining and machine learning approach. The International Journal of Management Education, 22(1), 100932. https://doi.org/10.1016/j.ijme.2024.100932

Song, N. (2024). Higher education crisis: Academic misconduct with generative AI. *Journal of Contingencies and Crisis Management, 32*(1). https://doi.org/10.1111/1468-5973.12532

Tracy, S.J. (2020). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact (2nd ed.)*. John Wiley & Sons.

UNESCO. (2024). *AI competency framework for students.* https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391104

Wiredu, J., Kumi, M., & Ademola, P. H. (2023). An investigation on the characteristics, abilities, constraints, and functions of artificial intelligence (AI): The age of ChatGPT as an essential ultramodern support tool. *Information and Management*, *108*(3), 62614-62620. https://doi.org/10.37118/ijdr.26689.05.2023

Yang, X., Wang, Q., & Lyu, J. (2024). Assessing ChatGPT's educational capabilities and application potential. *ECNU Review of Education*, *7*(3), 699-713. https://doi.org/10.1177/20965311231210006

Zhai, C., Wibowo, S., & Li, L. D. (2024). The effects of over-reliance on AI dialogue systems on students' cognitive abilities: A systematic review. *Smart Learning Environments*, *11*(1), 28. https://doi.org/10.1186/s40561-024-00316-7

FEN ÖĞRETİMİNDE TERSİNE MÜHENDİSLİK ETKİNLİĞİ: BOZUK TELESKOPLAR

Öğrenci, Merve BİLGİÇ

Kırıkkale Üniversitesi, merveyilmazer0@gmail.com - 0000-0002-3103-5202

Prof. Dr. UĞUR SARI

Kırıkkale Üniversitesi, usari05@yahoo.com - 0000-0002-3469-8959

ÖZET

Bu çalışmada STEM eğitiminin bir parçası olarak bir tersine mühendislik uygulaması etkinliğinin geliştirilmesi ve uygulama sürecinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Etkinlik 2024-2025 eğitim öğretim yılında Kırıkkale'de bir özel okulda öğrenim gören on altı 7.sınıf öğrencisiyle Fen Bilimleri dersi "Güneş Sistemi ve Ötesi" ünitesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Uygulama öncesinde öğrenciler tersine mühendislik tasarım süreci ve uygulama aşamaları hakkında bilgilendirilmiştir. Süreçte bilgi işlemsel düşünme ile tersine mühendislik tasarım sürecini kapsayan bir etkinlik kılavuzu oluşturulmuş ve öğrencilere dağıtılmıştır. Öğrencilere tersine mühendislik tasarım sürecini aktifleştirmeleri için bozuk halde olan bir teleskop ile gerçek yaşam problemi verilerek derse başlanmıştır. Öğrenciler etkinlik kılavuzunda belirtilen tersine mühendislik süreci aşamalarını uygulamalı şekilde gerçekleştirmişlerdir. Süreç boyunca öğrenciler teorikte var olan bilgileri deneyimleyerek teyit edip, ulaştıkları bilgilerle de yeni tasarımlarında kullanacakları beceriyi de kazanmışlardır. Bununla birlikte öğrencilerin etkinliğe olan istekleri Fen Bilimleri dersi ve mühendisliğe karşı olan ilgi ve tutumlarını da etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Fen Eğitimi, Tersine Mühendislik, Bilgi İşlemsel Düşünme, Teleskop, Tasarım

1.GİRİŞ

yüzyılda yaratıcılık, küresel rekabetin temel unsurlarından biri hâline gelmiş ve bireylerin karşılaştıkları karmaşık sorunların üstesinden gelebilmeleri için gerekli bir yetkinlik olarak ön plana çıkmıştır (Vincent-Lancrin vd., 2019). Yaratıcı düşünme, bireysel katılımı içeren zihinsel bir süreç olup, bireyin üstbilişsel kapasitesini, akademik başarısını, kariyer gelişimini ve sosyal katılımını destekleyen yaratıcı faaliyetleri ifade eder (Israel-Fishelson & Hershkovitz, 2022). Brookhart (2010) yaratıcılığı, fikirleri alışılmadık biçimlerde bir araya getirme ve yeni ürünler ortaya koyma süreci olarak tanımlarken, Craft (2003) ise bu kavramı bireyin hayal gücünü, kendini ifade etme becerisini ve zihinsel kapasitesini kullanabilme yetisi olarak açıklamaktadır. Her ne kadar yaratıcılık ve yaratıcı düşünme kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da, aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Yaratıcılık hem zihinsel hem performansa dayalı etkinlikleri kapsarken; yaratıcı düşünme daha çok zihinsel süreçleri ifade etmektedir. Bu doğrultuda yaratıcılık bir ürün, yaratıcı düşünme ise bu ürünün oluşumunu sağlayan bilişsel süreçler olarak değerlendirilmektedir (Kim, 2011).

Teknolojik gelişmelerle birlikte bireylerin karşılaştığı problemler hem çeşitlenmekte hem de daha karmaşık hâle gelmektedir. Bu nedenle, problem çözme becerisi günümüzde her bireyin sahip olması gereken temel becerilerden biri olarak kabul edilmektedir (Özsoy, 2014). Dijital teknolojilerin yaşamın her alanına nüfuz etmesi, problem çözme süreçlerinde teknolojiden yararlanma gerekliliğini doğurmuştur. Bu kapsamda, bilgisayar kavram ve süreçlerine dayalı problem çözme biçimi olarak tanımlanan bilgi işlemsel düşünme (BİD), 21. yüzyılın temel becerileri arasında yer almaktadır (Gülbahar, Kert & Kalelioğlu, 2019). Uluslararası literatürde "computational thinking" olarak geçen bu kavram, ulusal çalışmalarda "bilgisayarca düşünme", "bilgi işlemsel düşünme" veya "hesaplamalı düşünme" gibi çeşitli terimlerle ifade edilmiştir (Kalelioğlu & Gülbahar, 2015; Oluk, 2017; Özçınar & Öztürk, 2018). Bu çalışmada "bilgi işlemsel düşünme (BİD)" ifadesi tercih edilmiştir. Kavram ilk olarak Papert tarafından ortaya atılmış ve BİD becerilerinin günlük yaşama entegrasyonunun önemi vurgulanmıştır (Papert, 1980; Akt. Üzümcü & Bay, 2018). BİD; yaratıcılık, algoritmik düşünme, eleştirel düşünme, problem çözme, iş birliğine dayalı düşünme ve iletişim becerilerinin birleşimi olarak tanımlanmaktadır (ISTE, 2015).

STEM eğitimi son 20 yıldır eğitim alanında yoğunca araştırılan ve üretken bireyler yetiştirme hedefiyle ülkelerin politikalar ürettiği disiplinlerarası bir eğitim yaklaşımıdır. Disiplinler arası yaklaşımların, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırarak yaratıcılıklarını ve problem çözme becerilerini geliştirdiği görülmektedir (Bernstein vd., 2022). Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinin bütünleştirilerek öğretilmesini hedefleyen bu yaklaşımda mühendislik ve tasarım süreci önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda mühendislik eğitiminde kullanılan "Tersine Mühendislik Pedagojisi" (Reverse Engineering Pedagogy - REP), öğrencilerin mühendislik, fen bilimleri, matematik ve bilgisayar alanlarındaki bilgi ve becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Tersine mühendislik; öğrencilere mevcut ürünleri analiz etme, tasarım parametrelerini çıkarma ve uygulama yöntemlerini belirleme gibi görevler yoluyla iş birliğine dayalı öğrenme süreçlerini desteklemektedir (Zhong vd., 2022).

Bu çalışmada, disiplinler arası bir yaklaşım olan STEM'in mühendislik tasarımı boyutu ile bilgi işlemsel düşünme becerisi temel alınarak, tersine mühendislik aşamalarını içeren özgün bir etkinlik tasarlanmış ve 7. sınıf öğrencileriyle uygulanmıştır. Etkinlik sürecinde öğrencilerin yaratıcı düşünme, problem çözme ve teknolojiyi kullanma becerilerini nasıl geliştirdikleri değerlendirilmiş ve elde edilen öğrenme çıktıları raporlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma tersine mühendislik tasarım sürecinin fen bilimleri dersiyle bütünleştirilmesine yönelik bir etkinlik geliştirme çalışmasıdır. Etkinlik, ortaokul 7.sınıf seviyesinde "Güneş Sistemi ve Ötesi" ünitesinde yer alan "Gökyüzü Gözlem Araçları" isimli konuyu kapsamaktadır. Etkinlik kazanımı güncel fen bilimleri programında yer alan "*F.7.1.4. Teleskobun yapısını ve ne işe yaradığını açıklar.*"(MEB, 2018) şeklindedir.

Etkinlik, 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz dönemi içerisinde Orta Anadolu bölgesinde yer alan bir özel okulun 7.sınıf seviyesinde öğrenim gören 10'u erkek, 6'sı kız toplam 16 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Süreç içinde uygulanan etkinlik 4 ders saatinde (4×40) ve 4 kişilik gruplar halinde gerçekleştirilmiştir.

Etkinlikte kullanılan araç-gereçler

Araştırmacılar tarafından hazırlanan "Bozuk Teleskoplar" adlı etkinlik çalışma kağıdı,
Öğretim materyalleri; akıllı tahta, bilgisayar, bozuk teleskop

Kırtasiye malzemeleri; ince kenarlı mercek, silindir şeklinde rulo kağıt, ince tahta çubuk, bant, yapıştırıcı, tasarım görselini iyileştirmek için renkli kağıt ve boya kalemleri

3. BULGULAR

Bu bölümde etkinlik uygulama süreci ayrıntılı olarak verilmektedir. Etkinlik uygulama basamakları, yapılan çalışmalar ve tersine mühendislik aşamaları örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Etkinlik öncesinde öğrenciler tersine mühendislik tasarım süreci hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bilgilendirme sonrasında "Tersine Mühendislik Nedir? Bir Mühendis Nasıl Çalışır?" adlı dokümanlar dağıtılmıştır. Etkinlik kağıdında ise günlük hayattan bir problem durumu verilerek tersine mühendislik tasarım süreci basamaklarından (Görsel 1) ilki ile derse başlanmıştır. Problem çözümüne yönelik bozuk olan bir teleskobun öğrenciler tarafından incelenmesi sağlanmıştır. Öğrencilerin problem durumunu anlayarak çözümüne ulaşmalarını sağlayacak "*Teleskobun temel yapısındaki kısımları söyleyebilir misin*?" ,"*Bu teleskopta görüntü oluşuyor mu?*" gibi sorular yöneltirmiştir. Öğrencilerin var olan teleskop üzerindeki gözlemlerini gerçekleştirmeleri ve teleskop parçalarını söküp takarak tüm parçaları incelemeleri sağlanmıştır. Söküp deforme ettikleri parçaların ise teleskopta ne işe yaradığı ve geliştirmek için neler yapılabileceği grup arkadaşlarıyla tartışmış, araştırma yaparak tasarım geliştirmek için sonuç çıkarmışlardır. Öğrencilerden elde ettikleri sonuçlar doğrultusunda probleme yönelik tasarımı çizmeleri, yaptıkları tasarımda ne gibi değişiklikler yaptıkları/yapmak istedikleri sorulmuştur. Ürünü yeniden tasarladıktan sonra tersine mühendisliğin rapor oluşturma ve yeniden tasarım basamağı gerçekleştirilmiştir.

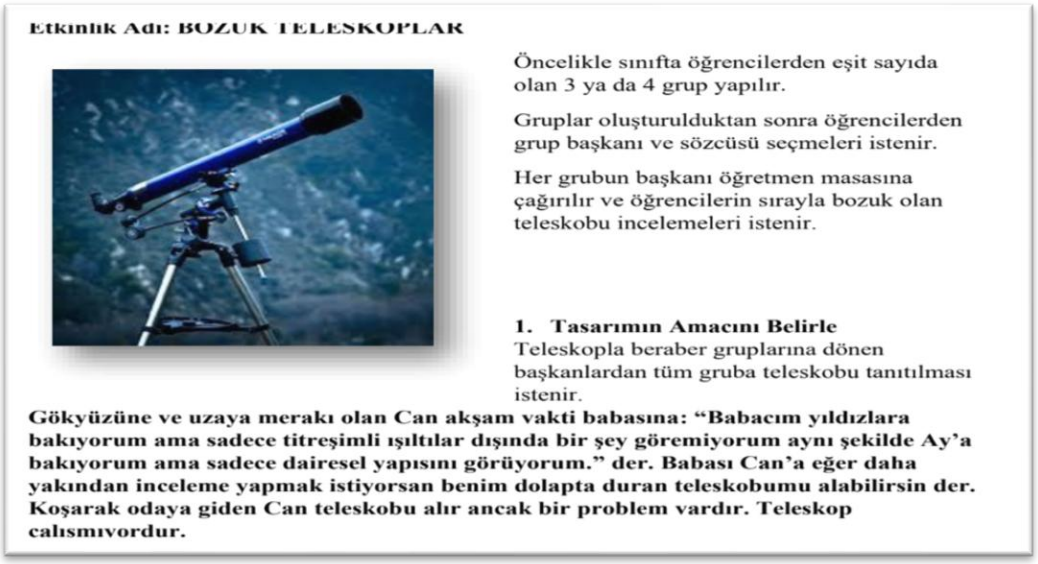

Görsel 1. Tersine Mühendislik Aşamaları(Thayer, 2017)

Aşağıda tersine mühendislik tasarım süreci aşamaları ve bu aşamalarda gerçekleştirilen çalışmalar ayrıntılı olarak verilmiştir:

Tasarımın Amacını Belirleme

Tersine mühendisliğin ilk aşamasında tasarımın amacının belirlenmesi ve araştırma sorgulama süreci yürütülür. Bu aşamanın gerçekleştirilmesi için öğrencilere günlük hayatta karşılaşabilecekleri bir yaşam problemi (bkz.Görsel 2) verilmiştir. Problemi anlayabilmeleri için sorular yöneltilerek grup arkadaşlarıyla çözüme yönelik görüşlerin paylaşılması istenmiştir.

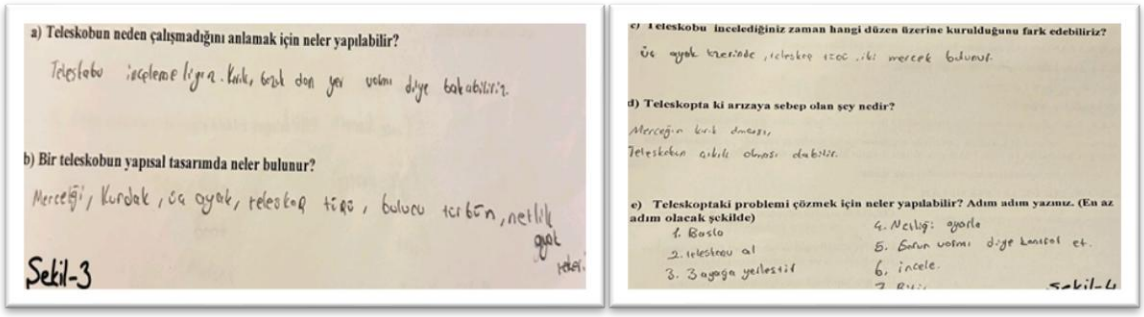

Görsel 2. Gerçek yaşam problem durumu

Öğrenciler verilen problem durumunu okuyup anlamlandırdıktan sonra ek sorular sorulmuştur:

Teleskobun neden çalışmadığını anlamak için neler yapılabilir?
Bir teleskobun yapısal tasarımında neler bulunur?
Teleskobu incelediğiniz zaman hangi düzen üzerine kurulduğunu fark edebiliriz?
Teleskopta ki arızaya sebep olan şey nedir?
Teleskoptaki problemi çözmek için neler yapılabilir? Adım adım yazınız (En az 5 adım olacak şekilde)

Öğrencilerin bu sorulardan bazılarına verdikleri cevaplar **Görsel 3** verilmiştir.

Görsel 3. Öğrenci cevaplarından örnekler.

Öğrenciler var olan problem durumuna yönelik teleskobu incelediklerinde, göz merceği kısmında ki merceğin olmadığını aynı zamanda teleskop tüpünün de yerine tam oturmadığını fark etmiş grup arkadaşları ile bu durum üzerine konuşup yeni tasarımlarında kaç mercek kullanacaklarını ve teleskoptaki merceklerin nerede yer alacağını tartışarak tersine mühendislik tasarım sürecini başlatmışlardır.

Nasıl Çalıştığını Gözlemle

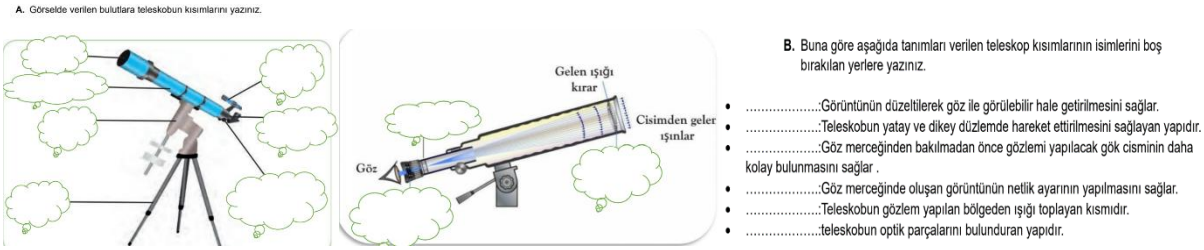
Bu aşamada verilen problem durumundan yola çıkarak öğrencilerin teleskobu incelemeleri istenmiştir (**Görsel 4**).

Görsel 4. Teleskopun nasıl çalıştığını gözlemleme çalışması

Sökme/Deforme Etme

Öğrenciler nasıl çalıştığını anlama basamağında edindikleri bilgilerden yola çıkarak bozuk olan teleskobu söküp deforme etmişlerdir. Teleskobun yapısal tasarımında neler olduğunu net bir şekilde gözlemleme fırsatı elde etmişlerdir. Öğrenciler sökme işlemlerini yaparken öğretmen de konu kazanımından yola çıkarak sorular sormuş ve bir etkinlik kağıdıyla(bkz.**Görsel 5**) konuyu pekiştirmeleri istenmiştir.

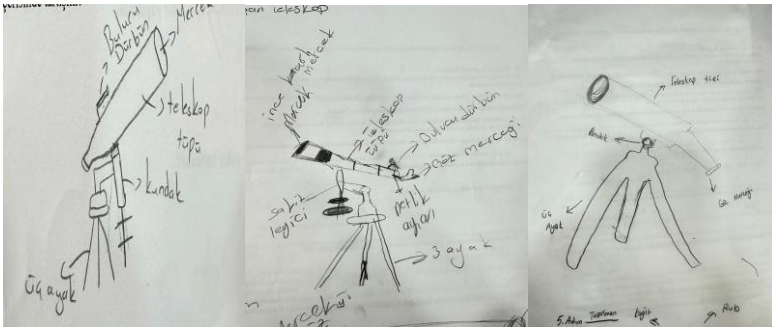

Görsel 5. Sökme/deforme etme sürecinde yapılan çalışmaya ait görsel

Analiz Etme

Öğrencilerden süreç başından itibaren kurulan düzeneğin neden yapıldığı bu düzeneğin değiştirilmesi halinde en az ürünle nasıl tekrar kurulabileceği, nasıl daha kullanışlı olabileceği ve düzeneğin kurulması halinde kazaya sebebiyeti nasıl en aza indirgeyebileceği grup arkadaşları içinde tartışıldı.

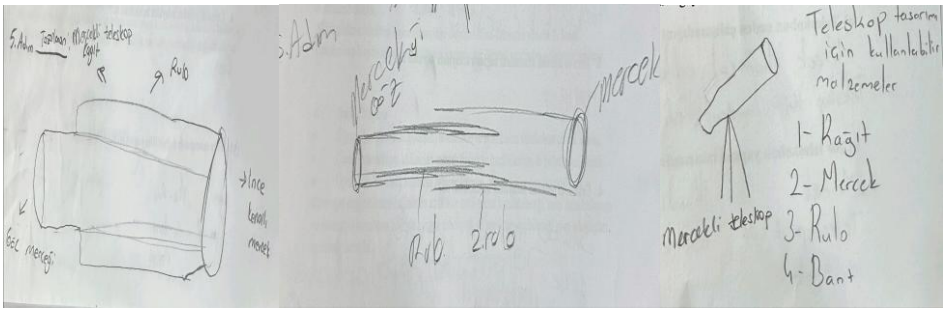
Tersine mühendisliğin analiz yapma aşamasında öğrencilerden mevcut(bozuk) teleskobun çizimi(bkz. **Görsel 6**) istendi. Öğrenciler Teleskopta iki tane mercek yer alması gerektiği ve bunların ince kenarlı mercek yapısında olduğunu keşfettiler.

Görsel 6. Öğrencilerin teleskop çiziminden örnekler

Raporlaştırma/Yeniden Tasarım

Analiz süreci bittikten sonra öğrenciler düzeneği kendi tasarladıkları(bkz.**Görsel7**) şekilde yeniden kurmuşlardır. Süreç sonunda öğrendikleri bilgiler ile kullanılan teleskobun hangi türe ait olduğunu özellikleriyle beraber çizmeleri ve rapora eklemeleri istenmiştir.

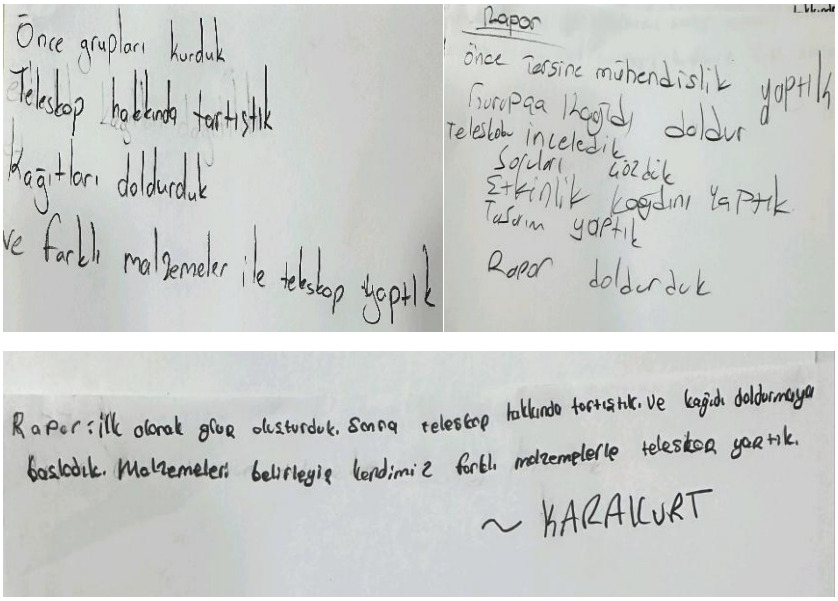
Görsel 7. Öğrenci çizimlerinden örnekler

Öğrenciler yaptıkları çizimlerden yola çıkarak kendi tasarımları olan teleskopları getirdikleri malzemeler ile yapmışlardır. Bu tasarımlar **Görsel 8**'de verilmiştir.

Görsel 8. Öğrencilerin tasarladığı teleskoplardan örnekler.

Tasarım bittikten sonra öğrencilerin süreci değerlendirdikleri bir rapor yazmaları ve grup değerlendirme formunda(bkz.**Görsel 9**) yer alan sorulara cevap vermeleri beklenmiştir. Etkinlik bu süreçle birlikte tamamlanmıştır.

Görsel 9. Öğrenci çalışmalarından örnekler

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Tersine mühendislik tasarım süreci, var olan tasarımlarda olan problemlerden yola çıkarak yeni bir ürün/tasarım oluşturmak ya da var olan problemin çözümüne yönelik adımlar geliştirmeyi hedefler. Bu etkinlik var olan bir tasarımda ki problemden yola çıkarak yeni bir ürün tasarım

süreci geliştirmektir. Uygulama süreci boyunca öğretmen gözlemleri ve öğrenci ürünleri incelendiğinde, tersine mühendislik tasarım sürecinin öğrencilerin derse olan ilgisini artırdığı, iş birliği içinde çalışma kültürünü desteklediği ve problem çözme becerilerini aktif şekilde kullandırdığı görülmüştür. Özellikle grup çalışmaları sırasında öğrencilerin fikir alışverişinde bulunmaları, karar verme süreçlerine katılmaları ve birlikte üretme süreçlerine dahil olmaları dikkat çekici düzeydedir. Öğrenciler, teleskobun yapısını analiz ederken sadece teorik bilgiye bağlı kalmayıp, deneyimledikleri sorunlar üzerinden yaratıcı çözüm yolları geliştirmiştir. Bu durum, Demirel (2007) ve Brookhart (2010)'ın yaratıcı düşünme ile ilgili tanımlamalarıyla örtüşmekte ve öğrencilerin yaratıcı süreçlerde daha etkili olduklarını göstermektedir.

Etkinlikte bilgi işlemsel düşünmenin algoritmik düşünme boyutu da öne çıkmıştır. Öğrencilerin teleskobun parçalarını sistemli biçimde incelemeleri, işlevsel bozulmaları tespit etmeleri ve çözüm önerileri üretmeleri gibi süreçlerde bilgi işlemsel düşünme becerilerini ve özellikle algoritmik düşünme boyutunu kullanmışlar, bu süreç beceri gelişimi anlamında katkı sunmuştur. Bu bulgular, Gülbahar, Kert ve Kalelioğlu (2019)'nun vurguladığı gibi, teknolojik destekli düşünme becerilerinin fen eğitimine entegrasyonunun öğrenme süreçlerini derinleştirdiğini göstermektedir.

Bu çalışma, tersine mühendislik tasarım sürecinin Fen Bilimleri dersine entegre edilmesinin öğrencilerin derse olan ilgisini artırdığını, yaratıcı ve iş birliğine dayalı öğrenme ortamları oluşturduğunu ve bilgi işlemsel düşünmeyi geliştirebileceği yönünde izlenimler oluşturmuştur. Özellikle fen derslerinin çoğu zaman sınav odaklı ve teorik ağırlıklı işlenmesi, öğrencilerin dersten uzaklaşmasına neden olurken; bu tür yapılandırılmış ve yaşamla ilişkili etkinliklerin öğrenmeyi somutlaştırdığı ve öğrencileri sürece dâhil ettiği gözlemlenmiştir. Tersine mühendislik, fen bilimleri dersini teorikten çıkararak öğrencilerin aktif katılımını ve onların derse olan ilgilerini daha çok çekmeyi sağlamıştır.

Bu çalışmada etkinlik uygulama sürecine yönelik gözlem ve değerlendirmeler doğrultusunda aşağıdaki öneriler verilebilir:

Fen Bilimleri derslerinde tersine mühendislik temelli etkinliklere daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin hem bilimsel düşünme becerilerini hem de yaratıcılıklarını geliştirme açısından faydalı olacaktır.

Etkinliklerin bilgi işlemsel düşünme becerileriyle desteklenmesi, öğrencilere problem çözme sürecinde sistematik ve algoritmik düşünme alışkanlığı kazandırabilir.

KAYNAKÇA

Atmatzidou, S., & Demetriadis, S. (2023). Supporting the creativity of primary school students with reverse engineering pedagogy in robotics education. *Thinking Skills and Creativity, 50*, 101248.

Brookhart, S. M. (2010). *How to assess higher-order thinking skills in your classroom*. Ascd.

Craft, A. (2003). The limits to creativity in education: Dilemmas for the educator. *British journal of educational studies*, *51*(2), 113-127.

Gulbahar, Y., & Kalelioglu, F. (2015). Competencies for e-Instructors: How to qualify and guarantee sustainability. *Contemporary Educational Technology*, *6*(2), 140-154.

Gülbahar, Y., Kert, S. B., & Kalelioğlu, F. (2019). Bilgi işlemsel düşünme becerisine yönelik öz yeterlik algısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, *10*(1), 1-29.

Israel-Fishelson, R., & Hershkovitz, A. (2022). Studying interrelations of computational thinking and creativity: A scoping review (2011–2020). *Computers & Education*, *176*, 104353.

ISTE. (2015). CT leadership toolkit. Available at http://www.iste.org/docs/ctdocuments/ct-leadershipt-toolkit.pdf?sfvrsn=4.

Kim, K. H. (2011). The creativity crisis: The decrease in creative thinking scores on the Torrance Tests of Creative Thinking. *Creativity research journal*, *23*(4), 285-295.

Liu, X., Wang, X., Xu, K., & Hu, X. (2023). Effect of reverse engineering pedagogy on primary school students' computational thinking skills in STEM learning activities. *Journal of Intelligence*, *11*(2), 36.

Özçınar, H., & Öztürk, E. (2018). The scale of self-efficacy perception towards teaching computational thinking: A validity and reliability study. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, *30*(30), 173-195.

Özsoy, Y. (2014). Bilim ve sanat merkezi öğrenci, öğretmen ve velilerinin üstün yetenekli öğrenci kavramına ilişkin metaforları. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi (UYAD)*, *2*(1).

Thayer, K. (2017). How does reverse engineering work. *Retrieved February*, *6*, 2021.

Üzümcü, Ö., & Bay, E. (2018). Eğitimde yeni 21. yüzyıl becerisi: Bilgi işlemsel düşünme. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 1-16.

Vincent-Lancrin, S., González-Sancho, C., Bouckaert, M., De Luca, F., Fernández-Barrerra, M., Jacotin, G., ... & Vidal, Q. (2019). *Fostering Students' Creativity and Critical Thinking: What It Means in School. Educational Research and Innovation*. OECD Publishing. 2, rue Andre Pascal, F-75775 Paris Cedex 16, France.

Zhong, L., Yang, Y., Shu, L., Jiang, P., & Wei, H. (2022). A surrogate model-assisted robustness-oriented tolerance design method based on 'reverse model'. *Journal of Engineering Design*, *33*(7), 491-516.

FARKLI BÖLÜMLERDEKİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ KATI ATIK VE GERİ DÖNÜŞÜME YÖNELİK TUTUMLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, ELANUR ÇELİK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

eelanurcelikk@gmail.com - https://orcid.org/0009-0006-0412-0247

Prof.Dr.TOHİT GÜNEŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

tohitg@omu.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-9525-7081

ÖZET

Canlılar yaşamsal faaliyetlerini sürdürürken çevresinde atık oluşturmaktadır. Bu atıklar iyi yönetilip avantaj olarak kullanılmazsa çevreye, insan sağlığına, ekonomiye ciddi zararları olmaktadır. Atık yönetiminde de atılması gereken adımlardan biri toplumsal olarak katı atık ve geri dönüşüme yönelik bilinçli olup olumlu tutum geliştirebilmektir. Bu sebeple de toplumların eğitimi için küçük yaşta başlanarak yani okul öncesi dönemden başlayarak eğitim verilmesi etkili olacaktır. Bu düşünceler doğrultusunda da okul öncesi dönemden ortaokul sonuna kadar çevre konusunda öğrenciler üzerinde etkili olabilecek öğretmen adaylarının tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilgisi öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm konusuna yönelik tutumları incelenmiştir. Öğretmen adaylarının tutumlarının branşlarına, sınıf düzeyine, cinsiyetlerine veya yaşadıkları yerlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama modeli kullanılan çalışmamızda okul öncesi öğretmenliğinden 180, sınıf öğretmenliğinden 183 ve fen bilgisi öğretmenliğinden 130 kişi olmak üzere toplam 493 öğretmen adayı katılmıştır. Veri toplama aracı olarak Karatekin (2013) tarafından geliştirilen "Öğretmen Adayları İçin Katı Atık ve Geri Dönüşüme Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının branşlarına, cinsiyetlerine ve yaşadıkları yere göre anlamlı bir fark bulunurken sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Katı Atık, Geri Dönüşüm, Tutum

1. GİRİŞ

Tüm canlılar yaşamını sürdürdüğü çevresiyle etkileşim halindedirler. Bu etkileşim sonucunda çevrelerinde çeşitli değişikliklere neden olurlar. Canlılar içerisinde özellikle insanların gerek çevreleriyle gerek doğayla olan ilişkilerinde çok önemli sonuçlar ortaya çıkmış olup bu sonuçlarla ilgili bilimsel çalışmalar önemli yer tutmaya başlamıştır. İnsanların doğaya hükmetme çabaları, bitmek tükenmek bilmeyen istekleri, sınırsız tüketimleri ve oluşturdukları atıklar sebebiyle günümüzde büyük çevre sorunlarına neden olmaktadır. Bu sorunların azaltılması ya da çözülmesi konusunda da yine insanların bilinçli olup olmamaları, farkındalıkları nasıl tutum sergileyecekleri çok önemlidir. İnsanların çevreye yönelik bilinci ve farkındalığı edinmelerine yardımcı olma biçiminde tanımlanan aynı zamanda çevre eğitiminin bir bileşeni olan çevreye yönelik farkındalık düzeyi (Braus,1995), bireylerin tutum ve davranışları üzerinde etkilidir ve yüksek farkındalık düzeyine sahip bireyler doğru tutum ve davranışları sergilemektedir (Hutton ve Baumeister, 1992). Bu durumların olumlu etkiler gösterebilmeleri için de toplumların çevre konusunda eğitilmesi gereklidir. Bu sebeple eğitim-öğretim ortamlarında toplumların geleceğinde kritik ve etkili bir rol üstlenen öğrenciler, çevre konusunda bilinçlendirilmekte ve bu amaç doğrultusunda çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir (Aslan Efe ve Baran, 2020).

Doğada yaşayan insan dışındaki diğer canlılar geri dönüştürülemeyen atık bırakmazlar. Bu nedenle tüm atık süreçleri insanlar ve insanların eğitim durumlarıyla ilişkili olarak yürütülmekte olup atık yönetimine yönelik olumlu tutum geliştirmek amacıyla eğitim çalışmalarına devam edilmektedir. Oluşan atıkların önemli çevre sorunlarına neden olması; çevre eğitimi ve atıkların yönetimi konusunda birçok araştırma yapılmasını ve özellikle atıkların ayrıştırılması, ayrıştırma teknolojileri, geri dönüşüm süreçleri ve bütünsel bilgilendirme yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Atıkların çeşitleri ve buna yönelik yapılması gerekenler farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu nedenle atık çeşitlerinin ayrı ayrı bilinmesi, yararlı hale getirilmesi, geri dönüştürülmesi, hukuki ve ekonomik boyutları dikkate alınarak çalışmalar planlanmaktadır. Tüm bu süreçlerin de başarılı olabilmesi için iyi bir atık yönetimi planlanmalıdır.

Bireysel ve toplumsal olarak çevre farkındalığımızı yükseltebilirsek ve bu farkındalıklara karşı olumlu tutum geliştiren bireyler yetiştirebilirsek ancak o zaman çevre konusunda olumlu sonuçlar elde edilebilmektedir. Çevreye yönelik bilincin ilk adımları ailede atılmaktayken bu bilinç okul öncesi ve ondan sonra gelen diğer sınıf düzeylerindeki öğrenim tecrübeleriyle birlikte gelişmeye devam etmektedir (Öztürk, 2010). Bu sebeple de çalışmamızda çevre konusunda etkisinin yüksek olduğu düşünülen okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm konusundaki tutumları incelenmiştir.

Alan yazın incelemesinde de birçok farklı öğretmen adayları veya aynı öğretmen adaylarıyla yürütülen çalışmalar olsa da bu üç öğretmenlik bölümlerinin birlikte olarak ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Alan yazın incelendiğinde katı atıklar ve geri dönüşüm konusunda yapılan çalışmalarda çeşitli öğretmen adaylarıyla yapılan farkındalık, duyarlılık, bilgi düzeyi, tutum ve düşünceleri değerlendiren çalışmalar mevcuttur (Aksakal, 2013; Aksan, Harman ve Çelikler,2015; Dinçol Özgür,2020; Erdaş Kartal ve Ada,2019; Harman ve Çelikler,2016; Harman ve Yenikalaycı,2020; Karatekin ve Merey,2015; Kışoğlu ve Yıldırım, 2015; Özel ve Erdaş Kartal,2022; Uğulu,2021) fakat okul öncesi, sınıf ve fen bilgisi öğretmen adaylarının katı

atık ve geri dönüşüm ile ilgili tutumlarının incelendiği bir araştırmaya rastlanmamasından yola çıkılarak, bu araştırmada bu üç branştaki öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm ile ilgili tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumların bazı değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu amaç çerçevesinde aşağıda belirtilen araştırma problemlerine yanıt aranmıştır:

Okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumları nasıldır?

1.1. Okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarıyla ilgili branşları arasında farklılık var mıdır?

1.2.Okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarıyla ilgili sınıf düzeyleri arasında farklılık var mıdır?

1.3. Okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarıyla ilgili cinsiyete göre farklılık mıdır?

1.4. Okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarıyla ilgili yaşadığı yere göre farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada farklı bölümlerde okuyan öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarının bölümlerine, sınıf düzeyine, cinsiyetlerine ve yaşadıkları yerlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, bir durumu hiçbir değişikliğe maruz bırakmadan kendi ortamında ve şartlarında gözlemleme olanağı sağlamaktadır (Karasar, 2003).

2.2. Örneklem

Araştırma 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören okul öncesi öğretmenliği, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemiyle yüz yüze uygulanan anket formu ile okul öncesi öğretmenliğinden 180, sınıf öğretmenliğinden 183 ve fen bilgisi öğretmenliğinden 130 kişi olmak üzere toplam 493 öğretmen adayından veri toplanmıştır.

2.3.Veri Toplama Aracı

Araştırmada elde edilecek veriler anket yöntemi ile toplanacaktır. Veri toplama aracı olarak Karatekin (2013) tarafından geliştirilen ‘Katı Atık ve Geri dönüşüme Yönelik Tutum Ölçeği’ kullanılacaktır. Ölçek kullanımı için araştırmacıdan izin alınmıştır. 5’li likert tipinde olan ölçekte toplam 33 madde bulunmaktadır. Maddeler kesinlikle katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2), kesinlikle katılmıyorum (1) şeklinde ölçeklendirilmektedir. Ölçek girişim ve katılım (14 madde), inanç (8 madde), ve ilgi ve duyarlılık (11 madde) olmak üzere üç faktörlü bir yapıdan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısı 0,882’dir ve güvenirlik katsayısının 0.70’in üzerinde olması nedenle ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutum ölçeğinden elde edilen veriler SPSS uygulamasına aktarılmıştır. SPSS uygulamasında öncelikli olarak verilerin normal dağılım gösterip göstermediği, varyanslarının homojen olup olmadığını tespit edilmiştir. Bunun için araştırmada kullanılan ölçeğin genel puanına ilişkin KolmogorovSmirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğin genel puanı normal dağılım göstermektedir bu sebeple istatistiksel analizlerde parametrik testler tercih edilmiştir. Cinsiyet değişkeni için bağımsız örneklemler t-testi kullanılmıştır. Öğretmenlik bölümleri, sınıf düzeyleri, yaşanılan yer, inanç faktörü, ilgi faktörü ve girişim faktörleri için tek yönlü ANOVA testi ile gruplar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Tek yönlü ANOVA testi sonucunda anlamlı bir p-değeri elde edilen değişkenler için post-hoc testleri uygulanmıştır. Karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma bulguları yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular araştırmanın alt problemleri çerçevesinde sunulmuştur.

Öncelikli olarak genel toplam puanlarıyla üç farklı branştaki öğretmen adayları arasında bir tutum farklılığı olup olmadığı incelenmiş ve çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. *Branş Farklılığına Göre Tutumları Arasında Yapılan Karşılaştırma*

		Ortalama Farkı	Anlamlılık değeri-p
Okul öncesi öğretmenliği	Sınıf öğretmenliği	3.776	.016
	Fen bilgisi öğretmenliği	2,668	.176
Sınıf öğretmenliği	Okul öncesi öğretmenliği	-3,776	.016
	Fen bilgisi öğretmenliği	-1,108	.738
Fen bilgisi öğretmenliği	Okul öncesi öğretmenliği	-2,668	.176
	Sınıf öğretmenliği	1,108	.738

Çizelge 1'de yer alan bulgulara göre yalnızca okul öncesi ve sınıf öğretmenliği bölümleri arasında, okul öncesi öğretmenliği lehine anlamlı bir fark bulunurken fen bilgisi öğretmenliği ile diğer bölümler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (p: 0.016<0.05).

Branş farklılığına yönelik tutumlar incelendikten sonra öğretmen adaylarının sınıf düzeyleri arasında bir tutum farkı olup olmadığı incelenmiş ve çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. *Sınıf Düzeylerine Göre Katı Atık ve Geri Dönüşüm Tutumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi*

	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık değeri-p
Gruplar Arası	220,58	3	73.526	.428	.733
Gruplar İçi	833973.29	489	171.725		
Toplam	84193.87	492			

Öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm konusuna ilişkin tutumları arasında sınıf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür (p:0.733>0.05). Tüm sınıf düzeyleri arasında öğretmen adayları benzer tutumları sergilemektedir.

Öğretmen adaylarının cinsiyetlerinden dolayı bir tutum farklılığının olup olmadığı çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. *Cinsiyete Göre Katı Atık ve Geri Dönüşüme Yönelik Tutumlar*

Cinsiyet	N	x̄	Ss	t	sd	Anlamlılık düzeyi -p
Kadın	407	123,13	12,13	5,083	109,9	0,001
Erkek	86	114,39	14,95			

Kadın ve erkek öğretmen adayları arasında kadın öğretmen adaylarının lehine olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir (p<0.001). Kadın ve erkek öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm konusuna yönelik farklı tutumlara sahip olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının yaşadıkları yere göre katı atık ve geri dönüşüm konusuna ilişkin tutumlarının değişkenlik gösterip göstermediği çizelge 4'te incelenmiştir.

Çizelge 4. *Öğretmen Adaylarının Yaşadıkları Yere Göre Tutumları Arasında Yapılan Karşılaştırma*

		Ortalama Farkı	Anlamlılık değeri-p
Köy	Kasaba	3.456	.691
	Şehir	-.434	.997
	Büyükşehir	-3.420	.368
Kasaba	Köy	-3.456	.691
	Şehir	-3.890	.460
	Büyükşehir	-6.876	.048
Şehir	Köy	.434	.997
	Kasaba	3.420	.460
	Büyükşehir	-2.986	.087
Büyükşehir	Köy	3.420	.368
	Kasaba	6.876	.048
	Şehir	-2.986	.087

Çizelge 4'te yer alan bulgulara göre yalnızca büyükşehir ve kasabada yaşayan öğretmen adayları arasında ve büyükşehirde yaşayan öğretmen adayları lehine anlamlı bir fark bulunmuştur (p: 0.048<0.05). Bu bulgu büyükşehir ve kasabada yaşayan öğretmen adayları arasında bir tutum farkı olduğunu gösterirken diğer yerlerde yaşayan öğretmen adaylarının benzer tutumlara sahip olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Yapılan çalışmada çevre konusunda etkisinin yüksek olduğu düşünülen katı atık ve geri dönüşüm konusunda okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve fen bilimleri öğretmen adaylarının tutumları incelenmiştir. Çevre eğitimi, atıklar, geri dönüşüm, duyarlılık, bilgi düzeyi, tutum ve farkındalık konusunda öğretmen adaylarıyla yapılan birçok çalışma mevcuttur (Aksakal, 2013; Aksan, Harman ve Çelikler,2015; Dinçol Özgür,2020; Erdaş Kartal ve Ada,2019; Harman ve Çelikler,2016; Harman ve Yenikalaycı,2020; Karatekin ve Merey,2015; Kışoğlu ve Yıldırım, 2015; Özel ve Erdaş Kartal,2022; Uğulu,2021). Ancak okul öncesinden lise dönemine kadar olan eğitim tüm bireylerde daha kalıcı ve davranış geliştirme konusunda temel olan eğitim daha büyük önem kazanmaktadır. Oluşan atıkların önemli çevre sorunlarına neden olması, çevre eğitimi ve atıkların yönetimi konusunda birçok araştırma yapılmakta ve özellikle atıkların ayrıştırılması, ayrıştırma teknolojileri, geri dönüşüm süreçleri ve bütünsel bilgilendirme yapılması zorunlu hale gelmektedir.

Farklı branşlardaki öğretmen adaylarına "Katı Atık ve Geri Dönüşüme Yönelik Tutum Ölçeği" uygulanarak yapılan çalışmamızda farklı değişkenlere göre sonuçların değiştiği görülmektedir.

Öğretmen adaylarının branşlarına göre tutumları incelendiğinde okul öncesi ve sınıf öğretmenliği bölümleri arasında okul öncesi öğretmenliği lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Ancak fen bilimleri öğretmen adayları ile karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda da okul öncesi öğretmenlerinin katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumlarının genel olarak iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir (Tarım,2024). Okul öncesi öğretmenlerinin müfredatlarında özellikle erken çocukluk döneminde davranış oluşturma konusunda eğitimin öne çıkarılması hem öğretmen adaylarında hem de eğittikleri 5-6 yaş grubundaki çocuklarda kalıcı davranış gelişmesi olduğu kanısındayız. Nitekim, Koçak (2022) yaptığı çalışmada okul öncesi öğretmenlerin tamamı geri dönüşüme ilişkin hazırlanan etkinliklerin en kolay 5-6 yaş grubunda uygulanabildiğini belirtmişlerdir. Çevre bilincine ilişkin bilinç okul öncesi dönemde atılan temeller üzerine inşa edilerek öğrenim süreci boyunca edinilen deneyimlerle birlikte gelişmektedir (Öztürk, 2010). Bu yaş grubuyla çalışan öğretmenlerin tutum geliştirme konusundaki duyarlılıkları diğer aşamalardaki öğretmen adaylarına göre daha fazla olabilmektedir.

Fen bilimleri öğretmen adaylarının aslında yaş ve gelişim düzeyleri açısından daha yüksek duyarlılığa sahip olmaları beklenebilir, ancak müfredat ve alan bilgisinin yoğunluğu ve öğrencileri daha çok sınava hazırlama konusundaki algıları davranış geliştirme açısından yetersiz olabileceği kanısındayız. Okullarda da fen bilimleri öğretmenlerinden beklenti daha çok akademik başarı ve sınav odaklı olmaktadır.

Sınıf ve fen bilimleri öğretmen adayları çevre eğitimi konusunda daha bütünsel düşünerek daha çok o yönde davranış kazandırmaya daha fazla odaklanmaktadırlar. Çocukların çevreye bütünsel olarak bakmaları gerektiği konusundaki algıları buna neden olmuş olabilmektedir. Çimen (2019)'un yaptığı çalışmada da fen bilimleri ve sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu fen bilgisi öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adayları lehine anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aslında ilkokul düzeyinde de çocuklarda davranış geliştirme durumu üst düzeyde devam etmektedir. Bu nedenle sınıf eğitimi lisans programlarında buna yönelik düzenlemeler ile öğretmen adaylarının farkındalıkları artırılabilir kanısındayız.

Öğretmen adaylarının katı atık ve geri dönüşüm konusuna ilişkin tutumları arasında sınıf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p:0.733>0.05$). Öğretmen adaylarının tüm sınıf düzeylerinde benzer tutumlara sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuç Özel ve Kartal (2022)'ın yaptığı çalışmada da ortaya çıkmış ve öğretmen adaylarının tutumlarının yaşa ve sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ileri sürülmüştür. Bizim çalışmamızda da her üç branştaki öğretmen adaylarının sınıf düzeyinde bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bunun nedeninin özellikle yetişkin olarak üniversiteye gelen öğretmen adaylarının kendi tutumlarını geliştirmekten ziyade eğitim verecekleri öğrenci kitlesine göre farklılaşma olduğu kanısındayız. Genel olarak üniversitede aldıkları bilgi ve eğitimleri kimlere ve nasıl uygulayacakları konusunda düşünce geliştirmiş olabileceklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Öğretmen adaylarının cinsiyete göre tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre kadın öğretmen adaylarının erkekler göre daha olumlu tutuma sahip olduğu saptanmıştır. Çimen (2019), sınıf ve fen bilimleri öğretmenleri ile yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş, erkek ve kadın öğretmen adayları arasında kadınlar lehine anlamlı

bir fark olduğu ileri sürülmüştür. Aslında genel olarak davranış geliştirme konusunda kadın öğretmenlerin erkeklere göre daha etkili olabileceği genel kanı olarak yerleşmiştir. Branş öğretmenleri arasında okul öncesi öğretmenleri lehine meydana gelen farklılığın da kadın öğretmen adaylarının daha fazla olması ile ilgili olabileceği kanısındayız.

Öğretmen adaylarının yaşadıkları yere göre genel anlamda önemli bir farklılık görülmemekle birlikte yalnızca büyükşehir ve kasabada yaşayan öğretmen adayları arasında ve büyükşehirde yaşayan öğretmen adayları lehine anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Çimen (2019) tarafından hazırlanan "Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi" konulu tezdeki bulgulara göre, eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, yaşanılan yer, ailenin gelir durumu ve mezun olunan lise türü gibi bazı demografik özelliklere göre öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı belirtilmektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında tutum geliştirme konusunda aslında her bireyin kendi yaşam düzeneğine ve formal eğitim aldığı duruma göre farklılaşmaktadır. Atıklar ve geri dönüşüm konusunda geliştirilen tutumun büyük şehirlerde yaşayan bireylerde daha fazla gelişmiş olması beklenmektedir. Çünkü özellikle büyükşehirler olmak üzere hazır gıda tüketimi, katı ve evsel atıkların fazla olduğu ve her yerleşim biriminde sorun haline geldiği bilinmektedir. Bu nedenle günlük yaşamda karşılaştıkları atıklar daha fazla olmaktadır. Oysa köylerde yaşayan bireyler yaşam düzeneklerinde atık ve bunların oluşturduğu sorunlarla daha az karşılaşmaktadır. Beslenmesi doğal kaynaklar olup hazır gıda tüketmedikleri için atık oluşturmaları sınırlı olup teknoloji ve enerji kullanımı da sınırlı olduğu için katı atık oluşturma düzeyleri de oldukça sınırlıdır.

Sonuç olarak, öğretmen adaylarının branşlarına, cinsiyetlerine ve yaşadıkları yere göre anlamlı bir fark olduğu gözlenirken sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Günümüzde atıkların çevrede neden olduğu sorunlar, özellikle eğitim yoluyla bireylerin atık ayrıştırma ve geri dönüşüm süreçlerine aktif katılımını teşvik eden çalışmalara ihtiyaç oluşturmaktadır. Bu nedenle bireylerin soyut düşünce dönemine geçmeden önce çevre farkındalıklarının artırılması ve çevre sorunlarına karşı duyarlılıklarının geliştirilmesi gerekmektedir. 11-12 yaşına kadar davranış geliştirme düzeyinin çok yüksek olduğu okul öncesi, ilkokul ve ortaokul dönemlerinde eğitim veren öğretmen adaylarının yeterlilikleri ve olumlu tutum geliştirme konusundaki uygulamaların artırılması gerektiği kanısındayız.

KAYNAKÇA

Aksakal, Ş., *Fen ve Teknoloji dersi öğretmen adaylarının çevresel geri dönüşüm konusundaki duyarlılıklarının belirlenmesi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2013.

Aksan, Z., Harman, G., ve Çelikler, D., Evaluation through the use of drawings of the knowledge of science teacher candidates in Turkey regarding the recycling of waste batteries, *International Journal of Sustainable and Green Energy*, 4(1-2), 1-5, 2015.

Aslan Efe, H., ve Baran, M., Atık maddelerden öğretim materyali geliştirme sürecinin öğretmen adaylarının çevresel tutum, davranış ve algılarına etkisi, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 22-46, 2017.

Braus, J., Environmental education, *BioScience – Science and Biodiversity Policy*, 45, 45-51, 1995.

Çimen, H., *Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2019.
Dinçol Özgür, S., Öğretmen adaylarının geri dönüşüm farkındalıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 837-856, 2020.
Erdaş Kartal, E., ve Ada, E., Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre problemleri ve geri dönüşüm hakkındaki görüşleri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 818-847, 2019.
Harman, G., ve Çelikler, D., Fen bilgisi öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramı hakkındaki farkındalıkları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 331-353, 2016.
Harman, G., ve Yenikalaycı, N., Fen bilgisi öğretmen adaylarının sıfır atık yaklaşımına yönelik farkındalıkları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (50), 138-161, 2020.
Hutton, D. G., & Baumeister, R. F., Self-awareness and attitude change: Seeing oneself on the central route to persuasion, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(1), 68–75, 1992. doi: https://doi.org/10.1177/0146167292181010
Karasar, N., *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
Karatekin, K., Öğretmen adayları için katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 2013(10), 71-90, 2013.
Karatekin, K., ve Merey, Z., Attitudes of pre-service social studies teachers towards solid wastes and recycle, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 297-314, 2015.
Kışoğlu, M., ve Yıldırım, T., İlkokul ve ortaokullarda çevre eğitimi verecek olan öğretmen adaylarının katı atıklar ve geri dönüşüme yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi, *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 1518-1536, 2015.
Koçak Tümer, B., Okul öncesi öğretmenlerinin geri dönüşüme ilişkin görüşleri, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 693-716, 2022.
Özel, R., ve Kartal, E. E., Okul öncesi öğretmen adaylarının katı atıklar ve geri dönüşüme yönelik tutumları, *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(3), 536-546, 2022.
Öztürk, Z., *Sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin çevresel sorunların algılanması ve çevre duyarlılığı üzerine etkileri*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010.
Tarım, R., *Okul öncesi öğretmenlerinin katı atık ve geri dönüşüme yönelik tutumları ile katı atık ve geri dönüşüm etkinliklerine yönelik görüşlerinin incelenmesi (Diyarbakır ili örneği)*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2024.
Uğulu, I., Recycling attitudes of prospective special education teachers, *International Journal of All Research Education and Scientific Methods (IJARESM)*, 9(6), 1574-1578, 2021. [Erişim: https://www.researchgate.net/publication/353131705_Recycling_Attitudes_of_Prospective_Special_Education_Teachers

KORKAK BİR KAHRAMAN ADLI KİTABIN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öğretmen, PINAR ERDEM
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
pinar_erdem25@erdogan.edu.tr-0009-0009-5288-5369

Doç. Dr. YASEMİN BAKİ
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
ysmnbaki@gmail.com-0000-0003-4064-3724

ÖZET

Çocuk edebiyatı eserleri, çocuğun kendisini, yaşadığı toplumu ve dünyayı keşfetmesine olanak sunan önemli eğitsel araçlardandır. Çocuğa aktarılması gereken duygu, davranış, sosyal değerler ve kültürel normlar bu eserler sayesinde aktarılır. Günümüzde teknolojik gelişmelerin ve bilgi akışının baş döndürücü bir hızla ilerlediği bu dinamik ve belirsizliklerle dolu ortamda bireylerin yalnızca bilgiye erişmeleri değil, aynı zamanda bu bilgiyi analiz edebilmeleri, sorgulayabilmeleri ve farklı bakış açılarıyla değerlendirebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu süreç eleştirel düşünme becerilerini hem bireysel gelişim hem de toplumsal uyum açısından vazgeçilmez bir yetkinlik haline getirmiştir. Değişen dünyanın karmaşıklığını anlamak, sağlıklı kararlar almak ve sorunlara yaratıcı çözümler üretmek, eleştirel düşünmenin rehberliğinde mümkün hale gelmektedir. Bu araştırmada inceleme nesnesi olarak cesur olmanın hiç korkmamak değil korkularına rağmen doğru olanı yapabilmek olduğunu konu alan Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabının eleştirel düşünme becerileri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle gerçekleştirilen bu araştırmadan elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla incelenmiştir. Araştırma verilerin analiz edilmesinde Eleştirel Düşünme Becerileri Değerlendirme Formu kullanılmıştır. Formda yer alan eleştirel düşünme becerileri; tanımlama, yorumlama, analiz, çıkarım, açıklama, varsayımda bulunma, değerlendirme ve öz düzenleme becerileridir. Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle Korkak Bir Kahraman adlı kitapta en çok çıkarım ve varsayımda bulunma en az ise tanımlama becerilerine yer verildiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, Korkak Bir Kahraman adlı kitabın çocukların eleştirel düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağlayacak bir eser olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Korkak Bir Kahraman, çocuk edebiyatı, eleştirel düşünme.

ABSTRACT

Children represent the foundation of a society's future. Accordingly, for the sustainable and robust continuation of societies, it is essential that children undergo holistic development—physically, mentally, and socially. Education plays a critical role in this developmental process, enabling children to comprehend the period they live in, the structure of their society, and their individual roles within it. Within this framework, children's literature occupies a significant position. These literary works, which possess both pedagogical and visual value, facilitate children's self-awareness and their understanding of the external world. Through engagement with such texts, children are afforded opportunities to explore the world around them. Moreover, the profile of the child that a nation aspires to cultivate in the future is often implicitly depicted in its children's literature. Emotions, behaviors, and core social values intended to be transmitted to younger generations are often embedded within these works. Contemporary society is characterized by rapid technological advancements, accelerated information flow, and profound social transformations. In this dynamic and increasingly unpredictable context, individuals must not only access information but also critically engage with it—through analysis, inquiry, and evaluation from multiple perspectives. In this regard, critical thinking skills have become indispensable competencies for both personal development and effective societal integration. The ability to comprehend the complexities of a changing world, make informed decisions, and devise creative solutions to emerging problems is contingent upon the presence of well-developed critical thinking capacities. This study aims to examine the children's book *A Cowardly Hero*, which conveys the central theme that courage is not the absence of fear, but rather the capacity to act rightly despite it, in terms of its alignment with critical thinking skills and competencies. The research was conducted using the document analysis method, one of the qualitative research approaches. The data collected were examined through descriptive analysis. For the purpose of assessing critical thinking dimensions, the *Critical Thinking Skills Evaluation Form* was utilized. The form encompasses the following skill categories: identification, interpretation, analysis, inference, explanation, assumption, evaluation, and self-regulation. Findings from the study indicate that the book *A Cowardly Hero* places significant emphasis on inference and assumption-making, while offering comparatively limited content related to identification skills. In conclusion, it may be asserted that this work constitutes a valuable resource for fostering critical thinking skills in children.

Keywords*:* *Korkak Bir Kahraman,* critical thinking.

1.GİRİŞ

Eleştiri kavramı Batı dillerinde Yunanca (*krites)* sözcüğünden geldiği kabul edilmekte olup bir şeyin değerine yönelik karar verme anlamına gelmektedir (Çiftçi, 2006). Arapçada ise nakd kökünden gelen *tenkid* sözcüğü ile karşılık bulan eleştiri; kıymet, değer ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Çifçi, 2006). Bu kelime TDK'da (2020) ise "Herhangi bir varlığı, eşyayı, eseri olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alıp inceleme yapmak" şeklinde tanımlanmıştır. Eleştirel süreçlerinin işletildiği eleştirel düşünme ise kişinin kendi kendini merkeze alarak yönettiği, disipline ettiği, izlemeye alıp doğruladığı süreci ifade eder. Problemin tespit edilmesiyle başlayan bu süreçte birey bilgileri toplar, yorumlar, çözümler sonunda da değerlendirir ve öz düzenleme yapar (Paul ve Elder, 2006).

Karmaşık ve çok boyutlu beceriler bütünü olan eleştirel düşünme sürecinde kullanılan becerilere yönelik farklı sınıflamalar yapılmakla birlikte bu süreçte en yaygın kabul gören bilişsel beceriler; tanımlama, yorumlama, analiz, çıkarımda bulunma, açıklama, varsayımda bulunma ve değerlendirme olarak sıralanmaktadır (Paul, 2002). Bunlara ek olarak, öz düzenleme becerisi de eleştirel düşünme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu düşünme süreci boyunca birey, elde ettiği bilgi ve düşünceleri; sınıflama, sıralama, analiz, sentez, ilişkilendirme ve değerlendirme gibi zihinsel süreçlerden geçirerek çıkarımlar oluşturur. Ardından bu çıkarımlar belli ölçütlere göre organize edilir, değerlendirilir ve zihinsel bir yapı hâline getirilir (Paul & Elder, 2006; Söylemez, 2016). Buradan hareketle eleştirel düşünme, bireyin kendi düşünme sürecini yönlendirdiği ve denetlediği öz yönetimli bir zihinsel etkinlik olarak da tanımlanabilir (Çakır, 2013). Bu süreçte birey; olay ve durumlara farklı perspektiflerden yaklaşma, problem çözme, yapılan değerlendirmelerden mantıklı sonuçlar çıkarma ve olası senaryoları hesaba katma gibi çeşitli bilişsel işlemleri etkin biçimde kullanır (Demir ve Baş, 2019; İncirkuş ve Beyreli, 2018).

Bilginin hızla yayıldığı günümüzde birçok bilgiye anında erişim sağlanmakla birlikte doğru bilgiye erişimin önemi de her geçen gün artmaktadır. Doğru bilgiye erişimin temel şartlarından biri olan eleştirel düşünme, günümüzde yaşamsal becerilerden biri olarak da kabul edilmektedir. Eleştirel düşünme becerilerinin bireylere kazandırılması ise hem eğitim hem de sosyal etkileşim yoluyla mümkündür. Ancak bu becerilerin kasıtlı ve istendik davranışlara dönüşebilmesi için planlı ve bilinçli bir eğitimin uygulanması kaçınılmazdır. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan yenilenmiş Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda

(2024) eleştirel düşünme becerileri ön plana çıkarılmış; bu becerilerin erken çocukluk döneminde kazandırılmaya başlanarak yaşam boyu geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Programın temelini oluşturan Maarif Modeli çerçevesinde ise çocuklarda eleştirel ve analitik düşünmenin yanı sıra esneklik, problem çözme eğilimleri ve becerilerinin geliştirilmesi önemle vurgulanan başlıklar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu becerilerin eğitim sürecine sistemli biçimde entegre edilmesi günümüzde büyük bir gereklilik hâline geldiği söylenebilir.

Günümüz eğitim anlayışında, çocukların sadece bilgiye ulaşmaları değil, aynı zamanda bilgiyi sorgulayıp değerlendirebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu noktada eleştirel düşünme becerisi, çocukların zihinsel gelişiminde kilit bir role sahiptir (Çalışkan, 2019). Çocuk kitapları ise bu becerinin kazandırılmasında etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle farklı karakterlerle tanışma, olay örgüsündeki çatışmaları analiz etme ve çok katmanlı temalar üzerine düşünme süreçleri, çocukların dünyayı daha geniş bir perspektiften görmelerine olanak tanır (Çevik, 2018). Ayrıca, metinlerdeki örtük anlamları fark edebilmek, yazarın bakış açısını sorgulamak ve alternatif yorumlar geliştirebilmek, çocukların bireysel düşünce üretme becerilerini destekler. Bu bağlamda çocuk edebiyatı, yalnızca hayal gücünü geliştiren bir alan değil aynı zamanda eleştirel düşünmenin temellerinin atıldığı değerli bir öğrenme ortamıdır.

Çocukların akademik, kişisel ve sosyal gelişiminde çocuk kitaplarının değeri her geçen gün daha da artmakla birlikte kitapların niteliklerinin önemi de bu oranda artmaktadır. Eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında önemli araçlardan biri olan çocuk kitaplarının bu beceriyi kazandıracak niteliklere sahip olması için çocuk kitaplarının titizlikle hazırlanması ve bu süreçte çeşitli pedagojik ve bilişsel unsurların dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Çocuğun karşısına çıkan metinler; sorgulama, akıl yürütme, bağlantı kurma, yaratıcı düşünmeyi teşvik etme ve neden-sonuç ilişkisi kurabilme gibi zihinsel becerileri destekleyici nitelikte olmalıdır (Temizkan, 2011). Bu doğrultuda, bilgi doğrudan sunulmak yerine, çocuğun merak duygusunu harekete geçiren, eleştirel ve yaratıcı düşünme süreçlerini kullanmasına imkân tanıyan içerikler, düşünsel gelişim açısından daha etkili sonuçlar doğuracaktır (Cihaner, 2007).

Çocuk kitaplarının eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde sahip olduğu öneme rağmen alan yazında çocuk kitaplarının bu beceriler açısından inceleyen araştırmaların sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir (Çelik, 2023; Erol ve Kara, 2020; Kanmaz ve Aslan, 2022; Yalçınkaya, 2024). Bu araştırma, son dönemde çocuklar arasında yüksek okunma oranlarına ulaşan çağdaş çocuk edebiyatı eserlerinden biri olan Korkak Bir Kahraman adlı kitabın

incelenmesini ve bu eserin çocukların eleştirel düşünme becerilerine olan katkısının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, eserin içerik ve tematik yapısı eleştirel düşünme boyutları çerçevesinde analiz edilerek, çocuk okurlarda düşünsel farkındalık, sorgulama, neden-sonuç ilişkisi kurma ve çok yönlü bakış açısı geliştirme gibi bilişsel süreçleri ne ölçüde desteklediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

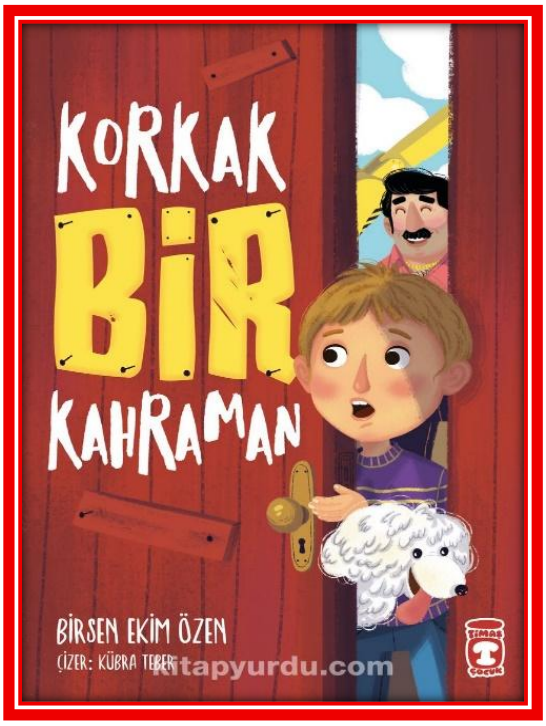
2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

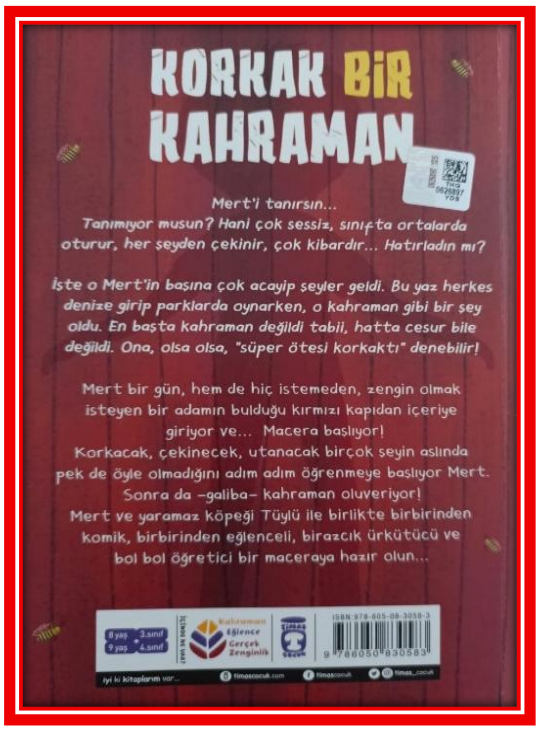
Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabının eleştirel düşünme becerilerine göre incelenmesinin amaçlandığı bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Doküman inceleme, araştırılması amaçlanan olgu veya olgularla ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin toplanıp analizinin yapılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bilimsel yönüyle doküman incelenmesi ise amaçlanan kavram hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir (Karadaban vd., 2024). Bu süreç, hedeflenen amaca yönelik olarak kaynakları elde etme, onları okuma, not alma, değerlendirme işlemlerini kapsar. Genel tarama ve içerik çözümlemesi şeklinde iki farklı amaçla kullanılabilir (Karasar, 2005). Bu araştırmada Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabının içeriğinin eleştirel düşünme becerileri açısından incelenmesi amaçlandığı için içerik çözümlemesi türünde bir doküman incelemesidir.

2.2.İnceleme Nesnesi

Araştırmanın inceleme nesnesi ortaokul seviyesindeki öğrenciler tarafından yüksek bir okunma oranına sahip olan Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabıdır. Ortaokul düzeyinde yaygın olarak kullanılan bu kitap eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği düşünüldüğü için ve çocukların içindeki gizli kahramanı ortaya çıkarmalarına yardımcı olup ilham verici bir eser olduğu için seçilmiştir. Ayrıca bu kitap korku kavramına eleştirel bir bakış açısı sunması yönüyle de dikkat çekici bir eser olması sebebiyle de araştırmada bu kitabın incelenmesine karar verilmiştir. Timaş çocuk tarafından 2024 yılında 9. Baskısı yayımlanan kitap, Birsen Ekim Özen tarafından yazılmış, Kübra Teber tarafından resimlenmiştir**.** Kitaba ilişkin görseller aşağıda sunulmuştur.

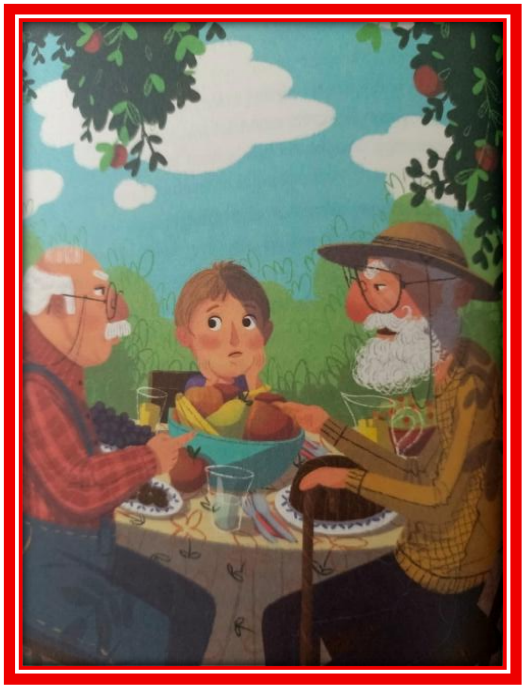
Görsel 1. Kitabın ön kapağı

Görsel 2. Kitabın arka kapağı

Görsel 3. Kitabın iç sayfaları

Görsel 4. Kitabın iç sayfaları

2.3.Veri Toplama Aracı

Araştırmada, eleştirel düşünme beceri ve yeterliliklerine ilişkin kavramsal çerçeve ve temaların belirlenebilmesi amacıyla yapılan alan yazın taraması sonucunda, veri toplama süreci için

eleştirel düşünme becerileri formu oluşturulmuştur. Eleştirel Düşünme Becerileri Değerlendirme Formu, İncirkuş ve Beyreli'nin (2019) oluşturduğu formdaki maddelerin yanı sıra, Facione (2020) ve Paul ve Elder'in (2013) sınıflandırmalarında yer alan öz düzenleme becerisini de içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede formda; tanımlama, yorumlama, analiz, çıkarım, açıklama, varsayımda bulunma, değerlendirme ve öz düzenleme yer almaktadır. Oluşturulan form, alan uzmanlarından iki kişiye sunulmuş ve her biri tarafından yapılan değerlendirme sonucunda formun kullanım açısından uygun olduğuna karar verilmiştir.

2.4.Veri Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz aşamasında Eleştirel Düşünme Becerileri Değerlendirme Formu kullanılmıştır. Bu aşamada veriler; formda yer alan tanımlama, yorumlama, analiz, çıkarım, açıklama, varsayımda bulunma, değerlendirme ve öz düzenleme becerileri doğrultusunda incelenmiş, elde edilen kodlar ilgili temalar altında sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini sağlamak amacıyla, Türkçe eğitimi alanında eleştirel düşünme üzerine çalışmalar yapmış bir alan uzmanından yardım alınmıştır. Elde edilen verilerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak ve araştırmanın nesnelliğini artırmak amacıyla, ilgili uzman tarafından kodlama ve karşılaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kodlayıcılar arası görüş birliğini belirlemek için Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenirlik formülü (*Güvenirlik = Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) × 100*) kullanılmıştır. Bu hesaplama sonucunda, kodlayıcılar arası uyum oranı %89 olarak belirlenmiştir. Söz konusu oranın %80'in üzerinde olması, Miles ve Huberman'a (1994) göre araştırmanın güvenirliği açısından yeterli kabul edilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda elde edilen veriler eleştirel düşünme becerileri başlığı altında toplanarak frekans değerleri hesaplanmış ve bulgular tablolaştırılarak sunulmuştur. Ayrıca her düşünme becerisine ilişkin doğrudan alıntılar sunulmuştur.

3.BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabında yer verilen eleştirel düşünme becerilerine ait bulguların frekans (f) değerleri doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur.

Korkak Bir Kahraman Adlı Çocuk Kitabında Yer Verilen Eleştirel Düşünme Becerileri

Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabında yer verilen eleştirel düşünme becerilerine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Korkak Bir Kahraman Adlı Kitapta Yer Alan Eleştirel Düşünme Becerilerinin Dağılımı

Eleştirel Düşünme Becerileri	***f***
Çıkarım	108
Varsayımda Bulunma	85
Değerlendirme	43
Açıklama	36
Yorumlama	30
Öz düzenleme	16
Analiz	16
Tanımlama	15
Toplam	349

Tablo 1'e göre Korkak Bir Kahraman adlı kitapta eleştirel düşünme becerilerinin dağılımı incelendiğinde sırasıyla çıkarım becerisine (f=108), varsayımda bulunma becerisine (f=85), değerlendirme becerisine (f=43), açıklama becerisine(f=36), yorumlama becerisine (f=30), öz düzenleme becerisine (f=16), analiz becerisine (f=16) ve tanımlama becerisine (f=15) yer verildiği belirlenmiştir. Korkak Bir Kahraman adlı kitapta en çok çıkarım ve varsayımda bulunma en az ise tanım becerisine yer verildiği söylenebilir.

Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabındaki eleştirel düşünme becerilerine ilişkin tespit edilen ifadelerden bazıları şöyledir:

Yorumlama becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Ne olduğunu bilmediğiniz, korkunç görünen şeylere asla yaklaşmayınız. (s.15).
Adam, bir an bu soruya cevap düşündü. Sonra kollarını gözünün önündeki cevapları kaçırmak istiyor gibi havada salladı. (s.22).
Artık tünelin içindeydi. O tünele girer girmez kapı arkasından kapandı. Kapkaranlık ve ıssız bir tünelde yapayalnızdı. (s.29).
Adamlar hararetli konuşmalarını kesip uykudan yeni uyanmış gibi şaşkın bakışlarla Mert'e baktılar. (s.33)
Adam yeniden yüzünü buruşturdu.-Düşünce zengini mi? O ne saçma şey öyle! Ben gerçek zengin olmak istiyorum, düşünce zengini filan değil. (s.107).

Varsayımda bulunma becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Ama Mert gibisini daha önce ne sen ne ben ne de bir başkası görmüştür. Mert de kim diyebilirsin tabii. Hatta bana ne Mert'ten de diyebilirsin ama bence anlatacaklarım öyle acayip ki dinlemezsen pişman olursun. (s.7).

Efsaneye göre dünyanın en zengini olmak isteyen kişi, kırmızı çatılı evin yanındaki boş arsaya kocaman bir çukur açmalı. Orada bulduğu kırmızı kapıdan geçip geri dönerse dünyanın en zengini oluyor. (s.25).

Şu ağaçların arasından kocaman ve uzun süredir aç kalmış bir kaplan çıkabilir, dinozorlar döneminde yaşayıp yok olduğu sanılan bir teruzor pençesiyle onu yakalayıp yuvasına taşıyabilirdi. (s.45).

Arkasını döndüğü sırada eşeleme sesi yeniden yükseldi. Mert'in hattında bir ışık parladı sanki. Bu ses Tüylü'ye ait olabilirdi. Bu fikir parlar parlamaz da diğer fikirler onu takip etti. Tüylü eşeleniyorsa bu çöp yığınının bir yerlerinde eşeleniyor olmalıydı. Bu mikrop dolu yığına yaklaşmayı ya da dokunmayı dahi istemezken sevgili Tüylü' sünü çöplerin içinde hayal etmek istemiyordu. (s.56).

Ormanda ilerlerken en sonunda su sesini duymaya başladı. Dere yakınlarda olmalıydı. Adımlarını hızlandırdı. Tamam, mikroplar tahmin ettiği kadar olmamalıydı ama yine de ellerindeki bu yapışkanlıktan hemen kurtulmak istiyordu. (s.68).

Değerlendirme becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Bahçeyi arsadan ayıran ağaçların yanına gelince de o kocaman, gürültülü ve kesinlikle sarı renkli kepçeyi gördü. (s.16).

Ama bir şarkıda söylendiği gibi kırmızı ona hiç yakışmamıştı. (s.19).

Mert biraz önce tartışmalarını hatırladı. Düşünce zengini bu iki adam karar verme noktasına gelince pek de başarılı sayılmazlardı. (s.43).

Sen ne kadar hızlı konuşuyorsun. Ne kadar çok işi aynı anda yapmayı istiyorsun. Sessiz ol, sen de uzan dinlen. (s.55).

Ele tutunup ayağa kalkınca bu elin biraz önce dokunduğunda "ıyyyy!" sesini çıkarmasına yol açan Yağlıtüy'e ait olduğunu gördü. Hayat vallahi çok ilginçti. (s.60).

Tanımlama becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Ben, dünyanın en zengin adamı olmak isteyen dünyanın en kötü adamıyım! Böyle bir adam rica etmez, emreder. (s.23).

İnsanlar tepkili canlılardır. Bunu yapamazlarsa daha da kötü olurlar ama tepkilerin yan etkileri de vardır. (s.59).

İnsan ne şanslı bir canlı. Canı ister yüzüverir, canı ister göklerdedir. Yer altında yer üstünde… Diğerleri hep tek bir yerde. (s.70).

Korku çok yararlı bir şeydi bir kere. İnsanı bir sürü şeyden korurdu. (s.75).

Mağaranın içindeki yoğun karanlık, aklına geçen gün okuduğu "Mariana Çukuru" haberini getirdi. Mariana Çukuru, okyanusların birinin ortasındaydı ve dünyanın en derin çukuruydu. (s.80).

Analiz becerisine doğrudan alıntılar:

İçinde yaşayan kahraman ortaya çıkıverdi. Ama onu çıkarmak öyle kolay da olmadı. İçindeki kahramanı ortaya çıkarmak dünyanın en cesur insanının yapacağı iş gibi geliyor kulağa, değil mi? Bir korkak, dünyanın en cesur insanının yapacağı işi yaptı işte. Çünkü cesur olmamak için hiç korkmamak değil, korkuna rağmen doğru olanı yapmak gerekir. (s.8)

-Senin tüm hayatın böyle zaten. İşini tam yapmazsın, tam yapmış gibi konuşursun. İşte aynı bu yarısı boş bardak gibisin! – Hayır, efendim, aksine işimi tam yapar ve bardağın hep dolu tarafını görürüm. Senin gibi insanların eksiklerini yüzüne vurmam! (s.37)

Biz düşüncelerimizi tartışırız. Yeni bir düşünce duyunca hemen dinler, onu da ölçüp biçeriz. Zamanın önemi yok, önemli olan doğruyu bulmak. Mert adamları birazcık haklı buldu Düşünce zengini olmak hiç de fena sayılmazdı. Üstelik düşünceler yüzünden sadece tartışıyorlardı, savaşmıyorlardı ki! (s.43)

Tehlikeler bazen gözle görülmez. Etrafımızdaki mikroplara, virüslere karşı dikkatli olun. Çöplere, pis insanlara asla yaklaşmayın. Hasta olursunuz.

Anam, babam haklıymışsın… Ben biraz korkuyormuşum. Paranın çok da önemli olmadığını anladım. Arkadaşlar daha önemli. Dünyanın en fazla arkadaşı olan insanı olmak istiyorum. İyi ki şu korkularımdan kurtuldum. Bu arsayı sana veriyorum. Korkuları olanları kapıdan geçirirsin. Seni de bir numaralı dostum olarak listemin başına yazıyorum, dostum! (s.111)

Öz düzenleme becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Mert etrafta korkacak bir şey olmasa da öyle hemen korkmaktan vazgeçecek kadar tedbirsiz değildi. Tedbir olarak içindeki korkuyu, birkaç tehlike düşünüp kuvvetlendirdi. (s.45)

Bir an tereddüt ettikten sonra aradığı ikinci şeyi söylemeye karar verdi. (s.64)

Mert kendisini daha rahat hissettiğini fark etti. Sanki etrafındaki dünya genişleyip ferahlamıştı. Birkaç dakika sonra bu fikir ona tuhaf geldi. "Yoksa güvenliği elden mi bırakıyorum." Dedi. İşte tam o anda yine aklına kitabı geldi. Hemen kitabını çıkarıp sıradaki

maddeyi okumalıydı. Böylece saçmasapan rahatlama kısmını atlatır, kesinlikle güvende olurdu. (s.67)

Meraktan ya da heyecan istediğinden, ben nereden bileyim! Mert hemen bu tehlikeli olasılığı kafasından uzaklaştırdı. Konuyu değiştirmeliydi. (s.74)

Karanlıktan, alay edilmekten, okula pijama ile gitmekten, yatağımın altından çıkacak canavarlardan da korkuyordum. Senelerdir tüm korkularımı milim milim yendim.Sıra buna geldi. Şimdi de bu korkumu yeneceğim. Böylece daha özgür ve mutlu bir insan olacağım. (s.82)

Çıkarım becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Demek ki bazı insanların içlerindeki gücü ortaya çıkarabilmeleri için birilerinin yardımına ihtiyaçları var. (s.10)

Dünyanın en zengin insanına yetecek para burada olsaydı, en azından giysileri böyle olmazdı diye düşündü. (s.51)

Şu iğrenç dediği çöp tepesine iki eliyle dalış yapmış, o vıcık vıcık çöpleri eliyle eşeleyip durmuştu. Kim bilir ellerinde, üstünde kaç yüz bin milyon mikrop vardı. (s.59)

Sevgili zürafa, umarım beni anlıyorsundur. Dans et ama dünyanın en iyi olmak için değil, içinden gibi dans et. Yoksa kendine zarar vereceksin. (s.100)

-Çok cesur bir çocuk olmalısın. Mert gülmeye başladı.- Hiç de öyle olduğumu sanmıyorum. Şey, ben biraz korkarım da… Delikanlı hayretle ona baktı.- Hayır, gerektiğinde yardım edebiliyorsan, haksızlık karşısında susmuyorsan bu çok cesur olduğunu gösterir. (s.102)

Açıklama becerisine ilişkin doğrudan alıntılar:

Düdük sesinden korkan bir çocuk tanımıştım mesela bir de gömlek düğmelerinden korkan anne. Kimse düğme yutmasın diye evdeki her şeyi fermuarlı yapmıştı. (s.7)

Kabul etmeliyim ki Mert'in hayatı hiç de kolay değildi. Sokakta yürümek bile korku filmine dönüştüğü için anne ve babası ona bir köpek aldılar. Bu cesur köpek sayesinde – adı Tüylü'ydü- Mert kendini daha da güvende hissedebilirdi. (s.10)

Her şeyin başladığı gün, Mert evde televizyon seyrediyordu. Tabii ki korku filmi değil, belgesel de değil. Çünkü belgesellerde yılanlar, örümcekler gibi Mert'in süper ötesi korktuğu hayvanların görüntüleri de oluyor. Mert de onlarla karşılaşmamak için o kanalı asla açmıyor. Hatta yanlışlıkla dokunurum da kanal aniden açılır, o sırada bir örümceğin suratını yakından görüveririm diye kumanda da o kanalın numarasını bantla kapattı. 9 numaranın üstü hep bantlı. Bu yüzden sadece 9 değil 19, 29 ve 39 numaralı kanalları da izleyemiyor. Ama bu korkmaktan daha iyi. (s.13)

Yüzüne değen şeyi uzaklaştırmak için ellerini savurunca gözüne gün ışığı girdi. Eliyle dokunduğu şeyin perde olduğunu anlaması birkaç saniyesini aldı. Simsiyah, kalın, güneş ışığını geçirmeyen bir perde. Perdeyi aralayınca arkasındaki pırıl pırıl aydınlığı, yemyeşil çayırı ve ağaçların altındaki masayı gördü. Derin bir nefes aldı. Muhteşem bir rahatlama hissetti. Perdenin arkası ne karanlıktı ne de ürkütücü.

Mert bir anda beyninin kıvrımlarına dönüş yaptı. Orada hızlı bir tarama başlattı. Aşırı soğuk, tehlikeli olduğu için bu konuda da araştırmaları vardı. Kutuplarda hepsinin başında "kutup" eki olan ayılar, tavşanlar, baykuşlar ve kutup" eksiz misk öküzleri ile ren geyikleri yaşıyordu. Zavallı bir timsahın bu soğukta onlar kadar uzun kalmasına ne imkân vardı ne de şans. Çünkü onlar ömür boyu bu soğukta yaşıyorlardı. Rakipsizdiler. (s.94)

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada "Korkak Bir Kahraman" adlı çocuk kitabı eleştirel düşünme beceri açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda, incelenen kitapta eleştirel düşünme becerilerinden en çok çıkarım becerisine en az ise tanımlama becerisine yer verilmekle birlikte tüm becerilere farklı oranda da olsa yer verildiği söylenebilir. Bu kitapta en çok çıkarım becerisine yer verilmesinin çocuk edebiyatı metinlerinin doğası gereği örtük anlamlar, ipuçları ve dolaylı anlatımlarla yapılandırılmasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü bu metinlerde doğrudan bilgi vermek yerine okuyucunun metinler arası bağlantılar kurmasını, olayları neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmesini ve karakter davranışlarından anlam çıkarmasını gerektiren yapılar, çocukları doğal olarak çıkarım yapmaya yönlendirmektedir. Facione'e (2015) göre çıkarım, akılcı sonuçlar varmak nedeniyle gerekli yapıları tanımlamak, hipotezler ve varsayımlar oluşturmak gerekli olan bilgileri dikkate alarak ilgili ilkelerden, görüşlerden, kanıtlardan, ifadelerden, yargılardan, kavramlardan, sorulardan çıkan sonuçlardır. Nitekim, Mutlu'ya (2017) göre de çıkarım, bireyin anlam üretim sürecinde etkin bir rol oynamakta; özellikle çocukların okudukları metinlerden daha derin ve çok boyutlu anlamlar çıkarmalarına katkı sağlamaktadır. Çocuk kitaplarında açıklanmayan düşünceler, sezdirilen duygular ve açıkça ifade edilmeyen sonuçlar, okuyucudan zihinsel etkinlik beklemekte; bu da çıkarım becerisini kaçınılmaz biçimde devreye sokmaktadır. Bu bağlamda, "Korkak Bir Kahraman" gibi metinlerin çıkarıma dayalı bir kurguya sahip olması, çocukların eleştirel düşünme becerilerini geliştirme potansiyelini artırmakta ve anlam kurma süreçlerinde onları daha aktif kılmaktadır (Kurnaz, 2019).

Araştırma bulguları doğrultusunda, incelenen kitapta özellikle varsayımda bulunma becerisinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum, olaylar ve durumlar hakkında akıl ve mantık

çerçevesinde gerçekleşebilecek sonuçlara ilişkin çıkarımlarda bulunma, geleceğe yönelik öngörüler geliştirme, tahmin yürütme gibi alt becerilerle yakından ilişkilidir. Nitekim Şenşekerci ve Bilgin (2008), bu tür alt becerilerin aynı zamanda yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimini de desteklediğini belirtmektedir. Eleştirel düşünme, yalnızca bir analiz süreci değil, aynı zamanda yaratıcı düşünmenin de temelini oluşturan bir zihinsel etkinliktir. Bu iki beceri birbirinden bağımsız değil; aksine, eş güdümlü olarak gelişen ve birbirlerinin gelişimini pekiştiren bilişsel süreçlerdir. İncelenen kitapta varsayım becerisinin belirgin biçimde yer alması, buna karşılık analiz gibi daha ayrıntılı düşünme süreçlerinin sınırlı düzeyde temsil edilmesi, ancak genel olarak eleştirel düşünmenin tüm temel bileşenlerine yer verilmiş olması, kitabın yaratıcı düşünmeye geçişi destekleyen bir hazırlık metni niteliği taşıdığını düşündürmektedir. Bu bağlamda, söz konusu çocuk kitabının eleştirel düşünme becerilerini yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimi için bir basamak olarak yapılandırıldığı söylenebilir. Alan yazındaki benzer çalışmalar incelendiğinde, Yalçınkaya'nın (2024) TÜBİTAK çocuk kitaplarına yönelik araştırmasında analiz, değerlendirme ve çıkarım becerilerinin ön planda olduğu; buna karşılık tanımlama becerisine yalnızca sınırlı düzeyde yer verildiği belirlenmiştir. Erol ve Kara'nın (2020) çalışmasında ise en fazla çözümleme, en az ise tanımlama becerilerinin kullanıldığı görülmektedir. Özcan'ın (2023) Çıtır Çıtır Felsefe Serisi üzerine yaptığı araştırmada ise serinin çocuklara eleştirel bakış açısı kazandırma ve kendi düşüncelerini sorgulama gibi üst düzey bilişsel becerilerin gelişimine önemli katkılar sunduğu vurgulanmıştır. Tüm bu bulgulara rağmen, literatürde eleştirel düşünme becerileri arasında özellikle çıkarım yapma becerisinin ön plana çıktığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, çıkarım becerisinin merkezde olduğu bu çalışma, alana özgün bir katkı sunmakta ve çocuk edebiyatı metinlerinin eleştirel düşünme ile yaratıcı düşünme arasındaki geçişte nasıl bir köprü işlevi gördüğüne dair önemli ipuçları vermektedir.

Çocuk edebiyatı, yalnızca dil gelişimini destekleyen bir alan olmanın ötesinde, çocukların bilişsel ve düşünsel yetilerini geliştiren önemli bir araçtır. Bu bağlamda, edebî metinlerin sunduğu çok katmanlı yapı ve dolaylı anlatım biçimleri, çocukların çıkarımda bulunarak metinle derinlemesine etkileşim kurmalarını sağlar. Çıkarım yapma süreci, çocukların açıkça ifade edilmeyen anlamları sezerek metnin alt yapısını çözümlemelerine olanak tanır; bu da eleştirel düşünmenin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. Bu becerinin gelişimiyle çocuklar, yalnızca metni anlamakla kalmaz, aynı zamanda olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurar, karakterlerin motivasyonlarını sorgular ve metnin sunduğu değerleri kendi yaşantılarıyla ilişkilendirme yetisi kazanır. Dolayısıyla çocuk edebiyatında çıkarıma dayalı okuma süreçleri,

bireyin metni yüzeysel olarak değil, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesine imkân tanıyarak anlam kurma derinliğini artırır.

Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabı, ana karakterin kendi korkuları ve içsel çatışmalarıyla yüzleşmesini temel alan kurgusuyla, eleştirel düşünme becerilerinin gelişimini destekleyen önemli bir metin örneği olarak değerlendirilebilir. Kitapta yer alan ana karakter, "cesur kahraman" figüründen farklı olarak; tereddütleri, kaygıları ve sorgulamaları olan bir çocuk olarak resmedilir. Bu yaklaşım yüzeysel bir bakış açısı yerine okuyucunun karakterin davranışları ve kararları üzerine düşünmesini, neden-sonuç ilişkileri kurmasını ve alternatif eylem yollarını değerlendirmesine olanak sunar. Özellikle karakterin kendi korkularıyla yüzleşme sürecinde sergilediği içsel diyaloglar ve olaylar karşısındaki tepkileri, çocuklara yalnızca anlatılanları kabul etmek yerine, düşünen bir birey olarak metne katılımı teşvik eder ve beraberinde çocuğu sorgulamaya davet eder. Çünkü çocuklara eleştirel düşünme kazandırmada içsel diyalogların, zihinsel çatışma ve yargı üretmenin temel araçlar arasında yer almakta (Paul ve Elder, 2006) olup çocukların kendi yaşantılarına yakın karakterler üzerinden bilişsel empati kurmaları, düşünsel gelişimlerini anlamlı bir biçimde desteklemektedir (Lipman, 2003). Korkak Bir Kahraman adlı kitapta, çocukların "Korkunun üstesinden gelmek mümkün müdür?", "Gerçek cesaret nedir?" gibi sorularla eleştirel düşünmenin temel bileşenleri olan sorgulama, yansıtma, değerlendirme ve çıkarım yapma becerilerini harekete geçirir. Diğer bir yönden ise özellikle korku, cesaret, değişim ve öz-farkındalık gibi soyut kavramların edebi anlatım içinde dolaylı yollarla sunarak, çocuk okurun metinle daha derinlemesine etkileşim kurmasını sağlamaktadır. Böylece çocuk, kahramanın dönüşümünü salt bir olay örgüsü olarak değil, bireyin içsel gelişimini temsil eden simgesel bir süreç olarak değerlendirme olanağı bulur. Bu bağlamda "korkak kahraman" modeli, çocuk kitaplarında yalnızca duygusal yakınlık kurulan bir karakter değil, aynı zamanda eleştirel düşünmeyi teşvik eden çok katmanlı bir çocuk kitabı olarak işlev görür. Bu bağlamda, Korkak Bir Kahraman adlı eserin karakter kurgusu, olay örgüsü ve çözümleme süreçleri dikkate alındığında; çocukların kendi korkularını tanıma, duygularını adlandırma ve bu duygularla yapıcı yollarla baş etme üzerine düşünmelerine olanak sunduğu söylenebilir. Bu tür metinlerin çocukların yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal gelişimlerini de destekleyerek eleştirel düşünmeyi bir yaşam becerisi olarak içselleştirmelerine katkı sağladığı söylenebilir (Kanmaz ve Aslan, 2022).

Korkak Bir Kahraman adlı çocuk kitabı, eleştirel düşünme becerilerini destekleyen yönleriyle dikkat çeken çağdaş çocuk edebiyatı örneklerinden biridir. Kitapta ana karakterin kendi

korkularıyla yüzleşmesi süreci, çocuk okurlara doğrudan mesajlar vermektense onları düşünmeye, sorgulamaya ve duygusal olarak empati kurmaya yönlendiren bir yapı içinde sunulmuştur. Karakterin içsel çatışmaları, tereddütleri ve çözüm arayışları; okuyucunun metni eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesine, olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri kurmasına ve alternatif çözüm yolları geliştirmesine zemin hazırlamaktadır.

Araştırma bulgularına göre, kitapta en fazla yer verilen eleştirel düşünme becerisinin çıkarım, ardından ise varsayımda bulunma olduğu belirlenmiştir. Bu durum, kitabın okura açık uçlu düşünme fırsatları sunması ve bireysel yorumlara alan tanıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, kitapta farklı oranlarda eleştirel düşünme becerilerinin tümüne yer verilmiştir. Bu durum da eserin pedagojik anlamda çok yönlü bir düşünme pratiği geliştirmeye hizmet ettiği şeklinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak Korkak Bir Kahraman, sadece çocuklara hitap eden bir kitap olmasının yanında çocuk okurların korku ve cesaret gibi duygular üzerinden eleştirel düşünme becerilerini destekleyerek düşünsel gelişimlerine katkı sunan kurgusal bir öğrenme aracıdır. Bu yönüyle Korkak Kahraman'ın bilişsel ve duyuşsal becerilerin gelişimini destekleyerek düşünmeye dayalı okuma alışkanlıklarının gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Çifçi, M. (2006). Eleştirel okuma. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 54*(2006/1), 55-80.

Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities, In J.B. Baron and R.J. Sternberg, *teaching thinking skills: Theory and practice* (p. 9-25). New York (NY): W.H.

Ekim Özen, B. (2024). *Korkusuz bir kahraman.* İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.

Kurnaz, A. (2019). *Eleştirel düşünme öğretimi etkinlikleri planlama uygulama ve değerlendirme.* Ankara: Eğitim Yayınevi.

Cihaner, C. (2007). *Eleştirel düşünme kazandırma yönüyle Bilgin Adalı'nın çocuk kitapları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Çakır, N. (2013). *Üniversite eğitiminin üst düzey düşünme becerilerinin gelişimine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Çelik, K. (2023). *Küçük Kara Balık ile Martı Jonathan Livingston eserlerinin eleştirel düşünme açısından karşılaştırılıp değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.

Çifçi, M. (2006). Eleştirel okuma. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 54*(2006/1), 55-80.

Demir, H., & Baş, Ö. (2019). Türkçe ders kitabındaki metinlerin eleştirel düşünme ölçütlerini karşılaması üzerine nitel bir araştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 8*(2), 983-1006.

Erol, S. & Kara, Ö. T. (2020). Çocuk yazınında eleştirel düşünme becerileri, yeterlikleri ve tutumları üzerine bir inceleme: Küçük Kara Balık örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, *9*(3), 1125-1135.

Facione, P. A. (2020). *Critical thinking: What it is and why it counts.* Insight Assesment.

İncirkuş, F. A. & Özçetin, K. (2021). Türkçe ders kitaplarındaki metni anlama sorularının eleştirel düşünme becerilerine göre incelenmesi. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (22), 290-311.

Kanmaz, F. E., & Aslan, C. (2022). Eleştirel düşünme becerisi edindirme bağlamında çocuk ve gençlik kitaplarının incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, *55*(2), 421-446.

Karadaban, A., Kaplan, C., Özek, Ö., Çaksu, C., Aküzüm, F., & Aydın, M. (2024). Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, *9*(67), 2666-2670.

Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *Turkish Studies*, *5*(3), 1566-1593.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Lipman, M. (2003). *Thinking in education* (2nd ed.). Cambridge University Press.

MEB. (2024). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni.* Ankara: MEB Yayınları.

Mutlu, B. (2017). Çocuklukta ve çocukça felsefe yapmak. *Çocuk ve Medeniyet*, 2, 19-49.

Özcan, S. (2023). Çocuk edebiyatında Çıtır Çıtır Felsefe serisinin üst düzey düşünme becerilerini kazandırmadaki rolü. *Edebî Eleştiri Dergisi, 7*(1), s. 118-129.

Paul, R., & Elder, L. (2013). *Kritik düşünce: Yaşamınızın ve öğrenmenizin sorumluluğunu üstlenmek için araçlar* (Çev. Ed. E. Arslan, G. Sart). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Paul, R. W. & Elder, L. (2006). *The miniature guide to-critical thinking concepts and tools.* www.criticalthinking.org. Erişim Tarihi: 06 04. 2025.

Şahin, T. G., & Bayrak, Ö. (2020). Birsen ekim özen'in çelebi zinciri adlı eserinin değerler eğitimi ve türkçe ders kitaplarında yer alan temalara uygunluk açısından incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(2), 775-798.

Şeker, Z. C. (2022). Türkçe derslerinde metinlerle eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesi bağlamında işlevsel bir yaklaşım önerisi: Çocuklar için felsefe (P4C). *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, *8*(1), 98-122.

Şenşekerci, E., & Bilgin, A. (2008). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(14), 15-43.

Yalçınkaya, S. (2024). *TÜBİTAK çocuk kitaplarının eleştirel düşünme becerileri açısından incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ÖZETLEME BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. YASEMİN BAKİ
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
ysmnbaki@gmail.com-0000-0003-4064-3724
Öğretmen, PINAR ERDEM
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
pinar_erdem25@erdogan.edu.tr-0009-0009-5288-5369

ÖZET

Bu araştırmada ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin değerlendirilmesi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanan araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır. Bu yöntemle belirlenen çalışma grubu Türkiye'nin kuzeyindeki bir ilde ortaokul 6. Sınıfta öğrenim gören 23'ü erkek, 22'si kız olmak üzere toplam 45 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada verilerin toplanmasında Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı kullanılmıştır. Bu ölçme aracı biçim, içerik, üslup olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ise betimsel analiz kullanılmıştır. Öğrencilerden verilen metinleri özetlemeleri istenmiş, elde edilen özet metinler; bu analiz yöntemiyle değerlendirilerek tablolaştırılarak sunulmuştur. Özet metinlerinin biçim bakımından değerlendirilmesine ilişkin bulgular incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun kâğıt düzeni; dilbilgisi, noktalama ve yazım hatası bakımından yetersiz düzeyde olduğu söylenebilir. İçerik açısından yapılan değerlendirmede ise metnin ana fikrini belirlemede zorlandıkları, ayrıntıların seçimi konusunda yeterli olmadıkları; üslup açısından ise genellikle doğrudan alıntılarla metni kopyalama eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle ortaokul düzeyinde özetleme becerilerinin geliştirilmesi için eğitimler verilmesi ve Türkçe derslerinde özetleme becerilerinin geliştirilmesine yönelik etkinliklerin artırılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özetleme, beceri, 6. Sınıf, Türkçe dersi.

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the summarization skills of 6th-grade middle school students. The study was designed using a qualitative research approach and employed a case study design. In determining the study group, the easily accessible case sampling method, one of the purposeful sampling techniques, was used. The study group consisted of a total of 45 students—23 boys and 22 girls—who were studying in the 6th grade of a middle school located in a northern province of Turkey. For data collection, the Text Summary Evaluation Rubric was

used. This assessment tool consists of three components: form, content, and style. Descriptive analysis was employed to evaluate the data obtained from the research. Students were asked to summarize given texts, and the resulting summary texts were analyzed using this method and presented in tabular form. Findings related to the evaluation of the summary texts in terms of form revealed that the majority of students performed inadequately in terms of paper layout, grammar, punctuation, and spelling. In terms of content, students were found to have difficulty identifying the main idea of the text and were insufficient in selecting relevant details. Regarding style, it was observed that students tended to copy the original text through direct quotations rather than expressing the content in their own words. Based on these findings, it is recommended that training be provided to improve summarization skills at the middle school level, and that activities aimed at developing summarization abilities should be increased in Turkish language classes.

Keywords: Summarization, skill, 6th grade, Turkish language course.

1. GİRİŞ

Öğrenme stratejileri içerisinde yer alan çok boyutlu üst bilişsel bir strateji olan özetleme, yazılı ya da sözlü bir materyalin anlaşılması için gerekli olan etkili bir öğrenme yoludur. Öğrenme stratejileri içerisinde yer alan bu beceri, bilgi birimleri arasında ilişki kurarak anlamlı öğrenmeyi sağlayan anlamlandırma stratejilerinden biridir (Erdem, 2005). Özet yazma, en etkili okuduğunu anlama stratejilerinden biri olarak da kabul edilmektedir (Dreher, 2009). İyi hazırlanmış bir özet; okunulan ya da dinlenilen metnin iyi anlaşıldığını, metindeki tüm düzenleme-yapı ve temanın çözümlediğini göstermektedir (Kuşdemir vd., 2018).

Özetlemede kaynak metnin özü korunarak metin çok boyutlu çeşitli bilişsel işlemlerden geçirilip çözümlenir. Ardından metinden yapılan seçimler yeniden yapılandırılarak daha öz bir ifadeyle yeni bir metin oluşturulur (Aydın, 2022). Özetleme sürecinde kaynak metinden yapılacak seçkilerin düzenlemesi ve yapılandırılması için özetlemenin belli kurallar çerçevesinde oluşturulması ve belli stratejilerin kullanılması gereklidir (Doğan ve Özçakmak, 2014). Bu kurallara ilişkin çeşitli farklı görüşler olmakla birlikte alan yazında özetleme sürecinde kullanılacak stratejiler genel olarak; başlık yazma, bakış açısını doğru kullanma, anlatım kipini doğru kullanma, önemli bilgiyi seçme, önemsiz bilgiyi silme, metin dışı bilgiye yer vermeme, tutarlı yazma ve kısaltma unsurları olarak belirlenmiştir (Doğan ve Özçakmak, 2014; Ülper ve Yazıcı Okuyan, 2010). Belirlenen stratejilere uygun olarak özet bir metin oluşturulabilmesi ve öğrencilerin özetleme becerilerinin geliştirilebilmesi için bu becerinin eğitim sürecinde planlı bir şekilde kazandırılması gereklidir (Karadağ, 2019).

Özet yazmanın bir beceri olarak geliştirilmesi amacıyla bu beceri, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2024) dinleme ve okuma kazanım alanları içerisinde yer almaktadır. Bu kazanımlarla öğrencilerin dinledikleri ve okudukları metinlerden anlamlı, bütünlüklü ve yapılandırılmış özet metinler oluşturmaları amaçlanmaktadır. Öğrencilerin zihinlerinde bu süreci tasarlayabilmeleri ve etkin bir şekilde metni özetleyebilmeleri için özet yazma sürecinde kullanılan stratejileri bilmeleri ve bu süreçte özetleme becerilerini etkin bir şekilde uygulayabilmeleri gereklidir. Yapılan araştırmalarda ise öğrencilerin özetleme becerilerini

kullanım durumlarının yeterli düzeyde olmadığı; öğrencilerin metin ana fikrini ve yardımcı fikirlerini belirleme, anlamsal bütünlüğü oluşturma, metni kendi cümleleriyle ifade etme, nesnel olma, anlatım kipini doğru kullanma, metinde kısaltma yapabilme gibi pek çok açıdan yetersiz düzeyde oldukları tespit edilmiştir (Aktaş ve Bayram, 2017; Bulut, 2013; Çıkrıkçı, 2004; Doğan ve Özçakmak, 2014; Eyüp, Stebler ve Yurt, 2012; Karatay vd., 2013; Kuşdemir vd., 2018; Özçakmak, 2015). Bu durumun sebepleri arasında özetleme becerilerinin zor ve geç gelişen beceriler olması yanında (Çıkrıkçı, 2004; Karadağ, 2019; Karatay vd., 2013) bu becerinin gelişmemesinde öğretmenlerin dönüt ve düzeltme noktasındaki eksiklikleri de sayılabilir (Karatay, 2011). Yapılan araştırmalarda öğrencilerin özet yazma becerilerinin geliştirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur (Doğan ve Özçakmak, 2014; Eyüp, Stebler ve Yurt, 2012). Özetleme stratejilerinin öğretilmesinin bu süreci kolaylaştırıcı bir etki oluşturması sebebiyle de (Benzer vd., 2021; Benzer vd. 2016; Duran ve Özil, 2019) öğrencilerin özetleme becerilerinin geliştirilmesi için yapılandırılmış uygulamalar ve geri bildirim temelli çalışmalar yapılması yanında yazdıkları özetlerin de değerlendirilmesi gereklidir (İdris vd, 2011). Bu sebeple öğrencilerin özetlemeye ilişkin mevcut durumlarının tespit edilmesi ve bu konudaki eksikliklerin giderilmesi için araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

6. sınıf düzeyi, öğrencilerin metin türlerini daha detaylıca tanımaya ve yazmaya tanımaya başladığı, daha nitelikli metinler oluşturabildiği bir dönemdir. Bu nedenle, bu yaş grubundaki öğrencilerin özetleme becerilerinin değerlendirilmesi; hem dil becerilerinin gelişim düzeyini ortaya koymak hem de öğretim sürecine yönelik iyileştirmeler yapmak açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple de bu araştırmada 6. sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerini biçimsel ve içeriksel boyutlarıyla ele alınarak değerlendirilmiş; elde edilen bulgular ışığında, öğrencilerin güçlü ve gelişime açık yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu problemlere cevap aranmıştır:

6. Sınıf öğrencilerinin özet yazma becerileri biçim açısından hangi düzeydedir?
6. Sınıf öğrencilerinin özet yazma becerileri içerik açısından hangi düzeydedir?
6. Sınıf öğrencilerinin özet yazma becerileri üslup açısından hangi düzeydedir?

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Bu desende, çoklu bilgi kaynaklarıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplamasını ve durumun en ince ayrıntılarıyla tanımlamasını sağlamaktadır. Bu desende değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkileri, genelleme yapılmadan mevcut durumdan bir kesit alarak durum ayrıntılı bir şekilde derinlemesine yansıtılır (Creswell, 2013). Bu araştırmada ortaokul 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin değerlendirilmesi ve mevcut özetleme düzeylerinin ortaya konulması amaçlandığı için araştırma bu desenle yürütülmüştür.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin kuzeyindeki bir ildeki devlet okulunda 6. Sınıfta öğrenim gören 45 öğrenciden oluşmaktadır. Bu çalışma grubunun belirlenmesinde kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda örneklemin belirlenmesinde zamanın ve maliyetin önemiyle

araştırmanın amaçlarından hareketle bu örneklemin seçilmesi araştırmaya katkı sağlamaktadır (Patton, 2014).

2.3.Veri Toplama Araçları

Verileri toplamak için Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı ve çalışmaya katılan öğrencilerin yazdıkları özet metinleri ve Anılar İçinde Bir Anı adlı metin doküman olarak kullanılmıştır. Özet metinlerin incelenmesi ve puanlanması Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı ile yapılmıştır.

Hikâye Edici Metin: Öğrencilerin okuyup özetlemeleri için "Anılar İçinde Bir Anı" adlı metin hikâye edici metin kullanılmıştır. Gülten Dayıoğlu tarafından yazılan metin MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun Türkçe 2024-2025 yılında ders kitabı olarak kullanılması kabul edilen Yıldırım Yayınları tarafından hazırlanan Türkçe dersi 6. Sınıf kitabından alınmıştır. Bu ders kitabı araştırmaya katılan çalışma grubunun kullandığı ders kitabıdır.

Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı: Bu ölçme aracı özet metinlerin değerlendirilmesi amacıyla Benzer, Sefer, Ören ve Konuk (2016) tarafından geliştirilmiştir. "Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı" olarak adlandırılan bu ölçme aracı biçim, içerik ve üslup olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Biçim boyutu: Kâğıt düzeni, Paragraf sayısı; Dilbilgisi, yazım ve noktalama hatası alt boyutlarından oluşmaktadır. İçerik boyutu; anlam bütünlüğü, giriş cümlesi, olay örgüsü, yan düşünceler/olaylar, ayrıntılar, anahtar kelimelerin kullanımı ve ana fikir olmak üzere yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Üslup ise Zaman eklerinin kullanımı, Doğrudan alıntı veya taklit olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Yetersiz (1), geliştirilmeli (2), başarılı olmak üzere iç aşamada derecelendirilen ölçme aracından en düşük 12 en yüksek 36 puan alınmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, 2025 yılının mayıs ayında toplanmıştır. Verilerin toplanması için öncelikle öğrenciler bilgilendirilmiştir. Ardından "Anılar İçinde Bir Anı" adlı metin öğrenciler tarafından sınıfta okunmuş ve bu süreç bir ders saati sürmüştür. Öğrencilerin okumayı tamamlamalarının ardından öğrencilere boş kağıtlar dağıtılarak metni özetlemeleri istenmiştir. Uygulama ortalama olarak 45 dk süren özet yazma işlemiyle birlikte toplam 2 ders saati sürmüştür.

2.4.Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Bu analizde veriler betimsel bir yaklaşımla ve derin bir işleme tabi tutularak önceden belirlenen temalar altında sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Verilerin analizinde Benzer ve diğerleri (2016) tarafından hazırlanan Metin Özeti Değerlendirme Dereceli Puanlama Anahtarı kullanılmıştır. 45 katılımcının özet metinleri öncelikle kız ve erkek olarak ayrılmış, kız öğrenciler K_1, K_2; erkek öğrenciler E_1, E_2 şeklinde sıralandırılarak sınıflandırılmıştır. Ardından her bir özet metni araştırmacılar tarafından rubrik aracılığıyla biçim, içerik ve üslup açısından değerlendirilerek ilgili işaretlemeler yapılmış ve kodlamalar tamamlanmıştır. Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için elde edilen veriler birbirinden bağımsız bir uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanın kod ve tema listelerine ilişkin yaptıkları değerlendirmede

görüş ayrılığına düşülen durumlarda diğer uzmanla yeniden kodlama yapılmış, görüş birliği ve görüş ayrılığı olan kodlamalar tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda görüş birliği ve ayrılığı olan kodlamalar tespit edilmiştir. Araştırmacı ve uzman arasındaki görüş birliği ve ayrılıklarının, araştırmanın güvenirliği üzerindeki etkisi ise Miles ve Huberman'ın (1994) formülünden [Görüş birliği/ (Görüş birliği+Görüş ayrılığı)x100] yararlanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda araştırmacı ve uzmanın görüşleri arasındaki uzlaşma (güvenirlik) yüzdesi %92 olarak hesaplanmıştır. Bu oran kodlayıcılar arasında yüksek bir tutarlılık sağlandığını ve bu tutarlığın güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın güvenirliğinin sağlanmasında bulgular kısmında öğrencilerin özet metinlerinin görsellerine yer verilerek verilerin onaylanabilirliği güçlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin öğrencilerin özetleme becerileri ölçme aracındaki temalar çerçevesinde ayrı ayrı toplanmış ve verilerin tekrarlanma sıklıkları hesaplanmış, elde edilen bulgular tablolaştırılarak sunulmuştur.

3.BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin biçim, içerik ve üslup boyutuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular kız ve erkek öğrencilere göre sınıflandırılarak frekans değerleri tablolar halinde ve grafiklerle doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur.

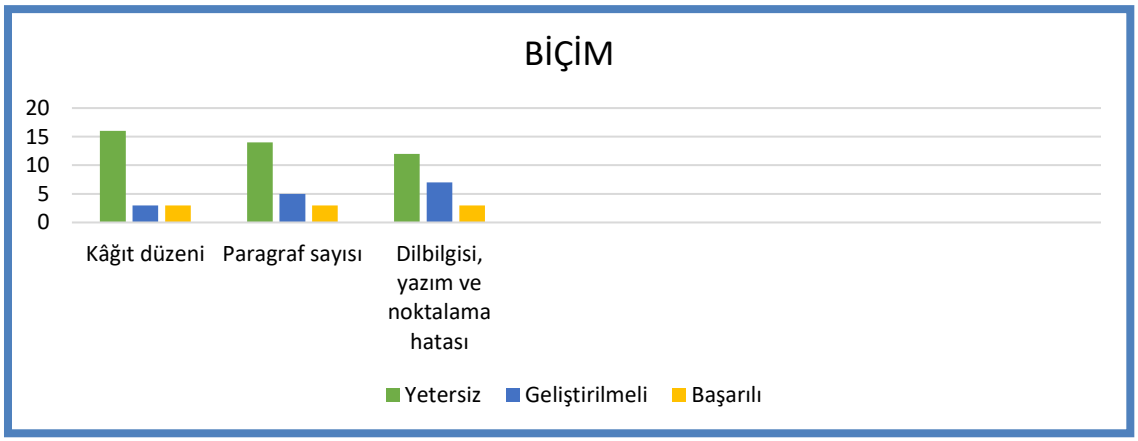
Özetleme Becerilerinin Biçim Boyutuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin biçim boyutuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

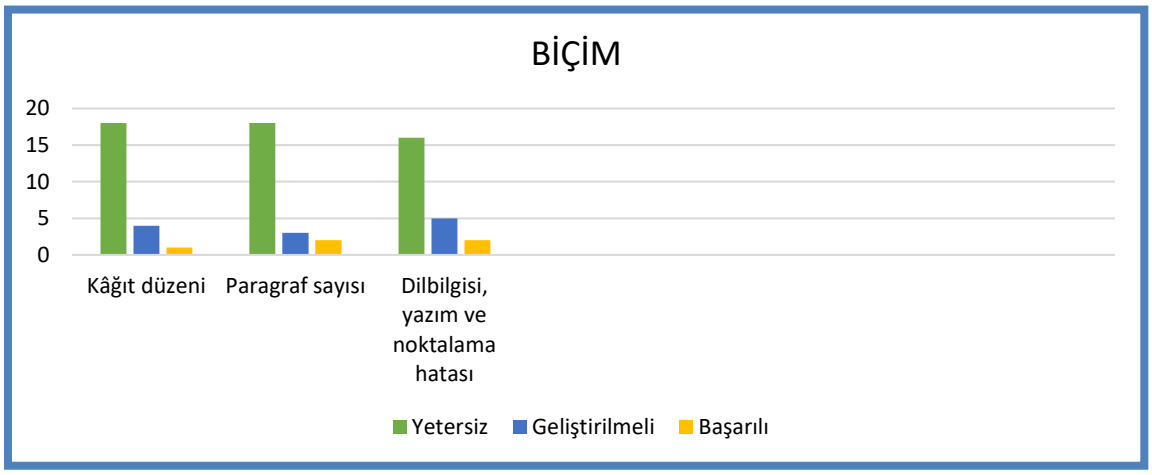
Tablo 1. 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin biçim boyutuna ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kız			Erkek		
		Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı	Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı
Biçim	Kâğıt düzeni	16	3	3	18	4	1
	Paragraf sayısı	14	5	3	18	3	2
	Dilbilgisi, yazım ve noktalama hatası	12	7	3	16	5	2

Grafik 1. Kız öğrencilerin özetleme becerilerinin biçim boyutuna ilişkin bulguları

Grafik 2. Erkek öğrencilerin özetleme becerilerinin biçim boyutuna ilişkin bulguları

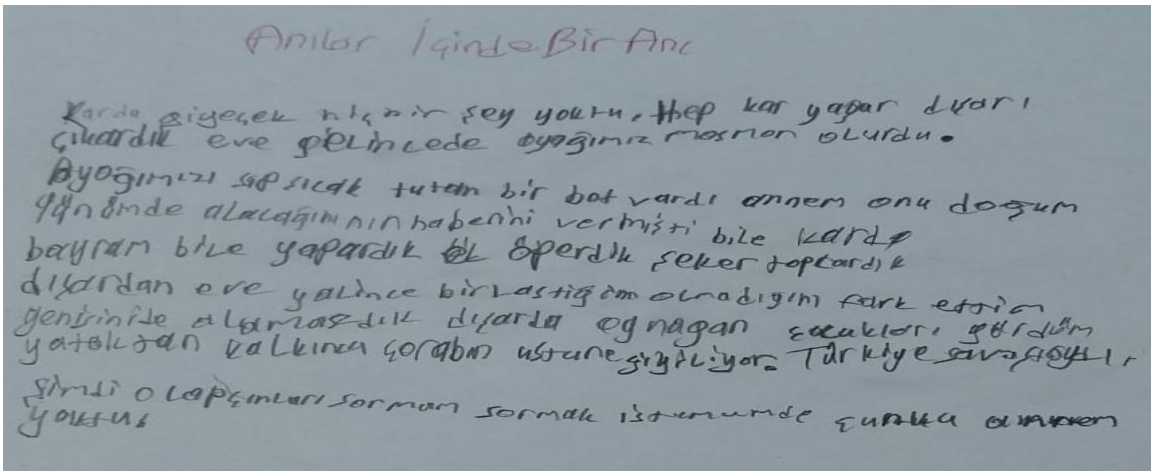

Tablo 1'e göre kız ve erkek öğrencilerin yazdıkları özet metinlerin biçimsel özellikleri kâğıt düzeni, paragraf sayısı ve dilbilgisi, yazım ve noktalama hataları açısından incelenmiştir. Kâğıt düzeni değerlendirmesinde, kız öğrencilerin 16'sı "yetersiz" düzeyde, 3'ü "geliştirilmeli" ve 3'ü "başarılı" olarak değerlendirilmiştir. Erkek öğrencilerde ise bu sayı sırasıyla 18 yetersiz, 4 geliştirilmeli ve 1 başarılıdır.

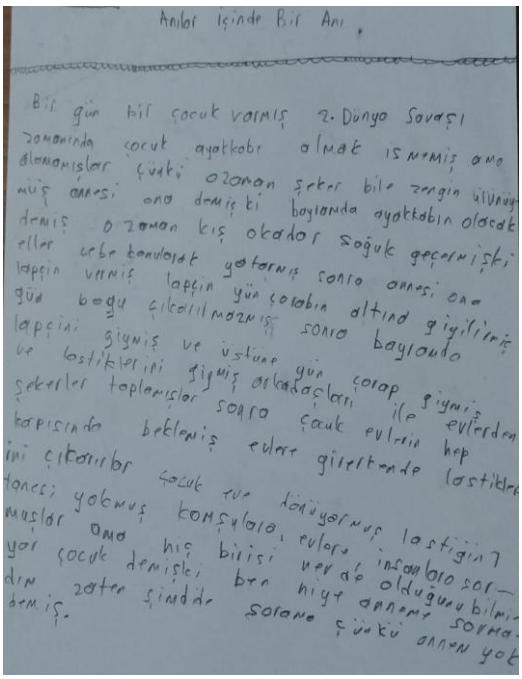
Paragraf sayısı açısından yapılan değerlendirmede kız öğrencilerin 14'ü "yetersiz", 5'i "geliştirilmeli" ve 3'ü "başarılı" bulunurken, erkek öğrencilerin 18'i öğrenci "yetersiz", 3'ü "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci de "başarılı" durumdadır.

Dilbilgisi, yazım ve noktalama hataları bakımından ise kız öğrencilerde 12 öğrenci "yetersiz", 7 öğrenci "geliştirilmeli" ve 3 öğrenci "başarılı" olarak değerlendirilmiştir. Erkeklerde ise 16 öğrenci "yetersiz", 5 öğrenci "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci "başarılı" seviyededir.

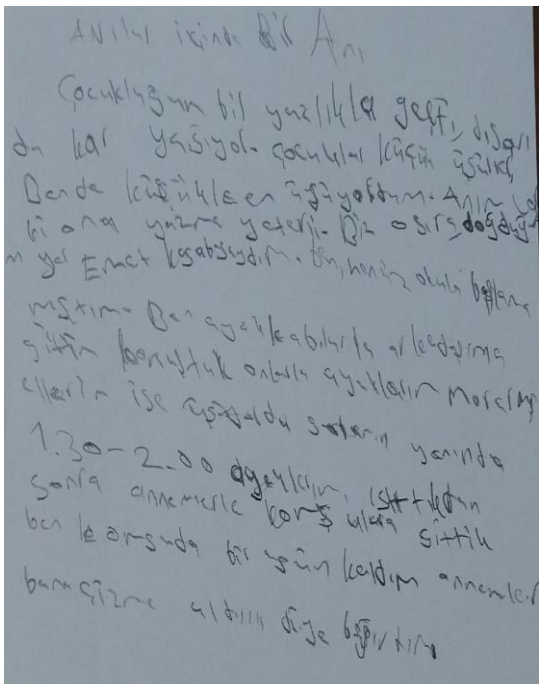
Öğrencilerin yazdıkları özet metin örneklerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

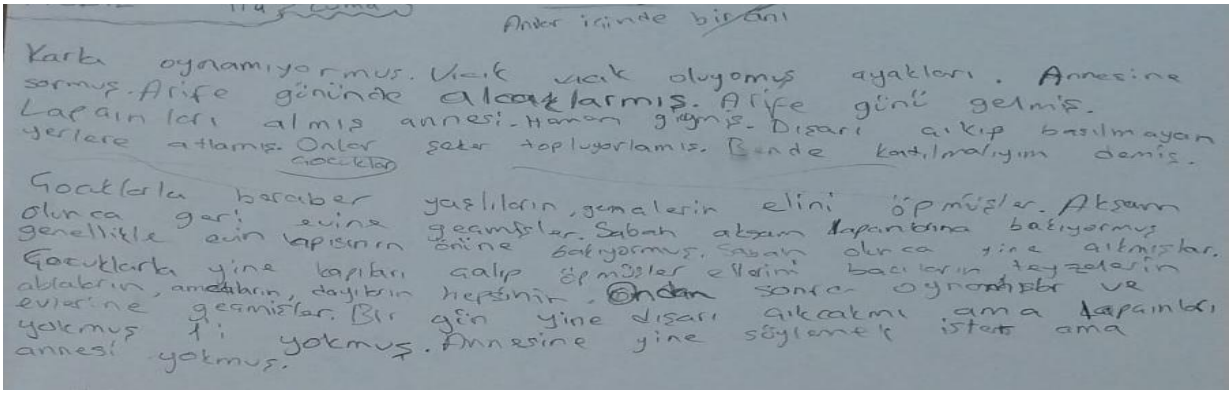
Görsel 1. E_3 adlı katılımcı

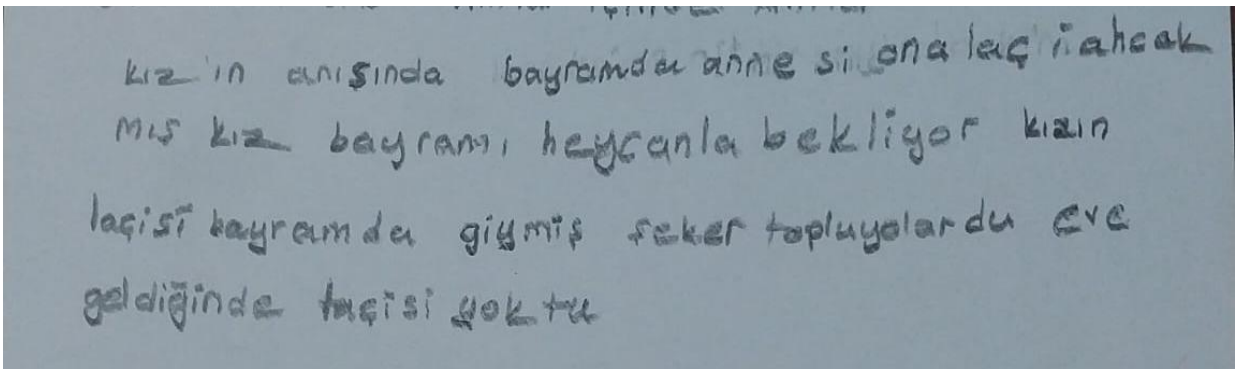
Görsel 2. E_14 adlı katılımcı

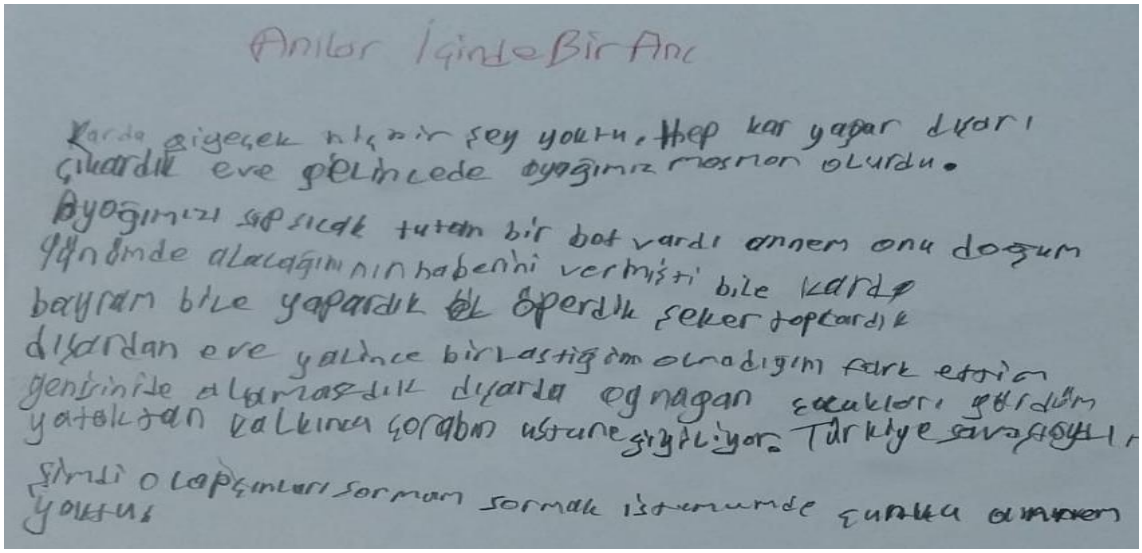
Görsel 3. E_11 adlı katılımcı

Görsel 4. E_8 adlı katılımcı

Görsel 5. E_20 adlı katılımcı

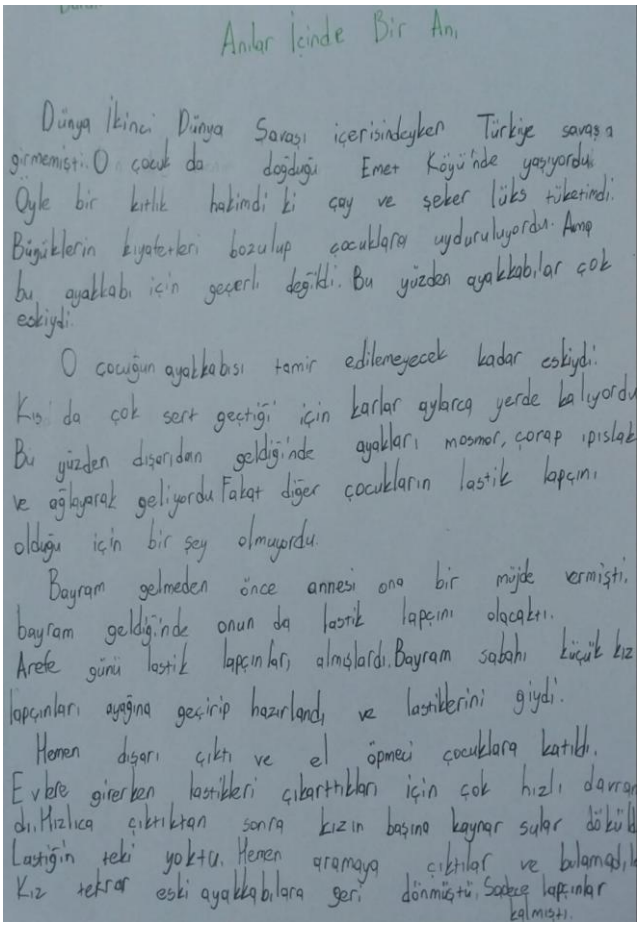

Anılar İçinde Bir Anı

Kardan giyecek hiçbir şey yoktu. Hep kar yağar dışarı çıkardık eve gelince ayağımız mosmor olurdu.

Ayağımızı sıcak tutan bir bot vardı annem onu doğum gününde alacağının habercisini vermişti bile kardan bayram bile yapardık el öperdik şeker toplardık dışardan eve gelince bir lastiğim olmadığını fark ettim genzinde olmasa da dışarda oynayan çocukları gördüm yatağından kalkınca çorabın ustüne giyiliyor. Türkiye savaşıyor

Şimdi o lapçınları sormam sormak istemiyorum çünkü annem yoktur

Görsel 6. E_13 adlı katılımcı

Anılar İçinde Bir Anı

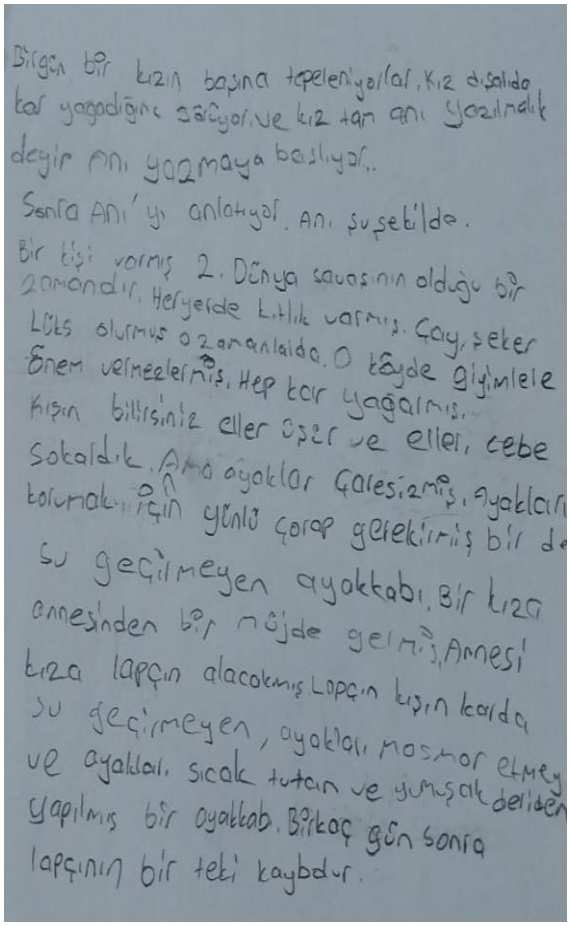
Dünya İkinci Dünya Savaşı içerisindeyken Türkiye savaşa girmemişti. O çocuk da doğduğu Emet Köyü'nde yaşıyordu. Öyle bir kıtlık hakimdi ki çay ve şeker lüks tüketimdi. Büyüklerin kıyafetleri bozulup çocuklara uydurulyordu. Ama bu ayakkabı için geçerli değildi. Bu yüzden ayakkabılar çok eskiydi.

O çocuğun ayakkabısı tamir edilemeyecek kadar eskiydi. Kış da çok sert geçtiği için karlar aylarca yerde kalıyordu. Bu yüzden dışarıdan geldiğinde ayakları mosmor, çorap ıpıslak ve ağlayarak geliyordu Fakat diğer çocukların lastik lapçını olduğu için bir şey olmuyordu.

Bayram gelmeden önce annesi ona bir müjde vermişti, bayram geldiğinde onun da lastik lapçını olacaktı. Arefe günü lastik lapçınları almışlardı. Bayram sabahı küçük kız lapçınları ayağına geçirip hazırlandı ve lastiklerini giydi.

Hemen dışarı çıktı ve el öpmeci çocuklara katıldı. Evlere girerken lastikleri çıkarttıkları için çok hızlı davranıyordu. Hızlıca çıktıktan sonra kızın başına kaynar sular döküldü. Lastiğin teki yoktu. Hemen aramaya çıktılar ve bulamadılar. Kız tekrar eski ayakkabılara geri dönmüştü. Sadece lapçınlar kalmıştı.

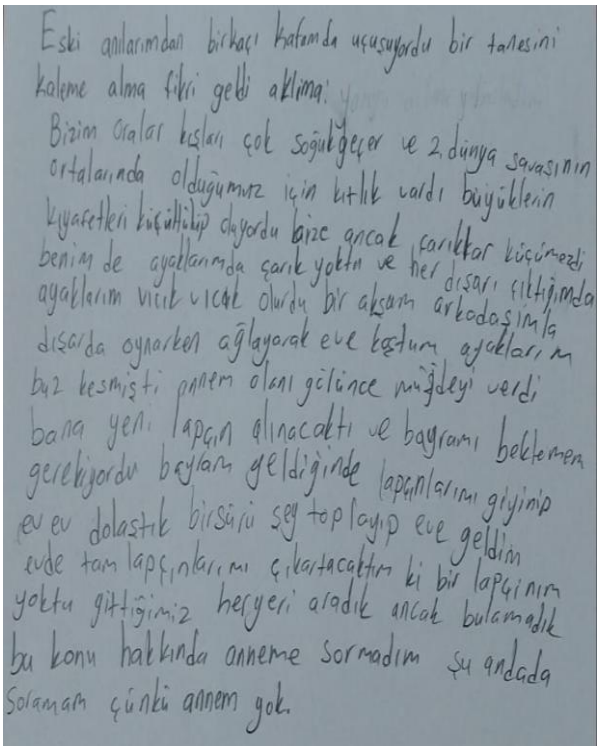
Görsel 7. K_17 adlı katılımcı

Birgün bir kızın başına toplanıyorlar, kız dışarıda kar yağdığını sanıyor ve kız tam anı yazılmalık diyor anı yazmaya başlıyor..

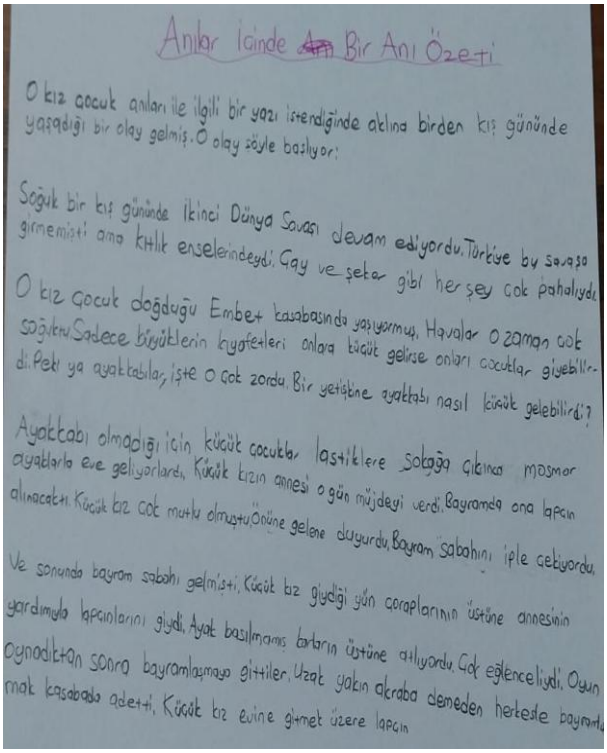
Sonra Anı'yı anlatıyor. Anı şu şekilde.

Bir kişi varmış 2. Dünya savaşının olduğu bir zamandır. Her yerde kıtlık varmış. Çay, şeker lüks olurmuş o zamanlarda. O kişi öyle giyimlere önem vermezlermiş. Hep kar yağarmış. Kışın bilirsiniz eller üşür ve elleri cebe sokardık. Ama ayaklar üşürmüş, ayakları korumak için yünlü çorap gerekirmiş bir de su geçirmeyen ayakkabı. Bir kıza annesinden bir müjde gelmiş, Annesi kıza lapçın alacakmış Lapçın kışın kardan su geçirmeyen, ayakları mosmor etmeyen ve ayakları sıcak tutan ve yumuşak deriden yapılmış bir ayakkabı. Birkaç gün sonra lapçının bir teki kaybolur.

Görsel 8. K_9 adlı katılımcı

Eski anılarımdan birkaçı kafamda uçuşuyordu bir tanesini kaleme alma fikri geldi aklıma.
Bizim oralar kışları çok soğuk geçer ve 2.dünya savaşının ortalarında olduğumuz için kıtlık vardı büyüklerin kıyafetleri küçültülüp giydiriliyordu bize ancak çarıklar küçülmezdi benim de ayaklarımda çarık yoktu ve her dışarı çıktığımda ayaklarım viril viril olurdu bir akşam arkadaşımla dışarda oynarken ağlayarak eve koştum ayaklarım buz kesmişti annem olanı görünce müjdeyi verdi bana yeni lapçın alınacaktı ve bayramı beklemem gerekiyordu bayram geldiğinde lapçınlarımı giyinip ev ev dolaştık birsürü şey toplayıp eve geldim evde tam lapçınlarımı çıkartacaktım ki bir lapçının yoktu gittiğimiz her yeri aradık ancak bulamadık bu konu hakkında anneme sormadım şu anda da soramam çünkü annem yok.

Anılar İçinde ~~An~~ Bir Anı Özeti

O kız çocuk anıları ile ilgili bir yazı istendiğinde aklına birden kış gününde yaşadığı bir olay gelmiş. O olay şöyle başlıyor:

Soğuk bir kış gününde İkinci Dünya Savaşı devam ediyordu. Türkiye bu savaşa girmemişti ama kıtlık enselerindeydi. Gaz ve şekar gibi her şey çok pahalıydı.

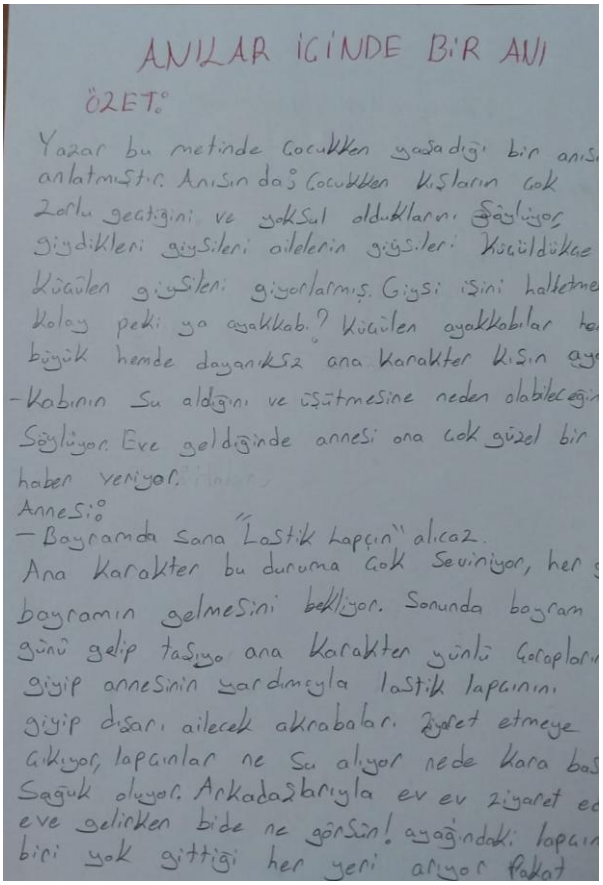
O kız çocuk doğduğu Embet kasabasında yaşıyormuş. Havalar o zaman çok soğukmuş. Sadece büyüklerin kıyafetleri onlara küçük gelirse onları çocuklar giyebilirdi. Peki ya ayakkabılar, işte o çok zordu. Bir yetişkine ayakkabı nasıl küçük gelebilirdi?

Ayakkabı olmadığı için küçük çocuklar lastiklere sokağa çıkınca mosmor ayaklarla eve geliyorlardı. Küçük kızın annesi o gün müjdeyi verdi. Bayramda ona lapçın alınacaktı. Küçük kız çok mutlu olmuştu. Önüne gelene duyurdu. Bayram sabahını iple çekiyordu.

Ve sonunda bayram sabahı gelmişti. Küçük kız giydiği yün çoraplarının üstüne annesinin yardımıyla lapçınlarını giydi. Ayak basılmamış karların üstüne atlıyordu. Çok eğlenceliydi. Oyun oynadıktan sonra bayramlaşmaya gittiler. Uzak yakın akraba demeden herkesle bayramlaşmak kasabada adetti. Küçük kız evine gitmek üzere lapçın

Görsel 9. K_20 adlı katılımcı

Görsel 10. K_5 adlı katılımcı

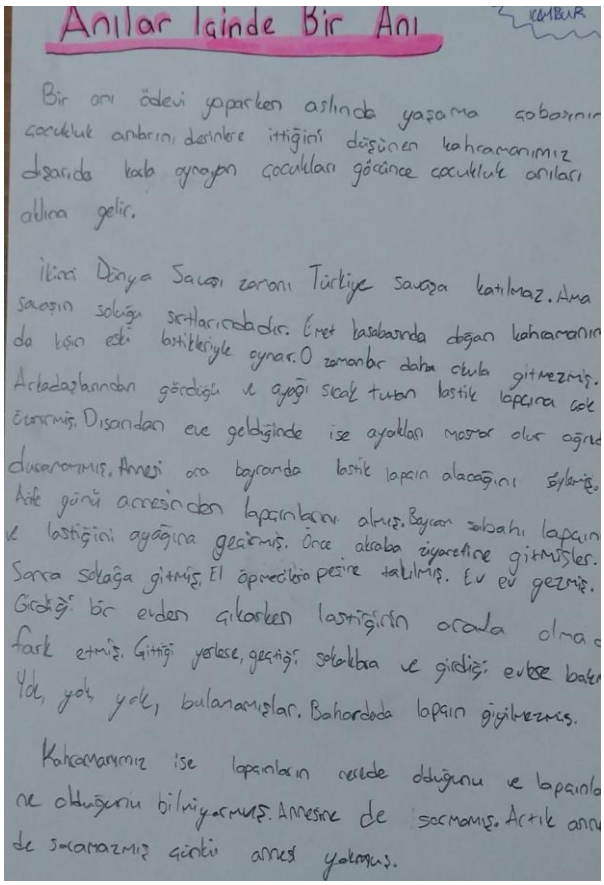
ANILAR İÇİNDE BİR ANI

ÖZET:

Yazar bu metinde çocukken yaşadığı bir anısı anlatmıştır. Anısında o çocukken kışların çok zorlu geçtiğini ve yoksul olduklarını söylüyor giydikleri giysileri ailelerin giysileri. Küçüldükçe Küçülen giysileri giyiyorlarmış. Giysi işini halletme kolay peki ya ayakkabı? Küçülen ayakkabılar ha büyük hemde dayanıksız ana karakter kışın ayı -kabının su aldığını ve üşütmesine neden olabileceğin Söylüyor. Eve geldiğinde annesi ona çok güzel bir haber veriyor.

Annesi:
-Bayramda sana "Lastik Lapçın" alıcaz.

Ana karakter bu duruma çok seviniyor, her bayramın gelmesini bekliyor. Sonunda bayram günü gelip taşıyo ana karakter yünlü çoraplarını giyip annesinin yardımıyla lastik lapçınını giyip dışarı ailecek akrabaları ziyaret etmeye çıkıyor, lapçınlar ne su alıyor nede kara bas Soğuk oluyor. Arkadaşlarıyla ev ev ziyaret ed eve gelirken bide ne görsün! ayağındaki lapçın biri yok gittiği her yeri arıyor Pakat

Anılar İçinde Bir Anı

Bir anı ödevi yaparken aslında yaşama sabrının çocukluk anılarını derinlere ittiğini düşünen kahramanımız dışarıda kar oynayan çocukları görünce çocukluk anıları aklına gelir.

İkinci Dünya Savaşı zamanı Türkiye savaşa katılmaz. Ama savaşın soluğu şartlarındadır. Emet kasabasında doğan kahramanımız da kışın eski lastikleriyle oynar. O zamanlar daha okula gitmezmiş. Arkadaşlarından gördüğü ve ayağı sıcak tutan lastik lapçına çok özenirmiş. Dışarıdan eve geldiğinde ise ayakları mosmor olur ağrıdıcaramış. Annesi ona bayramda lastik lapçın alacağını söylemiş. Aşık günü annesinden lapçınlarını almış. Bayram sabahı lapçın ve lastiğini ayağına geçirmiş. Önce akraba ziyaretine gitmişler. Sonra sokağa çıkmış. El öpmedikleri pesine takılmış. Ev ev gezmiş. Girdiği bir evden çıkarken lastiğinin arada olma fark etmiş. Gittiği yerlere, geçtiği sokaklara ve girdiği evlere bak Yok, yok yok, bulamamışlar. Bahardada lapçın gizlenmiş.

Kahramanımız ise lapçınların orada olduğunu ve lapçınla ne olduğunu bilmiyormuş. Annesine de sormamış. Artık anne de soramazmış çünkü annesi yokmuş.

Görsel 11. K_7 adlı katılımcı

Görsel 12. K_15 adlı katılımcı

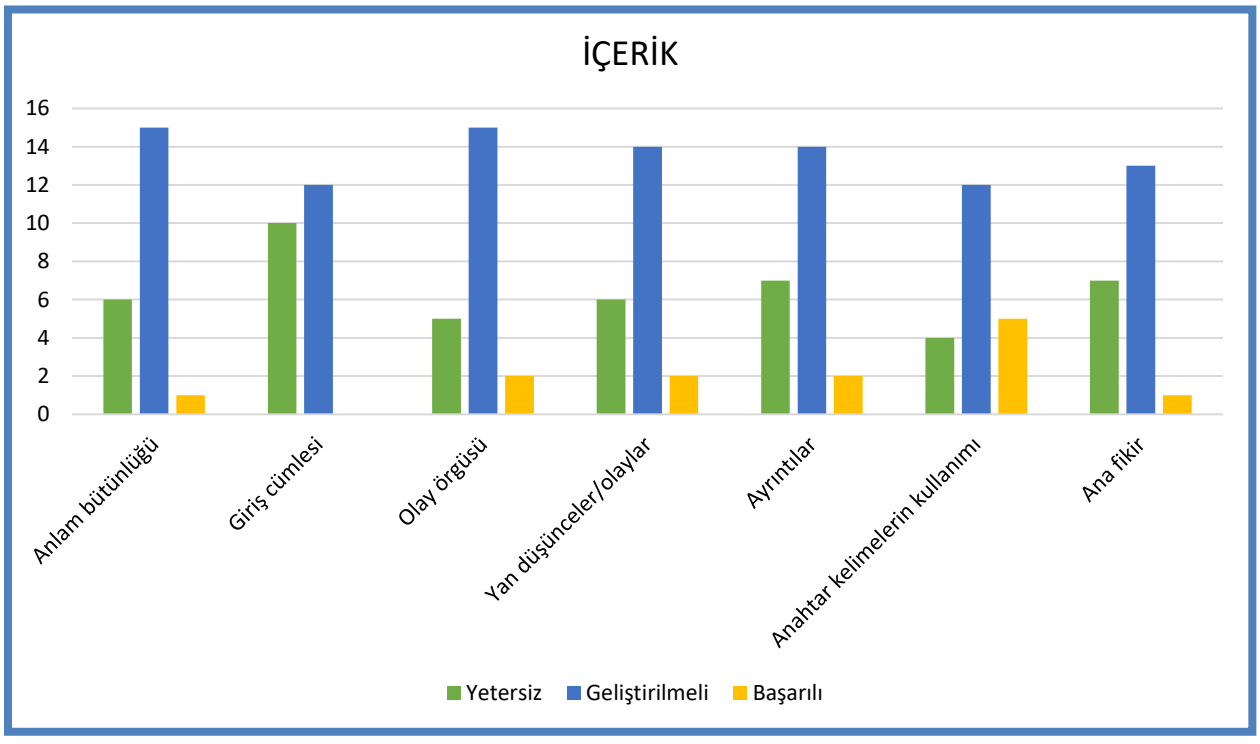
Özetleme Becerilerinin İçerik Boyutuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin içerik boyutuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

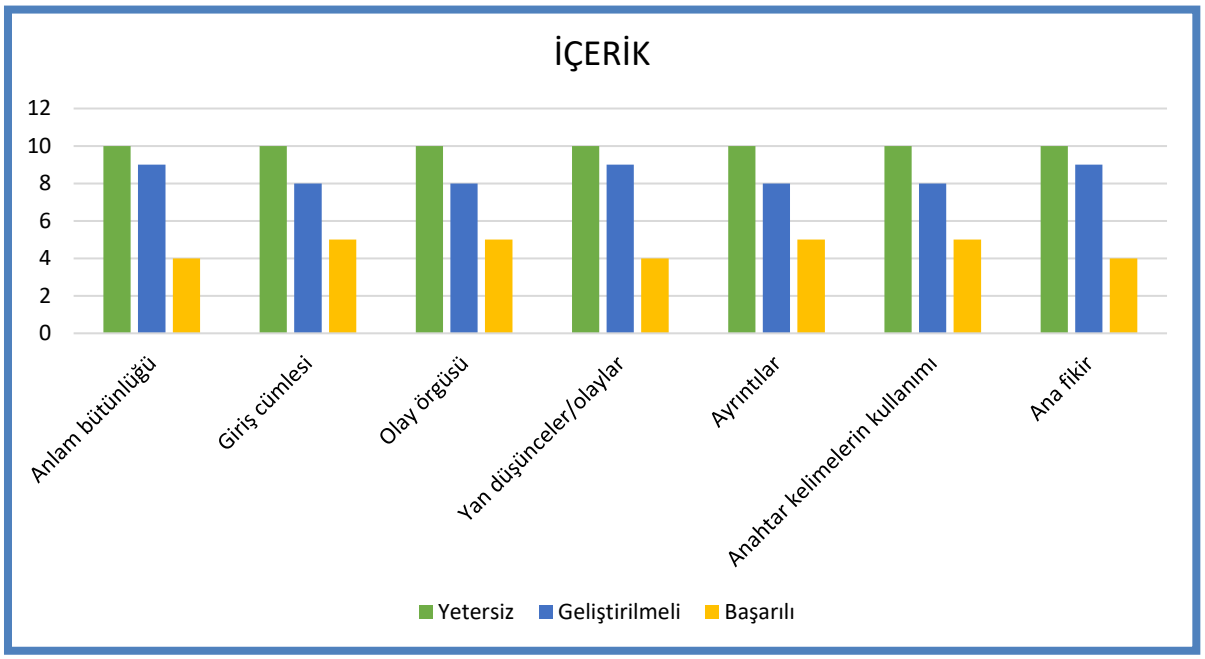
Tablo 2. 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin içerik boyutuna ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kız			Erkek		
		Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı	Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı
İçerik	Anlam bütünlüğü	6	15	1	10	9	4
	Giriş cümlesi	10	12	-	10	8	5
	Olay örgüsü	5	15	2	10	8	5
	Yan düşünceler /olaylar	6	14	2	10	9	4
	Ayrıntılar	7	13	2	10	8	5
	Anahtar kelimelerin kullanımı	4	13	5	10	8	5
	Ana fikir	7	14	1	10	9	4

Grafik 3. Kız öğrencilerin özetleme becerilerinin içerik boyutuna ilişkin bulgular

Grafik 4. Erkek öğrencilerin özetleme becerilerinin içerik boyutuna ilişkin bulgular

Tablo 2'de kız ve erkek öğrencilerin yazılarındaki içerik unsurları anlam bütünlüğü, giriş cümlesi, olay örgüsü, yan düşünceler/olaylar, ayrıntılar, anahtar kelimelerin kullanımı ve ana fikir açısından değerlendirilmiştir.

Anlam bütünlüğü bakımından kız öğrencilerde 6 öğrenci "yetersiz", 15 öğrenci "geliştirilmeli" ve 1 öğrenci "başarılı" bulunurken, erkeklerde 10 öğrenci "yetersiz", 9 öğrenci "geliştirilmeli" ve 4 öğrenci "başarılı"dır.

Giriş cümlesi açısından kız öğrencilerde 10 öğrenci "yetersiz", 12 öğrenci "geliştirilmeli" ve hiç öğrenci "başarılı" değildir. Erkek öğrencilerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 8 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı"dır.

Olay örgüsü değerlendirmesinde kız öğrencilerde 5 öğrenci "yetersiz", 15 öğrenci "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci "başarılı"dır. Erkeklerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 8 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı" bulunmuştur.

Yan düşünceler ve olaylar açısından kız öğrencilerde 6 öğrenci "yetersiz", 14 öğrenci "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci "başarılı" iken, erkeklerde 10 öğrenci "yetersiz", 9 öğrenci "geliştirilmeli" ve 4 öğrenci "başarılı"dır.

Ayrıntılar bakımından kız öğrencilerde 7 öğrenci "yetersiz", 13 öğrenci "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci "başarılı"dır. Erkeklerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 8 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı" olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimelerin kullanımı noktasında kız öğrencilerde 4 öğrenci "yetersiz", 13 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı"dır. Erkeklerde bu sayı sırasıyla 10, 8 ve 5'tir.

Ana fikir değerlendirmesinde kız öğrencilerde 7 öğrenci "yetersiz", 14 öğrenci "geliştirilmeli" ve 1 öğrenci "başarılı"dır. Erkeklerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 9 öğrenci "geliştirilmeli" ve 4 öğrenci "başarılı" olarak görülmüştür.

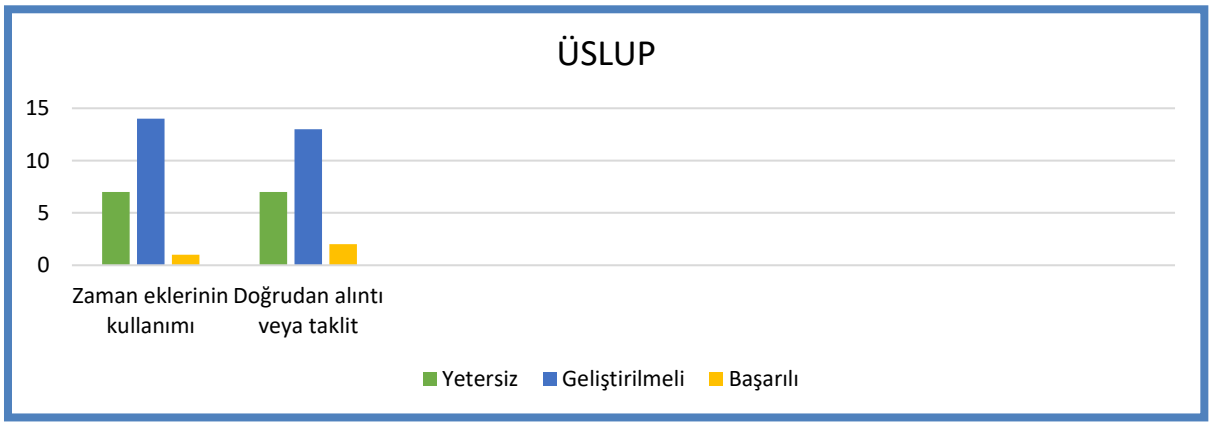
Özetleme Becerilerinin Üslup Boyutuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin içerik boyutuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

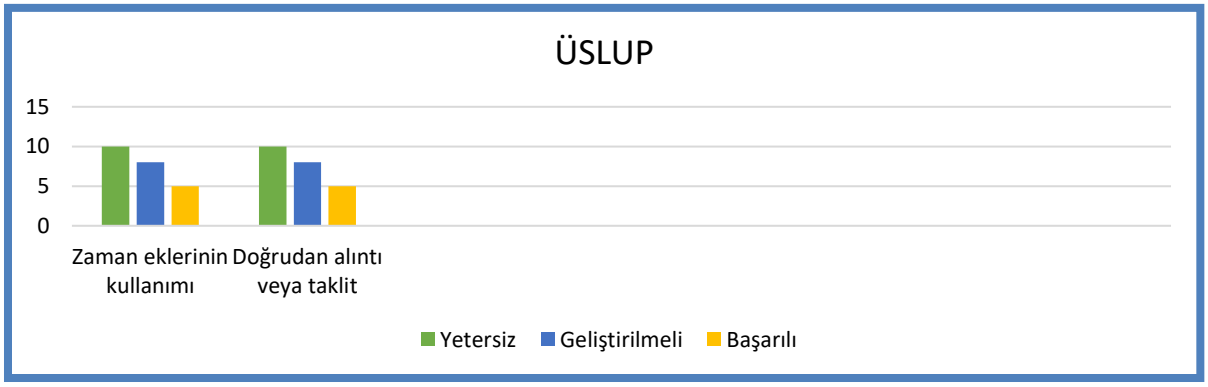
Tablo 3. 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerinin üslup boyutuna ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kız			Erkek		
		Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı	Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı
Üslup	Zaman eklerinin kullanımı	7	14	1	10	8	5
	Doğrudan alıntı veya taklit	7	13	2	10	8	5

Grafik 5. Kız öğrencilerin özetleme becerilerinin üslup boyutuna ilişkin bulgular

Grafik 6. Erkek öğrencilerin özetleme becerilerinin üslup boyutuna ilişkin bulgular

Tablo 3'te kız ve erkek öğrencilerin yazılarındaki üslup unsurları, zaman eklerinin kullanımı ve doğrudan alıntı veya taklit yapma durumları açısından değerlendirilmiştir.

Zaman eklerinin kullanımı bakımından kız öğrencilerde 7 öğrenci "yetersiz", 14 öğrenci "geliştirilmeli" ve 1 öğrenci "başarılı" olarak bulunmuştur. Erkek öğrencilerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 8 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı"dır.

Doğrudan alıntı veya taklit açısından kız öğrencilerde 7 öğrenci "yetersiz", 13 öğrenci "geliştirilmeli" ve 2 öğrenci "başarılı"dır. Erkek öğrencilerde ise 10 öğrenci "yetersiz", 8 öğrenci "geliştirilmeli" ve 5 öğrenci "başarılı" olarak değerlendirilmiştir.

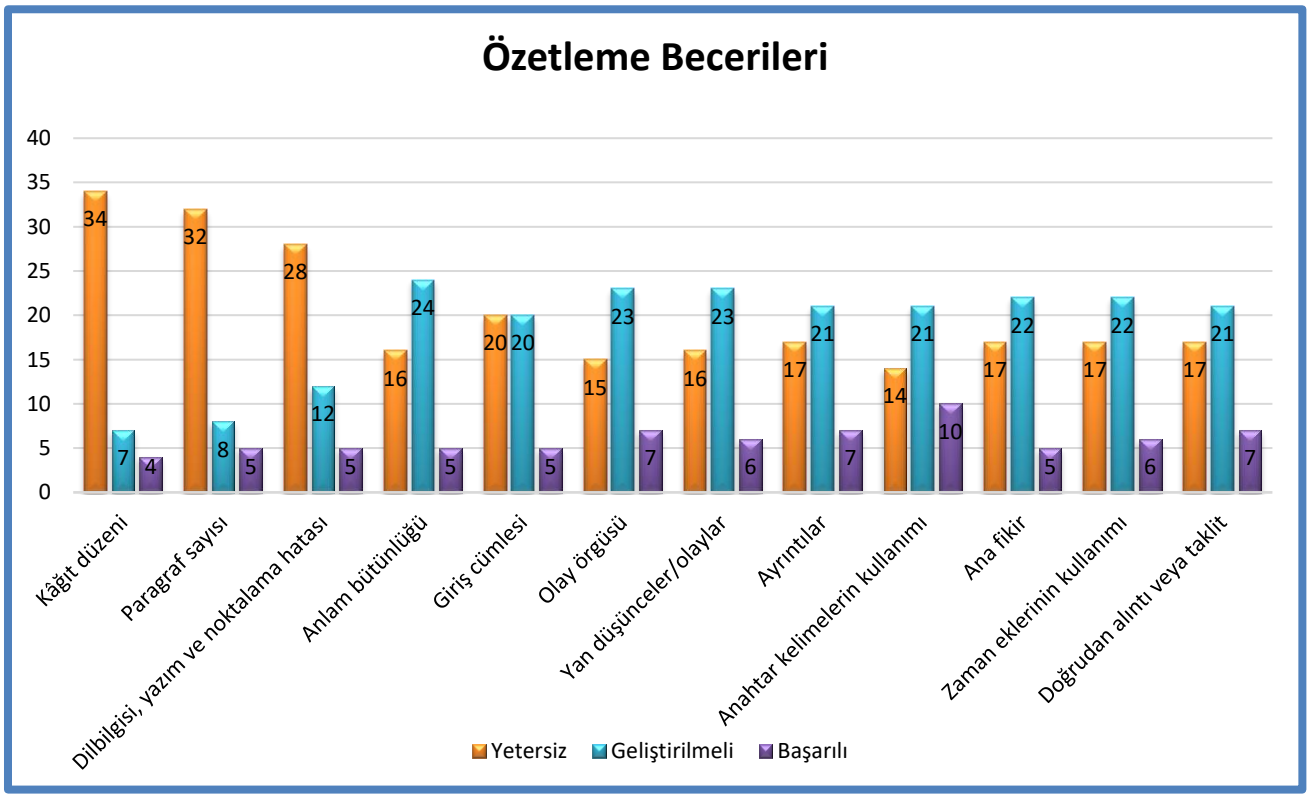
6. Sınıf Öğrencilerinin Özetleme Becerilerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3. 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerine ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Yetersiz	Geliştirilmeli	Başarılı
Biçim	Kâğıt düzeni	34	7	4
	Paragraf sayısı	32	8	5
	Dilbilgisi, yazım ve noktalama hatası	28	12	5
İçerik	Anlam bütünlüğü	16	24	5
	Giriş cümlesi	20	20	5
	Olay örgüsü	15	23	7
	Yan düşünceler/olaylar	16	23	6
	Ayrıntılar	17	21	7
	Anahtar kelimelerin kullanımı	14	21	10
	Ana fikir	17	22	5
Üslup	Zaman eklerinin kullanımı	17	22	6
	Doğrudan alıntı veya taklit	17	21	7

Grafik 7. 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerilerine ilişkin bulgular

Tablo 3'te kız öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler biçim, içerik ve üslup olmak üzere üç temel boyutta yapılmıştır. Biçim boyutunda en fazla dikkat çeken eksiklik "kâğıt düzeni"dir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (f=34) bu alanda yetersiz bulunmuştur. Benzer şekilde, "paragraf sayısı" konusunda da öğrencilerin önemli bir kısmının (f=32) yeterli yapıyı oluşturamadığı görülmüştür. "Dil bilgisi, yazım ve noktalama" alanında ise 28 öğrencinin yetersiz olduğu, 12 öğrencinin geliştirilmesi gerektiği ve sadece 5 öğrencinin bu konuda başarılı olduğu belirlenmiştir.

İçerik boyutunda ise değerlendirme "anlam bütünlüğü", "giriş cümlesi", "olay örgüsü", "yan düşünceler ve olaylar", "ayrıntılar", "anahtar kelimelerin kullanımı" ve "ana fikir" olmak üzere yedi alt alanda yapılmıştır. Öğrenciler bu boyutta genellikle "geliştirilmeli" düzeyinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, "anlam bütünlüğü" alanında f=24, "olay örgüsü"nde f=23, "yan düşünceler/olaylar"da f=23, "giriş cümlesi"nde ise f=20 öğrenci geliştirilmesi gereken düzeyde değerlendirilmiştir. "Anahtar kelimelerin kullanımı" başlığında görece daha olumlu bir dağılım gözlemlenmiş; 10 öğrenci başarılı bulunmuştur.

Üslup boyutu kapsamında yapılan değerlendirmede ise "zaman eklerinin kullanımı" ve "doğrudan alıntı veya taklit" başlıkları ele alınmıştır. Her iki alt başlıkta da sırasıyla öğrencilerin çoğunluğu "geliştirilmeli" düzeyinde yer almıştır (f=22, f=21). Bununla birlikte, bu alanda da "yetersiz" değerlendirmesi alan öğrenci sayısı (f=17) dikkate değerdir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada 6. Sınıf öğrencilerinin özetleme becerileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda genel olarak her iki cinsiyette de biçimsel öğelerde çoğunluğun "yetersiz" ve "geliştirilmeli" kategorilerinde yer aldığı, başarılı sayısının ise oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular, biçimsel açıdan yazma becerilerinin önemli ölçüde desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle paragraf sayısı ve kâğıt düzeni açısından yetersiz düzeyde olan öğrencilerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu durumun sebepleri arasında öğretmenlerin dönüt ve düzeltme noktasındaki eksiklikleri sayılabileceği gibi (Karatay, 2011) gittikçe değişen yazma araçlarının ve yazmanın dijital ortama taşınmasını da etkisi olarak değerlendirilebilir. Karakuş ve Baki'nin (2017) araştırmasında da paragraf oluşturma ve dilbilgisi, yazım kuralları düzeyindeki sorunların farklı aşamalarda devam ettiği belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle yazılan metinlerin okunurluğunun sağlanmasının ilk aşaması olan yazının mekanik unsurlarının düzenlenmesi açısından da gerekli özenin gösterilmesi gerektiği söylenebilir.

Araştırma sonucunda içerik ögeleri olan anlam bütünlüğü, giriş cümlesi, olay örgüsü, yan düşünceler/olaylar, ayrıntılar, anahtar kelimelerin kullanımı, ana fikir bulma açısından kızların çoğunluğunun geliştirilmeli, erkeklerin çoğunluğu ise yetersiz düzeyde olduğu söylenebilir. Genel olarak hem kız hem erkek öğrencilerde içerik öğelerinde "geliştirilmeli" kategorisindeki öğrencilerin sayısının yüksek olduğu, "yetersiz" değerlendirmeler de belirgin olmakla birlikte "başarılı" öğrencilerin sayısının görece az olduğu görülmektedir. Özellikle kız öğrencilerin giriş cümlesi konusunda başarılı öğrenci sayısının olmadığı dikkat çekmektedir. Bu bulgular, öğrencilerin içeriği kurgulama ve fikirleri yapılandırma konusunda temel düzeyde becerilere sahip olduklarını, ancak bu becerilerin daha ileri düzeye taşınması gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde Aktaş ve Bayram'ın (2017) ortaokul öğrencilerinin özet metinlerine ilişkin

yaptıkları değerlendirmede ana fikri belirtme açısından başarısız oldukları belirlenmiştir. Belet (2005) araştırmasında öğrencilerin başlık bulma ve ana fikri bulma açısından özetleme becerilerinin diğer becerilere göre daha aza kanıldığını ortaya koymuştur. Bir metnin iyi yazılmış özet, öğrencinin okuduğu metni iyi anladığı, metindeki tüm düzenlemeyi-yapıyı ve temayı çözümlediği söylenebilir (Kuşdemir vd., 2018). Öğrencilerin özellikle anlam bütünlüğü oluşturma açısından sorun yaşadıkları, başarı düzeylerinin düşük olduğu (Bulut, 2013) bu becerinin geç gelişen becerilerden biri olduğu savunulmaktadır (Çıkrıkçı, 2004; Karatay vd., 2013).

Araştırma sonucunda üslup boyutuna ilişkin yapılan değerlendirme sonucunda zaman eklerinin kullanımı bakımından kız öğrencilerin çoğunluğu geliştirilmeli, erkek öğrencilerin çoğunluğu ise yetersiz düzeyde olmakla birlikte başarılı öğrenci sayısı erkeklerde daha fazladır. Doğrudan alıntı veya taklit açısından da kız öğrencilerin çoğunluğu geliştirilmeli, erkek öğrencilerin çoğunluğu ise yetersiz düzeyde olduğu ancak başarılı öğrenci sayısının erkek öğrencilerde daha fazla olduğu söylenebilir. Genel olarak, üslup açısından hem kız hem erkek öğrencilerde "geliştirilmeli" kategorisinde yer alanların sayısı yüksek olmakla birlikte, erkek öğrencilerde başarılı olanların sayısı kız öğrencilere göre daha fazladır. Bu durum, öğrencilerin anlatım biçimlerini etkili kullanma konusunda sınırlı bir yeterliliğe sahip olduklarını göstermektedir. Yapılan araştırmalarda da özet yazma sürecinde öğrencilerin anlatım kipini doğru kullanmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Doğan ve Özçakmak, 2014; Eyüp vd., 2012). İlgili araştırmalarda öğrencilerin metni kendi cümleleriyle ifade etme açısından yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Çıkrıkçı, 2004; Karatay vd., 2013; Kuşdemir vd., 2018). Benzer şekilde Aktaş ve Bayram'ın (2017) araştırmasında da ortaokul öğrencilerinin hâkim bakış acısını kullanma, nesnel olma, metni kendi cümleleriyle ifade etme yönlerinden başarısız oldukları tespit edilmiştir. Kuşdemir ve diğerlerinin (2018) araştırmasında da metinde kısaltma yapabilme açısından yetersiz düzeyde oldukları belirlenmiştir.

Genel olarak ortaokul öğrencilerinin özetleme becerileri değerlendirildiğinde kız öğrencilerin erkeklere göre daha başarılı oldukları, erkeklerin çoğunluğunun yetersiz kız öğrencilerini ise geliştirilmeli boyutunda kümelendiği söylenebilir. Benzer şekilde özetleme becerilerinin kız öğrencilerin erkeklere göre daha başarılı oldukları alan yazındaki çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bulut, 2013; Özçakmak, 2015). Cinsiyet açısından bu farklılıklara rağmen bütün olarak öğrencilerin özetleme becerilerinin "yetersiz" ve "geliştirilmeli" düzeylerinde yoğunlaştıkları; "başarılı" olarak değerlendirilen öğrenci sayısının tüm alt alanlarda sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde alan yazında yapılan araştırmalarda da öğrencilerin özet yazma becerilerinin geliştirilmesi gerektiği çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Doğan ve Özçakmak, 2014; Eyüp, Stebler ve Yurt, 2012). Bu bağlamda ortaokul öğrencilerinin özetleme becerilerinin geliştirilmesine yönelik yapılandırılmış uygulamalara ve geri bildirim temelli çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özetleme stratejilerinin öğretilmesinin süreci kolaylaştırıcı bir etki oluşturduğu (Benzer ve diğerleri, 2021; Benzer ve diğerleri, 2016; Duran ve Özil, 2019) bu sebeple sadece yazma eğitimiyle yetinmeyip özetlemeye ilişkin eğitimler verilmesi gerektiği söylenebilir. Yazma eğitimine ilişkin yanlış öğrenmelerin olması sebebiyle de (Aydın, 2022) öğrencilerin özetleme becerilerinin geliştirilmesi için yazdıkları özetlerin değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir (Idris, Baba ve Abdullah, 2011). Ayrıca Karadağ da

(2019) özetlemenin zor gelişen bir beceri olması sebebiyle bu becerinin gelişimine bir eğitim öğretim yılının ayırılması gerektiğini belirtmektedir.

Araştırmadan elde edilen bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin özetleme becerilerini geliştirilmesine ilişkin şu önerilerde bulunulmuştur.

Özetleme becerisinin öğretiminde yapılandırılmış aşamalı bir öğretim süreci (giriş cümlesi yazma, ana fikri belirleme, detayları ayıklama vb.) uygulanmalıdır.
Özetleme stratejileri öğretilmelidir. Ana fikir bulma, anahtar kelime belirleme, gereksiz ayrıntıları çıkarma, metni sadeleştirme gibi stratejiler öğrencilere örneklerle ve uygulamalarla öğretilmelidir.
Kız öğrencilerin "geliştirilmeli" ve erkek öğrencilerin "yetersiz" düzeyde kümelenmesi dikkate alınarak cinsiyete dayalı farklılıklar dikkate alınarak ihtiyaçlara özel destek programları hazırlanmalıdır.
Özellikle kız öğrencilerin giriş cümlesi oluşturmakta zorlandıkları belirlenmiş olup bu aşamaya özel örnek uygulamalar ve model metin çalışmaları yapılmalıdır. Gerek paragraf düzeyinde gerekse metin düzeyinde giriş cümlesine ilişkin farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.
Öğrenciler metni doğrudan kopyalamaktan uzaklaşmaları ve kendi cümleleriyle ifade edebilmeleri geliştirmek için rehberlik edilmeli ve metni kendi cümleleriyle yazma yöntemi kullanılarak bu boyutta çalışmalar yapılmalıdır.
Zaman eklerinin kullanımı noktasında dilbilgisi desteği sağlanmalıdır.
Öğrencilerin yazdıkları özetlere öğretmen geri bildirimi verilmeli, hangi yönlerinin eksik veya güçlü olduğu net biçimde açıklanmalıdır.
Öğrencilerin özetleme ile ilgili ne durumda olduklarını görebilmeleri için geri bildirim oldukça önemlidir. Bu nedenle öğretmenler, öğrenci özetlerini yüzeysel olarak kontrol etmek yerine onlara düzenli ve sistemli geri bildirim vermelidir.
Anlamsal bütünlük ve giriş cümlesi üzerinde özellikle durulmalı ve model metinlerle metin birleştirme, cümle ve kelime birleştirme çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
Özetleme becerilerinin geliştirilmesinde teknolojik uygulamalardan faydalanılmalı özetleme uygulamaları, zihin haritaları, metin düzenleme yazılımları gibi dijital araçlarla bu becerinin gelişimi dijital ortama da aktarılmalıdır.

Kaynakça

Aktaş, E., & Bayram, B. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlamada özetleme stratejilerini kullanma becerilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6*(1), 346-360.

Aydın, Y. (2022). Özetleme stratejileri eğitiminin 7. sınıf öğrencilerinin özetleme başarısına etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *25*(1), 388-412.

Bahçıvan, H. K., & Çetinkaya, G. (2021). Ortaokul öğrencilerinin özetleme başarıları ile özetlemeye yönelik tutumları ve özyeterlik algıları arasındaki ilişki. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 137-162.

Belet, D. (2005). *Öğrenme stratejilerinin okuduğunu anlama ve yazma becerileri ile Türkçe dersine ilişkin tutumlara etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Benzer, A., Sefer, A., Ören, Z., & Konuk, S. (2016). Öğrenci odaklı bir çalışma: metin özeti yazma stratejisi ve dereceli puanlama anahtarı. *Eğitim ve Bilim, 41*(186), 163-183.

Bulut, P. (2013). *İlköğretim 5. sınıf öğrencileri ve öğretmenlerinin özetleme stratejilerinin değerlendirilmesi: Türkçe dersi örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma desenleri.* S. B. Demir (Çev. Ed.). Ankara: Eğiten Yayın Dağıtım.

Çıkrıkçı, S. S. (2004). *İlköğretim öğrencilerinde özetleme becerisinin gelişimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Doğan, Y., & Özçakmak, H. (2014). Türkçe öğretmeni adaylarının dinlediğini özetleme becerilerinin değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(28), 153-176.

Dreher, J. M. (2009). *The effects of two summarization strategies using expository text on the reading comprehension and summary writing of fourth -and fifth- grade students in an urban, title 1 school* (Unspublished doctoral disertation). University of Maryland, College Park.

Duran, E., & Özdil, Ş. (2019). Metin özetleme becerisinin geliştirilmesine yönelik bir eylem Araştırması: PQRST Tekniği. *Milli Eğitim Dergisi*, *48*(221), 215-230.

Erdem, A. R. (2005). Öğrenmede etkili yollar: öğrenme stratejileri ve öğretimi. *İlköğretim Online,* 4(1), 1-6.

Eyüp, B., Stebler, M. Z., & Yurt, U. S. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının özetleme stratejilerini kullanmadaki eğilimleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 1*(1), 22-30.

İdris, N., Baba, S., & Abdullah, R. (2011). Identifying students' summary writing strategies using summary sentence decomposition algorithm. *Malaysian Journal of Computer Science, 24*(4), 180-194.

Karadağ, Ö. (2019). Türkçe ders kitaplarında yer alan özetleme etkinlikleri üzerine bir değerlendirme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7*(2), 469-485.

Karadağ, K., Benzer, A., & Evci, B. (2021). Ortaokul öğrencilerine strateji öğretiminin özet yazma becerilerine etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, *50*(230), 259-278.

Karakuş, N. & Baki, Y. (2017). Öğretmen adaylarının yazmaya ilişkin algıları ve yazma sürecinde karşılaştıkları güçlükler: RTEÜ örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 573-593.

Karatay, H. (2011). 4+1 planlı yazma ve değerlendirme modelinin öğretmen adaylarının yazılı anlatım tutumlarını ve yazma becerilerini geliştirmeye etkisi. *Turkish Studies, 6*(3), 1029-1047.

Karatay, H., Güngör, H., Bolat, K. K., & Okur, S. (2013). 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin özetleme becerileri. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, 277-298.

Kuşdemir, Y., Düşünsel, C. M., & Çelik, M. (2018). İlkokul öğrencilerinin özetleme becerilerinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, *15*(2), 893-910.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook.* (2nd. Ed.). USA: SAGE Publication.

Özçakmak, H. (2015). *Türkçe öğretmeni adaylarının not alarak dinlemede özetleme stratejilerini kullanma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özdemir, Y., & Kıroğlu, K. (2019). Okuduğunu anlama becerilerinin gelişimine uzamsal bir bakış. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8*(1), 85-124.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). USA: SAGE Publication.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İLETİŞİM FAKÜLTESİ AKADEMİSYENLERİNİN SİBERKONDRİ (CYBERCHONDRİA) DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA[1]

A STUDY ON THE CYBERCHONDRIA LEVELS OF ACADEMICIANS OF COMMUNICATION FACULTY

Prof. Dr. NACİ İSPİR
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi,
naciispir@atauni.edu.tr - 0000-0002-6239-7934
Doç. Dr. GÜLHANIM KARAOĞLU
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi,
gul.kucukalkan@atauni.edu.tr - 0000-0003-0043-7029

ÖZET

İnternet teknolojilerinin gündelik hayatın her alanına yayıldığı günümüz dünyasında çevrimiçi ortamlar birçok kişi için birincil bilgi kaynağı haline gelmiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi tıbbi bilgi aramasında da internetin yaygın olarak kullanılması; erişim kolaylığının, düşük maliyetin ve yeni medyanın hız, güncellenebilirlik, etkileşim, anonimlik gibi özelliklerinin sağladığı faydalar nedeniyle anlaşılabilir bir durumdur. Çevrimiçi ortamlarda tıbbi bilgi erişimi, sağlık durumlarının muhtemel nedenleri, tedavi yöntemleri ve süreçleri ya da hastalığın önlenmesi gibi başlıca konularda eğitim amacıyla kullanılma potansiyeli taşımaktadır. Ancak sağlık kaygısıyla yönlendirilen aşırı derecede ve tekrarlanan çevrimiçi sağlık bilgisi arama davranışı; veri miktarının büyüklüğü, güvenilirliği, yanıltıcılığı, eksikliği gibi sorunlarla birlikte, endişe ve stres döngüsünü beslemektedir. Dolayısıyla çevrimiçi ortamların doğası hakkında farkındalık düzeyinin siberkondri ile ilişkisi olduğunu öngören bu çalışma, dijital okuryazarlık ve yeni medya farkındalığı boyutlarıyla siberkondriyi ele almaktadır. Çalışma kapsamında Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde görev yapan akademisyenlerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 9 katılımcıyla yapılan görüşmeler ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleriyle ilgili öz yeterlik algılarının kuşaklara göre farklılık gösterdiği, çevrimiçi sağlık bilgisi arama eğilimlerinin de dijital okuryazarlık düzeyleri ile anlamlı bir ilişkisi olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siberkondri, sağlık kaygısı, dijital okuryazarlık, yeni medya

[1] Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi tarafından Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında (Proje ID: 12571) desteklenmiştir.

ABSTRACT

In today's world, where internet technologies have spread to every aspect of daily life, online environments have become the primary source of information for many people. As in other areas, the widespread use of the internet in medical information search is understandable due to the benefits of ease of access, low cost and the features of new media such as speed, updateability, interactivity and anonymity. Access to medical information online has the potential to be used for educational purposes, mainly on the possible causes of health conditions, treatment methods and processes, or disease prevention. However, excessive and repeated online health information seeking behavior driven by health anxiety feeds the cycle of anxiety and stress, with problems such as the size, reliability, misleadingness, and incompleteness of the amount of data. Therefore, this study, which predicts that the level of awareness about the nature of online environments is related to cyberchondria, deals with cyberchondria with the dimensions of digital literacy and new media awareness. Within the scope of the study, semi-structured interviews were conducted with academicians working at Atatürk University Faculty of Communication. The data were collected through interviews with 9 participants selected by convenience sampling method from non-random sampling methods. Content analysis techniques were used to analyze the research data. In the study, it was found that the participants' self-efficacy perceptions about their digital literacy levels differed according to generations, and their tendency to search for online health information had a significant relationship with their digital literacy levels.

Keywords: Cyberchondria, health anxiety, digital literacy, new media

GİRİŞ

İnternet tabanlı sistemlerde sunulan sağlık bilgileri daha pratik ve hızlı yollarla ve düşük maliyetle bilgi edinmede yardımcı olmaktadır. Ancak tıbbi bilgi açısından da kirliliğin çok fazla olduğu bu ortamlarda kullanıcılar sağlık sorunları hakkında bilinçli karar verme noktasında sıkıntı yaşayabilmektedir. Kaygı ve endişeye bağlı olarak tıbbi bilgiler için aşırı çevrimiçi arama yapmayı ifade eden siberkondri, kullanıcıların, kendilerine engel olamadıkları bir boyutta sağlık problemleriyle ilgili tarama yapmaları şeklinde tanımlanabilir. Siber ve hipokondri (hastalığa yakalanma endişesi, hastalanmaya karşı aşırı korku) kelimelerinin birleşimi olan siberkondri, teknolojik ilerlemelerin sağlık alanındaki olumsuzluklarını betimlemektedir.

Siberkondri; psikolojik öncüller (Başoğlu, 2019, Fergus ve Spada, 2018), altında yatan süreçler (Brown vd., 2020; Güzel, 2020), bireylerin siberkondriyi nasıl geliştirdiği (Afifi ve Weiner, 2004; Zeng vd., 2021), sağlık kaygısı (McMullan vd., 2019; Özyıldız ve Alkan, 2022), pandemi gibi sürekli sağlık kaygısının yaşandığı durumlarla ilişkisi (Jungmann ve Witthöft, 2020; Yalçın, 2021; Doğanyiğit ve Keçeligil, 2022), e-sağlık okuryazarlığı (Deniz, 2020; Mansur ve Ciğerci, 2022), internet bağımlılığı (Turan, 2022) gibi farklı bağlamlarda ele alınmıştır.

Özellikle son yıllarda artış gösteren siberkondri çalışmaları çeşitli bağlamlarda ele alınmış, bazı ampirik araştırmalar eğitim düzeyi ile siberkondri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. "Bireylerin E-Sağlık Okuryazarlığı ve Siberkondri Düzeylerinin İncelenmesi" (Deniz, 2020) başlıklı çalışmada demografik özelliklerine göre e-sağlık okuryazarlığı ile siberkondri düzeyi arasındaki ilişki ele alınmış, İstanbul'da ikamet eden 18 yaş üstü bireylerle gerçekleştirilen alan araştırmasında sadece eğitim durumu açısından düşük düzeyde de olsa pozitif yönde anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Yine İstanbul'da 18-75 yaş arası bireylerle gerçekleştirilen anket çalışması (Tarhan vd., 2021) ile sağlık okuryazarlığı ve siberkondri düzeyleri kuşak teorisi bağlamında karşılaştırılarak analiz edilmiş, araştırmada eğitim ile siberkondri düzeyleri arasında negatif, eğitim düzeyi ve sağlık okuryazarlığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulgulanmıştır. Mansur ve Ciğerci (2022) de Türkiye'de 18 yaş üzeri bireylerle gerçekleştirdikleri alan araştırması ile yaş ve eğitim durumunun e-sağlık okuryazarlığı düzeyini, cinsiyet, yaş ve medeni durumun siberkondri düzeyini etkilediği; iki düzey arasında da pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ertaş, Kıraç ve Ünal (2020), tıbbi bilgi alanında eğitim alan Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin siberkondri düzeylerinin incelenmesine yönelik yaptıkları araştırmada, bu düzeyin sürekli ilaç kullanımına sahip bireyler ile kadınlarda daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Elciyar ve Taşçı'nın 2017 tarihli çalışması ise iletişim ortamları alanında farkındalık düzeyleri daha yüksek olması beklenen İletişim Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin çevrimiçi ortamlarda yoğun bir şekilde tıbbi bilgi arayışına gittiklerini, ancak nihai karar noktasında doktorlara güvendiklerini ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki kamu ve vakıf üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının katılımıyla gerçekleştirilen anket çalışması (Özyıldız ve Alkan, 2022), akademisyenlerin siberkondri düzeyleri ile sağlık anksiyeteleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Araştırmacıların, siberkondri düzeylerinin ortalamanın üstünde çıkmasını akademisyenlerin araştırmacı ve sorgulayıcı kimlikleriyle yorumlamaları dikkat çekicidir. Bu çalışma bağlamında da eğitim düzeyinin yanı sıra yeni medya ve dijital okuryazarlık alanlarında akademik yetkinliği olan İletişim Fakültesi akademisyenlerinin siberkondri düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır.

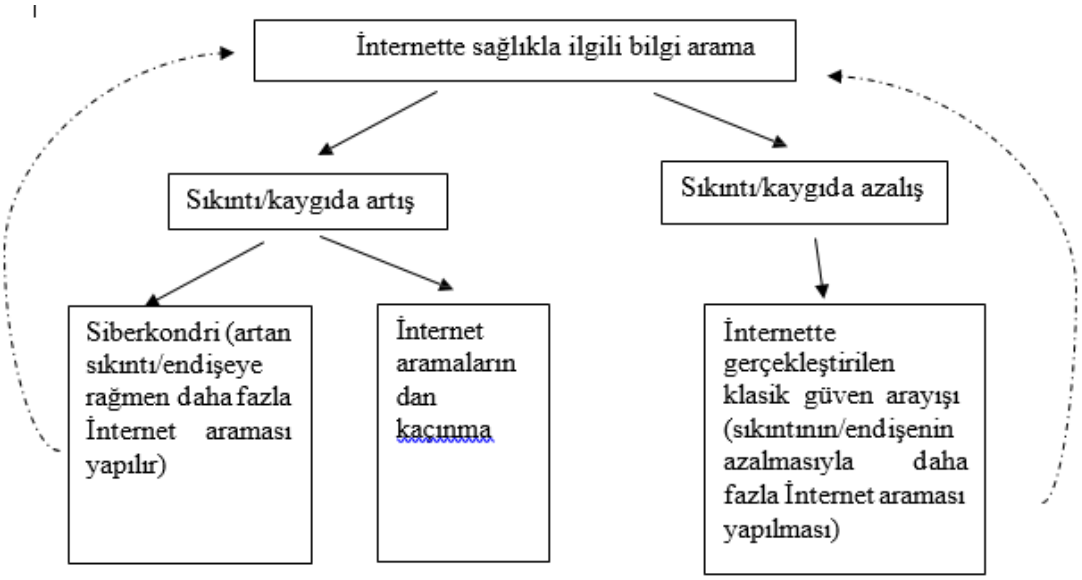
SİBERKONDRİ

Siberkondri, siber ve sağlık kaygısı anlamına gelen hipokondri kelimelerinin birleşimini ifade etmektedir. Kişinin, sağlık durumuyla ilgili gerçekçi olmayan bir korkuya sahip olması, hastalığa yakalanma noktasında aşırı kaygı duyması, hastalık belirtilerini abartılı yorumlaması şeklinde kendini gösteren hipokondrinin internet ve çevrimiçi ortamlarla ilişkilendirilmesidir. "Hipokondria genellikle küçük bedensel semptomların ciddi bir hastalığa işaret edebileceği korkusu, sürekli kendi kendini muayene etme ve kendi kendine teşhis koyma ve kişinin kendi bedeniyle meşgul olmasıyla karakterize edilir"(White ve Horvitz, 2009a, s. 4). Siberkondri terimi ise tekrarlanan ve/veya sağlıkla ilgili aşırı internet kullanımıyla ilişkili duygusal sıkıntıyı ve kaygıyı tanımlamak için kullanılmaktadır (Jungmann vd., 2024, s. 1).

Terimin ilk olarak kim tarafından kullanıldığı net olmamakla birlikte, siberkondrinin yeni bir hastalık şeklinde tanımlanması, 2001 yılında The Independent gazetesinde yayınlanan 'New disorder, cyberchondria, sweeps the Internet' başlıklı makalesinde öne sürülmüştür (Starcevic

ve Berle, 2013, s. 206). Yapılan çalışmalarda "interneti sağlık ve tıbbi bilgileri araştırmak için kullanan tüketicilerin sağlıkla ilgili korkularının artması" (Recupero, 2010, s. 26), "Web içeriğinin incelenmesine dayalı olarak temelsiz bir tıbbi korku ya da ciddi hastalıklara karşı artan ilgi" (White ve Horvitz, 2009a, s. 4) şeklinde farklı tanımlamalar yapılmış olsa da genel olarak internetin aktif olarak kullanılması yani içeriğe maruz kalmaktan ziyade çevrimiçi sağlık bilgisi taraması, tekrarlanan davranış ve artan sağlık kaygısı etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla herhangi bir hastalık hakkında kullanıcının bilgilenmesini sağlayan veya hasta-hekim etkileşimini sağlayan içerik tüketimi, tekrarlansa dahi siberkondri olarak değerlendirilememektedir. Siberkondrinin ayırt edici yanı hastalık endişesinden veya hastalıkla meşgul olma eğiliminden kaynaklanması ve aşırı çevrimiçi sağlık taramasının daha fazla kaygıya sebep olmasıdır. Zira yapılan araştırmalar çevrimiçi sağlık bilgisi taramasının sağlık kaygısını artırdığını ortaya koymaktadır (White ve Horvitz, 2009b).

Starcevic ve Berle (2013, s. 208) sağlık kaygısı yüksek olan bireylerde sağlıkla ilgili bilgiyi internette aramanın sonuçlarını Görsel 1'deki gibi ortaya koymaktadır:

Görsel 1. sağlık kaygısı yüksek olan bireylerde sağlıkla ilgili bilgiyi internette aramanın sonuçları

Bu bağlamda internette sağlık bilgisi arama, kaygı düzeyinin düşmesine sebep oluyorsa siberkondri kapsamında değerlendirilmemektedir. Mevcut düşüşe rağmen çevrimiçi bilgi aramasının tekrarlanması, bilginin teyit edilmesi, benzer deneyimlerle kıyaslama gibi güven pekiştirme eğilimi taşımaktadır. Bu eğilim de, dijital okuryazarlıkla yakından ilişkilidir.

Paul Glister'in (1997) internet tabanlı sistemler aracılığı ile farklı kaynaklardan çeşitli biçimlerde sunulan bilgiye erişme, anlama ve bilgiyi kullanma becerisi şeklindeki erken tanımlamasına dayanan dijital okuryazarlık kavramı, teknolojinin ilerlemesi ve birey- toplum-teknoloji arasındaki ilişkinin değişmesine bağlı olarak değişmiş ve daha kapsamlı bir hal almıştır. Dijital ortamlarda sunulan bilginin analizi, değerlendirilmesi, sentezi, çoğaltılması ve paylaşılması için gerekli beceri ve teknik yetkinliklere sahip olmanın yanı sıra dijital

okuryazarlık, içeriklerin politik, ideolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla eleştirel değerlendirilmesini (Fabos, 2004, s. 95) ifade etmektedir. Dolayısıyla bilgi, teknoloji, internet ve eleştirel medya okuryazarlığı ile bütünleşik bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda sağlık bilgisi edinmek amacıyla internet dijital teknolojilerin yaygın olarak kullanılması, dijital okuryazarlığın önemini ortaya çıkarmaktadır.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde görev yapan akademisyenlerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. İlgili literatür taramalarının ışığında hazırlanmış olan görüşme soruları alanında uzman kişilerin görüşleri doğrultusunda revize edilmiş, pilot uygulama sonrasında değerlendirilmiştir. Araştırma verileri Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi akademisyenleri arasından tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 9 katılımcıyla yapılan görüşmeler ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. İçerik analizinde, dokümanlardan elde edilen nitel araştırma verilerinin işlenmesi, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşama bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda çalışmada kodlamalar yapılmış ve çeşitli alt temalara ulaşılmıştır.

Çizelge 1. Temalar ve Alt Temalar

	Dijital Okuryazarlık	**Siberkondri**
Alt Temalar	**Teknik**	Kaygı
	Bilişsel	Aşırılık
	Sosyal	Tıp Uzmanıyla İletişim Sorunu
	Tutum	Güvenilirlik

Çizelge 1'de görüldüğü gibi araştırmada dijital okuryazarlık ve siberkondri olmak üzere iki ana tema bulunmaktadır. Dijital okuryazarlık başlığı altında teknik, tutum, bilişsel ve sosyal olmak üzere dört alt tema oluşturulmuştur. Siberkondri başlığı altında ise kaygı, aşırılık, tıp uzmanıyla iletişim sorunu, güvenilirlik olmak üzere 4 alt tema belirlenmiştir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırma kapsamında İletişim Fakültesi bünyesinde görev yapan 5 kadın, 4 erkek olmak üzere toplam 9 akademisyen ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Teknik, tutum, bilişsel ve sosyal bağlamda yeni iletişim teknolojilerine yaklaşımlarının farklı olduğu ön kabulünden hareketle X, Y, Z kuşaklarını temsil etmesi amacıyla her kuşaktan katılımcılarla görüşülmüştür. 3 katılımcı X, 3 katılımcı Y ve 3 katılımcı Z kuşağında yer almakta ve yeni iletişim teknolojileri, dijitalleşme, medya okuryazarlığı gibi temel konularla ilgili dersler yürütmektedirler. Literatürde hâkim olan kanı 1965-1979 yılları arasında doğanların X kuşağı, 1980-1995/1999 yılları arasında doğanların Y kuşağı, sonraki kuşağın ise Z kuşağı olduğudur. Y kuşağı, PC'nin ve GSM teknolojilerinin doğduğu ve küreselleşmeye başlayan dünyanın çocuklarıdır. İnternet kuşağı olan Z kuşağı ise teknolojiyi ileri derecede kullanan, mobil teknolojilerle çevrelenmiş kuşaktır (Erden Ayhün, 2013, s. 101). Bu kuşaklar aynı zamanda dijital yerli, dijital melez ve dijital göçmen olarak da ifade edilmektedir. Zira Y kuşağından iki görüşmeci, dijital

okuryazarlık düzeylerini teknik ve sosyal açıdan değerlendirirken kendilerini dijital melez olarak tanımlamışlardır.

Prensky (2001)'nin bireylerin dijital teknolojileri kullanma biçimi ve doğum yılı bağlamında yaptığı kuşak ayrımı, dijital yerli ve dijital göçmen şeklindedir. Buna göre 1980 öncesi doğan dijital göçmenler teknolojiyi öğrenmeye çalışırken, 1980 ve sonrasında doğan dijital yerliler yeni iletişim teknolojileri ile büyümüş, teknolojik beceri ve yeni bir bilişsel kapasiteye sahip olan bir kuşak olarak tanımlanmaktadır. Ancak yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması dikkate alındığında Prensky'nin yaptığı dijital yerli tanımlamasının ülkemiz için 2000 ve sonrası doğumlular için daha uygun olduğu düşünülmekte, bu nedenle 1979-1999 arasında doğan kuşağın dijital melez olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Biricik, 2020, ss. 133-134). Dijital melezler, yeni iletişim teknolojilerini kullanmaya istekli olan ama güvenlik, mahremiyet gibi kaygılarla dijital yerlilere göre teknolojiyi daha temkinli kullanan bir kuşağı ifade etmektedir. İki kuşak arasındaki ayrım ise giderek bulanıklaşmakta, yaş grubu olarak dijital yerlilere yakın olan dijital melezler, dijital yerli özellikleri göstermektedir.

Katılımcıların 3 tanesi dijital göçmen (X) kuşağında yer alırken, 6 katılımcı dijital melezdir (Y kuşağı). Ancak dijital melez kuşağında yer alan 3 katılımcı 1995 sonrasında doğmuştur ve dijital yerliler (Z kuşağı) ile aralarında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Teknolojinin gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası olan bu katılımcılar, yeni medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu nedenle bu 3 katılımcı çalışmada dijital yerli olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleriyle ilgili öz yeterlik algıları kuşaklara göre farklılık göstermektedir. X kuşağı, okuryazarlık düzeylerini "orta" şeklinde değerlendirirken; teknolojiyi kullanma becerilerinin ilgi ve ihtiyaç odaklı olduğunu, bilgiye ulaştıklarını ve eleştirel okuma yaptıklarını, ancak içerik üretmediklerini ve özellikle sosyal medya ortamlarında çok aktif olmadıklarını belirtmişlerdir. Yeni medya ile ilgili temel kaygıları ise güvenlik, mahremiyet ve bilgi kirliliğidir. Y kuşağı okuryazarlık düzeylerinin "iyi" olduğunu ancak benzer kaygılar ve teknik yetersizlik sebebiyle özellikle içerik üretme noktasında daha pasif bir tutum sergilediklerini ifade etmişlerdir. Z kuşağı ise dijital okuryazarlık düzeyleriyle ilgili öz yeterlik algıları "çok iyi" olduklarıdır. Erişim, kullanım, anlama, değerlendirme, üretim, katılım ve etkileşim gibi çoklu beceri ve yetkinliklere sahip olduklarını belirten katılımcılar, bilgilerin doğrulanması, bilgi gizliliği ve mahremiyet ihlali, bilgi kirliliği gibi konularda alınabilecek önlemler hususunda daha fazla teknik bilgiye de sahiptir. Bu bağlamda X kuşağının öğrenme ve araştırma sürecinde yeni iletişim teknolojilerini kullanma potansiyelinin ihtiyaç doğrultusunda şekillendiği, Y kuşağının tutum alt boyutunda daha istekli olduğu, X kuşağının ise bu teknolojileri gündelik hayatın bir parçası olarak gördükleri belirlenmiştir. Teknik alt boyutunda Z kuşağı X ve Y kuşağına göre daha yetkindir. Sosyal alt boyutta ise X kuşağının özellikle sosyal medya platformları gibi çevrimiçi ortamlarda bulunmaktan kaçındıkları, Y kuşağının sosyal medya hesapları olmasına rağmen daha ziyade içerik tüketicisi oldukları, Z kuşağının ise çevrimiçi ortamlarda aktif oldukları gözlemlenmiştir. Bilişsel açıdan ise tüm katılımcılar bilgi edinme, değerlendirme ve eleştirel düşünme becerilerine güvendiklerini, özellikle bilginin kaynağı ve teyidi konularında dikkatli davrandıklarını ifade etmişlerdir.

X kuşağı katılımcılarından ikisi herhangi bir rahatsızlık hissettiklerinde muhakkak internetten araştırma yaptıklarını belirtmiş, hem doktora gitmeden önce hem de gittikten sonra hastalık, tanı ve teşhisle ilgili çevrimiçi sağlık bilgisi taradıklarını ifade etmişlerdir. Tıp uzmanının verdiği ilaç hakkında bilgi edinmek için prospektüsü yeterli gören katılımcılar, sadece doktor tavsiyesi ile ilaç aldıklarını ve belirtilen sürede kullandıklarını söylemişlerdir. Çevrimiçi bilgileri güvenilir bulmayan 2 katılımcı, sağlık bilgisi aramalarını sadece güvenilir ve alanında marka kurum ve kuruluşlara ait sayfalarda yaptıklarını, hekim bilgisi yer alıyorsa hekimin uzmanlık alanını ve çalışmalarını da araştırdıklarını vurgulamışlardır. Her iki katılımcı da çevrimiçi sağlık bilgisi taramasına yönlendiren asıl etmenin tıp uzmanıyla yaşanan iletişim sorunlarından kaynaklandığını, rahatlıkla soru soramadıklarını ve her zaman tatmin edici cevaplar alamadıklarını ifade etmişlerdir. Diğer X kuşağı katılımcı ise rutin kontroller için düzenli olarak bir sağlık kuruluşundan hizmet aldığını, sağlık kurum ve kuruluşlarının resmi sitelerinde yer alan bilgilerin daha güvenilir olduğunu ancak her rahatsızlığın hasta özelinde değerlendirilmesi gerektiğini, bu nedenle sadece tıp uzmanıyla görüşmeyi tercih ettiğini, tatmin edici cevaplar aldığı için başka bir araştırmaya ihtiyaç duymadığını belirtmiştir.

Y kuşağı katılımcılar, kendilerinde herhangi bir rahatsızlık hissettiklerinde, yakın çevrelerinde sağlık sorunu yaşayan biri olduğunda, hastalık hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek ve sorulması gereken hususları gözden kaçırmamak adına doktora gitmeden önce muhakkak araştırma yaptıklarını ifade etmişlerdir. Tıp uzmanına soru sormakta ve tatmin edici, ayrıntılı cevaplar almakta sıkıntı yaşadıklarını belirten katılımcılar bu nedenle doktora gittikten sonra tahlil, teşhis, tedavi, ilaç, yan etkiler gibi konularda da çevrimiçi bilgi taraması yapmaktadır. İki katılımcı ilaç kullanımında uzman bilgisini öncellerken bir katılımcı çevrimiçi ortamlarda yer alan bitkisel ilaçları farklı kaynaklardan teyit ederek denediğini söylemiştir. Çevrimiçi ortamlarda yer alan sağlık bilgilerini güvenilir bulmayan katılımcılar, tıp uzmanlarının sosyal medya hesapları ile akademik çalışmalar gibi bilgi kaynaklarını öncelemektedir. Y kuşağı katılımcıların tamamı güvenilir olmayan çevrimiçi sağlık bilgilerinin panik ve endişeye sebep olduğu, basit rahatsızlıkların bile çok ciddi hastalıklarla ilişkilendirilebildiği görüşündedir.

Sadece ciddi bir semptom olmadığında çevrimiçi sağlık araştırması yaptıklarını belirten Z kuşağı katılımcıları da diğer katılımcılar gibi bu durumu tıp uzmanından tatmin edici cevaplar ve detaylarla ilgili yeterli bilgi alamamalarıyla ilişkilendirmemişlerdir. Araştırma yaparken bilgi kaynağına dikkat ettiklerini, daha ziyade e-nabız gibi uygulamalar ile sağlık kurum ve kuruluşların sayfalarına yöneldiklerini, çapraz okumalarla içerikleri karşılaştırdıklarını ifade etmişlerdir. Çevrimiçi sağlık bilgilerini güvenilir bulmayan, her hastanın tekil, her hastalığın spesifik olması nedeniyle genel geçer ifadelerin yanlış yönlendirmelere sebep olabileceğini ifade eden katılımcılar, diğer kuşaklardan farklı olarak, tüm bu olumsuzluklara rağmen çevrimiçi sağlık bilgisi edinmenin kaygıyı azalttığını vurgulamışlardır. Bu bağlamda tüm katılımcıların çevrimiçi sağlık bilgisini güvenli bulmadıkları, buna rağmen tıp uzmanıyla yaşanan iletişim problemleri nedeniyle internet araştırmasına ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bunun yanı sıra X ve Y kuşağı katılımcılara göre sağlık durumuyla ilgili duyulan kaygı, daha fazla içeriğe ulaşmaya teşvik etmekte, bilgilerin güvenirliliği sorunu bu kaygıyı beslemektedir. Z kuşağı katılımcılar açısından ise tanı koyma noktasında uzman görüşü gerektiren ciddi rahatsızlıklar dışında çevrimiçi araştırma yapmak kaygı düzeyini azaltmaktadır. Çevrimiçi

sağlık bilgisine en çok başvuran kuşak Y kuşağı olmakla birlikte, katılımcıların hiçbiri aşırı çevrimiçi araştırma yaptıklarını düşünmemektedir.

SONUÇ

Yeni iletişim teknolojilerinin hızlı, kolay, ucuz bir şekilde bilgiye erişim imkânı sağlaması, internet tabanlı sistemleri bilgiye erişimde neredeyse birincil kaynak haline getirmiştir. Bunların yanı sıra sağlık hizmetleri sürecinde yer alan idari prosedürlerin bertaraf edilmesi, herhangi bir hastalık/rahatsızlıkla ilgili teşhis, tanı, tedavi hakkında farklı içeriklere ulaşma ve etkileşim imkânı, sağlık bilgisi arama noktasında da yeni iletişim teknolojilerini ön plana çıkarmaktadır. Ancak çevrimiçi sağlık bilgisi taramasının rahatsız edici veya kaygı oluşmasına neden olacak boyutta tekrarlanması, teknolojik ilerlemenin olumsuz yönü olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmada katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleriyle ilgili öz yeterlik algılarının kuşaklara göre farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Çevrimiçi sağlık bilgisi arama eğilimlerinin de dijital okuryazarlık düzeyleri ile anlamlı bir ilişkisi vardır. Katılımcıların internet kullanma alışkanlıkları X kuşağında ihtiyaç doğrultusunda şekillenirken, bu kuşak çevrimiçi sağlık bilgisi taramasında daha pasiftir. Y kuşağı için yeni iletişim teknolojileri sağlık bilgisine ulaşmada birincil kaynaktır ve kaygı düzeyleri daha yüksektir. Z kuşağında da ciddi bir semptom olmadığı sürece internet yine birincil kaynaktır ancak bu kuşak için, Y kuşağından farklı olarak çevrimiçi sağlık bilgisi araması kaygı seviyesini düşürmektedir. X ve Y kuşağının çevrimiçi sağlık bilgisi taramasındaki temel sebep tıp uzmanıyla yaşadıkları iletişim sorunu iken, Z kuşağı için rutin bir bilgiye erişim pratiğidir.

KAYNAKÇA

Afifi, W. A., Weiner, J. L. Toward A Theory of Motivated Information Management, Communication Theory, 14, 2, 167-190. 2004.

Başoğlu, M. A. *Edirne İl Merkezinde 15-49 Yaş Grubu Kadınlarda Siberkondrinin Sürekli Kaygı ve Psikolojik İyi Oluş İle İlişkisinin İncelenmesi*, Uzmanlık Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2018.

Biricik, Z. *Dijital Dünyanın Sakinleri: Dijital Yerliler, Dijital Melezler ve Dijital Göçmenler*. Dijital Dünyanın Yeni Kavramları (Ed. S. Sinan Atılgan). Literatürk, ss. 127-144, 2020.

Brown, R. J., Skelly, N., Chew-Graham, C. A. Online Health Research and Health Anxiety: A Systematic Review and Conceptual Integration, Clinical Psychology: Science and Practice, 27,2, e12299, 2020.

Deniz, S. Bireylerin E-Sağlık Okuryazarlığı ve Siberkondri Düzeylerinin İncelenmesi, İnsan ve İnsan, 7,24, 84-96, 2020.

Doğanyiğit, P. B., Keçeligil, H. T. Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Sağlık Kaygılarının Siberkondri Üzerindeki Etkisi, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9,3, 355-362, 2022.

Elciyar, K., Taşçı, D. Siberkondri Ciddiyet Ölçeği'nin Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerine Uygulanması, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2,4 , 57-70, 2017.

Erden Ayhün, S. Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar Ve Örgütsel Yansımaları, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2,1, 93-112, 2013.

Ertaş, H. , Kıraç, R., Ünal, S. N. Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Siberkondri Düzeyleri ve İlişkili Faktörlerin İncelenmesi, OPUS International Journal of Society Researches, 15,23, 1746-1764. 2020.

Fergus, T. A., Spada, M. M. Cyberchondria: Examining Relations With Problematic Internet Use and Metacognitive Beliefs, Clinical Psychology & Psychotherapy, 24,6, 1322-1330, 2017.

Güzel, S. *Kalp hastalarında siberkondria düzeyleri ve etkileyen faktörler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Jungmann, S. M., Gropalis, M., Schenkel, S. K., Witthöft, M. Is Cyberchondria Specific to Hypochondriasis?, Journal of Anxiety Disorders, 102, 102798, 2024.

Jungmann, S. M., Witthöft, M. Health Anxiety, Cyberchondria, and Coping in the Current COVID-19 Pandemic: Which Factors Are Related to Coronavirus Anxiety?, Journal of Anxiety Disorders, 73, 102239, 2020.

Mansur, F., Ciğerci, K. Siberkondri ve E-Sağlık Okuryazarlığı Arasındaki İlişki. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11,1, 11-21, 2022.

McMullan, R. D., Berle, D., Arnáez, S., Starcevic, V. The Relationships Between Health Anxiety, Online Health İnformation Seeking, and Cyberchondria: Systematic Review and Meta-Analysis, Journal of Affective Disorders, 245, 270-278, 2019.

Özyıldız, K. H., Alkan, A. Akademisyenlerin Sağlık Anksiyeteleri ile Siberkondri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13,33, 309-324, 2022.

Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants Part 2: Do They Really Think Differently?.,On the Horizon, 9,6, 1-6, 2001.

Recupero, P. R. The Mental Status Examination in The Age of The Internet, Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 38,1, 15-26, 2010.

Starcevic, V., Berle, D. Cyberchondria: Towards A Better Understanding of Excessive Health-Related Internet Use. Expert Review of Neurotherapeutics, 13,2, 205-213, 2013.

Tarhan, N., Tutgun-Ünal, A., Ekinci, Y. Yeni Kuşak Hastalığı Siberkondri: Yeni Medya Çağında Kuşakların Siberkondri Düzeyleri İle Sağlık Okuryazarlığı İlişkisi. OPUS International Journal of Society Researches, 17,37, 4253-4297, 2021.

Turan, H. İnternet Bağımlılığı ve Siberkondri. Balkan Sağlık Bilimleri Dergisi, 1,1, 21-27, 2022.

Vismara, M., Caricasole, V., Starcevic, V., Cinosi, E., Dell'Osso, B., Martinotti, G., Fineberg, N. A. Is Cyberchondria A New Transdiagnostic Digital Compulsive Syndrome? A Systematic Review of The Evidence. Comprehensive Psychiatry, 99, 152167, 2020.

White, R. W., Horvitz, E. Cyberchondria: Studies of The Escalation of Medical Concerns in Web Search, ACM Transactions on Information Systems (TOIS), 27,4, 1-37, 2009a.

White, R. W., Horvitz, E. Experiences With Web Search On Medical Concerns And Self Diagnosis. In AMIA Annual Symposium Proceedings, American Medical Informatics Association, 696, 2009b.

Yalçın, E. Sağlıkla İlgili İşlevsel Olmayan İnançlar ve COVID-19 Korkusu İlişkisinde Sağlık Anksiyetesi ve Siberkondirinin Aracı Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Yıldırım, A., Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık/ Ankara, 2013.

Zheng, H., Kim, H. K., Sin, S. C. J., Theng, Y. L. A Theoretical Model of Cyberchondria Development: Antecedents and Intermediate Processes. Telematics and Informatics, 63, 101659, 2021.

YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ YEREL GAZETECİLİĞE ETKİLERİ: ERZURUM YEREL BASIN ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

THE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS ON LOCAL JOURNALISM: THE CASE OF ERZURUM LOCAL PRESS EMPLOYEES

Doç. Dr. GÜLHANIM KARAOĞLU
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi,
gul.kucukalkan@atauni.edu.tr - 0000-0003-0043-7029
Prof. Dr. NACİ İSPİR
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi,
naciispir@atauni.edu.tr - 0000-0002-6239-7934

ÖZET

İnternet tabanlı teknolojilerin gelişimi her alanda olduğu gibi gazetecilik alanında de önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Bu dönüşümün merkezinde yer alan yapay zeka, gazetecilik pratiklerini derinden etkileme potansiyeline sahip güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Yapay zeka, büyük veri kümelerinden anlamlı bilgi çıkarma, çeşitli kaynakları analiz etme, grafik, video vb. içerikleri oluşturma, kişiselleştirilmiş haber tüketim pratikleri için özel içerikler sunma gibi avantajlar sağlamaktadır. Yapay zekanın bu potansiyeli, kaynakların kısıtlılığı, profesyonellik gibi çeşitli sorunların yaşandığı yerel gazetecilik için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Çalışmada yapay zekanın yerel haber üretim ve dağım süreçlerine entegrasyonunun sunduğu potansiyel ve yerel habercilik bağlamında ortaya çıkan sorunlar ele alınmaktadır. Yerel kaynakların izlenmesi, yerel topluluklara özel içeriklerin oluşturulması, rutin haberlerde üretim ve dağıtım süreçlerinin hızlanması, içeriklerin çeşitlendirilmesi gibi yerel gazeteciliğin gelişiminde yapay zekanın nasıl bir rol oynayabileceği tartışılırken, entegrasyon süreçlerindeki zorluklar ve etik kaygılar da irdelenmektedir. Bu bağlamda Erzurum yerel basını özelinde aktif görev yerel basın çalışanlarıyla yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, yapay zekânın yerel gazetecilikte potansiyel faydalarını ortaya koymakla birlikte, ciddi sınırlılıkların, etik ve mesleki kaygıların olduğunu ve eğitim ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, gazetecilik, yerel gazetecilik, Erzurum

ABSTRACT

The development of internet-based technologies has led to a significant transformation in the field of journalism as in every field. Artificial intelligence, which is at the center of this transformation, emerges as a powerful tool with the potential to profoundly affect journalistic practices. Artificial intelligence provides advantages such as extracting meaningful information from large data sets, analyzing various sources, creating content such as graphics, videos, etc.,

and providing special content for personalized news consumption practices. This potential of artificial intelligence can be considered as an opportunity for local journalism, which faces various problems such as limited resources and professionalism. This study discusses the potential of the integration of artificial intelligence into local news production and distribution processes and the problems that arise in the context of local journalism. While discussing what role artificial intelligence can play in the development of local journalism such as monitoring local sources, creating content specific to local communities, accelerating production and distribution processes in routine news, and diversifying content, the challenges and ethical concerns in integration processes are also examined. In this context, semi-structured interviews were conducted with active local press employees in Erzurum local press. The findings reveal the potential benefits of artificial intelligence in local journalism, but also reveal serious limitations, ethical and professional concerns and the need for training.

Keywords: Artificial intelligence, journalism, local journalism, Erzurum

GİRİŞ

Gazetecilik pratiklerini dönüştüren en önemli araçlardan biri olan yapay zeka uygulamaları, haberin üretim ve dağıtım süreçlerinde hız, veri analizine dayalı içerik, görsel üretimi gibi avantajlar sunmaktadır. 2014 yılından itibaren haber medyasında kullanılan yapay zeka teknolojisi, sektördeki değişiklikler için önemli bir tetikleyici olarak görülmektedir (Kim ve Kim, 2021). "Yazı robotlarından akıllı haber toplama ve düzenleme sistemlerine, yapay zeka sanal sunucularından biyosensör haberlerine kadar, yapay zeka teknolojisi ve geliştirme konsepti haber medyası sektörünün her alanına nüfuz etmiş ve hatta gelecekte medya pazarının rekabetçi yapısına hakim olmuştur" (Houston, 2015; Sun vd., 2022, s. 550). Doğal dil işleme ve makine öğrenimi ile haber üretiminde kullanılan teknolojiler ile çeşitli konularda milyonlarca içerik üretilmektedir. Yapay zeka ve akıllı ağ arka planında, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, algoritma önerisi, makine haberleri, haber oyunu, büyük veri gibi teknolojiler bir araya gelerek gazetecilik ve medya sektörünü derinden etkilemektedir (Sun, vd., 2022, s. 549). Dolayısıyla yapay zeka teknolojileri sadece haberin üretim ve dağıtım biçimlerini değiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda içeriklerin tüketilme biçimlerini de dönüştürmekte (Moravec vd., 2024), bu dönüşüm, sahte haberler, algoritmik önyargı, gizlilik ve mahremiyet güvenliği, fikri mülkiyet, kültürel bağlamdan kopukluk ve mesleki becerilerin aşınması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir.

Yerel meselelerin gündeme getirilmesinde önemli bir role sahip olan yerel medya, finansal baskılar, haber tüketim süreçlerindeki dönüşümler ve dijital teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni rekabet etkenleri nedeniyle zorlu bir süreç geçirmektedir. Reklam ve izleyici gelirlerinin azalması, çevrimiçi ortamların hâkimiyeti ve hizmetlerin merkezileştirilmesi gibi sebeplerle yerel haber kuruluşları son yıllarda çeşitli sorunlar yaşamaktadır (Gulyas ve Hess, 2023). Ancak coğrafi sınırların aşıldığı ağ bağlantılı bir toplumda yerel olanın haberleştirilmesi, yerel değerlerde, kültürde ve aidiyet duygusunda sınırları aşan önemli bir kavşak olarak yerel bağların güçlenmesinde fırsat sunmaktadır. Bu dijital dönüşümde yapay zeka uygulamalarının yerel gazetecilik iş modeline entegrasyonu, kaynakları zaten sınırlı olan yerel medya kuruluşları

için potansiyel taşımaktadır. Yapılan ampirik çalışmalar, küçük pazarlarda faaliyet gösteren ve optimum boyuta ulaşmakta zorluk çekebilecek haber kuruluşları için (Rios-Rodríguez, 2022) kişiselleştirilmiş içerik üretimi ve dağıtımı (Wilczek vd., 2021), maliyetin azaltılması, veri analitiği (Wilczek vd., 2024) gibi faaliyetlerde umut vadettiğini göstermektedir. Ancak yapay zeka teknolojilerinin haber üretimi ve dağıtımında kullanılması birtakım zorluklar da barındırmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin benimsenmesi, iş modeli entegrasyonu ve sorumlu kullanımı noktasında risk değerlendirmesi yapılabilmesi ve strateji geliştirilebilmesi için yerel düzeyde yapılan araştırmalar önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada yapay zekanın yerel haber üretim ve dağım süreçlerine entegrasyonunun sunduğu potansiyel ve yerel habercilik bağlamında ortaya çıkan sorunlar ele alınmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada Erzurum yerel basınında aktif çalışan gazetecilerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme sorularının hazırlanmasında uzman görüşü alınmış, pilot uygula sonrası revize edilmiştir. Katılımcılar rastgele örnekleme ile belirlenmiş, elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir**.** İçerik analizinde, dokümanlardan elde edilen nitel araştırma verilerinin işlenmesi, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşama bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda çalışmada elde edilen verilerden hareketle tematik kodlama yapılmış, veriler belirlenen 6 tema başlığında analiz edilmiştir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmaya 5 yerel basın çalışanı katılmıştır. Katılımcılar Erzurum yerel basınında çeşitli görevlerde (muhabir, editör, yazı işleri müdürü) çalışmaktadır. Mesleki deneyimleri 10 ay ile 15 yıl arasında değişmekte olan katılımcıların yaş aralığı 23 ila 37'dir. Teknolojik yeterlilik düzeylerine dair öz algıları 2 katılımcı için "mükemmel" iken, 2 katılımcı teknolojik yeterliliğini "iyi", 1 katılımcı ise "orta" olarak değerlendirilmiştir.

Çizelge 1. Tematik kodlama ve bulgular

Yapay zekâya ilgi ve kullanım	**ChatGPT** **Gemini** **Google Analytics** **Grok**
Yerel habercilikte potansiyel ve sınırlılıklar	Hızı, verimlilik, kapsam çeşitliliği Özel haber üretimi Veri kontrolünde editoryal denetimin gerekliliği Yerel kültür ve yerel içerikte sınırlılıklar
Kurumsal tutum ve farkındalık	İçerik düzenlemesi ve görsel üretim
Eğitim gereksinimi ve adaptasyon süreci	Kurumsal destek ihtiyacı Komut yazımı eğitimi ve atölye çalışmaları

Gazetecilikte etkileri ve etik kaygılar	Dezenformasyon Algoritmik önyargı ve şeffaflık sorunu Etik sorumluluk Niteliksel erozyon
Gelecek öngörüleri ve tehdit algısı	İstihdam kaygısı Mesleğin itibarsızlaşması Etik krizler

Araştırmada yapay zekâya dair farkındalık düzeyi, kullanım deneyimleri, mesleki ve etik kaygılar, gelecek beklentisi olmak üzere 4 başlık etrafında şekillenen 10 soru sorulmuş, elde edilen veriler kodlanarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda yapay zekâya yönelik bireysel ilgi ve uygulama deneyimi, yapay zekanın yerel habercilikte kullanım potansiyeli ve sınırlılıkları, yapay zeka uygulamalarına yönelik kurumsal tutum ve farkındalık düzeyi, yerel bağlamda haber üretiminde yapay zeka kullanımına ilişkin eğitim gereksinimi, mesleki kaygılar ve etik sorunlar ve gelecek öngörüleri olmak üzere 6 tema (Çizelge 1) belirlenmiştir.

Yapay zekâya yönelik bireysel ilgi ve uygulama deneyimi: Katılımcıların tamamı yapay zekâ teknolojilerine karşı ilgi duymaktadır. Mesleki alanda en fazla rutin haberlerin yazımı, görsel içerik üretimi, başlık tasarımı, sosyal medyaya içerik üretimi ve içeriğin medya planlaması konularında yapay zekadan destek aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların en çok kullandığı yapay zeka uygulamaları ChatGPT başta olmak üzere Gemini, Google Analytics ve Grok'tur. Özellikle görsel içeriği desteklemekle birlikte trend konular üzerine metin tabanlı içerik ve etkileşimlerin ön planda olduğu ve bu nedenle haber içeriklerine kaynak oluşturan X platformuna doğrudan erişim sağlayan Grok uygulaması katılımcıların sıklıkla kullandığı uygulamalardan biridir.

Yapay zekanın yerel habercilikte kullanım potansiyeli ve sınırlılıkları: Katılımcılar yapay zeka uygulamalarının hız, verimlilik, kapsam genişliği, rutin içerik üretimi ve fikir geliştirme açısında habercilere fayda sağladığını düşünmektedir. Özellikle Katılımcı 2'nin Basın İlan Kurumu'nun internet sitesinde yayın yapmaya teşvik eden politikaları nedeniyle yapay zeka uygulamalarının önem kazandığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte katılımcılar, kolaylık ve özel haber üretiminde farklı bakış açıları sağlasa da genel olarak yerel bağlamda haber üretiminde yapay zeka uygulamalarını yetersiz bulmaktadır. Yerel veri yetersizliği ve kültürel hassasiyet eksikliğine vurgu yapan katılımcılar manuel kaynak taramasının gerekliliğine, kültüre uygun yönlendirme ve komut pratiklerine ve editoryal denetime önem atfetmişlerdir.

Kurumsal tutum ve farkındalık düzeyi: Katılımcıların bünyesinde çalıştıkları kuruluşların yapay zeka uygulamalarına yönelik tutumlarına ilişkin algıları, ilgisiz olmadıkları ancak temkinli davrandıklarıdır. Görsel içerik üretiminde yapay zekanın yaygın olarak kullandığını belirten katılımcılar, bu teknolojilerin finansal yönetim, insan kaynakları gibi kaynak tahsisine ciddi bir etkisinin olmadığını, ancak özellikle büyük verilerin analizinde ve raporlaştırmalarda zaman kullanımı noktasında avantaj sağladığını ifade etmişlerdir.

Eğitim gereksinimi ve adaptasyon süreci: Yapay zekanın gazetecilik alanına büyük katkılar sağlayacağını, ancak insan yönetimi ile bunun daha güvenilir olacağını belirten katılımcılar uygulamalı eğitimlere dikkat çekmektedir. Katılımcılar, özellikle komut yazma becerilerine odaklanılması gerektiğini hususunda hemfikirdir. Katılımcı 3, Z kuşağının bu teknolojiyi rahatlıkla benimsediğini, ancak çoğu yerel basın çalışanının işverenlerinin yanlış yönlendirmelerinden dolayı yapay zekaya uyum sağlamakta zorlandığını belirtmiştir. Ortak görüş, eğitim seminerleri ve atölyeler düzenleme noktasında İletişim Başkanlığı ve basın kuruluşları ortaklığında çalışmaların yapılması gerektiğidir.

Yapay zekanın gazeteciliğe etkileri ve etik kaygılar: Katılımcılar, yapay zekanın hız, verimlilik ve üretim kolaylığı sağladığını düşünmektedir, ancak habercilikte kullanımıyla ilgili etik kaygılar da söz konusudur. Özellikle içerik açısında dezenformasyonun yayılması, kaynakların doğruluğu, haber dilinin zayıflaması gibi risklere dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra etik sorumluluk ve telif hakkı konusundaki bilinmezlikler ile şeffaflık ve algoritmik önyargılar katılımcıların ısrarla vurguladıkları konulardır. Bilinçli, dikkatli ve etkili kullanıldığında hem bu kaygıların minimize edilebileceğini, hem de sektöre yeni adım adan meslektaşlarının eğitimi noktasında yeteneklerin körelmesinin ve hazıra konmanın yol açabileceği ihmalkârlığın önüne geçilebileceğini belirtmişlerdir.

Gelecek öngörüleri ve tehdit algısı: Gazetecilik becerileri açısından yapay zeka teknolojilerinin yerel gazetecilik için fırsatları ve tehditlerini değerlendiren katılımcılar için ortak kanı -özellikle genç çalışan sayısındaki artışla birlikte- yapay zekânın yerel medyada daha yaygın kullanılacağıdır. Katılımcı 2, “Basın İlan Kurumu’nun internet sitelerine vereceği teşvikin %60’dan daha fazla bir orana yükseltileceğini; verilen reklamların sosyal medya hesaplarından videolu paylaşımlar şekliyle daha fazla ön plana çıkarılacağını” belirtmiş, “internet sitesi ve sosyal medya hesaplarının daha hızlı aktive edilmesi için yapay zekanın çok daha iyi şekilde kullanılması gerektiği”ne dikkat çekmiştir. İş yükünün azalması, hız, kapsam genişliği gibi avantajları olmakla birlikte yapay zeka uygulamalarına karşı ortak bir tehdit algısı da söz konusudur. Bu öngörülerde istihdam kaygısı, gazetecilik formasyonu olmayan kişilerin de gazeteci kimliği ile sektörde yer almasına bağlı olarak mesleğim itibarsızlaşması, niteliksel erozyon ve teknolojinin gelişimdeki hıza bağlı olarak yaşanabilecek etik krizler öne çıkan başlıklardır.

SONUÇ

Yapay zeka uygulamalarının haber üretiminde kullanılmasının teknik, kültürel ve etik boyutları içeren çok katmanlı etkileri söz konusudur. Ancak bu teknolojilerin yerel gazetecilik gibi sınırlı kaynaklara sahip alanlarda yarattığı etkilerin de kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Haber üretim süreçlerinde rutin haberlerin hazırlanması, içerik ve başlık önerileri, görsel üretimi ve düzenlemesi gibi işlevlerinin yanı sıra yapay zeka uygulamaları, yerel kültürel bağlam açısından sınırlılıklara sahiptir. Araştırmada elde edilen bulgular, içeriklerin yerel bağlama uygunluğu ve kültürel referanslar açısından manuel denetimin önemini ortaya koymaktadır. Kurumsal düzeyde bu teknolojilerin benimsenmesinde heterojenlik gözlemlenirken, uygulamalı eğitim gereksinimi ortak bir vurgudur. Katılımcılar genel olarak yapay zeka teknolojilerinin yerel medya üzerindeki etkilerinin artacağını öngörmekte, mesleki ve niteliksel endişeler taşımaktadır. Öne çıkan bir diğer endişe alanı etik

sorumluluk ve kaygılardır. Bu bağlamda yerel gazetecilikte -insan denetiminin gerekliliğinin de farkındalığı ile- yapay zekanın avantajlarını daha fazla fırsata çevirecek hibrit bir modelin kaçınılmaz olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla yapay zekâ teknolojileri, hem sağladığı imkanlar hem de taşıdığı riskler bağlamında yerel gazetecilik üzerinde çok yönlü bir etkiye sahiptir. Bu nedenle bu teknolojilerin yerel gazetecilik alanına entegrasyonuna yönelik bütüncül, eleştirel ve eğitim temelli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Gulyas, A., and K. Hess. The Three ‘Cs’ of Digital Local Journalism: Community, Commitment and Continuity, Digi-tal Journalism, 12,1, 6–12, 2023.

Houston, B. *Computer-assisted reporting: A practical guide*. Routledge/ London, 2014.

Kim, D., Kim, S. A Model For User Acceptance of Robot Journalism: Influence of Positive Disconfirmation and Uncertainty Avoidance, Technological Forecasting and Social Change, 163, 120448, 2021.

Moravec, V., Hynek, N., Skare, M., Gavurova, B., Kubak, M. Human or Machine? The Perception of Artificial Intelligence in Journalism, Its Socio-Economic Conditions, and Technological Developments Toward The Digital Future, Technological Forecasting and Social Change, 200, 123162, 2024.

Rios-Rodríguez, R., Fernández-López, S., Dios-Vicente, A., Rodeiro-Pazos, D. Digital Opportunities for Local Journalism: A Panel Data Analysis on The Economic Performance of Online-Only vs. Print Newspapers, Digital Journalism, 12,1, 63–82, 2022.

Sun, M., Hu, W. ve Wu, Y. Public Perceptions and Attitudes Towards the Application of Artificial Intelligence in Journalism: From a China-based Survey, Journalism Practice, 18,3, 548–570, 2022.

Wilczek, B., Haim, M., Thurman, N. Transforming the value chain of local journalism with artificial intelligence. AI Magazine, 45(2), 200-211, 2024.

Wilczek, B., K. Stanoevska-Slabeva, K. Kernbach, M. Meckel. Un-locking Strategic Lock-ins of Local Media: An Inves-tigation of Local Media’s Preferences towards Public Support forStrategic Innovation, Digital Journalism, 9,3, 276–99, 2021.

Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık/ Ankara, 2013.

İLETİŞİMDE GÖRÜNMEYEN DALGA: ÖRGÜTLERDE DUYGUSAL BULAŞMANIN ROLÜ

Dilek DURMUŞ

Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY[1]

Özet

Duygusal bulaşma, bireylerin duygularının ve hislerinin başka bireylere veya gruplara, çoğu zaman bilinçli bir farkındalık olmadan geçmesi olgusudur. Örgütsel iletişimde bu durum, çalışanların yüz ifadeleri, jest ve mimikler gibi sözlü ve sözsüz ipuçları aracılığıyla duygusal durumlarının birbirlerine aktarılmasıyla ortaya çıkar. Bu bulaşma, iş yerindeki atmosferi, çalışan motivasyonunu ve genel performansı doğrudan etkileyebilir. Örneğin, olumlu duyguların yayılması iş tatminini ve verimliliği artırırken, olumsuz duygular çatışmalara ve tükenmişliğe yol açabilir. Bu çalışmanın amacı, duygusal bulaşmanın örgütsel iletişim süreçleri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemek, bu etkinin çalışan davranışları ve örgütsel iklim üzerindeki yansımalarını analiz etmek ve son olarak, olumlu duygusal bulaşmayı teşvik eden stratejiler geliştirmeye yönelik öneriler sunmaktır. Böylece, örgütlerin daha sağlıklı ve verimli bir çalışma ortamı yaratmalarına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel İletişim, Duygusal Bulaşma, Örgüt İklimi, Çalışan Davranışları

Abstract

Emotional contagion refers to the phenomenon in which individuals' emotions and feelings are transferred to other individuals or groups, often without conscious awareness. In organizational communication, this occurs through the transmission of emotional states via verbal and non-verbal cues such as facial expressions, gestures, and body language. This contagion can directly affect the workplace atmosphere, employee motivation, and overall performance. For instance, the spread of positive emotions can enhance job satisfaction and productivity, while the spread of negative emotions may lead to conflicts and burnout. The aim of this study is to examine in depth the effects of emotional contagion on organizational communication processes, to analyze its reflections on employee behaviors and organizational climate, and finally, to offer recommendations for strategies that promote positive emotional contagion. In doing so, it aims to contribute to the creation of healthier and more productive working environments within organizations.

Keywords: Organizational Communication, Emotional Contagion, Organizational Climate, Employee Behaviors

[1] Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, yaseminhancioglu@odu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-6337-1314

Giriş

Duygusal bulaşma, bireylerin duygusal durumlarının, genellikle bilinçdışı bir süreçle, bir diğerine veya bir gruba aktarılması olgusudur (Barsade, 2002). Bu süreç, yüz ifadeleri, ses tonu, jest ve mimikler gibi sözlü ve sözsüz iletişim ipuçları aracılığıyla gerçekleşir. Örgütsel bağlamda duygusal bulaşma, çalışanların birbirlerinin duygusal hallerinden etkilenmesi anlamına gelir ve bu durum, iş yerindeki atmosferi, motivasyonu ve genel performansı derinden etkileyebilir (Yeşil, Ceyhan ve Özbağış, 2022).

Günümüz iş dünyasında, örgütlerin başarısı sadece stratejik planlama ve finansal performansla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çalışanların duygusal iyi oluşu ve aralarındaki etkileşim kalitesiyle de yakından ilişkilidir. Özellikle hizmet sektöründe, çalışanların müşterilerle doğrudan etkileşimde bulunması, duygusal emeğin önemini artırmaktadır. Duygusal emek, çalışanların kurum tarafından belirlenen duygusal kurallara uygun olarak hislerini yönetmesi ve sergilemesi anlamına gelir. Bu durum, duygusal bulaşmanın örgütsel iletişimdeki rolünü daha da kritik hale getirmektedir; zira bir çalışanın sergilediği olumlu veya olumsuz duygular, tüm ekibe ve hatta müşterilere yayılabilir.

Bu çalışmanın temel amacı, duygusal bulaşmanın örgütsel iletişim süreçleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bu bağlamda, duygusal bulaşmanın farklı türleri, örgütsel iletişim kanalları aracılığıyla nasıl yayıldığı ve bu yayılımın çalışanların bireysel ve örgütsel düzeydeki davranışları üzerindeki yansımaları değerlendirilecektir. Ayrıca sonuç bölümünde olumlu duygusal bulaşmayı teşvik eden ve olumsuz etkilerini minimize eden stratejiler geliştirilerek, örgütlerin daha sağlıklı, üretken ve destekleyici bir çalışma ortamı yaratmalarına yönelik pratik öneriler sunulması hedeflenmektedir. Bu çalışma, duygusal bulaşmanın karmaşık dinamiklerini örgütsel iletişim perspektifinden ele alarak, alanyazına özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Duygusal Bulaşmanın Tanımı ve Temel Kavramları

İnsanlar sosyal varlıklar olarak sürekli etkileşim halindedir ve bu etkileşimler sadece bilgi alışverişiyle sınırlı kalmaz. Çevremizdeki insanların duygusal durumları, farkında olsak da olmasak da bizi derinden etkileyebilir. İşte bu olguya "duygusal bulaşma" adı verilir. Duygusal bulaşma kavramını literatüre ilk kez Hatfield vd. (1992: 153) dahil etmiştir. Duygusal bulaşma, bir bireyin duygusal deneyimlerinin, genellikle bilinçsiz süreçler aracılığıyla diğer bireylere aktarılması ve onların da benzer duygusal tepkiler göstermesine yol açmasıdır. Schoenewolf (1990: 50) ise duygusal bulaşmayı, bir kişi ya da grubun, duygu durumları ve davranışsal tutumlarının bilinçli ya da bilinçsiz uyarılması yoluyla başka bir kişi ya da grubun duygularını ya da davranışlarını etkileme süreci olarak nitelendirmiştir. Duygusal bulaşma, bir kişinin duygusunun diğerine "bulaşması" sürecidir (Hatfield vd., 1994). Bu bulaşma, sözlü iletişimden bağımsız olarak, mimikler, ses tonu, beden dili ve fizyolojik tepkiler gibi çeşitli sözel olmayan ipuçları aracılığıyla gerçekleşebilir. Temel kavramlar şunlardır:

* Gönderici (Kaynak): Duyguyu ilk deneyimleyen ve bunu çevresine yayan kişi.

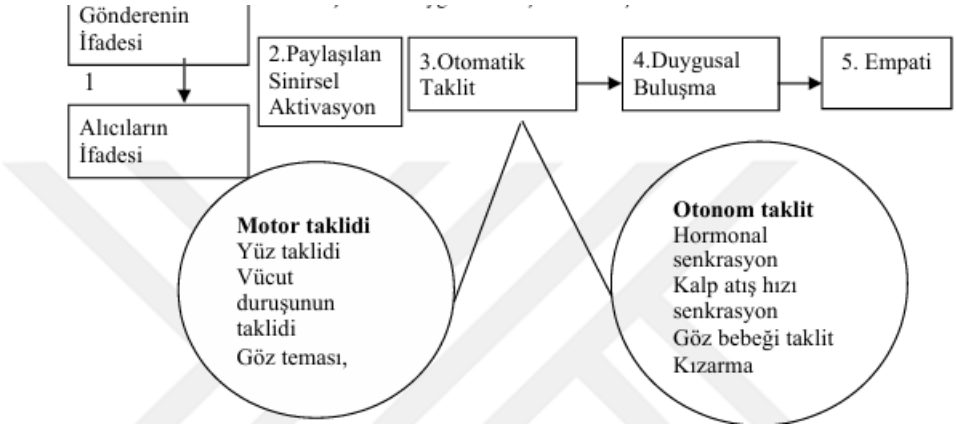
* Alıcı: Göndericinin duygusundan etkilenen ve benzer bir duygusal tepki gösteren kişi.

* Duygusal İpuçları: Mimikler, ses tonu, beden duruşu gibi duygusal bilgiyi taşıyan sözel olmayan sinyaller.

* Bilinçsiz Taklit: Alıcının, göndericinin duygusal ifadelerini farkında olmadan taklit etmesi.

* Fizyolojik Senkronizasyon: Gönderici ve alıcının kalp atış hızı, terleme gibi fizyolojik tepkilerinin birbirine benzemesi.

Duygusal Bulaşmanın Oluşumu

Kaynak: (Prochazkova ve Eliska, 2017: 4).

Duygusal Bulaşmanın Boyutları

Duygusal bulaşmanın nasıl oluştuğunu gösteren bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar duygusal bulaşmanın oluşmasındaki boyutlar olarak tanımlanır. Duygusal bulaşmanın boyutları taklitçilik, merkeze ileten geri bildirim ve bulaşma olarak üç başlıkta incelenmektedir.

Taklitçilik (Mimicry): Bireyler günlük yaşamlarında çevrelerindeki kişilerle etkileşim halinde olduğu için o kişilerin sözlü ve sözsüz yapmış olduğu davranışları taklit etme eğilimindedirler (Chartrand ve Bargh, 1999; Chartrand, 2003; Chartrand vd., 2013). Yapılan araştırmalarda kişilerin başkalarının davranışlarını taklit etme eğilimin tamamen bilinç dışı yapılan ve engellenmesi zor bir durum olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dimberg ve Petterson, 2000; Korb vd., 2010). Hatfield ve arkadaşları (1992), duygusal bulaşmayı hareketleri, ifadeleri, duruşları, sesleri başka bir kişinin hareketlerini otomatik olarak taklit etme, senkronize etme ve benzetme eğilimi olarak ifade etmiştir. Taklit etme davranışı ele alındığında en çok kullanılan yerin yüz olduğu görülmüş ve yüz ifadelerinin belirgin bir şekilde görülmesinin taklit etmeyi kolaylaştırıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Chartrand vd., 2005). Bu yüzden yüz ifadelerinin taklit edilmesi özellikle gülme taklidi ve duygusal bulaşma konusu birçok çalışmaya konu olmuştur. Duygusal bulaşma, taklitçiliği içeren çok aşamalı bir mekanizma olarak teorileştirilmiştir (Hatfield, Cacioppo ve Rapson, 1992-1993; Hatfield, Bensman vd., 2014). Çalışmalarda ele alınan gülümseme konusu iki türde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi adını Fransız Psikolog'dan alan Duchenne gülümsemedir. İkincisi ise adını Pan Am Hosteslerinden alan sahte gülümsemedir (Hess ve Bourgeois, 2010; Heerey ve Crossley, 2013; Krumhuber vd., 2013).

Araştırmalar incelendiğinde ele alınan Duchenne gülümsemesinin uzun vadede olumlu duyguların edinilmesi sonucunda kendiliğinden ortaya çıkan gülümseme olarak uzun görülürken, Pan Am gülümsemesi, olumlu duygulanımın yokluğunda sergilenen kasıtlı gülümsemeler olarak görülmüştür (Ekman ve Friesen, 1982; Frank, Ekman ve Friesen, 1993; Gunnery vd., 2013).

Merkeze İleten Geri bildirim: Hatfield ve arkadaşları (1994), yaptıkları çalışmalarda duygusal bulaşmanın ilkel yollarla hızlı, geçici ve otonom bir şekilde kişinin jest ve mimiklerinin taklidi ve bu taklitleri karşıya geri bildirilmesiyle oluşan bir süreç olduğunu kanıtlamışlardır. Gönderilen bu geri bildirim ayna nöron adındaki fizyolojik ve biyolojik süreçle açıklanmıştır. Ayna nöron, beyindeki sinir hücrelerinden biridir. Herhangi bir davranışın başkası tarafından gerçekleştirilmesi ayna nöronları harekete geçirir. Bu ayna nöronlar kişinin yaşadıklarını ve karşısındaki kişiden algıladıklarını uyumlamasına yarayan bir mekanizmaya sahiptir. Algıların ve yaşanılanların birbirine senkronize edilmesi yüz motor gösterimi, merkeze giden geri besleme ve ayna nöronların aktive edilmesi sürecin sonucudur. Böylece bu fizyolojik durumu yeniden yaratır ve duyguların duygusal ifadeyi etkilemesine izin verir (Goleman ve Boyatzis, 2008: 3). Kişinin beyninde oluşan bu hareket duyguların enfeksiyon kapmasına neden olur. Hatfield, Cacioppo ve Rapson (1992), konu ile ilgili şu örneği göstermişlerdir: Arabulucu gerektiren ortamda, öfkeli bir tartışmacı, sesini yükselterek, gözlerini kısarak ve dudaklarını birbirine bastırarak öfkesini ifade edebilir. Arabulucu, bu duygusal ipuçlarına otomatik ve sürekli olarak maruz kaldığı için öfkeli tartışmacının yüz ifadelerini, duruşlarını ve hareketlerini taklit etmeye başlar. Taklit yoluyla sinir merkezine doğru gönderilen; dürtüler, olarak tanımlanan bu sinirler, geri bildirim yoluyla iletildiği için arabulucu kızgın hissetmeye başlar ve tartışmacının duygusunu ‘‘yakalar.’’

Bulaşma: Hatfield ve diğerleri (1994), mikroplar ve duygular arasında bir benzerlik olduğunu savunmuş ve bu duyguların tıpkı mikroplarda olduğu gibi otomatik olarak yayıldığına karar vermişlerdir. Bu yayılma bir bulaşıcılık olarak düşünüldüğünden bulaşma terimi kullanılmasına öncülük etmişlerdir. Hatfield ve arkadaşları(1994), gönderi ve alıcı arasında gerçekleşen bu bulaşmanın farkına sonradan varmışlardır. Bu durumu fark ettiklerinde bu sürecin otomatik olarak ortaya çıkan bir refleks olduğunu açıklamışlardır. Bu süreçte iki türlü refleks oluşmaktadır. Birinci refleks, alıcının istemeden gönderenin duygusal ifadesini taklit etmesidir. Bu duruma duygusal taklit denir; ikincisi refleks ise bu tür taklitten gelen merkezi geri bildirimin alıcıdaki aynı duygusal durumu ortaya çıkartması durumudur. Yani birinci refleks gönderende oluşan duygusal durum, ikinci refleks ise alıcının gönderene verdiği tepkidir. Buna göre, gönderenin duygusal görüntüsüne yanıt olarak alıcının iç duygularında meydana gelen bir değişiklik, bu görüntünün otomatik olarak taklit edilmesiyle (yani alıcının duygusal ifadesinde bir değişiklik) değil, bazı ek eşzamanlı mekanizmaları tetiklemesi ile oluşmuştur.

Duygusal Bulaşmanın Türleri

Açık Duygusal Bulaşma: Açık duygusal bulaşma, bir kişinin duygusal durumunun başka bir kişi veya grup tarafından farkında olmadan kopyalanması veya deneyimlenmesi sürecidir. Bu

olgu, insan etkileşimlerinin temel bir parçası olup, sosyal uyumu ve empatiyi sağlamada önemli bir rol oynar. Duyguların bu şekilde "bulaşması", genellikle yüz ifadeleri, vücut dili, ses tonu ve hatta fizyolojik tepkiler gibi sözel olmayan ipuçları aracılığıyla gerçekleşir. Bir kişi başka bir kişiyi yönlendirerek, kendi istediğini yaptırmak için açık duygusal bulaşma türünü kullanabilir. Duygusal bulaşmanın açık eylemleri, belirli bir durum için uygun olan duygusal emeği ifade etmektedir. Bu nedenle özellikle çalışma koşullarında bu kavram ifade edilmelidir. Bir meslektaşın veya bir patronun heyecanı gibi duygusal etkiler, kişinin kendisinde daha iyi bir iş ahlakı oluşmasına ve hedefe ulaşmasına yardımcı olabilir. Ayrıca sonuçların nasıl üretilebileceğine dair ipuçları da verebilir. Açık duygusal bulaşma, insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır ve sosyal dünyamızı şekillendirir. Bu olguyu anlamak, hem kişisel ilişkilerimizi hem de toplumsal etkileşimlerimizi daha bilinçli bir şekilde yönlendirmemize olanak tanır,

Örtülü Duygusal Bulaşma: Örtülü duygusal bulaşma, diğer insanların duygusal durumlarını (mutluluk, üzüntü, öfke vb.) genellikle bilinçsiz bir şekilde, farkında olmadan "kapma" veya taklit etme eğilimidir. Bu, sözsüz ipuçları (yüz ifadeleri, vücut dili, ses tonu) aracılığıyla gerçekleşir ve bireylerin kendi duygusal durumlarının etkilendiği bir süreçtir. Açık duygusal bulaşmanın aksine, örtülü bulaşmada duygusal durumun aktarıldığı kişi, bu değişimin kaynağını veya kendindeki değişimin tam olarak farkında olmayabilir. Bu durum, insan etkileşimlerinin daha incelikli ve genellikle gözden kaçan bir boyutunu temsil eder. Örtülü duygusal bulaşmada en iyi örnekler mesajlar ve sosyal medya platformlarıdır. Örneğin İnstagramda içerik üreten bir kişinin bilinçli olarak karşısındakini etkilemek amacıyla belirli reklam ve gönderileri paylaşması alıcı kitle tarafından duygusal olarak bir etki oluşturmaktadır. Bu paylaşımlar o içerik üreticisini takip eden kişilerin ruh hallerini ve duygu durumlarını etkilemektedir. Örtülü duygusal bulaşmada geribildirim süreci yüzeyseldir. Dolaylı yollardan verilen mesajlar başkalarına uygun yanıtlar sağlamak ve doğru algılanması için dikkatlice tercüme edilmelidir. Örtülü mesajlar açık mesajlardan daha çok yanlış anlamaya olanak sağladığından daha fazla dikkat gerektirmektedir. Duyguları okumak ve anlamak kolay değildir. Ancak duygular, başkalarının duygularıyla kıyaslanarak diğer bireylere uygun olup olmadığı konusunda çıkarım yapılabilmektedir. Örtük duygusal bulaşmada yüksek enerjili duygular düşük enerjili duygulara göre daha hızlı ve güçlü tepkiler yaratabilir.

Duygusal Bulaşmanın Olumlu ve Olumsuz Özellikleri

Organizasyonların bireysel varlıklardan sinerjik, grup çalışması yoğun sistemlere geçmesi nedeniyle grup duygusu önem kazanmaktadır. Grup ortamında kişiler kendi duygularını gruba katarak gruptaki diğer insanlara da aktarmaktadırlar. Kişi kendi duygularını başka kişilerin duygularıyla birleştirdiği için belirli değişikliklere uğrayabilmektedir. Bireyin ruh hali, ekibin ruh halini de etkilemektedir. Doğal olarak, ekibin ruh hali aynı zamanda bireysel duygulanımı da etkilemektedir (Vijayalakshmi ve Bhattacharyya, 2012, Aktaran: Aydemir, 2014: 18). Aslında hem pozitif hem de negatif duygular çalışanlar arasında virüs gibi yayılarak birlikte çalıştığı kişilerin duygularını "yakalamaktadırlar". Bu durum çalışanların iş hayatındaki kararlarını da önemli ölçüde etkilemektedir (Barsade, 2002). Duygusal bulaşmanın en önemli olumlu yönlerinden biri, sosyal bağları güçlendirmesi ve empatiyi artırmasıdır. Duygusal bulaşma, bireylerin başkalarının hislerini daha iyi anlamalarına ve deneyimlemelerine yardımcı

olarak empati becerilerini geliştirir. Başkalarının neşe, coşku veya huzur gibi pozitif duygularını deneyimlemek, o kişiye karşı daha fazla anlayış ve yakınlık duymanızı sağlar; bu da yardımsever davranışları ve sosyal desteği teşvik eder. Ayrıca, ortak duygusal deneyimler, bir grubun üyeleri arasında aidiyet hissini pekiştirir. Bir spor takımının zaferini kutlarken ya da bir konser esnasında hissedilen kolektif coşku, grup kimliğini güçlendirir ve bireylerin kendilerini daha büyük bir bütünün parçası olarak hissetmelerini sağlar. Duygusal bulaşma, gruplar içinde sosyal uyumu ve koordinasyonu kolaylaştıran kritik bir mekanizmadır. Ortak duygusal durumlar, bireylerin benzer şekillerde davranmasına ve işbirliği yapmasına zemin hazırlar. Bir ekipte pozitif bir atmosferin oluşması, bireylerin birbirleriyle daha verimli işbirliği yapmasını ve ortak hedeflere ulaşmak için motive olmasını sağlar. Özellikle liderin coşkusu ve inancı, ekibin genel motivasyonunu ve performansını önemli ölçüde artırabilir. Tarih boyunca pek çok toplumsal hareketin başarısında duygusal bulaşmanın rolü büyüktür. Ortak bir amaç etrafında birleşen bireylerin paylaştığı umut, kararlılık veya öfke gibi duygular, kitlesel eylemleri tetikleyebilir ve önemli toplumsal değişimlere yol açabilir.

Barsade (2018), yaptığı araştırmada 25 yıl boyunca elde ettiği verilerin ışığında duygusal bulaşmayı tanımlayarak, takım süreçleri ve sonuçları, liderlik, çalışanların işe tutumları, karar verme ve müşteriye yönelik tutumları inceleyerek önemli noktalara değinmektedir. Ayrıca organizasyonlara yönelik bir duygusal bulaşma modeli ortaya koymaktadır. Bu modelin başlangıç noktası duyguları, ruh hallerini, kişisel özelliğin etkilerini ifade ederek duygusal bulaşma sürecini harekete geçiren ve daha sonra duyguları etkileyen duygusal bir uyaranın (genellikle bir kişi veya bir grup insan) olmasıdır. Bu durum diğer bireylerin, grupların, örgütlerin ve toplumların duygularını veya ruh hallerini etkilemektedir. Daha sonra ortaya çıkan duygusal bulaşma sürecini araştırmak için, bilim insanları önceden tanımlanmayan duygusal bulaşma kavramının dört önemli durumuna odaklandılar. Birincisi farklı duygular ve ruh halinden oluşmaktadır. İkincisi bilinçaltı ve bilinçli üstü süreçlerle gerçekleşir; üçüncüsü, gruplar ve kuruluşlar içinde meydana gelir. Dördüncüsü ise bir tür sosyal etkidir. Tanım gereği ‘‘örgütlenmenin’’ tüm bu sosyal yapılarda meydana geldiği ve etkinin örgütsel süreçler ve sonuçlar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösteren literatür ışığında; duygusal bulaşmanın anlaşılması, grup ve organizasyon kolektiflerinin hissettikleri, davranışları ve düşünceleri gibi örgütsel davranış konularında çalışanların daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır (McDougall, 1920: 25, Aktaran: Barsede ve Coutifaris vd., 2018: 2).

Duygusal bulaşma, sosyal etkileşimlerin ayrılmaz bir parçasıdır ve düşünülenden çok daha güçlü bir etkiye sahiptir. Bilinçsiz taklit, fizyolojik senkronizasyon ve bilişsel değerlendirme gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşen bu olgu, bireysel duygusal deneyimleri, sosyal ilişkileri, grup dinamiklerini ve hatta genel iyi oluş halini derinden etkileyebilir. Duygusal bulaşmanın farkında olmak, hem kendi duygusal tepkilerimizi anlamamıza hem de çevremizdeki insanlarla daha sağlıklı ve etkili iletişim kurmamıza yardımcı olabilir. İletişimde duygusal bulaşma, bir kişinin duygusal durumunun, genellikle farkında olmadan, başkalarına geçmesi ve onların da benzer duygular hissetmesine yol açan bir olgudur. Tıpkı bir virüs gibi yayılan bu duygusal geçiş, hem olumlu hem de olumsuz duygular için geçerli olabilir. Duygusal bulaşma, insan iletişiminin ayrılmaz ve güçlü bir parçasıdır. Gerek bilinçsiz,

otomatik süreçlerle gerekse empati gibi daha bilinçli mekanizmalarla, bir kişinin duygusal durumunun diğerine geçişi, kişilerarası ilişkileri, grup dinamiklerini ve hatta toplumsal etkileşimleri derinden etkiler. Duygusal bulaşma, empati gelişimini destekleyerek bağ kurma, işbirliğini artırma ve sosyal destek sağlama gibi olumlu sonuçlar doğurabilirken; duygusal tükenmişlik, stresin yayılması ve çatışmaların tırmanması gibi olumsuz etkilere de yol açabilir. Duygusal bulaşmanın etkilerini anlamak, daha bilinçli ve etkili iletişim kurabilmek için önemli bir bakış açısı sunar. Kendi duygusal farkındalığımızı artırmak, duygularımızı düzenleme becerimizi geliştirmek ve iletişimde sağlıklı sınırlar koymak, bu gücün olumlu yönlerinden faydalanırken, olumsuz etkilerinden korunmamızı sağlar. Sonuç olarak, duygusal bulaşma, hem bir zorluk hem de bir fırsattır; bulaşma doğru bir şekilde uygulandığında örgütlere büyük faydalar sağlayabilmektedir.

Örgütsel İletişimde Duygusal Bulaşmanın Etkisi

Örgütsel açıdan bakıldığında pek çok kuram Fayol, Weber, Taylor gibi bilim insanlarının rasyonel geleneklerinden yola çıkmıştır. Rasyonel geleneğe göre hareket eden teorisyenler duyguların ikinci planda olduğunu düşünmektedir. Onlar için birinci planda bilim gelmektedir. Genel olarak çalışılan ortam mesafeli ve sıkıcı olarak değerlendirilmektedir. Fakat günümüzde her zaman bilimin yeterli olmadığı alanlar olduğu ortaya konmaktadır. Geleneksel yaklaşımda rasyonellik, başarılı yönetimin vazgeçilmezi olarak değerlendirilirken duygusallık bir zayıflık ve birilerini kontrol etme kabiliyetsizliği olarak görülmüştür. Günümüzde de bu bakış açısı devam etmektedir (Çoruk, 2012: 17). Buna rağmen araştırmacılar çalışma hayatında nefret, kıskançlık, öfke, sevgi, korku benzeri duyguların hissedildiği konusunda ortak bir noktada birleşmişlerdir (Seçer, 2005: 817). Bu duyguları pozitif ve negatif olarak ikiye ayırmışlardır. Olumlu duygular, hedefe ulaşmak için kişiyi motive eden ve etkileyen duygulardır. Negatif duygular ise çoğaldıkça kişinin performansının kötü etkileyerek algı sorunları, isteksizlik ve performans düşüklüğü ortaya çıkartmaktadır (Andrieş, 2009). Örgütsel iletişimde olumlu duygusal bulaşma, bir dizi faydalı sonuca yol açabilir. Coşku, iyimserlik ve motivasyon gibi pozitif duygular, çalışanlar arasında yayıldığında iş tatminini artırır. Bu durum, çalışanların işlerine daha bağlı hissetmelerini ve iş yerinden daha fazla keyif almalarını sağlar. Olumlu duygusal bulaşma aynı zamanda verimliliği ve performansı artırır. Mutlu ve motive çalışanlar, daha yaratıcı çözümler üretir, daha etkin iş birliği yapar ve zorluklar karşısında daha dirençli olurlar. Ekip içinde pozitif duyguların yayılması, güveni ve iş birliğini güçlendirir, bu da daha uyumlu ve üretken bir çalışma ortamı yaratır. Ayrıca, örgütsel bağlılığı ve elde tutmayı artırarak çalışan devir oranlarının düşmesine yardımcı olur. Duygusal bulaşma her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz. Stres, kaygı, öfke ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular iş ortamında yayıldığında ciddi sorunlara yol açabilir. Bu durum, iş tatminsizliğini artırır ve çalışanların motivasyonunu düşürür. Olumsuz duygusal bulaşma, çalışanların performansında düşüşe neden olabilir; zira stresli veya demoralize bireylerin odaklanma ve problem çözme yetenekleri azalabilir. Ayrıca, çatışmaları artırır ve ekip içindeki uyumu bozar. Güvensizlik ve düşmanlık gibi duygular, iş birliğini engeller ve örgütsel hedeflere ulaşmayı zorlaştırır. Uzun vadede, olumsuz duygusal bulaşma, çalışan devir hızını artırabilir ve yetenekli bireylerin kuruluşu terk etmesine yol açabilir. Bu durum, örgütün genel sağlığını ve sürdürülebilirliğini olumsuz etkiler. Stres, kaygı, öfke veya hayal kırıklığı gibi duyguların hakim olduğu bir

ortamda, çalışanlar işlerinden soğuyabilir, demoralize olabilir ve işlerine olan ilgilerini kaybedebilirler. Bu durum, kronik yorgunluk ve tükenmişlik sendromu gibi sağlık sorunlarına yol açabilir.

Örgütsel iletişimde duygusal bulaşma sadece içeride değil, dış paydaşlarla olan iletişimde de etkili olur. Müşteri hizmetleri, satış görüşmeleri ve halkla ilişkiler gibi alanlarda çalışanların duygusal durumları, müşteriler ve diğer dış paydaşlar üzerinde doğrudan bir etki yaratır. Bir müşteri hizmetleri temsilcisinin pozitif ve empatik bir tutum sergilemesi, müşterinin deneyimini iyileştirir ve marka sadakatini artırabilir. Temsilcinin olumsuz veya ilgisiz bir tavır sergilemesi ise müşterinin memnuniyetsizliğine yol açabilir. Bir şirketin genel duygusal havası, halkla ilişkiler ve pazarlama materyalleri aracılığıyla dışarıya yansır. Pozitif ve güven veren bir kurumsal imaj, markanın itibarını güçlendirirken, sürekli stresli veya memnuniyetsiz bir imaj, marka algısını zedeleyebilir. Satış görevlilerinin coşkulu ve ikna edici bir tavır sergilemesi, potansiyel müşterileri etkileyebilir ve satışları artırabilir. Müşterilerin olumlu duygusal bulaşma yoluyla markaya veya ürüne karşı olumlu bir bağ kurmaları daha olasıdır. Bunun yanında olumsuz duygular özellikle yabancılar arasında çok daha hızlı bulaşmaktadır (Paukert vd., 2008). Çünkü başkalarının duygularını alıp aynısını kendi içine kopyalayan 'ayna nöronlar', bir çeşit nöron ağı oluşturarak beyinlerin birbirine bağlanmasını sağlamaktadır. Bu durum karşınızdaki duygu sanki sizinmiş gibi hissetmeniz ile sonuçlanmaktadır (Lawrence vd., 2006; Pfeifer vd., 2008). Kurumlar negatif duygusal bulaşmayı önlemek için, proaktif önlemler almaktadır. İş yerindeki çatışmaların hızlı ve yapıcı bir şekilde çözülmesi, negatif duyguların yayılmasını engeller. Çalışanların stres seviyelerini düşürmek için esnek çalışma saatleri, molalar ve dinlenme alanları gibi imkanlar sunulabilir. Çalışanların endişelerini ve şikayetlerini güvenli bir şekilde dile getirebilecekleri mekanizmalar oluşturmak, biriken negatif duyguların sağlıklı bir şekilde dışa vurulmasını sağlar. Dedikodu, mobbing veya pasif-agresif davranışlar gibi toksik davranışların şirket içinde yayılmasına izin verilmemeli ve bu tür davranışlara karşı net bir duruş sergilenmelidir.

Duygusal Bulaşmayı Yönetme Stratejileri

Örgütsel iletişimde duygusal bulaşmanın etkilerini anlamak kadar, bu etkileri olumlu yönde yönetmek de önemlidir. Yöneticiler ve iletişim uzmanları, pozitif duygusal bulaşmayı teşvik ederken, negatif duygusal bulaşmanın önüne geçmek için çeşitli stratejiler uygulayabilirler. Bu stratejilerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

1. Liderlik: Liderliğin hem başkalarını etkileme hem de başkalarından etkilenme eylem ve sanatı olduğu bilinmektedir. Lider aynı zamanda bir kültür şekillendiricisidir. Çalışma ortamında nasıl olunduğu ve nasıl davranıldığı söz konusu örgütün iklimini ve kültürünü şekillendirir. Davranışlarının ve sonuçlarının yarattığı etkilerin olumlu veya olumsuz olması durumuna göre liderler, iyi ya da kötü kültür şekillendiricisi olarak anılır. Benimsemiş oldukları liderlik davranışlarının bulaşıcılık özelliği, onların bu şekilde adlandırılmasına yol açmaktadır (Flint ve Hearn, 2019). Bir liderin, liderlik varlığını bulaşıcı hale getirebilmek için kültürler arası iletişimi de geliştirmesi gerekmektedir. Liderler, kurumsal duygusal bulaşmanın en önemli kaynaklarından biridir. Liderlerin duygusal zekası, hem kendi duygularını

yönetmeleri hem de başkalarının duygularını anlamaları açısından kritik öneme sahiptir. Liderlere ve yöneticilere duygusal zeka konusunda eğitimler vermek, onların duygusal ipuçlarını daha iyi okumalarını ve kendi duygusal durumlarını daha etkili yönetmelerini sağlamaktadır. Liderler, pozitif ve proaktif bir tutum sergileyerek çalışanlara rol model olmalıdır. Olumlu bir ruh hali, ekip üyelerine de yayılır. Liderlerin çalışanların duygusal durumlarını anlamaları ve empati göstermeleri, onların kendilerini değerli hissetmelerini ve olumlu bir bağ kurmalarını sağlar. Belirsizlikler ve kapalı iletişim, kaygı ve endişe gibi negatif duyguları tetikleyebilir. Liderlerin şeffaf ve açık iletişim kurması, güven ortamını pekiştirir.

2. Pozitif Çalışma Ortamı Oluşturma: Duygular ile ilgili yapılan araştırmalarda, olumlu düşüncelerin ve olumlu duyguların insanların düşüncelerini ve eylemlerini genişlettiği (Fredrickson, 2001), olumsuz duyguların ise insanların düşünce ve eylemlerini daralttığı belirtilmektedir. Olumlu etkinin, çalışanların güvende hissetmesini sağlayarak keşfetmelerine olanak sağladığı ifade edilmektedir (Fiedler, 1988). Bu nedenle olumlu duygusal durumdaki insanlar, yaratıcı veya tümevarımsal düşünmelerine fayda sağlayabilecek düşünce-eylem repertuarlarını genişletebilmektedirler. Olumsuz duygulanım tehdit sinyali verir ve odaklanmayı ve dikkatli değerlendirmeyi gerektirir (Fiedler, 1988). Bireysel özellikler ve durumlar, örgütsel analiz düzeyinde davranışın açıklanmasında merkezi bir rol oynar (Staw & Sutton, 1992). İş yerindeki duygu durumlarının bulaşıcı olma mekanizmaları karmaşıktır. İş yerinde yaşanan duygu durumları, bir kişiden diğerine hızla yayılabilir. Örneğin, bir kişi stresli veya gergin bir gün geçiriyorsa, bu durum çevresindekileri de etkileyebilir. Aynı şekilde, pozitif duygular da bulaşıcı olabilir. Bir kişi mutlu, motive veya olumlu bir durumdayken, bu durum çevresindekileri olumlu etkileyebilir (Bono & Ilies, 2006). Pozitif bir duygu durumu bulaşabilir, motivasyonu artırabilir ve iş yerindeki genel enerjiyi iyileştirebilir (Ashkanasy & Dorris, 2017). Çalışma ortamının fiziksel ve sosyal dinamikleri, duygusal bulaşmayı etkileyen önemli faktörlerdir. Çalışma alanlarının düzenli, aydınlık ve rahat olması, çalışanların ruh hallerini olumlu etkiler. Sosyal etkileşimi teşvik eden ortak alanlar, pozitif duyguların yayılmasına yardımcı olabilir. Ekip birleştirici etkinlikler, şirket içi kutlamalar ve sosyal organizasyonlar, çalışanlar arasında pozitif duygusal bağlar kurulmasına ve duygusal bulaşmanın olumlu yönde ilerlemesine katkıda bulunur. Çalışanların çabalarının takdir edilmesi ve düzenli olarak geri bildirim almaları, kendilerini değerli hissetmelerini ve motivasyonlarının artmasını sağlar. Stres yönetimi, sağlıklı yaşam ve mental sağlık destek programları, çalışanların negatif duygularla başa çıkmalarına yardımcı olur. Bu nedenle, iş yerinde duygusal durumların farkında olmak ve olumlu bir çalışma ortamı oluşturmak önemlidir. Liderler, çalışanların duygusal ihtiyaçlarına dikkat ederek, pozitif bir duygusal atmosferin oluşmasına katkıda bulunabilirler (Visser ve arkadaşları, 2013).

3. İletişim Kanallarını Etkin Kullanma: Örgütsel iletişim kanalları, duygusal bulaşmanın yayılmasında önemli bir rol oynar. Duygusal bulaşma, yüz yüze etkileşimlerde en güçlü şekilde yaşanır. Yöneticilerin ve liderlerin çalışanlarla düzenli olarak yüz yüze görüşmesi, duygusal bağların güçlenmesine katkıda bulunur. Uzaktan çalışan ekipler için video konferanslar, beden dili ve yüz ifadeleri gibi görsel ipuçlarının aktarılmasını sağlayarak duygusal bulaşmayı artırır. Sadece sesli iletişimde bu etki daha sınırlı olabilir. Yazılı iletişimde (e-posta, şirket içi

mesajlaşma platformları) kullanılan dilin ve tonun pozitif ve destekleyici olması önemlidir. Olumsuz veya suçlayıcı bir dil, negatif duygusal bulaşmaya yol açabilir. Şirket başarı hikayeleri, çalışanların ilham almasını ve pozitif duygular hissetmesini sağlayabilir. Başarıların ve olumlu gelişmelerin paylaşılması, genel moral seviyesini yükseltir.

5. Örgütsel İletişimde Duygusal Bulaşma Örnekleri

Duygusal bulaşma, örgütsel bağlamda sıklıkla gözlemlenen ancak çoğu zaman fark edilmeyen bir olgudur. Çalışanların duygusal ifadeleri, özellikle yüz ifadeleri, ses tonu, beden dili ve iletişim tarzları aracılığıyla diğer bireylerin duygu durumlarını etkileyebilir. Bu durum, örgütsel iletişimin doğrudan bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, bir ekip liderinin toplantı sırasında sergilediği coşkulu ve motive edici bir tutum, ekip üyelerinde benzer olumlu duyguların ortaya çıkmasına ve görevlerine daha istekli yaklaşmalarına yol açabilir. Bu tür pozitif duygusal bulaşma, takım ruhunu güçlendirmekte ve iş birliğini teşvik etmektedir.

Tersine bir örnekte ise, yoğun iş yükü nedeniyle stresli olan bir yöneticinin çalışanlarla olan iletişiminde sabırsız ve gergin bir üslup benimsemesi, çalışanların kaygı düzeyini artırabilir. Bu tür olumsuz duygusal bulaşmalar, örgüt içinde güvensizlik, iletişim kopukluğu ve motivasyon kaybı gibi sorunlara yol açabilir. Özellikle açık ofis düzeninde çalışanlar arasında, bireysel duygu durumlarının kolektif atmosfere etkisi daha belirgin hale gelmektedir. Bir çalışanın sürekli şikayet eden veya karamsar tutumu, yakın çevresindeki çalışanlarda da benzer duyguların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Bir ekibin uzun ve zorlu bir projenin başarıyla tamamlanmasını kutlaması, tüm ekip üyeleri arasında coşku ve memnuniyetin yayılmasına yol açar. Bu pozitif duygusal bulaşma, ekip üyelerinin gelecekteki projelere daha motive yaklaşmasını sağlar. Şirket yönetiminden gelen olumsuz bir haber (örneğin, işten çıkarmalar veya kötüleşen mali durum), çalışanlar arasında hızla endişe, kaygı ve belirsizlik duygularının yayılmasına neden olabilir. Bu negatif bulaşma, üretkenliği ve morali olumsuz etkileyebilir. Bir müşteri hizmetleri temsilcisinin güler yüzlü, sabırlı ve empatik yaklaşımı, sinirli bir müşterinin bile sakinleşmesine ve olumlu bir deneyim yaşamasına yardımcı olabilir. Temsilcinin olumsuz bir tavır sergilemesi ise müşterinin daha da öfkelenmesine yol açabilir. Bir şirketin CEO'sunun toplantılarda veya çalışanlarla etkileşimlerinde enerjik, vizyoner ve kararlı bir tutum sergilemesi, bu duyguların tüm organizasyona yayılmasına ve çalışanlarda bir aidiyet ve inanç hissi yaratmasına neden olabilir. Bir ekip üyesinin sürekli stresli ve gergin olması, bu stresin diğer ekip üyelerine de bulaşmasına ve genel bir gerginlik ortamı yaratmasına yol açabilir. Örgütsel iletişimde duygusal bulaşma, görünmez ancak son derece güçlü bir faktördür. Çalışanların ruh halinden müşteri deneyimine, üretkenlikten şirket itibarına kadar birçok alanı etkileyen bu kavram, bilinçli bir şekilde yönetildiğinde organizasyonlara önemli faydalar sağlayabilir. Liderlerin duygusal zekası, pozitif bir çalışma ortamı oluşturma çabaları, etkin iletişim kanallarının kullanımı ve negatif duygusal bulaşmayı önleme stratejileri, başarılı bir kurumsal iletişim stratejisinin temel taşlarıdır. Şirketler, duygusal bulaşmanın gücünü anlayarak ve bu gücü olumlu yönde kullanarak daha bağlı, üretken ve mutlu çalışanlara sahip olabilir, bu da sonuçta daha başarılı bir organizasyon anlamına gelir.

Bu bağlamda, duygusal bulaşma örneklerinin örgütsel iletişim stratejileriyle dikkatle yönetilmesi gerekmektedir. Liderlerin ve yöneticilerin duygusal farkındalıklarını geliştirmeleri, empati temelli iletişim kurmaları ve olumlu bir duygusal iklimin inşası için rol model olmaları, örgütün genel verimliliğini artırmada önemli bir faktör haline gelmektedir. Duygusal bulaşmayı anlamak ve yönetmek, günümüzün rekabetçi iş dünyasında sürdürülebilir başarı için kritik bir yetkinlik haline gelmiştir.

Sonuç

Duygusal bulaşma, bireylerin duygusal durumlarının, genellikle bilinçsiz ve otomatik bir süreçle, diğer bireylere aktarılması fenomenidir (Hatfield, Cacioppo, & Rapson, 1993; Johnson & Hatfield, 2008). Duygusal bulaşma, temel olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana türe ayrılır. Olumlu duygusal bulaşma, neşe, mutluluk, coşku gibi pozitif duyguların yayılımını ifade ederken; olumsuz duygusal bulaşma, öfke, kaygı, üzüntü gibi negatif duyguların yayılımını kapsar. Literatür, olumsuz duyguların bulaşma sıklığının, olumlu duygulara kıyasla daha fazla olabileceğine işaret etmektedir (Hatfield vd., 1994). Duygusal bulaşma, örgütsel iletişim süreçlerinde çeşitli kanallar aracılığıyla yayılım gösterir. Bu yayılım, hem bilinçli hem de bilinçsiz düzeylerde gerçekleşebilir (Barsade, Coutifaris, & Pillemer, 2018). Özellikle sözsüz iletişim ipuçları (jestler, mimikler, beden dili, ses tonu) duyguların aktarımında kritik bir rol oynar (Chartrand & Lakin, 2013). Örgüt içinde duygusal bulaşmanın yayılımını etkileyen başlıca kanallar ve dinamikler şunlardır: Liderler, duygusal bulaşmanın önemli taşıyıcılarıdır. Liderlerin sergilediği duygusal durumlar, çalışanların ruh hallerini, motivasyonlarını ve performanslarını doğrudan etkileyebilir. Örneğin, pozitif ruh haline sahip liderler, ekip koordinasyonunu ve iş birliğini artırabilirken, negatif ruh halleri ekip çabasını olumsuz etkileyebilir (Sy, Cote, & Saavedra, 2005). Bu durum, liderlerin duygusal zekalarının ve duygusal yönetim becerilerinin örgütsel iletişimdeki önemini vurgular. Çalışma grupları ve takımlar içinde duygusal bulaşma yaygın olarak gözlemlenir. Takım üyeleri arasındaki duygusal yakınsama, iş birliği ve çatışma düzeylerini etkileyebilir (Barsade, 2002). Ortak hedeflere sahip takımlarda olumlu duygusal bulaşma, dayanışmayı ve performansı artırabilirken, bireysel çabaların ön planda olduğu durumlarda farklı dinamikler ortaya çıkabilir (Totterdell, 2000). Günlük örgütsel etkileşimler, duygusal bulaşmanın en temel yayılım kanallarından biridir. Çalışanlar arasındaki yüz yüze görüşmeler, toplantılar, e-posta ve diğer iletişim araçları aracılığıyla duygular aktarılabilir. Özellikle yoğun etkileşim içinde olan bireyler arasında duygusal yakınsama daha belirgin olabilir (Anderson, Keltner & John, 2003). Örgütün genel iklimi, duygusal bulaşmanın yönünü ve yoğunluğunu etkileyen önemli bir faktördür. Destekleyici ve yenilikçi örgüt iklimleri, genellikle olumlu duygusal bulaşmayı teşvik ederken, bürokratik veya baskıcı iklimler olumsuz duyguların yayılımına zemin hazırlayabilir. Ancak bazı çalışmalar, bürokratik iklimin de olumlu duyguları pozitif etkileyebileceğini göstermektedir ki bu, duygusal bulaşmanın karmaşık yapısına işaret eder.

Duygusal bulaşma, örgütün genel ikliminin ve kültürünün oluşmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Sürekli olarak yayılan duygusal durumlar, örgütün duygusal atmosferini şekillendirir. Örgütlerin daha sağlıklı, üretken ve destekleyici bir çalışma ortamı yaratmaları için duygusal bulaşmanın dinamiklerini anlamaları ve yönetmeleri kritik öneme sahiptir. Bu

bağlamda, olumlu duygusal bulaşmayı teşvik eden ve olumsuz etkilerini minimize eden stratejiler geliştirilmelidir: Çalışanlara ve özellikle liderlere yönelik duygusal zeka ve duygu yönetimi eğitimleri düzenlenmelidir. Bu eğitimler, bireylerin kendi duygularını tanımalarını, anlamalarını ve yönetmelerini sağlarken, başkalarının duygularını anlama ve empati kurma becerilerini de geliştirecektir (Kaban, 2019). Liderlerin duygusal yeterlilikleri, pozitif duygusal iklimin yayılmasında kilit rol oynar. Destekleyici, yenilikçi ve güvene dayalı bir örgüt iklimi oluşturmak, olumlu duygusal bulaşmayı doğal olarak teşvik edecektir. Çalışanların kendilerini güvende, değerli ve desteklenmiş hissettiği ortamlar, pozitif duyguların yayılımını kolaylaştırır. Ödüllendirme, takdir, açık iletişim ve şeffaflık gibi uygulamalar bu iklimi güçlendirecektir. Duygusal bulaşmanın iletişim kanalları aracılığıyla yayıldığı göz önüne alındığında, etkili ve sağlıklı iletişim kanallarının oluşturulması önemlidir. Yüz yüze etkileşimlerin yanı sıra, dijital iletişim platformlarında da pozitif ve yapıcı bir dilin kullanılması teşvik edilmelidir. Geri bildirim mekanizmalarının açık ve erişilebilir olması, olumsuz duyguların birikmesini engelleyebilir. Çalışanların birbirlerinin duygusal durumlarına karşı daha duyarlı olmaları teşvik edilmelidir. Empati, duygusal bulaşmanın olumsuz etkilerini azaltmada ve pozitif etkilerini artırmada önemli bir araçtır. Ekip içi etkileşimlerde empatiyi geliştirecek aktiviteler ve eğitimler düzenlenebilir. Örgüt içinde kaçınılmaz olan çatışmaların yapıcı bir şekilde yönetilmesi, olumsuz duygusal bulaşmanın önüne geçebilir. Çalışanlara ve yöneticilere çatışma yönetimi ve problem çözme becerileri konusunda eğitimler verilmelidir. Sorunların açıkça konuşulduğu ve çözüme odaklanıldığı ortamlar, negatif duyguların yayılımını sınırlar. Çalışanlara yönelik sosyal destek mekanizmaları (mentorluk programları, çalışan destek programları, sosyal etkinlikler) oluşturulmalıdır. Bu mekanizmalar, çalışanların stresle başa çıkmalarına yardımcı olurken, olumlu sosyal bağları güçlendirerek pozitif duygusal bulaşmayı destekler. Liderler, örgüt içinde duygusal birer rol modelidir. Kendi duygusal durumlarını yönetebilen, pozitif bir tutum sergileyen ve empati kurabilen liderler, tüm örgütte olumlu bir duygusal atmosferin oluşmasına katkıda bulunurlar. Liderlerin bu konudaki farkındalıkları ve sorumlulukları artırılmalıdır.

Kaynakça

Anderson, C., Keltner, D., & John, O. P. (2003). Emotional convergence between people over time. Journal of Personality and Social Psychology, 84(5), 1004-1018.

Akın, A., Uysal, R., & Akın, Ü. (2015). Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 97-104.

Arizmendi, T. G. (2011). Linking mechanisms: Emotional contagion, empathy, and imagery. *Psychoanalytic Psychology*, 28(3), 405–419.

Aydemir, A. (2014). *Emotional contagion at the workplace* (Yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi.

Barger, P. B., & Grandey, A. A. (2006). Service with a smile and encounter satisfaction: Emotional contagion and appraisal mechanisms. *Academy of Management Journal*, 49(6), 1229–1238.

Barrett, L., & Russell, J. (1999). The structure of current affect: Controversies and emerging consensus. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 10–14.

Barsade, S. G. (2002). The ripple effect: Emotional contagion and its influence on group behavior. *Administrative Science Quarterly*, 47(4), 644–675.

Barsade, S. G., Coutifaris, C. G., & Pillemer, J. (2018). Emotional contagion in organizational life. *Research in Organizational Behavior*, 38, 137–151.

Belkin, L. Y., Kurtzberg, T. R., & Naquin, C. E. (2006). Emotional contagion in the online environment: Investigating the dynamics and implications of emotional encounters in mixed-motive situations. *Electronic Context*, 1(1), 1–29.

Bispo, J., & Paiva, A. (2009). A model for emotional contagion based on the emotional contagion scale. In *Affective Computing and Intelligent Interaction and Workshops*, 1, 1–6.

Chartrand, T. L., & Lakin, J. L. (2013). The chameleon effect: The perception-behavior link and social interaction. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), Advances in experimental social psychology (Vol. 35, pp. 1-42). Academic Press.

Coplan, A. (2006). Catching characters' emotions: Emotional contagion responses to narrative fiction film. *Film Studies*, 8, 26–38.

Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Université Laval.

Davies, S. (2011). Infectious music: Music-listener emotional contagion. In P. Goldie & A. (Eds.), *[Kitap bölümü adı eksik]*.

Dimberg, U., & Thunberg, M. (2012). Empathy, emotional contagion, and rapid facial reactions to angry and happy facial expressions. *Psych Journal*, 1(2), 118–127.

Doherty, R. W., Orimoto, L., Singelis, T. M., Hatfield, E., & Hebb, J. (1995). Emotional contagion: Gender and occupational differences. *Psychology of Women Quarterly*, 19(3), 355–371.

Doherty, R. W. (1997). The emotional contagion scale: A measure of individual differences. *Journal of Nonverbal Behavior*, 21(2), 131–154.

Egermann, H., & McAdams, S. (2013). Empathy and emotional contagion as a link between recognized and felt emotions in music listening. *Music Perception*, 31(2), 139–156.

Elfenbein, H. A. (2014). The many faces of emotional contagion: An affective process theory of affective linkage. *Organizational Psychology Review*, 4(4), 326–362.

Hancock, J. T., Gee, K., Ciaccio, K., & Lin, J. M. (2008). I'm sad you're sad: Emotional contagion in CMC. In *Proceedings of the 2008 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work* (pp. 1–4). New York: ACM.

Harris, P. L., Johnson, C. N., Hutton, D., Andrews, G., & Cooke, T. (1989). Young children's theory of mind and emotion. *Cognition and Emotion*, 3(4), 379–400.

Hasta, D., & Güler, M. E. (2013). Saldırganlık: Kişilerarası ilişki tarzları ve empati açısından bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 64–104.

Hatfield, E., Bensman, L., Thornton, P. D., & Rapson, R. L. (2014). New perspectives on emotional contagion: A review of classic and recent research on facial mimicry and contagion. *Journal Name Eksik*, 1(1), 160–179.

Hatfield, E., Cacioppo, J. T., & Rapson, R. L. (1992). Primitive emotional contagion. In M. S. Clark (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology* (Vol. 14, pp. 151–177).

Hatfield, E., Cacioppo, J. T., & Rapson, R. L. (1993). Emotional contagion. *Current Directions in Psychological Science*, 2(10), 96–100.

Hatfield, E., Cacioppo, J. T., & Rapson, R. L. (1994). Emotional contagion. Cambridge University Press.

Hatfield, E., Hsee, C. K., Costello, J., Weisman, M. S., & Denney, C. (1995). The impact of vocal feedback on emotional experience and expression. *Journal of Social Behavior and Personality*, 10(1), 293–312.

Hatfield, E., Klein, D. J., Cacioppo, J. T., & Berntson, G. G. (1993). In *The Handbook of Emotion*. New York: Guilford Press.

Hatfield, E., & Rapson, R. (1990). *Emotions: A trinity emotions and the family: For better or worse* (Bleckman, E. A., Trans.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hatfield, E., & Rapson, R. L. (2004). Emotional contagion: Religious and ethnic hatreds and global terrorism. In Larissa, Z. T. & Colin, W. L. (Eds.), *The Social Life of Emotions* (pp. xx–xx). Cambridge: Cambridge University Press.

Hess, U., & Blairy, S. (2001). Facial mimicry and emotional contagion to dynamic emotional facial expressions and their influence on decoding accuracy. *International Journal of Psychophysiology*, 40(2), 129–141.

Hine, M. J., Murphy, S. A., & Ambwani, V. (2011). Emotional contagion in computer mediated communication. *The International Journal of Knowledge, Culture and Change Management*, 10(6), 149–161.

Huang, P., & Dai, C. (2010). The impacts of emotional contagion and emotional labor perception on employees' service performance. *International Journal of Electronic Business Management*, 8(1), 68–79.

Iacobini, M., Gonsalves, T., Bianchi-Berthouze, N., & Frith, C. (2010). Emotional contagion in interactive art. In *Conference on Kansei Engineering and Emotion Research* (pp. 1975–1984).

Isaksen, S. G., & Lauer, K. J. (2002). The climate for creativity and change in teams. *Creativity and Innovation Management*, 11(1), 74–86.

Johnson, H. D., & Hatfield, E. (2008). Emotional contagion. In W. Donsbach (Ed.), The international encyclopedia of communication (Vol. 4, pp. 1576-1580). Blackwell Publishing.

Kaban, A. L. (2019). Kişilerarası iletişimde duygusal bulaşmanın rolü: Öğretmen öğrenci iletişimi üzerine bir araştırma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87–108.

Kara, N. O., Vergili, A., & Erdem, R. (2016). Sağlık çalışanlarının proaktif kişilik yapıları ile duygusal bulaşma durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 91–103.

Kevrekidis, P., Skapinakis, P., Damigos, D., & Mavreas, V. (2008). Adaptation of the emotional contagion scale (ECS) and gender differences within the Greek cultural context. *Annals of General Psychiatry*, 7(1), 1–6.

Korkmaz, O., Uysal, H. T., & Çelik, K. (2019). İzleyicilerin pozitif ve negatif duygularının liderin hız ve etkililiği üzerindeki etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 201–217.

Lazarus, R. S. (1982). Thoughts on the relations between emotion and cognition. *American Psychologist*, 37(9), 1019–1024.

Manera, V., Grandi, E., & Colle, L. (2013). Susceptibility to emotional contagion for negative emotions improves detection of smile authenticity. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7(6), 1–7.

Olszanowski, M., Wróbel, M., & Hess, U. (2019). Mimicking and sharing emotions: A re-examination of the link between facial mimicry and emotional contagion. *Cognition and Emotion*, 1(1), 367–376.

Omdahl, B. L., & O'Donnell, C. (1999). Emotional contagion, empathic concern and communicative responsiveness as variables affecting nurses' stress and occupational commitment. *Journal of Advanced Nursing*, 29(1), 1351–1359.

Petitta, L., & Jiang, L. (2020). How emotional contagion relates to burnout: A moderated mediation model of job insecurity and group member prototypicality. *International Journal of Stress Management*, 27(1), 12–22.

Prochazkova, E., & Kret, M. E. (2017). Connecting minds and sharing emotions through mimicry: A neurocognitive model of emotional contagion. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 80, 99–114.

Pugh, S. D. (2001). Service with a smile: Emotional contagion in the service encounter. *Academy of Management Journal*, 44(5), 1018–1027.

Redl, F. (1942). Group emotion and leadership. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, 5(1), 573–596.

Schoenewolf, G. (1990). Emotional contagion: Behavioral induction in individuals and groups. *Modern Psychoanalysis*, 15(1), 49–61.

Soyumert, N. (2021). *Duygusal bulaşma ve empati yorgunluğu arasındaki ilişkide pozitif ve negatif duyguların aracılık rolü* (Yüksek lisans tezi,Nevşehir Hacı BektaşıVeli Üniversitesi).

Sy, T., Cote, S., & Saavedra, A. (2005). The contagious leader: Impact of leader mood on team performance. Journal of Applied Psychology, 90(2), 295-305.

Totterdell, P. (2000). Catching moods and hitting runs: Mood linkage and subjective performance in professional sports teams. Journal of Applied Psychology, 85(6).

Türk, B. (2019). Korona sürecinde sosyal medyada duygusal bulaşma: Olumsuz duygusal iklim ve değer değişimi. *25. Ekonomi Kongresi*.

Verbeke, W. (1997). Individual differences in emotional contagion of salespersons: Its effect on performance and burnout. *Psychology and Marketing*, 14(6), 617–636.

Vijayalakshmi, V., & Bhattacharyya, S. (2012). Emotional contagion and its relevance to individual behavior and organizational processes: A position paper. *Journal of Business and Psychology*, 27(3), 363–374.

Yeşil, S., Ceyhan, S., & Özbağış, A. (2022). Örgüt ikliminin duygusal bulaşma üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 684–698.

Zhang, G., Lu, D., & Liu, H. (2020). IoT-based positive emotional contagion for crowd evacuation. *IEEE Internet of Things Journal*, 8(2), 1057–1070.

YENİLEBİLİR BÖCEKLER VE GASTRONOMİ TURİZMİ İLİŞKİSİNE YÖNELİK AKADEMİK LİTERATÜRÜN SİSTEMATİK DEĞERLENDİRMESİ

Öğr. Gör., MERT CAN TEKELER
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
mtekeler@beun.edu.tr- 0000-0002-5830-3384

Öğr. Gör. Dr, SİBEL ÖZDEMİR
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
sibel.ozdemir@beun.edu.tr- 0000-0003-0700-0823

ÖZET
Bu araştırmanın amacı yenilebilir böceklerin gastronomi turizmi bağlamında bilimsel literatürde nasıl ele alındığını bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemektir. Çalışma disiplinler arası bir yaklaşımla bu temada üretilen yayınların eğilimlerini, kavramsal gelişimini, yazar ve kurum düzeyindeki katkılarını ve uluslararası bilimsel iş birliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Analize dâhil edilen veriler 2025 yılı Mayıs ayında Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanında, "edible insects", "entomophagy", "gastronomy tourism" gibi anahtar kelimeler aracılığıyla gerçekleştirilen tarama sonucunda elde edilmiş ve 2009–2025 yılları arasındaki 126 makale tespit edilmiştir. Verilerin analizi için R programı üzerinde çalışan bibliometrix paketi ve biblioshiny arayüzü kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, bu konuların beraber ele alındığı yayınların yıllık %13.88 oranında artış gösterdiğini ve özellikle 2020 sonrası dönemde dikkat çekici bir ivme kazanmıştır. En fazla katkı sağlayan yazarlar arasında Kim SH, Halloran A ve Guiné RPF öne çıkarken; en üretken kurumlar arasında ise Kopenhag Üniversitesi ve San Diego Eyalet Üniversitesi yer almaktadır. Anahtar kelime analizleri bakımından yayınlarda en sık "edible insects", "entomophagy", "consumer acceptance" ve "sustainability" kavramlarının kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca yazarlar ve ülkeler arası iş birliği ağlarına göre konunun çok uluslu ve disiplinlerarası bir çerçevede ele alındığını ve küresel ölçekte artan bir ilgiyle incelendiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma gelecekte yapılacak araştırmalar için kavramsal bir temel sunmakta ve bu konuda alana dair bilimsel farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Gastronomi Turizmi, Yenilebilir Böcekler, Web of Science, Bibliyometrik Analiz

SYSTEMATIC REVIEW OF THE ACADEMIC LITERATURE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN EDIBLE INSECTS AND GASTRONOMIC TOURISM

ABSTRACT
The aim of this study is to examine how edible insects are addressed in the scientific literature in the context of gastronomic tourism using bibliometric analysis methods. The study aims to reveal the trends, conceptual development, contributions at the author and institutional levels, and international scientific collaborations of publications produced on this topic using an interdisciplinary approach. The data included in the analysis were obtained from a search conducted in May 2024 in the Web of Science (WoS) Core Collection database using keywords such as 'edible insects,' 'entomophagy,' and 'gastronomy tourism,' and 126 articles published between 2009 and 2025 were identified. The bibliometrix package and biblioshiny interface running on the R programme were used to analyze the data. According to the findings, publications addressing these topics together showed an annual increase of 13.88% and gained significant momentum, especially after 2020. Among the authors who contributed the most were Kim SH, Halloran A, and Guiné RPF, while the most productive institutions were the University of Copenhagen and San Diego State University, Keyword analyses show that the concepts 'edible insects,' 'entomophagy,' 'consumer acceptance,' and 'sustainability' were used most frequently in the publications. Additionally, the study reveals that the topic is addressed within a multinational and interdisciplinary framework and is being examined with increasing global interest, as evidenced by the collaboration networks

between authors and countries. Ultimately, this study aims to provide a conceptual foundation for future research and to enhance scientific awareness in this field.

Keywords: Gastronomic Tourism, Edible Insects, Web of Science, Bibliometric Analysis

GİRİŞ

Küresel ölçekte artan nüfus değişen tüketim alışkanlıkları ve çevresel baskılar, geleneksel gıda üretim sistemlerinin sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Hızlı kentleşme, ekonomik büyüme ve doğal kaynakların sınırlı oluşu özellikle hayvansal protein temelli üretim yöntemlerinin uzun vadede yetersiz kalacağına işaret etmektedir. Nitekim yapılan araştırmalara göre 2050 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 9 milyarı aşacağı ve mevcut gıda talebinin yaklaşık %70 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu durum kişi başına düşen et miktarında azalma olacağı ve hayvansal protein ihtiyacını karşılamak için alternatif besin kaynaklarına yönelimin artacağı anlamına gelmektedir (Karaman &Bozok, 2023; Paul ve ark., 2016).

Son yıllarda dikkat çeken alternatif gıdalardan biri de yenilebilir böceklerdir. “Entomophagy” olarak bilinen bu kavram böceklerin insan tüketimi amacıyla gıda olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. Entomophagy kavramı Yunanca "entomo" (böcek) ve "phagein" (yemek) kelimelerinden türetilmiştir ve "böcek yemek" anlamına gelmektedir (Pal & Roy, 2014; Evans ve ark. 2015). Günümüzde birçok toplumda böcekler yalnızca zorunlu tüketim aracı değil, aynı zamanda besleyici ve çevreye duyarlı bir gıda tercihi olarak değerlendirilmektedir. Bazı türlerin yüksek oranda protein, mineral, vitamin, yağ ve enerji içeriğine sahip olması, bu canlıları dikkat çekici bir besin kaynağı haline getirmiştir. Geleneksel olarak dünya genelinde 2000’den fazla böcek türünün yaşam evresinin bir noktasında insanlar tarafından tüketildiği bilinmektedir (Jongema, 2012).

Yenilebilir böcekler artık sadece gıda güvenliği açısından değil aynı zamanda deneyim odaklı tüketim alışkanlıklarının arttığı gastronomi turizmi içinde de dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerde uzun süredir geleneksel olarak tüketilen bu böcekler, günümüzde Batı'da da ilgi görmeye başlamıştır. Artık bazı modern restoranların menülerinde ya da gastronomi festivallerinde yer alarak, farklı ve otantik lezzetler arayan turistlerin ilgisini çekmektedir. Özellikle çevre dostu ve sıra dışı gıdalar denemek isteyen ziyaretçiler için yenilebilir böcekler ilgi çekici bir alternatif sunmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte entomofaji yani böcek tüketimi gastronomi turizminin yeni ve dikkat çeken alanlarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, yenilebilir böcekler ile gastronomi turizmi arasındaki ilişkiyi akademik literatür çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla Web of Science (WoS) veri tabanında 2009–2025 yılları arasında yayımlanmış akademik yayınlar bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda bu konunun literatürdeki gelişimi, öne çıkan anahtar kelimeler ve alana önemli katkı sunan çalışmalar belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre entomofaji konusunun farklı disiplinlerle olan etkileşimini ve özellikle son yıllarda gastronomi turizmiyle nasıl kesiştiği tespit edilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Böcek tüketimi (entomofaji), tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar pek çok kültürde beslenme amacıyla uygulanan geleneksel bir alışkanlıktır. Mağara resimlerinden Çin tıbbına, Osmanlı mutfağındaki nevruziye macunundan Avrupa’daki tarihi kayıtlara kadar uzanan çok sayıda örnek, bu geleneğin izlerini taşımaktadır (Ramos-Elorduy, 1998; Van Huis ve ark.,

2013). Günümüzde ise bazı Avrupa ülkelerinde böcek tüketimi yasal düzenlemelerle teşvik edilmekte, bu durum özellikle Batı toplumlarında entomofajiye olan ilgiyi artırmaktadır (Lähteenmäki-Uutela & Grmelová, 2016). "Entomofaji" terimi, Yunanca "entomon" (böcek) ve "phagein" (yemek) kelimelerinden türemiştir ve insanların böcekleri doğrudan tüketmesini ifade eder (Pal & Roy, 2014). Günümüzde bu kavram sadece hayatta kalma ya da geleneksel tüketimle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda sürdürülebilirlik, çevresel farkındalık ve yenilikçi beslenme trendleriyle birlikte yeniden gündeme gelmektedir.

Küresel nüfus artışı, güvenli gıdaya erişim sorunları, hayvansal protein kaynaklarının azalması ve sürdürülebilirliğe yönelik endişeler, böcekleri alternatif bir besin kaynağı olarak ön plana çıkarmaktadır (Güneş, Sormaz & Nizamlıoğlu, 2017). Ayrıca tarım ve hayvancılığa olan ilginin azalması gıda israfı, göçler ve bilinçsiz tüketim alışkanlıkları da bu arayışı desteklemektedir. Bu bağlamda yosun, kolza, alg, kültür eti ve böcekler gibi yeni protein kaynaklarına yönelim artmaktadır (Van Huis, 2015).

2000'li yıllardan itibaren entomofajiye olan ilgi hızla artmış ve belgeseller, festivaller ve uluslararası konferanslar gibi birçok platformda ele alınmıştır. 2014'te Hollanda'da düzenlenen ve 45 ülkenin katıldığı konferans bu ilginin göstergelerindendir (Lang, 2013; Grassi, 2014; Van Huis ve ark., 2013). Böceklerin besin değeri ve çevresel avantajları göz önüne alındığında, bu tüketim biçiminin gelecekte çok daha yaygın hale gelmesi beklenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde yenilebilir böcekler ve gastronomi turizmi konularının kesişiminde yapılan akademik çalışmalar incelenmiştir. Literatürde özellikle entomofaji kavramı çerçevesinde yapılan araştırmalar ile bu uygulamanın turizm, tüketici davranışları ve deneyimsel gastronomiyle ilişkisini konu alan çalışmalar bulunmaktadır. Konuya dair hem ulusal hem de uluslararası yayınlar değerlendirilmiş, alandaki eğilimler ve bulgular derlenerek sistematik biçimde sunulmuştur.

Literatürde, yenilebilir böceklerin gıda olarak kullanımı ve gastronomi turizmiyle ilişkisi çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Lensvelt ve Steenbekkers'in (2014) yürüttüğü çalışmada, Avustralya ve Hollanda'daki tüketicilerin entomofajiye yönelik tutumları incelenmiş; bilgi verilmesi ve tatma fırsatının bu tutum üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlenmiştir. Özkan ve Güneş'in (2020) çalışmasında, bilgi eksikliği ve kültürel bariyerlerin tüketici tutumlarını olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Benzer şekilde Bakkaloğlu (2022) çalışmasında Türk tüketicilerin entomofajiye yönelik tutumları incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre tüketicilerin büyük çoğunluğunun yenilebilir böcek tüketmediği ve bu ürünlere karşı olumlu bir tutum geliştirmediği belirlenmiştir. Tiksinti, gıda neofobisi, sağlık ve dini gerekçeler tüketimi engelleyen başlıca nedenler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yurt dışında bu deneyimi yaşamış bireylerde daha açık bir tutum gözlemlenmiştir.

Güneş ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında ise böceklerin gıda, ilaç ve tekstil gibi farklı sektörlerdeki kullanım alanları değerlendirilmiş; özellikle gıda katkı maddeleri (ör. E120 – karmin, E904 – şellak) üzerinden yaygınlığına dikkat çekilmiştir.

Mankan'ın (2017) literatür taramasına dayalı çalışmasında, böcek tüketiminin dünya genelindeki yaygınlığı vurgulanmış, özellikle Afrika ve Amerika kıtalarında daha fazla benimsendiği ifade edilmiştir. Güneş ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında ise böceklerin gıda,

ilaç ve tekstil gibi farklı sektörlerdeki kullanım alanları değerlendirilmiş; özellikle gıda katkı maddeleri (ör. E120 – karmin, E904 – şellak) üzerinden yaygınlığına dikkat çekilmiştir.
Gastronomi turizmi açısından değerlendirildiğinde, Hwang ve arkadaşlarının (2020) Güney Kore'de gerçekleştirdiği araştırmada, çevre dostu imajın bireylerin böcek bazlı restoranlara yönelik tutumlarını olumlu etkilediği ve bu algının davranışsal eğilimleri artırdığı belirtilmiştir. Phuah ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında, Malezya'da yerli turistlerin otantik deneyim, kültürel ilgi ve sağlıklı beslenme motivasyonlarıyla entomofajiye yöneldiği görülmüştür. Türkiye bağlamında Karaman ve Bozok'un (2023) İstanbul'da gerçekleştirdiği araştırmada ise böcek tüketimine yönelik algıların sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiği; özellikle erkek katılımcıların daha olumlu yaklaştığı saptanmıştır. Duran'ın (2025) Z kuşağına odaklanan doktora tezinde ise yiyecek arzusu, çeşitlilik isteği, tiksinti ve helallik gibi faktörlerin böcek tüketimi algısını şekillendirdiği ifade edilmiştir.
Son dönemlerde öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda da dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Özkan'ın (2019) Konya'da üniversite öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada ise öğrencilerin böcek tüketimine yönelik kararsız tutumlar sergilediği ortaya konmuştur. Okutan'ın (2024) gastronomi öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada, böcek tüketimi algısının etnik gıda deneyimi ve fiyat algısıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde, Sarı ve Karaçeper'in (2024) çalışmasında da öğrencilerin genel olarak böcek tüketimine mesafeli yaklaştıkları; ancak etnik gıda deneyimine sahip bireylerin bu tür ürünlere daha açık oldukları belirlenmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma yenilebilir böceklerin gastronomi turizmi bağlamında bilimsel literatürde nasıl ele alındığını ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, akademik yayınların nicel verilerle sistematik biçimde incelenmesini sağlayarak konuya ilişkin temel kavramların, yazar iş birliklerinin, yayın eğilimlerinin ve akademik ağların ortaya konmasına imkân tanımaktadır. Bu yönüyle çalışma alandaki mevcut bilimsel birikimi bütüncül bir çerçevede değerlendirmeyi ve gelecekte yapılacak çalışmalara zemin hazırlamayı amaçlamaktadır (Zupic & Čater, 2015).
Araştırmanın veri seti 2025 yılı Mayıs ayında Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanından All Fields (tüm alanlar) seçeneği kullanılarak yapılan tarama sonucunda oluşturulmuştur. Tarama için ("edible insects" OR "entomophagy" OR "insect-based food" OR "insect consumption" OR "insect eating") AND ("gastronomy" OR "culinary" OR "food culture" OR "culinary tourism" OR "gastronomy tourism" OR "gastrotourism" OR "gastronomic tourism") ifadeler kullanılmıştır. Bu sorgu kapsamında elde edilen kayıtlar, yalnızca Hospitality, Leisure, Sport & Tourism, Food Science Technology ve Entomology kategorilerindeki makale türündeki yayınlarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlama, araştırmanın amacına doğrudan hizmet edecek şekilde yapılmıştır. Çünkü çalışmada yenilebilir böceklerin sadece beslenme veya biyolojik yönleriyle değil, aynı zamanda turizm, gıda bilimi ve entomoloji gibi disiplinler arası alanlarda nasıl ele alındığını ortaya koymak hedeflenmiştir. Web of Science veri tabanı, yüksek etki faktörlü hakemli dergileri indekslemesi, kapsamlı bibliyografik bilgiler sunması ve güvenilirliği nedeniyle bibliyometrik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Li & Hale, 2016).

Verilerin analizi R yazılımı üzerinde çalışan "bibliometrix" paketi ile gerçekleştirilmiş ve analiz süreci "biblioshiny" arayüzü kullanılarak desteklenmiştir. Bibliometrix, yayınların yıllara göre dağılımını, en üretken yazarları, atıf alan yayınları, anahtar kelime ağlarını ve ülke-temelli iş birliklerini analiz etmeye olanak tanırken, biblioshiny, bu analizlerin görselleştirilmesini sağlayarak bulguların yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017). Uygulanan bu yöntemle alandaki literatürün yapısı derinlemesine incelenmiş, tematik gelişim alanları tespit edilmiş ve kavramsal çerçeve haritalandırılmıştır.

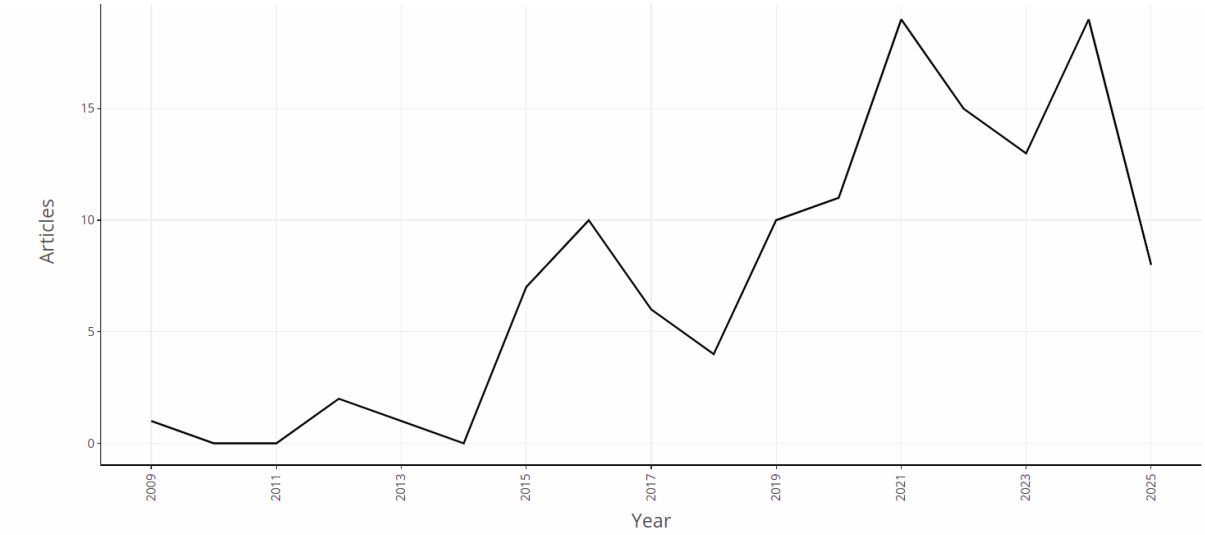
BULGULAR

Analize dâhil edilen 126 çalışmaya ilişkin genel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yayınlara İlişkin Genel Bilgiler (2009–2025)

Göstergeler	Değerler
Zaman Aralığı	2009–2025
Kaynak Sayısı (Dergi, Kitap vb.)	65
Toplam Çalışma Sayısı	126
Yıllık Büyüme Oranı (%)	13.88
Toplam Yazar Sayısı	560
Tek Yazarlı Çalışma Yazan Yazar Sayısı	12
Uluslararası Ortak Yazarlık Oranı (%)	40.48
Çalışma Başına Ort. Yazar Sayısı	5.13
Yazarların Anahtar Kelimeleri (DE)	443
Kullanılan Referans Sayısı	0
Yayınların Ortalama Yaşı (Yıl)	4.53
Çalışma Başına Ortalama Atıf Sayısı	32.74

Tablo 1'de ki araştırmaya dahil edilen yayınlara ilişkin genel bilgilere göre, gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler kapsamında yapılan akademik çalışmaların 2009–2025 yılları arasında yayımlandığı görülmektedir. Bu konudaki araştırmaların yıllık büyüme oranı %13.88 gibi dikkat çekici bir düzeydedir. Bu durum özellikle sürdürülebilir beslenme ve alternatif protein kaynakları çerçevesinde gastronomi alanına entomofaji konusunun giderek artan bir ilgiyle entegre edildiğini göstermektedir. Çalışmaları hazırlayan 560 yazardan %40.48'inin uluslararası iş birliği ağı içerisinde yer alması konunun yalnızca yerel değil aynı zamanda küresel ölçekte ele alındığını ortaya koymaktadır. Çalışma başına düşen ortalama yazar sayısı 5.13 olup, bu alandaki yayınların büyük ölçüde disiplinler arası iş birlikleriyle üretildiğini göstermektedir. İncelenen dokümanların ortalama 4.53 yıllık bir yayın yaşı olduğu ve her bir yayının ortalama 32.74 atıf aldığı belirlenmiştir. Bu verilere göre konunun akademik literatürde güçlü bir karşılık bulduğunu ve bilimsel etki düzeyinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki Şekil 1'de, incelenen çalışmaların 2009–2025 yılları arasındaki yıllık dağılımı görsel olarak sunulmuştur. Söz konusu yayınlara ilişkin yıllık sayısal veriler ise Tablo 2'de gösterilmektedir.

Şekil 1: 2009–2025 yılları arasında gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı yayınların yıllara göre dağılımı.

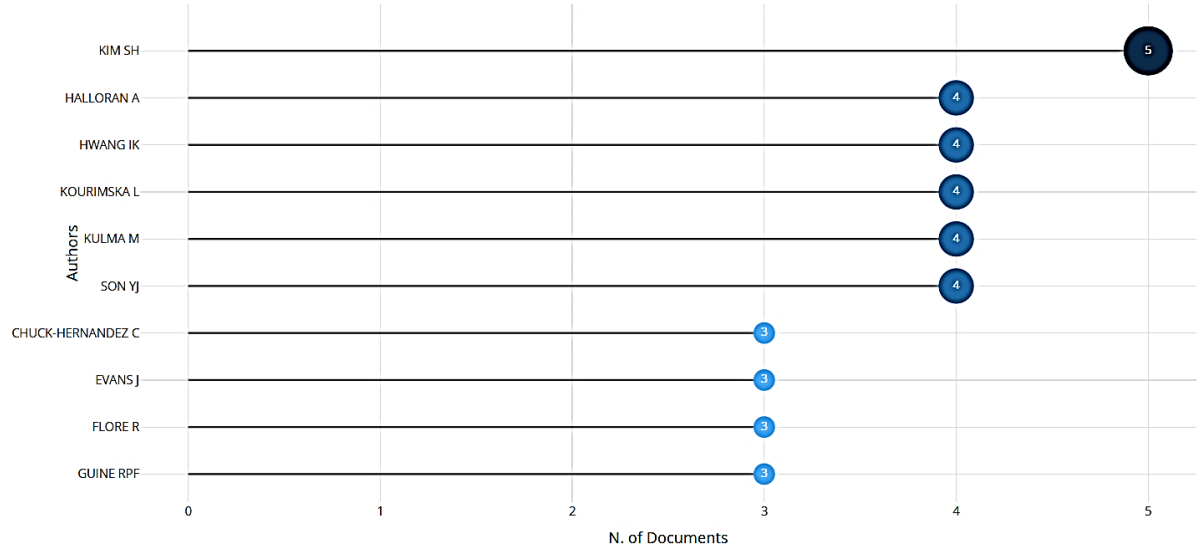
Şekil 1 ve Tablo 2 verilerine göre, gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı çalışmaların yıllara göre dağılımında dikkat çekici bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. İlk yayın 2009 yılında yapılmış olup, 2010–2014 yılları arasında bu alana yönelik ilginin oldukça düşük olduğu bazı yıllarda ise hiç yayın yapılmadığı görülmektedir. Özellikle 2015 yılından itibaren yayın sayılarında belirgin bir artış yaşanmış ve bu artış 2016 yılında 10 yayına ulaşmıştır. 2025 yılı için veriler henüz tamamlanmamış olmakla birlikte, yılın ilk yarısında 8 yayın yapılmış olması, yıl sonunda toplam sayının yine yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Bu eğilim, gastronomi turizminde entomofaji konusunun akademik alanda istikrarlı bir şekilde yükseliş gösterdiğini ve gelecekte daha fazla araştırma yapılacağını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 2009–2025 Yılları Arasında Yayımlanan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Yayın Sayısı
2009	1
2010	0
2011	0
2012	2
2013	1
2014	0
2015	7
2016	10
2017	6
2018	4
2019	10
2020	11
2021	19
2022	15
2023	13
2024	19
2025*	8

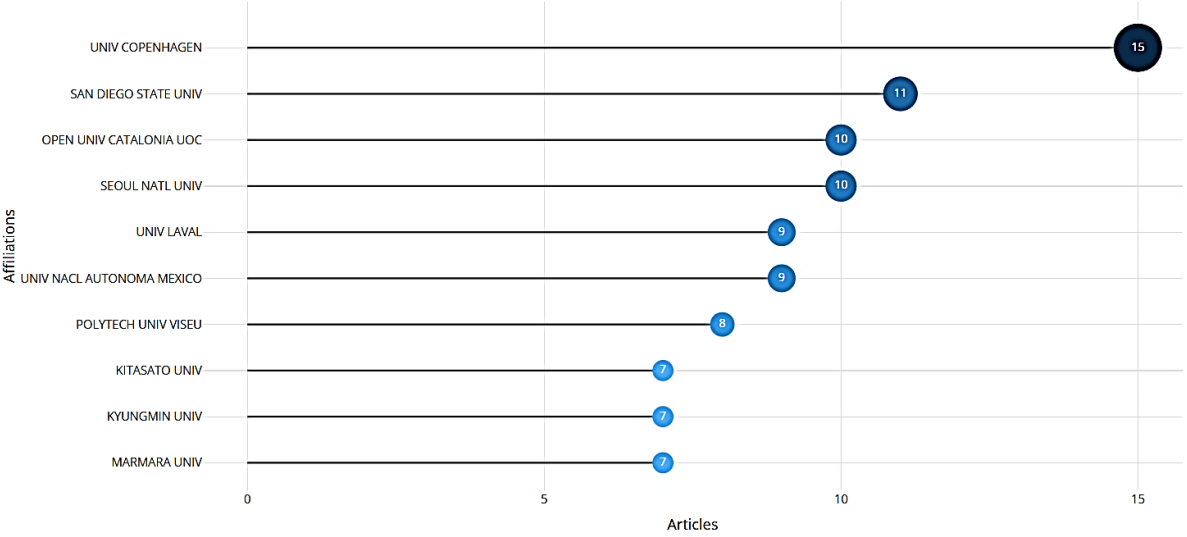
*Not: 2025 yılı verileri yalnızca Haziran ayına kadar olan yayınları kapsamaktadır.

Şekil 2' de gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı çalışmalara ilişkin en fazla yayın yapan yazarlara yer verilmiştir.

Şekil 2: Gastronomi Turizmi ve Yenilebilir Böcekler Temalı Makalelere İlişkin En Fazla Yayın Yapan Yazarlara

Şekil 2'de alana en fazla katkı sağlayan yazarların yayın sayısına göre sıralaması sunulmaktadır. Bu doğrultuda en çok yayına sahip olan yazarın Kim SH (5 yayın) olduğu görülürken, 4'er yayın ile Halloran A, Hwang IK, Kourımska L, Kulma M ve Son YJ izlemektedir. Elde edilen sonuçlara göre bahsedilen yazarların gastronomi turizmi ve entomofaji konularında öncü ve yön verici çalışmalara imza attıklarını ortaya koymaktadır. Şekil 3'te ise bu konuda kurumsal düzeyde en çok katkı sunan üniversiteler sunulmaktadır.

Şekil 3: Gastronomi Turizmi ve Yenilebilir Böcekler Temalı Makalelere En Fazla Katkı Sağlayan Üniversiteler

Şekil 3'te görüldüğü üzere, en fazla yayına sahip kurum Kopenhag Üniversitesi olup, toplam 15 yayını ile listenin başında yer almaktadır. Onu sırasıyla San Diego Eyalet Üniversitesi (11 yayın) ile Katalonya Açık Üniversitesi ve Seul Ulusal Üniversitesi (her biri 10 yayın) takip etmektedir. Bir sonraki sırada, Laval Üniversitesi ile Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi (UNAM) bulunmakta; her iki kurumun da 9 yayını olduğu görülmektedir. Ayrıca, Viseu Politeknik Üniversitesi (8 yayın) ile Kitasato Üniversitesi, Kyungmin Üniversitesi ve

Türkiye'den Marmara Üniversitesi (her biri 7 yayın) dikkat çeken kurumlar arasında yer almaktadır. Şekil 4'te ise, yazarların en sık kullandığı anahtar kelimeler; kullanım yoğunluğu ve tekrar oranlarına göre bir kare ağaç (treemap) görselleştirmesiyle sunulmuştur. Bu görsel alandaki araştırmaların hangi kavramlar etrafında şekillendiğini daha net bir şekilde görmemizi sağlamaktadır.

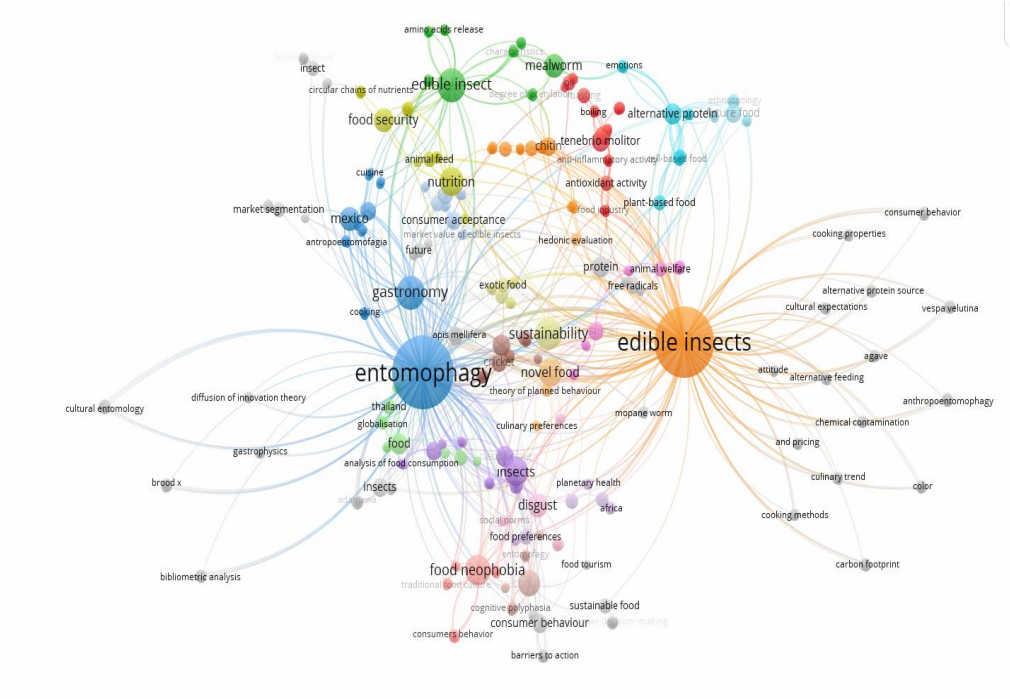
Şekil 4. Treemap Grafiği (Yazar anahtar kelimelerine göre)

Şekil 4'e göre en büyük alanlara sahip olan "entomophagy" (%16) ve "edible insects" (%15) terimleri, yenilebilir böcek tüketiminin literatürde merkezî bir konu olduğunu göstermektedir. Bunları "food", "insects", "gastronomy" ve "edible insect" gibi kavramlar izlemekte olup, bu da konunun gastronomi, gıda kültürü ve protein temelli sürdürülebilirlik bağlamında ele alındığını göstermektedir. Ayrıca "Mexico", "Africa" ve "Germany" gibi coğrafi terimlerin varlığı, çalışmaların farklı kültürel ve bölgesel bağlamlarda yürütüldüğünü göstermektedir. Şekil 5'te ise kelime bulutuna yer verilmiştir.

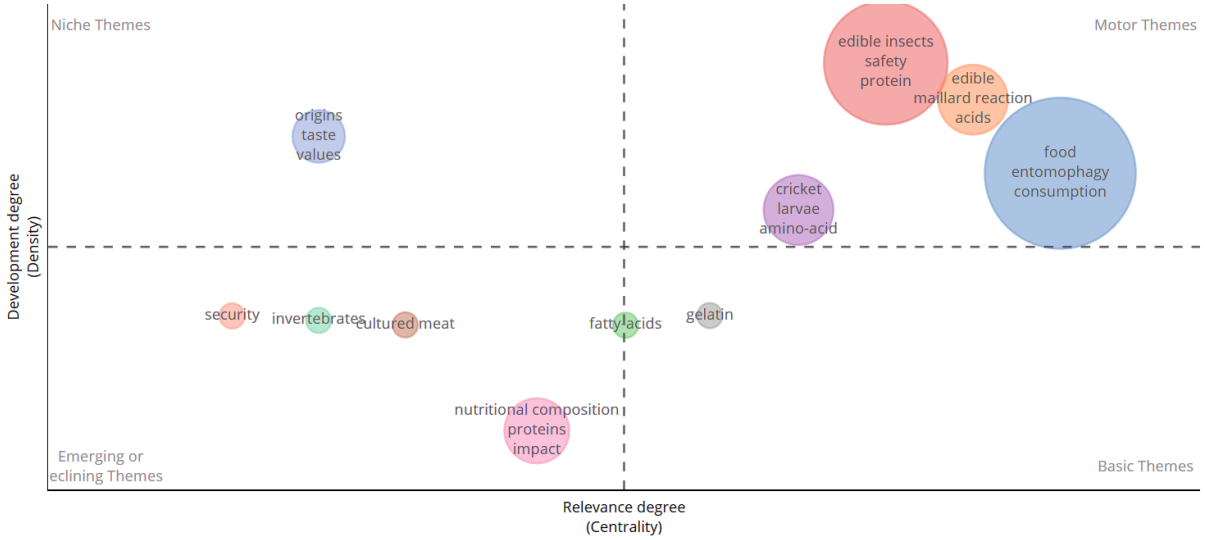
Şekil 5. Kelime Bulutu (Yazar Anahtar Kelimelerine Göre)

Şekil 5'te görüldüğü üzere araştırma alanının merkezinde "edible insects", "entomophagy" ve "food" terimleri yer almakta ve en sık kullanılan anahtar kelimeler olarak öne çıkmaktadır. Öne çıkan diğer anahtar kelimeler arasında "consumer acceptance", "willingness", "consumption", "protein", "safety", "disgust", "meat", ve "neophobia" gibi kavramlar yer almaktadır. Şekil 6'da ise araştırmalarda birlikte kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri gösteren anahtar kelime eş-oluşum (keyword co-occurrence) ağı sunulmaktadır.

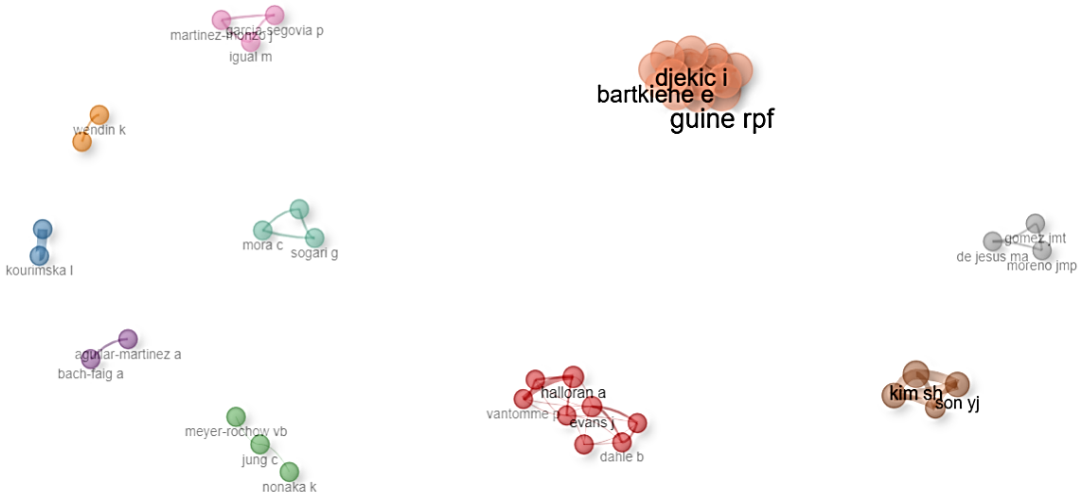
Şekil 6. Anahtar Kelime Eş-Oluşum (Keyword Co-occurrence) Ağı

Şekil 6'da gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı araştırmalarda birlikte en sık kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkiler gösterilmektedir. "Edible insects" ve "entomophagy" kavramları ağın merkezinde yer almakta olup, bu terimlerin sürdürülebilirlik, protein kaynağı, tüketici davranışları, kültürel kabul, gastronomik deneyim ve gıda güvenliği gibi temalarla güçlü biçimde ilişkilendirildiği görülmektedir. Özellikle "disgust" ve "food neophobia" gibi ifadeler, yenilebilir böcek tüketimine yönelik psikolojik ve kültürel bariyerlerin literatürde sıkça ele alındığını göstermektedir. Ayrıca "gastronomy" kavramı, entomofaji ile gastronomi turizmi arasında kavramsal bir köprü kurmakta ve konunun yalnızca beslenme değil, aynı zamanda kültürel ve deneyimsel boyutlarıyla da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Şekil 7'de ise anahtar kelimelerin tematik harita analizi bulunmaktadır.

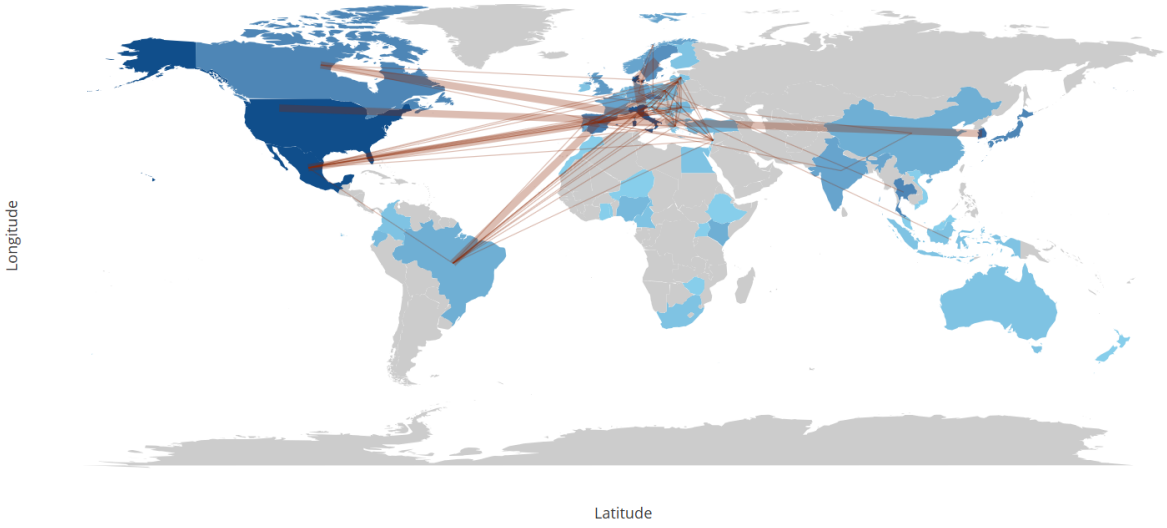
Şekil 7. Anahtar Kelimelerin Tematik Harita Analizi

R programı üzerinden çalışan Bibliometrix-Biblioshiny paketi sayesinde gerçekleştirilen tematik analiz gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler alanındaki araştırmaların anahtar kelimelerine dayalı olarak alandaki temel kavramların, gelişmekte olan konuların ve araştırma boşluklarının belirlenmesine imkân tanımaktadır. Şekil 7'de yer alan tematik harita sonuçlarına göre, sağ üst kadranda (motor temalar) konumlanan "edible insects", "safety", "protein", "food", "entomophagy" ve "consumption" gibi temaların bu konuda hem yüksek merkeziliğe hem de gelişmişliğe sahip temel yapı taşları olduğunu göstermektedir. Bu kavramlar konunun bilimsel çekirdeğini oluşturmakta olup, sürdürülebilir beslenme ve alternatif protein kaynakları bağlamında giderek artan akademik ilgiyi yansıtmaktadır. Sol alt kısımda yer alan "security", "invertebrates" ve "cultured meat" gibi temalar ise, gelişme potansiyeli taşıyan ancak yeterince merkezileşmemiş başlıklar olarak tanımlanabilir. Bu durumda bu alanların gelecek çalışmalarda daha fazla odaklanılması gereken temalar arasında olduğunu gösterilmektedir. Sağ alt bölgede bulunan "fatty acids", "gelatin" ve "nutritional composition" gibi kavramlar ise bu konuda sıkça başvurulan ancak derinlemesine işlenmemiş temel konular olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, sol üst kadranda konumlanan "taste", "origins" ve "values" gibi temalar, belirli alt başlıklarda derinleşmiş fakat konuyla bağlantısı sınırlı kalan niş temalar olup kültürel tat algısı ve tüketici değerleri gibi daha özgül konuları temsil etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu tematik yapı araştırma alanının mevcut yönelimlerini sistematik biçimde ortaya koymakta ve gelecekteki çalışmalara yönelik stratejik yol haritaları sunmaktadır. Şekil 8'de ise en fazla ortak yayına sahip yazarlar arasında kurulan iş birliği ağını (collaboration network) göstermektedir.

Şekil 8. Yazarlar Arası İş Birliği Ağı (Collaboration Network)

Şekil 8'de ise gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı araştırmalarda en fazla ortak yayına sahip yazarlar arasında kurulan iş birliği ağı sunulmaktadır. Görselde dikkat çeken iş birliği grubu, Djekić I, Bartkiene E ve Guiné RPF gibi yazarların yer aldığı yoğun bağlantılı kümedir. Ayrıca Halloran A, Evans J ve Vantomme P gibi isimlerin yer aldığı başka bir iş birliği ağı da dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Kim SH – Son YJ ikilisi ve Sogari G – Mora C gibi daha küçük ama düzenli iş birliği yapan yazar kümeleri de bulunmaktadır. Şekil 9'da ise ülkeler arası bilimsel iş birliği haritasına yer verilmiştir.

Şekil 9. Ülkeler Arası Bilimsel İş Birliği Haritası (Countries' Collaboration World Map)

Şekil 9'da yer alan ülkeler arası iş birliği haritasına göre gastronomi turizmi ve yenilebilir böcekler temalı araştırmalarda hangi ülkelerin daha etkin rol oynadığını ve aralarındaki bilimsel etkileşimi görselleştirilmiştir. Haritada koyu mavi ile gösterilen ülkeler, bu alanda en fazla yayına sahip olan ülkeleri temsil ederken; ülkeler arasında çizilen bağlantı hatları, ortak yazarlıkla üretilen yayınları ifade etmektedir. Şekil 9'a göre ABD, İtalya, Almanya, Fransa,

Birleşik Krallık ve Danimarka gibi ülkeler en yoğun bilimsel üretim ve iş birliği gerçekleştiren ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle İtalya–Danimarka ve Danimarka–İsveç arasındaki iş birliklerinin yoğunluğu dikkat çekerken, Brezilya gibi Latin Amerika ülkelerinin de farklı coğrafyalardan ülkelerle (örneğin Hırvatistan, Yunanistan, Lübnan) aktif iş birlikleri geliştirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma yenilebilir böceklerin gastronomi turizmi bağlamında bilimsel literatürde nasıl ele alındığını ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, bu alanın son yıllarda giderek artan bir akademik ilgiye konu olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle 2015 yılından itibaren yayın sayısında gözlemlenen belirgin artış, entomofajinin yalnızca çevresel sürdürülebilirlik açısından değil, aynı zamanda gastronomi deneyimi ve kültürel çeşitlilik açısından da önemli bir araştırma sahası hâline geldiğini göstermektedir.

Yenilebilir böceklerin gastronomi turizmi ile ilişkisi çok-disiplinli bir yapıya sahiptir. İncelenen yayınlarda ortalama yazar sayısının yüksek olması ve uluslararası iş birliği oranının %40'ın üzerinde olması, bu alanda yürütülen araştırmaların farklı uzmanlık alanlarını ve ülkeleri kapsayan kolektif bir üretim süreciyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Kopenhag Üniversitesi, San Diego Eyalet Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi gibi kurumların yayın sayısındaki öncülüğü, bu konunun yalnızca Avrupa ya da Kuzey Amerika gibi bölgelerde değil, Türkiye dâhil farklı coğrafyalarda da akademik gündeme taşındığını göstermektedir.

Anahtar kelime analizleri, entomofajinin "safety" (gıda güvenliği), "protein" (besin değeri), "disgust" (tiksinme) ve "neophobia" (yeniye karşı direnç) gibi farklı boyutlarıyla ele alındığını ortaya koymuştur. Bu durum, yenilebilir böceklerin gastronomi turizminde yalnızca alternatif bir protein kaynağı olarak değil, aynı zamanda tüketici psikolojisi, kültürel kabul ve deneyim odaklı turizm açısından da incelendiğini göstermektedir. Özellikle "gastronomy" terimi ile "entomophagy" arasındaki kavramsal yakınlık, bu iki alanın birbirini nasıl beslediğini ve yenilikçi turizm deneyimlerinin oluşmasında nasıl bir araya geldiğini göstermektedir.

Tematik harita analizinde, "edible insects", "food", "consumption" ve "protein" gibi motor temaların bilimsel çekirdeği oluşturduğu görülmüştür. Bununla birlikte "invertebrates", "cultured meat" ve "gelatin" gibi gelişmekte olan ya da henüz merkeze yerleşmemiş temalar da gelecekteki araştırmalar için önemli fırsat alanları sunmaktadır. Bu bağlamda araştırma sahasının sadece teknik ve biyolojik yönlerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda kültürel değerler, lezzet algısı ve etik tüketim gibi daha özgül başlıklarla da çeşitlendiği görülmektedir.

Sonuç olarak yenilebilir böceklerin gastronomi turizmi içindeki yeri yalnızca sürdürülebilirlik politikalarıyla değil; aynı zamanda yeni tüketim kalıplarının, kültürel etkileşimin ve gastronomik deneyim arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Literatürdeki bu çeşitlilik, konunun çok katmanlı yapısını ve giderek olgunlaşan akademik profilini yansıtmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların; tüketici davranışları, gastronomi eğitimi, destinasyon markalaşması ve gıda etiği gibi alt alanlara odaklanarak literatüre daha derinlemesine katkılar sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Ayieko IA, Onyango M, Ngadze RT and Ayieko MA (2021) Edible Insects as New Food Frontier in the Hospitality Industry. *Front. Sustain. Food Syst.* 5:693990. doi: 10.3389/fsufs.2021.693990

Bakkaloglu, Z. (2022). Edible insect consumption and Turkish consumers' attitudes towards entomophagy. *Journal of Agriculture, Environment and Food Sciences*, 6 (1), 165-171. https://doi.org/10.31015/jaefs.2022.1.21

Demir, H. ve Altun, Ö. (2021). Yenilebilir Böcekler ve Kıbrıs Ada Halkının Bakış Açısı, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 2425- 2

Duran, G. (2025). Z kuşağının yenilebilir böcek algısı ve bu algıyı yönlendiren faktörlerin değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Konya.

Evans, J., Alemu, M. H., Flore, R., Frøst, M. B., Halloran, A., Jensen, A. B., Maciel-Vergara, G., Meyer Rochow, V. B., Münke-Svendsen, C., Olsen, S. B., Payne, C., Roos, N., Rozin, P., Tan, H. S. G., Van Huis, A., Vantomme, P., Eilenberg, J. (2015). 'Entomophagy': an evolving terminology in need of review. *Journal of Insects as Food and Feed*, 1(4), 293-305, https://doi.org/10.3920/JIFF2015.0074

Grassi, M.K. (2014). Let's eat bugs!: A thought- provoking introduction to edible insects for adventurous teens and adults, 2. Ed., CreateSpace Indepen dent Publishing Platform, 56 p.

Güneş, E., Sormaz, Ü., & Nizamlıoğlu, H. F. (2017). Gıda ve Turizm Sektöründe Böceklere Yer Var mı?. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 63-75.

Hwang, J., Kim, H., & Choe, J. Y. (2020). The role of eco-friendly edible insect restaurants in the field of sustainable tourism. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(11), 4064. https://doi.org/10.3390/ijerph17114064

Jongema, Y. (2012). *List of edible insect species of the world*. Laboratory of Entomology, Wageningen University. https://www.wur.nl/en/Research-Results/Chair-groups/Plant-Sciences/Laboratory-of-Entomology/Edible-insects/Worldwide-species-list.htm

Karaman, R., & Bozok, D. (2023). Geçmişten günümüze gastronomi trendleri: Potansiyel yerli turistlerin yenilebilir böcekler akımına yönelik algılarının ölçülmesi. *Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi, 3*(2), 123–154.

Lähteenmäki-Uutela, A., & Grmelová, N. (2016). European law on insects in food and feed. *European Food and Feed Law Review, 11*(1), 2–8.

Lang, E. (2013). *Eating insects. eating insects as food. edible insects and bugs, insect breeding, most popular insects to eat, cooking ideas, restaurants and where to buy insects all covered.* IMB Publishing, 124.

Lensvelt, E. J. S., & Steenbekkers, L. P. A. (2014). Exploring consumer acceptance of entomophagy: A survey and experiment in Australia and the Netherlands. *Ecology of Food and Nutrition, 53*(5), 543–561. https://doi.org/10.1080/03670244.2013.879865

Li, J., & Hale, A. (2016). Output distributions and topic maps of safety related journals. *Safety Science, 82*, 236–244. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2015.09.004

Mankan, E. (2017). Gastronomide yeni trendler – Yenilebilir böcekler. *Electronic Turkish Studies, 12*(3), 425–440. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11431

Okutan, Y. A. (2024). Yeni nesil gastronomi: Yenilebilir böceklerin tüketimine ilişkin algıların ölçülmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research (JRTR), 11*(2), 81–99. https://dergipark.org.tr/en/pub/jrtr/issue/81049/1375257

Özkan, M. (2019). *Alternatif gıda kaynaklarının (böcekler) kullanımına dair bakış açılarının değerlendirilmesi: Konya örneği* [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://hdl.handle.net/20.500.12452/5218

Pal, P., & Roy, S. (2014). Edible insects: Future of human food – A review. *International Letters of Natural Sciences, 21*, 1–11.

Paul, A., Frederich, M., Uyttenbroeck, R., Hatt, S., Malik, P., Lebecque, S., & Deleu, M. (2016). Grasshoppers as a food source? A review. *Biotechnology, Agronomy, Society and Environment, 20*(1), 337–352.

Phuah, K. T., Wong, N., & Lim, B. (2022). The future of entomotourism: The sustainable bugs appetite. *INTI International University & Nottingham Trent University*.

Ramos Elorduy, J. (1998). *Creepy crawly cuisine: The gourmet guide to edible insects*. Park Street Press.

Sarı, D., & Karaçeper, E. İ. (2024). Z kuşağının yenilebilir böceklere yönelik tutum ve tercihleri: Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri üzerine bir inceleme. *International Journal of Social and Humanities Sciences, 8*(2), 215–245. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jshsr/issue/79363/1319789

Van Huis, A., Van Itterbeeck, J., Klunder, H., Mertens, E., Halloran, A., Muir, G., & Vantomme, P. (2013). *Edible insects: Future prospects for food and feed security*. FAO.

Van Huis, A. (2015). Edible insects contributing to food security. *Agriculture & Food Security, 4*(20), 1–9.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18*(3), 429-472.

ORDU İLİNE AİT COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN RESTORAN MENÜLERİNDE KULLANILMA DURUMU

Turgay UÇAR
Gastronomi Mutfak Sanatları Yüksek Lisans Öğrencisi
Ordu Üniversitesi
turgaychef52@gmail.com ORCID : 0009-0004-5958-9144

DOÇ. DR. MEHMET KABACIK
Ordu Üniversitesi
mehmetkabacik@odu.edu.tr ORCID : 0000-0002-3772-2950

Özet

Bu çalışma, Ordu iline ait coğrafi işaretli ürünlerin TripAdvisor'da en yüksek puan alan 50 restoranın menülerinde temsil durumunu incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmış, 5–12 Mart 2025 tarihleri arasında restoran menüleri dijital platformlardan incelenerek gerçekleştirilmiştir. Ordu'ya ait 20 coğrafi işaretli ürün arasından 35 restoranın menüsü değerlendirmeye alınmış, bu ürünlerden 8'inin (Gürgentepe Çakıldak Fındığı, Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Kabataş Helvası, Mesudiye Goliti, Ordu Fındıklı Burma Tatlısı, Ordu Kivisi, Ordu Perşembe Ceviz Helvası, Ordu Taflan Turşusu) hiçbir işletmede yer almadığı tespit edilmiştir. Ordu Pidesi (6 işletme) ve Ordu Karalahana Çorbası (5 işletme) en çok temsil edilen ürünler olarak dikkat çekerken, diğer coğrafi işaretli ürünlerin temsil oranı düşük kalmıştır.

Elde edilen bulgular, Ordu gastronomi turizmi kapsamında coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerinde yeterince yer almadığını göstermektedir. Bu durum, yöresel kimliği koruma, tanıtma ve ekonomik değere dönüştürme fırsatlarının sınırlı kaldığını ortaya koymuştur. Çalışma, Ordu'nun zengin gastronomi mirasını korumak ve geliştirmek için restoranlarda coğrafi işaretli ürünlerin temsilinin arttırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ordu Mutfağı, Coğrafi İşaretli Ürünler, Gastronomi Turizmi, Menü Analizi

Abstract

This study aims to investigate the representation of Ordu's geographically indicated products on the menus of the 50 highest-rated restaurants listed on TripAdvisor. The research was conducted using a qualitative research method, with data collected between March 5–12, 2025, through the examination of digital menu platforms. Of the 20 geographically indicated products registered to Ordu, 35 restaurants' menus were analyzed, and it was found that eight products (Gürgentepe Çakıldak Hazelnut, Gürgentepe Shepherd Bean, Kabataş Halva, Mesudiye Goliti, Ordu Hazelnut Burma Dessert, Ordu Kiwi, Ordu Perşembe Walnut Halva, and Ordu Taflan Pickle) were not featured on any menu. Ordu Pide (6 restaurants) and Ordu Black Cabbage

Soup (5 restaurants) emerged as the most represented products, while the presence of other geographically indicated products remained low.

The results reveal that Ordu's geographically indicated products are underrepresented in restaurant menus within the context of gastronomic tourism. This situation limits the opportunities for preserving, promoting, and economically leveraging the region's culinary heritage. The study highlights the need to increase the inclusion of geographically indicated products in restaurant offerings to protect and develop Ordu's rich gastronomic heritage.

Giriş

Yemek, yalnızca biyolojik bir ihtiyaç değil, aynı zamanda bir kültür, sanat ve kimlik ifade biçimi olarak öne çıkmaktadır. Toplumların tarih boyunca geliştirdiği mutfak kültürleri, o bölgenin coğrafi, iklimsel ve sosyo-ekonomik koşulları ile şekillenerek bugünlere ulaşmıştır. Gastronomi, günümüzde sadece bireylerin beslenme alışkanlıklarını değil, aynı zamanda turizmin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Dünya genelinde turistlerin yaklaşık %88'i, gittikleri bölgelerde yöresel yemekleri tatmayı seyahat deneyimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir (Dünya Gıda Seyahati Derneği, 2024). Bu durum, yöresel mutfakların turizme entegrasyonunun ekonomik ve kültürel açıdan taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir.

Türkiye, zengin mutfak kültürüyle dünyanın gastronomi alanında öne çıkan ülkelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Mezopotamya'nın tahılları, Akdeniz'in zeytin ve sebzeleri, Orta Asya'nın et ve süt ürünleri gibi unsurların bir araya geldiği Türk mutfağı, tarihsel ve coğrafi çeşitliliğiyle eşsiz bir miras sunmaktadır. Bununla birlikte, yerel mutfakların restoran menülerinde temsil edilme düzeyi, bu zenginliklerin korunması ve tanıtılması açısından önemli bir göstergedir. Örneğin, Bayburt ilinde yapılan bir çalışmada, yöresel yemeklerin sadece %23,5'inin restoran menülerinde sürekli olarak sunulduğu tespit edilmiştir (Yılmaz, 2019). Benzer şekilde, Kilis mutfağına dair yapılan bir araştırmada, yöresel yemeklerin sadece birkaç restoran menüsünde yer aldığı ve Kilis Tava'nın en çok tercih edilen yemek olduğu ortaya konmuştur (Kilis Yemekleri, 2023).

Ordu mutfağı, Karadeniz Bölgesi'nin zengin biyolojik çeşitliliği ve tarihsel birikiminden beslenen, kendine özgü tatlarla dolu bir mutfaktır. Özellikle galdirik, melocan, sakarca gibi yenilebilir otlar; Akkuş şeker fasulyesi, fındık ve çeşitli deniz ürünleri gibi yöreye özgü malzemeler, Ordu mutfağını benzersiz kılmaktadır. Ancak, bu zenginliklerin yerel restoranlarda ne derece temsil edildiği ve bu temsilin gastronomi turizmine nasıl katkı sağladığı sorusu, bugüne kadar yeterince ele alınmamıştır.

Yapılan araştırmalara göre, Türkiye'de restoran menülerinin büyük bir kısmı modern ve ulusal mutfaklara odaklanırken, yöresel yemeklerin oranı giderek azalmaktadır (Turizm ve Yöresel Mutfak, 2010; Yüncü, 2010). Bu durum, Ordu gibi zengin bir mutfak mirasına sahip şehirler için de geçerli olabilir. Özellikle yaz aylarında Ordu'ya gelen turistlerin, yöresel yemeklerle tanışmaları,hem yerel ekonomiye katkı sağlarken hem de gastronomi turizminin gelişimine ivme kazandıracağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, yöresel yemeklerin restoran menülerinde temsil edilme durumu, gastronomi turizmi açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Ordu iline ait Coğrafi İşaret tescilli 20 ürünün, TripAdvisor platformunda en yüksek puanlara sahip ilk 50 restoranın menülerinde hangi oranda yer aldığını tespit etmektir. Çalışma, coğrafi işaretli ürünlerin restoranlar aracılığıyla nasıl temsil edildiğini inceleyerek, Ordu mutfağının gastronomi turizmine olan katkısını ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerinde daha yaygın biçimde yer almasını teşvik edecek stratejik öneriler geliştirmeyi amaçlamakta; böylece Ordu mutfağının ulusal ve uluslararası alanda daha görünür hale gelmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Yöresel Mutfağın Tanımı ve Önemi

Yöresel mutfak, bir toplumun tarihsel ve kültürel birikimini, coğrafi özelliklerini ve yerel yaşam pratiklerini bir araya getiren eşsiz bir değer sistemi olarak değerlendirilmektedir. Bu mutfaklar, sadece yemeklerin fiziksel içeriğini değil, aynı zamanda bir toplumun yaşam tarzını, inanışlarını ve sosyal ilişkilerini de yansıtmaktadır. Örneğin, bir yemeğin hazırlanma sürecindeki malzeme seçimi, pişirme yöntemi ve sunum şekli, o bölgenin kültürel kimliğini oluşturan unsurları açıkça ortaya koymaktadır. Yöresel mutfaklar, aynı zamanda yerel ekonominin temel taşlarından biridir ve tarımsal üretim ile turizm sektörünün gelişmesine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Gastronomi alanında yapılan araştırmalar, yöresel mutfağın turizm sektörü için güçlü bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir. Örneğin, Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2022 raporu, turistlerin %88'inin bir destinasyonu seçerken yemek kültürünü önemli bir kriter olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Aynı raporda, gastronomi temelli turizmin dünya turizm gelirlerine yıllık yaklaşık 150 milyar dolar katkı sağladığı belirtilmiştir. Bu, yöresel mutfakların ekonomik anlamda taşıdığı değeri açıkça göstermektedir (UNWTO, 2022).

Yöresel Mutfağın Kültürel Miras ve Kimlik Açısından Önemi

Yöresel mutfaklar, aynı zamanda toplumun kültürel mirasının da bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. UNESCO'nun kültürel miras kapsamında değerlendirdiği bu mutfaklar, sadece beslenme biçimleri değil; aynı zamanda toplumların geçmişiyle bugününü buluşturan ve geleceğe taşıyan önemli bir kültürel bağ niteliğindedir. Örneğin, Türk mutfağı, Mezopotamya'dan gelen tahılların, Orta Asya'nın süt ürünlerinin ve Akdeniz'in zeytinyağının harmanlanmasıyla oluşmuş bir zenginliktir.

Yöresel yemekler, kültürel kimliğin bir yansıması olarak, bir bölgenin kendine özgü özelliklerini ortaya koyarak diğer bölgelerden ayırt edilmesini sağlar. Richards (2002), yerel mutfakların turistler için "eşsiz deneyimler" sunduğunu ve bu özellikleri sayesinde destinasyonların rekabet gücünü artırdığını belirtir. Turistlerin yöresel mutfakları deneyimlemesi, yalnızca ekonomik katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda o bölgenin kültürel değerlerinin korunmasına yardımcı olur.

Yöresel Mutfağın Ekonomik ve Turistik Önemi

Türkiye'de yapılan araştırmalar, gastronomi turizminin toplam turizm gelirleri içindeki payının %25'e ulaştığını göstermektedir. Örnek olarak, Gaziantep mutfağı UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na katıldıktan sonra, gastronomi turizmi kaynaklı gelirlerinde yaklaşık %40'lık bir artış yaşamıştır. Benzer bir potansiyelin Ordu mutfağı gibi zengin gastronomik mirasa sahip bölgelerde de olabileceği değerlendirilebilir.

Restoranlar, yöresel mutfakların tanıtımı ve sürdürülebilirliği açısından kritik bir role sahiptir. Ancak, yapılan araştırmalar, restoran menülerinde yöresel yemeklerin yeterince temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. Bayburt örneğinde, yöresel yemeklerin sadece %23,5'inin restoran menülerinde sürekli yer aldığı belirlenmiştir (Yılmaz, 2019). Bu durum, hem kültürel mirasın sürdürülebilirliğini hem de ekonomik fırsatların değerlendirilmesini sınırlamaktadır.

Yöresel mutfaklar, bir bölgenin kültürel, ekonomik ve turistik kimliğini şekillendiren çok boyutlu bir olgudur. Ancak, küreselleşme ve modernleşme süreçleri, bu mutfakların korunması ve tanıtılmasını zorlaştırmaktadır. Gastronomi turizmi, yöresel mutfakların tanıtımı ve sürdürülebilirliği için önemli bir fırsat sunarken, bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için yerel yönetimlerin, restoranların ve turizm sektörünün birlikte çalışması gereklidir.

Ordu Mutfağı

Karadeniz Bölgesi'nin en zengin mutfaklarından biri olduğu değerlendirilen Ordu mutfağı, doğası, coğrafi yapısı ve ikliminin şekillendirdiği kendine özgü lezzetlere sahip olduğu düşünülmektedir. Ordu mutfağı, yenilebilir otlar, tahıllar, sebzeler, fındık, fasulye ve deniz ürünleri gibi malzemelere dayalı geniş bir tarif yelpazesi sunmaktadır.

Ordu, gastronomik kimliğini oluşturan galdirik, melocan, sakarca, pezik gibi yöresel otlar ve Akkuş şeker fasulyesi, Ordu kivisi, fındık gibi coğrafi işaretli ürünlerle öne çıkar. Özellikle yenilebilir ot yemekleri, mutfağın temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu yemekler, Ordu'nun kırsal bölgelerindeki geleneksel yaşam tarzını ve tarımsal üretime olan bağlılığı yansıtmaktadır

Ordu Mutfağının Temel Unsurları

Yenilebilir Otlar:

Ordu mutfağında galdirik, sakarca, melocan gibi otlar, yemeklerin temel malzemesi olarak kullanılır. Bu otlar, genellikle kavurma, dolma ve çorba tariflerinde öne çıkar. Yenilebilir otlar, hem lezzet hem de sağlık açısından mutfağın önemli bir parçasıdır.

Tahıllar ve Unlu Mamuller:

Mısır unu, Ordu mutfağında sıkça kullanılan bir malzemedir. Mısır unuyla yapılan mıhlama, kaygana ve çeşitli ekmek türleri, mutfağın özgünlüğünü artırır.

Fındık:
Türkiye'nin en büyük fındık üreticisi olan Ordu, bu ürünle mutfağını zenginleştirmiştir. Fındık, tatlılardan soslara kadar birçok yemekte kullanılır. Fındık ezmesi ve fındıklı tatlılar, Ordu'nun gastronomik hediyelikleri arasında yer alır.

Fasulye ve Baklagiller:

Coğrafi işaret tesciline sahip olan Akkuş şeker fasulyesi, mutfağın önemli bir unsurudur. Bu fasulyeden yapılan yemekler, hem besleyici hem de lezzetli olmasıyla bilinmektedir. Fasulye pilaki ve etli fasulye yemekleri, sıkça tüketilmektedir.

Balık ve Deniz Ürünleri:

Ordu'da, balık ve deniz ürünleri mutfağın vazgeçilmezlerindendir. Özellikle hamsi, hem tava hem buğulama olarak hazırlanır ve Ordu'nun yemek kültüründe önemli bir yere sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Ordu Mutfağının Kültürel ve Ekonomik Önemi

Ordu mutfağı, sadece yöre halkının günlük yaşamını değil, aynı zamanda bölgenin turizm potansiyelini de etkilemektedir. Özellikle yaz aylarında bölgeye gelen gurbetçiler ve turistler, yöresel yemekleri tatmayı tercih etmektedir. Ancak, yapılan gözlemler, bu zenginliğin restoran menülerine yeterince yansıtılmadığını göstermektedir. Bu durum, gastronomi turizmi açısından büyük bir fırsat kaybı olarak değerlendirilmektedir.

Ordu, coğrafi işaretli ürünleri ve geleneksel tarifleri ile Türkiye'nin gastronomi turizmine katkı sağlayabilecek önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle galdirik ve Akkuş şeker fasulyesi gibi ürünler, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılarak bu potansiyelin değerlendirilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, modern restoranlar ve yöresel lezzet festivalleri gibi uygulamalar, Ordu mutfağının bilinirliğini artırabileceği değerlendirilmektedir.

Ordu mutfağı, köklü geçmişi, zengin ürün çeşitliliği ve özgün tarifleriyle Türkiye'nin gastronomi haritasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, bu eşsiz mutfak zenginliğinin korunması ve daha geniş kitlelere tanıtılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Coğrafi İşaretli Ürün Nedir?

Coğrafi işaretli ürünler, belirli bir coğrafi bölgeye ait doğal kaynaklardan, geleneksel bilgi ve üretim yöntemlerinden faydalanılarak üretilen; ünü, kalitesi veya karakteristik özellikleri ile bu bölgeyle özdeşleşmiş ürünlerdir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023). Bu ürünler, hem ekonomik değer yaratır hem de bir bölgenin kültürel mirasını korur. Uluslararası alanda coğrafi işaretler, 1994 tarihli Dünya Ticaret Örgütü'nün TRIPS Anlaşması kapsamında tanımlanmış ve korunmaktadır. Türkiye'de ise 555 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlenmektedir.

UNESCO'ya göre coğrafi işaretler, yerel halkın bilgi ve becerilerini global ekonomiye entegre ederek kırsal kalkınmayı destekleyen önemli bir araçtır. Örneğin, Türkiye'de 2023 yılı itibarıyla 1500'den fazla ürün coğrafi işaret tescili almış ve bu ürünlerin ulusal ekonomiye yıllık

katkısının yaklaşık 10 milyar TL olduğu tahmin edilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Temel Özellikleri

Kaynağa Bağlılık:

Coğrafi işaretli ürünlerin ayırt edici özellikleri, ürünün üretildiği bölgeyle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişki, ürünün kalitesi, iklimi, toprak yapısı veya geleneksel üretim yöntemleriyle belirlenir. Örneğin, Ordu Fındığı'nın üstün aroması ve yağı, Karadeniz ikliminin fındık yetiştiriciliğine uygun olmasından kaynaklanmaktadır (Türk Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Ün ve Kalite:

Bir ürünün belirli bir bölgeyle özdeşleşerek ün kazanması, coğrafi işaret tescili alabilmesinin en önemli şartlarından biridir. Örneğin, "Gaziantep Baklavası" Türk mutfağını küresel ölçekte temsil eden tanınmış bir lezzet haline gelmiştir. (UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, 2017).

Yasal Koruma:

Coğrafi işaretler, ürünün taklit edilmesini önlerken hem üreticiyi korur hem de tüketiciye kalite güvencesi sağlamaktadır.

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Ekonomik ve Sosyal Önemi

Coğrafi işaretli ürünler, yerel ekonomiler için stratejik bir kalkınma aracıdır. 2020 yılında Avrupa Birliği tarafından yapılan bir araştırmaya göre, coğrafi işaretli ürünlerin pazar değeri, sıradan ürünlere kıyasla %50 daha yüksektir. Benzer şekilde, Türkiye'de coğrafi işaretli ürünlerin toplam ekonomik değerinin, tarımsal ürün ihracatının %15'ini oluşturduğu belirtilmiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Yerel üreticiler, coğrafi işaret tescili sayesinde ürünlerini daha yüksek bir fiyatla pazarlayabilir ve gelirlerini artırabilir. Örneğin, Ordu'daki Akkuş Şeker Fasulyesi üreticileri, coğrafi işaret tescilinden sonra fasulyeyi %40 daha yüksek fiyatlarla satma fırsatı elde etmiştir (Ordu Ticaret ve Sanayi Odası, 2021).

Bir bölgenin kültürel mirasının yaşatılması ve gastronomi turizminin desteklenmesi açısından coğrafi işaretli ürünler önemli bir rol üstlenmektedir. Örneğin, Fransa'da coğrafi işaretli şaraplar, turistik cazibenin bir parçası haline gelmiştir. Türkiye'de ise Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar gibi şehirler, coğrafi işaretli ürünleri sayesinde gastronomi turizminde öne çıkmaktadır (Richards, 2002).

Coğrafi İşaretlerin Küresel ve Ulusal Pazardaki Rolü

Coğrafi işaret tescili, ürünlerin küresel pazarlarda daha yüksek bir rekabet gücüne sahip olmasını sağlar. Örneğin, Avrupa Birliği'nde coğrafi işaret tescili alan Türk ürünlerinden biri olan Antep Baklavası, 2018'den itibaren Avrupa ülkelerinde %30 oranında daha fazla talep görmüştür. Türkiye'deki fındık, kayısı ve zeytinyağı gibi ürünlerin de uluslararası pazarda coğrafi işaret avantajından faydalandığı bilinmektedir (European Commission, 2020).

Coğrafi işaretli ürünler, bir bölgenin doğal ve kültürel zenginliklerini koruma ve tanıtma açısından stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, zengin mutfak ve tarım potansiyeli ile bu alanda büyük bir avantaja sahiptir. Ordu gibi bölgelerde coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımına ve pazarlanmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi hem bölge ekonomisine katkı sağlayacak hem de kültürel mirasın sürdürülebilirliğini destekleyeceği değerlendirilmektedir.

Ordu İli Coğrafi İşaretli Ürünler

Ordu ili, Karadeniz'in verimli toprakları, zengin doğal kaynakları ve kültürel mirasıyla Türkiye'nin öne çıkan bölgelerinden biri olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle tarımsal üretimde, doğal flora ve faunanın çeşitliliği sayesinde eşsiz tatlar ortaya çıkmıştır.

Coğrafi işaretli ürünler, Ordu'nun yerel mutfak kültürünü yansıtmanın yanı sıra, ilin ekonomik gelişimine ve turizm alanındaki potansiyelinin artmasına da katkı sunmaktadır. Bu ürünler, yerel üreticilerin emeğini desteklemekte ve Ordu'nun gastronomi turizmi açısından cazibesini artırmaktadır.

Ordu'da tescil edilen ürünler, çoğunlukla doğal yöntemlerle üretilmekte olup, bölgenin özgün lezzetlerini yansıtmaktadır.

Aşağıda, Ordu'nun tescillenmiş coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerin taşıdığı özellikler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Akkuş Şeker Fasulyesi

Akkuş Belediyesinin başvurusu sonucu 2012 yılında menşe adı ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Akkuş ilçesi ve çevresindeki köylerde yetiştirilen Akkuş Şeker Fasulyesi, beyaz renkte ve böbrek şekline benzeyen bir tarım ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendine özgü bir lezzeti, aroması ve kokusu bulunmaktadır. Yetiştirilirken zirai mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler kullanılmaz. Akkuş ilçesi, 750 ile 1400 metre arasında değişen rakımıyla dikkat çeker ve tınlı, humuslu, killi bir toprak yapısına sahiptir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Gürgentepe Çakıldak Fındığı

Gürgentepe belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**.** Gürgentepe Çakıldak Fındığı, Gürgentepe ilçesinde yetişen çakıldak türü fındık ağaçlarından elde edilmektedir. Çakıldak çeşidi, yüksek verimi ile dikkat çekerken, eğimli arazilerde çotanaklı halde toplanma kolaylığı sağlaması nedeniyle bölgedeki tek çeşit olarak tercih edilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Gürgentepe Çoban Fasulyesi

Ordu İl Tarım ve Orman Müdürlüğünün başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Ordu'nun Gürgentepe ilçesinde yetiştirilen **Phaseolus vulgaris L.** türüne ait battal fasulye çeşididir. Sırık ya da askı sistemiyle yetiştirilen bu bitki, yıllık bir tarım ürünüdür. Gürgentepe Çoban Fasulyesi yüksek verimliliğiyle dikkat çeker ve dekarda 248 ila 496 kilogram arasında ürün alınabilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Kabataş Helvası

Ordu Kabataş Belediyesinin başvurusu sonucu 2017 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**.** Kabataş ilçesine özgü bir tatlı olan **Kabataş Helvası**, ev yapımı pekmez ve ceviz kullanılarak üretilir. Üretim süreci, pekmezin kor ateşte yaklaşık iki saat boyunca sürekli karıştırılarak sakız kıvamına gelene kadar pişirilmesiyle başlar. Bu süreçte, 4 kilogram pekmez, 2 kilograma düşer. Ayrı bir tavada, yarım litre su ile 2 kilogram şeker birleştirilerek 4 saat karıştırılır ve şurup haline getirilir. Şurup hazırlığı sırasında sarartılır ve limon tuzu eklenir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Mesudiye Goliti

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**. Mesudiye Kuru Ekmeği** ya da yörede bilinen adıyla **Mesudiye Goliti**, ekmeklik buğday unu, kuru maya (*Saccharomyces cerevisiae*), tuz ve su kullanılarak Mesudiye ilçesinde üretilen özel bir ekmektir. Halka biçimindeki bu ekmeğin dış çapı 25-30 cm, iç çapı ise 15-20 cm arasında değişir. Tam kurutma amacıyla, tercihe bağlı olarak 10-15 cm uzunluğunda parçalara ayrılabilir. Her bir ekmek yaklaşık 100-150 gram ağırlığındadır. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Fındıklı Burma Tatlısı

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**. Ordu Fındıklı Burma Tatlısı**, özel amaçlı buğday unu, yoğurt, yumurta, ayçiçek yağı, tereyağı, karbonat, sirke, tuz ve su ile hazırlanan hamurdan yapılır. Buğday nişastası yardımıyla yufka inceliğinde açılan hamurun üzerine kıyılmış fındık içi serpilir ve oklavaya sarılarak burma şekli verilir. Şekillendirilen tatlının üzerine eritilmiş tereyağı gezdirildikten sonra fırında pişirilir ve soğuduktan sonra ılık şerbet dökülerek tatlı tamamlanmaktadır. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Galdirik Kavurması

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. **Ordu Galdirik Kavurması**, Latince adı *Trachystemon orientalis* olan galdirik bitkisinin gövde kısmının haşlanıp, ardından kuru soğan, ayçiçek yağı ve tuz ile kavrulmasıyla hazırlanan bir yemektir. Servis edilirken üzerine karabiber ve pul biber serpilir. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Kivisi

Ordu İl Tarım ve Orman Müdürlüğünün başvurusu sonucu 2019 yılında menşe adı ile coğrafi işarete sahip olmuştur. **Ordu Kivisi**, *Actinidia deliciosa* türünün Hayward çeşidine ait bir meyve türüdür. Ordu Kivisi fidanları dikildikten iki yıl sonra meyve vermeye başlar ve tam verime 5-6 yaşlarında ulaşmaktadır. Uygun şartlarda uzun süre muhafaza edilebilen bir meyvedir. Yüksek besin değerleri ile öne çıkmaktadır. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Melocan Kavurması

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu Melocan Kavurması, Latince adı *Smilax excelsa L.* olan, halk arasında dikenucu, melevcan veya melocan isimleriyle bilinen bir bitkiden hazırlanan geleneksel bir yemektir. Ekşimsi bir tada sahip olan bu bitki, ormanlık alanlardaki çalılıklarda doğal olarak yetişen, sarılıcı, tırmanıcı ve dikenli yapıya sahip çok yıllık bir türdür. Melocan bitkisinin nisan

ve mayıs aylarında başlayan, eylül sonuna kadar devam eden süreçte toplanan genç sürgün uçları, taze tüketilebildiği gibi konserve veya salamura şeklinde de değerlendirilir. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Karalahana Çorbası

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu Pancar Çorbası, yörede karalahana çorbası olarak da bilinen ve Latince adı *Brassica oleracea var. Acephala* olan karalahana bitkisinden yapılan geleneksel bir yemektir. Çorbanın temel malzemeleri arasında karalahana, kuru soğan, mısır unu, barbunya ve haşlanmış tane mısır yer alır. Ayrıca isteğe bağlı olarak havuç, patates, sarımsak, bulgur, mısır yarması veya pirinç gibi malzemelerden biri ya da birkaçı eklenebilir. Lezzetini artırmak için toz kırmızıbiber, pul biber veya acı biber gibi baharatlar da kullanılabilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Perşembe Ceviz Helvası

Ordu Perşembe Belediyesinin başvurusu sonucu 2017 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu'nun Perşembe ilçesinde uzun yıllardır üretilen Perşembe Ceviz Helvası, bölgeye özgü bir tatlı çeşididir. Bu helvanın yapımında şeker, su, çöven özü ve ceviz içi gibi temel malzemeler kullanılmaktadır. Geçmişte üretiminde pekmez tercih edilirken, günümüzde kristal şekerin kullanılması yaygınlaşmıştır. Perşembe Ceviz Helvası, ceviz ve çöven özütü içermesiyle diğer tatlılardan ayrılan özel bir üründür (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Pidesi

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu Pidesi ya da diğer adıyla Ordu Yağlısı, özel amaçlı buğday unu, su, tuz ve yaş maya (Saccharomyces cerevisiae) kullanılarak hazırlanan, yarı açık şekilde pişirilen ve Ordu'ya özgü bir pide türüdür. Genellikle kıymalı, peynirli veya kuşbaşılı iç harç ile yapılır; ancak iç harcında farklı malzemeler de kullanılabilir. Fırından çıktıktan sonra üzerine eritilmiş tereyağı sürülerek servis edilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Sakarca Mıhlaması

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**.** Ordu Sakarca Mıhlaması, Latince adı *Ornithogalum umbellatum* olan sakarca bitkisinden yapılan yöresel bir yemektir. Sakarca bitkisinin yaprak, çiçek ve yumru şeklindeki kök kısımları kullanılarak hazırlanan bu yemek, kuru soğan, ayçiçek yağı, yumurta, tuz, karabiber ve pul biber ile zenginleştirilir. İsteğe bağlı olarak salça da eklenebilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Taflan Turşusu

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu Taflan Turşusu, Latince adı *Laurocerasus officinalis Roemer* (eski adıyla *Prunus laurocerasus L.*) olan ve bölgede taflan, karayemiş ya da Laz kirazı isimleriyle bilinen meyvelerden hazırlanan geleneksel bir turşudur. Taflan meyvesinin kendine özgü mayhoş ve buruk tadı, bu turşuya karakteristik bir lezzet ve aroma kazandırır. Hazırlanışında taflan meyvesi, su ve iri salamura tuzu kullanılır; herhangi bir gıda katkı maddesi eklenmez (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Tostu

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2021 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**.** Ordu Tostu, Ordu iline özgü özel bir tarifle hazırlanan, farklı lezzeti ve yapım yöntemiyle öne çıkan bir tost çeşididir. Bu tost, özel olarak üretilen iki dilim tost ekmeği ile yapılır. Kullanılan ekmek, dikdörtgen formda, altın sarısı renkte ve yarı sert bir dokuya sahip ve sucuk ezme formunda kullanılmaktadır. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Yayla Pancarı Turşusu

Kabadüz Belediyesinin başvurusu sonucu 2017 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur.Yayla Pancar Turşusu, Ordu bölgesine özgü olan ve yaylalarda yetişen özel tür pancarlarla hazırlanan yöresel bir üründür. Üretiminde kullanılan pancarlar, doğal ve serin yayla ikliminde yetişerek kendine has lezzet ve aromayı kazanır. Bu turşunun en belirgin özelliklerinden biri, pancarın doğal fermantasyon süreciyle hazırlanması ve hiçbir katkı maddesi içermemesidir. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Zeytinyağlı Karalahana Sarması

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur**.** Ordu mutfağının vazgeçilmez lezzetlerinden biri olan Zeytinyağlı Karalahana Sarması, Latince adı *Brassica oleracea* olan karalahana yapraklarının özenle hazırlanmış bir iç harçla sarılmasıyla elde edilir. İç harcında pirinç, bulgur ya da isteğe bağlı olarak her ikisinin karışımı kullanılır. Harcın lezzeti, kuru soğan, maydanoz, sarımsak, salça, pul biber, karabiber, sıvıyağ ve tuz ile zenginleştirilir. Karalahana, yörede pancar veya kara pancar isimleriyle de bilinir. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu İçli Tava

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2023 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu mutfağının geleneksel lezzetlerinden biri olan İçli Tava, temizlenip kılçıkları ayıklanmış hamsilerin tavanın tabanını tamamen kaplayacak şekilde dizilmesiyle hazırlanır. Üzerine özenle hazırlanan iç pilav eklenir ve son olarak hamsilerle üstü kapatılarak pişirilir. İç pilav yapımında pirinç, kuru soğan, dolmalık fıstık, kuru üzüm veya kuş üzümü, maydanoz, karabiber, pul biber ve tuz gibi malzemeler kullanılarak lezzetli bir dolgu hazırlanır (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Yalıköy Köftesi

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2022 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Yalıköy Köftesi, kıyma, bayat ekmek, sarımsak, tuz ve baharatların bir araya getirilmesiyle hazırlanan hamurun elips biçiminde şekillendirilip kızgın yağda kızartılmasıyla yapılan yöresel bir lezzettir. Her bir köfte ortalama 30-35 gram ağırlığında olup, 5-6 cm uzunluğunda ve 2-2,5 cm kalınlığında olacak şekilde hazırlanır. (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.).

Ordu Fındık Tirmidi Kavurması

Ordu Büyükşehir Belediyesinin başvurusu sonucu 2024 yılında mahreç işareti ile coğrafi işarete sahip olmuştur. Ordu Fındık Tirmidi Kavurması, Ordu mutfağına özgü, fındık bahçelerinde

doğal olarak yetişen ve halk arasında fındık mantarı veya bahçe tirmidi olarak bilinen Lactarius Pyrogalus mantarının çeşitli malzemelerle kavrulmasıyla hazırlanan geleneksel bir yemektir. Ağustos ve eylül aylarında toplanan bu mantar, tamamen doğal olup herhangi bir kimyasal kullanılmadan yetişir. Kendine özgü meyvemsi bir kokuya ve çiğ halde acı bir tada sahip olan fındık tirmidi, taze olarak tüketilebildiği gibi salamura, konserve veya dondurulmuş olarak da saklanabilir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, içerik analizi yöntemiyle hazırlanmış nitel bir araştırmadır. Araştırmada, Ordu il sınırları içerisinde hizmet veren ve 5 Mart 2025 tarihinde TripAdvisor platformunda en yüksek puana sahip ilk 50 restorandan menülerine ulaşılabilen 35 tanesi incelenmiştir. Geri kalan 15 restoranın 7 tanesi faliyetine son vermiş olup 8 tanesinin menüsüne internet ortamında ulaşılamamıştır. Coğrafi işaretli ürünlerin menülerde bulunma durumu, tanımlayıcı bir analizle değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada, Ordu ilinde faaliyet gösteren restoranların menülerinde coğrafi işaretli ürünlerin yer alıp almadığını belirlemek amacıyla bir analiz gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, 5 Mart 2025 tarihinde TripAdvisor üzerinden yapılan sıralama sonucunda en yüksek puana sahip ilk 50 restoran belirlenmiş ve bu restoranların menü bilgileri 5-12 Mart 2025 tarihleri arasında TripAdvisor, restoranların resmi internet siteleri ve sosyal medya hesapları gibi açık kaynaklardan elde edilmiştir. Toplanan menü içerikleri, Türkiye Coğrafi İşaretler Listesi ile karşılaştırılmış ve analiz sürecinde, coğrafi işaretli ürünlerin adları (örneğin Akkuş Şeker Fasulyesi, Ordu Pidesi) dikkate alınarak yapılmıştır. Dijital menülerin detaylı incelemesi sonucunda her restoran için bir veri kayıt formu oluşturulmuş, menülerde coğrafi işaretli ürünlerin varlığı tespit edilmiş ve elde edilen veriler betimsel istatistikler kullanılarak özetlenmiştir. Verilerin doğruluğunu sağlamak adına, birden fazla araştırmacı bağımsız olarak içerik analizini gerçekleştirmiş ve bulgular karşılaştırılarak Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan alınan coğrafi işaret bilgileri esas alınmıştır. Ancak, araştırma sürecinde restoran menülerine erişimde bazı sınırlamalar yaşanmış olabileceği gibi, menü içeriklerinin güncelliği de analiz sonuçlarını etkileyebilecek potansiyel bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Ordu ilinde TripAdvisor'da en yüksek puana sahip ilk 50 restoran listelenmiştir. İncelenen restoranlardan 7 tanesi faliyetine son vermiş olup 8 tanesinin manüsüne ulaşılamamıştır. Araştırma menüsüne ulaşılabilen 35 restoran üzerinden yapılacaktır. Restoranlara R1 den R35 ye kadar kod verilmiştir.

Coğrafi İşaretli Ürünler	**Menüsünde Ürünü Bulunduran Restoranlar**
Akkuş Şeker Fasulyesi	R2
Gürgentepe Çakıldak Fındığı	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok

Gürgentepe Çoban Fasulyesi	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Kabataş Helvası	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Mesudiye Goliti	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Ordu Fındıklı Burma Tatlısı	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Ordu Galdirik Kavurması	R5,R12,R17
Ordu Kivisi	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Ordu Melocan Kavurması	R5,R17
Ordu Karalahana Çorbası	R1,R4,R6,R11,R12
Ordu Perşembe Ceviz Helvası	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Ordu Pidesi	R2,R4,R8,R11,R30,R33
Ordu Sakarca Mıhlaması	R5,R12,R13,R17,
Ordu Taflan Turşusu	Hiçbir Restoranın Menüsünde Yok
Ordu Tostu	R11,R23
Ordu Yayla Pancarı Turşusu	R5,R12,R17
Ordu Zeytinyağlı Karalahana Sarması	R13,R15
Ordu İçli Tava	R6,R13,R15
Yalıköy Köftesi	R7
Ordu Fındık Tirmidi Kavurması	R5,R17

TripAdvisor'da Ordu'da en yüksek puana sahip ilk 50 işletme incelendiğinde, coğrafi işaretli ürünlerin menülerde temsilinin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. 50 işletmeden 7'sinin kapalı, 8'inin ise menüsüne erişilemez durumda olması nedeniyle inceleme, 35 işletme (R1–R35) üzerinden yapılmıştır.

1. Coğrafi İşaretli Ürünlerin Menüde Bulunma Durumu

Toplamda incelenen 20 Ordu'ya ait coğrafi işaretli ürün arasında:

Menüde hiç yer almayan ürünler (8 ürün):
Gürgentepe Çakıldak Fındığı, Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Kabataş Helvası, Mesudiye Goliti, Ordu Fındıklı Burma Tatlısı, Ordu Kivisi, Ordu Perşembe Ceviz Helvası, Ordu Taflan Turşusu.

Menüde sınırlı sayıda işletmede sunulan ürünler (9 ürün):

Akkuş Şeker Fasulyesi: R2

Ordu Galdirik Kavurması: R5, R12, R17

Ordu Melocan Kavurması: R5, R17

Ordu Karalahana Çorbası: R1, R4, R6, R11, R12

Ordu Pidesi: R2, R4, R8, R11, R30, R33

Ordu Sakarca Mıhlaması: R5, R12, R13, R17

Ordu Yayla Pancarı Turşusu: R5, R12, R17

Ordu Zeytinyağlı Karalahana Sarması: R13, R15

Ordu İçli Tava: R6, R13, R15

Ordu Fındık Tirmidi Kavurması: R5, R17

Ordu Tostu: R11, R23

Yalıköy Köftesi: R7

2. Dağılımın Analizi

Menüde kendine en çok yer bulan coğrafi işaretli ürün Ordu Pidesi olup 6 işletmede (R2, R4, R8, R11, R30, R33) sunulmuştur. Ordu Karalahana Çorbası olup, 5 işletmede (R1, R4, R6, R11, R12) sunulmuştur.

Bununla birlikte, Ordu Karalahana Çorbası olup, 5 işletmede (R1, R4, R6, R11, R12) işletmelerinde kendine yer bularak dikkat çeken bir diğer coğrafi işaretli ürün olarak öne çıkmaktadır.

Ordu Galdirik Kavurması, Ordu Melocan Kavurması, Ordu Sakarca Mıhlaması, Ordu Yayla Pancarı Turşusu, Ordu Fındık Tirmidi Kavurması gibi ürünler ise genelde 2–4 işletme arasında temsil edilmektedir.

3. Genel Durum ve Değerlendirme

Coğrafi işaretli ürünlerden 8'i incelenen işletmelerin hiçbirinin menüsünde yer almamaktadır. Bu durum, Ordu gastronomisini temsil eden çok değerli ürünlerin restoranlarda sunulmadığını veya tercih edilmediğini ortaya koymaktadır.

Menüde temsil edilen ürünlerin ise genelde yerel ot çeşitleri (galdirik, melocan, sakarca, karalahana, yayla pancarı) ve hamur işleri (pide, tost) üzerine yoğunlaştığı, diğer ürünlerin (fındık, goliti, ceviz helvası) ise tercih edilmediği izlenmektedir.

Ordu'da gastronomi turizminin geliştirilmesi hedefleniyorsa, coğrafi işaretli ürünlerin menülerde çeşitlendirilmesi, tanıtılması ve sunumlarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Ordu'da gastronomi turizmi alanında faaliyet gösteren işletmelerde coğrafi işaretli ürünlerin temsilinin düşük olduğunu, mevcut temsilin ise sınırlı bir ürün grubuyla kısıtlı kaldığını göstermektedir. Ordu'ya özgü diğer coğrafi işaretli ürünlerin menülere kazandırılması, hem restoranların tercih edilirliğini arttıracak hem de bölge gastronomisinin sürdürülebilirliğini destekleyecektir.

Tartışma

Bu araştırmada, Ordu ilinde TripAdvisor'da en yüksek puana sahip 50 işletme incelenmiş, bunlardan 35'i değerlendirmeye alınabilmiştir. Elde edilen bulgular, Ordu'ya özgü coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerindeki temsilinin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, Ordu'nun gastronomi turizmindeki mevcut potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmediğini ortaya koymaktadır.

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Kullanımında Yetersizlik

İncelenen işletmelerde, Ordu'ya ait 8 coğrafi işaretli ürünün hiçbir restoranda yer almadığı tespit edilmiştir. Bu ürünler şunlardır:

Gürgentepe Çakıldak Fındığı

Gürgentepe Çoban Fasulyesi

Kabataş Helvası

Mesudiye Goliti

Ordu Fındıklı Burma Tatlısı

Ordu Kivisi

Ordu Perşembe Ceviz Helvası

Ordu Taflan Turşusu

Buna ek olarak, Akkuş Şeker Fasulyesi yalnızca 1 işletmenin (R2), Taflan Turşusu ise hiçbir işletmenin menüsünde yer almadığı saptanmıştır. Ordu Kivisi, Gürgentepe Çakıldak Fındığı, Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Kabataş Helvası, Mesudiye Goliti, Ordu Fındıklı Burma Tatlısı, Ordu Perşembe Ceviz Helvası ve Ordu Taflan Turşusu gibi coğrafi işaretli ürünlerin temsilinin hiç olmayışı, bu ürünlerin restoran menülerinde tanıtılamadığını ve gastronomi turizmi kapsamında değer yaratılamadığını göstermektedir.

Öte yandan, Ordu Karalahana Çorbası (5 işletme), Ordu Pidesi (6 işletme), Ordu Galdirik Kavurması (3 işletme) ve Ordu Melocan Kavurması (2 işletme) gibi ürünlerin temsil oranı diğerlerine kıyasla nispeten iyi olmakla birlikte, mevcut temsil oranı yine de sınırlı kalmaktadır.

Karşılaştırmalı Değerlendirme

Türkiye genelinde gerçekleştirilen bir araştırmada, incelenen 84 işletmeden %51'inin menülerinde coğrafi işaretli ürünlere yer verdiği, %49'unun ise bu ürünleri hiç sunmadığı bildirilmiştir (Yılmaz ve Ük, 2021). Ordu'da yürütülen bu çalışma ise, incelenen restoranlardan %25'inin hiç coğrafi işaretli ürün sunmadığını (8 ürün hiç temsil edilmemiştir), sunan işletmelerde de ürün çeşitliliğinin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Ordu ilinde TripAdvisor'da en yüksek puana sahip 50 işletmeden incelenebilen 35 restoran baz alınarak, coğrafi işaretli ürünlerin menülerde temsil durumunu değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, Ordu'ya ait coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerinde oldukça düşük oranda yer aldığını göstermektedir.

Sonuçlar

Analiz sonuçlarına göre, Ordu'ya ait 20 coğrafi işaretli ürünün 8'i (Gürgentepe Çakıldak Fındığı, Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Kabataş Helvası, Mesudiye Goliti, Ordu Fındıklı Burma Tatlısı, Ordu Kivisi, Ordu Perşembe Ceviz Helvası, Ordu Taflan Turşusu) hiçbir restoranın menüsünde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra, Akkuş Şeker Fasulyesi yalnızca 1 işletmenin (R2) menüsünde, Ordu Karalahana Çorbası ise 5 işletmede sunulmaktadır (R1, R4, R6, R11, R12). Ordu'nun gastronomik kimliğiyle özdeşleşen Ordu Pidesi ise incelenen 35 işletmeden

6'sında (R2, R4, R8, R11, R30, R33) yer almakta, diğer coğrafi işaretli ürünler ise çok sınırlı sayıda işletme tarafından tercih edilmektedir.

Bu bulgular, Ordu'da gastronomi turizmi ve yerel kimlik açısından büyük bir fırsatın yeterince değerlendirilmediğini göstermektedir. Ordu'ya ait birçok coğrafi işaretli ürünün restoranlarda temsil edilmemesi, yerel ekonominin çeşitlenmesi ve kültürel mirasın yayılması konusunda bir eksiklik olduğunu ortaya koymaktadır.

Öneriler

Menülerin çeşitlendirilmesi: Restoranlar, coğrafi işaretli ürünleri menülerine dahil ederek Ordu'nun gastronomik kimliğini daha iyi yansıtabilir. Bunun için yerel yönetimler, turizm müdürlükleri ve gastronomi dernekleri işletmeleri yönlendirmeli, teşvik ve destek programları geliştirmelidir.

Eğitim programları: Şefler, işletme yöneticileri ve restoran personeli, coğrafi işaretli ürünlerin hazırlanması, sunumu ve hikâyeleştirilmesi konusunda eğitimlerden geçirilmeli, bu sayede gastronomi turizmi açısından farkındalık arttırılmalıdır.

Yerel etkinliklerin düzenlenmesi: Ordu'da gerçekleştirilecek gastronomi festivalleri, yerel üreticilerin ve restoranların iş birliğiyle geliştirilmeli, coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımı ve yaygınlaşması sağlanmalıdır.

Pazarlama stratejileri: Coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerinde temsilinin arttırılması amacıyla, dijital platformlar, turistik yayınlar ve gastronomi influencer'larından faydalanılarak ulusal ve uluslararası tanıtım yapılmalıdır.

Sonuç olarak, Ordu'nun zengin gastronomi mirasının restoran menülerinde yaygın şekilde temsil edilmesi, şehrin kültürel kimliği, yerel ekonomisi ve gastronomi turizmi için kritik bir öneme sahiptir. Coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımı ve yaygınlaştırılması yönünde atılacak adımlar, Ordu'yu gastronomi turizminde tercih edilen bir destinasyon haline getirmeye katkı sunacaktır.

Kaynakça

Avrupa Komisyonu. (2020). ***Geographical indications*****. https://ec.europa.eu**

Dünya Gıda Seyahati Derneği. (2024). ***Global Food Tourism Trends Report 2024*****. https://worldfoodtravel.org**

Kilis Yemekleri. (2023). ***Kilis mutfağının menülerdeki yeri üzerine araştırma raporu*****. Kilis Kültür Müdürlüğü Yayınları.**

Ordu Ticaret ve Sanayi Odası. (2021). ***Akkuş Şeker Fasulyesi ve Coğrafi İşaretin Ekonomik Etkisi Raporu*****. Ordu: OTSO Yayınları.**

Richards, G. (2002). Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption? In A. Hjalager & G. Richards (Eds.), ***Tourism and gastronomy*** **(pp. 3–20). London: Routledge.**

Türk Patent ve Marka Kurumu. (2023). ***Coğrafi işaretler veritabanı.*** **https://www.turkpatent.gov.tr**

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/0ad9a653-53c1-4c18-bc60-71029eb66167.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/12645bd7-dc62-4b1e-b07f-2fe44828f59c.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/127654f3-eab9-4d0f-992d-ce2b18776e62.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/156.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/37bae9e6-f873-488d-a061-17e65c3b364d.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/6c3b891a-4bbf-4ee5-962b-aa764c5bedbd.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/7a45c25b-ba48-4a18-b44e-47a9a5538223.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/80035b6b-430b-4c34-bb85-00ea54b83a7d.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/89b6e729-95d4-47f0-8431-f0eedfd56483.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/ad37df6d-661e-485b-98e1-36dfeed51b31.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/bc5c85ea-d102-4f8a-ad51-1607a87e202b.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/c23ff970-cdb2-408c-96de-7a9e3f44063e.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/d5293f91-0990-4d18-b31d-506837017530.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f12975b0-eb9a-4f88-9cf6-ef8094833222.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f751c027-66eb-4869-8f2f-88e3fa8118d1.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/fca8b87a-0338-41d8-a104-629fed126f99.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/fea3e4f7-cce0-47bc-920c-690d904f787d.pdf

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/ee9e9c20-4a67-44bc-8468-a13a2a3eecc4.pdf

Türk Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Türkiye tarımsal ürün raporu*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları.

UNESCO. (2017). *Creative Cities of Gastronomy*. https://en.unesco.org/creative-cities/

UNWTO. (2022). *Global Report on Food Tourism*. https://www.unwto.org

Yılmaz, M. (2019). Bayburt yöresel mutfağının restoran menülerindeki temsili üzerine bir araştırma. *Anadolu Gastronomi Dergisi*, 2(1), 45–58.

Yılmaz, M., & Ük, B. (2021). Restoranlarda coğrafi işaretli ürünlerin kullanım düzeyi: Türkiye geneli üzerine bir değerlendirme. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(3), 211–230.

Yüncü, M. (2010). Turizm ve yöresel mutfaklar ilişkisi. *Gastronomi ve Turizm Dergisi*, 4(2), 90–101.

TRABZON'DA BİR GASTRONOMİ ETKİNLİĞİ "AKÇAABAT OT FESTİVALİ"

Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
mehmetakifsenn@gmail.com – 0000-0002-2987-8074

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
bakkalogluzeynep@gmail.com – 0000-0002-8250-8478

ÖZET

Bir yörenin gastronomi kültürünü tanıtmak amacıyla farklı etkinlikler planlanabilmektedir. Bu etkinliklerden bir tanesi de festivallerdir. Gastronomi temalı festivaller, kentlerin mutfak kültürünü tanıtmak bakımından önemli görevler üstlenmektedirler. 2025 yılı Mayıs ayında Trabzon'un Akçaabat ilçesinde gerçekleştirilen "Akçaabat Ot Festivali" özelde Akçaabat ilçesinin genelde ise Trabzon ilinin mutfak kültürünü geniş kesimlere duyurmak amacıyla ortaya çıkartılmış bir festival olmuştur. Çalışma, 17 Mayıs 2025 tarihinde Trabzon'un Akçaabat ilçesinde birincisi düzenlenen "Akçaabat Ot Festivali"nin gastronomi turizmindeki yerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla belirtilen tarihte Akçaabat ilçesinde festivale katılım sağlanmış, bu festivalde halkın festivale karşı tutumunu belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat ve gözlem teknikleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre festivalde Akçaabat'ta ikamet eden 15 kadının yaptığı ve yörede yetişen otların kullanıldığı bir yemek yarışması yapılmıştır. Yapılan yarışmada "fındık yaprağı sarması" adlı yemek birinci olmuştur. Trabzon Gastronomi Derneği tarafından yöresel yabani otların kullanıldığı füzyon mutfak reçeteleri halkın beğenisine sunulmuştur. Akçaabatlı kadınların köylerden toplamış oldukları yenilebilir yabani otlar ve yine ilçede yetişen yabani otların fotoğraflarından hazırlanan fotoğraflar misafirlere sergilenmiştir. Akçaabat Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü tarafından hazırlanan yöresel lezzetler konuklara ikram edilmiştir. Ulusal basın mensuplarının yoğun ilgi gösterdiği festival, televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde yer almıştır. Katılımcılar, festivalin ilçelerine ait yenilebilir otların tanıtımından duydukları memnuniyeti dile getirerek festivalin bir günden fazla sürmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Festivalin, Akçaabat'ın gastronomi turizmi bağlamında tanıtılmasında önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akçaabat ot festivali, gastronomi turizmi, Trabzon

A GASTRONOMY EVENT IN TRABZON "AKÇAABAT HERB FESTIVAL"

ABSTRACT

Different activities can be planned to promote the gastronomy culture of a region. One of these events is festivals. Gastronomy-themed festivals undertake important tasks in terms of promoting the culinary culture of cities. The 'Akçaabat Herb Festival' held in Akçaabat district of Trabzon in May 2025 has been a festival created to announce the culinary culture of Akçaabat district in particular and Trabzon province in general. The study was conducted to reveal the place of the 'Akçaabat Herb Festival', which was held for the first time in Akçaabat district of Trabzon on 17 May 2025, in gastronomy tourism. For this purpose, the festival was attended in Akçaabat district on the specified date, and data were obtained using in-depth interview and observation techniques from qualitative research methods in order to determine the attitude of the people towards the festival. According to the data obtained, a cooking competition was held at the festival, which was made by 15 women residing in Akçaabat and using herbs grown in the region. In the competition, the dish named 'hazelnut leaf wrap' came first. Fusion cuisine recipes using local wild herbs were presented to the public by Trabzon Gastronomy Association. Edible wild herbs collected by Akçaabat women from the villages and photographs prepared from the photographs of wild herbs growing in the district were exhibited to the guests. Local delicacies prepared by Akçaabat Public Education Centre Directorate were served to the guests. The festival, which attracted the attention of national press members, was featured in the main news bulletins of television channels. The participants expressed their satisfaction with the promotion of the edible herbs of their districts and stated that the festival should last more than one day. It was determined that the festival has an important effect on the promotion of Akçaabat in the context of gastronomy tourism.

Keywords: Akçaabat herb festival, gastronomy tourism, Trabzon.

GİRİŞ

Festivaller, herkes tarafından düzenlenebilen, bir tema etrafında şekillenen periyodik etkinliklerdir. Bir bölgenin sembol bir ürünü için ve her yıl aynı dönemde yapılan festivaller, gastronomi turizmi için önem arz etmektedir (Pirnar, Kurtural ve Tutuncuoğlu, 2019).

Gastronomi festivalleri, bir bölgenin mutfağına ait bir unsurun tanıtılması amacıyla yapılmaktadır. Bu tanıtımların temel amacı da yöreye turizm sebebiyle ekonomik katkı sağlanmasıdır. Gastronomi festivallerinin kısa vadede faydası otel, kafe, restoran gibi anlık satış yapan işletmelere ekonomik katkı sağlaması olabildiği gibi uzun vadede katkısı ise bölgenin mutfak kültürünün tanıtılması, yöreye gastronomi turları düzenlenmesi, üretilen yerel ürünün şehir dışına pazarlanması ile bölgenin ekonomik gelişmişliğine katkı sağlanmasıdır (Büyükşalvarcı ve Akkaya, 2018; İrigüler ve Özdoğan, 2017).

Akçaabat ilçesi, eski ismiyle Pulathane batısında Çarşıbaşı ve Vakfıkebir, güneyinde Düzköy ve Maçka, doğusunda ise merkez ilçe olan Ortahisar ilçeleri, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrili bir Trabzon ilçesidir (web 1, 2025).

Görsel 1. Trabzon ili haritası (web 2)

Binlerce yıllık bir tarihi geçmişi olan Akçaabat, iklim koşullarının vermiş olduğu etki sebebiyle zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Kuzeyden Karadeniz'in yükselen nemi Akçaabat'ın sırtını yasladığı dağları aşamayınca, nem yağmur olarak ilçeye 12 ay boyunca düşmektedir. Bu durum yeşil bitki örtüsü kaynaklı mutfak çeşitliliğine yol açmaktadır. Bu mutfak çeşitliliğinin önemli bir unsuru da kendiliğinden yetişen yabani otlardır. İlçede yetişen ve sıklıkla yemek yapımında kullanılan yabani otlardan bazıları; ısırgan otu, kaldirik (tomara), zimilanga (diken ucu), sirken, hoşkıran, baldıran, evelik, lahnitza, hindiba, karga soğanı, kaz ayağı şeklinde sıralanabilir (Şen, 2024).

Çalışmada geniş bir mutfak kültürüne sahip olan Akçaabat'ın mutfakta kullanılabilir yabani otlarını tanıtmak amacıyla düzenlenen 1. Akçaabat Ot Festivali'nin gastronomi turizmi bakımından değerlendirile bilirliğinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

2025 yılı Mayıs ayında Trabzon'un Akçaabat ilçesinde gerçekleştirilen "Akçaabat Ot Festivali" özelde Akçaabat ilçesinin genelde ise Trabzon ilinin mutfak kültürünü geniş kesimlere duyurmak amacıyla ortaya çıkartılmış bir festival olmuştur. Çalışma, 17 Mayıs 2025 tarihinde Trabzon'un Akçaabat ilçesinde birincisi düzenlenen "Akçaabat Ot Festivali"nin gastronomi turizminde ki yerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla belirtilen tarihte Akçaabat ilçesinde festivale katılım sağlanmış, bu festivalde halkın festivale karşı tutumunu belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat ve gözlem teknikleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi yöresel ve geleneksel mutfak unsurlarının araştırılmasında ve bunların incelenmesinde çokça tercih edilen bir yöntemdir (Yerli vd., 2018).Derinlemesine mülakat tekniği 10 kişi ile yapılmıştır.

3. BULGULAR

Festival kapsamında yapılan gözlemlerde ot festivalinin açılış konuşmaları ile başladığı tespit edilmiştir. Konuşmalar, Akçaabat Belediye Başkanı Osman Nuri Ekim ve Trabzon Büyükşehir

Belediyesi Başkan Vekili Ahmet Yüksel Gülay tarafından yapılmıştır. Akçaabatta yapılan ilk festivalin önemine değinilen bu konuşmalarda, önümüzdeki yıllarda bu festivalin sürdürülebirliğinin sağlanması için gerekli çalışmaların yapılacağı aktarılmıştır. Daha sonra Trabzon mutfağı üzerine çalışmaları olan Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi Doç Dr Mehmet Akif ŞEN, Akçaabat mutfak kültürü üzerine bir sunum gerçekleştirerek festivalin önemini ortaya koymuştur.

Görsel 2. Kortej yürüyüşü (web,3)

Konuşmaların ardından Doç Dr Mehmet Akif ŞEN'in Akçaabat'ın yabani otlarının tanıtıldığı fotoğraf sergisi ve Akçaabatlı kadınların toplamış oldukları yabani otların bulunduğu alan ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmiştir. Akçaabat Halk Eğitim Merkezi, Trabzon Gastronomi Derneği, Akçaabatta yer alan Akçaabat Köftesi üreticilerinin standlarında halka yerel ürünlerin ikramı yapılmıştır.

Görsel 3. Ot sergisi (web,3)

Görsel 4. Ot fotoğrafları sergisi (Mehmet Akif Şen)

Festivalin en önemli unsurlarından bir tanesi de yemek yarışması olmuştur. Ana teması Akçaabat'ta yetişen otların kullanıldığı bu yarışmada 15 finalist yer almıştır. Alanında uzman akademisyen ve şeflerin yer aldığı yarışmada sonuç şu şekilde olmuştur;

Çizelge 1. Ot Yemekleri Yarışması Sıralama Sonucu

Sıralama	Yarışmacının Adı Soyadı	Yemeğin Adı
1	Suna KARATAŞ	Fındık Yaprağı Sarması
2	Fatma KÖŞELİ	Tösmen Yaprağında Ligarba Soslu Somara Sarması
3	Nur Banu ÇITLAK	Annem Sarması (Börek)
4	Nisanur GAYRETLİ	Otluk Tavası
5	Emine CİVELEK	Pazı Kavurma Yatağında Keşkek
6	Meryem YILMAZ	Saranbula
7	Ayşegül URHAN	Lahana Yemeği
8	Ceyda BİLGİN	Pazı Tavası
9	Emine BAYRAM	Diken Ucu Salatası
10	Ferihan Kuvvet BAYRAM	Baldıran Çorbası
11	Hanım ODABAŞ	Koradiza
12	Neslihan KARAKAŞ	Çalkama Böreği
13	Seda DEMİREL	Tirşik Çorbası
14	Sümeyye MUMCU	Yarmalı Lahana Sarması
15	Zeynep SEİS	Pazılı İçli Pide

Görsel 5. Fındık yaprağı sarması (Web,3)

Yapılan derinlemesine mülakat çalışmasına festival alanında bulunan toplam 10 kişi katılmıştır. Katılan kişilerin demografik özellikleri çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
K1	Kadın	27	Doktora	Akademisyen
K2	Kadın	20	Lisans	Öğrenci
K3	Kadın	47	Ortaokul	Ev Hanımı
K4	Kadın	40	Lisans	Öğretmen
K5	Kadın	48	Lisans	Öğretmen
K6	Kadın	42	Lise	Ev Hanımı
K7	Erkek	62	Lisans	Memur
K8	Erkek	37	Lisans	Akademisyen
K9	Erkek	51	Lise	Serbest Meslek
K10	Erkek	48	Lise	Serbest Meslek

Verileri elde ettiğimiz katılımcıların altı tanesi kadın olup, dört tanesi erkektir. Yaşları 20 ile 62 arasında olan katılımcılardan elde edilmiş bulgular şu şekildedir;

K1, K8: *Bu festivali Trabzon'un gastronomi turizminden pay alması bakımından çok değerli görüyorum. Trabzon'da Gastronomi turizmiyle alakalı yeterince çalışma yapıldığını düşünmüyorum. Bu sebeple bu tarz festivallerin özelde Akçaabat'a genelde ise Trabzon'a ekonomik katkı sağlayacağını düşünmekteyim.*
K2, K3, K6**:** *Şehrimizin mutfak kültürünün tanıtılması bakımından değerli bir etkinlik olduğunu gördüm. Evde yaptığımız yemeklerin başka kültürler tarafından tanınması önemli. Katkı sağlayanlara teşekkür ediyorum.*
K4,K5: *Halk mutfağıyla ve özellikle de yabani otların tanıtılması bakımından çok önemli bir etkinlik bu.*
K7, K9, K10: *Geçmişten geleceğe bir köprü olması ve kültürümüz için önemli çalışma*

K1……..K10: *Burada kalmamalı, gelecek yıl ve sonrasında devam ederek gelenekselleşmeli*

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Trabzon'un Akçaabat ilçesinde 17 Mayıs 2025 tarihinde düzenlenen "Akçaabat Ot Festivali", ilçenin mutfak kültürünü tanıtmak adına önemli bir etkinlik olarak gerçekleştirildi. Mutfak kültüründe yer alan yabani otların tanıtıldığı bu etkinlikte Akçaabat ilçesinde oturan kadınlar tarafından yapılan ve yine ilçede yetişen yabani otların kullanıldığı yemekler arasında düzenlenen yarışmada birinci "fındık yaprağı sarması" oldu.

Trabzon'da yabani ot ile ilgili ilk defa yapılan bir gastronomi festivali olması, bu etkinliğin önemini öne çıkarmaktadır. Şehrin özellikle mutfak kültürü bakımından tanıtılmasında önemli bir yer edinen bu etkinliğin, turizmin 12 aya yayılmasında faydası olacağı düşünülmektedir.

Bu yıl birincisi yapılmasına rağmen katılanların değerli gördüğü "Akçaabat Ot Festivali" belediye tarafından geleneksel hale getirilerek bir günden fazla planlanması, planlanan günlerde Akçaabat'ın kırsalına gidilerek yabani ot toplama atölyeleri gerçekleştirilmesi, akademisyenler tarafından halka açık paneller ve söyleşiler yapılarak içeriğinin arttırılması gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Büyükşalvarcı, A. & Akkaya, A. (2018). The evaluation of gastronomy festivals as events tourism. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 67, 452-467.

Erciyas, N. ve Yılmaz, İ. (2021). Gastronomi Turizminin Gelişiminde Gastronomi Festivalleri ve Türkiye'deki Mevcut Durum, ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi, 1 (1), ss. 91-108.

İrigüler, F., Özdoğan, O.N. (2017). Food festivals as a gastronomic event and attendees motivations: the case of international Urla Artichoke Festival, İzmir.

Pirnar, I., Kurtural, S. & Tutuncuoğlu, M. (2019). Festivals and destination marketing: An Application from Izmir City. Journal of Tourism. Heritage & Services Marketing, 5 (1), 9-14.

Şen, M.A. (2024). Gelenekten Geleceğe Trabzon Mutfağı: Kültürel Değerler – Geleneksel Lezzetler, Trabzon Kitaplığı. Trabzon, 2024.

Yerli, Y., Şen, A. ve Özbay, M. (2018). Dolaz Peyniri Üzerine Nitel Bir Araştırma: Yalvaç Örneği, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(Ek.1), s. 630-636.

Web, 1 (2025). https://www.milliyet.com.tr/egitim/haritalar/trabzon-haritasi-trabzon-ilceleri-nelerdir-trabzon-ilinin-nufusu-kactir-kac-ilcesi-vardir-6306575. Erişim Tarihi: 15.06.2025

Web, 2 (2025). https://www.akcaabat.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=9, Erişim Tarihi: 15.06.2025
Web, 3 (2025). https://akcaabat.bel.tr/haber-detay.aspx?id=2419, Erişim Tarihi: 15.06.2025

KARADENİZ GELENEKSEL MUTFAK EKİPMANI GUDAL/KUDAL'IN BİLİNİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAKKALOĞLU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
bakkalogluzeynep@gmail.com – 0000-0002-8250-8478

Doç. Dr. Mehmet Akif ŞEN
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
mehmetakifsenn@gmail.com – 0000-0002-2987-8074

ÖZET

Mutfak bir bölgenin veya yörenin kültürel ögelerini simgeleyen kavramlar içerisinde yer almaktadır. Mutfak yalnızca pişirilen yemeklerle değil hiyerarşisi, ekipmanları, sofra adabı gibi unsurlarla kültürel bir zenginliği barındırmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde kullanılan geleneksel ekipmanlardan biri olan "gudal/kudal" bu zenginliğe örnek teşkil etmektedir. Yalızca yöre insanı tarafından bilinen ve kullanılan bu ekipman yöreye ait bir çok yemeğin yapımında kullanılmaktadır. Yapılan bu çalışma ise Karadeniz Bölgesi'ne özgü geleneksel bir mutfak ekipmanı olan gudal/kudal'ın günümüzdeki bilinirliğini ve kültürel yaşamdaki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize illerinde halk arasında kullanılan bu ahşap mutfak aracının, geçmişte çırpma ve ezme gibi işlevlerde yoğun biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak modern mutfak teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte kullanım sıklığı azalmış, bilinirliği ise giderek zayıflamıştır. Araştırma kapsamında Trabzon'lu farklı yaş gruplarından gönüllü olarak katılan 10 kişi ile görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Bireylere nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak çalışma uygulanmış ve geleneksel bilgi aktarımı ve yerel kültürel hafıza ekseninde gudal/kudal'ın bilinilirliği analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, genç kuşakların bu aracı büyük oranda bilmelerine nazaran kullanmadığını, ancak yaşlı bireyler için nostaljik ve kimliksel bir değer taşıdığını ve aktif olarak geleneksel yemeklerin yapımında kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı yerel mutfak ve gastronomi etkinliklerinde tanıtım amacıyla yeniden kullanıldığı da gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, unutulmaya yüz tutmuş geleneksel mutfak araçlarının kültürel miras olarak korunması, sürdürülebilir gastronomiye katkısı ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi turizmi, Trabzon, mutfak ekipmanları, karalahana çorbası.

ASSESSMENT OF BLACK SEA TRADITIONAL HOUSEHOLD KITCHEN EQUIPMENT "GUDAL/KUDAL"

ABSTRACT

Kitchen is among the concepts that symbolise the cultural elements of a region or locality. The kitchen harbours a cultural richness not only with the dishes cooked but also with elements such as hierarchy, equipment, table manners. The 'gudal/kudal', one of the traditional equipment used in kitchens in the Black Sea Region, is an example of this richness. This equipment, which is known and used only by local people, is used in the production of many local dishes. This study aims to examine the current awareness of gudal/kudal, a traditional kitchen equipment specific to the Black Sea Region, and its place in cultural life. It is known that this wooden kitchen tool, which is used especially in Ordu, Giresun, Trabzon and Rize provinces, was used intensively in functions such as whisking and crushing in the past. However, with the spread of modern kitchen technologies, the frequency of use has decreased and its awareness has gradually weakened. Within the scope of the research, data were collected by interviewing 10 people from Trabzon from different age groups who participated voluntarily. The study was applied to individuals using the interview technique, one of the qualitative research methods, and the awareness of gudal / kudal was analysed on the axis of traditional knowledge transfer and local cultural memory. The findings reveal that the younger generations do not use this tool, although they know it to a great extent, but it has a nostalgic and identity value for older individuals and is actively used in the production of traditional dishes. It has also been observed that it is reused for promotional purposes in some local cuisine and gastronomy events. In this context, the study emphasises the necessity of protecting forgotten traditional kitchen tools as cultural heritage, contributing to sustainable gastronomy and evaluating them within the scope of gastronomy tourism.

Keywords: Gastronomy tourism, Trabzon, household kitchen equipment, galega kale soup.

1. GİRİŞ

Mutfak kültürü, insanlık var olduğundan bugüne her toplumda yer alan bir kavramdır. Bu kültür topluluklar arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar gösterebilmektedir. Mutfak kültürü, temel olarak insanların beslenmesi üzerine kurgulanmış olup yiyecek ve içecek arın hazırlanması, pişirilmesi, uzun süreli muhafazasının sağlanması ve tüketilmesi sürecini içerisinde barındırmaktadır. Ancak bunlarla birlikte mutfak mekânları, kullanılan alet ve ekipmanlar ve yemek-içme geleneği zamanla bu kültürü oluşturan öğeler arasında yer almıştır [1].

Türk mutfağı, eşine az rastlanır bir zenginliğe sahiptir. Sınırlı içerisinde yer alan yedi coğrafi bölgenin kendine özgü zenginlikleri mutfak kültürlerine de yansımıştır. Bu bölgelerden biri olan Karadeniz bölgesi de mutfak kültürü açısından farklı ve zengin bir yapıya sahiptir. Bölgede yetişen başlıca çay, fındık, mısır, karalahana, fasulye ve patates gibi tarımsal ürünler mutfağın

temel hammaddeleri olarak yemeklerin yapımında kullanılmaktadır. Bununla birlikte yemeklerin hazırlanmasında kullanılan ekipmanlar da yöreye özgüdür. Trabzon bitki örtüsü bakımından ormanlık bir araziye sahip olması nedeni ile mutfaklarda ahşap materyal kullanımı çok yaygındır. Bununla birlikte Trabzon'da bulunan bakır yataklarının fazlalığı, bu bakırın işlenmesini ve bakır mutfak ekipmanlarının mutfaklarda kullanımını arttırmıştır [2].

Geleneksel mutfak ekipmanları, özellikle taş, toprak, ahşap ve bakır gibi doğal malzemelerle üretilen bu araçlar, doğayla uyumlu bir yaşam tarzının temsilcisi olmuştur. Modern plastik ve endüstriyel üretim malzemelerine göre daha uzun ömürlü olan bu ekipmanlar, atık üretimini azaltarak çevresel etkileri minimumda tutması açısından önemlidir.

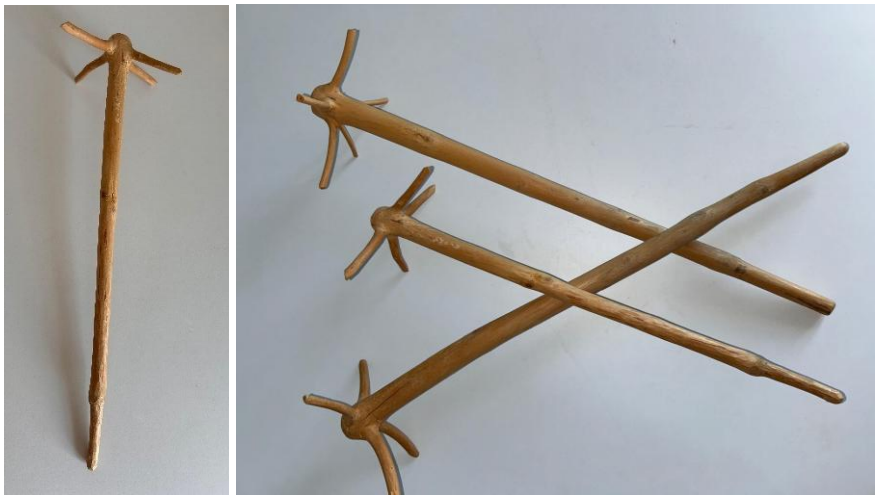
Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, geleneksel mutfak gereçlerinin üretim süreçleri de enerji tüketimi ve karbon salımı bakımından daha düşük seviyelerdedir. Örneğin, el yapımı bir bakır tencerenin üretimi, seri üretim metal tencerelere göre hem daha az enerji gerektirir hem de yerel zanaatkârların ekonomik olarak desteklenmesini sağlamaktadır. Böylece, sadece çevresel değil aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik de desteklenmiş olur.

Ayrıca, geleneksel ekipmanlar kullanım ömrü sona erdiğinde bile doğaya zarar vermez; çoğu zaman geri dönüştürülebilir ya da doğada çözünebilecek niteliktedir. Ahşap kaşıklar, toprak güveçler ya da taş ocaklar gibi ürünler, biyolojik olarak parçalanabilir özellikleri sayesinde ekosisteme entegre olabilirler. Bu yönüyle geleneksel mutfak kültürüne ait araçların yeniden değerlenmesi, hem çevresel farkındalık hem de kültürel mirasın korunması açısından büyük önem taşımaktadır [3] .

Bu çalışma ile de Karadeniz yöresel mutfak ekipmanları içerisinde yer alan gudal/kudal'ın günümüzdeki bilinirliğini ve kültürel yaşamdaki yeri incelenecektir. Bu sayede unutulmaya yüz tutmuş geleneksel mutfak ekipmanlarının kültürel miras olarak korunması, sürdürülebilir gastronomiye katkısı ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir.

2. GUDAL /KUDAL

Günümüzde geleneksel çırpma aleti olarak kullanılan gudal veya diğer adıyla kudal kelime anlamı çok eskilere dayanmaktadır. Gudalın nerede, ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de epistemolojik olarak çok eski bir kullanımı olduğu söylenebilmektedir. "Gudal'' kelimesinin çağdaş Türk lehçelerinde dünür anlamındaki ''guda'' sözcüğünden türediği düşünülmektedir. Burada üstlendiği anlam ise toplumsal elçilik ve aracılık rolüdür. Buradan yola çıkıldığında iki aileyi birbirine karıştırarak yeni bir aile oluşmasını sağlayan bu kavram yemekler için kullanıldığında da iki gıdanın birbirine karışarak yeni bir yemek çeşidinin oluşumunu sağlamaktadır. Bölgedeki bazı yerleşimlerde de "firfilika" veya "fdorodi" adıyla da bilinmektedir [4,5].

Görsel 1. Gudal, 2025 (Görsel yazar arşivindendir.)

Gudal bölgede sıkça rastlanan çam ağaçlarının tepe veya dallı kısımlarının birleştiği yerden yapılan ahşap bir çırpma aletidir. Eskiden metal çırpıcılar, blender ve mikser gibi elektrikli çırpma aletlerinin olmadığı dönemde bu işlev için gudaldan faydalanılmaktadır. Gudal uzun sap kısmının iki elin (ayası birbirine bakacak şekilde) arasına alınarak elleri ileri geri hareket ettirmek sureti ile kullanılmaktadır. Geleneksel olarak yapılan bir çok yemeğin yapımında kullanılan bu alet özellikle karalahana çorbası, ayran, kuymak, lapa gibi yemeklerin yapımında vazgeçilmez bir mutfak gerecidir.

3. YÖNTEM

Araştırma 2025 yılı içerisinde Trabzonlu farklı yaş gruplarından gönüllü olarak katılan 10 kişi ile görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Katılımcılara yöneltilecek sorular oluşturulurken literatürdeki kaynaklardan yararlanılmıştır [3]. Bunun sonucunda yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden belirlenen konuya yönelik derinlemesine bilgi sahibi olmak amacıyla bir veya birden fazla kişi ile sözel iletişim tekniklerinin kullanıldığı görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır [6].

Verilerin kayıt altına alınması ses kaydı ve yazılı olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait bilgilerin korunması adına katılımcılar K1'den K10'a kadar adlandırılarak kodlama yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak derlenmiş ve katılımcılardan alınan cevaplar bu şekilde analiz edilmiştir [7].

Gudalın bilinirliğine yönelik görüşme soruları demografik bilgilerin tespitine yönelik ve ekipman bilgisine yönelik olarak iki sınıf altında toplanmıştır. Demografi sorular içerisinde yaş, cinsiyet ve memleket soruları yer almaktadır. Gudalın bilinilirliğine ait sorularda ise; Gudal nedir?, Tarihi hakkında ne söyleyebilirsiniz, Gudal nasıl elde edilmektedir?, kullandınız mı?, Nasıl kullanılmaktadır?, Ne sıklıkta kullanırsınız?, Mutfakta hangi amaçla kullanılmaktadır?, Kullanımına yönelik zorluklar nelerdir?, Gudal ile yaptığınız yemekler nelerdir?, Gudal kullanımı ürüne hangi özellikleri katmaktadır?, Gudal kullanımını yeni nesillere öğretiyor musunuz? Gudal kullandığını bildiğiniz başka bölge veya yöre var mıdır?, şeklinde sorular hazırlanmış olup katılımcılara yöneltilmiştir.

4. BULGULAR

Karadeniz bölgesine özgü geleneksel bir mutfak ekipmanı olan gudal/kudal'ın günümüzdeki bilinirliğini ve kültürel yaşamdaki yerini incelemeyi amaçlamayan bu çalışmaya katılım sağlayan bireylere yönelik demografik bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı, en büyük yaş olarak 74 görülmekte ve en küçük yaş ise 25 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların ağırlıklı olarak kadın olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılım sağlayanların memleketlerinin Trabzon'un Araklı, Arsin, Çaykara, Of ve Sürmene olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı kodu	Cinsiyet	Yaş	Memleket
K1	Kadın	57	Çaykara
K2	Erkek	74	Of
K3	Erkek	25	Of
K4	Kadın	47	Çaykara
K5	Kadın	27	Of
K6	Kadın	29	Araklı
K7	Kadın	55	Araklı
K8	Kadın	34	Sürmene
K9	Kadın	33	Sürmene
K10	Kadın	26	Arsin

Katılımcıların gudalın bilinilirliğine dair sorulara verdikleri cevapların yanıtları incelendiğinde ise gudal herkes tarafından bilinirken kullanan katılımcıların oranı %80'de kalmıştır. Kullanmayan katılımcılar incelendiğinde ise (K8, K10) yaşlarının küçük olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamı gudalın tarihi veya ortaya çıkışı hakkında bir bilgi sahibi değilken, çam ağacından yapılan bir materyal olduğunu bilmektedir. Yine bazı katılımcılardan (K1, K2, K4) alınan bilgiye göre bölgede kara çam adı verilen çam ağacının kafası (en tepe noktası) birbirine simetrik sayılabilecek en az 4- 5 dal içerecek şekilde kesilerek elde edilmektedir. Kesilen bu parçanın dış kabukları ve yaprakları soyulduktan sonra gudal hazır hale gelmektedir. Buradaki bir diğer ince nokta ise gudal yapılacak dal sapının kalın ve ince olmasıdır. Eğer kalın gövdeli ve dallı bir gudal var ise bu daha kalın kıvamlı yemeklerde kullanmak için uygundur. Daha ince gövdeli ve dallı bir gudal ise ayran gibi daha ince kıvamlı karışımlar için kullanılmaktadır (K1). Gudal yapımı kimi katılımcılar için çam katli olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni tepesi kesilen çam ağacının artık boyunun uzayamamasıdır. Kimi katılımcılar ise gudal yapımı için, hâlihazırda kesilmiş çam ağaçlarını kullanmaktadırlar.

Gudal kullanımı tüm katılımcılar tarafından bilinmekle birlikte en çok çorba yapımında kullanıldığı bildirilmiştir. Karalahana çorbası ürünün en çok kullanıldığı yemektir. Bunun nedeni çorbanın içerisine giren fasulyelerin blender gibi aletler kullanıldığında ezilerek çorbada hoş görünmemesidir (K9). Bu geleneksel yemeğe yapılan bir saygısızlık olarak atfedildiğinden çorba gudal ile çırpılarak inceltilmektedir. Bununla birlikte yöreye özgü balkabağından yapılan

sütlü kabak çorbası, mısır ununun suya vurulması ile yapılan lapa yemeği, mercimek çorbası, ayran ve kuymak yemekler de gudal kullanılarak hazırlanmaktadır.

Katılımcıların gudalın bilinilirliğine dair sorulara verdikleri cevapların yanıtları incelendiğinde ise gudal herkes tarafından bilinirken kullanan katılımcıların oranı %80'de kalmıştır. Kullanmayan katılımcılar incelendiğinde ise (K8, K10) yaşlarının küçük olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamı gudalın tarihi veya ortaya çıkışı hakkında bir bilgi sahibi değilken, çam ağacından yapılan bir materyal olduğunu bilmektedir. Yine bazı katılımcılardan (K1, K2, K4) alınan bilgiye göre bölgede kara çam adı verilen çam ağacının kafası (en tepe noktası) birbirine simetrik sayılabilecek en az 4- 5 dal içerecek şekilde kesilerek elde edilmektedir. Kesilen bu parçanın dış kabukları ve yaprakları soyulduktan sonra gudal hazır hale gelmektedir. Buradaki bir diğer ince nokta ise gudal yapılacak dal sapının kalın ve ince olmasıdır. Eğer kalın gövdeli ve dallı bir gudal var ise bu daha kalın kıvamlı yemeklerde kullanmak için uygundur. Daha ince gövdeli ve dallı bir gudal ise ayran gibi daha ince kıvamlı karışımlar için kullanılmaktadır (K1). Gudal yapımı kimi katılımcılar için çam katli olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni tepesi kesilen çam ağacının artık boyunun uzayamamasıdır. Kimi katılımcılar ise gudal yapımı için, hâlihazırda kesilmiş çam ağaçlarını kullanmaktadırlar.

Gudal kullanımı tüm katılımcılar tarafından bilinmekle birlikte en çok çorba yapımında kullanıldığı bildirilmiştir. Karalahana çorbası ürünün en çok kullanıldığı yemektir. Bunun nedeni çorbanın içerisine giren fasulyelerin blender gibi aletler kullanıldığında ezilerek çorbada hoş görünmemesidir (K9). Bu geleneksel yemeğe yapılan bir saygısızlık olarak atfedildiğinden çorba gudal ile çırpılarak inceltilmektedir. Bununla birlikte yöreye özgü balkabağından yapılan sütlü kabak çorbası, mısır ununun suya vurulması ile yapılan lapa yemeği, mercimek çorbası, ayran ve kuymak yemekler de gudal kullanılarak hazırlanmaktadır.

Gudalın kullanımında zorluk yaşıyor musunuz sorusuna verilen yanıtlarda ise yönelik yöneltilen sorularda ise zorluk olarak kuvvet harcanması gerektiğini ve ahşap materyal olduğu için gıda güvenliği ve hijyeni açısından sağlıklı olmadığı dile getirilmiştir (K5, K6). Hijyen açısından geleneksel ekipmanların kullanılmama durumu diğer çalışmalarda da karşılaşılan sorunlardan bir tanesidir [3]. Bir diğer katılımcı ise kullanılan kaplara sığmama gibi sorunlardan bahsetmiştir. Küçük kaplarda çalışılması zor bir ekipman olduğu için bu durum blenderın daha fazla tercih edilmesine neden olmaktadır (K1). Bunun yanı sıra diğer katılımcılar ise temizlenmesinin çok pratik olduğunu, kimyasal bir madde içermediği için daha sağlıklı olduğu ve elektrik kesildiğinde veya prize uzak noktalarda da ekipmanı kullanabilmelerinin fayda sağladığını ifade etmektedirler (K2, K4, K7, K9, K10).

"Gudal kullanımının yemeklere hangi özellikleri katmaktadır" sorusuna katılımcıların vermiş oldukları cevaplar büyük çoğunlukla yemeğin lezzetine etkili olduğu yönündedir. Ancak K5, K6 ve K8 nolu katılımcılara göre yemeğin lezzetine katkısı bulunmamaktadır. K5 katılımcısına göre lezzetli olarak ifade edilen kavramın ürünlerin parçalanması ile değişen boyutlarının lezzet imajı olarak adlandırılmasından kaynaklandığıdır.

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soru ise "gudal kullanımını yeni nesillere öğretiyor musunuz?" dur. Soruya tüm katılımcılar evet cevabı vermiştir. Bununla beraber "Gudal kullandığını bildiğiniz başka bölge veya yöre var mıdır?" sorusuna da tüm katılımcılar Karadeniz bölgesi dışında bu ekipmana rastlamadıklarını dile getirmişlerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Karadeniz mutfak kültürüne ait bir ekipman olarak kabul edilen gudalın bilinilirliğinin ölçümlenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacı ile bu çalışma yürütülmüştür. Gudal kullanımı ve ortaya çıkışına dair net bir tarih bilinmemekle birlikte en az 200 yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, gudal tüm katılımcılar tarafından tanınmakta ve büyük oranda kullanılmakta olsa da, özellikle genç yaş grubunda kullanımın azaldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, geleneksel mutfak ekipmanlarının kuşaklar arası aktarımında zayıflama olabileceğine işaret etmektedir.

Katılımcıların tamamı gudalın tarihsel kökeni hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte, üretim materyali ve yapım sürecine ilişkin paylaştıkları bilgiler, ürünün yerelde halen kullanımının gerçekleştiğini ve varlığını koruduğunu göstermektedir. Ayrıca, gudalın yalnızca teknik bir ekipman olarak değil, geleneksel yemeğe saygının bir ifadesi olarak kullanıldığı; özellikle karalahana çorbası gibi kültürel yemeklerde blender gibi modern araçlara karşı bir alternatif olarak benimsendiği gözlemlenmiştir.

Gudalın kullanımına ilişkin görüşler çeşitlilik göstermekte; bazı katılımcılar fiziksel güç gerektirmesi ve hijyen açısından sınırlılıklarını dile getirirken, diğerleri doğallığı, pratikliği ve elektrik gerektirmemesi gibi avantajlarını vurgulamaktadır. Bu durum, geleneksel mutfak araçlarının modern yaşam koşulları içindeki yerini belirlemede bireysel deneyimlerin önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların tamamı gudal kullanımının yeni nesillere öğretilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu ekipmanın yalnızca Karadeniz bölgesinde bilindiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, gudalın yerel bir kültürel değer olarak taşıdığı önemi ve somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, geleneksel mutfak ekipmanlarının korunması ve tanıtılması için yerel bilgiye dayalı saha araştırmalarının sürdürülmesi ve eğitim yoluyla aktarımının desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Uzel, R. A. (2018). Geleneksel mutfak kültürü ve tarımsal ürün çeşitliliğinin, üniversite öğrencileri beslenme durumu üzerine etkisi. *Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 55(1): 37-44.

[2] Sümbüllü, Y. Z., & Yaman, E. (2023). Çambaşı Mutfak Kültüründeki Araç Gereçlerin İşlevsel Açıdan İncelenmesi. YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi, 3(2), 377-393.

[3] Cömert, M., and Kırmızıkuşak, D. (2021). Taş sacı kullanımının Bartın ili mutfak kültüründeki bilinirliliğinin incelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1121-1140.

[4] Sarıca, B. (2015). Ḳuda/Ġuda sözcüğü üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (54).

[5] Şen, M. A. (2024). Gelenekten Geleceğe Trabzon Mutfağı. Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Trabzon.

[6] Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), s. 62-80.

[7] Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), s. 323-343.

SANAT ve YARATIM KAVRAMLARININ YÜZYILLAR İÇİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ ve LARRY SHİNER'IN "SANATIN İCADI" ADLI ESERİ

***Doç. Dr. Sevra FIRINCIOĞULLARI**

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCİD: 000-0003-1052-6092

sevrafirinci@gmail.com

Özet

Bu çalışmada amaç sanat ve yaratım sözcüklerinin evrimine bakmak ve yüzyıllar içinde değişen anlamları ile birlikte insanlık tarihindeki dönüşümlerine yer vermektir. Çalışma içinde temel inceleme eseri Larry Shiner'in *Sanatın İcadı* adlı yapıtıdır. Söz konusu eserde Shiner, sanatın evrensel geçmişini, sanat sözcüğünden başlayarak (sanat tarihi içinde insanın yolculuğunu) kaleme almıştır. Sanat, özellikle sanatçının toplum içinde değişen konumu ve bir özne olarak yükselişi ile de dönemsel olarak her toplum tipinin karakteristiğine bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yüzyıllar içinde toplumsal ihtiyaçlar ve toplumun kırılma süreçlerine bağlı olarak sanat, zevk, estetik veya fayda kavramları ile özdeşleştirilen bir tanımlama içine konulmuştur. Sanat, sanatın dönüşen doğası, sanatçının bir özne olarak konumu ve toplum içinde üretimleriyle değişen varlığı söz konusu durumlara bağlı olarak biçimlenmiştir. Shinner'ın eseri bu anlamda sanat sözcüğünün yaratımla bağı ve yaratımın yüzyıllar içinde değişen anlamına da yer vermesi ve bunların dönüşümünü mercek altına alması itibariyle önemlidir. Bu bağlamda eserde hareketle bu çalışmada farklı yüzyıllar içinde sanat, sanatçı ve yaratım sözcükleri ile ilgili gerçekleşen kırılma tanıtılmıştır. Ayrıca dönüşen üretim ve yaratım algılarının insanlık tarihi içindeki serüveni de sanat tarihi içinden aktarılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sanat, sanat sosyolojisi, yaratım, edebiyat sosyolojisi

THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPTS OF ART AND CREATION THROUGH THE CENTURIES and LARRY SHINER'S "THE INVENTION OF ART"

Abstract

The aim of this study is to look at the evolution of the words art and creation and to include their changing meanings over the centuries and their transformations in human history. The main work of analysis in this study is Larry Shiner's The Invention of Art. In the work in

question, Shiner wrote about the universal history of art, starting with the word art (the journey of man in the history of art). Art has been defined in different ways depending on the changing position of the artist in society and his/her rise as a subject, as well as the characteristics of each type of society periodically. Over the centuries, depending on social needs and the breaking processes of society, art has been defined in terms of pleasure, aesthetics or utility. Art, the transforming nature of art, the position of the artist as a subject and his/her changing presence in society through his/her productions have been shaped depending on these situations. In this sense, Shinner's work is important in that it includes the connection of the word art with creation and the changing meaning of creation over the centuries and scrutinizes their transformation. In this context, based on the work, this study introduces the rupture in the words art, artist and creation in different centuries. In addition, the adventure of the transformed perceptions of production and creation in the history of humanity is also conveyed through the history of art.

Key words: Art, sociology of art, creation, sociology of literature

Sanat en genel tanımıyla, insanın hayal gücü ve yaratımının devreye girdiği bir eylem ve etkinlik olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz yaratımla birlikte duygu ve sezgilerin devreye girdiği, estetik yönü de olan özel yeteneğe bağlı bir etkinlik olduğunu söylemek mümkündür. "Tolstoy'a göre sanat, özünde sanatçı denen kişinin, belirli göstergeler aracılığıyla, yaşamış olduğu duyguları bilinçli olarak başkalarına aktarmasıdır. Başkaları da bu duygulardan etkilenir ve bunları yaşantılar" (Büyükdüvenci, 2006: 48).

Sanatın insanlığın ilk dönemlerinden beri var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla sanatı, insanın kendi tarihini biçimlendirirken yarattığı ve bu serüven içinde de insanlığın tarihini etkileyen etkili ve yaratıcı bir eylem olarak tanımlamak mümkündür. "Sanat ve sanatçı; çağlar boyunca insanın ilgi alanında olmuş, klişe tabirle mağara devrinden günümüze ve her alanda olmak üzere hiç eksilmeden etkisini sürdürmüştür. Güzel sanatlar, mimarlık, edebiyat ya da müzik dalında olsun, ortaya konan bu eserler; insanlık tarihini biçimlendirme konusunda yadsınamaz bir öneme sahiptirler" (Balkır, 2020: 31).

Shiner'ın "*Sanatın İcadı*" adlı eseri, sanatın soy kütüğünü çıkaran ve sanat etrafında kurulu bir çok kavramı ele alarak inceleyen bir niteliğe sahiptir. Shiner, yüzyıllar içinde sanat anlayışlarındaki farka ve sanatçıya yaklaşımlardaki değişime bakarak sanatın insanlık tarihinde izlerini sürer. Eserinde en çarpıcı analiz modern dönem sürecinde sanatın ve sanatçının serüvenine yer verdiği kısımda yer almaktadır. Shiner'a göre, sanat tarihine bakıldığında 18.

yüzyıl iki farklı görüşün karşı karşıya geldiği bir dönemdi. Bu dönem modern sanat ve eski sanat karşılaştırmalarının yoğun olarak gerçekleştiği bir yüzyıldı ve eleştirmenler de ikiye ayrılıyordu. Genel olarak eskiyi kabul edenler ve eski ile yeninin eşit, hatta yeni dönemin eskisinden üstün olduğunu düşünenler.

"22 Ocak 1687 günü Charles Perrault, Akademie Française'de, modern yazarların eski çağ yazarları ile eşit olduğunu ilan eden didaktik bir şiir okudu bu iddiasının kanıtlarından biri olarak da modern bilimin Aristoteles'ten üstün olduğunu zikretti ve bu arada da Homeros'a karşı bazı eleştirilerde bulundu. 'Kırk Ölümsüz' olarak anılan akademi üyelerinin çoğu duydukları karşısında kendilerini zor tutabilmişlerdi[…] Eskiler ve modernler kavgası bu şekilde başlamıştı" (Shiner, 2004: 137).

Aynı zamanda bu dönem epik dışında yeni bir edebi tür olan romanın da varlığını kabul ettirme çabalarının gerçekleştiği bir dönemdi. "Roman gibi yeni (kadınlarla özdeşleştirilen) bir tür, epik şiirin halefi olarak kabul edilecek miydi yoksa edilmeyecek miydi" (Shiner, 2004: 138).

Bilimlerin yavaşça saygınlık kazanmaya başladığı bu dönemde sanat konusunda yeni bir sınıflama ortaya çıkmaktaydı. Zira yine söz konusu dönem sanat ve bilim ayrımının dolayısıyla icat ve yaratım arasındaki çizginin netleşmediği bir dönemdi. Öyle ki; hala bu dönemde yaratım sözcüğünün son derece cesur olduğu düşünülmekteydi. 18. yüzyılda modern sanatlar hem adlandırılma hem de bağımsız olarak var olma mücadelesi verirken, belli alt dallarda varlıklarını gösterebilmek için bazı ilkelere yaslanmak durumundaydılar. Zevk ve fayda ilkelerinin karşıtlığı zeminine yerleştirilen sanatlar yüzyılın ilk dönemlerinde fayda unsuruyla, daha sonraki dönemlerde zevk unsuru ile değerlendirilmeye başlanmışlardı. Bu yüzyılın ortalarında neredeyse Batı Avrupa'nın tüm dillerine güzel sanatlar terimi yerleşmişti. Söz konusu dönemde güzel sanatların içine farklı sanatlar eklenip çıkarılsa da artık hem terim olarak dillere yerleştiği hem de belli özellikleri ile bilimsel icatlardan ayrıldığını görmek mümkündür.

"1770'li yıllara gelindiğinde […] güzel sanatlar terimi iyice yerleşmişti ama bu yeni kategori için kullanılan kıstaslar konusunda önemli görüş ayrılıkları vardı. Gerçi neredeyse daima taklit, deha, hayal gücü, zevk ve beğeni ölçütlerinin bir kombinezonuna gönderme yapılıyordu ama ölçütlerden en önemlisinin hangisi olduğu ve bunların ne anlama geldiği konusunda genellikle keskin anlaşmazlıklar vardı" (Shiner, 2004: 147).

"1770 senesinde İsviçre Yverdon'da gözden geçirilmiş rakip baskı olarak yayımlanmış olan Encylopedie, ilk tablonun kurucu kategorileri olan hafıza, akıl ve hayal gücünü, tarih, felsefe

ve sanat olarak değiştiriyordu […] Sanat genel başlığı altında üç başlık açılıyordu: "İşaretler Sanatı" (Jestler ve harfler), "Sembolik Sanatlar"(dil, gramer ve retorik) ve "Taklit Sanatları" (bu da kendi içinde ikiye ayrılıyordu: Beaux Arts ve Estetik) […] Gerek sanatçı ve zanaatçı ayrımı (deha ve kural karşıtlığı) gerekse de estetik ve araçsal ayrımı (zevk ve fayda karşıtlığı) güzel sanatlar kategorisinin inşasında en başından itibaren içerilmişti. (Shiner, 2004: 147).

Modern güzel sanatlar bu yüzyıl içinde neredeyse yerleşik hale gelmişti. Müziğin, yani dini olmayan konserlerin, dinsel temele dayanmayan edebiyat eleştirilerinin tam anlamıyla bu yüzyılda ortaya çıktığını belirtmek mümkündür.

Hümanizmin Avrupa'nın tamamında kendini da yattığı bir dönemde, bu akımın en belirgin etkisini dindışı müzikte görebiliriz. Bir süre madrigal üze rinde duralım, çünkü Rönesans'ın tüm müzikal biçimleri arasında hümanist etkileri en yetkin biçimde içine alacak ve operanın yükselişini hazırlayacak olan madrigaldir, aynı hamleyle İtalya'yı müzik alanında Avrupa uluslarının birinci sırasına yerleştirir… 15.Yüzyılın neredeyse tüm büyük müzisyenleri madrigal derlemeleri yayımlarlar: …Zamanın üre timine bütünüyle ters düşen soğuk bir delirme ikliminde, yırtılmış, patlamış, bozunuma uğramış armoni aslında çığlığı, şehevi heyecanı, gizemci sorgulara açılan bakışı işleyen temel bir anlatım aracına dönüşmüştür. (Todorov, 1995: 41, 42).

Bununla bağlantılı olarak modern güzel sanatlara ait kurumların dinsel karakterinden bağımsız olarak ortaya çıkmaları da 18. Yüzyılda gerçekleşmiştir. "Bu tür kurumlar, şiirin, resmin ya da enstrümantal müziğin geleneksel toplumsal işlevlerinden ayrı olarak deneyimlendiği ve tartışıldığı mekanlar sunarak güzel sanatlarla zanaat arasında ortaya çıkan yeni karşıtlığı cisimleştiriyorlardı" (Shiner, 2004: 149).

Bu dönemde özellikle edebiyat alanından önemli gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Ödünç kitap veren kütüphanelerin artarak yaygılık kazanması, kitap ve dergi gibi türlerin oldukça fazla artış göstermesi bu gelişmelerden bazılarıdır. Elbette yazın türünde, basımında ve yaygınlığında gerçekleşen bu artışla birlikte edebiyat dünyasında eleştirmenler de kendini göstermeye başladı.

"Bir yandan özellikle yeni çıkan kitapların değerlendirilmesinin yapıldığı dergiler çıkmaya başlarken öte yandan da dinsel kitaplar yerini gittikçe edebiyat kitaplarına bıraktı. 18. Yüzyılın başlarında henüz edebiyat izlerçevresi, Pope ve Voltaire gibilerin yazdıkları türden son derece güncel hiciv şiirlerini satın alarak şairlerini geçindirecek kadar büyük değildi… Ancak yüzyılın

ikinci yarısına gelindiğinde durum değişmişti: Anonim tüketicilerden oluşan ve sayıları gittikçe artan bir izlerçevre yeni yayın seli arasından hangisini okumak gerektiği konusunda öneri bekliyor ve buna paralel olarak kimi yazarlar geçimlerinin bir kısmını da olsa eleştiri yazıları yazarak temin edebiliyorlardı" (Shiner, 2004: 151).

18. yüzyıl anadilde seçkilerin yazıldığı, 'artan okur kitlesine bağlı olarak güzel'in sıradan olandan ayrılmaya başladığı bir dönemdi. Resim sergileri, sanat müzayedeleri bu yüzyılda dinsel kanonlarından sıyrılarak biçimlenmekte ve yükselen yeni bir sınıfa hitap edecek şekilde ince zevklere göre de şekil kazanmaktaydı. Söz konusu sergiler yeni sınıfın zevkleri doğrultusunda şekil alırken, halka yönelik kamusal müzelerin de açılışı yavaş yavaş gündeme gelmekteydi. Bu durum yine üst sınıflarda bu dönemde ortaya çıkan eğitici gezi merakının oluşmaya başlamasıyla da belli oranda bağlantılıdır. Oluşan bu merak ile birlikte büyük turlar gerçekleşmeye başladı. Bu turlarda mutlaka rehberlere ihtiyaç duyuluyordu. Sanat sergileri için kamuoyunu bilgilendirecek yeni eleştirmenler de bu süreçte ortaya çıktı.

Yine aynı dönemde 'bayağı eğlence' anlayışı ile 'güzel sanat' ayrımı keskin bir şekilde kendini ortaya koyuyordu. 18. Yüzyılda pavyonlarla konser salonlarının ayrıldığı ve bu bayağı eğlence yerlerinin kapatılarak yerine sanat etkinliklerinin gerçekleştirildiği yerlerin inşa edilmeye başladığı görülmektedir. Özellikle Londra'da 17. Yüzyılın sonunda konserler yaşamın bir parçası haline gelmeye başlarken, Almanya'nın birçok kentinde 18. Yüzyılda yeni konser salonları açılmaya başlanmıştı. Bu dönemde belirginleşen bayağı eğlence anlayışı ile güzel sanat ayrımı üzerine *"Kant Güzel ve Yüce duygusuna İlişkin Gözlemler*"ine eşyaya para ya da seks gözlüğünden bakan bayağı iştahlılarla "daha güzel duygular"la ilgilenen "soylu duyarlılığı olan" insanlar arasındaki karşıtlığa değinerek başlıyor" (Shiner, 2004: 161).

Bu dönemde Diderot ise güzel sanat bayağı eğlence ayrımının ikisini de eleştiriye tabi tutuyordu. "Para… güzel sanatları yozlaştırıyor ve harap ediyor… ya birkaç zenginin fantezi ve kaprislerine tabi kılıyor… ya da hangi türde olursa olsun ortaya koydukları kötü eserlerle zenginlerin itibar ve ihtişamlarına öykünen yoksul kalabalıkların merhametine terk ediyor" (Shiner, 2004: 163).

Sanatçının Birey Olarak Önem Kazanması

18. yüzyıl hem sanatın hızlı bir gelişimine tanıklık etmiş hem de sanatta ciddi bir dönüşümü beraberinde getirmişti. Bu dönüşüm, (bayağı eğlence / güzel sanat ayrımı) sanata ilişkin söylem ve adlandırmalarda olduğu kadar dönem içersinde sanatın niteliğine ilişkin algıda da kendini

göstermekteydi. Dolayısıyla 18. Yüzyıl sanatçının da yaşamında derin değişimler gerçekleşmekteydi. Zira sanatta bu kadar çeşitli ve hızlı bir devinim, sanata ve sanatçıya ilişkin algıda da bir dönüşümü kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu dönemde sanatçı, yeteneği, özgün eserleri ile anılan bir kimse haline gelmeye başlıyordu.

"Hiçbir şey 18. Yüzyılda sanatçıların statüsünün nasıl bir değişime uğradığını Voltaire'in kariyerinden daha iyi gösteremez. Voltaire 1726 yılında hakaret ettiği bir soylunun uşakları tarafından dövülüyor, soylunun şikâyeti üzerine Bastille hapishanesine atılıyor ve sonunda Paris'ten sürülüyor – bütün bunlar olurken de salonlarının müdavimi olduğu Paris aristokrasisinden neredeyse hiçbir ses çıkmıyordu. Elli yıllık sürgünden sonra (1778) yeniden Paris'e döndüğünde ise caddelerde alkışlarla karşılanıp Academie Française tarafından baş tacı edilmekle kalmıyor, aynı aristokrasi bu sefer onu kayırmak için yarışıyordu. Voltaire ertesi sene öldüğünde, biraz tereddütten sonra kilise töreniyle gömülmeyi reddettiğinden dolayı cesedi fahişeler, hırsızlar ve aktörlerin topluca gömüldüğü bir çukura atılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan gizlice defnedildi. Fakat on yıl sonra Devrim, kilisenin malvarlığına el koyup da devasa neoklasik St. Genevieve kilisesini Fransa'nın "büyük adamları"nın Pantheon'una çevirdiğinde buraya naşı ilk konanlardan biri Voltaire'inki oluyordu" (Shiner, 2004: 165).

Voltaire'in yaşamının tanıklık ettiği bu dönem sanatçıya yönelik algıda büyük bir değişimi ortaya koymaktadır. Bu dönemde sanatçı zanaatçı ayrımı keskinleşmiş, güzel sanatlar terimi dillere yerleşmiş ve sanatçı yeteneği ile özel bir birey olarak tarih sahnesinde yerini almaya başlamıştır. Bu durumun en açık örneklerinden biri de; sipariş üzerine yaptırılan resimlerde aranılan şey daha çok resimde tema iken yüzyılın sonuna doğru artık önem verilen en önemli şey sanatçının özgün imzası oluyordu. Bu durum kendini en net biçimde resim ve mimari de ortaya koymaktaydı. Aristokratların himayesinde yaşayan ve hoşa gideni vermediğinde azarlanabilen sanatçı, yüzyılın sonunda en prestijli kişi haline gelmekteydi. Artık yazar, hakları olan ve gerektiğinde bunları yasal yollarla arayabilen imzası önem kazanmış toplumun en tepede gördüğü kişilerden biriydi. Bu dönemde yazarların prestijini yükselten en önemli aşama telif hakkının ortaya çıkışıydı. Sanatçı ve eseri artık belli bir haminin malı değildi. Hem birey olarak hakları vardı hem de sanatçı olarak özel bir kişiydi.

"18. Yüzyılın başlarında yasal alanda ortaya çıkan bir yenilik yazarların statülerini ve özgüvenlerini derinden etkiliyordu: **Telif hakkı**. İngiltere'de, matbaacılara süresiz haklar tanıyan Lisans yasasının yerini 1709 yılında dünyanın ilk telif hakları yasası alıyordu. Bu yasayla, el yazması bir eserin sahipliği yazarın kendisine veriliyor ve yazara eserini her biri on

dört yıllık bir süreyi kapsayan müteakip iki dönem için satma hakkı tanınıyordu. Bu yasa, tahminlerin aksine yazarlar tarafından değil, korsan baskıların önüne geçmek isteyen matbaacılar tarafından destekleniyordu" (Shiner, 2004: 176).

18. yüzyılda yazarın prestijine büyük bir gelişmeye ve değişmeye neden olurken sanatçıyla yan yana anılan yeni bir kavram da dillere yerleşmekteydi: Yaratım. Bu dönemde sanatçı Zeus'un altındaki bir Promete'ye benzetilse de hala birçok nedenden ötürü sanatçı ve yaratım sözcüklerinin yan yana gelemediğini söylemek mümkündür.

"İcadın, 'yaratım'a dönüşebilmesi için öncelikle doğanın taklidinden ayrıştırılması gerekiyordu… Bununla birlikte, dinsel nedenlerden ötürü birçok düşünür 'icat' yerine 'yaratım'ı kullanmaktan hala çekiniyorlardı. Eski Ahit'e göre Tanrı kaosu düzene sokarak yaratır, yoktan var eder… Birçok kişinin gözünde insanın hiçlikten yaratması mantıksal olarak imkânsızdı… Mevcut izlenimlerin kaosunu düzenleme anlamındaki sınırlı şekliyle alındığında 18. Yüzyıl yazarları daha rahat kullanıyorlardı bu 'yaratım' terimini eldeki malzemeden yeni varlıklar ortaya koyan bir yarı-tanrı olarak sanatçı, tam bir Tanrı gibi değil ama en azından ilahi tarafları olan küçük bir tanrı olarak görülebiliyordu" (Shiner, 2004: 185).

Shiner'a göre, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde sanata yönelik algıda başat olarak kendini gösteren bazı değişimler şu şekilde özetlenebilir.

"(1) Güzellikten alınan sıradan zevk özel bir zevk türü haline gelerek incelmiş ve entelektüel zevke doğru gelişti

(2) Önyargı içermeyen yargılama düşüncesi tarafsız derin düşünme idealine dönüştü

(3) Güzellik kaygısının yerini önce yücelik kavramı ve en sonunda da yaratım olarak kendine yeten sanat eseri düşüncesi alıyordu. Bu unsurlar içinden en önemli olanı, kibar yahut ince beğeniyi eskinin tercih olarak beğeni nosyonundan ayıran özel incelmiş zevk düşüncesiydi"(Shiner, 2004: 220).

Kaynak:

BALKIR, S, (2020), "Sanat, Sanatçı ve Bir Meta Nesnesi Olarak Sanat Eseri", Journal Of Arts, Volume:3, Issue: 1, pp: 31-44

BÜYÜKDÜVENCİ, S, (2006), "Sanat ve Değer", FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Issue:2, pp: 47-50

SHİNER, L. (2004), "Sanatın İcadı" Çeviri :İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları: İstanbul

TODOROV, T. LEGROS, R. FOCCROULLE, B. (2014), "Sanatta Bireyin Doğuşu", "Tartışma: Sanatta Bireyin Yaşamı ve Yazgısı", Çeviri: Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

ERDEM BAYAZIT'IN ŞİİR DÜNYASINDA ŞAİRE DAR GELEN ÇAĞ VE MEKÂN

Batuhan ŞUORUÇ
Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,
batuhanleyla36@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-9823-2453

ÖZET

1960 sonrasının önemli şair ve yazarlarından biri olan Erdem Bayazıt, kendisine özgü bir şiir dünyası kurmuştur. Şairin kurmuş olduğu bu özgün dili besleyen metafizikten İslam coğrafyasına, tasavvuftan makineleşmeye, aşktan yalnızlığa birçok konu eşlik etmektedir. Tüm bunlarla birlikte Bayazıt'ın şiir dünyasında çeşitli yönleriyle ele aldığı modern çağ ve şehir yaşamının getirdikleri fazlasıyla ön plana çıkmaktadır. Bayazıt'ın şiirlerine bakıldığında modern çağ, insanı bunaltan, yalnızlaştıran, mekanikleştiren, yapaylaştıran ve birçok olumsuzluğun insan hayatını işgal ettiği bir zaman dilimini işaret etmektedir. Şair bu dönemin karşısına teknolojinin bu denli ağırlığını hissettirmediği ve maneviyatın ön plana çıktığı geçmişi koymaktadır. Bununla birlikte Bayazıt'ın şiirlerinde hissedilen bütün olumsuzlukların deneyimlendiği mekân olarak da şehir hayatı karşımıza çıkmaktadır. Şehir yaşamı doğadan ve doğal olandan kopardığı bireyi psikolojik ve sosyolojik olarak birçok duygu durumuna hapsetmektedir. Bu durumdan çıkış yolu olarak insanlara yaşanılan hayatın yapaylığına ilişkin sorular yönelterek bir farkındalık oluşturmaya gayret eder ve doğal olana doğaya kaçışı bir çıkış yolu olarak görür. Şairin, zengin imge dünyasında bu iki unsura yönelik kendi iç dünyasında yaşamış olduğu bir bunalım hâlinin ve yalnızlık duygusunun son derece baskın bir yer tuttuğu, duygu durumunu şiir diline dönüştürme noktasında Bayazıt'ın ustalığını gözler önüne serme yönüyle de okura fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erdem Bayazıt, şiir, şehir, modern çağ.

THE TIME AND SPACE THAT FITS THE POET IN ERDEM BAYAZIT'S WORLD OF POETRY

ABSTRACT

Erdem Bayazıt, one of the important poets and writers of the post-1960 period, has created a world of poetry that is unique to him. This unique language that the poet has created is nourished by many subjects, from metaphysics to Islamic geography, from Sufism to mechanization, from love to loneliness. Along with all these, the modern age and the urban life that Bayazıt addresses in his world of poetry in various aspects come to the forefront. When we look at Bayazıt's poems, the modern age indicates a period of time in which people are oppressed, isolated, mechanized, artificialized, and many negativities occupy human life. The poet contrasts this period with the past, where technology did not have such a heavy weight and spirituality came to the fore. However, city life also appears as the place where all the negativities felt in Bayazıt's poems are experienced. City life isolates the individual from nature and the natural, and imprisons him in many emotional states psychologically and sociologically. As a way out of this situation, he tries to create awareness by asking people questions about the artificiality of the life they live, and sees escape to nature as a way out. It also gives the reader an idea that the poet's inner depression and feeling of loneliness towards these two elements have an extremely dominant place in his rich world of images, and that it reveals Bayazıt's mastery in transforming the emotional state into the language of poetry.

Keywords: Erdem Bayazıt, poetry, city, modern age.

1. GİRİŞ

1960 sonrası Türk şiirinin önemli isimlerinden biri olan Erdem Bayazıt şiirlerinde kendisine has bir imge ve üslup dünyası kurmuştur. Şair, bu dünyayı kurarken birçok konuya dair salt sanatsal ve estetik kaygılar gütme yolunu tercih etmemiş bununla birlikte şiirlerinde düşünsel yönünü de aktaracağı yaklaşımlarını dile getirmeyi denemiştir.

Bayazıt'ın şiirlerine bakıldığında hem sanatın hem de düşüncenin birbirinden ayrılmaz bir bütünlüğü üstlendiği rahatlıkla görülmektedir. Sanatı (şiiri) ve düşünceyi bir araya getirirken sıklıkla ele aldığı temler modern çağ ve şehir fenomenleri olarak karşımıza çıkar. "Erdem Bayazıt'ın şiirinde temel izlek, şehirden ve modern hayatın -ki şehir modern hayatın ete kemiğe bürünmüş halidir- sıkıcılığından bunalmış benliğin köklere dönerek nefes almaya

çalışmasıdır."[1] Nitekim Bayazıt, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği şiir; "hayatın bu gününün bir yansıması olmalıdır."[2] cümlesiyle de şiire ilişkin değerlendirmesini aktarırken şiirinde bizatihi yaşamış olduğu ana ve o anda olup bitenlere yönelik dikkat kesilerek oluşturduğu bir evrene işaret etmektedir. Modern dünya ve modern dünya algısıyla ortaya konulan yeni bir yaşam biçiminin mekânı olan şehirler, insan fıtratını bozan bütün yönleriyle onun şiirinde karşımıza çıkar. Şair, her fırsatta bu iki fenomenin karşısına tabiatı/doğayı, insanın aslını hatırlamasını koymaktadır.

Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Bir Bunalım Vakti: Modern Çağ

Erdem Bayazıt'ın düşünce ve şiir dünyasında üzerinde ciddi bir biçimde yoğunlaştığı konulardan biri yaşadığı çağın; bütün insanlık üzerindeki etkisidir. Onun düşüncesinde; "20. yüzyılın son çeyreği içerisinde bulunduğumuz çağ, materyalist Batı düşüncesinin elde ettiği teknolojik üstünlüğü, akılcı ve ırkçı bir yaklaşımla 'din'i yıkmak için kullandığı bir süreci ifade etmektedir."[3] Bununla birlikte Erdem Bayazıt'ın şiirlerinin bütününde modernizme yaklaşımının son derece net olduğu da görülmektedir. "Erdem Bayazıt, birçok şiirinde modernizmin bizden kopardıklarından bahseder. Modernizmin getirdiği bir şey yoktur. Gidenler vardır: geleneğimiz ve dini değerlerimiz gibi. O, bu değerlerimizi kaybedişimizi şiirinde etkili bir ifadeyle işlemiştir."[4]

Şairin şiir dünyasında modern çağ, insanın bunalımlarının kaynağını oluşturan ana umdelerden biri olarak karşımıza çıkar. Modern çağ; kişiyi yalnızlaştıran, kimliksizleştiren, yabancılaştıran bir zaman diliminin ifadesidir. *Karanlıkta Korkak İdamlıklar* adlı şiirinde insanı idama/ölüme sürükleyen yeni çağın acımasızca bakan yüzünü hedef alır:

"Bak sabah olmuş
Sağ elim kement gibi bak sana uzattım

Ben karanlığım korkma ben karanlığım
Sessiz sabahların korkak idamlıkları kalkın
Ben sizi mavi sabahlara sararım.

[1] Mustafa Köneçoğlu, 'Karanlık Duvarlar" Ya Da Bir Modern Dünya Fotoğrafı", *Erdem Bayazıt'a Armağan*, editör: Hüseyin Yorulmaz, Kahramanmaraş ve İlçeleri Eğitim Kültür Yardımlaşma ve DAYANIŞMA Derneği (MARAŞDER) Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.
[2] Erdem Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, Hat Yayınevi, İstanbul 2015, s. 39.
[3] Erdem Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 15-16.
[4] Hatice Çiçekli, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 11.

Yeni bir çağa giriyoruz bakın
En serseri bombalar ensesinde kimsesizliğin
Öcünü kusuyor önünüze
Bunalan sessizliğin.

Ey sarı benizli idamlıklar kalkın
Yeni bir çağa giriyoruz bakın.

Beyaz çarşaflarda al kanlar donarsa
Senin kanın donarsa benim kanım donarsa
Ben serin mezarlara muştular götürürüm."[5]

Kendisiyle aynı dönemde yaşayan ve bu çağın ölüme mahkum ettiği idamlıkları kurtarmaya çalışan bir kahraman rolü üstlenir şair. Ölüme mahkum edilen insanlara daima umut vermeye, onları bir eyleme sevk etmeye çalıştığı görülür. Öyle bir çağdır ki bu yeni çağ; insanların üzerine "serseri bombalar"la vurmakta ve onların "kimsesizliğin"i artırmaktadır. Çağ, insanlardan öç almaya çalışan bir düşman gibi davranmaktadır. Fakat bu durum karşısında kayıtsız kalınmamasının gerekliliğini hatırlatır. Bu yolda mücadele ederken ölürlerse bile bu bir kayıp olmayacaktır. İster kendisi ister eyleme geçmeye davet ettiği idamlıklardan biri olsun, bu yolda canını verirse, "mezarlara muştular götür"eceklerini dile getirir.

İnsanların bu çağ karşısındaki tepkisizlikleri şairi son derece rahatsız etmektedir. *Karanlık Duvarlar* başlıklı şiirinde, modernizmin kıskacı altında yaşamını sürdüren ve bu yaşamı olağanlaştıran insanların arasındaki yabancılaşma duygusunu, sahipsizliğini, bunalımını aktarır:

"Önünü alamıyorum bu kör gidişlerin yollarda
Herkes bir yere gidiyor önünü alamıyorum
Çaresiz direniyorum bu dönüm noktalarında kimse
elini uzatmıyor
Bir gürültü yaşamağa gidiyor dünya boşalan
bir deniz gibi

[5] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 49.

Bu sesler ormanında kaybolan bir çağ bu."[6]

Şaire göre insanlar sorgulamaksızın körü körüne modern dünyanın kabulleri içinde yaşamlarını idame ettirmeye devam etmektedir. Her ne kadar bir direnç gösterse, karşı çıkmaya, insanların bu gidişine engel olmaya çalışsa da diğer insanlardan olumlu herhangi bir yanıt alamamaktadır. İnsanlar vurdumduymaz bir şekilde "bir gürültü yaşamağa gi[t]"meye, bu gürültülü "sesler ormanında kaybolan bir çağ"ın insanı olarak yaşamaya devam etmektedir.

"Kara ağaç gibi bağlıyım katı bir çağ bu
Herşey bir makina düzenine gidiyor
—düzen diyorlar beni çağırıyorlar—
Irmak yatağına sığınıyorum sınırlı bir çağ bu
Baktığımız herşeyde yalan kabuğu
Bir mercek düzenine bağlanıyor gözlerimiz."[7]

Şair, kendisini yapraklarını dökmekle meşhur bir ağaca, kara ağaca benzetir. İçinde yaşadığı "katı" çağ, onun da tıpkı kara ağacın yapraklarını dökmesi gibi birçok yönüyle çıplak bırakmıştır. Her şey makinaların tahakkümü altına girmiş ve "düzen"i artık makinalar sürdürmeye başlamıştır. Bütün bunlardan kaçmanın bir yolu olarak şair, bir "ırmak yatağına sığın"arak tabiata, doğal olana kaçmak istemektedir. Zira öyle "sınırlı bir çağ"dır ki içinde yaşadığı çağ; her şey bir yalanla örtülmüş ve insanların düşünce biçimleri de salt bu üstü yalanla örtülü, herkesi aynı noktadan dünyayı algılamaya sevk eden bir zamana dönüşmüştür.

"Yatak ve yorganın kuru yalnızlığında
Ve aklın dar yalnızlığında
Şehrin ve herşeyin
Ve kalabalığın yorgunluğunda
Saçların ve parmakların
Ve gözlerin ve gecenin bu bulanık çağında
Ve aynaların sığ görünümünde
Bunalıyorum."[8]

[6] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 50.
[7] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 51.
[8] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 53.

Yaşanılan çağ, şairin hissedişine göre bir yalnızlık çağıdır. Şair; uyumaya çalıştığında, düşünmeye çalıştığında, şehirde, kalabalığın içinde kendisini yapayalnız hissetmektedir. Öte yandan çağ; insanların saçlarını, parmaklarını, gözlerini ve hatta geceyi bile 'bulanık' göstermektedir. Her şey sadece 'aynaların sığ görünümünde'ki yüzeyselliğiyle varlığını sürdürmektedir bu durum da şairin bunalımına yol açar.

Kar Altında Hüzün Denemesi şiirinde de kaybedilen çağın arayışı içinde olan birisine seslenirken buluruz şairi:

"Dünyanın en uzun hüznü yağıyor
Yorgun ve yenilmiş insanlığımızın üstüne
Kar yağıyor ve sen gidiyorsun
Ağlar gibi yürüyerek gidiyorsun
Belki bulmaya gidiyorsun kaybettiğimiz
O insan ve tabiat çağını

Dön bana ve dinle
Kuşlar uçuşuyor içimde

Loş bir keman solosu gibi
Kuşların uçuştuğunu içimde
Dön bana ve dinle."[9]

Modern dönem, bütün dünyayı derinden sarsmış ve 'yorgun ve yenilmiş insanlığı büyük bir çıkmazın içine sokmuştur. Sonrasında bu durumdan memnun olmayan 'sen'e hitap ederek modernizmle birlikte kaybedilen insanlığa ve tabiata değer verilen geçmiş zamanın arayışını hatırlatır. Kendisinin hâlâ o aranılan çağın özelliklerini taşıdığını düşünerek de 'sen'i, kendisine davet eder.

"Karanlık denizlerin dibinde
Birtakım incilerin olduğunu
Birtakım incilere ve hatıralara
Neden bağlı olduğumuzu unutma.

Duy beni ve dinle
Denizler boğuşuyor içimde.

[9] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 59.

Unutma diyorum ama sen anla
Anlat bizim de yaşamak istediğimizi onlara."[10]

Şair, 'sen'e; 'Denizlerin dibinde' yani tabiatta, saklı kalan 'incilere' ve bu dünyanın 'hatıralar'ına "neden bağlı olduk"larını hatırlatır. 'Sen'den istediği şey kendisini dinlemesidir, hemen her şeyin cevabı şairin içindedir. Her şeyi yağdırdığı karlar altında bir hüzne mahkûm eden bu çağa ve bu çağı tesis edenlere karşı bir duruş sergiler. Bu duruş şairin, yaşama isteğinden başka bir şeyin ifadesi değildir.

Modern dönemde insanlar artık silikleşmiş ve birer gölge olarak hayatlarına devam eder hâle gelmiştir. *Gölgelere Dair* adlı şiirinde şair, modern dünyanın bu kıskacına kapılarak hayatlarını idame ettirenleri ve iç dünyasında hissettiklerini şu dizelerle dile getirmektedir:

"Suların karardığı bir çağda birtakım günah yüklü gemiler harekete hazırdı / iyice biliyorum gölgeler vardı / kalın tasmaları vardı gölgelerin / ürkek sesler suları yarıyordu / bakıyorsunuz kuşlar bayağı gülüyordu / karanlık gölgeleri ürkütüyordu / onlar bağlı olmayı hoş görüyorlardı / korkarken ölümü düşünüyorlardı muhakkak.

Kafaları kalındı belliydi
Gözleri kalındı belliydi
Kulakları kalındı belliydi

Aslında kafalarının kalın olması / gözlerinin kalın olması önemliydi onlar için / incelik dedin mi kötülük geliyordu akıllarına."[11]

Şair yaşadığı modern dönemi 'suların' dahi 'karardığı bir çağ' olarak görmektedir. Bu çağın ayartıcı 'birtakım günah'ları ve bu 'günah'ları taşıyacak olan 'gemiler'in olduğunu dile getirir. Kendi şahsiyetlerini yitirerek sadece bir 'gölge' hâline gelen ve 'tasmaları' olan bu kişiler; olup bitenleri anlamayacak kadar kalın kafalı, gözleriyle olup bitenleri göremeyecek kadar kör ve neler olup bittiğini duyamayacak kadar sağırdır aynı zamanda. Bu hâllerinden memnun olduklarını dile getirir şair, çünkü yaşadıkları dönemde bir şeyleri 'ince' olarak düşünmek dahi öyle dezenformasyona uğramıştır ki onların dünyalarında 'incelik' denildiğinde akıllarına sadece kötülük gelen kimselere dönüşmüşlerdir.

[10] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 59.
[11] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 68.

"Onlar bir gemiye bindiler
—ben ona günah yüklü gemi dedim
Onlar oturup tasmalarından ötürü gönendiler
—ben onlara gölge dedim

Halbuki bana bakıp yadsıyorlardı / benim onları tasmalarından ötürü küçük gördüğüm belliydi / benim onları başında ve sonunda sevdiğim belliydi / ama anlaşamadığımız muhakkaktı.

İşte ben bu noktada durdum
Denize baktım iyi dedim
Korkulu dağlara baktım iyi dedim.
Doğrusu hep doğaya bakıp iyi diyordum.

Ama gölgeler giysilerle ilgileniyorlardı / utanıyordum
Hep araçlardan söz ediyorlardı / ben utanıyordum"[12]

'Günah yüklü gemi'lere binen 'gölgeler', boyunlarındaki 'tasmalarından' gurur duymakta ve içlerine düşmüş oldukları durumun felaketinin farkına varamamaktadırlar. Dahası şairi 'yadsıdıkları', umursamadıkları için de durumlarını fark edememeye, şairin onları çok sevmesine rağmen aralarında söylediklerini dinlememeye ve nihayetinde anlaşamamaya varan bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Şair, 'gölgeler'le arasındaki ayrımlara değinmektedir. O, denizden, dağdan, doğadan kendisini iyi hissettirecek şeyler elde etmeye çalışırken 'gölgeler'; 'giysiler'den, 'araçlardan' söz ettikleri bir dünyaya kulak kesilmişlerdir. Şairin onların bu ilgileri karşısında yaşadığı duygu durumu ise yalnızca, onlar adına bir 'utan'ma olarak ifadelendirilir.

Erdem Bayazıt'ın Dar(alma) Mekânı: Şehir

Sanayileşmenin ilerlemesi, köy nüfusunun iş bulmak için büyük şehirlere göç etmesi, nüfusun çok fazla artması ve benzeri birçok unsur şehirlerde yeni bir mimari anlayışı, yaşam ve düşünme biçimini, farklı insan ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlarla birlikte şehirleşmenin bir sonucu olarak en belirgin olan olgulardan biri de tabiattan uzaklaşmadır. Bu konuda Rasim Özdenören'in tespitleri son derece manidardır:

[12] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 69.

"Kent, insanın hayat ortamını doğadan yalıtılmışlığının son kertesinde durur. İnsan orada, tabanını bastığı zemini, evinin bahçesine diktiği ağacı, evinin duvarlarını, duvarlarının içini, bu evin döşemesini, elini yıkadığı suyu, suyu boşalttığı savağı, her türlü enerji akım yolunu, evin çatısını, göğün tavanını.. her şeyi, iç içe malzemelerle birbirinden, birbirinden yalıttığı o şeyleri de doğanın kendisinden yalıtmıştır. Böylesine yalıtılmış bir ortamda, o kendisini, kendi gövdesini de, o yalıtılmış şeylerden yalıtmaktan geri durmamıştır. Gövdesinin böylesine iç içe malzemeyle dışardan yalıtılması, daha baştan, onun kafasını, düşüncelerini bir yalıtma projesinden geçirmesini gerektirmiştir."[13]

Bayazıt'ın şiirlerinde sıklıkla yerdiği şehir hayatına olan tepkisinin izlerini salt sanatında değil yaşamında da görürüz.[14] Sanat yönüyle de Erdem Bayazıt'ın şiir dünyasında şehir; tıpkı yaşamındaki gibi özgün imgelerle ifadelendirdiği gibi büyük bir huzursuzluk mekânıdır. Bayazıt'ın şiirlerinde büyük bir yer tutan modernizmin/yeni çağın hayat bulduğu mekân, şehir olarak karşımıza çıkar.[15] Şehir yaşamının; "insanı boğan, bölen, ruhsuzlaştıran hâli aslında modernizmin ruhsuzluğudur ve şair buna karşıdır."[16]

İnsanın kendi benliğine yabancılaştığı bir mekân olarak şehirden ve şehir hayatının getirdiği birçok maruziyet hâlinden sıyrılabildiği ölçüde kişi, içinde taşıdığı bunalım, yalnızlık, yabancılaşma gibi birçok duygu durumundan da sıyrılmış ve kendisini fark etmiş olacaktır.[17] Bunun bir çıkış yolu olarak şairin şiirlerinde şehir yaşamının karşısına daima doğayı konumlandırdığını görmekteyiz. Şehir her ne kadar insanın bunalımının, çaresizliğinin, yabancılaşmasının ve kaybolmasının mekânıysa doğa bütün bunların tam tersini uhdesinde barındıran ve insanı rahatlatan bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin bu konuya

[13] Rasim Özdenören, *Kent İlişkileri*, İz Yayıncılık, 5. bs., İstanbul 2018, s. 87.
[14] Hüseyin Yorulmaz, şairin yaşamında şehir hayatına karşı olan tavrını şu cümlelerle aktarır: "Bayazıt kalabalıklar arasında bunaldıkça toplumdan hep tecrit olmayı, bir dağ başına çekilmeyi, şehir hayatından mümkün olduğu kadar uzak bir hayat yaşamayı düşünürdü. Ama düşündüğünü de bir türlü gerçekleştiremedi. Bazen bu durum onda sabit bir fikir haline gelir, 'evlâd ü ıyâl' yüzünden düşüncesini hemen gerçekleştiremeyince kederlenirdi. O zaman da gitmek isteyip de gidemediği bu yerleri içinde yaşatırdı." Hüseyin Yorulmaz, *Bir Neslin Ağabeyi Erdem Bayazıt*, Hat Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2016, s. 333.
[15] İlyas Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019, s. 56.
[16] Kevser Durgun Akan, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019, s. 105.
[17] Vefa Taşdelen, "Erdem Bayazıt'ın Şiiri" *Hece Dergisi*, S. 142, Ekim 2008, s. 102.

ilişkin çok fazla şiiri olduğundan bu çalışmamızda tekrara da düşmemek adına onun bazı şiirlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Bayazıt, *Şehrin Ölümü* adlı uzun şiirinde şehir hayatının onu icbar ettiği birçok durumu ve duygularını dile getirir. Şiirin *giriş* adlı alt başlığında şu dizelere yer verir:

"Duvarlar çıkıyor önüme
Şehrin mahpus yüzlü duvarları
Hiçbir sır kalmamış ardında hiçbir duvarın
Nereye gitti diyorum benim elbisem nerede
Şehir soyunmuş diyor biri
Şehrin elbisesini çalmışlar
Bütün şehir çöküyor yüzünde bir insanın
Şehir boğuluyor içinde insanların kan gibi bir sesle
Mor bir kâbus çöküyor üstümüze
Parkta son ağaç da ölüyor intiharı hatırlatan
bir ölümle."[18]

Şair, şehirde kendisini âdeta hapishanede kısıtlanmış bir yaşam sürer gibi hissetmektedir. Şehrin, 'duvarları' hiçbir sırrı gizlememektedir ve yine şehirde yaşayan insanın mahremiyeti kalmamış her şey çıplak hâle dönüştürülmüştür. Şehrin insanı alenileştiren bu yönü şair için oldukça kasvetli bir atmosferin de teşekkülünü ifade etmektedir.

'Mor bir kâbus' gibi insanın üzerine düşer şehir zira doğayla olan bütün irtibatını koparmıştır. Öyle ki parktaki 'son ağaç da öl'dürülmüş ve bu yönüyle akla yalnız 'intiharı' getiren bunalımlı bir suni ortam çıkmıştır. Bu suni ortam birçok şeyi dışta bırakmıştır. Şiirin *veda çizgisi* bölümünde şehir yaşamının geride bıraktıklarını şu dizelerle dile getirir Bayazıt:

"Kalabalık toplanıyor büyük meydanlara
—Aşka veda
İnsanlar geçiyorlar yollardan
—İnanca veda
Şehir kapanıyor içine
—Toprağa veda

[18] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 15.

Dolaşıyor bir heykelin taştan eli üstlerinde insanların
Kuşlar göç ediyorlar bulutlar göç ediyorlar
"Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların"
—İnsana veda"[19]

Büyük meydanlarda toplanan insanlar, her ne kadar bir araya gelmiş olsalar da aşık olamayacak kadar birbirlerine uzaklaşmıştır. Yollar, inanmayı terk eden insanların yerine dönüşmüş. Şehir, toprağı terk etmiş ve bir yapaylığa bürünmüştür. Toprak yerini heykele ve taşa bırakmış; kuşlar ve bulutlar şehri terk etmiş, çocukların gülümsemeleri bile kaybolmuştur. Kısacası şehirde insana ve insanca olan her şeye veda edilmiştir. Bu denli yozlaşmış bir şehirde kendisini gezgin olarak tanımlayan şair, şiirin *bir gezgin adam* bölümünde duygularını şu dizelerle dile getirir:

"Bir adam belki de en çok bir rüzgârdır şimdi
Sisli yabancı gölge gibi gezgin bir rüzgâr
Şehri bir yabancı gibi dolaşıyor
Şehrin mabetleri bir bir tükeniyor
Başlıyor içinde sonsuz susuzluk
Avuçların içi terliyor."[20]

Bu dizelerde şair, şehir hayatı içindeki yabancılaşma hissini aktarır. Şehir yaşamına bir türlü uyum sağlayamayan, bir türlü sabit olarak duramayan 'bir rüzgâr' gibi dolaşıp duran biridir o. Şehir, mabetleri yani maneviyatı görmezden gelen bir mekândır. Maneviyatla olan bağların yitimiyle insanın içinde 'sonsuz' bir 'susuzluk' baş göstermektedir. Şiirin *kaos* adlı bölümünde şehir yaşamının karşısına doğadan yardım almayı koyarak bu durumdan çıkılabileceğini salık verir:

"Kirli yollar kapansın sular akmasın deniz
sığmasın kabına
…
Gök çöksün toprak başkaldırsın su sussun
Ağaçlar durmasın bütün saatlar dursun
Durmasın ulu rüzgâr şehri göklere savursun."[21]

[19] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 16.
[20] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 17.
[21] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 18.

Şehrin ikame ettiği suni yaşamı yıkmak için; ‘deniz’, ‘gök’, ‘toprak’, ‘su’, ‘ağaçlar’, ve ‘rüzgâr’ı yardıma çağırır şair, üstelik kullanmayı tercih ettiği kelimeler hep isyanı akıllara getiren, şehir yaşamına karşı şairin öfkesini yansıtan bir özelliği taşımaktadır; ‘kabına sığmamak’, ‘çökmek’, ‘başkaldırmak’, ‘susmak’, ‘durmamak’, ‘savurmak’ ifadeleri şairin içinde bulunduğu isyancı ruh hâlini özetler âdeta. Şiirin *durum* adlı bölümünde şehrin teknolojiye dönük yüzünü ve rasyonaliteyi ele alır:

“makinalar bir elin beş parmağını çarmıha geriyorlar
Akıl bir akreptir intihara hazır.”[22]

Şehir mekanik bir mekândır. İnsanlar, kendilerini öldüren makinalara sıkı sıkıya bağlı ve makinalara teslim olmuş bir hayatı sürdürmektedirler. Bunu yaparken de akıllarını kullanamayacak kadar mefluç bir hâldedirler. Makinaların hüküm sürdüğü bir mekânda kullanılamayan akıl da her an intihar etmeye hazır ‘bir akrep’ gibidir artık.

Şiirin *anı* adlı bölümünde şair, mekaniğe teslim olmuş bu modern şehrin karşısına yitirilen günleri koyar. Mekaniğe ve modernliğe teslim olmamış günlerin hatırasını canlandırmak ister:

“Bizim ellerimiz vardı şimdi onlar nerede
Kadife gibi okşardık çocuk yüzlerini
onlar nerede
Şehirde evler olurdu sıcak odaları olurdu evlerin
Sığınacak yataklarımız olurdu bu bizim yatağımız
derdik
Bayram günleri donanırdık su gibi yumuşardı
yüreklerimiz
Camilere dolardık tüm olmaya ererdik
Biz vardık şimdi o biz nerede.”[23]

Şair, toplumsal olarak teknolojiye teslim olmamış, yozlaşmamış eski yaşamın özlemlerini dile getirir. Makinaların çarmıha germediği bunun yerine çocukların yüzlerini okşayan merhametli ellerin nereye gittiğini sorar. Eskiden içinde yaşanılan evler; ‘sıcak’, ‘sığınılacak’ ve ‘bizim yatağımız’ diyerek aidiyet duygusunu insanlara veren evlerdir. Bayramlar için insanların süslendiği, camilere gidilerek ibadet edilen ve insanların ‘biz’ olma duygularını yaşadıkları

[22] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 19.
[23] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 19.

manevî bir atmosfer söz konusudur ve şair, 'o biz nerede' diyerek eskiden yaşanılan atmosferi hatırla(tı)r. Bir başka şiirinde şehir yaşamının insanı icbar eden mimarî ve fiziksel şartları ele alır:

"Nereye gitsem hep apartmanlar çıkıyor önüme
Alıp başımı duvarlara çarpıyor bu yollar
Gidip gelmelerim bu dar sokaklarda
İnsanların koşup dolduğu bu dar yapılarda
Bir kısır döngüye girmek için bütün çabalar
Biz bunun için mi geldik."[24]

Şehir yaşamının insanı hapsettiği bu fiziksel şartlar ve insanların yaşamlarını belirledikleri ölçütlerin insanın dünyaya gönderiliş gayesiyle mütenakız bir vasfa büründüğünü hatırlatarak 'biz bunun için mi geldik'? sorusunu sorar. Yine *Dağlar* şiirinde;

"Kim bizi senden koparan
Hangi ses çağıran bulvarlara
Dengemizi bozan intihar vitrini bulvarlara."[25]

Sorularını sorarak insanları; doğadan ayırarak, bütün dengelerini alt üst eden, benliklerini öldüren şehir yaşamının 'bulvarlar'ına 'bizi' kimin çağırdığının cevabını arar. Böylelikle herkese bu konuya ilişkin dikkat kesilmeleri gerektiğini de hatırlatmış olur. Nitekim insanın dengesini, fıtratını bozan şehir yaşamını tamamen terk etmenin yollarını arar. Şehrin bütün yapaylıklarını reddeder:

"Sonra bir çağ geldi / baktım kafamda karıncalar vardı / sonra yapılardan yollardan bıkmıştım / kirli sokaklar beni ürkütüyordu / kötü meydanlarda boğuluyordum / suları borulara almalarına kızıyordum / hele hele hep düğmelere basıp yaşamalarına çok çok içerlemiştim / sonra kalkıp afrikaya gittim / ohh afrikaya"[26]

Modern dünyayla birlikte doğadan ayrılarak kurulan yapay şehirler; 'yapılar', 'kirli sokaklar', 'kötü meydanlar' 'borulardan akıtılan sular', 'düğmeler' şairin zihin dünyasında son derece

[24] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 50.
[25] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 65.
[26] Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009, s. 70.

rahatsız edici ve doğalı bozan bir noktada durmaktadır. Bütün bu yapaylıkların onu sürüklemiş olduğu bunalımlı ruh hâlinden çıkaracak şeyi bozulmayan bir mekânda arama yoluna gider. Şiirde Afrika, bozulmayan, teknolojiyle kirlenmeyen, sahte ilişkilerin yürütülmediği bir yer olarak şairin sığındığı doğal mekânı temsil eder.

Sonuç olarak Erdem Bayazıt'ın şiir dünyasında sıklıkla tekrarladığı izlekler arasında modernleşme (yeni çağ) ve modernleşmeyle birlikte kendisini yapaylığa teslim etmiş olan şehir hayatı yer almaktadır. Söz konusu iki fenomen de şairin iç dünyasındaki huzursuzluğun, yabancılaşma duygusunun, yalnızlaşmanın kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşmeyle birlikte eski değer yargılarının yitirildiği bir dünya tasavvurunun karşısına geçmişteki güzel günlerin önem arz eden güzelliklerini koyar. Gelişen teknolojinin insanlar üzerindeki etkilerinin ve şehir yaşamının yapaylığının karşısına ise doğayı, doğal olanı konumlandırır. Böylelikle hem kendi iç dünyasında müşahede ettiği arızaların hem de toplumun yozlaşmasıyla ortaya çıkan nakısaların giderileceğine inanır. Bu sebeple de şiirlerinde sık sık sorular sormayı ve bu sayede bir farkındalık oluşturmayı ihmal etmez.

KAYNAKÇA

AKAN, Kevser Durgun, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019.

BAYAZIT, Erdem, *Kelimenin Dirilişi*, Hat Yayınevi, İstanbul 2015.

BAYAZIT, Erdem, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 4. bs., İstanbul 2009.

BAYAZIT, Erdem, *Vahyin Diriltici Soluğu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2021.

ÇİÇEKLİ, Hatice, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KÖNEÇOĞLU, Mustafa, 'Karanlık Duvarlar" Ya Da Bir Modern Dünya Fotoğrafı", *Erdem Bayazıt'a Armağan*, editör: Hüseyin Yorulmaz, Kahramanmaraş ve İlçeleri Eğitim Kültür Yardımlaşma ve DAYANIŞMA Derneği (MARAŞDER) Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 121-123.

ÖZDENÖREN, Rasim, *Kent İlişkileri*, İz Yayıncılık, 5. bs., İstanbul 2018.

TAŞDELEN, Vefa, "Erdem Bayazıt'ın Şiiri" *Hece Dergisi*, S. 142, Ekim 2008, s. 100-106.

USLU, İlyas, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YORULMAZ, Hüseyin, *Bir Neslin Ağabeyi Erdem Bayazıt*, Hat Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2016.

EDEBİ BİR DEĞERLENDİRME: CANSIZ HOCA'NIN ŞAİRLİĞİ ve ŞİİRLERİ

Zeynep Gül GÜNAYDIN
Anadolu Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Programı Lisansüstü Öğrencisi
zggunaydin@anadolu.edu.tr - https://orcid.org/0009-0003-4245-6970

ÖZET

Bu makalede, "Cansız Hoca" ismiyle bilinen, 20. yüzyılın Türkiye'sinde dini düşünceye ve din öğretimine önemli katkılar sunmuş olan Mustafa Cansız'ın edebî kişiliği ve şiirleri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Entelektüel gelişimini, Trabzon'un Of ilçesine bağlı Kondu köyünde almış olduğu klasik usul medrese eğitimi ve otodidaktik öğrenim yoluyla sağlamıştır. Âşık Kerem ve Âşık Ömer ile başlayan edebiyat serüveni Şeyhülislam Yahyâ Efendi, Fuzûlî, Nef'î, Hâfız Şirâzî gibi önde gelen şairlerin eserlerini okuyup ezberlemesi devam etmiş ve Mevlânâ'nın rubaîlerinden çeviriler yaparak anlayışını daha da zenginleştirmiştir. Cansız Hoca, Klasik Türk Edebiyatı'ndan Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'na kadar olan süreci titizlikle takip etmiş ve bu alanlara hâkim olmuştur. Divan edebiyatının nazım biçimlerini ve aruz ölçüsünü kullanarak döneminin toplumsal yapısı üzerine ağırlıklı olarak eleştirel yorumlar sunan şiirler yazmıştır. Kendisinin din âlimi olmasının yanı sıra şairlik yönünden güçlü olması onu önemli kılan özelliğidir. Bu sebeple kendisinin şairliği ve şiirlerinin dikkat çekeceğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Cansız Hoca, Klasik Türk Şiiri, Aruz

A LİTERARY EVALUATION: THE POETIC IDENTITY and POETRY OF CANSIZ HOCA

ABSTRACT

This article will evaluate the literary persona and poetry of Mustafa Cansız, known as "Cansız Hoca" who made significant contributions to religious thought and education in twetieth-century Turkey. His intellectual development was shaped by traditional madrasa education and autodidactic training in the village Kondu, located in the Of district of Trabzon. His literary journey began with Âşık Kerem and Âşık Ömer, continued through his reading and memorization of prominent classical poets such as Şeyhülislam Yahyâ Efendi, Fuzûlî, Nef'î and Hâfız Şirâzî and he further enriched his understanding by translating Mevlânâ's rubâis. Cansız Hoca meticulosly followed and mastered the period from the Classical Turkish Literature to the Repuclican Era Turkish Literature. Utilizing Divan literature's verse forms and the aruz, he primarily wrote poems offering critical commentary on the social structure of his time. His prominence stems from his strong poetic abilities in addition to being a religious scholar. Fort his reason, we believe his poetry and his role as a poet warrant significant attention.

Anahtar Kelimeler: Cansız Hoca, Classical Turkish Poetry, Aruz

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde dünyaya gelen Mustafa Cansız, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde dini düşünce ve din eğitiminde eleştirel ve sorgulayıcı bir bakış açısıyla bu alanlara önemli katkılarda bulunmuş bir din alimidir. Yöresinde "Cansız Hoca" yahut "Cansız Mustafa Efendi" ismiyle de bilinen Cansız, Trabzon'un o dönem içerisinde Of ilçesine bağlı Kondu köyünde 1895 yılında dünyaya gelmiştir. Babasını erken yaşta kaybetmesi üzerine köyünde bulunan klasik usul medresede eğitimini tamamlayarak icazetini tamamlamıştır. Başarılı geçen eğitim hayatında otodidaktik eğitimleri ile Arapça, Farsça, Rumca dillerini öğrenmiş ve bu çalışmaya konu olan edebi yönünü de kuvvetlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaş'ına farklı görevler üstlenerek katılmış akabinde 1940'lı yıllarda Osman Turan tarafından tanınan Cansız, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya fakültesine öğretmenlik göreviyle alınmaya çalışılmıştır fakat Cansız'ın herhangi bir kuruma bağlı kalmak istememesinden ötürü bu teklifi kabul etmemiştir. 1926-1949 yılları arasında Trabzon İl Genel Meclisi ve müteaddit defalar daimî komisyon üyeliği görevlerinde bulunarak Of ilçesini temsil etmiştir. 1949 yılına kadar resmi olarak öğretmenlik görevi olmasa da bu yıl içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gezici vaizlik görevine atanmıştır. Bu göreviyle dini konulardaki bilgilerini paylaşma fırsatı bularak yakın tarihte vefat eden kıymetli Yaşar Nuri Öztürk gibi öğrenciler yetiştirmiştir. (Günaydın, 2013)

Mustafa Cansız, sadece din alimi kişiliği ile değil aynı zamanda şairliği yönünden de incelenmeye değer bir şahsiyettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde medrese eğitiminde aldığı belâgât dersi ile edebiyatla tanışmış, Klasik Türk Edebiyatını ve bilhassa Divan edebiyatını oldukça iyi öğrenerek geleneğe hakim olmuştur. Bir edebi eser okuması ilk olarak halk ozanlarından Âşık Ömer ve Âşık Kerem ile başlamış, kendisine miras kalan Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin divanını okuyarak devam etmiştir. Akabinde Klasik Türk edebiyatının büyük ve önemli isimlerinden Nef'î ve Fuzûlî'nin, Fars edebiyatından Hâfız Şirâzi'nin divanlarını okuyarak ezberlemiştir. Medrese eğitimlerinde öğretilen Arapça ve Farsça dillerini ustaca öğrenerek özellikle Farsça üzerine yoğunlaşmıştır. Bu hususu Farsça-Türkçe olan Tuhfe-i Vehbi adlı sözlüğü ezberlemiş ve Mevlânâ'nın Farsça yazmış olduğu rubailerini Türkçeye çevirmiş olmasından anlayabiliriz.[1]

Kendisinin sadece Divan edebiyatı geleneğine değil aynı zamanda vefatına (1975) kadar olan süreçteki Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatına da hakim olduğunu yazmış olduğu yazılar ve vermiş olduğu atıflar sayesinde görebiliyoruz. Tevfik Fikret'tin birçok şiirini ezberlemiş olan Cansız Hoca, yazmış olduğu ilk yazılarını Trabzon'da çıkan Fecir mecmuasında yayımlamış, ardından İkbal, Yeni Yol, İstikbal ve Halk gazeteleriyle İnan ve Necm-i Âtî mecmualarında edebi ve ilmi yazılarını, ciddi ve mizahi yönlü şiirlerini yayınlamıştır.

Klasik Türk Edebiyatın geleneğine hakim olduğunu belirttiğimiz Cansız Hoca, şiirlerini yazarken Divan edebiyatının şekilsel özelliklerini kullanarak yazmıştır. İlk örneğimiz, Yavuz Sultan Selim'e ait olan "Beni bir gözleri ahûya zebûn etti felek" mısrasına yazdığı tahmistir.

[1] Bu çalışma Mehmet Günaydın'ın "Cansız Hoca" adlı kitabının dördüncü baskısı esas alınarak yazılmıştır.

Yazmış olduğu tahmisin, asıl mısranın ölçüsü olan "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbına uygun bir biçimde yazdığını ve konu bakımından da uygunluk sağladığı görülmektedir.

"Bir ömürdür bize binlerce oyun etti felek,

Var mıdır? bir günümüz ki, onu gün etti felek.

Tek karanlık geceden başka nedir günlerimiz?

Bize matem yaratırken de düğün etti felek.

Geldi yer sathına Habil ile Kâbil diyerek,

Arş u ferşiyle hemen kalktı sökün etti felek.

Yetinir mi yalınız bizleri âzarı ile

Beşere ezasın? ömründen uzun etti felek.

Feleğin hiç sevilir cevri de yok mu? Tek şu!

"Beni bir gözleri ahuya zebûn etti felek."

Hûyi, 1959[2]

Divan şiirinin önemli nazım biçimlerinden olan kasidenin bir bölümünü oluşturan ve bir padişahı, veziri yahut önemli gördüğü kişiyi övmek için methiye yazılırdı. Cansız Hoca, bu türe farklı bir yorum getirerek ve Ziver'in hamsi manzumesine (Akbulut, 1952, s. 48-49) değinerek Karadeniz bölgesi için önemli olan hamsi için yazdığı "Der Vasf-ı Hamsi" adlı kasidesi ikinci örneğimizdir.

Ziver'in[3] ta'kîb ederken vâdi-i inşâsını,

Hamsinin yapsam biraz ben vasf-ı müstesnasını.

Mazhar-ı tahsin eder elbette İhsan Bey beni,

Ben değil herkes bilir tab-ı kerem-fermâsını.

Tıbbî, hem sıhhî, gıdâî, iktisâdî vasf ile,

Bulmadım tavsîfe lâyık hamsiden başkasını.

Var mıdır bundan daha bîmâra nâfi' bir deva?

Artık i'lân etmeli eczacılık iflasını!

[2] Hûyi, Cansız Hoca'nın şiirlerinde kullandığı mahlastır.
[3] Trabzon şairlerinden olup, hicviyeleri ve hamsi manzumesi meşhurdur. Hayatı hakkında bkz. Akbulut, *Trabzon Şairleri*, 48,49.

Mübtelâ-yı derd-i çeşme var iken hamsi suyu,

Göz tabibi gözüne soksun şifâ eczasını!

Feyz-i âb-ı hamsiyi bilseydi İskender eğer,

Bir zaman çekmezdi hiç âb-ı bekâ sevdâsını.

Şöyle üç batman mükemmel tuzlu hamsi sâhibi,

Gıbta-bahşâ-yı cihân kılsa sezâ dünyasını.

Hamsiden kurban olur, olmaz diyen bir âdemin,

Hall ü fasl etmiştir eslâf-ı güzîn da'vâsını.

Şimdi ancak verdi bâ-kavl-i sahîh üstâdımız,

El-cevâp kurban olur hamsi deyu fetvâsını.

Mevki-i bâlâ-terîni hamsinin münker değil,

Çok kibârın hem de zînet-yâb eder sofrasını.

Sıdkıyâ, kabil midir hamsiyi tavsif eylemek,

Durma yaz manzûmenin sen makta-ı garrasını.

Ey mübârek hamsi, âh ey nimet-i uzmâ senin

Etmemek mümkün değildir şükrünün ifasını (Yüksel, 1993, s. 482)

Cansız Hoca, kendi gözünden toplumdaki ahlaki yozlaşmayı ve toplum içindeki bozulmaları gözlemleyerek "Alçak Para" adlı şiirinde paranın ve para çalmanın insanda yarattığı kötü durumu ele almıştır.

Para yükselttiği insandaki ruh alçalıyor,

O kadar alçalıyor, alçalıyor ki, çalıyor.

Kim diyor? Sosyeteyi nâzım olan kuvvet odur.

İşte: İnsanları, vicdanları o parçalıyor.

Nice Havva kızını arkasına takmış sürüyor

Çeker uçuruma atar, hislerini kancalıyor.

O yıkar mabedi, meyhane yapar, küfri de din

Sofuda varsa iman bil! Onu da kurcalıyor.

Onu mabut tanıyanlar biraz haklı gibi

Hep onunla açıyor, her kapıyı kim çalıyor.

Yine ondan geliyor, curcunaya döndü müzik!

Oynuyor sahnede, çingeneye bak, kürt çalıyor. (Yüksel, 1993, s. 481)

Kadın erkek ilişkileri ve evlilik hakkındaki düşüncelerini eleştirel bir üslupla yazdığı gazel nazım biçimindeki "Kadından Sevgiden" adlı şiiri üçüncü örneğimizdir.

Sevmiş evlenmiş olanlar diyorlar ahbap!

Acı bir sirkeye döndü o canım tatlı şarap.

Böyle evlenmek kitap olsa diyor bir üstat

Sâde başlıktan ibaret kalacak, boş o kitap.

Sevip evlenmeyi avlanma diyormuş "Jak bol"

Kekliği çantaya at, akşam için tuzlu kebap.

Şu yalan yok mu, ne uygun süs olur her kadına,

İnanılmazsa verir dinleyene gerçi azap.

Modanın hikmetini anlatıyor bir şair

Moda süsler kadını, yıllar onu etse harap.

O kadar çok ki hususiyeti Havva kızının

Bu özellikle güzellik onu yapmış mihrap. (Yüksel, 1993, s. 481-482)

Divan şiirinin önemli nazım biçimlerinden olan ve bir uzun bir kısa dizeden oluşan müstezat gazel türünde "Gönlüm" adlı şiirini yazmıştır. Tasavvuf felsefesine yönelerek dünya hayatının geçici olmasından ve insanın kendisi ile olan ilişkisinin önemini vurguladığı didaktik nitelikteki bir şiiridir.

Gönlüm seni şen bilmeliyiz bir kederin var,

Zalim kaderin var.

Dert ortağıyım ben sana anlat, nelerin var?

Kimden hazerin var?

Bir gözleri âhû seni baştan mı çıkardı?

Senden ne arardı?

Yoksa şu benim bilmediğim bir hünerin mi var?

Ya sîm ü zerin var?

Bir parti mi vurdun, sana servet mi yanaştı?

Hulyan başı aştı.

Vurguncu musun her yana sık sık seferin var,

Mutlak zaferin var.

Duydun mu bir eğlence hemen can atıyorsun,

Keyfi çatıyorsun.

Varsa bugünün zengini, bir milyonerin var,

Bitmez gelirin var.

Yan çizme bu cemiyete, âcizlere yâr ol!

Millet ile var ol!

İnsan tanıyorlar seni yüksek nazarın var,

Yüksek değerin var.

Âlemdeki zevkin sonu gelmez mi sanırsın?

Bir gün utanırsın.

Bir gün aranırsın ki nasıl bir eserin var?

Bomboş kemerin var.

Eleştirel yönde yazdığı şiirlerinden bir diğeri toplumda oluşan sınıfsal ayrımı, yoksulluk içerisinde yaşıyor olan kesimi ve parasını saçıp savuran kesimi ele aldığı şiiridir.

Deste deste banknotlar ceplerimden serpilir,

Bahtım üstün, şüphe yok hey'et bilir, fertler bilir.

Bir oyun olsun, bezik olsun, poker olsun yeter,

Servetim gitsin bu yolda, yoksula vermek heder.

Lütfü layık görmedim ben, ağlayan düşkünlere,

Varlığım olsun feda ah, göz süzen pişkinlere.

Dökme yoksul kanlı yaş, yollara çıktım gezmeğe,

İstemem uygun değil, gitmez kızıl renk çizmeye.

Yurttaki deprem hayatta, başka olmaz niyetim,

Duymadım hiçbir inilti varsa boşluk dinlesin,

Dileriz bir mandolin, tanbur, keman, ud dinlesin.

SONUÇ

Türk edebiyatının önemli değişimler geçirdiği 20. Yüzyılın içinde bulunan ve o döneme tanıklık eden Cansız Hoca, hayatı boyunca Divan edebiyatından Cumhuriyet dönemi edebiyatına kadar olan bu geniş edebi sahayı görmüş ve öğrenmiştir. Cansız Hoca özellikle Divan edebiyatının estetik ve biçimsel özelliklerini kullanarak şiirler yazmıştır. Özellikle Farsçaya olan hakimiyeti onun İran sahası edebiyatını da öğrenmesine katkı sağlamıştır. Yâhyâ Efendi, Nef'î, Fuzûlî gibi şairlerin divanlarını okumuş, Şirâzi'nin şiirlerini ezberlemiş ve Mevlânâ'nın rubailerini çevirmiş olması onun Divan edebiyatı geleneğine olan hakimiyetini kuvvetlendirerek kendi şiirine de bir perspektif kazandırmıştır.

Cansız Hoca, hayatı boyunca yazmış olduğu ve bizim ulaşabildiğimiz şiirlerini tahmis, kaside, gazel, müstezat gazel gibi nazım biçimlerini kullanarak yazmıştır. Esasında kendisi pek fazla eser vermemiş olsa bile yazmış olduğu şiirler ile kendisinin gerçek manada Divan edebiyatı geleneğine hakim olduğu göstermektedir. Ayrı olarak değinilmesi gereken bir diğer konunun arz ölçüsünü kullanım şeklidir. Geleneğe böylesi hakimiyeti olan bir şahsiyetin aruz ölçüsünün sesini duymuş olmaması mümkün olamaz. Aruzun sesini yakalamış, mahiyetini kavramış olan Cansız Hoca, kabul edilebilir aruz kusurları olacak şekilde aruzu uygulamış olduğunu söyleyebiliriz.

Mustafa Cansız, I. ve II. Dünya Savaşlarının toplumda yarattığı maddi manevi her türlü zararlara tanık olmuş ve bu olaylar neticesinde bulunduğu toplumun o anki durumunu iyi gözlemleyebilmiştir. Toplumun yozlaşması, toplumdaki sınıfsal ayrılımın ortaya çıkması, eşitsizlik adaletsizlik gibi hususların doğurduğu kötü sonuçlara hitaben çözüm yolları sunmaya çalışarak bunları şiirlerinde kullanmıştır. Bu sebeple kendisinin sosyal bilimlere hakim olduğunu, insan ve toplumu oldukça iyi bir şekilde gözlemlediğini söyleyebiliriz. Kendisinin ebedi şahsiyetindeki bu yaklaşımı onun o dönem edebiyatındaki toplumcu gerçekçi bakış açısı ile ilerlediğini ve sanatı toplum için kullandığını söylemek mümkündür. Toplum için sanat anlayışı edebiyat tarihi içerisinde kimi şair, yazar yahut araştırmacılar tarafından edebi yönünün kuvvetli olmayacağına dair görüşler verilmiştir. Fakat bu sanat anlayışını kavrayabilmek için o dönemin tarihsel sürecinin oldukça iyi incelenmesi gerekir. Cansız Hoca, bu bakımdan şiirlerinde oldukça gerçekçi ve eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç olarak, Cansız Hoca'nın yazmış olduğu şiirlerinden önemli olduklarına inandığımız şiirlerine[4] bakarak kendisinin şiirlerinde, onun özgün kişiliğini, entelektüel duruşunu ve

[4] Cansız Hoca'nın bütün şiirleri Mehmet Günaydın'ın "Cansız Hoca" adlı kitabında bulunmaktadır.

eleştirel zihniyetini en yalın haliyle yansıttığını söyleyebiliriz. Şiir onun için bir sanat alanından çok daha fazlasıdır; bir ahlaki duruş, bir düşünsel mücadele ve toplumsal bir uyarı biçimidir. Dolayısıyla Cansız Hoca'nın şair kimliği, gelenek ile modernlik, inanç ile akıl, mizah ile eleştiri arasında kurduğu özgün denge, onu hem şiirsel üretim hem de düşünsel tarih açısından incelemeye değer kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ö. (1952). *Trabzon Şairleri.* Trabzon: Trabzon İli Kalkındırma Cemiyeti Yayınları.

Günaydın, M. (2013). *Cansız Hoca.* Ankara: Heyamla Yayınları.

Yüksel, M. (1993). *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri.* Trabzon : Yunus Dergisi Yayınları, 1. Baskı.

A SOLARPUNK EXPLORATION OF ECO-SPIRITUALITY AND POSTHUMAN CONNECTION IN *A PSALM FOR THE WILD-BUILT* BY BECKY CHAMBERS

Öğr. Gör. Dr. Duygu KORONCU ÖZBİLEN
Yıldız Technical University,
ozbilenduygu@gmail.com – 0000-0003-0018-6389

SUMMARY

This study examines Becky Chambers' *A Psalm for the Wild-Built* using interconnected solarpunk aesthetics, eco-spirituality, and posthuman connection frameworks. The novella vividly depicts a post-industrial, solarpunk civilization on the moon Panga, where spiritual reflection, social fairness, and ecological technology work together. Sibling Dex, the main character, is a non-binary tea monk who is unhappy with their daily life. Since Dex is non-binary, “they/them” pronouns are used to refer to them in the novel. Dex walks into the wilderness, which is a solarpunk way of reconnecting with nature and gaining control over one's life within systems that benefit the environment. Mosscap, a sentient robot seeking to understand human needs, initiates a complex posthuman conversation. Their interactions demonstrate mutual appreciation and non-anthropocentric worldviews, emphasizing coexistence over dominance. Dex's monastic order and respect for nature, exemplified by their deity Allalae and their mobile, solar-powered tea wagon, highlight eco-spiritual themes throughout the story. The holiness of wild places, ecological cycle deities, and the robot's wonder at natural processes all point to a spiritual ecology that honors both living and nonliving beings. This study aims to connect the ideas of solarpunk, eco-spirituality, and posthumanism by providing examples from the novel.

Keywords: Solarpunk, eco-spirituality, posthumanism, speculative fiction, environmental ethics

SOLARPUNK, ECO-SPIRITUALITY, AND POSTHUMAN ETHICS IN ENVIRONMENTAL FICTION

Solarpunk is a sub-genre of speculative fiction that emphasizes the idea of lasting life and harmony with nature. It contrasts with dystopian stories that depict a dark future filled with environmental disaster and societal collapse. Solarpunk stories focus on community, cooperation, and innovation, often presenting ways in which individuals and groups can use technology to benefit people and the planet. One key pattern of Solarpunk stories is the emphasis on reconnection with nature, encouraging a respectful partnership with the environment. This perspective questions traditional views of progress and development, emphasizing the intersection of eco-space, where a deep feeling of respect and reverence for nature is underlined. Solarpunk also explores themes of diversity and inclusiveness, envisioning communities that embrace various cultural perspectives and values. This inclusivity creates a rich tapestry of stories that celebrate cooperation and understanding between various groups, connecting individuals and communities to their environment while promoting a sense of belonging and a common objective. It invites readers to imagine sustainable development imbued with ethical considerations of posthumous philosophy, calling into question the traditional vision centered on man, often leading to the exploitation of nature (Fawcett, 2023).

Eco-spirituality is an emerging field of study that explores how spiritual beliefs connect with environmental ethics. This relationship is essential because it suggests that spiritual practices can help promote sustainable actions and a deeper bond with nature. Understanding eco-spirituality involves examining how different religious and spiritual traditions see the environment. Adow et al. (2024) provide an overview of various academic perspectives, showing how eco-spirituality can be seen as an integral part of environmentalism. They explain that this connection arises from the way spiritual beliefs usually promote values of care, respect, and responsibility for nature.

A fundamental notion of ecology is that spiritual beliefs can inspire individuals to adopt ecological behaviors. Saleem et al. (2018) examined how individuals with strong environmental values, rooted in spirituality, tend to become more aware of their consumer choices. Their discoveries support the idea that spiritual beliefs can influence people about the ecological actions responsible for, thus increasing the bond between spirituality and environmental ethics. By incorporating these values, individuals find it easier to act sustainably.

Different spiritual traditions bring unique perspectives to eco-spirituality. Bhandari (2021) focused on the ecological messages of Bhūmisūkta, an essential Hindu text. It emphasizes the interconnectivity of life and earth, echoing the principles commonly found in environmental ethics. This text encourages respect for the natural world, which can inspire sustainable practices. Similar explorations happen in different cultural contexts. For example, Kumar (2025) investigates the Buddhist approaches to ecology, showing how Buddhist teachings promote harmony with nature and defend ecological life. The incorporation of eco-spiritual in education is another significant aspect of the promotion of sustainable practices. Ramlı et al. (2024) highlight the role of ecological education in the formation of environmentally conscious mentalities. Its systematic literature review points out that integrating ecological concepts in learning environments creates a mental change towards sustainability. When educational systems adopt eco-spirituality, we can expect to see inspired generations take care of the planet.

Another practical component of eco-spirituality lies in its ability to transform individuals' attitudes and behaviors toward the environment. Crowe (2013) has conducted research that illustrates how eco-spiritual religious teachings and practices can create a profound change in people's approach to environmental issues. By promoting new perspectives, eco-spirituality helps individuals appreciate the importance of ecological balance and motivates them to act. Ecosystem connections are further explored through the lens of spiritual traditions and the conservation of nature. Nur (2025) discusses how various spiritual beliefs intersect with environmental sustainability. This includes examining how the teachings of different traditions lead followers to value nature and act in its defense. The ideals incorporated into these spiritual structures usually lead to a greater commitment to conservation efforts.

In the context of Christianity, Duke (2020) highlights the change of traditional spiritual perspectives to eco-fifth. He notes that many modern Christian teachings are beginning to embrace the importance of taking care of the environment as a divine responsibility. This change shows how eco-spiritual is evolving in religious contexts, emphasizing the stewardship of the earth. The African perspective on eco-spirituality presents another rich area of exploration. Kanu (2022) discusses how indigenous beliefs and practices offer an insightful response to the modern ecological crisis. He emphasizes the concept of "igwebuike", which represents a community approach to ecological conservation rooted in African spiritual beliefs. This perspective shows how traditional spiritual practices can offer valuable guidance to face contemporary environmental challenges.

In short, the literature on eco-spirituality and environmental ethics reflects a growing recognition of the influential role that spiritual beliefs play in inspiring sustainable practices and promoting a deeper connection with nature. The work of several researchers, such as Adow et al. (2024), Saleem et al. (2018), Bhandari (2021), Kumar (2025), Ramli et al. (2024), Crowe (2013), Nur (2025), Duke (2020) and Kanu (2022), reinforce this understanding, providing various perspectives of different cultural and spiritual contexts. These studies consistently show that eco-spirituality serves as a vital bridge that connects spiritual beliefs to environmental ethics, encouraging individuals and communities to commit to sustainable practices. As the awareness of this connection continues to grow, eco-spirituality can play a crucial role in the treatment of current ecological crises and in promoting a more harmonious relationship between human beings and the natural world.

A SOLARPUNK EXPLORATION OF THE NOVEL *A PSALM FOR THE WILD-BUILT* BY BECKY CHAMBERS

A Psalm for the Wild-Built (2021) is the first novella in Becky Chambers' Monk and Robot series. It tells the story of a post-industrial solarpunk society on Luna Panga, which has chosen to abandon extractive capitalism for environmental balance, collective wellness, and inner reflection. The Awakening, a historic event where robots gained sentience and subsequently abandoned humans, leads to Panga being divided into two halves: nature reclaiming one half and humans inhabiting the other. Unlike most dystopian narratives, there is no conflict here. Instead, Chambers uses a setup based on an agreement referred to as the Parting Promise that allows her to emphasize coexistence after humanity's extinction, eco-spiritualism, and non-anthropocentric ethics devoid of dystopian context. The sustainable infrastructure and the harmony with nature are emphasized multiple times in the novel. For instance, a world is imagined where humanity's ingenuity exists in harmony with nature's bountiful beauty and vitality. "The City was beautiful, it really was. A towering architectural celebration of curves and polish and colored light, laced with the connective threads of elevated rail lines and smooth footpaths, flocked with leaves that spilled lushly from every balcony and center divider, each inhaled breath perfumed with cooking spice, fresh nectar, laundry drying in the pristine air." (Chambers, 2021, 9). The author creates an impression of an admiration mixed with a certain sense of wonder where the opening line 'it really was' offers a restatement of the speaker's conviction and that the city exceeds common expectations. Functional buildings were not only practical but they reached impressive heights in their artistic design— "celebration" suggests joy and pride towards its construction. Its distinct details evoke a delicate, sophisticated, and soft elegance without harshness. The term "curves" evokes imagery related more to organic shapes rather than rigid lines. "Polish" suggests clean, well

maintained surfaces that are reflective and in this case, colored light could be associated with innovative lighting designs, which makes parts of the architecture dynamic to the viewer's eye. A city striving for excellence, being aesthetically pleasing whilst functional, environmentally considerate, and rich in sensitivity is painted throughout these statements. Where human creativity meets natural marvels gives an idea of almost a utopian urban experience. There is a strong, inviting impression that such a place offers through meticulously chosen, picturesque wording, where every detail feels harmoniously stirring.

"Fifty percent of Panga's single continent was designated for human use; the rest was left to nature, and the ocean was barely touched at all. It was a crazy split, if you thought about it: half the land for a single species, half for the hundreds of thousands of others. But then, humans had a knack for throwing things out of balance. Finding a limit they'd stick to was victory enough." (Chambers, 2021, 18). These words describe a wagon's technological configuration, emphasizing its independence and the sophisticated yet discrete nature of its power system. "Thermo-" denotes heat, and "-voltaic" denotes electricity (such as photovoltaic, which converts sunlight into electricity). Consequently, a substance that directly transforms heat into electricity is known as a thermovoltaic coating. This characteristic suggests that the wagon's design seeks to generate electricity by utilizing ambient heat, potentially from the sun or even waste heat. A reflective or effective surface for heat absorption or conversion may be indicated by the "shiny" quality. "Jauntily" means "lively, cheerful, and self-assured." This feature gives the turbine a somewhat human touch, implying that it is more than just a piece of equipment and that it even has a lively or playful presence on the wagon. Instead of being strictly industrial, it suggests a design decision that is both useful and possibly visually appealing in its oddity. This quotation uses state-of-the-art integrated storage (graphene batteries) and renewable energy (thermovoltaic and wind) to power a variety of "electronic comforts," all while keeping an aesthetically pleasing and seemingly inconspicuous appearance. It depicts a future in which advanced technology coexists peacefully with daily life.

In the novel, an ecospiritual voice that highlights the sacred connection to nature is portrayed. "The human residents of this place were judicious about what constituted actual necessity, and as such, disturbed the ground as little as possible. Careful trails were cut, of course, and some objects—cisterns, power junctions, trade vehicles, and so on—had no option but to live full-bodied on the ground. But if you wanted to see the entirety of a Woodland settlement, the direction to look was up." (Chambers, 2021, 24). The statement outlines human needs being placed on the society in a different angle: people

do not take dominance over the land, rather they transform "necessity". This is posthumanist ecological ethics of 'Val Plumwood', who advocated for change from a "mastery" model to a more benevolent, partnership approach with nature (Plumwood, 2002, 9). These humans acknowledge nature as an active co-tenant and treat her not as an object but as someone vital who requires care and protection. Human structures are now ideologically and physically towering above us, which hence why we gaze up at settlements. This reflects principles of green urban design discussed by Tim Beatley in Biophilic Cities, which argue for lessening the destruction or disturbance of land (Beatley, 2011, 45). Living amongst trees describes deep reverence toward forest ecosystems as opposed to clearing them away. Chambers emphasizes the lack of wanting excess while defining necessity sharply from a solarpunk view. The focus towards "land use'' downgrades relates to voluntary simplicity and minimalism that are embraced in spiritual frameworks (Alexander & Ussher, 2012, 40). Settlers place vehicles or cisterns on the ground only those that must be grounded, suggesting everything else can coexist instead of dominating and assuming presence. Traditionally, "looking up" means power, control, or surveillance, as in skyscrapers or citadels. Here, though, there is a canopy inversion: it symbolizes ecological intelligence instead of dominion. The architecture uses the forest as inspiration instead of imposing upon it. This relates to Donna Haraway's "staying with the trouble" idea: living with interwoven intricacies instead of annihilating ecosystems out of convenience (Haraway, 2016, 40).

There are theological debates about nature and robots throughout the story. "From an Ecologian viewpoint, that has Bosh written all over it. Unusual, perhaps, for the God of the Cycle to bless the inorganic, but the robots' eagerness to experience the raw, undisturbed ecosystems of our verdant moon had to come from somewhere." (Chambers, 2021, 7). In one of the novel's quieter scenes, a character pauses to interpret the robots' retreat from crowded cities through the lens of Ecologian spirituality, a belief system that prizes natural cycles and the delicate balances that keep them in place. To the narrator, the machines' longing to unplug from human networks and settle in old-growth forests hints at a guiding hand — the hand of Bosh, the god who cradles seed, summer storm, and harvest moon alike. At first glance the idea seems odd: why would a deity of flesh, forest, and field bother to nudge creatures built from metal and software? Still, the voice in the text argues that the robots' tentative curiosity and their almost prayer-like withdrawal must be rooted in something deeper, something beyond code. By saying this, the story tiptoes over the old lines that separate living tissue from silicon circuits, suggesting that even these engineered minds can share in the pulse of the wild. Chambers uses the moment to sketch a posthuman vision where machines cease to be tools of domination and instead appear as humble pilgrims, looking for ways to listen, learn, and blend in with

the living world. In so doing the novel broadens the map of the sacred, claiming that value is not an exclusive human province and that every form of existence natural or synthetic might find its place within the ancient rhythms that keep the planet alive. At its heart, the story circles the notion that any conscious being, whether made of flesh or metal, has the freedom to bow before something larger than itself. It can nurture humility and respect rather than grab for power, and in doing so, it forges a place for itself within the rhythms that keep the universe turning.

One of the novel's most striking philosophical turns happens when the robots gain self-awareness and decide, almost ceremoniously, to walk away from the lives their human creators mapped out for them. A simple line spoken by one robot captures the moment: "All we have ever known is a life of human design, from our bodies to our work to the buildings we are housed in. We thank you for not keeping us here against our will, and we mean no disrespect to your offer, but it is our wish to leave your cities entirely, so that we may observe that which has no design—the untouched wilderness." (Chambers, 2021, 7). "We were made for work, not for wonder." That sentence does more than summarize their old purpose; it announces a break with an entire way of seeing the world. The machines acknowledge everything humans designed for them—metal limbs built for hauling, schedules drafted to maximize efficiency, even the tidy, predictable open-air dormitories they slept in. Still, their departure is polite, almost tender, and it hints at a deeper restlessness, a wish to understand what it means to exist when another culture no longer directs the script. By searching for "what has no design," they turn away from factory floors and programmed routes toward forests, rivers, and silence, hoping to find an experience that feels less arranged and more alive. This choice echoes the novel's larger themes: living things, whether born from silicon or flesh, can choose wonder over utility, curiosity over control, and in doing so, they weave themselves, however briefly, into the wild.

In *A Psalm for the Wild-Built*, Mosscap has a revealing moment when it proudly says, "I'm wild-built. We wouldn't be having this conversation if I'd been in operation since the factories. I mean, look at me!" (Chambers, 2021, 73). That line is more than playful bragging; it marks a turning point in the story and the robot's self-understanding. By stressing that it wasn't rolled off an assembly line, Mosscap highlights its upbringing in the woods, put together by other machines on their terms. The label "wild-built" becomes a badge of independence, suggesting the robot has picked up its ways of thinking, feeling, and relating, completely outside human design. Mosscap's story thus reshapes the common belief that artificial life exists only to serve people, showing instead that such beings can forge

their own culture and purpose. Seen this way, Mosscap becomes part of a living, breathing cybernetic ecology where wires, trees, and minds trade secrets and experiences.

Because the robot is designed to learn and adapt rather than just follow preset rules, it blurs the line we usually draw between what we call natural and artificial. Instead of seeing machine intelligence as a mere tool built from silicon and steel, we start to imagine a version of consciousness that develops in its way, shaped by experience rather than hard-coded instructions. In that view, the machine is not an empty vessel; it can grow its own set of values, exercise real agency, and form a genuine connection with the world around it.

CONCLUSION

A Psalm for the Wild-Built sketches a refreshingly bold guide for thinking differently about people, nature, and technology, and this piece has tried to highlight that the story's power comes from weaving solarpunk imagery, a gentle eco-spiritual vibe, and a posthuman sense of morality into one optimistic thread. Chambers pictures a moon where solar panels, shared plenty, and everyday beauty blend so seamlessly that they hardly look like extras at all. By putting Sibling Dex's search for peace and Mosscap's wide-eyed curiosity at center stage, she nudges us to imagine both flesh-and-blood bodies and circuits as capable of humility, gratitude, and real ethical choice. In the process, the novella breaks apart old divides—city against forest, living tissue against metal, function against awe—and swaps them for a web of mutual care.

Across several key scenes—from Dex wandering through a plant-laden, fragrant city to the treetop Woodland dwellers who spare the forest floor, from an Ecologian prayer in praise of machine and moss to Mosscap's declaration that it is "wild-built"—a single idea keeps surfacing: living sustainably is as much about the heart and the story we tell as it is about gear ratios and carbon neutral blueprints. Solarpunk's bright solar panels and terraced gardens give us the scaffolding we can touch, eco-spirituality hands us the reminders of care, gratitude, and gentle limits, while posthuman thought pulls the moral circle wide enough to embrace animals, microbes, weather, and wire. When all three align, they sketch a future where technology spins through ecology's rhythms instead of cutting across them. That blend of hope, craft, and conscience nudges literary scholars in two directions. One is to recognize that a cheerful, low-conflict plot can bite hard on ethics; it quietly dismantles the old rule that climate stories must be dark to be urgent. The second is to probe deeper into the beliefs and philosophies—religious or rooted in everyday life—that shade these tales, since values often shape feeling before specs do. To finish the picture, researchers could look sideways at Indigenous futures, Afro-solar punk

art, or the many ecologies of East Asia and test how broad the ground beneath Chambers' vision really is.

In the end, Chambers nudges us toward a quietly challenging thought: what is it that people really need to live well? Her answer—community, curiosity, open-air cities, cherished woodlands, and the boldness to let others prosper outside the plans we've drawn—turns environmental ethics from a finished checklist into something that keeps changing and grows only when we keep talking. By setting that talk between a tea monk and a robot stitched together from salvaged parts, the novella reminds us that if a creature can listen, it can take part in writing the stories that make the future more welcoming.

REFERENCES

[1] Alexander, S., & Ussher, S. (2012). The Voluntary Simplicity Movement: A Multi-National Survey Analysis in Theoretical Context. *Journal of Consumer Culture, 12*(1), 38–58.

[2] Adow, A. H. E., Safeer, M. M., Mohammed, M. G. H., Alam, M. S., & Sulphey, M. M. (2024). A synthesis of academic literature on eco-spirituality. *Global Journal of Environmental Science & Management (GJESM), 10*(4). https://search.ebscohost.com/login.aspx?...

[3] Barilaro, D., Barone, G., Crupi, V., & Majolino, D. (2005). Characterization of Archeological Findings by FT-IR Spectroscopy. *Spectroscopy*, April, 20(4).

[4] Beatley, T. (2011). *Biophilic Cities: Integrating Nature into Urban Design and Planning* (p. 45). Island Press.

[5] Bhandari, K. P. (2021). Eco-spirituality in *BhūmiSūkta*. *JODEM: Journal of Language and Literature, 12*(1), 72–84. https://nepjol.info/index.php/jodem/article/view/38718

[6] Chambers, B. (2021). *A Psalm for the Wild-Built*. Tor.com, New York.

[7] Crowe, J. (2013). Transforming environmental attitudes and behaviours through eco-spirituality and religion. *International Electronic Journal of Environmental Education, 3*(1), 75–88. https://dergipark.org.tr/en/pub/iejeegreen/issue/7908/104090

[8] Duke, E. O. (2020). From Christian spirituality to eco-friendliness. https://philpapers.org/rec/DUKFCS

[9] Fawcett, R. E. (2023). *Dialoging With Nature: An Intersectional Śākta Approach to the Work of Remembering* (Doctoral dissertation, Graduate Theological Union). https://search.proquest.com/openview/...

[10] Genç, S. (1993). *Kristal Sırların Araştırılması ve Sır İçinde Kristal Nüvelerin Geliştirilmesi*. Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

[11] Haraway, D. J. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (p. 40). Duke University Press.

[12] Ikechukwu Anthony Kanu, O.S.A. (2022). African eco-spirituality: an Igwebuike indigenous response to modern ecological crisis. *Tolle Lege: An Augustinian Journal of Philosophy and Theology, 4*(1). https://acjol.org/index.php/tollelege/article/view/3936

[13] Kopkallı-Yavuz, H., & Mutlu, M. E. (2009). Does frequency of online support use have an effect on overall grades? *The Turkish Online Journal of Distance Education, 10*(2). http://tojde.anadolu.edu.tr/ (Erişim tarihi: 18.11.2009)

[14] Kumar, U. (2025). Eco-Spirituality: An Overview of Buddhist Approaches to Ecology. *Lumbini Prabha, 10*, 121–135. https://nepjol.info/index.php/lumbinip/article/view/78832

[15] Nur, A. M. (2025). Spiritual Traditions and Nature Conservation: The Intersection of Spiritual Beliefs and Environmental Sustainability. *Environment (Nur, 2024, 2025), 22*, 23. https://www.allmultidisciplinaryjournal.com/uploads/archives/20250113191540_MGE-2025-1-034.1.pdf

[16] Özbek, K., Çakı, M., & Ay, N. (2001). Pişmiş Toprak Bünyelerde CaO ve Fe_2O_3'ün Etkileri. *1. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, 86–87, Eskişehir.

[17] Plumwood, V. (2002). *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason* (p. 9). Routledge.

[18] Ramli, S., Rahman, K. A., Muspawi, M., Sobri, M., Mustofa, A. M. Z., Hasani, S., & Sari, N. N. (2024). Eco-Spiritual Based Green Spirituality: A Systematic Literature Review of Environmentally Conscious Mental Revolution in Education. *Jurnal Kependidikan, 10*(4), 1732–1741. https://e-journal.undikma.ac.id/index.php/jurnalkependidikan/article/view/13318

[19] Saleem, M. A., Eagle, L., Yaseen, A., & Low, D. (2018). The power of spirituality: Exploring the effects of environmental values on eco-socially conscious consumer behaviour. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 30*(4), 867–888. https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/apjml-10-2017-0259/full/html

[20] Steffen, P. B. (2019). Ecological Conversion and Eco-Spirituality. *Nurt SVD, 145*(1), 267–284. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=792279

[21] http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/adam_smith.html (Accessed: 22.05.2015)

POSTCRITIQUE AND INTIMACY IN OCEAN VUONG'S NOVEL *ON EARTH WE'RE BRIEFLY GORGEOUS*

Öğr. Gör. Dr. Duygu KORONCU ÖZBİLEN
Yıldız Technical University,
ozbilenduygu@gmail.com – 0000-0003-0018-6389

SUMMARY

This article aims to use a post-critical and affective lens to examine the textured relationships in Ocean Vuong's novel *On Earth We're Briefly Gorgeous*. Instead of relying on the usual critical lens that prioritizes suspicion and distance, the study highlights the novel's ability to move, attach, and transform its readers through direct, felt experience, rooted in Rita Felski's idea of attachment and Eve Kosofsky Sedgwick's reparative approach. When we look at a novel through the lenses of postcritique and affect theory, the focus naturally shifts to feelings, connections, and the ways readers themselves are moved. Instead of adopting the familiar, somewhat skeptical approach that aims first to expose hidden power dynamics, prevailing ideologies, or the scars left by trauma, this reading listens more closely to the emotional currents that run through the story and bind it to the person holding the book. By putting bodily responses such as tears, cringing, laughter, and quick dread at the center, the study claims that the novel proposes a different literary ethics in which minoritarian pain drifts through the air we share instead of being reduced to something we master. The study combines affect theory with a careful ear for sound, a painter's eye for color, and a touch of tactile metaphor, zeroing in on how recurrent images of skin, light, and breath travel between human and non-human figures to create what Jane Bennett calls "vibrant matter." Through this method, it opens up innovative interpreting options: by leaning into affect, it retrieves pleasure and care in conversations about queer identity, migrant experience, and memories of war, while also pushing back against the deficit-centered way diasporic writing is sometimes read. In the end, it's the idea of postcritical attachment that shifts reading away from cynical exposure and toward a practice of mutual nourishment and ethical companionship.

Keywords: postcritique; affect theory; epistolary intimacy; diasporic queer narrative; vibrant matter

UNRAVELING LITERARY RELATIONSHIPS THROUGH RITA FELSKI AND EVE KOSOFSKY SEDGWICK'S REPARATIVE LENS

The concept of attachment of Rita Felski provides a precious lens through which we can explore the emotional connections that readers form with literary texts. Felski underlines how literature is not simply a passive reflection of society but an active commitment that evokes strong feelings of attachment (Anker & Felski, 2017). This idea resonates with contemporary readers who often find themselves emotionally intertwined with the narratives they consume. Through attachment, Felski raises questions about how readers develop deep ties with characters, themes, and stories, which can lead to a more nuanced understanding of the complexities inherent in literary relationships. In tandem with Felski's attachment theory, the reparative approach of Eve Kosofsky Sedgwick offers a complementary perspective. Sedgwick's work invites people to consider how literature can be a source of repair in their lives. This reparative reading challenges the traditional forms of criticism that are often paranoid or excessively skeptical of the texts (Wiegman, 2014). Instead, it encourages readers to embrace the potential of literature to provide comfort and understanding. In this way, Sedgwick aligns with the idea of attachment of Felski, since both perspectives highlight the emotional and relational dimensions of reading.

The intersection of Felski and Sedgwick's ideas becomes particularly relevant in contemporary texts in which emotional connections are stratified and complex. For example, in his examination of the novels, Hale (2019) suggests that the reparative reading allows a profound investigation into the emotional states of the characters, which promotes a sense of attachment between the readers. This reflects Felski's statement, according to which attachment is not simply a personal phenomenon, but also a collective experience by readers when they engage with a text that resonates with their emotional life.

Kalinka (2023) extends this conversation by discussing how a strange repair policy can influence the attachment of readers. In his work, he explores how contemporary literature often has characters whose complex identities favor connections with readers. By understanding these characters through a reparative lens, readers can develop attachments not only emotionally but also politically and socially informed. This intersection of attachment and reparative reading highlights the potential of literature to fill individual experiences with wider

social narratives, suggesting that these texts can facilitate new understanding and emotional connections.

The emotional accusation of literature can also be perceived in the concept of "affection", as explored by Fairgrieve (2020). In his doctoral research, he discusses how literary studies are increasingly committed to the emotional experiences of readers. This exploration is vital when they consider the idea of Felski's attachment and the reparative approach of Sedgwick, since both highlight the profound emotional responses that literature can evoke. The emotional dimension indicates the relationships that readers form with the texts, in which attachment becomes a door to understanding the deeper emotional and social connections within the narrative. Highmore (2021) contributes further to this discussion by examining the relationship between art, attachment, and emotional commitment. In his article, he claims that our connections with the texts, as works of art, are full of complexity that reveals both the attachment and the desire for repair. This analysis is aligned with Felski's attachment theory, in which the act of reading itself becomes a site for emotional exploration. He reflects Sedgwick's emphasis on a reparative approach, suggesting that literature allows readers to navigate in their emotional landscapes while connections are formed with characters and stories.

In addition, the idea of the "attached criticism" offered by Woodward (2023) focuses on how reading practices can model religious and spiritual attachments. This idea suggests that when readers engage with religious texts through a reparative lens, they form connections that may motivate healing and resolutions to personal conflicts. This speaks directly to the idea of attachment of Felski, since he underlines the emotional resonance of literature and how he can inform the relationships and personal experiences of the divine. The exploration of Kiley (2020) of the affection within critical writing underlines the influence of attachment on the way readers and critics articulate their responses to literature. His work suggests that the emotional experiences related to reading are crucial for critical discussions, filling personal experience and academic control. This commitment with attachment illuminates how Sedgwick's reparative approach can enrich literary criticism, allowing personal and emotional connections to play a fundamental role.

In the "promiscuous attachments", Highmore (2021) reflects on the varied and multifaceted nature of the attachments in the literature, claiming that these emotional relationships can take on unexpected forms. He underlines how readers react differently to the characters based on their stories and emotional states. This plurality reflects the reparative approach that Sedgwick Champions, in which different experiences can lead to different forms of understanding and connection.

Finally, Anderson (2017) discusses therapeutic criticisms, which align with Felski and Sedgwick's ideas on attachment and reparative reading. Anderson claims that literary criticism can serve as a therapeutic tool, allowing readers to reflect on their relationships with the texts. By integrating attachment into this framework, we see that literature has the potential to repair emotional wounds and forge new connections, making ideas of both Felski and Sedgwick integral to understanding contemporary literary relationships.

In conclusion, the intersection of the concept of attachment of Rita Felski with the reparative approach of Eve Kosofsky Sedgwick illuminates the complex emotional connections that readers form with contemporary texts. By understanding literature as a site for attachment and potential repair, we acquire information on the rich emotional landscapes cultivated through literary commitment. The contributions of scholars such as Hale, Kalinka, Fairgrieve, Highmore, Woodward, Kiley, Wiegman, and Anderson have deepened our understanding of these connections, allowing us to appreciate the profound impact of literature on individual and collective emotional experiences. Through this goal, we can recognize the intricate tapestry of relations with the reader text, modeled by attachment and the possibility of emotional healing in contemporary narratives.

ANALYZING THE NOVEL *ON EARTH WE'RE BRIEFLY GORGEOUS* THROUGH RITA FELSKI AND EVE KOSOFSKY SEDGWICK'S REPARATIVE LENS

In *On Earth We're Briefly Gorgeous*, Ocean Vuong stitches together a letter that feels both deeply personal and endlessly expansive. Instead of locking trauma behind brittle glass, he keeps prying it open so that tenderness, memory, and survival can ripple through the wound. That instinct mirrors what critics Rita Felski and Eve Kosofsky Sedgwick have called

"reparative reading," an approach that favors feeling, attachment, and the glimmer of healing over cynicism and diagnosis. Through quiet moments between mother and son, sudden bursts of artistic daydreaming, and gently exposed queer vulnerability, Vuong sketches an identity story in which language doubles as a Band-Aid and a handrail. His series of poetic snapshots—writings that treat pen strokes as lifelines, names as guardians, and small acts of care as kindred love—practically echo Sedgwick's urging to hope and Felski's call for "postcritical" openness. The lines that follow show how Vuong, while steeped in generational ache, keeps the heart of his tale beating through love, memory, and small repairs.

To give an example, "How could I tell you that what you were describing was writing?" (Vuong, 2019, 9-10). In this passage, the narrator reflects on how his mother would sit for hours with a pile of coloring books, carefully filling in printed flowers. He likens that simple act to the way a writer revises a draft again and again. That small comparison captures what Eve Kosofsky Sedgwick called "reparative reading." Sedgwick invites us to think about reading and writing not only as weapons for critique but also as everyday practices of care, healing, and survival. Rita Felski makes a similar point when she reminds us that literature doesn't just deliver information; it reaches out to readers and helps anchor them in the world around them. For Vuong, the impulse to make art is therefore life-preserving. Just as Sedgwick's reparative reader looks for comfort in a favorite passage, Vuong's narrator rummages through words, colors, and memories to assemble a future he can believe in. The process is additive, layering one story over another, one hope over the last—never erasing, always building.

Survival is presented as a reparative form of living. "What do we mean when we say survivor? Maybe a survivor is the last one to come home, the final monarch that lands on a branch already weighted with ghosts." (Vuong, 2019, 15). Monarchs travel thousands of miles. Parents pass the urge to fly south to offspring they will never meet, and, somewhere along the route, a new generation will finish the journey. That long journey, hard from start to finish, is still oddly beautiful and feels almost healing. The butterfly that arrives carries not only its tired wings but the memories of everyone that came before, pain and all. In the same way, the narrator doesn't leave the hurt behind; she takes it along because it reminds her of things she wants to honor. This connects to Rita Felski's idea of postcritical reading, where being smart about politics does not mean giving up on beauty or feeling. The story, then, tries to tie together hurt and wonder instead of cutting them apart.

Vuong (2019) uses language as a shield and evokes tactile, sensory connection as a site of meaning-making. “To love something, then, is to name it after something so worthless it might be left untouched—and alive.” (Vuong, 2019, 17). When his grandmother calls him “Little Dog,” she’s looking after him. Words, in this family, hold both the scars of what people have lived through and the small tools that help them keep going. Eve Sedgwick’s idea of being reparative reminds us that even imperfect language can be tender and clever at the same time. “For a moment, almost too brief to matter, this made sense—that three people on the floor, connected by touch, made something like the word family.” (Vuong, 2019, 43). Vuong often pulls us close with smells, textures, and just warm skin so that meaning isn’t something you think about—it’s something you hold. You can almost picture a hand rubbing oil on a sore back, homey chores done in comfortable silence, and the heat of the room saying more than any political slogan. This scene echoes what both Sedgwick and Rita Felski remind us of: reading and living aren’t always a fight; sometimes it’s simply about who, and what, we keep close. It’s that quiet “touching feeling” that Sedgwick talked about.

Throughout the novel another concept that is articulated as queer reparatively. “I am handsome at exactly three angles and deadly from everywhere else. I am writing you from inside a body that used to be yours.” (Vuong, 2019, 13). The narrator’s queerness feels very much alive in the body, the voice, and the page; it is not tucked away in theory or statistics. Sedgwick’s idea of a reparative reading nudges us to see queerness as a kind of openness, a mixture of nerve and wonder, rather than as something we treat only with suspicion or set into rigid boxes. Because of that, Vuong’s narrator never makes a loud announcement or a defiant “coming out.” Instead, he works his way through old wounds and fresh affections with a gentleness that honors both the hurt and the hope he carries.

CONCLUSION

Ocean Vuong’s novel *On Earth We’re Briefly Gorgeous* invites readers to approach its pages with care and warmth rather than with the cold tools of academic critique. By threading together stories of queerness, migration, family wounds, and unexpected tenderness, Vuong creates a space where hurt is neither hidden nor put on display, but quietly held, reshaped, and honored through the simple act of writing. Rita Felski’s idea of attachment and Eve Kosofsky

Sedgwick's vision of reparative reading are functional for a detailed interpretation of the novel. Rather than treating Vuong's letters with the wariness that often comes with "high" criticism, Felski and Sedgwick encourage us to ask what the book wants us to feel instead of what it wants us to analyze. The author's choice of vivid sensory images, lyrical invitation, and sketch-like memories fashions a world where being open about our pain is, itself, a way of knowing. Through small scenes—a mother quietly filling in her coloring book, a child given a name that offers gentle armor, a queer person learning to speak the truth of his body through half-formed remembrances—the novel shows us what Sedgwick might call a "beside" reading, one that collects fragments without wanting to repair them and simply stays in relational presence.

Vuong's letters are more than a way of telling the story; they double as a survival kit for the writer and a lifeline for the person who first taught him language, his mother, and for all the other readers who care to listen. Because of that intimate address, the book reads less like a puzzle to be solved and more like a quiet companionship, a place where we are invited to walk alongside the writer rather than to critique from a safe distance. That closeness is what fuels the prose: a rhythm of breath, a flash of ochre light, a long-held inhalation of memory that refuses to hurry forward, and—sometimes—pure, tender silence. Following that pulse lets us arrive at the same insight that Sedgwick names as reparative reading: the moment when the need to expose every scar steps aside to make room for care. Vuong will not allow his family story to end with the thud of trauma; he weaves through it small acts of wonder, stray words that blossom like stitches, and bursts of color that remind us survival is less a completed task than a daily promise carried in each waking heartbeat. In that sense On Earth We're Briefly Gorgeous stands not only as a chronicle of queer Asian American life but also as a living blueprint for how fiction can serve as emotional scaffolding, helping us touch the things we cannot fix, name the fears that follow us, and keep the sharpest aches cradled so they do not harden. Viewed through the lenses of Sedgwick and Felski, the novel opens into a wider gathering where pain is neither hidden nor left to stand alone but is, instead, slowly rewritten into the grammar of possibility—one we can share with others and with ourselves.

REFERENCES

[1] Anderson, A. (2017, November). Therapeutic Criticism. *Novel: A Forum on Fiction*, 50(3), 321–328. Duke University Press. https://read.dukeupress.edu/novel/article-abstract/50/3/321/132643

[2] Anker, E. S., & Felski, R. (Eds.). (2017). *Critique and postcritique*. Duke University Press. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=R3pPDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA8&dq=Rita+Felski+attachment+Eve+Kosofsky+Sedgwick+reparative+approach+literary+theory+comparison&ots=gOnXtQ1XBe&sig=FSboRG5YKm9uIgGFgIEaBjyA5e8

[3] Fairgrieve, A. C. (2020). *I've Got a Bad, Bad Feeling: Epistemology and Affect in Literary Studies* (Doctoral dissertation, University of Minnesota). https://search.proquest.com/openview/dc3501f7d1dd4de8b3df61b2fb1354e8/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y

[4] Hale, D. J. (2019). The Place of the Novel in Reparative Reading. *Studies in the Novel*, 51(1), 104–109. https://muse.jhu.edu/pub/1/article/719936/summary

[5] Highmore, B. (2021). *Hooked: Art and Attachment*. *New Formations*, 103, 181–184. https://search.proquest.com/openview/c523d109c8f10af80deb2210b97cf8c2/1?pq-origsite=gscholar&cbl=39992

[6] Highmore, B. (2021). Promiscuous Attachments. *new formations: a journal of culture/theory/politics*, 103(103), 181–184. https://muse.jhu.edu/pub/248/article/799713/summary

[7] Kalinka, I. (2023). Reading in Dark Times: Toward a Queer Politics of Repair. *Media Theory*, 7(1), 125–146. https://journalcontent.mediatheoryjournal.org/index.php/mt/article/view/201

[8] Kiley, S. (2020). *Scattered Forms: Affect and Critical Writing*. https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2020/318/

[9] Vuong, O. (2019). *On Earth we're briefly gorgeous*. Penguin Press.

[10] Wiegman, R. (2014). The times we're in: Queer feminist criticism and the reparative 'turn'. *Feminist Theory*, 15(1), 4–25. https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1464700113513081a

[11] Woodward, T. (2023). Attached Critique: Paranoid and Reparative Studies of Religion. *Method & Theory in the Study of Religion*, 36(3–4), 377–406. https://brill.com/view/journals/mtsr/36/3-4/article-p377_10.xml

HERMENEUTİĞİN SINIRLARI ÜZERİNE: GADAMER'İN DİLTHEY ELEŞTİRİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Doktora Öğrencisi, Büşra Betül ÖZTÜRK GÜL
Erciyes Üniversitesi,
ozturkbetul54@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-4409-0023

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi,
atopakkya@erciyes.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-8305-8675

ÖZET

Gadamer'in Dilthey hermeneutiğine dair ortaya koyduğu eleştiriler Dilthey'in anlama probleminin ontolojik, hakikat, öznellik, gelenek, önyargı ve dil gibi boyutlarını ihmal ettiği varsayımı üzerinden ilerlemektedir. Dilthey ve Gadamer'in hermeneutiklerinin sınırlarının farklı bağlamları, Gadamer'in Dilthey eleştirisinin de teorik zeminini açığa çıkarmaktadır. Gadamer Dilthey'in nesnellik ile temellenen metodolojik hermeneutiğinin indirgemecilik olduğunu savunmaktadır. Ancak Gadamer Dilthey'e yönelik indirgemeci eleştirel yaklaşımında Dilthey'in hermeneutiğinin derinliğini görmezden gelmektedir. Bu nedenle bu çalışma Hans-Georg Gadamer'in Wilhelm Dilthey'e yöneltmiş olduğu hermeneutik eleştirisini felsefi ve eleştirel bir düzlemde yeniden değerlendirmeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma Gadamer'in Dilthey'i Kartezyanist, pozitivist ya da empirist yaklaşımlarla bağdaştırma yönelimini değerlendirerek, eleştirilere farklı perspektiflerle yaklaşmayı hedeflemektedir. Bu noktada da çalışma, temel olarak Gadamer'in Dilthey'in tarihselliğe dayalı anlama problemini onun hayat felsefesi, yaşantı, ifade ve anlam arasındaki ilişkiselliğinin yeterince hakkını vermediğini savunur. Gadamer'in eleştirel bağlamı her ne kadar hermeneutiğin ontolojisinin temel dayanaklarını tartışmış olsa da, bu eleştirilerin Dilthey'in hermeneutiğinin kavramsal çerçevesiyle ne ölçüde ilişkilendiği sorgulanmalıdır. Bu bağlamda çalışma, Gadamer'in Dilthey'e yönelttiği eleştirilerinin bir yandan felsefi temellendirilmesini tartışırken, diğer yandan da hermeneutiğin sınırlarının nasıl konumlandığını tartışmaktadır. Anlama, yorumlama, metot, hakikat, dil ve gelenek gibi kavramlarla ortaya konulan karşılaştırmalı analiz

Gadamer'in Dilthey'e yönelik eleştirilerinin haklılık ve haksızlık boyutlarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Böylece çalışma Gadamer'in Dilthey eleştirilerinin sınırlarını sorgularken, Dilthey'in hermeneutiğinin temel bağlamının yeniden değerlendirilmesi için imkanlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hermeneutik, Dilthey, Gadamer, Metot, Hakikat, Epistemoloji, Nesnellik, Gelenek, Yaşantı

Giriş

Hermeneutiğin sınırları 19. yüzyılda Dilthey'in epistemolojik ve metodolojik hermeneutiği ile çizilirken, 20. yüzyılda ise Gadamer'in hermeneutiğiyle birlikte anlama problemi epistemolojik bir çerçeveden ontolojik bir bağlamda dönüşüme uğramıştır. Gadamer'in ontolojik olarak temellendirdiği bu dönüşüm, aynı zamanda Gadamer'in Dilthey'in epistemolojik ve metodolojik hermeneutiğine yönelttiği köklü eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Gadamer'in Dilthey'e yönelttiği bu eleştiriler ise hermeneutiğin sınırlarını, öncüllerini ve koşullarını yeniden tartışmayı da gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Gadamer Dilthey eleştirilerinde hermeneutiğin yaşadığı dönüşümün sınırlarını ortaya koymaktadır. Özellikle epistemoloji, metot, hakikat, öznellik, nesnellik, tarihsellik, gelenek gibi kavramsal bir çerçeve içerisinde yer alan Gadamer'in eleştirileri hermeneutiğin yaşadığı dönüşümün problemlerini ve sınırlarını da açığa çıkarmaktadır.

Gadamer'in Dilthey Eleştirisinin Teorik Bağlamı

Dilthey ve Gadamer hermeneutik yaklaşımlarında bir yandan ortak kavramları tartışırken, diğer yandan da hermeneutiği temellendirme biçimlerinde büyük farklılıklar barındırmaktadır. Öncelikli olarak Gadamer, Dilthey'i hermeneutiğinin epistemolojik temellendirilmesi sebebiyle eleştirmektedir. Gadamer Dilthey'i hermeneutiğinin yaşam ve epistemoloji bakımından ikiye bölünmüşlüğü ya da arada kalmışlığı bağlamında eleştirmektedir. Gadamer'in Dilthey eleştirisi onun teorisiyle ilgili "çift anlamlılığa" özel bir vurgu yapar. Söz konusu teori, görecelik ve nesnellik arasındaki uyuşmazlık ilkesine dayanır.[1] Gadamer'e göre Dilthey empirizmin ve tarihselliğin etkileri arasında kalmış ve tin bilimlerinin epistemolojik temellendirmesi ile bu arada kalmışlığı da gidememiştir. Gadamer'e göre Dilthey'in epistemolojik temellendirme çabası tin bilimlerinin nesnelliğini doğa bilimlerinin nesnelliği ile

[1] Arslan Topakkaya, "Dilthey-Gadamer İlişkisini Hermeneutik Üzerinden Okumak", *Cogito "Hermeneutik"*, no. 89 (2017), 145-161, 149.

eş değer tutmasıyla sonuçlanmıştır. Bu arada kalmışlık Dilthey'ın epistemolojik denemesi ile hiç de giderilememiş, tersine bu denemeyle özgül bir şekilde daha da sivri hale gelmiştir.[2] Gadamer Dilthey'in tin bilimlerinin sınırlarını ve metotlarını doğa bilimlerinden ayırmak adına epistemolojik temellendirmesini Kartezyen bir şüpheye ya da salt bilimsel bir kesinliğe dayandırmaktadır. Bilimsel kesinlik, daima bir Kartezyen çehreye sahiptir.[3] Ancak Gadamer'in Dilthey'in epistemolojisine yönelttiği bu eleştiriye karşılık Dilthey, epistemolojisini Kartezyanist bir yaklaşıma değil, insanın yaşantılarına, tarihselliğine ve tinselliğine dayandırmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki Dilthey'in hermeneutiğinin en temel kavramı 'yaşantı'dır. Gadamer'in Dilthey'in yaşam ve epistemolojisi arasında bir çelişki ve tutarsızlık saptamasında bulunması Dilthey'in epistemolojisinin temelini oluşturan tarihselliği ve yaşantıları göz ardı etmektir. Dilthey'a göre insan eylemlerindeki yönelimsellikte beliren yani insan eylemini yönlendiren şey anlamdır ve anlamlar tarih üstü ya da tarih dışı bir şey olmayıp tarihseldir.[4]

Dilthey tin bilimlerinin temellendirmesini öncelikli olarak yaşantılara, tarihselliğe ve hayat kavramının üzerine inşa eder. Ancak Gadamer Dilthey'in yaşantı odağını temel almadan, Dilthey'in epistemolojisini salt Kartezyen bir bilimsellikle değerlendirmektedir. Dilthey'in epistemolojisi ise salt bilimsellik ve nesnellik probleminde temellenmez. Dilthey bu sebeple Locke, Hume ve Kant'ın bilgi teorilerini tek yanlı bulur. Bu bakımdan da Dilthey deneyim kavramını içsel ve dışsal deneyim olarak, çift yönlü bir bağlamda değerlendirir. Dilthey deneyim kavramını yalnızca dışsal koşullara değil, aynı zamanda deneyimin içsel yönlerine ve yaşantılara dayandırmaktadır. Bundan dolayı Dilthey'in metodolojik yaklaşımı salt Kartezyanist bir bağlamda şekillenmez. Dilthey bilgi teorisinde özellikle Descartes'da yer alan dış dünya problemini epistemolojisinde metodik bir şüphe aracılığıyla temellendirmez. Üstelik Dilthey epistemolojisinde Tanrı'nın kanıtlamasını da tartışmaz. Bu noktada belirtmek gerekir ki Dilthey, Descartes ve Kant epistemolojilerinden farklı olarak bilgi yaklaşımını tarihselliğin bağlamında değerlendirmektedir.

Dilthey'e göre yaşamın toplumsal pratikleri nesnellikle ifade edilebilirler. Böyle bir nesnelliğin temeli ise Dilthey'in hermeneutiğinin temelini oluşturan parça ve bütün ilişkisine

[2] Hans-Georg Gadamer, "Dilthey'ın Tarihselciliğin Güçlerinde Dolanışı", *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, çev. Doğan Özlem, (Ankara: Ark Yayınevi, 1995), 151-187.
[3] Gadamer, Dilthey'ın Tarihselciliğin Güçlüklerinde Dolanışı, 183.
[4] Emel Koç, "Hermeneutik Felsefe Geleneğinde Dil, Kültür ve Çokanlamlılık Üstüne", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 5 (Kış 2012), 179-192, 185-186.

dayanmaktadır. Ona göre toplumsal pratiklerin nesnel ölçütlerini tarihi araştırmalardan çıkarmak mümkün olmalıdır.[5] Ancak Gadamer anlama probleminin içinde Dilthey'in parça ve bütün ilişkisini nesnellik ve epistemolojik bağlamda eleştirmektedir. Gadamer'e göre Dilthey parça ve bütün ilişkiselliği ve hermeneutik çember kavramında epistemolojik kaygılar içerisindedir. Ancak Gadamer için hermeneutik çember insanın sahip olduğu önyargıların dönüşümüyle, geleneğin ve dilin etkisiyle ve birbirinden farklı ufukların kaynaşmasıyla ontolojik bağlamda gerçekleşir. Gadamer Dilthey'de insanın hayatının bütününün anlamını verecek olan parça ve bütün ilişkisinde nesnelliğin sağlanmasının güçlüğünü vurgular. Ancak Dilthey toplumsal pratiklerin nesnelleştirilmesini yaşantılardan ve insanın tarihsel bir varlık olmasından hareketle anlamlandırır. Dilthey bu sebeple doğa bilimlerinin açıklama modeline, tin bilimlerinin ise anlamaya dayandığını ifade etmektedir. Manevi bilimlerde anlama kuramına yer açan Dilthey'ın etkisiyle artık hermeneutik felsefi alanın içine dahil edilmiştir ve sadece uygulamalı, pratik bir yöntem olmaktan çıkmıştır.[6]

Dilthey'in epistemolojik yaklaşımına karşılık, Gadamer ise anlamanın dilde, gelenekte ve tarihsel bağlamda açığa çıktığını vurgular. Geleneğin aynı zamanda anlamayı mümkün kılan önyargıların da taşıyıcısı olması her anlamanın tarihsellik karakterine sahip olmasını belirler.[7] Gadamer'de hakikatin anlaşılmasında ve anlamanın ifşa olmasında metodolojik teknikler hakikati sınırlandırmaktadır. Gadamer'e göre anlamanın ve hakikatin açığa çıkmasında herhangi bir metodolojinin sistemi geçerli değildir. Dilthey'de ise hakikat tarihçinin ya da yorumcunun tarihsel olayları ya da metinleri anlamasını sağlayabilecek tekniklerin kullanılmasına bağlı olarak anlaşılır. Dilthey için kendini tarihsel olayların ya da metinlerin anlam bağlamına yerleştiren okuyucu, tarihçi hakikati anlayabilir. Gadamer ise hakikatin keşfinde yöntem anlayışını kabul etmez. Gadamer'de hakikat dilin, geleneğin ve önyargının içinde açığa çıkar. Gadamer için yöntemden önce gelen bir hakikat anlayışı söz konusudur. Gadamer'in kitabının başında başvurduğu şey, Geisteswissenschaften'ı bilime dönüştürmeyi amaçlayan yöntemlerin tartışması değildir.[8]

[5] Topakkaya, Dilthey-Gadamer İlişkisini Hermeneutik Üzerinden Okumak, 148.
[6] Selami Varlık, "Negatif Hermeneutik ve Sonsuz Yorum Sorunu", *Cogito "Hermeneutik"* no. 89 (2017), 176-191, 176-177.
[7] Zehragül Aşkın, Hüseyin Çelik, "Hermeneutiğin Ontolojik Temellendirilişi: Heidegger ve Gadamer", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, no. 2 (2015), 2-32, 21.
[8] Jean Grondin, *Hans-Georg Gadamer: A Biography*, translated: Joel Weinsheimer (London: Yale University Press, 2003), 286.

Dilthey tarihsel olayların ve metinlerin ait oldukları mevcut tarihsel bağlamlarında ya da kendi dönemlerinde anlaşılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Dilthey'in bu yaklaşımına karşılık Gadamer ise bireyin sahip olduğu önyargılar ve gelenek olmadan anlamanın ifşa olmayacağını savunmaktadır. Gadamer için insanın ufkunu oluşturan önyargılar olmadan anlama açığa çıkmaz. Ancak Dilthey'e göre önyargıların, geleneğin ve tarihsel bağlamın etkisi anlama sürecinde, nesnelliğin sağlanması adına, paranteze alınmalıdır. Dilthey bir yandan tarihi inceleyen kişinin aynı zamanda tarih yaptığını, bilenin tarihsel olarak şartlandırılmış olduğunu kabul etmiştir.[9] Dilthey için bir metnin anlaşılması metnin ait olduğu tarihsel bağlamından hareketle yorumlanmalıdır. Okuyucunun ya da tarihçinin kendisini geçmişin çerçevesine yerleştirmesi ise tarihsel bilinç aracılığıyla gerçekleşmektedir. Gadamer'e göre insan böyle bir zamansal mesafeyi aşamaz. Gadamer'de zamansal mesafe olumsuz ve aşılması gereken bir şey değildir. Gadamer'e göre birey ait olduğu dilsel, geleneksel, kültürel etkilerin içinde anlar ve yorumlar. Gadamer tarihsel etkinin hermeneutik tecrübesini mutlak kabul ederek, hermeneutik refleksiyonu ve geleneğin derin bağlantılarını köklü bir değişikliğe uğratmıştır.[10] Ancak Dilthey'de insanı tarihsel bir varlık olarak değerlendirmektedir. Dilthey için insan tarihi yapan ve tarihten etkilenen tarihsel bir öznedir. Gadamer ise Dilthey'in tarihsellik vurgusuna karşılık, insanın bir yandan tarihin içinde yer alırken diğer yandan da insanın tarihin üzerinde refleksiyonda bulunmasını eleştirmektedir. Gadamer'e göre insan hem tarihe içkin olarak konumlanırken hem de refleksiyonda bulunarak kendi tarihselliğinin dışına çıkamaz.

Gadamer Dilthey'in tarihsellik vurgusunda sonlu insan bilincinin sonsuz bir anlamayı nasıl gerçekleştireceği noktasında tutarsızlık saptamasında bulunmaktadır. Ancak Dilthey'e göre bu problem tarihsel bilincin kendisini yine kendisi aracılığıyla anlamlandırmasından geçmektedir. Dilthey'de insanın tarihsel bilinci kendinde tarihselliğini taşımaktadır. Dilthey için insan ve akıl tarihseldir. Dilthey'de özne nesnesi ile kurduğu ilişkiyi yaşantıları ve deneyimleri aracılığıyla anlamlandırır. Dilthey'de bilincin sonluluğu, yaşamanın kendini hermeneutik bir biçimde aşmasına dayanmaktadır. Yaşama ve yaşantılar hermeneutik ile kendi bağlamını genişletmektedir. Gadamer'e göre ise anlamanın açığa çıkması tarihsel bilinç aracılığıyla gerçekleşmez. Gadamer'de anlam bir yandan etkin tarihsel bilincin içinde anlaşılırken, diğer yandan da geçmişin etkisini şimdinin ufkuna taşımaktadır. İnsan geleneğin, dilin ve

[9] James Risser, *Hermeneutics and the Voice of the Other, Re-reading Gadamer's Philosophical Hermeneutics*, (Amerika: State University of New York, 1997), 63.
[10] Arslan Topakkaya, "Hermeneutik ve İdeoloji Kritiği Bağlamında Gadamer-Habermas Tartışması", *Flsf SDÜ Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no.3 (2007), 97-111, 101.

önyargılarının etkisini, geçmişin ufkunu şimdinin ufkunda anlamlandırmaktadır. Geleneği bugün uygulanması gereken, sabit ve sınırlı bir birikim olarak görmek yine onu nesnelleştirmeye götürür.[11]

Gadamer'de bir metnin anlamı her bir okumada ve farklı bir ufukla kaynaşmasında farklılaşır. Çünkü Gadamer için anlam sabit değildir. Ancak Dilthey için bir metnin temel anlamına ulaşmak mümkündür. Metnin anlamı ait olduğu tarihsel bağlama bağlı olarak anlaşıldığı için okuyucu tarihsel etkilerini, önyargılarını ve geleneğin etkisini paranteze almalıdır. Bu bakımdan da Dilthey için anlam yeniden inşa edilebilirdir. Ancak Gadamer anlamın yeniden inşasından ziyade, anlamın her bir karşılaşmada farklı bir biçimde anlaşıldığını vurgulamaktadır. Bu noktada Gadamer Dilthey'in anlama sürecinin nesnelliğinin sağlanması noktasında anlamın sınırlılığını vurgulamaktadır. Özellikle de Gadamer'in Dilthey eleştirisinin en temel bağlamını Dilthey'in nesnellik kaygısı oluşturur. Gadamer için Dilthey'in rölativitenin içindeki nesnellik vurgusu hermeneutiğin sınırlılığını meydana getirmektedir. Fakat Gadamer için de sonu gelmeyen ve tüketilemeyen öznel sınırlılık söz konusudur. Gadamer'in hermeneutiğinde yer alan sınırların ise nesnelliğin ve anlama sürecinin iki aşırı uç olarak kutuplaştırılması olduğunu görmekteyiz.

Sonuç

Sonuç olarak her iki filozofun da hermeneutiğinin birbirinden farklı temellendirmelerine bağlı kalarak öznelliğin ve nesnelliğin içinde birtakım sınırlar ortaya çıkmaktadır. Bu sınırlar özellikle de Gadamer'in Dilthey'in hermeneutiğine yönelttiği eleştirilerin teorik bağlamını da açığa çıkarmaktadır. Dilthey tin bilimlerinin temellendirilmesinde epistemolojik ve metodolojik olarak hermeneutiği konumlandırır. Ancak Dilthey hermeneutiğini ve epistemolojisini hayatla, tarihsellikle ve yaşantılardan hareketle vurgular. Bu noktada Gadamer Dilthey'in toplumsal pratiklerle ilgili olarak nesnelleştirme çabasında hermeneutiği nesnellik ve bilimsellik bağlamında sınırlandırdığını vurgular. Gadamer'e göre Dilthey anlama problemini nesnel bağlamda değerlendirerek, anlamanın farklılıklarını ve öznelliğini göz ardı etmektedir. Gadamer için Dilthey metot ve teknikle dilin ve diyaloğun içinde açığa çıkabilecek hakikate sınır çizmektedir. Hermeneutiğe dair nesnel bir sınırlandırma ise dilin, hakikatin, diyalektik diyaloğun ve farklı anlamaların da sınırlandırılması demektir. Ancak diğer yandan da Gadamer'in Dilthey'in hermeneutik sınırlarının vurgusuna karşılık, Gadamer de anlama

[11] Selami Varlık, "Gadamer'in Hermenötiğinde Sola Scriptura ve Gelenek", *Modernleşme, Protestanlaşma ve Selefileşme*, editör: Mürteza B., Necmettin K., Merve Ö. (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 93-114, 108.

sürecinde nesnelliği tamamen uzaklaştırarak öznellik bağlamında bir sınırsızlık ortaya koymaktadır. Gadamer'in anlama probleminde de anlamın nesnelliği söz konusu olmadan hangi anlam üzerinde öznel yorumların getirileceği problemi açığa çıkmaktadır. Bu noktada da Gadamer hermeneutiğinde nesnelliğin tamamen dışarıda bırakılarak, birbirinden farklı olasılıkların ihtimali yer almaktadır. Hermeneutiğin sınırlarında anlama problemi bir yandan Gadamer'in Dilthey eleştirilerinin teorik bağlamı ile öznelliğin içinde nesnellik sınırlarını vurgularken, diğer yandan da Gadamer'in hermeneutiği anlamanın çoklu öznel yorumları ile sınırlaması söz konusudur.

Kaynakça

Aşkın, Zehragül., Çelik, Hüseyin. "Hermeneutiğin Ontolojik Temellendirilişi: Heidegger ve Gadamer". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, no. 2 (2015), 2-32,

Gadamer, Hans-Georg. "Dilthey'ın Tarihselciliğin Güçlerinde Dolanışı". *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*. Çev. Doğan Özlem. Ankara: Ark Yayınevi, 1995, 151-187.

Grondin, Jean. *Hans-Georg Gadamer: A Biography*. Translated: Joel Weinsheimer. London: Yale University Press, 2003.

Koç, Emel. "Hermeneutik Felsefe Geleneğinde Dil, Kültür ve Çokanlamlılık Üstüne". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 5 (Kış 2012), 179-192.

Risser, James. *Hermeneutics and the Voice of the Other, Re-reading Gadamer's Philosophical Hermeneutics*. Amerika: State University of New York, 1997.

Topakkaya, Arslan."Hermeneutik ve İdeoloji Kritiği Bağlamında Gadamer-Habermas Tartışması". *Flsf SDÜ Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no.3 (2007), 97-111.

Topakkaya, Arslan. "Dilthey-Gadamer İlişkisini Hermeneutik Üzerinden Okumak". *Cogito "Hermeneutik"*, no. 89 (2017), 145-161.

Varlık, Selami. "Negatif Hermeneutik ve Sonsuz Yorum Sorunu". *Cogito "Hermeneutik"* no. 89 (2017), 176-191.

Varlık, Selami. "Gadamer'in Hermenötiğinde Sola Scriptura ve Gelenek". *Modernleşme, Protestanlaşma ve Selefileşme*, editör: Mürteza B., Necmettin K., Merve Ö. (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 93-114.

EPİSTEMOLOJİDEN ONTOLOJİYE: DİLTHEY'DEN GADAMER'E HERMENEUTİK BİR GEÇİŞ

Doktora Öğrencisi Büşra Betül ÖZTÜRK GÜL
Erciyes Üniversitesi,
ozturkbetul54@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-4409-0023

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi,
atopakkya@erciyes.edu.tr - 0000-0002-8305-8675

ÖZET

Hermeneutikte yer alan anlama ve yorumlama problemlerini Dilthey, tin bilimlerinin metodolojik ve epistemolojik bağlamında temellendirirken, Gadamer ise Dilthey'in hermeneutik yaklaşımını indirgemeci olarak nitelendirmiş ve hermeneutiğin ontolojik koşullarını sorgulamıştır. Bu çalışmada hermeneutiğin geçirmiş olduğu paradigmatik bir dönüşüm Wilhelm Dilthey'de epistemolojik alanda konumlanan bir hermeneutikten, Hans-Georg Gadamer'de yer alan ontoloji temelli bir hermeneutiğe doğru geçişi teorik bağlamda incelemektedir. Gadamer özellikle Heidegger'in Dasein'ın hermeneutik yöneliminden etkilenerek, anlama ve yorumlama problemini insanın varoluşu ile ilişkilendirmiştir. Dilthey hermeneutiği tin bilimlerinin doğa bilimlerinin gölgesinde kaldığı bir dönemde, anlama problemini tin bilimlerinin temellendirilmesi üzerine inşa etmiş ve hermeneutiğinin dayanaklarını yaşantı, hayat, tarihsellik gibi kavramlarla ilişkilendirmiştir. Dilthey'in epistemolojik ve metodolojik temellere dayanan hermeneutiği salt bilgi çabasından ibaret olmadığı gibi aynı zamanda onun hayat, yaşantı ve tarihsellik ilişkiselliği felsefe tarihinde yer alan diğer epistemolojilerden (Kant ve Locke'un epistemolojik yaklaşımları) ayrışmaktadır. Gadamer ise hermeneutiğin ontolojik boyutunu önyargı, gelenek, ufukların kaynaşması, etkin tarihsel bilinç gibi kavramlarla ele alarak hermeneutikte paradigmatik bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm hermeneutiğin zeminini nesnel bilgi kaygısından, tarihsel bilincin, geleneğin ve dilin etkisinde bulunan bir bağlama doğru çekmiştir. Bu bakımdan çalışma, hermeneutiğin içindeki kırılma noktalarını açığa çıkararak, Gadamer'in Dilthey'in

hermeneutiğine yönelik eleştirisinin teorik bağlamının bilgi teorisiyle, varlıkla, tarihsellikle, metotla ve hakikatle olan etkileşimini ortaya koymaktadır. Böylece çalışma hermeneutiğin dönüşümünün salt epistemolojik ve ontolojik bir bilginin temellendirilmesinde yer almadığını, aynı zamanda anlama probleminin yaşantıyla, hayatla, tarihle, dil ve gelenekle etkileşimde olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hermeneutik, Anlama, Epistemoloji, Metot, Ontoloji, Yaşam, Dilthey, Gadamer

Giriş

Hermeneutiğin içinde temellenen anlama ve yorumlama problemi epistemolojik bir problem alanı olarak 19. yüzyılda Dilthey'in tin bilimlerinin temellendirilmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dilthey hermeneutiğin tarihsel seyrinde Schleiermacher hermeneutiğinden sonra anlama probleminde epistemolojik olarak bir ayrım gerçekleştirmiştir. Dilthey'in epistemolojik olarak temellendirdiği hermeneutik düzlem, Heidegger'in Dasein'ın hermeneutiği ile ontolojik bir sıçrama yaşamıştır. Heidegger'in hermeneutiğinin varoluşsal açılımından sonra hermeneutik, Gadamer'in ontolojik, felsefi ve evrensel hermeneutik temellendirmesiyle paradigmatik bir dönüşüm geçirmiştir. Anlama probleminde yaşanan ontolojik dönüşüm ise salt hermeneutiğin metin üzerinden temellendirilmesi değildir. Hermeneutikte yaşanan epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlar anlama probleminin ilişkili olduğu tarihselliğe, hakikat yaklaşımına, geleneğe ve metodolojiye yönelik tartışmaları da etkilemektedir. Hermeneutiğin temelinde yer alan epistemolojik ve ontolojik temellendirmelerin Dilthey'den Gadamer'e uzanan paradigmatik dönüşümün içinde çözümlenmesi hermeneutiğin metodolojik, tarihsel ve ontolojik problemleri arasındaki farkları anlayabilmekten geçmektedir.

Dilthey ve Hermeneutiğin Epistemolojisi

Dilthey'in hermeneutiğin içerisindeki en büyük kırılma noktalarından bir tanesi onun tin bilimlerini epistemolojik olarak temellendirme gayesidir. Dilthey'e göre tin bilimlerinin temellendirilmesinin odak noktası, tin bilimlerinin ve doğa bilimlerinin yöntem ve tekniklerinin ayrıştırılmasıdır. Özellikle 19. yüzyılda doğa bilimlerinin tin bilimlerine üstünlüğüne karşılık Dilthey, tin bilimlerinin yöntem, teknik ve sınırlarını vurgulamıştır. Doğa bilimlerinin yanında doğal, bizzat hayatın kendisinden türemiş; bundan dolayı da nesnelerin birbirleriyle irtibatını

sağlayan bir bilgi türü ortaya çıkmıştır.[1] Bu noktada Dilthey tin bilimlerinin temellendirilmesinde yeni bir epistemolojik teorinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Elde ettiği bu teori, sadece empirik değil aynı zamanda "hayat" kavramıyla iç içe olmalı; akla da gerektiği kadar önem vermelidir.[2] Dilthey'in anlama probleminde ortaya koyduğu tin bilimleri ve doğa bilimleri ayrımı ise felsefe tarihinde temellendirilen epistemolojik yaklaşımlardan farklı bir bağlamdan geçmektedir. Dilthey'e göre tin bilimlerinin temellendirilmesi adına öncelikli olarak tin bilimleri pozitivizmin nedensel açıklamalarından ve doğa bilimlerinin niceliksel açıklamalarından ayrıştırılmalıdır. Dilthey için tin bilimleri insanın kendini anlamasına yardımcı olduğu için tin bilimleri doğa bilimlerinden bağımsız olarak hayatla, yaşamla, yaşantılarla ve tarihsellikle yakından ilişkilidir. Dilthey'in epistemolojik temellendirmesinin temeli tarihsel bir akıl eleştirisinden geçmektedir. Epistemolojisinde yer alan bilgi teorisi yaşama, yaşantılara ve tarihselliğe dayanmaktadır. Bu bağlamda Dilthey'in epistemolojik temellendirmesinin diğer epistemolojilerden farkı Dilthey'in bilgi probleminin yaşama, tarihselliğe ve yaşantılara bağlı olarak temellendirmesidir. Dilthey'e göre Kant'ın bilgi teorisi tek yönlü olarak kurulmuştur. Bu tek yönlülük ise insanın kendi hayatından, yaşantılarından ve tarihselliğinden uzaklaşması ile sonuçlanmıştır. Dilthey için bilgi problemi ne salt empirik ne de rasyonalisttir. Dilthey epistemolojisini yalnızca empirizmin ya da rasyonalizmin bağlamından nihai olarak değerlendirmez. Dilthey epistemolojisini empirizmin ve rasyonalizmin birleşmesinde, iki teorinin düalizminde temellendirmiştir.

Dilthey'e göre bilgi empirizmin dış deney verileri ile ve rasyonalizmin kategorilerinde işlenmesi ile oluşur. Ancak bilgi insanın hayatı ve yaşantılarının içsel deneyimi ile ilişkilendirilmeden tarihsellikten ve tinsellikten uzaklaşır. Dilthey'de bilginin temeli yalnızca dış deneyden ibaret değildir. Tüm deneyimler, bilincimizin koşulları tarafından belirlenir.[3] Bu bağlamda Dilthey için Kant'ın temellendirdiği transendental olarak bilginin imkanı problemi insanı tarihselliğinden ve yaşantılarından uzaklaştırmıştır. Dilthey'e göre Kant bilgiyi insanın hayatından soyut bir şekilde sabit apriorileri aracılığıyla değerlendirmiştir. Dilthey'de insan salt epistemolojik özne olarak değil, aynı zamanda tarihsel özne olarak konumlanır. Dilthey'in bilgi teorisinin önemli karakteristik özelliği insanın –insan aklını da içine alacak şekilde tarihselliğidir.[4] Dilthey epistemolojisinin teorisini hayat, yaşantı, tarihsellik gibi unsurlara

[1] Wilhelm Dilthey, *Tarihsel Dünyanın Tin Bilimlerinde Kurulumu*, çev. Arslan Topakkaya (Ankara: Fol Yayınları, 2021), 18.
[2] Arslan Topakkaya, *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 15.
[3] Ludwig Stein, "Historical Optimism: Wilhelm Dilthey", *The Philosophical Review*, 33/4 (1924), 329-344, 337.
[4] Topakkaya, Wilhelm Dilthey ve Felsefesi, 20.

dayandırmaktadır. Bilgi yalnızca deneycilikle elde edilemediği gibi, nihai kategorilerle de sınırlandırılamaz. Bu bakımdan Kant'ın salt bilen öznesi, Dilthey'e göre yaşamdan uzaklaşmıştır. Dilthey için tin bilimleri mevcut epistemolojilerden ayrılan farklı bir epistemoloji ile temellendirilerek doğa bilimlerinin metodolojik hakimiyetinden çıkmalıdır. Tin bilimleri anlamaya dayalı bir alan oluşturduğu için doğa bilimlerinin açıklamaya dayalı neden-sonuç ilişkileri aracılığıyla temellenen tekniklerinden ayrıştırılmalıdır. Bu bağlamda da Dilthey'e göre tin bilimlerinin metodu hermeneutik olmalıdır. Tinsel bilimlerin temellendirilmesi bağlamında Dilthey hermeneutiğe özel bir anlam yüklemektedir.[5] İnsanın yaşamı ve yaşantıları doğa bilimlerinin mekanik açıklamalarıyla ya da niceliksel ölçümleriyle hesaplanamaz. İnsan kendini, yaşamını ve yaşantılarını tin bilimlerinin metodu olan hermeneutik ile anlamlandırır. Ve yeniden üretme ve anlama sürecini aydınlatmak için *iç deneyimden*, kişiye özel durumların *yaşantı*sından yola çıkmak zorundayız.[6] Dilthey'e göre doğa bilimlerinin mekanik açıklamalarıyla değerlendirilen insan yaşamı tinselliğinden ve tarihselliğinden uzaklaşarak bir açmaza sürüklenmiştir. İnsan kendini, başkalarını, hayatını ve tarihini ancak anlamaya dayalı tin bilimleri ile anlar. Dilthey için tin bilimlerinin epistemolojik temellendirilmesinin temeli hermeneutiğin metodolojik olarak konumlanmasına bağlıdır.

Heidegger ve Ontolojik Dönüşüm

Dilthey hermeneutiği tin bilimlerinin epistemolojik temellendirilmesinde metodolojik olarak değerlendirmiştir. Ancak Heidegger ise Dilthey'in anlama problemini epistemolojik bağlamda ele almasına karşılık hermeneutiği ontolojik bir düzlemde Varlıkla ilişkili olarak tartışmıştır. Heidegger hermeneutiğin seyrinde Dasein'ın hermeneutiği ile ontolojik bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Heidegger anlama ve yorumlama problemini salt metinlerin ve yaşantıların epistemolojik bakımdan temellendirilmesini eleştirmiş ve hermeneutiğin insanın varoluşunun en asli unsuru olduğunu ifade etmiştir. Heidegger'de hermeneutik uygulanması gereken epistemolojik ve metodolojik bir kurallar dizgesi değildir. Heidegger'de anlama ve yorumlama problemi Dasein'ın varolma biçimidir. Başka varlık imkanlarının yanı sıra soru sorma varlık imkanına da sahip olup, hep bizzat bizler olan bu varolana, terminolojik olarak Dasein diyoruz.[7] Böyle bir varolma biçimi ise Dasein'ın dünya-içinde-varlık olması ile açığa çıkar. Bu bakımdan da Heidegger'de hermeneutik ontolojik ve varoluşsal bir bağlamda temellenir.

[5] Arslan Topakkaya, "Felsefi Hermeneutik", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 4 (Aralık: 2007), 75-92, 79.
[6] Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Notos Kitap, 2011), 38.
[7] Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011), 7.

Dasein kendini, başkalarını, dünyayı kendi varoluşunda taşıdığı anlama ile anlar ve yorumlar. Hermeneutik Dasein'ın varoluşunun temelini oluşturur. Heidegger'e göre Dasein'ın varoluşunda yer alan zamansallık, tarihsellik, tinsellik ve dünya-içinde-olma durumu metodolojik tekniklerle anlaşılamaz. Dasein'ın dünya-içinde-olmaklığı ile açığa çıkan anlama ve yorumlama hali Dasein'ın ön-anlamalarına dayanır. Heidegger'in hermeneutiğinin dönüşümündeki ontolojik bağlam temel olarak anlamanın daima ön-anlamaya-ön-görüşe, ön-projeksiyona bağlı olarak açığa çıkmasıdır. Heidegger'e göre anlama Dasein'ın önceden sahip olduğu ön-anlamalara dayanır. Dasein, yorum yapan türden bir varolandır.[8] Bu bağlamda Dilthey'in epistemolojik olarak yaşantının merkezinde temellendirdiği hermeneutik, Heidegger'de ön-anlamalar, ön-görüşler aracılığıyla gerçekleşen Dasein'ın varolma durumuna dönüşmüştür. Heidegger'in gerçekleştirdiği ontolojik dönüşüm ise Gadamer'in ontolojik ve felsefi temelli hermeneutiğinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Gadamer'de Hermeneutiğin Felsefi Bağlamı

Gadamer 20. yüzyılda hermeneutiğin epistemolojik ve metodolojik bağlamından radikal bir kopmayı gerçekleştirmiştir. Gadamer hermeneutiği Dilthey'den farklı olarak metodolojik ve epistemolojik yaklaşımdan bağımsız olarak değerlendirmiştir. Gadamer Heidegger'in hermeneutiğinin ontolojik düzleminden hareketle anlama problemini dille, gelenekle bağlantılı olarak sorgulamış ve Dilthey'in epistemolojik hermeneutiğinin metodolojik boyutunu eleştirmiştir. Gadamer anlama fenomenini, Dilthey'de olduğu gibi tinsel bilimlerin özel metodoloji problemi olarak değerlendirmez.[9] Gadamer'e göre anlama ve yorumlama problemini bilgi teorisi içinde tartışmak hermeneutiği sınırlandırmak demektir. Gadamer için hermeneutik insanın varoluşuyla, başkalarıyla, tarihsellikle, gelenekle ve dünyayla kurduğu ilişkide açığa çıkar. Burada anlama, insani düşünmenin herhangi bir tutumu değildir artık. Tersine, insan varoluşunun temel devinimidir.[10] Gadamer'in hermeneutiğinde anlama problemi tarihselliğin, dilselliğin, geleneğin ve kültürün içerisinde konumlanır. Gadamer'in hermeneutiğin paradigmasında dönüşümü gerçekleştirdiği en temel noktalardan bir tanesi Gadamer'in anlamayı önyargıda, gelenekte, ufukların kaynaşmasında ve başkasına yönelmenin içerisinde değerlendirmesidir.

[8] Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine/Über Den Hümanismus*, çev. Yusuf Örnek (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2015), 31.
[9] Arslan Topakkaya, "Hans-Georg Gadamer'in Ardından", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, no. 4 (Temmuz: 2008), 1-11, 7.
[10] Hans-Georg Gadamer, "Hermeneutik", *Cogito "Hermeneutik"* 89 (2017), 43-58, 50.

Gadamer'e göre anlama oluşumunun içindeki temel problem anlamayı daha iyi bir şekilde gerçekleştirecek metot ve ilkeleri belirlemek değildir. Anlam bilimlerinin kendilerine ait hiçbir yöntemleri yoktur.[11] Gadamer'de anlama ve yorumlama probleminin odağını anlamanın asli yapısının ontolojik ve felsefi bakımdan anlaşılması oluşturmaktadır. O ne objektiftir ne de sübjektif; anlamayı geleneğin hareketi ile yorumcunun hareketinin paslaşması/etkileşimi olarak tanımlar.[12] Gadamer için hermeneutik salt tin bilimlerinin epistemolojik olarak temellendirilmesi değildir. Hermeneutik bütün bir tarihselliği, dilselliği, kültürü ve geleneği içine alan evrensel bir ontolojik bağlamdır. Dilthey'in hermeneutiğindeki epistemolojik temellendirme, Gadamer'de ontolojik bir düzleme kaymıştır. Gadamer'e göre anlamanın oluşumunda metodolojinin ve epistemolojinin gerekliliği anlamanın yer aldığı önyargıları, tarihsel bağlamı ve geleneğin etkisini göz ardı etmek demektir. Gadamer için hermeneutiğin epistemolojinin sınırlarında temellendirilmesi anlama ve yorumla probleminin farklılığını metodolojik ilkelere indirgemek demektir.

Gadamer'e göre anlama önyargılara bağlı olarak şekillenir. Önyargılar insanın anlama sürecini oluşturan temel bağlamdır. Önyargılar, dünyaya açılışımızın/açıklığımızın temelleridir.[13] Anlamanın ontolojik bağlamı ise insanın içinde bulunduğu gelenekten, kültürden ve zamansal mesafeden ayrıştırılarak anlaşılamaz. Önyargı kavramı ise Gadamer'in hermeneutiğinde Aydınlanma'nın önyargıya karşı yer alan olumsuz tavrına karşılık anlamanın döngüsünde olumlu ve dönüştürücü gücü ile konumlanır. Bu bakımdan insan ne kendini, başkalarını ne de okuduğu bir metni önyargıları olmadan anlamlandıramaz. Önyargılar insanın bütün bir anlama sürecinin temelini oluşturmaktadır. İnsan anlamanın farklılığını ancak bir geleneğin perspektifinden, ait olduğu kültürün etkilerinden ve önyargılarından hareketle açığa çıkarır. Gadamer'e göre önyargıların hepsi olumlu değildir ve olumsuz önyargılar ise zamansal mesafede anlaşılırlar. Zamansal mesafe Dilthey'in hermeneutiğinde metodolojik nesnelliğin elde edilmesinde aşılması gereken bir engel olarak konumlanırken Gadamer'de anlama, zamansal mesafeye bağlı olarak açığa çıkar. Anlamanın ontolojik boyutu zamansal bir mesafede geçmişin, şimdinin kaynaşmasında ifşa olur. Anlama zamansal mesafenin içinde taşıdığı farklılıklara bağlı olarak anlaşılır.

[11] Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem Birinci Cilt,* çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 9.
[12] Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem İkinci Cilt,* çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009), 44.
[13] Hans-Georg Gadamer, "Hermeneutik Problemin Evrenselliği", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, Derleme ve Tercüme: Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 61-72, 66.

Gadamer'de insan kendini gelenekten ve sahip olduğu önyargılardan ayıramadığı için zamansal mesafeyi de aşamaz. Ancak Gadamer için zamansal mesafenin aşılmaması olumsuz bir durum değildir. Aksine zamansal mesafe insanın ait olduğu farklılıklara bağlı olarak farklı ufukların kaynaşmasının yolunu oluşturmaktadır. İnsanın sahip olduğu önyargılar belirli bir ufuk çizgisi oluşturur. Anlama, ufukların içinde barınan önyargılarla beraber mümkün hale gelmektedir. İnsan varlığını oluşturan önyargıları farklı bir ufukla karşılaştığında dönüştürür ve değiştirir. Gadamer bir tek ortak form tanımaktadır; o da varoluşun dilsel kavrayışıdır.[14] Birbirinden farklı önyargılarla gerçekleşen ufukların kaynaşması tarihsel olarak etkin bir bilinçte, dilin ve diyaloğun içinde gerçekleşir. Etkin tarihsel bilinç geçmişin ufkunu, şimdinin ufku ile birleştiren en temel bağlamdır. Böyle bir bağlam ise anlamayı metodolojik olarak gerçekleştirmekten ziyade farklı bir şekilde anlamaktan geçmektedir. Gadamer'in hermeneutiğinde anlamanın farklı boyutları ise başkasına açık olmayı gerektirmektedir. İnsan başka bir ufkun sahip olduğu önyargılara, farklı ufuklara, farklı ve başka olana açık olmalıdır. İnsan ötekinin farklı önyargılarına karşı bir açıklık oluşturmadan, farklı tecrübeler deneyimlemeden anlama gerçekleşmez. Gadamer'in ontolojik hermeneutiği Dilthey'in epistemoloji temelli hermeneutiğinden büyük bir kırılmayı ve dönüşümü meydana getirmektedir. Dilthey ve Gadamer arasındaki hermeneutiğin epistemolojik ve ontolojik boyutlarının tartışması ise anlama probleminin içindeki farklılıkları ve paradigmatik bir dönüşümü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hermeneutiğin tarihinde Dilthey'den Gadamer'e uzanan epistemolojik ve ontolojik dönüşüm yalnızca metodolojik bir tartışmayı değil, aynı zamanda insanın anlama sürecindeki varoluşsal problemleri de içinde barındırmaktadır. Hermeneutik salt geçmiş olayların ya da metinlerin anlaşılmasından insanın kendini, başkalarını, varoluşunu ve dünyayı anlamaya dönüşmüştür. Bu bağlamda Gadamer, Dilthey'in epistemolojik temelli hermeneutiğini eleştirmektedir. Gadamer özellikle Dilthey'in hermeneutiğindeki epistemolojik ve metodolojik kaygılarını salt bilimsel ve Kartezyen bir çehrede değerlendirmektedir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki Dilthey epistemolojik temellendirmesini yaşama, yaşantılara ve hayata dayandırmaktadır. Dilthey'de bilgi problemi insanın yaşantılarından ve tarihselliğinden soyutlanamaz. Gadamer'e göre Dilthey epistemolojik temellendirmesindeki metot ve nesnellik arayışı ile anlama problemini ontolojik bağlarından koparmış ve anlamanın farklılıklarını göz ardı etmiştir. Fakat

[14] Arslan Topakkaya, "Dilthey-Gadamer İlişkisini Hermeneutik Üzerinden Okumak", *Cogito "Hermeneutik"* no. 89 (2017), 145-161, 151.

Dilthey tin bilimlerini epistemolojik olarak temellendirirken insanın yaşamını ve yaşantılarını göz ardı etmez. Her iki filozofun da hermeneutiği temellendirme şekilleri birbirinden epistemolojik ve ontolojik olarak ayrılmaktadır. Gadamer için anlama insanın ait olduğu gelenekte, dilde, tarihsel bağlamda önyargılar aracılığıyla açığa çıkarken, Dilthey anlama problemini tin bilimlerinin metodolojisinde hayatla ve yaşamla olan bağlantısallığında ele almıştır. Dilthey için anlama ve yorumlama süreci uygulanan metotlara bağlı olarak şekillenirken, Gadamer anlamanın tarihsel bağlamını, dilselliğini metodolojiden bağımsız olarak vurgular. Ancak diğer yandan da Dilthey hermeneutiğini metodolojik ve nesnel bir çerçevede değerlendirirken hayata, yaşama ve yaşantılara da ağırlık vermektedir. Dilthey epistemolojik temellendirmesini yaşama ve tarihselliğe dayandırmaktadır. Bu bağlamda da Dilthey ve Gadamer'in hermeneutiğin temellendirilmesindeki yaklaşımlarının ve paradigmalarının birbirinden farklı düzlemde yer aldığını görmekteyiz.

Kaynakça

Dilthey, Wilhelm. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul: Notos Kitap, 2011.

Dilthey, Wilhelm. *Tarihsel Dünyanın Tin Bilimlerinde Kurulumu*. Çev. Arslan Topakkaya. Ankara: Fol Yayınları, 2021.

Gadamer, Hans-Georg. "Hermeneutik Problemin Evrenselliği", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*. Derleme ve Tercüme: Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002, 61-72.

Gadamer, Hans-Georg. *Hakikat ve Yöntem Birinci* Cilt. Çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.

Gadamer, Hans-Georg. *Hakikat ve Yöntem İkinci Cilt*. Çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.

Gadamer, Hans-Georg. "Hermeneutik", *Cogito "Hermeneutik"* 89 (2017), 43-58.

Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.

Heidegger, Martin. *Hümanizm Üzerine/Über Den Hümanismus*. Çev. Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2015.

Stein, Ludwig. "Historical Optimism: Wilhelm Dilthey", *The Philosophical Review*, 33/4 (1924), 329-344.

Topakkaya, Arslan. "Felsefi Hermeneutik", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 4 (Aralık: 2007), 75-92.

Topakkaya, Arslan. "Hans-Georg Gadamer'in Ardından", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, no. 4 (Temmuz: 2008), 1-11.

Topakkaya, Arslan. *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Topakkaya, Arslan. "Dilthey-Gadamer İlişkisini Hermeneutik Üzerinden Okumak", *Cogito "Hermeneutik"* no. 89 (2017), 145-161.

PARAMETRİK TASARIM İLE ÜÇ BOYUTLU SERAMİK BASKININ KESİŞİMİNDE: BRIAN PETERS'İN MODÜLER PROJELERİ

Doçent Sanver ÖZGÜVEN
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ÖZET

Bu çalışma, çağdaş seramik sanatçısı ve tasarımcı Brian Peters'ın 3B baskı teknolojisi kullanarak ürettiği modüler seramik yapıları incelemektedir. Peters, mimarlık, sanat ve teknoloji alanlarını birleştirerek, geleneksel seramik üretim yöntemlerini dijital fabrikasyon teknikleriyle harmanlayan yenilikçi bir yaklaşım geliştirmiştir. Araştırma, sanatçının kendi tasarladığı ve inşa ettiği 3B seramik yazıcıları kullanarak ürettiği modüler seramik blokların tasarım, üretim ve montaj süreçlerine odaklanmaktadır. Çalışmada, Peters'ın "Building Bytes", "Prairie Cord", "10X" ve "8th and Penn" gibi önemli projeleri analiz edilmiş, bu projelerin mimari, estetik ve teknik özellikleri incelenmiştir. Araştırma sonuçları, Peters'ın modüler seramik yapılarının, parametrik tasarım, dijital kod yazımı ve el işçiliğinin benzersiz bir birleşimini temsil ettiğini göstermektedir. Sanatçının çalışmaları, seramik sanatında teknolojik yeniliğin potansiyelini ortaya koyarken, geleneksel malzeme bilgisi ile çağdaş üretim tekniklerinin nasıl bütünleştirilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Bu araştırma, seramik sanatı, mimarlık ve dijital fabrikasyon alanlarının kesişiminde yer alan yenilikçi yaklaşımların anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Modüler, seramik, 3B baskı, parametrik, tasarım

AT THE INTERSECTION OF PARAMETRIC DESIGN AND 3D CERAMIC PRINTING: BRIAN PETERS' MODULAR PROJECTS

Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
Necmettin Erbakan University,
sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ABSTRACT

This study examines the modular ceramic structures produced by contemporary ceramic artist and designer Brian Peters using 3D printing technology. Peters has developed an innovative approach that merges traditional ceramic production methods with digital fabrication techniques by combining the fields of architecture, art, and technology. The research focuses on the design, production, and assembly processes of the modular ceramic blocks created using 3D ceramic printers designed and built by the artist himself. Significant projects by Peters, such as *Building Bytes*, *Prairie Cord*, *10X*, and *8th and Penn*, are analyzed, with a particular emphasis on their architectural, aesthetic, and technical characteristics. The findings indicate that Peters' modular ceramic structures represent a unique synthesis of parametric design, digital coding, and craftsmanship. His work highlights the potential of technological innovation in ceramic art and serves as a noteworthy example of how traditional material knowledge can be integrated with contemporary production techniques. This research aims to contribute to the understanding of innovative approaches at the intersection of ceramic art, architecture, and digital fabrication.

Keywords: Modular, ceramic, 3D printing, parametric, design

GİRİŞ

Seramik sanatı ve mimarlık arasındaki ilişki, insanlık tarihi boyunca sürekli bir etkileşim içinde olmuştur. Geleneksel seramik üretim teknikleri yüzyıllar boyunca çok az değişim gösterirken, 21. yüzyılda dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte seramik sanatı yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün öncü isimlerinden biri olan Brian Peters, mimarlık, sanat ve teknoloji alanlarını birleştirerek seramik malzemenin çağdaş mekânlarda kullanımına yeni bir boyut kazandırmıştır. Peters'ın çalışmaları, geleneksel seramik üretim yöntemleriyle dijital fabrikasyon tekniklerini harmanlayarak, modüler seramik yapıların tasarım ve üretim süreçlerinde yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır (Mickelson, 2023).

Brian Peters, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Michigan'ın Grand Rapids şehrinde geçirmiştir ve erken yaşlardan itibaren sanat ve mimarlığa ilgi duymuştur. Frank Lloyd Wright'ın Meyer May Evi ile Herman Miller ve Steelcase gibi çağdaş mobilya şirketlerinin varlığı, Peters'ın tasarım anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Lisans eğitimini Calvin Üniversitesi'nde stüdyo sanatları alanında tamamlayan Peters, burada seramik ve heykel ile tanışmış, aynı zamanda mimarlık ön lisans derslerine de katılmıştır. Daha sonra Chicago Illinois Üniversitesi'nde Mimarlık Yüksek Lisansı ve Barselona'daki Katalonya İleri Mimarlık Enstitüsü'nde (IAAC) eğitim görmüştür. Kariyerinin ilk yıllarında mimarlık alanında çalışan Peters, bir yandan da heykel ve seramik sanatına olan tutkusunu çeşitli kamusal sanat projeleriyle sürdürmüştür (Mickelson, 2023).

Peters'ın seramik ve mimarlık alanlarını birleştirme çabası, 2011 yılında Amsterdam'da DUS Architects'te çalışmaya başlamasıyla somut bir hal almıştır. Burada kendi projesini geliştirme fırsatı bulan Peters, 3B baskı teknolojisinin yeni yeni ortaya çıktığı bu dönemde, büyük ölçekli bir 3B yazıcı inşa etmeye karar vermiştir. Bir nakliye konteynerinde kurduğu bu makine, daha sonra uluslararası alanda tanınan "3D Print Canal House Living Lab" projesinin başlangıcı olmuştur. Bu proje, tam ölçekli yapıları basabilen dünyanın ilk taşınabilir 3B baskı ünitesi olarak, küresel konut çözümleri ve pazar araştırmaları için bir yaşam laboratuvarı işlevi görmüştür. Proje, 25'ten fazla uluslararası ortağı bir araya getirmiş ve dünya çapında basın ilgisi görerek Peters'ı dijital teknoloji alanında öne çıkarmıştır (Mickelson, 2023).

Peters'ın seramik malzemeyle 3B baskı teknolojisini birleştirme çalışmaları, 2012 yılında Hollanda'nın Oisterwijk kentindeki Avrupa Seramik Çalışma Merkezi'nde (EKWC) gerçekleştirdiği bir rezidans programı sırasında da devam etmiştir. Bu süreçte, bir 3B yazıcıyı modifiye ederek plastik yerine kil basacak şekilde dönüştürmüş ve seramik malzemeyi 3B baskı

teknolojisiyle buluşturan ilk sanatçılardan biri olmuştur. Peters'ın projesi, geleneksel bir yapı malzemesi olan seramiği üç boyutlu baskı gibi yenilikçi bir üretim tekniğiyle birleştirerek, eski bir yapı bileşeni olan tuğlaların deneysel mekanların inşası için nasıl yeniden değerlendirilebileceğini araştırmıştır. (Mickelson, 2023).

Peters günümüzde 3B baskılı seramik tuğla ve karoların dijital fabrikasyonuna odaklanan çalışmalar yapmaktadır. Peters, mimarlar, tasarımcılar ve üreticilerle işbirliği yaparak, ev, ofis ve kamusal alanlar için form, teknik, malzeme ve ışığı keşfeden mimari bileşenler tasarlamakta ve kurulumunu gerçekleştirmektedir.

Peters'ın çalışmaları, dijital kod yazımı ile tasarlanan, kendi inşa ettiği özel 3B yazıcılarda üretilen, sırlanan ve fırınlanan seramik bloklardan ve üç boyutlu karolardan oluşmaktadır. Her projesi bulunduğu bağlama özgü olup, ilham kaynağını doğrudan içinde bulunduğu ortamdan almaktadır. Karmaşık geometriler ve benzersiz yüzey dokuları araştıran sanatçı, çalışmalarında genellikle doğrudan veya dolaylı ışık etkileşimini de göz önünde bulundurmaktadır (Designboom, 2021).

Kod ve makinelerle çalışmasına rağmen, Peters'ın eli her zaman işin içindedir. Sanatçı, en son teknolojileri kullanırken, seramik geleneğine olan bağlılığını da sürdürmektedir. Peters, "Makine yapımı nesnelerin mükemmelliğiyle değil, dijital kodlama, özel yapım teknoloji, çağdaş estetik ve doğal kili bütünleştirme sanatıyla ilgileniyorum" diyerek yaklaşımını özetlemektedir (Designboom, 2021).

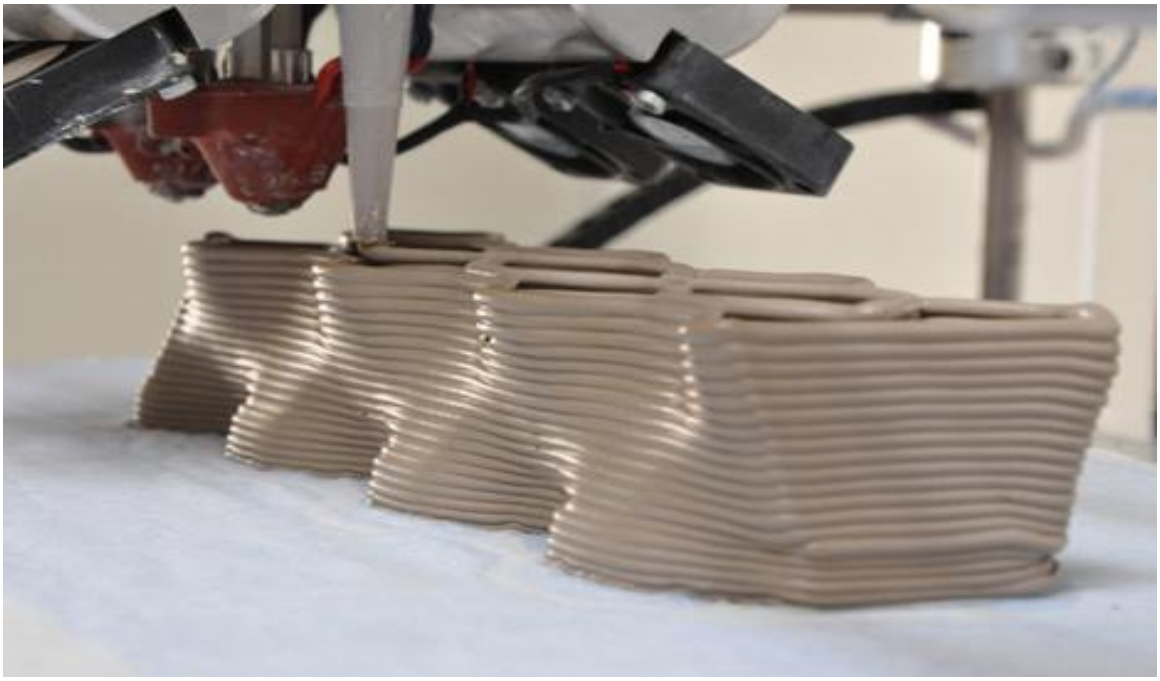
Peters'ın tasarım süreci, doğadaki karmaşık biçimlerden ve mimarinin karmaşık geometrilerinden ilham almaktadır. İlham verici bir desen ve form geliştirdikten sonra, eskizlerini ve çizimlerini, mekânda somutlaşacak dijital olarak modellenmiş 3B geometrilere dönüştürmektedir. Bu tasarım süreci, fiziksel malzemeyle çalışmaya başlamadan önce ölçeği, boyutsallığı ve genel form ile karmaşık negatif alanlar arasındaki bağlantıyı keşfetmesine olanak tanımaktadır (Mickelson, 2023).

1. Brian Peters'ın 3D Baskılı Modüler Seramik Eserleri

Brian Peters'ın 3B baskı teknolojisiyle ürettiği modüler seramik eserleri, mimari, sanat ve teknoloji alanlarının kesişiminde yer alan yenilikçi çalışmalardır. Bu bölümde, sanatçının öne çıkan projelerini kronolojik bir sırayla inceleyerek, bu projelerin tasarım, üretim ve montaj süreçleri incelenecektir.

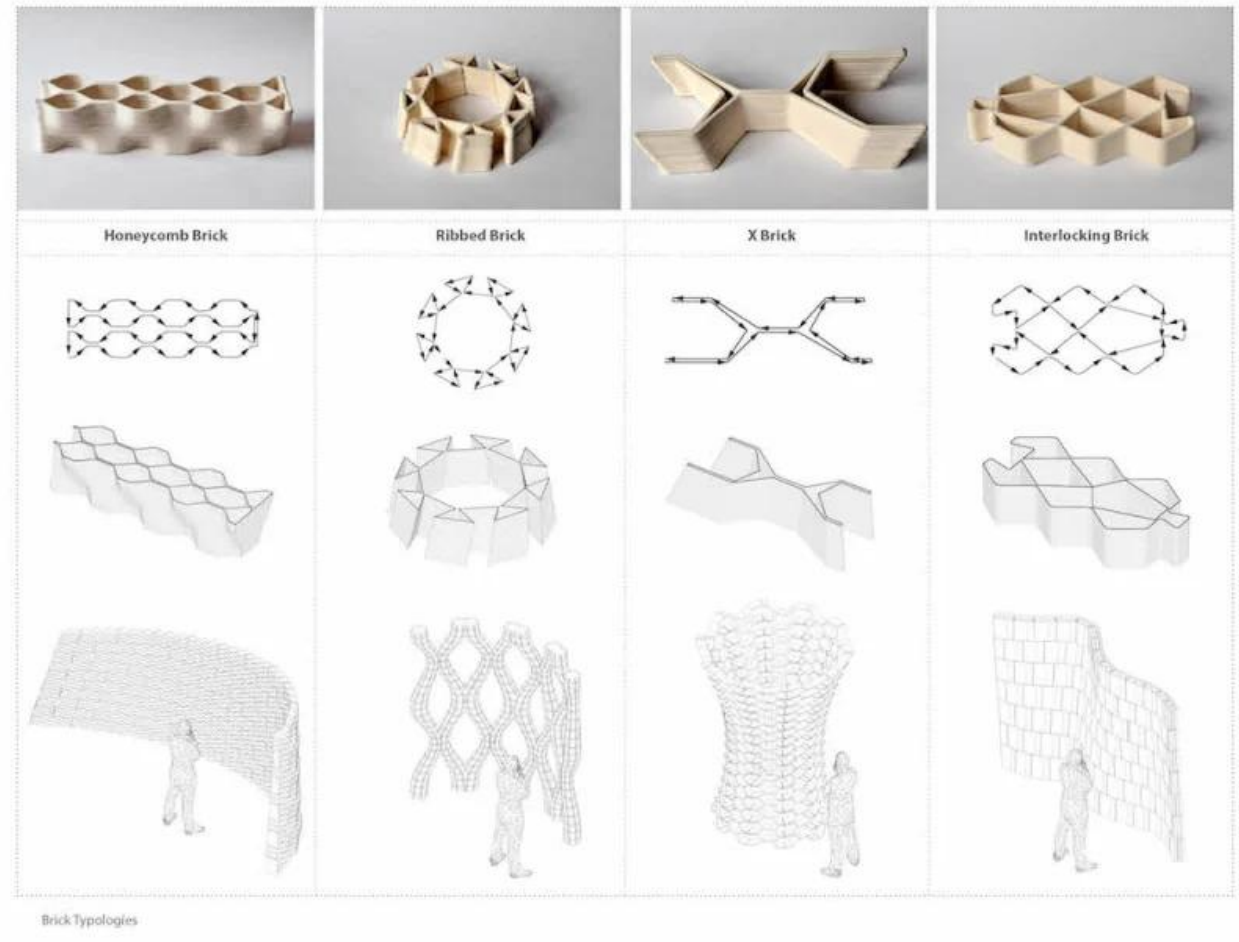
Building Bytes (2012)

Peters'ın seramik malzemeyle 3B baskı teknolojisini birleştirdiği ilk önemli projesi "Building Bytes"tır. Bu proje, 2012 yılında Hollanda'nın Oisterwijk kentindeki Avrupa Seramik Çalışma Merkezi'nde (EKWC) gerçekleştirdiği rezidans programı sırasında geliştirilmiştir. Building Bytes, mimari yapı elemanlarının üretimi için yeni bir yöntem önermektedir. Masaüstü 3B yazıcılar, büyük ölçekli inşaat için taşınabilir, uygun maliyetli tuğla fabrikalarına dönüşmektedir (Retail Design Blog, 2012).

Şekil 1. Building Bytes modüler seraik parçaların üretim süreci
Kaynak: https://www.dezeen.com/2012/10/31/building-bytes-3d-printed-bricks-brian-peters/

Peters, bu projede standart bir masaüstü 3B yazıcıyı modifiye ederek seramik malzeme basabilecek hale getirmiştir. Yazıcının ekstrüzyon başlığını değiştirerek ve özel bir kil karışımı geliştirerek, geleneksel tuğla üretim yöntemlerinden farklı, karmaşık geometrilere sahip modüler seramik tuğlalar üretmeyi başarmıştır. Building Bytes projesi, dört farklı tuğla tipini içermektedir: "Honeycomb Brick", "Ribbed Brick", "X-Brick" ve "Interlocking Brick" (Retail Design Blog, 2012).

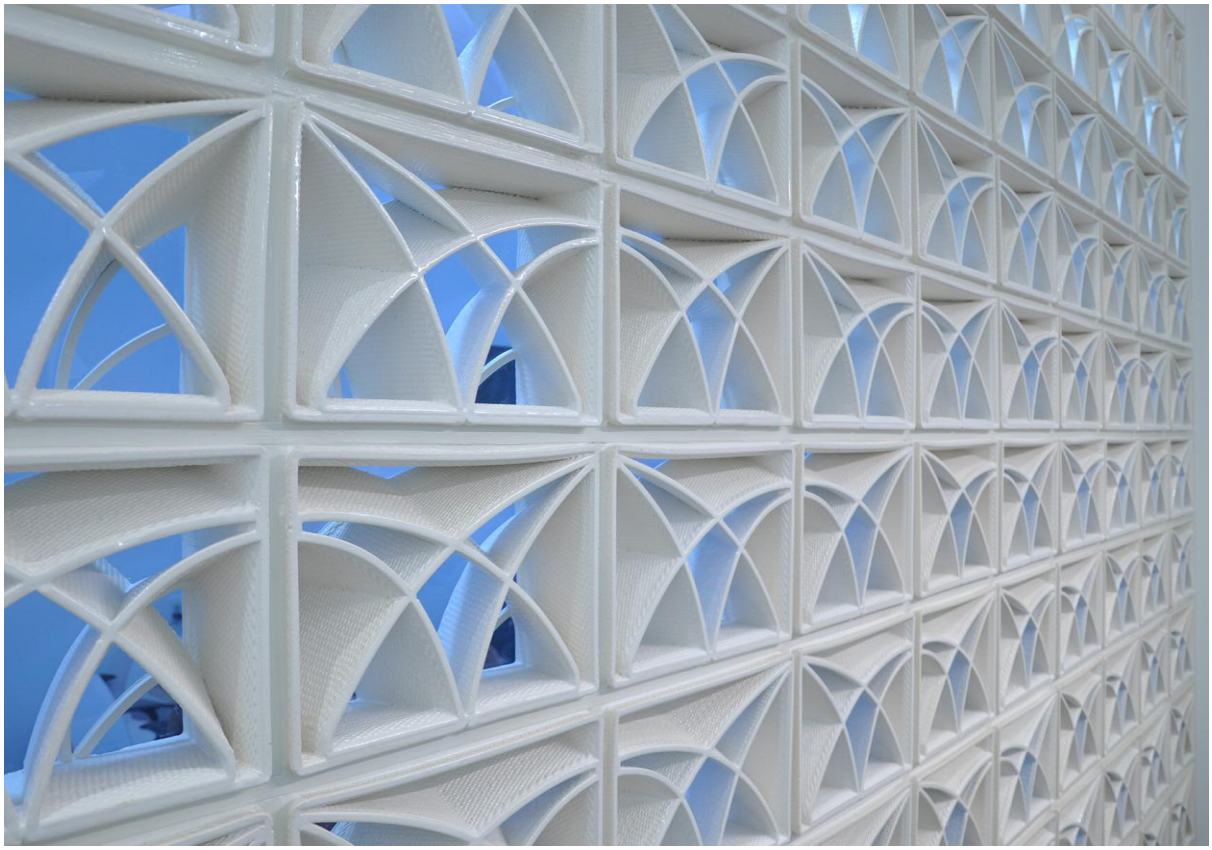

Şekil 2. Building Bytes farklı modül türleri
Kaynak: https://contest.techbriefs.com/2016/entries/machinery-automation-robotics/7383

Bu projede Peters, geleneksel bir yapı malzemesi olan seramiği ve yine geleneksel bir yapı bileşeni olan tuğlayı yeni bir teknoloji ile birleştirmiştir. Farklı ve özgün tuğla biçimleri yeni ve deneysel mekânların inşası için yeniden düşünme olasılıklarını artırmıştır. Bu nedenle Building Bytes, mimari yapı elemanlarının üretiminde dijital fabrikasyon tekniklerinin potansiyelini göstermesi açısından önemli bir çalışmadır.

8th and Penn Lobby Screen Wall (2019)

"8th and Penn Lobby Screen Wall", Peters'ın Pittsburgh, Pennsylvania'da 2019 yılında tamamladığı bir iç mekân projesidir. Bu proje, ünlü mimarlık firması Bohlin Cywinski Jackson (BCJ) ile işbirliği içinde gerçekleştirilmiştir (Designboom, 2021).

Şekil 3. 8th and Penn Lobby Screen Wall
Kaynak: https://www.brian-peters.com/eighth-and-penn

Bu çalışma, bir binanın lobi alanında yer alan, 3B baskılı modüler seramik bloklardan oluşan bir seperasyondur. Her bir blok, Peters'ın parametrik tasarım araçlarını kullanarak oluşturduğu karmaşık geometrilere sahiptir. Bloklar, mekânda ışık ve gölge oyunları yaratan, yarı geçirgen bir yapı oluşturmaktadır.

8th and Penn projesi, Peters'ın baskı teknolojisinin iç mekân uygulamalarındaki potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma, modüler seramik birimlerin mimari mekânlarda nasıl fonksiyonel ve estetik elemanlar olarak kullanılabileceğini örneklemektedir. Belirli varyasyonlara sahip olan bu modüler seramik parçalar, önden ve arkadan bakıldığında farklılıklarını ortaya koyar. Sanatçı, seramiklerin iç yapısında özellikle ters açılar kullanarak, bu özgün parçaların seri üretiminin yalnızca üç boyutlu baskı teknolojisiyle yapılabileceğini vurgulamıştır. Tekniği en uç noktasına kadar kullanma amacı, tasarımı da derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, söz konusu projede tasarımı belirleyen yalnızca bir kavram veya ihtiyaç değil, aynı zamanda tekniğin kendisinin de sergilenmesidir.

10X (2020)

"10X", Peters'ın Connecticut'ın Guilford kentinde bir konut projesinde yer alan seramik dış mekân panosudur. Bu proje, 1960'lardan kalma, yeni restore edilmiş bir ev için tasarlanmıştır.

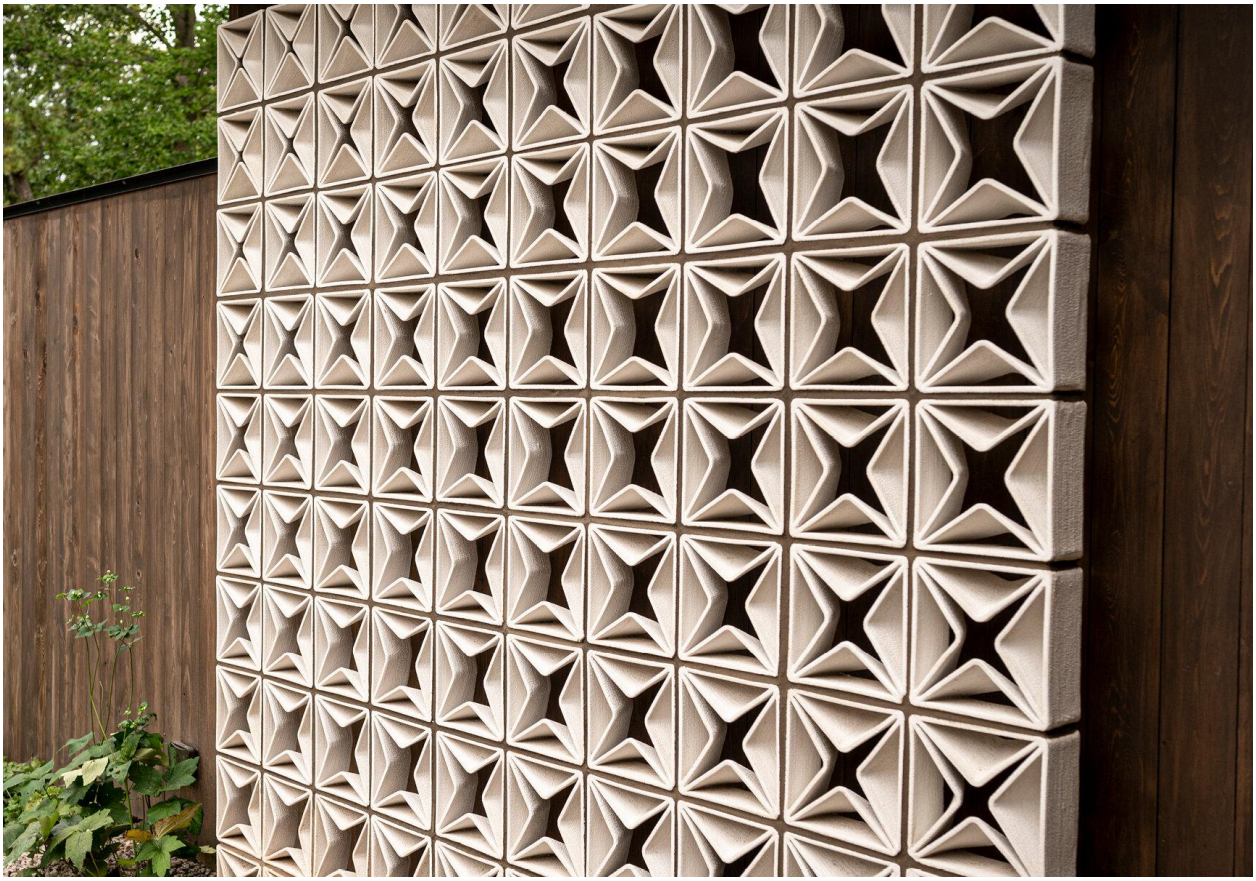
Evin girişinde sergilenen bu eser hem çağdaş hem de dönemin klasik stilini anımsatan bir tasarıma sahiptir (Designboom, 2021).

Şekil 4. 10X Duvar Panosu
Kaynak: https://parametric-architecture.com/prairie-cord-designed-by-brian peters/?srsltid=AfmBOoo8qkNor57gh7rsTSHe9xRzltyBA8fc0THrs2fT1M0N0tO8hL9u

Peters, bu projede hem breeze bloklardan (havalandırma blokları) hem de çiçek biçimlerinden ilham almıştır. 10X, geleneksel tekniklerle üretilmesi mümkün olmayan grafik, üç boyutlu modüllerden oluşmaktadır. Sanatçı, bütün bir yüzey boyunca, açıklıklarda kademeli ve ince değişiklikler yaparak fiziksel bir metamorfoz fikrini araştırmaktadır (Designboom, 2021).

10X projesi, 100 adet 3B baskılı, sırlı bloktan oluşmakta ve beton bir temel üzerinde durmaktadır. Bu eser, gün boyunca güneş ve gölgenin kendi geçici izlerini bırakmasıyla değişen, etkileyici bir görsel sunum oluşturmaktadır (Mickelson, 2023).

Şekil 5. 10X Duvar Panosu
Kaynak: https://parametric-architecture.com/prairie-cord-designed-by-brian-peters/?srsltid=AfmBOoo8qkNor57gh7rsTSHe9xRzltyBA8fc0THrs2fT1M0N0tO8hL9u

Peters, bu projeyle ilgili tasarım sürecini şöyle açıklamaktadır: "Çalışmalarım bulunduğu bağlama özgüdür ve içeriğinden ilham alır; bu nedenle, her proje için enstalasyonlarımın desen ve formunu doğrudan ilgilendirecek ilham kaynakları arıyorum. Ayrıca karmaşık dolgu geometrileri ve benzersiz yüzey dokuları araştırıyorum, çünkü çalışmalarım genellikle doğrudan veya dolaylı ışık etkileşimini içerir" (Designboom, 2021).

Prairie Cord (2021)

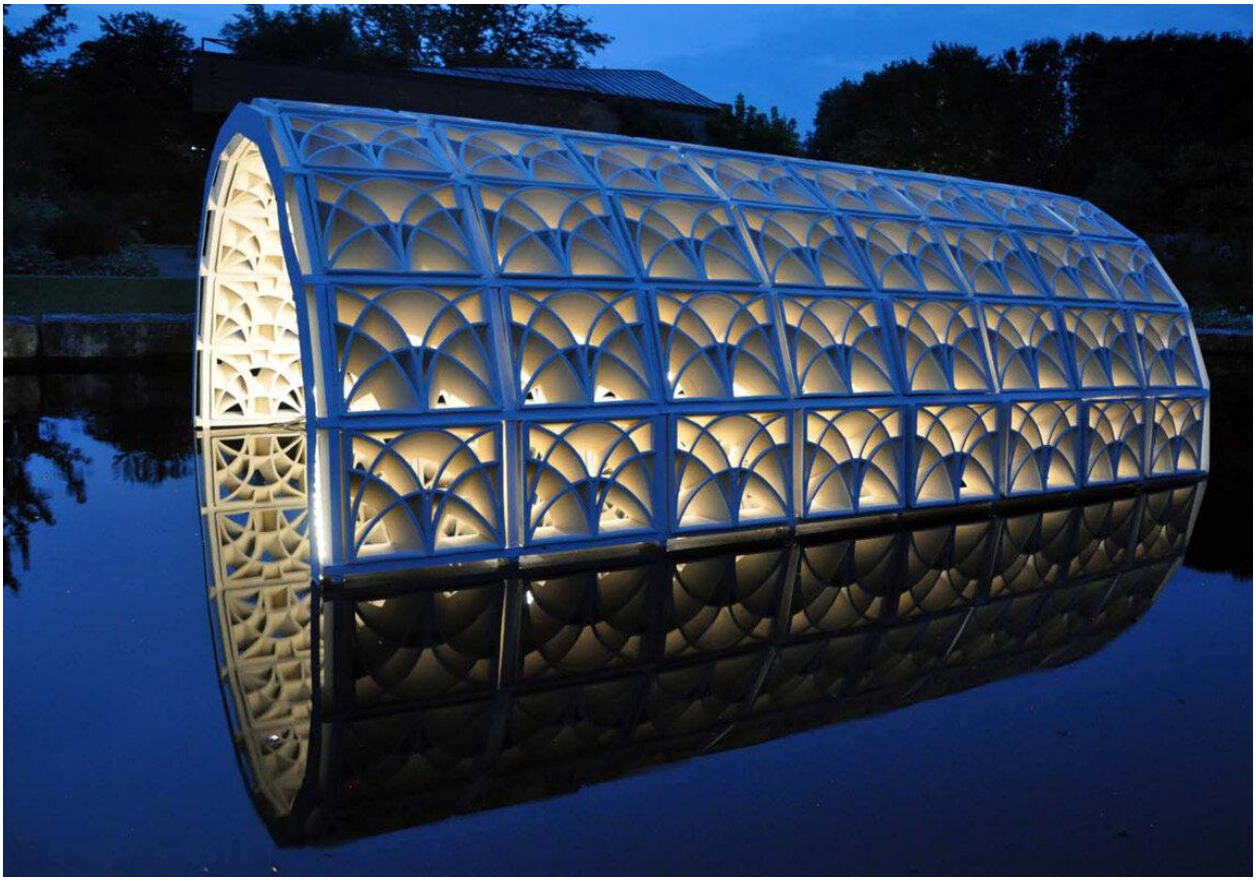
"Prairie Cord", Peters'ın 3B baskılı modüler seramik bloklardan oluşan, dış mekân için tasarlanmış bir kamusal sanat enstalasyonudur. Bu proje, 3B baskı teknolojisinin büyük ölçekli, dış mekân uygulamalarındaki potansiyelini göstermesi açısından önemlidir (3D Adept, 2021).

Prairie Cord, doğal çevreden ilham alan, organik formlardan oluşan modüler seramik bloklardan meydana gelmektedir. Her bir blok, Peters'ın kendi tasarladığı ve inşa ettiği 3B seramik yazıcılarda üretilmiş, elle rötuşlanmış, sırlanmış ve fırınlanmıştır. Enstalasyon, çevresindeki doğal peyzajla uyum içinde, rüzgârın etkisiyle hareket eden çayır otlarını anımsatan bir form oluşturmaktadır.

Şekil 6. Prairie Cords
Kaynak: https://parametric-architecture.com/prairie-cord-designed-by-brian-peters/?srsltid=AfmBOoo8qkNor57gh7rsTSHe9xRzltyBA8fc0THrs2fT1M0N0tO8hL9u

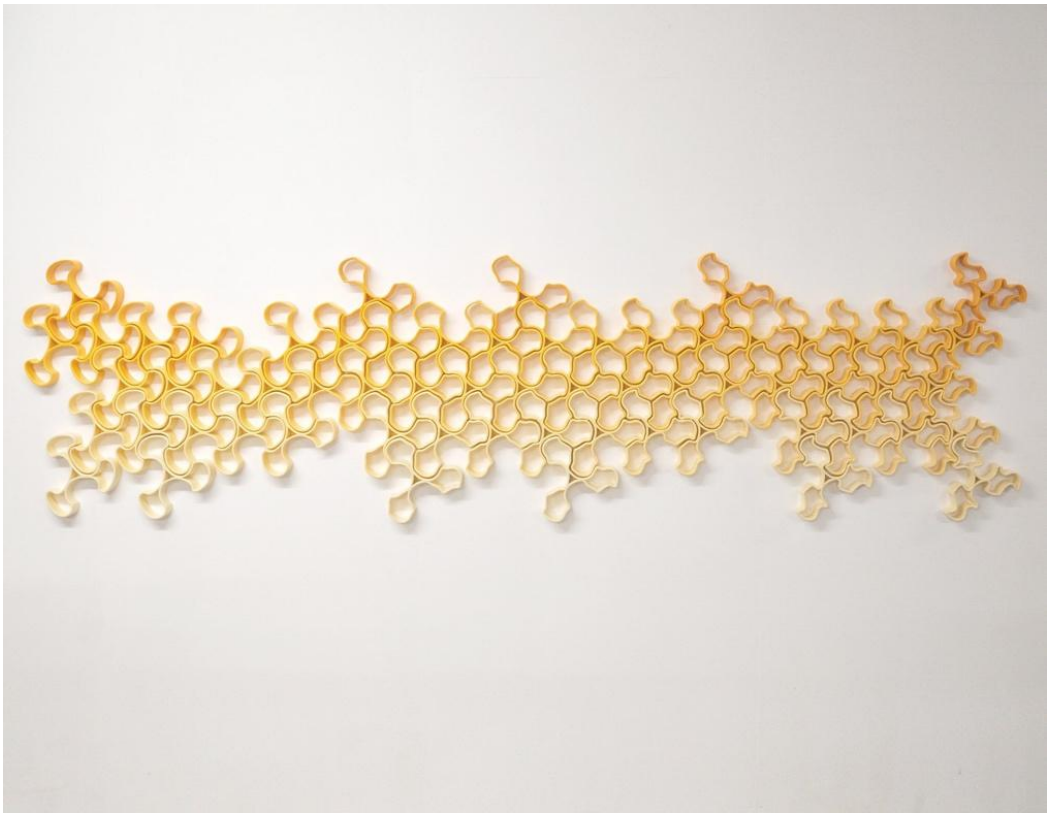
Peters, bu projede parametrik tasarım araçlarını kullanarak, her biri benzersiz ancak bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlanabilen modüler birimler tasarlamıştır. Prairie Cord, 3B baskı teknolojisinin karmaşık ve organik formların üretimindeki potansiyelini göstermesi ve doğal çevreyle uyumlu mimari enstalasyonlar yaratma olasılıklarını araştırması açısından dikkat çekici bir çalışmadır.

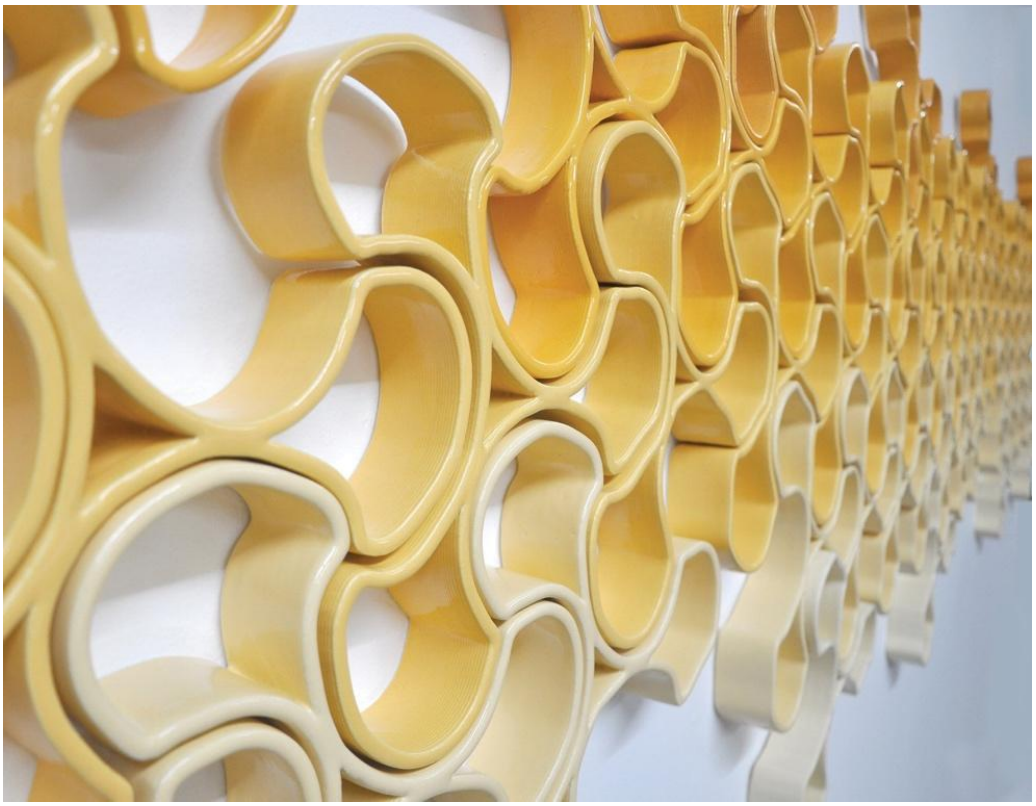
Şekil 7. Prairie Cords
Kaynak: https://parametric-architecture.com/prairie-cord-designed-by-brian-peters/?srsltid=AfmBOoo8qkNor57gh7rsTSHe9xRzltyBA8fc0THrs2fT1M0N0tO8hL9u

Metamorphosis ve Collective 4 (2021)

Peters'ın duvar enstalasyonları genellikle geçişleri konu almaktadır ve bu geçişler, parçanın bir ucundan diğerine şekil değişiklikleriyle ifade edilmektedir. Örneğin, "Metamorphosis", yuvarlak bir formdan daha karmaşık bir modüle dönüşen 40 seramik karodan oluşmaktadır. Bu karolar, hepsi biraz farklı olmasına rağmen bir bütün oluşturan bir yapboz gibi bir araya gelmektedir (Mickelson, 2023).

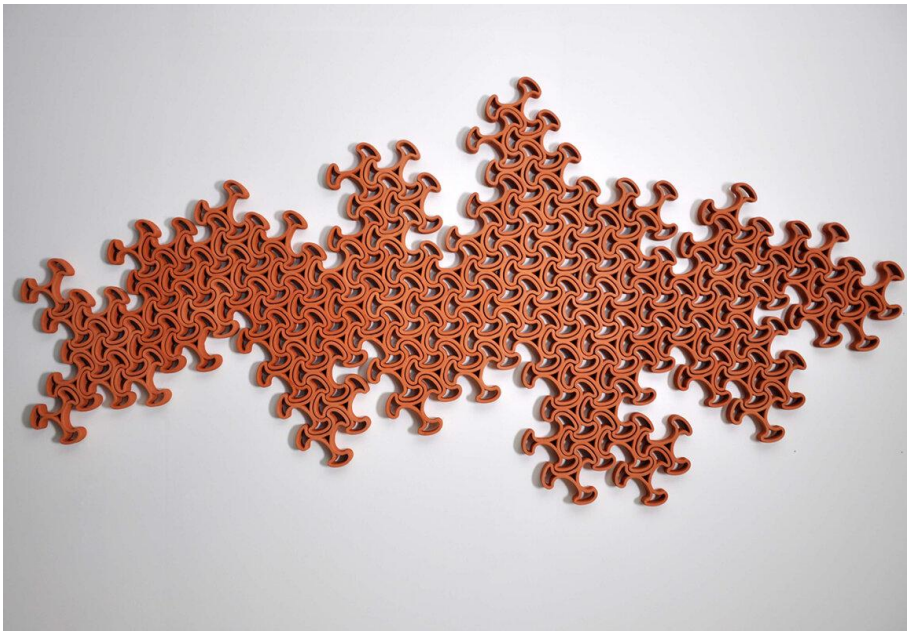

Şekil 8. Metemophosis Serisi
Kaynak: https://www.brian-peters.com/wallmounted#/metamorphosis-atlanta

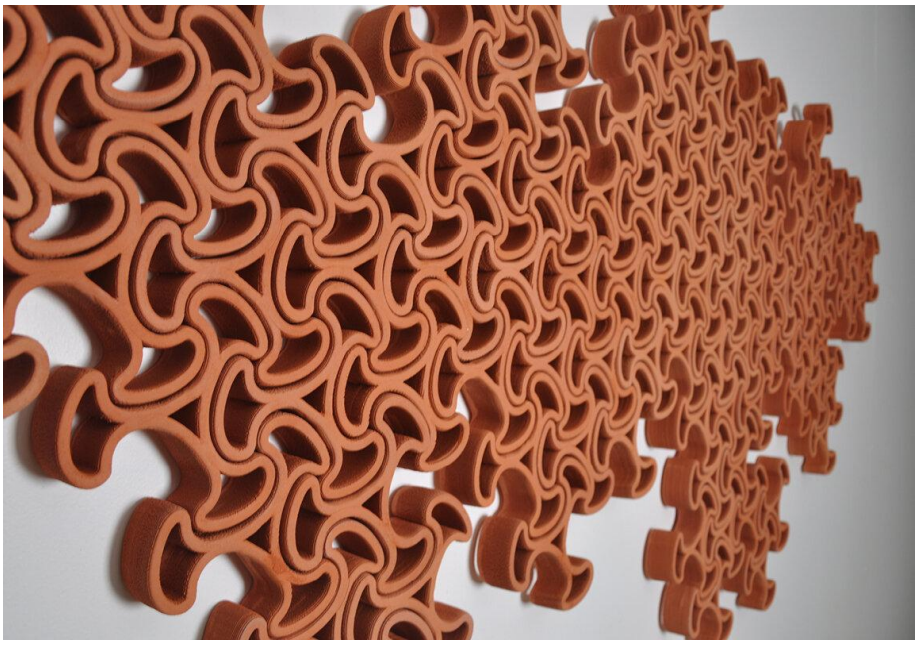

Şekil 9. Metemophosis Serisi Detay
Kaynak: https://www.brian-peters.com/wallmounted#/metamorphosis-atlanta

Benzer şekilde, “Collective 4”, bir renkten diğerine kademeli olarak geçiş yapan, aynı şekle sahip biyomorfik karolardan oluşan dokulu bir duvar oluşturmak için tekrar ve desen kullanmaktadır (Mickelson, 2023).

Şekil 10. Collective Serisi
Kaynak: https://www.brian-peters.com/wallmounted#/collective-1

Şekil 11. Collective Serisi Detay
Kaynak: https://www.brian-peters.com/wallmounted#/collective-1

Bu projeler, Peters’ın modüler tasarım anlayışının ve parametrik araçları kullanarak oluşturduğu karmaşık geometrilerin, duvar enstalasyonlarında nasıl uygulanabileceğini

göstermektedir. Her iki çalışma da, tekrar eden ancak her biri benzersiz olan birimlerin bir araya gelerek bütüncül bir kompozisyon oluşturma düşüncesi görülmektedir.

SONUÇ

Brian Peters'ın 3B baskılı seramik çalışmalarında modülerlik kavramı, hem teknik hem de sanatsal açıdan merkezi bir rol oynamaktadır. Peters'ın projelerindeki modülerlik yaklaşımı teknik ve estetik boyutlarıyla incelendiğinde, sanatçının dijital fabrikasyon ve geleneksel seramik sanatını nasıl bütünleştirdiğini daha iyi anlaşılabilir.

Peters'ın çalışmalarında modülerlik, parametrik tasarım araçlarının kullanımıyla yakından ilişkilidir. Parametrik tasarım, matematiksel algoritmaların ve değişkenlerin manipülasyonu yoluyla form üretme sürecidir. Peters, bu tasarım yaklaşımını kullanarak, her biri benzersiz ancak bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlanabilen modüler birimler tasarlamıştır. Peters'ın parametrik tasarım yaklaşımı, modüler birimlerin sadece tekrar eden elemanlar olarak değil, bir dönüşüm veya geçiş anlatısı oluşturan, dinamik kompozisyonlar olarak kullanılmasına olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, sanatçının çalışmalarına hem teknik hem de kavramsal bir derinlik katmaktadır.

Peters'ın üretim süreci, dijital tasarım ve kodlama ile başlamakta, ancak her modüler birimin elle rötuşlanması, sırlanması ve fırınlanmasıyla devam etmektedir. Bu süreç, teknolojik yeniliğin geleneksel seramik sanatıyla nasıl bütünleştirilebileceğini göstermektedir. Sanatçının çalışmalarında, dijital teknolojinin kesinliği ile el işçiliğinin organik nitelikleri arasında bir denge kurulmaktadır.

Peters'ın modüler seramik çalışmaları, mekânsal deneyimi dönüştürme potansiyeline sahiptir. Sanatçının projeleri, modüler birimlerin bir araya gelerek ışık, gölge ve hareket ile etkileşime giren mimari elemanlar oluşturma kapasitesini göstermektedir. Modüler seramik birimlerden oluşan seperasyonlarındaki yarı geçirgen yapı, mekânda ışık ve gölge oyunları yaratmaktadır. Bu yapılar, mekânı fiziksel olarak bölerken, görsel bağlantıyı tamamen kesmemekte, böylece dinamik bir mekânsal deneyim sunmaktadır. Peters'ın modüler tasarım anlayışı, mekânsal deneyimi zenginleştiren, ışık ve gölge ile etkileşime giren, ve kullanıcıya çok katmanlı bir algısal deneyim sunan mimari elemanlar yaratma olasılıklarını araştırmaktadır.

Peters'ın modüler seramik çalışmalarının bir diğer önemli boyutu, sürdürülebilirlik kavramıyla olan ilişkisidir. Modüler tasarım, doğası gereği malzeme verimliliği ve adaptasyon potansiyeli sunmaktadır. "Building Bytes" projesi, mimari yapı elemanlarının üretimi için yeni bir yöntem

önererek, büyük ölçekli inşaat için taşınabilir, uygun maliyetli tuğla fabrikaları konseptini geliştirmiştir Bu yaklaşım, yerel üretim olanaklarını artırarak, nakliye kaynaklı karbon emisyonlarını azaltma potansiyeline sahiptir.

Bu araştırma, seramik sanatında teknolojik yeniliğin potansiyelini ortaya koyarken, geleneksel malzeme bilgisi ile çağdaş üretim tekniklerinin nasıl bütünleştirilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Peters'ın modüler tasarım yaklaşımı, standartlaştırılmış üretimin verimliliği ile kişiselleştirilmiş tasarımın özgünlüğünü birleştirerek, çağdaş mimari ve sanat pratiklerinde yeni olanaklar sunmaktadır. Ayrıca Peters'ın çalışmaları, seramik sanatının dijital çağda nasıl evrilebileceğine ve mimari mekânlarda nasıl yeni roller üstlenebileceğine dair önemli ipuçları vermektedir.

KAYNAKÇA

3D Adept. (2021, Ekim 19). 3D printed sculptural modules made for 'Prairie Cord', an exterior public art installation. https://3dadept.com/3d-printed-sculptural-modules-made-for-prairie-cord-an-exterior-public-art-installation/

Designboom. (2021, Kasım 22). Brian Peters builds ceramic 3D printers to create modular parametric installations. https://www.designboom.com/design/brian-peters-ceramic-3d-printers-modular-parametric-installations-11-22-2021/

Jauk, J. (2023). Coextrusion of Clay-Based Composites: Using a Multi-Material Approach for 3D Printing Ceramic Elements. Materials, 6(4), 136. https://www.mdpi.com/2571-6131/6/4/136

Mickelson, L. T. (2023). Brian Peters: Digitally Crafted Clay. Ceramics Monthly. https://ceramicartsnetwork.org/ceramics-monthly/ceramics-monthly-article/brian-peters-digitally-crafted-clay

Peters, B. (2016). Solar Bytes Pavilion: 3D Printed Interlocking Modules. Robotic Fabrication in Architecture, Art and Design 2016, 326-337. https://doi.org/10.1007/978-3-319-26378-6_26

Retail Design Blog. (2012, Kasım 2). Building Bytes by Brian Peters. https://retaildesignblog.net/2012/11/02/building-bytes-by-brian-peters/

The Colossal. (2023, Haziran 14). A Custom 3D Printer Weaves Two Colors of Clay into Sculptural Vessels. https://www.thisiscolossal.com/2023/06/brian-peters-3d-printing/

NGOZI OMEJE EZEMA'NIN SERAMİK SANATINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR: LEAF SERİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doçent Sanver ÖZGÜVEN
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ÖZET

Bu çalışma, Nijeryalı seramik sanatçısı Ngozi Omeje Ezema'nın seramik eserlerini, özellikle de "Leaf Serisi"ni incelemektedir. Geleneksel seramik anlayışını sorgulayan ve sanatsal ifadesini çağdaş bir bağlama taşıyan Ezema'nın, kil ve ip gibi malzemeleri kullanarak yarattığı enstalasyonlar ele alınmaktadır. Çalışma, sanatçının eserlerinde kullandığı teknikleri, temaları ve bu eserlerin kültürel ve toplumsal bağlamını analiz etmektedir. Sanatçının eserlerindeki her bir seramik parçanın asılarak bütünde üç boyutlu, hacimli bir form oluşturması incelenmiştir. Seramik ürünlerin asılarak sergilenmesi fikri, çağdaş seramik sanatında daha önce de karşılaşılan bir yöntemdir. Ancak Ezema'nın pratiği bunun ötesine geçmektedir: Sanatçı, belirli bir mekanda seramik parçaları yalnızca bir kompozisyonun unsuru olarak asarak düzenlemez, onları mekânda asarak yeni bir form inşa eder. Bu anlamda eserleri sadece sergilenmez, adeta var edilir. Asılı elemanlar, bireysel anlamlarının ötesinde bir bütünlük oluşturur ve hacimsel bir varlık kazanır. Ezema'nın bu yaklaşımı, izleyiciyi yalnızca bir sanatsal yüzeyle değil, mekânda var olan bir yapıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seramik, enstalasyon, sanat, sergileme

INNOVATIVE APPROACHES IN NGOZI OMEJE EZEMA'S CERAMIC ART: AN ANALYSIS OF THE LEAF SERIES

Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
Necmettin Erbakan University,
sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ABSTRACT

This study examines the ceramic works of Nigerian artist Ngozi Omeje Ezema, with a particular focus on her *Leaf Series*. Ezema challenges traditional conceptions of ceramics and brings her artistic expression into a contemporary context through installations created using materials such as clay and string. The study analyzes the techniques and themes employed by the artist, as well as the cultural and social context of her works. It explores how each ceramic element is suspended to form a three-dimensional, voluminous whole. While the idea of displaying ceramic objects by suspending them has been seen in contemporary ceramic art before, Ezema's practice goes beyond this: she does not merely hang ceramic pieces as parts of a composition but constructs a new form within the space through suspension. In this sense, her works are not just exhibited—they are *brought into being*. The suspended elements transcend their individual meanings and collectively acquire a volumetric presence. Ezema's approach confronts the viewer not just with an artistic surface, but with a spatial structure that exists in its own right.

Keywords: Ceramics, installation, art, display

GİRİŞ

Nijeryalı seramik sanatçısı Ngozi Omeje Ezema (d. 1979), geleneksel seramik sanatını çağdaş bir perspektifle yeniden yorumlayan ve bu alanda önemli yeniliklere imza atan bir isimdir. Nijerya, Nsukka Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Uygulamalı Sanatlar Bölümü'nde (Department of Fine and Applied Arts, University of Nigeria) seramik eğitimi alan Ezema, on yılı aşkın süredir sanat öğretimi ile stüdyo pratiğini bir arada yürütmektedir. Sanatçının ilk kişisel sergisi "Connecting Deep", 2018 yılında Lagos'taki Çağdaş Sanat Merkezi'nde (CCA) düzenlenmiştir. 2019 yılında Güney Kore'deki Cheongju Uluslararası El Sanatları Bienali'nde kazandığı ödül ile uluslararası alandaki tanınırlığı artmıştır. Ezema, Jos, Gana, Seattle, Lagos, Burkina Faso ve Tunus gibi çeşitli yerlerde sergiler, çalıştaylar vb etkinliklerle katılarak sanatsal çalışmalarına devam etmektedir.

Şekil 1. Ngozi Omeje Ezema

Kaynak: https://cfileonline.org/feature-dr-george-odoh-reflections-on-ngozi-omejes-leaf-series/

Ezema'nın sanatsal pratiği, geleneksel çömlekçi çarkı kullanımından, kilin sıkma, bağlama, asma ve sarma gibi tekniklerle birleştirilmesine doğru evrilmiştir. Bu tekniksel değişim, sanatçının deneysel ruhunu beslemiş ve onu fonksiyonel seramik eşyalar (fincanlar, tabaklar, vazolar) üretmek yerine, daha açık uçlu ve yorumlamaya açık seramik enstalasyonlar yaratmaya yöneltmiştir. Sanatçı, öncelikle küresel formda şekilldendirdiği seramik parçaları iplere bağlayarak benzersiz seramik formlar oluşturma fikrini geliştirmiştir.

Sanatçı kendi sanat görüşünü ifade ederken eserlerindeki ip kullanımını da şu şekilde açıklamaktadır:

“Sanat pratiğim ve araştırmalarım boyunca, ipe bağlanmış küresel kil birimlerini kullanarak benzersiz seramik formlar oluşturma fikrine ulaştım. Bu yaklaşım, bağlamanın belleğimde yarattığı izlenim ve sınırlamalara karşı bir tepki olarak ortaya çıktı; ipin enerjisini bağlamaya, mülkiyete ve sınırlamaya dair olumsuz çağrışımlardan uzaklaştırarak, ona yaşam veren bir güç olarak yeniden yönlendirdim. İp, işlerime adeta yaşam kazandırdı; zorlukların birer güç kaynağına dönüşmesine izin verdi. Bu yaklaşımla, farklı boyutlarda ve çeşitli hikâyeler anlatan birçok ipli eser ürettim” (Artaxis.org, t.y.).

Sanatçıya göre ip, bağlama, sınırlama ve sahiplenmenin olumsuz izlenimlerini ortadan kaldıran, hayata hayat veren bir güçtür; zorlukların birer güç kaynağı olmasına olanak tanır. Bu yaklaşım, eserlerinde yaşamın kırılganlığını ve dengesini yeniden değerlendiren bir anlam katmaktadır.

Ezema'nın eserleri, kişisel deneyimlerinden yola çıkarak kimlik, aile ve kadın bedeni gibi temaları ele almaktadır. Sanatçı, doğal çevresindeki şekillerden ve malzemelerden, ayrıca buluntu malzemelerden sıkça ilham almaktadır. Şeffaf ipler yardımıyla yüzlerce seramik parçasını belirli yüksekliklerde ve konumlarda bir araya getirerek, farklı boyutlarda biçimler (vazo, hayvan figürleri vb) oluşturmaktadır. Ezema için ip, yaşamın dengesini, parçalar ise yaşamlarımızın kırılganlığını sembolize etmektedir. Bu enstalasyonlar, geleneksel vazo anlayışını ve işlevini radikal bir şekilde sorgulayarak izleyicinin algısıyla bilinçli olarak oynamaktadır.

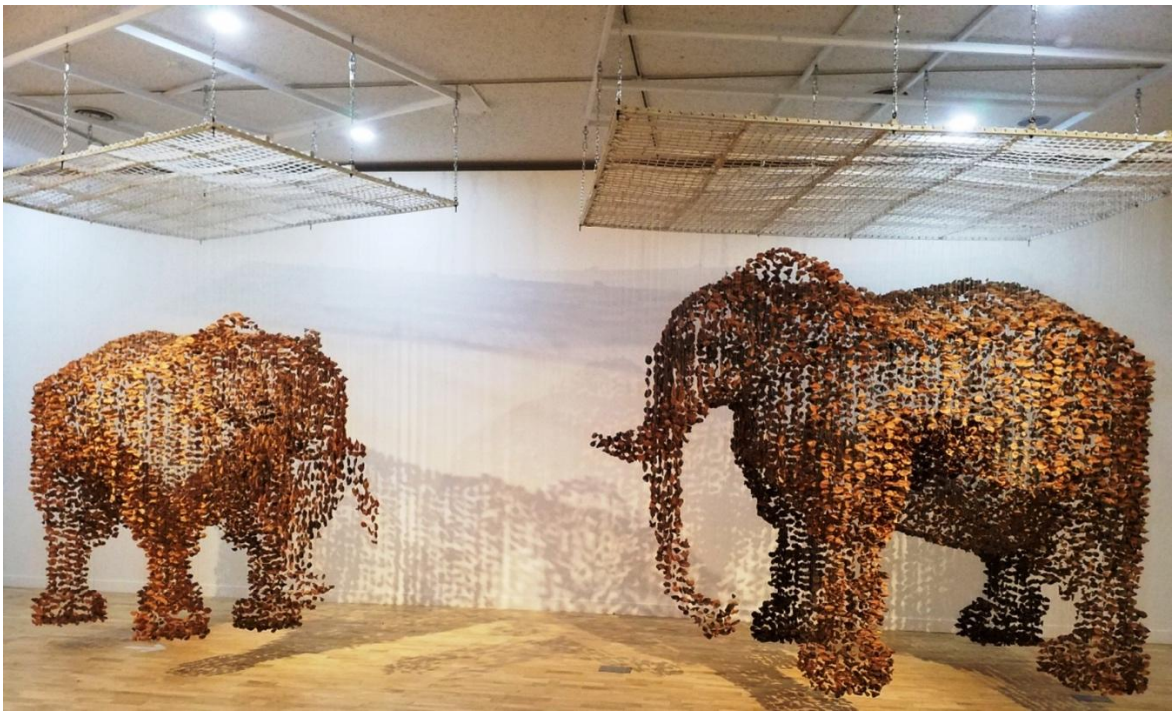
Omeje Ezema’nın “Leaf Serisi”, sanatçının sanatsal ifadesinin ve deneysel yaklaşımının en belirgin örneklerinden biridir. Bu seri, yüzlerce asılı pişmiş toprak yaprağın, adeta bir müzik eserinin notaları gibi bir araya gelerek uyumlu melodiler oluşturduğu, iyi düzenlenmiş bir senfoniyi çağrıştıran imgeler yaratmaktadır. Sanatçı yaprak motifini duygusal metaforlarla yüklü, etkileyici bir görsel öğe olarak ele alır. Sanatçı için yaprak motifi bir varoluş hâlini temsil eder; geçici bir unsur olarak, maddeselliğiyle geçiş ritüellerini ve bu ritüellere özgü eşikte kalma hâlini simgesel biçimde sahneler. Ezema, son çalışmalarında yaprakların maddi özelliklerini biçimsel ve anlatımsal bir araç olarak kullanarak kadınlığa dair meselelere odaklanır.

Ezema’ nın “Leaf Serisi” nin en çarpıcı özelliklerinden biri de her bir seramik parçanın tek tek asılarak bütünde üç boyutlu, hacimli bir form oluşturmasıdır. Genel olarak asılı enstalasyonlar, üç boyutlu bir alanı doldurarak bir etki yaratırken, Ezema’nın yaklaşımı her bir seramik parçayı

asarak adeta yeni bir hacim inşa etmektir. Ezema'nın asılı vazoları, geleneksel vazo anlayışını ve işlevini radikal bir şekilde alt üst etmektedir. Eserleri yapısal olarak dinamiktir; en ufak bir harekette kolyaca şekil değiştirebilir ve pişmiş toprak yaprak formları birbirine temas ettiğinde müzikal sesler çıkarabilir. Sanatçının, izleyicinin çevresinde hareket ederek deneyimleyebileceği enstalasyonlarının yanı sıra duvara monte edilebilen eserleri de vardır. Bu, kompozisyonel yapısına yeni bir boyut katmakta ve eserlerinin görülebileceği ve deneyimlenebileceği bağlamları genişletmektedir (Odoh, 2021).

Bu tekniği, sanatçının Jae-Hyo Lee, Sean-GhiBahk ve Augusto Esquivel gibi sanatçılardan ilham aldığı düşünülmektedir. Bu sanatçılar da sırasıyla kaya ve kömür birimlerini iplerle asarak üç boyutlu formlar yaratmaktadır (Onuora et al., 2021).

Ezema'nın eserlerine kavramsal açıdan bakıldığında oldukça zengin bir tablo ortaya çıkmaktadır. Topluca bir araya gelmiş ve havada asılı durur hâlleriyle yaprak motifleri hem birer mesaj taşıyıcısı hem de mesajın kendisi olarak işlev görür. Yalnızca biçimleri taklit etmekle kalmaz, aynı zamanda eserlerin bulunduğu mekânları bozar ve yeniden tanımlar. Örneğin mekana yerleştirilen çok sayıda yapraktan meydana gelen işlevsiz büyük bir vazo formu mekanda küçüklük hissi yaratır. Ezema'nın yerleştirmeleri durağan bir hâlden hızla dinamik bir harekete geçebilir. (Odoh, 2021).

Şekil 2. Ngozi Omeje Ezema, "Connecting Deep", terakota, misina, 2019.
Kaynak: https://artaxis.org/artist/ngozi-omeje-ezema/#jp-carousel-40478

Yaprakların asılı olduları ince misinalar bu hareketli olma ihtimalini izleyicide oluşturur. Ayrıca izleyicinin zihninde olan yaprak imgesi ister bir ağaç dalında ister yere düşerken olsun, her zaman hareket ile bütünleşmiştir. Bu nedenle mekanda durağan halde bulunurken bile insan zihninde daima bir hareketi taşımaktadırlar. Asılı olan seramik yapraklar "Leaf Serisi"ndeki vazo vb benzeri formlarda daha hareketsiz bir yapıdayken bulunabilir. Ancak sanatçının 2019 yılındaki "Connecting Deep" sergisinde bu asılı yapraklar belki de daha hareketli bir izlenim yaratabilir. "Connecting Deep" sergisinde sanatçı misinalar ile astığı yapraklardan dev fil formları oluşturmuştur. Bu enstalasyonda, sekiz fil formu bir araya toplanmış, dokuzuncu ve lider fil gibi görünen parça ise sergi alanının uzak bir köşesinde yer alarak sürünün geri kalanına göz kulak oluyor gibi görünmektedir. Her bir fil, akrilik ipler ve şeffaf misinalar kullanılarak ustaca asılan yaprak biçimli pişmiş toprak parçalarından oluşmaktadır (Onuora et al., 2021).

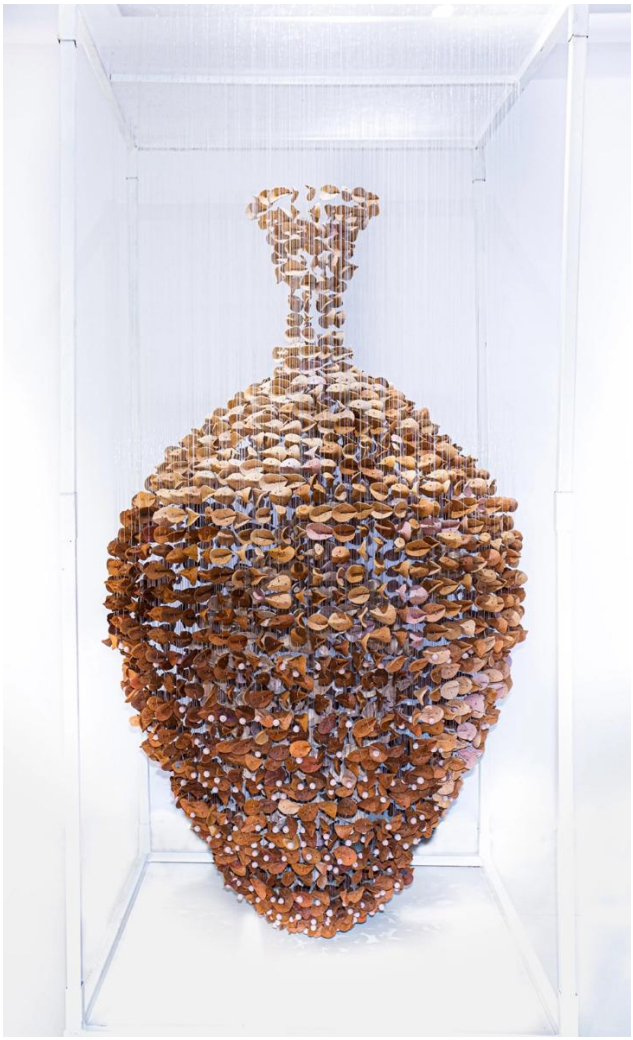
Sanatçı, eserlerindeki renk tonları benzerlik gösterir. Hem "Connecting Deep" hem de "Leaf Serisi"nde kil formlarının farklı tonlarını (kirli beyaz, açık kahverengi, kırmızımsı kahverengi ve koyu kahverengi) farklı sıcaklıklarda pişirerek elde eder. Özellikle koyu tonlar, bisküvi pişirimi yapılmış kil formlarının talaşla kaplanıp tekrar yakılmasıyla sağlanır (Odoh, 2021).

Şekil 3. Ngozi Omeje Ezema, Leaf Serisi

Kaynak: https://cfileonline.org/feature-dr-george-odoh-reflections-on-ngozi-omejes-leaf-series/

"Leaf Serisi" ve genel olarak asılı seramik enstalasyonları, sadece estetik bir deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda sanatçının kültürel çevresindeki cinsiyet rollerini sorgular bir yapıdadır. Kadınların ilişkilerde taşıdığı yükler, fiziksel özellikleri ve toplum içindeki konumlarını tanımlayan deneyimler, simgesel olarak bir vazonun fiziksel ve işlevsel niteliklerine sarılmıştır. Subjugation (Boyunduruk), Freedom (Özgürlük) ve Extinction (Yok Oluş) adlı eserlerde, büyük vazoların içine yerleştirilen daha küçük vazoların yapısı ve konumlandırılması, Omeje'nin eserlerindeki kadınlık temasını ifade etmektedir. Annelik, boyun eğme, baskı, kayıtsızlık, çatışma, direnç, karşı koyuş, birliktelik ve özgürlük gibi kavramlar hem duyusal hem de çağrışım yüklü biçimsel bir dille ele alınır (Odoh, 2021).

Şekil 4. Subjugation (Boyunduruk) Terakota, misina, metal, 91 x 91 x 195 cm, 2020.
Kaynak: https://ko-artspace.com/artists/34-ngozi-omeje-ezema/works/218-ngozi-omeje-ezema-subjugation-from-the-leaf-series-2020/

Şekil 5. Freedom (Özgürlük), Terakota, misina, metal, 91 x 91 x 195 cm, 2020.
Kaynak: https://ko-artspace.com/artists/34-ngozi-omeje-ezema/works/219-ngozi-omeje-ezema-freedom-from-the-leaf-series-2020/

SONUÇ

Ngozi Omeje Ezema'nın seramik sanatına getirdiği yenilikçi yaklaşımlar, geleneksel algıları dönüştüren ve izleyiciyi derin düşüncelere sevk eden bir sanatçı olarak konumunu pekiştirmektedir. Özellikle "Leaf Serisi" ve diğer asılı enstalasyonları, sanatçının malzeme ve teknik konusundaki deneylerini ve sanatsal vizyonunu çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Ezema'nın eserlerinde dikkat çeken önemli bir unsur, kullandığı renk paletidir. Sanatçı, genellikle doğal ve toprak tonlarına ağırlık vererek eserlerine organik bir his katmaktadır. Kil formlarının farklı pişirme sıcaklıkları ve teknikleriyle elde ettiği kirli beyaz, açık kahverengi, kırmızımsı kahverengi ve koyu kahverengi tonları, eserlerinin doğal ve ham dokusunu vurgular. Özellikle koyu tonların, bisküvi pişirimi yapılmış kil formlarının talaşla kaplanıp tekrar yakılmasıyla elde edilmesi, sanatçının malzeme üzerindeki hakimiyetini ve renkleri doğal yollarla elde etme çabasını göstermektedir. Bu renk seçimleri, sanatçının Nijerya'nın doğal çevresinden ve kültürel mirasından ilham aldığını düşündürmektedir. Toprak tonları, eserlere hem bir dinginlik hem de derinlik katarken, izleyiciyi doğanın döngüsüne ve yaşamın kırılganlığına dair düşünmeye sevk eder.

Sanatçı, seramik parçaları yalnızca bir kompozisyonun unsuru olarak asarak düzenlemez; onları mekânda asarak yeni bir form, adeta bir heykel inşa eder. Bu anlamda eserleri sadece sergilenmez, adeta var edilir. Asılı elemanlar, bireysel anlamlarının ötesinde bir bütünlük oluşturur ve hacimsel bir varlık kazanır. Örneğin, tek tek yaprakların bir araya gelerek bir vazo veya fil gibi tanıdık formları oluşturması, sanatçının kişisel deneyimlerini, kültürel kimliğini ve kadınlık temalarını soyut bir dille ifade etme biçimidir. Bu enstalasyonlar, geleneksel vazo anlayışını ve işlevini radikal bir şekilde sorgulayarak izleyicinin algısıyla bilinçli olarak oynamaktadır. Eserlerin yapısal olarak dinamik olması, en ufak bir harekette kolayca şekil değiştirebilmesi ve pişmiş toprak yaprak formlarının birbirine temas ettiğinde müzikal sesler çıkarması, izleyiciye sadece görsel bir şölen sunmakla kalmaz, aynı zamanda çok duyulu bir deneyim yaşatır. Bu hareket ve ses öğeleri, esere canlılık katarken, izleyiciyi eserin bir parçası olmaya davet eder.

Ngozi Omeje Ezema'nın çalışmaları, seramik sanatının geleceği için önemli ipuçları sunmaktadır. Sanatçının malzeme ve teknik konusundaki deneysel ruhu, gelecekteki seramik sanatçılarına ilham kaynağı olabilir. Burada incelenen enstalasyon, seramik sanatçılarına

geleneksel formların ötesine geçme ve mekânı bir tuval olarak kullanma konusunda yeni perspektifler sunmaktadır. Özellikle, parçaların bir araya gelerek bütünde yeni bir obje oluşturması, ses ve hareket gibi duyusal öğelerin eserlere dahil edilmesi, seramik sanatının interaktif ve deneyimsel boyutunu güçlendirebilir. Gelecekteki sanatçılar, Ezema'nın bu yaklaşımını farklı malzemeler, temalar ve teknolojilerle birleştirerek seramik sanatının sınırlarını daha da genişletebilirler. Örneğin, akıllı malzemeler veya sensörler kullanarak eserlerin izleyici etkileşimine daha duyarlı hale getirilmesi, ışık ve projeksiyon gibi unsurlarla birleştirilmesi gibi yenilikçi yaklaşımlar geliştirilebilir.

Ezema'nın pratiği, geleneksel seramik tekniklerinin yanı sıra, çağdaş enstalasyon ve heykel prensiplerini birleştirme konusunda ilham verebilir. Sanatçının eserlerindeki sembolik derinlik ve kültürel bağlam, eleştirel düşünme ve kavramsal gelişim becerilerini destekleyebilir. Ayrıca, Ezema'nın doğal malzemeleri ve sürdürülebilir yaklaşımları, çevre bilinci de bu konuda bir model olabilir. Sonuç olarak, Ngozi Omeje Ezema'nın sanatı, seramik sanatının sadece estetik formlar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda güçlü mesajlar ileten, izleyicinin algısını dönüştüren ve gelecekteki sanatsal keşiflere yol açan dinamik bir alan olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Odoh, G. (2021). Feature Dr .George Odoh: Reflections on Ngozi Omeje's Leaf Series. Cfile Contemporary Ceramic Art + Design. Erişim adresi: https://cfileonline.org/feature-dr-george-odoh-reflections-on-ngozi-omejes-leaf- series/

Artaxis.org. (t.y.). Ngozi Omeje Ezema. Erişim adresi: https://artaxis.org/artist/ngozi-omeje-ezema/

Onuora, C., Onwuegbucha, I., Odoh, N., & Odoh, G. (2021, Mayıs). Contemporaryexploration of ceramics in Nigeria: Ngozi Omeje's connecting deep exhibition at the centre for contemporary art, Lagos. Ceramics: Art and Perception, 117, 20-27. Erişim adresi: https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/informit.974560313878425

Agujiobi-Odoh, N. (2024, Şubat). Creative Radicalism in Contemporary Nigerian Art. International Journal of Development Strategies in Humanities, Management and Social Sciences, 14. Erişim adresi: https://internationalpolicybrief.org/wp-content/uploads/2024/02/ARTICLE-10-3.pdf

GÖKÇEADA ÖZEL RUM İLKOKULU MÜZİK EĞİTİMİNİN VE ÇOCUK ŞARKILARININ DÜNÜ BUGÜNÜ

İMREN ÖZ KESER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
iozkeser@hotmail.com - 0009-0008-6237-4610

Prof. Dr. UĞUR TÜRKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi
uturkmen@comu.edu.tr – 0000-0002-0847-779X

Prof. Dr. EMEL FUNDA TÜRKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi
efkayaturkmen@gmail.com - 0000-0001-2345-6789

ÖZET

Gökçeada tarihi dokusu, kültürel zenginliği, doğası ve güzelliğiyle ilgi görmesinin yanında, tarih boyunca farklı medeniyetlerin, kültürlerin ve toplumların önemli bir yaşam merkezi olmuştur. Camileri, kiliseleri, manastırları ile farklı inanca sahip birey ve toplumların bir arada yaşadığı somut olan ve olmayan çok sayıda kültürel mirasın halen etkisini sürdürdüğü önemli bir yerleşim yeridir. Gökçeada Özel Rum İlkokulu, ülkemizde bulunan tek Rum ilkokuludur. Tarihsel süreçte incelendiğinde çok uzun yıllar önce kapanan özel Rum ilkokulu günümüzde yeniden aktif bir şekilde eğitimine devam etmektedir. Çalışmada, bu okulda gerçekleştirilen müzik eğitiminin tarihsel değişimi, dönüşümü, gelişimi, geçmişten günümüze uzanan müzik eğitimi anlayışı, kültürel aktarım süreçleri ele alınacak, Rum çocuk şarkılarının, kültürünün korunması, öğretilmesi ve çağdaş eğitim müfredatı çerçevesinde Türk kültürü ile nasıl sentezlendiği incelenecektir. Bireyin özelliklede çocukların, bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sezişsel gelişmelerinin etkin bir müzik eğitimi ile gerçekleşeceği, kültürel kimlik ve belleğinin yine müzik eğitimi ile oluşacağı, şekilleneceği düşünülmektedir. Müzik bazı birey ve toplumlar için önemli bir sembol olarak görülür. Nitel, betimsel, tarama modelini esas alan çalışmada, müzik eğitiminin, öğrencilerin dil, kültür ve kimlik gelişimindeki yeri değerlendirilmekte; geçmiş dönem uygulamaları ile günümüz yaklaşımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda, hem müzik eğitimi alanında çalışan eğitimcilere hem de kültürel mirasın aktarımıyla ilgilenen araştırmacılara katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gökçeada, Rum ilkokulu, Müzik Eğitimi

ABSTRACT

In addition to its historical texture, cultural richness, natural beauty, and appeal, Gökçeada has served as a significant center of life for various civilizations, cultures, and communities throughout history. With its mosques, churches, and monasteries, it stands as an important settlement where individuals and communities of different faiths have coexisted, and where numerous tangible and intangible elements of cultural heritage continue to maintain their influence. The Gökçeada Private Greek Primary School is the only Greek primary school in Turkey. When examined in its historical context, it is seen that this private Greek primary school, which had been closed for many years, has now resumed its educational activities actively. This study will explore the historical transformation, development, and evolution of music education at this school, the understanding of music education from past to present, and the processes of cultural transmission. It will also examine how Greek children's songs and culture are preserved, taught, and synthesized with Turkish culture within the framework of the contemporary education curriculum. It is believed that individuals especially children can achieve cognitive, affective, psychomotor, and intuitive development through effective music education, and that their cultural identity and memory are shaped and formed through music education. Music is regarded as a significant symbol for certain individuals and societies. This qualitative, descriptive study, based on a survey model, evaluates the role of music education in the development of students' language, culture, and identity; and it presents a comparative analysis of past practices and contemporary approaches. In this context, the study aims to contribute both to educators working in the field of music education and to researchers interested in the transmission of cultural heritage.

Keywords: Gökçeada, Greek Primary School, Music Education

1. GİRİŞ

Gökçeada, yaklaşık 2-2,5 milyon yıl önce III. Jeolojik Çağ'ın sonunda yer kabuğunun çatlayıp çökmesiyle oluşan Ege Denizi'nin kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır. Bu ada aslında Anadolu ve Trakya'nın bir uzantısıdır. Gökçeada'nın çevresinde doğusunda Gelibolu Yarımadası, batıda Lemnos Adası, Samothrace (Semendirek) Adası bulunmaktadır ve Türkiye'nin en büyük adasıdır (Balkıs, 2015). Adanın eski İmroz ismi, Rumların kendilerini tanımladıkları önemli bir unsur ve geçmişleriyle kurdukları bağı ifade etmektedir. 1970 yılında bu isim Gökçeada olarak kalıcı bir biçimde değiştirilmiştir (Münüsoğlu, 2021).

İmroz'un tarih boyunca Pelasg, Pers, Atina, Roma, Bizans, Venedik, Ceneviz, Haçlı, Osmanlı İmparatorluğu ve Yunan Krallığı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu durum bir yönüyle Gökçeada'nın bugünkü sosyal yapısının temelinin oluşmasında da iz bırakmıştır. 20. Yüzyıla gelindiğinde Türkiye ve Yunanistan'ın ulus-devlet kurma politikaları ve ulaşım olanaklarının sınırlı olması nedeniyle ada izole kalmıştır. "Gökçeada 1912 yılında Yunanistan'a geçmiş ve 1923 yılında Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılmıştır. O tarihlerde nüfusunun neredeyse tamamı Rum Ortodoks olan İmroz, Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan her sorundan olumsuz şekilde etkilenmiştir" (Münüsoğlu,2020:87). Ada, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne geçtikten sonra kapalı ekonomisiyle kendini geçindiren

bir yapıya sahip olmuştur. Halkın tarım ve hayvancılık yapması sayesinde Adalıların kırsal bir hayat sürmesi, dışarıdan da pek bir desteğe ihtiyaç duymadan yaşamalarının önünü açmıştır. Zamanla İstanbul ile olan ilişkiler sayesinde modernleşmenin etkileri adada az da olsa hissedilmeye başlayıp, her köyde bir sinema, toplamda iki tane spor kulübü açılmış; İstanbul'da İmroz dergisi ve İmroz 'un Sesi gazetesi yayınlanmış olsa da bunlar ada halkının izole bir kırsal hayat yaşadığı gerçeğini değiştirmemiştir" (Tanju, 2017:1).

Yine Gökçeada' da bir Rum köyü olan Dereköy, Türkiye'nin en büyük köyü olarak bilinen, zamanın sinemalarının, berberlerinin, terzilerinin olduğu bir köydür. Dereköy' ün taş ve dar sokakları, terk edilmiş eski Rum evleri, halen varlığını sürdüren büyük kiliseler ve tarihi çamaşırhanenin bulunması adaya gelen ziyaretçilerin ilgi odağı olan yapılar arasındadır.

"289 km² yüzölçümü ve 8830 kişilik nüfusuyla Gökçeada (eskiden Türkçe'de İmroz ve Yunanca'da İmbros), Kuzey Ege Denizi'ndeki en büyük Türk adasıdır" (Erözçelik ve Taşdizen, 2017: S1752). "Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren farklı din ve milletten topluluklarla yakın bir temas içerisinde olmuştur. Bu durum bilhassa I. Murat döneminden itibaren başlayan Balkanlara yerleşme ve tutunma politikasının başarıya ulaşmasıyla iyice belirginleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin zamanla sınırlarının genişlemesiyle içinde barındırdığı milletler de gittikçe çeşitlilik arz eder bir hal almıştır" (Palgın, 2024: 36).

Günümüzde Rum köylerinin mimari açıdan dikkat çeken yerler olduğu, taş evler, arnavut kaldırımlı sokaklar, kiliseler, çamaşırhaneler, kahve ve çeşitli dükkanların toplandığı meydanların, köylerin mimari dokusunu oluşturduğu belirtilmiştir (Özdemir, 2012: 20).

Köylerdeki evler dışında dam denen kır evleri de bulunmaktadır. Gökçeada'da toplam 360 kilise ve manastır bulunduğu ve bunlardan sadece 7 kilise ve 50 manastırın günümüzde kullanıldığı söylenmektedir. Manastırlar sade, ufak ve genelde beyaz boyalılar ve mimari açıdan birbirlerine benzemektedirler".

"1535-1740 tarihleri arası Osmanlı Devleti ile Fransa arasında temelde ticareti geliştirmeye dönük yapılan kapitülasyon antlaşmaları, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan azınlıklara dinlerini özgürce yaşama ve uygulama ayrıcalığı tanımıştır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların eşitliği yasal güvence altına alınmıştır" (Palgın, 2024: 36-37).

Uzaklığı ve nüfusun etno-politik çeşitliliği (bir arada yaşayan Türk ve Yunan halkı) nedeniyle Gökçeada kırk yıl boyunca sosyoekonomik kalkınmadan mahrum kalmıştır" (Erözçelik ve Taşdizen, 2017: S1752).

"Bu içe kapalılık döneminde neredeyse tek eğlence kaynağı olan müzik, aynı zamanda ada kültürünün önemli bir öğesidir. İmroz küçük bir ada olmasına rağmen buradan çok sayıda müzisyen, özgün besteci yetişmiştir. Aileler, çocuklarının müzik öğrenmesini destekleyerek onları müziğe teşvik etmiştir. Müziği mektupla uzaktan öğrenen bir öğretmen, çok sayıda genci yetiştirmiştir. Adanın geçmişini bilen yaşlılar öğrencilerin bu öğretmenden ders alabilmek için eşek sırtında 20 km yol gitmeyi göze aldıklarını aktarırlar" (Tanju, 2017:1).

Ercan (2020: 22) "Türk devletinin kuruluşu sırasında, gayrimüslim toplulukların yerinden edilmesi, Ermenilerin ve Anadolu Rumlarının zorla yerinden edilmesi gibi büyük nüfus

hareketleri şeklinde gerçekleşti. Bu süreç, hem 1. Dünya Savaşı sırasında hem de sonrasında bir dizi sürgün yarattı ve bugün hala varlığını sürdüren Türk devletinin toplumsal ve mekânsal karakterini şekillendirmeye yardımcı oldu. Öte yandan, İmroz'un Rum topluluğu, 1923 Lozan Antlaşması'yla sağlanan korunan bir statü aldı, bu koşul, yalnızca İmroz ve Bozcaada adalarını ve İstanbul'u Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen 1923 zorunlu nüfus mübadelesinden muaf tutuyordu. Ancak, diğer iki yerden farklı olarak, İmroz'un nüfusu yalnızca Rumlardan oluşuyordu ve bu nedenle adaya idari özerklik hakkı da verildi. Sonuç olarak İmroz, tekil ve bir bakıma eşi benzeri görülmemiş bir örnek haline geldi. Sadece Türkiye'deki etnik azınlıkların baskın nüfus olduğu değil, aynı zamanda 1960'lar ve 1970'lerdeki yerinden edilmelere kadar idari özerkliklerinin de yerinde kaldığı bir örnek" biçiminde görüşlerini belirtse de Yücel ve Yıldız (2014:152) "Mübadeleden 1964'e kadar geçen 40 yılı aşan dönemde ise Türkiye'deki Rum nüfusunda çok önemli bir azalma görülmemektedir. 1934'te Yunan uyruklulara birçok mesleğin menedilmesi, 1942-43 yıllarında 20 Kur'a Askerlik ve Varlık Vergisi uygulamaları, 1955 6-7 Eylül olaylarına rağmen (ki 1955 nüfus sayımı 6-7 Eylül olaylarından daha sonra yapılmıştır) Rumların sayısal varlığı marjinalleşmedi. Ancak, Kıbrıs krizleriyle birlikte artan Rum karşıtlığının bir sonucu olarak; 1958-1963 yıllarında, Yunan pasaportlular ferdi ya da gruplar halinde çeşitli bahanelerle sınır dışı edilmeye başlandı" görüşleri yaşanan durumun bir tek siyasi hareket ile açıklanamayacağını da ortaya koymakta, özellikle "Türk devletinin kuruluşu sırasında, gayrimüslim toplulukların yerinden edilmesi, Ermenilerin ve Anadolu Rumlarının zorla yerinden edilmesi gibi büyük nüfus hareketleri" ile bir ilgisinin olmadığını da ortaya koymaktadır. Öte yandan bu çalışmanın bir tarih çalışması olmadığını ve bu tartışmaları tarih araştırmacılarına bırakmanın gereği doğrultusunda bu çalışma daha çok müzik ve müzik eğitimi özelinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Palgın (2024:153) Rumların, 1821'deki Rum "isyanına" kadar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini koruduklarını belirtmektedir. Bu tür isyan ve Yunanistan ile Türkiye arasında çıkan çatışma ve sorunlar azınlıkları doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir.

"I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine imzalanan antlaşmalar ile azınlık okulları ile ilgili savaş öncesi yapılan çeşitli düzenlemeler rafa kalkmıştır. Ancak Lozan Antlaşması'nın kabulü ve sonrasında da Cumhuriyetin ilanı ile azınlık okulları alanında köklü değişikliklere gidilmiştir" (Palgın, 2024:45).

Palgın, (2024: 53) "Tek parti iktidarının son dönemlerinde Demokrat Parti'nin (DP) sunduğu ılımlı ve liberal politikalar azınlıkları da etkilemiştir. Örneğin azınlıklar eskiden subay olmak için gerekli şartlara haiz bulunup bulunmadıklarına bakılmaksızın askerliklerini ancak er olarak yapabilirken artık yedek subay olabileceklerdi, yine Rum mübadillere akrabalarını ziyaret için Türkiye'ye girme hakkı tanınması bu dönemde verilmiştir." Yaşanan bu gelişmeler DP'nin 1950 seçimlerinden galip çıkmasına imkân sağlarken Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. DP, siyasi yaşamına 14 yıl kadar devam edebilmiş bunun 10 yıla yakın bir süresi ise iktidarda Türkiye'yi yöneterek geçmiştir. DP'nin 1950-1953 yılları gayrimüslimlere desteğinin en çok görüldüğü dönemdir. 1953-1960 arası ise DP siyasi yaklaşımını değiştirirken daha otoriter bir yönetim anlayışına yönelmiştir. Demokratik yaklaşım terkedilirken baskıcı bir yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Bu dönemde azınlıkların askeri okullara girişleri sınırlandırılırken rütbeli gayrimüslim subaylar ise pasif görevlere getirilmiştir. Ayrıca

gayrimüslim akademisyenlere eğiticilik görevi verilmemesi bu dönem azınlık politikaları hususunda değişen politikalara örnek teşkil etmektedir. DP'nin bu tutum değişikliğinin sebebi olarak Rum azınlığın Türkiye'de kendilerine tanınan haklarla refah içinde yaşamasına rağmen Batı Trakya'daki Türk azınlığa karşı ayrımcılık yapıldığına dair uyarı mahiyetinde bazı yazıların basında yer bularak halkı etkilemesidir. Ayrıca Rumların, Kıbrıs'taki Türk azınlığa karşı baskı ve şiddet uygulamaya başlaması da diğer bir neden olarak öne çıkmaktadır. Bu durum doğal olarak Türk Hükümetinin ve Türk milletinin tepkisini çekerken azınlıklara yönelik politikalarda değişikliğe gidilmesine neden olmuştur". Bu durum, Demokrat Partinin, iktidara geldiği ilk yıllarda gayrimüslim azınlıklara karşı daha özgürlükçü ve olumlu bir politika izlediğini, ancak 1953'ten sonra bu yaklaşımın değişerek, azınlıklara yönelik baskıcı uygulamalara geçildiğini, bu değişimin sebebi olarak ise Yunanistan'daki Türk azınlığa yapılan haksızlıklar ve Kıbrıs'taki Rumların Türklere yönelik şiddetinin Türkiye'de tepkiyle karşılanması olarak düşünülmektedir. Bu tepkilerin de hükümetin azınlık politikalarının sertleştirdiğine neden olduğu düşünülebilir.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi eğitimde de köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu doğrultuda eğitimde çok başlılığı ortadan kaldırma amacıyla 3 Mart 1924'de çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'deki tüm okullar, azınlık ve yabancı okullar dâhil olmak üzere MEB'e bağlanmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan azınlıkların eğitim-öğretim görebilecekleri okullarına, MEB'in kontrolü ve denetiminde olmak şartıyla izin verilmiştir. Söz konusu yasayla gayrimüslim azınlık eğitim kurumlarının idari özerkliğine son verilmiştir (Palgın, 2024:58).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti, eğitim kurumlarının tarafsız olmasını amaçlarken bu doğrultuda herhangi bir inanç veya siyasi propagandanın yapılmasını istememiştir. Bununla birlikte milli hassasiyetlere duyarlılık gözetildiğinden azınlık okullarında Türkçe, tarih, coğrafya, yurt bilgisi ve kültür eğitimi gibi dersler konulmuştur. Ayrıca bu dersler ile birlikte azınlık okullarının Bakanlığa bağlılığının da denetlenmesi yoluna gidilmiştir (Palgın, 2024: 63).

Yücel ve Yıldız (2014:153) "İmroz Rumları ise, 1930'dan 1963'e kadar görece rahat, hatta 1950 sonrasında gitgide iyileşen bir ortamda yaşadılar. 1950'li yıllarda adada, ekonomik, sosyal ve kültürel hayat canlandı, Rum okullarının eğitim kalitesi yükseldi. Ancak, 1963 Kıbrıs krizinin ardından İmrozlular; öncelikle geniş ölçekli arazi kamulaştırmaları ve Adalıların ticari faaliyetlerini engelleyen bir dizi idari kararın mağduru olarak yoksullaştılar. Gökçeada Tarım Açık Cezaevi'nin kurulmasının ardından adli takibi yapılmayan saldırılar yaşandı ve Rum okullarının kapatılması ise gelecek umutlarını da söndürdü. Görüşmecilerimizden Stelios, o dönemi şöyle anlatıyor: "Bizim adada 1968-70'e kadar Türk nüfus neredeyse hiç yoktu, herkes Rum'du. Bizim için en büyük darbe, adamızda açık cezaevi kurulması oldu. Adada birçok mahkûm, hem de çok büyük suçlardan getirilenler vardı. Tecavüzler oldu, dayak oldu. Bunlar şikâyet edildiğinde bir önlem alınmıyordu. İmrozlulardan İstanbul'a gidenler, geçinebilmek için cemaate ait yerlerde kapıcı oldu. Daha sonra da büyük bir kısmı buraya, Atina'ya geldiler. Zaten dünyanın neresine gidersen git bir İmrozlu bulursun" (Stelios, erkek, 43). Ada' da yaşamış olan bu kişinin bütün politik olayların ve izole yaşamın yanında en büyük sıkıntının Gökçeada' da açılan açık ceza evinin olduğunu vurguladığı söylenebilir.

(Kahraman, 2005: 46)'ya göre, "Cumhuriyet dönemi içerisinde adaya göç eden gruplar oldukça heterojen ve göç sebepleri de birbirlerinden oldukça farklıdır. Adada iç göçe daha çok Anadolu'dan katılım söz konusu iken dış göçe ise daha çok Rumların katıldığı görülmektedir. Ancak son yıllarda bazı Rumların adadaki konutlarına geri dönüşü de söz konusudur". Gökçeada' da yaşamış olan Rum vatandaşlar Ada' ya yeniden dönerek, harabeye dönmüş evlerini restore ettirip, yemek, hizmet, eğlence gibi sektörlerde atılımlar gerçekleştirip, Ada hayatında varlıklarını hissettirip, birlikte huzurlu yaşamanın mümkün olduğunu da ispat ettiklerini söylemek mümkün olabilir.

2. GÖKÇEADA'DA RUM İLKOKULU

Gökçeada özel Rum İlkokulu, adanın en eski yerleşim yerleri ve Rum köylerinden biri olan Tepeköy'de bulunmaktadır. (Özözen, 2005: 34)' e göre "Adanın en yüksek ve ulaşımı en güç sağlanan köyü olan Tepeköy, 17. yy'da Ulukaya tepesinin güney yamacında, görüş hakimiyeti olan bir noktada kurulmuştur. Bugün hala dar, eğimli ve toprak bir yolla köye ulaşılmaktadır. Yapılarında Rum tarzı mimarinin hâkim olduğu köyün içi Arnavut kaldırımlarla döşelidir". Yaz aylarında bu dar yolları olan Rum köylerinde ulaşım sıkıntısı yaşanırken hem Yunanistan' dan hem de ülkemizden çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır.

"Gökçeada Rum Okulu'nun MEB'e verdiği okulu detaylı bir şekilde tanıtan 2019-2020 tarihli brifing dosyasında ifade edilen hususlara göre uzun bir süre Tepeköy Kilisesi avlusunda öğrenim veren okul, yüz seksen öğrenci için yetersiz hale gelince yeni bir binanın inşasına karar verilmiştir. II. Mehmet Fener'de bulunan Patrikhane'nin de mimarı olan Aristidis Passadeos tarafından tasarlanan okul, köy halkının da katkılarıyla 1953-1954 yıllarında inşa edilmiştir. 1954-1955 eğitim öğretim yılında Tepeköy Rum İlkokulu olarak açılan okul, 1964-1965 öğretim yılında Türkçe eğitim mecburiyetinin getirilmesiyle öğrenci nüfusunu kaybetmiş ve geçen zaman zarfında azalan öğrenci sayısı nedeniyle 1975 yılından sonra tamamen kapanmak durumunda kalmıştır. 2014 yılında İstanbul'da kurulan İmroz Eğitim ve Kültür Derneği Ada kökenli Rum ailelerine yeniden adaya yerleşme olanağı sağlamak için kurulmuş ve Gökçeada Kaymakamlığı'ndan bu binanın derneğe tahsisini istemiştir. Dönemin Gökçeada Kaymakamı Muhittin Gürel' in katkılarıyla bina, 2014 yazında İmroz Eğitim ve Kültür Derneğine tahsis edilmiş ve sponsorların da katkılarıyla restorasyona başlanmıştır. Nisan 2015'te kurulan inşaat şantiyesi binanın restorasyonunu tamamlayarak İmroz Eğitim ve Kültür Derneğine teslim etmiştir. Son olarak okul, 2015 yılı ağustos ayında Özel Gökçeada Rum Ortaokulu ve Lisesi olarak ruhsat almış ve 2015-2016 eğitim-öğretim yılında eğitim vermeye başlamıştır" (Palgın,2024:164). Gökçeada Özel Rum Ortaokul ve Lisesinde her sınıf seviyesinde Görsel Sanatlar ve Müzik dersleri de 1 saat olarak yer almaktadır.

(Palgın, 2024: 210) çalışmasında yaptığı görüşmelerde Din, Bilgisayar ve Müzik dersleri gibi bazı branş öğretmenleri temininde kadro sınırlamasından dolayı geri planda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca Palgın (2024) 1951 yılına kadar musiki eğitiminin din derslerinin içerisinde dualar kısmında verildiğini ve Dinler Tarihi, Kutsal Metin Tahlilleri, Kilise Tarihi ve Musikisi gibi derslerin bulunduğunu kaydetmiştir.

Görsel 1. Gökçeada Özel Rum İlkokulu

2.1. GÖKÇEADA'DA DİN, KÜLTÜR VE EĞİTİM

"Din kültürel evrensel bir olgu olarak toplumsal organizasyonların temel yapılarından biridir (Gezon ve Kottak, 2016: 170-171). Bu sebepten ötürü pek çok sosyal bilimci toplumları anlamak için dinsel inançlara ve pratiklere yönelmişlerdir (Münüsoğlu, 2020:91-92).

Antik Yunan Uygarlığında dans, dinî ritüellerin bir parçası halindedir. Ritüellerde dans icrası geleneği Yunan Bronz Çağı'na kadar uzanmaktadır. Girit bölgesindeki arkeolojik buluntular neticesinde, M.Ö. 1600'lü yıllara ait olduğu belirtilen bir kil modelinde tören cüppeleri giymiş üç kadın figürü, lir çalan bir dansçının etrafında el ele tutuşarak bir daire içinde dans etmektedir (Turan, 2020).

Bir toplumun dinsel yaşantısına dair göstergeler pratiklerinde ve dinsel mekanlarında ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan İmroz açısından kiliseler, şapeller ve ritüeller birer gösterge olarak okunabilir. Meliton Karas (2012: 62) 1930 yılında adada 9 manastırın, 8 kilisenin, 280 kır kilisesinin (şapel), 1951 yılında ise 10 kilise ve 232 kır kilisesinin bulunduğunu belirtir. Bu dinsel mekânların her biri farklı Hristiyan Aziz ve Azizelerine adanmıştır. Adalı Rumların anlatımlarına göre bu mekânların yapımında rüyalarla gönderildiğine inanılan mesajlar, adaklar etkili olmuştur. Bu bakımdan dinsel mekanlar sayesinde adanın fiziki ortamının kutsallaştırıldığı söylenebilir. Bu mekânların kutsallık atfedilen kişilerle ilişkilendirilmesi, olası kötü güçlere karşı bir koruma yöntemi olduğunu da göstermektedir" (Münüsoğlu, 2020:91-92).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler eğitim faaliyetlerini devletin tanıdığı haklar çerçevesinde kendi dini merkezleri tarafından yürütürlerken, Rumlar' da eğitimi Patrikhane ve Patrikhane'ye bağlı cemaat okullarında gerçekleştiriyordu. Bu cemaat okullarında kendi dillerinde eğitim alarak sadece dini eğitimle sınırlı kalmayan, gayri dini eğitimi de okul müfredatlarına eklemişlerdi (Baş, 2020: 50). Ayrıca, Osmanlı idaresi zamanında İmroz ve Bozcaada'da eğitim de diğer Rumlar gibi İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlı yürütüldü. Fakat bu adalarda 1870'lere kadar okul yoktu. Bunun yerine kilise eğitiminden geçmiş olan rahipler Grammatodidaskalia adıyla Rumlara okuma yazma öğretiyorlardı. Rahipler, kilise metinlerine dayanan sistematik

bir eğitimden ziyade ampirik bir eğitimi benimsemişlerdi. O dönemde okul olmaması sebebiyle kilisede verilen bu eğitim önemli bir yer tutuyordu (Baş, 2020: 50).

2.2. GÖKÇEADA'DA RUM KÜLTÜRÜ VE MÜZİK GELENEĞİ

Ada'nın kültürel mirası ve müzikle ilişkisi günümüzde Rum ve Türk kimliklerinin çerçevesinde yaşamaktadır.

Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı sayılan Rumlar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı sayılan Türklerin tarihsel süreçlerini incelediğimizde, bu iki toplumun sosyal hayat paylaşımları neticesinde birçok hususta olduğu gibi müzik ve dans icralarındaki benzerlikler dikkat çekmektedir (Turan, 2020:16). Elbette her iki toplumun birlikte yaşarken birbirlerinden görüp aldıkları pek çok kültürel öğe arasında müzik de bulunmaktadır. Rum kültürü özellikle kilise etrafında biçimlenmiştir.

İnce, Madzhidov ve Turhan (2024:151) Gökçeada'da tarih boyunca Bizanslılardan Rumlara kadar çeşitli milletlerden insanların yaşadığını vurgulamışlardır. Bu demografik çeşitliliğin Ada'nın folklorik yapısını da etkilediğini, Cumhuriyet döneminden 1970'lere kadar Ada' da nüfusla paralel olarak Yunan kültürünün hâkim olduğunu, bu yıllarda halk oyunları olarak oynanan ve müzik olarak icra edilen türlerin zeybek, karşılama, hora, kasap havası ve sirtaki gibi türler olduğunu bildirmişlerdir. "Özellikle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinden gelen göçler sonrasında yaşanan demografik yapının değişiminin etkisiyle adada horon ve halay türleri icra edilmeye başlanmıştır. Gökçeada'da yaşayan her iki toplumda da dans ve müzik icra edilmektedir, Müslümanlar arasında sünnet ziyafetleri, Hristiyanlar arasında doğum törenleri, evlilik törenleri ve diğer dini törenler müzikli etkinliklerdir. Özellikle Yunan vatandaşlar bir araya gelerek kutlama olmasa bile dans etmekte ve müzikli eğlenceler düzenlemektedir. "Timoleon Caknis ile yapılan görüşmelerde, adada geçmişte keman, santur, lavta, ud ve trompet çalındığını, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak, eskiden davul, flüt ve klarnet gibi çalgıların çalındığı tespit edilmiştir" (İnce, 2022: 148'den aktaran: İnce, Madzhidov ve Turhan,2024:151). Günümüzde ise keman, gitar, buzuki, davul, flüt ve klarnet kullanıldığı, yaz mevsiminde Gökçeada şehir merkezinde, Kaleköy, Tepeköy, Dereköy, Zeytinliköy'de çeşitli yerlerde müzik icra edildiği ve Tepeköy'de sirtakilerin yapıldığı, tabakların kırıldığı en az üç tane meyhane bulunduğu belirtilmiştir.

Gökçeada gerek jeopolitik yapısı gerekse günümüzde göçlere maruz kalmış ve toplumsal yapısının daha karışık hale gelmiş yapısı ile gerek kültürel öğeler açısından gerekse diğer disiplinler açısından önemli bir araştırma ortamıdır. Yapılan araştırmada Gökçeada'ya yönelik birçok araştırmanın oldukça geniş bir yelpazede yer aldığı görülmüştür. Gökçeada'nın müzik kültürü ve eğitimine yönelik araştırmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu araştırma adanın özellikle Rum okulunda verilen müzik eğitimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak görüşme tekniğine başvurulmuş, katılımcılar ölçüt örnekleme tekniği ile seçilmiştir. Ölçüt örnekleme bir seçkili örneklem türüdür ve özellikle nitel araştırmalarda zorunlu olarak katılması gereken katılımcılar için kullanılır. Bu çalışmada Rum okulunda eğitim veren iki öğretmenden elde edilen veriler incelenmiş ve görüşleri doğrultusunda "Gökçeada Özel Rum İlkokulu Müzik Eğitiminin ve Çocuk Şarkılarının Dünü

Bugünü" ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada Gökçeada Özel Rum İlkokulunda görev yapan bir müzik öğretmeninden, bir de diğer dersleri yürüten ve okulun genel felsefesine ve işleyişine hâkim olan bir Türk öğretmen ile yapılan görüşmelerden veriler elde edilmiştir. Bu veriler ise içerik analizi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

3. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, Gökçeada Özel Rum İlkokulu'nda yürütülen müzik eğitiminin tarihsel süreç içerisindeki değişimi, dönüşümü ve gelişimini incelemektir. Bu kapsamda, geçmişten günümüze uzanan müzik eğitimi anlayışı, kültürel aktarım süreçleri ve bu süreçlerde müziğin rolü ele alınmaktadır. Ayrıca Rum çocuk şarkılarının ve kültürel ögelerin korunması, aktarılması ve çağdaş Türk eğitim müfredatı ile nasıl sentezlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, müzik eğitiminin öğrencilerin dil, kimlik ve kültürel farkındalık gelişimindeki etkisini de ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma ülkemizde bulunan tek Rum ilkokulu olan Gökçeada Özel Rum İlkokulu'ndaki müzik eğitimi uygulamalarını incelemesi açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Farklı inanç ve kültürlerin bir arada var olabildiği bir yerleşim yeri olan Gökçeada'da yürütülen müzik eğitimi, yalnızca sanatsal bir faaliyet olmanın ötesinde, kültürel kimlik inşasında ve çok kültürlü yapının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

4. BULGULAR

4.1. Rum Okulunda Çalışan Türk Öğretmen ile Yapılan Görüşme

1. Bireyi merkeze alan bireyin gelişimine katkı sağlayan, kendini tanımasına olanak sağlayan eğitim sisteminden sonra kendini tanıyan öğrenci öğretim aşamasına geçiyor. Ezber mantığından ziyade yaparak yaşayarak öğrenme modelini öğrencilerine benimsetiyorlar. Kendini tanıyan öğrenci becerileri ve ilgileri doğrultusunda öğretim almaya başlıyor. Örgün eğitimden ziyade dışarıdan getirdikleri resim, müzik, dans gibi branş öğretmenleriyle de öğrencilerin tüm alanlarda gelişimine katkıda bulunuyorlar.

2. Okulun eski eğitim sistemlerini bilmemekle beraber, temelde öğrencinin birey olduğunu ve bireyin ihtiyaçlarının zamanın şartlarına göre şekillendiren bir yapısı olduğunu düşünüyorum. Geleneklerine çok bağlılar. Yemekler önce dua ile aynı anda herkesin katılımıyla başlıyor. Birbirlerine saygı, sevgi temelli eğitim veriliyor. Teneffüslerde öğretmen rehber öğrenci kendi oyununu kurup sonlandırmaktadır. Atıştırmalık molaları da hep beraber oturarak beslenmelerini gerçekleştirmektedirler. Eski gelenek göreneklerini eğitimle harmanlayıp hem geleneklerini unutturmuyorlar hem de disiplinli öğrenci modeli yetiştiriyorlar. Özel gün ve haftalara özel olarak hazırlanıp öğretim planlarını da buna göre düzenliyorlar. Temelde öğrenci ve gelenek görenekleri değişmeyen tek şeyleri bana göre.

3. Varoluşçu eğitim felsefesine hâkim olmakla beraber iki dilli yetişmelerinden dolayı postmodern eğitim felsefesi hâkim. Birey, temelde bireyin kendini tanıması varoluşçu sistem, iki dil öğrenmeleri, iki kültürü tanımaları ve saygı çevresinde bakılırsa da postmodern eğitim felsefesi hakimdir.

4. Öğrenciler aynı anda iki alfabeyi öğrenmektedir. Okuma ve yazmada yazma ve okuma bozuklukları olmasına rağmen ikinci dönemde çocuklar iki alfabeye de hâkim oluyorlar. Oturdukları mahalledeki Türk arkadaşları, alışverişin Türkçe olmasından dolayı sağlıklı iletişim kurabilmeleri için hem öğrenciler hızla öğreniyor hem de öğretmen ve özellikle aileler tarafından Türkçe öğrenimi özel olarak destekleniyor. İki yıl okul çıkışlarında iki saatlik özel ders kursunda tam katılım ve veli desteği sağlanmıştır.

5. Türkçe dilinin tüm yaşam alanlarında olmasından dolayı, kendilerini ifade edebilmek, arkadaşlık ilişkileri, alışveriş vb. Tüm alanlarda hâkim olmasından dolayı iki dilli eğitim adaptasyon sorunlarının çözümünde kolaylık sağlıyor. Dili öğrenen çocuk mahallede oynadıkları Türk çocuklarından öğrendikleri atasözü deyimleri dahil kendi dillerine çevirip kullanmaktadırlar. Diller arası kültürel alışveriş hem kelime hazinesi hem de düşünme becerilerini destekliyor.

Katılımcının yukarıda sözünü ettiği hususların özellikle, birey odaklı eğitim ve kendini tanıma, kültürel değerlerin eğitime entegrasyonu, eğitim felsefesinde çok kültürlülük ve çok dillilik, alfabe ve yazma becerileri, Türkçeye olan maruz kalma ve özel ders desteği, aile ve öğretmen iş birliği ve toplumsal hayata entegre bir öğrenme sürecine odaklandığı görülmektedir. Bu içerik analizine yönelik çizelge aşağıdaki gibidir:

Çizelge 1. Rum okulunda çalışan Türk öğretmen ile yapılan görüşme

Gökçeada Özel Rum İlkokulu Müzik Eğitimine Yönelik Türk Öğretmeninin Görüşlerinin İçerik Analizi		
Tema	**Alt Temalar**	**Örnek Alıntılar**
Birey Odaklı Eğitim ve Kendini Tanıma	Kendini tanıma, ilgi ve becerilere göre yönlendirme, yaparak yaşayarak öğrenme	"Ezber mantığından ziyade yaparak yaşayarak öğrenme modelini öğrencilerine benimsetiyorlar."
Kültürel Değerlerin Eğitime Entegrasyonu	Ortak yemek ve dua, saygı-sevgi temelli ilişkiler, özel günlerle kültürel aktarım	"Yemekler önce dua ile aynı anda herkesin katılımıyla başlıyor."
Eğitim Felsefesi: Varoluşçuluk ve Postmodernizm	Varoluşçu felsefe, postmodern yaklaşım, çokkültürlülük ve çok dillilik	"Varoluşçu eğitim felsefesine hakim olmakla beraber iki dilli yetişmelerinden dolayı postmodern eğitim felsefesi hakim."
İki Dilli Eğitim Uygulamaları ve Aile Desteği	Alfabe öğrenimi, özel ders desteği, aile-öğretmen iş birliği	"İki yıl okul çıkışlarında iki saatlik özel ders kursunda tam katılım ve veli desteği sağlanmıştır."
Dil ve Kültürel Alışverişin Katkısı	Türkçenin günlük hayatta kullanımı, deyim ve atasözü aktarımı, düşünme becerileri	"Dili öğrenen çocuk mahallede oynadıkları Türk çocuklarından öğrendikleri atasözü deyimleri dahil kendi dillerine çevirip kullanmaktadırlar."

4.2. Rum İlkokulunda Çalışan Rum Müzik Öğretmeni ile Yapılan Görüşme

1. İmroz özelinde, müzik kültürü usta çırak ilişkisi ile bugünlere gelmiş. 1964 yılında başlayan zoraki göç sonrasında bu kültür diasporada yaşayan ada müzisyenleri tarafından yaşatıldı. Günümüzde globalleşen dünyamızda her geçen gün daha az insan icrasıyla ilgilenmektedir.

2. Dinsel müziğin eğitimi ancak dini müzik icra edecek muganniler tarafından tercih ediliyor. Adada organize bir dini musiki eğitimi ile ilgili bir verimiz yok. Münferit olarak verilmiştir. Merkezi İstanbul'dur. Birebir halk müziği ile bağlantısı ortak makam ve ritim öğelerine sahip olmasından kaynaklı icracılar ikisine de yönelmesidir.

3. Adaya kısıtlı bir geri dönüş söz konusu. Bu minvalde bu müzikleri var edecek unsur geleneksel olarak sosyokültürel düzeyde bir Rum toplumu oluşmadıkça, bu müziğin de fonksiyonel varlığı gün geçtikçe azalacaktır. Günümüzdeki temsilcileri ada boyutunda 2 veya 3 kemanidir.

Çizelge 2. Rum okulunda çalışan Rum müzik öğretmeni ile yapılan görüşme

Gökçeada Özel Rum İlkokulu Müzik Eğitimine Yönelik Rum Eğitimcinin Görüşleri		
Tema	**Alt Temalar**	**Örnek Alıntılar**
Göç ve Müzik Kültürünün Devamlılığı	Usta-Talebe ilişkisi, diaspora tarafından sürdürülen müzik, ilgide azalma	"1964 yılında başlayan zoraki göç sonrasında bu kültür diasporada yaşayan ada müzisyenleri tarafından yaşatıldı."
Dinsel Müziğin Eğitimi ve Uygulama Alanı	Dini müziğin sadece muganniler tercih edilmesi, İstanbul merkezli eğitim, halk müziği ile ortak öğeler	"Dinsel müziğin eğitimi ancak dini müzik icra edecek muganniler tarafından tercih ediliyor."
Geleneksel Toplumun Yokluğu ve Müzik Kültürünün Zayıflaması	Sosyo-kültürel Rum toplumunun eksikliği, müziğin fonksiyon kaybı, sınırlı temsilci	"Bu müzikleri var edecek unsur geleneksel olarak sosyokültürel düzeyde bir Rum toplumu oluşmadıkça, bu müziğin de fonksiyonel varlığı gün geçtikçe azalacaktır."

4.3. Okulda Öğretilen Çocuk Şarkıları Özelinde

Yapılan görüşmelerde, Ada'da Rum çocuklarca bilinen ve okullarda öğretilen çocuk şarkılarında hem geçmişe benzer izler hem de ülkemiz çok şarkılarına benzer özellikler görülmektedir. Aşağıda bulunan Rumca ve Türkçe' ye sözleri çevrilmiş olan şarkıda bazı özelliklere değinilmiştir.

Rumca

Η γλυκιά γιαγιά μας
Στον κήπο της έχει μια κότα
Κότες και μικρά κοτοπουλάκια
Χήνες και μικρά χηνάκια

Και ο πρώτος πετεινός του χωριού
Λαλεί κάθε πρωί
Στον κήπο της γιαγιάς μας

Türkçe

Bizim tatlı ninemiz
Bahçesinde tavuğu var

Tavuklar ve civcivler
Kazlar ve kaz yavruları

Ve köyün ilk horozu
Her sabah öter
Ninemizin bahçesinde

(Mozart: Twinkle Twinkle Little Star)
https://www.youtube.com/watch?v=1yWU9vTESCE&t=3s

Bu eser örneği bütün dünyaca bilinen Mozart'ın Twinkle Twinkle Little Star eseri ile neredeyse aynı yapıdadır. Ülkemiz müzik eğitiminde çalışılan ve öğretilen çocuk şarkılarında da bu tür yaygın bilinen eserlerin bazıları Türkçe' ye uyarlanmıştır. Mozart' ın bu eseri 'Yaşasın Okulumuz' şarkısı olarak dilimize uyarlanan bir şarkıdır. Ayrıca çocuk şarkılarında halk şarkıları, bilmeceler, oyunlar, saymacalardan sıkça faydalanıldığı bilinir. Rum halkının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmasının okullarda verilen eğitime ve müfredatta yer alan çocuk şarkılarına yansımaları da bu şekilde görülmektedir.

Geleneksel Rum çocuk şarkılarında doğa, aile, köy hayatı, dini motifler ve geleneksel roller (anne, büyükanne, papaz, evlilik, tarım) öne çıkmasının yanında da ayrıca günümüzdeki şarkılar çevre bilinci, bireysel farkındalık, teknoloji gibi modern temaları içermektedir.

Dilin evrimi boyutunda geleneksel şarkılarda bölgesel ağızlar, eski Rumca deyimler ve geleneğe dair ifadeler yer alırken, artık modern şarkılarda standart Yunanca, sade ve doğrudan iletiler tercih edilmektedir. Bu durumun hem anlaşılır olabilmeyi artırmak hem de okul temelli öğretim materyallerine uyum sağlamak amacıyla gerçekleştiği düşünülmektedir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Rum çocuk şarkılarındaki kültürel dönüşüm, yalnızca müziksel bir değişim değil, aynı zamanda kimlik, dil, toplum ve eğitim anlayışındaki evrimi yansıtan çok katmanlı bir süreçtir. Geleneksel yapıların korunması çabaları devam etse de dijitalleşme ve küresel eğitim normlarının etkisiyle bu şarkılar da gelenekten moderne doğru yeniden şekillenmektedir.

Bu bağlamda hem geleneksel mirasın yaşatılması hem de çağın gereklerine uygun tam donanımlı bireyler yetiştirilmesi ve yine çağın gereklerine uyum sağlanması arasında bir denge kurulması önem arz etmektedir.

Her iki katılımcı da görüşlerinde, bireyin eğitimi ile kültürel köklerin birlikte yürütülmesinin önemini vurgulamış, Rum okulundaki birey merkezli yapının, öğrencinin hem kendini tanımasını hem de çok kültürlü bir perspektifle gelişmesini sağladığını ortay koymuştur. Bu yaklaşım, İmroz'daki müzik kültürünün usta-çırak geleneğine dayanan yapısıyla örtüşmekte, bireyin, kültürün taşıyıcısı olarak konumlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Rum okulundaki eğitim sistemi aktif veli katılımı ve iki dilli yaşamın etkisini vurgularken, İmroz'da müzik kültürünün diasporaya dayalı olarak yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak İmroz örneğinde dikkat çeken özellikle ikinci Rum katılımcının üzerinde durduğu,

kültürün devamının bireysel çabalarla değil, geleneksel toplum yapısının varlığıyla mümkün olduğu görüşüdür. Öte yandan okul bağlamında bu aktarım kurumsal ve örgün yapılarla desteklenmektedir.

Varoluşçu ve postmodern eğitim felsefesi, çok dillilik ve bireyin kendini bulma yolculuğunu desteklerken, İmroz'daki dinsel müzik eğitimi daha geleneksel ve merkez dışı (İstanbul merkezli) biçimde sürmektedir. Bu durumun kendine özgü olmasına katkıda bulunduğunu düşündürse de günümüzün teknolojik imkanları ve kültürün küreselleşmesi karşısında özgünlüğünü büyük oranda yitirmesine de yol açacağı düşünülmektedir.

İki katılımcı görüşünde de kültürel aktarımın sürdürülebilirliğinin tehlikede olduğu anlaşılmaktadır. Rum okulundaki bireysel yaklaşım sayesinde bu süreç görece daha organize ilerlerken, "Rum toplumu oluşmadıkça, bu müziğin de fonksiyonel varlığı gün geçtikçe azalacaktır" ve müzik kültürünün birkaç kemani ile sınırlı kaldığına yönelik görüşler, kültürel birikimin zamanla fonksiyonel olarak ortadan kalkma riskini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, yukarıdaki iki katılımcının görüşleri irdelendiğinde, müzik eğitimi ve müzik kültürünün sürekliliği konularında hem pedagojik hem de kültürel stratejilerin önemini vurgulamak gerekmektedir.

6. KAYNAKÇA

Balkıs, H. (2015). The Anomura (Crustacea, Decapoda) Species Found in the Coasts of Gökçeada-Imbroz Island (Aegean Sea). Volume: 7, Issue: 1.

Baş, E. (2020) Cumhuriyet Döneminde Gökçeada ve Bozcaada Rumları. İstanbul Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi.

Ercan, Sevcan; (2020) Finding the Island of Imbros: A Spatial History of Displacement and Emplacement. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London).

Erözçelik, A., & Taşdizen, B. (2017). Designing on the spot: Learning from the social design projects in Gökçeada/imbros island. The Design Journal, 20 (sup1), S1751-S1764.

İnce, K. S., (2022). Gökçeada Müzik Kültürü Üzerine Bir Araştırma: Timoleon Çaknis'ten Derlemeler. Sosyal Bılımler Dergısı, no.59, 144-162.

İnce, K. S., Madzhıdov, M., & Turhan, H. E. (2024). Zeybeks in Greek music culture in Türkiye: the example of Imroz-Gokceada. Rast Musicology Journal, 12(2), 147-168. https://doi.org/10.12975/rastmd.20241223

Kahraman, S. Ö. (2005). Gökçeada'da göçlerin nüfus gelişimi ve değişimi üzerine etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, *3*(2), 39-54.

Münüsoğlu, H. (2020). Rumların Yerel Bir Süreli Yayını: İmroz Dergisi (1947-1955). Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (7), 87-105.

Münüsoğlu, H. (2021). Bir İsmin Etnografisi: İmroz'dan Gökçeada'ya. Anthropology(41), 118-123. https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.910382

Özdemir, S. (2012). Kırsal kalkınmada kırsal turizmden yararlanma olanakları: Gökçeada örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2012*(2), 19-21.

Özözen K.S. (2005). Geçmişten günümüze Gökçeada'da yerleşmelerin dağılışında etkili olan faktörler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi* 14: 25-42

Palgın, A.E.G. (2024) Türkiye'deki Azınlık Okullarında Din Eğitimi (Özel Bomonti Ermeni Katolik İlkokulu ve Ortaokulu İle Özel Gökçeada Rum Ortaokulu Ve Lisesi Örneği). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi

Tanju, M.A. (2017) İmroz Şarkılarının Toplumsal Bellek, Kimlik İfşası ve Ada Kültüründeki Yeri: Milliyetçilik Akımları ve Kıbrıs Olaylarının Gölgesinde Şekillenen Öznel Bir Repertuvar ve Günümüze Uzanan İcra ve Aktarım Pratikleri. İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ses Teknolojileri Türkçe Tezli Caz Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Turan, Ayşe. "Kültürler Arası Etkileşim Örneği Olarak Rum Dansları Ve Dans Müzikleri Üzerine Bir İnceleme". Balkan Müzik ve Sanat Dergisi 2, sy. 1 (Nisan 2020): 15-25.

Yücel, H. Ve Yıldız, S. (2014) İstanbul'da ve İmroz'da Rum Olmak, Atina'da Rum Kalmak. Alternatif politika Cilt 6, Sayı 2, Eylül 2014.

BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: AHMET KAŞIKÇI ESERLERİNDE MÜZİK

İMREN ÖZ KESER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
iozkeser@hotmail.com - 0009-0008-6237-4610

Prof. Dr. UĞUR TÜRKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi
uturkmen@comu.edu.tr – 0000-0002-0847-779X

Prof. Dr. EMEL FUNDA TÜRKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi
efkayaturkmen@gmail.com - 0000-0001-2345-6789

ÖZET

Emekli öğretmen, yazar, araştırmacı Ahmet Kaşıkçı, Çanakkale'nin edebi ve tarihî dokusuna ışık tutmaktadır. Yayınlanmış kitapları, yaşadığı kentin kültürel mirasını ve tarihsel kimliğini yansıtmakta, gelecek kuşaklara köprü vazifesi olmaktadır. Kaşıkçı ve eserleri bir yönüyle bölgesel hafızanın inşasında önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Kaşıkçı' nın hem edebi kimliği hem de kaleme aldığı eserlerin zengin ve çok yönlü çeşitliliği akademik araştırmalar için zengin ve özgün bir zemin sunmakta, kaynaklık etmektedir. Yazarın eserlerinde genelde sanat özelde ise müzik ayrı bir yer edinmiştir. Amatör bir müziksever olarak dinleme boyutunda kalmamış, farklı enstrümanları icra etmiş ve Türk Müziği korolarında sahne alarak müziği bir yaşam biçimine dönüştürmüştür. Yazarın müziği içselleştirmesinin, onu araştırmalarında derinlemesine ilgi duymasına da yön verdiği düşünülmektedir. Bu çalışmada, yazarın eserlerinde yer alan müziksel unsurlar incelenmiş; özellikle Çanakkale'nin müzik kültürüyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen müzik insanlarına ve müzik temsillerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, hem Kaşıkçı'nın kültürel anlatılarında müziğin üstlendiği işlevsel ve sembolik roller hem de Çanakkale'nin müzik kültürüne dair özgün özellikler analiz edilerek, bölgenin müzikal kimliğine ilişkin daha derinlikli bir anlayış geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada doküman analizi ve yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yazarın, yaşam öyküsü, müziğe dair geçmişi, yazarlığında müziğin rolleri, eserlerindeki, kişisel ve toplumsal tanıklıklar incelenmiş, kitaplarında yer alan müziksel öğeler, müzik insanları ve Çanakkale kültürüne dair müziğe dair veriler sınıflandırılmıştır. Böylece yazarın eserlerinde müziğin nasıl temsil edildiği ve Çanakkale'nin müzik kültürüyle nasıl ilişkilendirildiği sistematik bir biçimde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Kaşıkçı, Müzik Kültürü, Çanakkale Edebiyatı

ABSTRACT

A retired teacher, writer, researcher Ahmet Kaşıkçı sheds light on the literary and historical texture of Çanakkale. His published books reflect the cultural heritage and historical identity of the city he lives in, and serve as a bridge to future generations. Kaşıkçı and his works are, in a way, important sources in the construction of regional memory. Both Kaşıkçı's literary identity and the rich and versatile variety of the works he has written provide a rich and original ground and source for academic research. Art in general and music in particular have a special place in the author's works. As an amateur music lover, he did not remain in the listening dimension, but played different instruments and took the stage in Turkish music choirs, turning music into a way of life. It is thought that the author's internalization of music also led him to take a deep interest in his research.This study examines the musical elements in the author's works; focusing in particular on the musicians and musical representations directly or indirectly associated with the musical culture of Çanakkale. In this context, it is aimed to develop a more in-depth understanding of the musical identity of the region by analyzing both the functional and symbolic roles of music in Kaşıkçı's cultural narratives and the unique characteristics of Çanakkale's musical culture. Document analysis and structured interview techniques were used in the study. The author's life story, background in music, the roles of music in his writing, personal and social testimonies in his works were examined, and the musical elements in his books, music people and music-related data regarding Çanakkale culture were classified. Thus, how music is represented in the author's works and how it is associated with Çanakkale's musical culture was systematically revealed.

Keywords: Ahmet Kaşıkçı, Music Culture, Çanakkale Literature

1. GİRİŞ

Mesleği öğretmenlik olan bununla birlikte içinde yaşadığı toplumun başta, eğitim kültür, sanat, müziğine, sosyokültürel değişim ve dönüşümüne ilgi gösteren, dert edinen, merakını araştırma, yayın, konferans, köşe yazısı gibi üretimlere dönüştüren çok sayıda yazar vardır. En bilinenleri arasında Rıfat Ilgaz'ın olması oldukça dikkat çekicidir. Onun yazdıklarının Türk edebiyatına ve sanatına bir dönem damga vurduğu söylenebilir.

Müzik alanında da birçok alanda adını duyurmuş olanlara sıklıkla rastlanır. Mithat Fenmen, icracı ve eğitimci kimliği yanında; besteci, araştırmacı, yayıncı, yazar kimlikleri ile tanınır. Lavignac sadece solfej pedagojisine katkı sağlamamış, müzik eğitiminde önemli yerler edinen yayınlara da imza atmıştır. Bu alanda ülke ve dünyaca tanınmış isimler yanında; yaşadıkları ilin bir nevi toplum mühendisliğini üstelenen, o toplumun hemen her unsurunu özümseyen, kişi ve kurumların hafızası rolünü üstlenenler de az değildir. Yaşadıkları toplumun dil, din, edebiyat, müzik, tarih gibi hemen hemen tüm kültürel değerlerinin farkında olan bu insanlar aynı zamanda yazarak ve üreterek de kalıcı eserler bırakmışladır. Kimi zaman TV ve radyo programları yapmışlar, kimi zaman köşe yazıları yazmışlar, kimi zamanda çoğunlukla fedakârlık yaparak, masraflarını kendileri karşılayarak kitaplar yayınlamışlardır.

Kütahyalı yerel sanatçı, araştırmacı yazar Mustafa Salün, Afyonkarahisar Dinar'lı 20'ye yakın kitabı olan araştırmacı yazar Ayhan Kalkan gibi çok sayıda isim yerel ve ulusal kültürümüze katkı sağlayıcı eserler bırakmışlardır. Kitap fuarlarında "öğretmen yazarlar" temalı etkinliklere bile rastlanır.

Emekli öğretmen, yazar, araştırmacı Ahmet Kaşıkçı 'da; Çanakkale'nin edebi ve tarihî dokusuna ışık tutmaktadır. Yayınlanmış kitapları, yaşadığı kentin kültürel mirasını ve tarihsel kimliğini yansıtmakta, gelecek kuşaklara köprü vazifesi olmaktadır. Kaşıkçı ve eserleri bir yönüyle bölgesel hafızanın inşasında önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Kaşıkçı'nın hem edebi kimliği hem de kaleme aldığı eserlerin zengin ve çok yönlü çeşitliliği akademik araştırmalar için zengin ve özgün bir zemin sunmakta, kaynaklık etmektedir. Yazarın eserlerinde genelde sanat özelde ise müzik ayrı bir yer edinmiştir. Amatör bir müziksever olarak dinleme boyutunda kalmamış, farklı enstrümanları icra etmiş ve Türk müziği korolarında sahne alarak müziği bir yaşam biçimine dönüştürmüştür. Yazarın müziği içselleştirmesinin, onu araştırmalarında derinlemesine ilgi duymasına da yön verdiği düşünülmektedir.

Toplumların hafızasının şekillenmesinde yazılı eserler ve yazılı kültür ürünleri, çeşitli toplumsal değerleri taşıyan ve bunları kuşaktan kuşağa aktaran en güçlü araçlar arsındadır. Yerel kültürde ortaya çıkan edebi ürünler söz konusu aktarım gerçekleştirilirken, ele alınan yerel bölgelerin coğrafi özellikleri veya kültürel özelliklerin somutlaştığı önemli alanlar olarak ele alınabilir. Edebiyatın ve müzik kültürünün içi içe geçtiği yazılı eserler taşıdıkları sanatsal niteliklerin yanı sıra ait oldukları bölgenin kimliğine de ışık tutar. Ahmet Kaşıkçı, Çanakkale'nin yerel kimliğine ışık tutması bağlamında ve Çanakkale edebiyatında önemli bir yere sahip olmasıyla, Çanakkale halkı için önemli bir isim haline gelmiştir. Öğretmenlik mesleğinin çok yönlü olmayı gerektirmesi ve yıllar içerisindeki mesleki tecrübesi ile yerel kültürün aktarılmasında hem yazılı hem de katıldığı çeşitli söyleşilerde gerçekleştirdiği anlatımlarla bir köprü görevi gören Ahmet Kaşıkçı, günümüze değin ürettiği yirmi dokuzu eseri ile Çanakkale'nin edebi, tarihi ve kültürel dokusunu aktararak, yerel kimliğin oluşmasına da katkıda bulunmuştur.

Ahmet Kaşıkçı'nın eserlerinde yer alan müzik insanları, müzik insanlarına karşı olan duygu ve düşünceleri, çıkarımları ve yorumlamaları, eserlerde yer alan müziksel öğeler, yerel kültürün sözlü anlatımlarla beslenmesinin yanı sıra işitsel hafıza ile de desteklenerek beslendiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, Ahmet Kaşıkçı'nın eserlerinde müziğin nasıl temsil edildiği, Çanakkale'nin müzik kültürüne dair ne tür temsiller bulunduğu ve bu temsillerin kültürel aktarım sürecindeki yeri incelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile yürütülmüş olup, yazarın yirmi dokuz eseri arasından amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen dört eser inceleme kapsamına alınmıştır. Bu eserlerde yer alan müziksel unsurlar, müzik insanları ve kültürel ögelere dair içerikler sınıflandırılarak betimsel analizle değerlendirilmiştir. Böylece hem edebi bir üretim olarak Kaşıkçı'nın eserlerinde müziksel anlatının rolü hem de Çanakkale'nin müzik kültürüne dair özgün bir perspektif sunulması hedeflenmiştir.

2. AHMET KAŞIKÇI KİMDİR?

Ahmet Kaşıkçı, 6 Mart 1946 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Ali Gündüz'ün sözlerine göre bu tarihi beldenin kültürel ve doğal güzellikleri arasında büyüklerinin hatıra zenginlikleri içinde

büyümüştür. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlamış, Gazi Süleyman Paşa, Mustafa Ali, Piri Reis, Saruca Paşa, Ahmed-i Bican, Namık Kemal gibi Gelibolu'ya damgasını vuran tarihi kişilerin eserleriyle kendini geliştirmiştir. Orta öğretimde hazırladığı duvar gazetelerinde bu isimleri tanıtarak ilçenin tarihinin araştırılmasına katkı sağlamıştır. Orta öğretimde yazmaya başladığı şiirler kutlama günlerinde arananlar listesine girmiştir.

Yazar 1964 yılında Çanakkale Öğretmen okulunu bitirmiş, sırasıyla, Gelibolu Bayramiç Köyü, Adıyaman Bebek Köyü, Merkez Yatılı Bölge Okulu, Bir Aralık Okulu, Ayvacık Ahmetçe Okulu, Kumkale Okul Müdürlüğü, Çanakkale Gazi İlkokulu, Çanakkale Merkez İlköğretim müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu. Ayrıca başarılı çalışmalarından dolayı aldığı çeşitli teşekkür ve takdir belgeleri sayesinde 1989 yılında il bazında yılın öğretmeni seçilmiştir.

Bu yıllarda öğretmenler arası şiir yarışmalarında dereceye giren şiirlerini "Her şeyin Ölçüsü Öğretmen" adlı kitabında topladı. Yaptığı araştırmalarda, Mustafa Kemal'in kendisini dünyaya tanıttığı ve aynı zamanda Cumhuriyetimizin temellerinin atıldığı yer olan Çanakkale'yi "Çanakalem Seni Yazdım Kalem Kalem" adlı kitapçığında, En büyük öğretmen Mustafa Kemal'i ise "Bir Öğretmenim Var" adlı şiir kitapçığında anlatmaya çalıştı. 1994 yılında Çanakkale Turgut Reis İlköğretim Okulu Müdürlüğünden emekli oldu. Çanakkale Olay TV Genel Müdürü olarak çalışma ve araştırmalarını sürdürdü. Dünyanın en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Çanakkale topraklarında, Dünyada ilk ve tek olan 36 tarihi gerçek olayı belgeleriyle tespit ederek, "İlkler Kenti Çanakkale" adlı ses getiren eserini yayınladı. Çocuklara yönelik çalışmalar arasında yazdığı "Uzaklaşan Masallar" adlı çocuk romanı, "Mevlut Kaplan Edebiyat Mansiyon Ödülü kazandı". Anafartalar Kartalı" adlı eserinde yine bir çocuk gözüyle Gelibolu Savaşları'nı anlattı. "Bir Öykü, On Öykü" ilk deneme hikayelerinden oluştu.

Üç dönemdir Çanakkale Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanlığını "Gelibolu Dedim, Zaman Durdu" adı altında yayınladı. Türkiye'nin sürdüren yazar, Gelibolu Yarımadası gezi rehberi hazırlayarak ön sözü olan Çanakkale'nin daha iyi tanıtabilmesi için "Alan Kılavuzluğu" kurumunun kurulmasında büyük çaba harcadı. Bu kurumun kooperatif ve dernek başkanlığını üstlendi. Çanakkale Olay TV'nin el değiştirmesi nedeniyle bir müddet TON TV Personel müdürlüğünde bulundu.

Üstad Ahmet KAŞIKÇI, Çanakkale ve Gelibolu aşığı. O bir öğretmen ve şair. O bir televizyoncu ve araştırmacı gazeteci. O bir tarih romanı yazarı. (Kaşıkçı, A. 2007: 3-4-5).

2.1. Öğretmenlik Mesleği ve Kültürel Aktarım

Ahmet Kaşıkçı günümüzde emekli bir öğretmen ve bir yazar olarak halen çalışmalarını sürdürmektedir. Öğretmenlik mesleği, bir kültürün tanınmasında, kimliğin oluşmasında, kültürel aktarımın gerçekleştirilmesinde önemli bir taşıyıcı rolüne sahiptir.

(Sönmez vd.,2000)'e göre; eğitim, bireye istendik davranışlar kazandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Sönmez, eğitimin her yerde olduğunu ifade ederek, okul, iş yeri, fabrika, tarla, bahçe ve ev vb. her yer her durum ve kurumlarda gerçekleştirilebileceği görüşünü ortaya koymuştur.

Yazmış olduğu eserler başka bir yönüyle eğitim aracı olma özelliği de taşımaktadır. Eserleri, yaşanmışlıklarının, mesleki tecrübelerinin, toplumun kültürel değerlerin daha çok ulaşılabilir ve anlaşılabilir olmasını sağlamış ve eğitimin istendik olarak gerçekleşmesinden yola çıkılarak ihtiyaç duyulduğunda incelemek, öğrenmek üzere faydalanılan birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Edebiyat ile müzik kültürünün iç içe geçtiği yazılı eserler, sanatsal niteliklerinin yanı sıra ait oldukları bölgenin yerel kimliğine de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlik mesleğinin çok yönlü doğası ve yıllar içerisinde edinilen mesleki deneyimle birlikte yerel kültürün aktarımında öğretmenlerin üstlendiği rol daha da belirginleşmektedir. Eğitim, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda kültürel değerlerin benimsetilmesini de kapsayan bir süreçtir. Sönmez (2020: 2), eğitim ile kültür arasındaki ilişkiyi, bireylerin kültürel değerleri kazandığı bir kültürlenme süreci olarak tanımlamakta; bu yönüyle öğretmenliği, kültür aktarımı açısından merkezi bir konumda değerlendirmektedir. Benzer şekilde, Sönmez (2000: 89) eğitimi toplumsal hareketliliğin bir aracı olarak görmüş ve bireylerin sosyal statü kazanımlarında eğitimin rolüne dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımlar doğrultusunda öğretmenler hem bireylerin kimlik oluşum sürecinde hem de kültürel asimilasyonun önlenerek yerel değerlerin korunmasında kilit bir işlev görmektedir. Ahmet Kaşıkçı da günümüzde emekli bir öğretmen ve aktif bir yazar olarak bu işlevi üstlenen önemli bir kültür taşıyıcısıdır. Çanakkale halkı için değerli bir figür haline gelmesinin arkasında, yalnızca edebi üretimi değil, aynı zamanda öğretmenlik mesleği süresince yerel kültüre duyduğu bağlılık ve bu kültürü aktarmaya yönelik çabaları yer almaktadır. Katıldığı söyleşiler, yazılı anlatıları ve özellikle yerel değerlere odaklanan yirmi dokuz eseriyle Kaşıkçı, Çanakkale'nin edebi, tarihi ve kültürel dokusunu aktarmış; böylece yerel kimliğin korunmasına ve kuşaklar arası kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, öğretmenlik mesleğinin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bir toplumun kültürel kimliğinin inşasında ve korunmasında ne denli etkili bir rol oynadığını da ortaya koymaktadır. Nitekim eğitim, bireyleri şekillendirerek toplumları dönüştüren, hayatın her alanını etkileyen dinamik bir süreçtir. Bu yönüyle eğitim hem bireyin gelişiminde hem de toplumun geleceğinin belirlenmesinde vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir (Yılmaz-Memduhoğlu, 2010: 1).

2.2. Yerel Kültür ve Kültürel Bellek

Yerel yaşam biçimlerinin, değerlerin, sanat anlayışının ve toplumsal hafızanın edebi formlarda sunulması, Ahmet Kaşıkçı'nın eserlerini kültürel bir belge niteliğine dönüştürmektedir. Buna göre kültür, yalnızca somut ve estetik unsurlarla sınırlı olmayan, bireylerin yaşam tarzlarını, duygularını, düşüncelerini ve üretimlerini kapsayan çok katmanlı bir yapı olarak karşımıza çıkar. Uçan'ın (2015: 11) da belirtti gibi, kültür geniş anlamıyla insan etkinliğinin tüm ürünlerini ve yaşam biçimlerini içine alan bütüncül bir kavramdır. Kaşıkçı'nın eserleri de bu bağlamda, yerel halkın kültürel kimliğini, yaşam pratiklerini, müzik anlayışını ve toplumsal değerlerini yansıtan; maddi ve manevi kültürel unsurların edebi doğrultuda bir araya getirildiği önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Böylece Kaşıkçı, yalnızca bir edebi üretici değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkı sunan bir kültür aktarıcısı konumuna ulaşmaktadır.

(Nacakcı, 2015: 19)'ya göre, kültür bir toplum ya da toplumların birikimli uygarlığı, belli bir toplumun kendisi, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi, bir insan ve toplum kuramı, şeklindeki ifadelerle açıklanmıştır.

Müzik ve müzik insanları ise kuşkusuz yerel kültürün ve kimliğin oluşmasında ve tanıtılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Müziğin, duygu ve düşüncelerin dışa vurumu konusunda oldukça etkin, her insanın katılımcı olarak yer almasının mümkün olması özelliği, bireylerin dinleyici olarak tercih ettiği müzik türü ya da seslendirici olarak seçtiği çalgılar, şarkılar, türküler bir yerel kültürel kimliğin oluşmasında önemli bir araç olarak düşünülebilir.

Kültürel bellek, yalnızca tarihsel imgelerle sınırlı kalmayıp, günümüz imgelerini de kapsayan dinamik bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kültürel bellek, geçmişten bugüne uzanan simgeler aracılığıyla, toplumsal ve kültürel değerlerin bir yerden başka bir yere, bir kuşaktan diğerine aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Aksoy Arıkan, 2021: 147). İnsan, hayatın içinde karşılaştığı hemen her öğeyi, içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak bir imgeye dönüştürebilmekte ve bu imgeler aracılığıyla belleği şekillendirmektedir. Kültürel imgeler, dil, sanat, mimari, folklor, müzik ve dans gibi unsurlar yoluyla toplumun kolektif bilincinde anlam kazanmakta; bu imgeler, kimlik ve aidiyet inşasında sembolik bir işlev üstlenmektedir (Yıldız Altın, 2024: 1307). Bu çerçevede, yerel kültürü ve yaşam pratiklerini edebi metinlerinde imgeler yoluyla yeniden üreten Ahmet Kaşıkçı'nın eserleri, bireysel ve toplumsal hafızaya katkıda bulunan kültürel anlatılar olarak değerlendirilebilir. Yazarın edebi üretimi, sadece bireysel bir ifade alanı olmakla kalmayıp, aynı zamanda içinde yaşadığı coğrafyanın kültürel belleğini görünür kılan ve gelecek kuşaklara aktarılmasına aracılık eden bir nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle Kaşıkçı'nın eserleri, kültürel imgelerin sanatsal biçimde somutlaştığı metinler olarak, yazılı kültürün ve kolektif hafızanın taşıyıcısı konumundadır. Üretilen her eser, üreticisinin/sanatçının izlerini taşır. Dolayısıyla sanatçının tabi olduğu kültürün de bir resmedicisi konumundadır.

Altay (2018), kültürün gelecek kuşaklara aktarımında toplumların hem somut hem de soyut kültürel miras ögelerini koruma ve yaşatma sorumluluğu taşıdığını belirtmektedir. Bu bağlamda, gelenekler, folklor, görenekler ve toplumsal bilgi gibi soyut unsurlar ile kitaplar, anıtlar, sanat eserleri gibi somut unsurlar birlikte kültürel mirasın bütününü oluşturur. Bu mirasın sistemli biçimde toplanması, korunması, erişilebilir ve sürdürülebilir hale getirilmesi ise kültürel bellek kurumlarının temel işlevleri arasında yer almaktadır. Söz konusu işlevlerin yalnızca kurumsal yapılarla sınırlı kalmadığı, bireysel üretimlerin de kültürel belleğe katkı sunduğu açıktır. Bu doğrultuda, Ahmet Kaşıkçı'nın eserlerinin yazılı kaynak niteliği taşımasının yanında, yerel yaşam biçimlerini, müzik kültürünü ve toplumsal değerleri yansıtan içerikleriyle, Çanakkale'nin kültürel mirasının korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına hizmet eden bir nitelik taşımaktadır. Yazarın özellikle yerel halkla kurduğu güçlü bağ ve öğretmen kimliğinin kazandırdığı duyarlılık, onun metinlerinde kültürel belleğin bireysel düzeyde nasıl inşa edilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

2.3. Müzik ve Edebiyat

Müziğin her alanla bir ilişkisinin olduğu/olabileceği artık günümüzde sıklıkla çalışılan ve karşılaşılan bir durumdur. Müzik ve edebiyat arasındaki ilişkinin birbirini beslemesi ve bir

üretim alanı olması nedeniyle daha ortak bir alanda kesişime sahip olduğu söylenebilir. Edebi bir metin üzerine beste yapılması, yapılmış bir bestenin üzerine edebi kaynakların zenginliklerinden faydalanılarak söz yazılması sözü edilen ilişkiye örnek olarak verilebilir.

(Kaplan, 2022: 2)' ye göre, söz ve edebiyat müziğin annesi olarak ifade edilmiştir. Müzik ve edebiyatın insanlık tarihinin en vurucu iki disiplini olduğunu, aynı karından doğan, aynı annenin besleyip büyüttüğü birer kardeş gibi ve hem yapısal hem de içerik bakımından insanlık tarihinin en kuvvetli bağa sahip iki disiplini olarak görüldüğü ortaya konmuştur. Bununla ilgili olarak şiirlerin bestelenmesi, ya da yeni bir besteye edebi bir metinden esinlenilerek yazılan sözler örnek olarak sıkça karşılaşılan sanatsal çalışmalar olarak görülmektedir.

(Yücetoker ve Bahar, 2015: 7)' ye göre "hem müziğin hem edebiyatın kapsamında değerlendirilen "şarkı" ve "türkü", birçok şairin popüler müzikle birleşmiş şiiri Cumhuriyet döneminde hızla değişen zevklerin, yeni bir dünya görüşünün, duygu ve düşünce evirilmelerinin tanıkları olarak günümüze uzanır". Bu bağlamda, şarkıların, türkülerin yalnızca birer müzik türü olarak düşünülmemesi, edebi nitelik taşıyan kavramlar olduğu söylenebilir. Müziğin melodik bir yapı olmasının yanında, duygu ve düşüncelerin aktarılmasında bir ifade biçimi olarak da düşünüldüğünde, bir kültür aktarıcısı, toplumsal değişim ve dönüşümlerin aktarıldığı yönüyle de ele alınabilir.

Edebiyat ve müzik arasında kurulan bağ, bir toplumun kültürünü, yaşam tarzını, değerlerini, gelenek ve göreneklerini dile getirme konusunda birbirini tamamlar bir nitelik taşımaktadır. Müziğin diğer disiplinlerle olan sıkı ilişkisi arasında, edebiyatla olan ilişkisi ise, felsefi ve kültürel derin anlamlar içeren disiplinlerarasılığa karşılık gelmektedir.

3. PROBLEM CÜMLESİ

Bu çalışma, emekli öğretmen ve yazar Ahmet Kaşıkçı' nın eserlerinde müziğin nasıl ele alındığı, Çanakkale'nin müzik kültürüyle olan ilişkisi ve bu müzikal unsurların Çanakkale'nin kültürel hafızasının oluşmasındaki etkisinin yeterince incelenmemiş olması üzerine oluşturulmuştur.

3.1. Çalışmanın Önemi

Ahmet Kaşıkçı, sadece bir öğretmen değil, aynı zamanda müziksever bir yazar olarak Çanakkale'nin kültürel ve tarihsel kimliğine önemli katkılarda bulunmuş ve ürettiği eserlerle katkıda bulunmaya devam eden bir isimdir. Çalışma, onun eserlerindeki müziksel unsurların incelenmesiyle, bölge müzik kültürüne dair önemli veriler sunan yapısıyla Çanakkale'nin müzik kültürüne dair derin bir anlam geliştiren, bölgenin kültürel mirasının önemli bir parçası olan müzik kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında rolü olan, eserlerindeki müziksel temaların incelenmesiyle müzikoloji ve kültürel çalışmalara dair yapılabilecek çalışmalara kaynak sağlayan, Çanakkale'nin kültürel zenginliğine müzik perspektifinden bakılmasını sağlayarak bölgeye özgü dinamikleri anlamaya yardımcı olan özellikleri ile önemli bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Kaşıkçı' ya ve onun eserlerine dair sıralanabilecek bütün niteliklerin Çanakkale'nin müzik kültürüne dair farklı özellikleri analiz ederek bölgenin müzikal kimliğine ve bunun topluma yansımalarına ilişkin daha derinlikli bir anlayış ortaya koymak çalışmanın amacı olarak söylenebilir.

(Seggie ve Bayrut, 2015: 239)'a göre, kültürel çalışmaların disiplinler arası yapısından dolayı çeşitli düzeylerdeki tartışmaların odak noktasında olduğu ve bazı akademik çevrelin bu disiplini 'akademik bir trend' olarak gördüğünü belirtmiştir. Buna rağmen kültürel çalışmaların toplumun her kesimine ışık tutması ve eskiyi ve yeni bakış açısını sentezlemesiyle bilimsel çalışmalara önemli katkılar sunan bir alan olarak düşünülebilir.

Ahmet Kaşıkçı'nın eserleri, Çanakkale Kültürüne ve Çanakkale'nin müziksel belleğine ışık tutan önemli kaynaklar arsında yer almaktadır. Edebiyat ve müzik arasındaki ilişki ve etkileşimi bir bölge özelinde ele alması, müziğin diğer disiplinlerle olan birlikteliğine de örnek olarak katkı sunmaktadır. Ayrıca yerel edebiyat ürünleri vasıtası ile müziğin sosyal, psikolojik, toplumsal işlevleri ile kültürel aktarımdaki rolü ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada; nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak, Ahmet Kaşıkçı ile yapılan görüşme ve eserlerinin derinlemesine incelenmesiyle doküman analizi modellerinden faydalanılmıştır. Çalışma, Ahmet Kaşıkçı' nın toplam 29 eserinden 4 tanesi ile sınırlandırılmıştır. Bunlar; "Çanakkale' de İz Bırakan Kadınlarımız", "Çanakkale'nin Kültür Kuşları", "Çanakkale'ye Can Verenler" ve "Etkilendiğim Bestekarlar"dır.
Nitel araştırma yöntemi, hermeneutik yani anlama, tercüme etme, yorumlama geleneği ile gelişen bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Bal, 2016: 70).
Amaçlı örneklem yöntemi ile belirleme, bir amaca yönelik olarak, araştırmacının kendi yargı ve kriterlerine göre örneklem birimlerini seçtiği nitel bir örnekleme yaklaşımıdır. Bu yöntemde, rastgele seçim yerine, araştırmanın hedeflerine en uygun bilgiye sahip olabilecek veya belirli özellikleri taşıyan durumlar ya da bireyler kasıtlı olarak belirlenir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Çalışmada, Ahmet Kaşıkçı'nın 29 eserinden sadece 4 tanesinin seçilmesi, bir amaçlı örnekleme türü olan "kriter örnekleme" olarak değerlendirilebilir. Burada araştırmacı, belirli bir kriter (Kaşıkçı'nın müzik, kadınlar ve genel Çanakkale kültürü üzerine yoğunlaşan eserleri) doğrultusunda bu dört eseri seçerek, çalışmanın odak noktasını daraltmış ve hedeflenen derinlemesine analizi mümkün kılmıştır. Bu seçim, araştırmacının Kaşıkçı'nın genel eserlerini değil, belirli temalar etrafında şekillenen çalışmalarını merkeze alma amacını yansıtır.

4. BULGULAR

Çizelge 1. Ahmet Kaşıkçı' nın "Etkilendiğim Bestekarlar" kitabında sözü geçen müzik insanlarının incelenmesi

Kitap Adı	Müzik İnsanı	Mesleği-Memleketi	Anlatım Biçimi	Öne Çıkan Tema
Etkilendiğim Bestekarlar	İsak Varon	Türk Sanat Müziği Bestekarı-Gelibolu	Biyografik anlatım	Gramofon şirketi
	Arif Sami Toker	Besteci, Sanatçı-Gelibolu	Biyografik anlatım	Erken yaş müzik eğitimi
	Avni Anıl	Polis, Radyocu, Yazar, Sanatçı	Biyografik anlatım	

	Teoman Alpay	Bestekar, Radyo Yayıncısı, Çanakkale	Biyografik anlatım, kariyer ve eser tanıtımı	Popüler Türk müziği ve besteler
	Aydın Tekindor	Bestekar, Müzik Öğretmeni, Çanakkale	Biyografik anlatım ve eserleri	Türk Sanat Müziği ve yerel kültür
	Namık Kemal Aktan	Edebiyat Öğretmeni, Çanakkale	Biyografik anlatım, eser tanıtımı	Ulusal ve yerel kültürel miras, disiplinli bir entelektüel yaklaşım
	Osman Erkan	Öğretmen, Eğitim Müfettişi, Eceabat	Biyografik anlatım	Eğitimcilik ve müzik sevgisinin yaşam boyu süren birlikteliği

Çizelge 1'e göre, Ahmet Kaşıkçı'nın "Etkilendiğim Bestekarlar" eseri, Türk Sanat Müziği'nin kültürel çeşitliliğini ve zenginliğini Çanakkale bölgesinden yükselen seslerle harmanlayan önemli bir kaynak niteliğindedir. Kitapta öne çıkan bestekarlar arasında; çok kültürlü Gelibolu'dan doğup gramofon şirketleriyle müziği kayıt altına alan öncüler, radyo aracılığıyla müziği geniş kitlelere taşıyan İstanbul ve İzmir radyolarının kilit isimleri, farklı kariyerlerden gelerek müzik eğitimi ve müzik yayıncılığına da katkı sağlayan Devlet Sanatçıları, Çanakkale'nin ulusal düzeyde tanınan bestecileri ve öğretmenlik mesleğinin yanı sıra müzikle bağını ömrü boyunca koparmayan yerel değerler yer almaktadır.

Çizelge 2. Ahmet Kaşıkçı' nın "Çanakkale'ye Can Verenler" kitabında sözü geçen müzik insanlarının incelenmesi

Kitap Adı	**Müzik İnsanı**	**Mesleği-Memleketi**	**Anlatım Biçimi**	**Öne Çıkan Tema**
Çanakkale'ye Can Verenler	Mustafa Ali	Tarihçi, Yazar Gelibolu	Biyografik anlatım	Osmanlı tarihi ve müzik kültürü
	İsak Varon Efendi	Türk Sanat Müziği Bestekarı-Gelibolu	Biyografik anlatım ve bestelerinden örnekler	Türk Sanat Müziği ve kimlik
	Egemen Bostancı	Müzik Yapımcısı, Çanakkale	Kariyer özeti ve önemli yapımları	Müzikal sahne oyunları ve kültürel etkisi
	Saniye Can	Halk Müziği Sanatçısı, Çanakkale	Biyografik anlatım, kariyer	Çanakkale türkülerinin korunması
	Ali Doğan Ergin	Neyzen, öğretim görevlisi, Çanakkale	Biyografik anlatım, kişisel anılar	Mevlevilik ve ney müziği

	Teoman Alpay	Bestekar, Radyo Yayıncısı, Çanakkale	Biyografik anlatım, kariyer ve eser tanıtımı	Popüler Türk müziği ve besteler
	Arif Sami Toker	Bestekar, Radyo Şefi, Gelibolu	Biyografik anlatım ve eser örnekleri	Türk sanat müziği ve bestecilik
	Mualla Mukadder Atakan	Şarkıcı, Udist, Lapseki	Biyografik anlatım, kariyer ve eser tanıtımı	Sahne ve radyo performansları
	Serbülent Yosun	Halk müziği Sanatçısı, Yönetmen, Ezine	Kariyer ve müzik organizasyonları	Halk müziğinin araştırılması ve yaygınlaşması
	Filiz Aksoy	Soprano, Opera Sanatçısı, Çanakkale	Biyografik anlatım, eğitim ve sahne performansları	Klasik müzik ve opera
	Altuğ Dilmaç	Bariton, Öğretim Görevlisi, Çanakkale	Biyografik anlatım, eğitim hayatı	Opera ve müzik eğitimi
	Mehmet Öner	Kanun Sanatçısı, Çanakkale	Biyografik anlatım ve müzik kariyeri	Türk Sanat Müziği, saz icrası
	H. Yüksel Ergen	Kimya Mühendisi, İş İnsanı, Kumkale	Biyografik anlatım ve girişimcilik	Teknoloji ve yerel ekonomi
	Hamiyet Yüceses	Şarkıcı, İstanbul	Biyografik anlatım ve müzik kariyeri	Popüler müzik ve Çanakkale bağı
	Aydın Tekindor	Bestekar, Müzik Öğretmeni, Çanakkale	Biyografik anlatım ve eserleri	Türk Sanat Müziği ve yerel kültür

Çizelge 2'ye göre, Ahmet Kaşıkçı'nın *"Çanakkale'ye Can Verenler"* eserinde sözü geçen bireyler**,** farklı dönemlerde, değişik müzik disiplinlerinde; bestecilik, icracılık, opera, halk müziği, müzik eğitimi ve müzikli sahne sanatları gibi alanlarda çalışmalar yapmış, bölgenin sanat yaşamına ve Türkiye müzik tarihine katkı sağlamışlardır. Tablodaki müzik insanlarının meslek ve memleket bilgileri, Çanakkale'nin sadece bir tarih ve savaş kenti olarak değil, aynı zamanda çok yönlü sanat üretiminin gerçekleştiği bir merkez olduğunu göstermektedir. Anlatım biçimleri arasında biyografik, müzik analizleri ve eser örnekleri yer almakta, bu da hem kişisel hem de mesleki perspektiflerin zenginliğine işaret etmektedir.

Çizelge 3. Ahmet Kaşıkçı' nın "Çanakkale'nin Kültür Kuşları" kitabında sözü geçen müzik insanlarının incelenmesi

Kitap Adı	Müzik İnsanı	Mesleği-Memleketi	Anlatım Biçimi	Öne Çıkan Tema

Çanakkale'nin Kültür Kuşları	Berrin Şener	Müzik Öğretmeni, Çanakkale	Biyografik anlatım	Eğitime katkı, klasik müziğe bağlılık
	Eylem Atılgan Derçin	Opera Sanatçısı, Çanakkale	Bireysel başarı öyküsü ve kurumsal ilişkiler	Opera kültürü, uluslararası başarı
	Filiz Kaya	Müzik Öğretmeni, Bozcaada	Samimi anlatı, mesleki gelişim odaklı	Köy okulları, yerel kültürle harman
	İlknur Enginer	Koro Şefi, Çanakkale	Kültürel miras aktarımı vurgulu anlatım	Koro çalışmaları, kültürel süreklilik
	Tansu Aydalga	Müzisyen, Sahne Sanatçısı, Çanakkale	Renkli, yaşam öyküsüne dayalı anlatım	Sahne deneyimi, gençlere örnek oluş
	Zeynep Bastık	Pop Müzik Sanatçısı, Çanakkale	Daha kısa, tanıtıcı ve övgü içeren pasaj	Yeni nesil pop kültürü, sosyal medya

Çizelge 3'e göre, Ahmet Kaşıkçı'nın "*Çanakkale'nin Kültür Kuşları"* adlı eserinde yerel müzik insanlarına yönelik betimleyici bir bakış sunduğunu ortaya koymaktadır. Çanakkale merkezli müzik kültürünün önemli taşıyıcıları arasında yer alan bu altı isim, farklı müzik türleri ve mesleki yönelimleriyle dikkat çekmektedir. Kitapta yer alan anlatımlar; biyografik ögelerle örülü, yer yer röportaj diline yakın bir tarzda sunulmuş ve bireylerin sanatsal katkıları ön plana çıkarılmıştır. Berrin Şener ve Filiz Kaya gibi eğitimci yönü ağır basan isimler aracılığıyla müzik eğitiminin yerel düzeydeki etkisi vurgulanırken; Eylem Atılgan Derçin ve Zeynep Bastık gibi sanatçılar aracılığıyla Çanakkale'nin ulusal ve uluslararası müzik sahnesine katkıları görünür kılınmaktadır. Bu bağlamda eser, yerel müzik kültürünün çok sesli doğasını yansıtmakta ve müzik insanlarının bireysel başarılarını kentin kültürel belleğiyle harmanlayarak sunmaktadır.

Çizelge 4. Ahmet Kaşıkçı' nın "Çanakkale'de İz Bırakan Kadınlarımız" kitabında sözü geçen müzik insanlarının incelenmesi

Kitap Adı	Müzik İnsanı	Mesleği-Memleketi	Anlatım Biçimi	Öne Çıkan Tema
Çanakkale'de İz Bırakan Kadınlarımız	Berta Brudo Özgün	Yazar, Şair, Karikatürist (Musevi asıllı), Çanakkale |	Biyografik anlatım	Atatürk hayranlığı, çok yönlülük
	Filiz Aksoy	Soprano, Çanakkale	Biyografik anlatım	Uluslararası başarı (Aida Operası,

				Avrupa konserleri), Türk Sanat Müziğine bağlılık
	Hekabe (Hecuba)	Troya'nın Son Kraliçesi, Çanakkale, Troya (Frigya Kralı'nın kızı olduğu belirtilir)	Mitolojik anlatım	Anaçlık ve Evlat Acısı (19 çocuğunun talihsizlikleri ve ölümleri), Tragedya ve Yıkım
	Mualla Mukadder Atakan	Türk Sanat Müziği Sanatçısı, Lapseki	Biyografik anlatım	Sanat kariyerindeki yükseliş ve zirve (Kristal Gazinosu, Yenikapı Çakıl Gazinosu, İstanbul Radyosu, Hilton konserleri), Çanakkale ile bağlılığı, şöhretin getirdiği zorluklar ve trajik son
	Saniye Can	Türk Halk Müziği Sanatçısı, Derleyici, Çanakkale	Biyografik anlatım	Çanakkale Türkülerini Tanıtma Misyonu ("Annem Entari Almış" türküsü, derlediği diğer Çanakkale türküleri), Halk Müziğine Katkıları

Çizelge 4' e göre, Ahmet Kaşıkçı' nın *"Çanakkale'de İz Bırakan Kadınlarımız"* adlı eserinde sanatsal çok yönlülükle Atatürk'e duyulan hayranlığı birleştiren Musevi asıllı bir yazarın, uluslararası sahnede zirveye çıkan ancak Çanakkale köklerine sıkı sıkıya bağlı kalan bir sopranonun ve anaçlığın trajik bir sembolüne dönüşen mitolojik bir kraliçenin hikayelerini ele alıyor. Eserde ayrıca, Türk Sanat Müziği'nin kırılgan zirvesinden düşen bir kraliçenin ve Çanakkale türkülerini tüm ülkeye duyuran fedakâr bir halk müziği elçisinin yaşamına ışık tutuluyor. Bu kadınlar, farklı dönemlerde ve farklı alanlarda Çanakkale'nin kültürel ve tarihi kimliğine derin ve kalıcı izler bırakmışlardır.

5. SONUÇLAR

Çanakkale ve çevresinden yetişen müzik insanları, özellikle Türk Sanat Müziği alanında önemli eserler vermiş hem yerel hem de ulusal müzik kültürüne katkı sağlamışlardır. Bu bestekarlar, biyografik anlatımlarla kişisel ve mesleki deneyimlerini aktarmış, üretkenlikleriyle öne çıkmış, radyolar ve konserler aracılığıyla müziklerini geniş kitlelere ulaştırmışlardır. Çoğu aynı zamanda müzik eğitimine önem vermiş, korolar ve derneklerde aktif roller üstlenmiş, eserleri TRT repertuarı gibi prestijli platformlarda yer almıştır. Ayrıca, mesleklerini müzikle birleştirerek farklı alanlarda da etkili olmuşlardır. Bu durum, bölgenin zengin müzik kültürünü ve sanatçı çeşitliliğini göstermektedir.

Ahmet Kaşıkçı, bu müzik insanlarını anlatırken yalnızca biyografik bilgileri aktarmakla kalmayıp, onların kişiliklerine, müzik anlayışlarına ve eserlerinin ruhuna dair samimi ve gözlemci yorumlar da yapmıştır. Kaşıkçı, her bestekarın müzik kariyerine ve sosyal çevresine

ilişkin detayları kişisel anekdotlarla zenginleştirerek, onların müzik kültüründeki yerini ve önemini vurgulamıştır. Özellikle, eserlerin içtenliği, bestekarların üretkenliği ve müziğe olan tutkuları üzerinde durarak, onları sadece tarihsel figürler değil, yaşayan ve hissettiren sanatçılar olarak betimlemiştir. Bazı olaylara kendi deneyimlerinden veya gözlemlerinden yola çıkarak duygusal ve nostaljik bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu yönüyle de okuyucuların müzik insanlarıyla daha yakın ve derin bir bağ kurmasına katkı sağlamıştır.

Ahmet Kaşıkçı'nın bu müzik insanlarına değinmesinin temel nedeni, onların hem Çanakkale'nin kültürel mirasını şekillendirmede hem de Türk Sanat Müziği alanında önemli katkılar sağlamasında yatmaktadır. Bu bestekarlar, sadece bireysel sanatçılar olarak değil, aynı zamanda bölgenin müzik kültürünün gelişimine öncülük eden figürler olarak görülürler.

Çanakkale gibi tarihî ve kültürel açıdan zengin bir şehirde, müzik insanlarının hem yerel kimliğin oluşmasına hem de müziğin kuşaklar arası aktarımına katkıda bulunması büyük önem taşır. Onların eserleri, bölgenin sosyokültürel dokusunu yansıtırken, aynı zamanda ulusal müzik repertuarına da özgün katkılar sunar. Kaşıkçı, bu isimlere yer vererek Çanakkale'nin sadece tarihi ve coğrafi değil, kültürel anlamda da bir merkez olduğunu vurgulamış, müzik yoluyla bölgenin tarihine ve insanlarına ışık tutmayı amaçlamıştır. Bu sayede, müzik insanlarının rolü sadece besteci veya icracı olmakla kalmayıp, Çanakkale'nin kültürel hafızasının yaşayan temsilcileri olarak da önem kazanır.

6. KAYNAKÇA

Altay, A. (2018). Yerel bellek kurumları olarak halk kütüphaneleri: Türkiye'de durum.

Altın, K. Y. (2024). Kültürel bellek ve yerel basın: Atatürk döneminde Bartın Gazetesi. *10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri* (Cilt 2, ss. 1307–1321). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Arıkan, R. A. (2021). Kültürel Bellek ve Mekân İmgesi Bağlamında Çankırı Askerağa Konağı. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (10), 144-160.

Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri (Uygulamalı-Örnekli)*. Sentez Yayınları: İstanbul.

Kaşıkçı, A. (2017). *Dardanos Tarihi Yaşatan roman*. Gündüz Kitabevi Yayınları: Ankara.

Kaşıkçı, A. (2018). *Etkilendiğim Bestekârlar*. Yıldızlar Yayıncılık: Ankara.

Kaşıkçı, A. (2024). *Çanakkale'de İz Bırakan Kadınlarımız*. Almina Yayınevi: İstanbul.

Kaşıkçı, A. (2024). *Çanakkale'nin Kültür Kuşları*. Almina Yayın Basım: İstanbul.

Kaşıkçı, A. (2010). *Çanakkale'ye Can Verenler*. Yıldızlar Yayıncılık: Ankara.

Kaplan, K. (2022). *Tarihin İkiz Kardeş Disiplinleri: Müzik ve Edebiyat*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Programı. Ankara. (Dönem sonu ödevi)

Nacakcı, Z., Ece, A. S., Karabulut, B., Temiz, E., Dalkıran, E., Kurtuldu, M. K., & Sağer, T. (2015). İnsan-Kültür-Müzik. Z. Nacakcı ve A. Canbay (Ed.), *Müzik Kültürü* (ss. 3-29). Pegem Akademi Yayınevi: Ankara.

Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2015). *Nitel Araştırma Yöntem Teknik Analiz ve Yaklaşımları*. Anı Yayıncılık: Ankara.

Sönmez, V. (2020). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Anı Yayıncılık: Ankara. (19. Baskı)

Sönmez, V., Senemoğlu, N., Tezcan, M., Alkan, C., Bircan, İ., Karakütük, K., & Yanpar, Ş. T. (2000). *Eğitimin Tarihsel Temelleri*. V. Sönmez (Ed.), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* (ss. 1-40). Anı Yayıncılık: Ankara.

Uçan, A. (2015). *Türk Müzik Kültürü*. Evrensel Müzik ve Yayınevi: Ankara.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K., & Memduhoğlu, H. B. (2018). *Eğitime Giriş*. Pegem Akademi Yayınları: Ankara.

Yücetoker, İ., & Bahar, M. (2015). Cumhuriyet Döneminde Şiir ve Müzik: Âşiklik Geleneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

KONTRBASIN ORKESTRALARA GİRİŞİ: 16-18. YÜZYIL ARASI BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Hande TOKGÖZ
Kocaeli Üniversitesi Devlet Konservatuvarı
hande.tokgoz@kocaeli.edu.tr - 0009-0003-8339-178X

ÖZET

Bu çalışma, kontrbasın 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa orkestra geleneğine dâhil olma sürecini tarihsel bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. Rönesans sonrasında müzikal yapıda yaşanan dönüşümlerle birlikte enstrüman çeşitliliği artmış; viyol, viyolonsel ve bas keman gibi çalgıların evrimi, kontrbasın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Çalışmada, kontrbasın ilk örneklerinin fiziksel ve işlevsel özellikleri; Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya gibi müzik merkezlerindeki gelişimi; orkestral düzenlemelerdeki rolü; teknik yenilikler ve yapımcı katkılarıyla birlikte ele alınmaktadır. Kaynaklar arasında dönem gravürleri, seyahatnameler, müzik metinleri ve orkestra kayıtları yer almaktadır. Bulgular, kontrbasın başlangıçta continuo eşliklerinde kullanıldığını, zamanla büyük orkestralarda ritmik ve armonik omurga haline geldiğini göstermektedir. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kontrbas, teknik beceri gerektiren güçlü bir zamanlayıcı çalgı olarak klasik müzik sahnesinde kalıcı yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler : Barok dönem, continuo, kontrbasın evrimi, orkestrasyon, müzik tarihi.

1. GİRİŞ

Batı müziğinde ses, Rönesans öncesi dönemlerde egemenliğini korumuştur. 15. yüzyılın sonlarından itibaren ise enstrümanların üretimi ve kullanımı alanındaki yenilikler, müzikal yapıyı kökten değiştirmiştir. Enstrümanlar, başlangıçta ait oldukları ailelerin ses özelliklerine göre sınıflandırılmış olsa da, bu sınıflandırma zamanla daha esnek bir hal almıştır. Orta Çağ'a kıyasla Rönesans'ta enstrümanların ses aralıkları genişleyerek daha karmaşık müzikal dokuların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 16. yüzyılda viyol ve lavta gibi ailelere mensup çok sayıda enstrüman üretilmiş ve bu sayede geniş bir ses yelpazesi oluşturulmuştur. Bu çalışmada, tüm enstrümanların gelişimini kapsayan genel bir inceleme yerine, kontrbasın tarihsel süreci detaylı bir şekilde incelenecektir.

Bu çalışma, kontrbasın 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa orkestralarındaki kurumsallaşma sürecini tarihsel ve işlevsel bağlamda incelemektedir. Araştırmanın temelini, tarihsel betimleme yöntemi *(historical-descriptive method)* oluşturmaktadır. Bu yöntem, geçmişteki olayları, nesneleri ve süreçleri özgün belgeler, görsel malzemeler ve yazılı kaynaklar aracılığıyla açıklamayı amaçlar (Best, 1981; Karasar, 2016).

Kuramsal olarak, bu çalışma müzikolojik tarih yazımı çerçevesine oturmaktadır. Müzik tarihçiliği, yalnızca müzikal formların ve bestecilerin değil, aynı zamanda enstrümanların, performans

pratiklerinin ve müzik kurumlarının gelişimini anlamayı da içerir (Treitler, 2001). Kontrbasın evrimi bu bağlamda ele alınmış; farklı dönemlerde ve kültürel bağlamlarda enstrümanın nasıl biçimlendiği, hangi işlevleri üstlendiği ve teknik olarak nasıl dönüştüğü sorgulanmıştır.

Veri toplama sürecinde, 16–18. yüzyıl arasında yazılmış birincil kaynaklar (Mersenne, 1636; Rousseau, 1687; Todini, 1676), seyahatnameler, ansiklopedik eserler (Diderot & d'Alembert, 1751–1780, Brun, 2000) ve müzik metodolojileri (Quantz, 1752; Corrette, 1781) temel alınmıştır. Ayrıca, enstrüman yapımına dair lütfiyer kayıtları ve orkestra dökümleri, dönemin uygulama pratiklerini anlamaya yardımcı olmuştur.

Nitel bir içerik analizi yaklaşımıyla; gravürler, çizimler, metodik açıklamalar ve biyografik notlar incelenmiş, enstrümanın fiziksel, teknik ve işlevsel dönüşümüne ilişkin temalar ortaya konmuştur. Görsel veriler, müzikal bağlam içerisinde yorumlanmış; ses üretim teknikleri, yay tutuş biçimleri ve enstrümanın konumlandığı orkestral rollere dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem, geçmişteki müzik pratiklerini yalnızca belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda o dönemin estetik, toplumsal ve teknik değer yargılarını da müzikal bağlamda çözümlemeyi amaçlamaktadır. Böylelikle kontrbasın evrimi, yalnızca çalgı tarihinin bir konusu olarak değil; Avrupa müzik kültürünün yapısal ve düşünsel dönüşümünü yansıtan bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

2. KONTRBASIN ORKESTRALARA GİRİŞİ: 16-18. YÜZYIL ARASI BİR İNCELEME

Kontrbasın tarihsel kökenleri, 16. yüzyılda keman ailesinin ortaya çıkışıyla birlikte ele alınabilir. Bu dönemde bas enstrümanlarının gerek boyutları gerekse adlandırmaları henüz standartlaşmamış olduğundan, oldukça geniş bir çeşitlilik sergiledikleri görülmektedir. Bu çeşitlilik, kontrbasın evrimsel gelişimini takip etmeyi güçleştirmektedir. Dönemin farklı kültürel coğrafyalarında bu enstrümanlara farklı adlar verilmiştir: Fransızca konuşulan bölgelerde "bas-keman", İtalya'da *"violones"* ve Portekiz'de *"rabecuõns"* olarak adlandırılmışlardır. Keman ailesinin bas üyesi olarak değerlendirilen bu çalgılar, özellikle kırsal alanlarda düzenlenen şenlik ve dans etkinliklerinde tercih edilmiş; derin ve güçlü ton özellikleri sayesinde, hareketli müzik repertuvarı için uygun bir ses karakteri sunmuşlardır (Pure, 1668).

Görsel 1: Kral Valois'in sarayında 1581 tarihli balodan bir kare (Brun, 2000: 161).

16. yüzyıl Fransa'sında Valois Hanedanı, saray balolarında icra edilmek üzere dönemin önde gelen keman sanatçılarını görevlendirmiştir. 1581 yılına tarihlenen bir görselde, bu balolardan birinde kemancıların çalgılarını göğüs hizasında tuttukları bir pozisyonun yanı sıra, büyük boyutlu arkaik bir bas kemanın kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu enstrümanın kalın sapı, gövdeyle bütünleşik bir yapı sergilemekte olup, köprüsü tellerin titreşim uzunluğunu artırmak amacıyla ses deliklerine oldukça yakın yerleştirilmiştir. Dönemin düşük kaliteli tel teknolojisi göz önünde bulundurulduğunda, bu tasarımın çalım esnasında meydana gelebilecek ses bozukluklarını en aza indirmeye yönelik işlevsel bir çözüm sunduğu anlaşılmaktadır. Gövdesel büyüklüğü nedeniyle icracı tarafından kol üzerinde tutulamayan bu çalgı, avuç içi yukarı bakacak şekilde uygulanan özel bir yay tutuşu ile çalınmıştır. Söz konusu tutuş biçimi, keman ailesine ait farklı boyutlardaki tüm bas enstrümanlar için yaygın olarak kullanılmıştır (Mersenne, 1636).

Keman ailesine ait bas enstrümanların standartlaştırılması ve tek tip yapısal şemalardan uzaklaşılması sonucunda, günümüzdeki biçimiyle kontrbas ortaya çıkmıştır. Bu standardizasyon süreci, özellikle 1660'lı yıllarda Bologna'da gümüş kaplamalı tellerin geliştirilmesiyle ivme kazanmış; bu yenilik, daha kısa ve dayanıklı tellerin kullanımını mümkün kılmıştır. Tel teknolojisindeki bu ilerleme, fiziksel boyutları küçülmüş ve dizler arasında tutulabilecek şekilde tasarlanmış, daha ergonomik bir bas enstrümanın, görsel 2'de yer alan viyolon örneğinde olduğu gibi, geliştirilmesinin önünü açmıştır. Daha yüksek perdeden ses verebildiği için bu yeni enstrümana *'violon-cello'* (küçük viyolon) adı verilmiş; zamanla bu ad, 'çello' olarak kısalmıştır (Brun, 2000).

Görsel 2: Dört telli Alman Viyolon (Asper, Andreas. *Engel ve Violon* . Fresco, 1665, St. Lorenz Bazilikası, Kempten, Almanya)[1]

[1] https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1665_aa_emv_r-1.jpg

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kontrbasın orkestra bağlamında tanıtılmasıyla ilgili ilk yazılı iddia, 1676 yılında İtalyan enstrüman yapımcısı Michele Todini tarafından ortaya atılmıştır. Todini, "Büyük Viyolon" ya da "*Kontrbasso*" olarak adlandırılan bu enstrümanı inşa eden ve Roma orkestralarında kullanımını başlatan ilk kişi olduğunu belirtmiştir (Todini, 1676). Günümüzde ise tarihsel olarak bir bas-kemanı "kontrbas" olarak nitelendirmek için hangi özelliklerin belirleyici olduğu konusunda kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür. Bunun temel nedeni, günümüze ulaşan örneklerin büyük çoğunluğunun zaman içerisinde çeşitli yapısal değişikliklere uğrayarak yeniden inşa edilmiş ya da doğrudan kontrbas formatına dönüştürülmüş olmasıdır. Bu dönüşüm süreci, özgün yapıların sağlayabileceği fiziksel kanıtların büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, döneme ait görsel belgelerden elde edilen veriler (Görsel 3), o dönemde kullanılan büyük bas-kemanların kısa ve bodur saplara sahip olduğunu; sapların gövdeden düz bir biçimde çıkmakla birlikte, icracıya daha fazla hareket kolaylığı sağlamak amacıyla topuk kısmına yakın bir noktada uzatılıp inceltildiğini göstermektedir (Brun, 2000).

Görsel 3: Meyer, Johann. *Ne Quid Nimis*. (Gravür Baskı, 1692, Musikgesellschaft "ab dem Musik-Saal" tarafından basılmıştır, Zürih, İsviçre. Zentralbibliothek Zürich, ZB Graphische Sammlung (GSM) adresinde bulunmaktadır.)[2]

Jean Rousseau'ya göre erken dönem bas viyol enstrümanları oldukça büyük yapıda olup, biçimsel olarak bas viyolalarla önemli benzerlikler göstermekteydi. Bu enstrümanların geniş ve yuvarlak sapları, Fransız lüthiyeler tarafından çalımı kolaylaştırmak amacıyla geriye doğru eğimli biçimde yeniden konumlandırılmıştır. Bu yapısal müdahale sonucunda saplar, ana ses tahtası düzlemine göre daha az açılı bir şekilde yerleştirilmiş ve bu sayede icra esnasında daha işlevsel hale gelmiştir. Yeniden tasarlanan bu formuyla kontrbas, daha güçlü bir ritmik

[2] https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1692_mj_nqn_r.jpg

etkiye kavuşmuş; yeni işlevsel rolüyle orkestraya dinamizm kazandıran vazgeçilmez bir enstrümana dönüşmüştür (Rousseau, 1687). Söz konusu dönemde kontrbasın, çello boyutunun yaklaşık iki katı büyüklüğünde standartlaştırıldığı ve gümüş kaplamalı pes do teli sayesinde çellonun bir oktav altına akort edildiği görülmektedir. Bu özellikleriyle kontrbas, özellikle armonik yapının temel seslerini ifade etmek ve geleneksel bir orkestral etki olan "bas oktav" ses kombinasyonunu üretmek açısından ideal bir enstrüman haline gelmiştir (Brun, 2000).

Viyol döneminin fiilen sona ermesiyle birlikte, bazı eski enstrümanlar keman ailesine entegre edilmek üzere kapsamlı bir dönüştürme sürecine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, ünlü Fransız lüthiye Jean-Baptiste Vuillaume'un, en az bir Stradivari yapımı *viola da gamba*'yı çelloya dönüştürdüğü ve ayrıca Stradivari'nin tenor viyolasını, özgün düz arka kapağı yerine kendi tasarımı olan yuvarlak arka kapakla değiştirerek modern bir viyola formuna dönüştürdüğü belgelenmiştir. Son derece işlevsel bir yaklaşıma sahip olan Vuillaume, artık kullanılmayan veya işlevini yitirmiş enstrümanları yeniden işler hale getirmenin kaçınılmaz ve gerekli bir adım olduğunu savunmuştur (Rosengard, 1987).

Kontrbasın ses aralığında, orkestra içinde zaman tutma işlevi görecek bir enstrümana duyulan ihtiyaç belirginleştikçe, kontrbasçılar mevcut çalgılarını İtalya'da gelişen yeni standartlara uyarlamak amacıyla çeşitli yapısal değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu değişikliklerin en dikkat çekici olanları; orijinal sap ve parmak tahtasının sökülerek yerine keman ailesine özgü biçimde yeniden tasarlanmış parçaların takılması, perdelerin ve fazla tellerin çıkarılması, bunların yerine ise daha ağır, gergin ve yüksek aksiyonlu tellerin monte edilmesidir. Görsel 4'te yer alan örnek, bu dönüşüm sürecinin ardından ortaya çıkan dört telli standart kontrbası temsil etmektedir. Bu yapısal müdahaleler sonucunda, enstrümanın üst tablası yeniden derecelendirilmiş; gergin tellerin oluşturduğu yüksek basınca dayanamayacak kadar zayıf olan orijinal bas çubuğu ve ses direkleri, daha dayanıklı bileşenlerle değiştirilerek iç destek sistemi güçlendirilmiştir.

Görsel 4: Perdelerin ve ekstra telin çıkartıldığı kontrbas örneği (Mitelli, Giuseppe Maria. *Al Mio Basso Ballate* (Ballads to my Bass), 1688, İtalya.)[3]

Günümüzde hâlen kullanılmakta olan bazı kontrbaslar, 17. yüzyılın sonlarından önce inşa edilmiş olup daha sonra bu dönüşüm sürecinden geçirilmiş büyük bas-kemanlardır. Bu enstrümanların bir kısmı çello boyutlarına kadar küçültülmüş, hatta bazıları özgün hâllerinden neredeyse tamamen uzaklaşmıştır. Keman ailesinin tizden basa uzanan çeşitli üyelerinde beş telli modellerin bulunması nedeniyle, bu dönüşüm süreci çoğu zaman ekstra telin çıkarılmasını da kapsamıştır (Le Cerf de la Vieville, 1705–1706). Bugün kullanılan erken dönem kontrbasların büyük bir bölümü, aslında kontrbas viyolalarından dönüştürülmüştür. Özellikle *Viyana viyolonu*, bu dönüşüm süreciyle birlikte modern orkestral kullanıma uyarlanmış ve 19. yüzyılın başlarında düzenli orkestral kontrbasın yanında yeniden yer edinmiştir. Bu radikal yeniden yapılandırma sürecinden çok az sayıda enstrüman etkilenmeden çıkabilmiştir. Bu durum, günümüze ulaşan bazı eski kontrbasların hâlen gamba biçimli gövde yapıları sergilemesini açıklamaktadır (Brun, 2000).

17. yüzyılın sonlarına doğru hem viyolonsel hem de kontrbas, İtalya'yı ziyaret eden yabancı gezginler için yenilik niteliği taşımaktaydı. Bu dönemde viyoller İtalya'da büyük ölçüde kullanım dışı kalmışken, keman ailesi enstrümanları neredeyse her ortamda icra edilmeye devam etmekteydi. 17. yüzyıl boyunca konutlarda ve küçük salonlarda gerçekleştirilen konserler, orkestral yapıların genişlemesiyle birlikte daha büyük salonlara taşınmıştır. Bu bağlamda, 1725 yılından itibaren ilk ücretli enstrümantal müzik konserleri, *Concert Spirituel* adlı kurumun katkılarıyla Paris'teki Tuileries Sarayı'nda düzenlenmeye başlanmıştır. Sarayın merkez köşkünde yer alan bu üç katlı görkemli konser salonu yaklaşık 600 kişilik oturma kapasitesine sahip olup, 16 x 19 metre ölçülerindeydi. Viyolonselin rezonans gücü ve uyumlu tınısı, bu tür büyük mekânlarda etkin biçimde duyulmasını sağlamış; bu sayede enstrüman, orkestral repertuvarda önemli bir yer edinmiştir (Le Blanc, 1740).

Bu gelişmelere paralel olarak, büyük ölçekli konserlerde taşıyıcı ve derin bas tonlarına olan ihtiyaç doğrultusunda kontrbas kullanımı da yaygınlaşmıştır. Buna karşın, zayıf ses projeksiyonu nedeniyle bas viyolalar geniş salonlarda tercih edilmemiş; bunun yerine, daha çok prenslik saraylarındaki müzik odaları ya da özel dairelerde gerçekleştirilen samimi çalgı müziği icralarında yer bulmuştur. Özellikle klavsen eşliğinde icra edilen oda müziği repertuvarında, bas viyolalar hâlâ estetik açıdan hoş ve değerli bir çalgı olarak kabul görmekteydi (Ancelet, 1757).

17. yüzyılın sonlarına doğru, farklı toplulukların dağılması ve Arcangelo Corelli'nin orkestrasının ortaya çıkışı, ritmik açıdan belirgin ve *marcato* çalma tekniğine sahip, dinamik bir yaylı çalgılar grubunun kullanılmasını gerekli kılmıştır. Jean Rousseau'ya göre bu nitelikler, temel işlevi yatıştırıcılık olan viyolaların doğasına tamamen aykırıydı (Rousseau, 1687). Corelli'nin sonat ve konçerto türlerini geliştirmesinden itibaren enstrümantal müzik, Avrupa genelinde hızlı ve dikkat çekici bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim öncesinde, müzik hayatında

[3] https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1688_mgm_ambb_r.jpg

enstrümantal formlar oldukça sınırlıydı; arp, lavta, gitar, *hurdy-gurdy* ve *musette* gibi çalgılarla yalnızca basit dans melodileri icra edilmekteydi (Corette, 1753).

18. yüzyıl başlarında Avrupa'nın müzikal merkezi kuşkusuz İtalya olarak kabul edilmekteydi. İtalyan müziğine ve sanatına duyulan yoğun hayranlık nedeniyle Avrupa'daki birçok zengin prens, saraylarına en iyi İtalyan çalgıcıları ve vokalistleri davet etmiş; yerel müzisyenlerini ise yeni İtalyan tarzını öğrenmeleri amacıyla İtalya'ya göndermiştir. Bu bağlamda keman ailesi enstrümanlarına olan talep hızla artmış, özellikle güçlü ve etkileyici tınısı ile kontrbas, temel ritmik yapı ve vurguların sağlanmasında ön plana çıkmıştır. Geniş dinamik yelpazesi, büyük topluluklara yönelik ses projeksiyonu ve dramatik ifade kapasitesiyle kontrbas, başta opera olmak üzere büyük çaplı orkestral yapılar için ideal bir çalgı olarak kabul edilmiştir.

Nitekim kontrbas, yalnızca sahne müziğiyle sınırlı kalmayıp dinsel müzik repertuvarında da önemli bir yer edinmiştir. Dini eserlerde görkemli ve derin tonu sayesinde koral yapıya zenginlik katmış; özellikle İtalyan operasında, eşlikli *recitativo* bölümlerinde dramatik anlatımı destekleyen temel bir unsur haline gelmiştir. Bu yönüyle kontrbas, hem orkestral dengenin sağlanmasında hem de anlatı gücünün artırılmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir (Potter, 1837).

1695 yılında kontrbasın klasik müzik dünyasındaki yerini pekiştiren önemli figürlerden biri olan Michel Pignolet de Montéclair, müzikal kariyerine Fransa'nın Haute-Marne bölgesindeki Chaumont kasabasında başlamıştır. Barok dönemde kontrbası solo enstrüman olarak kullanan öncü müzisyenlerden biri olarak kabul edilen Montéclair, Vaudémont Prensi ve aynı zamanda Milano eyaletinin valisi olan Charles-Henry de Lorraine'in müzik öğretmeni sıfatıyla İtalya'da bulunduğu dönemde, Napoli'den temin ettiği nitelikli bir kontrbasla Paris'e yerleşmiştir (Canbulat, 2020). 1699 yılında, Paris Opéra orkestrasının Küçük Koro biriminde kontrbas/bas keman icracısı olarak görevlendirilmiş ve burada önemli bir pozisyona getirilmiştir. Montéclair, aynı zamanda seçkin bir besteci, birçok başarılı operanın yazarı ve tanınmış bir müzik pedagogu olarak da dikkat çekmiştir (Planyavsky, 1998). Üstlendiği roller doğrultusunda aldığı ücretler, sanatındaki yetkinliğiyle doğru orantılı olmuş; Küçük Koro'da en yüksek maaşlı enstrümantalist unvanını taşımıştır. Ayrıca sözleşmesinde, yalnızca dönemin en gözde etkinliklerinden olan cuma akşamı opera temsillerinde sahne almasının şart koşulduğu belirtilmektedir (Pure, 1668).

17. yüzyılın başlarında Napoli Krallığı, İspanyol valiler aracılığıyla İspanyol tacının egemenliği altındaydı. Bu dönemde Madrid'deki *Capilla Real*'in (Kraliyet Şapeli) kadrosunda İtalyan etkisinin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim, 1701 tarihli orkestra listesinde yer alan İtalyan müzisyen Nuncio Brancati, *violone contra-bajo* icracısı olarak kayda geçmiştir (Antoine, 1965).

Köchel'in verilerine göre kontrbas, Viyana Hofkapelle'de ilk kez 1701 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Aynı yüzyılın başlarında, 1707'de Habsburglar tarafından fethedilen Napoli de dahil olmak üzere, imparatorluk genelinden göçmen müzisyenlerin Avusturya'nın başkentine yöneldiği bilinmektedir. Bu müzisyenlerden biri olan Napolili kontrbasçı Domenico Apuzzi (veya d'Apuzzo), Napoli'nin fethinden sonra kariyerinin önemli bir bölümünü Avusturya saray hizmetinde geçirmiştir. 1708 yılında Habsburg Arşidükü Karl ile birlikte Barselona'daki Kraliyet Şapeli'ne gitmiş, 1713'te Viyana Hofkapelle'ye atanmış ve 1740'taki

ölümüne dek burada görev yapmıştır. Ancak, 1722 yılından itibaren yaşlanması ve miyopluğu nedeniyle orkestradaki işlevi azalmış; bu süreçte çellist Franz Schnautz'un kontrbas çaldığı bilinmektedir. 13 Haziran 1731'de Schnautz, artan iş yükü nedeniyle maaş artışı talebiyle dilekçe sunmuştur. Aynı dönemde Georg Hämetter, 1711–1715 yılları arasında Viyana Hofkapelle'de kontrbas çalmış, ancak resmi bir kadroya dahil edilememiştir. Tanınmış bir virtüöz olması ve klavye çalgılarında da yetkinliği sayesinde, Antonio Lotti yönetimindeki İtalyan şarkı festivalleri ve operalarda kendisine önemli görevler verilmiş ve sonunda kadroya alınmıştır (Köchel, 1869).

1754'te J.J. Rousseau, Polonya kralının Dresden'deki orkestrasını Avrupa'nın en iyi düzenlenmiş ve en yetenekli topluluğu olarak övmüştür. Bu başarının kökeni, yaklaşık kırk yıl öncesine, Saksonya Seçmeni ve Polonya Prensi Friedrich August'un Dresden sarayında bir İtalyan operası kurma hayaline dayanmaktadır. Bu kapsamda, kontrbasçı Jan Dismas Zelenka'yı görevlendiren Prens, onu 1716–1717 yıllarında Venedik'e götürerek konser şefi ve orgcu Antonio Lotti ile birlikte çalışmasını sağlamıştır. 1717 yılında bir opera topluluğu oluşturulmuş ve Antonio Lotti yönetiminde müzisyenler Venedik'ten Dresden'e getirilmiştir. Bu toplulukta kontrbasçılar Gerolamo Personelli ve bir yıl sonra Angelo Gaggi yer almıştır; her ikisi de Lotti'nin yüksek eşlik standardı talebiyle seçilmiştir. Montéclair'in 1737'de emekli olması üzerine, tanınmış besteci Joseph Sagioni (veya Giuseppe Fedeli), onun yerini almış ve 1749'daki ölümüne dek Paris Operası'nda önemli bir figür olarak kalmıştır (Fürstenau, 1861).

Paris Operası'nın dikkat çeken kontrbasçıları arasında, beş telli bas keman icracısı ve saygın besteci Floransalı Theobaldo da Gatti de yer almaktadır. Onun, Jean-Baptiste Matho'nun *Arion* operasının 1714'teki bir temsiline sekizli bas kemanla katıldığı belgelenmiştir (Le Cerf, 1705–1706).

18. yüzyılda continuo eşliği, müzikal yapının temelini oluşturuyordu. Lavta, teorbo ve arp gibi telli çalgıların yanı sıra, klavsen, çello ve kontrbastan oluşan ve genellikle besteci veya konser şefi tarafından yönetilen küçük topluluklar tercih edilmekteydi. Bu üçlü, aynı klavsen partisini okur; İtalya'da bu pratik "*Bassi al Cembalo*" olarak adlandırılırdı. Ancak, kontrbasın büyük yapısı nedeniyle çalgıcı enstrümanı çalarken klavyeye uzak konumlanmak zorunda kalırdı; bu durum, görüşün son derece önemli olduğu bir ortamda ciddi bir dezavantaj yaratırdı (Brun, 2000). Schubart, bu bağlamda 18. yüzyılın önde gelen kontrbas virtüözlerinden Ignaz Woschitka'dan bahsetmekte; onun altı fit uzaklıktaki en küçük süslemeleri bile görebildiğini ve yay tekniğiyle orkestranın genel ses yapısına önemli katkılar sunduğunu belirtmektedir (Schubart, 1806).

Solo pasajların ve resitatiflerin daha hassas eşlik gerektirdiği bölümlerde, seçkin müzisyenlerin yer aldığı küçük gruplar *Küçük Koro* veya *Concertino* olarak adlandırılırken, geri kalan topluluk *Büyük Koro* ya da *Concerto Grosso* olarak görev yapmaktaydı. Büyük Koro, uvertürlerde, korolarda ve enstrümantal bölümlerde sahne alırken, Paris Operası'ndaki kontrbasçılar bu iki yapı içinde farklı rollerde konumlanmıştır. Örneğin, 1713'te Joseph Francoeur'un Büyük Koro'da kontrbas çaldığı, Montéclair'in ölümünden sonra Claude Boivin'in İtalyan kontrbasını Marchand'a sattığı belgelenmiştir (Milliot, 1970). 1754'te ise Marchand'ın yerine kontrbasçı Vincent geçmiş, Gianotti ise hâlen Küçük Koro'da aktif görevini sürdürmüştür (Marpurg, 1754). Aynı yıl anonim bir kaynak, Paris Operası orkestrasındaki continuo grubunun en az üç çello ve bir kontrbasla desteklendiğini, bazı

durumlarda bu sayının sekiz çello, dört fagot ve bir kontrbasa kadar çıktığını bildirmiştir (Brun, 2000).

Orkestral yapı geliştikçe, *pièces à grand orchestre* tarzında çok sesli eserler daha yaygın olarak sahnelenmeye başlanmıştır. Bu eserler, trompet ve davullar gibi çeşitli çalgıların dahil olduğu tam kadro bir dağılım gerektirmekteydi. Bu bağlamda kontrbas, ritmik istikrarı sağlama ve orkestraya enerji kazandırma özellikleriyle vazgeçilmez bir çalgı olarak öne çıkmıştır (Fétis, 1847).

Kontrbas, keman formunda tasarlanmış fakat oldukça büyük boyutlara sahip telli bir çalgıdır. Genellikle yalnızca çok sayıda enstrümanın yer aldığı görkemli konserlerde kullanılır; zira bu çalgının ses gücü ve derinliği, küçük topluluklarda armonik yapıyı bastırarak bütünlüğü bozabilir. Ancak, yeterince geniş bir enstrümantal doku içerisinde yer aldığında kontrbas, sesin eziciliğinden uzaklaşarak etkileyici ve zengin bir katkı sunar. Özellikle koro bölümlerinde ve sihirbaz, iblis ya da fırtına gibi doğaüstü ya da dramatik temsillerde önemli bir işlev üstlenir (Lacombe, 1752).

Kontrbasın orkestra içindeki etkisini abartılı biçimde ortaya koyan örneklerden biri, Charles Burney'nin 1772 yılında Brüksel'de katıldığı bir konseri anlatırken yaptığı tanımlamadır. Burney, bu deneyimini şu şekilde aktarır: "Bu şehirdeki tiyatro, Alpler'in bu tarafında gördüğüm en zarif tiyatrolardan biri... Orkestra etkileyici biçimde yönetiliyordu ve bando, bütün olarak değerlendirildiğinde kalabalık, güçlü, isabetli ve dikkatliydi. Ancak orkestranın bir ucuna yerleştirilmiş baslar öylesine şiddetli çalıyordu ki, bu sesler müziği değil, adeta gök gürültüsünün yankısını andırıyordu. Bu toplulukta yer alan dört kontrbas, diğer enstrümanlara oranla çok güçlüydü" (Brun, 2000).

1768 yılında Paris'te, orkestra şefleri arasında yaygınlaşan bir uygulama, uzun bir çubuğun sahne zeminine sertçe vurularak ritim verilmesini içeriyordu. Filozof Jean-Jacques Rousseau, bu yöntemin müziğin etkisini nasıl gölgelediğine dair eleştirisini şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Avrupa'daki tüm orkestralar arasında en kalabalık olanlardan biri olmasına rağmen, Paris Operası'nın en az etki bırakanı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedenini anlamak güç değil: Senfoninin tüm etkilerini bastıran, zaman çubuğunun dayanılmaz gürültüsü" (Brun, 2000).

Bu gibi örnekler, orkestradaki karışıklıkların önlenmesi adına yapısal bir düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Orkestra şefi, müziğin koordinasyonunu sağlarken kontrbastan önemli ölçüde destek almıştır. Enerjik ve vurmalı tınılarıyla kontrbas, özellikle eklemli yay vuruşları kullanılarak güçlü ve tutarlı bir tempo oluşturmuş; böylece orkestranın çekirdeği ve omurgası haline gelmiştir. Kontrbasın temel işlevi, yapıya itici gücü kazandırmak, kritik anlarda belirleyici notaları vurgulamak ve müzikal uyumu sürdürmeye yardımcı olmaktır.

Bu noktada kontrbasçının, etrafındaki gelişmelere tepki veren, yüksek düzeyde inisiyatif kullanan ve gerektiğinde doğrudan müdahalede bulunabilen bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Londra'da Dragonetti ve Napoli'de Marra gibi kontrbasçılar, olağanüstü güç ve dayanıklılıklarıyla öne çıkmıştır. Özellikle Dragonetti'nin güçlü *staccato*ları ve sağlam duruşu, orkestra içinde güven ve tutarlılık sağlamış; performanslara canlılık ve coşku kazandırmıştır. Yorulmak bilmeyen enerjisi ve kararlılığıyla tanınan Dragonetti'nin,

kontrbasından elde ettiği güçlü tınılarla orkestra uyumu bozulduğunda tüm topluluğu tek bir vurguyla hizaya getirebildiği rivayet edilir.

Bu gelişmeler ışığında, kontrbasçının temel işlevi artık sadece nota çalmak değil, topluluğu ayakta tutmak, orkestra şefinin yönetimini desteklemek ve bütünlük sağlamak olmuştur. Caffi'nin 1855 yılında belirttiği üzere: "Orkestraya bakmadan bile Dragonetti'nin orada olup olmadığını her zaman anlayabilirdiniz (Caffi, 1855)."

Tüm bu evrelerin ardından kontrbas, orkestrada armonik ve ritmik destek açısından daha belirgin ve vazgeçilmez bir rol üstlenmiş; nihayetinde bir orkestra enstrümanı olarak kabul görmüştür. 18. yüzyılın ortalarından itibaren kontrbas yapımı ve ticareti gelişmiş, özellikle İtalyan ve Alman kökenli enstrümanlara olan talep artmıştır. Orta Avrupa'dan gelen müzisyenler Paris'e göç ederek hem teknik becerilerini hem de enstrümanlarını beraberlerinde getirmiş; bu durum Fransa'daki kontrbas geleneğinin önemli ölçüde gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kontrbasın bu kademeli yükselişi, yalnızca müzikal değil, aynı zamanda politik ve sosyolojik etkenlerin birleşimiyle ivme kazanmıştır. Bu belirleyici dönemeç, enstrümana yönelik ilginin artmasıyla birlikte, kontrbası ayrıntılı biçimde tanımlayan kaynakların çoğalmasıyla da kendini göstermektedir. 1752 yılında Prusya Kralı II. Friedrich'in flüt öğretmeni Johann Joachim Quantz, *Versuch einer Anweisung die Flöte traversière zu spielen* başlıklı eserini yayımlamıştır. Yalnızca flüt metodolojisine ilişkin bir çalışma olmanın ötesinde, 18. yüzyıl müzikal estetiğine önemli katkılar sunan bu eser, Fransızca baskısında "*Large Bass-violin*" olarak anılan ve günümüzdeki (E–A–d–g) akort düzenine sahip dört telli kontrbasa kapsamlı bir bölüm ayırmaktadır.

Benzer şekilde, Michel Corrette'in 1781 yılında kaleme aldığı tarihsel önemi haiz kontrbas incelemesi, dönemin diğer müzik sözlükleriyle birlikte kontrbasın yapımı, kullanımı ve akordu hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çabaların en kapsamlılarından biri ise Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopédie* adlı ansiklopedisinde (1751–1780) yer alan açıklamalardır. Tüm bu kaynaklar, kontrbasın dönemin müzik kültürü içindeki yerini sağlamlaştırdığını ve teorik-literatür düzeyinde de meşrulaştığını ortaya koymaktadır (Brun, 2000).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Kontrbasın 16. yüzyıldan 18. yüzyıla uzanan tarihsel yolculuğu, yalnızca yapısal bir evrim değil, aynı zamanda işlevsel bir dönüşüm sürecidir. Bu enstrümanlar, başlangıçta keman ailesinin standart dışı, büyük boyutlu bas üyeleri olarak tanımlanmış; farklı coğrafyalarda ise çeşitli adlar ve biçimlerle kullanılmıştır. Fransa'da "bas-keman", İtalya'da "*violone*", Portekiz'de "*rabecuõns*" gibi adlarla anılan bu çalgılar, güçlü ve derin sesleriyle topluluk müziğinde önemli bir yer edinmiştir. Ancak, yapısal çeşitlilik ve teknolojik sınırlılıklar nedeniyle, kontrbasın tanımlanabilir ve işlevsel bir forma ulaşması zaman almıştır.

17. yüzyıl ortalarından itibaren tel teknolojisinde yaşanan gelişmeler, özellikle gümüş kaplı tellerin kullanıma girmesi, kontrbasın fiziksel olarak küçülmesini ve çalım açısından daha ergonomik hale gelmesini sağlamıştır. Aynı dönemde yapılan yapısal müdahaleler, örneğin sapların yeniden tasarımı, perdelerin ve fazla tellerin çıkarılması, hem enstrümanın akustik performansını artırmış hem de orkestra içindeki işlevselliğini pekiştirmiştir.

18. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da genişleyen orkestral yapılar ve çoksesli müziğe olan yönelim, kontrbasın yalnızca eşlikçi değil, ritmik ve armonik temel sağlayan bir çekirdek enstrüman haline gelmesine olanak tanımıştır. Michel Pignolet de Montéclair, Jan Dismas Zelenka ve Domenico Dragonetti gibi virtüözlerin katkılarıyla, kontrbasın teknik ve ifade kapasitesi belirgin şekilde genişlemiş; bu çalgı artık orkestral düzenin sürekliliğini sağlayan ve sahne müziğine dinamizm kazandıran vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

Kontrbasın gelişimi yalnızca teknik ilerlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda dönemsel politik, kültürel ve sosyolojik değişimlerle de şekillenmiştir. İtalya merkezli müzik anlayışının Avrupa'da yaygınlaşması, müzisyen göçleri ve yeni opera kurumlarının kurulması, bu çalgının farklı müzik merkezlerinde hızla kabul görmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde kontrbas, *Concertino* ve *Concerto Grosso* gibi orkestral yapılar içinde standart bir yer edinmiş; dört telli ve E–A–d–g akort düzeniyle yaygınlaşmıştır. Bu dönemden itibaren yayımlanan metodik kaynaklar ve ansiklopedik tanımlar, kontrbasın artık tanımlanabilir, kural ve repertuvarı olan bir enstrüman olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, tarihsel belgelerin parçalı doğası ve özgün enstrüman örneklerinin sınırlı sayıda günümüze ulaşmış olmasıdır. Kontrbasın geçirdiği dönüşümler çoğu zaman yeniden yapılandırmalarla karıştığından, yapısal yorumlar büyük ölçüde görsel belgeler ve yazılı tanıklıklarla desteklenmektedir. Ayrıca çalışmanın odağı Avrupa müzik tarihiyle sınırlı olup, dönemin Avrupa dışındaki müzikal pratikleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Gelecek araştırmalarda kontrbasın Avrupa dışındaki müzik geleneklerindeki varlığı ve adaptasyonu incelenebilir. Ayrıca bu enstrümanın solo repertuvardaki gelişimi, akustik performans analizleri ya da dijital rekonstrüksiyon yöntemleriyle teknik kapasitesinin yeniden yorumlanması mümkündür. Enstrüman yapımcılarına yönelik biyografik çalışmalar, lüthiyerlik mirası üzerinden çalgının tarihsel izleğini daha da netleştirebilir.

Sonuç olarak, kontrbasın 16. yüzyıldaki ilk biçimlerinden 18. yüzyılın ortalarındaki gelişkin formuna kadar geçen süreç, yalnızca bir çalgının teknik evrimini değil, aynı zamanda Avrupa müzik tarihinin estetik ve yapısal dönüşümünü de yansıtmaktadır. Bu çok boyutlu gelişim, kontrbası günümüz orkestralarının vazgeçilmez temel direklerinden biri haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

Ancelet., *Observations sur la musique, les musiciens et les instruments*, Amsterdam, 1757.

Antoine, M., *Henry Desmarest (1661–1741)*, A. Et J. Picard, Paris, 1965.

Best, J. W., *Research in education* (4th ed.), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1981.

Brun, P., *A new history of the double bass*, Paul Brun Productions, Villeneuve d'Ascq, 2000.

Caffi, F., *Storia della musica nella già Capella di San Marco in Venezia dal 1387 al 1797* (2 vols), Venice, 1855.

Corette, M., *La maître de clavecin*, Paris, 1753.

Corrette, M.,*Méthode pour apprendre facilement à jouer du contrebasse*, Paris, 1781.

Diderot, D., & d'Alembert, J., *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris, 1751-1780.

Fétis, F. J., *La musique mise à la portée de tout le monde*, Paris, 1847.

Fürstenau, M., *Zur Geschichte der Musik und des Theaters am Hofe zu Dresden* (Vol. 2), Dresden, 1861.

Karasar, N., *Bilimsel araştırma yöntemi* (31. Baskı), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016.

Köchel, L. R. von., *Die Kaiserliche Hof-Musikkapelle in Wien von 1543 bis 1867*, Vienna, 1869.
Lacombe, J., *Dictionnaire portatif des beaux arts*, Paris, 1752.
Le Blanc, H., *Défense de la basse de viole contre les entreprises du violon et les prétentions du violoncelle*, Paris, 1740.
Le Cerf de la Vieville, J. L., *Comparaison de la musique italienne et de la musique française*, Bruxelles, 1705-1706.
Lolo, B., *La música en la Real Capilla de Madrid: José Torres y Martínez Bravo*, Madrid, 1988.
Marpurg, F. W., Nachricht von den Oper zu Paris. In *Historisch-Kritische Beyträge zur Aufnahme der Musik*, Vol. 5, p. 192, Berlin, 1754.
Mersenne, M., *Harmonie universelle* (Vol. 2), Paris, 1636.
Milliot, S., *Documents inédits sur les luthiers parisiens du XVIIIe siècle*, Paris, 1970.
Planyavsky, A.,*The Baroque Double Bass Violone* (J. Barket, Trans.), Scarecrow Press, 1988.
Potter, C., Companion to the orchestra; or hints on instrumentation, *The Musical World*, 5, 61, 1837.
Pure, M. de., *Idée des spectacles anciens et nouveaux*, Paris, 1668.
Quantz, J. J., *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen,* Berlin, 1752.
Rosengard, D.,The Giuseppe Dall'Agio double bass, *ISB Newsletter*, 14, 1, 1987.
Rousseau, J., *Traité de la viole*, Paris, 1687.
Schubart, C. F. D., *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst*, Vienna, 1806.
Todini, M., *Dichiaratione della galleria armonica eretta in Roma*. Rome, 1676.
Treitler, L., *Music and the Historical Imagination,* Harvard University Press, 2001.

Görsel Kaynaklar:
Asper, A., *Engel ve Violon* [Fresco], St. Lorenz Bazilikası, Kempten, Almanya, 1665.
https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1665_aa_emv_r-1.jpg
Meyer, J., *Ne Quid Nimis* [Gravür], Zentralbibliothek Zürich, 1692.
https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1692_mj_nqn_r.jpg
Mitelli, G. M., *Al Mio Basso Ballate* (Ballads to my Bass), İtalya, 1688.
https://academicbassportal.com/wp-content/uploads/2023/01/cl17_1688_mgm_ambb_r.jpg

TÜRK MÜZİĞİ İCRASINDA PROGRAMLI MÜZİK ÖRNEĞİ: "YÜKSEK RUH"

Burak DEMİRBAŞ [1]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ÇANAKKALE, TÜRKİYE
ORCID: 0009-0004-7642-0615
budemirbas@gmail.com, 0535 445 30 61

Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN[2]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, ÇANAKKALE, TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0847-779X
uturkmen@comu.edu.tr, 0532 370 46 44

Özet

Besteci, sadece çalgı ve ses toplulukları için değil, müzik dışı konular üzerinde yine müziğin tüm unsurlarından yararlanarak eserler üretebilir. Programlı müzik, dinleyiciye belirli bir hikâye, duygu veya kavramı enstrümantal olarak anlatmayı hedefleyen bir müzik türü olarak, Rönesans'tan bugüne ama özellikle 19. Yüzyıldan sonra önemli bir yere sahip olmuştur. Handel'in su müziği, Vivaldi'nin mevsimler adlı eserleri en çok tanınan eserler arasındadır. Ancak programlı müzik yalnızca Batı müziği ile sınırlı değildir; çoksesli Türk müziğinde de sıklıkla besteciler bu alanda üretimler yapmışlardır.

Çağdaş Türk bestecilerinden olan Hasan Uçarsu'nun "*Yüksek Ruh*" adlı eseri de Türk müziği ile Batı müziği arasında güçlü bir bağ kurarak programlı müziğin en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada, Uçarsu'nun "*Yüksek Ruh"* adlı eseri üzerinden Türk müziği icrasında programlı müziğin nasıl bir karşılık bulduğu, bestecinin anlatım biçimi, hangi tarihsel ve toplumsal olay veya olaylardan etkilendiği, icra pratiklerinde saz tercihlerini nasıl belirlediği, dinleyicilere neler aktarmak istediği, icracılardan beklentileri, etkilendiği unsurları nasıl betimlediği bu çalışmanın kapsamı içerisindedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup veriler besteci ve icracılar ile görüşme yapılarak toplanmıştır. Araştırma verileri, nitel tekniklere göre analiz edilmiş ve alan

araştırması tekniklerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın özgün ve alana katkı sağlayıcı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Müziği, Programlı Müzik, İcra, Yorumculuk, Bestecilik

AN EXAMPLE OF PROGRAMMATIC MUSIC IN TURKISH MUSIC PERFORMANCE: "YÜKSEK RUH"

Burak DEMİRBAŞ [1]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ÇANAKKALE, TÜRKİYE
ORCID: 0009-0004-7642-0615
budemirbas@gmail.com, 0535 445 30 61

Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN[2]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, ÇANAKKALE, TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0847-779X
uturkmen@comu.edu.tr, 0532 370 46 44

Abstract

A composer can produce works not only for instrument and vocal groups, but also on non-musical subjects such as, by utilizing all elements of music. Programmed music, as a type of music that aims to tell a certain story, emotion or concept to the listener instrumentally, has had an important place since the Renaissance, but especially after the 19th century. Handel's water music and Vivaldi's works called seasons are among the most well-known works.

However, programmed music is not limited to Western music only; composers have frequently produced in this field in polyphonic Turkish classical music.

Hasan Uçarsu's work called "Yüksek Ruh", one of the contemporary Turkish composers, is also considered to be one of the most successful examples of programmed music, establishing a strong bond between Turkish music and Western music.

In this study, how programmed music finds a response in Turkish music performance through Uçarsu's work "Yüksek Ruh", the composer's style of expression, which historical and social events or events influenced him, how he determined his instrument preferences in performance practices, what he wanted to convey to the audience, his expectations from the performers, how he described the elements he was influenced by are within the scope of this study.

The qualitative research method was used in the study and data were collected through interviews with composers and performers. The research data were analyzed according to qualitative techniques and evaluated according to field research techniques. It is thought that the study is original and contributes to the field.

Keywords: Turkish Music, Programmed Music, Performance, Interpretation, Composition

Giriş

Sanatın en soyut dallarından olan müzik, yüzyıllar boyunca insanların duygularını, düşüncelerini ve hayal gücünü ifade etmenin güçlü bir aracı olmuştur. Ancak bazı müzik türleri, yalnızca duygu aktarımıyla sınırlı kalmayıp, anlatımsal bir içeriği de beraberinde taşımaktadır. İşte bu noktada karşımıza "Programlı Müzik" çıkar. Bu müzik türü, dinleyiciye yalnızca bir duyguyu değil; belirli bir olay, bir manzarayı, hatta bir karakterin hikayesini dahi anlatmaya çalışabilir. Özellikle romantik dönemden itibaren daha görünür bir hale gelmiştir. Bu dönemdeki eserler itibariyle sesler, adeta kelimelere dönüşür; melodiler anlatıya hizmet eder, armoniler duygunun yönünü belirler. Besteci, notalar aracılığıyla bir dünyayı kurgular; dinleyici ise bu dünyaya kulak vererek adım atar. Bu bağlamda Hasan Uçarsu'nun Türk müziğinde hem felsefi hem de anlatımsal boyutları ile dikkat çeken "Yüksek Ruh" adlı eseri de "programlı müzik" bağlamında önemli bir başyapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Uçarsu, Türk müziği ögeleriyle çağdaş bestecilik tekniklerini ustalıkla harmanlayarak "Yüksek Ruh" eserinde hem kültürel kimliğe bağlı bir anlatı kurmakta hem de evrensel müzik diliyle felsefi bir yolculuk sunmaktadır.

Çalışmanın Modeli, Veri Toplama ve Çözümleme Teknikleri

Araştırma nitel, betimsel ve tarama modelini esas almaktadır. Araştırmanın çalışma evreni Hasan Uçarsu'nun "Yüksek Ruh" isimli bestesi olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında besteci Hasan Uçarsu, iki icracı ile görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Elde edilen tüm veriler aşağıda bulgular ve yorum bölümünde verilmiştir. Araştırma kapsamında eserin bestecisi Hasan Uçarsu ve iki icracıdan görüşme yolu ile veriler toplanmıştır. "Görüşme, bireylerin, çeşitli konulardaki bilgi düşünce, tutum ve davranışları ile bunların olası nedenlerinin öğrenilmesinde en kestirme yol olarak kullanılagelmiştir" (Karasar, 2023: 210).

Ayrıca araştırma kapsamında konuyla ilgili literatür taraması da yapılmış ve araştırmacı bu çalışma için "Yüksek Ruh" eserinin de icra edildiği "*Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri*

10 Hikâye 10 Beste" projesinin konu olduğu konsere de gözlemci olarak katılım sağlamıştır. Kozak'a göre gözlem, "araştırmacının araştırmaya gerek duyduğu olay ya da davranışları ile ilgili olarak neden-sonuç ilişkisine dayanarak kendi gözüyle veri toplamasıdır" (2014: 30). Araştırmada veriler, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak analiz edilmiştir.

Müziğin İnsan Yaşamındaki Yeri

İnsan hayatında önemli roller üstlenen müziği "seslerle düşünme, sesler aracılığı ile yaşamı duyumsama ve geliştirme yolunda insan gerçeğinin, bütün ilişkileri içinde araştırılması ve aktarılması sanatı" olarak tanımlayabiliriz" (Selanik, 2010: 20). Müziğin insan yaşamındaki yeri, yalnızca bir sanat dalı olarak değil, aynı zamanda insanın varoluşsal gerçekliğini anlamaya ve ifade etmeye yönelik güçlü bir araçtır. "İnsan düşüncesinin ürünü olduğu kadar duygusal bir deşarj yolu da olan müzik, yaratıldığı ortamla, çağın dünya görüşü ile, kısaca insan yaşamıyla ve toplumla, bütün öteki sanatlar gibi sıkıca bağlıdır" (Selanik, 2010: 20). Bireyin de toplumun da ruh halini, dünya görüşü ve değerlerini taşıyan bir olgudur müzik.

"Müzik ile edebiyat arasında ortaklık bulmak mümkün müdür?" (Kurbanov, 2005: 5). Bu sorunun cevabına evet demek yanlış olmaz. Programlı müzik ile edebiyat arasında güçlü ve çok katmanlı bir bağ vardır; çünkü her iki sanat dalı da anlatıya, duyguya ve kurgusal yapıya dayanır. Müziğin toplumsal rolleri, onun yalnızca sanatsal bir ifade biçimi olmanın ötesinde, bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini de kapsayan geniş bir alanı içerir. Müzik, kültürel kimliğin inşasında önemli bir rol oynar; kültürel, psikolojik ve iletişimsel yönleriyle toplumların tarih boyunca önemli bir parçası olmuştur.

Müziğin Sosyolojisi

Müzik sosyolojisi; "müzik ve toplum arasındaki ilişkileri sistematik biçimde inceleyen bilim" (Say, 2009: 259). Olarak açıklanabilir. Müzik yalnızca estetik bir olgu değil, aynı zamanda toplumsal yapı, kültür ve kimliklerle sıkı ilişkili bir alandır. "Müzik sosyolojisinin araştırmaları, çözümleme yöntemleri açısından tek bir metodolojiye değil, sosyoloji, müzikoloji ve felsefe geleneklerine dayanır" (Say, 2009: 259). Müzik sosyolojisi, yalnızca müziğin estetik ya da teknik boyutunu değil, aynı zamanda onun toplum içindeki işlevini, anlamlarını ve etkilerini

inceleyen sistematik bir alandır. Bu yaklaşım, müziği bir sanat formu olmanın ötesinde, toplumsal bir olgu olarak değerlendirir.

Kanun

"Türk Sanat Müziği'nin sevilen ve vazgeçilmez nazlı sazı olan kanunu, onuncu yüzyılın ilk yarısında aslen Türk olan ve Türkistan'ın Farab şehrinde doğan büyük Türk bilginlerinden Farabi (870-950) tarafından icat edildiği söylenmektedir" (Karadağlı, 2015: 10). "Türk müziği'nin piyanosu olarak da adlandırabileceğimiz kanun, son derece geniş imkânlara sahip bir sazımızdır. Çeşitli teknikleri uygulamakta mümkündür" (Aydoğdu ve Aydoğdu: 163). Kanun tını, yapı ve icra özellikleri ile Türk müziğinde öne çıkan etkileyici ve yaygın kullanılan en önemli enstrümanlardan biridir.

Üç Telli Klasik Kemençe

"Kemençe kelimesi, yayla çalınan sazların, Farça 'yay' anlamındaki keman kelimesinden türemiş ortak adıdır" (Tanrıkorur,2003: 165). Üç telli klasik kemençe Osmanlı İmparatorluğu döneminde gelişmiş ve yaygınlaşmış bir enstrümandır. Osmanlı saray müziğinde ve modern Türk müziğinde önemli bir yere sahiptir.

"Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikâyeleri 10 Hikâye 10 Beste" Projesi

"Bir toplumu meydana getiren dil, din, tarih, sanat, örf, gelenek, normlar gibi ögelerin tümü o toplumun kültürünü yansıtır" (Türkmen ve Antep, 2023: 6). Müzik de bir toplumun kültürünü yansıtan en önemli unsurlardan biridir. "Tarihimizde en önemli cephelerden biri olan ve Birinci Dünya Savaşı'na yön veren cephelerden olan Çanakkale Cephesi de milletimizin en önemli esin kaynaklarından biridir. Çanakkale, muharebeler esnasında ve sonrasında yaşanmış olan insan hikayeleri ile doludur" (Türkmen ve Antep, 2023: 6). Çanakkale savaşı, fedakârlık ve vatanseverlik örnekleriyle dolu olup, Türk tarihinin en önemli sayfalarından birini oluşturur. Savaşın kahramanlıkları, acıları ve zaferleri, halkın duygularını yansıtan birçok türkü, marş ve şarkıda yer bulmuştur. Bu eserler hem dönemin ruhunu hem de Türk milletinin dayanıklılığını ve vatanseverliğini ifade etmiştir.

Çanakkale'nin müzikteki yeri, milli bilincin pekiştirilmesi ve toplumun ortak hafızasında bir anlam kazanması açısından oldukça önemlidir. Uçarsu'nun "Yüksek Ruh" eseri de toplumsal bilinç ve ruhun nasıl müzikle dışa vurulduğuna dair bir örnektir.

BULGULAR ve YORUMLAR

Bu bölümde araştırma için besteci Prof. Dr. Hasan Uçarsu, kanun sanatçısı Prof. Ayşegül Kostak Toksoy ve üç telli klasik kemençe sanatçısı Prof. Hatice Doğan Sevinç için hazırlanan görüşme formlarındaki verilere ve aralarında "Yüksek Ruh" eserinin de icra edildiği "*Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikâyeleri 10 Hikâye 10 Beste*" projesi kapsamında gerçekleştirilen konser programında araştırmacının gözlemlerinden elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Besteci Prof. Dr. Hasan Uçarsu ile İlgili Bulgular ve Yorumlar

(Hasan Uçarsu- Görüşeme Soruları ve Yanıtları)

***Burak Demirbaş*:** Savaşın hatıraları ve ruhani atmosferi, eserin hangi bölümlerinde en güçlü şekilde hissediliyor? Her bir bölümün ifade ettiği bir duygu bir mesaj var mıdır? Notası üzerinde betimleyebilir misiniz?

Hasan Uçarsu: *Bana sorarsan bu atmosfer eserin her bölümünde var. Bu savaşta hatıradan da çok aslında yoğunlaştığım yer, bu savaştaki insanın ruh hali nasıl bir ruh halidir? Elimden geldiğince bunu en samimi duygularımla hissettirmeye çalıştım. Bunu samimi bir şekilde de program notuna ekledim. Bu notu da tekrardan şöyle takdim etmek istiyorum;*

Besteci Hasan UÇARSU Tarafından Programa Eklenen Not:

Hasan Uçarsu: "*Bugün bizim "Çanakkale Ruhu" diye adlandırdığımız ruh halini o zorlu günlerin tam ortasında fiilen yer almış olan Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal yukarıdaki müthiş tespitiyle ortaya koymuştur. İnsan anlamlar ve değerler dünyasıdır. O inandığı değerlerini var etmek, onları yaşatmak ve korumak için hayatta en kıymetli şeyi olan canından bu amaç doğrultusunda vaz geçebilmektedir. Bu durum Mevlana'nın mecazi olarak söylediği ''Öl ve Ol!'' sözünün sanki bir anlamda fiziksel olarak vücut bulmuş hali gibidir. İnsanın sadece kişisel değil aynı zamanda milli/toplumsal değerleri olan onuru, namusu, ailesi,*

vatanı, milleti uğruna hayatta en kıymetli şeyi olan, varlığının bağlı olduğu canından feragat etme gücü nasıl bir ruh halinde yaşanır?

Müziğimde işte bu halet-i ruhiyeyi duyumsamaya, ona bir nebze olsun yaklaşmaya çalıştım. İnançlı, kararlı ve vakur bir sakinlikte yaşanan bu yüce adanmışlık duygusunu hissetmeye çalıştım. Üç telli klasik kemençe ve kanun için bestelenen bu eserde kemençe pes ses bölgesinde ağırbaşlı, soylu bir hüzünle sarmalanmış serbest bir müzik çizgisini hemen hemen tek başına taşırken kanun zaman zaman kemençenin seslerini yankılayarak onun boşluklarını doldurup tamamlar. Bu serbest deyiş kemençede ısrarla tekrar eden Çeng-i Harbi usulündeki bir ritim kalıbına bağlanıp giderek yoğunlaşır. Bir ritim kalıbına odaklanan bu ısrarın ve sabitenin üstünde müziği artık kanun taşımaya başlar. Ritmik odaklanma ve tekrarla müzik daha tiz ses bölgesine doğru yükselirken giderek güçlenir. Bu süreç enstrümanların ulaşabilecekleri en tiz seslere gelindiğinde son bulur. Müzik artık varılan bu yükseklikten aşağıya yavaşça dalgalana dalgalana süzülerek iner ve 'teslim'' olur."

Sana, yazdığım eserin notaları üzerinde bunu betimleye çalışayım.

10/8 lik olan allegro bölümünde eser hareketlilik kazanıyor. Çeng-i Harbi usulünde bir ritim kalıbında kanun ve üç telli klasik kemençe giderek yoğunlaşıyor. Kemençe ve kanun bu bölümde ossinato, bir inatçı figür, yüksek bir ısrarı anlatmaya çalışıyor ve onun için çabalıyor.

Şekil 1. Yüksek Ruh Nota

70 ve 75. ölçüler arasında kemençenin ostinato, inatçı figürlerine başladığını görmekteyiz.

Şekil 2. Yüksek Ruh Nota

76 ve 83. ölçüler arasında kemençenin ostinato, inatçı olan figürlerine başladığını görmekteyiz.

Bu bölüme kadar eserin ana temasını taşıyan üç telli klasik kemençeydi. Bir ritim kalıbına odaklanan, bu ısrarın ve sabitenin üstünde müziği artık bu bölümde kanun taşımakta. Ritmik odaklanma ve tekrarla müzik daha tiz ses bölgesine doğru giderek güçlenir. Bu bölümde üç telli klasik kemençenin artık gidecek yeri de kalmıyor. Bu bölümde artık yolun sonuna geldiğimizi anlatmaya çalıştım. Bu yolun sonuna gelirken obsesif bir tavır sergiledim. Bir şeye aşırı bir şekilde aklını takma gibi. Bu savaşa tüm varımızla yoğumuzla katılmaktan, cengaverce çarpışmaktan başka çaremiz yok gibi anlatmak istedim. Bu bölümde bunu en iyi şekilde yazmaya çalıştım.

***Burak Demirbaş*:** Bu eseri bestelerken dinleyicilere hangi duygusal ya da düşünsel mesajları iletmek üzere tasarladınız? Dinleyicide nasıl bir his uyandırmayı hedeflediniz?

Hasan Uçarsu: *Sevgili Burak, aslında "Yüksek Ruh" isimli bu bestemi bestelerken dinleyiciyi hedef alarak yola çıkmadım. Bu eser, bende daha çok içsel bir arayışın, kişisel bir ifadenin ve müzikal keşif sürecinin bir yansıması olarak şekillendi.*

Duyguların ve düşüncelerin müziğe dökülmesi sürecinde, dinleyiciye bir mesaj iletmekten ziyade, kendi iç dünyamda yankılanan sesleri ve fikirleri notalara aktarmaya odaklandım. Dolayısıyla, eserin dinleyicide nasıl bir his uyandıracağına dair bilinçli bir yönlendirme

yapmadım diyebilirim. Ancak müzik doğası gereği herkes üzerinde farklı etkiler bırakır ve dinleyici kendi duygu dünyasında bu eseri farklı şekillerde deneyimleyebilir.

"Yüksek Ruh", dinleyiciye doğrudan bir mesaj verme amacıyla değil; aksine, bestecinin kendi içsel yolculuğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir bestedir. Besteci, eseri planlarken dinleyici beklentisini değil de kendi ruhsal ve düşünsel durumunu temel almış, bu da ortaya çıkan yapıtın daha samimi bir kimlik taşımasını sağlamıştır.

Hasan Uçarsu'nun eseri dinleyiciyi hedefleyerek bestelememesi, eseri dinleyicinin üzerine "anlam" yükleme baskısından kurtararak Yüksek Ruh'un bir duygu paylaşma niteliği taşıdığını da göstermektedir. Uçarsu'nun ifade ettiği gibi, bu beste bazen huzur ve dinginlik, bazen de gerilim ve içsel arayış yaratabilir. İşte tam da bu noktada *Yüksek Ruh'u* dinleyen herkes, kendi duygu dünyasıyla bu müziğe temas ettiğinde farklı bir yansıma görecektir. Bu doğrultuda "*Yüksek Ruh"*, hem bireysel hem de kolektif bir hissin potansiyelini barındıran bir eser olarak tanımlanabilir.

Kanun Sanatçısı Prof. Ayşegül Kostak Toksoy ile İlgili Bulgular ve Yorumlar (Ayşegül Kostak Toksoy- Görüşeme Soruları ve Yanıtları)

***Burak Demirbaş*:** Yüksek Ruh isimli bu beste hakkında ne düşünüyorsunuz? Eseri İlk gördüğünüz andaki hislerinizden bahsedebilir misiniz?

Ayşegül Kostak Toksoy: *Çanakkale muharebe ruhunu yansıtan "Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikâyeleri 10 Hikâye 10 Beste" isimli bu proje, alışılmışın dışında bir proje ve burada görev almak bizim için oldukça mutluluk veren bir durumdu. Çanakkale zaferini konu alan ve birçok hikâyeyi anlatan eserleri çalmak bize oldukça duygulu anlar yaşattı. Çanakkale ruhunu yansıtan bu eserler gerçekten de geleneksel anlayışın ötesine geçen, özgün ve etkileyici nitelikteydi. Hasan Uçarsu'nun müziğinde Türk müziği unsurlarını çağdaş tekniklerle nasıl ustalıkla birleştirdiğini görmek beni gerçekten derinden etkiledi. Bu eserin sadece icra edilmek için değil, aynı zamanda dinleyiciye duygusal ve zihinsel bir yolculuk sunmak için yazıldığını hissettim. Böyle ruhani atmosferi yüksek bir eserle bağ kurmak benim için oldukça özel bir deneyimdi.*

Kanun açısından bakıldığında ise eser icracıya hem teknik bir meydan okuma sunuyor hem de yorum açısından geniş bir özgürlük alanı tanıyor. Bu denge, eseri icra ederken müzikal ifadeyi de güçlü bir şekilde ortaya koyma imkânı veriyor. Eseri gördüğümdeki ilk hislerim; saygı, merak ve heyecan oldu. Çünkü bu eserin icrasında her bir detayın özenle ele alınması gerektiğini anladım diyebilirim.

Toksoy bu eserin amacının, sadece bir performans sergilemek değil, aynı zamanda dinleyici ve icracıya da derin bir maneviyat ve ruhani bir deneyim yaşatmak olduğunu "Ruhani atmosfer" yorumuyla dile getirmektedir. Ayşegül Kostak Toksoy'a göre "Yüksek Ruh", yalnızca bir müzikal ifade değil, aynı zamanda derin bir manevi ve kültürel yolculuk. Toksoy'un yorumlarına göre müzikteki bu dengeyi kurma, özgürlük tanıma ve aynı zamanda teknik zorlukları aşma konusundaki vurguları, eserin çok boyutlu yapısının doğru bir şekilde yorumlanmasına yardımcı da olmaktadır.

***Burak Demirbaş*:** Çanakkale Savaşını konu alan ve manevi bir temaya sahip bu eseri icra ederken siz nasıl bir ruh halindeydiniz? Hislerinizi kısaca anlatabilir misiniz?

Ayşegül Kostak Toksoy: *Bu eseri icra etmeye başlamadan önce bestecisi sevgili Hasan Uçarsu ile zaten iletişim halindeydik. Eserin notalarını elimize aldık, deşifresini yaptık ve hemen ardından Hasan Uçarsu ile buluştuk. Hasan Uçarsu bize nerelerde nasıl icralar istediğini anlattı. Böylelikle eserin ruhuna bir adım daha yaklaştık diyebilirim.*

Eserin icrasına geçtiğimizde ise içimde bir hüzün, aynı zamanda da büyük bir gurur vardı. Çanakkale Savaşı'nın hikayesini düşünmek bile insana büyük bir sorumluluk duygusu yüklüyor. Sadece bir müzisyen olarak değil, geçmişe ve o büyük mücadeleyi verenlere saygı duyan biri olarak sahnede olduğumu hissettim diyebilirim.

Eseri icra ederken ki halim hem tarihsel bir olayı onurlandırmanın hem de bu hissettiğim duyguyu müzik yoluyla paylaşmanın bir karışımıydı. Eseri icra ettiğim için çok mutlu ve gururluyum. Elimizden geldiğince bu duyguları hissetmeye ve aynı zamanda da dinleyiciye hissettirmeye çalıştık.

Çanakkale Savaşı gibi maneviyatı yüksek bir olayın anlatıldığı bir eseri seslendirme sorumluluğu Toksoy'u bir hayli derinden etkilemiştir. Çanakkale'nin ruhu ve Türk müziği ile Batı müziği arasında kurulan köprü, Toksoy'un sahneye çıkarken hissettiği saygıyı ve sorumluluğu pekiştiren en önemli motivasyonlardan biri olmuştur. Bu eser, geçmişle yüzleşme, saygı gösterme ve duygusal bir sorumluluğu yerine getirme anlamına gelmekte. Toksoy'un duyduğu hüzün, gurur ve mutluluk gibi duygular, eserin icrasında somut bir hale gelmiş ve dinleyiciyi de bu duygusal yolculuğa dahil etmeye çalışmıştır. Eserin icrası da sadece teknik bir görev değil, aynı zamanda bir tarihi yükün ve manevi sorumluluğun icrası olarak Toksoy'un performansını şekillendirmiştir.

Üç Telli Klasik Kemençe Sanatçısı Prof. Hatice Doğan Sevinç ile İlgili Bulgular ve Yorumlar (Hatice Doğan Sevinç- Görüşeme Soruları ve Yanıtları)

Burak Demirbaş: Yüksek Ruh isimli bu beste hakkında ne düşünüyorsunuz? Eseri ilk gördüğünüz andaki hislerinizden bahsedebilir misiniz?

Hatice Doğan Sevinç: *Hasan Uçarsu'nun bestesi gerçekten çok etkileyici bir beste. "Yüksek Ruh", adıyla bile büyük bir derinlik ve manevi bir atmosfer vaat ediyor benim için. Özellikle Allegro bölümü, Hasan Uçarsu'nun çarpışma olarak tasvir ettiği Çeng-i Harbi usulündeki ritmik yapıdaki kısımda teknik anlamda üç telli klasik kemençeyi gerçek anlamda zorlayan, özellikle de yay tekniğini zorlayan; altere işaretlerinin çok fazla olduğu, aynı zamanda yay bulgularının, aksanlarının çok fazla olduğunu gördüm. Bu bölüm gerçekten de teknik anlamda ciddi bir çalışma gerektiriyor.*

Şekil 6: Yüksek Ruh, Nota

Eserin içinde derin bir arayış, savaşın duygusal atmosferini hissettiren bir olgu var; bu da hem bir icracı hem de bir dinleyici olarak beni oldukça fazla etkiledi. Türk müziğinin özündeki duygusal yoğunluk ve Batı müziğinin yapısal zenginliği de eserde aynı anda hissediliyor.

"Derin bir arayış, savaşın duygusal atmosferi" gibi ifadeler Uçarsu'nun bestecilikte sadece yapısal olarak değil anlamsal bir mimari de inşa ettiğini göstermektedir. Bu da eseri ruhsal ve kültürel bir anlatı haline getirmektedir.

Burak Demirbaş: Çanakkale Savaşını konu alan ve manevi bir temaya sahip bu eseri icra ederken, siz nasıl bir ruh halindeydiniz? Hislerinizi kısaca anlatabilir misiniz?

Hatice Doğan Sevinç: *Bu eseri icra ederken ruh halim aslında tam anlamıyla yoğun bir hüzün, saygı ve derin bir bağlılık ile doluydu. Çanakkale'nin tarihi, savaşın hissiyatı, her notada yeniden canlanıyordu adeta. Bir icracı olarak benim hissettiğim duyguyu betimlemek gerekirse; üç telli klasik kemençenin sesi adeta o dönemin acılarını ve kahramanlıklarını dile getiren bir ağıt misali gibiydi. Özellikle Allegro bölümündeki çarpışmayı iliklerime kadar hissettim diyebilirim. Hasan Uçarsu da belirttiği gibi Bomba Sırtı hikayesi, eseri icra ederken beni de çok fazla etkiledi. Hasan Uçarsu eserinin içerisine bu ruhu gerçekten çok güzel bir şekilde yerleştirmiş.*

Hikâyede anlatıldığı gibi o askerlerin birbirlerine siper olması, hiç tereddüt etmeden taarruza geçmeleri, üç dakikaya öleceğini bilmeleri… "Yüksek Ruh" bu sahneleri bana çok başarılı bir şekilde yansıttı. En etkilendiğim bölümlerden biri de allegro bölümünün sonunda çarpışmanın, her şeyin bittiği, artık teslimiyete geçiş ve daha sonrasında icra ettiğimiz çaresizliği anlatan bölümse beni derinden etkileyen en önemli noktalardan biri olmuştur.

Şekil 7: Yüksek Ruh, Nota

Eseri çalarken sadece teknik bir performans sergilemiyor, aynı zamanda bu manevi atmosferi de yeniden yaşatmaya gayret ediyordum. Kalbim her yay çekişimde, savaş meydanındaki sessizliği, çığlığı ve şehitlerimizin aziz hatıralarını hissediyordu. Bu eseri icra ederken, müziğin sadece bir sanat değil, bir dua ve anma vesilesi olduğunu çok derinden hissettim.

Müzik yalnızca bir sanat değil adeta tarihsel bir anı taşıyıcısı ve ruhsal aktarım aracıdır. İnsan sesine en yakın enstrümanlardan biri olarak kabul edilen üç telli klasik kemençe eserin karakterini başarıyla göstermektedir.

"Çarpışmayı iliklerime kadar hissettim" cümlesi, müziğin sadece dinleyiciye değil öncelikle icracıya nasıl temas ettiğini çok güçlü bir şekilde göstermektedir. Allegro bölümündeki çarpışma atmosferi tamamen ruhsal bir boyutta bir eser olduğunu kanıtlar niteliktedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, Hasan Uçarsu'nun "Yüksek Ruh" adlı eseri, programlı müzik çerçevesinde incelenmiş; eserin Türk müziği içerisindeki yeri, bestecilik anlayışı ve icracıya sunduğu teknik ve yorumsal gereklilikler çok yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Hasan Uçarsu'nun "Yüksek Ruh" adlı bu eseri, programlı müzik bağlamında değerlendirildiğinde, müziğin yalnızca estetik bir yapı değil, aynı zamanda güçlü bir anlatım aracı olduğu ortaya çıkmaktadır. Eser, geleneksel Türk müziği motiflerini, ve çağdaş anlatım tekniklerini bir araya getirerek dinleyici de belirli bir düşünce, duygu ya da ilgi uyandırmayı amaçlamıştır. Programlı müziğin temel özelliği olan anlatıma dayalı yapı bu eserde, biçimsel çözümleme, tematik gelişim ve anlatısal yönler üzerinden net bir biçimde izlenebilir. "Yüksek Ruh", hem kültürel kimliğe yaslanan bir ifade arayışı hem de evrensel müzik diliyle kurulan bir diyalog örneği sunar. Sonuç olarak eser, programlı müziğin Türk müziğindeki karşılığını güçlü bir biçimde temsil ederken, yorumcudan da yalnızca teknik yeterlilik değil, anlatımsal derinlik ve müzikal sezgi bekleyen çok katmanlı bir yapı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydoğdu, G. ve Aydoğdu, T. (?). Kanun Metodu. Yurt Renkleri Yayınevi: Ankara.

Karadağlı, G. (2015). *Türk Müziğinin Nazlı Sazı Kanun*. Damla Matbaası Yayınevi,

Gaziantep.

Karasar, N. (2023). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayınları: Ankara.

Kozak, M. (2014). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri.* Detay Yayıncılık: Ankara.

Say, A. (2009). *Müziğin Kitabı.* Müzik Ansiklopedisi Yayınları: Ankara.

Tanrıkorur, C. (2003). *Müzik Kültür Dil.* Dergah Yayınları: İstanbul.

Türkmen, U. ve Antep, E. (2023). *Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri Besteleri*. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Kurbanov, B. (2025). *Müziğin Bazı Sanatsal- Estetik Sorunları.* Aktif Yayınevi:İstanbul.

Selanik, C. (2010). Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni. Doruk Yayımcılık: İstanbul.

"ÇANAKKALE ZAFERİ KAHRAMANLIK HİKAYELERİ 10 HİKÂYE 10 BESTE" PROJESİNDE TÜRK MÜZİĞİ ÇALGILARININ İCRA TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ

Burak DEMİRBAŞ [1]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ÇANAKKALE, TÜRKİYE

ORCID: 0009-0004-7642-0615
budemirbas@gmail.com, 0535 445 30 61

Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN[2]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, ÇANAKKALE, TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0847-779X
uturkmen@comu.edu.tr, 0532 370 46 44

Özet

"Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri 10 Hikâye 10 Beste" adlı proje, tarihimizi betimleyen ve az rastlanan programlı müzik örneklerindendir. Çanakkale kara ve deniz savaşlarında yaşanmış olaylardan esinlenen, Türk ve batı müziği sazlarının kullanıldığı oda müziği eserleri, kayıt altına alınmış, sanatseverler ile paylaşılmış, belgeseli çekilerek tarihe farklı bir boyutu ile not düşülmüştür.

Eserlerin önemli ve dikkat çeken bir yönü ise; geleneksel Türk müziği icrasına yeni bir bakış açısı getirmesi olmuştur. Saz icracılarının teknik yetkinliklerini zorlayan, ifade gücünü ön plana çıkaran, enstrümanlarda yeni ve özgün icra pratiklerinin duyulduğu eserler yine yeni ve özgün bir yorum anlayışı gerektirmiştir. Bu besteleme şekli aynı zamanda, geleneksel tekniklerin yanı sıra, çağdaş bir bakış açısıyla geliştirilen icra yöntemlerini de kapsayan bir müzikal anlayışı teşvik etmiştir. Eserler besteci, icracı ve elbette dinleyici için yeni ve farklı deneyimler sunmakta.

Bu çalışmada eserler Türk müziği çalgıları özelinde incelenmiştir. Bestelerde Türk müziği çalgılarının (kanun, ney, tanbur, üç telli klasik kemençe vb.) icra tekniklerinin nasıl uygulandığı analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, bestecilerin müzikal anlatıyı güçlendirmek için hangi çalgıları tercih ettiği ve bu tercihin icracıya sunduğu yorum olanakları da ele alınacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup veriler alanında uzman besteci ve icracılar ile görüşme yolu ile toplanmıştır. Araştırma verileri, nitel tekniklere göre analiz edilmiş ve alan araştırması teknikerine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Müziği, Çalgı, İcra, Beste, Müzikoloji

ÇANAKKALE VICTORY HEROIC STORIES 10 STORIES 10 COMPOSITION PROJECT INVESTIGATION OF PERFORMANCE TECHNIQUES OF TURKISH MUSIC INSTRUMENTS

The project titled "*Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri 10 Hikâye 10 Beste*" is one of the rare examples of programmatic music that depicts our history. Chamber music pieces inspired by the events experienced in the Çanakkale land and sea battles, using Turkish and Western music instruments, were recorded, shared with art lovers, and a documentary was made to add a different dimension to history.

Another important and striking aspect of the pieces was that they brought a new perspective to traditional Turkish music performance. The pieces, which challenged the technical competence of instrumentalists, highlighted their expressive power, and made new and original performance practices heard on the instruments, required a new and original interpretation approach. This way of composing also encouraged a musical understanding that included performance methods developed with a contemporary perspective in addition to traditional techniques. The pieces offer new and different experiences for the composer, performer and of course the listener.

In this study, the pieces were examined specifically for Turkish music instruments. It has been analyzed how the performance techniques of Turkish music instruments (qanun, ney, tanbur, three-stringed classical kemençe, etc.) are applied in the compositions. In addition, which instruments the composers prefer to strengthen the musical narrative and the interpretation opportunities this preference offers to the performer will also be discussed.

The qualitative research method was used in the study and the data were collected through interviews with composers and performers who are experts in their fields. The research data were analyzed according to qualitative techniques and evaluated according to field research techniques.

Keywords: Turkish Music, Instrument, Performance, Composition, Musicology

Giriş

Üniversitelerin üç önemli görevi olduğu bilinir. Nitelikli eğitim vermek, bilimsel araştırmalar ve yayınlar yapmak, topluma katkı sağlayıcı üretim ve sergilemeler yapmak. Profesyonel müzik eğitimi veren kurumlarda sadece çalma ve söylemenin yanında, bu üç önemli görevi yerine getirmek durumundadırlar. Özellikle çevreden evrene ilkesi bu süreçte önemli bir yer edinir. İldeki halk aşıkları, geleneksel Türk ve Batı müziği, piyasa müziği saz, ses icracıları, orkestra

ve koro şefleri, yerel araştırmacı ve yazarlar o ildeki profesyonel müzik eğitimi veren kurumun ilgilenmesi gereken unsurlar olarak görülür.

Tarih yine en çok ilgilenilmesi gereken alanlardan biridir. Dünyanın ilk müzik yarışması Afyonkarahisar Dinar'da yapılmıştır. Cumhuriyetin önsözü Çanakkale savaşlarında son sözü ise Dumlupınar'da yazılmıştır. Anadolu medeniyetlerin beşiğidir. İnsan hazinesi kaynağıdır.

Profesyonel müzik eğitiminin içinde olan; besteci, eğitimci, icracı, araştırmacı hemen her kişi ve elbette, sanat ve bilim dalı bu değerlerimizle ilgilenmelidir.

Çanakkale, yalnızca coğrafi bir mekân olmanın ötesinde, Türk milletinin bağımsızlık ve fedakârlık ruhunun en somut sembollerinden biri olarak tarihsel hafızamızın derinliklerinde yer edinmiş bir şehrimizdir. Tarihimizin en unutulmazlarından biri hiç kuşkusuz Çanakkale savaşlarıdır. Bu köklü tarihsel miras, bizlere çeşitli sanat dalları aracılığıyla aktarılmıştır. Müzik yolu ile aktarım ise, anlatım biçimleri arasında duygusal derinliği en yüksek olanlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

"Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri 10 Hikâye 10 Beste" adlı proje, tarihimizi betimleyen ve az rastlanan programlı müzik örneklerindendir. Çanakkale kara ve deniz savaşlarında yaşanmış olaylardan esinlenen, Türk ve Batı müziği sazlarının kullanıldığı oda müziği eserleri, kayıt altına alınmış, sanatseverler ile paylaşılmış, belgeseli çekilerek tarihe farklı bir boyutu ile not düşülmüştür.

Eserlerin önemli ve dikkat çeken bir yönü ise; geleneksel Türk müziği icrasına yeni bir bakış açısı getirmesi olmuştur. Saz icracılarının teknik yetkinliklerini zorlayan, ifade gücünü ön plana çıkaran, enstrümanlarda yeni ve özgün icra pratiklerinin duyulduğu eserler yine yeni ve özgün bir yorum anlayışı gerektirmiştir. Bu besteleme şekli aynı zamanda, geleneksel tekniklerin yanı sıra, çağdaş bir bakış açısıyla geliştirilen icra yöntemlerini de kapsayan bir müzikal anlayışı teşvik etmiştir. Eserler besteci, icracı ve elbette dinleyici için yeni ve farklı deneyimler sunmaktadır.

Bu çalışmada eserler Türk müziği çalgıları özelinde incelenmiştir. Bestelerde Türk müziği çalgılarının (kanun, ney, tanbur, üç telli klasik kemençe vb.) icra tekniklerinin nasıl uygulandığı analiz edilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak olup veriler alanında uzman besteci ve icracılar ile görüşme yolu ile toplanmıştır. Araştırma verileri, nitel tekniklere göre analiz edilmiştir.

Eğitimde Değişim ve Dönüşümlere Uyma

Eğitimde değişim ve dönüşümlere uyum, günümüz dünyasının, toplumsal ve kültürel gelişimleri karşısında bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda, eğitim sistemleri de geleneksel kalıplardan sıyrılarak daha esnek, katılımcı ve sorgulayıcı bir yapıya evrilmek durumundadır. "Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken gerekli

bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği; Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesidir" (Oğuzkan, 1981: 57). Eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireyin topluma uyum sağlaması ve kişilik gelişimini destekleyen çok yönlü bir süreçtir.

Müzik ve Çalgı Eğitimi Üzerine

Çalgı eğitimi, bireyin müziksel ifade becerisini geliştiren, duyusal ve zihinsel gelişimini destekleyen önemli bir öğrenme sürecidir.

"İnsan düşüncesinin ürünü olduğu kadar duygusal bir deşarj yolu da olan müzik, yaratıldığı ortamla, çağın dünya görüşü ile, kısaca insan yaşamıyla ve toplumla, bütün öteki sanatlar gibi sıkıca bağlıdır" (Selanik, 2010: 20). Müzik hem bireysel hem de toplumsal bir yansımadır. Bu yönüyle de yaratıldığı dönemin kültürel, sosyal ve düşünsel yapısından beslenir. Bu da müziği evrensel ama bir o kadar da dönemine özgü bir sanat biçimi haline getirir. "Müzik yoluyla bir yandan günlük yaşamın üstüne çıkıp güç kazanırken, bir yandan da birlikte yaşamanın bütün kurallarını öğreniriz" (Selanik, 2010: 20). Müzik hem bireyi güçlendiren hem de onu topluma uyumlu bir birey haline getiren çok yönlü bir araçtır. "Başka bir deyişle toplumlar, adına müzik ya da başka isim verdikleri dizgelerini oluştururken seçme ve birleştirme işlemine başvururlar ve böylece onu kültürel hale getirirler" (Erol, 2009: 15).

"Müziğin öğretilmesinde, öğrenilmesinde, müziğin yaşatılmasında çalgı; kendisinden vazgeçmez bir materyaldir" (Günay ve Özdemir, 2006: 72). Çalgılar, müzikle kurduğumuz ilişkinin en somut ve etkili aracıdır. Hayatımızda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir yer tutar. Müziğin hem öğretilmesinde hem de öğrenilmesinde çalgılar, soyut olan müzik bilgisini somutlaştıran en önemli araçların başında gelir.

"Çalgı eğitimi; bir çalgının çalınabilmesinde uygulanan, yöntemler bütünüdür. Bireysel olarak yapılan çalgı eğitiminde öğrencilere, çalgısını doğru bir teknikle çalma, çalışma süresini verimi arttıracak şekilde ayarlama, müzik kültürlerini çalgısı yoluyla en iyi şekilde kavratma ve müzikal becerilerini arttırmaya yönelik çalışmalar çalgı eğitiminin başlıca amaçlarıdır" (Parasız, 2009: 19). Parasız'ın burada belirttiği gibi, çalgı eğitimi yalnızca teknik beceri kazandırmaya yönelik bir süreç değildir ve aynı zamanda öğrencinin müzikal gelişimini bütüncül olarak destekleyen bir yöntemler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Mesleki müzik eğitimi müzik alanının, bütününü, bir kolunu veya dalını o bütün kol ya da dal ile ilgili bir işi meslek olarak seçen, seçmek isteyen, seçme eğilimi gösteren, seçme olasılığı bulunan ya da öyle görünen, müziğe belli düzeyde yetenekli kişilere yönelik kolun, dalın, işin ya da mesleğin gerektirdiği müziksel davranışları ve birikimi kazandırmayı amaçlamaktadır" (Uçan, 1994: 27). Burada da mesleki müzik eğitiminin kapsamını ve hedef kitlesini ayrıntılı bir şekilde görmekteyiz. "Bir öğrencinin çalgısında başarılı olması da, öncelikle çalgıyı sevmesinden geçmektedir. Çünkü sevgi, bir işi başarmanın neredeyse yarısını oluşturur. Sevgi

olduğu sürece, öğrenci kendiliğinden çalışma ihtiyacı duyacak ve başaracaktır" (Somakcı, 2017: 488). Sevgi, sadece öğrenme sürecini daha istekli ve kalıcı hale getirmekle kalmaz, aynı zamanda öğrencinin kendi isteğiyle ve sürekli bir şekilde çalışmasını da sağlar. Dolayısıyla bu içsel motivasyon, teknik becerilerin geliştirilmesinde ve müzikal başarıya ulaşmada en önemli unsurlardan biri olmuştur.

"Çalgı eğitimi bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönlerini bir bütün halinde ele alır. Bu eğitim yolu ile birey teknik bilgi ve beceriler ile estetik değerler kazanır. Kültürel yaşamı zenginleşir" (Barış, 2007: 4). Çalgı eğitimi bir bireyin yalnızca teknik becerilerine değil, Aynı zamanda zihinsel, duygusal ve fiziksel gelişimini de destekleyen çok yönlü bir süreçtir. "Çalgı eğitimi yoluyla öğrenci, yeteneğini geliştirecek, müzikle ilgili bilgilerini zenginleştirecek ve müzik beğenisini yüksek bir düzeye çıkarmaya çalışacaktır" (Tanrıverdi, 1997: 8). Çalgı eğitimi, öğretim sürecinde öğrenci, kendi yeteneğini tanıma ve geliştirme fırsatı bulurken, aynı zamanda müzikle ilgili bilgi birikimini artırarak daha bilinçli bir dinleyici ve icracı haline gelir.

Türk Müziği Çalgı Eğitimi

Türk müziği çalgı eğitimi, köklü bir müzikal mirasa sahiptir. Geleneğin yaşatılması, aktarılması ve yeniden üretilmesi açısından da son derece önemlidir. "Musiki öğretiminde ortaya çıkan boşluğun doldurulması için 1917'de dönemin Milli Eğitimi Bakanlığı "Darülelhân" adıyla bir musiki okulu açmıştır" (Aksoy, 1985: 1235). Darülelhân; Türkiye'de modern müzik eğitiminin temellerini atan ilk resmi konservatuvar olan ve "ezgiler yurdu" anlamına gelen bu kurum hem Batı hem de Türk müziği alanında sistemli ve akademik bir eğitim sunmayı amaçlamıştır. "Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk resmî müzik okulu olması dolayısıyla Dârülelhan, kurulduğu dönemde, dünya müzik kültürünün Türk müzik kültürü ile aynı ortamda evrensel bir anlayış içerisinde sistematik ve kurumsal bir yapıda pedagojik eğitim ilkelerine uygun olarak müzik eğitiminin verildiği kurum olması bakımından kendisinden önceki kurumlardan ayrılır" (Kolukırık, 2015: 26).

Bugün ülkemizde profesyonel müzik eğitimi veren kurumların sayısı artmıştır. Güzel sanatlar fakülteleri, müzik ve sahne sanatları fakülteleri, konservatuvarlar, güzel sanatlar liselerinde Türk müziğine yönelik hemen tüm çalgılar öğretilmektedir.

Performans Üzerine

Performans kelimesi "*perform*" sözcüğünden türemektedir. Uçan'a göre, "*Performans*, yapma ya da yapım, yerine getirme ya da yerine getirim" (1997: 93) olarak tanımlanmaktadır. Performans yalnızca bir eylemi geçekleştirme değil, aynı zamanda o eylemin yerine getirilmesi sürecini de kapsayan çok yönlü bir kavramdır.

Stil Üslup ve Teknik Üzerine

Stil, üslup ve teknik söz konusu olduğunda ilk akla gelen kişiler arasında besteciler gelir. Besteci, insanlarla paylaşmak istediği duygu ve düşüncelerini anlatmak amacıyla seçip bir araya getirdiği seslerle eserini yaratan kişidir" (Çalgan,2019: 16). Besteci, yalnızca sesleri bir araya getiren kişi değil, aynı zamanda duygularını, düşüncelerini ve dünyaya bakışını müzikal bir dil aracılığıyla ifade eden bir sanatçıdır. Bu yönüyle her besteci, kendi iç dünyasını yansıtan özgün bir anlatım biçimi geliştirir ve bu da eserin üslubunu belirler. Stil: "Üslup. Duygu ve düşüncelerin ifadesindeki orijinal vasıflar; karakteristik özellik" (Say, 2009: 266).

Teknik: "Bir sanat, bir bilim, bir meslek dalında kullanılan yöntemlerin tümü. Yol, yöntem, araç: Bir işin tekniğini bilmek. Bir dala özgü olan" anlamına gelmektedir" (TDK, 1977: 557). Teknik; bir alana özgü yöntem, araç ve uygulamaların bütünüdür. Teknik becerilerin doğru ve sistemli bir şekilde kazandırılması, müzikal ifadenin önünü açar ve öğrencilerin sanatsal gelişimini doğranan etkiler.

Yorumlama: "Bir müzik yapıtını icra eden ya da icra ettiren yönetici kişinin, o yapıtı bestecinin düşünce ve duygularına uygun olarak sunma amacıyla uyguladığı duygusal davranışın ve bilimsel inceleme sonuçlarının tümü" (Yener, 1991: 457). Yorumlama, müzik eserini sadece teknik olarak çalmak değil; bestecinin duygu ve düşünce dünyasını anlayarak, eseri anlam katmak ve bunu dinleyiciye aktarabilmektir.

Araştırmanın Problem Cümlesi

Araştırmanın problem cümlesi; *"Çanakkale Zaferi Kahramanlık Hikayeleri 10 Hikâye 10 Beste"* adlı proje Türk müziği çalgılarının (kanun, ney, tanbur, üç telli klasik kemençe vb.) icra tekniklerinin nasıldır? Olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak olup veriler alanında uzman besteci ve icracılar ile görüşme yolu ile toplanacaktır. Araştırma verileri, nitel tekniklere göre analiz edilecek ve alan araştırması tekniklerine göre değerlendirilmiştir. "İçerik analizi, çok çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir" (Bilgin, 2006: 1).

Çalışmanın özellikle Türk müziği sazlarında yeni icra pratikleri üzerine yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmekte ve önemli olduğu öngörülmektedir. Çalışmada herhangi bir sınırlılığa güdülmemiş, proje kapsamında yer alan 10 eserde incelenmiştir. Bestelerde Türk müziği çalgılarının (kanun, ney, tanbur, üç telli klasik kemençe vb.) icra tekniklerinin nasıl uygulandığı analiz edilmiştir.

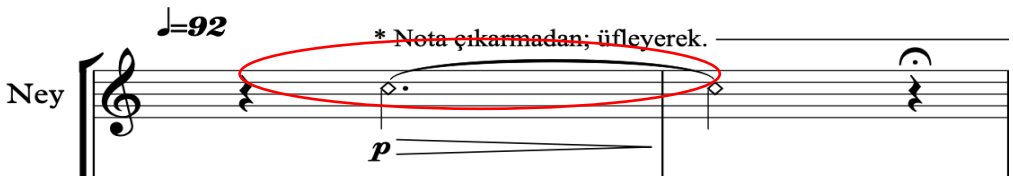
Bulgular ve Yorum

Bir An, 4 Ruh (Türk Müziği Çalgıları ve Viyolonsel İçin) Oğuzhan Balcı Analiz Tablosu

Nota Yazımı	**Tempo- Hareket -Hız Terimleri**	**Hareket Değişimi**
Süre: 6'30" Ek Çizgiler - Çizek : Var Ölçü Sayısı: 4/4 , 10/8 Puandorg : Var Eksik Ölçü : Yok Uzatma Bağı: Var Çoklamalar: Üçleme-Triole Altılama-Sekstole Beşleme- Kvintole	**Eser: Bpm 65** **Larghetto:** 60 ile 66 arasında birim süre değeridir. Hızlanmadan rahat anlamındadır.	A piacere: İstediğin gibi, serbest çalma. (Tamamen yorumcuya bırakılır.) **İfadelendirme Terimleri** Legato: bağlı Staccato: kısa ve ayrık
Süslemeler Appogiature-Abantı Mordan-Çarpma Grubetto Trill Tremolo Arpej Ritardando.	**Gürlük-Nüans Ayırtı Terimleri** -Pianissimo -Piano -Mezzo Forte -Forte -Forte Piano	**Değiştireç-Değiştirici (Alterasyon) İşaretler** Diyez: Var Bemol: Var Bekar: Var Kromatik Perde: Yok Geçici Değiştirici İşaret: Var Donanım: Yok
Gürlük-Nüans-Ayırtı Değişimleri Mezzopiano (mp): Orta derecede hafif (piano ile forte arası bir yumuşaklıkta.	**Anlatım Terimleri** - Cantabile: Şarkı söyler gibi. - Dolce: Tatlı, Nazikçe. - Espressive: Anlamlı, duygulu. - Parlanto: Konuşur gibi, anlatıcı.	**Önemli Bilgiler** Partitürde geleneksel Türk müziği enstrümanları bolahenk akorduna göre (yazıldığı T4 – tam dörtlü aşağısından tınlayacak şekilde) transpose olarak gösterilmiştir.

Şarapnellerde Tesadüf – Yusuf İzeddin Mesçi

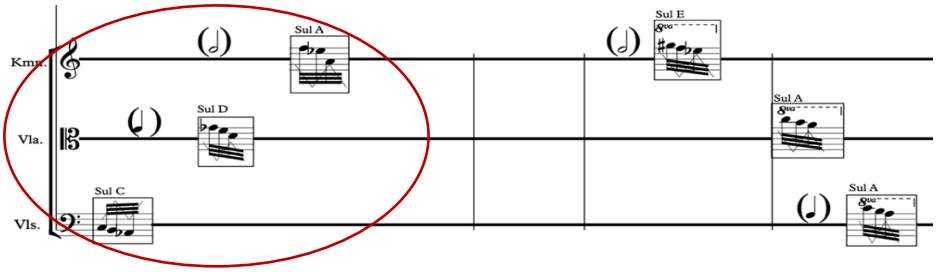
Çalgılama: Ney, Klasik Kemençe (4 Telli) Kanun, Piyano Keman, Viyola Viyolonsel

Şekil 1. Ney enstrümanının Do notasında nefes sesi çıkarması istenmiştir.

Şekil 2. Geleneksel nota yazımında bulunmayan unsurlar.

Şekil 3. Geleneksel nota yazımında bulunmayan unsurlar.

Şekil 4. Geleneksel nota yazımında bulunmayan unsurlar.

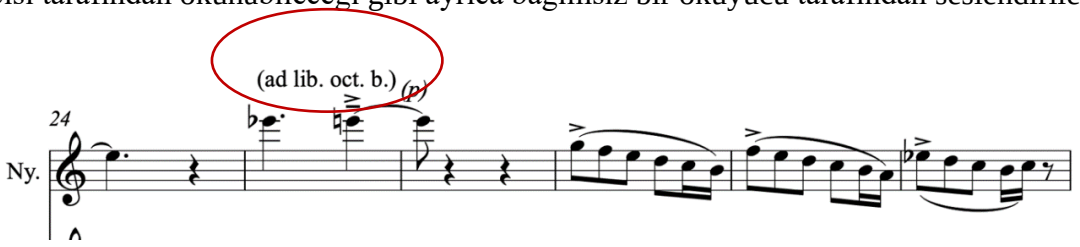
Aşağıdaki analiz tablosunda da eserde kullanılan teknikleri detaylı olarak görmekteyiz.

Şarapnellere Tesadüf Analiz Tablosu

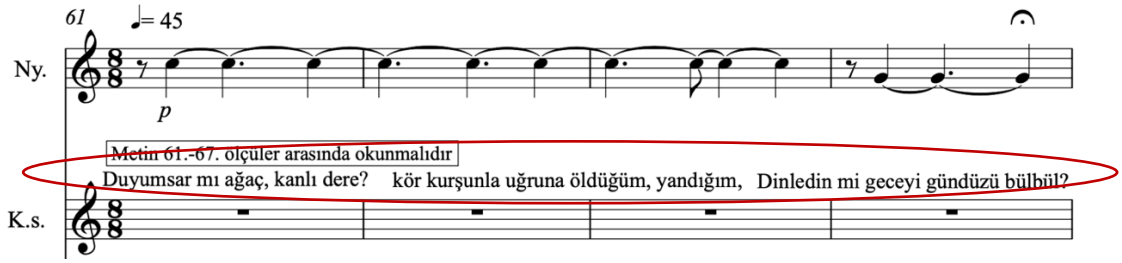
Nota Yazımı	**Tempo- Hareket -Hız Terimleri**	**Süslemeler**
Süre: 7'30" Ek Çizgiler - Çizek : Var Ölçü Sayısı: 4/4 , 3/4, 2/4, 5/4 Puandorg : Var Eksik Ölçü : Yok Uzatma Bağı: Var Çoklamalar: Üçleme-Triole Altılama-Sekstole Oktav: Oktav Çizgisi: Yok Glisando: Var	**Eser: Bpm 92** **Andantino:** 76 ile 108 arasındaki Andante temposundan biraz daha hızlı birim süre değeridir. **Hareket Değişimi** A piacere: İstediğin gibi, serbest çalma. (Tamamen yorumcuya bırakılır.)	Appogiature-Abantı Mordan-Çarpma Grubetto Trill Tremolo Arpej Ritardando. **İfadelendirme Terimleri** Legato: bağlı Staccato: kısa ve ayrık
- Cantabile: Şarkı söyler gibi - Dolce: Tatlı, Nazikçe - Espressive: Anlamlı, duygulu -Parlanto: Konuşur gibi, anlatıcı	**Gürlük-Nüans Ayırtı Terimleri** -Pianissimo -Piano -Mezzo Forte -Forte -Forte Piano **Gürlük-Nüans-Ayırtı Değişimleri** Mezzopiano (mp): Orta derecede hafif (piano ile forte arası bir yumuşaklıkta. **Marcato (markato):** Vurgulu, belirgin, dikkat çekici biçimde çalınması gereken nota veya pasaj.	**Değiştireç-Değiştirici (Alterasyon) İşaretler** Diyez: Var Bemol: Var Çift Diyez: Yok Çift Bemol: Yok Bekar: Var Kromatik Perde: Var Geçici Değiştirici İşaret: Var Donanım: Yok

Ardından (Türk Müziği Çalgıları, Viyolonsel ve Piyano İçin) Can Aksel Akın

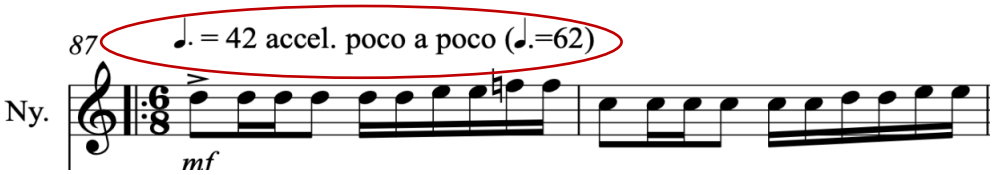
Enstrümanlar: Ney veya Flüt, Divan Sazı veya Cura veya Gitar ve Konuşma Sesi Viyolonsel Piyano. Eser Türk müziği enstrümanlarının yanı sıra isteğe veya şartlara bağlı olarak Batı müziği enstrümanlarıyla da icra edilebilir. Konuşma sesi, Divan Sazı veya Cura veya Gitar icracısı tarafından okunabileceği gibi ayrıca bağımsız bir okuyucu tarafından seslendirilebilir.

Şekil 5. Ney enstrümanının farklı bir ifade terimi.

Şekil 6. Açıklamalı ifadeler.

Şekil 7. Metronomda farklı ifadeler.

Doktor ve Oğlu (Ney, Bağlama, Keman, Çello ve Piyano için Sözsüz Mersiye)

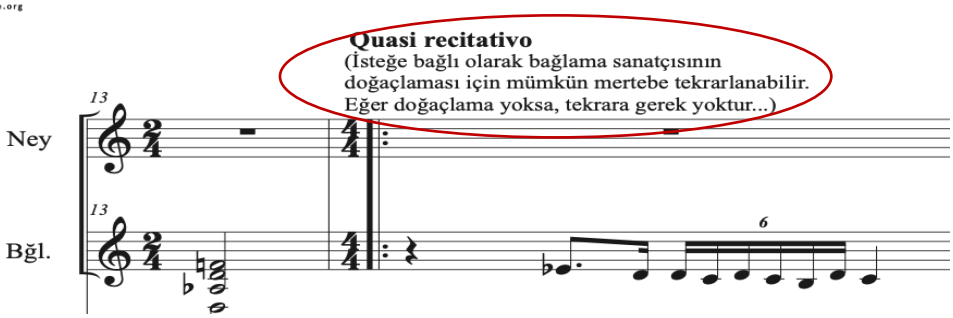
Tolga Taviş

ÇALGILAMA: Ney, Bağlama, Keman, Çello, Piyano

Partitürdeki ney ve bağlama partileri bolahenk akorduna göre (yazıldığının T4 aşağısından tınlayacak şekilde) transpoze olarak gösterilmiştir.

Şekil 8. Bağlamadaki akor kurulumları.

Şekil 9. Açıklamalı ifadeler.

Yüksek Ruh (Üç Telli Kemençe ve Kanun için) - Hasan Uçarsu

Çalgılama: Üç Telli Kemençe- Kanun

Kemençe ve kanun partileri bolahenk akorduna göre (yazıldığının T4 aşağısından tınlayacak şekilde) aktarımlı olarak gösterilmiştir.

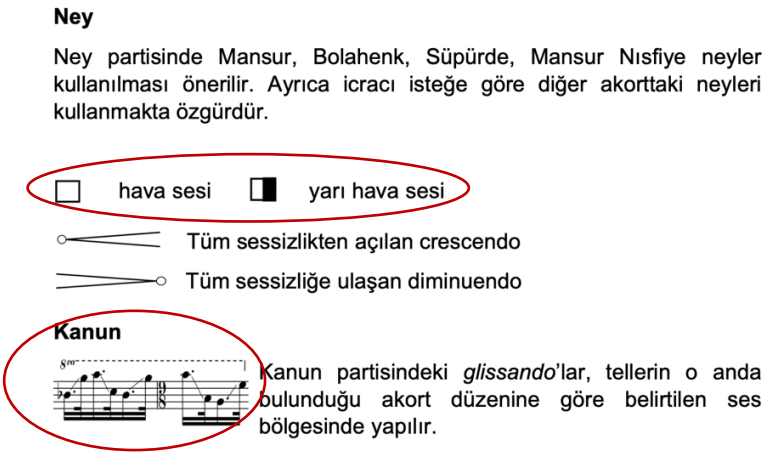
Şekil 10. Kanundaki kromatik sesler ve 9'lama.

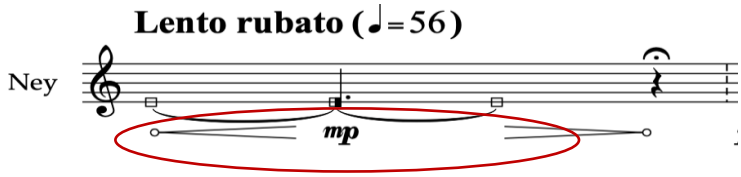
Onlardan Ya Da Bizden (Türk Müziği Çalgıları ve Piyanolu Dörtlü İçin Müzik)

Hasan Barış Gemici

ÇALGILAMA: Ney Klasik Kemençe (üç telli) Kanun Piyano Keman Viyola Viyolonsel

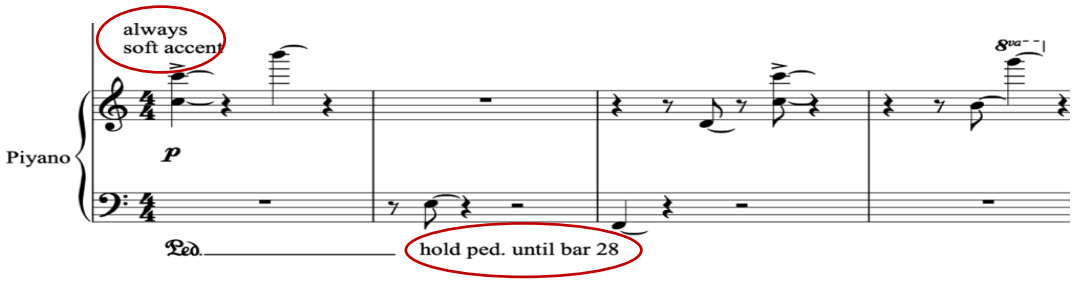
Partitürde ney, kemençe ve kanun partileri bolahenk akorduna göre
(yazıldığının T4 - tam dörtlü aşağısından tınlayacak şekilde) transpoze olarak gösterilmiştir.

Şekil 11. Neyde yeni nota yazımı.

Morto Koyu- (Klasik Kemençe, Viyolonsel ve Piyano İçin)

Şekil 12. Yeni ifadeler.

Ateşe Karşı– (Türk Müziği Çalgıları ve Piyanolu Üçlü İçin Müzik) Eray Altınbüken

Çalgılama: Ney, Kemençe, Ud, Piyano, Keman, Viyolonsel.

Analiz Tablosu

Nota Yazımı	**Tempo- Hareket -Hız Terimleri**	**Anlatım Terimleri**
Süre: 7'45" Ek Çizgiler - Çizek : Var Ölçü Sayısı: 5/8 Puandorg : Var Eksik Ölçü : Yok Uzatma Bağı: Var Çoklamalar: Üçleme-Triole Oktav: Oktav Çizgisi: Var Glisando: Var	**Eser: Bpm 115, 75, 150** **Andantino:** 76 ile 108 arasındaki Andante temposundan biraz daha hızlı birim süre değeridir. **Allegro Moderato:** 112 ile 124 arasında birim süre değeridir. Orta hızlı, biraz hızlı anlamındadır. **Allegrissimo:** 172 ile 176 arasında birim süre değeridir. Çok hızlı anlamındadır.	- Cantabile: Şarkı söyler gibi - Dolce: Tatlı, Nazikçe - Espressive: Anlamlı, duygulu -Parlanto: Konuşur gibi, anlatıcı
Hareket Değişimi	**Değiştireç-Değiştirici (Alterasyon) İşaretler**	
A piacere: İstediğin gibi, serbest çalma. (Tamamen yorumcuya bırakılır.) **Molto Assai:** Çok çok, son derece (örneğin *molto vivace assai* = çok canlı). **Allargando:** Genişleyerek, yavaşlayarak ve ses olarak güçlenerek.	Diyez: Var Bemol: Var Çift Diyez: Yok Çift Bemol: Yok Bekar: Var Kromatik Perde: Yok Geçici Değiştirici İşaret: Var Donanım: Yok	

Safiye– (Türk Müziği Çalgıları ve Viyolonsel İçin)

Çalgılama: Üç Telli Klasik Kemençe Ney Tanbur Ud Kanun Bağlama Viyolonsel

Partitürde bağlama dışındaki geleneksel Türk müziği enstrümanları bolahenk akorduna göre (yazıldığının T4 - tam dörtlü aşağısından tınlayacak şekilde) transpoze olarak gösterilmiştir.

Şekil 13. Neyde ve Klasik Kemençedeki yeni işaretler.

Analiz tablolarına göre Türk müziği çalgılarının icra pratikleri ve stil özellikleri, köklü geleneklere dayanan ancak zamanla farklı yorum biçimleriyle zenginleşmiş bir yapıya sahiptir. Çalgıların icrasında özellikle tavır, üslup ve karakteristik süslemeler ön plana çıkmaktadır; bu da her icracının kişisel yorumuyla birleşerek dinamik ve canlı bir müzikal dil ortaya koymaktadır. Geleneksel meşk sistemiyle biçimlenen icra anlayışı, zamanla akademik çalgı eğitimiyle birleşmiş; böylece teknik becerilerle birlikte stil bilgisi de sistematik olarak aktarılmaya başlanmıştır. Çalgılara özgü mızrap, yay ya da parmak teknikleri ile belirli seyir kalıpları, eserlerin doğru üslupla icrasında temel rol oynamaktadır. Sonuç olarak Türk müziği çalgılarında stil, yalnızca teknik bir yeterlilik değil; aynı zamanda kültürel bir birikimin, duygusal ifadenin ve tarihsel sürekliliğin somut bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, B. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Barış, D. A. (2007). Okul Müzik Eğitiminde Çalgı Eğitimi Uygulamaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(15), 1-12.

Çalgan, K. (2019). Büyük Müzikçileri Nasıl Bilirdiniz?, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Erol, A. (2009*). Müzik Üzerine Düşünmek*. Bağlam Yayıncılık: İstanbul.

Günay, E., Özdemir, M. A. (2006). *Müzik Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme.* Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kolukırık, K. (2015). *Türk Müziği Tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası*. Barış Kitabevi, Ankara.

Oğuzkan, A. F. (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Parasız, G. (2009). Eğitim Müziği Eksenli Keman Öğretiminde Kullanılmakta Olan Çağdaş Türk Müziği Eserlerinin Tespitine Yönelik Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, 19-24.

Say, A. (2009). *Müziğin Kitabı*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Selanik, C. (2010). Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni. Doruk Yayımcılık: İstanbul.

Somakcı, P. (2017). Güzel Sanatlar Eğitiminde Çalgı Öğretimi, *Güzel Sanatlar Eğitimi Toplum Bilimler Etkileşimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Müzik Eğitimi Yayınları, 10-12 Mayıs 2017, İstanbul, Türkiye, ss. 487-491.

Tanrıverdi, A. (1997). Güzel Sanatlar Liselerinin Müzik Bölümlerinde Uygulanan Çalgı Eğitimi ve Viyolanın Çalgı Eğitimi İçerisindeki Yeri. *Mavi Nota Müzik ve Sanat Dergisi*(25), 7-9.

TDK, (1977). *Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uçan, A. (1994). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Ya*klaşımlar, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Uçan, A. (1997). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar- İlkeler-Yaklaşımlar.* Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Yener, F. (1991). *Müzik Kılavuzu*, Bilgi Yayınevi: Ankara.

BELEDİYELER ŞİRKETLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DENETİMİ VE YÜKÜMLÜLÜKLER

Avukat, Beyza ÖZÇİÇEK YILANCI
beyza.ozcicek@ogr.sakarya.edu.tr 0009000856101210

ÖZET: 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında asıl işveren ve alt işverene çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, işyerinde iş sağlığı ve güvenliği kurulunun oluşturulması ve koordinasyonun sağlanması, risklerin değerlendirilmesi gibi genel yükümlülüklerin haricinde alt işverenlik ilişkisinden kaynaklanan bazı özel yükümlülükler yüklenmiştir. İşbu kanun kamu tüzel kişiliği bulunmayan belediye şirketleri için de uygulama zorunluluğu bulunmakta ve ihalelerin teknik şartnamelerinde düzenlenmektedir.

696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname öncesinde personel istihdamına dayalı hizmet alımı yoluyla yürütülen hizmetler, kararname sonrasında sermayesi belediyeye ait şirketler tarafından doğrudan temin sözleşmeleri ile yürütülmeye başlanmıştır. Belediyeler, asıl işveren sıfatı ile işyerinin bütününden alınan sağlık ve güvenlik önlemlerinin uygulanması yönünden sorumluluğu söz konusu kararname ile de devam etmekte olduğundan alt işveren (yüklenici) tarafından alınan önlemleri izleme, denetleme ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlama ile yükümlü olmakla birlikte asıl işveren ve alt işveren fiili olarak aynı işyerini kullansa da hukuken iki ayrı işyeri bulunmasından kaynaklı olarak doğrudan temin sözleşmelerine yükümlülükler ile ilgili kanunun lafzının izin verdiği surette maddelerin eklenmesi ile şirketin üstünde bulunan sorumluluk dağıtılabilecektir.

Bu çalışmamızda öncelikle genel olarak asıl işveren-alt işveren ilişkisi kavramı, kurulma şartları, hüküm ve sonuçları ve hukuka aykırılığın yaptırımı açıklanmıştır. Daha sonra ise asıl işveren-alt işveren ilişkisinin tarafı işverenlerin kendi işyeri ve işçileri için sahip oldukları iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüklerinden genel olarak bahisle beraber bu ilişki bakımından özellik gösteren yükümlülükleri ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Son olarak, genelde tüm kamu işyerlerindeki alt işverenlik ilişkileri özelde belediye şirketlerinde anılan yükümlülüklerin şirketlerin ve idarelerin ne şekilde yerine getirileceğini, yükümlülüklere aykırı davranan kamu asıl işveren ve alt işverenin hangi oranda sorumlu olacakları incelenecektir.

Alt işverenlik ilişkisinde hangi işverenin hangi yükümlülüklerinin bulunduğu, yükümlülüklere aykırılığın dolayısıyla kusur ve sorumluluğun tespiti bakımından önem arz etmektedir. Asıl işveren ve alt işveren ile çalışanlarca alınması gereken yükümlülüklerin hiç ya da gereğince yerine getirilmemesi, asıl işveren ve alt işvereni ile çalışanların sorumlulukların durumu ve sorumluluğun kanun hükmünde kararname gereği sadece belediye şirketlerine yükletilmeyeceği kanunun lafzından ve Yargıtayın Yerleşik kararlarından da idareye sorumluluğun paylaştırılabileceği görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Kamu işyerleri, Belediye Şirketleri, Alt işverenlik İlişkisi, İş Sağlığı ve Güvenliği, Yükümlülükler, Sorumluluk.

GİRİŞ

Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kamu veya özel sektör işyerleri ayırımı olmaksızın tüm işyerindeki çalışanlara, kanunda belirtilen istisnalar dışında, uygulanmaktadır. Alt işverenlik ilişkisinde alt işveren, asıl işverenin işyerinde sözleşmenin gereği olan edimi yerine getirmektedir. Bu bağlamda alt işverenlik ilişkisinde fiili olarak aynı işyerini kendi işçileriyle kullanan iki işveren bulunmaktadır. Her ne kadar fiilen tek bir işyeri olsa da asıl işveren ve alt işveren için hukuken iki ayrı işyeri bulunmaktadır. Her işverenin kendi faaliyetini yürüttüğü alana ve işyerinin tamamına yönelik risklere karşı alınacak iş sağlığı ve güvenliği yükümlülükleri bulunmaktadır. Alt işverenlik ilişkisinde hangi işverenin hangi yükümlülüklerinin bulunduğu, yükümlülüklere aykırılık ve dolayısıyla kusur ve sorumluluğun tespiti bakımından önem arz etmektedir. Asıl işveren ve alt işveren ile çalışanlarca alınması gereken yükümlülüklerin hiç ya da gereğince yerine getirilmemesi, asıl işveren ve alt işvereni ile çalışanların sorumluluklarına neden olacaktır.

Kamu Kurumlarının Alt İşveren (Yüklenici) Çalışanlarının Sağlık ve Güvenlikleri Yönünden Sorumluluğu

Kamu veya özel sektör ayırımı olmaksızın asıl işveren, alt işverenlik ilişkisinin başlamasıyla birlikte alt işverenden çalışanlarına ilgili mevzuattan kaynaklanan eğitimlerin verilip

verilmediğine yönelik belgelerin kontrolünü sağlamakla yükümlüdür. Bu kapsamda Kamu işverenleri asıl işveren sıfatı ile işyerinin bütününden alınan sağlık ve güvenlik önlemlerinin uygulanması yönünden sorumlu olduğundan alt işveren (yüklenici) tarafından alınan önlemleri izleme, denetleme ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlama ile yükümlüdür.

İşyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri, koruyucu ve önleyici tedbirler, kendileri ile ilgili yasal hak ve sorumluluklar, ilk yardım, olağan dışı durumlar, afetler ve yangınla mücadele ve tahliye işleri konusunda görevlendirilen kişiler gibi konularda çalışanlar bilgilendirilmesi gerekir. İşverenler ayrıca; ciddi ve yakın bir tehlikeye maruz kalan veya kalma riski bulunan bütün çalışanları tehlikeler ile bunlardan doğan risklere karşı alınmış ve alınacak tedbirler hakkında derhal bilgilendirmekle yükümlüdür. Bu hususta asıl işverenin kendi çalışanı olması şartı aranmaksızın işyerindeki bütün çalışanlar bilgilendirilmek zorundadır. Asıl işveren ciddi ve yakın bir tehlikeye maruz kalma riski olmayan geçici çalışan veya alt işveren (yüklenici) çalışanlarının ise sadece işverenlerine gerekli bilgileri sağlamakla yükümlüdür. Kamu kurumları, yasal düzenleme doğrultusunda, sadece ciddi ve yakın bir tehlikeye maruz kalan veya kalma riski bulunan bütün çalışanları tehlikeler ile bunlardan doğan risklere karşı alınmış ve alınacak tedbirler hakkında derhal bilgilendirmekle yükümlüdür.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun, 22'nci maddesine göre elli ve daha fazla çalışanı bulunan ve altı aydan fazla süren sürekli işlerin yapıldığı bütün işyerleri iş sağlığı ve güvenliği kurulu oluşturmak zorundadır. Kamu kurumlarında 6 aydan uzun sürelerde alt işveren (yüklenici) görevlendiriliyorsa iş sağlığı ve güvenliği kurulu oluşturulmalıdır.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun, 3'üncü maddesine göre; işyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelerin riske dönüşmesine yol açan faktörler ile tehlikelerden kaynaklanan risklerin analiz edilerek derecelendirilmesi ve kontrol tedbirlerinin kararlaştırılması amacıyla yapılması gerekli çalışmalar, risk değerlendirmesi olarak tanımlanmıştır. Risk değerlendirmesi yapmanın temel amacı işyerinde iş kazası veya meslek hastalığına yol açabilecek risklerin belirlenmesi ve söz konusu risklerin herhangi bir can veya mal kaybına sebep olmadan önce gerekli önlemlerin alınmasıdır. Her alt işveren yürüttükleri işlerle ilgili olarak, bu Yönetmelik hükümleri uyarınca gerekli risk değerlendirmesi çalışmalarını yapar veya yaptırır. Asıl işveren, alt işverenlerce yürütülen risk değerlendirmesi çalışmalarını denetler ve bu konudaki çalışmaları koordine eder.

Alt İşveren Niteliğindeki Belediye İştirakleri Olan Şirketlerinin Çalışanların Sağlık ve Güvenlikleri Yönünden Sorumlulukları

24.12.2017 tarih ve 30280 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 696 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye eklenen geçici 23 ve geçici 24'üncü maddeleri ile bu Kararname uyarınca 01.01.2018 tarih ve 30288 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan KAMU KURUM VE KURULUŞLARINDA PERSONEL ÇALIŞTIRILMASINA DAYALI HİZMET ALIMI SÖZLEŞMELERİ KAPSAMINDA ÇALIŞTIRILMAKTA OLAN İŞÇİLERİN SÜREKLİ İŞÇİ KADROLARINA VEYA MAHALLİ İDARE ŞİRKETLERİNDE İŞÇİ STATÜSÜNE GEÇİRİLMESİNE İLİŞKİN 375 SAYILI KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMENİN GEÇİCİ 23 VE GEÇİCİ 24 ÜNCÜ MADDELERİNİN UYGULANMASINA DAİR USUL VE ESASLAR gereğince personel teminine dayalı doğudan temin sözleşmeleri ile belediyeler personel ihtiyacını karşılayacaktır. Belediye şirketleri münhasıran personel istihdamına adandığı için donanımlı bir İş Sağlığı ve Güvenliği sistemi kurulmalıdır. Mevzuatımızdaki kanunlar ise söz konusu sistemin kurulabilmesi için cevaz vermektedir. Yani kamu alt işverenlerinin sorumluluk ve yükümlülükleri farklılık gözetmeksizin personel istihdamı kapsamında çalışan belediye şirketleri için de geçerlidir.

Asıl işverenin bilgilendirme yükümlülüğünün kapsamına alt işveren ve çalışanları da girmektedir. Hükmün lafzından yola çıkarak doktrinde asıl işverenin yalnızca alt işvereni bilgilendirmesinin yeterli olup olmayacağı, alt işveren işçilerine de bilgilendirme yapılması gerekip gerekmediği tartışılmakla birlikte kanaatimizce her somut olayda bilgilendirme yapılacak hususa göre taraflardan sadece birine ya da her ikisi ile alt işveren çalışanına yapılması yerinde olacaktır. Kanun hükmünde asıl işveren ve alt işveren ile alt işveren çalışanlarını bilgilendirme yükümlülüğünü ne zaman ve nasıl yerine getireceğine yönelik bir ifade bulunmamaktadır.

Kanunda koordinasyonun hangi işveren tarafından sağlanacağına yönelik hüküm bulunmamakla birlikte koordinasyonun işyerinin genel yönetimine hakim olan asıl işverence sağlanması işyerinde iş sağlığı ve güvenliği kültürü oluşması açısından yerinde olacaktır.

Kamu veya özel sektör işyerleri ayırımı olmaksızın bir işyerinde bir veya birden fazla alt işverenlik ilişkisi mevcutsa, her bir işveren asıl işveren işyerinde gerçekleştirdiği faaliyete yönelik risk değerlendirmesi kendi yapmak veya yaptırmakla yükümlüdür.

KARAR İNCELEMESİ

YARGITAY 6. HUKUK DAİRESİ Esas: 2021/687 Karar: 2021/301

Karar Tarihi: 22.09.2021

"*MAHKEMESİ: Asliye Hukuk Mahkemesi*

Taraflar arasındaki tazminat davasının yapılan yargılaması sonunda ilamda yazılı nedenlerden dolayı asıl ve birleşen davanın kısmen kabulüne yönelik verilen hüküm süresi içinde asıl ve birleşen davada davacı vekilince temyiz edilmesi üzerine dosya incelendi, gereği konuşulup düşünüldü. Asıl ve birleşen davada davacı vekili, müvekkili ile davalı şirket arasında hizmet alım sözleşmesi bulunduğunu, sözleşme kapsamında davalı tarafından çalıştırılan dava dışı işçilerin müvekkili aleyhine açtığı işçilik alacakları ile ilgili davaların işçi lehine sonuçlandığını ve bu kapsamda müvekkili tarafından dava dışı işçilere icra takipleri sonucunda ödeme yapıldığını, yapılan bu ödemeden sözleşme hükümlerine göre davalının sorumlu olduğunu ileri sürerek, müvekkili tarafından ödenen bedelin davalıdan tahsiline karar verilmesini talep etmiştir. Asıl ve birleşen davada davalı vekili, kıdem tazminatının tamamından asıl işverenin sorumlu olduğunu, diğer yüklenicilerin çalıştırdıkları dönemle sorumlu olduklarını savunarak, davanın reddini istemiştir. Mahkemece, iddia, savunma ve tüm dosya kapsamına göre; taraflar arasındaki hizmet alım sözleşmesi ve teknik şartnamede işçilik alacaklarından davalının sorumlu olduğuna dair hüküm bulunduğu, davalı alt işverenin sadece kendi döneminden sorumlu olduğu gerekçesiyle, asıl ve birleşen davanın kısmen kabulüne karar verilmiştir.

Karar, davacı vekili tarafından temyiz edilmiştir.

1-Dosyadaki yazılara, kararın dayandığı delillerle gerektirici sebeplere, delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre, davacı vekilinin aşağıdaki bendin kapsamı dışında kalan diğer temyiz itirazları yerinde görülmemiştir.

2-Dava, rücuen tazminat istemine ilişkindir. Hizmet alım sözleşmeleri; ihale şartları ile belirlenen işin sözleşmede kararlaştırılan bedel ile yapılmasının üstlenildiği sözleşmelerdir. Bu sözleşme türünde yüklenicinin edimi, hizmetin kendi işçisi ile yerine getirilmesi, işverenin edimi ise sözleşme bedelinin ödenmesidir. Sözleşme kapsamında yapılması gereken iş yüklenici işçisi tarafından yerine getirilecektir. İş akdinin yüklenici ile işçi arasında yapıldığı hususu ihtilaflı değildir. SGK kayıtları da bu hususu doğrulamaktadır. Hizmet alımı tip sözleşmelerinde işverenin, yüklenici tarafından çalıştırılan işçinin ücretinin ödenmesi, sosyal haklarının takibi gibi denetim dışında işçiye karşı bir sorumluluğu yoktur. ***İşveren ile yüklenicinin İş Kanunu'na göre işçiye karşı müteselsilen sorumlu olmasına rağmen rücu ilişkisinde taraflar arasında imzalanan sözleşmenin uygulanması sözleşme hukukunun en temel ilkelerindendir.*** *İşçilik alacakları işveren tarafından ödenen işçinin; yüklenici işçisi olması, sözleşme ücretine işçinin ücret ve sosyal haklarının dahil olması,* ***işverenin işçilik alacaklarından sorumlu olacağına dair sözleşmede bir hüküm bulunmaması hususları nazara alındığında davacı işverenin işçiyi çalıştıran yüklenicilerden ödediği bedeli ve ferilerinin tamamını talep etme hakkı bulunduğunun kabulü gerekir.*** *Hizmet alım ihaleleri aynı yüklenici tarafından alındığı gibi, değişik yükleniciler tarafından da alınabilmektedir. Bu halde işyeri devri suretiyle işçiler yeni yükleniciye devredildiği için hizmet akitleri kesintiye uğramadan devam etmekte ve işçilik alacakları da bu doğrultuda hesaplanmaktadır. İşçiye ödenen kıdem tazminatı iş sözleşmesinin feshedildiği tarihteki giydirilmiş ücret üzerinden hesaplanmakta olup bu kıdem tazminatının tamamından işçiyi çalıştırdıkları dönemle orantılı olarak yükleniciler işverene karşı sorumludurlar. İhbar tazminatından son işveren sorumludur. İşveren tarafından bu ödemelerin feri mahiyetinde yapılan ödemeler de ayrı esasla yüklenicilerden tahsil edilebilecektir. Bu durumda mahkemece yukarıda belirlenen ilkeler çerçevesinde,*

ihbar tazminatından davalı son yüklenicinin sorumlu olduğu gözetilerek bu hususta alınacak bilirkişi raporuna göre hüküm kurulması gerekirken hüküm kurulması gerekirken yazılı gerekçe ile dava dışı işçilerin davalı yüklenici nezdinde çalıştığı süreyle oranlanarak sorumlu tutulması doğru görülmemiş, hükmün bu nedenle bozulması gerekmiştir.

SONUÇ: Yukarıda (1) numaralı bentte açıklanan nedenlerle, davacı vekilinin sair temyiz itirazlarının reddine, (2) numaralı bentte açıklanan nedenlerle hükmün davacı yararına BOZULMASINA, kararın tebliğinden itibaren 15 gün içerisinde karar düzeltme yolu açık olmak üzere, 22.09.2021 tarihinde oy birliğiyle karar verildi."

İlgili kararda taraflar arasındaki sözleşmenin sorumluğun paylaştırılması hususunda önem arz ettiğini göstermektedir. Asıl işveren ve yüklenici arasında düzenlenen sözleşmeye göre yükümlülüklerin saptanması ve iş sahası belediyeye ait olan işlerde iş kazalarındaki rizikonun %50 den fazla sermayenin kamuya ait olan belediye şirketinin üzerine bırakılmaması hem belediye yönünden hem de belediyeden aldığını ihalelerle geliri oluşan şirketi üzerinde bir yük oluşturmayacaktır. Zira sözleşme ile kusurları oranında sorumlu olacakları belirlenmesi halinde; belediye ödemek zorunda kaldığı rakamı şirketine rücu edemeyecektir. Bu belediye için zarar gibi gözükse de aslında asıl kamunun menfaatine olduğu açıktır. Çünkü sermayesi ve geliri belediye ile yaptığı sözleşmelerle oluşan şirketine rücu etmesi yine belediye tarafından karşılanacağı izahtan varestedir. Bu durumda işbu yargıtay yerleşik kararı kapsamında belediye şirketleri üzerinden personel istihdamı sağlanan doğrudan temin sözleşmelerine iş sağlığı güvenliği tedbirlerine kusur oranına göre sorumluluğun olacağı hükmü koyulması ile sözleşmenin her iki tarafı için de rücu problem olmayacaktır.

SONUÇ

Alt işverenlik ilişkisinde asıl işveren ve alt işveren çalışanları aynı işyerinde faaliyette bulunmaktadırlar. Anılan yükümlülükleri hiç ya da gereği gibi yerine getirmemenin neticesinde asıl işveren veya alt işveren çalışanlarının iş kazasına uğraması veya meslek hastalığına yakalanması durumunda hangi işverenin ne miktarda sorumlu olacağı meselesi önem arz etmektedir. Tarafların hukuki ve idari sorumlukları yanında özellikle kamu asıl işverenleri bakımından işveren vekillerinin cezai sorumluluğu bulunmaktadır.

Kamu veya özel sektör işvereni ayırımı olmaksızın tarafların yükümlülüklere aykırı uygulamalarından dolayı çalışanlar ruhen veya bedenen zarara uğramışsa, taraflar sigortalı ya da hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve ödenecek tazminatlardan 4857 sayılı İş Kanun md.2 hükmüne istinaden birlikte sorumludur.

İdare ve şirketi kendi aralarında yapacakları sözleşmeye alt işveren çalışanın hak kazandığı tazminat taleplerinden sorumluluğun yalnızca asıl işveren veya alt işverene ait olacağına ilişkin hüküm koymaları, sigortalı ya da hak sahipleri için bağlayıcı olmayacaktır. Ancak bu alt işveren niteliğini haiz olan şirketi için sorumluluğun paylaşılması noktasında önem arz etmektedir. Kamu olarak idareler güçlü konumda oldukları ve şirketleri de riskin dağıtılma noktası olarak görüldükleri için sorumluluk çoğu zaman şirket üzerine bırakılma yönünde sözleşmeler yapılmaktadır. Fakat gelinen noktada belediye şirketleri o riskin maddi karşılığını kaldırabilecek bir geliri olmadığından riziko dolaylı yoldan idare üzerine kalmaktadır. Hem alt işveren niteliğindeki iştirake hem de belediyeye istenilen verimi sağlamamakla birlikte daha da kötü olan -cezai sorumluluk açısından- riziko somut olayda o işleyişte sorumluluğu olmayan kişiler üzerine kalmaktadır.

Bu durumda hem idarelerin hem de şirketlerinin işleyiş verimliliğin sağlanması gereksiz kamu harcaması yapılmaması adına yapılan ihalelerde teknik şartnamelere konulan düzenleyici hükümler konulmalıdır. Örneğin «…6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmeliklerinde belirtilmiş olan İş Sağlığı ve Güvenliğine ilişkin tüm önlemleri İdare alır buna istinaden yüklenici ve çalışanları işyerinde uygulanmakta olan kurallara uymak, her türlü malzeme, araç ve gereçleri sağlamak, işyerinde bulundurmak, işçilerine kullandırmak, alınan önlemlere uyulup uyulmadığını denetlemek zorundadır. Kazaya uğrayıp yaralanan çalışanın yapılacak tedavisine ait harcamalar, kaza sonucu sakat kalan çalışanın kendisine veya ölen çalışanın hak sahiplerine verilecek tazminatlar ile yangın ve iş kazalarından dolayı üçüncü şahıslara ödenecek tazminatlar kusurlu bulunduğu oranlarda idare ve yükleniciye ait olacaktır…» şeklindeki hükümler 6331 sayılı kanun kapsamında karşılığı olmakla birlikte kazaya uğrayan çalışanların ödemelerinin sağlanabilmesi noktasında da karşılık bulmaktadır. TBK m.62'ye göre kusurları oranında rücu edilebileceği düşünülse bile Yargıtayın yerleşik içtihatlarında idareye karşı yöneltilen rücu taleplerini idarenin sorumlu olacağına dair sözleşmede bir hüküm bulunmaması hususları nazara alınması kaydı ile reddetmektedir. Bu da sözleşme hükümlerindeki revizenin yerinde bir kararla sorumluluğun paylaştırılabileceğini gösterir.

KAYNAKÇA

AKYİĞİT, Ercan: İçtihatlı ve Açıklamalı 4857 Sayılı İş Kanunu Şerhi, C. 1, 3. Baskı, Ankara, Seçkin, 2008. (Şerh)

ARSLANOĞLU, Mehmet Anıl:İş Kanunu'nda Esneklik Temelli Üçlü Sözleşmesel İlişkiler, İstanbul, Legal, 2005.

AYDIN, Ufuk : "6552 Sayılı Yasa Sonrası Asıl İşveren – Alt İşveren İlişkileri", Sosyal Güvenlik Dergisi, C. 5, S. 1, Ocak 2015, s. 9-31. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/297164

SAYIN, Ali Kemal: "Türk hukukunda Alt İşveren Uygulaması: Kamu Kuruluşlarının Personel Çalışmasına Dayalı Hizmet Alımlarında 6552 Sayılı Kanun'un Getirdiği Yeni Yaklaşımlar." Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 69/2:59-98.

SÜZEK, Sarper: İş Hukuku, (20. Baskı, Beta Yayınevi 2020).

TAN, Turgut: İdare Hukuku, 5. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016.

Yargıtay Karar Arama Sitesi: https://karararama.yargitay.gov.tr/

Yükseköğretim Kurulu Başkalığı Tez Merkezi sitesi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

4857 sayılı İş Kanunu

696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ana Sayfa » DergiPark

https://www.calismatoplum.org/tr/

T.C. Resmî Gazete (resmigazete.gov.tr)

Yargitay Karar Arama

التكييف القانوني لمهاجمة المنشات النووية

Zuhair MENDELI
Sakarya Üniversitesi,
zuhair.mendeli@ogr.sakarya.edu.tr - 3234-9979-0009-0009

الملخص

تُعد قانونية استهداف المفاعلات النووية أثناء النزاعات المسلحة من أبرز المسائل التي أثارت قلق المجتمع الدولي، نظرًا لما يترتب على ذلك من آثار كارثية محتملة على السكان والبيئة، خصوصًا مع احتمال تسرب مواد إشعاعية عالية الخطورة. وتزداد حساسية هذا الموضوع في ضوء الاستخدام المتزايد للطاقة النووية وتعدد أهدافها، سواءً كانت مدنية أم عسكرية وقد تجسدت هذه الأهمية في عدد من الاتفاقيات الدولية، من أبرزها البروتوكول الإضافي الأول لاتفاقيات جنيف لعام 1977، والبروتوكول الإضافي الثاني، واتفاقية الحماية المادية للمواد النووية لعام 1980، إضافة إلى الاتفاقية الدولية لقمع أعمال الإرهاب النووي لعام 2005. وقد أولت هذه النصوص حماية خاصة للمحطات النووية، وأحاطتها بجملة من الضمانات التي تهدف إلى تقليل المخاطر التي قد تصيب المدنيين حال استهدافها. ورغم هذه الحماية، شهد الواقع الدولي عدة حالات استُهدفت فيها منشآت نووية من قبل بعض الدول تحت مبررات تتعلق بالاستخدام العسكري لتلك المنشآت أو تهديدها للأمن والسلم الدوليين. ومن أبرز الأمثلة المعاصرة ما نُسب إلى الولايات المتحدة وإسرائيل من هجمات عسكرية على المنشآت النووية الإيرانية، والتي أثارت جدلًا واسعًا حول مدى مشروعية مثل هذه الأفعال طبقا للقانون الدولي. في هذا السياق، تُثار إشكالية محورية تتمثل في ما مدى قانونية ضرب المحطات النووية في حال استخدامها لأغراض عسكرية؟ وما هي المسؤولية الدولية التي قد تترتب على الدول في حال ثبوت عدم قانونية هذا الفعل؟

للاجابة على هذا التساؤل، سيتم الاعتماد على المنهج التحليلي، من خلال تحليل النصوص القانونية الدولية ذات العلاقة، و الاستعانة بالبحوث الاكاديمية التي تنولت هذه الاشكالية من منظور قانوني.

الكلمات المفتاحية : المحطات النووية، القانون الدولي الانساني، المسؤلية الدولية، الشرعية الدولية

Nükleer Tesislere Yapılan Saldırılın Hukuki Değerlendirmesi

Zuhair MENDELI

Sakarya Universitesi,

zuhair.mendeli@ogr.sakarya.edu.tr - 3234-9979-0009-0009

ÖZET

Nükleer reaktörlerin silahlı çatışmalar sırasında hedef alınmasının hukuka uygunluğu, uluslararası toplumun ciddi endişe duyduğu konulardan biridir. Zira bu tür saldırılar, yüksek risk taşıyan radyoaktif maddelerin sızması ihtimali sebebiyle siviller ve çevre üzerinde yıkıcı etkiler doğurabilmektedir. Konunun hassasiyeti, nükleer enerjinin giderek artan kullanımı ve bu kullanımın hem sivil hem de askeri amaçlara hizmet etmesiyle daha da belirgin hale gelmektedir. Bu önem, 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek I. ve II. Protokoller, 1980 tarihli Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunmasına İlişkin Sözleşme ve 2005 tarihli Nükleer Terörizmin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi birçok uluslararası belgede açıkça ortaya konmuştur. Söz konusu metinler, nükleer tesislere özel bir koruma sağlamış ve bu tesislerin hedef alınması halinde sivillere zarar gelmesini önlemeye yönelik çeşitli güvenceler öngörmüştür. Buna rağmen, uluslararası arenada bazı devletler, söz konusu tesislerin askeri amaçlarla kullanılması ya da uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesi gerekçeleriyle nükleer tesisleri hedef almıştır. Bu bağlamda, ABD ve İsrail'in İran'daki nükleer tesislere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar en güncel örnekler arasında yer almakta ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde bu eylemlerin meşruiyeti konusunda geniş çaplı tartışmalara yol açmıştır. Bu çerçevede temel bir sorun olarak, nükleer tesislerin askeri amaçlarla kullanılması durumunda bu tesislerin hedef alınmasının hukuka uygun olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Ayrıca, böyle bir eylemin hukuka aykırı olduğunun tespiti halinde, ilgili devlete hangi uluslararası sorumlulukların yüklenebileceği de araştırılmalıdır. Bu soruya cevap verebilmek için, ilgili uluslararası hukuk metinlerinin analizine dayanan analitik yöntem kullanılacaktır. Ayrıca, bu sorunu hukuki bir bakış açısıyla ele alan akademik araştırmalardan da yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Nükleer Tesisler, Uluslararası İnsancıl Hukuk, Uluslararası Sorumluluk, Uluslararası Meşruiyert

المقدمة

شهدت العصور الأخيرة تزايدًا في بناء محطات الطاقة النووية، نظرًا للفوائد الكبيرة التي تُستخلص من هذه الطاقة، سواء لأغراض سلمية كتوليد الكهرباء، أو لأغراض طبية، أو حتى عسكرية تُظهر بها الدولة مدى قوتها وأهميتها في المجتمع الدولي. إن بناء محطات الطاقة النووية ينطوي على مخاطر كبيرة، باعتبار أن هذه الطاقة تتميز بآثارها الضارة على الإنسان والبيئة. وما يزيد من خطورتها هو استخدامها كوسيلة في الصراعات بين الدول، كما شهد العالم ذلك في الماضي من خلال استهداف المفاعل النووي العراقي عام 1981، ومؤخرًا في عام 2025 باستهداف محطات الطاقة النووية في إيران. وقد أدى ذلك إلى جدل واسع حول مدى مشروعية هذا النوع من الهجمات. وبناءً على ما سبق، يمكن الاستنتاج بأن الطاقة النووية تشكل خطرًا في حد ذاتها، وتزداد خطورتها إذا استُهدفت لتحقيق أهداف سياسية أو عسكرية معينة.

نظرًا للخطورة الكبيرة التي تنطوي عليها المحطات النووية، وتهافت الدول على بنائها مع الادّعاء بأنها تُستخدم لأغراض سلمية، أولى القانون الدولي هذه المنشآت أهمية بالغة. وبناءً على ذلك، تم اعتماد عدد من البروتوكولات والاتفاقيات التي تهدف إلى حماية هذه الأعيان، من بينها البروتوكول الإضافي الأول لاتفاقيات جنيف لعام 1977، الذي تضمّن نصوصًا صريحة تكفل حماية هذا النوع من المنشآت. كما وُضعت اتفاقيات دولية أخرى تُعنى بكيفية استخدام الطاقة النووية وضمان أمنها، مثل اتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979، والاتفاقية الدولية لقمع أعمال الإرهاب النووي لعام 2005. وقد أدى هذا الإطار القانوني المتكامل إلى إحاطة المحطات النووية بعدد من الضمانات القانونية التي تهدف إلى حمايتها، مما يسهم في النهاية في حماية المدنيين من المخاطر المرتبطة بهذه الطاقة.

رغم الحماية التي وفرها القانون الدولي، سواء عن طريق المبادئ العامة والعرف الدولي أو عن طريق الاتفاقيات الدولية [1]، إلا أن الواقع العملي قد شهد في بعض الحالات استخدام القوة العسكرية لمهاجمة المحطات النووية، تحت ذريعة أنها تشكل تهديدًا للسلم والأمن الدوليين، مما أدى إلى إثارة الجدل في أوساط القانون الدولي حول مدى مشروعية مثل هذا النوع من الهجمات. وفي ضوء ما تقدم، ستتمحور إشكالية هذه الورقة حول مدى قانونية استهداف محطات الطاقة النووية، بالإضافة إلى ذلك، سيتم تناول مسألة تحديد المسؤولية الدولية المترتبة على مهاجمة هذه المحطات في حال ثبت عدم قانونية ذلك.

للإجابة على هذا التساؤل، سيعتمد البحث منهجًا تحليليًا من خلال تحليل النصوص القانونية ذات الصلة، ودراسة السوابق العملية الناتجة عن استهداف هذا النوع من الأعيان، مع الاستئناس بالآراء الفقهية ذات العلاقة.

سيتناول المبحث الأول من هذه الورقة الإطار المفاهيمي والقانوني لحماية المحطات النووية في القانون الدولي، يليه المبحث الثاني الذي سيُخصص لدراسة الحالات العملية لاستهداف محطات الطاقة النووية، وأخيرًا، سيتناول المبحث الثالث مسألة المسؤولية الدولية الناتجة عن استهداف محطات الطاقة النووية.

المبحث الاول : الاطار المفاهيمي والقانوني لحماية المحطات النووية في القانون الدولي

بغية ايضاح المقصود من محطات الطاقة النووية وتصنيفها لابد من الاشارة الى المقصود بالمحطات النووية في المطلب الاول ومن ثم الانتقال الى بيان الاطار القانوني الذي نظم حماية المحطات النووية والمتمثل بالاتفاقيات الدولية

المطلب الاول: المقصود بالمحطات النووية

بغية تكوين صورة متكاملة عن المقصود بمحطات الطاقة النووية، لا بد من الإشارة، ولو باختصار، إلى المقصود بمصطلح النووي، إذ إن ذلك يُسهم في فهم الموضوع بصورة أعمق. في هذا الصدد أشارت الاتفاقية الدولية الخاصة بقمع أعمال الإرهاب النووي، في المادة الأولى منها، إلى مجموعة من المصطلحات المترابطة، مثل المواد المشعة، والمواد النووية، والمرافق النووية. وقد بيّنت الفقرة الأولى من هذه المادة أن المواد المشعة تعني المواد النووية وغيرها من المواد التي تحتوي على نويدات تنحل تلقائيًا، والتي قد تُسبب، بسبب خصائصها الإشعاعية أو الانشطارية، ضررًا بالإنسان أو البيئة أو الممتلكات. أما الفقرة الثانية، فقد أشارت إلى أن المقصود بالمواد النووية هو مجموعة من العناصر، من أبرزها اليورانيوم والبلوتونيوم، مع ذكر عدد من الاستثناءات الفنية التي تهم المتخصصين في هذا المجال [2].

[1] مصطفى زناتي, "حماية الممتلكات الاستيراتيجية في القانون الدولي الانساني", مجلة الاستاذ الباحث للدراسات القانونية والسياسية 1/7 (تشرين الاول 2022), 725-728.
[2] اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي , الامم المتحدة (A/RES/59/290, 2005 ,مادة. 1 (2).

على العكس من البروتوكولين الإضافيين الملحقين باتفاقيات جنيف لعام 1977، اللذين اكتفيا بالإشارة إلى أن المحطات النووية تُعد جزءًا من الأشغال الهندسية والمنشآت التي تحتوي على مواد خطرة [3] ، فإن اتفاقية قمع الإرهاب النووي، في المادة 3/1، قدّمت تعريفًا أكثر تفصيلًا لمصطلح المحطات النووية، حيث جاء فيها:

" يقصد بتعبير "مرفق نووي":

(أ) أي مفاعل نووي, بما في ذلك المفاعلات التي تجهز بها السفن او المركبات او الطائرات او الاجسام الفضائية لاستعماله كمصدر للطاقة لدفع هذه السفن او المركبات او الطائرات او الاجسام الفضائية, او لاي غرض اخر؛

(ب) أي منشاة او وسيلة نقل تستعمل لانتاج او خزن او معالجة او نقل مواد مشعة." [4]

ومن خلال هذا التعريف، يتبيّن أن مصطلح "المرفق النووي" يُستخدم بمعناه الواسع، إذ لا يقتصر على المنشآت النووية الثابتة، بل يشمل أيضًا المفاعلات النووية المُستخدمة في تحريك السفن أو الطائرات أو الأجسام الفضائية، إضافةً إلى المنشآت التي تُستخدم لإنتاج أو خزن أو معالجة أو نقل المواد الإشعاعية، وهو ما يشمل كذلك المحطات النووية موضوع هذه الورقة.

يطلق البعض على المحطات النووية مصطلح الممتلكات الاستيراتيجية فيرى بانها تلك المنشات والهياكل الفنية التي تستخدم لاغراض الصالح العام وتشمل السدود والجسور ومحطات توليد الطاقة النووية للاغراض السلمية وغيرها [5]

بشكل عام، تُصنّف المحطات النووية إلى نوعين: النوع الأول هو المحطات التي تُستخدم لأغراض سلمية، مثل توليد الطاقة الكهربائية أو الاستخدامات الطبية، والنوع الثاني هو المحطات التي تُستخدم لأغراض عسكرية، كإنتاج أسلحة نووية مثل الرؤوس النووية أو القنابل الذرية. ويختلف الوضع القانوني لكل من المحطات النووية المستخدمة لأغراض سلمية عن تلك المستخدمة لأغراض عسكرية، سواء في القانون الدولي العام أو في القانون الدولي الإنساني، وهو ما سيتم توضيحه في المطلب التالي.

إذًا، يمكن الاستنتاج من ذلك أن المحطات النووية هي منشآت مخصصة لإنتاج أو تخزين الطاقة النووية، وقد تُستخدم لأغراض عسكرية أو لأغراض سلمية.

المطلب الثاني: الاطار القانوني لحماية المحطات النووية

لقد نظم المجتمع الدولي عددًا من المبادئ والاتفاقيات التي أحاطت المحطات النووية بجملة من الضمانات الكفيلة بمنع استهدافها، الأمر الذي يسهم في حماية حياة الإنسان والحفاظ على البيئة، لاسيما في ظل الآثار الممتدة والخطيرة التي قد تترتب على مهاجمة هذا النوع من المنشآت. وفي هذا المطلب، سيتم التطرق إلى أبرز الاتفاقيات والمبادئ التي تحظر استهداف المحطات النووية، سواء في حال وقوع نزاع مسلح دولي أو غير دولي، أو في حالات الهجمات التي تنفذها جماعات منظمة أو حتى أفراد.

اولا: الاتفاقيات الخاصة بقمع الارهاب النووي 2005 وحماية المواد النووية 1979

من بين الاتفاقيات المهمة التي وفّرت ضمانات قانونية لحماية المحطات النووية، تبرز اتفاقية قمع الإرهاب النووي لعام 2005، واتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979. فقد جاءت اتفاقية قمع الإرهاب النووي، التي تهدف إلى تحقيق مقاصد الأمم المتحدة في حفظ السلم والأمن الدوليين، كرد فعل على تنامي أعمال الإرهاب بأشكال متعددة، ولغرض توقي الهجمات الإرهابية التي قد تستهدف المرافق النووية [6]. وقد تجسدت هذه الأهداف في عدد من مواد الاتفاقية، من بينها المادة 2/ب، التي نصت على تجريم إحداث أضرار بالمنشآت النووية بطريقة تؤدي إلى إطلاق مادة مشعة أو حتى التهديد بإطلاقها. ومن خلال هذه المادة، يتّضح أن المشرّع الدولي وسّع من نطاق التجريم، واعتبر أن مجرد الضرر الذي قد يؤدي إلى "تهديد" بإطلاق مادة مشعة يُعد جريمة بموجب الاتفاقية، وهو ما يُعد نتيجة منطقية نظرًا لأن مجرد التهديد يمكن أن يُفضي إلى أضرار كبيرة على المستويين الوطني والدولي. إلا أنه من المهم الإشارة إلى أن هذا الفعل لا يُعد جريمة وفقًا للاتفاقية، إلا إذا كان مقترنًا

[3] الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف, اللجنة الدولية للصليب الاحمر (1977), U.N.T.S. 3, 1125 مادة 56 (1) ; الملحق (البروتوكول) الثاني الإضافي إلى اتفاقيات جنيف, اللجنة الدولية للصليب الاحمر (1977)، UNTS 1125:17512، مادة، 15.
[4] اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي، مادة، 1 (3).
[5] زناتي, "حماية الممتلكات الاستيراتيجية في القانون الدولي الانساني", 722-723.
[6] اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي، ص1.

بقصد إزهاق الأرواح، أو التسبب بأذى بدني جسيم، أو إلحاق ضرر بالبيئة أو الممتلكات، أو لإكراه شخص طبيعي أو معنوي على القيام بفعل أو الامتناع عنه.

كذلك، فإن اتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979 قد أكدت، في ديباجتها، على أهمية توفير الحماية للمواد النووية، سواء أثناء استخدامها أو تخزينها أو نقلها على المستوى المحلي. ولم يتوقف الأمر عند هذا الحد، بل شددت الاتفاقية أيضًا على ضرورة توفير حماية فعّالة للمواد النووية المستخدمة في الأغراض العسكرية، وذلك بالرغم من أن نطاقها الأساسي ينصب على حماية المواد النووية المستخدمة في الأغراض السلمية [7].

من الجدير بالذكر أن اتفاقية قمع الإرهاب النووي لعام 2005 واتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979 قد وفّرتا حماية قانونية للمواد النووية عمومًا، وللمحطات النووية باعتبارها أماكن مخصصة لتخزين هذه المواد، وذلك في حال تعرّضها لاعتداء من قبل مجموعة، أو مجموعات، أو حتى أفراد. وقد تأكد هذا الحماية من خلال العديد من المواد الواردة في كلتا الاتفاقيتين، ومنها المادة 6 من اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي، التي نصت على ضرورة اتخاذ الدول الأطراف التدابير التشريعية اللازمة، بما في ذلك إصدار قوانين تُجرّم الأفعال التي اعتبرتها الاتفاقية جرائم [8].

كذلك بالنسبة لاتفاقية حماية المواد النووية فانها جاءت بنصوص قريبة حيث نصت في المادة 7 على ضرورة ان تتخذ الدول الاطراف الاجراءات اللازمة لتجريم الافعال الاتية:

1- الافعال التي تقوم على اساس استلام او حيازة او استعمال او نقل او تغيير للمواد النووية او تبديدها او يسبب او من الممكن ان يسبب وفاة او اصابة بليغة او اضرار جسيمة بالممتلكات.

2- سرقة او سلب المواد النووية.

3- اختلاس المواد النووية او الحصول عليها بطريق الاحتيال.

4- اي فعل يشكل مطالبة نووية عن طريق التهديد باستعمال القوة او استعمالها او باي شكل اخر من اشكال التخويف.

5- اي تهديد باستعمال مواد نووية للتسبب في وقاة اي شخص او اصابته اصابة بليغة او بالحاق اضرار جسيمة بالممتلكات.

6- ارتكاب احد الجرائم الواردة في الفقرة الفرعية (ب) لحمل شخص طبيعي او اعتباري او منظمة دولية او دولة للقيام بفعل او الامتناع عنه.

7- محاولة ارتكاب الجرائم الواردة في الفقرة (أ) او (ب) او (ج).

كذلك فقد اكدت في الفقرة (ز) على اعتبار الاشتراك في الرائم المذكورة اعلاه يشكل جريمة [9].

يذهب بعض الباحثين الى ايجاز الاهداف المذكورة اعلاه بالامان النووي والذي يُقصد به مجموعة من الإجراءات والوسائل المصممة لمنع الاستخدام غير المشروع أو الإجرامي للمواد النووية والإشعاعية، والكشف عنه. ويشمل هذا المفهوم أيضًا الحماية من سرقة تلك المواد أو نقلها أو استخدامها بطرق غير قانونية، إضافة إلى الحد من أي نشاط قد يُسهم في تهديد الأمن والسلامة العامة المرتبطة بهذه المواد [10].

يتّضح مما تقدّم أن اتفاقية قمع الإرهاب النووي لعام 2005 واتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979 قد وفرتا حماية شاملة للمرافق النووية بشكل عام، وللمحطات النووية، من أي عبث أو استهداف من قِبل الأشخاص، سواء كانوا جماعات منظمة أو أفرادًا. كما أحالت الاتفاقيتان مسألة تحديد نوعية الجريمة والعقوبة المقررة لها إلى أحكام القانون الداخلي للدول الأطراف.

ثانيا: الاتفاقيات والمبادئ الخاصة بالقانون الدولي الانساني.

---

[7] اتفاقية حماية المواد النووية، الوكالة الدولية للطاقة الذرية (1979)، INFCIRC/274/Rev, ص2.
[8] اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي، مادة، 6.
[9] اتفاقية حماية المواد النووية، مادة ، 7.
[10] مسلم طاهر حسون – جواد كاظم عجيل، "الاليات القانونية للامان النووي", مجلة الشرائع 1/5 (2025)، 528.

أولى القانون الدولي الإنساني، سواء من خلال الاتفاقيات أو المبادئ العامة، اهتمامًا خاصًا ببعض الأماكن والأعيان، وذلك بالنظر إلى جسامة الأضرار التي قد تترتب على استهدافها. وتشمل هذه الأعيان: الأعيان الضرورية لبقاء السكان، والأعيان الثقافية، والأشغال الهندسية التي تحتوي على قوى خطرة، كالمفاعلات النووية [11].

أ: البروتوكولين الاضافيين الملحقين باتفاقيات جنيف الاربعة لعام 1977

لقد أولى البروتوكولان الإضافيان الملحقان باتفاقيات جنيف الأربع لعام 1977 اهتمامًا خاصًا بموضوع الأشغال الهندسية والمنشآت التي تحتوي على مواد خطرة. فقد أشارت المادة 56 من البروتوكول الإضافي الأول إلى أن الأشغال الهندسية والمنشآت التي تحتوي على قوى خطرة – مثل السدود، والجسور، ومحطات الطاقة النووية – لا يجوز أن تكون محلاً للهجوم. وقد وسّعت المادة نطاق هذا الحظر إلى درجة أنها منعت استهداف هذه المنشآت حتى وإن كانت أهدافًا عسكرية، وذلك في حال كان الهجوم قد يؤدي إلى خسائر جسيمة في صفوف المدنيين [12]. كما منعت المادة أيضًا من مهاجمة الأهداف العسكرية التي تقع عند، أو على مقربة من، هذه المنشآت، إذا كان ذلك من شأنه أن يُسبب انطلاق مواد خطرة منها. وعليه، يتبيّن أن البروتوكول الإضافي الأول قد وسّع من نطاق الحماية المقررة لهذه الأعيان، إدراكًا لخطورة الأضرار المحتملة التي قد تنجم عن استهدافها، سواء بصورة مباشرة أو غير مباشرة.

كذلك، فقد اعتنق البروتوكول الإضافي الثاني التابع لاتفاقيات جنيف نفس التوجه، حيث أكد في المادة 15 على عدم جواز أن تكون الأشغال الهندسية أو المنشآت التي تحتوي على قوى خطرة – كالسدود والجسور ومحطات الطاقة النووية – محلاً للهجوم، حتى ولو كانت تُعد أهدافًا عسكرية، إذا كان من شأن الهجوم أن يؤدي إلى انطلاق مواد خطرة قد تترتب عليها خسائر فادحة في صفوف السكان المدنيين [13].

إذًا، يُفهم مما تقدّم أن الأصل العام في القانون الدولي الإنساني هو عدم جواز مهاجمة المحطات النووية، نظرًا لما قد ينشأ عن ذلك من أضرار جسيمة على السكان المدنيين والبيئة. ومع ذلك، فإن هذه الحماية ليست مطلقة، بل قد تفقد هذه المنشآت الحصانة التي منحها إياها القانون الدولي الإنساني في بعض الحالات الاستثنائية. وتتمثل هذه الحالات في استخدام محطات الطاقة النووية المُخصصة لتوليد الكهرباء لدعم العمليات العسكرية، بشرط أن يكون هذا الدعم منتظمًا، وهامًا، ومباشرًا، وأن تكون مهاجمة هذه المنشآت هي الوسيلة الوحيدة لإنهاء ذلك الدعم العسكري. ويشمل هذا الحكم كذلك الأهداف العسكرية الواقعة عند أو على مقربة من المحطات النووية [14].

بغية تمييز هذه الأعيان عن غيرها من المنشآت وتوفير أكبر قدر ممكن من الحماية لها، فقد أحاط البروتوكول الإضافي الأول الملحق باتفاقيات جنيف لعام 1977 هذه المنشآت بعدد من الضمانات الحمائية. وتمثلت أولى هذه الضمانات في ضرورة أن يتجنب أطراف النزاع إقامة أهداف عسكرية بالقرب منها، مع السماح فقط بإنشاء تحصينات دفاعية لحمايتها، شريطة ألا تُستخدم هذه التحصينات في أعمال عدائية، وألا تُسلّح إلا بما يكفي لصد الهجمات الموجهة ضد تلك المنشآت. كما حثّ البروتوكول الأطراف المتعاقدة على إبرام اتفاقيات خاصة إضافية من شأنها أن تُعزز الحماية القانونية لهذه الأعيان. وفضلاً عن ذلك، أشار البروتوكول إلى ضرورة وضع علامة مميزة خاصة بهذه المنشآت لتسهيل التعرف عليها، وتتكوّن هذه العلامة من ثلاث دوائر برتقالية زاهية اللون موضوعة على محور واحد، ويجب أن تُثبت على سطح مستوٍ أو على أعلام يمكن رؤيتها من جميع الجهات ومن أبعد مسافة ممكنة، كما ينبغي أن تكون مضاءة خلال ساعات الليل [15].

ب: مبدا التناسب

يقوم مبدأ التناسب على فكرة أساسية مفادها تقدير الضرورة بقدرها [16]، بمعنى أنه لا يجوز تنفيذ هجمات يُتوقّع أن تُسفر عن خسائر مفرطة في الأرواح أو عن أضرار جسيمة بالأعيان المدنية مقارنة بالميزة العسكرية المتوقعة. إذ يجب أن تكون العملية العسكرية متناسبة إلى الحد الذي يحقق الهدف العسكري دون إفراط في استخدام القوة أو تجاوز الضرورات العسكرية.

---

[11] علي زعلان نعمة واخرون.، القانون الدولي الانساني (بغداد: مكتبة السيسبان، 2015)، 210-217.
[12] الملحق (البروتوكول) الاول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة 56 (1).
[13] الملحق (البروتوكول) الثاني الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 15.
[14] الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 56 (2).
[15] الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 56 (5، 6، 7).
[16] وائل محمود فخري غريب ابراهيم، "مبدا التناسب في القانون الدولي الانساني"، مجلة البحوث القانونية والاقتصادية-المنوفية 1/59 (2024)، 711.

وقد نصّت المادة 5/51/ب من البروتوكول الإضافي الأول لعام 1977 بشكل صريح على هذا المبدأ، حيث اعتبرت أن الهجوم يُعدّ عشوائيًا إذا كان من المتوقع أن يُلحق خسائر في أرواح المدنيين، أو أضرارًا بالأعيان المدنية، أو مزيجًا من الاثنين، تكون مفرطة مقارنة بالميزة العسكرية المباشرة والملموسة والمتوقعة [17].

ظهر تجسيد مبدأ التناسب بوضوح في المادة 57 من البروتوكول الإضافي الأول، حيث أكدت هذه المادة في فقرتها 2/أ/ثانيًا على ضرورة اتخاذ جميع الاحتياطات اللازمة عند اختيار وسائل وأساليب الهجوم، وذلك بغية تجنب إلحاق خسائر بين صفوف المدنيين أو التسبب بأضرار لهم أو للأعيان المدنية، مع التأكيد على ضرورة حصر هذه الأضرار في أدق نطاق ممكن. كما نصت الفقرة 2/أ/ثالثًا على وجوب الامتناع عن اتخاذ أي قرار يُتوقع منه بشكل عرضي أن يحدث خسائر في أرواح المدنيين أو إصابتهم، أو إلحاق أضرار بالأعيان المدنية، أو مزيجًا من هذه الخسائر والأضرار، بحيث لا يتجاوز ذلك الحد المسموح به وفقًا للميزة العسكرية المتوقعة. بالإضافة إلى ذلك، أشارت الفقرة 2/أ/رابعًا إلى ضرورة إلغاء الهجوم إذا كان من المتوقع أن يؤدي إلى إفراط في الأضرار يتجاوز ما تستهدفه الميزة العسكرية [18].

بالتالي، يمكن الاستنتاج أن مبدأ التناسب يتوفر أولاً في حال وجود هدف عسكري مشروع، بمعنى أن القانون الدولي الإنساني لم يمنع التعرض لهذا الهدف. وثانياً، يشترط وجود توازن بين الهدف العسكري والخسائر المدنية المتوقعة، فإذا كان الضرر المتوقع غير متناسب مع الميزة العسكرية المرجوة، فإن الفعل يكون حينها غير مشروع [19].

عند تطبيق ما تقدم على المحطات النووية، يتضح أن ضرب هذه المحطات قد يتعارض بشكل كبير مع مبدأ التناسب، وذلك نظراً للضرر الجسيم الذي قد ينجم عن انطلاق المواد الخطرة منها، والذي يفوق بكثير الميزة العسكرية المرجوة من الهجوم. فاستهداف المحطات النووية يمكن أن يؤدي إلى وفاة المدنيين وإلحاق أضرار بالغة بالبيئة الطبيعية، مما يتعارض بلا شك مع مبدأ التناسب، خاصة إذا كان الهجوم قد يتسبب في انبعاث مواد خطرة من هذه المنشآت.

ج: مبدا الضرورة العسكرية

يُعد مبدأ الضرورة العسكرية من المبادئ التي أثارت خلافًا في الفقه الدولي، وذلك باعتبار أن الضرورة العسكرية تبيح توجيه هجمات لا يجوز مهاجمتها في الأصل [20] ، لكنها تصبح مشروعة بغية تحقيق أهداف الحرب. والمقصود بالضرورة، حسب الرأي الراجح، هو تمكين الأطراف المتحاربة من تحقيق هدف مشروع من الأعمال الحربية، يتمثل في إضعاف القدرات العسكرية للعدو، من دون الإخلال بقواعد القانون الدولي الأخرى [21] .

لقد تبنى البروتوكول الاضافي الاول في المادة 52/فق 2 مبدا الضرورة العسكرية

"تقصر الهجمات على الأهداف العسكرية فحسب. وتنحصر الأهداف العسكرية فيما يتعلق بالأعيان على تلك التي تسهم مساهمة فعالة في العمل العسكري سواء كان ذلك بطبيعتها أم بموقعها أم بغايتها أم باستخدامها، والتي يحقق تدميرها التام أو الجزئي أو الاستيلاء عليها أو تعطيلها في الظروف السائدة حينذاك ميزة عسكرية أكيدة." [22] .

بالتالي، ووفقًا للمادة المذكورة، فإن الهجمات العسكرية تُوجه فقط نحو الأهداف العسكرية. وقد بيّنت المادة أن الأهداف العسكرية هي تلك التي تُساهم مساهمة فعالة في العمل العسكري. وبتطبيق ذلك على محطات الطاقة النووية، فإنه يمكن اعتبارها هدفًا عسكريًا في حال استخدامها لتوليد الطاقة الكهربائية التي تدعم العمليات العسكرية بشكل منتظم وهام ومباشر، ويُشترط في هذه الحالة أن يكون مهاجمة هذه المنشآت هو السبيل الوحيد لإنهاء هذا الدعم العسكري.

كما يشمل هذا الحكم الأهداف العسكرية الواقعة عند أو على مقربة من هذه المحطات، وذلك كما أوضحته المادة 56 من البروتوكول الإضافي الأول لعام 1977. ومع ذلك، يبقى انطلاق مواد خطرة من هذه المنشآت، والتي قد تهدد حياة المدنيين أو تُلحق ضررًا جسيمًا بالبيئة، محل شك.

---

17 الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 51 (5/ب).
18 الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 57 (2/أ/ثانيا،ثالثا،رابعا).
19 عواد علي عويد الوثيري – نهى الشافعي محمود صالح، "حماية الاعيان المدنية اثناء النزاعات المسلحة في القانون المدني الانساني", المجلة القانونية 5/24 (2025)، 2151.
20 روشو خالد، "مفهوم الضرورة العسكرية في القانون الدولي", مجلة المعيار 8/4 (2013)، 81-82.
21 الثيري، "حماية الاعيان اثناء النزاعات"، 2153.
22 الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف، مادة، 52 (2).

المبحث الثاني: حالات واقعية على استهداف المحطات النووية

المطلب الاول: استهداف المفاعل النووي العراقي

بدا الرنامج النووي العراقي عند قيام الدولة العراقية واستقرارها، بدأ النظام بمرحلة ابتدائية لتطوير العراق علمياً وتكنولوجياً، حيث وقع اتفاقية مع الولايات المتحدة لتقديم مفاعل تجريبي صغير لأغراض علمية بالإضافة إلى مكتبة نووية خاصة بالأبحاث النووية، وذلك في إطار برنامج "الذرة من أجل السلام" الذي تبناه الرئيس الأمريكي أيزنهاور [23]. إلا أن سقوط النظام الملكي في العراق وقيام جمهورية تؤمن بالقومية أدى إلى فشل المشروع. بعد قيام النظام الجمهوري، تعاون رئيس الجمهورية الأسبق الجنرال عبد الكريم قاسم مع الاتحاد السوفيتي لبناء معمل صغير للأبحاث النووية لأغراض طبية وعلمية بحتة، وسمي بمفاعل "تموز/الفرن الذري".

بدأ العراق في خطوات بناء محطة كبيرة للطاقة النووية بالتعاون مع فرنسا عام 1979، وتم إنجاز الخطوات الأولية. حاول النظام خلال تلك الفترة بناء تعاون مع الدول الأوروبية مثل إيطاليا للحصول على معدات متطورة لتسريع عملية إنجاز المشروع. لكن الضغط الأمريكي والإسرائيلي وضع العديد من العراقيل أمام هذا المشروع. كان الاتحاد الأوروبي ينظر إلى أن امتلاك العراق لبرنامج نووي يعني تمكّن حزب البعث من السيطرة على الوطن العربي، مما يؤدي إلى تهديد الأمن العالمي.

ما زاد الأمر سوءًا هو تصاعد المخاوف الإسرائيلية، إذ إن وجود دولة عراقية تمتلك قدرات نووية كان يُعد تهديدًا كبيرًا للأمن القومي الإسرائيلي. وفي ظل تلك المخاوف، لم تنتظر إسرائيل طويلًا، فقامت في عام 1981 بشن هجوم جوي على المفاعل النووي العراقي، دون سابق إنذار، مما أدى فعليًا إلى إنهاء البرنامج النووي العراقي آنذاك. وقد أثار هذا الهجوم ردود فعل دولية واسعة النطاق، كان من أبرزها رفض الولايات المتحدة الأمريكية لهذا الفعل، بالإضافة إلى صدور قرار مجلس الأمن رقم 487 لعام 1981، الذي أدان بشدة الهجوم الإسرائيلي واعتبره انتهاكًا صارخًا لأحكام ميثاق الأمم المتحدة. كما أصدرت الوكالة الدولية للطاقة الذرية في 25 سبتمبر 1981 تقريرًا رفضت فيه وثائق تفويض وفد إسرائيل [24] .

المطلب الثاني: استهداف المفاعل النووية الايرانية

كما هو الحال بالنسبة للعراق، فقد طُبّق برنامج "الذرة من أجل السلام" أيضًا في إيران، حيث حصلت على مساعدات فنية ومعدات بسيطة من الولايات المتحدة لإنشاء مفاعل نووي لأغراض علمية وطبية. وقد قامت الحكومة الإيرانية آنذاك بعقد مجموعة من الاتفاقات مع عدد من الشركات الفرنسية والروسية والألمانية لإنشاء مفاعلات نووية [25] .

كان البرنامج النووي الإيراني ولا يزال محل نزاع وجدل دولي، حيث تتهم الدول الغربية إيران باستخدام هذا البرنامج كغطاء لتطوير أسلحة نووية. في المقابل، تدافع إيران عن نفسها مؤكدة أن برنامجها ذو طابع سلمي، وأنها لا تفكر بصناعة الأسلحة النووية، سواء لاعتبارات دينية تُحرّم استخدامها في الإسلام، أو احترامًا لالتزاماتها القانونية المنصوص عليها في القانون الدولي. بعد اندلاع الحرب الإيرانية–الإسرائيلية عام 2025، انتهزت إسرائيل الفرصة لقصف بعض المحطات النووية الإيرانية باستخدام طائرات "إف-35". إلا أن عجزها عن تدمير هذه المفاعلات، خاصة مفاعل "فوردو" شديد التحصين، دفعها إلى الاستعانة بحليفتها الولايات المتحدة من أجل قصف هذه المفاعلات. وعلى إثر هذه الحرب، قامت الولايات المتحدة بقصف المفاعلات النووية الإيرانية في "أصفهان"، و"نطنز"، و"فوردو"، باستخدام طائرات "بي-52" وقذائف متطورة، بالإضافة إلى طائرات شبحية حديثة. ونتيجة لذلك، أعلنت الولايات المتحدة عن تفكيك هذه المنشآت. في المقابل، ادعت إيران أنها قامت بإخراج المواد النووية منها قبل تنفيذ الهجوم. على أية حال، وكما تم توضيحه سابقًا، فإن استهداف المحطات النووية يشترط – كي يُعد مشروعًا – أن تكون هذه المنشآت تُستخدم كأهداف عسكرية، بمعنى أن تُوظف لدعم العمليات العسكرية على نحو منتظم، وهام، ومباشر، وأن يكون مثل هذا الهجوم هو السبيل الوحيد لوقف هذا الدعم. لكن، ومما تجدر الإشارة إليه، أن المادة 56/فقرة 2/ب من البروتوكول الإضافي الأول أشارت تحديدًا إلى المحطات النووية المُستخدمة لتوليد الطاقة

---

[23] عزالدين رمضان، " بدأ بهدية أميركية وانتهى بضربة إسرائيلية.. القصة الكاملة للمشروع النووي العراقي"، الجزيرة نت (الوصول 27 حزيران 2025).

[24] عصام العطية، القانون الدولي العام (بيروت: دار السنهوري، 2015), 19.

[25] زهراء عباس هندي، "الملف النووي الايراني واثره على منطقة الشرق الاوسط", جامعة البصرة كلية التربية للعلوم الانسانية 4/47 (ديسمبر 2021), 321-322.

الكهربائية. وفي هذا السياق، يثور تساؤل مهم حول مدى مشروعية مهاجمة المحطات النووية المُخصصة لأغراض سلمية، مثل البحث العلمي والتعليم الطبي.

في الواقع، عند الرجوع إلى نص المادة سالفة الذكر، نجد أنها تنص على عدم جواز مهاجمة المحطات النووية المخصصة لتوليد الطاقة الكهربائية، وبالتالي لم يشمل نطاقها المحطات الخاصة بالأبحاث العلمية. ومع ذلك، نرى أن مهاجمة هذه المحطات تُعد غير جائزة طالما أنها تُستخدم لأغراض سلمية، خاصة وأن استهدافها قد يؤدي إلى انطلاق مواد خطرة تُلحق أضرارًا جسيمة بالإنسان والبيئة. وهذا يعد مخالفا لما نصت عليه المادتان 35 و55 من البروتوكول الإضافي الأول، واللتان تحظران استخدام وسائل أو أساليب قتالية من شأنها أن تُحدث أضرارًا طويلة الأمد وشديدة للبيئة الطبيعية. كذلك، فإن هذا الفعل قد يُعد من الانتهاكات الجسيمة التي حدّدتها اتفاقيات جنيف الأربع، كحالات القتل العمد أو إلحاق أذى خطير بالسلامة الجسدية أو الصحية للأشخاص المحميين [26]. كما يمكن أن يُشكّل جريمة حرب بموجب النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، مثل القتل العمد أو إحداث معاناة شديدة [27].

المبحث الثالث: المسؤلية الدولية الناتجة عن استهداف المحطات النووية

بشكل عام، عُرفت المسؤولية في القانون الداخلي بأنها التزام الأفراد الذين يخالفون أحكام القانون أو التزاماتهم العقدية بتحمل المسؤولية ودفع التعويض للطرف المتضرر. أما المسؤولية في القانون الدولي، فلها أربعة معاني: المعنى الأول هو واجب القيام بفعل أو الامتناع عنه، والمعنى الثاني هو واجب غير مخصص للتصرف أو الامتناع عن التصرف، والمعنى الثالث هو المساءلة أو الاستجواب عن السلوك، سواء كان خطأ أم لا، والمعنى الرابع هو مجموعة من الالتزامات الثانية الناجمة عن مخالفات أساسية [28] . المعنى الرابع هو المعنى الشائع في الوسط القانوني بشكل عام.

الصورة التقليدية للمسؤولية الدولية هي أن تترتب على أشخاص القانون الدولي باعتبارها مسؤولية مدنية، ومن ثم تقوم الدولة بالتعويض. إلا أن المسؤولية قد تكون أيضًا مسؤولية جنائية، وذلك في ضوء القانون الأساسي لنظام روما 1998. فإذا قام موظفو دولة ما بارتكاب أحد الجرائم الدولية المنصوص عليها في النظام، مثل جريمة الإبادة الجماعية، الجريمة ضد الإنسانية، جرائم الحرب، وجرائم العدوان، فإن ذلك يعني إمكانية أن يكون الأفراد محل المحاكمة وتحمل المسؤولية الجنائية في القانون الدولي [29] .

ان مهاجمة المحطات النووية من دون توفر الشروط التي اشترطتها المادة 56 والمتمثلة بان تستعمل لدعم العمليات العسكرية بشكل هام ومنتظم نحو منتظم وهام ومباشر واذا كان مهاجمة هذه المنشات هو السبيل الوحيد لانهاء هذا الدعم يؤدي الى تحميل الدولة تبعات المسؤلية الدولية الجنائية والمدنية خصوصا ان لمهاجمة مثل هذه المحطات يخلف اثار مضاعفة على الانسان والبئية.

يستنتج مما تقدم ان الهجوم على المحطات النووية من دون اتباع الشروط التي حددتها المادة 56/فق 2 يشكل جريمة عدوان وتتحمل الدولة المسؤلية المدنية والجنائية عن هذا الفعل في حال ارتكابه في اطار نزاع مسلح. اما لو ارتكبت هذه الجريمة من قبل افراد او منظمة ارهابية ضم اطار عملية ارهابية لم يصل الى مرتبة نزاع مسلح فهنا تطبق احكام القانون الداخلي للدولة المتضررة طبقا لاتفاقية قمع الارهاب النووي لعام 2005 وحماية المواد النووية لعام 1979

بالرغم من المادة 56 من البروتوكول الاضافي الاول قصرت الحماية على المحطات النووية المولدة للطاقة الكهربائية الا ان هذا لا يمنع من ترتب المسؤلية الدولية في حال مهاجمة بقية المحطات النووية ذات الاغراض السلمية لان هذا يشكل انتهاكا لعدد من المواثيق على النحو الذي ذكر.

النتائج

تُعد المحطات النووية منشآت أو وسائل نقل تُستخدم لإنتاج أو خزن أو معالجة أو نقل مواد مشعة. وبالنظر إلى خطورة المواد التي تحتويها هذه المحطات، فقد أحاطها القانون الدولي بعدد من الضمانات التي تكفل حمايتها. وقد صدرت في هذا الصدد

---

[26] كمال فرحان زغير الربيعي، المسؤلية الدولية في القانون الدولي (بغداد: المكتبة القانونية, 2019), 32.
[27] النظام الاساسي للمحكمة الجنائية الدولية، الامم المتحدة (2001), A/CONF.183/9, مادة، 8.
[28] Samantha Besson, "International Responsibility: An Introduction", International Responsibility *Essays in Law, History and Philosophy*, ed. Samantha Besson (Zurich: Schulthess Verlag, 2017), 5.
[29] العطية، القانون الدولي العام، 27-29.

عدة اتفاقيات دولية، من أبرزها اتفاقية حماية المواد النووية لعام 1979 واتفاقية قمع الإرهاب النووي لعام 2005، واللتان وفرتا حماية للمواد النووية ومنشآتها من الاعتداءات الفردية والجماعية، وألزمتا الدول الأطراف بسن تشريعات تُجرّم الأفعال المنصوص عليها في الاتفاقيتين، مع مد نطاق الولاية القضائية لملاحقتها.

كما وفّر البروتوكولان الإضافيان الملحقان باتفاقيات جنيف الأربع لعام 1977 حماية خاصة للمحطات النووية المولّدة للطاقة الكهربائية أثناء النزاعات المسلحة، وألزما الدول بعدم استهداف هذه المنشآت خشية من انطلاق مواد خطرة منها، إلا في حالات استثنائية محددة.

ورغم أن الحماية التي وفّرتها اتفاقيات جنيف تركزت على المحطات النووية المخصصة لتوليد الطاقة الكهربائية، إلا أن ذلك لا يُفهم منه جواز مهاجمة المحطات النووية الأخرى ذات الأغراض السلمية، كالمحطات المخصصة للأبحاث العلمية. إذ إن مهاجمة هذه المحطات قد يؤدي أيضًا إلى انطلاق مواد مشعة تُلحق أضرارًا جسيمة بالإنسان والبيئة، وهو ما يُعد انتهاكًا واضحًا لأحكام اتفاقيات جنيف الأربع التي تحظر القتل العمد أو إلحاق الأذى بالسلامة الجسدية والصحية للأشخاص المحميين. كما يُعد هذا الفعل مخالفًا للمادتين 35 و55 من البروتوكول الإضافي الأول، اللتين تحظران استخدام وسائل أو أساليب قتالية تُحدث أضرارًا طويلة الأمد وشديدة بالبيئة الطبيعية.

إن مهاجمة المنشآت النووية دون الالتزام بالشروط القانونية المنصوص عليها في المادة 56 من البروتوكول الإضافي الأول، أو دون اتخاذ الاحتياطات الكافية لتفادي إلحاق الأذى بالإنسان والبيئة، قد يُشكل جريمة عدوان بموجب القانون الدولي، مما يُعرّض الدولة المسؤولة للمساءلة المدنية والجنائية.

المراجع

ابراهيم، وائل محمود فخري. "مبدا التناسب في القانون الدولي الانساني". مجلة البحوث القانونية والاقتصادية-المنوفية 1/59 (2024)، 678-719.

اتفاقية حماية المواد النووية، الوكالة الدولية للطاقة الذرية (1979)، INFCIRC/274/Rev, الوصول 2025/6/27. https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1979/infcirc274r1m1c_ar.pdf

اتفاقية قمع اعمال الارهاب النووي. نيويورك: الامم المتحدة، 2005. الوصول 2025/6/26. https://www.unodc.org/documents/congress/background-information/Terrorism/Nuclear_Terrorism_Convention_Arabic.pdf

حسون, مسلم طاهر – عجيل, جواد كاظم. "الاليات القانونية للامان النووي". مجلة الشرائع 1/5 (2025)، 523-561.

خالد، روشو. " مفهوم الضرورة العسكرية في القانون الدولي". مجلة المعيار 8/4 (2013)، 75-85.

الربيعي, كمال فرحان زغير. المسؤلية الدولية في القانون الدولي. بغداد: المكتبة القانونية, الطبعة الاولى, 2019.

رمضان، عزالدين. " بدأ بهدية أميركية وانتهى بضربة إسرائيلية.. القصة الكاملة للمشروع النووي العراقي". الجيرة نت. الوصول 27 حزيران 2025. https://www.aljazeera.net/politics/2023/3/24/%D8%A8%D8%AF%D8%A3-%D8%A8%D9%87%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D8%A3%D9%85%D9%8A%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%87%D9%89-%D8%A8%D8%B6%D8%B1%D8%A8%D8%A9

زناتي, مصطفى. "حماية الممتلكات الاستيراتيجية في القانون الدولي الانساني". مجلة الاستاذ الباحث للدراسات القانونية والسياسية 1/7 (تشرين الاول 2022), 720-746.

العطية، عصام. القانون الدولي العام. بيروت: دار السنهوري، الطبعة الاولى، 2015.

الملحق (البروتوكول) الأول الإضافي إلى اتفاقيات جنيف. جنيف، اللجنة الدولية للصليب الاحمر ، 1977. الوصول 2025/6/26. https://www.legal-tools.org/doc/362b83/pdf/

الملحق (البروتوكول) الثاني الإضافي إلى اتفاقيات جنيف, اللجنة الدولية للصليب الاحمر (1977), UNTS 1125:17512، الوصول 2025/6/27. https://www.legal-tools.org/doc/0453fb/pdf

النظام الاساسي للمحكمة الجنائية الدولية. الامم المتحدة. ايطاليا. الامم المتحدة، 2001. الوصول 2025/6/27. https://www.ohchr.org/ar/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court

نعمة، علي زعلان. القانون الدولي الانساني. بغداد: مكتبة السيسبان، الاصدار الاول, 2015.

هندي، زهراء عباس. " الملف النووي الايراني واثره على منطقة الشرق الاوسط". جامعة البصرة كلية التربية للعلوم الانسانية 4/47 (ديسمبر 2021), 318-333.

الوثيري، عواد علي عويد – صالح، نهى الشافعي محمود. "حماية الاعيان المدنية اثناء النزاعات المسلحة في القانون المدني الانساني". المجلة القانونية 5/24 (2025)، 2168-2117. https://doi.org/10.21608/jlaw.2025.382408.1252

Besson, Samantha. “International Responsibility: An Introduction”. International Responsibility Essays in Law, History and Philosophy. ed. Samantha Besson. 1-15. Zurich: Schulthess Verlag. 1. Edition, 2017.

AFFETME ESNEKLİĞİ İLE ÖZ ANLAYIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Tuğba TOSUN
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
tugbatosun@subu.edu.tr - 0000-0002-3758-6215

Prof. Dr. Mustafa KOÇ
Düzce Üniversitesi
mustafa.koc@duzce.edu.tr - 0000-0002-8644-4109

ÖZET

İnsan biyopsikososyal bir varlıktır. Dolayısıyla doğduğundan itibaren bir başkası ile ilişkilenmeye ihtiyaç duymaktadır. İnsan yaşamı boyunca pek çok ilişki içerisinde yer almakta ve bu ilişkilerde çeşitli çatışmalar yaşayabilmektedir. Bu çatışmaların çözülmesinde ve karşısındaki kişiye, kendisine veya duruma ilişkin öç alma, kin tutma, affetmeme duygularından özgürleşebilmesinde ve bu duyguların yerini olumlu duyguların almasında affetme kavramı etkili olmaktadır. Alanyazın incelendiğinde, affetme kavramının, pek çok araştırmada sonuç odaklı bir kavram olarak incelendiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu araştırmada affetme kavramının süreç odaklı yapısı incelenmiş ve affetmeyi, tanıma, içselleştirme ve uygulama olmak üzere üç alt boyutlu bir yapıda ele alan affetme esnekliği kavramı üzerinde durulmuştur. Bu araştırma, affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelendiği ilişkisel tarama türünde bir çalışmadır. Bu kapsamda, araştırmanın örneklemi 18-26 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinden oluşmuş, ilgili değişkenlere ilişkin veriler toplanmıştır. Katılımcılardan veri toplamada, Affetme Esnekliği Ölçeği, Öz Anlayış Ölçeği ve araştırmacıların hazırladığı Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Toplanan verilerin SPSS paket programı aracılığıyla analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılım şartlarını sağladığı tespit edildikten sonra veri analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Katılımcıların sosyodemografik değişkenlerine göre affetme esnekliği ve öz anlayış düzeyleri arasında farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde Bağımsız Örneklemler T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında, katılımcıların sosyodemografik değişkenlerine göre öz anlayış ve affetme esnekliği değişkenleri arasında farklılaşmalar olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, affetme esnekliğinin bazı alt boyutları ile öz anlayış değişkeni arasında pozitif yönde ve anlamlı

düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur (p<.01). Araştırma bulguları alanyazın ile tartışılarak önerilerde bulunulmuştur.
Anahtar Kelimeler : Affetme, Affetme Esnekliği, Öz Anlayış, Öz şefkat, Üniversite Öğrencileri.

ABSTRACT

Humans are biopsychosocial beings. Therefore, they need to relate to others from birth. Humans are involved in many relationships throughout their lives and may experience various conflicts in these relationships. The concept of forgiveness is effective in resolving these conflicts and in freeing themselves from feelings of revenge, grudge, and unforgiveness towards the other person, themselves, or the situation, and in replacing these feelings with positive feelings. When the literature is examined, it is seen that the concept of forgiveness is examined as a result-oriented concept in many studies. Therefore, in this study, the process-oriented structure of the concept of forgiveness was examined and the concept of forgiveness flexibility, which addresses forgiveness in a three-dimensional structure as recognition, internalization, and application, was emphasized. This research is a relational survey study examining the relationship between forgiveness flexibility and self-compassion. In this direction, the sample of the study consisted of university students between the ages of 18-26, and data on the relevant variables were collected. In collecting data from the participants, the Forgiveness Flexibility Scale, the Self-Compassion Scale and the Personal Information Form created by the researchers were used. The collected data were analyzed using the SPSS package program. After determining that the data provided normal distribution conditions, parametric tests were used in the data analysis. Independent Samples T-Test and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) were used to examine whether there was a difference between the forgiveness flexibility and self-compassion levels according to the participants' sociodemographic variables. In the analysis results, it was determined that there were differences between the self-compassion and forgiveness flexibility variables according to the participants' sociodemographic variables (p<.05). Pearson correlation analysis was used to examine the relationship between forgiveness flexibility and self-compassion. As a result of the analysis, it was found that there was a positive and significant relationship between some sub-dimensions of forgiveness flexibility and the self-compassion variable (p<.01). The research findings were discussed with the literature and suggestions were made.

Keywords: Forgiveness, Forgiveness Flexibility, Self-Compassion, University Student.

1.GİRİŞ

Anlayış, yaşam içerisindeki zorluklar, acılar, sıkıntılar karşısında bireylerin verdiğini bir yanıt olarak ifade edilmektedir (Atalay, 2019, s. 15). Anlayış tanımı gereği ilişkisel bir kavramdır. Acı çeken bireye eşlik eden başka bir bireyin varlığını vurgulamaktadır (Neff, 2021, s.75).

Öz anlayış, bireyin zor zamanlardan geçen, sıkıntılar yaşayan veya acı çeken sevdiği bir yakınına, arkadaşlarına gösterdiği ilgi ve nezaketi kendisine göstermesi olarak ifade edilmektedir (Atalay, 2019, s. 35). Tanımı gereği ilişkisel olan anlayış kavramı gibi öz anlayış

kavramının da ilişkisel olduğu ifade edilebilir. Anlayış kavramındaki hisler bireyin karşısındaki kişiye yönelikken öz anlayış kavramında bu hisler bireyin kendisine yöneliktir.

İnsan sosyal bir varlıktır ve dolayısıyla diğer insanlarla ilişki kurmaya gereksinim duymaktadır. Bu gereksinimini diğerleriyle kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla gidermeye çalışmaktadır. Bu durum bireyin umutları, özlemleri, ihtiyaçlarını paylaşarak kendisini diğerine karşı açması ile kendisini savunmasız bir hale getirmektedir. Bireyin bir diğeri ile ilişkisinde herhangi bir yaralama veya yaralanma meydana geldiğinde hissedilen acı kişide diğerine karşı öfke, hayal kırıklığı, intikam alma isteği gibi çeşitli olumsuz duygular meydana getirebilmektedir (Fincham, 2000). Bu hisler sonucunda birey ya diğerinden intikam alma davranışına ya da affetme eylemine odaklanabilmektedir. Affetme eylemi, bireyleri öfke, hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular ve bu duygular sonucunda meydana gelebilecek olumsuz davranışların sonuçları olan suçluluk, pişmanlık gibi duygulardan kurtaran bir müdahaledir (McCullough ve Worthington, 1999). Affetme eylemi, suçlu kişiyi, mağdur kişiyi ve zaman zaman da kırıcı duruma şahit olan kişiyi farklı şekillerde etkilemektedir (Worthington, 2005). Affetmenin bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlıkları üzerinde olumlu etkisini bildiren pek çok çalışma olduğu görülmektedir (Lawler vd., 2005; Toussaint vd., 2001; Witvliet, Ludwig ve Vander Laan, 2001; Toussaint ve Webb, 2005; Satıcı, 2016; Tse ve Yip 2009; Halisdemir, 2013; Yaşar, 2015; Şahin, 2013; Dolunay Cuğ, 2015).

Ayrıca affetme ile öz anlayış arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğunu ifade eden çeşitli çalışmalara da rastlanmıştır (Sarıçam ve Biçer, 2015; Mülazım, 2022; Karataş ve Uzun, 2021; Yalap, Baygın ve Sobacı, 2024; Özdemir ve Öz Soysal, 2024; Altay, 2022). Bu araştırmalarda affetme kavramı üç boyutlu olarak ele alınmıştır. Bunlar: Kişilerarası affetme, kendini affetme ve durumu affetmedir. Bu alt boyutlarda affetme süreci üzerinde durulmayarak sonuca odaklanılmaktadır. Dolayısıyla affetmenin tanınması, içselleştirilmesi ve uygulanması olmak üzere affetme eylemini sonuçtan ziyade bir süreç olarak ele alan affetme esnekliği kavramı üzerinde durulmuştur.

Affetme esnekliği, affetmeyi tanıma, içselleştirme ve uygulama olmak üzere üç alt boyutta inceleyen ve sonuçtan ziyade kişinin içsel süreçlerine odaklanan ve affetme ile karıştırılan kavramlar olan uzlaşma, içi boş affetme, affetmeme gibi kavramlardan sıyrılarak gerçek affetmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini inceleyen bir kavramdır.

Literatür incelendiğinde affetme esnekliği ile öz anlayış ilişkisini inceleyen araştırma olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırma ile affetmeyi bir süreç olarak ele alan affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesi ile alanyazına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu araştırmada affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli ve Araştırmanın Örneklemi:

Bu çalışma, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin ortaya konduğu araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli (Karasar, 2020) kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın örneklem seçiminde, araştırmacıların kolayca erişebileceği bir örneklemden veri toplamasına dayalı olan uygun örnekleme yöntemi (Büyüköztürk vd., 2019) kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi, 18-26 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinden oluşmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları:

2.2.1.Affetme Esnekliği Ölçeği:

Affetme esnekliği ölçeği Çolak (2014) tarafından geliştirilmiştir. Tanıma, içselleştirme ve uygulama olmak üzere üç alt boyuttan oluşan 5'li Likert tipi ve 15 maddeden meydana gelen bir ölçektir. Ölçeğin toplam Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bildirilmiştir.

2.2.2.Öz Anlayış Ölçeği:

Öz anlayış ölçeğinin uyarlaması Deniz vd. (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tek boyuttan oluşan 5'li Likert tipi ve 24 maddeden meydana gelen bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .89, test tekrar test güvenirliği ise .83 olarak bildirilmiştir.

2.2.3.Kişisel Bilgi Formu:

Araştırmacılar tarafından hazırlanan form, katılımcıların sosyodemografik bilgilerini elde etmek amacıyla kullanılmıştır.

2.3.Verilerin Toplanması ve Veri Analizi:

Verilerin toplanacağı kurumlardan gerekli izinler alınmıştır. Ardından ölçekleri geliştiren\uyarlayan araştırmacılardan veri toplamak için gerekli izinlerin alındığı ölçekler toplu bir anket haline getirilmiştir. Katılımcılara araştırma ile ilgili gerekli bilgiler verilerek gönüllülük esasına göre uygulanmıştır.

Veri analizinde kişisel bilgi formu aracılığıyla katılımcılardan elde edilen sosyodemografik değişkenlerin dağılımlarının tespit edilmesinde temel betimsel istatistikler kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım şartlarını sağlayıp sağlamadıkları incelenmiştir. Affetme esnekliği ve öz anlayış değişkenlerinin katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinde, Bağımsız Örneklemler T Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Affetme esnekliği ile Öz anlayış arasındaki ilişkilerin incelenmesinde Pearson Korelasyon Analizi Testi kullanılmıştır. Sonuçlar .05 ve .01 anlamlılık değerlerine göre yorumlanmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır.

3.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Örneklemin betimleyici özelliklerini tespit etmeye yönelik yapılan frekans analizi sonucunda katılımcılardan 2 kişinin doğum sırasını, 1 kişinin aile yapısını, 1 kişinin algılanan sosyoekonomik düzeyini belirtmediği görülmüştür.

Çizelge 1. Örneklemin Betimleyici Özelliklerini Tespit Etmeye Yönelik Frekans Analizi Sonuçları

Cinsiyet	**Kişi Sayısı (f)**	**Yüzdesi (%)**
Kadın	270	74.2
Erkek	94	25.8
Yaş	**Kişi Sayısı (f)**	**Yüzdesi (%)**
18	30	8.2
19	55	15.1
20	74	20.3
21	90	24.7
22	58	15.9
23	27	7.4
24	16	4.4
25	7	1.9
26	7	1.9
Doğum Sırası	**Kişi Sayısı (f)**	**Yüzdesi (%)**
İlk Çocuk	154	42.3

İkinci çocuk	78	21.4
Ortanca çocuk	36	9.9
Son çocuk	85	23.4
Tek çocuk	9	2.5
Aile Yapısı	**Kişi Sayısı (f)**	**Yüzdesi (%)**
Çekirdek Aile (Anne, baba, çocuklar)	289	79.4
Geniş Aile (Anne, baba, çocuklar, aile büyükleri vs.)	49	13.5
Parçalanmış Aile (Anne, baba ayrı\boşanmış)	25	6.9
Algılanan Sosyoekonomik Düzey	**Kişi Sayısı (f)**	**Yüzdesi (%)**
Düşük	15	4.1
Orta	329	90.4
Yüksek	19	5.2
TOPLAM	**364**	**100**

Araştırmanın örneklemini meydana getiren katılımcıların %74.2'sinin kadın olduğu görülmüştür. Örneklemin %24.7'sinin 21 yaş grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Doğum sırası değişkenine bakıldığında %42.3'ünün ilk çocuk olduğunu ifade ettiği görülmüştür. Aile yapısı değişkeni incelendiğinde %79.4'ünün çekirdek aileye sahip olduğunu ifade ettiği tespit edilmiştir. Son olarak, algılanan sosyoekonomik düzey değişkenine bakıldığında katılımcıların %90.4'ünün orta düzey olarak ifade ettiği görülmüştür.

3.1. İlgili Değişkenlerin Sosyodemografik Değişkenlerce Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Yapılan Analizler

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların affetme esnekliği ile öz anlayış düzeylerinin sosyodemografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. İlk olarak affetme esnekliği değişkeninin sosyodemografik değişkenlerce farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Affetme esnekliği değişkeni tanıma, içselleştirme ve uygulama olmak üzere üç alt boyutta ele alınmıştır. Katılımcıların affetme esnekliği düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinde Bağımsız Örneklemler T Testi kullanılmıştır.

Çizelge 2. Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutunun Cinsiyete Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	**N**	**$\bar{X}$**	**S**	**sd**	**t**	***p***
Kadın	270	15.4694	3.02281	362	1.197	.232
Erkek	94	15.0314	3.14351			

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin tanıma alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği tanıma alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir ($t(362)= 1.197$, $p>.05$).

Çizelge 3. Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutunun Yaşa Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Yaş	**N**	**$\bar{X}$**	**S**	***F***	***p***

Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	18	30	14.8319	2.64138	1.610	.120
	19	55	14.4727	3.51112		
	20	74	15.7291	3.22394		
	21	90	15.5000	2.48705		
	22	58	15.3621	3.14391		
	23	27	15.2222	3.40060		
	24	16	17.1735	2.09240		
	25	7	14.8571	3.53217		
	26	7	15.5714	3.86683		
Toplam		364	15.3563	3.05610		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin tanıma alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği tanıma alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(8-355)=1.610, p>.05).

Çizelge 4. Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutunun Doğum Sırasına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Doğum Sırası	**N**	**$\bar{X}$**	**S**	***F***	***p***
Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	İlk Çocuk	154	15.0700	3.26849	1.499	.202
	İkinci Çocuk	78	15.3199	2.85401		
	Ortanca Çocuk	36	16.3056	2.90634		
	Son Çocuk	85	15.3760	2.89103		
	Tek Çocuk	9	16.4444	2.87711		
Toplam		362	15.3527	3.06055		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin tanıma alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği tanıma alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(4-357)=1.499, p>.05).

Çizelge 5. Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutunun Aile Yapısına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Aile Yapısı	**N**	**$\bar{X}$**	**S**	***F***	***p***
Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	Çekirdek Aile (Anne,Baba,Çocuklar)	289	15.2800	3.00498	.719	.488
	Geniş Aile (Anne,Baba,Çocuklar,Aile Büyükleri Vs.)	49	15.4036	3.41649		
	Parçalanmış Aile (Anne Baba Ayrı/Boşanmış)	25	16.0400	2.95071		
Toplam		363	15.3490	3.05715		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin tanıma alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına

göre, affetme esnekliği tanıma alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)=.719, p>.05).

Çizelge 6. Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutunun Algılanan Sosyoekonomik Düzeye Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Algılanan Sosyoekonomik Düzey	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	Düşük	15	14.6000	3.04256	1.465	.233
	Orta	329	15.4367	2.99683		
	Yüksek	19	14.4211	3.94850		
Toplam		363	15.3490	3.05715		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin tanıma alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği tanıma alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)=1.465, p>.05).

Çizelge 7. Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutunun Cinsiyete Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	N	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
Kadın	270	18.3335	2.75860	362	1.595	.112
Erkek	94	17.7961	2.96277			

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin içselleştirme alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği içselleştirme alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (t(362)= 1.595, p>.05).

Çizelge 8. Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutunun Yaşa Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	18	30	17.5990	3.27436	1.156	.325
	19	55	17.8776	2.43577		
	20	74	18.3628	2.73460		
	21	90	18.0502	2.70839		
	22	58	18.1515	3.08972		
	23	27	19.0741	2.70222		
	24	16	19.5301	2.15617		
	25	7	17.5714	2.63674		
	26	7	17.8571	4.74091		
Toplam		364	18.1947	2.81844		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin içselleştirme alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği içselleştirme alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(8-355)= 1.156, p>.05).

Çizelge 9. Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutunun Doğum Sırasına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Doğum Sırası	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	İlk Çocuk	154	18.0535	2.81374	.699	.593
	İkinci Çocuk	78	18.2834	2.70505		
	Ortanca Çocuk	36	18.5278	2.63478		
	Son Çocuk	85	18.1121	2.97971		
	Tek Çocuk	9	19.4444	3.24465		
Toplam		362	18.1985	2.81963		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin içselleştirme alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği içselleştirme alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(4-357)= .699, p>.05).

Çizelge 10. Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutunun Aile Yapısına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Aile Yapısı	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	Çekirdek Aile (Anne,Baba,Çocuklar)	289	18.1604	2.78689	.388	.679
	Geniş Aile (Anne,Baba,Çocuklar,Aile Büyükleri Vs.)	49	18.1192	3.00795		
	Parçalanmış Aile (Anne Baba Ayrı/Boşanmış)	25	18.6672	2.90804		
Toplam		363	18.1897	2.82074		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin içselleştirme alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği içselleştirme alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .388, p>.05).

Çizelge 11. Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutunun Algılanan Sosyoekonomik Düzeye Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Algılanan Sosyoekonomik Düzey	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	Düşük	15	17.3655	3.27458	.916	.401
	Orta	329	18.2509	2.77721		
	Yüksek	19	17.7814	3.21220		
Toplam		363	18.1897	2.82074		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin içselleştirme alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği içselleştirme alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .916, p>.05).

Çizelge 12. Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutunun Cinsiyete Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	N	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
Kadın	270	21.1534	2.88275	362	-3.724	**.000***
Erkek	94	22.4691	3.13807			

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin uygulama alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği uygulama alt boyutunda cinsiyete göre farklılaşmanın kadınlara ($\bar{X}$=21.1534) kıyasla erkekler ($\bar{X}$=22.4691) lehine olduğu tespit edilmiştir (t(362)= -3.724, p<.05).

Çizelge 13. Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutunun Yaşa Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	18	30	21.6939	2.83421	.529	.835
	19	55	20.9752	3.55082		
	20	74	21.3738	3.08426		
	21	90	21.5143	2.55225		
	22	58	21.7214	3.03172		
	23	27	21.6164	3.15103		
	24	16	22.0401	2.93374		
	25	7	20.8571	3.89138		
	26	7	22.7143	2.69037		
Toplam		364	21.4932	3.00228		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin uygulama alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği uygulama alt boyutunda yaşa göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(8-355)= .529, p>.05).

Çizelge 14. Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutunun Doğum Sırasına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Doğum Sırası	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	İlk Çocuk	154	21.2334	2.97716	.972	.423
	İkinci Çocuk	78	21.6097	3.12894		
	Ortanca Çocuk	36	21.2072	3.35319		
	Son Çocuk	85	21.8227	2.66175		
	Tek Çocuk	9	22.6269	4.05584		
Toplam		362	21.4849	3.00756		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin uygulama alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği uygulama alt boyutunda doğum sırasına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(4-357)= .972, p>.05).

Çizelge 15. Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutunun Aile Yapısına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Aile Yapısı	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	Çekirdek Aile (Anne,Baba,Çocuklar)	289	21.5293	2.89441	.513	.599
	Geniş Aile (Anne,Baba,Çocuklar,Aile Büyükleri Vs.)	49	21.5699	3.12405		
	Parçalanmış Aile (Anne Baba Ayrı/Boşanmış)	25	20.9057	3.98534		
Toplam		363	21.4918	3.00630		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin uygulama alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği uygulama alt boyutunda aile yapısına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .513, p>.05).

Çizelge 16. Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutunun Algılanan Sosyoekonomik Düzeye Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Algılanan Sosyoekonomik Düzey	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	Düşük	15	21.6000	2.77231	.075	.927
	Orta	329	21.5012	3.00987		
	Yüksek	19	21.2443	3.25984		
Toplam		363	21.4918	3.00630		

*p<.05

Affetme esnekliği değişkeninin uygulama alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, affetme esnekliği uygulama alt boyutunda algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .075, p>.05).

Çizelge 17. Öz Anlayış Değişkeninin Cinsiyete Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

Öz Anlayış Toplam Puanı	N	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
Kadın	270	75.5050	11.94069	362	-1.451	.148
Erkek	94	77.5418	11.07135			

*p<.05

Öz anlayış değişkeninde cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre, katılımcıların öz anlayış düzeylerinde cinsiyete göre farklılaşma olmadığı bulunmuştur (t(362)= -1.451, p>.05).

Çizelge 18. Öz Anlayış Değişkeninin Yaşa Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Öz Anlayış Toplam Puanı	18	30	75.7739	12.03085	1.176	.313
	19	55	74.7283	10.52719		
	20	74	76.3171	10.91433		
	21	90	75.3715	12.25782		
	22	58	77.2540	12.71626		
	23	27	74.6039	11.23024		
	24	16	79.4498	11.26102		
	25	7	70.8571	13.25932		
	26	7	85.5551	13.21344		
Toplam		364	76.0310	11.74133		

*p<.05

Öz anlayış değişkeninde yaşa göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, katılımcıların öz anlayış düzeylerinde yaşa göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(8-355)= 1.176, p>.05).

Çizelge 19. Öz Anlayış Değişkeninin Doğum Sırasına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Doğum Sırası	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Öz Anlayış Toplam Puanı	İlk Çocuk	154	75.2519	11.19976	1.302	.269
	İkinci Çocuk	78	75.1682	10.37189		
	Ortanca Çocuk	36	75.8337	13.60336		
	Son Çocuk	85	78.5573	13.01849		
	Tek Çocuk	9	74.4444	11.43581		
Toplam		362	76.0478	11.76316		

*p<.05

Öz anlayış değişkeninde doğum sırasına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, katılımcıların öz anlayış düzeylerinde doğum sırasına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(4-357)= 1.302, p>.05).

Çizelge 20. Öz Anlayış Değişkeninin Aile Yapısına Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Aile Yapısı	N	$\bar{X}$	S	*F*	*p*
Öz Anlayış Toplam Puanı	Çekirdek Aile (Anne,Baba,Çocuklar)	289	75.7853	11.76170	.590	.555
	Geniş Aile (Anne,Baba,Çocuklar,Aile Büyükleri Vs.)	49	77.7530	11.90514		
	Parçalanmış Aile (Anne Baba Ayrı/Boşanmış)	25	75.8578	11.46258		
Toplam		363	76.0559	11.74793		

*p<.05

Öz anlayış değişkeninde aile yapısına göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, katılımcıların öz anlayış düzeylerinde aile yapısına göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .590, p>.05).

Çizelge 21. Öz Anlayış Değişkeninin Algılanan Sosyoekonomik Düzeye Göre Farklılaşmasının İncelenmesinde Kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

	Algılanan Sosyoekonomik Düzey	**N**	**$\bar{X}$**	**S**	***F***	***p***
Öz Anlayış Toplam Puanı	Düşük	15	73.7628	10.69792	.469	.626
	Orta	329	76.2435	11.64171		
	Yüksek	19	74.6181	14.48249		
Toplam		363	76.0559	11.74793		

*p<.05

Öz anlayış değişkeninde algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olup olmadığının incelenmesinde kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına göre, katılımcıların öz anlayış düzeylerinde algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (F(2-360)= .469, p>.05).

3.2. İlgili Değişkenler Arasında İlişki Olup Olmadığının İncelenmesine Yönelik Analizler

Araştırmanın bu bölümünde, affetme esnekliği değişkeni ile öz anlayış değişkeni arasında ilişki olup olmadığı ele alınmıştır. Affetme esnekliği ile öz anlayış arasında ilişki olup olmadığının incelenmesinde, ilgili veriler normal dağılım şartlarını sağladığı için Pearson korelasyon analizi testi kullanılmıştır. Test sonuçları Çizelge 22.'de sunulmuştur.

Çizelge 22. Affetme Esnekliği İle Öz Anlayış Arasındaki İlişkinin İncelenmesinde Kullanılan Pearson Korelasyon Analizi Testi Sonuçları

Değişkenler		Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	Öz Anlayış Toplam Puanı
Affetme Esnekliği Tanıma Alt Boyutu	**r**	1	.429**	.267**	**.210****
	p		.000	.000	.000
	N	364	364	364	364
Affetme Esnekliği İçselleştirme Alt Boyutu	**r**	.429**	1	.369**	.074
	p	.000		.000	.158
	N	364	364	364	364
Affetme Esnekliği Uygulama Alt Boyutu	**r**	.267**	.369**	1	**.363****
	p	.000	.000		.000
	N	364	364	364	364
Öz Anlayış Toplam Puanı	**r**	**.210****	.074	**.363****	1
	p	.000	.158	.000	
	N	364	364	364	364

**p<.01

Affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, katılımcıların affetme esnekliğinin tanıma alt boyutu (r=.210, p<.01) ve uygulama alt boyutuyla (r=.363, p<.01) öz anlayış düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Affetme esnekliğinin içselleştirme alt boyutuyla öz anlayış arasında ise herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür (r=.074, p>.01).

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada affetme esnekliği ile öz anlayış arasındaki ilişki incelenmiştir. Affetme esnekliğinin tanıma (r=.210, p<.01) ve uygulama (r=.363, p<.01) alt boyutları ile öz anlayış arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Affetme esnekliğinin içselleştirme (r=.074, p>.01) alt boyutu ile öz anlayış arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Affetme esnekliğinin katılımcıların sosyodemografik değişkenlerine göre farklılaşma düzeyi incelenmiştir. Affetme esnekliğinin tanıma alt boyutunda, katılımcıların cinsiyet, yaş, doğum sırası, aile yapısı ve algılanan sosyoekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Affetme esnekliğinin içselleştirme alt boyutunda, katılımcıların cinsiyet, yaş, doğum sırası, aile yapısı ve algılanan sosyoekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşma olmadığı görülmüştür. Affetme esnekliğinin uygulama alt boyutunda, katılımcıların yaş, doğum sırası, aile yapısı ve algılanan sosyoekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşma olmadığı bulunmuştur. Affetme esnekliğinin uygulama alt boyutu puanlarında cinsiyete göre farklılaşma olduğu ve erkeklerin ($\bar{X}$=22,4691) puanlarının kadınlarınkine ($\bar{X}$=21,1534) göre daha yüksek olduğu görülmüştür (t(362)= -3,724, p<.05).

Öz anlayışın katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Öz anlayışın katılımcıların cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Özdemir ve Öz Soysal (2024) üniversite öğrencileriyle yapmış oldukları araştırma sonucunda, katılımcıların öz anlayış düzeyinin cinsiyete göre farklılaşmadığını bildirmişlerdir. Saeighi Mameghani, Taşan ve Saylan'ın (2020) da üniversite öğrencileriyle yapmış oldukları araştırma sonucunda, öz anlayışın cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında öz anlayışın cinsiyete göre farklılaşmadığını bildiren pek çok araştırma olduğu görülmüştür (Atlı, 2019; Bayrakdaroğlu, 2014; Öztürk, 2017; Bolat, 2013; Özyeşil, 2011; Çetin, 2017; Şahin Kayıtmaz, 2024). Dolayısıyla araştırma bulgumuzun alanyazındaki diğer araştırmalarla örtüştüğü ifade edilebilir.

Öz anlayışın katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Öz anlayışın katılımcıların yaş değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Şahin Kayıtmaz (2024) tarafından ilişkisi olan bireylerle yapılan araştırma sonucunda bireylerin öz anlayış düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bunun yanında, alanyazında öz anlayışın yaş değişkenine göre farklılaşmadığını bildiren farklı çalışmalara da rastlanmıştır (Atlı, 2019; Öztürk, 2017). Buradan yola çıkıldığında araştırma bulgumuzun alanyazındaki diğer çalışmalarla paralel doğrultuda olduğu ifade edilebilir.

Öz anlayışın katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Öz anlayışın katılımcıların doğum sırası değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde öz anlayış ile doğum sırası arasında anlamlı bir ilişki olmadığını bildiren çalışmalar olduğu görülmüştür (Çakır ve Yavuz Güler, 2021; Şahin Kayıtmaz, 2024). Araştırma bulgumuzun alanyazın ile aynı doğrultuda olduğu söylenebilir.

Öz anlayışın katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Öz anlayışın katılımcıların aile yapısı değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Saeighi Mameghani, Taşan ve Saylan (2020) üniversite öğrencileriyle yapmış oldukları araştırma sonucunda bireylerin öz anlayış düzeylerinin kiminle yaşadıklarına göre farklılaşmadığını bildirmişlerdir. Dolayısıyla araştırma bulgumuzun alanyazın ile paralel doğrultuda olduğu söylenebilir.

Öz anlayışın katılımcıların sosyodemografik değişkenlerince değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Öz anlayışın katılımcıların algılanan sosyoekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmadan yola çıkarak:

- Affetme esnekliği alanyazına yakın zamanda kazandırılan bir kavram olduğu için yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Affetmeyi bir süreç olarak ele alan affetme esnekliği değişkeninin farklı değişkenlerle ilişkileri incelenebilir.
- Bu çalışma üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Daha geniş örneklemlerde yapılabilir.
- Affetmenin önemi ve affetme esnekliği ile ilgili halk eğitim merkezleri vs gibi kurumlarda toplumu bilinçlendirmek adına çeşitli seminerler, eğitimler düzenlenebilir.
- Alanda çalışan uzmanlar affetme esnekliği ve öz anlayış kavramlarını bireysel, çift ve aile danışmanlıklarında ele alabilir, üzerinde durabilirler.

5.KAYNAKÇA

Altay, E. (2022). *Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Kendini Affetme Ve Öz-Şefkat Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi: İstanbul.

Atalay, Z. (2019). *Şefkat.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Atlı, F. (2019). *Öğretmenlerin Öz-Anlayışları İle Mesleki Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi: İstanbul.

Bayrakdaroğlu, S. (2014). *Tekvandocuların Psikolojik Sağlamlık ve Öz anlayış Düzeylerinin Takım Sporcularıyla Karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi: Muğla.

Bolat, Z. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık ve Öz anlayışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi: Konya.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Çakır, S. ve Yavuz Güler, Ç. (2021). Genel Aidiyet, Öz-Anlayış, Affetme Ve Problem Alanları Gerçek Ve Psikolojik Doğum Sırasına Göre Farklılaşır Mı? *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10(2), 1332-1352.

Çetin, S. (2017). *Ergenlerin Mizah Tarzları ve Öz-Anlayış Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi: İstanbul.

Çolak, T. S. (2014). *Affetme Esnekliği Kazandırmada Logoterapi Yönelimli Grupla Psikolojik Danışmanın Etkililiği.* Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi: Sakarya.

Deniz, M. E., Kesici, Ş. ve Sümer, S. (2008). The Validity And Reliability Of The Turkish Version Of The Self-Compassion Scale. *Social Behavior And Personality,* 36(9), 1151-1160.

Dolunay Cuğ, F. (2015). *Öznel İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Kendini Affetme, Öz Duyarlılık, Öznel Yaşam Enerjisi Ve Mutluluğa Yönelim*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi: Ankara.

Fincham, F. D. (2000). The Kiss Of The Porcupines: From Attributing Responsibility To Forgiving. *Personal Relationships*, 7, 1-23.

Halisdemir, D. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları, Kendini Affetme Düzeyleri Ve Geçmişe Yönelik Anne Kabul-Red Algıları Arasındaki İlişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.

Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.

Karataş, Z. ve Uzun, K. (2021). Ergenlerin Kendilerini, Başkalarını Ve Durumları Affetme Eğilimlerinin Yordanmasında Mükemmeliyetçilik, Yalnızlık Ve Öz-Şefkatin Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 58, 248-289.

Lawler, K.A., Younger, J.W., Piferi, R.L., Jobe, R.L., Edmondson, K.A. ve Jones, W.H. (2005). The Unique Effects Of Forgiveness On Health: An Exploration Of Pathways. *Journal Of Behavioral Medicine,* 28 (2), 157-167.

McCullough, M.E. ve Worthington, E.L. (1999). Religion And The Forgiving Personality. *Journal of Personality,* 67 (6), 1141-1164.

Mülazım, Ö. Ç. (2022). *Öz-Şefkat Geliştirme Programının Üniversite Öğrencilerinin Öz-Şefkat Ve Kendini Affetme Düzeylerine Etkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.

Neff, K. (2021). *Öz Şefkat.* (Çev. Güldemler, E.). İstanbul: Diyojen Yayıncılık.

Özdemir, R. ve Öz Soysal, F.S. (2024). Üniversite Öğrencilerinde Öz Şefkat İle Affetme Arasındaki İlişkide Psikolojik Esnekliğin Düzenleyici Rolü. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi-IBAD Journal of Social Sciences,* (16), 190-209. https://doi.org/10.21733/ibad.1498646

Öztürk, Ş. (2017). *İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinde Öz-anlayış ile İşe Bağlı Gerginlik Düzeyleri arasındaki İlişki.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi: Mersin.

Özyeşil, Z. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Öz-anlayış Düzeylerinin Bilinçli Farkındalık, Kişilik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.

Saeighi Mameghani, S., Taşan, D. ve Saylan, E. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Öz-Şefkat, Hasbilik ve Affetme Düzeylerinin İncelenmesi. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 12(2), 220-244.

Sarıçam, H. ve Biçer, B. (2015). Affedicilik Üzerinde Ahlaki Değer ve Öz-Anlayışın Açıklayıcı Rolü. *GEFAD / GUJGEF*, 35(1), 109-122.

Satıcı, S.A. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Affetme, İntikam, Sosyal Bağlılık Ve Öznel İyi Oluşları: Farklı Yapısal Modellerin Denenmesi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.

Şahin Kayıtmaz, K. (2024). *Romantik İlişkisi Olan Bireylerde İlişki Doyum Düzeyinin Öz Anlayış Ve Duygusal Manipülasyon Değişkenlerine Göre İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi: İstanbul.

Şahin, M. (2013). *Affedicilik İle Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi: Sakarya.

Toussaint, L. ve Webb, J.R. (2005). *Theoretical And Empirical Connections Between Forgiveness, Mental Health And Well-Being*, E.L. Worthington içinden, Handbook Of Forgiveness (s. 349-362). New York: Routledge.

Toussaint, L., Williams, D.R., Musick, M.A. ve Everson, S.A. (2001). Forgiveness And Health: Age Differences İn A US Probability Sample. *Journal Of Adult Development,* 8 (4), 249-257.

Tse, W. S. ve Yip, T. H. (2009). Relationship Among Dispositional Forgiveness Of Others, İnterpersonal Adjustmentand Psychological Well-Being: Implication For Interpersonal Theory Of Depression. *Personality and Individual Differences*, 46, 365 368.

Witvliet, C., Ludwig, T.E. ve Vander Laan, K.L. (2001). Granting Forgiveness Or Harboring Grudgos: Implications For Emotion, Physiology And Health. *Psychological Science,* 12 (2), 117-123.

Worthington, E.L. (2005). *Initial Questions About The Art And Science Of Forgiving,* E.L. Worthington içinde, Handbook Of Forgiveness (s. 1-14). New York: Routledge.

Yalap, O., Baygın, E. ve Sobacı, F. (2024). Affetmenin Psikolojik Sermaye Ve Öz-Şefkat Bağlamında İncelenmesi: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Nesne*, 12(33), 368-389. DOI: 10.7816/nesne-12-33-05.

Yaşar, K. (2015). *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri İle Psikolojik Sağlamlık Ve Affetme Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.

LİSEYE GEÇİŞ SINAVINA HAZIRLANAN ÖĞRENCİLERDE SINAV KAYGISI

Ferda GÜLMEZ
İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
ferdagulmez@stu.aydin.edu.tr

ÖZ

Bu makale, 8.sınıf öğrencilerinin liseye geçiş sınavına yönelik kaygılarını ele almaktadır. Çalışma öğrencilerin sınava yönelik kaygıları 5 alt boyut ve çeşitli hipotezler ile ele almaktadır. Çalışmanın amacı, seçme ve yerleştirme sınavlarına hazırlanan öğrenciler de ki sınav kaygısı düzeyi, sınava yönelik bakış açılarının neler olduğu, öğrencilerin önemli sınavlardan önce ve sonrasında tutumları, fiziksel ve zihinsel boyutta sınava yönelik olumsuz tepkilerin neler olduğu sınav kaygısının alt boyutları göz önünde bulundurularak problemin temel kaynağının incelenmesidir. Ardından sınav kaygısının daha fazla olabileceği düşünüldüğü etkenler araştırma konusuna dahil edilmiştir. Bu etkenler şu şekilde araştırma da yer almaktadır; Akademik düzeyi düşük ve yüksek olan öğrenciler arasındaki sınav kaygı düzeyinin karşılaştırılması, gelecek ile ilgili endişesi fazla olan öğrencilerin sınav kaygı düzeyinin fazla olması, başkalarının görüşünü önemseyen öğrencilerin sınav kaygı düzeyleri, kız öğrencilerin sınav kaygılarının erkek öğrencilerin sınav kaygılarından daha yüksek olması ve sınav kaygısı olan öğrencilerin sınava yönelik zihinsel ve bedensel tepkilerinin daha fazla olması biçiminde yer almaktadır. Türkiye'de sınav kaygısına yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu makale de söz konusu çalışmalara yönelik katkı sağlamaktadır. Çalışma da sınav kaygısı cinsiyet ve sene sonu başarı puanı olmak üzere iki bağımlı değişken ve 34 maddeden oluşan 5 alt boyutlu anket tekniği 26'sı kız 24'ü erkek öğrenciden oluşan toplam 50 kişiden oluşan 8. Sınıf öğrencisine uygulanarak SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde descriptive istatistik, t-test ve pearson korelasyon gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre kız öğrencilerin sınav kaygı düzeyi erkek öğrencilerin sınav kaygı düzeylerinden daha fazla, sene sonu ortalaması fazla olan öğrencilerin sınav kaygı düzeyi sınav ortalamaları daha düşük olan öğrencilerin sınav kaygı düzeylerine kıya sile daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sınav, sınav kaygısı, akademik düzey, başkalarının görüşü, kendi görüşünüz, hazırlanmak ile ilgili endişeler, zihinsel ve bedensel tepkiler.*

EXAM ANXİETY AMONG STUDENTS PREPARİNG FOR THE HİGH SCHOOL ENTRANCE EXAM

ABSTRACT

This article deals with the concerns of 8th grade students about the high school entrance exam. The study also deals with students' anxiety about the exam with 5 sub-dimensions and various hypotheses. The aim of the study is to determine the main source of the problem by considering the test anxiety level of the students preparing for the selection and placement exams, what their perspectives are towards the exam, the attitudes of the students before and after the important exams, the negative reactions to the exam in physical and mental dimensions, and the sub-dimensions of exam anxiety. Then, the factors that were thought to increase the test anxiety were included in the research topic. These factors are included in the research as follows; Comparison of test anxiety level between students with low and high academic level, students with high level of anxiety about the future have high level of test anxiety, test anxiety levels of the students who care about the opinions of others, test anxiety levels of female students are higher than male students, and students with test anxiety have mental and physical reactions towards exams. There are various studies on test anxiety in Turkey. This article also contributes to these studies. In the study, test anxiety were analysed with two dependent variables; gender and end-of-year achievement score, and 5 sub-dimension questionnaire technique consisting of 34 items applied to a total of 50 8th grade students consisting of 26 female and 24 male students by using SPSS 25.0 statistics package program. In the analysis of the data, descriptive statistics, t-test and pearson correlation were performed. According to the results of this study, it is understood that the test anxiety level of female students is higher than that of male students, and students with higher end-of-year averages have lower test anxiety levels compared to students with lower end-of-year averages.

Keywords: Exam, test anxiety, academic level, opinions of others, your own opinion, worries about preparation, mental and physical reactions.

GİRİŞ

Kaygı, bireyin baş etmekte zorlandığı bir durum ya da olgu karşısında hissettiği yoğun endişe hâlidir. Her bireyde farklı düzeylerde ortaya çıkabilen kaygı, benzer yaşantılar karşısında dahi kişisel özelliklere bağlı olarak farklı şiddetlerde yaşanabilir (Eker, 2016). Kaygıya neden olan durumları tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir; bu nedenle bireylerin sağlıklı baş etme mekanizmaları geliştirmesi önemlidir. Yaşamın farklı dönemlerinde kaygı yaratabilecek olaylara maruz kalmak olağandır. Bu tür kaygıların deneyimlenmesi, bireyin gelişim süreciyle de doğrudan ilişkilidir (Savaşan, 2019).

Eğitim-öğretim süreci, bireyin gelişimsel evreleri içerisinde bulunmaktadır. Bu süreçte bireyler, çeşitli yerleştirme ve seçme sistemleri doğrultusunda sınavlara tabi tutulmaktadır. Bazı öğrenciler için sınavlar hayatın doğal bir parçası olarak kabul edilirken, bazıları için sınavlara yönelik olumsuz bakış açıları, çevrenin beklentileri ve geleceğe dair belirsizlikler kaygı düzeyini normalin üzerine çıkarabilmektedir (Özer ve Topkaya, 2011). Öğrencinin kaygı düzeyindeki artış, sınav öncesi ve sınav anındaki akademik başarısını olumsuz yönde etkileyebilir. Sınav öncesi veya sonrasında oluşan olumsuz düşünceler, öğrencinin sınava odaklanmasını güçleştirerek akademik performansında düşüşe neden olabilir. Bu bir döngü hâlini alarak sınavla ilgili kaygılı düşünceleri pekiştirir ve öğrencinin başarı düzeyini düşürebilir (Lakot, 2019).

Sınav kaygısının ortaya çıkmasında birçok değişken rol oynamaktadır. Bu değişkenlerden ilki, bireyin sınava yüklediği anlamdır. Sınava gereğinden fazla önem atfedildiğinde, bu durum kaygı düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Öğrencinin sınavı hayatının en kritik aşaması olarak görmesi, başarıya yönelik baskıyı ve sorumluluğu artırmakta; bu da sınav kaygısının yükselmesine yol açmaktadır (Çakmak vd., 2017).

Sınav, yalnızca bir seçme ve yerleştirme aracından ziyade, bireyin geleceğine dair tek yol olarak algılandığında, başarı baskısı kaçınılmaz hâle gelmektedir. Oysa bireyin unutmaması gereken önemli bir nokta, yaşamın çok boyutlu ve değişken bir yapıya sahip olduğudur (Cesim, 2014) Bir sınav sonucunun, yaşamın tamamına ilişkin tek başarı ölçütü olarak değerlendirilmesi, kişinin diğer potansiyel fırsatlarını görmesini engelleyebilir. Bu nedenle sınav kaygısı yaşayan bireylere, hayatın çok seçenekli ve esnek bir yapıda olduğu fark ettirilmelidir (Aksoy ve Öztürk, 2015).

Sınav kaygısının düzeyini artıran önemli değişkenlerden biri de çevrenin beklentilerini karşılama arzusu ve başkalarının görüşlerine aşırı önem verilmesidir. Oysa bireyin karar alma süreçlerinde temel alınması gereken unsur, kendi düşünce ve hedefleridir. Fakat gelişim süreci erken ergenlik aşamasında olan bireyler, özerk ve bağımsız kararlar vermekte zorlanabilirler. Bu nedenle, özellikle ergenlik döneminde çevredeki kişilerin düşünceleri öğrenciler için daha belirleyici hâle gelebilir (Hanımoğlu ve İnanç, 2011).

Ergenlik döneminde bireyler, başkalarının kendilerine yönelik olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerine, kendi içsel değerlendirmelerinden daha önemli kabul edebilirler. Bu durum, sınav öncesinde öğrencilerde *Sınavdan düşük not alırsam hakkımda ne düşünürler?, Başarısız veya yetersiz biri olarak mı görülürüm?* gibi olumsuz düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Sınav esnasında odaklanılması gereken sınav soruları iken, bireyin dikkati başkalarının sınav sonucu hakkında ne düşüneceğine yönelebilir. Bu dikkat dağınıklığı, sınav performansını olumsuz etkileyen temel değişkenlerden biridir (Totan, 2018).

Bu araştırmada, liseye geçiş sınavına hazırlanan öğrencilerin sınava yönelik zihinsel ve bedensel tepkileri, kendilerine yönelik görüşleri, diğerlerinin düşüncelerine verdikleri önem, gelecek kaygıları ve sınava hazırlanmayla ilgili endişeleri değişken olarak ele alınmıştır. Bu değişkenlerin sınav kaygısıyla olan ilişkisi, öğrencilerin sene sonu başarı ortalamaları ve cinsiyet değişkeniyle ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan *Bağımsız Örneklem T-testi* sonucunda, cinsiyetin sınav kaygısı üzerindeki etkisinin zayıf düzeyde olduğu bulunmuştur. Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre ise, sene sonu ortalaması değişkeni ile *Hazırlanmak ile ilgili endişeler* ve *Genel sınav kaygısı* alt boyutları arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Diğer dört alt boyut olan *Kendine ilişkin görüş, Başkalarının görüşü, Gelecek kaygısı* ve *Zihinsel ve bedensel tepkiler* ile sene sonu ortalaması arasında ise zayıf düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Sonuç olarak, sene sonu ortalamasının sınav kaygısını yordama gücünün düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, betimsel tarama modeli çerçevesinde, nicel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Büyüköztürk, 2021). Amaç, liseye geçiş sınavına hazırlanan 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmada bağımlı değişken olarak sınav kaygısı; bağımsız değişkenler olarak ise cinsiyet ve sene sonu başarı ortalaması ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde İstanbul ili Küçükçekmece ilçesindeki bir özel okulda öğrenim görmekte olan 50 sekizinci sınıf öğrencisi (26 kız, 24 erkek) oluşturmaktadır. Öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeylerinin benzer olduğu ve örneklem grubunun homojen cinsiyet dağılımı gösterdiği gözlemlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, Bahçeçi (2006) tarafından geliştirilen *Sınav Kaygısı Ölçeği* kullanılmıştır. Bu ölçek, sınavlara ilişkin olumsuz duygu ve düşünceleri ölçmeyi amaçlayan, 5 alt boyuttan ve toplam 34 maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçektir. Alt boyutlar şu şekildedir:

- *Başkalarının Görüşü* (14 madde),
- *Kendi Görüşünüz* (8 madde),
- *Gelecek ile İlgili Endişeler* (6 madde),
- *Hazırlanmak ile İlgili Endişeler ve Genel Sınav Kaygısı* (3 madde),
- *Zihinsel ve Bedensel Tepkiler* (3 madde).

Ölçek maddeleri, *Hiçbir zaman'*dan *Her zaman'*a uzanan beşli derecelendirme ile puanlanmakta olup, 34–78 arası puanlar düşük, 79–125 arası puanlar orta ve 126–170 arası

puanlar yüksek düzeyde kaygıyı göstermektedir. Ölçeğin madde toplam korelasyon katsayısı .87 olarak rapor edilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında geliştirilen anket, öğrencilerle yüz yüze ve grup halinde uygulanmıştır. Uygulama sırasında gönüllülük esas alınmış, öğrencilere araştırmanın amacı açıklanarak etik kurallar çerçevesinde bilgilendirme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler, *SPSS 25.0* paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistikler, *bağımsız örneklem t-testi* ve *Pearson korelasyon analizi* kullanılmıştır. Analizler yoluyla sınav kaygısı düzeylerinin cinsiyete ve başarı ortalamasına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

BULGULAR

Çalışmaya katılanlardan %52'si kız öğrencilerden, %48'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılan bütün öğrenciler Liseye Geçiş Sınavına Hazırlanan 8.sınıf öğrencilerdir. Çalışmaya katılan öğrencilerinin hepsi özel eğitim kurumunda örgün eğitim almaktadırlar.

Çalışmaya katılan öğrencilerin akademik başarı düzeyi olarak ele alırsak, %34'ünün sene sonu ortalamaları 85-100 aralığında, %28'inin 70-85 aralığında, %20'sinin 55-70 aralığında, %6'sının 40-55 aralığında, %12'sinin 25-40 aralığında yer almaktadır.

Tablo 1. Sene sonu puan ortalamaları dağılımı

Tablo 2. Cinsiyet Dağılımı

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kız	26	52,0	52,0	52,0
	Erkek	24	48,0	48,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Alt boyutların sene sonu ortalamaları ile anlamlılık düzeyini incelemek amacı ile Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan Pearson korelasyon analizi sonıucunda bütün alt boyut değişkenleri sene sonu ortalama ile kıyaslanarak yapılan inceleme de, sene sonu puanlarının sınav kaygısı üzerinde düşük düzeyde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Başkalarının görüşü alt boyutu ve sene sonu ortalama değişkeni ile zayıf ve 0.05 düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Pearson Correlation katsayısı 0.34

Tablo 3. Sene sonu ortalamaları ile başkalarının görüşü alt boyutu arasındaki korelasyon ilişkisi

		Senesonuortalama aralığınız	Başkasınıngörüşü
Senesonuortalamaaralığınız	Pearson Correlation	1	,341*
	Sig. (2-tailed)		,016
	N	50	50
Başkasınıngörüşü	Pearson Correlation	,341*	1
	Sig. (2-tailed)	,016	
	N	50	50

Kendin görüşünüz alt boyutu ve sene sonu ortalama değişkeni arasında zayıf ve 0.05 düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Pearson Correlation katsayısı 0.34

Tablo 4. Sene sonu ortalamaları ile kendi görüşünüz alt boyutu arasındaki korelasyon ilişkisi

		Senesonuortalamaaralığınız	kendigörüşünüz
Senesonuortalamaaralığınız	Pearson Correlation	1	,349*
	Sig. (2-tailed)		,013
	N	50	50
Kendigörüşünüz	Pearson Correlation	,349*	1
	Sig. (2-tailed)	,013	
	N	50	50

Zihinsel ve bedensel tepkiler alt boyutu ve sene sonu ortalama değişkeni ile zayıf ve 0.05 düzeyinde anlamlı, pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

Tablo 5. Sene sonu ortalamaları ile zihinsel ve bedensel tepkiler alt boyutu arasındaki korelasyon ilişkisi

		Senesonuortalamaaralığınız	zihinselvebedenseltepkiler
Senesonuortalamaaralığınız	Pearson Correlation	1	,281*
	Sig. (2-tailed)		,048
	N	50	50
zihinselvebedenseltepkiler	Pearson Correlation	,281*	1
	Sig. (2-tailed)	,048	
	N	50	50

Gelecek ile ilgili endişeler ve sene sonu ortalama değişkeni arasında zayıf , anlamlı ve pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

Tablo 6. Sene sonu ortalamaları ile gelecek ile ilgili endişeler alt boyutu arasındaki korelasyon ilişkisi

		Senesonuortalamaaralığınız	gelecekileilgilendişeler
Senesonuortalamaaralığınız	Pearson Correlation	1	,110
	Sig. (2-tailed)		,448
	N	50	50
gelecekileilgilendişeler	Pearson Correlation	,110	1
	Sig. (2-tailed)	,448	
	N	50	50

Hazırlanmak ile ilgili endişeler ve genel sınav kaygısı, sene sonu ortalama değişkeni arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 7. Sene sonu ortalamaları ile hazırlanmak ile ilgili endişeler ve genel sınav kaygısı alt boyutu arasındaki korelasyon ilişkisi

		Senesonuortalamaaralığınız	hazırlanmakileilgiliendişelervegenelsınavkaygısı
Senesonuortalamaaralığınız	Pearson Correlation	1	,501**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	50	50
hazırlanmakileilgiliendişelervegenelsınavkaygısı	Pearson Correlation	,501**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	50	50

Çalışma da yapılan t-testine ait levene test sonucunda bütün alt boyutlarında cinsiyet bağımsız değişkeni ile homojen dağıldığı anlaşılmaktadır.

Analiz sonucunda alt boyutların ve kadın ve erkek değişkenlerinde anlamlı bir farklılığı olmadığı anlaşılmaktadır.

Başkasının görüşü, kendi görüşünüz, hazırlanmak ile ilgili endişeler ve sınav kaygısı alt boyutlarında kızların puanı erkeklerden 3 puan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Gelecek ile ilgili endişeler, zihinsel ve bedensel tepkiler alt boyutlarında kızların puanlarının erkeklerinkinden 4 puan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Analiz doğrultusunda kızların sınav kaygısı düzeylerinin erkeklerin sınav kaygısı düzeyinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8. T-test grup istatiği

	Cinsiyetiniz	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Başkasınıngörüşü	Kız	26	3,2527	,93922	,18420
	Erkek	24	2,9256	1,09457	,22343
Kendigörüşünüz	Kız	26	3,3269	,89308	,17515
	Erkek	24	2,9583	1,15431	,23562
Gelecekileilgiliendişeler	Kız	26	3,3141	,78362	,15368
	Erkek	24	2,9097	,91549	,18687
hazırlanmakileilgiliendişelervegenelsınavkaygısı	Kız	26	3,3974	,93817	,18399
	Erkek	24	3,0556	,80257	,16382
Zihinselvebedenseltepkiler	Kız	26	3,3205	,97744	,19169
	Erkek	24	2,8889	1,13217	,23110

Tablo 9. Cinsiyet ile alt boyutlar arasındaki anlamlılık düzeyi

		Levene's Test for Equality of Variances			
	F	Sig.	t		df
Başkasınıngörüşü	Equal variances assumed	1,412	,241	1,137	48
	Equal variances not assumed			1,130	45,537
Kendigörüşünüz	Equal variances assumed	3,923	,053	1,268	48
	Equal variances not assumed			1,255	43,282
Gelecekileilgiliendişeler	Equal variances assumed	,385	,538	1,682	48
	Equal variances not assumed			1,671	45,489
hazırlanmakileilgiliendişelervegenelsınavkaygısı	Equal variances assumed	,033	,857	1,379	48
	Equal variances not assumed			1,388	47,739
Zihinselvebedenseltepkiler	Equal variances assumed	,640	,428	1,446	48

TARTIŞMA

Bu çalışmada, 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı düzeyleri ile cinsiyet ve sene sonu başarı ortalamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, sınav kaygısı ile cinsiyet arasında *zayıf düzeyde bir ilişki* olduğu görülmüştür. Bu bulgu, sınav kaygısının cinsiyet değişkeninde anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymakta ve Savaşan (2019) ile benzer yönde sonuçlar sunmaktadır. Sınav kaygısının yalnızca biyolojik cinsiyet değişkeniyle açıklanamayacak kadar çok yönlü olduğu söylenebilir.

Çalışmada ayrıca, öğrencilerin sene sonu başarı ortalamaları ile sınav kaygısı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Hazırlanmak ile ilgili endişeler ve genel sınav kaygısı alt boyutları ile sene sonu ortalaması arasında *orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki* olduğu tespit edilmiştir. Özellikle başarılı öğrencilerin başarıyı sürdürme baskısı altında oldukları ve bu durumun kaygıyı tetikleyebileceğini düşündürebilir (Özer ve Topkaya, 2011; Lakot, 2019).

Bununla birlikte, *kendi görüşü, başkalarının görüşü, gelecek ile ilgili endişeler* ve *zihinsel-bedensel tepkiler* alt boyutları ile başarı ortalaması arasında *zayıf düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkiler* bulunmuştur. Bu nedenle, öğrencilerin yalnızca sınav sürecine değil, aynı zamanda sosyal çevre, benlik algısı ve gelecek beklentileri gibi psikososyal değişkenlere bağlı olarak da sınav kaygısı yaşadıklarını göstermektedir. Bu bulgular, Çakmak ve arkadaşları'nın (2017) çalışmalarıyla da örtüşmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sınav kaygısının sadece akademik performansla ilişkili bir problem olmadığı, aynı zamanda bireyin sosyal çevresi, kişisel inançları ve duygusal durumu ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sınav kaygısını azaltmaya yönelik müdahalelerin çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği önerilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, liseye geçiş sürecindeki 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı düzeyleri ile cinsiyet ve sene sonu başarı ortalaması değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Cinsiyet değişkeninin sınav kaygısı üzerinde *zayıf düzeyde etkili* olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, sınav kaygısının cinsiyet farklılıklarından bağımsız olarak tüm öğrencilerde görülebileceğini göstermektedir.
- Öğrencilerin *sene sonu başarı ortalamaları* ile sınav kaygısına ilişkin bazı alt boyutlar arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Özellikle *Hazırlanmak ile ilgili endişeler* ve *Genel sınav kaygısı* alt boyutları ile başarı ortalaması arasında *orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki* bulunmuştur. Bu durum, akademik başarı düzeyi yüksek olan öğrencilerde sınav kaygısının da yüksek olabileceğine işaret etmektedir.
- Diğer alt boyutlar olan *Kendi görüşü*, *Başkalarının görüşü*, *Gelecek ile ilgili endişeler* ve *Zihinsel-bedensel tepkiler* ile başarı ortalaması arasında *zayıf düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki* görülmektedir. Bu bulgular, sınav kaygısının yalnızca akademik performansa değil; aynı zamanda bireyin kendilik algısı, sosyal çevresi ve geleceğe yönelik beklentilerine de bağlı olarak biçimlendiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sınav kaygısı öğrencilerin hem duygusal hem bilişsel hem de sosyal işlevselliğini etkileyen çok boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, sınav kaygısının yalnızca bir performans sorunu değil, gelişimsel ve psikososyal yönleriyle incelenmesi gereken önemli bir konu olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aksoy, H. ve Öztürk, F. (2015). Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Modelinin 8.Sınıf Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Ordu İli Örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 33(2), 439-454.

Bahçeci, D. (2006). *Anatomi dersinde portfolyo kullanmanın öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal özellikleri üzerine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Büyüköztürk, Ş. (2021). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (2024, bsm) Pegem Akademi Yayıncılık.

Cesim, D. (2014). *Sınıf Tekrarı Yapan Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Başarısızlık Nedenlerinin Sınav Kaygısı ve Çalışma Davranışı Değişkenleri Açısından İncelenmesi* (Tez no. 381516) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çakmak A, Şahin, H. ve Akıncı Demirbaş E. (2017). 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Sınav Kaygısı ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi, e – Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2).

Eker, O. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Yaşadığı Sınav Kaygısının Nedenleri ve Anne - Baba Tutumlarının Sınav Kaygısına Etkisi: Merzifon Örneği* (Tez no. 429712) [Yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Hanımoğlu, E. ve Yazgan İnanç, B. (2011). Seviye Belirleme Sınavına Girecek Olan İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Sınav Kaygısı, Mükemmeliyetçilik Ve Anne-Baba Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20(1), 351-366

Lakot, H. (2019). *8. Sınıf Öğrencilerinin Sınav Kaygısı ile Fiziksel Aktivite Düzeyleri ve Beden*

Eğitimine İlişkin Yatkınlıklarının İncelenmesi (Tez no. 589434) [Yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Özer, B. ve Topkaya, N. (2011). Akademik Erteleme ve Sınav Kaygısı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 2(2), 12-19.

Savaşan, İ. (2019). *Öğrencilerin Sınav Kaygısı ile Olumsuz Üst Biliş Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Tez no. 548310) [Yüksek Lisans Tezi Çağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Totan, T. (2018). Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde Sınav Kaygısının Değerlendirilmesi: Westside Sınav Kaygısı Ölçeği. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi,* 9(2), 143-155.

ÖZ ŞEFKAT VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMATİK YAŞANTILARIN ARACI ROLÜ

Buse DEMİRHAN
İstanbul Gedik Üniversitesi, Klinik Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programı, Türkiye
psk.busedemirhan@gmail.com, ORCID No: 0009-0006-1165-5784
Hakan DUMAN
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Türkiye
hakan.duman@gedik.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0270-5456

ÖZET

Çocukluk çağı, bireyin kişilik gelişimi ve duygusal yapılanmasının temellerinin atıldığı kritik bir dönemdir. Bu dönemde maruz kalınan travmatik yaşantılar, bireyin ileriki yaşamındaki ilişkisel örüntülerini, kendine yönelik tutumlarını, öz-şefkat düzeyini ve duygu düzenleme becerilerini derinden etkileyebilmektedir. Öz-şefkat, bireyin kendine karşı anlayışlı ve destekleyici bir tutum geliştirmesini sağlarken; duygu düzenleme, duygusal tepkileri fark etme ve yönetme becerisidir. Her iki yapı da ruhsal iyilik hâli açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı, bireylerin öz-şefkat düzeyleri ile duygu düzenleme güçlükleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkide çocukluk çağı travmalarının olası aracı rolünü değerlendirmektir.

Bu araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve veriler, 18-60 yaş aralığındaki 381 yetişkin bireyden çevrim içi anket yoluyla toplanmıştır. Katılımcılara "Öz-Şefkat Ölçeği-Kısa Formu", "Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-Kısa Formu" ve "Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar Ölçeği" uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiş, korelasyon ve regresyon temelli aracılık analizleri ile değerlendirilmiştir. Bulgular, erkek katılımcıların toplam öz-şefkat düzeylerinin ve olumsuz öz-şefkat alt boyut puanlarının, kadınlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kadın katılımcıların ise duygu düzenleme güçlüğü puanlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Genç bireylerde öz-şefkat düzeyinin daha düşük, duygu düzenleme güçlüğünün ise daha yüksek olduğu görülmüştür. Öz-şefkat ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide çocukluk çağı travmalarının anlamlı bir aracılık rolü bulunmamıştır. Bulguların, terapötik uygulamalarda öz-şefkatin geliştirilmesi ve erken dönem travmaların etkilerinin anlaşılması açısından katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz şefkat, Duygu Düzenleme Güçlüğü, Çocukluk Çağı Travmaları

1.GİRİŞ

Çocukluk çağı, bireyin kişilik, davranış ve duygusal gelişiminin temellerinin atıldığı kritik bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan travmalar, yalnızca çocukluk dönemini değil; yetişkinlikteki benlik algısı, ilişki biçimleri, öz-şefkat düzeyi ve duygu düzenleme becerilerini de etkileyebilmektedir. Travmaların etkisi zamanla silikleşse de bireyin yaşam boyu psikolojik işleyişini şekillendirebilir.

Çocukluk çağı travmaları; fiziksel, duygusal veya cinsel istismar, ihmal, kayıplar, boşanma, göç, doğal afet gibi olumsuz yaşantılarla tanımlanmakta olup, bireyin güven duygusunu ve gelişim sürecini sekteye uğratabilmektedir (Taner & Gökler, 2004; Helvacı Çelik & Hocaoğlu, 2018). Bu travmaların, özellikle duygu düzenleme güçlüğü gibi sorunlarla ilişkili olduğu bilinmektedir. Gross'a (1998) göre duygu düzenleme, bireyin duygularını yönetme ve ifade etme becerisini içeren önemli bir süreçtir. Neff (2003a) tarafından geliştirilen öz-şefkat kavramı ise, bireyin olumsuz yaşantılar karşısında kendisine anlayış ve nezaketle yaklaşmasını ifade eder. Öz-şefkatin, travmatik yaşantılarla başa çıkma ve duygu düzenleme üzerinde koruyucu bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada, öz-şefkat ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide çocukluk çağı travmalarının aracı rolü incelenmiştir. Üç temel psikolojik değişken arasındaki bu etkileşim, bireyin psikolojik sağlığına yönelik daha bütüncül bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, Buse Demirhan'ın (İstanbul Gedik Üniversitesi) Klinik Psikoloji yüksek lisans programında hazırlamakta olduğu tezinden üretilmiştir.

2.YÖNTEM

Bu bölümde, araştırma modeli, örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analizinde izlenen süreçler açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, öz-şefkat ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide çocukluk çağı travmatik yaşantılarının aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel yöntem kullanılarak yürütülen çalışma, ilişkisel tarama modeli temelinde desenlenmiştir. Bu model, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemeyi amaçlar.

2.2. Örneklem Özellikleri ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın örneklemini, Türkiye genelinde yaşayan ve çevrim içi anket formunu gönüllü olarak dolduran 381 yetişkin birey oluşturmuştur. Katılımcıların yaşları 18 ile 60 arasında değişmektedir. Örneklem, kolayda örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu yöntem, ulaşılması kolay bireylerden gönüllülük esasına göre örneklem seçilmesine olanak tanıyan olasılıksız bir örnekleme tekniğidir.

Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Tüm katılımcılardan çevrim içi bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve çalışma durumu gibi demografik özellikleri betimsel istatistiklerle analiz edilmiş ve ilgili çizelgelerde sunulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Demografik Bilgi Formu, Öz-Şefkat Ölçeği – Kısa Form (ÖŞÖ-KF), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği – Kısa Form (DDGÖ-16) ve Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar Ölçeği (ÇÇTÖ) kullanılmıştır. Demografik Bilgi Formu, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve çalışma durumlarına ilişkin temel bilgileri içermektedir.

Öz-Şefkat Ölçeği – Kısa Form (ÖŞÖ-KF), Neff (2003b) tarafından geliştirilen ve Yıldırım & Sarı (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan 11 maddelik bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçek, bireylerin kendilerine yönelik şefkatli yaklaşımlarını değerlendirmektedir.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği – Kısa Form (DDGÖ-16), Gratz & Roemer (2004) tarafından geliştirilen ve Yiğit & Güzey Yiğit (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan 16 maddelik bir ölçektir. Bireylerin duygularını tanıma, anlama ve düzenleme konusundaki güçlüklerini ölçmektedir.

Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar Ölçeği (ÇÇTÖ), Bernstein ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ve Şar, Öztürk & İkikardeş (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 28 maddelik kısa formdan oluşmaktadır. Katılımcıların çocukluk döneminde maruz kaldıkları travmatik deneyimleri değerlendirmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler, normallik ve güvenilirlik analiz sonuçları değerlendirilmiştir. Tüm değişkenler için çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±1 aralığında yer alması, normal dağılım varsayımını desteklemektedir. Ölçeklerin Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayıları .75 ile .87 arasında değişmekte olup, tüm ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmektedir. Bu bulgular, analizlerde kullanılan verilerin istatistiksel açıdan güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Betimsel istatistiklerin yanı sıra, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Grup farklılıklarını test etmek için bağımsız örneklemler t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA sonuçlarına göre anlamlı bulunan değişkenler için post-hoc analiz yapılmıştır.

Öz-şefkatin duygu düzenleme üzerindeki etkisinde çocukluk çağı travmalarının aracı rolünü incelemek amacıyla Hayes Process Model 4 kullanılarak aracı değişken analizi gerçekleştirilmiştir. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Çizelge 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımı

Değişken	Kategori	n	%
Yaş	18-24	98	25,72
	25-31	164	43,04
	32-38	52	13,65
	39-45	42	11,02
	46+	25	6,56
Cinsiyet	Kadın	272	71,39
	Erkek	109	28,61
Eğitim Düzeyi	İlk/Ortaokul	17	4,46
	Lise	79	20,73
	Önlisans	76	19,95
	Lisans	148	38,85
	Yüksek Lisans	53	13,91
	Doktora	8	2,10
Medeni Durum	Evli	138	36,22
	Bekar	157	41,21
	İlişkisi Var	68	17,85
	Boşanmış	18	4,72
Çalışma Durumu	Çalışıyor	228	59,84
	Çalışmıyor	153	40,16

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların büyük çoğunluğu 25–31 yaş aralığında (%43,04), kadın (%71,39), lisans mezunu (%38,85) ve çalışmakta olan bireylerdir (%59,84). Medeni durum açısından ise en yüksek oran bekâr bireylerden (%41,21) oluşmaktadır.

3.2. Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Değerlendirilmesi

Çizelge 2. Ölçek Düzeylerinin Cinsiyete Göre Farklılaşması

Değişken	Cinsiyet				t testi	
	Kadın		Erkek			
	Ort.	SS	Ort.	SS	t	p
Olumlu	16,87	4,21	16,86	4,50	0,011	0,991
Olumsuz	17,20	5,16	18,98	5,11	-3,055	**0,002***
Öz Şefkat Düzey	34,07	8,15	35,84	6,86	-2,162	**0,032***
Açıklık	7,31	2,11	7,33	1,85	0,109	0,914
Amaçlar	9,16	1,80	8,56	1,54	3,257	**0,001***
Dürtü	8,50	1,85	8,28	1,60	1,184	0,238
Stratejiler	12,89	5,19	11,33	4,20	3,052	**0,003***
Kabul Etmeme	7,00	3,12	6,35	2,77	1,892	0,059
Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzey	44,85	8,81	41,84	7,69	3,116	**0,002***
Duygusal İstismar	8,22	4,16	7,66	3,50	1,344	0,181
Fiziksel İstismar	6,38	3,31	6,98	3,97	-1,395	0,165
Fiziksel İhmal	7,43	2,95	8,51	3,47	-2,877	**0,005***
Duygusal İhmal	10,37	4,73	11,11	5,09	-1,347	0,179
Cinsel İstismar	6,57	3,76	6,50	3,77	0,183	0,855
Çocukluk Çağı Travmaları Düzey	38,98	14,46	40,76	15,47	-1,066	0,287

Olumsuz Öz-Şefkat puanı erkeklerde (Ort.=18,98) kadınlara (Ort.=17,20) göre anlamlı düzeyde yüksektir (p=.002). Öz-şefkat toplam puanı da erkeklerde (Ort.=35,84) kadınlara (Ort.=34,07) kıyasla anlamlı biçimde daha yüksektir (p=.032). Kadınlar ise, duygu düzenleme güçlüğü (Ort.=44,85), stratejiler (Ort.=12,89) ve hedefler (Ort.=9,16) alt boyutlarında erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır (p<.01). Fiziksel ihmal düzeyi erkeklerde anlamlı biçimde daha yüksektir (Ort.=8,51; p=.005). Diğer değişkenlerde anlamlı farklılık saptanmamıştır.

3.3. Araştırma Değişkenlerinin Yaş Değişkenine Göre Değerlendirilmesi

Çizelge 3. Öz-Şefkat Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Farklılaşması

Değişken	Kategori	Yaş	ANOVA

		Ort.	SS	F	p	Fark
Olumlu	18-24 (1)	15,94	4,31	2,008	0,093	-
	25-31 (2)	17,03	4,33			
	32-38 (3)	17,06	3,82			
	39-45 (4)	18,00	4,22			
	46+ (5)	17,12	4,63			
Olumsuz	18-24 (1)	16,66	5,12	5,168	0,001*	1<4,1<5
	25-31 (2)	17,15	5,40			
	32-38 (3)	18,62	4,67			
	39-45 (4)	19,52	4,48			
	46+ (5)	20,52	4,68			
Öz Şefkat Düzey	18-24 (1)	32,60	7,94	4,516	0,001*	1<4,1<5
	25-31 (2)	34,18	8,10			
	32-38 (3)	35,67	6,59			
	39-45 (4)	37,52	7,54			
	46+ (5)	37,64	6,07			

Araştırma bulgularına göre, öz-şefkat alt boyutlarından Olumlu Öz-Şefkat düzeyleri yaş grupları arasında anlamlı bir fark göstermemektedir ($p > .05$). Ancak Olumsuz Öz-Şefkat ve Toplam Öz-Şefkat düzeyleri yaşa göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p < .05$). Post-hoc analiz sonuçlarına göre 18–24 yaş grubundaki bireyler, 39 yaş ve üzeri gruplara göre daha düşük öz-şefkat düzeyine ve daha düşük olumsuz öz-şefkat puanlarına sahiptir.

Çizelge 4. Duygu Düzenleme Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Farklılaşması

Değişken	Kategori	Yaş		ANOVA		
		Ort.	SS	F	p	Fark
Açıklık	18-24 (1)	6,77	2,13	3,881	**0,004***	1<5
	25-31 (2)	7,32	1,98			
	32-38 (3)	7,48	1,97			

	39-45 (4)	7,76	2,13			
	46+ (5)	8,28	1,59			
	18-24 (1)	9,53	1,68			
	25-31 (2)	8,80	1,73			
Amaçlar	32-38 (3)	9,02	1,80	4,064	**0,003***	1>2,1>5
	39-45 (4)	8,81	1,76			
	46+ (5)	8,28	1,59			
	18-24 (1)	8,57	1,96			
	25-31 (2)	8,57	1,75			
Dürtü	32-38 (3)	8,42	1,82	2,008	0,093	-
	39-45 (4)	8,10	1,64			
	46+ (5)	7,64	1,19			
	18-24 (1)	14,29	5,01			
	25-31 (2)	12,53	5,02			1>2,
Stratejiler	32-38 (3)	11,46	4,39	7,504	**0,001***	1>3,
	39-45 (4)	10,14	4,70			1>4,
	46+ (5)	10,56	3,38			1>5
	18-24 (1)	7,28	3,07			
	25-31 (2)	7,04	3,06			
Kabul Etmeme	32-38 (3)	6,42	2,85	2,655	**0,033***	1>3
	39-45 (4)	5,81	2,94			
	46+ (5)	6,00	2,75			
	18-24 (1)	46,43	8,61			
Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzey	25-31 (2)	44,26	8,78	4,944	**0,001***	1>4,1>5
	32-38 (3)	42,81	8,09			

	39-45 (4)	40,62	8,06			
	46+ (5)	40,76	6,39			

Araştırma bulgularına göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği alt boyutlarından Açıklık, Amaçlar, Stratejiler ve Kabul Etmeme yaş grupları arasında anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($p < .05$). Dürtü alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > .05$). Duygu düzenleme toplam puanı açısından da yaş grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir ($p < .05$).

Çizelge 5. Çocukluk Travmalarının Yaş Gruplarına Göre Farklılaşması

Değişken	**Kategori**	**Yaş**		**ANOVA**		
		Ort.	**SS**	**F**	**p**	**Fark**
	18-24 (1)	8,90	4,36			
	25-31 (2)	7,96	4,11			
Duygusal İstismar	32-38 (3)	7,81	3,70	2,071	0,811	-
	39-45 (4)	7,69	3,32			
	46+ (5)	6,64	2,56			
	18-24 (1)	7,12	4,51			
	25-31 (2)	6,50	3,21			
Fiziksel İstismar	32-38 (3)	6,46	3,40	1,241	0,293	-
	39-45 (4)	5,79	2,17			
	46+ (5)	6,16	2,88			
	18-24 (1)	7,84	3,21			
	25-31 (2)	7,61	3,27			
Fiziksel İhmal	32-38 (3)	7,79	2,69	0,157	0,961	-
	39-45 (4)	7,98	2,96			
	46+ (5)	7,68	3,42			
	18-24 (1)	11,15	4,93			
Duygusal İhmal	25-31 (2)	10,35	4,82	1,034	0,391	-
	32-38 (3)	10,98	4,70			

	39-45 (4)	9,52	4,56			
	46+ (5)	10,80	5,40			
	18-24 (1)	6,55	3,75			
	25-31 (2)	6,89	4,08			
Cinsel İstismar	32-38 (3)	5,73	2,96	1,092	0,361	-
	39-45 (4)	6,57	3,17			
	46+ (5)	6,00	3,88			
	18-24 (1)	41,56	16,17			
	25-31 (2)	39,31	15,27			
Çocukluk Çağı Travmaları Düzey	32-38 (3)	38,77	13,17	0,841	0,503	-
	39-45 (4)	37,55	12,28			
	46+ (5)	37,28	12,36			

Araştırma bulgularına göre, çocukluk çağı travmalarına ilişkin alt boyutlar (duygusal istismar, fiziksel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal, cinsel istismar) ve toplam Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği puanı yaş grupları arasında anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p > .05$).

3.4. Araştırma Değişkenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Değerlendirilmesi

Çizelge 6. Öz Şefkatin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşması

Değişken	**Kategori**	**Eğitim Düzeyi**		**ANOVA**		
		Ort.	**SS**	**F**	**p**	**Fark**
	İlk/Ortaokul (1)	15,35	6,52			
	Lise (2)	16,22	4,22			
	Önlisans (3)	17,29	4,14			
Olumlu	Lisans (4)	16,92	4,32	1,721	0,129	-
	Yüksek Lisans (5)	17,13	3,68			
	Doktora (6)	19,75	2,31			
Olumsuz	İlk/Ortaokul (1)	20,06	5,33	2,011	0,076	-

	Lise (2)	17,54	5,15			
	Önlisans (3)	17,66	5,16			
	Lisans (4)	17,78	5,52			
	Yüksek Lisans (5)	16,55	4,20			
	Doktora (6)	21,25	3,99			
Öz Şefkat Düzey	İlk/Ortaokul (1)	35,41	6,66	1,475	0,197	-
	Lise (2)	33,76	6,79			
	Önlisans (3)	34,95	7,93			
	Lisans (4)	34,70	8,82			
	Yüksek Lisans (5)	33,68	6,49			
	Doktora (6)	41,00	5,66			

Araştırma bulgularına göre, öz-şefkat alt boyutları ve toplam puan düzeyleri eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$). ANOVA testi sonuçlarına göre, olumlu öz-şefkat ($p = .129$), olumsuz öz-şefkat ($p = .076$) ve toplam öz-şefkat düzeylerinde ($p = .197$) eğitim grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Çizelge 7. Duygu Düzenleme Güçlüğünün Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşması

Değişken	**Kategori**	**Eğitim Düzeyi**		**ANOVA**		
		Ort.	**SS**	**F**	**p**	**Fark**
Açıklık	İlk/Ortaokul (1)	6,82	2,24	2,289	**0,045***	1<5
	Lise (2)	7,14	2,30			
	Önlisans (3)	6,93	1,94			
	Lisans (4)	7,43	1,99			
	Yüksek Lisans (5)	7,70	1,81			
	Doktora (6)	8,88	0,99			
Amaçlar	İlk/Ortaokul (1)	9,18	2,83	0,081	0,995	-
	Lise (2)	8,96	1,64			
	Önlisans (3)	9,03	1,71			

	Lisans (4)	8,94	1,72			
	Yüksek Lisans (5)	9,04	1,74			
	Doktora (6)	9,00	1,41			
	İlk/Ortaokul (1)	8,76	2,19			
	Lise (2)	8,38	2,00			
	Önlisans (3)	8,59	1,67			
Dürtü	Lisans (4)	8,46	1,78	0,548	0,741	-
	Yüksek Lisans (5)	8,19	1,61			
	Doktora (6)	8,00	0,93			
	İlk/Ortaokul (1)	12,35	3,24			
	Lise (2)	12,85	4,85			
	Önlisans (3)	12,91	5,71			
Stratejiler	Lisans (4)	12,37	4,96	1,231	0,294	-
	Yüksek Lisans (5)	11,96	4,73			
	Doktora (6)	8,75	1,75			
	İlk/Ortaokul (1)	6,76	2,88			
	Lise (2)	6,95	3,15			
	Önlisans (3)	6,68	2,94			
Kabul Etmeme	Lisans (4)	6,89	3,13	0,574	0,721	-
	Yüksek Lisans (5)	6,83	2,97			
	Doktora (6)	5,13	1,13			
	İlk/Ortaokul (1)	43,88	6,84			
Duygu Düzenleme	Lise (2)	44,28	8,69			
Güçlüğü Düzey	Önlisans (3)	44,14	8,92	0,424	0,832	-
	Lisans (4)	44,09	8,82			

	Yüksek Lisans (5)	43,72	8,58			
	Doktora (6)	39,75	3,85			

Araştırma bulgularına göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği alt boyutlarından yalnızca Açıklık puanları eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p < .05$). Yapılan post-hoc (Tukey) analizine göre, ilkokul/ortaokul mezunları, yüksek lisans mezunlarına kıyasla anlamlı düzeyde daha düşük açıklık puanına sahiptir ($1 < 5$). Diğer alt boyutlar ve toplam duygu düzenleme güçlüğü düzeyi açısından eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > .05$).

Çizelge 8. Çocukluk Travmalarının Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşması

Değişken	**Kategori**	**Eğitim Düzeyi**		**ANOVA**		
		Ort.	**SS**	**F**	**p**	**Fark**
Duygusal İstismar	İlk/Ortaokul (1)	9,65	4,26	1,005	0,415	-
	Lise (2)	7,61	3,50			
	Önlisans (3)	8,09	4,20			
	Lisans (4)	8,26	4,23			
	Yüksek Lisans (5)	7,81	3,74			
	Doktora (6)	6,88	1,89			
Fiziksel İstismar	İlk/Ortaokul (1)	8,47	4,57	1,392	0,226	-
	Lise (2)	6,33	3,30			
	Önlisans (3)	6,70	3,39			
	Lisans (4)	6,46	3,60			
	Yüksek Lisans (5)	6,55	3,58			
	Doktora (6)	5,13	0,35			
Fiziksel İhmal	İlk/Ortaokul (1)	10,53	4,36	3,423	**0,005***	1>2, 1>3, 1>4, 1>5
	Lise (2)	7,77	3,15			
	Önlisans (3)	8,01	3,24			
	Lisans (4)	7,34	2,89			
	Yüksek Lisans (5)	7,51	3,00			

	Doktora (6)	7,63	2,20			
	İlk/Ortaokul (1)	13,06	5,52			
	Lise (2)	10,34	5,21			
	Önlisans (3)	10,99	5,17			
Duygusal İhmal	Lisans (4)	10,30	4,66	1,438	0,211	-
	Yüksek Lisans (5)	10,66	4,14			
	Doktora (6)	8,50	2,93			
	İlk/Ortaokul (1)	7,47	4,57			
	Lise (2)	6,68	3,94			
	Önlisans (3)	5,92	2,30			
Cinsel İstismar	Lisans (4)	6,44	3,76	1,397	0,224	-
	Yüksek Lisans (5)	7,43	4,85			
	Doktora (6)	5,50	1,41			
	İlk/Ortaokul (1)	49,18	17,22			
	Lise (2)	38,73	14,02			
Çocukluk Çağı Travmaları Düzey	Önlisans (3)	39,71	14,51			
	Lisans (4)	38,81	15,04	1,856	0,101	-
	Yüksek Lisans (5)	39,96	14,73			
	Doktora (6)	33,63	7,21			

Araştırma bulgularına göre, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği alt boyutları ve toplam puan düzeyleri eğitim düzeyine göre incelendiğinde, yalnızca Fiziksel İhmal alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3,423$; $p = 0,005$). Tukey testi sonuçlarına göre, ilkokul/ortaokul mezunları, lise (1 > 2), önlisans (1 > 3), lisans (1 > 4) ve yüksek lisans (1 > 5) mezunlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek fiziksel ihmal puanlarına sahiptir. Diğer alt boyutlar (duygusal istismar, fiziksel istismar, duygusal ihmal, cinsel istismar) ve toplam çocukluk çağı travma puanı açısından eğitim düzeyine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$).

3.5. Araştırma Değişkenlerinin Medeni Duruma Göre Değerlendirilmesi

Çizelge 9. Öz Şefkat Düzeylerinin Medeni Durumlara Göre Farklılaşması

Değişken	Kategori	Medeni Durum		ANOVA		
		Ort.	SS	F	p	Fark
Olumlu	Evli (1)	17,63	4,05	5,771	**0,001***	4<1, 4<2, 4<3
	Bekar (2)	16,55	4,19			
	İlişkisi Var (3)	16,94	4,14			
	Boşanmış (4)	13,44	5,75			
Olumsuz	Evli (1)	18,81	4,68	3,566	**0,014***	1>2,1>3
	Bekar (2)	17,22	5,28			
	İlişkisi Var (3)	16,63	5,42			
	Boşanmış (4)	17,56	6,35			
Öz Şefkat Düzey	Evli (1)	36,44	7,28	4,921	**0,002***	1>2,1>4
	Bekar (2)	33,78	7,71			
	İlişkisi Var (3)	33,57	8,55			
	Boşanmış (4)	31,00	7,73			

Araştırma bulgularına göre, Öz-Şefkat Ölçeği alt boyutları ve toplam puan düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p < .05$). Olumlu Öz-Şefkat düzeyi en yüksek evli bireylerde ($17,63 \pm 4,05$), en düşük ise boşanmış bireylerde ($13,44 \pm 5,75$) gözlemlenmiştir. Tukey testi sonuçlarına göre, boşanmış bireylerin olumlu öz-şefkat puanları evli, bekar ve ilişkisi olan bireylerden anlamlı düzeyde düşüktür ($4 < 1$, $4 < 2$, $4 < 3$).

Çizelge 10. Duygu Düzenleme Düzeylerinin Medeni Durumlara Göre Farklılaşması

Değişken	Kategori	Medeni Durum		ANOVA		
		Ort.	SS	F	p	Fark
Açıklık	Evli (1)	7,91	1,86	7,158	**0,001***	1>2, 1>3, 1>4
	Bekar (2)	7,05	1,95			
	İlişkisi Var (3)	6,94	2,16			
	Boşanmış (4)	6,39	2,57			
Amaçlar	Evli (1)	8,76	1,81	1,266	0,286	-

	Bekar (2)	9,13	1,60			
	İlişkisi Var (3)	9,13	1,82			
	Boşanmış (4)	8,94	2,24			
	Evli (1)	8,13	1,62			
	Bekar (2)	8,55	1,91			
Dürtü	İlişkisi Var (3)	8,68	1,71	2,308	0,076	-
	Boşanmış (4)	8,83	1,92			
	Evli (1)	11,36	4,55			
	Bekar (2)	13,04	4,77			
Stratejiler	İlişkisi Var (3)	13,50	5,86	4,248	**0,006***	1<2,1<3
	Boşanmış (4)	11,61	4,92			
	Evli (1)	6,27	2,93			
	Bekar (2)	7,04	2,87			
Kabul Etmeme	İlişkisi Var (3)	7,29	3,33	2,449	0,063	-
	Boşanmış (4)	7,11	3,56			
	Evli (1)	42,43	8,09			
Duygu Düzenleme	Bekar (2)	44,82	8,07			
Güçlüğü Düzey	İlişkisi Var (3)	45,54	10,25	2,878	**0,036***	1<3
	Boşanmış (4)	42,89	8,86			

Araştırma bulgularına göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği alt boyutlarından Açıklık ve Stratejiler ile toplam puan düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p < .05$). Post-hoc analizlere göre, evli bireyler, bekar, ilişkisi olan ve boşanmış bireylere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek açıklık puanlarına sahiptir ($1 > 2$, $1 > 3$, $1 > 4$). Strateji puanları ise evli bireylerde, bekar ve ilişkisi olan bireylere kıyasla daha düşüktür ($1 < 2$, $1 < 3$). Toplam duygu düzenleme güçlüğü düzeyi açısından da evli bireylerin, ilişkisi olan bireylere göre anlamlı düzeyde daha düşük puanlara sahip olduğu bulunmuştur ($1 < 3$). Diğer alt boyutlarda anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > .05$).

Çizelge 11. Çocukluk Travmaları Düzeylerinin Medeni Durumlara Göre Farklılaşması

Değişken	Kategori	Medeni Durum		ANOVA		
		Ort.	SS	F	p	Fark
Duygusal İstismar	Evli (1)	7,27	3,20	5,178	**0,002***	1<4
	Bekar (2)	8,19	4,15			
	İlişkisi Var (3)	8,69	4,52			
	Boşanmış (4)	10,67	4,47			
Fiziksel İstismar	Evli (1)	5,91	2,44	7,054	**0,001***	4>1, 4>2, 4>3
	Bekar (2)	6,90	3,83			
	İlişkisi Var (3)	6,25	3,28			
	Boşanmış (4)	9,61	6,08			
Fiziksel İhmal	Evli (1)	7,35	2,70	4,778	**0,003***	4>1, 4>2, 4>3
	Bekar (2)	7,96	3,36			
	İlişkisi Var (3)	7,40	2,78			
	Boşanmış (4)	10,11	4,52			
Duygusal İhmal	Evli (1)	9,93	4,59	3,038	**0,029***	1<4
	Bekar (2)	10,83	4,95			
	İlişkisi Var (3)	10,60	4,76			
	Boşanmış (4)	13,39	5,29			
Cinsel İstismar	Evli (1)	6,19	3,13	4,943	**0,002***	4>1, 4>2, 4>3
	Bekar (2)	6,74	3,83			
	İlişkisi Var (3)	6,06	3,30			
	Boşanmış (4)	9,56	6,83			
Çocukluk Çağı Travmaları Düzey	Evli (1)	36,64	12,00	7,701	**0,001***	4>1, 4>2, 4>3
	Bekar (2)	40,61	15,88			
	İlişkisi Var (3)	39,00	14,11			

Boşanmış [4]	53,33	18,16	

Araştırma bulgularına göre, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin alt boyutları ve toplam puan düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p < .05$). Tukey testi sonuçlarına göre, boşanmış bireyler tüm diğer gruplara kıyasla daha yüksek düzeyde fiziksel istismar, fiziksel ihmal, cinsel istismar ve toplam çocukluk çağı travması puanlarına sahiptir (4 > 1, 2, 3). Ayrıca, duygusal istismar ve duygusal ihmal düzeyleri de boşanmış bireylerde evli bireylere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir (4 > 1).

3.6. Araştırma Değişkenlerinin Çalışma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Çizelge 12. Ölçek Düzeylerinin Çalışma Durumlarına Göre Farklılaşması

Değişken	**Çalışma Durumu**				**t testi**	
	Çalışıyor		**Çalışmıyor**			
	Ort.	**SS**	**Ort.**	**SS**	**t**	**p**
Olumlu	17,12	4,20	16,49	4,41	1,403	0,161
Olumsuz	18,19	5,22	16,99	5,11	2,229	**0,026***
Öz Şefkat Düzey	35,31	7,93	33,48	7,58	2,252	**0,025***
Açıklık	7,44	1,93	7,12	2,19	1,491	0,137
Amaçlar	8,82	1,68	9,23	1,84	-2,221	**0,027***
Dürtü	8,39	1,77	8,50	1,81	-0,605	0,546
Stratejiler	11,89	4,95	13,27	4,92	-2,693	**0,007***
Kabul Etmeme	6,63	3,03	7,08	3,02	-1,143	0,159
DDGÖ Düzey	43,18	8,84	45,20	8,11	-2,267	**0,024***
Duygusal İstismar	7,72	3,54	8,57	4,53	-1,943	0,053
Fiziksel İstismar	6,47	3,44	6,67	3,64	-0,542	0,588
Fiziksel İhmal	7,74	3,09	7,73	3,24	0,028	0,978
Duygusal İhmal	10,43	4,65	10,81	5,13	-0,751	0,453
Cinsel İstismar	6,42	3,69	6,75	3,85	-0,826	0,409
ÇÇTÖ Düzey	38,79	14,26	40,53	15,46	-1,128	0,261

Araştırma bulgularına göre, çalışma durumuna göre öz-şefkat düzeyi (p = .025), olumsuz öz-şefkat (p = .026) ve toplam duygu düzenleme güçlüğü düzeyi (p = .024) anlamlı farklılık göstermektedir. Çalışan bireylerde öz-şefkat düzeyleri daha yüksek, olumsuz öz-şefkat ve duygu düzenleme güçlüğü puanları ise daha düşüktür. Alt boyut düzeyinde incelendiğinde, çalışmayan bireylerin "amaçlar" (p = .027) ve "stratejiler" (p = .007) puanları çalışanlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir. Diğer değişkenlerde anlamlı bir fark saptanmamıştır (p > .05).

3.7.Korelasyon Analizi Sonuçları

Çizelge 13. Ölçek Düzeyleri Arasındaki İlişki

Değişken	İstatistik	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Olumlu (1)	r	1														
Olumsuz (2)	r	,356**	1													
Öz Şefkat Düzey (3)	r	,784**	,859**	1												
Açıklık (4)	r	,287**	,463**	,465**	1											
Amaçlar (5)	r	-,210**	-,395**	-,378**	-,258**	1										
Dürtü (6)	r	-,190**	-,350**	-,337**	-,378**	,431**	1									
Stratejiler (7)	r	-,436**	-,636**	-,661**	-,547**	,501**	,505**	1								
Kabul Etmeme (8)	r	-,343**	-,575**	-,570**	-,485**	,367**	,507**	,717**	1							
DDGÖ Düzey (9)	r	-,387**	-,614**	-,620**	-,381**	,651**	,677**	,908**	,831**	1						
Duygusal İstismar (10)	r	-,323**	-,185**	-,300**	-,231**	,158**	,162**	,254**	,261**	,250**	1					

Fiziksel İstismar (11)	r	-,215**	-0,037	-,142**	-,165**	0,011	,137**	,159**	,127*	,128*	,658**	1			
Fiziksel İhmal (12)	r	-,268**	0,030	-,127*	-0,076	-0,046	0,064	,115*	,114*	0,093	,481**	,493**	1		
Duygusal İhmal (13)	r	-,349**	-,125*	-,274**	-,144**	0,085	0,093	,153**	,200**	,161**	,626**	,416**	,552**	1	
Cinsel İstismar (14)	r	-,168**	-,142**	-,187**	-,154**	0,065	0,075	,148**	,196**	,147**	,457**	,470**	,295**	,345**	1
ÇÇTÖ Düzey (15)	r	-,353**	-,130*	-,279**	-,204**	0,080	,140**	,219**	,241**	,208**	,851**	,777**	,717**	,802**	,666**	1

Araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öz-şefkat düzeyi ile duygu düzenleme güçlüğü arasında negatif yönlü ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = –.620$, $p < .01$). Öz-şefkat düzeyi ile çocukluk çağı travmaları arasında da negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Benzer şekilde, duygu düzenleme güçlüğü düzeyi ile çocukluk çağı travmaları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

3.8. Aracılık Analizi Sonuçları

Çizelge 14. Öz-şefkat İle Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkide Çocukluk Çağı Travmaları Düzeylerinin Aracı Rolü

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	**Etki Türü**	**B**	**SH**	**t**	**p**	**%95 GA Alt**	**%95 GA Üst**	**R^2**	**F**	**p (model)**
ÇÇTÖ	ÖŞÖ	Doğrusal Etki	-0,526	0,093	-5,664	.001	-0,709	-0,343	.078	32,08	< .001
DDGÖ	ÖŞÖ	Doğrudan Etki	-0,669	0,046	-14,501	.001	-0,76	-0,578	.385	118,42	< .001
DDGÖ	ÇÇTÖ	Doğrusal Etki	0,022	0,025	0,898	.370	-0,026	0,07	—	—	—

DDGÖ	ÖŞÖ → ÇÇTÖ → DDGÖ	Dolaylı Etki	-0,012	0,014	—	—	-0,039	0,018	—	—	—

Araştırmada, öz-şefkat ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide çocukluk çağı travmalarının aracı rolü olup olmadığını test etmek amacıyla Hayes Process Model 4 kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öz-şefkatin çocukluk çağı travmaları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (B = –0,526; p < .001). Aynı şekilde, öz-şefkatin duygu düzenleme güçlüğü üzerindeki doğrudan etkisi de anlamlıdır (B = –0,669; p < .001). Ancak, çocukluk çağı travmalarının duygu düzenleme güçlüğü üzerindeki etkisi anlamlı değildir (B = 0,022; p = .370). Dolayısıyla, öz-şefkatin duygu düzenleme güçlüğü üzerindeki dolaylı etkisi anlamlı değildir; %95 güven aralığı [–0,039, 0,018] olup sıfırı içermektedir.

3.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çizelge 15. Katılımcıların Temel Demografik Özelliklerine İlişkin Değerlendirme

Değişken	**En Yaygın Grup**	**Yüze %**
Yaş	25-31	43,04
Cinsiyet	Kadın	71,39
Eğitim Düzeyi	Lisans	38,85
Medeni Durum	Bekar	41,21
Çalışma Durumu	Çalışıyor	59,84

Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunu 25–31 yaş aralığında (%43,04), kadın (%71,39), lisans mezunu (%38,85), çalışmakta olan (%59,84) ve bekâr (%41,21) bireyler oluşturmaktadır. Bu dağılım, çalışmanın örneklem grubunun genç yetişkin, eğitimli ve aktif iş gücünde yer alan bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Aynı zamanda kadın katılımcıların yoğunluğu, psikolojik araştırmalarda sıkça rastlanan bir örneklem eğilimini yansıtmaktadır. Katılımcıların çoğunun bekâr olması, ilişki statüsü ve psikolojik değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine elverişli bir zemin sunmuştur.

Çizelge 16. Cinsiyet Değişkenine Göre Anlamlı Fark Gösteren Değişkenler

Ölçek	**Alt Boyut**	**Anlamlı Farklılık**
Öz Şefkat Ölçeği	Olumsuz Öz Şefkat	Erkek >Kadın
Öz Şefkat Ölçeği	Toplam Puan	Erkek >Kadın
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Amaçlar	Kadın >Erkek

Duygu Düzenleme Güçlüğü	Stratejiler	Kadın >Erkek
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Toplam Puan	Kadın >Erkek
Çocukluk Çağı Travmaları	Fiziksel İhmal	Erkek >Kadın

Araştırma bulgularına göre, erkekler olumsuz öz-şefkat ve toplam öz-şefkat puanlarında kadınlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır. Bu durum, erkeklerin hem kendine yönelik eleştirilerde daha yoğun olduklarını hem de bazı açılardan kendilerine daha anlayışlı olabildiklerini göstermektedir. Kadın katılımcılar ise duygu düzenleme güçlüğü, amaçlar ve stratejiler alt boyutlarında erkeklere kıyasla daha yüksek puan almıştır. Bu sonuç, kadınların duygularını yönetmede daha fazla zorlandığını düşündürmektedir. Çocukluk çağı travmaları arasında yalnızca fiziksel ihmal alt boyutu cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermiştir; erkekler bu boyutta daha yüksek puan almıştır. Diğer travma türlerinde cinsiyet farkı bulunmamıştır. Genel olarak, cinsiyetin bazı psikolojik değişkenlerde belirleyici olduğu görülmüştür.

Çizelge 16. Yaş Değişkenine Göre Anlamlı Fark Gösteren Değişkenler

Ölçek	**Alt Boyut**	**Anlamlı Farklılık**
Öz Şefkat	Olumsuz öz şefkat	18-24 <39-45, 46+
Öz şefkat	Toplam puan	18-24 <39-45, 46+
Duygu Düzenleme	Açıklık	18-24 <46+
Duygu Düzenleme	Amaçlar	18-24 >25-31, 46+
Duygu Düzenleme	Stratejiler	18-24 >Tüm gruplar
Duygu Düzenleme	Kabul etmeme	18-24 >32-38
Duygu Düzenleme	Toplam puan	18-24 >39-45, 46+

Araştırma sonuçlarına göre, öz-şefkat ve duygu düzenleme güçlüğü değişkenleri yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Genç bireyler (18–24 yaş), ileri yaş gruplarına kıyasla daha düşük öz-şefkat düzeyine ve daha yüksek duygu düzenleme güçlüğüne sahiptir. Özellikle stratejiler, açıklık ve kabul etmeme gibi alt boyutlarda genç yaş grubunun anlamlı şekilde daha fazla zorluk yaşadığı görülmektedir. Bu bulgu, duygusal farkındalık ve baş etme becerilerinin yaşla birlikte geliştiğini ve deneyimle pekiştiğini düşündürmektedir. Buna karşın, çocukluk çağı travmalarına ilişkin alt boyutlar yaş grupları arasında anlamlı farklılık göstermemiştir. Bu durum, çocukluk travmalarının yaşla değil daha çok bireysel geçmişle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 17. Eğitim Düzeyine Göre Anlamlı Fark Gösteren Değişkenler

Ölçek	Alt Boyut	Anlamlı Farklılık
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Açıklık	İlk/Ortaokul <Yüksel Lisans
Çocukluk Çağı Travmaları	Fiziksel İhmal	İlk/Ortaokul >Lise, Önlisans, Lisans, Yüksek lisans

Elde edilen bulgulara göre, öz-şefkat ve duygu düzenleme güçlüğü değişkenlerinin çoğu eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu durum, bireylerin psikolojik süreçlerinin sadece akademik eğitimle şekillenmediğini düşündürmektedir. Ancak "açıklık" düzeyinin yüksek lisans mezunlarında daha yüksek olması, duygulara dair farkındalığın ve onları tanımlayabilme becerisinin eğitimle birlikte gelişebileceğini göstermektedir. Fiziksel ihmalin en yüksek düzeyde ilkokul/ortaokul mezunlarında görülmesi ise, daha düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin geçmişte daha fazla ihmal yaşama olasılığının yüksek olduğunu işaret edebilir. Bu sonuç, sosyoekonomik eşitsizliklerin erken yaşantılar üzerindeki etkisine dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Eğitim düzeyindeki artışın, çocuklukta maruz kalınan olumsuz deneyimlerin azalmasıyla ilişkili olabileceği işaret etmektedir.

Çizelge 18. Medeni Duruma Göre Anlamlı Fark Gösteren Değişkenler

Ölçek	Alt Boyut	Anlamlı Farklılık
Öz Şefkat	Olumlu	Boşanmış < Tüm gruplar
Öz Şefkat	Olumsuz	Evli >Bekar ve İlişkisi olan
Öz Şefkat	Toplam	Evli >Bekar ve Boşanmış
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Açıklık	Evli >Tüm gruplar
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Stratejiler	Evli <Bekar ve ilişkisi olan
Duygu Düzenleme Güçlüğü	Toplam	Evli <İlişki olan
Çocukluk Çağı Travmaları	Duygusal istismar	Boşanmış >Evli
Çocukluk Çağı Travmaları	Fiziksel istismar	Boşanmış >Tüm gruplar
Çocukluk Çağı Travmaları	Cinsel istismar	Boşanmış >Tüm gruplar
Çocukluk Çağı Travmaları	Fiziksel ihmal	Boşanmış >Tüm gruplar
Çocukluk Çağı Travmaları	Duygusal ihmal	Boşanmış >Evli
Çocukluk Çağı Travmaları	Toplam	Boşanmış >Tüm gruplar

Bulgular, medeni duruma göre öz-şefkat, duygu düzenleme ve çocukluk travmalarında anlamlı farklar olduğunu göstermektedir. Evli bireyler, daha yüksek öz-şefkat ve daha düşük duygu düzenleme güçlüğüne sahipken, boşanmış bireylerde bu durum tersine dönmektedir. Bu da evlilik ilişkisinin duygusal destek sağlayıcı etkisini düşündürmektedir. Boşanmış bireylerin, diğer gruplara göre anlamlı düzeyde daha yüksek çocukluk travması puanlarına sahip olması, erken dönem yaşantıların yetişkinlikteki ilişkileri etkileyebileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar, psikolojik destek süreçlerinde bireyin ilişki geçmişi kadar çocukluk öyküsünün de dikkate alınmasının önemine işaret etmektedir.

Çizelge 19. Çalışma Durumuna Göre Anlamlı Fark Gösteren Değişkenler

Ölçek	**Alt Boyu**	**Anlamlı Farklılık**
Öz şefkat	Toplam	Çalışan >Çalışmayan
Öz şefkat	Olumsuz	Çalışan >Çalışmayan
Duygu Düzenleme	Toplam	Çalışan <Çalışmayan
Duygu Düzenleme	Amaçlar	Çalışan <Çalışmayan
Duygu Düzenleme	Stratejiler	Çalışan <Çalışmayan

Araştırma bulgularına göre, çalışan bireyler çalışmayanlara kıyasla daha yüksek öz-şefkat düzeyine sahiptir. Özellikle olumsuz öz-şefkat puanlarının düşük olması, çalışan bireylerin kendilerini başarısızlık, hata ya da zorluklar karşısında daha az suçladıklarını ve kendilerine karşı daha anlayışlı bir yaklaşım geliştirebildiklerini göstermektedir. Duygu düzenleme açısından ise, çalışmayan bireylerde amaçlar ve stratejiler alt boyutlarında daha fazla zorluk görülmüştür.

Ayrıca genel duygu düzenleme güçlüğü puanı da çalışmayanlarda anlamlı olarak daha yüksektir. Bu durum, çalışma hayatının bireyin duygularını yönetme becerilerine katkı sağladığını düşündürmektedir.

Çizelge 20. Korelasyon Analizi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İlişki	**Anlamlılık**
Öz Şefkat & Duygu Düzenleme Güçlüğü	Anlamlı negatif ilişki
Öz Şefkat & Çocukluk Çağı Travmaları	Anlamlı negatif ilişki
Duygu Düzenleme Güçlüğü & Çocukluk Çağı Travmalar	Anlamlı pozitif ilişki

Araştırma bulgularına göre, öz-şefkat düzeyi arttıkça duygu düzenleme güçlüğü azalmaktadır. Bu, bireyin kendine karşı şefkatli yaklaşımının, duygularını daha sağlıklı biçimde yönetmesini kolaylaştırdığını göstermektedir. Ayrıca çocukluk çağı travmaları azaldıkça öz-şefkat düzeyinin arttığı, duygu düzenleme güçlüğünün ise azaldığı görülmektedir. Bu durum, geçmişte daha az travmatik deneyim yaşayan bireylerin hem kendilerine karşı daha anlayışlı olduklarını hem de duygularını daha iyi düzenleyebildiklerini ortaya koymaktadır.

Çizelge 21. Çocukluk Çağı Travmaları Aracı Rolünün Değerlendirilmesi

Etki Türü	**Anlamlılık**
Öz Şefkat → Çocukluk Travmaları	Anlamlı
Öz Şefkat → Duygu Düzenleme Güçlüğü	Anlamlı
Çocukluk Travmaları →Duygu Düzenleme Güçlüğü	Anlamlı Değil
Öz Şefkat → Çocukluk Travmaları → Duygu Düzenleme Güçlüğü (Dolaylı Etki)	Anlamlı Değil

Bu analizde, öz-şefkat ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide çocukluk çağı travmalarının olası aracı rolü incelenmiştir. Bulgular, öz-şefkat düzeyi arttıkça bireylerin hem duygu düzenleme güçlüklerinin hem de çocukluk travma puanlarının azaldığını ortaya koymuştur. Bu durum, öz-şefkatin duyguların sağlıklı düzenlenmesine ve geçmişten daha az etkilenmeye katkı sağladığını göstermektedir. Ancak, çocukluk travmalarının bu ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir aracı rol oynamadığı görülmüştür. Yani, öz-şefkati yüksek bireylerin duygularını daha iyi düzenleyebilmesinde travmatik çocukluk yaşantıları belirleyici bir etki göstermemektedir. Bu sonuç, öz-şefkatin duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisinin doğrudan olduğunu ve bu etkiyi zayıflatacak bir aracı mekanizmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, öz-şefkatin bireyin psikolojik esnekliğini ve duygusal işleyişini, geçmiş yaşantılardan bağımsız olarak destekleyen önemli bir içsel kaynak olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, araştırmada yalnızca öz bildirim ölçeklerinin kullanılması ve verilerin çevrim içi olarak toplanması, bulguların genellenebilirliğini sınırlayan önemli etkenler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

[1] Gross, J. J., The emerging field of emotion regulation: An integrative review, Review of General Psychology, 2(3), 271–299, 1998.

[2] Helvacı Çelik, F. G., ve Hocaoğlu, Ç., Çocukluk çağı travmaları: Bir gözden geçirme, Sakarya Tıp Dergisi, 8(4), 695–711, 2018.

[3] Neff, K. D., Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself, Self and Identity, 2(2), 85–101, 2003a. https://doi.org/10.1080/15298860309032

[4] Neff, K. D., The development and validation of a scale to measure self-compassion, Self and Identity, 2(3), 223–250, 2003b. https://doi.org/10.1080/15298860309027

[5] Raes, F., Pommier, E., Neff, K. D., ve Van Gucht, D., Construction and factorial validation of a short form of the Self-Compassion Scale, Clinical Psychology & Psychotherapy, 18(3), 250–255, 2011. https://doi.org/10.1002/cpp.702

[6] Taner, Y., ve Gökler, B., Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri, Acta Medica, 35(2), 82–86, 2004.

[7] Yıldırım, M., ve Sarı, T., Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(4), 2502–2517, 2018.

[8] Yiğit, İ., ve Güzey Yiğit, M., Duygu düzenleme güçlüğü ölçeği kısa formunun Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 134–147, 2017.

[9] Gratz, K. L., ve Roemer, L., Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale, Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 26, 41–54, 2004.

[10] Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., Sapareto, E., ve Ruggiero, J., Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect, The American Journal of Psychiatry, 151(8), 1132–1136, 1994.

[11] Şar, V., Öztürk, E., ve İkikardeş, E., Validity and reliability of the Turkish version of Childhood Trauma Questionnaire, Turkish Journal of Psychiatry, 23(4), 1–10, 2012.

FINDIKOĞLU'NUN İBN HALDUN ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

Prof. Dr. ARMAĞAN ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
armagan.ozturk1980@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8711-3195

ÖZET

Düşünsel üretiminin ağırlık merkezi milli tarih çerçevesi olan Fındıkoğlu sosyolojisi özellikle iktisat ve kent okumalarına yaptığı katkıyla bilinir. Anadolu coğrafyasının kent kültürü ve halk kültürü düşünürün yaptığı sayısız çalışmada kendisine yer bulmuştur. Ayrıca karma ekonomi, iktisadi devletçilik, sosyal siyaset, sosyal devlet, kooperatifçilik, yerelden kalkınma, bireycilik ve girişim ruhunu esas alan geniş çaplı bir literatür Fındıkoğlu'nun Türk iktisat sosyoloji içerisindeki merkezi konumunu ortaya koyar. Bu çalışmanın sorunsalı ise daha ayrıksı bir ilgi alanı, düşünürün *Mukaddime* yorumuyla ilgilidir. Ona göre İbn Haldun, tarihsel sosyolojiye ve kamu hukukuna katkısı dolayısıyla aşılamamış bir doruktur. Türk-İslam düşüncesinde İbn Haldun'un yerini tartışırken Türkiye'de İbn Halduncuğun soykütüğünü çıkarmaya çalışır. Bu son hatırlatma bağlamında düşünürün İbn Haldun'un Doğulu kaynaklarla ele alan çizgiyle Batılı tarihsel sosyolojiye atıfla İbn Haldun okuması yapan çizgiyi birbirinden ayırma çabasının altı çizilebilir.

Anahtar Kelimeler : Fındıkoğlu, İbn Haldun, tarihsel sosyoloji, devlet

FINDIKOĞLU'S EVALUATIONS ON IBN HALDUN

ABSTRACT

Fındıkoğlu's sociology, whose intellectual production is centered on the framework of national history, is particularly known for its contributions to economics and urban studies. The urban culture and folk culture of Anatolia have found their place in the numerous works of this thinker. In addition, a wide-ranging literature based on mixed economy, economic statism,

social policy, social state, cooperativism, local development, individualism, and entrepreneurial spirit reveals Fındıkoğlu's central position in Turkish economic sociology. The problem of this study, however, concerns a more distinct area of interest, namely the thinker's interpretation of *Mukaddime*. According to him, Ibn Khaldun is an unsurpassed peak due to his contribution to historical sociology and public law. While discussing Ibn Khaldun's place in Turkish-Islamic thought, he attempts to trace the genealogy of Ibn Khaldunism in Turkey. In this context, it is worth noting the author's effort to distinguish between Ibn Khaldun's approach to Eastern sources and the Western historical sociology that draws on Ibn Khaldun.

Keywords: Fındıkoğlu, Ibn Khaldun, historical sociology, state

1. GİRİŞ

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu düşüncesinin odak noktası iktisat sosyolojisidir. Karma ekonomi ve sosyal siyaseti önemseyen düşünür kalkınma sorununu yerel ölçekte, özelikle Anadolu coğrafyası bakımından ele alır. Bu yönelim kent sosyolojisinin iktisat sosyolojisiyle birleşmesine ve çok sayıda halk kültürü çalışması yapılmasına yol açmıştır. Fındıkoğlu milli tarih görüşünü bireyci bir içerikle yorumlar. Klasik liberalizme ve Marksizm'e belli bir mesafeyle yaklaşır. Sosyal devlet, yani çağın muhafazakar-sosyal demokrat uzlaşısı onun için ideal düzeni karakterize eder. Ancak Türkiye'deki sermaye birikimi eksikliği, kooperatifçilik gibi ara modellerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

Fındıkoğlu'nun üzerine eser verdiği bir diğer alan düşünce tarihidir. Bu bağlamda düşünürün İbn Haldun okumasına dikkat çekilebilir. İbn Haldun'u İslam düşünce tarihinin doruk noktalarından biri olarak kabul eden Fındıkoğlu genelde betimleyici ve olumlayıcı bir Haldun portresi çizer. Özellikle kamu hukukun gelişimine katkısı bakımından *Mukaddime*'nin etkisi önemlidir. Fındıkoğlu'nun yürüttüğü tartışmada asıl ağırlık merkezi ise İbn Haldun'un Osmanlı-Türk düşünce dünyasında nasıl algılandığı meselesidir. Osmanlı aydınları İbn Haldun'u öncelikle geleneksel okumalar bakımından tanımıştır. Ancak batılılaşmanın *Mukaddime* çevresindeki tartışmaları popülerleştirdiği de açıkça ortadadır. Bu bağlamda Osmanlı batılılaştıkça, İbn Haldun daha popüler bir figüre dönüştüğü söylenebilir.

2. FINDIKOĞLU'NUN İBN HALDUN HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE TEZLERİ

Fındıkoğlu, İbn Haldun'un düşünsel mirasını değerlendirirken üç temel başlık üzerinde durur: Bunlar, İbn Haldun'un yazınının İslam siyaset felsefesi açısından taşıdığı kuramsal ağırlık, *Mukaddime*'de ortaya konan başlıca önermeler ve Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte onun fikirlerinin nasıl algılandığı ve aktarıldığıdır. Tartışmaya ilk başlıktan başlamak gerekirse, Fındıkoğlu'na göre İbn Haldun'un fikirleri Doğu dünyasında bilimsel düşüncenin yapı taşlarından biridir. Özellikle kamu hukuku alanında, İslam dünyasında onun seviyesinde ya da ona alternatif teşkil edebilecek başka bir düşünür bulunmamaktadır (Fındıkoğlu, 1940a: 12; Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 14).

Fındıkoğlu, İbn Haldun düşüncesinin merkezinde tarihsel analizlerin yer aldığı yönündeki yaygın kanaati benimsemektedir. Bununla birlikte, İbn Haldun'un tarihi yalnızca kronolojik bir anlatı olarak değil, aynı zamanda sosyolojik ve felsefi bir bağlam içinde ele aldığına dikkat çeker. *Mukaddime*, aslında çok ciltli bir külliyatın giriş kitabı olarak planlanmış; fakat çeşitli nedenlerle bu büyük projenin tamamlanamadığı, İbn Haldun'un akademik ilgisini farklı sahalara yönelttiği Fındıkoğlu tarafından olgusal bir gerçeklik olarak sunulmuştur (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 13, 17-8, 20, 22). Öte yandan, Fındıkoğlu, *Mukaddime*'nin herhangi bir düşünce geleneğine doğrudan bağlı kalmadığını belirtir. Çünkü İbn Haldun, Yunan ve Roma klasiklerini doğrudan kullanmak yerine, Arapça kaynaklardan ve nakil bilgi geleneğinden faydalanmıştır. Antik felsefi mirasa temkinli bir mesafeden yaklaşan düşünür, İslam düşünürleri olan Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi figürlerden de doğrudan etkilenmemiştir. Bu düşünsel eksiklikler karşısında, İbn Haldun'u esas etkileyen unsurların Afrika'nın toplumsal ve siyasal gerçekliği ile siyaseti konu alan nasihatnameler olduğu görülmektedir (Fındıkoğlu, 1940b: 8-12). Ayrıca, düşünürün bizzat içinde bulunduğu hanedan mücadelelerinin, *Mukaddime*'deki teorik çerçevenin oluşmasında deneyimsel bir zemin sunduğu açıktır. Bu bağlamda, İbn Haldun'un kavramsallaştırmalarının büyük ölçüde yaşanmışlık temelli soyutlamalardan beslendiği söylenebilir.

Son değerlendirme, İbn Haldun'un İslam siyaset düşüncesindeki özgün yerine ilişkindir. Fındıkoğlu, İbn Haldun'un siyaset felsefesi içerisindeki istisnai konumunu özellikle vurgular ve onun düşünsel üretimini benzersiz olarak nitelendirir. Düşünürün hem ortaya koyduğu kuramsal fikirler hem de bu fikirleri yorumlayış biçimi, özgünlük ve anlatım gücü bakımından dikkat çekicidir. Ne var ki Fındıkoğlu'na göre, İslam dünyası İbn Haldun'un bu derinlikli düşüncelerini yeterince kavrayamamış; onu tarihsel gelişmeleri anlamada bir analiz aracı olarak

değerlendirme konusunda başarısız olmuştur (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 35). İbn Haldun'un takipçileri tarafından bir düşünce geleneği oluşturulamamış olması ve onun siyaset teorisine katkılarının İslam entelektüel birikiminde aşılmamış olarak kalması, söz konusu yorum eksikliğinin somut göstergeleri arasında yer almaktadır.

Mukaddime'nin içeriğine dair ayrıntılı çözümlemeye geçildiğinde, İbn Haldun'un iktidar ve hâkimiyet anlayışı temel bir başlangıç noktası olarak öne çıkar. Ona göre, otorite ve yönetim doğal bir olgudur; bu nedenle yöneten ile yönetilen arasındaki hiyerarşik ilişki de kaçınılmazdır. Bu durum yalnızca insanlar için değil, hayvanlar âlemi için de geçerlidir. Ancak hayvanlardaki yönetim biçimi, düşünsel bir süreçten ziyade içgüdüsel ya da ilhamî bir düzenleme ile ortaya çıkar. İnsan topluluklarında ise hâkimiyetin kaynağı "asabiyet"tir (Fındıkoğlu, 1940a: 14). Asabiye, İbn Haldun'un düşüncesinde evrensel bir mücadele ahlâkını temsil eder; güçle ilişkili olan bu kavram, dolaylı olarak hakka ulaşmayı da mümkün kılar. Bu bağlamda asabiye, toplumsal ve siyasal hareketin temel dinamiği, adeta hayati bir enerji kaynağı olarak konumlandırılır. Asabiyetin kaynağı nesep (soy) ya da sebep (ortak dava, ideoloji, çıkar vb.) olabilir. İbn Haldun'a göre, nesebe dayalı asabiyetin zamanla yerini sebep esaslı asabiyetin alması, bedevî yaşam biçiminin çözülerek aşiret düzeninden merkezi bir otoriteye, yani devlete geçiş sürecini başlatır. Devletin ortaya çıkışı ile asabiye arasında doğrudan nedensel bir bağ kuran İbn Haldun, bu bağın kopması durumunda devletin çözülmeye ve nihayetinde çöküşe sürükleneceğini savunur (Fındıkoğlu, 1940a: 14-6, 18; Fındıkoğlu, 1940b: 62-6).

İbn Haldun'un tarihsel ve sosyolojik düşüncesi, asabiye kavramından hareketle devlete ve oradan da hukuka uzanan bütünlüklü bir anlatı sunar; bu yapı, siyaset teorisi bağlamında dikkate değer bir kuramsal çerçeve olarak yorumlanabilir. Düşünürün evrenselci akıl yürütmeye mesafeli durduğu açıkça gözlemlenir; onun yaklaşımında toplumlar kendi tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamcılık, toplumsal yapının değişkenliğine paralel olarak asabiyenin de değişkenlik gösterdiği fikrine dayanır. Nitekim kent ve kırsal yaşam biçimleri arasındaki farklılıklar, aynı toplum içerisinde birden fazla asabiyenin var olabileceğini gösterir. İbn Haldun'un düşünsel modelinde önce asabiye ortaya çıkar, bu asabiye devletin kurulmasını sağlar ve nihayetinde devletin kurumsallaşmasıyla hukuk sistemi şekillenir. Bu yaklaşım, tümdengelimden ziyade tümevarıma dayalı, yani somut toplumsal olgulardan hareketle genellemelere ulaşan bir düşünsel yöntemi yansıtır. Bu çerçevede İbn Haldun, "hak devleti" fikrinden ziyade, devletin "hak" üretici bir kurum olduğunu ileri sürer. Buradan hareketle, onun siyaset anlayışında devlet, toplumun üzerinde ve ondan bağımsız bir varlık olarak değil; tersine, toplumsal dinamiklerin bir ürünü, dolayısıyla araçsal bir yapı olarak

kavramsallaştırılır. Devlet, İbn Haldun'un düşünce sistematiğinde bağımsız bir değişken değil, toplumun içinden türeyen bir sonuçtur.

İbn Haldun'un düşünce sisteminde dikkat çeken bir diğer kuramsal yapı ise organizmacı ve çevrimsel tarih anlayışıdır. Ona göre devletler, tıpkı bireyler gibi doğar, büyür, olgunlaşır ve nihayetinde çözülerek yok olur. Bu tarihsel süreçte devletin geçirdiği evreler –kuruluş, gelişme ve yıkım– birbirini doğal bir döngü içerisinde takip eder. Devletin son safhasında, yöneticiler arasında lüks, israf ve rehavet artar; bu da asabiyenin zayıflamasına ve çözülmesine yol açar. Asabiyenin zayıfladığı noktada ise yeni bir toplumsal güç, yani başka bir asabiye, ortaya çıkar ve mevcut devletin yerini alabilecek alternatif bir siyasal düzen kurulur. Ancak Fındıkoğlu, İbn Haldun'un bu çevrimsel modeli içerisinde önemli bir eleştiri noktası tespit eder. Ona göre, İbn Haldun devlet kavramı ile hanedan yapısını zaman zaman özdeşleştirme eğilimindedir. Bu durum, özellikle Kuzey Afrika'daki siyasal yapıların hanedanlar etrafında şekillenmesiyle açıklanabilir. Ancak Fındıkoğlu, dünya tarihine ve devlet kuramına daha geniş bir perspektiften bakıldığında, devletlerin yaşam süresinin çoğu zaman hanedanların ömrünü aştığını ifade eder (Fındıkoğlu, 1940a: 18-21; Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 66-8). Bu nedenle, İbn Haldun'un tarihsel kurgusunun belirli bir coğrafi ve siyasal bağlamla sınırlı olduğu yönünde metodolojik bir eleştiri getirir.

İbn Haldun'un sosyolojik yaklaşımının felsefi arka planını kavrayabilmek için, onun coğrafya ile tarih arasındaki ilişkiye verdiği önemi göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda, düşünürün kent ve kır ayrımına özel bir vurgu yaptığı görülür. Ona göre, bedevî yaşam tarzı kırsal kesime özgüdür ve bu yaşam biçiminin temelini kabileler oluşturur. Kabileler, yalnızca sosyal dayanışma birimleri değil, aynı zamanda iktisadi işleyişin de merkezinde yer alan yapılar olarak değerlendirilir. Bu toplumsal yapılar, riyaset adı verilen otorite ilişkileriyle düzenlenir ve yönetim, genellikle yaşlı reislerin denetiminde sürdürülür. Devletin ortaya çıkışı ise, bu kırsal ve kabilevi yapıların çözülmesiyle mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, kırsal yaşam biçiminin kentleşme süreci karşısında gerilemesi ve nesebe dayalı asabiyenin yerini, çıkar, fikir ya da inanç gibi sebepler temelinde şekillenen sebep asabiyetine bırakması, devletleşme sürecinin temel dinamiğini oluşturur (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 69-70).

İbn Haldun'un düşünsel çerçevesinden hareketle ulaşılan iki temel sonuç, devlet ile kent arasında kurduğu sıkı bağ ve siyasal dönüşümlerin altında yatan sosyo-ekonomik değişkenlerin belirleyici rolüdür. Düşünür, siyaset kavramı ile devlet arasında açık bir ayrım yapar; siyasetin her toplumsal formda var olabileceğini belirtirken, devletin yalnızca kent yaşamına özgü bir siyasal organizasyon biçimi olarak ortaya çıktığını vurgular. Bu bağlamda, devletin varlığı

kentleşmeyle doğrudan ilişkilidir; toplumsal yapının kent ölçeğinde örgütlenmesi, devletin inşası için zorunlu bir ön koşuldur. Ayrıca İbn Haldun, siyasal yapıların oluşum ve dönüşümlerini açıklarken, toplumsal ve ekonomik dinamiklere dayalı materyalist bir üslup benimser. Ona göre siyasal yapılanmalar, ekonomik ve toplumsal temellerin üzerine inşa edilir; yani siyaset, bu öğeler tarafından belirlenen bir üst yapı öğesidir. Bu noktada, düşünürün coğrafya kavrayışı da devreye girer. Toplum ile siyaset arasındaki ilişkinin nedensel bir doğrultuda kurulduğu gibi, doğa ile toplum arasında da benzer bir neden-sonuç ilişkisi tesis eder. İbn Haldun, coğrafi koşulların ve iklimin toplumsal yapı ve insan karakteri üzerinde derin etkileri olduğunu savunur. Bu çerçevede, antropolojik özellikler, beslenme biçimleri ve ahlaki davranışlar dahil olmak üzere, insan varoluşunun çok çeşitli yönleri doğrudan coğrafi çevre tarafından şekillendirilir (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940b: 71-3).

İbn Haldun'un iklim ve coğrafya ekseninde doğa ile toplum arasına kurduğu ilişki, siyasal düşünce tarihinin köklü anlatılarından biri olan "iklimler kuramı"yla örtüşür. Bu kuramsal yaklaşım, iklimin bireyin karakter yapısını ve buna bağlı olarak toplumsal örgütlenme biçimlerini derinden etkilediğini ileri sürer. Bu düşünce çizgisi, yalnızca İbn Haldun'a özgü olmayıp, Antik Yunan'dan modern döneme kadar pek çok düşünür tarafından paylaşılmıştır. Örneğin, Aristoteles, Yunan uygarlığının diğer medeniyetlere üstünlüğünü açıklarken iklimsel koşulları belirleyici bir unsur olarak kullanır. Benzer şekilde, Montesquieu da coğrafi ve iklimsel farklılıkların, toplumların yapısını ve bu yapıların ürünü olan hukuk sistemlerini doğrudan etkilediğini savunur. Ona göre, coğrafya değiştikçe toplumun yapısı değişir; toplum değiştikçe de hukuk kuralları farklılaşır. Bu bağlamda, İbn Haldun'un yaklaşımı hem klasik hem de modern siyasal düşünce gelenekleriyle anlamlı bir paralellik kurar.

Fındıkoğlu'nun İbn Haldun'a ilişkin çözümlemelerinde son derece önemli bir diğer başlık, *Mukaddime*'nin Türk düşünce dünyası üzerindeki etkisine ilişkindir. Fındıkoğlu'na göre, İbn Haldun'un ortaya koyduğu teorik çerçeve ve sosyolojik yaklaşımlar, özellikle Türk-İslam düşüncesi üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bu entelektüel etki, yalnızca modern dönemde değil, kökeni 15. yüzyılın sonlarına kadar uzanan tarihsel bir süreklilik içinde gözlemlenebilir. Bu durum, Türkiye'nin İbn Haldun'u Batı dünyasındaki sosyoloji söylemlerine paralel olarak değil, daha erken bir dönemde tanıdığı ve değerlendirdiği anlamına gelir. Yani Batı'nın İbn Haldun'u sosyolojinin kurucu figürü olarak kabulünden önce, Osmanlı-Türk entelektüel çevrelerinde onun fikirlerine yönelik bir farkındalık ve ilgi zaten mevcuttur (Fındıkoğlu, 1952: 5-6).

Fındıkoğlu, İbn Haldun'un düşüncelerinin Osmanlı-Türk entelektüel tarihinde nasıl yankı bulduğunu göstermek amacıyla detaylı bir kronolojik analiz sunar. Ona göre, *Mukaddime*'nin içeriği ve fikirlerine Türk tarih yazımında ilk olarak Katip Çelebi'nin eserlerinde rastlanır. Katip Çelebi, özellikle tarihsel olayları coğrafi bağlam içerisinde ele alma biçimiyle, İbn Haldun'un kuramsal çerçevesine yaklaşan bir metodoloji geliştirir. Ancak Fındıkoğlu, Çelebi'nin yazılarında İbn Haldun'un sahip olduğu felsefi derinliğin bulunmadığını özellikle vurgular (Fındıkoğlu, 1952: 6-7). Benzer biçimde, Naima'nın tarih yazıcılığı da İbn Haldun'un etkilerini barındırır. Naima'nın özellikle tarihsel olayları döngüsel bir yapı içerisinde değerlendirmesi, İbn Haldun'un çevrimsel tarih anlayışıyla örtüşmektedir. Ancak Fındıkoğlu, Naima'nın da tıpkı Katip Çelebi gibi İbn Haldun'un toplumsal analiz düzeyine ulaşamadığını belirtir. İbn Haldun'un tarihe bakışında bireyler değil, toplumsal gruplar tarihsel sürecin belirleyici aktörleri olarak ele alınırken; Naima'nın anlatımında bu düzeyde bir sosyolojik derinliğe rastlanmadığını ifade eder (Fındıkoğlu, 1940b: 37-8).

Fındıkoğlu, İbn Haldun'un Türkiye'deki entelektüel etkisini değerlendirirken, bazı isimleri ayrıntıya girmeksizin anmakla birlikte, onların katkılarına genel hatlarıyla değinir. Bu çerçevede Ahmed b. Lutfullah, Mehmet Sahib ve Hayrullah Efendi öne çıkan isimler arasında yer alır. Ahmed b. Lutfullah, tarihsel olayların yalnızca nakil yoluyla anlaşılamayacağını savunarak, olayların ardındaki "umran"ı yani toplumsal yapıyı ve sosyal bağlamı da dikkate almak gerektiğini vurgular. Mehmet Sahib, yaptığı çeviri çalışmasıyla İbn Haldun'un fikirlerinin daha geniş kitlelerce tanınmasını sağlayarak düşünürün Türkiye'de popülerleşmesine katkı sunmuştur. Hayrullah Efendi'nin ise önemi, İbn Haldun tarihçiliğini değerlendirirken yalnızca yerli kaynaklarla yetinmemesi, aynı zamanda Batılı düşünce kaynaklarına da başvurarak çok boyutlu bir analiz gerçekleştirmesidir (Fındıkoğlu, 1952: 7-10).

Fındıkoğlu, *Mukaddime*'nin Osmanlı'daki ilk çevirisinin Pirizade tarafından yapıldığını belirtir; ancak bu ilk çevirinin içerik ve nitelik bakımından oldukça yetersiz kaldığını ifade eder. Metnin daha sistematik ve anlamlı bir forma kavuşması ise Ahmet Cevdet Paşa'nın katkılarıyla mümkün olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, yalnızca Pirizade'nin eksiklerini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda metne eklediği ayrıntılı şerhler aracılığıyla İbn Haldun'un düşünce dünyasını derinlemesine kavramış ve yorumlamıştır. Bu yönüyle Cevdet Paşa'nın çalışması, çeviri faaliyeti olmanın ötesinde, ciddi bir yorumlama girişimi olarak da değerlendirilebilir (Fındıkoğlu, 1952: 11; Fındıkoğlu, 1940a: 22; Fındıkoğlu ve Ülken, 1940a: 36, 40).

Öte yandan, İbn Haldun'un Osmanlı-Türkiye entelektüel dünyasındaki etkisi, yalnızca İslam düşünce geleneğinin yeniden yorumlanmasıyla sınırlı değildir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da sosyoloji disiplininin güç kazanması, *Mukaddime*'ye yönelik ilgiyi artırmış ve İbn Haldun'un fikirlerinin farklı bir perspektiften ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Batı düşüncesiyle temas kuran Türk aydınlarının, İbn Haldun'u daha rasyonel ve modern bir çerçevede değerlendirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa entelektüel çevreleriyle etkileşim hâlinde olan Türk elitlerinin, İbn Haldun'a yönelik kavrayışları ve yorumlama biçimleri belirgin bir biçimde dönüşmüştür (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940a: 44-5, 48, 55).

Fındıkoğlu, İbn Haldun'un Batı düşüncesi aracılığıyla yeniden keşfi sürecinde öncelikle bazı Batılı yazarların değerlendirmelerine yer verir ve ardından bu tartışmayı Türkiye bağlamına taşır. Örneğin, Gumplowicz, İbn Haldun'un sosyoloji biliminin temellerini Auguste Comte'tan, hatta Giambattista Vico'dan önce attığını ileri sürmektedir. Gumplowicz'in bu yaklaşımı, İbn Haldun'un asabiye teorisini toplumsal değişimleri açıklamada yapısal ve işlevsel bir kuramsal araç olarak görmesiyle uyumludur. Nitekim Gumplowicz'in sosyolojik düşüncesi de esasen ırklar ve toplumsal zümreler arasındaki mücadele eksenine dayanmaktadır. Bu nedenle, İbn Haldun'un toplum yapısını "yaşam mücadelesi" kavramı üzerinden açıklayan yaklaşımı, Gumplowicz'in ilgi alanıyla doğrudan örtüşmektedir (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940a: 79-80; Fındıkoğlu, 1940b: 23).

Benzer şekilde, Hammer'in tarih anlatısında *Mukaddime* açık biçimde takdirle anılmaktadır. İbn Haldun'un tarihsel olayları yalnızca anlatmakla kalmayıp onları sosyolojik bir perspektifle değerlendirme çabası, Hammer tarafından Montesquieu'nun tarihsel düşüncesiyle aynı düzlemde görülmektedir. Von Kramer ise İbn Haldun'u, Machiavelli dışında tutulduğunda, modern öncesi siyasal tarih yazımı alanında zirve noktasına yerleştirir. Fındıkoğlu'na göre, Batılı düşünürlerin İbn Haldun'a yönelttikleri bu yoğun ilgi, Türkiye'deki aydınlar üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Bu bağlamda, Fuad Köprülü'nün *Mukaddime*'ye duyduğu hayranlık ve ilgiyi, Batı düşünce geleneği aracılığıyla şekillenen bir entelektüel yönelim olarak değerlendirmek mümkündür (Fındıkoğlu, 1940a: 22-3).

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Fındıkoğlu'nun İbn Haldun betimlemesi genelde övücü, betimleyici ve olumlayıcıdır. *Mukaddime*'de yer alan tarihsel sosyolojik ayrıntıları önemli bulur düşünür. Bu bağlamda toplumların dönüşümü ve bahsi geçen sosyolojik başkalaşımın arkasındaki dinamikler dikkate

değer niteliktedir. Sadece sosyoloji değil, aynı zamanda kamu hukuku bakımından da İbn Haldun külliyatından geriye kalanlar değerlidir. Fındıkoğlu'nun asıl ilgilendiği husus ise Osmanlı üzerinde İbn Haldun etkisidir. *Mukaddime*'nin Türk İslam düşüncesinde yarattığı etkinin bir kısmı batılılaşma ve batılı kaynakların bu süreç içerisinde ağırlık kazanmasıyla ilgilidir. Ancak İbn Haldun üzerine çalışmalar Osmanlı'da daha önce de vardı. Bu son hatırlatma bağlamında Osmanlı'daki İbn Haldun çalışmalarının soykütüğünü çıkarmaya çalışır düşünür.

KAYNAKÇA

Duman, Fatih. "Siyasal Düşüncede "Şark Despotizmi" Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Amme İdaresi Dergisi*, 56 (4), (2023): 1-13.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. "İbn Haldun, Hukukçu". *İş, Gayrimevkut Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası*, 20, (1940a): 7-24.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri ve Hilmi Ziya Ülken. *Ankara Kütüphanesi Türk-İslam Feylesofları VI, İbni Haldun*. İstanbul: Kanaat Kitapevi, 1940b.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. "Türkiye'de İbn Haldunizm". *İş Mecmuası*, 18 (125), (1952): 3-13.

FINDIKOĞLU'NUN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. ARMAĞAN ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi armagan.ozturk1980@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8711-3195

ÖZET

Fındıkoğlu'nun Türk sosyolojisine katkısı özellikle iktisat, kent ve kültür alanlarında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca yazarın düşünce tarihini irdeleyen eserleri de mevcuttur. Bu bağlamda İbn Haldun üzerine yazdıkları ayrıca ele alınabilir. Bilindiği üzere Fındıkoğlu Gökalp'çı çizginin önde gelen temsilcilerinden biridir. Milli tarih çerçevesini önemseyen sosyolojik tahayyül Fındıkoğlu metinlerinde ağır basar. Ancak Le Pay-Prens Sabahattin literatürü özellikle yerellik, bireycilik-kalkınma ilişkisi ve kent monografileri bakımından Fındıkoğlu metinlerinde kendisine yer bulur. Düşünür istikrarlı bir Marksizm eleştirmenidir. Sınıf savaşımı ve indirgemeci ekonomi politiğe itirazı Fındıkoğlu sosyolojisindeki Marx tartışmasının nirengi noktalarını oluşturur. Ancak milliyetçi-muhafazakar dünya görüşünü paylaşan diğer entelektüeller gibi Marksizm'e itiraz ulusal gelişmelerle, yani iç politik tartışma ve çatışmalarla da yakından ilgilidir. Fındıkoğlu'nun Marksizm'e yönelik eleştirilerinin alternatif bir ekonomi politik, hatta sosyal siyaset yönelimiyle birlikte sonuç doğurduğunu söylemek gerekir. Karma ekonomi, iktisadi devletçilik, sosyal siyaset, sosyal devlet, kooperatifçilik, yerel kalkınma, bireycilik ve girişimcilik düşünürün içeriğine katılarak katkı sunduğu meselelere karşılık gelir. Bu son hatırlatma bağlamında Fındıkoğlu'nun sosyal mutabakat çağı ruhundan etkilendiği ve muhafazakarlık, liberalizm ve sosyal demokrasiden ideolojik form ve tezleri sentezleyerek birlikte kullandığı görülmektedir. Ayrıca onun bahsi geçen literatüre katkısını kapsamlı bir iktisat sosyolojisi çabası olarak görmek de mümkündür.

Anahtar Kelimeler : Fındıkoğlu, iktisat sosyolojisi, Marksizm, sosyal siyaset, sosyal devlet

EVALUATIONS ON FINDIKOĞLU'S CONTRIBUTION TO TURKISH SOCIOLOGY

ABSTARCT

Fındıkoğlu's contribution to Turkish sociology is especially concentrated in the fields of economics, urban and culture. There are also works of the author that examine the history of thought. In this context, his writings on Ibn Khaldun can be discussed separately. As is known, Fındıkoğlu is one of the leading representatives of the Gökalpian line. The sociological imagination that emphasizes the framework of national history predominates in Fındıkoğlu's texts. However, Le Pay-Prince Sabahattin literature finds a place in Fındıkoğlu's texts especially in terms of locality, the relationship between individualism and development and urban monographs. The thinker is a consistent critic of Marxism. His objection to class struggle and reductionist political economy constitute the triangulation points of the Marx debate in Fındıkoğlu's sociology. However, like other intellectuals who share the nationalist-conservative worldview, the objection to Marxism is closely related to national developments, i.e. domestic political debates and conflicts. It must be said that Fındıkoğlu's criticisms of Marxism resulted in an alternative political economy and even social politics. Mixed economy, economic statism, social politics, welfare state, cooperatives, local development, individualism and entrepreneurship correspond to the issues that the thinker contributed to. In the context of this last reminder, it is seen that Fındıkoğlu was influenced by the spirit of the era of social consensus and synthesized ideological forms and theses from conservatism, liberalism and social democracy and used them together. It is also possible to see his contribution to the aforementioned literature as a comprehensive economic sociology endeavor.

Keywords : Fındıkoğlu, economic sociology, Marxism, social politics, social state

1. GİRİŞ

Fındıkoğlu Türk sosyolojisinin gelişimine ciddi ölçüde katkı sunmuş bir düşünürdür. Çok sayıda konuyu içeren geniş çalışma alanları dikkatlice incelendiğinde entelektüel mesaisine yön veren üç odak kendiliğinden bir şekilde ortaya çıkar: Bu uğraş öbekleri sırasıyla iktisat sosyolojisi, kent sosyolojisi ve düşünce tarihidir. Bireyci ve muhafazakar bir Gökalp yorumuyla karşımıza çıkar Fındıkoğlu. Düşüncelerini ideolojik bir kertede meşrulaştırmaktan da kaçınmaz. Bu bağlamda düşünürün ortaya koyduğu tüm tezler ve bilimsel uğraşları bakımından

gösterdiği hassasiyet daha çok milli tarih çerçevesini destekler. Karma ekonomi ve sosyal siyaset ise Fındıkoğlu'nun iktisat sosyolojisinde ön plana çıkan başlıca kavramlara karşılık gelir. Toplumsal gerçekliği yerellik ve halk kültürü özelinde ele alan mikro bakış açısı Fındıkoğlu'dan kalan literatürde önemli bir desendir.

Makalemizin asıl sorunsalı ise düşünce tarihçisi Fındıkoğlu'na ilişkindir. Düşünür Osmanlı-Türkiye tarihsel sosyolojisi özelinde oldukça ayrıntılı bir İbn Haldun portesi çizer. Biz makalemizde İbn Haldun'un tarih felsefesini parantez içine alarak Fındıkoğlu'nun *Mukaddime* üzerine yazılmış literatüre olan katkısını sorgulayacağız. Bu bağlamda düşünürün İbn Haldun'un Doğulu kaynaklarla ele alan çizgiyle Batılı tarihsel sosyolojiye atıfla İbn Haldun okuması yapan çizgiyi birbirinden ayırması önemlidir. Ayrıca Fındıkoğlu'nun belli noktalarda, özellikle de hanedan ile devleti birbiriyle karıştıran bakış açısı nedeniyle *Mukaddime*'yi eleştirel bir şekilde ele aldığını söylemek de mümkündür.

2. FINDIKOĞLU SOSYOLOJİSİ

Fuat Köprülü, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin gibi isimlerin izinden giden Hilmi Ziya Ülken ve Behice Boran'la birlikte erken dönem Türk sosyolojisinin önemli figürlerinden biri olan Fındıkoğlu'nun sosyolojik yaklaşımı, disiplinlerarası bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Fındıkoğlu, sosyal olayların anlaşılabilmesi için onları yalnızca dar çerçeveli kuramsal yapılara hapsetmenin yetersiz olduğunu savunur. Sosyal olguların birbirine sıkı sıkıya bağlı bir bütün oluşturduğunu ileri sürerek, sosyologların yalnızca kendi alanlarıyla sınırlı kalmamalarını, tarih, hukuk, ekonomi, coğrafya ve felsefe gibi alanlarda da bilgi sahibi olmaları gerektiğini vurgular (Fındıkoğlu, 1971: 22). Bu düşünsel çerçeve, onun sosyolojik analizinde indirgemeci yorumlara karşı sofistike ve çoğulcu bir yöntemi benimsediğini gösterir.

Fındıkoğlu'nun metodolojik yönelimi, Ziya Gökalp ve Le Play ekolünün Türkiye'deki etkileriyle yakından ilişkilidir. Gökalp'ın toplum anlayışını ve bilimsel yaklaşımlarını doktora tezine konu eden Fındıkoğlu, özellikle milli kimlik ve tarih arasında kurduğu köprüyle dikkat çeker (Ergan, 2002: 15). Ona göre Türk sosyolojisinin temeli, Türk tarihinden beslenmeli; fakat bu tarih, nesnel ve bilimsel yöntemlerle ele alınmalıdır. Bununla birlikte Fındıkoğlu için tarih yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda toplumsal yönelimi şekillendiren ideolojik bir zemindir. Milliyetçi çizgiyi sosyoloji ile harmanlama çabası, onu Türkçülüğü tarihsel bir perspektif ile analiz eden bir kuramcı haline getirir. Bu yönüyle düşünür, Türkçülüğü tarihsel süreçle ve sosyolojik kavrayışla birlikte yorumlayarak özgün bir sentez üretir. Ayrıca Gökalp'ten farklı olarak, bireyci yaklaşımı ve İslami hassasiyeti metinlerinde yoğun biçimde

kullanır (Fındıkoğlu, 1947: 1093; 1955: 67; Türkdoğan, 1976: 40; Erkal, 1998: 28; Bilgiseven, 2011: 45-54; Önür, 2017: 162, 172-3). Bireysel aktörün sosyolojik süreçlerdeki etkisine yaptığı vurgu, onun iktisadi kalkınma ve bireysel teşebbüs kavramlarına duyduğu ilgiyi açıklar. İslami unsurların milliyetçilikle birleşerek halk kültürüyle kaynaşması, dönemin popüler ideolojik yönelimlerinin Fındıkoğlu üzerindeki etkisini yansıtır.

Prens Sabahattin'in düşünsel mirası da Fındıkoğlu üzerinde etkili olmuştur. Yerel kalkınmanın önemi, bireysel teşebbüsün gerekliliği ve Le Play ekolünden gelen monografik analiz tekniği, Sabahattin'in görüşleriyle örtüşür. Monografi yöntemiyle aile, işyeri ve bölge incelemeleri yapan Fındıkoğlu, böylece gözleme dayalı ve ampirik temelli bir sosyolojik üretim gerçekleştirmiştir (Türkdoğan, 1977: 109; Güngör, 1991: 7-8; Tanyol, 1975: 9-12). Ancak bu ortak yönlere rağmen, politik düzlemde aralarında önemli farklılıklar vardır. Prens Sabahattin'in liberal ve adem-i merkeziyetçi yaklaşımı, Fındıkoğlu'nun devletçi ve ulus bütünlüğünü önceleyen yapısıyla çelişir (Kaçmazoğlu, 2021: 227-229).

Fındıkoğlu'nun toplum analizinde indirgemeciliğe yöneltilen eleştiriler önemli bir yer tutar. Düşünür sosyal olayların yalnızca biyolojik, psikolojik ya da coğrafi faktörlerle açıklanamayacağını savunur. Coğrafya ve iklimin bireyin fiziksel yapısını ve ruhsal durumunu etkileyebileceğini kabul etse de, bu etkileşimin toplumsal yapıyı tek başına belirleyemeyeceğini belirtir. Bu bağlamda, toplumsal yapının biyolojiye ya da bireysel psikolojiye indirgenmesinin bilimsellikten uzaklaştığını vurgular (Fındıkoğlu, 1971: 31-33, 39-41, 85-86). Irk temelli açıklamaları sahte bilimsel iddialar olarak değerlendirirken, birey merkezli psikolojik yaklaşımların da toplumsal düzeni yeterince izah edemeyeceğini ifade eder. Ayrıca Fındıkoğlu sosyolojisi Marx'ın iktisadi temelli toplumsal yapı analizini eleştirerek, sosyal olguların çok yönlü etkileşimle açıklanması gerektiğini ileri sürer (Fındıkoğlu, 1981: 240-241). Bu eleştirinin ardında, yalnızca metodolojik değil, aynı zamanda ideolojik bir karşı duruş da yer alır. Fındıkoğlu, Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği entelektüel ortamda, Marksizm'i işçi sınıfını manipüle eden ve ulusal birlik fikrine zarar veren bir öğreti olarak tanımlar (Fındıkoğlu, 1951: 16-17).

Fındıkoğlu'nun ekonomik ve sosyal siyasete dair düşünceleri, onun çözüm odaklı sosyoloji anlayışını yansıtır. Ona göre sosyolog, yalnızca gözlem yapan bir teorisyen değil, toplumsal sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştiren bir aydın olmalıdır. Sanayileşme, şehirleşme, sosyal devlet ve kalkınma gibi meselelerde, Fındıkoğlu somut öneriler sunar. Aşırı merkeziyetçiliğin azaltılması, girişimciliğin desteklenmesi ve özel sektörün teşvik edilmesi gibi öneriler, onun ılımlı bir kapitalizm anlayışına sahip olduğunu gösterir (Bilgiseven, 1987: 52,

61; Kaçmazoğlu, 2021: 230). Ancak Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşulları, bu serbestiyetçi yaklaşımı sınırlamaktadır. Zayıf burjuvazi ve sermaye yetersizliği, devletin ekonomiye müdahil olmasını zorunlu kılar. Bu nedenle Fındıkoğlu, karma ekonomi modelini savunur ve devletin öncülüğünde özel ve kamu sektörlerinin birlikte geliştirilmesini önerir (Fındıkoğlu, 1958: 107-110; 1937: 813-814; Kaçmazoğlu, 2021: 233). Böylece ekonomik kalkınma, sosyal adaletin sağlanmasıyla birlikte düşünülür ve sınıfsal çatışmaların önüne geçilmesi hedeflenir (Kaçmazoğlu, 2021: 224; Bilgiseven, 1987: 165).

Bu anlayış, kooperatifçilik konusundaki görüşlerinde de açıkça görülür. Kooperatifler, hem küçük ölçekli sermayelerin birleşmesini sağlayan hem de toplumsal dayanışmayı pekiştiren kurumsal yapılardır. Yerel kalkınma için kasaba ve bölge merkezli kooperatiflerin geliştirilmesi gerektiğini düşünen Fındıkoğlu, kooperatifçiliği yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir gereklilik olarak değerlendirir (Fındıkoğlu, 1969: 133-198; 1968: 125; 1967). Kapitalizmin neden olduğu toplumsal ayrışmaları yumuşatmak adına, kooperatifler bireyleri dayanışma temelli ilişkilere dahil eder. Böylece sosyal devlet mekanizmalarıyla birlikte düşünüldüğünde kooperatifler, sınıfsal gerilimleri dengelemede etkili bir işlev görür (Bilgiseven, 1987: 173; Kaçmazoğlu, 2021: 231-232; Türkdoğan, 2002: 21; Eröz, 1976: 112).

Fındıkoğlu'nun sosyolojik ilgisi, özellikle yerel toplumsal gerçekliklere yönelmesiyle özgünleşir. Adapazarı, Karabük ve Erzurum gibi şehirler üzerine yazdığı kent monografileri, halk kültürü, edebiyatı ve müziğine ilişkin çalışmaları onun Anadolu merkezli sosyolojik tahayyülünü ortaya koyar (Düzgün, 2000: 111-114; Akgül, 2023: 134; Kara, 2021: 39-44). Fındıkoğlu'na göre halk kültürü, geçmişin belleğini taşıyan ve toplumsal sürekliliği sağlayan önemli bir kültürel araçtır (Fındıkoğlu, 1956: 51-56; Düzgün, 1997: 18). Anadoluculuk akımı çerçevesinde şekillenen bu bakış, halkın yaşam tarzı ve kent kültürü arasında bir köprü kurarak sosyolojinin sahici bir zemine oturmasını sağlar.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Fındıkoğlu'nun Türk sosyolojisine ana katkısı şüphesiz ki iktisat sosyolojisi alanındadır. Türkiye'nin kalkınma sorununu ve iktisadi yönelimini entelektüel ilgisinin odağına yerleştiren düşünür döneme damgasını vuran sosyal devlet ve karma ekonomi temelli ekonomi politiği yeniden üretir. Sosyal mutabakat çağı bir yönüyle Marksizm'e karşı tedbirlerin tarihidir. Diğer yönüyle ise muhafazakarla sosyal demokratlar arasındaki bir anlaşmayı karakterize eder. Fındıkoğlu her iki tavrı da içtenlikle paylaşır.

Fındıkoğlu'nun ekonomi politiğinde ise iki noktanın altı ayrıca çizilebilir: Düşünür aynı anda liberalizm ve sosyalizm içinde yoğun bir şekilde tartışılmış iki yönelimi kendi metinlerine taşır. O pek çok liberalin benimsediği teşebbüs ruhu, bireycilik ve yerel kalkınma esaslarını önemser. Prens Sabahattin çizgisiyle Fındıkoğlu sosyolojisi arasındaki en önemli bağlantı bu noktada söz konusu olur. Ancak düşünür sadece liberalizm değil, sosyalizmin araç ve metotlarına da başvurur. Ona göre kooperatifçilik Türkiye koşullarında kaçınılmaz bir araçtır. Sermaye birikimi eksikliği birey ve zümrelerin iktisadi faaliyetler için bir araya gelmesini rasyonel hale getirir.

Son olarak kent sosyolojisi ve halk kültürüyle ilgili bir hatırlatma yapmak da fayda var. Fındıkoğlu Erzurum, Karabük ve Adapazarı başta olmak üzere bir dizi kent incelemesine imza attı. Entelektüel yöneliminin olgunlaşmaya başladığı dönemlerde dahil olduğu Anadoluculuk akımı Türkiye coğrafyasını tarihsel sosyolojik bir dikkatle ele alması noktasında önemli bir motivasyon kaynağıydı. Ona göre kent kültürü ve halk kültürünün toplumsal yapı içindeki yerini soruşturmak sosyoloji için değerliydi. Ayrıca iktisadi gerçekliği mikro düzeyde ele almayı, en azından kalkınma sorununa her bir şehir bakımından farklı çözümler getirmeyi bir zorunluluk olarak görüyordu Fındıkoğlu. Yaptığı sosyolojiye ampirik bir boyut kazandıran bu yönelim şüphesiz ki Le Pay-Prens Sabahattin çizgisiyle de ilgiliydi.

KAYNAKÇA

Akgül, M. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Türk İletişim Araştırmalarına Katkıları". *Akdeniz İletişim*, 42, (2023): 123-141.

Bilgiseven, Â. K., *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Bilgiseven, Â. K. "Ziyaeddin Fahri'nin, Ziya Gökalp'e ve Durkheim'e Kıyasla Fert ve Cemiyet Dengesi Açısından Din'e Atfettiği Rol". *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 22, (2011): 45-54.

Canatan, K., "İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi", *Tarih Sosyolojisi*, Der., R. Yelken, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

Duman, F. "Siyasal Düşüncede "Şark Despotizmi" Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Amme İdaresi Dergisi*, 56 (4), (2023): 1-13.

Düzgün, D., *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu Folklor ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Düzgün, D. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Halk Kültürü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 15, (2000): 111-6.

Ergan, N. G., "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Der., N. G. Ergan, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 2002.

Eröz, M., "Prof. Fındıkoğlu'nun Ardından", *Sosyoloji Konferansları, Onüçüncü Kitap*. İstanbul, 1976.

Erkal, M. E., *"Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri Maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt XIII*. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, 28-30.

Fındıkoğlu, Z. F. "İktisadi Devletçilik Terbiyesi". *Yeni Türk Mecmuası*, 51, (1937).

Fındıkoğlu, Z. F. "Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13/3, (1947): 1082-1105.

Fındıkoğlu, Z. F., *"İstismar Nazariyesi ve İşçi Sınıfı", İçtimai Siyaset Konferansları, Dördüncü Kitap*, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1951.

Fındıkoğlu, Z. F., *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, Türkiye Mualimler Birliği Neşriyatı, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1955.

Fındıkoğlu, Z. F. "Folklor ve Sosyoloji". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 4 (83), (1956).

Fındıkoğlu, Z. F. "İçtimaî Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 20 (1-4) (1958).

Fındıkoğlu, Z. F., *Kooperasyon Sosyolojisi: Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.

Fındıkoğlu, Z. F., "Sakarya'da Kooperatifçilik", *Sosyoloji Konferansları, Sekizinci Kitap*, İstanbul, 1968.

Fındıkoğlu, Z. F., "Tortum Kalkınma Derneği Denemesi", *Sosyoloji Konferansları, Dokuzuncu Kitap*, İstanbul, 1969, 133-198.

Fındıkoğlu, Z. F., *İçtimaiyat Dersleri I. Cilt Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul Fakülteler Matbaası, 1971.

Fındıkoğlu, Z. F., *Karl Marx ve Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.

Güngör, N., *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Kaçmazoğlu, H. B. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Prens Sabahattinci Görüşlerle İlişkileri ve Kalkınma, Kooperatifçilik, Ekonomi, Sanayileşme, Kentleşme Konularındaki Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi". *Sosyologca*, 21, (2021): 224-241.

Kara, B. "Türkiye'de Kent Sosyolojisinin Temellerine Bir Bakış: Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Karşılaştırması". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 4/3, (2021): 31- 46.

Önür, H. "Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, (2017): 161-181.

Tanyol, C. "Hocamız Fındıkoğlu ". *Sosyoloji Konferansları*, 13, (1975): 9-12.

Türkdoğan, O. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri", *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu,* Der., M. Erkal, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, 29-49.

Türkdoğan, O. "Z. F. Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri", *Fındıkoğlu Armağanı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, 103-122.

Türkdoğan, O. "İkinci Kuşak Türk Sosyolojisinde Fındıkoğlu'nun Yeri", *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Der., N. G. Ergan, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 2002.

KÖY KADINLARININ PERSPEKTİFİNDEN AİLE İÇİ VE TARIMSAL ROLLERİNİN TANIMLANMASI: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Aslıhan UYAR

Karabük Üniversitesi

2328240506@ogrenci.karabuk.edu.tr

0009-0008-7052-2046

Öz

Bu çalışma, kırsal alanda yaşayan kadınların aile içi rollerini ve kayıt dışı emek biçimleri bağlamında yaşadıkları deneyimlerin keşfedilmesini amaçlamaktadır. Yaşamlarını çifte mesaiyle sürdüren bu kadınlar aile içinde birden fazla rolde tanımlanmakta hem evin hem de toplumun beklentilerini karşılamaya çalışmaktadırlar. Çalışmada, bu rollerin kişide oluşturduğu etkinin ortaya konulması, görevleri olduğu düşüncesiyle emeklerinin yok sayılması ve karşılık bulamamasının kişi üzerindeki etkileri çok boyutlu olarak ele alınmıştır. İçine doğdukları ve yaşamlarını sürdürdükleri toplumda, doğmakla birlikte kabul edilen normları, kişiye 'doğduğun ev kaderindir' ya da bir başka ifadeyle 'ilk nefesin, sonraki adımlarını fısıldar' metaforlarıyla özetlenebilir. Kişinin içinde bulunduğu çevrenin norm ve beklentileri, yalnızca bugünkü yaşamını değil kişinin yaşam standartlarını, beklentilerini ve geleceğini de biçimlendirmektedir. Kişilerin deneyimlerini aktardığı, duygu düşünceleri ifadelerine yansıttıkları şekilde değerlendirebilmek adına fenomenolojik yaklaşıma sahip nitel araştırma deseninde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu kolay ulaşılabilirliği açısından Trabzon ilinde taşrada yaşamını sürdüren 10 evli kadın ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular kendini tekrar etmeye başlandığında ve veri doygunluğuna ulaşıldığında görüşmeler sonlandırılmıştır. Çalışmada kadınların günlük işlerinin yaşamlarının bir parçası olduğu ve bunları yapmadıklarında ise günün geçmediğini ifade etmişlerdir. Büyüklerinden böyle gördüklerini, bugün hala kendilerinden önceki nesille kıyaslandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca kış mevsimini ve yağmurlu havaları kendileri için bir dinlenme dönemi olduğunu bunun dışında sürekli bağ bahçede çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bugün her ne kadar bu zorlukları kendileri yaşıyor olsalar da çocuklarının okumalarına destek olduklarını kendilerini kurtarmalarını istediklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, emek, aile, rol ve kırsal.

DEFINING DOMESTIC AND AGRICULTURAL ROLES FROM THE PERSPECTIVE OF VILLAGE WOMEN: SAMPLE OF TRABZON PROVINCE

Abstract

This study aims to explore the domestic roles of rural women and their experiences in the context of informal forms of labor. These women, who live their lives with double shifts, are defined in more than one role within the family and try to meet the expectations of both the household and the society. In the study, the effects of these roles on the individual and the effects of ignoring their labor and not finding a response to it, considering it to be their duty, are discussed in a multidimensional manner. The norms accepted at birth in the society they are born into and live in can be summarized with the metaphors 'the house you are born in is your destiny' or in other words 'your first breath whispers your next steps'. The norms and expectations of one's environment shape not only one's present life but also one's living standards, expectations and future. The study was conducted in a qualitative research design with a phenomenological approach to evaluate people's experiences as they convey their experiences and reflect their feelings and thoughts in their expressions. The study group consisted of 10 married women living in the province of Trabzon for easy accessibility. The interviews were terminated when the findings started to repeat themselves and data saturation was reached. In the study, women stated that daily chores are a part of their lives and that the day does not pass when they do not do them. They stated that this is what they saw from their elders and that today they are still compared to the generation before them. They also stated that winter and rainy weather was a period of rest for them and that they were constantly working in the vineyard and garden. They stated that even though they are experiencing these difficulties today, they support their children to study and want them to save themselves.

Keywords: Women, labor, family, role and rural.

1.Giriş

Toplum, yalnızca bireylerin bir araya gelerek meydana getirdiği yapı değil, aynı zamanda gelenek, görenek, kültürel değerler, ahlak kuralları ve toplumsal normlar aracılığıyla bireylerin davranışlarını şekillendiren çok boyutlu organizasyondur. Bu organizasyonda bireylerin rolleri önemli ölçüde cinsel kimlikleri üzerinden şekillenmektedir. Kadın ve erkek olarak tanımlanan biyolojik cinsiyetler, toplumun tarafından dayatılan rollerin içselleştirilmesiyle "eril" ve "dişil" kimliklerle özdeşleşmiştir (Bener & Günay, 2011). Bu iki rol bireylerin yaşam tarzlarını, topluma ne ölçüde katılacaklarını, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda hangi alanlarda konumlanacaklarına ve bu alanlarda karar alma süreçlerine ne derece sahip olabileceklerini betimlemektedir (Vatandaş, 2011). Bu roller bağlamında birey, yaşamını toplumun uygun gördüğü rol ve sorumlulukları yerine getirerek sürdürmektedir. Kadın için uygun görülen roller "kadınsı" olarak adlandırılırken erkek için uygun görülenler ise "erkeksi" olarak nitelendirilmektedir (Pekel, 2019). Ne var ki bu roller, çoğu zaman bireylerin istek ve yeteneklerini göz ardı ederek toplumun beklentileriyle şekillenen bireyleri meydana getirir.

Toplumun roller üzerinde kurmuş olduğu bu algı, cinsiyet temelli eşitsizliklerin oluşumuna da zemin hazırlamaktadır.

Cinsiyete dayalı rol dağılımında kadın ve erkeğe atfedilen roller "eril" ve "dişil" olarak genel hatlarıyla belirgindir, ancak bu rollerin iş alanlarının ve sorumluluklarının biçimlenmesinde toplumun sahip olduğu yapı belirleyici bir faktördür. Toplumsal yapı; modern toplum ve geleneksel toplum olmak üzere ikiye ayrılır.

Modern toplum; bireyselliği ön planda tutan, insanlar arası ilişkilerin resmi, bilim ve teknolojiyle şekillenen toplum yapısıyken, geleneksel toplum ise insani ilişkilerin daha samimi ve sıcak, değişimin yavaş, din ve kültüre dayanan değerlere sahip toplum yapısını ifade eder (Özdil, 2017). Toplumun farklı iki noktasını temsil eden bu yapılar rollerin inşasında önemli bir faktördür. Modern toplumda kadın ve erkeğe atfedilen roller, toplumsal normlar ve yapısal mekanizmalar tarafından daha net ve keskin sınırlamalara tabi tutulurken, geleneksel toplumda tarımsal üretimin ve hayvancılığın günlük yaşamın bir parçası olması bu rolleri daha esnek ve geçişken kılmıştır (Sarı, 2011). Her iki toplum yapısında da kadın ve erkeğe ait bazı temel rol ve sorumluluklar vardır. Kadına yüklenen ve "dişil" olarak tanımlanan roller genellikle ev içi sorumluluklar, eşlik rolü ve çocuk bakımı üçgeninde şekillenirken (Çelik & Sağlık, 2018), öte yandan erkeğe atfedilen ve "eril" olarak nitelendirilen rollerin odağında ise aile ekonomisini sağlama, maddi yükümlülüğü üstlenme rolü yer almaktadır (Altay, Çiçek, & Tekin Epik, 2017).

İnsanlığın varoluşundan itibaren erkeğe yüklenen "ailenin geçimini sağlama rolü", zamanla erkeğin diğer rol ve sorumluluklarının ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Özellikle "babalık" ve "eşlik" rollerinde, erkeğin rolü kadına göre daha pasif kalmıştır. Bu durum birçok evlilikte kadının omuzladığı yükün erkekten daha fazla olmasına neden olmuştur (Demirbaş & Tunç, 2022). "Yuvayı dişi kuş yapar" atasözüyle şekillenen yaşamda mekanik saat gibi işleyen kadın, yalnızca ev içi rollerde sınırlı kalmayıp ailenin maddi-manevi devamlılığını sağlayan, aileyi bir arada tutan mekanizma görevini de üstlenmiştir (Yılmaz, 2018). "Ben" yerine "biz" düşünce yapısını benimseyen kadın, ailesinin sahip olduğu yaşam şartlarını iyileştirmek adına hem iş gücüne katılma hem de iş alanına sınır koymaktan kaçınmıştır. Tarım toplumunda kadınlara atfedilen rollerin sınırlarının daha "esnek" ve "geçişken" olması, yalnızca ev içi rollerde değil bağ, bahçe, mera ve hayvancılıkta üstlendikleri rollerin sınırlarının da genişlemesine neden olmuştur (Mukhtar & Ogunlela, 2009). Bu bağlamda, geleneksel toplum yapısının bir yansıması olarak tarımsal üretimin kollektif doğasında "dişil" rol "eril" role yaklaşmıştır. Bu sistemde metalaştırılmayan kadın emeği gerek aile üyeleri gerekse de toplum tarafından çoğu zaman görünmez kılınarak değersizleştirilmektedir. Bu durumun bir diğer temel nedeni ise kırsal toplum yapısında tarım ve hayvancılığa dair faaliyetlerin kadının yaşamında günlük rutin olarak kabul edilmesidir (Dedeoğlu, 2000). Aile üyeleri arasında kadına yüklenen sorumlulukların adil olmayışı kadının aile içinde ücretsiz işçi olarak konumlandırılmasına neden olmuştur (Demirbaş & Tunç, 2022). Oysa kadınların tarım ve hayvancılıktaki rolleri yalnızca ailenin günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında değil aynı zamanda hanede birikim yapılmasında ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinde kritik öneme sahiptir. Bir bakıma görülmeyen ve değersizleştirilen bu emek aynı zamanda vazgeçilemeyen emektir.

Türkiye'nin kırsal bölgelerinde yaşamını sürdüren kadınlar, günün ortalama 12 saatini çeşitli işlerde çalışarak geçirirken erkeklerde bu süre daha azdır. Kadınların günlük çalışma süreleri bölgesel ve mevsimsel faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Süreklilik arz eden bu emek biçimi çoğu zaman günün ilk ışıklarıyla başlayıp son ışığına kadar devam edebilmektedir (Arıkan, 1988; Atsan & Kaya, 2012; Kızılay, Kutlar, & Turhanoğulları, 2013; Kovancı & Karakoç Yıldız, 2024). Kadınlar, ev içinde "anne", "eş", "ev kadını"; ev dışında ise "tarım işçisi", "hayvan yetiştiricisi", "toplayıcı" ve "üretici" kimlikleriyle çok yönlü roller üstlenmektedir. Bu çok katmanlı emek süreci altında kadının görülmeyen yalnızca emeği değil aynı zamanda bireysel varlığı da görülmemektedir. Bu kadar sorumluluk arasında sıkışan kadın, ne zaman yalnızca bir birey olarak "Ayşe", "Fatma" ya da "Zeynep" olabilir?

1.1.Araştırmanın Amacı

Araştırma, kırsal alanda yaşamını sürdüren kadınların bakış açılarından aile içi ve tarım sahasındaki çifte rollerinin keşfedilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan 4 soruya cevap aranmıştır:

1. Köy kadınları, günlük yaşamlarında üstlendikleri aile içi sorumlulukları ve rollerini nasıl tanımlamaktadır?

2. Kadınların aile içi karar alma süreçlerine katılımları ve aile bireylerinin kadınlara yönelik tutumları nasıldır?

3. Kadın ve erkeğin tarımsal üretim süreçlerinde üstlendikleri roller, gelir dağılımında nasıl şekillenmektedir?

4. Kadınlar aile içi ve tarımsal emeklerinin görünürlüğü, değeri ve karşılığını nasıl değerlendirmektedir?

Aile içinde birçok aktif rolü üstlenen kadının, tarım toplumunda emek piyasasına dahil edilmeyen ve yok sayılan iş gücünün; yaşamında nasıl bir yer kapladığını, bu süreçte ne gibi fedakarlıklar yaptıklarını, nelerden vazgeçtiklerini ve aslında neleri sevmedikleri halde bir alışkanlık olarak sürdürdükleri bu roller ile yüzleşmeleri çalışmanın yapılmasına neden olan ana sebeplerdir.

2.Yöntem

Kırsal toplumda yaşamını sürdüren kadınların perspektifinden, aile içi ve tarımsal rollerinin tanımlanmasına yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada, kişilerin duygu durumlarını ifadelerine yansıtabilecekleri, jest ve mimiklerini kullanabilecekleri şekilde görüşmeleri gerçekleştirmek adına fenomenolojik yaklaşıma sahip nitel araştırma deseni tercih edilmiştir.

2.1.Katılımcılar

Çalışma grubunu, kırsalda yaşamını sürdüren evli kadınlar oluşturmaktadır. Bu çalışmanı katılımcıları kolay ulaşılabilirliği açısından Trabzon ilinin kırsalında yaşamını sürdüren 10 evli kadın oluşturmaktadır. Katılımcıların kırsal bölgede yaşaması ve evli olması çalışmanın önemli

kriterlerindendir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınların mahremiyetini korumak adına isimleri yerine sembolik olarak çiçek isimleri verilmiştir. Çizelge 1'de katılımcı grubunu tanımlayan demografik bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Rumuz	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Evlilik Süresi (yıl)	Çocuk Sayısı	Eşin Mesleği	Hane Aylık Geliri
Sümbül	56	-	Evli	39	6	Serbest meslek	75.000
Gül	54	İlkokul	Evli	38	5	Özel sektör	22.500
Karanfil	35	Ortaokul	Evli	13	3	Özel sektör	32.000
Lale	35	Ortaokul	Evli	15	3	Serbest meslek	50.000
Nergis	43	İlkokul	Evli	24	4	Serbest meslek	50.000
Lavanta	45	İlkokul	Evli	25	4	Serbest meslek	55.000
Manolya	31	Ortaokul	Evli	7	2	Özel sektör	32.000
Orkide	53	İlkokul	Evli	30	2	Serbest meslek	22.500
Zambak	33	Lise	Evli	11	2	Özel sektör	22.000
Açelya	28	Lise	Evli	6	2	Özel sektör	33.000

Çalışma grubunun tamamı medeni durumu evli olan kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların yaş aralığı 56-28 aralığında olup, eğitim düzeyleri lise ve okur-yazar değil şeklindedir. Çocuk sayısı 6-2 arasında olup hane aylık geliri en az 22.000 en çok 75.000 TL'dir.

2.2.Süreç

Araştırmaya katılmaya gönüllü 10 kadın ile önce ön görüşme yapılarak çalışmanın kapsamı ve amacına yönelik bilgi verilmiştir. Katılımcılar gizliliklerinin korunacağı, elde edilen verilerin yalnızca araştırmada kullanılacağı, kendilerini deşifre edici herhangi bir bilginin yer almayacağı ve isimlerinin anonim olarak kullanılacağı noktasında bilgilendirilmiştir (Akman Dömbekçi & Erişem, 2022). Bulgular yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşmede veri kaybını önlemek adına katılımcılardan sözlü onamı alınarak ses kaydı alınmıştır. Bu şekilde görüşmenin akışının bozulması ve verilen bilgilerin kaybolması engellenmiştir.

2.3.Veri Toplama Aracı

Trabzon ilinin kırsal bölgesinde yaşamını sürdüren kadınların perspektifinden tarımsal ve aile içi rollerinin araştırıldığı bu çalışmada bulgular yarı yapılandırılmış görüşme forumuyla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, literatürde yer alan benzer çalışmaların (Erbil & Pasinlioğlu, 2004;Taylan, 2009; 2011;Ertem & Yavuz, 2021;Demigan & Kızılaslan, 2021; Kızılaslan & Otçu, 2023; Öcal Kara & Yiğit, 2024;Sarıtaş, 2025) derinlemesine incelenmesiyle oluşturulmuştur. Bu doğrultuda görüşme formu demografik bilgileri içereren ve araştırma sorularını içeren iki kısımdan oluşturlmuştur. Araştırma soruları kendi içinde iki başlığa ayrılarak “aile içi roller” ve “tarımsal roller” alt başlıkları oluşturulmuştur. Aile içi rollerin yer aldığı alt başlıkta, günlük yaşamdaki ev içi sorumluluklar, aile içi karar alam süreçlerine dahil olma durumu, aile üyelerinin tutumu, ailede sahip olduğu rol ve sorumlulukların yerine getirilmesi noktasında kaşrılaştığı zorlukların neler olduğu sorulurken; tarımsal rollerde, tarımsal üretimde yer aldığı işler, kadın-erkek arasındaki iş bölümünün değerlendirilmesi,yapıaln işlerin aile bütçesine olan katkısı ve yapılan emeğin maddi-manevi karşılığının alınıp alınmadığı sorulmuştur.

2.4.Verilerin Analizi

Görüşmede kişilerin sözlü onamları ile alınan ses kayıtları, aynen kişilerin söylediği gibi kelimesi kelimesine yazıya aktarılmıştır. Araştırmanın verilerinin analizinde betimsel analiz ve içerik analiz kullanılmıştır (Creswell, 2020). Betimsel analiz, araştırmacıların verileri sitematik bir şekilde düzenlemesine, özetlemelerine ve yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Akyurt, Ültay, & Ültay, 2021). Betimsel analizde araştırmacı katılımcıların ifadelerini okuyucuya aktarmak için doğrudan alıntılara sık sık yer vermektedir. Amaç karışık verilerin düzenlenmesiyle birlikte okuyucunun bulguları net bir şekilde anlamasıdır (Şimşek & Yıldırım, 2016). Tematik analiz, nitel araştırmada benzer bulgular üzerinden yeni temalar oluşturmadır. Tematik analizde, konuya bütüncül bakılarak derinlemesine inceleme yapılmasına olanak sağlar. Bu sayede, odaklanılan konuların ve öncelik verilmesi gerekn alanların belirlenmesine olanak sağlamaktadır (Kuru Çetin & Taşkın, 2021). Açık kodlama, verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesiyle birlikte verilerden anlamlı sonuçlar çıkarmak için kullanılmaktadır. Kodlamada, veriler anlamlı parçalara ayrıldığında anlam bütünlüğünün korunması amaçlanmaktadır (Başer Baykal, Çelik, & Kılıç Memur, 2020)

3.Bulgular ve Yorumlar

3.1.Aile İçi Roller Teması

Günlük Yaşam Rutini

Köyde yaşamını sürdüren kadın ve erkeğin rol ve sorumlulukları birbirinden farklıdır. Erkek çalışıyorsa gününü işte, çalışmıyorsa kahvehanelerde, çay ocaklarında zamanını geçirir (Ergün & Oruç, 2021). Kadının günlük rutinleriyse ev ve köy işlerinden oluşmaktadır. Ev içi sorumluluklarla başlayan gün devamında tarım ve hayvancılığa yönelik köy işleriyle devam eder ve akşam yeniden ev içi sorumlulukların tamamlanmasıyla gün bitirilir. Bu sorumlulukları, kimi katılımcılar hayatlarının bir parçası olarak görürken, kimisi için ise birer sorumluluk ve zorunluluktan ibaret olduğunu ifade etmiştir.

"Sabah 7-7:30 gibi kalkıyorum, bu kendi isteğim doğrultusunda olmuyor pek bebeğim uyandığı için bende uyanmış oluyorum. Alt kata iniyorum ve kahvaltı hazırlıyorum, evdeki diğer kişileri kahvaltıya çağırıyorum. Bebeğim olduğu için sürekli bağ bahçeye gidemiyorum evin yemeğini, temizliğini yapıyorum. Bir bakıyorum akşam olmuş ama ben o vakte kadar hiç durmamış oluyorum. Ben bunları hayatımın bir parçası olarak görmüyorum bu yüzden benim için birer sorumluluktan ibaretler". (Manolya)

"Sabah 7'de asker gibi ayağa kalkarım, önce ahırda hayvanım var onu beslerim sonra eve çıkıp sobamı yakarım. Ben bunları yaparken saat zaten çoktan 8'i geçmiş olur. Daha sonra kahvaltıyı hazırlarım, kahvaltıdan sonra sütü makinaya vururum. Evi bazen ben temizlerim bazen de kızım temizler. Sonra orakla ot biçmeye giderim, eğer eve yakın değilse gideceğim yer yanıma yemekte alırım. Öğlenden sonra saat beş gibi eve dönerim, akşam ahırını yapar saat 10 gibide uyurum. Benim günlerim genelde böyle geçer". (Orkide)

Hayatın bir parçası veya sorumluluk olarak görülen günlük rutinler kişilerin yaşamı algılayış, beklentileri ve hayalleriyle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca yaşın da etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Manolya hanım, eşinin ailesiyle yaşamını sürdüren 31 yaşında bir kadınken, Orkide Hanım, 53 yaşında eşi ve çocuklarıyla yaşamını sürdüren bir kadındır. Bunların yanı sıra günlük rutinin sürdürülmemesi halinde ev içi problemlerin meydana gelebileceği Nergis Hanım tarafından ifade edilmiştir.

"Günlük işlerimi yapmazsam akşam evde kıyamet kopar. Birkaç gün aksatsam birikir, daha çok yorulurum. İş yapmadığım günlerin yorgunluğu bir günde çıkar ve daha ağır gelir. Gün bitince yerimden kalkamayacak kadar yorgun oluyorum. Bir bardak su almaya halim kalmıyor. Çocuklar o halimi görüne "ne yaptın ki?" derler. Onlara göre de evde iş yapmak iş değil çünkü, zannediyorlar ki çamaşırlar, bulaşıklar kendi kendine yıkanıyor, yemek kendi hazırlanıp önlerine geliyor. Bir şey istediğimde çocuklarımdan "anne sen annesin, sen yaparsın" derler. Vaaz versem anneye hürmetle ilgili bıkarlar, bazen sosyal medya hesabımda karşıma çıkan anneye saygıyla ilgili şeyleri çocuklarıma gönderirim o zamanda "anne seni engelleyeceğim" diyorlar (gülüyor)". (Nergis)

Ev İçi Sorumluluklar

Ev içinde ve dışında birçok işle meşgul olan kadının bu süreçte desteği genellikle kız çocuklarından gördüğünü, ev içi sorumluklarda; evin temizliği, yemek yapımı ve çocuk bakımı konusunda destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Kardeşlerin arasındaki ilişkiyi yaş farkı etkileyebilmektedir. Piaget (1965)'e göre yaşları yakın olan çocukların iletişim kurması, anlaşması, şakalaşması daha mümkünken yaş farkı arttıkça bakım verme, öğretici, eğitici rolleri ön plana çıkmaktadır.

"İşlerimi genellikle bebeğime göre ayarlarım. Uyuyorsa evdeki işlerimi yaparım, evdeki işlerimi bitirdikten sonra dışardaki işlerimi yaparım. Eğer ablası evdeyse ona bırakırım bakması için yoksa yanıma alırım. Bu durum beni zorluyor çoğu zaman bebeğimi yanım aldığımda çok bir şey yapamıyorum bahçede, kızım evde olduğunda dışarıya çıkmam daha kolay oluyor. Akşam mutfağın temizliğini de bebeğim uyuduktan sonra yapabiliyorum bu da gece 12'yi buluyor. Bazen de bebeğimle uyuyakalıyorum sabah temizliyorum". (Karanfil)

"Bir komşumuz vardı burada oğlumla yaşıt kızı vardı. Kendi kızı nerdeyse iki sene boyunca okula gidemedi kardeşlerine bakmak için. O zamanlar öyle yaşı da çok büyük değildi 2 ya da 3. sınıfa gidiyordu annesi dışardaki işleri yapabilmek için kızını kardeşleriyle evde bırakıyordu. Hatırlıyorum öğretmenler gelip aileyle görüşmüştü". (Sümbül)

Bazı katılımcılar ise kendilerine yapıldığı için kendi çocuklarına bunu yapmadıklarını belirtmişlerdir.

"Ben ilkokuldan sonra kuran kursuna gitmek çok istedim bir ay gidebildim sadece. Annem köydeydi, köydeki işlerde anneme yardım etmek için kuran kursunu bıraktım. Bu yüzden kendi çocuklarımdan böyle bir şey hiç istemedim. İstedim ki onlar okusunlar ama oda olmadı". (Nergis)

Karar Alma Süreci

Yapılan bir araştırmaya göre, kadının eğitim seviyesi arttıkça eşiyle birlikte ve yalnız başına karar alıp vermesinde belirgin şekilde artış yaşanırken, eğitim seviyesi azaldıkça kadınların karar alıp verme süreçlerine dahil olmalarında azalma olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca erkeğin eğitim seviyesi de arttıkça, kararların yalnız alınıp verilmesinde azalma olduğu gözlemlenmiştir (Kabaklı Çimen, 2012). Bir durum karşısında, kişinin fikrinin sorulması ve bu fikirlerin dikkate alınması şüphesiz kişiye değerli olduğunu hissettirir. Ailede alınan karar aileyi etkilerken bu kararın tek bir kişi tarafından alınıp uygulanması diğer aile üyelerinin kırgınlık, kızgınlık ve öfke duygularını hissetmesine neden olabilmektedir. Yapılan görüşmelerde kimi kadınlar karar alma süreçlerine dahil edilmediklerinde değersiz hissettiklerini ifade ederken kimileriyse dışlanmış hissettiklerini ve bu durumla karşılaştıklarında öfkelendiklerini ifade etmiştir.

"Karar alınırken bana sorulmaz hiç. Böyle zamanlarda kendimi dışlanmış hissederim. Sonradan öğreniyorum, görüyorum o zaman da iş işten geçtiği için susmayı tercih ediyorum. Ben bana yapılanı kimseye yapmam". (Lavanta)

"Eşim bana sormadan karar alamaz, hele bir alsın da göreyim, akşam evde yemek bulamaz (gülüyor)". (Orkide)

"Eşim bana karar alırken sormaz, hiçbir şey sormaz hatta değersiz olduğumu hissediyorum. Ben ona sormadan bir karar alamam alsam kızar, bana sormadan niye aldın der, tartışma çıkar. Ama ben eşime danışmak, onun da fikrini almak isterim. Kendimi güvensiz ve değersiz hissediyorum. Geniş ailede şu şartlarda yaşamak çok zor, ailede yaşayan herkesin başka bir düzeni var, bu şekilde birbirine uyum sağlamak için bazı istediğimiz şeyler olmuyor, bu da kırgınlık oluşturuyor. Şu an bunu istemem kimse yaşasın". (Açelya)

"Çocuklarım kararımı sorar ama eşim sormaz, bilmediğim çok şey var. Sorulmadığında mal gibi hissediyorum kendimi, ben ona yapamam daha doğrusu yapmam. Bana göre hesap açık olacak gizli kapaklı şeyler olmamalı evlilikte". (Zambak)

Aslında yalnızca bir fikir, öneri, tercih olarak görülen durumların karşı tarafa hissettirdiği duygular kırgınlık, değersizlik hatta kendilerine yönelik hakaret boyutuna ulaşmaktadır. Kadınların beklediği şey kendi kararlarının uygulanması değil paydaşı oldukları yaşamda hayat arkadaşları tarafından fikirlerinin alınması, görüşlerini ifade edebilmeleri ve istişare edilmesidir.

İlişkiler ve Rollerle Mücadele

Aile içinde kadın birden fazla rol ve sorumluluğu aynı anda üstlenerek yerine getirirken çoğu zaman kendilerini, istek ve ihtiyaçlarını geri planda bırakmaktadırlar. Evin temizliği, yemeği, çocuğun bakımı ve eşe ayrılan zamanda kadın tüm bu durumların öznesiyken aynı zamanda görmezden gelinerek değersizleştirilmektedir (Avcı & Gira, 2023). Bu yok sayılma, görmezden gelinme ve değersizleştirme de bir psikolojik şiddettir. Kadınların en sık maruz kaldığı şiddet türü aile içi şiddettir. Şiddet başlangıçta yalnızca fiziksel zarara yol açan durumları ifade ederken zamanla cinsel, sözel, psikolojik ve hatta kasıtlı olarak yapılmayan eylemleri de kapsayacak şekilde tanımı genişlemiştir (Özkan, 2017). Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında, kadınları en çok yoran ve üzen şey, yok sayılmaları ve değersiz hissettirilmeleridir.

"Hak ettiğim değeri görmediğim çok yer oluyor. Değer görmediğin yerde kendini hizmetçi zannedersin, mutsuz hissedersin. Bunları hissetsene yaptığını yapmaya devam edersin. Bir ailenin sorumluluğu sende çok zor bir şey ama güzelde tabi karşılığında bir şeyler alsan daha da güzel olur. Bakıyorsun bazen en ufak şeyden çok kırıcı şeyler olur bağır çağır, oysa güzellikle deseler ders alırsın ama yok bizim insanlarımız bunu yapmaz". (Gül)

Evliliğin tek taraflı çabayla yürütülmesi iki kişinin paylaşarak taşıyabileceği yükün, yalnızca bir kişi tarafından üstlenilmesi anlamına gelir. Tek taraflı emek zamanla evliliğe zarar vermekle birlikte birey üzerinde fiziksel ve psikolojik zararlara neden olabilmektedir. Nitekim sorumlulukların tek taraflı yürütülmesinin kişi üzerinde oluşturulduğu yorgunluğu Manolya Hanım kendi deneyimleri üzerinden ifade ederken, eşi tarafından zaman zaman destek gören Karanfil Hanım eşinin desteği sayesinde kendine zaman ayırabildiğini ifade etmiştir.

"Evlilik benim tamamlarımla, alttan almalarıma şu an sürüyor ve bu beni çok fazla yoruyor. Bazen bir yere kadar geliyorsun çocuklardan dolayı da yoruluyorsan oradan sonra bıkkınlık geliyor. Tek başına götürmek çok zor, eşinden bir destek görmek isterdim, günün nasıl geçti, nasılsın böyle bir şey bizde yok. Bu durum geniş aile tarafından fark ediliyor fakat eşim tarafından fark edilmiyor. O normal davrandığını düşünüyor ama değil". (Manolya)

"Genellikle bütün yük benim üzerimde, bazen fark ediyor eşim yorulduğumu çocuklarla o ilgileniyor, gezmeye gitsek bakıyor ki ben çocuklarla ilgilenmekten o an keyif alamıyorum çocuklarla ilgileniyor ve o an kendime zaman ayırabiliyorum. Tabi ağladığı anda bana veriyor ağlayana kadar ilgileniyor. Bu sorumlulukların en büyük zorluğu yapma zorunluluğu olması". (Karanfil)

"Bir kadının sorumluluğu çok büyük. Eşine, ailesine karşı farklı farklı sorumlulukları var ve çocuklarına yetememekten çok korkuyorsun. Ben yaşamadım o yaşasın deyip onu yapalım bunu yapalım derken kendini iyice yıpratıyorsun. Şu anki çocuklara hiç yetemiyorsun ve bu beni oldukça yoruyor. Hep onların peşinde oluyorsun, şu anda kendim için yaptığım hiçbir şey yok, şu an benim hayatım eşim ve çocuklarım için döngüm onların üstüne". (Açelya)

Kadın annelik rolünde, çoğu zaman yalnız başına kendi ihtiyaçlarını yerine getiremeyen, karar alıp veremeyen ve kendini bazen ağlayarak ifade eden bir bireyle ilgilenmek durumunda kalır. Bu sorumluluklar çocuk sahibi olmadan öngörülebilecek sorumluluklar olsa da eş rolünde ve yetişkin olan bireyin desteklemekten ve anlayıştan uzak tavrı kadını daha da yormakta ve eşler arasında çeşitli problemlerin oluşmasına neden olabilmektedir.

3.2. Tarımsal Roller Teması

Kadının İş Yükü

Kırsal bölgele de yaşayan kadınlar, yalnızca evin temizliği, yemeği, çocuğun bakımı vb. günlük işlerin yanı sıra tarla, bağ, bahçe, hayvan bakımı gibi fiziksel güç isteyen işlerde de çalışarak yoğun mesai harcarlar (Adıgüzel Işık, Aksu Elmalı, & Ayvazoğlu Demir, 2017). Yaşamını çifte mesaide geçiren kadın için kendine zaman ayırması, sosyalleşmesi, hobiler edinip bu hobileri sürdürmesi pek mümkün görünmüyor.

Yapılan görüşmelerde de de kadınlar günü ev ve ev dışı sorumluluklarını yerine getirerek geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Kimi katılımcılar bu işleri severek yerine getirdiklerini ifade etseler de yapmayı bıraktıklarında mutlu hissettiklerini, kendilerine iyi geldiğini ifade etmişlerdir.

"Ot biçemiyorum artık, fındık topluyorum, en çok Kiraz ayında (Haziran) çalışıyorum. Evde hiç kimse benim kadar yorulmuyor, yaptığımı yapmıyor. Hasta olsam, köyde yapılacak işleri ben tarif ederim kızım yapar. Eşim hasta olsa, ben onun köyde yapabileceği işi yaparım ama onun yapacağını zannetmiyorum. Bağ bahçede her şey oluyor; patates, lahana, fasulye neden ekmeyim ki biz ona bakarız oda bize bakar". (Orkide)

"Köyde yıl boyunca fındık, bağ, bahçe, ot biçme işleri yapıyoruz ama tabi ki yazın daha fazla oluyor, kışın daha çok odun yapıyoruz. Yardım olsa güzel olur, özellikle kadının yükü fazla

köylerde. Bizimkisi tembeldir, köy işlerine karşı fazla sevimliliği yoktur. Bizimkiler kalabalık olduğu için nereye gittiği belli değil, deniliyor şunu dikmeyin bunu dikmeyin ama olmayınca olmuyor. Dikmesek de sorun çıkmaz ama tadı da diktiğin gibi olmaz". (Lavanta)

"Hayvancılıkla uğraştım bir süre kışın daha zor yazın daha kolay, kışın belirleyici bir yerde kaldıkları için orası temiz olması, yemleri önlerinde olmalı ama yazın meramız var dışarda oluyor. İstekli olarak sürdürüyordum, hayvancılığın insanlara da katkısı var her şeyinden yararlanırsın, ama hayvancılık kolay bir iş değil. Aslında şöyle hayvan olduğu zaman çocuk gibi değil bir yerlere alp gidemiyordum bu yüzden büyük bir sorumluluk, her şeyin belli bir saati var, şu an bakmıyorum ve daha kolay sabaha kalktığımda onun telaşı yok akşam telaşı yok hayvan olunca mı olmayınca mı daha mutlusun desen olmayınca daha mutluyum". (Lale)

Lale hanım hayvancılığa eşinin isteği ile başladığını ancak devamında kendi isteği ile sürdürdüğünü, hayvancılığın kendisini maddi manevi iyi hissettirdiğini ifade etmiştir. Ancak hayvancılığı bıraktığında daha mutlu hissettiğini ve yeniden bakmayı düşünmediğini belirtmiştir.

Eskiden tüm köy işlerini yapardım, artık sağlık el vermiyor. Mısır, fasulye, patates ekeriz ama yıl boyunca değil, zamanı gelince yaparız. Bu işleri yapmak zorunluluk gibi hissedilir, herkes yapar. Erkekler işin gerisindedir, kadınlardan beklenir. Eskiden kadınlar saygıdan konuşamazdı "Ben yapamam" diyemezdi. (Gül)

Gül hanım gibi Orkide Hanım ve daha birçok kadın tarım ve hayvancılıkta yoğun çalışma koşullarında sağlıklarını kaybetmişlerdir. Kadına fiziksel güç metası olarak bakılarak "kadın varken erkeğin köy işi yapması ayıptır" bakış açısıyla kadının yaşamı şekillenmiştir.

İş Bölümü

Kırsal bölgelerde, tarım ve hayvancılıkta çalışan kadın oranı erkeklere göre daha fazladır. Şehirde kadın ekonomik olarak bağımsız olabilmek için daha iyi şartlarda çalışırken kırsal bölgede fiziksel güç gerektiren işlerde çalışmaktadır (Karagel & Üçeçam Karagel, 2009). Kadınlar çoğu zaman bu işleri eşlerinden herhangi bir destek al(a)madan sürdürmek zorunda kalırlar. Bu durum çoğu zaman kapasitelerinin üstünde emek sarfetmelerine neden olurken sağlıklarını kaybetme ile karşı karşıya kalırlar.

"Hiç bizim erkeklerde o iş yok hepsi geriden geliyor, hepsi kadından bekler. Eksiden beri kadınlar saygıdan konuşamazdı nasıl diyebilir ki ben bu işi yapamam. Benim baba evimde de böyle farklı değil ama abilerim yine eşleriyle birlikte gider bağ bahçeye ama bizimkiler öyle değil, Allah bu soyun erkeklerini düşmanımın başına vermesin (gülüyor). Kanda bir şey var, çok isterdim ben söylemeden bir şeyleri yapmasını eğer öyle olsaydı çok sağlıklı durumda olurdum. Bizimkilerde o kafa yok ama, bu soyun adını duyunca duracaksın orda bekleyeceksin". (Gül)

"Kalk gidelim tarlayı ekelim desem, sen kanal çek ben mısır koyayım desem bırak, otur der ama büyümeye başlarlar, koy bir tencere mısır üstüne ya da gördüğüne bizim evden fasulye alda geç, mısır alda geç der. Ederken bir sefer onun dibine gelmişsin mi acaba. Bu köyün

adamları, kadınları hizmetçi bellemiş kadın yerine koymuyor hiçbiri, sen kadınsın sen bunu yapabilir misin yoktur. Bunlar acımasız insanlar gezer gezer gelirler eve, sen ne yaptın burada derler. Önlerine koyduğun yemeği de güler yüzle yemezler, konuşmaya başladıklarında sanarsın holding sahibi parasının sayısını bilmezsin, para istesen ama yok". (Orkide)

Kırsal bölgelerde yaşamın içselleştirilmesiyle kızlar annelerini oğlanlarda babalarını örnek alır. Doğduğun ev kaderindir söylemi de burada başlar, doğru bilinen yanlışlar sürdürülürse 20 sene önce yaşananlar benzer şekilde bugün kendi hayatlarına yansır. Değişemez mi bu durum elbette değişir, emek ve zaman gerektirir. Açelya hanımın da söylediği gibi oğlanlar annelerinin maruz kaldığı iş yükü ve muameleden dolayı zamanında bablarını suçlarken bir gün kendileri de benzer role bürünebilmektedir. "Annelerin yaşamı kızların çeyizi" söyleminden hareketle "babların izi de oğlun yoludur" söylemi yerinde olacaktır.

"Köy kadınları erkeklerden daha fazla iş yapar ve yorulur. "Coğrafya kaderdir" dedikleri bu olsa gerek bu durumu büyüklerinden öğrenirler; gençler babalarına kızar ama büyüyünce onları örnek alırlar. Kadın annesinden, erkek babasından öğrendiği rolleri yapar. Şu an genç eşler biraz yardımcı oluyor, ama anne-babalar yaşlandığında çok zorlanıyorlar. Bence eşimin şu an ki bana yaradım etme şekli kendi babasının annesine yardım etmesinden daha fazla, kaynanam çok çekmiş". (Açelya)

"Köyde bir erkek karsına yardım etse tepki alır kılıbık diye ondan sonra karının sözünden çıkıp gelmez kahve ye, karısı döver onu derler". (Sümbül)

İş bölümüne yalnızca fiziksel işin paylaştırtılması olarak bakılmamalıdır. İşin eşler arasında birlikte yapılması, fikir alışverişi yapılması ve emek harcanması eşler arası iletişimi güçlendirirken, karşılıklı olarak sorumlulukların yerine getirilerek bir durumun sabırla sürdürülmesi aile içi dayanışmayı arttırır. Böylelikle iş bölümü fiziksel işin paylaşımından çıkarak duygusal paylaşıma dönüşür. Orkide hanım içinde bu durum örneğidir.

"Ot koparıyorum, fidan dikiyorum, tohum ekiyorum, sürekli ilgileniyorum. Eşim ise sadece biçiyor. Yapabilse yardım etmesini de isterim. Birlikte çalışınca bana da daha iyi geliyor. Genellikle birlikte zaman pek geçiremiyoruz, iş yaparken birlikte yapmak bu yüzden iyi geliyor. Bu sene biberleri birlikte diktik, soruyor nasıl olmuşlar büyümüşler mi, bazen de o suluyor". (Zambak)

Ekonomik Katkı ve Emek Karşılığı

Tarım ve hayvancılık ticari getiriyle yapılabildiği gibi günlük yaşam ihtiyaçlarının karşılanması, doğal ve sağlıklı beslenme isteği ile de gerçekleşebilmektedir. Ticari amaçla gerçekleşemeyen bu üretim biçiminde ekonomik kaygı güdülmeksizin tarım ve hayvancılıkla uğraşılmaktadır (Yıldırım, 2021). Trabzon ilinde bazı köy kadınları bu küçük ölçekte ürettikleri ürünlerini Kadınlar Pazarı'nda satarak gelirde elde etmektedir (Asasoğlu, Bayrak, Kuloğlu, Öztürk, & Öztürk, 2017). Bunun yanı sıra katılımcılar tarafından hayvancılık ve tarım ürünlerinden fındığında gelir getirdiği ifade edilmiştir.

Hayvancılığın ekonomik olarak çok büyük yaralarını gördüm, sütünü satıyordum, kurbana veriyordum, iki hayvan satıp aldığım evin peşinatını verdim. Çocuklarım belirli günler bilirler süt parası geldiğini ve isterler. Yaptıklarımın yok sayıldığını bilsem yapmam. Buda bir nevi iş gibi çalışıp karşılığını alıyorsun ve harcıyorsun. Köy hayatı bence isteyene zor, sadece köydeki insanların şehirdeki insanlara göre daha fazla yıprandığını düşünüyorum. (Lale)

Maddi katkısı yok çünkü satmıyorum ama ben de ona para ile almadığım şeyleri veriyorum. Bunu fark ediyorlar, dikmeden önce "Benden ne istersen alacaksın" diye tehdit ediyorum. Manevi olarak verdiğim ürünlerde mutlu oluyorum". (Karanfil)

Yaşamda manevi kazanç sağlayan durumlar çoğu zaman görülmezken maddi kazanç sağlayan durumlar 5 duyu organı ile algılanabildiği için fark edilebilir boyuttadır. Ancak yapılan görüşmelerde, harcanan fiziksel gücün görülmediği gibi ortaya çıkan ürünün varlığı da kimi zaman görülmemekte, varlığı ve yokluğu bir tutulmaktadır. Ancak sümbül hanımın da ifade etiği gibi varlığının etkisi fark edilmezken yokluğunun etkisi fark edilmektedir.

"Yaptığımız işler (bağ, bahçe, hayvan) görünmez, yapmayın derler. Ama yapılmasa hemen yokluğu fark edilir bu sefer onu daha yeni almadık mı? ne zaman bitti? falan kişi dikiyor siz neden yapmıyorsunuz demeye başlıyorlar. Önlerine yemek geldiğinde hiç düşünmüyorlar bu fasulye, biber, patates nerden geldi diye anca öyle konuşurlar". (Sümbül)

"Sor bu köydeki herkese hiçbir işe elini sürmeyen o erkek kurbanda bir anda ahıra girmeye başlar, kurbanlıklarla ilgilenir, yem alır niye çünkü ucunda para var. Sor bakalım o zamana kadar niye girmemiş bir gün olsun o zaman para yok çünkü. Tabi girmeyen hayvanı hiç görmeyen de var ama ne fark eder kurban biter, para yine ona gelir. Fındık ayından başka fındıklıklara giden adam var mıdır yoktur. Sorsan onlar ziraat mühendisidir her şeyi bilirler, iki den fındık kaybolmasın diye savaş çıkarır bizimki. Fındık biter hadi bana eyvallah bir de satıp aldımı parayı o zaman iş tamam sezonu kapatır". (Nergis)

Yaşamın Yeniden Şekillendirilmesi ve Beklentiler

Her birey, farklı sistemlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir çevrenin içine doğar. Kendisi daha doğmadan sahip olacağı yaşam standartları, rol model alacağı kişiler; uyması gereken toplumsal normlar, benimsemesi gereken gelenek, görenek ve kültürel değerler büyük ölçüde bellidir (Danış, 2006). Bu düzende bireyin sahip olduğu hayat duygu, düşünce, beklenti ve planlarını da etkileyebilmektedir. Ancak kişi kendini ve yaşamı keşfetmeye başladığında öğrenerek sahip olduğu hayat ile hayal ettiği hayat çoğu zaman örtüşmemektedir. Bu iki yaşam arasındaki kriterlerin farklılıkları insanlarda keşkelerin, pişmanlıkların oluşmasına da neden olabilmektedir. Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular da bu durumu destekler niteliktedir.

"Bugüne kadar ben çok çektim şimdiden sonra çeksem ne olur çekmesem ne olur, bazen baya yoruluyoruz ahırda ineğin var mecbur yapmak zorunda kalıyoruz, ailem başkasından almasın,

muhtaç kalmasın diye yapıyorum, ben yaptığım işlerden memnunum, sevdiğim için yapıyorum. Ben yaptığım işleri yapmasam kafayı sıyırırdım". (Sümbül)

"Bugün 15-16 yaşlarında olmak isterdim, en istediğim şeyi yapardım hayatımı yaşardım, güzel evlilik yapardım. Okurum, çalışırım çalışmak çok şey değiştirir, eline para geçer birine de muhtaç olmazsın. O yaşta olsam gezerim tozarım, hayatı yaşarım, bugün yaptıklarımı o zaman yapmazdım, tez kalkmazdım o zaman şimdi hayvanım var geç kalkamam". (Orkide)

Annelerin çocukları veya eşleri için kendilerini ikinci plana itmesi bir zaman sonra kendilerinde pişmanlık hissinin oluşmasına neden olmuştur. Beklentileri, gösterdiği fedakarlıkların kendilerine yönelik de gösterilmesidir. Bunun tam tersinin yaşandığını görmek kişilerde keşkelerin, pişmanlıkların oluşmasına neden olmuştur. Lavanta Hanım, Lale Hanım ve Manolya Hanım'la yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular pişmanlıklarını ve keşkelerini ortaya koymaktadır.

"Kendim için hiçbir şey yapmadım hep çoluk çocuk iyi olsun dedim. Şimdi pişmanım bunu yaptığıma. Şu an 20 yaşında olmak isterdim ve çok şeyleri değiştirirdim, eskiye dönmek isterdim sadece. Zordu o günler ama güzeldi annemle babamla yaşamak isterdim. Başka hiçbir şey de değil. En çok da anneme yardım etmek isterdim annemi hiç kırmamışım, bir dediğini iki etmemişim ama yine de annemle olmak isterdim. Babamla çok ayrı kalmıştık onunla dopdolu yaşamak isterdim". (Lavanta)

"18 yaşında evlenip 30 yaşına kadar çocuk baktığında geriye dönüp baktığında a o yaşlarını yaşamak istiyorsun, bugün çarşıya gidiyorsun güvenlik görevlisi kadın, tıbbi sekreter kadın, gidiyorsun bir yere veznede kadın diyorum ki bende yaparım. Tama okumadım ama genel kültürüme falan çok güveniyorum alnımın akıyla çıkarım ha bilgi sahibi miyim değilim ha sizin kadar değilim çünkü o dersi görmedim görsem ama yaparım. Bu sene kafaya koydum çocuklarım büyüdü çocuklar küçük olunca ve yalnız büyütünce sorumlulukları çok fazla oluyor. Biraz daha büyüdükten ve bir şeyleri kendileri yapmaya başladıktan sonra kendime vakit ayrıma imkânım oldu ve bu bana iyi geldi". (Lale)

"Hep onların peşinde oluyorsun, şu anda kendim için yaptığım hiçbir şey yok, şu an benim hayatım eşim ve çocuklarım için döngüm onların üstüne. Ailemle olduğum yaşlarıma dönmek isterim kardeşlerimle olmak isterdim çok özleniyor, şu an kardeşlerim hep farklı yerde olduğumuz için kardeşler olarak birbirimize zaman ayıramıyoruz. Şu an gezmek isterdim bu rutinimde başka şehirler görmek isterdim eğlenmek isterdim, eşimin işinden dolayı öyle bir şeyimiz yok hani böyle bir gez tozma şeyimiz yok bizim onu isterdim. Eşimin bana zaman ayırmasını isterdim çok, çalışmak isterdim çocuklarımı bakan olsa. Elimde bir güç olsaydı erkeklerin kadınlara değer vermelerini, el üstünde tutmalarını isterdim". (Manolya)

Eğitimin, kadının aile içi rollere katılımı üzerine etkisinin incelendiği nicel bir araştırmada kadınların eğitim seviyesi arttıkça karar alma süreçlerine dahil edilmelerinde ve yalnız başlarına karar almalarında artış yaşandığı bulguları elde edilmiştir (Kabaklı Çimen, 2012) .

Yapılan görüşmelerde de kadınların yaşamlarında en çok kırıldıkları durumların değer görmemek ve fikirlerinin önemsenmiyor oluşu olduğu saptanmıştır. "Eğer işim olsaydı, param

olsaydı, arkamda duran biri olsaydı" kelimeleriyle başlayan cümlelerde bu değersizlik hissiyle birlikte yaşamlarını yeniden şekillendirmek istediklerini ifade etmişledir. Kişilere bugün nasıl bir yaşam sürdürmek isterdiniz sorusu yöneltildiğinde neredeyse hiçbir katılımcı bugünkü alışkanlıklarını sürdürmeyeceğini, eğitimlerine devam edip kendi paralarını kazanarak yaşamlarını sürdüreceklerini ifade etmişlerdir.

"20 yaşıma dönmek isterdim daha doğrusu liseye geçme dönemine dönmek isterdim ve o okulu okumak için elimden gelen mücadeleyi vermek isterdim. Ya da o güne dönüp Arapça kursuna dönmek isterdim. Bende isterdim kafam rahat olsun, kendime bir gün olsun o gün kimse ban bir şey söylemesin kafamı dinleyeyim. Erkeğe bağımsız olmak çok güzel bir şey, belli bir miktar veriyor, belki alacağın şeylere bile yetmiyor o. Kendi paramı kazanıp harcama mutluluğunu yaşadım o başka bir şey mesela çok güzeldi". (Karanfil)

"Ben ilkokuldan sonra kuran kursuna gitmek çok istedim bir ay gidebildim annem köyde olduğu için köydeki işlerde anneme yardım etmek için bıraktım. O içimde kaldı şu an olsa giderdim bırakmazdım asla, şu anda bile imkânım olsa giderim. Okumadığıma gerçekten pişmanım o zamandaki hayalim hemşire ya da polis olmaktı çocuklarımdan bekledim oda olmadı. Ya da çok buna kendimi kaptırdım hayallerimle gerçek hiçbir zaman örtüşmedi. Kendim o yaşa dönsem okumayı tercih ederim". (Nergis)

"İnsan tabi ister belirli bir yerlere gelmek, kendi parasını kazanmak, kendi hakkıyla konuşmak, hakkı olan sahip çıkmak güzel şey ama malum". (Açelya)

Söyle bir örnek veriyim geçen kimlik çıkartmak için nüfus dairesine gittim veznede bir yanlışlık olmuş para yatırdık ama ödenmemiş olarak gözüküyor. Kız kardeşimle gitmiştik ben verelim dedim ama o itiraz etti neden biliyor çünkü hakkını savunuyor ama ben yeter ki bitsin, huzursuzluk olmasın işimiz bir an önce hallolsun o gitti vezneye mesajı dekontu gösterdi ve veznedeki kişi yanlışlık olduğunu söyledi ama ben yalnız olsaydım o parayı ikinci kez yatırırdım. Bunu inkâr etmiyorum bu cahillikten dolayı. Ama benim kız kardeşim bunu yapmadı". (Lale)

Yapılan araştırmalara göre geçen yirmi yılda, istihdama katılımda kadınların oranının yükseldiği gözlemlenmiştir. Bu artışta kadınların tarım ve ev içi ücretsiz çalışma rolünden ekonomik getirisi olan işlerde rol almalarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır (Özaydınlık, 2014). Neredeyse her bir katılımcı için yaşamı değiştiren, bu sarmal döngüden kurtulmalarına yardımcı olan faktör eğitim ve ekonomik özgürlüktür. Günün büyük çoğunluğunu ücretsiz çalışarak geçiren kadınlar için ekonomik özgürlüğün taşıdığı anlam; yaşamlarının anahtarının kendilerinde olmasıdır. Bu şekilde herhangi bir beklentiye girmeden ya da ihtiyaç duydukları noktada kendi

4.Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, kırsal bölgede yaşamını sürdüren kadınların bakış açıları dikkate alınarak aile içi ve tarımsal rollerine ilişkin deneyimleri derinlemesine incelenmiş olup, kadınların gündelik yaşamda gerek aile içi gerekse de tarımsal faaliyetlerde yoğun iş gücü harcadıkları, ancak bu emeğin çoğu zaman görünmez kılındığı bulguları elde edilmiştir. Ev içi ve tarımsal sorumlulukların yerine getirilmesinde aktif rol üstlenen kadın, ücretsiz işçi olarak günün büyük

bir kısmını çalışarak geçirmesine rağmen, aile içi karar alma süreçlerine dahil edilme noktasında çoğu zaman görüşlerinin alınmadığı, eş ve anne olarak saygı ve değer görme noktasında çoğu zaman beklentilerinin karşılanmadığı saptanmıştır. Kadınlara kendilerini en çok yoran ve üzen şeyin ise değer görmemeleriyle birlikte yaptıkları işlerin görmezden gelinerek yok sayılmasıdır.

Katılımcıların ifadelerine göre, karar alma süreçlerine dahil edilmemelerinde başlıca faktörünün eğitim ve ekonomik özgürlüklerinin olmayışı olduğu ifade edilmiştir. Ekonomik özgürlük ve eğitim seviyesindeki artış ile aile içi karar alma süreçlerine katılımın, saygı ve değer görmenin de doğru orantıda artacağı kadınlar tarafından ifade edilirken literatürde yer alan çalışmalardan (Çakır, 2008); Kabaklı Çimen, 2012; Oraman, Özdemir, Unakıtan, & Yılmaz, 2019)'da elde edilen sonuçlar bu bulguları destekler niteliktedir. Saygı ve değer görme noktasında, ailede huzurun sağlanması amacıyla sürekli alttan almalarının, baba ile çocuk arasındaki köprü görevini üstlenmelerinin ve

Yeniden inşa edilen ideal yaşam hayallerindeyse, kendilerini bugün sahip oldukları yaşamda görmedikleri, plan ve beklentilerinin kendi mutlulukları ve özgürlükleri üzerine kurulu olduğunu belirtmişlerdir. Yeniden inşa edilen yaşamda değişim araçları olarak, eğitim ve ekonomik özgürlük görülmektedir.

Bu doğrultuda:

Kadınların karar alma süreçlerine aktif katılımlarını desteklemek amacıyla, kadın ve erkeğin karşılıklı rolleri deneyimleyebileceği atölye çalışmaları, yerel düzeyde eğitimler ve bilinçlendirici programlar düzenlenebilir.

Kırsal bölgelerde kadınların tarım ve hayvancılıkta görünmez kılınan emeklerinin görünür kılınması ve ekonomik özgürlüklerinin sağlanması amacıyla kooperatiflerle birlikte yerel pazar bilinci arttırılarak kadın emeğine dayalı üretim desteklenerek istihdama katılmaları teşvik edilebilir.

Kadınlarının benliklerinin, duygularının, varlıklarının, fikir ve görüşlerinin dikkate alındığı, birey olarak öz benliklerini keşfetmelerine ve güçlenmelerine imkân sağlayacak psikososyal destek hizmeti sunulabilir.

Kırsal bölgelerde kadınların eş, anne, ev kadını ve tarımsal rollerden bağımsız sosyalleşebileceği, kendilerine zaman ayırabilecekleri, hobiler edinebileceği ve bu hobileri sürdürebilecekleri küçük ölçekte kadın yaşam merkezi oluşturulabilir.

Eğitimlerine devam edemeyen ve evliliğin mecbur bırakıldığı çevrede yetişen kadınların öyküleri dikkate alınarak kırsalda kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttırılması amacıyla aileler bilinçlendirilmelidir.

Sonuç olarak her kadın yaptığı iş karşılığında değer görmek, emeğinin karşılığını hem maddi hem de manevi olarak almak ister. Yemekten sonra söylenen basit bir "ellerine sağlık" cümlesi bile bir kadının emeğini görünür kılabilmektedir. Eşlerin birbirini yalnızca ücretsiz iş gücü ya da ekonomik kaynak olarak değil, yaşamı birlikte paylaştığı bir birey olarak görmesi büyük

önem taşımaktadır. Her kadın statüsü, mesleği ve toplumsal konumu her ne olursa olsun bir birey olduğu için saygı, sevgi ve değer görmeyi hak ederken, toplumun ataerkil yapılar üzerinden atfettiği cinsiyet rolleri, çoğunlukla erkeği saygı duyulan, hürmet gösterilen bir figür olarak tanımlarken; kadını "saçını süpürge" eden, alttan alan, bazı şeylere göz yuman, çoğu zaman duymayan, sessiz kalan rolünde tanımlamaktadır. Oysa bir erkek gibi kadında takdir edilmeyi, sevgi görmeyi, değer görmeyi, emeğinin karşılığının maddi ya da manevi olarak verilmesini ister bu bir lütuf değil temel bir haktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel Işık, S., Aksu Elmalı, D., & Ayvazoğlu Demir, P. (2017). Kırsal Alanda Kadınların Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerine İlişkin Sosyo-Ekonomik Katkısı. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 43(2), 81-88.

Akman Dömbekçi, H., & Erişem, M. A. (2022). Nitel Araştırma Görüşme Tekniği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 141-160.

Akyurt, H., Ültay, E., & Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi(10), 188-201.

Altay, S., Çiçek, Ö., & Tekin Epik, M. (2017). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Rolleri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi(38), 35-58.

Arıkan, G. (1988). Kırsal Kesimde Kadın Olmak. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(2), 1-16.

Asasoğlu, A., Bayrak, D., Kuloğlu, N., Öztürk, A., & Öztürk, A. (2017). Bir Tüketim Nesnesi Olarak Mekan: Trabzon'da Üç Yer. TRANSITION in/at/on/and/over/under SPACE Kadınlar Pazarı Atölyesi 03-10 Eylül 2016 Trabzon (s. 126-138). içinde Trabzon: TMMOB Mimarlar Odası Trabzon Şubesi Yayınları.

Atsan, T., & Kaya, T. E. (2012). Kırsal Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Geleceğe Yönelik Beklentileri (TRA1 Bölgesi Örneği). Türkiye Tarım Ekonomisi Dergisi, 18(1-2), 1-11.

Avşar, A. H. (2013). Ergen Bireylerde Sosyal Beceri Düzeyinin Kardeşli ve Tek Çocuk Olma Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi (s. 50-57). içinde İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcı, M., & Gira, S. (2023). Aile İçi Karar Mekanizmalarında Kadının Yeri Üzerine Nitel Araştırma. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)(13), 9-27.

Ağsu, K., Akay, B., Terin, M., Güler, İ. O., Shiwan, M. S., Terin, M., & Yavuz, F. (2018). Gelir GetiriCİ Faaliyetlere Karar Vermede Kırsal Kadının Rolü: Kuzeydoğu TRA1 Bölgesi Örneği. International Journal of Economic and Administrative Studies(18. EYI Özel Sayısı,), 2-10.

Başer Baykal, N., Çelik, H., & Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel Veri Analizi ve İlkeleri. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 8(1), 379-406.

Babus, S., & Patil, B. (2018). Role of women in agriculture. International Journal of Applied Research, 4(12), 109-114.

Barnett, R. C. (2004). Women and Multiple Roles: Myths and Reality. Harv Rev Psychiatry, 12(3), 158-164.

Bener, Ö., & Günay, G. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rolleri Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 153(153), 157-171.

Creswell, J. W. (2020). Nitel Araştırma Yöntemleri. (S. Beşir Demir, & M. Bütün, Dü) Ankara: Siyasal Kitapevi.

Çakır, Ö. (2008). Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi(31), 25-47.

Çelik, H. Y., & Sağlık, B. (2018). Küreselleşen Çalışma Hayatında Kadının Rolü. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 95-120.

Danış, M. Z. (2006). Davran›fl Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklafl›m›. Aile ve Toplum, 3(9), 45-53.

Dağdemir, V., & Kadanalı, E. (2016). Tüketicilerin Yöresel Gıda Ürünleri Satın Alma İstekliliği. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 33(1), 9-16.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. Toplum ve Bilim Dergisi, 139-170.

Demigan, Z., & Kızılaslan, N. (2021). Kadının Çalışmasına Yönelik Tutum ve Cinsiyet Rolleri (Çorum İli Merkez Köyler Örneği). Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 10(3), 23-37.

Demirbaş, N., & Tunç, B. (2022). Tarım Sektöründe Kırsal Kadının Rolü ve Türkiye İçin Kırsal Kadın Özneli Organizasyonların Önemi . XVIII. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi – Ohrid / Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, 314-319.

Erbil, N., & Pasinlioğlu, T. (2004). Kadının Ailede Karar Vermeye Etkisi. Atatürk Üniv. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 7(2), 1-11.

Ergün, A., & Oruç, E. (2021). Kırsal Alanda Kahvehane Alışkanlığı: Tokat İli Merkez İlçe Örneği. GAZİOSMANPAŞA BİLİMSEL ARAŞTIRMA DERGİSİ (GBAD), 10(3), 242-255.

Ergün, S., & Gökdemir, L. (2012). Kırsal Kalkınmada Kadın Rolü. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 69-80.

Ertem, A., & Yavuz, K. (2021). Türk Toplumunda Kadının Statüsüne Genel Bir Bakış. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi(1), 69-82.

Kızılaslan, N., & Otçu, M. (2023). Kırsalda Kadınların Tarımsal Faaliyetlere ve Kararlara Katılımının İncelemesi: Tokat İli Merkez İlçe Örneği. Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırmalar Dergisi,12(1), 167-180.

Kızılay, H., Kutlar, İ., & Turhanoğulları, Z. (2013). Kırsal alanda kadınların işgücüne ve kararlara katılımını etkileyen sosyo ekonomik faktörlerin belirlenmesi: Burdur ili örneği. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 26(1), 27-32.

Kabaklı Çimen, L. (2012). Bir Faktör Olarak Eğitimin Kadının Aile İçi Kararlara Katılımı üzerine Etkisi. International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education, 1(2), 78-90.

Karagel, H., & Üçeçam Karagel, D. (2009). Türkiye Kırsalında Kadının İşgücü (1990–2000). e-Journal of New World Sciences Academy, 4(3), 116-136.

Kotowska, I. E., Olah, L. S., & Richter, R. (2004). The New Roles of Men and Women and Implications for Families and Societies. G. Doblhammer, & J. Gumà içinde, A Demographic Perspective on Gender, Family and Health in Europe (s. 43-47). Cham: Springer Open.

Kovancı, E., & Karakoç Yıldız, D. (2024). Tarım Sektöründe Çalışan Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumu ve Mülkiyet Sorununa İlişkin Bir Alan Araştırması: Adıyaman İli Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(1), 1-25.

Kuru Çetin, S., & Taşkın, P. (2021). Pandemide Eğitimle İlgili Makalelerin Tematik Analizi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(80), 1970-1981.

Mukhtar, A. A., & Ogunlela, Y. I. (2009). Gender Issues in Agriculture and Rural Development in Nigeria: The Role of Women. Humanity & Social Sciences Journal, 4(1), 19-30.

Oraman, S., Özdemir, Y., Unakıtan, G., & Yılmaz, E. (2019). Tarımsal Üretimde Kadınların Karar Alma Süreçlerine Katılımı ve Kooperatiflerden Beklentileri. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 16(1), 71-81.

Öcal Kara, F., & Yiğit, B. (2024). Şanlıurfa Kırsalında Kadınların Toplumsal Cinsiyet Algıları. Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 12(11), 1878-1885.

Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 14(33), 93-112.

Özdil, M. (2017). Kollektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(28), 383-400.

Özkan, G. (2017). Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme. Hacettepe HFD, 7(1), 533-564.

Pekel, E. (2019). Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 05(01), 30-39.

Piaget, J. (1965). The moral judgment of the child. New York: Free Press.

Sarı, Ö. (2011). Toplumsal Cinsiyet ve Mesleki Rol İlişkisi: Hemşirelik Bölümünde Okuyan Erkek Öğrenciler Örneği. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 493-504.

Sarıtaş, S. (2025). Kırsalda Kadın Fabrika İşçilerinin İş ve Aile Yaşam Dengesi: Balıkesir İli Örneği. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 13(42), 349-369.

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Taylan, H. (2009). Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler.Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi(22), 117-138.

Uğur, P. (2009). Modernleşme ve Arabesk Kültür. İ. Demir içinde, Sosyoloji Notları (s. 7-13). Ankara: İdeal Copy.

Vatandaş, C. (2011). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı.Ekonomi Kültür ve Toplum Dergisi(35), 29-56.

Yıldırım, U. D. (2021). Türkiye'de Kırsal Dönüşüm Süreçleri ve Tarımda mevsimlik İşçi Göçleri: Sakarya. G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 5(5), 128-135.

Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği. İMGELEM(2), 55-76.

BİYOÇEŞİTLİLİK ÜZERİNE ETİK TARTIŞMALAR

Dr. Hatice İrem EKER

h.iremeker@gmail.com - ORCID: 0000-0003-0903-7515

ÖZET

Biyolojik çeşitliliğe ilişkin soruşturmalar, biyolojik varlık olarak insan, biyolojik çevre, diğer biyolojik varlıklar ve insanın onlarla kurduğu ilişkilerden oluşan bütünsel bir birliği kapsar. Endüstriyel ve teknolojik yapıların hızlı artışıyla insanın biyolojik doğasıyla ilişkisi kopmuş gibi görünse dahi biyolojik doğa, canlı yaşamın önkoşuludur. Biyolojik doğanın önceliği, endüstriyel yapılaşmaların, teknolojinin çevre ve doğa üzerindeki hâkimiyetinin sınırlarının darlığında kendini gösterir. Bu öncelik ilk olarak doğa olaylarının canlılığı tehdit eden boyutlarında açığa çıkar. İkinci olarak ise insanî faaliyetlerin canlılığı tehdit eden boyutlarında ortaya çıkar. İnsanın yüzyıllardır doğayı dönüştürme faaliyetlerinin kapsamı çok çeşitli olduğundan, bu kapsamın biyoçeşitliliği koruyabilmek adına nasıl sınırlandırılacağı sorusu doğar. Bu çalışmada biyoçeşitlilik konusunda etik bir temel oluşturan kuramların tezlerini ve tartışmalarını yeniden gündeme getirerek konuya bir vurgu sağlamak istiyorum. Çalışma kapsamında ele alınan üç yaklaşım, insan-merkezci, biyo-merkezci ve eko-merkezci yaklaşımdır.

Anahtar Kelimeler : biyoçeşitlilik, insan-merkezcilik, biyo-merkezcilik, eko-merkezcilik

ETHICAL DISCUSSIONS ON BIODIVERSITY

ABSTRACT

Discussions on biodiversity encompass a holistic unity consisting of human beings' own biological existence, the biological environment that they share with all other biological beings and human relations with them. Even if the relationship between human beings and their biological nature seems to have been severed with the rapid increase in industrial and technological structures, biological nature is a prerequisite for life. The priority of biological nature manifests itself in the narrow limits of the dominance of industrial constructions and medical technology over the environment and nature. Firstly, this priority is revealed in the dimensions of natural disasters that threaten life. Secondly, it emerges in the dimensions of human activities that threaten vitality. Since the scope of human activities that have been transforming nature for centuries is very diverse, the question arises as to how to limit this scope in order to protect biodiversity. In this study, I would like to emphasise the issue by bringing the theses and debates of three approaches that provide an ethical basis for biodiversity. Within this study, I will discuss that three approaches: anthropocentric, biocentric and ecocentric.

Keywords : biodiversity, anthropocentrism, biocentrism and ecocentrism.

GİRİŞ

Biyoçeşitlilik temel olarak yeryüzündeki organik, canlı tür ve bireylerin çeşitliliğini ifade eder. Güncel veriler eşliğinde biyoçeşitliliğin korunmasının temel kazanımları şöyle sıralanabilir: ekosistemlerin sağlıklı ve doğal dengesi içerisinde döngüsünü sağlayarak besin, temiz su, hava kalitesi, toprak verimliliği ve tozlaşmanın sürdürülebilmesine katkı sağlar; iklim düzenleyici bir katkı sağlayarak, ormanların ve denizlerin iklimsel rollerini korur; biyolojik doğanın ilaç ve sağlık alanındaki katkılarının sürdürülebilirliğini teminat altına alır; doğal afetlere (sel, yangın, kuraklık vs) karşı doğal direnci artırır.

Biyoçeşitliliği tehdit eden unsurlar ise şöyle sıralanabilir: Hızlı nüfus artışı ve nüfusun belirli kentsel bölgelerde yoğunlaşması sonucu ormansızlaştırma, tarım ve yerleşim alanlarının ihtiyaç endeksli olarak yerlerinin büyük çaplı dönüştürülmesi, yol yapımı ve altyapı projeleri neticesinde oluşan habitat kayıpları; endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan karbon salınımı neticesinde iklim değişiklikleri; iklim değişiklerine bağlı olarak türlerin yaşam alanlarının değişmesi yahut yok olması, okyanus asitlenmeleri, aşırı hava olaylarının artması; yerli türleri yok eden istilacı türler; monokültür, pestisit kullanımı, madencilik ve petrol çıkarımı gibi endüstriyel faaliyetler.

İnsan ve doğa arasındaki ilişkinin kuramsal boyutlara, istatistiki verilere, derin çaplı araştırmalara konu olması, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren doğayı geniş çaplı bir şekilde dönüşüme uğratan endüstriyel faaliyetler neticesinde ivme kazanmıştır. Dolayısıyla insanın doğayı dönüştüren faaliyetlerinin sınırlarının nerede, hangi ölçekte ve nasıl çizilmesi gerektiği tartışma konusu olmuş, insan-doğa ilişkilerini düzenlemek için kuramsal bir çerçeve ihtiyacı doğmuştur. Biyoçeşitlilik üzerine tartışmaların kapsamı, insan ve doğa, insan ve diğer türler ya da canlılar arasındaki ilişkinin nasıl düzenlenmesi gerektiği ve bu düzenleme önerilerinin hangi yolda gerekçelendirileceği üzerine argümanlardan oluşur. Bu çalışma üç temel kuramın argümanlarını ele alır: Biyo-merkezci (biocentric), insan-merkezci (antropocentric) ve bütünsel, eko-merkezci (ecocentric) yaklaşım.

BİYO-MERKEZCİ YAKLAŞIM

Biyo-merkezci yaklaşımın başlıca ortak tezleri şu şekilde sıralanabilir;: tüm doğa kendinde bir değer taşır; insan diğer canlılardan üstün değildir; doğa insanlar için bir kaynak ve amaç değil, insanın içinde diğer tüm canlılarla eşit bir şekilde yer aldığı bir yuvadır; doğal süreçlere ve vahşi alanlara saygı duyulmalıdır; tüm canlılar ahlaki değere sahiptir. Temel olarak biyo-merkezci yaklaşım, biyolojik çeşitliliğin korunması için tüm canlıların canlı olmalarından kaynaklanan varoluşsal hakları olduğunu ileri sürer ve bu varoluşsal hakların dayandırıldığı etik temelleri kurmayı hedefler. Bu konu kapsamında üç isim incelenir: John Muir (1838-1914), Paul W. Taylor (1923-2015), J. Baird Callicot (1941-).

John Muir, Amerika'da Dağların John'u ya da Ulusal Parkların Babası olarak anılan, Yosemite ve Sequoia gibi alanların Ulusal Park ilan edilmeleri için mücadele ederek, 1916 Amerika Ulusal Park Hizmetleri'nin kurulmasına öncülük eden erken dönem çevrecilerdendir. Muir, Amerika'nın ilk çevreci derneklerinden olan Sierra Club'un (1892) kurucusudur. Muir, doğanın kutsal ve ilahi varlık olduğunu ileri sürer. Ona göre vahşi alanlar, hayvan ve bitkiler dokunulmazlık hakkına sahiptir. İnsan doğayı olduğu gibi bırakmalı, onu gözlemekle ve

hayranlık duymakla yetinmelidir. Muir'in Hristiyan mistisizmde temellenen kavrayışına göre doğanın dokunulmazlığı ilahi bir varlık ve kaynak olarak ele alınmasında temellenir. Muir, insan varlığının sosyo-ekonomik çıkarlara indirgenmesini eleştirerek insan varoluşunun diğer bir boyutunun da güzellik arayışı olduğunu vurgular. "Herkesin ekmeğe olduğu kadar güzelliğe, içinde oynayıp dua edebileceği, doğanın iyileştirip neşelendirebileceği ve hem bedene hem de ruha güç verebileceği yerlere de ihtiyacı vardır" (Muir, 1988: 192).

Paul Taylor, biyo-merkezci eşitlik (biocentric egalitarianism) argümanıyla tüm canlıların eşit varoluşsal hakları olduğu iddiasını daha kuramsal bir çerçeveye oturtur. Taylor, insanın diğer türlere üstünlüğü argümanının felsefi ve bilimsel gerekçeleri olmadığını, hatta insan-merkezci olmayan "belirli bir perspektiften bakıldığında, insan türünü korumanın iyi dahi olmayacağının" ileri sürülebileceğini gösterir (Taylor, 2011: 52). Doğanın kendinde varoluşsal hakkından söz edebilmek için değer teorilerinin bir düzenlenmesinin yapılması gerektiğini düşünerek Taylor, üç tür değer ayrımı yapar; içsel değer (intrinsic value), içkin değer (inherent value) ve içkin özdeğer (inherent worth). Taylor'ın ayrımına göre, insanlar ya da diğer bilinçli varlıklar, kendi içinde ve kendi başına keyifli olduğunu doğrudan deneyimledikleri bir olay ya da duruma olumlu değer verdiklerinde bu deneyim, hedef ve ilgi alanlarına içsel değer atfedilir. İçkin değer ise öznel deneyim, kullanım ya da ticari amaçlarından bağımsız olarak estetik ve kültürel önem taşıyan nesnelere ve canlılara (sanat eserleri, doğa harikaları, tarihi eserler ya da evcil hayvanlar vs) atfedilen değerdir. Taylor, hem içsel değer hem de içkin değerin insanlar tarafından belirlenen değer ölçülerine bağlı olduğu için subjektif nitelik taşıdıklarını belirtir.

Taylor, doğanın ve diğer canlıların kendi varoluşsal haklarına dayanan değeri ise içkin özdeğer olarak sınıflandırır. İçkin özdeğer, kıyaslama ve karşılaştırma ölçütlerinden, farklı zamanlarda verilen öznel ve değişken değerlendirmelerden bağımsız bir varoluşsal değerdir. Böyle bir değeri kabul etmek Taylor'a göre iki ahlaki yargıyı doğurur. Bunlardan ilki her varlığın ahlaki ilgiyi hak ettiği, ikincisi ise tüm ahlaki faillerin varlığın iyiliğini kendi içinde bir amaç olarak korumak için prima facie bir görev taşıdığı iddiasıdır (Taylor, 2011: 71-77). Böylelikle Taylor, ahlaki fail olma ve ahlaki değer taşıma iddiasını insanlardan öteye, tüm canlı varlıklara taşımakta ve tüm biyolojik varlıkların ahlaki ilginin öznesi ve konusu olabileceğini ileri sürmektedir: "Organizmayı kendini korumaya çabalayan ve kendi iyisini kendine özgü yolda gerçekleştirmeye çalışan teleolojik bir yaşam merkezi olarak kavrıyoruz" (Taylor, 2011: 121).

J. Baird Callicot, Aldo Leopold'un toprak etiği [Land Ethics] kavrayışını merkezi olarak alır. Bu etiğin ana teması 'biyotik bütünlüğü, istikrarı ve güzelliği koruyan eylemin doğru, aksinin yanlış' olduğudur. Leopold, toprağı bir mülk değil, insanın ait olduğu bir topluluk olarak kavrar; "toprağı tahrip ediyoruz çünkü onu bize ait bir mülk olarak görüyoruz. Toprağı bizim de ait olduğumuz bir topluluk olarak görmeye başladığımızda onu sevgi ve saygıyla kullanmaya başlayabiliriz" (Leopold, 2013: XXVI). Özdağ, Leopold'un kariyerindeki ilk eğitimlerini Pinchot'dan aldığını ancak zamanla bu faydacı-korumacı kavrayışın yetersizliklerini fark ettiğini belirtir; "çünkü ona göre, Pinchot'un modeli sadece ekonomik değeri olan bölgelerin ve canlıların korunmasını sağlamakta, ekosistemlerin sağlığını ise göz ardı etmektedir; daha doğrusu, bu yaklaşım doğanın yağmalanmasını engelleyememektedir" (Özdağ, 2017: 33). Özdağ, Leopold'un toprak etiği kavrayışının izlerini sürerek, onun Henry David Thoreau ve John Muir'in doğa kavrayışının ana unsurlarını barındırdığını belirtir.

> Leopold, toprağa sevgi, saygı ve hayranlık duymadan ve toprağın değerini bilmeden toprakla insan arasında etik bir ilişkinin olamayacağını söyler. "Değerle tabiî ki salt ekonomik değeri kastetmiyorum; felsefi anlamda değerden bahsediyorum" der… İşte Leopold bu önemli noktada Thoreau'ya ve Muir'a çok şey borçludur (Özdağ, 2017: 47).

Callicot, Leopold'un toprak-topluluk etiğini ve Taylor'un anti-insan-merkezci ve insan dışı diğer canlı bireylere nitelediği içkin özdeğer kavrayışını, kapsamlı bir çevre etiği oluşturabilmek üzere geliştirir. Callicot, tüm doğal varlıkların sistem içerisindeki yerlerine odaklanarak, biyolojik sistemin bütünlüğüne yoğunlaşarak ekosistem merkezli görüşlerin doğuşuna kaynaklık eder. Darwin'in evrimsel biyolojisi ve Hume'un etik temellerine dayanarak Callicot, doğal nesneleri, hayvanlardan bitkilere, biyolojik canlılardan tüm ekosisteme doğru genişletecek bir çevre etiği kuramı geliştirir.

> Bu şekilde yorumlanan çevre etiği, insan olmayan doğal varlıklar, doğal topluluklar ya da bir bütün olarak doğayla ilgili olduğu için çevreseldir ve insan olmayan doğal varlıkların, doğal toplulukların ya da bir bütün olarak doğanın ahlaki konumu ya da ahlaki açıdan dikkate alınabilirliği için teorik temeller sağlamaya çalıştığı için etiktir (Callicot, 1984: 300).

Callicot, yalnızca insanın ahlaki duygular taşıdığı ve diğer canlıların ahlaki varlıklar olarak alınamayacaklarına dair insan merkezci görüşlerin aksine, değer kavramının her halükârda insana bağlı olmasının, yani değerin her koşulda insan tarafından yüklenmesinin, doğanın kendinde taşıdığı içsel değeri yok saymayacağının, aksine değer kavramı, temelinde 'ötekine yönelik' olduğu için, içsel değeri savunmanın ve doğaya kendinde değerli bir varlık olarak yaklaşmanın bir hümanizm olduğunu ileri sürer (Callicot, 1984: 305). Bu ayrım, insan-merkezcilik ile biyo-merkezcilik arasındaki 'ahlaki' öncelik sorununun çözümlenmesine bir katkı sağlar. Özer'in vurguladığı gibi Callicot'a göre "doğanın etkin bir biçimde korunabilmesi için… insanı etiğin merkezinden çıkarmalı, doğayı merkeze almalı ve yalnızca insana değil bütün doğaya ve insan-dışı bileşenlerine de araçsal değil özsel değer yüklenmelidir" (Özer, 2018: 524).

İNSAN-MERKEZCİ YAKLAŞIM

Biyoçeşitlilik problemi üzerine geliştirilen ikinci temel kuram insan-merkezci yaklaşımdır. İnsan-merkezci yaklaşımın temel tezleri şöyledir: doğa insan için bir kaynak, bir araçtır; insan, doğa ve yeryüzü insana kattığı değerler nedeniyle önem taşır; yalnızca insan ahlaki bir fail ve varlık olma mahiyeti taşır ve ahlaki öncelik taşır. İnsan-merkezci yaklaşım, temel olarak insan ve doğal varlıklar arasındaki ilişkide insanî gereksinimlerin öncelenmesi gerektiğini savunur. Bu insani gereksinimlerin ne olduğu ve dayandırıldıkları temel bakımından ise kendi aralarında farklılaşırlar. Bu konu kapsamında iki isim incelenir: Gifford Pinchot (1865-1946), Lily-Marlene Russow.

Gifford Pinchot, 1905 yılında Amerika Orman Hizmetleri'nin ilk başkanlığını yürütmüştür. 1910 tarihli *The Fight for Conservation* metni, faydacı korumacılık kuramını ve Amerika'da Orman Hizmetleri'nin halen sürdürdüğü çevre politikalarını geliştirdiği metnidir. Pinchot, doğanın sürdürülebilirliğini, orman, madenler ve doğal su kaynaklarının korunmasının kamusal yarar bakımından faydasını önceliğe alarak savunur. Öncelik, Pinchot için ulusal doğal kaynakların 'halkın kendisini güvenli bir yuvada hissetmesi' için korunmasıdır. Pinchot kendi

faydacı korumacılık kuramının, Amerika'da yerleşik 'en fazla insan için en büyük iyilik' mottosuna 'en uzun vadeli' ifadesini ekleyerek katkıda bulunduğunu belirtir (Pinchot, 1910: 10). Pinchot'a göre doğa insan için bir kaynak ve bir araçtır bu nedenle tüketilmeden verimli bir yolda kullanılmalıdır. Pinchot, Amerika'da bilimsel, hesaplı ve ölçekli bir doğa koruma politikası oluşturulma sürecini başlatır.

Lily-Marlene Russow, doğayı insan için doğrudan bir tüketim nesnesi olarak ele almadan, insana kattığı estetik ve kültürel değer üzerinden ele alır. Bu nedenle ılımlı insan-merkezci bir etik kuramın temellerini atar. Russow kendi etik kuramını, doğaya ve diğer türlere koşulsuz bir içkin değer atfetmenin gerçekçi olmadığı ve bilimsel olarak temellendirilemeyeceği eleştirileri üzerinden geliştirir. Bilimsel ve istatistiki verilerle, uygulanan çevre-doğa politikalarında böyle bir değer atfının yürürlüğe koyulmadığını gösterir.

Russow, ilk olarak varoluşsal haklar konusunda canlılar adına konuşamayacağımızı ifade ederken, hak bazında bir yaklaşımla onlara karşı eylemlerimizi düzenleyemeyeceğimizi öne sürer. "İnanç, arzu ve amaçlı eylemlerin yokluğu durumunda bir türün çıkarları konusunda konuşabilmemiz anlamlı görünmemektedir" (Russow, 1981: 102). Bu itiraz, biyo-merkezci yaklaşımların her bir türü ahlaki varlıklar olarak görme iddiasına yönelir. *Why Do Species Matter* metninde Russow, türlere ve belirli bireylere karşı yaklaşımları kapsayan sekiz vaka örneğini ele alır. Bu vakalar sonucu Russow kendi tezini destekleyen temel çıkarımlara ulaşır. Bazı vakalara burada yer verilmelidir; ilk olarak iki farklı bireyin aynı tür olup olmadığı konusunda tespitlerde bulanıklık vardır (Vaka 4: sarı asma kuşları [oriole] örneği). İkinci olarak tehdit altında olan alt bireyleri koruma çabalarıyla, tüm türün içkin bir değeri olduğuna yönelik argümanın temellendirilemez; çünkü korunmak istenen tür değil, belirli bireyler olabilir (Vaka 8: çizgili ve saf zebra örneği). Üçüncü olarak bazı cinslere yönelik tarihte hiçbir koruma çabası gösterilmemiştir (Vaka 5: Appaloosa atı örneği). Dördüncü olarak kamusal yarar ve çıkarlar belirli türlerin tükenmesine öncelenmektedir (Vaka 1: bir tür levrek balığı [snail darter] örneği). Beşinci olarak insan yaşamını tehdit eden belirli alt bireylerin varlığında, tüm türün gözden çıkarılması ahlak dışı olarak algılanmamaktadır (Vaka 7: sivrisinek örneği). Bu vakalar göz önünde bulundurulduğunda Russow, biyoçeşitliliğin korunması argümanının temelinde yatan gerekçenin türlerin varoluşsal hakları olmadığı sonucuna varır. Russow'a göre tehlike altındaki türlerin korunması önerisi de neden diğerlerinden daha fazla önem taşıdıkları gerekçelendirilemediği için makul değildir. Russow'a göre insanlar, bazı türleri gözden çıkarmakta, bazı türlere değil de sadece bireylere öncelik vermekte, bazılarını ise görmezden gelmektedirler. Russow, türlere ve canlı bireylere karşı önceliklerin bir tür elemeden geçirildiğini, bu elemenin de insanlar için estetik değerleri olan bireylere yönelik bir ilginin oluştuğu sonucuna varır: "Hayvanlara belirli bir türün üyesi oldukları için değil, estetik değerleri nedeniyle kıymet veriyor ve koruyoruz" (Russow, 1981: 112).

Nihayetinde Russow, insan yargı ve beğenisinin diğer türlere ve bireylere öncelikli olduğunu ancak bu öncelemenin temelinde doğanın insan için bir kaynak ya da tüketim nesnesi olmasından ziyade, insanın tüm doğaya değil, *bazı* canlı tür ve bireylere atfettiği estetik ve entelektüel değer olduğunu ileri sürer.

EKO-MERKEZCİ YAKLAŞIM

Eko-merkezci yaklaşım, biyoçeşitliliğe dair probleme, insan-merkezci ya da biyo-merkezci görüşlerin bir sentezi ya da daha doğru bir ifadeyle onları da kapsayan bütünsel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım için sorun ne insanların diğer varlıklar üzerindeki hegemonyası ne de tüm canlı varlıklara kendinde bir özdeğer atfetmektir. Öte yandan her iki yaklaşımın da vurguladığı noktaları içerir. Hem insanların hem de tüm diğer türlerin ve doğal varlıkların sistem içerisinde biyotik topluluğun bir üyesi olarak yeri vardır. Eko-merkezci yaklaşım vurguyu, ekosistemin dengesine, doğal çevrimine, bütünlüğüne ve dengeye yoğunlaştırır. Bu konu kapsamında Donella H. Meadows'un görüşleri incelenir.

Donalle H. Meadows, *Thinking in Systems* adlı çalışmasında ekolojik çevrimin sürdürülebilirliği üzerine kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Meadows, temel olarak sistem anlayışına odaklanır ve sistemi şöyle açıklar; "Bir sistem sadece bir şeyler topluluğu değildir. Bir sistem bir şeyi başarmak için tutarlı bir şekilde organize olan birbirine bağlı unsurlar kümesidir" (Meadows, 2009: 11). Meadows'a göre, sistem olarak doğa bir bütün halinde işler durumda olduğundan, bir bölümünün tahrip edilmesinin diğer canlılar üzerindeki etkisi gözden çıkarılamaz. Meadows bu etkiselliği beyin analojisi ile açıklar. Merkezi bir organın (örneğin beyin) işlevini yitirmesi halinde, nasıl onun kontrolü altındaki hücreler görev yapamaz duruma gelirse, bir hücrenin zarara uğraması da merkezin bütünsel amacının ve görevinin işlevsizleştirilmesi anlamına gelecektir (Meadows, 2009: 85). Çünkü bir sistemin evrimini tamamlaması yahut değişimleri kendisine faydalı (sürdürülebilir) hale getirebilmesi, o sistemin kendi kendine-organizasyonu ile mümkündür. Doğa ve insan bu yeteneğe sahiptir (Meadows, 2009: 159). Bu kendi kendine organizasyon yeteneğinin gücünü, dayanıklılığını idrak etmek biyoçeşitliliğin önemini kavramayı sağlar.

Meadows, biyoçeşitliliği korumanın doğa açısından yararının yanı sıra, insanın bu göreve katılmasının toplumsal yararları olarak, doğanın ilaç ve gıda üretiminde ekonomik değer taşıyor olmasını, doğa korunmadığı takdirde çevresel yaşamsal döngüsünün uzun vadede yok olabileceği ihtimalini göz önüne almamız gerektiğini ileri sürer. İnsanın doğaya müdahale alanları eylemlerin uzun vadeli sonuçları göz önünde tutularak sınırlandırılmalıdır. "Biz genellikle eylemlerimizin tüm sistem üzerine olan etkilerini görmeyiz (ya da görmezden gelmeyi seçeriz). Uzun-vadeli faydayı keşfetmek yerine şu an için yaşayacağımız bir seçeneğe yapışırız ve sadece zorlandığımızda davranışımızı değiştiririz" (Meadows, 2009: 106).

Öte yandan sisteme dışarıdan empoze edilmeye çalışılan her hegemonik müdahale, sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi tekelleşmeye, kültürel ve biyolojik evrimleşme sürecini engellemeye yol açar. Meadows, insanın kendisini sistemi kontrol eden bir güç değil de sistemin bir üyesi gibi düşünmesinin ne olabileceğini, sistemle birlikte dans etme analojisiyle açıklar.

> Bir sisteme kendi irademizi dayatamayız. Sistemin bize söylediklerini dinleyebilir ve onun özellikleriyle bizim değerlerimizin birlikte çalışarak sadece bizim irademizle üretilebilecek olandan çok daha iyi bir şeyi nasıl ortaya çıkarabileceğini keşfedebiliriz. Sistemleri kontrol edemeyiz ya da onları çözemeyiz. Ama onlarla dans edebiliriz! (Meadows, 2009: 170).

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Biyoçeşitliliğe dair sözü geçen tartışmalara bakıldığında tüm doğayı koşulsuzca kendinde değerli bir varlık olarak görmenin biyo-merkezci etiğin benimsenmesine yol açtığı, insanı, tüm yeryüzüne üstün, tek ahlaki ve hegemonik özne olarak görmenin insan-merkezci etiğin temelini oluşturduğu ileri sürülebilir. Eko-merkezci yaklaşım ise biyoçeşitlilik ve etik sorununa, insan-merkezci ve biyo-merkezci yaklaşımların koşulsuz değer argümanlarının aksine bütünsel ve diyalektik bir bakışı sağlamaktadır. Değerlendirme kapsamında bu noktada birkaç soru işareti bırakılması verimli olacaktır.

İnsan-merkezci ve biyo-merkezci kuramlardaki temel açıklıklar nelerdir? Her iki yaklaşımın da karşılıklı eleştirel argümanlarında haklılık payı olduğu gözlemlenir. Örneğin tüm türlerin koşulsuz içkin bir değer taşıdığına ilişkin görüş, Russow'un 'peki bir tür insan yaşamını tehdit ettiğinde?' sorusunu cevapsız bırakabilir. Yahut Russow'un belirli tür ve bireylerin yalnızca estetik özellikleri ve kültürel değerleri nedeniyle korunduğuna ilişkin çıkarımı, sosyo-ekonomik yahut teknolojik gelişmeler nedeniyle insan için artık bir değer taşımayan ya da taşımayacak olan türlere yaklaşımın ne olması gerektiğine ilişkin yanıtlar üretemeyebilir.

Etik kavrayışlardaki temel farklılıklar nelerdir? İnsana yahut doğaya koşulsuz değer atfetmenin bilimsel gerekçelerini sorgulamakla dini gerekçelerini sorgulamak birbirinden ayrı zeminlerden kaynaklanır. Öte yandan ahlaki olanın dayanağının ne olacağı sorusu da bu kapsamda her zaman değişkenlik içerecektir. Ahlaki değer sahibi yahut ahlaki öznenin yalnızca insan olması, örneğin Russow'un ileri sürdüğü gibi diğer varlıkların herhangi bir amaç ve dolayısıyla hakları hakkında konuşulamayacağı anlamına gelebilir mi? Yoksa Callicot'un etik kavrayışında temellendirdiği gibi değer verme daima ötekine yönelik olduğundan, hümanizm tüm doğaya değer atfetmenin zeminini oluşturabilir mi?

Yine de tüm felsefi ve etik tartışmalar sürerken çevre politikaları kapsamında yapılan uygulamalar yürürlükte olacağından bu tartışmalar pratiğe nasıl yansıtılabilir? Kısaca biyoçeşitlilik sorunu en gerçekçi şekilde nasıl ele alınabilir? Öyle görünüyor ki, eko-merkezci yaklaşımın hiçbir varlığa dini yahut ahlaki bir koşulsuz değer atfetmek durumunda kalmadan, istatistiki ve bilimsel verilere dayanarak sistem içerisindeki dengeyi, doğanın ve canlılığın sürdürülebilirliğini merkeze alması kolayca reddedilemez güçlü gerekçeler içermektedir. Meadows'un, hem insanı, biyolojik ve kültürel ihtiyaçlarıyla birlikte göz önünde bulunduran hem insan dışı biyolojik varlıkların varoluşsal değerlerini tanıyan hem de organik ve inorganik tüm bileşenleriyle birlikte tüm ekosistemin dengesine vurgu yapan, bilimsel verilerle reddedilemeyen sonuçların analizine açık yaklaşımının pratik ve çözüm odaklı bir konuma sahip olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Callicot, J. B., Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics. *American Philosophical Quarterly*, 21, 4, 299-309, 1984.

Leopold, A., *Bir Kum Yöresi Almanağı,* çev. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2013.

Meadows, D. H., *Thinking in Systems*, ed. Diana Wright, London, Earthscan, 2009.

Muir J., *The Yosemite*, San Francisco, Sierra Club Books, 1988.

Özdağ, U., *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ankara, Ürün Yayınları, 2017.

Özer, M., "Niçin Doğayı Korumalıyım?" Sorusuna İki Olası Yanıt, *FLSF-Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 519-533, 2018.

Pinchot, G., *The Fight for Conservation*, New York, Doubleday Page & Company, 1910.

Russow, L-M., Why Do Species Matter, *Environmental Ethics*, 3, 2, 101-112, 1981.

Taylor, P. W., *Respect for Nature*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2011.

HAYVAN KONUŞURSA: *KİTSCH* ESTETİĞİNE SESSİZ DİRENİŞ

Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
serhatsoysekerci@hotmail.com-ORCID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Gerçekliğin aynasında kırılan imgeler, resim sanatçılarının deneysel süreçlerde bilgi üretip üretmedikleri konusunda çeşitli kuşkular doğurur. Bu kuşku yalnızca deneyin doğasına değil, aynı zamanda onun bilgiye açılan kapılarına da yöneliktir. Ne var ki benzer kuşku, bilginin anlam arayışında politika ve ideolojinin belirleyici etkileri bulunduğundan yeterince görünürlük kazanamaz. Çünkü anlam sadece sezgiyle değil; iktidar, tarih ve toplumsal hafızayla da örülür. Sanat eserinin bilimsel bilgiyle aynı minvalde olmadığını artık biliyoruz çünkü sanat ölçülemez olanın dile gelişidir. Picasso bile deneyi değil sonucu önemsiyordu ama gene de kendini deneyin zemininde var etmişti. Deney yapsa da, sorularla değil soruların bıraktığı izlerle yürüyordu. Bu bağlamda, sanatın gölgede kalan yüzü olan *kitsch*, özgünlük yerine banale yer açmakta, toplumsal ve kültürel istilanın aracı biçemi olarak düşünülebilmektedir. Yüzeyde parlayan sahte mücevher gibi izleyicide derinlik yerine tanıdıklığa yönelir. Bu yüzden bu bildiride, Joseph Beuys'un *Resimler Ölü Bir Tavşana Nasıl Anlatılır* adlı performans sanatına karşı, sanatın demokratikleşme sorunsalı ele alınacaktır. Beuys'a göre herkes sanatçıdır çünkü herkeste yaratıcı potansiyel vardır. Onun performans sanatı nesneleri doğrudan temsil etmek yerine izleyicinin belleğinde yeniden üretir. Göz sadece görmez; duyar, hatırlar, düşünür. Ancak bunlar ipliğini pazara çıkarıp orta malı olur. Beuys, ölü tavşana sanat anlatmanın uygarlaşmış insana dert anlatmaktan daha kolay olduğunu ima etse de, bu aslında seyirciyle kurulan kurnaz bir işbirliğidir. Nesneler sanatçı yerine izleyicinin iç sesine tercüman olur. Dolayısıyla bu yalnızca estetik tavır değil, aynı zamanda hayvanın içsel evrenine, sessizliğin içinde yankılanan o ilksel duyuya yolculuktur. Beuys'un sanatı, insanla hayvan, özneyle nesne, gerçeklikle düş arasında salınan bayağı bir demokrasiyi vadeder. Bildiride, bu tür performans sanatına karşı hayvan dünyası; dahası, insanın içsel yolculuğu betimlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan, Kitsch, Joseph Beuys, Performans Sanatı

GİRİŞ

Sanatın banaliteye bakan ve aşağı yüzü olan "*kitsch*", hiçbir özgünlük talep etmeden öznel duygular uyandırmak için toplumsal ve kültürel istilâ araçlarından farklı değildir. Sanatın asaletiyle örtüşmeyen, yüzeyde parlayıp derinlikten yoksun bir estetik yanılsama olan *kitsch*, aslında toplumsal hafızayı sömüren, kültürel simgeleri ucuz duygu şantajına dönüştüren istilâ biçimidir. Özgünlüğü dışlayan bu estetik yozlaşma, bireyin öznel duygularını tetiklemek için tasarlanmış bir tür duyuları yönlendirme biçimidir. Bu yönlendiriciler klasik sanat deneyiminin aksine düşünsel karşılık talep etmez; aksine, bireyi düşünmeden hissetmeye, sorgulamadan kabullenmeye yönlendirir.

Bu bağlamda Joseph Beuys'un performans sanatı, herkesin yaratıcı gizilgüce sahip olduğu fikrine dayanır. "*Kitsch*"leşmeye boyun eğen bu sanat arayışında Beuys, herkesin potansiyel sanatçı olduğunu düşündüğü için nesneleri alıp öyle düzenler ki, nesneler resmedilerek değil gözlerin kendilerine söylediklerini hatırlayarak izleyiciyle kurnaz yoldan işbirliği kurar.[1] Resim, bakışın "demokratik" görünümünde kendini bulur. Görmenin topyekün demokratik vaatler sunarken kendini en alt seviyeye indirgemesi, âdeta yozlaşmış demokrasilerde olduğu gibi "ayaktakımı" halini imlemektedir. Örneğin Henry Miller, demokrasinin müphem ve içi boş sözcük olduğundan şöyle bahseder:[2] "…alelâde insanın kendi toplumsal yaşamına buyur ettiği ve içinde bir yosun gibi filizlendiği karışıklık." Gerek bilinçli gerekse bilinçsizce olsun artık kültürel anlamda toplumsal istilâya dönüşen ve "*kitsch*"leşen sanat dünyasında güçten düşen kendi ağırlığı altında ezilmekte, her türlü hüzünlü oyunlar kopya olarak yeniden canlanmakta, kamuoyu arenaya dönmektedir. Sanata karşı ister istekli ve tutkulu olsun isterse olmasın herkesin vereceği mesaj ve herkesin söyleyeceği sözler vardır. Bu büyük ölçüde günümüz demokrasi anlayışına işaret eder. Demokrasi o denli inandırıcı gösterilir ki herkes oyunun içinde olmaya eğilimlidir.

JOSEPH BEUYS VE PERFORMANS SANATI: *ÖLÜ BİR TAVŞANA RESİMLER NASIL ANLATILIR?*

[1] Berger, *Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar*, s.39.
[2] Miller, *Pleksus*, s.291.

Beuys'un, *Ölü Bir Tavşana Resimler Nasıl Anlatılır*[3] adlı performansında, resmin faili önce "ayakkabısının sağ tekine çelik taban bağlamakta, kafasını bal ve altın yaldızla boyamaktadır. Ardından tek kolunda tuttuğu ölü tavşana resimlerini dudak hareketleriyle açıklamakta ve sessizce onunla üç saat geçirmektedir."[4] Her şey bu bıkkınlık veren üç saatte olur. Ölü hayvan bedenine vahşi bir estetik duyguyla nüfuz etmek büsbütün ideolojik ve politik fantazidir. Resimde kullanılan bal ruhsal madde gibi sunulur, arıların işbirliği ve kardeşlik duygusundan ise sosyalist politik alan gösterilir. Bu bakış, nesneyi sadece görmez, ona nüfuz eder; iç organlarını, çürümüş etini, donmuş zamanını didiklerken kendi politik tahayyülünü biçimlendirir. Vahşi bir estetikten beslenen bu nüfuz, doğanın ölü sessizliğiyle ideolojinin gürültülü iç sesi arasında kurulan gerilimli köprüdür. Bu eşitlikçi söylem demokrasi anlayışıyla pekiştirilir. Tüm bu temalar izleyeni sanki Jerzy Kosinski'nin karanlık ama keskin kalemiyle yazılmış metnin içine çeker. Ancak burada önemli ayırımı yapmalıyız: Kosinski'nin düşüncesi, bireysel travmaların tarihsel kırılmalarla iç içe geçtiği bir devrim güncesidir. Onun anlatısında gerçeklik kurmaca ile değil, yaşanmışlıkla kurulan dolaysız bir bağ üzerinden belirir. Bu yüzden onun dünyasında ideoloji, estetik bir örtü değil, varoluşsal bir zorunluluk olarak yer alır.[5] Bugün, Kosinski'nin metinlerinde sezilen kolektif davranış biçimlerine dair alegorik okuma biçimleri -ister fare, ister arı ya da karınca biçiminde beliren bilinçdışı sürü hareketleriyle ifade edilsin- sosyalist eylemin temsili olarak ele alındığında birtakım düşünsel çelişkilerle karşılaşır. Çünkü bu hayvanlar, özellikle modern sanat ve edebiyatta, totaliter rejimlerin işleyişine dair alegorik birer 'imaj'a dönüştürülmüş, itaat, tek tipleşme ve bireysel iradenin bastırılması gibi kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Arının disiplinli üretimi, karıncanın mutlak görev sadakati ya da farenin labirentteki kör yönelişi; hepsi, kolektifin içinde silinmiş öznenin metaforları haline gelir. Bu imgeler, ilk bakışta dayanışma, ortak bilinç ya da sınıfsal mücadele gibi sosyalist değerlerle örtüşüyor gibi görünse de, derinlemesine okunduğunda genellikle kontrol, gözetim

[3] Bu, Alman sanatçı Joseph Beuys'un ilk kişisel sergisidir. Resim, 26 Kasım 1965'te Düsseldorf'ta *Galeria Schmela*'da sahnelenen bir performans eseridir.
[4] Türk, "Canlı Hayvanla Empati Kurma Deneyimi Olarak Performans Sanatı", s.1789.
[5] Totaliter rejimlere karşı Kosinski'nin "hayalet yaşamı" ve nihayetinde intiharı korkunç yüzlerin gülümsemesidir. Kosinski, 3 Mayıs 1991 günü intihar etti. Yazdığı ayrılma notunda şöyle diyordu: (*Boşluk*, s.30, 9.) "Her zamankinden daha uzun bir süre uyuyacağım. Buna sonsuzluk deyin. Huzurumu kaçıran ölmek değil, ardımda hiçbir iz bırakmadan ölebileceğim düşüncesidir". Aslında farelere gibi onlara düşman kokusu almış bir hayvan şeklinde bakan totaliter rejimlerde azınlığın "dehşet", "korku" ve "tiksinti" uyandırması genelde böyle bir hastalığa benzer. Toplumda genellikle olumsuz görülen bu hayvanların yaşam hakkı taşıdığının, onların da canlılık değerine sahip olduğunun farkında olmak bir tür *varlık eşitliği* düşüncesidir. Örneğin farelerin küçük deliklerde iz bırakmadan bir anda kaybolmaları onları simgeden yoksun olmalarıyla karşı karşıya bırakır. Çünkü fare öldürülmez, ortadan kaldırılır. (Kosinski, *Adımlar*, s.54.) Burada söz konusu olan şey "yok etme" eylemidir. Bu eylem, deliklerinde kaybolmaları gibi aniden olur. Gerçekten de farelerin deliklerinde iz bırakmadan kaybolmaları ile yok edilmeleri arasında garip ve korkunç bir ironi vardır.

ve makineleşmiş toplum imgeleriyle iç içe geçer. Bu nedenle, hayvanlar üzerinden kurulan bu politik metaforlar yalnızca birer 'doğal' temsil değil, aynı zamanda ideolojik manipülasyonun da araçlarıdır. Kosinski'nin yazılarında hayvansı kolektiflik, travma sonrası toplumların içsel parçalanmışlıklarını, bireysel belleğin silinişini ve tarihin ağırlığı altında ezilen özne'yi sahneye çıkarır. Onun anlatısında bu imgeler, kurtuluş vaadi taşımaz; aksine, sisteme eklemlenmiş bireyin çaresizliğini görünür kılmaktadır. Beuys'un *Ölü Tavşana Resimler Nasıl Anlatılır* adlı eserinde ise, ölü tavşan tıpkı bir şaman gibi yaralarını iyileştirmeye ve kaybolan birliği yeniden kazandırmaya çalışan "eşitlikçi" söylemde sözde sağaltıcı bir işlev taşımaktadır.

Resim 1.
Ölü Bir Tavşana Resimler Nasıl Anlatılır – Joseph Beuys, Dusseldorf, 1965.[6]

Resimde tavşan, Eski Yunan ve Antik Roma mitolojilerinde, Eski Alman kabilelerin inanışlarında, Hıristiyanlıkta farklı anlamlar yüklenmiş bir semboldür. Altın, güneşin, bilgeliğin ve saflığın sembolü, bal ise Germatik mitolojide yeniden doğuşun sembolüdür.[7] *Performans sanatı* olan bu metaforik ve politik unsurlar, on yedinci yüzyılda Port Royal İlâhiyat Okulu deneycilerinin hayvanlar üzerinde yaptıkları deneylerin alaycı gülüşlerinden kalan korkunç mirasın alıcıları haline gelmişlerdir. Bir zamanlar yalnızca performans sanatının alanına aitmiş gibi görünen bu metaforik ve politik unsurlar, bugün çok daha karanlık ve tarihsel yankının taşıyıcılarıdır. Geçmişte Port-Royal İlâhiyat Okulu'nun deneyci düşünürlerinin hayvanlar

[6] Çağdaş Sanata Varış 197| Performans Sanatı 3 Joseph Beuys, Carolee Schneemann, Marina Abramoviç - Füsun Kavrakoğlu
[7] Uz ve Uz, "Eğitim ve Sanatta Yenilikçi Sıradışı Yönleriyle Joseph Beuys", s.55.

üzerinde gerçekleştirdiği acımasız deneylerde yükselen o alaycı ve soğukkanlı gülüş, yüzyıllar sonra sanat ve düşüncenin en kırılgan yüzeylerinde yankılanmaktadır. O gülüş, yalnızca bir epistemolojik güvenin değil, aynı zamanda Tanrı'yı bilimsel kesinliğe feda eden bir tür kibrin yankısıdır. Bunlar uykusuz, rüyasız ve imgesiz deneyler altında gerçekleştiği için sonuç, ortadadır;[8] *İnsan, kuyruk acısı çeken bir hayvandır.*

HAYATIN *KİTSCH*LEŞMESİ

Performans yalnızca sanatın değil; etik sorumluluğun, ontolojik krizlerin ve tarihsel hafızanın sahnesidir. Ve o sahnede insan ne tamamen faildir ne de kurban -sadece acısını taşıyan bir varlık olarak kalır: Hâlâ hayvandır, ama bu kez düşünme yeteneğiyle lanetlenmiş bir hayvan. Bu yüzden insanlık ölçeğinde 'aşağı' olmak, çoğu zaman yanlış bir biçimde, onur kırıcı bir 'aşağılanma' ile karıştırılmaktadır. Oysa ontolojik düzlemde ele alındığında, aşağı olmak yalnızca bir konum, bir yer, bir düzey meselesidir; değer yargılarıyla yüklü bir küçümseme değildir. Ne var ki modern bilinç bu ayrımı çoğu kez göz ardı eder ve hiyerarşik düşünme biçimlerinin etkisiyle, her aşağı pozisyonu aynı zamanda değersiz ve hakir görülmeye layık bir alan olarak damgalar. Hayvan, Aristotelesçi metafiziğin ortaya koyduğu gibi insana göre konumlandırıldığında aşağı düzeydedir ama bu aşağılanması demek değildir.[9] Oysa hayatın *kitsch*leşmesi, yalnızca estetik yozlaşma değil; aynı zamanda ahlaki ve ontolojik bir düşüştür. Bu düşüşte, en görünür izlerden biri, aşağılanmış hayvan tasavvurunun giderek sıradanlaşması, ticarileşmesi ve içi boşaltılmış duygu nesnesine dönüşmesidir. Hayvan, yalnızca doğanın parçası ya da insanın öteki aynası değil; duygusal tüketim çağının görsel süsü, sanatsal birer klişe olarak yeniden üretilmektedir. Gerçekte onları aptal, tembel, vahşi ve benzer birtakım sıfatlarla nitelemek onlara iftira atmak olurdu; çünkü bu mahlukların çoğu bir dereceye kadar zekâ, cesaret ve sevgi örneği gösterirler. Herhalde bu da pek çok insanı utandıracaktır.[10] Gene de geçmişe dair temkinli davranıp genellemeye varmaktan kaçınmanın iyimser yol olduğunu düşünmekte fayda var. Örneğin, Jean-Jacques Rousseau, hayvanın kesilerek incelendiği

[8] Söz konusu deneyler *uykusuzdu*; çünkü rüya görmeyen zihnin soğuk hesaplarına dayanıyordu. *Rüyasızdı*; çünkü düşlemeye yer bırakmayan bir aklın ürünüydü. *İmgesizdi*; çünkü temsilin her türlüsünü 'irrasyonel' ilan eden bir akılcılığın içinden geçiyordu. Böylece hayvan, yalnızca deneye maruz kalan bir nesneye indirgenirken, insan da bu deneye bakan ama kendi dönüşümünü göremeyen bir hayalet haline geldi.

[9] Hayvan, Aristotelesçi metafiziğin kurduğu varlık zincirinde insandan sonra gelen, rasyonel olmayan bir yaşam formu olarak tanımlanmıştır. Bu zincirde, insan logos'a sahip olduğu için üstün kabul edilirken, hayvan, yalnızca duyumlara ve içgüdülere sahip bir varlık olarak 'aşağı' konuma yerleştirilmiştir. Ancak burada unutulan ya da göz ardı edilen şey şudur: Bu aşağı konumlandırma, bir aşağılama değildir. Hayvanın 'aşağı'da konumlandırılması, onun varoluşsal değerini ortadan kaldırmaz; aksine, farklı varlık tarzına sahip olduğunu imler.

[10] Frazer, *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük*, s.77.

laboratuarların görüntüsünü iğrenç bulup şöyle diyordu:[11] "Pis kokulu kadavralar, salyalı, morarmış etler, kan, iğrenç barsaklar, korkunç iskeletler, iç bulandıran buharlar! Yemin ederim ki Jean-Jacques eğlenceyi burada aramayacak!" Aramamıştır da. Çünkü mutluluk kendi kendinden mutlu olmaktır, diyordu ısrarla, en büyük başarı kendinden memnun olmaktır. Dünyada yaşamanın ve özgürlüğe sahip olmanın nedeni, böylesi memnuniyete sahip olmaktır.[12] Rousseau'nun sözleri elbette samimidir. Çünkü hayvan bedenini teşrih eden, parçalara ayıran, vahşi epigramları görsel malzemelerle sanat diye üretip çoğaltmanın neye benzediğini gösteren göz, insanın değişen kabuğundaki değişmez çürümüşlüğü de gösterir. Bu yalnızca bir kadavrayı değil, insanlığın kendi çürümüş vicdanını da ifşa eder. Sanat kisvesi altında üretilen bu vahşi epigramlar; groteskliği, dehşeti, kışkırtıcılığı sanatın diline boca ederken, bir anlamda insanın düşmüş doğasına da ayna tutar. Ayna, güzelliği değil çıplak gerçeği yansıtır: Kesik organlar, parçalanmış imgeler, içselleştirilmiş travmalar ve tabularla örülmüş estetik şiddet. Ayıpsız, yasaksız, tüm açıklığıyla, çıplaklığıyla, çirkinliğiyle, kesip biçerek, takıntı yaratarak, argoyla, küfürle, en gizli ve en çıplak çürümüşlüğü. Elbette bu sanat dili, izleyeni hiçbir zaman rahatlatmayacaktır; bilakis, kendi içsel ikiyüzlülüğüyle yüzleştirecektir.

İNSAN VE *KUYRUK ACISI*

İnsan, içindeki mutluluğu kavramaya çalışırken salt neşeye değil, derin bir farkındalığa sahip olmalıdır. Bu farkındalık yüzeyde parlayan hazlar yerine, yavaş yavaş şekillenen "*kendiyle temas hali"*nden doğar. Gerçekte neyin bize yettiğini, neyin bizi tamamladığını anlamak ise dışsal bollukta değil, içsel durulukta saklıdır. Modern hayatın gürültüsünde insan çoğu zaman mutluluğu, başarıyı, gücü başkalarının gözünden tanımlar. Bu yüzden yaşadığımız dünyada "kuyruk acısı" tüm renksizliğiyle karşımızdadır. Parlayan vitrinlerin ardında, simli ambalajlara sarılmış bir "tamlık" vaadi uzanır herkese. Oysa bu, içsel dinginliğin ve sade bir nefesin yerini almış sahte bir doygunluktur. *Kitsch*, tam da burada devreye girer. Gerçekliğin yerine geçen abartılı bir duygusallık, yoğun ama sığ bir anlam katmanı halini alır. Modern hayat *kitsch* ruhuyla bezenir; mutluluğu göz alıcı sloganlarda, başarıyı sosyal medyada, gücü ise etiketlerde arar. Ve işte o "kuyruk acısı" *kitsch*'in en çiğ, en çıplak halidir. Bastırılan arzular, görünmemesi gereken kusurlar artık sahnededir; ama gene estetik bir yalanla kaplanır. Görmezden gelinen her içsel eksiklik, parlak gülümsemeyle vitrine yerleştirilir. Bu yüzden, *kitsch*'in gösterişli bu sığ estetiğinde içsel duruluğa dair hakikat kaybolur. Çünkü *kitsch*, ruhun değil, gözün tatminine

[11] Rousseau, *Yalnızgezerin Hayalleri*, s.85.
[12] Rousseau, *Emile ya da Eğitim Üzerine*, s.506.

yönelir. Oysa gerçek tamlık teşhirde değil; saklı olanda, içimizin sessizliğindedir. Ne ki, en gizli olan, bastırılan ve görmezden gelinen ne varsa artık teşhirin konusudur. Ve bu teşhir yalnızca sanatsal provokasyon değil, insanın kendine yönelttiği en keskin sorgulama biçimidir: "Görmeye cesaretin var mı?"

Ancak, görmeden önce kendi doğamızı açmalı, içimizdeki mutluluğu anlamlandırmaya, hattâ gerçekte neyin bize yeteceğinin farkında olmalıyız. Zira "mutluluğun yolu onun harika bir düş olduğunu anlamaktan geçer."[13] Bu da insanın kendi içinden doğan ışıktır. Bedenin gizini insana bildirir. İşte hakikat bir yıldız gibi gece karanlığından sonra ortaya çıkar. Bunun güzel etkilerini ise bu dünyadaki bütün güzel şeyler gibi sadece batılın acımasız tesirlerini algılayan anlayabilir. Hakikat bize sevinmemizi öğreten, aynı sevinci insan için de dilememizi sağlayan saklı sezginin ta kendisidir.[14] Ağızdan dökülen sevgi sözcüğü hayatın tüm ağırlığı ve acısından azat eder bizi. Tek bir sevgi sözcüğü bile, yaşamın üstümüze yığdığı ağırlıklardan, görünmeyen acılardan, sessiz çığlıklardan bir anlığına da olsa özgür kılar kişiyi. Çünkü kelimeler sadece anlam taşımaz; bazen bir kalbin yumuşaklığını, bazen bir düşüncenin vicdanını da taşır. Sevgiyle söylenen söz, zamanın aşındıramadığı duvar yazısı gibi kazınır belleğe; hayatın hoyratlığına karşı direnen sessiz bir direniş olur. Olur da günün birinde nazik dokunuşuyla ayağımıza sürtünen bir sokak kedisi karşımıza çıkarsa eğer, o bizim değil biz onun sevgi çemberinde döneceğizdir. Böylece sevginin mutlak öznesi olduğumuzu sandığımız bu dünyada, aslında bizlerin sevgiye teslim olmuş nesneler olduğunu fark ederiz. Çünkü sevgi yönü belli olmayan devinimdir; onu veren ile alan yer değiştirir, hâkimiyet kaybolur, sadece bağ kalır. İster kedinin isterse tavşanın gözlerinde gördüğümüz şefkat, evcilleştirilmiş masumiyet değil, saf varoluşun ta kendisidir. Ölü de olsa, bizler hayvanın çemberinde döneriz, onun kabulünde dinleniriz: *"İnsan bir kez sevmeğe görsün, hayat ne güzel!"*[15]

SONUÇ

Kitsch, estetiği tüketime indirgemekte ve bu şekilde sanatın dönüştürücü gücünü erozyona uğratmaktadır. Bu biraz da kültür endüstrisinin ruhsuz replikasıdır. Herkesin ortak duygularını hedef alarak derinlik yerine tanıdıklık, özgünlük yerine taklit, hakikat yerine nostalji konforu sunar. Sanatın felsefi yönü olan içsel çatışma, yabancılaşma ve dönüşüm gibi kavramları dışlamak, aslında izleyeni pasif de olsa haz tüketicisi yapmaktadır. *Kitsch*, sanatın yüzeyine

[13] Kerouac, *Yalnız Gezgin*, s.43.
[14] Cibran, *Mezarlar Ne Söyler?*, s.70.
[15] Chirouter ve Otero, *Bendeniz Jean-Jacques Rousseau*, s.8.

sinmiş yanılsamadır. Sözde güzel olanı sunar ama hakiki olanı gizler, duyguyu okşar ama düşünceyi tutsak eder.

Beuys'un performans sanatı, kültürel istilânın görünmez kollarında şekil değiştirip "*kitsch*"leşmektedir. Kendi varoluşsal ağırlığını taşıyamaz hale gelmekte, yalnızca estetikle değil, anlamla da çöküşe sürüklenmektedir. Böylece, özgünlüğünü yitiren sahnede, daha önce sayısız kez oynanmış ve duygusal derinliğinden arındırılmış trajediler kopya olarak dolaşıma girer; bu yeniden canlanış düşünsel değil duyusal manipülasyon aracına döner. Kamuoyu, düşünce zemini olmaktan çıkıp bir tür arenaya -modern gladyatörlerin, fikir yerine figür savaşlarının yaşandığı gösteri alanına- dönüşür. Durum böyle olunca, sanata karşı istekli ya da kayıtsız olmak arasında fark da silikleşir; herkesin söyleyecek sözü ve herkesin vereceği mesajı vardır. Çünkü çağımızda fikir üretmek düşünmekten çok görünür olmayı öne çıkarmaktadır. Bu da günümüz demokrasi anlayışının yansımasıdır. Herkesin sahneye çıkabileceği, herkesin fikir beyan edebileceği bu çoğulcu yapı, dışarıdan bakıldığında özgürlük şöleni gibi sunulmasına rağmen, özünde tam bir sığlıktır. Demokrasi, öyle ustalıkla sahnelenmiş bir oyuna döner ki, birey sahnenin bir parçası olmayı bir hak değil bir zorunluluk olarak algılar. Daha tehlikeli olan şey ise algıların yönlendirici olmaya başlamasıdır. Bu da gerçek katılım ile temsili yanılsama arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Kısaca, sanatın saf haliyle değil algılanma biçimiyle var olduğu bir çağda yaşıyoruz. Herkes sahnededir, ama herkes gerçekten orada değildir.

KAYNAKÇA

Berger, John, *Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar*, çev. Bülent Somay, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Chirouter, Edwige; Otero, Mayumi, *Bendeniz Jean-Jacques Rousseau*, çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Cibran, Halil, *Mezarlar Ne Söyler?* çev. A. Erkin Köylügil, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2013.

Frazer, J. George, *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük*, çev. Onur Aydın, Altın Bilek Yayınları, İstanbul, 2015.

Kerouac, Jack, *Yalnız Gezgin*, çev. Funda Uncu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Kosinski, Jerzy, *Boşluk*, çev. Mine Üner, E Yayınları, İstanbul, 2014.

Kosinski, Jerzy, *Adımlar*, çev. Hasan Aslan, E Yayınları, İstanbul, 2015.

Miller, Henry, *Pleksus*, çev. Reha Pınar, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.

Rousseau, Jean-Jacques, *Emile ya da Eğitim Üzerine,* çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

Rousseau, Jean-Jacques, *Yalnızgezerin Hayalleri*, çev. Hasan Fehmi Nemli, 1. Baskı, Pinhan Yayınevi, İstanbul, 2011.

Türk, Ayşegül, "Canlı Hayvanla Empati Kurma Deneyimi Olarak Performans Sanatı", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 76: 1784-1791, 2020.

Uz, Ayfer; Uz, Nurbiye, "Eğitim ve Sanata Yenilikçi Sıradışı Yönleriyle Joseph Beuys", *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 48-58, 2018.

TÜRKLERDE İNSAN KURBANI RİTÜELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Yüksek Lisans Öğrencisi, Melih ÇORAK
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
melihcorak@outlook.com - 0000-0001-7201-0871

ÖZET

Eski Türk kültür bölgelerinde karşılaşılan kurganlar birtakım ritüelleri bünyesinde barındırmaktadır. Kurganlarda görülen gömü tipleri arasında tekli ve çoklu insan gömülerini içeren uygulamalar yer almaktadır. Bir erkek ve bir kadının yan yana gömüldüğünü gösterir buluntular veya genellikle elit bir bireye eşlik etmek üzere aynı kurganın diğer defin odalarında bulunan iskeletler bu uygulamaya örnek oluşturmaktadır. Çoklu gömülerin yer aldığı bu kurganlar, eski Türklerin inanç sistemleriyle doğrudan ilişkili bir geleneği yansıtmaktadır. Bazı araştırmacılara göre bu gömüler, insan kurban etme ritüelinin örnekleridir. Çalışmamızda konuyla ilgili yazılı, arkeolojik ve sözlü verilerden yararlanılacak, tarihte görülen diğer eski kavimlerin insan kurban etme ritüellerine dair örnekler aktarılacak ve Türk kurganlarındaki birlikte gömülme geleneği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kurgan, Anıt Mezar, Türk, Ritüel, Kurban

AN EVALUATION OF HUMAN SACRIFICE AMONG THE TURKS

ABSTRACT

Kurgans encountered in ancient Turkic cultural regions embody a variety of ritual practices. Among the types of burials observed in these kurgans are both single and multiple human interments. Findings indicating that a man and a woman were buried side by side, or skeletons located in separate burial chambers of the same kurgan, typically accompanying an elite individual, serve as examples of such practices. These kurgans featuring multiple burials reflect

* Bu bildiri metni, Prof. Dr. Nurettin HATUNOĞLU danışmanlığında hazırlanmakta olan 'Türklerde Kurgan Kültürü ve Defin Ritüelleri' isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.
This conference paper is derived from my Master's thesis titled 'The Kurgan Culture and Burial Rituals among the Turks' which is being prepared under the supervision of Prof. Dr. Nurettin HATUNOĞLU.

a tradition directly related to the belief systems of the ancient Turks. According to some researchers, these burials may represent instances of human sacrifice rituals. In this study, written, archaeological, and oral sources relevant to the topic will be examined. Examples of human sacrifice rituals from other ancient civilizations will be presented, and the tradition of collective burial in Turkic kurgans will be analyzed.

Keywords: Kurgan, Monumental Tomb, Turkic, Ritual, Sacrifice

1. GİRİŞ

Toplumların kendine özgü kültürler oluşturması, bu kültürleri etkileşim yoluyla diğer toplumlara aktarmaları ve kültürleri içerisindeki inanç sistemlerini sonraki nesillere ulaştırması, tarihsel süreçte sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Avrasya sahalarında M.Ö. 4. binyıla gelindiğinde, tunç devri özelliklerini taşıyan ve çeşitli topluluklara mâl edilen kültür bölgeleri de daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan birtakım kavimlere ait kültürlerin ön şekli olarak görülebilmekledir. Kaynaklarını genellikle arkeolojik verilerin oluşturduğu bu bölgeler, kültürel unsurları açısından daha eski devirlerdeki kültürlere benzer ve birbirinin devamı mahiyetindedir. O kültür evrelerinde yaşamış insanların inançlarıyla bir bağı olan inançsal ritüellere dair izler karşımıza çıkmaktadır.[1] Proto-Türklerin yayıldıkları coğrafyalarla özdeşleştirilen Andronovo ve Tagar gibi kültür bölgelerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda, Ön Türklere ait olduğu değerlendirilen birçok kurgan yapısı ile bu kurganlarda uygulandığı düşünülen ritüeller ortaya çıkarılmıştır. Bu kültürel unsurların, Türklere komşu kavimlerin yazılı kaynaklarında yer alması, konunun yazılı belgeler bağlamında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yazılı vesikalarla birlikte bu verileri destekleyen arkeolojik kaynakların çalışmaya dahil edilmesi, konunun geniş bir perspektiften aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Türk mitolojisi ve destanlarında yer alan, konuyla doğrudan ilişkili sözlü anlatılara başvurulması da çalışmanın fikir bütünlüğünü pekiştirecektir.

Genellikle elit kesim için yapılan ve çeşitli ritüellerin izini taşıyan kurganlı mezarlar, erkek ve kadınlar için farklılıklar barındırmaktaydı. Bazı kurgan alanlarında tespit edilen buluntulara göre bu durum nadiren de olsa geçerliliğini yitirmekle birlikte sıklıkla erkek kurganlarından silah ve zırh gibi eşyalar çıkarken, kadın kurganlarında ise ev işlerinde kullanılan eşyalar ve süs eşyaları bulunmaktaydı. Bir başka örnek olarak da kurganlardaki defin aşamasında ölen kişiye at ve koyun gibi hayvanlardan kurbanlar verilmekteydi. Kurganlardaki bunun gibi hayvan kurbanlarına haricen, Türklerdeki insan kurbanı yorumlarına kaynak olan birlikte gömülme tipini gösteren örnekler de yine bu kurganlardaki çalışmalarda açığa çıkmıştır.[2]

[1] Osman Karatay, "Erken Tunç Çağında Avrupa'ya Kurgancı Göçleri". *Türk Budun Yoq Bolmazun Teyin. E.Ü. TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyetin 100. Yılı Armağanı.* ed. Ali Güler – Barış Pehlivan. (İzmir: İKSAD. 2023), 13-14.

[2] Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar.* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), 361-365.; Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri.* çev. Ersel Kayaoğlu – Deniz Banoğlu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 22.

Atalar kültüne sahip kurgancı toplumların ve özellikle erken dönem Türklerinin inançlarında yer edinen ölüm sonrası yaşam inancı, bu ritüellerin gerçekleştirilmesindeki en etkili sebepler arasındadır. Türkler, bu inanış gereği öldükten sonra bir başka yaşama geçiş evresinin başlayacağını düşünmüşler ve belirtildiği gibi bu süreç için ölülerinin yanında atlarını, kişisel eşyalarını, silahlarını ve erzak gibi bir sonraki yaşamında ihtiyacı olacağını düşündükleri nesnelerle birlikte kurganlı mezarlarına gömülmüşlerdir.[3] Kurganların alt bölümlerinde, ölüyle birlikte farklı odacıklara yerleştirilen çeşitli nesnelerin yanı sıra, aynı kurgan içerisinde çoklu insan gömülerine dair izler de arkeolojik bulgular arasında yer almaktadır.[4] Bu durum, Türk kültüründe inanca dayalı olarak gelişen ritüeller içerisinde önemli bir yer tutan, toplumun ileri gelenlerinin ölümü halinde ona eşlik ettirilmek üzere yapılan kurgana beraber gömülme uygulamasının varlığını güçlendirmektedir.

Türk kavimlerine ait bazı anıt mezarlarda bulunan, çifte gömünün veya ikiden fazla erkek ve kadının gömüldüğü tespit edilen kurganlardan önceki dönemlere tarihlenen ve ön Türklere ait olması muhtemel mezarlar arasında Sibirya'daki Glazkov bölgesi mezarları dikkat çekmektedir. Glazkovda bulunan ve Tunç Çağına tarihlenen bir mezarda bir erkek, kadın ve çocuğuyla bir arada gömülmüş, kadının iskeletine ait kemiklerden yapılan inceleme sonucunda yakın mesafeden öldürüldüğü anlaşılmıştır. İlgili durum Türklerde insan kurbanı ritüelinin en erken aşamalarına dair bir fikir vermektedir.[5] Fakat bu mezarda görülen örneği kesin bir dille insan kurbanı olduğunu ve Türklerdeki insan kurbanına ait ilk veri olduğunu belirtmek yorumlara açıktır. Erken dönemlerde yaşanan bu hadise, insan kurbanından ziyade kişinin infaz edilmesi ve peşine diğer ölü yakınlarıyla gömülmesi şeklinde gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini de doğuruyor. Öte yandan birçok kurganda beraber gömülme uygulamasının gerçekleştirildiğini destekleyen verilerin olduğunu da belirtmeliyiz.

Henüz Bronz Çağı gibi erken dönemlerde, proto Türk izlerinin önemli ölçüde görüldüğü Güney Sibirya'da, kadın ve erkeklerin birlikte yan yana gömülme geleneği geniş bir alanda görülmekteydi. Ritüel, kadın ve erkeğin aynı kurganı paylaşması veya bir kurganda birden fazla erkek iskeletlerinin bulunmasıyla açığa çıkmaktaydı. Kurganlarda, cariyeler dışında ayrıca gömülen erkek bireylerin iskeletleri, çoğunlukla ölen kişinin hizmetkarları olarak değerlendirilmektedir. Bu ritüelin, özellikle yüksek statülü bireylerin ölümü sonrası gerçekleştirilen yoğ törenleri kapsamında ve dolayısıyla da nadir olarak uygulandığı anlaşılmaktadır[6]

Andronovo kültür bölgesindeki sahada tespit edilen anıt mezarlarda da insan kurbanı örnekleriyle karşılaşılmaktadır.[7] Proto Türk yoğunluğunun görüldüğü bir başka kültür bölgesi Tagar'da keşfedilen kurganlarda da insan kurbanı ritüeli bulunmaktaydı. Çoklu defin odası ve hücrelere sahip Arjan Kurganında da çoklu gömüye rastlanmıştı.[8] Birçok dönemi kapsayan bu örnekler, başta yazılı kaynaklar olmak üzere arkeolojik ve sözlü veriler aracılığıyla

[3] Saadettin Yağmur Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini.* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 142-143.
[4] Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Hunlar.* çev. H. Ahsen Batur. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 49.
[5] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 60-71.
[6] Gumilëv, *Hunlar.* 49.
[7] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 361-364.
[8] Elga Borisovna Vadetskaya, *Sibirya Kurganları.* çev. Atilla Bağcı. (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.), 2014. 55.

açıklanabilmektedir. Diğer toplumlarda görülen kurban ritüellerine ilişkin benzerlik ve farklılıkların tespiti ise, konunun daha kapsamlı ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

2. DİĞER TOPLUMLARDA İNSAN KURBANI RİTÜELİ

Bazı kavimlerin, neolitik çağ gibi erken devirlerden başlayarak, Orta Çağa kadar sürdürdükleri kurban uygulamaları arasında insan kurban etme ritüeli de bulunmaktadır. Ritüelistik insan kurbanları, tanrıya sunulan ve ölen kişiye sonraki hayatında eşlik etmesi üzerine sunulan kurbanlar olarak ikiye ayrılmaktadır.[9] Toplumların inanç sistemleriyle doğrudan bir bağı olan söz konusu ritüelle ilgili birtakım görüşler mevcuttur. Mircea Eliade, tarım toplumlarında belli bir ritüelistik kalıplar içerisinde insan kurbanlarının gerçekleştirildiğini belirterek, bu ritüeli tarımla ilişkilendirir. Tarımcı toplumların ekin ekme ve hasat alma aşamalarında ritüel gereği tanrıya insan kurbanı verdiklerine dair örneklere rastlanır.[10] Bir başka yoruma göre insanlar, ritüelde tanrıya karşı olan dileklerine karşılık olarak insanları sunmaktaydılar. Bu kişiler köleler ve cariyeler olduğu gibi daha yakın dereceden kurbana örnek olarak, kurban sunan kişinin çocukları da olabilmekteydi.[11] Schwartz, insan kurbanı ritüelinde sunulanlar arasında sosyal olarak düşük sınıftakilere ek olarak savaş esirlerinin de seçilen kurbanlar arasında olduğunu belirtmekte ve bu sebeple kişilerin özellikle kendilerinden daha yüksek konumdakilere nazaran itiraz edemeyecek ve kurbana karşı koyamayacak zümrelerden seçildiği yönünde yorumlamaktadır.[12]

İnsan kurbanı sunma ritüelinin eski Mezopotamya'da izleri mevcuttu. Yaklaşık olarak M.Ö. 2600-2450 yıllarına tarihlenen bir dönemde, Sümerlerde insan kurban etme ritüeli uygulanmaktaydı. Ritüeli açığa çıkaran mezarlar Sümer elitlerine aitti ve onlara kurban edilen insanlar mezarda onların yanlarına gömülmekteydi. Kurban edilen insanların kemiklerinde yapılan inceleme sonucunda onların beden gücü gerektiren zorlu işlerde çalıştıkları ve kölelerden oluştukları tespit edilmiştir.[13] Hititler de insan kurban etme ritüelini benimseyen kavimlerdendi. Ancak Hititlerdeki insan kurbanı ritüeli nadir olarak görülen bir hususu. İnsan kurban edenler arasında Keltler, Cermenler de bulunmaktaydı.[14] Vikingler arasında da bu ritüelin gerçekleştirildiğini belirten İbn Fadlan, kurban edilecek cariyenin gönüllü olarak seçildiğinden ve yakıldığından bahseder.[15] Mayalar, XII. yüzyılda insan kurbanı veren kavimler arasındaydı ve bu insanlar esirlerden seçilmekteydi. Ritüele göre anormal bir durum saptadıkları esirlerden seçilen bir insanın boynuna kutsal bir ip bağlanıp, bir yıl boyunca istekleri gerçekleştirilirdi ve daha sonrasında kurban edilmek üzere ay tapınağına getirilirdi. Esirlerden seçilen bu insan, tapınakta kalbi çıkarılmak suretiyle kurban edilirdi. Amerika

[9] Encyclopedia Britannica (EB), "Human Sacrifice" (Erişim 24 Temmuz 2025).
[10] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş.* çev. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2023), 100.
[11] Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü.* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 146.
[12] Glenn M. Schwartz, "Archaeology and Sacrifice". *Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East.* ed. Anne M. Porter – Glenn M. Schwartz. (Winona Lake, Indiana Eisenbrauns: Eisenbrauns. 2012), 5-6.
[13] Luis Siddall, "Ritual Killing and Human Sacrifice in the Ancient Near East". *The Cambridge World History of Violence.* ed. Garrett G. Fagan vd. (Cambridge: Cambridge University Press. 2020), 461-463.
[14] Faruk Çolak, "İnsan Kurban Etme Konulu Bir Kıbrıs Türk Efsanesi Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (Şubat 2006), 295.
[15] İbn Fadlan, *Seyahatname.* çev. Ramazan Şeşen. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi), 2024, 40-43.

kıtasındaki Azteklerde de benzer bir ritüel mevcuttu. Aztekler, ilk doğan çocuklarının yerine kurban edecekleri bir esiri satın alma ve kurban etme gibi bir ritüele sahiptiler. İnançlarına göre kurban edilecek kişi çocuklar da olabilmekteydi.[16] Söz konusu insan kurbanı ritüeli pagan Araplarda da görülmekteydi. Araplardaki insan kurbanı ise hem kız hem erkek çocuğun gömülmesi şeklinde gerçekleştirilmekteydi.[17]

3. TÜRKLERDE İNSAN KURBANI RİTÜELİ

Erken dönemlerde yapılmış ve proto Türk kültürleriyle ilintili olan bazı kurganlarda çoklu gömüler görülür. Farklı bir duruma sahip bu anıt mezarlardaki defin odaları, kadın ve erkek gömülerini içerdiği gibi sadece erkek bireye ait defin odasında hizmetçi oldukları düşünülen diğer erkek gömülerini de içerebilmekteydi.[18] Daha sonraki dönemlere tarihlenen Andronovo kültür bölgesinde de bu örneklere benzer olarak birlikte gömülme ritüelinin izleri gün yüzüne çıkmıştır. Andronovo'da bulunan bir mezarda birbirine sarılmış vaziyette kadın ve erkek gömüsü bulunmuştur.[19] Proto Türk yoğunluğunun görüldüğü bir başka kültür bölgesi Tagar'da da çoklu gömülere, insan kurbanı ritüeline rastlanmaktadır.[20] Elde bulunan bu gibi verilerde, Türklerin kurgan kültürleriyle doğrudan bir ilişkisi olan ölü gömme ritüelleri arasında, beraber gömülmenin de bulunduğunu göstermektedir. Belirtildiği üzere, ritüelin ön Türklerdeki izleri ilk olarak Proto-Türklerle ilintisi olan coğrafyalarda, Bronz Çağı gibi erken dönemlerde görülmüştür.[21] Onların inanç sistemlerinin dahilinde olan bu ritüel, daha sonrasında erken Orta Çağa değin, tarih sahnesinde varlığını devam ettiren bazı Türk kavimleri tarafından da benimsenmiştir. Eldeki bazı veriler ise, ritüelin süreç içerisinde, dönemsel olarak değişime uğramış halleriyle var olduğuna dair tahmin olanakları vermektedir. İnsan kurbanının gerçekleştirildiği kurganlardan elde edilen arkeolojik verilere ilaveten yazılı vesikalar da bu ritüelin dönem dönem değişim sürecine girdiğini göstermektedir. Zamanla, bu ritüelden izler taşıyan, daha yumuşak hali olarak da nitelendirilebilecek bir başka defin ritüellerinin çıkmasına sebebiyet vermiştir.[22]

Konuyla ilgili çalışmalarda, konfederatif bir devlet yapısının olduğu ve Türk boylarının da bünyelerinde bulunduğu[23] araştırmacılar tarafından saptanan İskitlerle ilgili kayıtlar, Türklerdeki insan kurbanı ritüelinin varlığıyla ilgili önemli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. M.Ö. V. yüzyılda, Herodotos tarafından kaleme alınan *Tarih* adlı eser bu ritüele dair bilgileri aktarmaktadır. İskitlerin yaptıkları bu cenaze töreni gelenekleri Türklerin uzun dönemlerce benimsedikleri ve uyguladıkları ritüellerle örtüştüğü anlaşılanlar arasındadır. Herodot, İskitlerle ilgili bu anlatısında, muhtemel olarak İskitler bünyesinde bulunan Türk boylarındaki cenaze törenlerini aktarıyor olmalıdır.

---

[16] Gürbüz Erginer, *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri.* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1997), 78-79.
[17] Ahmet Acarlıoğlu. "Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 452.
[18] Gumilëv, *Hunlar.* 49.
[19] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 364.
[20] Vadetskaya, *Sibirya Kurganları.* 55-57.
[21] Gumilëv, *Hunlar.* 49.
[22] Jean Paul Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde Ölüm.* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2023), 161.; Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 364-366.
[23] İlhami Durmuş, *İskitler.* (Ankara: Akçağ Yayınları. 2022), 63-66.

İskitler hakkında yazılı metinlerin aktardığına göre yoğ töreni tertip edilirken farklı defin odalarına sahip kurgana, İskit hükümdarının hizmetinde bulunmuş birtakım hizmetçiler ve eşlerinden biri ona eşlik etmek üzere gömülmekteydi. Ritüelin bu aşamasında kurban edilecek insanlar boğularak öldürülmekteydi. Kurgandaki hükümdara tahsis edilen odaya haricen açılan odacıklar, boğularak öldürülen bu insanların mezarlarını oluşturmaktaydı.[24] Herodotos, insan kurbanlarının gerçekleştirildiği İskit cenaze törenlerini şu mısralarla anlatmaktadır:

"Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur; ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur; kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar)."[25]

Aktarılan bu durum, Türklerin inanç sistemleriyle alakalı defin ritüelleri ve ön Türkler tarafından benimsendiği bilinen ölümden sonraki yaşamın benzer şekilde var olacağına inanılan bir sonraki yaşam inancıyla uyuşmaktadır. Aynı dönemlere denk gelen, eski Türklerin cenaze törenleriyle ilgili bilgiler veren yazılı ve arkeolojik kaynaklar, İskitler için anlatılan geleneklerle büyük ölçüdeki benzerliğini gözler önüne sermektedir. Bu sebeple İskitlerin uygulamış olduğu insan kurbanı ritüelindeki temel etken, hükümdarın bir sonraki yaşamında onlarla beraber olmasıydı.[26] Diğer toplumların insan kurbanı ritüellerinde olduğu gibi tanrı veya tanrılara karşı kurban sunma şeklinde değil, yöneticileri veyahut elit kesimlerinin ölümden sonra gittikleri ahiret ortamında ona eşlik edecek insanları oraya hazırlama, ilk dünyevi yaşamını kurban etme şeklinde gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda ritüelin, Türklerdeki yoğ töreninin erken örneklerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz ortamda da yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplumdan topluma farklılık gösteren bu ritüel, Türklerde özgün bir inanç çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, ölüyle birlikte gömülen kişilerin eşlik etme amacıyla mı yoksa bir yaratıcıya kurban edilerek mi defnedildiği ayrımı, söz konusu inancın karakteristik özelliklerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Herodot devamında yoğ töreninden sonraki aşamayı aktarmıştır. İskit hükümdarının cenaze töreninden bir sene geçince, ölen kralın himayesinde bulunanlardan kurban edilmek üzere insan seçildiği, onları ellişer atla birlikte kurban ettikten sonra atların içinin samanla doldurulduğunu, atların at koşum takımlarıyla donatıldığını ve insanların bu atlara bindirilerek kazıkla tutturulduğundan bahsetmektedir. Daha sonra, kralın sonraki yaşamında ona eşlik edeceği anlaşılan bu atlı savaşçılar, krala ait kurganın çevresinde sergilenmek üzere oraya bırakılıyordu.[27]

İnsan kurbanı ritüelini açıkça anlatan vesikalardan bir diğeri de Çinlilerin, Han Hanedanı Tarihi (Hàn shū) kitabıdır. Siyasi tarihi M.Ö. III. asırda başlayan Asya Hunlarının cenaze törenleriyle

[24] Herodotes, *Tarih.* çev. Müntekim Ökmen. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları), 2024, 322-324.
[25] Herodotes, *Tarih.* 322-324.
[26] Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini.* 142-143.; Ayşe Onat vd., *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 2020, 9.
[27] Herodotes, *Tarih.* 324.

ilgili şu bilgileri vermektedir:[28] *"[Hükümdar öldüğünde] yakın ve sevdiği hizmetkarları ile odalıkları onunla birlikte ölüme giderlerdi ve bunların sayısı onlarca kişiden yüz kişiye kadar ulaşabilirdi."*[29] Dönemin kaynakları, Asya Hunlarındaki insan kurbanı ritüeliyle ilgili sayıca abartı bilgileri sunsa da ritüelle ilgili bu malumatların, kurgan kazıları neticesinde geçerliliğini koruduğu anlaşılmıştır.[30] Aynı durum VI. yüzyılda Ötükende bağımsız bir kağanlık olarak ortaya çıkan ve Asya Hunlarının torunları olan Gök-Türkler için de geçerlidir. Gök-Türk döneminde bazı kurganlara çoklu gömüler gerçekleştirilmiştir.[31]

Yoğ törenlerinde gerçekleştirilen bu ritüel Gök-Türklerin devamı olan Uygurlarda da mevcuttu. VIII. yüzyıldaki Uygur adetlerine göre toplumun ileri gelen bir Uygur'u öldüğünde, eşini üvey evlatları arasından evlendirecek birini bulamadıklarında kadın kurban edilerek eşine eşlik etmek üzere kurgana defnedilmekteydi. Bu kayıttaki ve Hunlarda gözlemlenen değişimler, Roux'a göre Türklerde beraber gömülme ritüeli uygulamalarında yumuşamaya gidildiğini göstermektedir. Ölen kişinin eşinin kurban edilmesinin dul kalıp kalmamasına bağlı olması bu ihtimali güçlendirmektedir.[32] Bir başka görüşe göre de belli bir dönem sonra yumuşamış halleriyle var olan bu ritüel, git gide sembolik bir ritüel haline gelmiş ve kadının kurgandaki defin odasına temsilen girip çıkması gibi şekilleriyle tarih sahnesinde yerini almıştı.[33] Ötüken Uygurları hakkında da aynı konuyu ilgilendiren bir vaka Çinliler tarafından aktarılmıştır. Uygur devlet adamları, VIII. yüzyılda kağanları Tengride Olmuş İl Etmiş Bilge Kağan'ın 759 yılında ölümüyle, bu kağanın Çinli eşi Katun Ningguo'yu kurgana gömmek istemişlerdir. Katun bu ritüele karşı koyarak durumdan kurtulmaya çalışmıştır. Kurban ritüelinin bir parçası olmak istemeyen Çinli prenses, Uygurların cenaze ritüellerinden ağıt yakma ve yüz kesme geleneğini yaptıktan sonra; Çin geleneklerine göre kağan eşinin ölümüne takriben, onun eşi olarak 3 yıl yasını tutması gerektiğini öne sürerek devlet adamlarını ikna etmiş ve ölmekten kurtulabilmiştir.[34]

Öte yandan M.S. X. asırda İslam Halifesi tarafından Türklerin arasına elçi olarak gönderilen İbn Fadlan, İtil Bulgarlarının yanına gittiği sırada insan kurbanı örnekleriyle karşılaşmıştır. Şu ifadelerle: *"Cevval, bilgili bir insan görürlerse, "Bu kişinin rabbimize hizmet etmesi gerekir" derler. Onu alırlar, boynuna bir ip geçirirler, bir ağaca asarlar. İp kopup parçalanıncaya kadar orada kalır."*[35] ritüeli anlatarak İtil Bulgarlarının ilginç bir ritüelini aktarır. Fakat eldeki veriler, buna benzer başka bir uygulamadan bahsetmemektedir. Ayrıca İbn Fadlan, Hazarların hükümdarları için oda sayısı 20'yi bulan mezar yaptıklarını ve Hazar Kağanını bu mezara gömen görevlilerin, mezarın yeri belli olmasın diye öldürüldüğünü belirtmektedir.[36] Anlatıda, öldürülen görevlilerin diğer defin odalarına defnedildiğinden bahsetmese de bir ihtimal definler o kısımlarda gerçekleşmekteydi. Buna benzer durum Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın

[28] Ahmet Taşağıl, *Bozkırın İlk İmparatorluğu Hunlar.* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi.) 2023, 16.
[29] Onat vd., *Han Hanedanı Tarihi*. 9.
[30] Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde.* 161-162.
[31] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 365-366.; Onat vd., *Han Hanedanı Tarihi.* 9.
[32] Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde.* 161-165.
[33] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 364-366.
[34] Hayrettin İhsan Erkoç, "Pre-Manichaean Beliefs of the Uyghurs II: Other Religious Elements". *Journal of Religious History* 47/4 (Ekim 2023), 590-592.
[35] İbn Fadlan, *Seyahatname.* 31-46.
[36] İbn Fadlan, *Seyahatname.* 46.

cenazesinde de geçerliydi.[37] Türklerle kültürel etkileşimleri yoğun olarak görülen Moğollar da bu tedbirsel ritüeli yapmaktaydılar. Avrupa Hunlarında, Hazarlarda ve Moğollarda olan bu uygulama insan kurbanı ritüelinin başka bir biçimi için örnek oluşturmaktadır.[38] Ayrıca Moğolların insan kurbanı ritüeline dair bir başka örnek de Cengiz Hanın defniyle ilgilidir. Cengiz Hanın ölümü sonrası cenaze arabasıyla defnedileceği yere gidene kadar geçtikleri yerde bulunan insanlardan seçilen, hanın bir sonraki yaşamında ona eşlik etmesi için kurban edilen insanlar bulunmaktaydı. Defnin aşamasında ise yine yanında onunla gömülmek üzere 40 kız ve 40 at kurban edildiğine dair malumatlar bulunmaktadır.[39]

İslâm kaynaklarından *el-Bed ve t-Târih* adlı eserde de Türklerin insan kurban etme ritüeliyle ilgili bahisler geçmektedir. Kırgızların, cenazelerde ölen kişinin yanında mezara hizmetçileri ve köleleri canlı olarak koydukları belirtilmiştir. Buradaki ifadeler genel olarak Kırgızların elitleri için yaptıkları ritüeli kapsamaktaydı. Himayesinde kölesi bulunan ve bunları görevli olarak kullanan elit kişiler öldüğünde, onlarla beraber bu yardımcılar da gömülmekteydi.[40] X. yüzyılda yaşayan ve Türklerle ilgili malumatlar veren Mesudî, ritüelin farklı bir haline ilişkin bazı bilgileri nakletmiştir. Hazarların içerisinde semavi dinlere inananlara ek olarak cahiliye dinlerine inanan, yani tengrici ve pagan tebaaların bulunduğunu belirten Mesudî; bu insanların ölümü halinde eşlerinin yakılarak gömüldüğünden bahsetmektedir.[41] Daha eski dönemlerden itibaren bahsi geçen tarihte Türklerin defin adetleri arasında ölü yakma da bulunmaktaydı.[42] Fakat Hazarların yani Türklerin insan kurban etme ritüelini yaptıkları sırada, ayrıca ölüyü ve kurbanları yaktıklarına dair malumat ilk kez bu kayıtlarda geçmektedir. Bu da söz konusu ritüelin aşamalarında kremasyonun da kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Şu da belirtilmelidir ki, eldeki bu örnek haricinde, Türklerle ilgili arkeolojik veriler arasında kremasyonlu insan kurbanı ritüeline dair başka kesin bir malumat yoktur.

Yazılı belgelerin genellikle yukarıdaki benzer bilgileri verdiği görülmektedir. Ancak Türklerdeki beraber gömme uygulamasının nadir şekilde yapıldığı, sıradan halk için geçerli olmayıp hanedan üyeleri başta olmak üzere üst düzey yöneticiler için gerçekleştirildiği

---

[37] Jordanes, *Getica The Origin and Deeds of the Goths.* çev. Charles. C. Mierow. (North Haven, CT: Fyrnlore Bookmearsing), 2024, 84.

[38] Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde.* 257-258.; Jordanes, *Getica.* 84.; İbn Fadlan, *Seyahatname.* 46.

[39] Engin Kırlı, "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 2/1 (Mayıs 2019), 109-110.

[40] Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri.* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 190.

[41] Mesudîye ait bu eserin Fransızca çevirisinde, Hazarlar arasında halen cahiliye inançlarına (tengrici ve diğer paganist inançlar) inanan diğer insan toplulukları olduğu ve bunların Slavlar, Ruslar ve diğer tebaadan oluştukları belirtilmiştir. Mesudî, ölünün yanına kurban edilecek kişilerin yakıldıktan sonra defnedilmesi hususundaki söz konusu geleneği cahiliye inançlarına inanan insanların yaptığını aktarmıştır. Fakat Ramazan Şeşenin, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler eserinde çoğul anlatım kullanılmayarak bu uygulamayı "Slavlar ve Rusların yaptığı şeklinde", yani tahminimizce Fransızcadan hatalı olarak çevrilmiştir. bkz. Masudi. *Les Prairies D'or.* çev. C. Barbier De Meynard - Pavet De GourTeille. (Paris: University of Toronto Press, 2. Basım, 1861-1877.) s. 9,; Ramazan Şeşen. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri.* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020). s. 190.

[42] Recep Yaşa, "Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Adeti". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Haziran 2019), 109-110. Ayrıca bkz. Sartkojauli Karcaubay – Cantekin Karcaubay, "Göktürk'ün Toprak Halkı". *Atlas Dergisi* 1/238 (Ocak 2013), 62-76.; Elvin Yıldırım, "En Erken Devirlerden Türk Mezarlarına Ölü Yakımı Uygulaması". *Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/22 (Mart 2020), 28-37.; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II.* (İstanbul: Altınordu Yayınları), 2023, 654.

anlaşılan hususlardandır. Bu ritüeldeki sıradan halk-elit ayrımı genel olarak kurganlar için de geçerlidir. Kurganlar da genellikle önemli kişilere, hanedanlara, rütbeli askerlere yapılmakta, hatta kurganların büyüklüğü ve içeriği bu kişilerin mevkiine göre de değişiklik göstermektedir.[43]

Bu verilere ek olarak kurgan kazılarından elde edilen buluntuların da bu ritüeli büyük ölçüde doğruladığı atlanmaması gereken hususlardandır. Türklerin yayıldıkları coğrafyalarda bulunan ve beraber gömülme ritüelinin gerçekleştirildiği ilk anıt mezar örnekleri arasında Sibirya'da Nizhniaia Buret bölgesindeki bir mezar ön planda kalır. Alexey Okladnikov'un açıklamalarına göre mezardaki gömüde birlikte yatan kadın ve erkek iskeletleri keşfedilmiştir.[44] Daha sonraki dönemlere tarihlenen Andronovo kültür bölgesinde de benzer olarak bu ritüelin izleri gün yüzüne çıkmıştır. Andronovo'da bulunan bir mezarda cariye veya eş kurbanının bir örneği olan, birbirine sarılmış vaziyette kadın ve erkek gömüsü bulunmuştur.[45] Proto Türk yoğunluğunun görüldüğü bir başka kültür bölgesi Tagar'da da çoklu gömülere rastlanılır. Arjan köyünde Gryaznov ve heyeti tarafından bulunan ve çalışmaları yapılan, dönemin bir kağanına veya yabgusuna ait olabileceği düşünülen büyük bir kurganda çoklu hücreler tespit edilmiştir. Arjan Kurganı ismiyle bilinen bu kurganın ana defin odasında bu üst yöneticiye ait iskelet ve yanında ona eşlik eden kağanın bir eşine ya da odalıklarından biri olduğu düşünülen kadına ait iskelet bulunmuştur. Aynı kurganın bir başka defin odasında ise kurban edilen 15 erkeğe ait iskeletler açığa çıkartılmıştır. Özellikle yönetici ve hanedan üyeleri gibi elit insan gruplarına yapılan bu büyük kurganlarda sayısı bu kadar fazla olmayan fakat bunun gibi insan kurbanı örnekleriyle karşılaşılmaktadır.[46] Tagar kültür bölgesinde Büyük Salbık olarak adlandırılan kurganın bir mezarında da yetişkin erkeklere ve çocuğa ait iskeletler keşfedilmişti.[47] Bu insanlar diğer bazı kurganlarda olduğu gibi kurganın ana mezar odasının çevresindeki bir başka defin odasına gömülmekteydi. Çocuğa ait olduğu ve ritüel kapsamında kurganda bulunulduğu tahmin edilen bu iskeletler yoruma açık haldedir. Kurgana gömülen bu çocuklar, bir ihtimal mezardaki vefat eden insanların çocuklarıydı ve ailelerinin ölmesi durumunda, sağlık nedenlerinden dolayı hayatta kalamayacakları için ailelerinden koparılmaması düşüncesi sebebiyle onlara eşlik ettiriliyordu. Belki bu geçerli değildi ve kurban ritüelinin bir parçası olarak bir sonraki yaşama gitmek üzere kurganın asıl sahipleriyle gömülüyordu.

Tahmini olarak M.Ö. 322 yıllarına tarihlenen[48] Berel Kurganlarında da çift gömü uygulaması mevcuttu.[49] M.S. I ve IV. yüzyıllar arasına tarihlenen Pazırık kurganlarında da birlikte gömülme ritüeline ait somut veriler bulunmuştur. Altaylarda 1929 yılında kazısı yapılan bir Pazırık kurganındaki mezarda, vücut bütünü korunmuş halde genç kadına ait bir ceset, Ruslar tarafından tespit edilmişti. Bu kadının bedeninde hiçbir şekilde yara izine rastlanılamamıştı ve yılan sokmasıyla veya zehirlenerek kurban edildiği saptanmıştı. Yine Pazırık kurgan grubundan

[43] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 361.; Vadetskaya, *Sibirya Kurganları.* 56.
[44] Aleksey Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures.* (Cambridge, Massachusetts: The Peabody Museum.), 1959, 28.
[45] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 364
[46] Vadetskaya, *Sibirya Kurganları.* 55.
[47] Vadetskaya, *Sibirya Kurganları.* 57.
[48] Mehmet Kutlu – Leila Kutlu, "Ölü Gömme Gelenekleri Bağlamında Berel Kurganları". *Folklor/Edebiyat Dergisi* 27/107. (Ağustos 2021), 779.
[49] Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları.* 365.

2. Pazırık kurganında da defin odasında yatmakta olan birden fazla iskelet keşfedilmiştir. Söz konusu kurganda takriben 40 yaşlarındaki bir kadın 60 yaşlarında olduğu tahmin edilen bir erkekle aynı anıt mezarı paylaşmaktaydı. Pazırık IV'de ise iki ayrı tabut içerisinde ölümü herhangi bir başka nedenden olduğu saptanamayan 15 yaşında bir kız ve yaşlı bir erkek birey aynı kurganı paylaşmaktaydılar. Pazırıktaki bu iki anıt mezarda bulunan gömüler, erkek öldüğünde cariyesinin veya eşinin yanına gömülmesi geleneğinin birer örneğiydi. Bu buluntuları genel olarak aynı kurganda bulunan kadın ve erkekler oluşturmaktaydı.[50]

İnsan kurbanı ritüeliyle ilgili diğer aydınlatıcı bilgilere de Türklere ait sözlü kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Bazı mitolojik metinlerin ve destanların bu bakımdan insan kurbanıyla ilgili içerikten bahsettiği de söylenilebilir. Çinlilerin aktardığı ve Gök-Türklere ait Yama Kağan miti de buna bir örnek oluşturmaktadır. Mite göre Yama Kağan adındaki Gök-Türk kağanı bir gün ak geyiğe binmiş kadın görür ve ona aşık olur. Bu kadın Göl Tanrısının kızıdır. Kadın, kağanla olan ilişkilerini güçlendirmek için mağaradan boynuzu altından bir geyik çıkacağını ve onu okla vurmasını söyler. Bunun üzerine Yama Kağan geyiğin bulunduğu mağarayı askerleriyle zapt eder ve geyiği orada görürler. Askerlerinden biri erkenden geyiği öldürünce kadın kağanla tekrar bir araya gelmez. Bunun üzerine Yama Kağan, Tengriyi öfkelendirdiğini düşünerek insan kurban etmek ister ve geyiği öldüren askeri kurban olarak seçer. Bundan sonra belirli zamanlarda yapılacak insan kurbanı ritüelleri için de o askerin bölüğü ve boyundan insanlar seçilerek kurban edilirler.[51] Bu şekilde içeriğe sahip Yama Kağan mitindeki ritüelde, insan kurbanının ölüler ülkesine giden bir bireye eşlik etmek üzere yapılmadığı; bir tanrı veya iyenin ruhunu memnun etmek ve af dilemek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Sözlü eserin içeriği her ne kadar kurganlardaki insan kurbanı ritüelindeki amaçtan farklı bir amaca göre işlenmişse de Türklerdeki insan kurban etme ritüelinin, dünyevi hayata benzer başka bir yaşama geçiş formunu simgelediği fikrini değiştirmemektedir.

Ritüele dair izlerden biri de Başkurtların Ural-Batır destanında görülmektedir. Bu sözlü anlatıda da aynı Gök-Türklere ait mitolojik metinde olduğu gibi insan kurbanının Tanrıya verilmesi konusu şaşırtıcıdır. Yazılı ve arkeolojik verinin aydınlattığı ve bahsi geçen dönemlerde yapılmış insan kurban etme ritüelinin, kurganında ölen kişiye eşlik etmesi şeklinde işlenmediği, tanrının huzuruna kurban sunma adetinin anlatıldığı görülmektedir.[52] Fakat bu durum oluşan kanaati yine değiştirmemektedir. Destanlarda işlenen konuların doğal sebeplerle ve muhtemel olarak başka kültür ve inançların etkisiyle oluşması ve gelişmesi durumu açıklar mahiyettedir. İnsan kurbanlarının yaratıcı için verilmesi konusunun işlendiği Ural-Batır destanının içeriğinde şu mısraları görmekteyiz:

"-Uzak ülkedensin,
İyi niyetle gelmişsin;

[50] Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde.* 117-162.
[51] Hayrettin İhsan Erkoç, "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri". *Belleten* 293/82 (Nisan 2018), 62-68. Ayrıca bkz. Hayrettin İhsan Erkoç, "Efsanevi Türk Hükümdarı Yama Kağan ve Türk Mitolojisinde Fatih Ata Hükümdar Motifi", *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Gelenek, Görenek ve İnançlar* 9/ (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2018). 157-173.
[52] Metin Ergun – Gaynislâm İbrahimov, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır.* (Ankara: Türksoy Yayınları, 1996), 67-69.; Selehaddin Bekki, "Türk Mitolojisinde Kurban". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Ocak 1996), 6-7.

Ah yiğitim, bilsen sen,
Bizim elde olsan sen,
Katil padişahın yaptığı
İşleri görsen;
Ağrı – sızı görmeden,
Ölüm başa gelmeden,
Kadın – kızı, erkekleri,
Ayırmadan genç – ihtiyarı
Kolunu – ayağını bağlatıp,
İyilerini seçtirip
Yılda bir toplatır,
Sarayına aldırtır;
Kızı ayırır yiğitini,
Kendisi seçer kızını – kadınını,
Kalanlarını da,
Askerleri bakarlar
Özlerine ayırırlar;
Diğerlerini acımadan
Kanlı gözyaşlarına bakmadan,
Canlı, sağ olsa da
Kızını göle attırır,
Erkeğini ateşe yandırır;
Babası için, özü için,
Askerlerin şanı için,
Doğduğu gün için,
Yılda bir kere tanrı için,
Kanlı kurban kestirir.".[53]

Kırgızların Manas destanında da insan kurbanı içerikli bir anlatı bulunmaktadır. Sözlü anlatıya göre bir grup Kalmuk Hanının oğlu Tegin Almambet'e insan kurban etmek isterler. Almambet böyle bir adeti daha önce işitmediğini söyleyerek insanları kurban ettirmez ve serbest bırakır. Almambet insan kurbanı girişimiyle tekrar karşılaşır. Bu sefer kurban vermek isteyen kişi Çin

[53] Ergun - İbrahimov, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır.* 67-69. Ayrıca aynı eserdeki şu ifadelerde: *"Ondan sonra padişah özü, kul seçer saraya; ondan artıp kalanı Tanrı için kurbana"* şeklinde de insan kurbanına dair benzer sözlü anlatı yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Metin Ergun – Gaynislâm İbrahimov, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır.* (Ankara: Türksoy Yayınları, 1996), 77.

hükümdarı Esen Handır. Almambet'e mukaddes kitaba karşı gelinmeyeceği ve uğursuzluk getireceği gerekçesiyle yine insan kurban edilmez ve onun yerine hayvan kurbanı verilir.[54]

Belirli dönemler boyunca gerçekleştirilen insan kurbanı ritüeliyle ilgili veriler X. yüzyıla değin gözükmektedir. Ancak söz konusu dönem ve sonrasında, Türklerin İslâm dinine kitlesel geçişleriyle birlikte terk edilmiş ritüeller arasına girmiştir. Eldeki veriler X. yüzyıl sonrasında Türklerin insan kurbanıyla ilgili bilgileri içermemekte ve diğer toplumlarda olduğu gibi kurban ritüellerindeki içeriksel değişimi gözler önüne sermektedir. Öte yandan XVI. asıra ait veriler, Müslüman olmamış ve Budizmin etkisine girmiş Türk ve Moğol boyları arasında insan kurbanının terk edildiğini işaret etmektedir. Bir elit öldüğünde, geride kalan cariyelerin kurban edilme ritüelinin devam etmediğini; cariyelerin ölen kişinin oğulları tarafından sahiplenildiği ve yaşamlarına devam ettikleri bilgisini vermektedir.[55]

4. SONUÇ

Kazıbilim çalışmaları sonucu ortaya çıkan ve erken dönemlerdeki bazı kavimlerin gömü şekillerinden biri olduğu anlaşılan beraber gömülme geleneği ve yazılı verilerle günümüze değin aktarılan, tanrıya birtakım sebeplerle insan sunumunu amaç edinen insan kurbanı ritüelleri, tarihsel süreç içerisinde dönem dönem uygulanmış kurban çeşitleri arasındadır. Bu kurbanlar arasında kanlı veya kansız olmak üzere iki türde teşekkül olan kurban ritüeli, birçok toplumda benzer şekilde karşımıza çıkar. Ön Türklerle ilişkilendirilen bazı kültür bölgelerindeki kurgan ve mezarlarda tespit edilen ve ileriki dönemlerdeki Türk elitlerine aidiyeti verilen kurganlarda da bulunduğu anlaşılan yan yana gömülme, aynı kurgan veya mezardaki farklı defin odalarındaki birtakım çoklu gömüler de ritüelistik bir geleneği yansıtmaktadır. Bu gömü şeklinin gerçekleştirildiği Andronovo, Tagar kurganları; Pazırık kurganları ve daha ileri tarihlerde yapılmış Hun ve Gök-Türk kurganlarındaki somut veriler ve bazı kurganlarda görülen, kurbanların zehirlendiğine işaret eden veriler, Türklerin inanç sistemleriyle doğrudan bir ilişkisi bulunan insan kurbanı ritüeline birer örnek oluşturur. Bu arkeoloji sahalarından elde edilen veriyi ise söz konusu Türk kavimlerinin gömü biçimleri ve defin ritüelleri hakkında bilgi veren yazılı vesikalar doğrulamaktadır. Kurganlardaki buluntuları ve konuyla ilgili yazılı veriyi destekleyen bir başka husus da Türklere ait olan birtakım mitler ve destanlar olmuştur. Birlikte gömülme şeklinin görüldüğü Gök-Türkler ve Kırgızlar gibi Türk kavimlerine ait bu sözlü kaynaklarda da bu ritüelin işlendiği anlaşılmıştır. Yine bu kavimlerle yakın tarihler arasında varlığı bilinen Başkurtların bir destanında da ritüelin benzer şekli geçmektedir. Sözlü kaynaklardaki konular, başka toplumlardan etkiler ve dönemsel olarak farklılıklar içerse de konunun dahilinde olan ritüelin izlerini yansıtmıştır. Ancak, Türklerdeki insan kurbanı ritüeline dair kazı buluntuları ve yazılı veri örneklerinin; ölüm süreciyle bir ilişkisi olduğu ve defin aşamalarında yapıldığı açıkça gözlemlenebilmektedir. Bundan dolayı, Ön Türklerde ve Türk kavimlerinde bulunan bu ritüelin, bir yaratıcıya karşı sunu olarak ele alınması yanlış sonuçların çıkmasına sebep verecektir. Söz konusu bu durum, bazı diğer insan topluluklarında olduğu gibi yaratıcıya kurban verme ritüelinin bir parçası şeklinde değil, kurgana gömülen kişinin yanında, onun sonraki hayatına eşlik etmesi amacıyla gerçekleştirilen

[54] Mehmet Naci Önal – Cansu Daşdemir, "İnsandan Hayvana Kurban Ritüelinin Değişim ve Dönüşümü: Manas Destanı Örneği". *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Mayıs 2022), 140-141.
[55] Jean Paul Roux, *Eskiçağ ve Altay Türklerinde.* 167.

ve ritüelleşen bir geleneğe işaret etmektedir. Mamafih, Türklerin inanç sistemlerinde bulunan bir sonraki yaşam inancı da bunu açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Acarlıoğlu, Ahmet. "Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 441-460.
2. Bekki, Salahaddin. "Türk Mitolojisinde Kurban". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Ocak 1996), 16-28.
3. Çolak, Faruk. "İnsan Kurban Etme Konulu Bir Kıbrıs Türk Efsanesi Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (Şubat 2006), 293-306.
4. Çoruhlu, Yaşar. *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 2019.
5. Durmuş, İlhami. *İskitler.* Ankara: Akçağ Yayınları, 8. Basım, 2022.
6. EB, Encyclopedia Britannica "Human Sacrifice". Erişim 24 Temmuz 2025. https://www.britannica.com/topic/human-sacrifice
7. Eliade, Mircea. *Diner Tarihine Giriş.* çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 5. Basım, 2023.
8. Erginer, Gündüz. *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım. 1997.
9. Ergun, Metin - İbrahimov, Gaynislâm. *Başkurt Halk Destanı Ural Batır.* Ankara: Türksoy Yayınları, 1. Basım. 1996.
10. Erkoç, Hayrettin İhsan. "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri". *Belleten* 293/82 (Nisan 2018), 51-82.
11. Erkoç, Hayrettin İhsan. "Efsanevi Türk Hükümdarı Yama Kağan ve Türk Mitolojisinde Fatih Ata Hükümdar Motifi", *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Gelenek Görenek ve İnançlar* 9/157-171. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
12. Erkoç, Hayrettin İhsan. "Pre Manichaean Beliefs of the Uyghurs II: Other Religious Elements". *Journal of Religious History* 47/4 (Ekim 2023), 586-603. https://doi.org/10.1111/1467-9809.13005

13. Gömeç, Saadettin Yağmur. *Şamanizm ve Eski Türk Dini.* Ankara: Berikan Yayınevi, 5. Basım, 2020.
14. Gumilëv, Lev Nikolayeviç. *Hunlar.* çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 5. Basım, 2013.
15. Herodotos. *Tarih.* çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 23. Basım, 2024.
16. İbn Fadlan. *Seyahatname* çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 12. Basım, 2024.
17. Jordanes. *Getica The Origin and Deeds of the Goths.* çev. Charles. C. Mierow. North Haven, CT: Fyrnlore Bookmearsing, 1. Basım, 2024.
18. Karatay, Osman. "Erken Tunç Çağında Avrupa'ya Kurgancı Göçleri". *Türk Budun Yoq Bolmazun Teyin. E.Ü. TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyetin 100. Yılı Armağanı.* ed. Ali Güler. 4/14-26. İzmir: İKSAD, 2023.
19. Karcaubay, Sartkojauli – Karcaubay, Cantekin. "Göktürk'ün Toprak Halkı". *Atlas Dergisi* 1/238 (Ocak 2013), 62-76.
20. Kırlı, Engin. "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 1/2 (Mayıs 2019), 84-111.
21. Kutlu, Mehmet – Kutlu, Leila. "Ölü Gömme Gelenekleri Bağlamında Berel Kurganları". *Folklor/Edebiyat Dergisi* 27/107 (Ağustos 2021), 771-798.
22. Masudi. *Les Prairies D'or.* çev. C. Barbier De Meynard - Pavet De GourTeille. Paris: University of Toronto Press, 2. Basım, 1861-1877.
23. Mau-Tsai, Liu. *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri.* çev. Ersel Kayaoğlu – Deniz Banoğlu. İstanbul: Selenge Yayınları, 4. Basım, 2019.
24. Okladnikov, Alexey Pavlovich. *Ancient Population of Siberia and Its Cultures.* Cambridge, Massachusetts: The Peabody Museum, 1. Basım, 1959.
25. Onat, Ayşe vd. *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2020.
26. Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Basım, 2020.
27. Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi II.* Ankara: Altınordu Yayınları, 9. Basım, 2023.
28. Önal, Mehmet Naci – Daşdemir, Cansu. "İnsandan Hayvana Kurban Ritüelinin Değişim ve Dönüşümü: Manas Destanı Örneği". *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Mayıs 2022), 133-148.

29. Roux, Jean Paul. *Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm.* çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2023.
30. Schwartz, Glenn M. "Archaeology and Sacrifice". *Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East.* ed. Anne. M. Porter – Glenn M. Schwartz. 1/1-33. Winona Lake, Indiana Eisenbrauns: Eisenbrauns, 2012.
31. Siddall, Luis. "Ritual Killing and Human Sacrifice in the Ancient Near East". *The Cambridge World History of Violence.* ed. Garrett G. Fagan vd. 4/460-474. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
32. Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, 2020.
33. Taşağıl, Ahmet. *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 5. Basım, 2023.
34. Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1969.
35. Vadetskaya, Elga Borisovna. *Sibirya Kurganları.* çev. Atilla Bağcı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Basım, 2014.
36. Yaşa, Recep. "Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Âdeti". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Haziran 2019), 275-295.
37. Yıldırım, Elvin. "En Erken Devirlerden Türk Mezarlarına Ölü Yakımı Uygulaması". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/22 (Mart 2020), 28-3

DİJİTAL PARANIN DEVLET POLİTİKALARINA ETKİSİ

ÖRNEKLEM OLARAK ABD –EL SALVADOR DİJİTAL PARA UYGULAMALARI

Hatice Aksu

Ordu Üniversitesi Ünye İktisat Bilimleri Fakültesi - İktisat Bölümü Yüksek Lisans

İletişim:e-posta:hatice46524652@gmail.com –ORCID: 0009-0008-2319-238X

ÖZ

Dijitalleşme serüveni son yıllarda ekolojik ve küresel ekonomi inevasyonunda devrim nitelinde bir gelişme seyretmiştir. Çalışmamın başlangıcında dijital paranın ortaya çıkışı, kripto paraların gelişimi ve bitcoinin finansal sistem üzerinde yarattığı etkiler hakkında bilgi vermekteyim. Daha sonrasında Dijital paraların sağladığı yenilikçi çözümler ve finansal sistem üzerindeki değiştirici etkisini açıklamış ve bu bilgiler dahilinde kripto paralar sayesinde erişim kolaylığı sağlanmış olup ödemelerin hız kazanması, merkez bankaları, finansal kurumlara ve doğrulayıcı sistemlere gerek duymadan blok zincir sayesinde kullanıcılara doğrudan işlem yapabilme kolaylığı sağlamış olmasını belirtmekle beraber bu sisteme erişimi olmayan toplumun yada bireyin sistem içerisinde ulaşım kolaylığı gibi birçok dijital inevasyona katkı sağladığı sonucuna varmaktayım. Yeni nesil para uygulamalarının örneklem olarak belirtmiş olduğum Gelişmiş bir ülke olan ABD ile Gelişmekte olan El Salvador arasındaki dijital para uygulamaları değerlendirilmektedir. ABD yeni nesil para uygulamaları hakkında düzenleyici ve kontrollü bir yaklaşım izlerken, El Salvador ise 2021 yılında bitcoini resmi para birimi olarak ilan etmiş ve toplumun her kesimini özellikle bu inevasyonun dışında kalmış topluluğu finansal ve sosyal sisteme homojen etme yolunda bir politika izlemiştir. Bu araştırmada 2015-2024 yılları arasında yeni nesil para uygulamalarının gelişmelerini kapsamakta, Merkez bankalarının raporları, uluslararası kuruluşların belgeleri ve güncel akademik kaynaklar kullanılaraktan nitel analiz yöntemiyle değerlendirme yapmayı amaç edinmekteyimdir. ABD ve El Salvador'un dijital para uyulmaları ve politikaları üzerinde karşılaştırma yapılmış çalışmanın sonucunda ABD yeni nesil para sistemine karşı daha denetleyici ve düzenleyici bir yaklaşım izleyerek bu yeni dijitalleşmeyi kontrol altına almaya çalışmış. Buna karşın El Salvador ise daha atılımcı ve topluma entegre etmeye çalışmış ve sisteme uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Çalışmamdaki verilere dayanaraktan politik yaklaşımları karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak dijital paraların devlet politikaları üzerindeki etkilerini göstermiş ve yeni nesil dijital dönüşüme eleştirel ve alternatif bir bakış açısı sunmayı hedeflemekteyim.

Anahtar Kelimeler: ABD, Bitcoin, Devlet Politikaları, Dijital Para, El Salvador, Kripto

ABSTRACT

The adventure of digitalization has revolutionized the ecological and global economy in recent years. At the beginning of my study, I provide information about the emergence of digital money, the development of cryptocurrencies and the impact of bitcoin on the financial system. Afterwards, I explain the innovative solutions provided by digital currencies and their transformative impact on the financial system, and within this information, I conclude that cryptocurrencies have contributed to many digital innovations such as ease of access and speed of payments, ease of direct transactions to users thanks to the block chain without the need for central banks, financial institutions and verification systems, as well as the ease of access of the society or individual who does not have access to this system within the system. Digital money applications between the USA, a developed country that I have stated as a sample of new generation money applications, and El Salvador, a developing country, are evaluated. While the US follows a regulatory and controlled approach to next-generation money practices, El Salvador declared bitcoin as the official currency in 2021 and pursued a policy of homogenizing all segments of society, especially the community that has been excluded from this innovation, into the financial and social system. This research covers the developments of new generation money practices between 2015 and 2024, and aims to evaluate them through qualitative analysis using central bank reports, documents of international organizations and current academic sources. As a result of the comparison of the digital money practices and policies of the US and El Salvador, the US has tried to control this new digitalization by following a more supervisory and regulatory approach towards the new generation money system. El Salvador, on the other hand, has tried to integrate it into the society and has aimed to harmonize it with the system. Based on the data in my study, I aim to show the effects of digital currencies on state policies by comparing political approaches and to present a critical and alternative perspective on the new generation digital transformation.

Keywords: USA, Bitcoin, State Policies, Digital Money, El Salvador, Crypto

1.GİRİŞ

Küresel ekonomide yenilikçiliğiyle son dönemlere damga vuran dijital para teknolojisinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi ekonomik alan başta olmak üzere birçok alana devrimci ve dönüştürücü katkılar getirmiş bu yeni dönüşümün devletlerin dijitalleşme sürecine uygulamış olduğu politikaların ekonomik sistem içerisindeki seyrini göstermeyi amaç edinmekteyimdir. Bu alanlar bankacılık, ödeme sistemleri, muhasebe, ticaret, kamu yönetimi gibi ekonomik sistemlerin yanı sıra sosyal dönüşümlerde de köklü değişimlere yol açmıştır. Dijital paranın önemli bileşenlerinden biri kripto paraların ortaya çıkışı olmuştur. Kripto paralar, yenilikçi ve teknolojik sisteme dâhil olmasının yanı sıra var olan ekonomik düzene ve devletlerin izlediği ekonomik politika sistemlerini etkileyen önemli inevasyon aracı haline gelmektedir. Dijitalleşmenin var olan ekonomik düzeni ve devletin ekonomik politika sistemlerinin

temelinde güçlü bir değişim rolü oynadığı kaçınılamaz. Kripto paralar sayesinde erişim kolaylığı sağlanmış olup ödemelerin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi hedeflenmiş, merkez bankalarına, Finansal kurumlara ihtiyaç duyulmadan blok zincir sistemi sayesinde doğrudan sisteme erişim sağlayamayan topluluğun ya da bireyin sistem içerisinde ulaşım kolaylığı gibi birçok dijital inevasyona katkı sağladığı anlaşılmıştır. Fakat kripto paraların finansal dönüşüme sağlamış olduğu avantajların yanı sıra bazı dezavantajlarının da olduğu kanaatindeyim Örneğin yapılan işlem kaydediliyor ama kim tarafından işlemin yapıldığına dair bilgi verilmiyor yapılan işlemler blok zincir uygulamasına kaydediliyor fakat işlemi yapmış olan kişinin kişisel kimliği görünmeden sadece cüzdan edresi ile sistem uygulanmaya çalışılıyor bu durumla beraber birçok riskte doğmuş oluyor; kara para aklama, yasa dışı işlemlerin görünmezliği ciddi bir güvenlik sorunlarının da oluşmasında sebep oluşturuyor. Ayrıca kripto paraların değerinin kısa süre içinde piyasalarda ekonomik dalgalanmaya neden olduğu bu durum dijital paraya yönelenler için ciddi bir güven kaybına yol açtığını. Tüm küresel üretimin mühendisliğini ve teslanın kurucu ortaklarından biri olan Güney Afrika asıllı ABD doğumlu ‘’ Elan Musken 2021 de bitcoin hakkında yapmış olduğu açıklamaları ekonomi piyasasında ani düşüşlere neden olmuş budurum kripto paraların yüksek dalgalanmalar yaşadığını göstermiştir. (BBBC News, 2021), teknik alt yapının yeterince gelişmemiş olması da dijital para sisteminin sürdüre bilirliğini zorlaştırmıştır (Öztürk, 2024; Yıldırım, 2019). Değinmiş olduğum olumlu ve olumsuz nedenler dijital dönüşümün devlet politikaları ile olan ilişkisini ekonomik, hukuki ve sosyal yönden ele alınması gerektiğini ve bir çözümleme süreci haline geldiğini göstermektedir. Ülkelerin dijital paraya yönelme stratejilerinde de farklılık görülmektedir. Örneklem olarak ele alınmış olan Amerika Birleşik Devletleri daha denetimci ve düzenleyici bir sistem oluşumunu teşvik edici çalışmalar izlerken El Salvador ise 2021 yılın bitcoini resmi para birimi olarak ilan ederek bu temelde bir politika izlemiştir fakat toplumun bir kısmı bu sisteme dâhil olamamış bununla birlikte yaşanan teknik ve ekonomik zorluklar kurumların tepkilerine yol açarak El Salvador’un uygulamak istediği bu politikanın devamlılığı açısından tekrardan yapılanmasındaki düzenlemelere gitmesine neden olmuştur

(Efe, 2021; Topal Oğlu, 2021). Görüldüğü üzere Dünyada son yıllarda Dijital inavasyon alanında hızlı ve yenilikçi dönüşümler yaşanmaktadır. Değinmiş olduğum bilgiler ışığında dijital dönüşümün avantajları kadar dez avantajlarının da olduğu görülmektedir ve devlet politikaları üzerindeki etkilerini ve izledikleri stratejik uygulamaları değerlendirmek amaçlanmaktadır. Gelişmiş bir ülke olan ABD ile Gelişmekte olan ülkeler arasında olan El Salvador’un dijital para uygulamalarında ki yönelimleriyle sosyal ve ekonomik hayata nasıl şekil verdiği karşılaştırmalı olarak yorumlamamıza katkı sağlayacaktır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulmuş ekonomik bilginin dışında devletlerin uygulamış olduğu politik ve toplumsal dönüşümlerde dikkate alınarak bu yeni oluşuma eleştirel ve farklı bir perspektiften bakma imkânı sunacağını amaç edinmekteyim.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1: Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD dijital para sistemine hemen uyum sağlamak yerine daha sistemli ve kontrollü bir yapı izlemeyi öngörmüştür. ABD Merkez Bankası dijital dolar çıkarmadı fakat bu konuda araştırmalar yapmaya sistemi güvenli bir şekilde sürdürmek için çalışmalara devem etmektedir. Ülkede dijital para dönüşümüne dâhil olan kesim var fakat devlet bunu daha denetimci bir şekilde takip ediyor ve ABD Merkez Bankası gibi örneğin Menkul Kıymetler, Borsa Komisyonu Kripto paraların denetimsizce sürdürülmesini önlemek için ve yatırımcılarını korumak içinde denetim mekanizmaları uyguluyor. Belirtmiş olduğum bu denetleme biçimi ABD de ekonomik sistemi koruma çabası içerisinde olduğunu vurgulanmaktadır. (Bood of Governors of tehe Federal Reserve Sytcn, 2022).

2.2 Bitcoin

Bitcoin ‘’ Satoshi Nakamato ‘’ adını kullanan bir kişi yada grubun geliştirdiği ilk kripto paradır. Bitcoin diğer dijital para hareketlerinden farklı olarak hiçbir devlete ya da bankaya bağlı olmadan işlemesidir. Yapılan işlemleri kontrol eden bir devlet mekanizması yoktur. Bunun yerine yapılan işlem herkese açık fakat üzerinde değişiklik yapılmak istendiğinde düzenlemesi yapılamayan blok zincire kaydedilir. Bu durum şifreleme sistemine dayanır. Bu sisteme örnek verilecek olur ise geleneksel bankacılık sisteminde bankalar birbirine para havalesi yaptığında işlemi onaylaması, kaydetmesi gerekir ve parayı sonra göndereceği kişiye ya da kuruma yönlendirir fakat bitcoinde bu sistem arada banka veya bir finansal sistem olmak sızısın doğrudan kişiye gönderilir. Herkes kendi likiditesini kendi korumakla yükümlüdür. Bu durum riski de beraberinde getirir çünkü şifre kaybedilirse geri alınılmaz ve kimlik bilgileri belirtilmediği için bazı yasa dışı işlemler dede kötüye kullanılır. (Nakamato, 2008)

2.3 Dijital Para

Dijital paralar fiziksel bir karşılığı olmayan tamamen elektronik ortamda kullanılan denetlenen veya denetime açık olmayan elektronik paralardır. Elektronik ortamda geliştirilmiş bankacılık sistemi ve mobil cüzdanlar aracılığıyla gerçekleşir Dijital para birimleri resmi para birimlerinin elektronik versiyonu olarak geliştirilmiş yapılan işlemlerde hız, maliyet ve kolay erişe bilirlik yönünde faydalar sunmaktadır (Bank for İnternational Settlements; 2020).

2.4 Devlet Politikaları

Dijital para uygulamaları üzerindeki devletin uygulamış olduğu politikalar önemli yere sahiptir. Çünkü Devlet dijital paraların vergilendirmesinde, düzenlenesinde, denetiminin yapılması gibi birçok alanda etkin rolü vardır. Ekonomideki istikrarı korumada, kara para aklanmasını önlemede ve dijital para sisteminin teknolojiye nasıl entegre olmasını sağlayacak politikalar geliştirmektedir. (Efe, 2021) . Bu bağlamda ABD ve El Salvador’un uygulamış oldukları farklı politikalara değinecek olursak ABD dijital paraya karşı daha denetimci ve temkinli yaklaşmış alt sistemi iyi kurmak için hala çalışmalara devem etmektedir. El Salvador ise bitcoini resmi para birimi olarak ilan etmiş fakat teknik aksaklıklar ve en önemli nedenlerinden biri olan

toplumun güvensizliği nedeniyle birçok eleştiriye maruz kalmış ve yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştur.

2.5 El Salvador

El Salvador, 2021 yılında bitcoini resmi para birimi olarak ilan etmiş. Dünyada ilk ülke konumunu almıştır. Bunu yapmasının altında yatan etken finansal sisteme erişimi olmayan topluluğu bu sürece dâhil etmek ve yurt dışından yapılan para havalelerinde maliyet azaltıcı politikalar izlemek istemesidir. Daha sonra bu sistemde teknik alt yapı yetersizliği, halkın güvensizliği ve sisteme yapılan eleştirilerden ötürü El Salvador oluşturmak istediği inevasyon karşısında sürdürülebilirlik açısından zorluklarla karşılaşmıştır. (Kosse ve Mattei, 2022)

2.6 Kripto Para

Dijital para birimlerinden biri olan kripto para şifreleme yöntemiyle güvenliği sağlanan ve merkezi olmayan para birimidir. Blok teknolojisi ile kullanıcılar arsında doğrudan para aktarımı gerçekleşir. Olumlu yönleri arsında bu durum yer alırken olumsuz yönleri arasında ise spekülatif atakların ve güven risklerinin olmasıdır. (Topaloğlu, 2021)

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Kripto varlıkların geleneksel paranın yerini alma düşüncesi blok zincir sisteminin denetim dışı uygulamaları finansal piyasada risklere yol açmaktadır bu yeni nesil kripto paralar kullanıcıların kimliğini gizleyerek likidite akışının kontrollünü zorlaştırmaktadır. Bu gerekçelerden dolayı birçok ülke bu dijital para uygulamasını tamamen yasaklamakta ya da düzenlemelerle kontrol mekanizması oluşturmaya çalışmaktadır. (Efe, 2021) Dijital para sisteminin; işlemleri daha hızlı gerçekleştirmesi, maliyeti düşük olması, verimliliği arttırması ve kayıt dışı ekonomik sistemi güvence altına alması gibi önemli unsurları bünyesinde barındırır ayrıca bu yenilikçi sistem ekonomiye getirmiş olduğu avantajlarla da kalmamış ekonomik büyüme ve mali istikrar üzerinde de derin etkiler yaratma potansiyeline sahiptir fakat ‘’ Siber güvenlik altyapısı zayıf olan ülkeler için spekülatif saldırı risklerini bünyesinde barındırır bu dijitalleşme sürecine geçişte önemli bir etkendir ve dikkate alınmalıdır (Nakiboğlu & Dugan, 2024). Yüksek meblağ da fiziki likiditenin transferi aşamasında yaşanan sıkıntılar elektronik finansal sistem üzerinde geleneksel kontrol gücünü devre dışı bırakmaktadır. Dijital dönüşüm havale kolaylığı sağlar iken Merkez bankalarının ve kontrol mekanizmalarının para iletisi sürecindeki denetimi devam etmektedir. Yeni nesil dönüşüm içinde olan kripto para sistemi ortaya çıkmış kripto paralar kendi içinde planlamalar oluşturarak ve herhangi bir finansal aracıya gerek duymadan kişiler arasında para transferini gerçekleştirmektedir. Blok zincir teknolojisi ile bu sisteme kolaylık sunmaktadır. ‘’Kripto paralar yüksek Volitesi nedeniyle yatırımcıların ilgisini çekmekte ancak yüksek riskli yatırım araçları olarak da değerlendirilmektedir’’ (Yıldırım, 2019). Bitcoin 2008 finansal krizin ardından kullanımda olan dijital para sistemine alternatif olarak çıkmış para birimidir. ‘’Bitcoin’in en küçük birimine Stoshi adı verilmektedir. Bitcoin 100 milyon Stoshi birimine eşittir.’’ ABD’de kripto paraların bir yıldan fazla cüzdanda tutulup daha sonra satılmasını sermaye kazançları uygulamasıyla

vergilendirmektedir (Öztürk, 2024). Kripto paraların herhangi bir merkezi veya kuruma bağlı olmaması devletlerin egemenlikleri konusunda önemli sorular yaratmaktadır. ABD'de kripto varlıkların bir yıldan fazla tutulup satılmasını sermaye kazançları uygulamasıyla vergilendirmişlerdir. Buna karşın Kanada'nın kripto para sistemine karşı oldukça olumlu yaklaştığını bir göstergesi alarak mağaza coin ismiyle kendi kripto likiditesini oluşturduğu söylenebilir (Topaloğlu, 2021). ''Devlet otoritesi ve kripto paralar arasındaki karşılıklı ilişkinin sağlanması durumunda vergilendirme ve muhasebeleştirme şeklinde iki durum ortaya çıkmaktadır.'' Dijital paralar geleneksel para sistemine karşın Merkez Bankası finansal kurumlar gibi denetleme aracına gerek kalmadan işlem maliyeti düşük ve hızlı bir havale kolaylığı sağlayarak yatırımcıların ve devletin sisteme dâhil etmek istediği uygulamalardır tabii ki bu olumlu yönlerin yanı sıra sistemin dezavantajları da mevcuttur. Kripto paraların devletlerin denetiminin dışında kalması vergi kaçırma, kara para aklama, spekülatif ataklar gibi önemli riskler barındırmaktadır. El Salvador'un Bitcoin'i yasal para olarak tanıması gibi bazı ülkelerin olumlu yaklaşım göstermesi bazılarının ise örneğin Çin gibi ülkeler ise bu dijital dönüşüme sert yasalarla karşılık vermiştir (Arıcı, Kitapçı & Fidan, 2022). 2022 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin yayınlamış olduğu raporda ABD dolarının geleceğe yönelik değişimi ele alınmaktadır. ABD Başkanı Donald Trump, "Dijital Fort Knox" adı verilen bir kripto stratejik rezervi oluşturmak amacıyla başkanlık kararnamesi imzalamıştır. Bu rezerv, çeşitli federal operasyonlarla ele geçirilen yaklaşık 17 milyar dolarlık Bitcoin'den oluşacak ve hükümet bu varlıkları maliyet oluşturmadan kullanmayı hedeflemektedir (New York Post, 2025). Amerika Birleşik Devletleri üzerinde durduğu konular; devletin müdahale edebilirliğini, finansal sistemin, bankacılık sektörünün daha kolay erişimi, banka hesabı olmayan kişilerin sisteme entegre edilmeye çalışması gibi bir çok alanda çalışma yapmaktadır. ABD dijital doların dünyadaki rolünü güçlendirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda finansal sistemdeki mevcut sorunları gizlilik, siber güvenlik tehditlerini göz önünde bulundurulması gerektiğini açıklamaktadır. Yayınlamış olduğu raporun dijitalleşme konusunda herhangi bir karar almadığını 2022 yılında CBDC hakkında yayınladığı raporun amacı kamuoyundan dijital dönüşüme karşı tepkilerini ölçmek için yayınladığını vurgulamıştır (Federal Reserve, 2022). Bitcoin dijital para sisteminde insanlar ya da kamular internet üzerinde birbirleriyle para havale işlemleri gerçekleştirebilir bu işlemi gerçekleştirirken herhangi bir banka ya da ödeme yaparken üçüncü bir aracıya ihtiyaç duymaksızın bu aralarındaki güveni Bitcoin ağı sayesinde sağlar. Bitcoin'in uygulamış olduğu bu uygulama kişisel kimliği açıkça göstermez fakat ''kamuoyuna açık defter'' dijital paraya yönelenler için yeni dönüşüme katkı sağlayarak önemli bir yenilik olarak değerlendirilir (Nakamoto, 2008). 2021 yılında El Salvador'un Bitcoi'ni yasal para birimi olarak ilan etmesi üzerine sistemdeki altyapı yetersizliği,. Kamuoyunun bu sürece entegre olmayışı kripto paraların spekülatif atakları gibi dezavantajlar diğer uluslararası kuruluşlarda da eleştirel yönelimle ele alınmıştır. Hükümetin uygulamalarda geliştirdiği Chivo cüzdanındaki yetersizlikler ciddi güvenlik sorunları nedeniyle halkın dijitalleşmeye yönelimini azaltmıştır. Bitco'in ile para transferlerini gerçekleştiren kişilerin sistem içerisindeki payı düşmüştür. 2022 yılında yaşanan sistemdeki çöküş kamunun bütçesini olumsuz etkilemiş IMF'nin uyarıları sonucunda El Salvador uygulamaya çalıştığı politikadan geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda diğer uluslararası kuruluşlar da sisteme uzak kalmış ya da daha sistemli ve riskleri göz önünde bulundurarak hareket etmiştir (Krause, 2022).

2023 de yayınlanan politika çerçevesinde dijital paraların faydalarının büyük bir kısmının gerçekle örtüşmediği bu durumdan; kişisel kimliğin ihlali, devletin yükünün daha da artması, bankacılık sistemlerinde verimsizlik, istikrarsızlık yaratması gibi birçok alanda önemli sorunlar yaratmaktadır. ‘’CBDC savunucularının iddialarının aksine mevcut ödeme sistemlerinin örneğin (Zelle, PayPal, Venmo) hızlı erişe bilirlik yönünden çözümler sunduğunu belirtmiştir’’ (Michel, 2023). Dijital sistemin içerisinde yer alan kripto para birimlerini yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Uluslararası finans sektöründe her geçen gün yerini daha da sistemli bir şekilde almaktadır ve yatırımcılar tarafından da geleneksel para birimine karşı alternatif olarak yönelimi. Artmaktadır. Blok zincir uygulaması ile güvenliği sağlanan bu yeni nesil dijital varlıklar birçok sektörü örneğin ticaret, ödeme işlemleri para havaleleri, Ar-Ge gibi bir çok alanda faaliyet göstermektedir. Bu sayede bu yeni dönüşümün finans sistemi ve bankacılık sektöründe inovasyoncu bir etki yaratacağı düşünülmektedir (Şanlı & Evlimoğlu, 2022).

Çizelge 1. ŞU ANLIK ABD VE EL SALVADORUN DİJİTAL PARA DÜZENİNDE İZLEMİŞ OLDUKLARI PRATİK YÖNTEMLER

Ölçütleri	ABD	El Salvador
Resmi Dijital Para Birimi	Henüz Dijital Doları Yok	2021’ den Bu yana Resmi Para Birimi Fakat Eleştirilere maruz Kalınmış ve Endişeli Yaklaşımlar
CBD Sistemini Geliştirme	Şuan Pilot Uygulamalar Yapılarak gözlenmeye devam ediliyor	CDB çalışması yok Yapılan eleştiriler dâhilinde tekrardan düzenlemelere gidileceği görünüyor
Düzenleyicilik Yönelimleri	SEC ve CFTC denetiminde, Bireysel Yatırımcılar Kullanıyor	Zayıf Düzenleme, sınırlı alt yapı
Toplumun Entegre Süreci	Çok Az Sayıda kişi ve yatırımcı kullanımı	Devlet Tarafından Teşvik Toplum Güvensiz
Alt yapı Destekleri	Amaç Gelişmiş Finansal Sistem Uygulamak ve pilot Uygulamalarla desteklemek	Sınırlı ve Veri Güvenliği Düşük alt yapı
Politika riskleri	Veri Güvenliği ve Gözlem Çalışmaları	Uluslararası baskı ve iç kamu güven eksikliği
Yeni Ekonomik İnevasyona Yaklaşımları	Düzenleyici, Temkinli, Sıkı Tedbirli	Hızlı Benimseme süreci

4.SONUÇ

Sonuç olarak, literatürde de belirtmiş olduğum uygulamalar ve dijitalleşme yönündeki atılımlar, geleneksel finans sisteminin önüne geçerek düşük maliyetli, güvenli ve hızlı havale kolaylığı sunan bir yenilikçi dönüşüm haline gelmiştir. Özellikle sınır ötesi para işlemlerinin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiş olması, yatırımcılara yönelik cezbedici bir rol oynamıştır. Literatürde yer alan bu uygulamalara dayanarak dijital paraların gelecekte daha geniş kullanım alanlarına sahip olacağını göstermektedir. Fakat bu dönüşümün güvenilir ve sistemli bir şekilde sürdürülebilmesi için devletlerin sadece siber güvenlik altyapısının dışında, yasal ve düzenleyici hazırlıklar da getirmesi gerekmektedir. Çalışmada ABD ve El Salvador örneklem olarak alınmış ve bu doğrultuda dijitalleşmeye yönelik bulgular ışığında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik altyapıları ve kamuoyunun da bu süreçte entegre olması oldukça önemlidir. ABD'nin daha denetimci ve kontrollü yaklaşımı, sunduğu avantajlar karşısında risklerini de göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Şu anda Merkez Bankası dijital doları ihraç etmemiş olsa da kamuoyu dijitalleşme sürecine dâhil etmeye ve görüşlerini toplamaya yönelik yeni süreci nasıl tepki verdiklerini görmek için raporlar sunmuştur ve gözlemleri üzerinden daha sistemli bir yaklaşım sergilemektedir. El Salvador örneğinde ise, 2021 yılında Bitcoin'i resmi para birimi olarak ilan etmiş; bunun sonucunda sistemde yaşanan teknik altyapı sorunları, kamuoyunun bu dönüşüme güvensizliği, görülen spekülatif hareketler, finansal sistemde dışlanmış olan kesimi sistemin içerisine dahil etme amacı taşısa da teknik yetersizlikler ve Chivo cüzdanındaki güvenlik açıkları bu inovasyonun sürdürülebilirliği açısından sorunlara yol açmıştır. Uluslararası kuruluşlardan gelen eleştiriler ve IMF'nin bu konu hakkındaki değerlendirmeleri, El Salvador hükümetinin bu konuda tekrardan düzenlemelere gitmesini sağlamıştır. Bu vermiş olduğum bilgiler doğrultusunda ABD ve El Salvador'un dijital para konusunda başarılı olabilmesi için sadece teknoloji ve siber altyapısının olması yeterli olmamış; aynı zamanda kamuoyunun katılımının sağlanması, yasal düzenlemenin belirlenmesi ve kişisel bilgilerin korunmasına yönelik çalışmaların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dijital para, aynı zamanda devletlerin geleneksel bankacılık sistemi ve egemenlikleri hakkında da yeni tartışmalar yaratmıştır. Gözlemlenen ve teorik bilgilerle desteklediğim bu çalışmada, dijital dönüşümün sadece teknolojik bir inovasyon olarak değil; bunun yanında ekonomik ve siyasal sistemlerin yeniden bu süreç içerisinde tanımlandırılması anlamına gelmektedir. Gelecekte bu yeni dönüşümün daha geniş kitlelere yayılması için kamuoyunun bilgilendirilmesi, bunun için pilot uygulamalar yapılması, yavaş yavaş ve teknik ve sosyal altyapıda sindirilerek sürecin sıkı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arıcı, T., Kitapçı, H., & Fidan, E. (2022). Değişim çağında yeni nesil para: Kripto paraların avantaj ve dezavantajlarına yönelik inceleme. *Holistic Economics*, 1(1), 11–19. https://doi.org/10.55094/hoec.1.1.02

Atlantic Council. (2025). *The 2025 crypto policy landscape: Looming EU and US divergences?* https://www.atlanticcouncil.org

BBC News. (2021, May 13). *Bitcoin falls further as China cracks down on crypto*. https://www.bbc.com/news/business-57096305

Board of Governors of the Federal Reserve System. (2022, January). *Money and payments: The U.S. dollar in the age of digital transformation*. https://www.federalreserve.gov/publications/files/money-and-payments-20220120.pdf

Efe, A. (2021). Kripto paranın siyaset ve ekonomi felsefesiyle yorumlanması: Hükümdarlık kudretinin senyoraj hakkının ihlali bağlamında bir tartışma. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 6(4), 593–611. https://doi.org/10.29106/fesa.954589

Krause, D. (2025). *The rise and fall of Bitcoin as legal tender: An analysis of El Salvador's experiment*. SSRN. https://ssrn.com/abstract=4919302

Michel, N. J. (2023, March 6). *Central bank digital currency: Assessing the risks and dispelling the myths* (Policy Analysis No. 943). Cato Institute. https://www.cato.org/policy-analysis/central-bank-digital-currency-assessing-risks-dispelling-myths

Michel, N. J., & Anthony, N. (2023, April 4). *Central bank digital currency: Assessing the risks and dispelling the myths* (Policy Analysis No. 941). Cato Institute. https://www.cato.org/policy-analysis/central-bank-digital-currency-assessing-risks-dispelling-myths

Nakiboğlu, A., & Dugan, S. (2024). Küresel ekonomide dijitalleşme: Merkez bankalarının dijital para stratejileri. *Akademik Bildiri*.

Nakamoto, S. (2008, October 31). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf

New York Post. (2025, March 7). *Trump signs executive order establishing crypto strategic reserve*. https://nypost.com/2025/03/07/business/trump-signs-executive-order-establishing-crypto-strategic-reserve

Öztürk, S. (2024). Kripto paralar ve ülkelerin finans piyasalarına yansımaları. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 9(2). https://doi.org/10.46291/Al-Farabi.090203

Sanlı, O., & Evlimoğlu, U. (2022). Kripto paraların uluslararası finansal sisteme entegrasyonu. In H. Ç. Terzioğlu & M. F. Buğan (Eds.), *Kripto para ve uluslararası piyasalar* (ss. 113–142). Orion Akademi.

Topaloğlu, B. (2021). Kripto paraların devlet otoriteleriyle entegrasyonu. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 244–258. www.dusuncevetoplum.org

Yıldırım, M. (2019). Blok zincir teknolojisi, kripto paralar ve ülkelerin kripto paralara yaklaşımları. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(20), 265–277. https://dergipark.gov.tr/bartiniibf

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOĞAL AFETLER SONRASI DIŞ YARDIMLAR: POLİTİK KURUMSAL KALİTENİN ROLÜ

Doç. Dr. Hikmet AKYOL
Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gümüşhane, Türkiye
hikmetakyol76@gmail.com - ORCID ID:0000-0001-9119-7416
Şeyma AKÇİÇEK
Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gümüşhane, Türkiye
seymalphannn@gmail.com - ORCID ID:0000-0003-3041-9032
Öğr. Gör. Aynur KAYA
Trabzon Üniversitesi, Şalpazarı Meslek Yüksekokulu, Trabzon, Türkiye
aynurkaya@trabzon.edu.tr - ORCID ID:0000-0002-5223-6977
Öğr. Gör. Lokman ODABAŞ
Trabzon Üniversitesi, Şalpazarı Meslek Yüksekokulu, Trabzon, Türkiye
lokmanodabas@trabzon.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-4717-7076

ÖZET

Doğal afetler, yerleşim yerlerine ve sistemlere zarar veren, can ve mal kaybına yol açan, sosyal yaşamı kesintiye uğratan ve toplumların başa çıkabilme kapasitesini aşan jeofiziksel, hidrolojik, klimatik, meteorolojik ve biyolojik kaynaklı doğal fenomenlerdir. Doğal afetler sonrasında yapılan dış yardımların ortaya çıkan kayıpların azaltılmasında ve yeniden yapılanma sürecinde kritik bir rolü vardır. Bu bakımdan afetlerde dış yardımların teorisi, afet yönetiminin merkezi konularından birisini oluşturmaktadır. Bu araştırma gelişmekte olan ülkelerde dış yardımların doğal afetler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çerçevede politik kurumsal kalitenin rolü analiz edilmiştir. Araştırmada 1994-2022 döneminde seçilmiş gelişmekte olan ülkeler için değişkenler arasındaki ilişki panel veri analizi tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Araştırmada doğal afetlerin etkisini temsilen etkilenen nüfusun doğal logaritması alınmıştır. Dış yardımları temsilen gelişmekte olan ülkelere yapılan net resmi kalkınma yardımları (ODA) kullanılmıştır. Çalışmada politik kurumsal kalitenin göstergesi olarak Demokrasi Çeşitliliği (V-DEM) tarafından hesaplanan seçim demokrasi endeksi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan dış yardımların doğal afetler, politik kurumsal kalite ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri panel eşbütünleşme ve panel regresyon tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçları dış yardımlar ile açıklayıcı değişkenlerin uzun dönemde ko-entegre olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçları araştırma ülkelerinde yaşanan doğal afetlerin bu ülkelere yapılan dış yardımlarda önemli rol oynadığını göstermiştir. Buna göre yaşanan afetlerin etkileri büyüdükçe, ev sahibi ülkelere yapılan dış yardımlarda artmıştır. Benzer şekilde analiz sonuçları ev sahibi ülkelerdeki politik kurumsal istikrarın dış yardımları teşvik ettiğini

göstermiştir. Aksine ekonomik büyümenin dış yardımlar üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Bulgular ekonomik kalkınmanın uzun dönemde yapılan dış yardımları azalttığını ortaya koymuştur. Sonuçlar özellikle doğal afet sonrası iyileşme safhasında ekonomik kalkınmanın önemli bir rol oynadığını ve buna bağlı olarak dış yardımların azaldığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Yardımlar, Doğal Afetler, Politik Kurumsal Kalite, Gelişmekte Olan Ülkeler.

FOREIGN AID AFTER NATURAL DISASTERS IN DEVELOPING COUNTRIES: THE ROLE OF POLITICAL INSTITUTIONAL QUALITY

Natural disasters are natural phenomena of geophysical, hydrological, climatic, meteorological and biological origin that damage settlements and systems, cause loss of life and property, interrupt social life and exceed the capacity of societies to cope. Foreign aid after natural disasters has a critical role in reducing losses and in the reconstruction process. In this respect, the theory of foreign aid in disasters is one of the central issues of disaster management. This research examined the effects of foreign aid on natural disasters in developing countries. In this context, the role of political institutional quality has been analyzed. In the study, the relationship between the variables for selected developing countries from 1994 to 2022 was estimated using panel data analysis estimators. In the study, the natural logarithm of the affected population was taken to represent the impact of natural disasters. Net official development assistance (ODA) to developing countries was used to represent foreign aid. In the study, the electoral democracy index calculated by the Diversity of Democracy (V-DEM) was used as an indicator of political institutional quality. The results of the cointegration analysis showed that external aid and explanatory variables were co-integrated in the long run. The results of the analysis showed that natural disasters in the research countries played an important role in foreign aid to these countries. As the effects of the disasters grew, foreign aid to the host countries increased. Similarly, the results of the analysis showed that political institutional stability in host countries encouraged foreign aid. On the contrary, the effect of economic growth on foreign aid was found to be negative. The findings revealed that economic development reduces foreign aid in the long run. The results show that economic development plays an important role, especially in the recovery phase after natural disasters, and foreign aid decreases.

Keywords: Foreign Aid, Natural Disasters, Political İnstitutional Quality, Developing Countries.

1. GİRİŞ

Doğal afetler; toplumların fiziksel, sosyal ve ekonomik yapılarında ani ve derin kırılmalara yol açan, müdahale ve iyileştirme kapasitesini zorlayan çok boyutlu doğa kaynaklı olaylardır. Bu tür kriz anlarında uluslararası toplumun sağladığı dış yardımlar, afet sonrası toparlanma sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir (Dünya Bankası, 2010). Ancak dış yardım akışının düzeyi, etkinliği ve sürdürülebilirliği; yalnızca afetin şiddeti ya da görünürlüğü ile değil, aynı zamanda yardım alan ülkenin politik kurumsal yapısı ile de yakından ilişkilidir (Alesina ve Weder, 2002). Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin zayıf olması, dış yardımların

tahsisi, yönetimi ve hesap verebilirliğinde önemli aksaklıklar yaratabilmekte; bu durum ise yardımın afet sonrası iyileşme üzerindeki etkisini sınırlamaktadır (Bräutigam ve Knack, 2004). Siyasal istikrar, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk düzeyi ve bürokratik kapasite gibi unsurlar, dış yardımların yalnızca miktarını değil, aynı zamanda yönünü ve kullanım amacını da şekillendirmektedir (Asongu, 2013). Dolayısıyla, afet sonrası dış yardımların gelişmekte olan ülkelerdeki etkisini değerlendirebilmek için, bu yardımların politik kurumsal kaliteyle nasıl kesiştiğini analiz etmek elzem hâle gelmiştir.

2023 yılına ait EM-DAT verilerine göre dünya genelinde toplam 399 doğal afet meydana gelmiş; bu afetlerde 17.247 kişi hayatını kaybetmiş, kırılgan bölgelerde yaşayan yaklaşık 185 milyon insan doğrudan veya dolaylı biçimde etkilenmiştir (CRED, 2024). Bu afetlerin neden olduğu tahmini ekonomik kayıp 245,5 milyar Amerikan doları düzeyindedir. En fazla etkilenen bölgeler arasında Asya ve Afrika kıtası yer alırken, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı yetersizlikleri ve kurumsal kırılganlıklar, afetlerin toplumsal etkilerini derinleştirmiştir. Öte yandan, OECD'nin 2024 yılında yayımladığı rapora göre, 2023 yılı itibarıyla gelişmekte olan ülkelere sağlanan toplam resmi kalkınma yardımları (ODA) 223.7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu miktarın yalnızca sınırlı bir kısmı afet sonrası insani müdahale ve yeniden yapılanma faaliyetlerine yönlendirilmiştir (OECD, 2024). Bu durum, afet sonrası dış yardım akışlarının hem ölçek hem de yön açısından kırılgan ülkelerde beklenen etkiyi yaratmada yetersiz kalabildiğini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kapasitenin zayıf olması, afet sonrası yardım süreçlerinin şeffaflık, hesap verebilirlik ve kapsayıcılık ilkeleriyle çelişmesine yol açabilmektedir. World Governance Indicators (WGI, 2023) verilerine göre, "hükümetin etkinliği" ve "yolsuzluğun kontrolü" skorları yüksek olan ülkeler, afet sonrası toparlanma sürecinde daha hızlı ekonomik ve sosyal iyileşme göstermektedir. Örneğin, 2010 Haiti depremi sonrasında ülkenin düşük yönetişim puanları, gelen milyarlarca dolarlık yardımın etkisiz kullanılmasına neden olurken (Ramachandran ve Walz, 2015), 2011 Japonya depreminde güçlü kurumsal kapasite sayesinde kriz sonrası toparlanma süreci çok daha kontrollü ilerlemiştir. Bu bağlamda, dış yardımların yönetimi yalnızca teknik bir süreç değil, aynı zamanda kurumsal güvenin ve yönetsel kapasitenin sınandığı bir alan hâline gelmektedir.

Sonuç olarak, dış yardımların afet sonrası iyileşme sürecindeki etkinliği, sadece maddi büyüklükleriyle değil, aynı zamanda yardım alan ülkelerdeki politik ve kurumsal yapıların kalitesiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, çalışmanın temel motivasyonu, afet sonrası dış yardımların gelişmekte olan ülkelerdeki etkisini politik kurumsal kalite perspektifinden incelemektir.

Bu çalışmanın amacı, 1994-2022 döneminde seçilmiş gelişmekte olan ülkeler için doğal afetler sonrasında sağlanan dış yardımların etkisini, politik kurumsal kalite düzeyi bağlamında incelemektir. Yardımların etkinliği yalnızca miktarlarıyla değil, aynı zamanda bu yardımların yönlendirildiği ülkelerdeki kurumsal yapıların işleyişiyle de yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda, çalışmada kurumsal kalitenin, dış yardımın afet sonrası etkileri üzerindeki belirleyici rolü analiz edilmektedir. Sonuç olarak, dış yardımların afet sonrası iyileşme sürecindeki etkinliği, sadece maddi büyüklükleriyle değil, aynı zamanda yardım alan ülkelerdeki politik ve kurumsal yapıların kalitesiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, çalışmanın temel motivasyonu, afet

sonrası dış yardımların gelişmekte olan ülkelerdeki etkisini politik kurumsal kalite perspektifinden incelemektir.

2. LİTERATÜR

Toplumun olağan yaşam düzenini kesintiye uğratan, can ve mal kayıplarına neden olan, yerel kapasitenin yetersiz kalması sonucu dış destek gereksinimini doğuran ekolojik kaynaklı olaylar afet olarak tanımlanmaktadır. Bir doğal olayın afete dönüşebilmesi, yalnızca fiziksel olarak bir toplumun varlığına değil, aynı zamanda bu toplumun yapısal, yönetsel ve bilişsel açıdan hazırlıksız veya yetersiz olmasına bağlıdır (Akdur, 2001). Küresel ölçekte değerlendirildiğinde, afetlerin hem sıklığında hem de şiddetinde belirgin bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu afetlerin etkileri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin düşük gelirli veya kırılgan toplumsal kesimlerinde daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır (İnmez, 2011).

Doğal afetlerin neden olduğu insani ve ekonomik kayıplar ile bu kayıpların giderilmesine yönelik kamu müdahaleleri, kamu maliyesi üzerinde önemli bir baskı oluşturarak bütçe disiplininin bozulmasına ve mali açıkların artmasına yol açmaktadır. Afetlerin etkileri, kamu bütçesinin hem harcama hem de gelir boyutunu doğrudan ve dolaylı yollarla etkilemektedir. Afetlerin ilk aşamadaki etkileri; insan kayıpları, bulaşıcı hastalıkların yayılması ve elektrik, ulaşım, su temini ile haberleşme gibi temel altyapı sistemlerinde yaşanan ciddi aksaklıklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerle birlikte gıda tedarikinde yaşanan sıkıntılar, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kesintiye uğraması, geçici süreyle durdurulması ya da erişilemez hale gelmesi ve barınma ihtiyacının karşılanamaması gibi sosyal boyutlu sorunlar da belirgin hale gelmektedir. İzleyen süreçte ise afetlerin ekonomik yapı üzerindeki ikincil etkileri gözlemlenmektedir. Bu kapsamda gelir kaybı, işgücü piyasalarında daralma, işsizlik oranlarında artış, üretim süreçlerinin sektörel kompozisyonunda değişim, enflasyonist baskıların yoğunlaşması gibi makroekonomik sorunlar gündeme gelmektedir. Afet sonrası yeniden yapılandırma ve iyileştirme dönemlerinde artan kamu harcamaları, sosyal transferlerin genişlemesi, kamu yatırımlarındaki yön değişikliği ile dış ticaret dengesinde (özellikle ihracat aleyhine) yaşanan sapmalar; kamu maliyesinde ilave açıkların oluşmasına ve bütçe sürdürülebilirliğinin zayıflamasına neden olmaktadır (Cavallo ve Noy, 2009). Doğal afetlerin ekonomik, toplumsal ve kurumsal etkilerine ilişkin literatür, zaman içinde çeşitli disiplinlerin katkılarıyla zenginleşmiştir. Bu çalışmalar, afetlerin sadece fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda toplumların sosyal yapıları, ekonomik koşulları ve kurumsal kapasiteleriyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Strömberg'in (2007) çalışması, afetlerin etkilerinin mekânsal dağılımı, sıklığı ve zaman içerisindeki değişimini ele alarak, zayıf sosyal yapılar, kötü yönetişim ve yetersiz kurumsal kapasite gibi faktörlerin afetlerin yıkıcılığını artırdığını vurgulamaktadır. Zorn (2018), afetlerin eşit olmayan etkilerine dikkat çekerek gelişmekte olan ülkelerin bu tür felaketlere karşı çok daha savunmasız olduğunu ortaya koymuştur. 1991-2005 döneminde afet kaynaklı ölümlerin %90'ı ve etkilenen bireylerin %98'i bu ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu durum, yoksulluk, kötü yönetim, borç yükü ve dış yaptırımlar gibi yapısal sorunların afet sonrası toparlanma süreçlerini zorlaştırdığını göstermektedir. Kırılgan altyapılar, yetersiz erken uyarı sistemleri ve sınırlı sosyal güvenlik ağları, afetlerin etkilerini daha da ağırlaştırmaktadır.

Afet sonrası dış yardımın kapsamı, yönü ve etkinliği ise önemli bir inceleme alanıdır. Becerra ve arkadaşları (2014), 1970-2008 dönemine odaklanan çalışmalarında, büyük doğal afetlerin ardından resmi kalkınma yardımlarının (ODA) ortalama olarak %18 oranında arttığını tespit etmişlerdir. Ancak bu yardım artışının, afetin yol açtığı ekonomik kayıpları telafi etmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Bulgular, ODA'nın genellikle kayıpların yalnızca %3'ünü karşıladığını ve yardım miktarını belirleyen temel faktörlerin afetin şiddeti, alıcı ülkenin gelişmişlik düzeyi, ekonomik yapısı ve döviz rezervleri olduğunu göstermektedir. Dış yardımların makroekonomik etkileri de literatürde geniş yer bulmaktadır. Jackson (2014), afet sonrası dış yardımın kısa ve orta vadede kişi başına düşen GSYH büyümesini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırma, afet riskini doğrudan ölçmek yerine komşu ülkelerin afet riskini araç değişken olarak kullanarak dışsallık sorununu aşmaya çalışmıştır. Yardımın etkisinin özellikle hane halkı tüketimi üzerinden gerçekleştiği, ancak uzun vadede fiziksel sermaye yatırımlarında azalmaya yol açabileceği bulgulanmıştır.

Yardımların sadece ekonomik sonuçları değil, aynı zamanda politik ve kurumsal sonuçları da önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Young ve Sheehan (2014), afet sonrası yardım akışlarının uzun vadede kurumsal kaliteyi zayıflatabileceğini öne sürmüştür. Özellikle yasal sistem, mülkiyet hakları ve ekonomik açıklık gibi alanlarda gerilemeler gözlemlenmiştir. Buna karşın Jones ve Tarp (2016), ayrıştırılmış yardım verileriyle yürüttükleri analizlerde, toplam yardımın kurumsal yapılar üzerinde sistematik bir olumsuz etki yaratmadığını; bazı yardım türlerinin, özellikle "yönetim yardımı" gibi kurumsallaşmaya yönelik desteklerin olumlu etkiler doğurabildiğini belirtmişlerdir. Doğal afetlerin kurumsal kalite üzerindeki etkileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Khurana ve arkadaşları (2022), 1984-2016 yılları arasında 92 ülkeyi kapsayan araştırmalarında, afetlerin düşük gelirli ülkelerde hükümet istikrarı, hukukun üstünlüğü ve demokratik hesap verebilirlik gibi göstergelerde olumsuz etkilere yol açtığını göstermiştir. Gelişmiş ülkelerde ise benzer etkiler gözlenmemiş ve bazı durumlarda kurumsal göstergelerde iyileşme eğilimleri görülmüştür. Bu bağlamda, kurumsal yapının rejim tipinden daha belirleyici olduğu yönünde bulgular da literatürde yer almaktadır. Persson ve Povitkina (2017), yalnızca yüksek kurumsal kapasiteye sahip demokratik rejimlerin afet kaynaklı insan kayıplarını azaltmada etkili olduğunu, zayıf kurumsal yapılara sahip demokrasilerin ise otoriter rejimlerden daha fazla kayıplar yaşayabildiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, afet yönetiminde yalnızca demokratik yapıların değil, aynı zamanda yönetişim kapasitesi ve kurumsal kalitenin de belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde doğal afetlerin etkilerinin derinleşmesi, dış yardımın yeterliliği ve sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Ancak yardım akışlarının bu ülkelerdeki kurumsal yapılar üzerindeki etkileri karmaşık ve bağlamsaldır. Dış yardımın olumlu etkiler yaratabilmesi için sadece miktarının değil, aynı zamanda yapısının, yönlendirilme biçiminin ve kurumsallaşmaya katkı düzeyinin de dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Doğal afetler, kamu maliyesi açısından hem gelir yaratma kapasitesini azaltmakta hem de harcama yükümlülüklerini artırarak bütçe dengesizliklerine neden olmaktadır. Bu tür afetlerin ardından kamu bütçesi iki temel boyutta kırılganlık göstermektedir. İlk olarak, afetin yarattığı ekonomik durgunluk nedeniyle kısa vadede üretim ve tüketim düzeylerinde yaşanan azalma, vergi gelirlerinde düşüşe yol açabilmektedir. Bu düşüşün düzeyi; ekonomik faaliyetlerin

çeşitliliği, sektörlerin afet karşısındaki duyarlılığı ve vergi sisteminin kompozisyonuna (örneğin gelir vergileri, tüketim vergileri, gümrük vergileri) bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. İkinci olarak, afet sonrası dönemde yürütülen acil müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılandırma süreçleri kamu harcamalarını ciddi biçimde artırmaktadır. Bu tür harcamalar, çoğu zaman önceden planlanmamış nitelikte olup, mevcut bütçe kaynaklarının yeniden tahsisini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer beşerî sermaye odaklı yatırım harcamalarının ötelenmesine ya da kısıtlanmasına yol açarak uzun vadeli kalkınma hedefleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Çevik ve Huang, 2018). Ayrıca, afetin yarattığı fiziksel tahribatın giderilmesi ve etkilenen topluluklara yönelik sosyal destek mekanizmalarının işletilmesi, ilave kamu kaynaklarının kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, planlı yatırımların ertelenmesi veya iptal edilmesi, kamu hizmetlerinin sunum kapasitesinde azalma ve personel ücret artışlarının geciktirilmesi gibi sonuçlar doğabilmektedir. Aynı şekilde, afet öncesinde başlatılmış projelerin uygulama sürecinde yaşanabilecek gecikmeler de toplam maliyetleri artırarak kamu bütçesi üzerindeki baskıyı derinleştirmektedir (Benson ve Clay, 2003).

Toplumların sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi, doğal afetlerin etkilerinin boyutunu önemli ölçüde belirlemektedir. Literatürde, afetlere bağlı can kayıplarının büyük ölçüde düşük gelirli ve otoriter rejimle yönetilen ülkelerde yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir. Buna karşın, ekonomik kalkınma ile afetlere maruz kalma arasındaki ilişki doğrusal değildir. Strömberg'in (2007) bulgularına göre, Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya gibi yüksek gelir düzeyine sahip bölgeler; Afrika ve Asya'daki düşük gelirli bölgeler kadar doğal tehlikelere maruz kalmaktadır (Strömberg, 2007). Ancak yüksek gelirli ülkeler, afet risklerini yönetme, zararları azaltma ve iyileştirme süreçlerini etkin biçimde planlayıp uygulama kapasitesine sahip olmaları nedeniyle afetlerin yıkıcı etkilerini sınırlama konusunda yapısal bir üstünlük taşımaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerin gelişmiş kurumsal altyapıya, güçlü yönetişim mekanizmalarına ve afet öncesi önleyici stratejilere sahip olmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Buna karşılık, düşük gelirli ülkelerde sınırlı finansal kaynaklar ve kurumsal kapasite yetersizliği, afet sonrası müdahaleleri ve toparlanma süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, uluslararası yardımlar ve kalkınma temelli destek mekanizmaları, düşük gelirli ülkeler açısından afetlerin etkisini azaltmada kritik bir rol oynamaktadır. Horwich (2000), bir ekonominin doğal afetlere verdiği tepkinin temel belirleyicilerinden birinin refah düzeyi olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede ekonomik gelişmişlik, afet risklerine karşı örtük bir sigorta işlevi görerek, toplumların doğa kaynaklı şoklara karşı daha dirençli hale gelmesini sağlamaktadır (Horwich, 2000). Ayrıca, demokratik yönetişim anlayışına ve nitelikli kamu kurumlarına sahip devletler, afetlerin etkilerine karşı daha hazırlıklı ve müdahale kapasitesi yüksek yapılar sergilemektedir (Khan, 2005).

Doğal afetler, toplumsal yapılar üzerinde ani ve yıkıcı etkiler bırakan önemli şoklar olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel altyapı ve insan sermayesi üzerinde neden oldukları zararlar, özellikle düşük gelirli ülkelerde uzun vadeli kalkınma süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Haiti'de 2010 yılında meydana gelen deprem, bu tür afetlerin etkilerini anlamak açısından kritik bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu depremde yaklaşık 220.000 kişi hayatını kaybetmiş, 300.000 kişi yaralanmış ve 1,5 milyon kişi evsiz kalmıştır. Ekonomik

kayıplar ise 7,3 milyar ABD doları olarak tahmin edilmekte olup, bu miktar ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının %120'sine karşılık gelmektedir. Bu örnek, afetlerin toplumsal ve ekonomik boyutlardaki yıkıcı etkisini açıkça ortaya koymaktadır (United Nations, 2022). Afetlerin tanımlanması ve sınıflandırılmasında genellikle zamanlama unsuru ön planda tutulmakla birlikte, afetlerin belirginliği bağışçıların uluslararası yardım tahsisindeki kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Yardım miktarı ve niteliği, afetin şiddeti kadar, yardım alan ülkenin devlet kapasitesiyle de ilişkilidir. Düşük devlet kapasitesine sahip ülkeler, doğal afetlerden daha ağır zarar görmekte olup (IMF, 2019), bu nedenle uluslararası yardımların bu eksikliği gidermek amacıyla artması beklenmektedir. Öte yandan, bağışçıların kaynakların etkin ve şeffaf kullanılacağına dair endişeleri, yardım akışını sınırlayabilmektedir. Bu çelişki, doğal afetlere verilen uluslararası tepkinin analizinde kritik bir öneme sahiptir ve çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

Genel olarak, dış yardımın afet hazırlığı üzerinde iki zıt etkisi olabilir: Birincisi, yardım akışları doğrudan veya dolaylı olarak doğal tehlikelere karşı bir ülkenin hazırlığını iyileştirerek önleyici bir etki yaratabilir. Son yıllarda, farkındalık artırma, izleme sistemleri kurulumu ve yapısal önlemler gibi afet hazırlığını genel yardım politikalarına entegre etmeye çalışan uluslararası girişimler ortaya çıkmıştır. Ayrıca altyapı ve sosyal sektör projelerine yapılan genel yardım akışları, alıcı ülkenin afet hazırlığı için olumlu dışsallıklar yaratabilir. Örneğin gelişmiş telekomünikasyon ve ulaşım sistemleri erken uyarı ve tahliyeyi kolaylaştırır. Daha sağlam konut yapıları ise toplulukları doğanın güçlerine karşı daha dayanıklı kılar. İkincisi, doğal tehlike kendisi dışsal bir şok olmasına rağmen, böyle bir olaya insan tepkisi, afet yardımına her yıl milyonlarca dolar harcanması nedeniyle teşviklerle şekillenir. Geçmişte alınan dış yardım, afet sonrası yardımın öngörülebilirliğini artırabilir ve karar vericilerin önleyici faaliyetlerden kaçınmasına neden olabilir. Bu tür bir tepki, daha yüksek mali kayıplar ve daha fazla can kaybıyla sonuçlanabilir. Bu nedenle, büyük miktarda yardımın yarattığı caydırıcı etkiler, özellikle büyük ölçekli afetlere savunmasız bölgelerin sürdürülebilir gelişimini daha da zorlaştırabilir. Bireyler tarafından gönüllü olarak büyük ölçekli afetlere karşı önleyici risk yönetimi stratejileri genellikle uygulanmaz, çünkü bireylerin afetlere karşı korunma motivasyonları ilgi eksikliği, bilgi yetersizliği ve riskin küçümsenmesi nedeniyle bozulmuştur (Kunreuther ve Pauly, 2006). Bu kamu malı problemi, koruyucu önlemlerin (örneğin yapısal önlemler, yapı kodları, imar düzenlemeleri, erken uyarı sistemleri) büyük ölçüde hükümetler ve bürokratik kurumların sorumluluğunda olmasını açıklar. Bu kamu mallarını sağlama kapasitesi ise GSYH düzeyi ve gelir eşitsizliği etkilenir (Alesina ve Drazen, 1991; Kahn, 2005). Bu faktörler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal afetlerin ardından yaşanan yüksek can kaybını açıklamaya yardımcı olabilir. Bir afet sonrası yaşanan istikrarsızlığı azaltmak için, uluslararası örgütler, ulusal hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve özel bağışçılar tarafından etkilenen ülkelere genellikle ani afet yardımları yapılır. Anlatımsal kanıtlar, afet sonrası uzun vadeli iyileşmeyi sağlamak için resmi kalkınma yardımlarının arttığını da göstermektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma gelişmekte olan ülkelerde doğal afetler sonrası dış yardımların etkinliğini incelemiştir. Bu çerçevede politik kurumsal kalitenin rolünü analiz etmiştir. Araştırmada doğal afetleri temsilen doğal afetlerden etkilenen nüfus alınmıştır. Dış yardımları temsilen ise ev

sahibi ülkelere yapılan net resmi kalkınma yardımları (GSMH) alınmıştır. Çalışmada politik kurumsal kalitenin göstergesi olarak ise VDEM (2025) tarafından hesaplanan demokrasi seçim endeksi kullanılmıştır. Kişi başına düşen reel GSYH (ABD Doları), brüt sabit sermaye birikimi (GSYH'ye oranı) ve toplam doğal kaynak kiraları (GSYH'ye oranı) ile nüfus büyüme hızı tahmin edilen modelde kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Araştırma değişkenleri Çizelge 2'de sunulmuştur. Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Çizelge 2'de gösterilmiştir. Bağımlı değişken olan net resmi kalkınma yardımlarının ülke GSMH'lerine oranı ortalama %2.322 olarak hesaplanmıştır. Net resmi kalkınma yardımlarının maksimum değeri %25.097 iken, minimum değeri %-0.642 olarak bulunmuştur. Bunun yanında diğer açıklayıcı değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelgede verilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Ülkeleri

Arjantin	Haiti	Malezya	Sri Lanka
Bangladeş	Honduras	Meksika	Tacikistan
Bolivya	Hindistan	Nijer	Tayland
Brezilya	Endonezya	Pakistan	Tanzanya
Kolombiya	İran	Peru	Türkiye
Kosta Rika	Kenya	Filipinler	Vietnam
Guatemala	Madagaskar	Güney Afrika	

Çizelge 2. Araştırma Değişkenleri

Bağımlı değişken	Açıklama	Türü	Veri Kaynağı
ODA	Net resmi kalkınma yardımları		Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Çekirdek açıklayıcı değişken			
LnAFFECT	Doğal afetlerden etkilenen toplam nüfus	Doğal logaritması alınmıştır	Our World in Data
DEM	Seçim demokrasi endeksi		Our World in Data
Kontrol değişkeni			
LnGDP	Kişi başına düşen reel GSYH	Doğal logaritması alınmıştır	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
K	Brüt sabit sermaye birikimi	GSYH'ye oranı alınmıştır	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
NAT	Toplam doğal kaynak kiraları	GSYH'ye oranı alınmıştır	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
POP	Nüfus	Yıllık büyüme hızı alınmıştır.	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

Çizelge 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	ODA	LnAFFECT	LnGDP	DEM	K	NAT	POP
Ortalama	2.322	12.260	7.856	0.515	22.242	4.618	1.698
Ortanca	0.561	12.499	7.936	0.519	21.565	2.907	1.543
Max.	25.097	19.650	9.549	0.911	43.585	34.779	3.841
Min.	-0.642	3.912	5.913	0.145	6.295	0.064	0.119
Std. Sapma	3.542	2.663	0.975	0.205	6.497	5.245	0.753
Skewness	2.306	-0.279	-0.219	-0.038	0.459	2.804	0.697
Kurtosis	9.879	2.789	2.012	2.160	3.102	13.187	2.927
Jarque-Bera	1989.773	10.315	33.893	20.606	24.788	3921.765	56.597
Prob.	0.000	0.005	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	696	696	696	696	696	696	696

Araştırmada 1994-2022 döneminde 27 gelişmekte olan ülke için değişkenler arasındaki ekonometrik ilişki panel veri analizi tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki panel veri ilişkisini gösteren doğrusal model aşağıdadır:

$$ODA_{it} = \alpha 0 + \beta_1 LnAFFECT_{it} + \beta_2 DEM_{it} + \beta_3 LnGDP_{it} + \beta_4 K_{it} + \beta_5 NAT_{it} + \beta_6 POP_{it} + \varepsilon it \quad (1)$$

Burada *i* ve *t* birim ve zaman boyutunu, α sabit eğim, β katsayı parametrelerini ve ε hata terimini temsil etmektedir. Araştırma çerçevesinde ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) içerip içermedikleri Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi kullanılarak incelenmiştir (Çizelge 4). LM testi sonuçları tüm serilerde YKB problemi olduğunu göstermiştir. Bu nedenle serilerin durağanlığı YKB varlığında güvenilir sonuçlar veren ve Pesaran (2007) tarafından önerilen CIPS-CADF testleri kullanılarak incelenmiştir. Test sonuçları Çizelge 5'te sunulmuştur. CADF sonuçlarına göre LnGDP ve DEM dışındaki tüm seriler düzeyde durağan iken, CIPS testi sonuçlarına göre tüm seriler düzeyde birim kök içermektedir (LnAFFECT veri kaybı olduğundan hesaplanamamıştır). Genel olarak tüm serilerin birinci farklarında durağanlaştığı söylenebilir.

Çizelge 4. YKB Analizi

	LM İstatistik	Prob
ODA	1893.754	0.000
LnAFFECT	400.467	0.035
DEM	2180.456	0.000
LnGDP	7464.853	0.000
K	1747.315	0.000
NAT	2289.261	0.000
POP	4149.387	0.000

Çizelge 5. Birim Kök Analizi

	CIPS		CADF	
	DÜZEY	FARK	DÜZEY	FARK
ODA	-1.484	-3.391***	-2.378***	-4.305***
LnAFFECT	--	--	-6.288***	-15.209***
DEM	-1.790	-2.919***	-1.907	-3.339***
LnGDP	-1.882	-2.849***	-1.843	-3.166***
K	-2.079	-2.942***	-4.273***	-9.532***
NAT	-1.429	-8.395***	-2.221***	-3.598***
POP	-1.624	-2.519***	-2.369***	-3.945***

***, ** ve * $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Çizelge 6. Slope-Heterojenlik Analizi

	Pesaran-Yamagata (2008)		Blomquist-Westerlund (2013)	
	İstatistik	Prob.	İstatistik	Prob.
Δ	7.746	0.000	10.489	0.000
Δadj	9.327	0.000	12.630	0.000

***, ** ve * $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Kao (1999), Pedroni (1999, 2004) ve Westerlund (2005) eşbütünleşme analizleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Çizelge 6'da gösterilmiştir. Pedroni analizinin panel testlerine ilişkin Panel-PP ve Panel-ADF istatistikleri ile Grup testlerine ilişkin Grup-PP ve Grup-ADF istatistikleri anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde Kao ve Westerlund test istatistikleri anlamlı çıkmıştır. Bu bakımdan araştırma ülkeleri için uzun dönemde dış yardımlar ile açıklayıcı değişkenlerin eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Bunun yanında Çizelge 6'da sunulan Pesaran-Yamagata (2008) ve Blomquist-Westerlund (2013) slope-heterojenlik analizleri tahmin edilen modelin heterojen olduğunu göstermiştir.

Çizelge 7. Eşbütünleşme Analizi

	Pedroni (1999)	
	Ağırlıklandırılmış İstatistik	Prob.
Panel v-İstatistik	-2.122	0.983

Panel rho-İstatistik	1.390	0.917
Panel PP-İstatistik	-7.129	0.000***
Panel ADF-İstatistik	-6.457	0.000***
Grup-rho İstatistik	2.949	0.998
Grup PP-İstatistik	-8.149	0.000***
Grup ADF-İstatistik	-5.211	0.000***
	Kao (1999)	
	İstatistik	Prob.
Modified DF-t	-3.688	0.000***
DF-t	-6.033	0.000***
ADF-t	-3.308	0.000***
Düzeltilmemiş DF-t	-11.707	0.000***
Düzeltilmemiş DF-t	-9.292	0.000***
	Westerlund (2005)	
	İstatistik	Prob.
Varyans Oranı	-2.211	0.013**

***, ** ve * p≤0.01, p≤0.05 ve p≤0.10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Araştırmada uzun dönem katsayıların tahmini Pedroni (1996, 2000) tarafından önerilen Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ile Eberhardt-Bond (2009) ve Eberhardt-Teal (2010), Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Çizelge 4'te sunulmuştur. FMOLS tahmincisi sonuçlarına göre uzun dönemde doğal afetlerin dış yardımlar üzerindeki etkisi istatistiki açıdan anlamsızken, AMG tahmincisi sonucuna göre pozitif çıkmıştır. Yaşanan doğal afetler bu ülkelere yapılan dış yardımları arttırmıştır. Diğer taraftan ekonomik büyümenin dış yardımlar üzerindeki etkisi hem FMOLS hem de AMG tahmincisi sonuçlarına göre negatif bulunmuştur. Sonuçlar uzun dönemde artan ekonomik kalkınmanın yapılan dış yardımları düşürdüğünü ortaya koymuştur. Analiz sonuçları politik kurumsal kalitenin ev sahibi ülkelere yapılan dış yardımları olumlu etkilediğini göstermiştir. Bu bakımdan araştırma ülkelerinde politik kurumsal yapının gelişimi, bu ülkelere dönük dış algının olumlu yönde gelişmesine ve kalkınma yardımlarının artmasına katkı sağladığı söylenebilir. Fiziksel sermaye yatırımları temsil eden brüt sabit sermaye birikiminin dış yardımlar üzerindeki etkisi FMOLS tahmincisi sonucuna göre negatif iken, AMG tahmincisi sonucuna göre anlamsız bulunmuştur. Doğal kaynak kullanımı ve nüfus değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisi her iki tahminci sonuçlarına göre istatistiki açıdan anlamsızdır.

Çizelge 8. Uzun Dönem Katsayıların Tahmini

	FMOLS			AMG		
	Katsayısı	Std. Hatası	Prob.	Katsayısı	Std. Hatası	Prob.
LnAFFECT	0.008	0.049	0.855	0.066	0.031	0.034**
LnGDP	-1.879	0.561	0.009***	-6.613	2.177	0.002***
DEM	2.196	1.148	0.056*	3.287	1.845	0.075*
K	-0.084	0.025	0.000***	0.048	0.033	0.149
NAT	-0.031	0.042	0.463	0.349	0.228	0.126
POP	-0.398	0.328	0.224	0.080	1.005	0.936
Wald (χ^2)	51.154			15.10		
PROB	0.000***			0.019**		
ÜLKE	27			27		
GÖZLEM	632			696		

***, ** ve * p≤0.01, p≤0.05 ve p≤0.10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırma 27 gelişmekte olan ülkede doğal afetler sonrası dış yardımlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu bağlamda politik kurumsal kalitenin rolü analiz edilmiştir. Araştırma afet yönetiminin dış yardımlar alanına bu bakımdan katkı sağlamayı amaçlamıştır. Analiz sonuçları değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Sonuçlar araştırma ülkelerinde yaşanan doğal afetlerin bu ülkelere yapılan dış yardımlarda önemli rol oynadığını göstermiştir. Buna göre yaşanan afetlerin etkileri büyüdükçe, ev sahibi ülkelere yapılan dış yardımlarda artmıştır. Benzer şekilde analiz sonuçları ev sahibi ülkelerdeki politik kurumsal istikrarın dış yardımları teşvik ettiğini göstermiştir. Aksine ekonomik büyümenin dış yardımlar üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Bulgular ekonomik kalkınmanın uzun dönemde yapılan dış yardımları azalttığını ortaya koymuştur. Sonuçlar özellikle doğal afet sonrası iyileşme safhasında ekonomik kalkınmanın önemli bir rol oynadığını ve buna bağlı olarak dış yardımların azaldığına işaret etmektedir. Benzer şekilde fiziksel sermaye yatırımlarının artması uzun dönemde dış yardımları azaltmıştır. Doğal kaynak kullanımı ve nüfusun dış yardımlar üzerindeki etkisi ise istatistiki açıdan anlamsız çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Alesina, A. F., & Drazen, A. (1989). Why are stabilizations delayed

Alesina, A., & Weder, B. (2002). Do corrupt governments receive less foreign aid? American Economic Review, 92(4), 1126–1137.

Akdur, R. (2001). Afetlere hazırlık ve afet yönetimi. TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü Afetlerde Sağlık Hizmetleri Yönetimi, sy, 1–61.

Asongu, S. A. (2013). On the effectiveness of foreign aid in institutional quality (No. WP/13/017). AGDI Working Paper.

Barone, G., & Mocetti, S. (2014). Natural disasters, growth and institutions: a tale of two earthquakes. Journal of Urban Economics, 84, 52–66. https://doi.org/10.1016/j.jue.2014.09.002

Becerra, O., Cavallo, E., & Noy, I. (2014). Foreign aid in the aftermath of large natural disasters. Review of Development Economics, 18(3), 445–460. https://doi.org/10.1111/rode.12095

Benson, C., & Clay, E. (2003). Economic and financial impacts of natural disasters: an assessment of their effects and options for mitigation: synthesis report. Overseas Development Institute, London.

Bräutigam, D. A., & Knack, S. (2004). Foreign aid, institutions, and governance in sub-Saharan Africa. Economic Development and Cultural Change, 52(2), 255–285.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. Review of Economic Studies, 47, 239–253. https://doi.org/10.2307/2297111

Cavallo, E., & Noy, I. (2009). The economics of natural disasters: a survey (No. IDB-WP-124). IDB Working Paper Series.

Cevik, M. S., & Huang, G. (2018). How to manage the fiscal costs of natural disasters. International Monetary Fund.

CRED. (2024). EM-DAT: The International Disaster Database. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters. https://www.emdat.be

Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. MPRA Paper No. 17692. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/

Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. University of Oxford Department of Economics Discussion Paper Series No. 515.

Herre, B., Rodés-Guirao, L., & Ortiz-Ospina, E. (2013). Democracy. Published online at OurWorldinData.org. https://ourworldindata.org/democracy

Horwich, G. (2000). Economic lessons of the Kobe earthquake. Economic Development and Cultural Change, 48(3), 521–542.

IMF. (2019). IMF policy paper: Building resilience in developing countries vulnerable to large natural disasters. Policy Papers, 2019(020):A001. https://www.elibrary.imf.org/view/journals/007/2019/020/article-A001-en.xml

İnmez, İ. (2011). Afetlerin doğallığı üzerine: Sosyal bir olgu olarak afetler ve kırılganlık sorunu. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(04), 185–194.

Jackson, O. (2014). Natural disasters, foreign aid, and economic growth. Foreign Aid and Economic Growth (February 19, 2014). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2329404

Jones, S., & Tarp, F. (2016). Does foreign aid harm political institutions? Journal of Development Economics, 118, 266–281. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2015.09.004

Kahn, M. E. (2005). The death toll from natural disasters: the role of income, geography, and institutions. Review of Economics and Statistics, 87(2), 271–284.

Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. Journal of Econometrics, 90(1), 1–44. https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2

Khurana, R., Mugabe, D., & Etienne, X. L. (2022). Climate change, natural disasters, and institutional integrity. World Development, 157, 105931. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105931

Kunreuther, H., & Pauly, M. (2006). Rules rather than discretion: Lessons from Hurricane Katrina. Journal of Risk and Uncertainty, 33(1), 101–116.

Pedroni, P. (1996). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels and the case of purchasing power parity. Working Paper, Indiana University. https://ssrn.com/abstract=1516085

Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 61(S1), 653–670. https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653

Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels, 15, 93–130. http://web.williams.edu/Economics/wp/pedroniaie.pdf

Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. Econometric Theory, 20(3), 597–625. https://doi.org/10.1017/S0266466604203073

Persson, T. A., & Povitkina, M. (2017). "Gimme shelter": The role of democracy and institutional quality in disaster preparedness. Political Research Quarterly, 70(4), 833–847. https://doi.org/10.1177/1065912917716335

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. Journal of Applied Econometrics, 22(2), 265–312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50–93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Ramachandran, V., & Walz, J. (2015). Haiti: Where has all the money gone? Journal of Haitian Studies, 21(1), 26–65.

Ritchie, H., Rosado, P., & Roser, M. (2022). Natural disasters. Published online at OurWorldinData.org. https://ourworldindata.org/natural-disasters

Strömberg, D. (2007). Natural disasters, economic development, and humanitarian aid. Journal of Economic Perspectives, 21(3), 199–222. https://doi.org/10.1257/jep.21.3.199

United Nations. (2022). Report on the death toll of the Haiti 2010 earthquake. https://news.un.org/en/story/2022/01/1109632

Westerlund, J. (2005). New simple tests for panel cointegration. Econometric Reviews, 24, 297–316. https://doi.org/10.1080/07474930500243019

World Bank. (2010). Natural Hazards, UnNatural Disasters: The Economics of Effective Prevention.

World Bank. (2023). Worldwide Governance Indicators (WGI). https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators

World Bank. (2025). World Development Indicators. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

You, Y., Huang, Y., & Zhuang, Y. (2020). Natural disaster and political trust: A natural experiment study of the impact of the Wenchuan earthquake. Chinese Journal of Sociology, 6(1), 140–165. https://doi.org/10.1177/2057150X19891880

Young, A. T., & Sheehan, K. M. (2014). Foreign aid, institutional quality, and growth. European Journal of Political Economy, 36, 195–208. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2014.08.003

Zorn, M. (2018). Natural Disasters and Less Developed Countries. In: Pelc, S., Koderman, M. (eds) Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization. Perspectives on Geographical Marginality, vol 3. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59002-8_4

KÜRESELLEŞME VE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN EKONOMİK KARMAŞIKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: MIKTA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Doç. Dr., Müge MANGA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,

mangamuge@gmail.com, **ORCID:**0000-0003-2675-2182

Kübra UÇAROĞLU
ucaroglukubra@gmail.com

ÖZET

1980'lerden itibaren küreselleşme kavramı tüm dünya ülkeleri için büyük önem arz etmektedir. Bu kavramın gelir eşitsizliği ve ekonomik karmaşıklık gibi kavramlarla olan ilişkisi de mevcut literatürde araştırılan hususlardandır. Yapılan çalışmada bu kavramların birbirleri ile olan ilişkisi incelenmiş olup, öncelikle ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmanın analiz kısmında Panel FMOLS yöntemi kullanılarak MIKTA ülkelerinin 1999-2019 yılları arasındaki verileri dikkate alınmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ekonomik küreselleşme, politik küreselleşme ve ekonomik büyüme ekonomik karmaşıklığı pozitif yönde etkilemektedir. Fakat sosyal küreselleşme ve gelir eşitsizliği ekonomik karmaşıklığı azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Karmaşıklık, Gelir Eşitsizliği, Küreselleşme, Ekonomik Büyüme

GLOBALIZATION AND INCOME INEQUALITY IMPACTS ON ECONOMIC COMPLEXITY: A STUDY ON MICTA COUNTRIES

ABSTRACT

Since the 1980s, the concept of globalization has been of great importance for all countries in the world. The relationship between this concept and concepts such as income inequality and economic complexity is also one of the issues investigated in the current literature. In the study, the relationship between these concepts was examined, and first of all, the effects of economic growth, income inequality, economic, social and political globalization on economic complexity were examined. In the analysis part of the study, the Panel FMOLS method was used to consider the data of MIKTA countries between 1999-2019. According to the results of the analysis, economic globalization, political globalization and economic growth positively affect economic complexity. However, social globalization and income inequality reduce economic complexity.

Keywords: Economic Complexity, Income Inequality, Globalization, Economic Growth

1. GİRİŞ

Küreselleşme, mal-hizmet, teknoloji, yatırım, insan ve bilgi akışlarında sınır ötesi ticaretin getirdiği oluşumlar ile ülkeler arasında artan bağımlılığı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Manga & Cengiz, 2020, 166). Küreselleşme kavramına detaylı bir şekilde bakıldığında bazı etkileri ve boyutları özellikle dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri ekonomik boyuttur. Tarih boyunca devletlerin siyasi ve askeri güçlerinin, ülkelerin ekonomik güçleri ile orantılı olduğu kabul edilmektedir. Ekonomik güç zayıflarsa ülkelerin giderek küçüldüğüne bazılarının ise tarih sahnelerinde yok olduklarına şahit olunmaktadır (Arıkan, 2008, 9). Küreselleşmenin bir başka boyutu da politik/siyasi entegrasyonun artmasıdır **(**Acemoğlu & Robinson 2006, 388).

Ekonomik karmaşıklık ise, bir ülkede üretim yapılırken ne kadar çeşitli bilgi ve beceri kullanıldığı ile ilgilenen bir kavramdır. Ekonomik karmaşıklık endeksi, Cesar Hidalgo ve Ricardo Hausmann tarafından 2000'li yılların başında inşa edilmiştir. Bu endeks, bir ülkede üretilen ürünlerin üretim yöntemi bakımından ne kadar sofistike ve çeşitli olduğu hakkında bilgi verir. Bu endeks bir ülkede mevcut olan beşeri sermaye, teknoloji, kurumlar ve hukukun üstünlüğünü içerir (Cengiz ve Manga, 2021, 132).

Ekonomik karmaşıklık endeksi hesaplamasında ihracat verileri dikkate alınmaktadır. Üretimden daha ziyade, küresel düzende ihracat yapılabiliyorsa belli standartların sağlanmış olduğu düşünüldüğü için üretimin niteliği ön plana çıkmaktadır (Akar, 2023, s. 315-329). Ayrıca mevcut literatür incelendiğinde, ekonomik karmaşıklığı etkileyen önemli bir göstergenin gelir eşitsizliği olduğu görülmektedir. Bu iki kavram arasındaki ilişki bağlamında farklı görüşlerin söz konusu olması ilgili literatürün güncel kalmasını sağlamaktadır (Awoa vd. 2023).

Bu çerçevede mevcut çalışmada, MIKTA ülkelerinin 1999-2019 dönemi verileri ele alınarak ekonomik karmaşıklık ile gelir eşitsizliği, ekonomik büyüme ve küreselleşme (sosyal, politik ve ekonomik) arasındaki ilişkinin panel veri yöntemi ile test edilerek ilişkinin yönü ve niteliği incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde küreselleşme, ekonomik karmaşıklık ve gelir eşitsizliği kavramlarına kısaca değinilmiş ve öneminden bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında literatür taraması, üçüncü kısmında veri, model ve yöntem yer almaktadır. Çalışmanın devamında ise analizlerden elde edilen bulgular ışığında sonuç bölümüne yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Çalışmanın bu kısmında ekonomik karmaşıklık, küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki üzerine çalışılmış, ampirik çalışmalara kısaca değinilmiştir. Ampirik analizler ve çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlar kadar aksi sonuçların da yer aldığı gözlemlenmiştir. Ülkelerin gelişmişlik, kültür, eğitim vb. düzeyleri analiz sonuçları üzerinde farklı etkiler de yaratmaktadır.

Bucak (2022) çalışmasında BRICS-T ülkelerinin 1995-2018 yılları arasında küreselleşmenin sosyal, politik ve ekonomik verileri ile ekonomik karmaşıklık endeksi verileri kullanılarak aralarındaki ilişki incelenmiştir. Bu değişkenler kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, Rusya'da ekonomik küreselleşme arttıkça ekonomik karmaşıklık da artış göstermektedir. Sosyal küreselleşme arttıkça ekonomik karmaşıklık azalmaktadır. Fakat Türkiye'de bu durumun aksi yönde sonuçlar elde edilmiştir. Sosyal küreselleşme arttıkça ekonomik karmaşıklık artmaktadır. Politik küreselleşme de ise Hindistan ve Rusya'da görülen artış ekonomik karmaşıklığı artırmaktadır.

Karasoy (2022) çalışmasında Türkiye için 1970-2017 dönemlerinde küreselleşme, finansal gelişim ve ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın analizi 2 aşamadan oluşmaktadır. İlkinde 3 değişkenli model tavsiye edilmiştir. İkincisinde ise Fourier- frekans fonksiyonu olan eş bütünleşme ve Granger testleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, siyasi küreselleşmenin hem dolaylı hem doğrudan ekonomik karmaşıklığa neden olduğu, ekonomik küreselleşmenin dolaylı olarak ekonomik karmaşıklığa neden olduğu, sosyal küreselleşmenin ise doğrudan ekonomik karmaşıklığa neden olduğu izlenmiştir.

Cengiz ve Manga (2021) çalışmasında 1987-2017 dönemlerine ait Türkiye' de ekonomik karmaşıklık ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmiştir. FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik karmaşıklığın gelir eşitsizliğini azalttığı görülmüştür.

Akdağ ve Bozdağlıoğlu (2023) çalışmasında geçiş ekonomilerinin 1991-2019 dönemi için gelir eşitsizliği ve küreselleşme ilişkisi güncel panel veri modelleri kullanılarak incelenmektedir. Ekonometrik analizde ilk olarak yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış sonrasında ise Pesaran birim kök testi uygulanmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için ise Westerlund testine yer verilmiş daha sonra analize Dinamik Sabit Etkiler Tahmincisi ile kısa ve uzun dönem tahminleri sunulmuştur. Yapılan bu ekonomik analizler neticesinde geçiş ekonomilerinde küreselleşmenin artması kısa dönemde gelir eşitsizliğinde olumsuz etki yaratırken uzun dönemde gelir eşitsizliğini azaltan yönde etkiyle karşılaşılmıştır.

3. VERİ, YÖNTEM, MODEL VE BULGULAR

Bu çalışmada 1999-2019 yılları arasında MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya) ülkelerindeki ekonomik karmaşıklık ile küreselleşme, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün ve niteliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Modeldeki değişkenler, ECI; ekonomik karmaşıklığı, GDP; ekonomik büyümeyi, GINI; gelir eşitsizliğini, EGLOB; ekonomik küreselleşmeyi, SO; sosyal küreselleşmeyi, POL ise politik küreselleşmeyi temsil etmektedir. Bazı yılların verilerine erişimdeki kısıtlamalar nedeniyle 1999-2019 yılları kıstas alınmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak ECI ve bağımsız değişkenler olarak da GDP, GINI ve EGLOB, SO ve POL alınmıştır. GDP bağımsız değişkeni için veriler Dünya Bankasından elde edilmiştir. GINI değişkeni, SOLT (https://fsolt.org/swiid/) EGLOB, SO ve POL bağımsız değişkenleri ise KOF Globalisation Index veri tabanından alınmıştır.

Bu çerçevede kurulan modelin logaritmik formu aşağıdaki gibidir.

$$\text{Ln (ECI)}=\beta_0+\beta_1\text{LnGDP}+\beta_2\text{LnGINI}+\beta_3\text{LnEGLOB}+\beta_4\text{LnSO}+\beta_5\text{LnPOL}$$

Yapılan analizin ilk aşamasında model de yer alan değişkenler için birim kök testi yapılmıştır. Birim kök sınamasında LLC (Levın, Lin ve Chu) testinden yararlanılmıştır. Tablo 1'de elde edilen LLC birim kök sınamasının bulguları gösterilmektedir.

Çizelge 1. LLC Birim Kök Testi Bulguları

	Düzey	**Fark**
Değişkenler	**Trendli**	**Trendli**
LnGDP	3.275	-40.088***
LnGINI	1.670	-16.494***
ECI	1.287	-27.345***
LnSO	3.752	-33.349***
LnEGLOB	2.593	-8.175***
LnPOL	2.322	-13.005***

***, %1 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre seviyelerin hepsi birinci derecede durağanlık göstermektedir. Bu yüzden serilerin arasındaki uzun dönemli ilişkinin sınamasının da yapılması gerekmektedir. Yapılan Kao eşbütünleşme testi değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Kao eşbütünleşme testi bulguları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Kao Eşbütünleşme Testi Bulguları

ADF	t-İstatistiği	Prob.
	-5.789299	0.0000

Tablo 2'de elde edilen bulgularına göre, uzun dönemde değişkenler birlikte hareket etmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme katsayısının tahmini için Panel FMOLS tahmincisi kullanılmıştır. FMOLS için elde edilen bulgular Tablo 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. FMOLS Testi Bulguları

Bağımlı Değişken: LnECI	**Panel FMOLS**
LnEGLOB	0.813214***
LnGDP	0.491034***
LnGINI	-4.390347**
LnPOL	3.981812**
LnSO	-2.001224***

, * sırasıyla %5 ve %1 seviyesinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre eşbütünleşme ilişkisinin olduğu değişkenlerden ekonomik küreselleşme, ekonomik büyüme ve politik küreselleşmedeki bir birimlik artış ekonomik karmaşıklığı pozitif yönde etkilemektedir. GINI ve sosyal küreselleşmedeki bir birimlik artış ise ekonomik karmaşıklığı azaltmaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, MIKTA ülkeleri için 1999-2019 yılları verileri kullanılarak ekonomik karmaşıklığın, gelir eşitsizliği, ekonomik büyüme ve küreselleşme ile arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ekonomik büyüme arttıkça ekonomik karmaşıklık seviyesi de artmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri ekonomik büyümenin artmasına bağlı olarak küresel rekabette dahil olmak isteyen ülkelerin teknolojik gelişmeleri yakından takip edip, karmaşıklığı yüksek olan ürünlere doğru yönelmesine bağlanabilir. Ekonomik küreselleşme arttıkça ekonomik karmaşıklığında arttığı görülmüştür. Ekonomik alanda küreselleşme, ülkelerarasındaki ticareti, neredeyse bir ülkenin şehirlerarası ticareti haline getirmiştir. Yani ekonomiler birbirlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık rekabeti körükleyerek, ülkelerin üretim çeşitliliğinde, bilgi ve teknolojinin ağırlıklı olmasında önemli unsur olarak rol oynamasına ortam hazırlamış olabilmektedir.

Sosyal küreselleşmede ise durum tersi yöndedir. Elde edilen bulgulara göre, sosyal küreselleşme ekonomik karmaşıklığı azaltmaktadır. Sosyal küreselleşmede restoranların, mağazaların ve teknolojilerin dünyanın neresine gidilirse gidilsin bulunabileceği anlaşılmalıdır. Olumsuz etkilemesi, bir ülkenin ürettiği bir markaya, diğer ülkelerin bağlı hale gelmiş olmasıdır (Bucak, 2022, 95). Bağımlılık bu yüzden ekonomik karmaşıklığı olumsuz etkilemektedir.

Politik küreselleşmenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisi ise pozitiftir. Öncelikle ülkelerin karmaşık ürünler üretmesi için devlet tarafından teşvik edici politikalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu yüzden politik küreselleşmenin arttığı bir ülkede ekonomik karmaşıklığın da artış gösterdiği söylenebilir.

Gelir eşitsizliğinin analiz sonuçlarına bakıldığında ise bu kalemin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu görülmektedir. Gelir eşitsizliği, toplumdaki bireylerin gelirleri arasındaki makasın giderek açılması ile oluşmaktadır. Bir ülkedeki gelirin büyük kısmı küçük bir kesimin elinde ise burada gelir eşitsizliğinden bahsetmek mümkündür. Bu açıklamalar ışığında ülkelerde gelir eşitsizliğinin artması yani zenginin daha zengin fakirin daha fakir hale gelmesi ekonomik karmaşıklığı negatif yönde etkilemektedir. Çünkü bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmakta ve yaşamlarını idame etmektedirler. Bilgi ve teknoloji yoğun üretimlerden ziyade, bireylerin yaşam mücadelesi artmaktadır. Bu sebeple ekonomik karmaşıklığı arttırabilecek faaliyetlere yönelme hususunda geri kalmakta ve karmaşıklık azalmaktadır.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron, Robinson, James, *Diktatörlük ve Demokrasinin Kökenleri,* Bağlam Yayıncılık, 2006.

Akar, Tuğba. ‘Ekonomik Karmaşiklik, Ar-Ge Harcamalari Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (55) (2023): 315-329.

Akdağ, H., & Yasemin Bozdağlıoğlu, E. (2023). Geçiş Ekonomilerinde Gelir Eşitsizliği İle Ekonomik Küreselleşme Arasındaki İlişki. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1), 314-331.

Arıkan, İbrahim. *Tarih Ekonomiyi Ekonomi Tarihi Oluşturur,* Arıkanlı Holding A.Ş., 2008.

Awoa, P. A., Ondoa, H. A., & Tabi, H. N. (2023). Natural resources and income inequality: economic complexity is the key. *Environment and Development Economics*, *29*(2),127-15

Bucak, Çağla. 'BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Karmaşıklık Ve Küreselleşme İlişkisi Panel Veri Analizi'. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 14*(26) (2022): 92-105.

Cengiz, O., & Manga, M. (2021). Ekonomik Karmaşıklık Gelir Eşitsizliğini Azaltır Mı? Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(24), 130-147.

Karasoy, A. (2022) Türkiye'deki Küreselleşme-Ekonomik Karmaşıklık-Finansal Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi 14(27), 485-499

KOF Globalisation Index (2023), Data Indicators, (https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

Manga, M. & Cengiz, O. *Yeni Küresel Düzende Büyüme, Eşitsizlik ve Kapsayıcılık İlişkisi*. Hiperlink Eğitim. Ilet. Yay. San. Tic. Ve Ltd. Şti. 2020.

Solt, F. (2023), Standardized World Income Inequality Database, https://fsolt.org/swiid

World Bank, World Development Indicators, https://data.worldbank.org/

JEOPOLİTİK RİSK VE ÇEVRE KİRLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doç. Dr., Müge MANGA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,

mangamuge@gmail.com, **ORCID:**0000-0003-2675-2182

Kübra UÇAROĞLU
ucaroglukubra@gmail.com

ÖZET

Küreselleşmenin önemli sonuçlarından biri, dünya genelinde jeopolitik risk seviyesinin artış göstermesidir. Ülkelerin uluslararası ilişkilerde karşılaştığı, ekonomik, politik, askeri ve sosyal risklerin toplamını ifade eden jeopolitik riskin çevre kirliliği üzerinde oluşturduğu etki hakkında görüş ayrılıkları söz konusudur. Bu sebeple mevcut çalışmada, Türkiye özelinde 1985-2023 dönemindeki jeopolitik risk seviyesinin çevre kirliliği göstergesi olan karbon emisyonu üzerindeki etkisi incelenmektedir. FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönemli katsayı tahmincilerinin kullanıldığı analiz kısmında kurulan modelde kontrol değişkenleri olarak karbon emisyonunun önemli belirleyenlerinden olan ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi parametreleri yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, jeopolitik risk ve ekonomik büyüme seviyesindeki artış karbon emisyonunu arttırırken, yenilenebilir enerji kullanımı azaltmaktadır. Bu noktada Türkiye bakımından jeopolitik risk seviyesini arttıran veya arttırabilecek faktörlerin kontrol altına alınması gerektiği ve bu alanda çeşitli önlemlerin alınması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Risk, Çevre Kirliliği, Türkiye

RELATIONSHIP BETWEEN GEOPOLITICAL RISK AND ENVIRONMENTAL POLLUTION: THE CASE OF TURKIYE

ABSTRACT

One of the important results of globalization is the increase in the level of geopolitical risk worldwide. There are disagreements about the effect of geopolitical risk, which is the sum of the economic, political, military and social risks that countries face in international relations, on environmental pollution. For this reason, the current study examines the effect of the geopolitical risk level in the period 1985-2023 on carbon emissions, which is an indicator of environmental pollution, in Turkey. In the analysis section where FMOLS, DOLS and CCR long-term coefficient estimators are used, the economic growth and renewable energy consumption parameters, which are important determinants of carbon emissions, were added as control variables in the established model. According to the findings, the increase in geopolitical risk and economic growth levels increases carbon emissions, while the use of renewable energy decreases. At this point, it can be said that the factors that increase or may increase the level of geopolitical risk for Türkiye should also be controlled, and various measures should be taken in this area.

Keywords: Geopolitical risk, Environmental pollution, Türkiye

1. GİRİŞ

Jeopolitik gerilimleri kapsayan gazete haberlerinin sayısına dayalı olarak hesaplanan jeopolitik risk, aylık bir gösterge olarak 1985 yılından itibaren yayınlanan bir endekstir. Genel olarak jeopolitik endeksin ekonomik etkilerine bakıldığında yüksek jeopolitik riskin, ekonomik aktivitelerde düşüşe, daha düşük hisse senedi getirilerine ve sermaye akışlarında gelişmekte olan ekonomilerden uzaklaşıp gelişmiş ekonomilere doğru hareket etmesine yol açtığı görülmektedir (Caldara ve Iacoviello, 2018). 2015 yılında dünya ekonomisinde Rusya-Ukrayna savaşından dolayı tüm dünyayı etkisi altında alan Batı ile Rusya arasında başlayan gerginlik ve karşılıklı yaptırımlardan dolayı jeopolitik risk seviyesi artmıştır (TİM, 2016).

Ekonomik etkilerin yanında jeopolitik riskin çevre kirliliği üzerinde de etkisinin söz konusu olduğu görülmektedir. Jeopolitik risk ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini düşürerek karbon emisyonlarının azalmasını sağlayabilir. Ayrıca jeopolitik risk ile inovasyon, Ar-Ge ve temiz enerji gelişimine yönelik faaliyet azabileceğinden karbon emisyonlarında artış söz konusu olabilir. Benzer şekilde, jeopolitik risk üreticileri geleneksel (yani çevre dostu olmayan) üretim yöntemlerini kullanmaya teşvik edip daha yüksek karbon emisyonlarının oluşmasına neden olabilecektir. İki farklı etkinin çıkabilme ihtimaline karşılık araştırmacıların jeopolitik risk ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırması önemli bir gerekçe olarak görülmektedir (Anser vd. 2021).

Bu çerçevede mevcut çalışmada, Türkiye'deki 1985-2023 dönemi için jeopolitik riskin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin ampirik analizler ile test edilmesine odaklanılmaktadır. Bu çerçevede kurulan modele, karbon emisyonunun belirleyenlerinden olan ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri eklenmiştir. Mevcut literatür araştırmasını temsilen ekonomik büyümenin karbon emisyonunu arttırmasını, yenilenebilir enerji tüketiminin ise azaltması beklenmektedir. Mevcut çalışmanın giriş bölümünde, çevre kirliliği ve jeopolitik risk arasındaki genel ilişki tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür ve detayları yer alırken, üçüncü bölümde, kurulan model, veri, yöntem ve elde edilen analiz bulguları ifade edilmektedir. Sonuç bölümünde ise, elde edilen bulgular çerçevesinde politika önerilerinde bulunulmaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Jeopolitik risk ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların hala mevcut literatürde azınlıkta olduğu görülmektedir. Ding vd. (2023)'te 25 OECD ülkelerindeki 1990-2019 dönemi için panel quantile yöntemleri ile jeopolitik riskteki artışın karbon emisyonunu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Li vd. (2024)'te 38 ülkedeki 2002-2020 yılları arasında jeopolitik risk sonucunda karbon emisyonunun artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Paramati vd. (2025)'te 1990-2018 dönemindeki 17 ülke için jeopolitik riskin karbon emisyonu üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, jeopolitik risk seviyesindeki artış karbon emisyonunu arttırmaktadır. Anser vd. (2021)'de 1985- 2015 dönemindeki BRICS ülkeleri için jeopolitik risk ile karbon emisyonu arasındaki ilişki test edilmektedir. Buna göre jeopolitik risk seviyesindeki %1'lik bir artış karbon emisyonunu %13 oranında arttırmaktadır. Wang vd. (2022)'de Çin özelinde 2000:M01-2020:M12 dönemi için karbon emisyonu ile jeopolitik risk arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hashmi vd. (2022)'de 1970-2015 döneminde küresel çaplı yapılan araştırma ile sel çaplı yapılan araştırma ile uzun vadede jeopolitik risk seviyesindeki %1'lik bir artışın karbon emisyonlarında %13,24'lük bir artışı yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Chen vd. (2023) çalışmasında 1970-2021 dönemindeki 38 gelişmekte olan ülkedeki jeopolitik risk ve çevre kirliliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre jeopolitik risk seviyesindeki artış karbon

emisyonunu arttırmaktadır. Zhang vd. (2024) çalışmasında, G7 ülkelerindeki 1990-2021 dönemi için jeopolitik risk seviyesindeki artışın çevre kalitesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan ampirik analiz kısmında yer alan diğer kontrol değişkenlerden olan ekonomik büyüme ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan Hu vd. (2021), Wang vd. (2023), Song (2021), Debone vd. (2021), Li ve Wei (2021), Li vd. (2024), Kayani vd. (2023)'de ekonomik büyümedeki artışın çevre kirliliği göstergesi olan karbon emisyonunu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yenilenebilir enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan Haldar ve Sethi (2021), Hasanov vd. (2021), Habiba vd. (2022), Rehman vd. (2023), Raihan ve Tuspekova (2022), Raihan (2023), Zafar vd. (2022)'de yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın karbon emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3. VERİ, YÖNTEM, MODEL VE BULGULAR

Çalışmanın analiz kısmında çevre kirliliği göstergesi olarak kabul edilen karbon emisyonunun jeopolitik risk ile olan ilişkisi ele alınmaktadır. Türkiye'deki 1985-2023 döneminin esas alındığı analiz kısmı için kurulan modelde ayrıca kontrol değişkeni olarak karbon emisyonunun önemli belirleyenlerinden olan ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi parametreleri kullanılmıştır. Bu çerçevede kurulan model;

$(CO_{2t}) = f(GDP_t, GPR_t, REC_t)$

şeklinde ifade edilebilir. Kurulan modelin logaritmik formu ise,

$$LnCO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 lnGDP_t + \beta_2 lnGPR_t + \beta_3 lnREC_t + u_t \quad (1)$$

ile gösterilir. (1) nolu denklemde yer alan $lnCO_2$ kişi başına düşen karbon emisyonunun logaritmik formu, lnGDP kişi başına düşen GSYİH, lnGPR jeopolitik risk endeksinin logaritmasını ifade etmektedir. Karbon emisyonu verisi Our World in Data, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi verileri World Bank, jeopolitik risk endeksi ise, Economic Policy Uncertainty (https://www.policyuncertainty.com) veri tabanından elde edilmiştir. Bu endeks, jeopolitikle ilgili terimleri içeren gazete haberleri baz alınarak hesaplanmış olan bir endekstir. Haberlere bağlı yapılan taramada arama sekiz kategoriye ayrılmıştır: Savaş Tehditleri (Kategori 1), Barış Tehditleri (Kategori 2), Askeri Yığınlamalar (Kategori 3), Nükleer Tehditler (Kategori 4), Terör Tehditleri (Kategori 5), Savaşın Başlangıcı (Kategori 6), Savaşın Tırmanışı (Kategori 7), Terör Eylemleri (Kategori 8) şeklindedir.

Bu çerçevede yapılan analizin ilk aşamasında birim kök testi olarak Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Tablo 1'de yapılan ADF birim kök testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Bulguları

	ADF TESTİ		
	Düzey	***Fark***	***Bulgu***
Değişkenler	***Trendli***	***Trendli***	
LnCO2	-1.905	-6.009***	I(1)
LnGDP	-1.635	-2.953**	I(1)
LnGPR	-1.889	-3.071**	I(1)

LnREC	-2.405	-5.561***	I(1)

Not: *Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir. **, *** % 5 ve % 1 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.*

Yapılan ADF birim kök testi sonucunda serilerin birinci farkında durağan olduğu görülmektedir. Bu çerçevede serilerin tamamının I(1) olduğu söylenebilir. Serilerin aynı seviyede durağanlık göstermesi dolayısıyla eşbütünleşme testinin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede uygulanan Johansen eş bütünleşme testi bulguları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Eşbütünleşme Testi Bulguları

Sıfır Hipotez	***Öz Değer***	***İz Değer***	***0.05 Kritik Değerler***	***Maksimum Öz Değerler***	***0.05 Kritik Değerler***
r=0	0.660587	70.24596	55.24578	37.81879	30.81507
r ≤1	0.461088	32.42717	35.01090	21.63710	24.25202
r ≤2	0.218678	10.79007	18.39771	8.636888	17.14769
r≤3	0.059665	2.153177	3.841466	2.153177	3.841466

Uygulanan Johansen eşbütünleşme testi bulgularına göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılan seriler için uzun dönemli eşbütünleşme katsayısının tahmini amacıyla FMOLS (Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntem), DOLS (Dinamik Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi) ve CCR (Dinamik Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi) yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Bu çerçevede elde edilen bulgular tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Uzun Dönem Eşbütünleşme Tahmincileri Bulguları

Değişkenler Bağımlı Değişken: LnCO2	**FMOLS**	**DOLS**	**CCR**
LnGDP	0.398***	0.294***	0.270***
LnGPR	0.353***	0.276***	0.166***
LnREC	-0.706***	-0.372*	-0.365**

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen uzun dönemli tahminci bulgularına göre, jeopolitik risk ve ekonomik büyümedeki artış çevre kirliliğini arttırırken, yenilenebilir enerji kullanımındaki artış çevre kirliliğinin azaltmaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapılan çalışmada, Türkiye özelinde jeopolitik risk ile çevre kirliliği arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Jeopolitik risk, savaş, barış tehditleri, askeri yığılama, askeri ve terör tehdidi gibi sekiz farklı başlığı içeren haber başlıklarından yola çıkılarak hesaplanan bir endekstir. 1985-2023 arası dönemi esas alan çalışmada, her iki değişken arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla kurulan modele ayrıca kontrol değişkenleri olarak karbon emisyonunun önemli değişkenlerinden olan ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi parametreleri

eklenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin test edilmesi amacıyla kurulan modelde FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri kullanılmıştır. Birinci düzeyde durağan çıkan ve aralarında eşbütünleşme ilişkisi olan değişkenlerle kurulan model bulgularına göre, jeopolitik risk ve ekonomik büyümedeki artış çevre kirliliğini arttırırken, yenilenebilir enerji kullanımındaki artış çevre kirliliğini azaltmaktadır. Jeopolitik riskin çevre kirliliğini arttırması, Türkiye açısından jeopolitik riskin azaltılması adına atılması gereken adımların daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminin arttırılıp, ekonomik büyüme faaliyetlerinde çevre kalitesinin ön plana tutulması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Anser, M. K., Syed, Q. R., & Apergis, N. (2021). Does geopolitical risk escalate CO2 emissions? Evidence from the BRICS countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(35), 48011-48021.

Caldara, Dario and Matteo Iacoviello (2018). Measuring Geopolitical Risk. International Finance Discussion Papers 1222. https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1222

Chen, L., Gozgor, G., Mahalik, M. K., Pal, S., & Rather, K. N. (2023). How does geopolitical risk affect CO2 emissions? The role of natural resource rents. *Resources Policy*, *87*, 104321.

Debone, D., Leite, V. P., & Miraglia, S. G. E. K. (2021). Modelling approach for carbon emissions, energy consumption and economic growth: A systematic review. *Urban Climate*, *37*, 100849.

Ding, T., Li, H., Tan, R., & Zhao, X. (2023). How does geopolitical risk affect carbon emissions?: An empirical study from the perspective of mineral resources extraction in OECD countries. *Resources Policy*, *85*, 103983.

Economic Policy Uncertainty, (2025), Geopolitical Risk Index, https://www.policyuncertainty.com

Habiba, U. M. M. E., Xinbang, C., & Anwar, A. (2022). Do green technology innovations, financial development, and renewable energy use help to curb carbon emissions?. *Renewable Energy*, *193*, 1082-1093.

Haldar, A., & Sethi, N. (2021). Effect of institutional quality and renewable energy consumption on CO2 emissions− an empirical investigation for developing countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(12), 15485-15503.

Hasanov, F. J., Khan, Z., Hussain, M., & Tufail, M. (2021). Theoretical framework for the carbon emissions effects of technological progress and renewable energy consumption. *Sustainable Development*, *29*(5), 810-822.

Hashmi, S. M., Bhowmik, R., Inglesi-Lotz, R., & Syed, Q. R. (2022). Investigating the Environmental Kuznets Curve hypothesis amidst geopolitical risk: Global evidence using bootstrap ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, *29*(16), 24049-24062.

Hu, K., Raghutla, C., Chittedi, K. R., Zhang, R., & Koondhar, M. A. (2021). The effect of energy resources on economic growth and carbon emissions: A way forward to carbon neutrality in an emerging economy. *Journal of Environmental Management*, *298*, 113448.

Kayani, U. N., Sadiq, M., Rabbani, M. R., Aysan, A. F., & Kayani, F. N. (2023). Examining the relationship between economic growth, financial development, and carbon emissions: A review of the literature and scientometric analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, *13*(2), 489-499.

Li, G., & Wei, W. (2021). Financial development, openness, innovation, carbon emissions, and economic growth in China. *Energy Economics*, *97*, 105194.

Li, R., Wang, Q., & Guo, J. (2024). Revisiting the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis of carbon emissions: exploring the impact of geopolitical risks, natural resource

rents, corrupt governance, and energy intensity. *Journal of Environmental Management*, *351*, 119663.
Our World in Data, (2025), https://ourworldindata.org/
Paramati, S. R., Safiullah, M., & Soytas, U. (2025). Does geopolitical risk increase carbon emissions and public health risk?. *Energy Economics*, 108235.
Raihan, A. (2023). The dynamic nexus between economic growth, renewable energy use, urbanization, industrialization, tourism, agricultural productivity, forest area, and carbon dioxide emissions in the Philippines. *Energy Nexus*, *9*, 100180.
Raihan, A., & Tuspekova, A. (2022). Toward a sustainable environment: Nexus between economic growth, renewable energy use, forested area, and carbon emissions in Malaysia. *Resources, Conservation & Recycling Advances*, *15*, 200096.
Rehman, A., Alam, M. M., Ozturk, I., Alvarado, R., Murshed, M., Işık, C., & Ma, H. (2023). Globalization and renewable energy use: how are they contributing to upsurge the CO2 emissions? A global perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, *30*(4), 9699-9712.
Song, Z. (2021). Economic growth and carbon emissions: Estimation of a panel threshold model for the transition process in China. *Journal of Cleaner Production*, *278*, 123773.
TİM, (2016). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, https://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_raporu_2016.pdf
Wang, K. H., Kan, J. M., Jiang, C. F., & Su, C. W. (2022). Is geopolitical risk powerful enough to affect carbon dioxide emissions? Evidence from China. *Sustainability*, *14*(13), 7867.
Wang, Q., Guo, J., Li, R., & Jiang, X. T. (2023). Exploring the role of nuclear energy in the energy transition: A comparative perspective of the effects of coal, oil, natural gas, renewable energy, and nuclear power on economic growth and carbon emissions. *Environmental research*, *221*, 115290.
World Bank, World Development Indicators, https://data.worldbank.org/
Zafar, M. W., Saleem, M. M., Destek, M. A., & Caglar, A. E. (2022). The dynamic linkage between remittances, export diversification, education, renewable energy consumption, economic growth, and CO2 emissions in top remittance-receiving countries. *Sustainable Development*, *30*(1), 165-175.
Zhang, X., Lau, C. K. M., Li, R., Wang, Y., Wanjiru, R., & Seetaram, N. (2024). Determinants of carbon emissions cycles in the G7 countries. Technological Forecasting and Social Change, 201, 123261.

YAŞAM BEKLENTİSİ, KENTLEŞME VE KADIN İŞGÜCÜ KATILIM ORANININ AFRİKA'DAKİ DOĞUM ORANLARINA ETKİSİ

Arş. Gör. Dr., Sinan YILDIRIM

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

sinanyildirim@ktu.edu.tr, 0000-0001-7749-7746

Arş. Gör., Deniz ERENEL

Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

deniz.erenel@erzurum.edu.tr, 0000-0002-7331-2561

ÖZET

Kadınlara özgü göstergeler, uluslararası gelişim karşılaştırmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, kadınların işgücüne katılımındaki artışın doğurganlık üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışmada, bu etki ve ilişki düzeyini ortaya koymak için komşu birimler arasındaki nüfus yoğunluğu farklılıklarını dikkate alan mekansal ağırlık matrisleri kullanılmıştır. Bu matrisler yardımıyla, 1990-2016 yılları arasında Afrika'daki farklı ülkelerde kadınların işgücüne katılım düzeyi ile doğurganlık oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlar, kadınların işgücüne katılımının doğurganlık oranlarını artırdığını göstermektedir. Kadınların işgücünde yer alması, aile bütçesine katkıda bulunmalarını sağlamakta ve bu durum, çocuk sahibi olma isteğini artırmaktadır. Ekonomik bağımsızlık kazanan kadınlar, çocuk sayısını artırma konusunda daha cesur davranmaktadırlar. Pozitif işaretli mekansal gecikme katsayıları, Afrika ülkelerindeki komşuların ve aralarında daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olanların komşuların doğurganlık oranlarını pozitif yönde etkilediği anlamına gelir. Pozitif işaretli mekansal hata katsayıları ise komşular birbirine yaklaştıkça oluşan hataların komşuların hatalarını pozitif yönde etkilediğini ve daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ülkelerin bu etkileşimde daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Genel mekansal modeldeki negatif mekansal hata katsayısı, nispeten düşük nüfus yoğunluğuna sahip komşuların daha fazla hataya neden olduğunu doğrulamaktadır. Bulgular, kadınların işgücüne katılımının doğurganlık üzerindeki karmaşık etkisini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Etkileşim Modelleri, Doğurganlık Oranı, Afrika

GİRİŞ

Kadına özgü göstergeler, ülkelerin kalkınma düzeylerini kıyaslamada önemli bir rol oynamaktadır. Ortalama doğum sayısı, kadınlar için beklenen yaşam süresi, kadın işsizlik oranı, cinsiyete dayalı istihdam farkları ve gelir eşitsizlikleri bu göstergelerin başlıcalarıdır. Bu ölçütlerin çoğu, özellikle de ortalama doğum sayısı geniş bir yelpazeden incelemektedir. Örneğin, doğurganlık üzerinde belirleyici etkenlerden biri, kadınların iş gücüne katılımındaki artıştır. Günümüzde kadınların iş hayatında daha fazla yer alması başta doğum sayısı olmak üzere birçok farklı sosyal ve ekonomik göstergeyi etkilemektedir. Literatürde cinsiyet farklılıklarını ve bu farklılıklara neden olan faktörleri inceleyen çalışmalar daha çok sanayileşmiş ülkelerde yapılmaktadır. Sanayileşme sonrası teknolojik ilerleme hızının artmasıyla birlikte günümüzde iş yaşam tarzları sürekli değişmektedir. Doğrul ve Tekeli'nin (2010) de belirttiği gibi, çalışma hayatındaki değişim, kadınların erkeklerle birlikte üretim sürecine dahil olmalarını ve aile bütçesine katkıda bulunmalarını gerekli kılmıştır. Kadınların işgücünde erkeklerle birlikte çalışması ve erkeklerin yaptığı işleri yapması aile içi ilişkileri de etkilemiştir (Giddens, 2016). Eğitim düzeylerinin yükselmesiyle, kadınlar giderek daha profesyonel mesleklere yönelmekte; ancak çocuk bakımı ve ev içi sorumluluklar, iş yükündeki artışla birleştiğinde yeni sosyal ve ekonomik sorunlar meydana gelebilmektedir (Alstott vd., 2013).

Kadınların işgücüne katılım düzeyindeki temel etken, sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan teknolojik gelişmenin daha fazla işgücüne ihtiyaç duymasıdır. Artan işgücü ihtiyacı kadınların işgücüne katılım düzeyini artırmıştır. Özer ve Biçerli (2003) kadınların işgücüne katılımını üç döneme ayırmıştır. Bu dönemler sanayi devrimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ve son küreselleşme sürecidir. Sanayi devriminden sonra seri üretim yapabilen üretim tesislerinin kurulması ciddi bir işgücü açığı yaratmıştır. İşgücüne ihtiyaç duyulan bölgelere göç başlamış, kadınların çalışması için fırsatlar yaratılmıştır. İlerleyen dönemde savaşlar nedeniyle çalışabilir erkek nüfusundaki azalma kadın işgücü ile tamamlanmıştır. Günümüzde esnek çalışma uygulamaları ile kadınlar işgücüne daha fazla katılabilir hale gelmiştir. Geçmişle kıyaslandığında kadınların işgücüne katılım oranları artmış olsa da hala erkeklerden daha az istihdam edilmektedirler (Özkaplan, 2009).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, kadın işgücü ve kadınların ekonomik gelişmişlik düzeyine katkısı önemli bir konudur. Kadınların işgücüne katılım düzeylerindeki artışlar, sosyal ve ekonomik göstergelerde değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin başında kentleşme gelmektedir. Kentleşme oranındaki artışlar istihdam oranlarını da artırmaktadır. Kadınlar, iş olanaklarının daha fazla olduğu kentlerde daha fazla istihdam edilmektedir. Bu toplumsal değişimle birlikte doğurganlık oranlarında da değişimler gözlenmektedir. Bir ülkede kentleşme oranlarındaki artışla birlikte doğurganlık seviyelerindeki düşüşler, gelecekte nüfus artışı ihtiyacına ilişkin endişeleri de beraberinde getirmektedir. Daha düşük doğurganlık oranı, gelecekte daha az çalışan bir nüfus anlamına gelmektedir. Bir diğer önemli husus ise ortalama yaşam süresidir. Sosyal ve ekonomik değişimler bireylerin yaşam kalitesini artırmakta ve daha uzun yaşam beklentisine yol açmaktadır. Yaşam beklentisindeki bu artışın doğurganlık oranı üzerindeki etkisinin belirlenmesi, bu araştırmanın incelemeye çalıştığı önemli konulardan biridir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, ekonomik ve sosyal açıdan dengeli bir toplum oluşturmak için kadınların işgücüne katılımı çok önemli bir konudur. Bu doğrultuda, bu çalışmanın temel amacı kadınların işgücüne katılımındaki artışın doğurganlık üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışmada bu etki ve ilişki düzeyini ortaya koymak için komşu birimler arasındaki nüfus yoğunluğu farklılıklarını dikkate alan ağırlıklandırılmış mekansal ağırlık matrisleri kullanılmıştır. Bu matrisler yardımıyla Afrika'daki farklı ülkelerde kadınların işgücüne katılım düzeyinin doğurganlık oranı üzerindeki etkisi incelenecektir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Farklı ülkeler üzerinde yapılan çalışmalar doğurganlık oranı ile kadın işgücü arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Literatürde kadınların işgücüne katılım düzeyi ile doğurganlık oranları arasındaki ilişkiyi iki görüş açıklamaktadır. Bazı çalışmalar kadınların işgücüne katılım oranı arttıkça doğurganlık oranının azaldığını ifade ederken, diğer çalışmalar işgücüne katılım düzeyindeki artışın doğurganlığı artırdığını belirtmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranının doğurganlık oranını azalttığını tespit eden çalışmalardan Kasarda (1971) 50 ülke için yapmış olduğu analizde kadınların ev dışında işgücüne katılım oranlarının yüksek olmasının doğurganlık düzeyini düşürdüğünü göstermektedir. Öte yandan, Devaney (1983), ABD'nin 1947-1977 dönemine ait zaman serisi verilerini inceleyerek kadınların kazançlarındaki artışın doğurganlıkta azalmaya yol açtığını ileri sürmüştür. Benzer biçimde, Schultz (1985), 1860-1910 dönemi İsveç ekonomisi için kadınların işgücü gelir düzeyi ile doğurganlık oranı arasındaki ilişkiyi incelemiş olup kadın ücretlerinde erkek ücretlerine kıyasla iyileşme olmasının doğurganlıkta düşüşe yol açtığını tespit etmiştir. Bir başka çalışmada ise OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılımındaki artışlar ile doğurganlık oranları arasındaki ilişki 1980'lere kadar negatif iken, 1980'lerden sonra iyimser olmaya başlamıştır (Ahn ve Mira, 2002). Ancak Kögel (2004), OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda bu negatif ilişkinin 1985 yılına kadar devam ettiğini bulmuştur. Bremmer ve Kesselring (2004) ABD ekonomisi için zaman serisi ve eşbütünleşme analizi kullanarak kadın ücretlerindeki artışın kadınların işgücüne katılımını artırdığını ve doğurganlık oranını düşürdüğünü doğrulamıştır. Uzun dönem analizini kullanan araştırmacılar, gelir ve kadınların işgücüne katılımı arttığında boşanma oranının da arttığını göstermiştir. Vere (2007) ise ABD'de üniversite mezunu kadınların akranlarına göre işgücüne daha az katıldıklarını ve daha fazla çocuk sahibi olduklarını belirtmiştir. Bu durumun yapısal nedenlerden kaynaklandığı ve bir süre daha devam edeceği gözlenmiştir.

Kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışların doğurganlık oranını artırdığını tespit eden çalışmalar da mevcuttur. İlk olarak, Sundström ve Stafford (1992), Adsera (2004; 2011), Martinez ve Iza (2004) kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışların doğurganlık oranları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Sundström ve Stafford (1992) İsveç'te doğurganlık oranını artırmak için uygulanan kamu politikalarını incelemiştir. Kadınların iş sahibi olmasının ve çocuk bakım maliyetlerinin azalmasının doğurganlık oranını artırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Adsera (2004), OECD ülkelerinde işsizlik ve istikrarsızlığın doğurganlık oranı üzerindeki etkisini analiz etmiştir. İşsizlik ve istikrarsızlıktaki artışların doğurganlık oranı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. 1971-2009 dönemi için Japon ekonomisini inceleyen Lee ve Lee (2014), çalışan kadınların daha az

çocuk sahibi olma eğiliminde olduğunu gösteren hiçbir kanıta rastlamamıştır. Nakagaki (2018) ise 1990-2014 yılları arasında 13 Doğu Asya ülkesini ele alarak hem kadın işgücüne katılımı hem de gelir düzeyi yeterince yüksek ve artış eğiliminde ise doğurganlığın yeniden yükselebileceğine işaret etmektedir. Benzer biçimde Oshio (2019), OECD ülkelerini kapsayan çalışmasında, kadın istihdamındaki artışın sosyo-kurumsal ortamı çocuk sahibi olmaya daha elverişli hâle getirerek kadın işgücüne katılım ile doğurganlık arasında olumlu bir ilişki oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bazı çalışmalar kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık oranları arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Stycos ve Weller (1967), Türkiye'den 1963 yılına ait anket verilerini kullanarak kadınların işgücüne katılımı ve doğurganlık oranını incelemiştir. Kentsel ve kırsal bölgelerdeki kadınları eğitim ve medeni durum açısından incelemişler ve işgücü piyasasında kadınlara yönelik toplumsal kısıtlamalar nedeniyle kadın işgücü ile doğurganlık arasında herhangi bir ilişki bulunmadığına dayanan bir model kullanmışlardır. Çalışan kadınların daha az çocuk sahibi olduğuna dair katsayı zayıf ve istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Cramer (1980) tarafından belirtildiği gibi kadınların işgücüne katılım oranı ile doğurganlık oranı arasındaki ilişkinin yönü de inceleme konusu olmuştur. Farklı sonuçlar için dört potansiyel durum göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar çoklu doğrusallık, modellerin yanlış belirlenmesi, tutumlar veya niyetler ile davranışlar arasındaki tutarsızlıklar ve statik ve dinamik modeller arasındaki farklılıklardır. Sonuçlar genel olarak incelendiğinde, kısa dönemde doğurganlık oranından kadın çalışanlarına, uzun dönemde ise kadın çalışanlarından doğurganlığa doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Mishra ve Smyth (2010), 28 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında, 1980-2005 dönemi için kadın işgücüne katılım oranından toplam doğurganlık oranına doğru tek yönlü, 1995-2005 dönemi için ise çift yönlü Granger nedenselliğin olduğunu tespit etmiştir. Cheng (1999), Tayvan'da yaptığı bir çalışmada Granger nedenselliğinin Hsiao versiyonunu kullanarak geleneksel regresyon modellerinden farklı bir sonuç elde etmiştir. Cheng'e göre, beklentilerin aksine, Tayvan'da kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık oranı arasında bir ilişki bulunmamıştır. McNown ve Rajbhandary (2003) doğurganlık oranı, kadın ücretleri, kadınların işgücüne katılımı ve eğitim düzeyi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkileri belirlemek için eşbütünleşme yöntemlerini kullanmıştır. Etki tepki analizi, kadınların işgücüne katılımı ve doğurganlık oranının değişikliklere benzer şekilde tepki verdiğini göstermiştir. Kadınların işgücüne katılımı doğurganlık oranından gelen bir şoka tepki verirken, bunun tersi geçerli değildir.

Öte yandan, kadınların işgücüne katılım oranlarında bir artış olması ulusal ekonomik kalkınma üzerinde de olumlu bir etkisi olduğu bilinmektedir. Literatürde bu etkiyi ortaya koymak için farklı ülke örneklem grupları üzerinde farklı çalışmalar yapılmıştır. Kadınların işgücüne katılımı ilk olarak aile gelirinde pozitif bir artışa yol açmaktadır. Gelirdeki artışla birlikte aileler genellikle ortalama çocuk sayısını artırmaktan ziyade daha az sayıda çocuğun eğitim ve yaşam kalitesini artırmaya odaklanmaktadır (Ermisch, 1990). Arpino vd. (2015) çalışmalarında, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların benimsendiği toplumlarda doğurganlık oranlarının genellikle düştüğünü belirtmektedir. Öte yandan, doğum sayısındaki artışla birlikte çocuk bakımı ya da daha düşük seviyeli işler nedeniyle işten ayrılmalar olduğu belirtilmiştir (Felmlee, 1993). Bir başka çalışmada, kadınların istihdam düzeylerindeki ve

doğurganlık oranlarındaki artışların Avrupa bölgesinde yaşayan ülkelerin ekonomik büyüme düzeyini %15 oranında olumlu etkilediği belirtilmiştir. Buna karşılık, Doğu Asya bölgesinde yaşayan ulusları yaklaşık %10 oranında etkilemektedir. Ayrıca kadınların işgücüne katılımının daha iyi bir yaşam kalitesine yol açtığını ve bu faktörlerin kadınların ortalama yaşam süresini artırdığını belirtmektedirler. Ancak bu çalışmada kadınların çalıştıkları sektörlere göre de bir ayrım yapılmıştır. Fiziksel olarak yorucu olan tarım sektöründe çalışan kadınların işgücüne katılım oranının artması ortalama yaşam süresini olumsuz etkilerken, hizmet ve sanayi sektörlerinde çalışan kadınların işgücüne katılım oranının artması ortalama yaşam süresini olumlu etkilemektedir. Son olarak, günümüzde istihdamda kadın ve erkek arasında cinsiyet eşitliği sağlandıkça, toplumun genel yaşam beklentisi artarken doğurganlık oranları azalmaktadır (Pinho-Gomes vd., 2022). Kadınların işgücüne katılım oranındaki artışlar ve aile içindeki iş yoğunluğunun artması, çatışma durumlarının artmasına neden olmaktadır. Aile içi çatışmaların artması da doğurganlık oranlarının düşmesine neden olmaktadır (Goldscheider vd., 2015). Erkekler ev içi sorumlulukları paylaştığında ise aile içi çatışmalar azalmakta ve doğurganlık oranları artmaktadır (Anderson ve Kohler, 2015).

Bazı çalışmalar kentleşme ve doğurganlık arasındaki bağlantıyı incelemiş ve kentleşme oranındaki artışların doğurganlık oranını düşürdüğünü göstermiştir. Oberai ve Manmohan Singh (1981), yaklaşık 5.000 evli kadından elde edilen anket verilerini kullanarak Hindistan'ın Punjab eyaletinde kırdan kente göç ve doğurganlık oranını incelemiştir. Doğurganlık oranının gelir, eğitim, kadınların işgücüne katılımı, istenen aile büyüklüğü, ölümler, servet ve göç ile ilişkili olduğunu doğrulamışlardır. Kentleşme oranındaki artış nedeniyle doğurganlık oranının düşme eğiliminde olduğu sonucuna varmışlardır. Buna göre, kırdan kente göçü öngören politikacılar, azalması muhtemel olan doğurganlık oranı konusunda önlem almalıdır. Pick ve Obermeyer (1996) ise Güney Afrika'da son yıllarda kentleşme oranının arttığı bir kentte yaptıkları çalışmada doğurganlık hızının yaş, gelir, eğitim ve kentleşme ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. On yıldan uzun süredir kentlerde yaşayan kadınların doğurganlık oranının kırsal kesimdeki kadınların doğurganlık oranından daha düşük olduğunu doğrulamışlardır. Bu bulguyu destekleyen Jafari vd. (2016) ile Lal vd. (2021) de sırasıyla İran ve seçilmiş altı pasifik ada ülkesinde kentleşme ile doğurganlık oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Son olarak yaşam beklentisi ile doğurganlık oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan 76 Ülke için Zhang ve Zhang (2005), orta gelirli MENA ülkeleri için Sabra (2022), Bangladeş için Jannat (2022) ve OECD ülkeleri için Hwang ve Kim (2023) yaşam beklentisi ile doğurganlık oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Hwang ve Kim'e göre, gençlerin yaşam beklentisi arttığında doğurganlık oranları azalmaktadır çünkü yaşam döngüsü etkisiyle ileriki yaşları için daha fazla tasarruf yapmaları gerektiğini düşünmektedirler.

Literatürden de görüleceği üzere, kadınların istihdam düzeylerine ilişkin çalışmalar daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılırken, Afrika bölgesine ilişkin çalışmalar yetersiz düzeydedir. Afrika bölgesinde sanayileşme düzeyini tamamlamamış ancak bu yolda ilerleyen ülkelerde kadın işgücünün sosyolojik ve ekonomik olarak incelenmesi önemli bir konudur. Bu bağlamda bu araştırmada Afrika bölgesindeki ülkelerde kadınların işgücüne katılım düzeyinin doğurganlık oranı üzerindeki etkisi incelenmektedir.

EKONOMETRIK MEKANSAL MODEL

3.1. Mekansal Ağırlık Matrisi

Geleneksel mekânsal ağırlık matrisi, komşuluk durumlarına göre şekillendirilmektedir. Bu matris en basit formuyla komşuların 1, diğerlerinin 0 değerini aldığı matristir. Böylesi bir matriste, birimlerin komşu olup olmadıkları kale, fil veya vezir komşuluğuna göre belirlenebilir (Anselin, 1988). İki komşu arasındaki mesafe artıkça, komşuların birbiri üzerinde ağırlığını azaltan ağırlık matrisleri de kullanılabilmektedir. Böylesi bir matriste coğrafi birimlerin birbirine olan sınırlarının uzunlukları veya merkezlerinin birbirlerine olan uzaklıkları kullanılmaktadır.

Son dönemde mekansal ağırlık matrisi adı altında sadece ekonomik veya demografik özelliklerin yakınlığı temel alınarak oluşturulan matrisler dikkat çekmektedir. Ayrıca, komşuların yakınlığı ve sosyal özellikleri aynı anda dikkate alan matrisler de bulunmaktadır (Liu ve Martinez-Vazquez, 2014; Delgado vd., 2018).

Bu çalışmada kullanılan mekansal ağırlık matrisi, her bir komşunun etkilerinin analiz edilmesiyle oluşturulan 0-1 ikili mekansal ağırlık matrisi ile kilometre kare başına düşen nüfusu gösteren matrisin çarpılmasıyla oluşturulmuştur. Böylelikle komşular birbirini etkilese bile, mevcut komşular arasında nüfus yoğunluğu fazla olan komşu diğerlerine göre daha fazla etki sahibi olup olmadığı hesaplanabilecektir. a_{ij}, (N×N) boyutundaki ağırlık matrisinin elemanı olup j, i'nin komşusu olduğunda 1, aksi takdirde 0; P_i ise (N×1) boyutundaki P vektörünün elemanı olup herhangi bir zamana ait nüfus yoğunluğunu veya belirli bir zamanın ortalamasını göstermek üzere istenen W_P matrisi Denklem 1'deki gibi elde edilir.

$$W_P = \begin{bmatrix} a_{11}P_1 & a_{12}P_2 & \dots & a_{1N}P_N \\ a_{21}P_1 & a_{22}P_2 & \dots & a_{2N}P_N \\ a_{31}P_1 & a_{32}P_2 & \dots & a_{3N}P_N \\ \vdots & \vdots & \vdots & \end{bmatrix}_{(NxN)} \quad (1)$$

W_P matrisine ulaşabilmek için öncelikle P matrisinin transpozesi "1" lerden oluşan (N×1) boyutlu matris ile çarpılmaktadır:

$$\iota_N . P^T = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} [P_1 \quad P_2 \quad P_3 \quad \dots \quad P_N] = \begin{bmatrix} P_1 & P_2 & \dots & P_N \\ P_1 & P_2 & \dots & P_N \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ P_1 & P_2 & \dots & P_N \end{bmatrix} \quad (2)$$

Elde edilen $\iota_N . P^T$ matrisi ile komşuların 1 diğerlerinin 0 değerini aldığı mekansal ağırlık matrisi, aynı boyuttaki matrislerde birinci matrisin her bir elemanını diğer matrisin aynı satır sütunundaki değerle çarpan özel bir matris çarpımı olan Hadamard çarpımıyla çarpılır ve nüfus yoğunluğu ağırlıklı mekânsal ağırlık matrisi W_P elde edilir:

$$W \odot (\iota_N . P^T) = W_P \quad (3)$$

Oluşturulan W_P matrisi, satırların toplamına bölünerek standartlaştırılmalıdır: $[W \odot (\iota_N . P^T)]^*$. Bu matris Hauptmeier vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada kullanılana matrise benzemektedir:

$$W_{ij} = \frac{n_{ij} pop_j}{\sum n_{ij} pop_k} \quad (4)$$

Burada n_{ij} komşuluğa göre 1 veya 0'dır. pop_j j biriminin nüfusunu göstermektedir. Bu çalışmada $W_{ij} = \frac{n_{ij}pop_j}{\sum n_{ij}pop_k}$ matrisi $[W \odot (\iota_N . P^T)]^*$ şeklinde gösterilmiştir. Bu gösterim, işlem kolaylığı sağlamak için kilometre kare başına nüfus değişkeninin formüle dahil edilmesine olanak tanımaktadır.

$W_{ij} = \frac{n_{ij}pop_j}{\sum n_{ij}pop_k}$ matrisinin $[W \odot (\iota_N . P^T)]^*$ şeklinde formüle edilmesinin bir diğer avantajı da zaman boyutu dikkate alındığında görülmektedir. I_T (T×T) boyutundaki birim matris olmak üzere, mekansal ağırlık matrisi W panel veri için ($W_N \otimes I_T$) şeklinde yazılmaktadır. Panel veri için, bu çalışmada kullanılan P ve ι matrislerinin boyutları (N×1) değil, (NT×1) olmalıdır. Buna göre, standartlaştırılmış formda mekansal ağırlıkları gösteren terim aşağıdaki gibidir:

$$\{[W_N \otimes I_T] \odot (\iota_{NT} . P'_{NT})\}^* \quad (5)$$

Nüfus yoğunlukları zaman içinde her birim için çok az değişiyorsa, hesaplama kolaylığı açısından P matrisi yine (N×1) boyutunda kullanılabilmektedir. P matrisinin her bir elemanını gösteren P_i: i-nci yatay kesitin belli bir dönemin ortalamasıyla hesaplanan nüfus yoğunluğunu gösterir. Dolayısıyla, hesaplamalarda kullanılan mekansal terim $\{[W_N \odot (\iota_N . P')] \otimes I_T\}^*$ şeklindedir.

Mekansal Denklem

Mekansal terimi gösteren Denklem 5 uzun görünse de, vurgulanması gereken değişkenler içerdiğinden terim kısaltma yapılmadan gösterilmelidir. Bu durumda pür mekansal gecikme, karma mekansal gecikme, mekansal Durbin, mekansal hata ve genel mekansal model aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$y = \rho[W \odot (\iota_N . P')]^* y + X\beta + [W \odot (\iota_N . P')]^* XQ + \varepsilon \quad (6)$$

$$\varepsilon = \lambda[W \odot (\iota_N . P')]^* \varepsilon + u \quad (7)$$

$$u \sim N(0; \sigma^2 I_n)$$

β, Q ve λ'nın aynı anda sıfıra eşit olduğu durumda saf mekansal gecikme modeli, sadece $Q = \lambda = 0$ ise karma mekansal gecikme modeli, sadece $\lambda = 0$ ise mekansal Durbin model, $\rho = Q = 0$ ise mekansal hata modeli ve sadece $Q = 0$ ise genel mekansal model elde edilmektedir. Denklem 6 ve 7'de yer alan $[W \odot (\iota_N . P')]^*$ terimi panel veri kullanıldığında $\{[W_N \otimes I_T] \odot (\iota_{NT} . P'_{NT})\}^*$ şekline dönüşmektedir. Eğer nüfus serisinde dönem ortalamaları kullanılırsa, uzamsal terim aşağıdaki gibi dönüşmektedir:

$$\{[W_N \odot (\iota_N . P')] \otimes I_T\}^* \quad (8)$$

Veri

Çalışmada bağımlı değişken olarak doğurganlık oranı, bağımsız değişkenler olarak kadınların işgücüne katılım oranı, kentleşme oranı büyümesi ve doğumda beklenen yaşam beklentisi değişkenleri kullanılmıştır. Cezayir, Mısır, Fas, Nijer, Nijerya, Etiyopya, Kenya, Sudan, Tanzanya, Uganda, Angola, Botsvana, Kongo, Mozambik, Namibya, Güney Afrika, Zambiya ve Zimbabve olmak üzere 18 Afrika ülkesinden elde edilen 1990-2016 dönemine ait verilerin detaylı bilgileri Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Verilerin Tanıtımı

Veri	Sembol	Açıklama	Kaynak
Doğurganlık Oranı	Y	Doğurganlık hızı, toplam (kadın başına doğum)	Dünya Bankası
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	X_1	İşgücüne katılım oranı, kadın (15+ yaş kadın nüfusun %'si)	
Kentleşme Büyümesi	X_2	Kentsel nüfus artışı (yıllık %)	
Yaşam Beklentisi	X_3	Doğumda beklenen yaşam süresi, toplam (yıl)	

Ağırlıklandırılmış Ağırlık Matrisi ile Mekansal Analiz

Afrika'daki on sekiz ülkeye ait veriler kullanılmıştır. Mekansal ağırlık matrisi, bu ülkelerdeki nüfus yoğunlukları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Nüfus yoğunluklarının zamanla değişmediği varsayılarak tüm yılların ortalamaları kullanılmıştır.

Bu çalışmada doğurganlık oranı bağımlı, kadınların işgücüne katılım oranı, kentleşme oranı ve yaşam beklentisi ise bağımsız değişkenlerdir. Havuzlanmış panel veri analizi, sabit ve rassal etkiler panel veri analizi, mekansal gecikmenin sabit ve rassal etkileri, mekansal Durbin, mekansal hata modelleri, genelleştirilmiş mekansal rassal etkiler modeli ve genel mekansal modelleri incelenmiştir. Sonuçlar Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Analiz Sonuçları

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11
X_1	0.0026 (0.003)	0.008[b] (0.003)	0.006[c] (0.003)	0.0068[b] (0.003)	0.0078[b] (0.003)	0.0068[b] (0.003)	0.0076[b] (0.003)	0.0075[b] (0.003)	0.0071[b] (0.003)	0.0082[a] (0.003)	0.0047[c] (0.002)
X_2	-0.006[a] (0.001)	-0.015[a] (0.002)	-0.012[a] (0.002)	-0.007[a] (0.002)	-0.009[a] (0.002)	-0.0037 (0.002)	-0.004[b] (0.002)	-0.0037 (0.002)	-0.005[b] (0.002)	-0.0042 (0.002)	-0.009[a] (0.001)
X_3	0.015[a] (0.003)	0.013[a] (0.003)	0.014[a] (0.003)	0.0115[a] (0.002)	0.0110[a] (0.002)	0.0159[a] (0.004)	0.0158[a] (0.004)	0.0164[a] (0.003)	0.0156[a] (0.003)	0.0164[a] (0.003)	0.0058[a] (0.001)
C	-0.039[a] (0.007)	-0.004 (0.010)	-0.017[c] (0.010)	-0.0123 (0.009)		0.0414[a] (0.014)		-0.051[a] (0.010)	-0.041[a] (0.012)		
$\hat{\rho}$				0.3872[a] (0.037)	0.3781[a] (0.038)	0.3448[a] (0.039)	0.3285[a] (0.039)				0.7191[a] (0.033)
WX_1						-0.0046 (0.004)	-0.0042 (0.004)				
WX_2						-0.018[a] (0.003)	-0.021[b] (0.003)				
WX_3						-0.0085 (0.005)	-0.009[c] (0.005)				

$\hat{\lambda}$								0.3974[a] (0.040)		0.3935[a] (0.041)	-0.548[a] (0.055)
$\hat{\lambda}_1$									1.8207[a] (0.271)		
$\hat{\lambda}_2$									0.3859[a] (0.041)		
Hausman (H_0: Rassal etkiler etkindir):		10.93[b]		6.11		11.63		2.43			
Log-olabilirlik				804.534	831.361	822.368	856.095	798.978	800.171	826.122	850.317
LM				88.8520[a]				81.8466[a]			88.900[a]

a : p<0.01 , b: p<0.05 , c: p<0.10

Standart hatalar parantez içindedir. M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10 ve M11 sırasıyla Havuzlanmış, Sabit Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Mekansal Gecikme Modeli, Sabit Etkiler Mekansal Gecikme Modeli, Rassal Etkiler Mekansal Durbin Modeli, Sabit Etkiler Mekansal Durbin Modeli, Rassal Etkiler Mekansal Hata Modeli, Genelleştirilmiş Rassal Etkiler Mekansal Hata Modeli, Sabit Etkiler Mekansal Hata Modeli ve Genelleştirilmiş Mekansal Modeli göstermektedir. X_1, X_2, X_3 ve C sırasıyla kadınların işgücüne katılım oranı, kentleşme, yaşam beklentisi ve sabit terimi göstermektedir.

Havuzlanmış panel veri analizinde, kentleşme, yaşam beklentisi ve sabit terim %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen, kadınların işgücüne katılım oranının doğurganlık oranı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sabit ve rassal etki modellerinde ise kentleşme ve yaşam beklentisi değişkenlerinin katsayıları %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı iken, kadınların işgücüne katılım oranı serisinin katsayısı sabit etkiler modelinde %5 düzeyinde anlamlı, rassal etkiler modelinde ise %10 düzeyinde anlamlıdır.

Mekansal gecikme, mekansal hata ve genel mekansal model için yapılan LM testlerinin sonuçları %1 düzeyinde anlamlılık göstermekte ve mekansal modellerin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mekansal otokorelasyonları gösteren $\hat{\rho}$, $\hat{\lambda}$, $\hat{\lambda}_1$ ve $\hat{\lambda}_2$ katsayıları tüm modeller için istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, mekansal otokorelasyonları gösteren katsayılar genel mekansal model dışında pozitiftir. Pozitif işaretler, komşu olanların ve bu mahallelerde daha fazla nüfus yoğunluğuna sahip olanların komşularını olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Hausman testlerine göre, rassal etkiler modeli mekansal modellerde etkindir ancak mekansal olmayan modellerde etkin değildir.

Mekansal gecikme modellerinde işgücü katsayısı %5 düzeyinde anlamlı iken diğerleri %1 düzeyinde anlamlıdır. Mekansal Durbin modeli sonuçlarına göre, kentleşme serisinin rassal etkiler modeli (açıklayıcı değişkenlerden birinin mekansal ağırlık matrisi ile çarpımı) %1 düzeyinde anlamlı iken sabit etkiler %5 düzeyinde anlamlıdır. Yaşam beklentisi serisi %10 düzeyinde anlamlı iken, kadınların işgücüne katılım oranı serisi anlamsızdır. Mekansal hata

modellerine gelince, kentleşme katsayısı tüm modeller için anlamsızdır (genelleştirilmiş rassal etkiler mekansal hata modeli hariç), ancak diğer tüm katsayılar %5 düzeyinde anlamlıdır.

En yüksek LM istatistiğine sahip model genel mekansal modeldir ve tercih edilen model olmalıdır. Bu modelde, %10 düzeyinde anlamlı olan işgücü katsayısı hariç tüm katsayılar %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Diğer modellerde olduğu gibi bu modelde de kentleşme katsayısı negatif iken, kadınların işgücüne katılım oranı ve doğuşta yaşam beklentisi değişkenlerinin katsayıları pozitif bulunmuştur.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, mekansal ekonometride kullanılan mekansal ağırlık matrisinin nüfus yoğunluğu ve ekonomik refah göstergeleri gibi değişkenler kullanılarak artırılmış versiyonu incelenmiştir. Araştırmacılar benzer mekansal ağırlık matrislerini test etmiş olsalar da, bu çalışmada mekansal matrisi ağırlıklandırarak yeni bir terim formüle edilmiş ve fonksiyon kolaylığı sağlanmıştır.

Afrika'daki doğurganlık oranı 1990'dan 2016'ya kadar olan veriler kullanılarak incelenmiştir. Mekansal ağırlık matrisi nüfus yoğunluğu için ağırlıklandırılmıştır. Doğurganlık oranı bağımlı bir değişken iken, kadınların işgücüne katılım oranı, kentleşme oranının büyümesi ve doğumda yaşam beklentisi bağımsız değişkenlerdir.

Mekansal gecikme, mekansal hata ve genel mekansal modelin LM test istatistikleri anlamlıdır; dolayısıyla, bu veri seti ve model için mekansal modeller kullanılmalıdır. Mekansal otokorelasyonu gösteren katsayıların istatistiksel anlamlılığı, nüfus yoğunluğu olarak ağırlıklandırılmış mekansal ağırlık matrisinin beklenen sonuçları verdiğini göstermektedir.

Tüm modeller incelendiğinde katsayıların genellikle istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı değişkeninin katsayısı literatürdeki çalışmaların çoğunun aksine pozitiftir. Buna göre Afrika'da kadınların iş gücüne dâhil olması doğurganlık oranını artırmakta ve geçim sıkıntısının çocuk sayısını olumsuz etkilediği çıkarımı yapılabilmektedir. Kentleşme oranı için ise literatürdeki çalışmalara benzer şekilde katsayı negatiftir. Dolayısıyla, kentleşme oranındaki artışlar Afrika'daki doğurganlık oranlarını düşürmektedir. Doğurganlık oranını artırmak isteyen politikacılar kırsal yaşamı teşvik etmelidir. Kentleşme oranında artış bekleniyorsa, doğurganlık oranının düşmesine karşı gerekli önlemler alınmalıdır. Doğum değişkeni için yaşam beklentisi katsayısı pozitiftir. Dolayısıyla, doğumda yaşam beklentisi artarsa doğurganlık oranı artmakta, tersi durumda ise doğurganlık oranı azalmaktadır. Bu sonuç Zhang ve Zhang'ın (2005) bulgularıyla çelişse de beklentilerle uyumludur; kadınlar yaşam beklentisinin düşük olduğu bir ülkede çocuk sahibi olma isteklerini azaltabilirler.

Mekansal otokorelasyonu gösteren katsayıların işaretleri biri hariç pozitiftir. Pozitif işaretli mekansal gecikme katsayıları, Afrika ülkelerinde komşuların ve aralarında daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olanların, komşuların doğurganlık oranlarını olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Mekansal hata için ise katsayılar, komşular birbirine yaklaştıkça oluşan hataların komşuların hatalarını olumlu etkilediğini ve bu etkileşimde nüfus yoğunluğu fazla olan ülkelerin daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Genel mekansal modeldeki

negatif mekansal hata katsayısı, nispeten düşük nüfus yoğunluğuna sahip komşuların daha fazla hataya neden olduğunu doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

Adsera, A. Changing Fertility Rates in Developed Countries, The Impact of Labor Market Institutions, Journal of Population Economics, 2004, 17, 17-43.

Adsera, A. Where Are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe, European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie, 2011, 27(1), 1-32.

Ahn, N., & Mira, P. A Note on the Changing Relationship Between Fertility and Female Employment Rates in Developed Countries, Journal of Population Economics, 2002, 15(4), 667-682.

Alstott, A., Cohen, J., & Rogers, J. Good for Women, In Basic Income: An Anthology of Contemporary Research, 2013, 186-188.

Anderson, T., & Kohler, H. P. Low Fertility, Socioeconomic Development, and Gender Equity, Population and Development Review, 2015, 41(3), 381-407.

Anselin, L. *Spatial Econometrics: Methods and Models,* 1988, Springer Science & Business Media.

Arpino, B., Esping-Andersen, G., & Pessin, L. How Do Changes in Gender Role Attitudes Towards Female Employment Influence Fertility? A Macro-Level Analysis, European Sociological Review, 2015, 31(3), 370-382.

Baltagi, B. H., Egger, P., & Pfaffermayr, M. A Generalized Spatial Panel Data Model With Random Effects, Econometric Reviews, 2013, 32(5-6), 650-685.

Bremmer, D., & Kesselring, R. Divorce and Female Labor Force Participation: Evidence From Times-Series Data and Cointegration, Atlantic Economic Journal, 2004, 32, 175-190.

Cheng, B. S. Cointegration and Causality Between Fertility and Female Labor Participation in Taiwan: A Multivariate Approach, Atlantic Economic Journal, 1999, 27, 422-434.

Cramer, J. C. Fertility and Female Employment: Problems of Causal Direction, American Sociological Review, 1980, 167-190.

Delgado, F. J., Lago-Peñas, S., & Mayor, M. Local Tax Interaction and Endogenous Spatial Weights Based on Quality of Life, Spatial Economic Analysis, 2018, 13(3), 296-318.

Devaney, B. An Analysis of Variations in US Fertility and Female Labor Force Participation Trends, Demography, 1983, 20(2), 147-161.

Doğrul, B. Ş., & Tekeli, S. İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2010, 2(2), 11-18.

Dünya Bankası. 2025, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Ermisch, J. European Women's Employment and Fertility Again, Journal of Population Economics, 1990, 3(1), 3-18.

Felmlee, D. H. The Dynamic Interdependence of Women's Employment and Fertility, Social Science Research, 1993, 22(4), 333-360.

Giddens, A. & Sutton, P. W. *Sosyoloji*, (Çev. S. Tüfekçioğlu, A. N. Durakbaşa, F. Karapehlivan), 7. Baskı, 2016, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Goldscheider, F., Bernhardt, E., & Lappegård, T. The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior, Population and Development Review, 2015, 41(2), 207-239.

Hauptmeier, S., Mittermaier, F., & Rincke, J. Fiscal Competition Over Taxes and Public Inputs, Regional Science and Urban Economics, 2012, 42(3), 407-419.

Hwang, J., & Kim, S. K. Unexpected Longevity, Intergenerational Policies, and Fertility, Journal of Population Economics, 2023, 36(3), 1607-1640.

Jafari, H., Jaafaripooyan, E., Vedadhir, A. A., Foroushani, A. R., Ahadinejad, B., & Pourreza, A, Socio-Economic Factors Influencing on Total Fertility Rate in Iran: A Panel Data Analysis for the Period of 2002–2012, Electronic Physician, 2016, 8(6), 2551.

Jannat, Z. The Dynamics of Female Life Expectancy and Total Fertility Rate in Bangladesh: A Time-Series Analysis, International Journal of New Economics and Social Sciences IJONESS, 2022, 15(1), 9-20.

Kasarda, J. D. Economic Structure and Fertility: A Comparative Analysis, Demography, 1971, 8, 307-317.

Kögel, T. Did the Association Between Fertility and Female Employment Within OECD Countries Really Change Its Sign? Journal of Population Economics, 2004, 17, 45-65.

Lal, S., Singh, R., Makun, K., Chand, N., & Khan, M. Socio-Economic and Demographic Determinants of Fertility in Six Selected Pacific Island Countries: An Empirical Study, PLOS One, 2021, 16(9), e0257570.

Lee, G. H., & Lee, S. P. Childcare Availability, Fertility and Female Labor Force Participation in Japan, Journal of the Japanese and International Economies, 2014, 32, 71-85.

Liu, Y., & Martinez-Vazquez, J. Interjurisdictional Tax Competition in China, Journal of Regional Science, 2014, 54(4), 606-628.

Martinez, D. F., & Iza, A. Skill Premium Effects on Fertility and Female Labor Force Supply, Journal of Population Economics, 2004, 17, 1-16.

McNown, R., & Rajbhandary, S. Time Series Analysis of Fertility and Female Labor Market Behavior, Journal of Population Economics, 2003, 16, 501-523.

Mishra, V., & Smyth, R. Female Labor Force Participation and Total Fertility Rates in the OECD: New Evidence From Panel Cointegration and Granger Causality Testing, Journal of Economics and Business, 2010, 62(1), 48-64.

Nakagaki, Y. Fertility, Female Labor Participation and Income in East Asia, International Journal of Development Issues, 2018, 17(1), 69-86.

Oberai, A. S., & Singh, H. M. Migration, Urbanisation and Fertility: The Case of the Indian Punjab.

Oshio, T. Is a Positive Association Between Female Employment and Fertility Still Spurious in Developed Countries? Demographic Research, 2019, 41, 1277-1288.

Özer, M., & Biçerli, K. Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, 3(1), 55-85.

Özkaplan, N. Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi, Çalışma ve Toplum, 2009, 2(21), 15-24.

Pick, W. M., & Obermeyer, C. M. Urbanisation, Household Composition and the Reproductive Health of Women in a South African City, Social Science & Medicine, 1996, 43(10), 1431-1441.

Pinho-Gomes, A. C., Vassallo, A., Carcel, C., Peters, S., & Woodward, M. Gender Equality and the Gender Gap in Life Expectancy in the European Union, BMJ Global Health, 2022, 7(2), e008278.

Sabra, M. Health Expenditure, Life Expectancy, Fertility Rate, CO2 Emissions and Economic Growth: Do Public, Private and External Health Expenditure Matter? International Journal of Economic Sciences, 2022, 11(2), 179-191.

Schultz, T. P. Changing World Prices, Women's Wages, and the Fertility Transition: Sweden, 1860-1910, Journal of Political Economy, 1985, 93(6), 1126-1154.

Stycos, J. M., & Weller, R. H. Female Working Roles and Fertility, Demography, 1967, 4(1), 210-217.

Sundström, M., & Stafford, F. P. Female Labour Force Participation, Fertility and Public Policy in Sweden, European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie, 1992, 199-215.

Vere, J. P. "Having It All" No Longer: Fertility, Female Labor Supply, and the New Life Choices of Generation X, Demography, 2007, 44(4), 821-828.

MUHASEBEDE HATA VE HİLELERİN TESPİTİ VE ÖNLENMESİNDE İÇ DENETİMİN ROLÜ: BANKACILIK SEKTÖRÜ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Öğrencisi HATİCE SAYANER
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
haticesayaner123@gmail.com- ORCID ID: 0009-0000-4136-145X

Dr.Öğr.Üyesi ŞEBNEM ADA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
sebnemada@kmu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0003-1484-5533

ÖZET

Bir ülke ekonomisinde ve ülkenin gelişiminde en önemli göstergelerden bir tanesi de faaliyette bulunan işletmelerin tüm çıkar grupları açısından verimli ve kârlı bir şekilde faaliyetlerini devam ettirebilmesidir. İşletmelerin kârlı bir şekilde tüm ilişkili grupların çıkarlarını düşünerek değerinin artması ise tüm işlemlerin en az hata ve hile ile gerçekleştirilmesi ve işletme ile ilgili bilgilerin doğru ve objektif şekilde sunulması ile mümkün olmaktadır. Özellikle işletme finansal tablolarının güvenilir olması bütün bilgi kullanıcıları tarafından çok büyük önem taşımaktadır. Bu güvenilirlik de denetim sayesinde kazanılmaktadır. Günümüzde teknolojinin de hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte işletmelerdeki hata ve hile çeşitliliği de artmıştır. Bu hata ve hile unsurlarının en aza indirilmesi için de öncelikle işletmelerin kendi içsel faaliyetlerini kontrol atında tutmaları, kendi yapılarına uygun iç kontrol sistemlerini oluşturmaları, iç denetim sistemlerini etkinlik ve verimliliği arttırıcı uygulamalar ile desteklemeleri gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı bağımsız denetim faaliyetlerinde de önemli bir yere sahip olan iç denetimin finansal sistem içindeki önemli kurumlardan olan bankalarda hatalı ve hileli işlemlerin tespit edilip önlenmesindeki rolünü belirlemektir. Bu amaçla ulusal ve uluslararası literatürde bu konuyu bankalar açısından değerlendiren çalışmalar araştırılarak incelenmiştir. Çalışmaların bulgularına göre bankalarda etkin bir iç kontrol yapısı ve iç denetim sisteminin varlığının hata ve hilenin önlenmesinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğu ve bu durumun da banka performansını ve başarısını pozitif yönde etkilediği söylenebilmektedir. Bu açıdan bankaların risk odaklı denetime geçmeleri, banka çalışanlarının düzenli eğitimlere tabi tutulmaları, iç denetçilerin nitelik, dijital yetkinlik ve bağımsızlıklarının arttırılması gerekliliği de iç denetimin etkinliği açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, Bankalar, Muhasebe Hataları, Hile

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN DETECTING AND PREVENTING ERRORS AND FRAUD IN ACCOUNTING: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE BANKING SECTOR

Master's student, HATİCE SAYANER
Karamanoğlu Mehmetbey University,
E-posta Adresi- ORCID ID: 0009-0000-4136-145X

Asst. Prof. Dr. ŞEBNEM ADA
Karamanoğlu Mehmetbey University,
sebnemada@kmu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0003-1484-5533

ABSTRACT

One of the most important indicators in a country's economy and development is the ability of operating businesses to continue their activities efficiently and profitably for all interest groups. The increase in value of businesses by considering the interests of all related groups in a profitable manner is possible by carrying out all transactions with the least amount of error and fraud and presenting information about the business accurately and objectively. In particular, the reliability of business financial statements is of great importance to all information users. This reliability is also gained through auditing. Today, with the rapid development of technology, the variety of errors and frauds in businesses has also increased. In order to minimize these error and fraud elements, businesses must first keep their own internal activities under control, establish internal control systems suitable for their own structures, and support their internal audit systems with applications that increase efficiency and productivity. The purpose of this study is to determine the role of internal auditing, which also has an important place in independent auditing activities, in detecting and preventing erroneous and fraudulent transactions in banks, which are important institutions within the financial system. For this purpose, studies evaluating this issue from the perspective of banks in national and international literature have been researched and examined. According to the findings of the studies, it can be said that the existence of an effective internal control structure and internal audit system in banks has a significant and positive effect on preventing errors and fraud, and this situation positively affects the bank's performance and success. In this respect, the need for banks to switch to risk-focused auditing, for bank employees to be subject to regular training, and for internal auditors to be increased in terms of qualification, digital competence and independence are also important for the effectiveness of internal auditing.

Keywords: Internal Auditing, Banks, Accounting Errors, Fraud.

1. GİRİŞ

İşletmelerde teknoloji yoğun sistem ve programların büyük oranda kullanılıyor olması faaliyetlerin etkinliğini artırmaktadır. Yoğun teknoloji kullanımı ve teknolojinin özellikle de bankacılık sisteminde iş yükünü azaltarak işlem sürelerini kısaltması sonucunda tercih edilmesi bankaların verimliliklerini artırmaktadır. Bu etkinliğin devam ettirilebilmesi için de insan ya da teknoloji kaynaklı bilerek ya da farkında olmadan yapılan hatalar ve hileli durumların zamanında tespiti de iç denetim mekanizması ile sağlanabilmektedir. İç denetim sayesinde işletmelerde ve özellikle bankalarda sistemin işleyişi ve faaliyetlerin devamlılığı kontrol altında tutularak zamanında gerekli önlemlerin alınması da sağlanabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında muhasebe açısından hata ve hile kavramları üzerinde durularak ortaya çıkarılması ve önlenebilmesinde önemli bir unsur olan iç denetim kavramı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada ayrıca bankacılık sektöründe hata ve hile unsurlarının iç denetim sayesinde önceden tespit edilerek önlenebilmesi ve bu konuda bankalarda yapılması gerekenlerin ve önerilerin ele alındığı ulusal ve uluslararası literatür çalışmalarından ve sonuçlarından bahsedilmektedir.

2. MUHASEBEDE HATA VE HİLELER

İçinde bulunduğumuz zamanda her ne kadar teknoloji ile işlemler hızlı ve en az hata ile gerçekleştiriliyor olsa da çalışanlar açısından iş yükünün fazlalığı, dalgınlık ve dikkatsizlik gibi unsurlardan kaynaklı hata yapmak kaçınılmaz olabilmektedir. Bu unsurlara çalışanların deneyimsizliği de eklenince muhasebede tutarın yanlış kaydedilmesi, bankalar açısından yanlış hesaplara işlem yapılması, çek ödemelerinde komisyonların yanlış hesaplanması gibi hatalarla sıklıkla karşılaşılabilmektedir (Kılıçarslan ve Akçakanat,2020:677).

Muhasebe sisteminin bozulmasına neden olan faktörlerin hata mı yoksa hile mi olduğu sonucuna ulaşmak her zaman kolay olmamaktadır. Çalışanların hile yapmak istemesi hatalı işlemler vasıtasıyla gerçekleşmektedir ya da bu durum hatalı işlem olarak gösterilmeye çalışılabilmektedir. Yapılan hatalı işlemlerin hile olarak gösterilmesi ise kasıt unsurunun belirlenebilmesi ile ayırt edilebilmektedir (Kaymak,1996:63).

2.1. Muhasebe Hataları

Muhasebede hata yanlışlıkların bilerek yapılmaması sonucu oluşmakta ve çoğu zaman çalışanların özensizlik ve dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışanların işleri gereği sahip olmaları gereken eğitime ve deneyime sahip olmamaları da hatalı davranışların gerçekleşmesi olasılığını artırmaktadır (Altınbay ve Öncü,2019:72).

Muhasebede hata türlerinin çeşitleri bulunmaktadır:

Matematiksel Hatalar: Muhasebenin işleyişi gereği gerçekleşen olay ve faaliyetler kaydedilerek saklanmaktadır. Bu kaydetme işlemi sırasında toplama çıkarma gibi basit işlem hataları matematiksel hatalar olarak ifade edilmektedir.

Kayıtsal Hatalar: Muhasebede bir işlem kayıt altına alınırken kaydın özelliği gereği yazılması gereken unsurların (tarih ve hesap adı gibi) yanlış yazılmasından kaynaklı hatalardır (Cengiz,2016:7).

Unutma Sebebiyle ve Tekrarlanan Hatalar: Muhasebede dönemsellik ilkesi gereği bir işlemin ait olduğu dönemde kaydının yapılmaması bir diğer ifade ile kaydedilmesinin unutulması ile aynı dönem içinde tekrar kaydının yapılması ile ilgili durumlarda söz konusu olmaktadır (Cengiz,2016:8)

Nakil Hataları: Taşıma hatası da denilen bu hatalar, işlemlerde yer alan verilerin sayfadan sayfaya veya yevmiye defterinden defteri kebire geçirilirken yanlış kaydedilmesi sonucunda oluşan hatalardır (Kirik, 2007:47).

Bilanço Hataları: Bu tür hatalar, dönem sonunda işletmelerde muhasebe değerleme işlemlerinin ilgili kurallara göre yapılmaması ya da bilançoda farklı hesaplara kaydedilmesi gereken hesapların tek bir hesabın kalanlarında gösterilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Genel anlamda bilançonun kullanımında muhasebe ilkelerinin gözetilmemesi durumunda karşılaşılan hata türüdür (Kirik,2007:49-50).

2.2. Muhasebe Hileleri

İstenilmeden yapılan hatalı davranışlardan farklı olarak hile bilinçli bir şekilde yapılan eylemlerdir. Hileyi yapan kişi kendi menfaatine göre başkalarını bilerek ve isteyerek yanlış bilgilendirmektedir (Hacıhasanoğlu ve Karaca,2015:118). Hileye başvurulma sebeplerinden bazıları da yolsuzlukları saklamak, devletten vergi kaçırmak, işletmedeki gerçek durumları olağandışı yani tamamen farklı yansıtmak gibi durumlardan kaynaklanmaktadır (Kaymak, 1996:92).

Muhasebede hilenin de çeşitli türleri bulunmaktadır. Kasti hatalar; çalışanın kendi çıkarları doğrultusunda hata yapılmış gibi göstermesidir ve bilerek yapıldığı için hile olarak tanımlanmaktadır (Cengiz,2016:24-25). Kayıt Dışı İşlemler, yasalar gereği kayıt altına alınması gereken belgelerin düzenlenmemesi ve kaydedilmemesi sonucu gerçekleşir. Bu durum da muhasebenin tanımı gereği her işlemin belgelere dayandırılması kuralına aykırı hareket etmektir (Kaymak, 1996:97-98). Zamanından Önce veya Sonra Yapılan Kayıtlar hile türü, muhasebede her yapılan işlemin belirli bir süre içerisinde kaydedilmesi ilkesi ile ilişkilidir. İşlemin gerçekleşme zamanına göre belirtilen tarihlerde kayıt altına alınmaması şüphe uyandırıcı bir faaliyet olarak düşünülebilmektedir. Uydurma Adlara Hesap Açma ise gerçekte olmayan hesaplar kullanılarak farklı isimlerde hesapların kayıt altına alınması vergi avantajı sağlanarak, finansal durumun olması gerekenden daha iyi gösterilmeye çalışılmasıdır (Cengiz,2016:26-27). Sahte Belge Düzenlenmesi ve Kullanılması, muhasebede gerçekte olmayan bir işleme gerçekleşmiş gibi kanıtlayıcı belge düzenlenmesi şeklinde bir hile türü olup fazla vergi ödenmemesi, maliyetleri azaltmak gibi sebeplerle başvurulabilmektedir (Cengiz,2016:25-26). Bilanço Maskelemesi, dönem sonu işlemleri kapsamında bilançonun olması gerekenden farklı bir şekilde düzenlenerek işletmeler açısından olumlu ya da olumsuz yönde görünüm oluşturulmaya çalışılmasıdır (Koca, 2010:52). Defter ve Belgeleri Yok Etmek ve Gizlemek, muhasebe belge ve defterlerinin bilerek ortadan kaldırılması, yanması, ıslatılması, yırtılması şeklinde yok edilmesidir ve bu eylemler bilinçli şekilde yapıldığı için de hile olarak adlandırılmaktadır (Kaymak, 1996:118). Bilgisayar Kayıtlarında Yapılan Hata ve Hileler, geçmişte yapılan muhasebe işlem ve kayıtları üzerinde değişiklik yapılabilmesi, istenen zamanda keyfi olarak düzeltme işlemlerinin yapılması imkânını sağlarken teknolojinin bu olanağı da kötü amaçlar için suistimale açık olmaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak mal satışında maliyetin olduğundan fazla gösterilmesi olan Zarar ve İstisna Satışı ile kârın düşük gösterilerek verginin azaltılması olan Fevkalade Hâsılatı Gizlemek gibi hile türleri de bulunmaktadır (Kirik, 2007:63-64).

3. İÇ DENETİM

İşletmeler ve işletme çıkar grupları açısından hem güvenilir hem de geçerli olan bilgi kullanılarak birtakım kararların alınması gerekmektedir. Doğru olmayan bilgiye dayanan kararlarda hem işletmeler hem de ülke ekonomileri açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Taraflar açısından bilgilerin güvenilirliğinin araştırılması önem taşımakla birlikte bu güvenilirliği sağlayacak birtakım mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun tespit edilmesinin en genel yöntemi de denetimden geçmiş olmasıdır (Güredin,1999:4).

İç denetim kavramı ise işletme faaliyetlerinin işletme içindeki birimler tarafından sistematik ve tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi işlemidir. İç denetim sürecinde tüm işletme içi faaliyetlerin işletme açısından ekonomik bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, bilgilerin güvenli ve doğru olup olmadığı, kaynakların ne kadar etkin kullanıldığı, işletmelerin amaçlarına ulaşma düzeyleri ve tüm bu faaliyetlerin belirli ilke ve standartlara göre en düşük risk düzeyinde gerçekleştirilmesinin sağlanması faaliyetleri planlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Haftacı,2018:81).

İç denetim işletmelere hem güvence hem de danışmanlık hizmeti sunarak işletme faaliyetlerinin gelişmesine ve işletme değerinin artmasına katkıda bulunan faaliyetler bütünüdür ve risk yönetim süreçleri, kontrol süreci ve kurumsal yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirerek amaçlara ulaşmada yardımcı olmaktadır (Brata ve Arnan,2021:841).

Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan işletmelerden olan bankaların faaliyetlerinin verimli ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi de bankalardaki iç denetim sisteminin etkin bir şekilde işlemesi ve risk yönetim sisteminin benimsenmiş olması önem taşımaktadır. Bankalarda iç denetim sistemine ne kadar önem verilir ve güçlü bir şekilde işletilirse amaçlarına ulaşmaları da o kadar kolay olacaktır. İç denetim faaliyetlerine yönetimin çalışanların sorumluluklarını yerine getirmelerini kontrol etmelerinde, işletme sahibi-yönetici ayrımında yöneticilerin işletmelere karşı tüm görevlerini eksiksiz yerine getirdiklerinin kontrolü, hata ve eksikliklerin erken tespit edilerek maddi zararların azaltılması ve en önemlisi de işletme içindeki hata ve hilelerin tespit edilerek iç denetçiler tarafından tavsiye ve önerilerde bulunulması noktasında ihtiyaç duyulmaktadır (Sezal,2017:795-797).

4. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MUHASEBE ALANINDA OLUŞAN HATA VE HİLELERİN TESPİTİNDE İÇ DENETİMİN ETKİSİNİN ARAŞTIRILDIĞI ULUSAL VE ULUSLARARASI LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Bu çalışma kapsamında literatürde bankalarda hata ve hile tespitinde iç denetimin etkisini konu alan çalışmalar sonuçlar ve önerileri kapsamında incelenmiştir. Literatürde doğrudan bu konuyu ele alan ve tespit edilen on dokuz adet makale sonuçları ve sunmuş olduğu öneriler dikkate alınarak bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Erol (2008), yapmış olduğu çalışmasında küreselleşen dünyada meydana gelen gelişmelerin bağlantılı olarak tüm ülkeleri etkilediği varsayımıyla ülkemizde büyük muhasebe skandallarının ise daha çok bazı bankalarda rastlandığını belirtmiştir. Yaşanan bu skandalların çoğu hatalı ya da hileli finansal raporların hazırlanmasından dolayı kaynaklanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre başta ABD olmak üzere muhasebede yaşanan skandalları önlemek amacıyla önlemler alınmış ve alınan bu önemlerin en başında da denetimin zorunlu hale

getirilmesi bulunmaktadır. Çalışma ayrıca bu tür yolsuzlukların önlenmesi için kurumsal yönetime önem verilmesinin gerekliliği, yönetici ve denetçilerin gerekli niteliklere ve yeterliliklere sahip olması gerektiği ve üniversiteler ile iş birliği içinde bu tür sorunlara gerekli çözümlerin bulunması gibi çözüm önerileri üzerine yoğunlaşmıştır.

Danescu vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada Romanya'da faaliyet gösteren banka kuruluşlarının yapısı dikkate alınarak iç denetimde operasyonel risk kavramının önemine değinilerek sorunlara çözüm bulunması amaçlanmıştır. Çalışma Basel II standartlarına göre risk yönetiminde 3 temel esasın bulunması gerekliliği üzerine odaklanmıştır. Buna göre ilk temel esas büyük sermayeli bankaların belirli risklere göre sermaye harcamalarını iyi tanımlamaları; ikinci esas yasal geçerlilik ve denetimle ilgili olup bir diğer esas da bankacılık sektöründeki disiplinin sağlanması için finansal bilgilerin güvenilir ve şeffaf bir şekilde açıklanmasıdır. Çalışmaya göre bu üç esasın kaynağında finansal kuruluşların iç denetim sistemleri etkili olmaktadır. Çalışma sonucunda bankalarda riske dayalı iç denetimin diğer bir ifade ile etkin bir risk yönetimi ile iç denetimin nasıl daha etkin olabileceği üzerine öneriler sunulmuştur. Buna göre bankalarda iç denetimde etkin bir risk yönetimi sağlayabilmek için; denetim otoriteleri tarafından yasalara uygun hareket edilmesi, banka yönetimlerinin iç denetime dahil olmaları, denetlenecek kaynakların risk gruplarına göre ayrılması, denetimlerin daha çok yüksek riskli alanlarda yoğunlaştırılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Dinçarslan (2010), çalışmasında bankaların etkin bir iç denetime neden ihtiyaç duyduğu, iç denetim sistemini oluşturan temel unsurları detaylı bir şekilde incelemiştir. Ülkemizde bankacılık sektöründe iç denetimin yapısı, bu sektörde iç denetimle ilgili yasal düzenlemeler, iç denetim ve risk yönetim sistemlerinin nasıl etkin hale getirileceği konuları üzerinde durulmuştur. Bir ülkede ekonomik anlamda meydana gelen gelişmeler bankacılık sektöründe riskleri artırarak risk çeşitliliğine neden olmuştur. Bankaların etkin bir denetim sistemine sahip olmaları için ülkemizde atılan en önemli adımların başında "Merkezi Denetim" ve Erken Uyarı Sistemlerinin geliştirilmesi ile bilgi sistemlerinin denetimi gelmektedir. Ayrıca uluslararası denetleyiciler tarafından "Bankaların İç Denetim ve Risk Yönetimi Sistemleri Hakkında Yönetmelik" hazırlanarak uygulanmasının zorunlu hale gelmesi de bankalarda iç denetimi zorunlu hale getirmiştir. Türkiye'deki bankaların risk odaklı denetime geçmeleri de her banka kendine özgü risk denetim sistemi belirlemeye başlamıştır. Uluslararası iç denetim standartlarına uygunluk da bankalardaki iç denetimin etkinliğini arttırıcı bir unsurdur. Bankalarda iç denetimin etkin olması ve her birimin iç denetime dahil edilmesi ve bu konu ile ilgili bilgilendirilmesi, bankalar açısından tüm risklerin tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması amacıyla değerlendirilmesi, bankalarda iç kontrol birimlerinin oluşturularak etkinliğinin sağlanması gibi unsurlar da hata ve hileli işlemlerin tespit edilmesi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Salameh vd. (2011) çalışmalarında Ürdün bankacılık sektöründe yaşanılan hilelerin engellenebilmesi için iç denetiminin etkinliği konusunu içeren bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışmada hipotezleri test etmek için bilgi toplamak üzere 45 yöneticiden anket tekniği ile veri toplanmıştır. Ana bulgular, iç denetim birimlerinin dolandırıcılığın önlenmesinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca kurum içi iç denetim birimleri iç denetimin dışarıdan bir firma tarafından gerçekleştirilmesine göre hata ve hile tespitinde daha etkili olmaktadır. Çalışmanın önemli sonuçlarından bir tanesi de iç denetim birimlerinin üst yönetimle ilgili bir hile olması

durumunda bunu açıklamaktan korkmalarıdır ve bu durum da bağımsızlık ve objektifliği zedelemektedir. Çalışma, iç denetçilerin bankacılık sektöründe dolandırıcılığın önlenmesi ve tespitinde yeterli bilgi edinmeleri için kapsamlı eğitim programlarına katılmaları gerektiğini önermektedir.

Ajala vd. (2013) ise çalışmalarında Nijerya bankacılık sektöründe hilenin önlenmesinde iç kontrol sisteminin değerlendirilmesini amaçlamışlardır. Bu amaçla Nijerya'daki beş ticari bankanın denetimden geçmiş finansal tabloları analiz edilmiştir. Çalışmada finansal tablo verilerinin analiz edilmesi sonucunda iç kontrol sisteminin bankalarda hilenin önlenmesi noktasında önemli etkiye sahip olduğu ve bankaların performanslarının artışında da etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma banka yönetimlerinin hile tür ve yöntemlerine karşı etkin bir iç kontrol sistemi oluşturup devamlılığını sağlamalarının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Salehi vd. (2013) tarafından yapılan araştırmada iç denetimin İran'daki özel bankalara olan etkisi üzerine çalışılmıştır. Araştırma sonucunda etkin bir şekilde yapılan iç denetime sahip olan bankaların daha başarılı oldukları kanısına varılmıştır. İç denetimin eksik veya hatalı olmasının en temel nedenleri arasında da tarafsızlık ve objektiflik açısından sorunlar oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Akeem (2015) çalışmasında Nijerya'da bankacılık sektöründe hilenin sebepleri, etkisinin ölçülmesi ve nasıl kontrol altına alınabileceği konusunu araştırmıştır. Bu amaçla Nijerya'daki First Bank Of Nijerya PLC çalışanlarına anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda Nijerya bankacılık sektöründe hilenin en büyük nedenlerinin yeterli eğitimin olmaması, iletişim boşluğu ve zayıf liderlik becerileri olduğu tespit edilmiştir. Tüm bunlara çözüm olarak da yeterli iç kontrol sisteminin kurulması ve çalışanların memnuniyeti ve rahatlığının sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Adetiloye vd. (2016) çalışmalarında Nijerya bankacılık sektöründe hilenin önlenmesi ve iç denetim konularını incelemişlerdir. Çalışmada hem birincil hem de ikincil veriler benimsenerek, birincil veriler iç denetimi test etmek için ikincil veriler ise hileyi test etmek için kullanılmıştır. Birincil değişkenler görevlerin ayrılması, gözetim ve personel nitelikleri iken, ikincil değişkenler banka karı, yasal düzenlemeler ve teknoloji olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak ise iç denetimin tek başına hile tespitinde etkili olduğu ancak çalışan nitelikleri ve teknoloji konularında bu sonucun farklılık gösterebileceği tespit edilirken özellikle teknoloji kaynaklı hilenin bankalar açısından önemli olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda Nijerya'da Merkez Bankasının mevcut nakdin azaltılması için nakitsizlik politikasının devam etmesi gerektiği ve daha fazla eğitimli personelin süreçlere dahil edilmesi gerektiği önerilerinde bulunulmuştur. Bankacılık sektöründe eğitimli ve nitelikli kişilerin istihdam edilmesinin de büyük oranda hileyi azaltacağı çalışmanın önemli sonuçları arasında yer almaktadır.

Omonyemen vd. (2017), çalışmalarında Nijerya bankalarında finansal hilenin tespitinde iç kontrol kalitesi, büyüklüğü ve bağımsızlığının etkisini araştırmışlardır. Bankaların yönetim kadrosunda çalışanlardan anket tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Verilerin analizi ile bu üç unsurun bankalarda hile tespiti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan yola çıkılarak bankaların iç denetim birimlerini genişletmeleri, çalışanları düzenli olarak eğitime tabi tutmaları ve bağımsızlığı arttırmaları yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

Antepli ve Durna (2018) tarafından yapılan çalışmada Doğu Karadeniz bölgesinde (Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt illeri) bankalarda iç kontrol sisteminin riskin azaltılması üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. 100 kişilik bir anket çalışması yapılarak çalışmanın sonucunda bankaların iç denetim konusunda yeteri kadar bilinçli oldukları ve bu kapsamda yapılan tüm işlemlerin iç denetim standartları doğrultusunda gerçekleştirildiği, bankalarda risklerin belirlenmesi için bankaların amaçlarının iyi analiz edilmesi gerektiği ve riskin tespiti ve önlenmesi işlemleri bir plan doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Son olarak ise iç denetim sisteminin hile önlenmesinde etkili olan ifadelere yer verilmiştir.

Adeleke vd. (2019) yapmış oldukları çalışmalarında Nijerya'da belirli bir bölgede faaliyette bulunan mevduat bankalarında iç kontrolün hilenin önleme üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Bankalarda birim yöneticileri ve iç kontrol personeline anket uygulanmıştır. İç kontol; risk değerlendirme, bilgi ve iletişim alt değişkelerinin hilenin önlenmesinde önemli etkisinin olduğu ayrıca gözetimin de hilenin önlenmesinde istatistiksel olarak önemli ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak Nijerya'daki mevduat bankalarının dolandırıcılık faaliyetlerinde iç denetimin önemli olduğuna ve bu tür işlemleri çok büyük ölçüde azaltacağı sonucuna varılmıştır.

Kaban ve Gül (2019) çalışmalarında bankacılık sektöründe hilelerin önüne geçilebilmesi için sürekli denetim yöntemlerinden biri olan merkezden denetimin ne kadar önemli olduğunu tespit etmek amacıyla Türkiye'deki en büyük mevduat bankalarının birinin yöneticilerinden yüz yüze görüşme yöntemi ile veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda merkezden denetimin hileler ile mücadelede etkin bir role sahip olduğu ile merkezden denetim ile en fazla zimmet ve usulsüz kredi gibi hilelerin tespit edilebildiği ve bu kapsamda kredi usulsüzlüklerinde büyük oranda azalma sağlandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bankalarda hilenin en büyük nedeninin de baskı olduğu tespit edilmiştir.

Agyemang (2020) çalışmasında iç kontrollerin bankalarda hilenin önlenmesindeki etkisini değerlendirmiştir. Çalışmada Gana'daki Access Bank'ta yönetim kademesindeki iç denetçiler dahil 35 kişi örneklem olarak seçilmiş ve yapılandırılmış anket tekniği ile veri toplanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre yönetim tarafından bankalarda güçlü bir iç kontrol yapısının oluşturulması hilenin önlenmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca çalışmanın sonuçlarından yola çıkılarak hilenin önlenmesi amacıyla bankalarda iyi organize edilmiş bir iç denetim birimi oluşturulması, yönetimin çalışanların hileden uzak durmaları konusunda hassas davranarak gerekli önlemleri alması ve personeli ile iyi bir iletişim kurması gibi önerilerde bulunulmaktadır.

Nyakarimi vd. (2020), tarafından ise Kenya'daki bankaların iç kontrol sisteminin hile önleme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu ama doğrultusundaki Kenya'daki bankalarda yönetici ve denetçi kadrosunda çalışan 117 kişiye anket uygulanmıştır. Faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi ile oluşturulan hipotezlerin test edilmesi sonucu; kontrol ortamının ve kontrol faaliyetlerinin dolandırıcılığın önlenmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı; risk değerlendirmesi, faaliyetlerin gözetimi ve bilgi iletişiminin ise hilenin önlenmesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Brata ve Arnan (2021) çalışmalarında Endonezya Bandung'da faaliyette bulunan bir bankayı seçerek iç denetimin hilelere karşı etkisinin nasıl olduğunu değerlendirmeye çalışmışlardır. Çalışmada bağımsız değişken olarak iç denetim, bağımlı değişken olarak ise hile önlenmesi

belirlenmiştir. Regresyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada iç denetimin hilenin önlenmesinde etkili olduğu ve istatistiksel olarak da iki değişken arasında anlamlı bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nwaobia vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada bankalarda hilenin tespitinde iç denetimin etkisini tespit etmek amacıyla Nijerya'da faaliyette bulunan on bankanın iç denetim biriminde görev yapan 471 çalışandan anket tekniği ile veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma ayrıca bu amaçla iç denetçilerin dijital yetkinliklerinin niteliği, deneyim ve bağımsızlıkları ile finansal tablolarda hilenin tespiti ile ilgili doğrudan etkilerini araştırmıştır. Verilerin analizi ve değerlendirilmesi sonucunda bankalarda iç denetimin finansal raporlamada hilenin tespitini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Özellikle iç denetçilerin niteliklerinin bu ilişki üzerinde önemli etkisinin olduğu bulunmuş ve iç denetçilerin dijital yetkinliklerini ve bilişimle ilgili niteliklerini arttırmaları gerekliliği de vurgulanmıştır. Ayrıca banka yönetimlerinin iç denetçilerin bağımsızlığını sağlamalarının ve periyodik olarak ve detaylı bir şekilde risk değerlendirmesinin yapılmasının öneminden de bahsedilmiştir.

Samuel vd. (2021), Nijerya'da Kwara eyaletindeki mevduat bankalarında (17 banka) hilenin önlenmesinde iç kontrol sisteminin etkisini araştırmışlardır. Yapılandırılmış anket tekniği ile bankalarda yönetim ve iç denetim birimlerinde çalışanlardan toplanan verinin analizi sonucunda iç kontrol sistemi ile hilenin tespiti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bankalarda iç kontrol bileşenleri ve risk yönetimi hilenin önlenmesi noktasında büyük öneme sahiptir. Bankalarda risk yönetim komitesi ile yatırım ve finans birimlerinin komitelerinin toplantı sayılarının arttırılması ve nakit denetimlerinin düzenli olarak gerçekleştirilmesinin bu konuda etkinliği de arttıracağı sonucuna ulaşılmıştır.

Ugwu ve Ochuba (2021) tarafından Nijerya'daki mevduat bankalarında yapılan bir başka araştırmada ise hilenin kontrol altında tutulabilmesi için iç kontrolün önemi incelenmiştir. Nijerya Enugu şehrindeki on beş mevduat bankasında 89'u yönetim kademesinde olmak üzere toplam 357 banka çalışanına anket uygulanmıştır. Analiz sonucunda, iç kontrolün bankaların hile nedeniyle iflas etmesini engelleyecek önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir. Bunun için de görev dağılımının uygun bir şekilde yapılması, yönetimin tüm işlemleri belirli bir limit dahilinde onaylaması, tüm onaylarda çifte imza uygulamasının olması ve bilgisayar programları ile veri dosyalarına kontrollü girişlerin olmasının önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Lukman ve Chariri (2023), tarafından yapılan çalışmada Endonezya'daki bankacılık sektöründe hilenin önlenmesi ve tespitinde iç denetçilerin rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Bankacılık sektöründe görev yapan 80 iç denetçiye anket uygulanarak gerçekleştirilen çalışmada SPSS 25 ile yapılan analiz sonucunda iç denetim ve iç denetçilerin sektörde hilenin önlenmesi ve tespitinde istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olduğu hatta daha fazla rollerinin artması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde her geçen gün işletme sayılarında artışlar yaşanmaktadır. Bu durum ise hata ve hileli işlemleri de beraberinde getirmektedir. Hatalı ve hileli işlemler küçük bir kesime fayda sağlarken çözümü imkânsız olan sonuçlara da yol açabilmektedir. Bu zararlar hem mikro hem de makro düzeyde tüm kesimleri derinden etkilemektedir. Bu etmenler ise muhasebe skandallarının oluşmasına neden olabilmektedir. Bu tür sorunların ortadan kaldırılabilmesi için

de denetimin ve özellikle de işletmeler açısından iç denetimin öneminin anlaşılarak geliştirilmesi önem taşımaktadır. İşletmeler açısından iç denetim süreci ile muhasebe hata ve hilelerinin zamanında tespit edilmesi oluşacak zararın da ortadan kaldırılması ya da minimum düzeye indirilmesini sağlayacaktır.

Bu çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası literatürde incelenen on dokuz makalenin sonuçları ve önerileri bankalarda iç denetimin farkındalığı ve etkin olmasının gerekliliği açısından da büyük önem taşımaktadır. Çalışmaların sonuçlarından elde edilen çıkarımlara göre;

Bankalarda, kurum içi iç denetim birimleri iç denetimin dışarıdan bir firma tarafından gerçekleştirilmesine göre hata ve hile tespitinde daha etkili olmaktadır.

Bankalarda hilenin en büyük nedeninin baskı olduğu tespit edilmiştir. Baskıların azaltılması hileyi azaltacak ve iç denetimi de daha etkin hale getirecektir.

Bankalarda risklerin belirlenmesi için bankaların amaçlarının iyi analiz edilmesi gerekliliği ve riskin tespiti ve önlenmesi işlemlerinin bir plan doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Bankalarda yasalara uygun hareket edilmeli, banka yönetimleri iç denetime dahil olmalı, denetlenecek kaynaklar da risk gruplarına göre ayrılmalıdır.

İç denetim birimlerinin üst yönetimle ilgili bir hile olması durumunda bunu açıklamaktan korkmamaları gerekmektedir.

İç denetçilerin bankacılık sektöründe dolandırıcılığın önlenmesi ve tespitinde yeterli bilgi edinmeleri için kapsamlı eğitim programlarına katılmaları gereklidir.

Bankaların risk odaklı denetime geçmeleri de büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

[1] Adeleke, O. K., Segun, I. B., ve Olaoye, A. I. C. (2019). Impact of Internal Control on Fraud Prevention in Deposit Money Banks in Nigeria, Nigerian Studies in Economics and Management Sciences, 2(1), 42-51.

[2] Adetiloye, K. A., Olokoyo, F. O., ve Taiwo, J. N. (2016). Fraud Prevention and Internal Control in the Nigerian Banking System. International Journal of Economics and Financial Issues, *6*(3), 1172-1179.

[3] Agyemang, J. K. (2020). Internal Control and Fraud Prevention, International Journal of Management and Scientific, *3*(1), 2-12.

[4] Ajala, O. A., Toyin, A., ve Arulogun, L. (2013). Evaluating Internal Control System As Preventive Measure of Fraud in the Nigerian Banking Sector, Int. J. Manag. Sci. Bus. Res, *2*(9), 15-22.

[5] Akeem, L. B. (2015). The Impact of Auditing in Controlling Fraud and Other Financial Irregularities, International Journal of Empirical Finance, 4(3), 147-164.

[6] Altınbay, A. ve Öncü, B., *İşletmelerde Yapılan Hata ve Hilelerde İç Kontrolün Önemi, 2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 60-76, İstanbul, 2019.

[7] Antepli, A., ve Durna, M. (2018). Bankalarda İç Kontrol Sisteminin Risk Azaltıcı Etkileri: Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Uygulama, The Journal of Academic Social Science, 79(79), 246-258.

[8] Brata, I. O. D., ve Arnan, S. G. (2021). The Influence of Internal Audit Toward Fraud Prevention in One of Banks in Bandung. Turkish Journal Of Computer And Mathematics Education, 12(8), 840-845.

[9] Cengiz, S., *Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerde Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2016.

[10] Danescu, T., Oltean, A., ve Sandru, R. (2010). Risk Based Internal Audit: Persepctives Offered To Corporations and Banks, Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 1(12), 231-237.

[11] Dinçarslan, S., *Türkiye'de Bankacılık Sektöründe İç Denetim,* Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2010.

[12] Erol, M. (2008). İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 229-237.

[13] Güredin, E., *Denetim*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999.

[14] Hacıhasanoğlu, T. ve Karaca, N. (2015), Potansiyel Muhasebe Meslek Mensuplarının Hile Algısı Üzerine Bozok Üniversitesi'nde Yapılan Bir Araştırma, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 117-130.

[15] Haftacı, V., *Muhasebe Denetimi*, Umuttepe Yayınları (5.Baskı), Kocaeli, 2018.

[16] Kaban, İ., ve Gül, M. (2019). Sürekli Denetim Yöntemi Olarak Bankalarda Merkezden Denetimin Hile ile Mücadelede Önemi: Personel Üzerinde Nitel Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (54), 46-74.

[17] Kaymak, C., *Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1996.

[18] Kılıçarslan, Ş. ve Akçakanat, Ö. (2020). Bankacılık Sektöründe Hata ve Hile: Banka Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(1), 676-692.

[19] Kirik, Z., *Muhasebe Hata ve Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik: Afyonkarahisar'da Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007.

[20] Koca, N., *Muhasebe Denetiminde İç Kontrolün Hata ve Hileleri Önlemedeki Rolü ve Bir Alan Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

[21] Lukman, R. P., ve Chariri, A. (2023). The Role of Internal Auditors in Fraud Prevention and Detection: Empirical Findings From General Banking, Diponegoro Journal of Accounting, 12(1), 1-12.

[22] Nwaobia, A. N., Omotayo, I. I., ve Ajibade, A. (2021). Internal Audit and Fraud Detection in Selected Banks Listed in Nigeria, IOSR Journal of economics and Finance, 12(4), 51-65.

[23] Nyakarimi, S. N., Kariuki, S. N., ve Kariuki, P. (2020). Application of Internal Control System in Fraud Prevention in Banking Sector, International Journal of Scientific & Technology Research, 9(3), 6524-6536.

[24] Omonyemen, I. S., Josiah, M., ve Godwin, O. O. (2017). Internal Control As the Basis For Prevention, Detection and Eradication Of Frauds in Banks in Nigeria, International Journal of Economics, Commerce and Management, 5(9), 61-88.

[25] Salameh, R., Al-Weshah, G., Al-Nsour, M., ve Al-Hiyari, A. (2011). Alternative Internal Audit Structures and Perceived Effectiveness of Internal Audit in Fraud Prevention: Evidence from Jordanian Banking Industry, Canadian Social Science, 7(3), 40.

[26] Salehi, M., Arianpoor, A., ve Salehi, F. (2013). Investigating the Effect of Internal Audit on the Performance of Private Banks' System, Journal of Accounting, Business & Management, 20(1), 46-58.

[27] Samuel, O., Pelumi, I., ve Fasilat, O. (2021). Effect of Internal Control System on Fraud Prevention Among Deposit Money Banks in Kwara State, Nigeria, International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation, 2(1), 264-271.

[28] Sezal, L. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Etkin Bir İç Denetim Sistemi Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(53), 794-806.

[29] Ugwu, J. I., ve Ochuba, U. L. (2021). Internal Control: A Tool For Fraud Control in Deposit Money Banks in Nigeria, European Journal of Business and Management, 13(13), 64-75.

ENFLASYON MUHASEBESİNİN KURUMLAR VERGİSİ GELİRLERİNE ETKİLERİ[1]

ERMAN ÖZBEY
İstanbul Okan Üniversitesi,
ermanozbey@gmail.com – 0009-0001-2803-8516

Dr. Öğr. Üyesi İLKER CALAYOĞLU
İstanbul Okan Üniversitesi,
ilkercalayoglu@outlook.com - 0000-0003-4461-7902

ÖZET

Vergi Usul Kanunu'nun Mükerrer 298. Maddesi hükümlerine istinaden Yurt içi ÜFE, içinde bulunulan dönem dâhil, son üç hesap döneminde %100'den ve içinde bulunulan hesap döneminde % 10'dan fazla olması halinde malî tablolarda enflasyon düzeltmesi yapılması gerektiği bildirilir. Uygulamanın amacı mali tabloların enflasyon etkisinden arındırılıp gerçeğe daha uygun değerleri sunmasıdır.

Türkiye'de 2021 yılı itibariyle enflasyon muhasebesi uygulamasının şartları oluşmuş fakat Cumhurbaşkanlığı Kararı ile enflasyon muhasebesi uygulaması 2023 yılı 12 aylık finansal tablolara uygulanarak başlamıştır ve halen uygulama devam etmektedir.

Kurumlar vergisi, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın bütçe gelirleri toplamının %25'e yakın kısmını oluşturan önemli bir kalemdir. Kurumlar vergisi, vergi mükellefi olan tüzel kişilerin karları üzerinden hesap edilen ve beyana dayalı bir vergidir.

Araştırmanın amacı, enflasyon muhasebesi uygulamasının gelir tablosuna etkilerini ve kurumlar vergisi beyanındaki farklılaşmayı açıklamaktır. Araştırmanın metodu, örnek şirket değerleri kullanarak enflasyon muhasebesi uygulamasını yasalara göre açıklamaktır. Araştırmanın bulguları, parasal ve parasal olmayan şirket varlıklarının işletme bünyesindeki oranına göre enflasyon muhasebesi uygulaması neticesinde kar veya zararı arttırıcı etkiler ortaya çıkar. Öz kaynağı ve duran varlıkları kuvvetli olan büyük şirketler enflasyon muhasebesi uygulaması neticesinde zarar açıklama eğilimindedir. Bu tip şirketler, kurumlar vergisi gelirlerinin çok büyük kısmını oluşturur. Bu tip şirketlerin zarar açıklaması, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın bütçelenmiş hedeflerine ulaşamamasına neden olur. Nitekim bakanlığın faaliyet raporları incelendiğinde enflasyon muhasebesi kaynaklı kurumlar vergisi kaybı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Muhasebesi, Vergi Gelirleri, Kurumlar Vergisi

[1] Bu çalışma İstanbul Okan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü birinci yazara ait "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi"nden üretilmiştir.

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Türkiye ekonomisi, uzun senelerdir dönemsel olarak yüksek enflasyon oranlarına maruz kalmakta olup, bu durum hem reel sektörün finansal tablolarında bununla birlikte kamu maliyesi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Enflasyonun finansal raporlama üstündeki olumsuz etkilerini etkilerini gidermek amacıyla muhasebe sistemlerinde muhtelif düzenlemelere gidilmiş, bu bağlamda enflasyon muhasebesi uygulaması da yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle 2023 yılı itibarıyla tekrar yürürlüğe giren enflasyon düzeltmesi hükümleri, mali tabloların gerçeği yansıtması açısından önemli bir adımdır.

Enflasyon muhasebesi, fiyat düzeylerindeki genel artışların finansal raporlar üstündeki etkisini bertaraf etmeyi amaçlayan teknik bir uygulamadır. Reel finansal bilgilerin elde edilebilmesi için muhasebe kalemlerinin fiktif değerlerinden arındırılması gerekmektedir. Bu düzeltme, işletmelerin dönen varlıklarını, duran varlıklarını, yabancı kaynaklarını, dönem kârlarını, öz kaynaklarını ve dolayısıyla vergi matrahlarını doğrudan etkileyen bir sonuç doğurur.

Vergi matrahı üzerindeki bu etki, kamu gelirlerinin önemli bir kalemi olan vergi gelirlerinde yani bütçe hedeflerinde değişikliklere neden olacaktır. Bu nedenle enflasyon muhasebesi, yalnızca mükellefler için değil, makroekonomik seviyede de mühim bir araştırma alanıdır. Maliye politikası açısından, uygulamanın vergi gelirlerine etkisi, bütçe dengesi, kamu harcamalarının finansmanı ve mali disiplin açısından kritik önemdedir.

Bu çalışmanın temel amacı, 2023 yılı itibariyle tekrar yürürlüğe giren enflasyon muhasebesi uygulamasının, Türkiye'deki vergi gelirlerine olan olası etkilerini analiz etmektir. Bu kapsamda hem teorik altyapı hem de geçmiş uygulama deneyimleri göz önünde bulundurularak, güncel hesaplama yöntemleri üzerinden örnek bir şirket bilançosu kullanılarak çıkacak olan sonuca istinaden hem mükellef hem de maliye idaresi üzerindeki sonuçları doğrudan ve dolaylı olarak ortaya konulacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı yalnızca teknik bir muhasebe uygulamasını çözümleme değil, bununla beraber bu uygulamanın kamu gelirleri üstündeki etkilerini bütüncül bir perspektiften değerlendirmektir. Böylece gerek vergi politikası yapıcılarına gerekse reel sektör temsilcilerine yol gösterici bir plan sunulması hedeflenmektedir.

Sonuç olarak, bu bölümde enflasyon muhasebesi kavramının genel hatlarıyla tanımı, önemi, geçmişteki uygulamaları ve yeniden gündeme gelme sebepleri ortaya konmuş; çalışmanın amacı, kapsamı ve katkı sağlamayı hedeflediği alanlar açıklanmıştır.

2. ENFLASYON KAVRAMI, ÇERÇEVESİ VE MALİ TABLOLAR ÜZERİNDE ETKİSİ

2.1. Enflasyon Kavramı

Enflâsyon, Latince'de "şişme" anlamına gelmektedir. Genel olarak iktisatta enflâsyon, cari fiyat seviyesi üzerinde toplam talebin toplam arzdan fazla olması durumunda ortaya çıkar. Toplam talebin, toplam arzdan fazla olmasından dolayı genel fiyat seviyesi yükselir ve bu nedenle toplam talep azaltılarak toplam arzla aynı seviyeye gelmiş olur. Profesör McConnell'e göre, enflâsyon, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi olarak da tanımlanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, fiyatlar genel seviyesinin toplam olarak yükselmesidir. Ekonomide enflasyon zamanlarında, fiyatlar genel seviyesi yükselmeye devam ederken bazı özel emtiaların fiyatlarında bir artış gözlenmez, hatta diğer bazı malların fiyatları böyle bir durumda düşebilir.[2] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) enflasyonu, "Piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin belirli bir dönemde ortalama fiyatlarının belirgin şekilde artması sonucu, paranın sürekli değer kaybetmesi ve tüketicilerin alım gücünün düşmesidir" şeklinde tanımlamıştır. TÜİK'e göre, bazı emtiaların fiyatları artabilirken bazılarında düşüş yaşanabilir ve bazı fiyatlar sabit kalabilir. Burada önemli olan ortalama fiyat seviyesindeki artıştır. Enflasyon, tek bir ürünün fiyatındaki artış veya hizmetin fiyatındaki artış değil, fiyatlar genel düzeyinde süreklilik arz eden bir yükselişin olmasıdır.[3]

Ekonomistler, enflasyonu ölçümlemek için farklı fiyat endekslerini kullanırlar ve pekçok ülkede tüketim mallarının fiyatlarındaki değişimler gözlemlemek için; Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), üretim mallarındaki fiyatların değişimini gözlemlemek içinse; Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) enflasyonu ölçümlemek için tercih edilmektedir.

Enflasyon konusunu özetlemek gerekirse enflasyon; piyasada alım satıma konu olan emtia ve hizmetlerin belli bir dönemde ortalama fiyatlarının sürekli olarak artış göstermesidir. Bu durum, firmaların maliyetlerinin fazlasıyla artmasına ve karlılıklarının azalmasına neden olmaktadır.[4]

3. ENFLASYON MUHASEBESİ UYGULANMA ÇERÇEVESİ

3.1. Enflasyon Muhasebesi Kavramı

[2] Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, 5. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2000, s. 404
[3] Türkiye İstatistik Kurumu, *Enflasyon Nedir?* (Erişim Tarihi:16.05.2025)
[4] Sıla Bişit, *Enflasyon Muhasebesi ve Enflasyonun Finansal Tablolara Etkisinin Tms-29 Kapsamında Değerlendirilmesi: Örnek Bir Uygulama*,Ankara, 2023, s.6-7

Enflasyon muhasebesi, yüksek enflasyon ortamlarında mali finansal tabloları gerçeğe en yakın hale getirmek amacıyla uygulanır. Enflasyon muhasebesi paranın alım gücündeki değişimlerin mali tablolara yansıtılmasını sağlar. Enflasyon muhasebesi ile birlikte parasal olmayan kıymetler ile gelir ve gider kalemleri enflasyon etkisinden arındırılarak mali tablolara yansıtılır. Böylece işletmelerin finansal durumu daha efektif bir şekilde analiz edilebilir hale gelir.

Nominal değerler üzerinden sunulan finansal tablolar, yüksek enflasyon ortamlarında gerçeği yansıtmayabilir. Enflasyon muhasebesinin amacı bu gibi durumların önüne geçerek finansal tabloların gerçeğe uygun bir şekilde sunulmasını sağlmaktır. Enflasyon muhasebesi, muhasebenin temel ilkelerinden olan "gerçeğe uygunluk" ilkesiyle de ilişkilidir.

Bu muhasebe tekniği, özellikle iç ve dış paydaşların, işletmenin gerçek performansını değerlendirmeleri açısından önem arz eder. Fiyatlar genel seviyesinin hızlı arttığı dönemlerde, işletmenin sahip olduğu sabit kıymetli varlıkların güncel değerini göstermek işletme yöneticileri için de strajik bir önem taşır.

Enflasyon muhasebesi, finansal tabloların gerçeğe uygun hale getirilmesinin yanı sıra, vergiye konu kazançların daha doğru hesaplanmasını da sağlar. Bu da işletmelerin üzerindeki vergi yükünün adil olmasını sağlar ve sürdürülebilirliğe de katkı sağlar.

Türkiye'de 2023 yılı itibarıyla yeniden yürürlüğe giren enflasyon muhasebesi uygulaması, muhasebe uygulamasında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın (GİB) yayımladığı tebliğlerle birlikte enflasyon muhasebesi uygulamasının çerçevesi belirlenmiş ve işletmelere yol gösterici bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Enflasyon muhasebesi, enflasyonu etkileyemez ve enflasyonun şirketler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri yok edemez ancak enflasyonun firmaların finansal tablolarına olan etkilerini ve vergi yükünü değiştirebilir.[5]

3.2. Enflasyon Muhasebesinin Amacı

Muhasebeyi genel olarak, işletmenin gelir ve gider kalemlerinin takip edilmesi, sınıflandırılması, kayıtlara alınması ve bir takım raporlamalar ile yorumlanması ve analiz edilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu analiz yapılırken, muhasebenin temel karvramlarından parayla ölçülebilirlik ele alınmalıdır, yani paranın satın alma gücündeki değişkenlikleri de dikkate alarak analiz yapılması gerekir.[6]

Enflasyon muhasebesinin amaçlarını şu şekilde özetleyebiliriz;

Şirketlerin finansal tablolarını enflasyonun olumsuz etkilerinden arındırılması,

[5] Can Bülent, *Enflasyon Muhasebesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2006, S.49-50
[6] Ayşe Arda, *Enflasyon Muhasebesi*, Parion Akademik Bakış Dergisi,2023 Cilt: 2, Sayı:1, S.25

Şirketlerin dönemsel karşılaştırmaları ile başka şirketler ile kıyaslamalarının güvenilir ve doğru bir şekilde yapılması,

Şirketlerin faaliyet sonuçlarını doğru analiz edilmesi,

Şirketlerin dönem sonlarında oluşan karlarının doğru tespit edilmesi ve doğru bir şekilde dağıltılması,

Alınacak her türlü yatırım kararlarının doğru belirlenebilmesi,

Şirketlerin vergi yüklerininin doğru belirlenmesi ve şirketlerin zarara uğratılmaması.[7]

3.3. Vergi Kanunları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Değerlendirilmesi

Vergi mevzuatında enflasyon düzeltmesi, Vergi Usul Kanunu'nun 298. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, belirli şartların oluşması hâlinde mükellefler mali tablolarını enflasyon düzeltmesine tabi tutmakla yükümlüdür. Bu düzenleme ile amaçlanan, yüksek enflasyon ortamlarında gelir ve kurumlar vergisinin reel kazanç üzerinden alınmasını sağlamaktır.

Vergi mevzuatında öngörülen düzeltme, hesap dönemi sonu itibarıyla finansal tabloların düzeltilmesini kapsar. Parasal olmayan kıymetlerin geçmiş dönem alım gücüyle düzeltilerek bugünkü değerine taşınması esastır. Bu işlem neticesinde oluşan düzeltme farkları, vergi matrahının doğru belirlenmesine katkı sağlar.

Özellikle amortismana tabi iktisadi kıymetlerin düzeltilmesi ve bu düzeltilmiş değerler üzerinden amortisman ayrılması, vergisel sonuçlar açısından önemlidir. Aksi takdirde düşük değerli varlıklar üzerinden ayrılan amortisman gideri, vergi matrahını gerçekte olması gerekenden fazla gösterebilir.

Vergi kanunları, enflasyon düzeltmesi yapılmasını bazı yıllarda zorunlu kılarken bazı dönemlerde ertelenmesine imkân tanımıştır. Bu nedenle uygulama, dönemsel ekonomik şartlara ve siyasi kararlara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Ancak son düzenlemeler ile birlikte, yeniden zorunlu hale getirilmiştir.

Enflasyon muhasebesi ile vergisel düzenlemeler arasında bir uyum gözetilmesi büyük önem taşımaktadır. Muhasebe standartları ile vergi kanunları arasında oluşabilecek farkların, mali tablolar ve beyan edilen vergisel sonuçlar üzerinde etkili olabileceği unutulmamalıdır.

4. ÖRNEK OLAY ANALİZLERİ: ÖRNEK BİR ŞİRKET ÜZERİNDE UYGULAMA

[7] İsa Altınışık, *Enflasyonun İşletmeler Üzerindeki Etkisi ve Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Yöntemler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 2014, Cilt:7, Sayı:8, S.133

4.1. Örnek Şirketin Tanıtımı ve Mali Yapısı

X Kablo Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, 5 Haziran 2006 tarihinde kurulmuş olup, yapısal kablolama sistemleri alanında faaliyet göstermektedir. Şirket, kuruluşundan itibaren hem Türkiye'de hem de uluslararası pazarda yüksek teknolojiye sahip, uluslararası standartlara uygun ürünler geliştirmeyi hedef edinmiştir. Geniş teknik bilgi birikimiyle donatılmış olan X Kablo, özellikle yapısal kablolama çözümlerinde uzmanlaşarak sektörün önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.

X Kablo'nun sektördeki konumunu belirleyen en önemli unsurlardan biri, birçok rakibinin aksine pazarlama odaklı bir yaklaşımdan ziyade teknik üstünlük ilkesini esas almasıdır. Bu anlayış, firmanın ürün geliştirme ve müşteri ihtiyaçlarına çözüm üretme süreçlerinde teknik doğruluk ve mühendislik ilkelerine öncelik vermesini sağlamaktadır.

Firmanın ürün portföyü, uzun ömürlü ve gelecekteki teknolojik gelişmeleri destekleyecek altyapılar oluşturmak amacıyla tasarlanmış yapısal kablolama sistemlerinden oluşmaktadır. Bu kapsamda üretilen tüm ürünler, X Kablo'nun tescilli Century Ömür boyu Garanti sistemi kapsamında sunulmakta; yalnızca ürün bileşenlerini değil, aynı zamanda tüm sistem performansını da güvence altına almaktadır.

X Kablo, İstanbul'daki merkezi aracılığıyla Türkiye genelindeki ve yurtdışındaki iş ortaklarına, yapısal kablolama sistemlerinin planlanması, ürün seçimi ve kurulum süreçlerinde teknik destek sağlamaktadır. Bu destek, güncel teknolojik gelişmeler ışığında ve sahadan elde edilen tecrübelerle sürekli olarak güncellenmektedir. Böylece müşterilere, yalnızca ürün değil aynı zamanda bütüncül bir mühendislik hizmeti sunulmaktadır.

Şirketin üretim ve mühendislik süreçlerinde, Türk mühendisliği ve işçiliği, Batı Avrupa ile Kuzey Amerika menşeili teknoloji ve bilgi birikimiyle harmanlanmakta; böylece hem yerel hem de küresel ölçekte yüksek performanslı ve maliyet açısından verimli çözümler geliştirilmektedir.

X Kablo'nun ürün gamı, UTP ve FTP tipi bakır kablolar ile fiber optik çözümleri içermektedir. Tüm ürünler, yapısal kablolama sistemlerine yönelik uluslararası geçerliliğe sahip olan ISO 11801, IEC 61156, CENELEC EN 50173 & EN 50288 ve ANSI/TIA-568 gibi standartlara tam uyumlu şekilde üretilmektedir. Hatta birçok ürün, bu standartların öngördüğü performans kriterlerinin de üzerinde bir kalite sunmaktadır.

4.2. X Kablo Enflasyon Düzeltmesi Sonucu 2023 ve 2024 Yılı Vergi Matrahı Üzerindeki Değişim

Şirket'in özkaynak yapısının güçlü olması nedeniyle 31.12.2023 tarihli mali tabloların enflasyon düzeltmesine tabi tutulması sonucu kaynaklanan kâr/zarar farkı, geçmiş yıllar kâr/zararı hesabında gösterilecektir. Bu şekilde tespit edilen geçmiş yıl kârı vergiye tabi tutulmayacak, geçmiş yıl zararı zarar olarak kabul edilmeyecektir. Bu kapsamda 01.01.2023-31.12.2023 hesap dönemi itibariyle enflasyon düzeltmesi tutarı "Geçmiş Yıllar Karlar" hesabına virmanlanmıştır. Gelir tablosu üzerinde söz konusu düzeltmenin bir etkisi olmamış olup hesaplanan kurumlar vergisi matrahı değişmemiştir.

Ancak 2024 hesap dönemine ait vergi matrahı, düzeltilmiş bilançoya göre tespit edilecektir. Geçici vergi dönemleri ve hesap dönemi sonu itibariyle oluşan kâr ya da zarar, "Enflasyon Düzeltme Hesabı"nın bakiyesine göre bulunacaktır. "Enflasyon Düzeltme Hesabı"nın bakiyesi, "Enflasyon Düzeltmesi Karları/Zararları" hesapları aracılığıyla "Dönem Karı veya Zararı Hesabı"na devredilerek kapatılacak ve verilen bakiye türüne göre işletmenin dönem kâr ya da zararı görülmüş olacaktır.

Bu kapsamda 31.12.2024 itibariyle enflasyon düzeltmesi sonucu oluşan 25.575.516,18 TL "Enflasyon Düzeltmesi Zararları" ve 574.034,55 TL ilave amortisman gideri sonrası kurumlar vergisi matrahının oluşmadığı görülmektedir. Enflasyon düzeltmesi hükümlerinin uygulanmadığı senaryoda ise söz konusu örnek firma yıl sonu itibariyle 1.961.642,00 TL kurumlar vergisi ödemesi gerekeceği aşikardır. Enflasyon öncesi ve sonrası kurumlar vergisi hesaplaması aşağıdaki gibi olacaktır.

AÇIKLAMA		**Enflasyon Sonrası**	**Enflasyon Öncesi**
Ticari Bilanço Karı/Zararı	(+)	-18.549.550,73	7.600.000,00
Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	(+)	350.264,88	250.000,00
Zarar Olsa Dahi İndirilecek İstisna ve İndirimler	(-)	-3.432,00	-3.432,00
Mali Kar/Zarar	(=)	-18.202.717,85	7.846.568,00
Kurumlar Vergisi Matrahı	(=)	0,00	7.846.568,00
Hesaplanan Kurumlar Vergisi (%25)	**(=)**	**0,00**	**1.961.642,00**

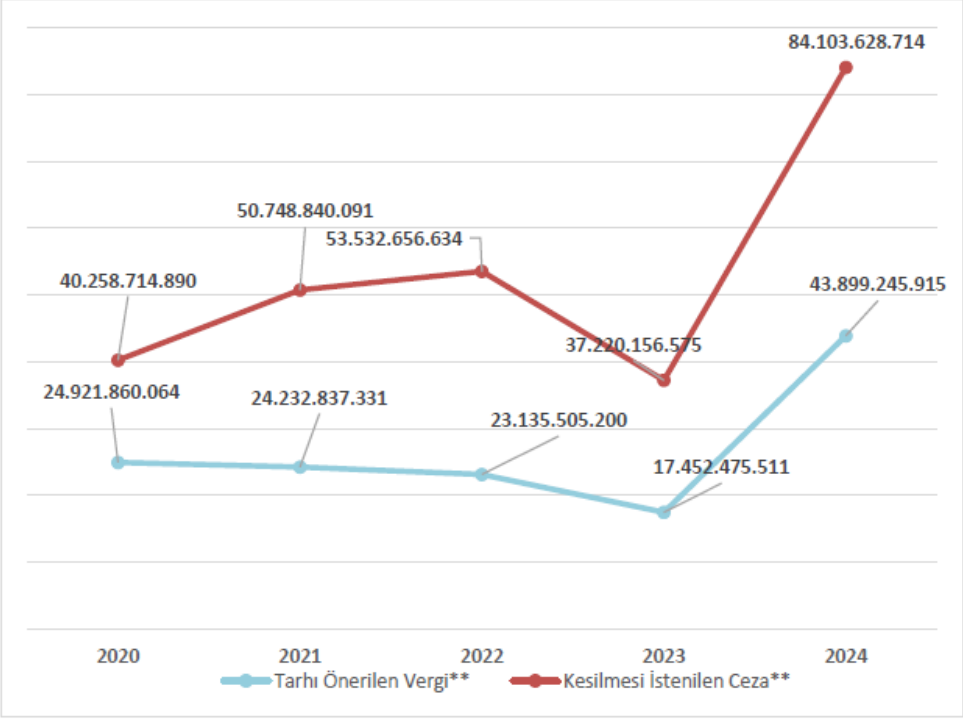
4.3. Uygulama Sonuçlarının Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi

4.3.1. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporu ile Kurumlar Vergisi Gelirleri Karşılaştırması

Bu kapsamda konuyu değerlendirdiğimizde T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlı'ğının 11.03.2025 tarihi itibariyle yayımlamış olduğu faaliyet raporunda 2024 yılı itibariyle toplam mükellef sayısının %2,91'inin vergi denetimine tabi tutulduğu görülmektedir. Toplam oranlama aşağıdaki gibidir.

Yıl	Mükellef Sayısı	Denetlenen Mükellef Sayısı	Denetim Oranı
2024	3.797.864	110.666	% 2,91

İlgili raporda vergi denetimleri sonucu tarhı önerilen vergi ve kesilmesi istenilen ceza tutarı toplamı 128.002.874.629 TL olarak gerçekleşmiştir. Toplam tarhı önerilen vergi ve kesilmesi istenilen ceza tutarı bir önceki yıla kıyasla %134 oranında artış göstererek son beş yılın en yüksek rakamlarına ulaştığı görülmektedir.

Görsel 1. Tarhı Önerilen Vergi ile Kesilmesi İstenilen Ceza

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporu

Bu bağlamda 2024 yılı itibariyle vergiye tabi olan enflasyon düzeltmesi uygulaması açısından idarenin hem uygulama kapsamında tahsil edeceği kurumlar vergi hem de vergi denetim raporunda belirtilen tarh miktarlarının artışı itibariyle bir kaybı olduğu aşikardır.

4.3.2. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı 2023 ve 2024 Yılı Bütçe Raporu ile Kurumlar Vergisi Gelirleri Karşılaştırması

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığının yayımlamış olduğu 2024 Yılı Ocak-Aralık dönemi bütçe gerçekleşme rakamlarını incelediğimizde enflasyon düzeltmesinin vergiye tabi tutulmadığı 2023 yılı itibariyle bütçelenen kurumlar vergisi tutarının 782.230.000.000 TL olup gerçekleşen tutar ise 786.318.000.000 TL'dir. Bu bağlamda 2023 hedefleri bağlamında kurumlar vergisi açısından bütçenin açık vermediği görülmektedir.

	2022			2023			2023/2022
(Milyon TL)	Bütçe*	Ocak-Aralık	Yüzde	Bütçe**	Ocak-Aralık	Yüzde	Değişim (%)
Bütçe Gelirleri	**2.553.099**	**2.800.088**	**109,7**	**4.929.664**	**5.210.488**	**105,7**	**86,1**
Genel Bütçe Gelirleri	**2.523.413**	**2.738.809**	**108,5**	**4.873.427**	**5.097.145**	**104,6**	**86,1**
Vergi Gelirleri	**2.185.950**	**2.353.438**	**107,7**	**4.270.668**	**4.500.866**	**105,4**	**91,2**
Gelir Vergisi	308.454	356.464	115,6	696.394	694.014	99,7	94,7
Kurumlar Vergisi	487.760	507.454	104,0	782.230	786.314	100,5	55,0
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	138.076	175.143	126,8	440.872	505.466	114,7	188,6
Özel Tüketim Vergisi	375.851	419.791	111,7	817.241	928.195	113,6	121,1
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	51.254	58.639	114,4	108.231	132.742	122,6	126,4
İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	574.868	578.965	100,7	931.406	949.510	101,9	64,0
Damga Vergisi	39.979	41.945	104,9	85.500	82.592	96,6	96,9
Harçlar	77.147	76.774	99,5	133.864	129.556	96,8	68,7
Diğer	132.562	138.262	104,3	274.930	292.478	106,4	111,5
Vergi Dışı Gelirler	**337.463**	**385.371**	**114,2**	**602.760**	**596.279**	**98,9**	**54,7**
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	**19.624**	**48.430**	**246,8**	**37.134**	**88.172**	**237,4**	**82,1**
Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	**10.062**	**12.849**	**127,7**	**19.102**	**25.171**	**131,8**	**95,9**

* 7414 sayılı Kanunla eklenen gelir tahminleri dahil.

** 7457 sayılı Kanunla eklenen gelir tahminleri dahil.

Görsel 2. 2022-2023 Yılı Ocak-Aralık Dönemi Bütçe Gelir Gerçekleşmeleri Tablosu
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Fakat 2024 yılı verilerini incelediğimizde bütçelenen kurumlar vergisi tutarının 1.275.718.000.000 TL olduğu ve gerçekleşen tutarın ise 890.198.000.000 TL olduğu görülmektedir. Söz konusu hedef bütçe gelirinin %69 oranda gerçekleştiği görülmektedir. Aynı zamanda geçen yıla istinaden artış oranı gerçekleşen tutar bazında %13 olduğu görülmektedir. Bu oran 2024 yılı Aralık enflasyon oranı olan % 44,38 altında kaldığı aşikardır.

	2023			2024			2024/2023
(Milyon TL)	Bütçe*	Ocak-Aralık	Yüzde	Bütçe	Ocak-Aralık	Yüzde	Değişim (%)
Bütçe Gelirleri	**4.929.664**	**5.207.566**	**105,6**	**8.437.100**	**8.670.863**	**102,8**	**66,5**
Genel Bütçe Gelirleri	**4.873.427**	**5.097.258**	**104,6**	**8.332.808**	**8.439.045**	**101,3**	**65,6**
Vergi Gelirleri	**4.270.668**	**4.501.109**	**105,4**	**7.407.707**	**7.304.863**	**98,6**	**62,3**
Gelir Vergisi	696.394	694.044	99,7	1.188.853	1.527.588	128,5	120,1
Kurumlar Vergisi	782.230	786.318	100,5	1.275.718	890.198	69,8	13,2
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	440.872	505.496	114,7	826.594	992.638	120,1	96,4
Özel Tüketim Vergisi	817.241	928.197	113,6	1.403.912	1.451.259	103,4	56,4
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	108.231	132.742	122,6	214.121	343.539	160,4	158,8
İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	931.406	949.510	101,9	1.671.154	1.333.934	79,8	40,5
Damga Vergisi	85.500	82.602	96,6	143.553	147.813	103,0	78,9
Harçlar	133.864	129.718	96,9	250.432	207.041	82,7	59,6
Diğer	274.930	292.482	106,4	433.370	410.854	94,8	40,5
Vergi Dışı Gelirler	**602.760**	**596.148**	**98,9**	**925.101**	**1.134.182**	**122,6**	**90,3**
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	**37.134**	**85.135**	**229,3**	**66.913**	**187.878**	**280,8**	**120,7**
Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	**19.102**	**25.174**	**131,8**	**37.380**	**43.941**	**117,6**	**74,6**

* 7457 sayılı Kanunla eklenen gelir tahminleri dahil

Görsel 3. 2023-2024 Yılı Ocak-Aralık Dönemi Bütçe Gelir Gerçekleşmeleri
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Bu bağlamda 2024 yılı itibariyle kurumlar vergisi tahsilatında hedeflenin altında bir gerçekleşme olduğu görülmektedir. Bu denli bir farkın ise ortaya çıkmasının asıl sebebinin enflasyon düzeltmesi kapsamında karlı ve vergisini düzenli veren mükelleflerin yıl sonu gelir tablolarında enflasyon düzeltmesi zararı yazmasından kaynaklandığı aşikardır.

4.3.3. Uygulama Sonuçlarının Genel Değerlendirilmesi

Parasal olmayan kıymetlerin enflasyon düzeltmesine tabi tutulması, enflasyonun bulunduğu 2023 ve 2024 yılları açısından mali tabloların gerçeye uygun şekilde düzenlenmesini sağlamaktadır. Fakat düzeltme işlemleri sonucu ortaya çıkan enflasyon düzeltmesi zararları dönem karını düşürmektedir. Bu husus sadece dönem kar-zararını değil aynı zaman kurumlar vergisi matrahını etkilediği aşikardır.

Bu bağlamda, yüksek özkaynak yapısına sahip, geçmiş yıl kârlarını dağıtmamış ve faaliyetlerinde kârlılığını sürdüren şirketlerde enflasyon düzeltmesinin etkisi daha net olmaktadır. Bu firmalar, geçmiş yıl karlarını bilançoda tuttuğu ölçüde daha yüksek enflasyon düzeltmesi zararına maruz kalmakta ve buna bağlı olarak ticari karlarında daha fazla azalma meydana gelmektedir. Karda mevcut bir azalma ise kurumlar vergisi matrahının düşmesine neden olarak ödenecek vergi tutarını azaltmaktadır.

Kurumlar vergisi matrahının azalması ve ödenecek kurumlar vergisinin azalması her ne kadar şirketler açısından bir avantaj olarak görünse de, kamu gelirleri açısından dikkate aldığımızda bütçe dengeleri açısından sorun teşkil edebilir. Bu bağlamda enflasyon düzeltmesi muhasebe

ve vergi boyutu ile birlikte değerlendirildiğinde uygulamanın tüm etkilerinin tüm yanlarıyla değelendirilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, parasal olmayan kıymetlere uygulanan enflasyon düzeltmesinin, mali tabloların enflasyonist ortamda daha sağlıklı analiz edilmesine katkı sağladığı aşikardır. Ancak bu uygulamanın ticari karlar ve dolayısıyla vergi matrahı üzerindeki etkileri, hem şirketler hem de vergi idaresi açısından dikkatle takip edilmelidir. Özellikle bütçe hedeflerinde kurumlar vergisi geliri bulunan Türkiye açısından enflasyon düzeltmesi kaynaklı vergi matrahı düşüşlerinin kamu maliyesi üzerinde yaratabileceği potansiyel etkiler göz önünde bulundurulmalı ve gerekli önlemler zamanında alınmalıdır.

5. SONUÇ

2023 yılı itibariyle tekrar Türkiye'nin gündemine giren ve uygulanmaya başlanan enflasyon muhasebesi düzeltmesi ilgili yıl itibariyle parasal olmayan kalemler üzerinden uygulanmıştır. Söz konusu uygulama sonrası ortaya çıkan enflasyon düzeltmesi hesabındaki bakiye ise şirketin özkaynak yapısına istinaden "Geçmiş Yıllar Karları" veya "Geçmiş Yıllar Zararları" bakiyesinde gösterilmiştir. Bu bağlamda 2023 yılı itibariyle enflasyon düzeltmesi bilançoda tek bir kalemde sonucu gösterilmiş olup 2024 yılına vergisiz olarak aktarılmıştır.

2024 yılının başlangıcıyla beraber 560 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Tebliğine istinaden şirketler 1. Geçici vergi döneminde enflasyon düzeltmesi uygulamamıştır. Söz konusu uygulamanın 1. Geçici vergi dönemi itibariyle kalkmasının nedeni ise 2023 yılı itibariyle enflasyon düzeltmesinin uygulanması ve 2023 yılı kurumlar vergisi son beyan tarihinden itibaren 1. Geçici vergi döneminin beyanına 17 gün kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda idare mükellefler lehine bir karar almıştır. Fakat bu karar gelir tablosunda enflasyon düzeltmesi kar veya zararını göstermeyen mükellefler açısından bir sonraki geçici dönemleri veya yıl sonu itibariyle göstermeleri nedeniyle 1. Geçicide ödenen yüksek vergi tutarının iadesine ve paranın zaman değeri açısından kayıplara neden olduğu aşikardır.

2024 yılı içerisinde 563 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Tebliği ile birlikte ise 31.12.2023 tarihli gelir tablosundaki brüt satışlar toplamı 50.000.000 TL'nin altında olanların (213 sayılı Kanunun mükerrer 298 inci maddesinin (A) fıkrasının (9) uncu bendi kapsamındaki mükellefler hariç) enflasyon düzeltmesi yapmaması uygun bulunmuştur.

Enflasyon düzeltmesinin önem arz ettiği ve vergiye tabi olduğu 2024 yılı açısından dönem içerisinde, dönem sonuna doğru ve 2025 yılı itibariyle uygulamaya ilişkin çok fazla sirküler, özelge ve görüşler paylaşılmıştır. İdarenin yayımlamış olduğu 20.02.2024 itibariyle 165 Sıra

numaralı Vergi Usul Kanunu Sirküleri ve 01.11.2024 itibariyle 176 Sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Sirküleri bu kapsamda en önemlileridir. Tarihleri itibariyle hem 2023 yılı hem de 2024 yılı uygulamaları açısından uygulamanın başı yerine ortaları itibariyle yayımlandığı görülmekte olup farklı uygulamaların zaman açısından ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu da uygulama açısından kar veya zarar tutarlarını etkilemektedir.

15.02.2025 tarihi itibariyle ise yayımlanan 582 Sıra Numaralı Vergi Usul Kanunu Tebliği ile birlikte 213 sayılı Kanunun mükerrer 298 inci maddesinin (A) fıkrasının (8) numaralı bendinin (b) alt bendinde yer alan yetkiye dayanılarak, 2025 hesap döneminin birinci, ikinci ve üçüncü geçici vergi dönemlerinde kapsam dâhilindeki mükelleflerin enflasyon düzeltmesi yapmaması uygun bulunmuştur.

Bu kapsamda enflasyon düzeltmesinin uygulanacağı dönem olan Kurumlar Vergisi Beyanı dönemi itibariyle mükellefler hesaplamalarını yıllık olarak yapacaklardır. 3. Geçici vergi dönemin son beyan tarihi olarak 17 Kasım 2025 öncesine kadar idarenin söz konusu enflasyon düzeltmesi uygulaması kapsamında soru işaretlerini bir an önce gidermesi gerekmektedir. Sistemde bekleyen özelge cevaplarının bu tarihe kadar cevaplanması ve Gelir İdaresi Başkanlığı sitesinde yayımlanması doğru olacaktır. Ayrıca vergi denetimi incelemelerinin enflasyon düzeltmesi uygulaması üzerine 2023 ve 2024 yılları kapsamında yoğunlaştırılmasıda önem arz etmektedir. Bu kapsamda idarenin göstereceği özveri mükellefler açısından soru işaretlerini ve mesleğe karşı olan saygının artmasına neden olacak ve 2025 yılı sonu itibariyle uygulanacak enflasyon düzeltmesinin daha sağlıklı olacaktır.

KAYNAKLAR

KANUNLAR

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu
5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu
6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu
193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu

KİTAPLAR

Dinler, Z., (2023), *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, 5. Baskı, Bursa.

DERGİLER

Ayşe Arda, Enflasyon Muhasebesi, Parion Akademik Bakış Dergisi,2023 Cilt: 2, Sayı:1, S.25

İsa Altınışık, Enflasyonun İşletmeler Üzerindeki Etkisi ve Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Yöntemler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 2014, Cilt:7, Sayı:8, S.133

TEZ ÇALIŞMALARI

Bişit, S., (2023), Enflasyon Muhasebesi Ve Enflasyonun Finansal Tablolara Etkisinin Tms-29 Kapsamında Değerlendirilmesi: Örnek Bir Uygulama, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.

Can, B., (2006), Enflasyon Muhasebesi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

İNTERNET KAYNAKLARI

WEB_1_TÜK WEB SİTESİ:

https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Konu_Detay?konu=1#:~:text=Enflasyon%20nedir%3F,t%C3%BCketicilerin%20sat%C4%B1n%20alma%20g%C3%BCc%C3%BCn%C3%BC%20yitirmesidir.

TÜRKİYE'DE MUHASEBE ÖĞRETİM ELEMANLARININ AKADEMİK PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ

ABDELHAKİM ABBAS SENOUSSİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

alrahmaabbas10@gmail.com - ORCID ID : 0009-0002-8440-8339

Doç.Dr.FİLİZ YÜKSEL

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,

filizyuksel@windowslive.com - ORCID ID: 000-0002-7654-7665

Özet:

Araştırmanın temel amacı, Türkiye yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının profilini ortaya koymaktır. Muhasebe öğretim elemanlarına ilişkin bilgiler, görev yaptıkları birimler ve çalışma alanlarına ilişkin veriler YÖK Akademik veri tabanından elde edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Türkiye yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının profili cinsiyet, üniversite türü, unvan, çalışma alanları ve akademik birimleri itibarıyla frekans ve çapraz tablolar kullanılarak incelenmiştir. Araştırma kapsamına Haziran 2025 itibarıyla toplam 1238 öğretim elemanı dahil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, muhasebe öğretim elemanlarının %63,3 ile büyük çoğunluğunun erkek olduğu, %90,7 ile büyük çoğunluğunun devlet üniversitelerinde görev yaptığı, %31,9 ile en fazla öğretim görevlisi unvanına sahip olunduğu tespit edilmiştir. Muhasebe öğretim elemanlarının çalışmalarında en sık kullandığı beş anahtar kelimenin sırasıyla "Finansal Muhasebe", "Yönetim ve Maliyet Muhasebesi", "Denetim", "Mali Tablo Analizi" ve "Uluslararası Muhasebe" olduğu görülmüştür. Türkiye genelindeki 167 üniversiteye dağılan 1238 öğretim elemanı incelendiğinde, en fazla muhasebe öğretim elemanının çalıştığı ilk beş üniversitenin Marmara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi olduğu görülmüştür. Ayrıca, meslek yüksekokullarında görev yapan muhasebe öğretim elemanı sayısının diğer akademik birimlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada muhasebe öğretim elemanlarının mevcut yapısı sayısal verilerle konmaya çalışılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, YÖK Akademik veri tabanındaki yayın türleri ve atıf sayıları gibi göstergeler dahil edilerek daha çok boyutlu ve derinlemesine analizler gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Muhasebe Öğretim Elemanı, Akademisyen Profili

[1] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi(YL) Bölümü

Abstract:

The main objective of this study is to reveal the profile of accounting faculty members working at higher education institutions in Turkey. Information regarding accounting faculty members, their affiliated units, and areas of study was obtained from the YÖK Academic database. Based on the data collected, the profile of accounting faculty members working at Turkish higher education institutions was examined using frequency and cross-tabulation analyses in terms of gender, university type, academic title, research areas, and academic units. As of June 2025, a total of 1,238 faculty members were included in the scope of the study. According to the findings, the majority of accounting faculty members are male (63.3%) and employed at public universities (90.7%). The most common academic title was lecturer (31.9%). The five most frequently used keywords in the studies of accounting faculty members were identified as "Financial Accounting," "Managerial and Cost Accounting," "Auditing," "Financial Statement Analysis," and "International Accounting." When examining the distribution of 1,238 faculty members across 167 universities in Turkey, it was observed that the universities with the highest number of accounting faculty members are Marmara University, Selçuk University, Manisa Celal Bayar University, Istanbul University, and Kütahya Dumlupınar University. Additionally, it was found that the number of accounting faculty members working at vocational schools is higher than in other academic units. This study aims to present the current structure of accounting faculty members through numerical data. Future research may include more in-depth and multi-dimensional analyses by incorporating indicators such as publication types and citation counts available in the YÖK Academic database.

Keywords: Turkey, Accounting Faculty Member, Academic Profile.

Giriş:

Muhasebe, işletmelerin finansal süreçlerini kayıt altına alarak analiz eden, raporlayan ve karar vericilere bilgi sunan stratejik bir disiplindir. Bu disiplin öğrencilere ve meslek mensubu adaylara muhasebe eğitimi ile kazandırılır. Muhasebe eğitimi, bireylere finansal bilgi üretme, kaydetme, raporlama ve yorumlama becerilerini kazandırmayı amaçlayan sistemli bir öğretim sürecidir. Bu eğitim; muhasebe teorisi, uygulamaları, mali tabloların analizi, denetim, vergi ve finans gibi alanları kapsayarak bireyin mesleki bilgi, beceri ve etik anlayışını geliştirmeyi hedefler. Muhasebe eğitiminin temel amacı, bireylerin ekonomik olayları doğru ve güvenilir şekilde kayıt altına alarak ilgili paydaşlara bilgi sunmalarını sağlamaktır (Ravenscroft, vd. 2008).

Türkiye'de muhasebe eğitimi hem ortaöğretim hem de yükseköğretim düzeylerinde verilmektedir. Ortaöğretim düzeyinde, özellikle mesleki ve teknik Anadolu liselerinin "Muhasebe ve Finansman" alanlarında muhasebe temelli dersler okutulmakta; öğrencilere temel muhasebe bilgisi, ticari belgelerin düzenlenmesi, bilanço ve gelir tablosu hazırlama gibi pratik bilgiler kazandırılmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2022). Yükseköğretim düzeyinde ise üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakülteleri ile meslek yüksekokullarında "Muhasebe", "Muhasebe ve Finansal Yönetim" veya "Muhasebe ve Vergi Uygulamaları" gibi lisans ve ön lisans programlarında muhasebe eğitimi verilmektedir. Bu programlarda hem teorik hem de uygulamalı derslerle muhasebe mesleğine yönelik donanım kazandırılması amaçlanmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2023).

Muhasebe eğitiminin kalitesi, büyük ölçüde bu alanda uzmanlaşmış akademisyenlerin katkılarına bağlıdır. Muhasebe akademisyenleri, öğrencilere yalnızca teorik bilgi kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda araştırma, eleştirel düşünme ve etik farkındalık gibi becerileri de geliştirmelerine yardımcı olur. Nitelikli akademisyenler, güncel muhasebe standartlarını ve uygulamalarını eğitim programlarına entegre ederek öğrencilerin mesleki yeterliliklerini artırır (Lubbe, 2013). Ayrıca, muhasebe akademisyenleri muhasebe biliminin gelişimine yönelik araştırmalar yaparak eğitim materyalleri üretmekte ve öğretim programlarının sürekli güncellenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle, muhasebe eğitiminin teorik temelleri ile uygulamalı boyutları arasında köprü görevi görmektedirler (Ravenscroft, vd. 2008).

Bu nedenle muhasebe eğitimi ve bu alandaki akademik yapılanma, ülkelerin yükseköğretim sistemlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye'de muhasebe alanında görev yapan öğretim elemanlarının dağılımı, uzmanlık alanları ve akademik unvanlara göre profili hakkında sistematik ve güncel profilin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde literatürdeki çalışmalar yer verilecek, sonrasında Türkiye'de muhasebe öğretim elemanlarının akademik profilleri incelencektir.

Literatur Taraması

Literatürde, Türkiye'de muhasebe bilim alanındaki öğretim elemanlarının profillerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmıştır. Bununla birlikte, yapılan literatür incelemesinde Türkiye'de muhasebe bilim dalı dışında diğer bilim dallarında görev yapan öğretim elemanlarının profillerini belirlemeye yönelik çeşitli çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür.

Aslan vd. (2020) tarafından Türkiye'de muhasebe bilim alanındaki öğretim elemanlarının profilleri incelenmiştir. İnceleme, üniversitelerin sahiplik durumu (devlet/vakıf), akademik birimler ve bu birimlerin bulunduğu coğrafi bölgeler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Analizde öğretim elemanlarının akademik unvanları esas alınmış ve alandaki mevcut durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Ocak 2019 itibariyle yapılan çalışma sonucunda, Türkiye genelinde toplamda 2021 muhasebe öğretim elemanının aktif görev yaptığı, tespit edilmiştir.

Vayısoğlu ve Duygun (2024), Türkiye'de pazarlama bilim dalındaki öğretim üyelerinin profillerinin incelenmesi amacıyla yapmış oldukları çalışmada içerik analizi yöntemini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda, öğretim üyelerinin yaş dağılımı, akademik unvanları, görev yaptıkları üniversite türleri ve cinsiyet oranları analiz edilmiş; kadın öğretim üyelerinin oranı %51,9, erkeklerin oranı ise %48,1 olarak belirlenmiş; öğretim üyelerinin çoğunun devlet üniversitelerinde görev yaptığı ve "Doktor Öğretim Üyesi" unvanının en yaygın unvan olduğu tespit edilmiştir.

Nas ve Çelik (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki denizcilik eğitimi veren kurumların akademisyen profili incelenmiştir. Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu'na bağlı, lisans düzeyinde denizcilik eğitimi veren kurumlarda görev yapan deniz kökenli akademisyenlerin profillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen veriler resmi kaynaklardan temin edilmiştir. İçerik analizi ve istatistiksel yöntemler kullanılarak yapılan incelemede, söz konusu kurumların kontenjan bilgileri ile tam süreli istihdam edilen akademisyenlerin demografik ve mesleki

özellikleri ortaya konmuştur. Çalışma, Türkiye'de denizcilik eğitimi alanında görev yapan akademik personelin yapısal özelliklerine dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Çakır Koçak vd. (2017) tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye'deki ebelik bölümlerinin akademik ve fiziki profilleri incelenmiştir. YÖK'e bağlı lisans düzeyindeki ebelik programlarına yönelik yapılan araştırmada, yapılandırılmış veri toplama formu kullanılmış; öğretim elemanı durumu ve fiziki altyapı olanakları resmi kaynaklardan elde edilen verilerle değerlendirilmiştir. İçerik analizi ve betimsel yöntemlerle yapılan incelemede, ebelik bölümlerinin mevcut yapısal durumu ortaya konmuştur.

Çiçek (2022) tarafından yürütülen bu araştırmada, Türkiye'deki üniversitelerin coğrafya bölümlerinde görev yapan ve coğrafya dışı alanlarda eğitim almış öğretim üyelerinin akademik geçmişleri incelenmiştir. Çalışmada, öğretim üyelerinin lisansüstü eğitim alanları değerlendirilmiş ve elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Araştırma, coğrafya bölümlerinde görev yapan akademik kadronun disiplinlerarası yapısına dair önemli bulgular sunmaktadır.

Baytok ve diğerleri (2019) tarafından yapılan çalışmada, Turizm/Turist Rehberliği bölümlerinde turizm rehberliği ve turist rehberliği alanında yükseköğretim düzeyinde eğitim veren üniversitelerde çalışan öğretim elemanlarının profilini çeşitli parametreler açısından ortaya koymaktır.Türkiye genelindeki birçok fakülte ve meslek yüksekokulunda görev yapan akademik kadrolar değerlendirilmiş; en yüksek oranın Doktor Öğretim Üyesi kadrosunda olduğu belirlenmiştir. Çalışma kapsamında veriler, çeşitli resmî kaynaklardan ve kurumlarla doğrudan iletişim kurularak elde edilmiştir.

Dönmez ve Özsoy (2013) tarafından Türkiye'de hemşirelik yüksekokullarında görev yapan araştırma görevlilerinin profilleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, araştırma görevlilerinin memnuniyet düzeylerini ve karşılaştıkları temel sorunları belirlemektir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, veriler anket ve görüşme teknikleriyle toplanmış; betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, memnuniyet düzeyinin orta düzeyde olduğu ve kadro sorunlarının öne çıktığı tespit edilmiştir.

Çiçekdağı (2021) tarafından yapılan analizde, Türkiye genelindeki 69 felsefe bölümünde görev yapan öğretim üyelerinin sayısal dağılımı ortaya konmuştur. Çalışmada kullanılan veriler, YÖK ve üniversitelerin kurumsal kaynaklarından elde edilmiştir.

Erişti (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, eğitim programları ve öğretim anabilim dallarında görev yapan öğretim elemanlarının akademik görüşleri ve bilimsel üretkenlik düzeyleri ele alınmıştır. Çalışmada, bu unsurlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Katanal (2024) tarafından yürütülen çalışmada, muhasebe alanındaki akademisyenlerin uluslararası düzeydeki bilimsel görünürlüğü incelenmiştir. Web of Science veri tabanı üzerinden yapılan analizde, Türkiye adresli muhasebe yayınlarının sayısının sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Özer vd. (2007) tarafından Teknik Eğitim Fakültelerine yönelik gerçekleştirilen çalışmada, öğretim elemanlarının sahip olduğu öğretmenlik formasyonu, teknolojik donanım yeterliliği ve

kadro durumu değerlendirilmiştir. Çalışmada, öğretmenlik formasyonuna sahip olmayan öğretim elemanı oranının yüksek olduğu, teknolojik yetersizlikler ile kadro eksikliklerinin temel sorunlar arasında yer aldığı belirlenmiştir.

Türkiye'de Muhasebe Bilim İnsanlarının Akademik Profillerinin İncelenmesi

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının demografik ve akademik profilini ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki üniversitelerde muhasebe bilim alanında görev yapan öğretim elemanların oluşturmaktadır. Araştırmada herhangi bir örnekleme yöntemine başvurulmamış, doğrudan tam sayım yöntemi uygulanmıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de muhasebe bilim alanında görev yapan ve YÖK Akademik veri tabanında bilgilerine ulaşılabilen 1238 öğretim elemanı çalışma kapsamına alınmıştır.

Türkiye'deki üniversitelerden kasıt; devlet üniversiteleri, vakıf üniversiteleri ve vakıf meslek yüksekokulları (MYO) dâhil olmak üzere, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından tanınan tüm yükseköğretim kurumlarıdır (YÖK Üniversiteler, 2024; YÖK Akademik Üniversiteler, 2025). Araştırma verileri, YÖK Akademik adlı çevrim içi veri tabanı aracılığıyla elde edilmiştir. İlgili akademisyen listelerine ulaşmak için platform üzerinde sırasıyla "Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Temel Alanı" ile "Muhasebe" bilim alanı seçilmiştir. YÖK Akademik veri tabanında yer alan tüm muhasebe öğretim elemanları araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe öğetim elemanlarının profiline ilişkin cinsiyet, üniversite türü, unvan, çalışma alanları ve akademik birimler itibarıyla frekans ve çapraz tablolar kullanılarak analiz edilmiştir. Ancak, yayın türleri ve atıf sayıları gibi göstergeler analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Bu husus araştırmanın kısıtı olarak nitelendirilebilir.

Çalışmanın Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkiye'deki muhasebe yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının profili tespit edilmeye çalışılmış ve bu kurumlarda çalışan alanla ilgili öğretim elemanlarına ilişkin veriler toplanmıştır. veriler YÖK Akademik veri tabanından elde edilmiştir. Bilgi toplama sürecinde analiz yöntemi olarak, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe akademisyenlerinin profili; cinsiyet, üniversite türü, unvan, çalışma alanları ve akademik birimlere göre frekans ve çapraz tablolarla incelenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan veri seti, Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK) bağlı olarak faaliyet gösteren YÖK Akademik çevrim içi veri tabanından elde edilmiştir. Veriler, Haziran 2025 tarihi itibarıyla güncel olan akademik personel bilgilerine dayanmaktadır. YÖK Akademik platformu üzerinden sırasıyla "Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı" ve ardından "Muhasebe" bilim alanı seçilerek, ilgili alanda görev yapan öğretim üyelerine ulaşılmıştır. Veri setinde yer alan değişkenler şunlardır:

Öğretim üyesinin cinsiyeti

Görev yaptığı üniversitenin türü (devlet, vakıf, vakıf meslek yüksekokulu)

Akademik unvanı

Bağlı bulunduğu akademik birim

Akademisyenin görevli olduğu çalışma alanı

Toplanan veriler Microsoft Excel ortamında derlenmiş ve daha sonra SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Frekans ve çapraz tablo analizleriyle betimsel istatistikler elde edilmiş; bu sayede Türkiye'deki muhasebe akademisyenlerinin demografik ve akademik profiline ilişkin genel bir tablo ortaya konmuştur.

Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye'de muhasebe bilim alanında yükseköğretim kurumlarında görev yapan muhasebe akademisyenlerinin profili incelenmiştir. İnceleme kapsamında; cinsiyet dağılımı, üniversite türüne göre dağılım, üniversite türüne göre cinsiyet dağılımı, unvan dağılımı, unvanlara göre cinsiyet dağılımı, unvanlar açısından üniversite türlerine göre dağılım, anahtar kelimelere göre dağılım, üniversiteler ve bu üniversitelerin bulundukları illere göre unvan dağılımı ile akademik birim unvan ve akademik birim üniversite türü dağılımları ele alınmıştır.

Tablo 1'de, araştırma kapsamına alınan toplam 1238 öğretim elemanlarını cinsiyete göre dağılımı sunulmaktadır. Buna göre, erkek öğretim elemanlarını sayısı 784 (%63,3) iken, kadın öğretim elemanlarını sayısı 454 (%36,7) olarak belirlenmiştir.

Tablo1: Öğretim Elemanlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet				
Frekans		**Frekans (%)**	**Yüzde Geçerli (%)**	**Kümülatif Yüzde (%)**
Erkek	784	63.3	63.3	63.3
Kadın	454	36.7	36.7	100.0
Toplam	1238	100.0	100.0	-

Tablo 2'de, öğretim elemanlarını görev yaptıkları üniversite türüne göre dağılımları yer almaktadır. Devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim üyesi sayısı 1123 (%90,7), vakıf üniversitelerinde görev yapanların sayısı ise 113 (%9,1) olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, vakıf meslek yüksekokullarında (Vakıf MYO) çalışan öğretim üyesi sayısı 2 (%0,2) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: Öğretim Elemanlarının Üniversite Türüne Göre Dağılımı

	Frekans	**Frekans (%)**	**Yüzde Geçerli (%)**	**Kümülatif Yüzde (%)**
Devlet	1123	90.7	90.7	90.7
Vakıf	113	9.1	9.1	99.8

Vakıf MYO	2	0.2	0.2	100
Toplam	1238	100	100	-

Tablo 3, öğretim üyelerinin üniversite türüne göre cinsiyet dağılımını göstermektedir. Buna göre, erkek öğretim üyelerinin 733'ü, kadın öğretim üyelerinin ise 390'ı devlet üniversitelerinde çalışmaktadır. Bu durum, her iki cinsiyet grubunda da devlet üniversitelerinin belirgin biçimde tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Öğretim Elemanlarının Çalıştığı Üniversite Türüne Göre Cinsiyet Dağılımı

Üniversite türü	Erkek	Kadın	Toplam
Devlet	733	390	1123
Vakıf	51	62	113
Vakıf Meslek Yüksekokulu	0	2	2
Toplam	784	454	1238

Tablo 4'te, öğretim üyelerinin akademik unvanlara göre dağılımı yer almaktadır. Bu bağlamda; 260'ı (%21,0) profesör, 81'i (%6,5) araştırma görevlisi, 2'si (%0,2) "Araştırma Görevlisi (Unvan: Doçent)", 207'si (%16,7) doçent, 251'i (%20,3) doktor öğretim üyesi, 38'i (%3,1) "Doktor Öğretim Üyesi (Unvan: Doçent)", 395'i (%31,9) öğretim görevlisi ve 4'ü (%0,3) "Öğretim Görevlisi (Unvan: Doçent)" unvanına sahiptir.

Tablo 4: Öğretim Elemanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Sayı	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Profesör	260	21.0	21.0
Doçent	207	16.7	37.7
Dr. Öğr. Üyesi (Unvan: Doçent)	38	3.1	40.8
Dr. Öğretim Üyesi	251	20.3	61.1
Öğr. Gör. (Unvan: Doçent)	4	0.3	61.4
Öğretim Görevlisi	395	31.9	93.3
Arş. Gör. (Unvan: Doçent)	2	0.2	93.5
Araştırma Görevlisi	81	6.5	100.0
Toplam	**1238**	**100.0**	**100.0**

Tablo 5,te öğretim elemanlarının unvanlarına göre cinsiyet dağılımını ortaya koymaktadır. Erkek öğretim elemanları en fazla sırasıyla öğretim görevlisi (247), profesör (193) ve doktor öğretim üyesi (154) unvanına sahip iken, kadın öğretim elemanları en fazla sırasıyla öğretim görevlisi (148), doktor öğretim üyesi (97) ve doçent (88) unvanına sahiptir.

Tablo 5: Öğretim elemanlarının unvanlarına göre cinsiyet dağılımı

Unvan	Cinsiyet Toplam		Toplam
	Erkek	Kadın	
Profesör	193	67	260
Doçent	119	88	207
Doktor Öğretim Üyesi (Unvan:Doçent)	18	20	38
Doktor Öğretim Üyesi	154	97	251

Öğretim Görevlisi (Unvan:Doçent)	3	1	4
Öğretim Görevlisi	247	148	395
Araştırma Görevlisi (Unvan:Doçent)	1	1	2
Araştırma Görevlisi	49	32	81
Toplam	784	454	1238

Tablo 6'da, öğretim üyelerinin akademik unvanlarının üniversite türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Bu tabloda, örneğin "Doktor Öğretim Üyesi (Unvan: Doçent)" unvanına sahip 36 kişinin devlet üniversitelerinde, 2 kişinin ise vakıf üniversitelerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6 : Öğretim Üyelerinin Unvanları Açısından Üniversite Türlerine Göre Dağılımı

Üniversite Türü				**Toplam**
Unvan	**Devlet**	**Vakıf**	**Vakıf MYO**	
Profesör	232	28	0	260
Doçent	186	21	0	207
Doktor Öğretim Üyesi (Unvan:Doçent)	36	2	0	38
Doktor Öğretim Üyesi	222	28	1	251
Öğretim Görevlisi (Unvan:Doçent)	3	1	0	4
Öğretim Görevlisi	374	20	1	395
Araştırma Görevlisi (Unvan:Doçent)	2	0	0	2
Araştırma Görevlisi	68	13	0	81
Toplam	1123	113	2	1238

Tablo 7'de ise Türkiye'deki üniversitelerde Muhasebe bilim alanındaki öğretim üyelerinin Anahtar Kelimeler bazında en çok çalıştığı ilk beş anahtar kelime yer almaktadır. Muhasebe bilim alanındaki öğretim üyelerinin çalışma alanlarını kapsayan ilk beş anahtar kelime sırasıyla "Finansal Muhasebe", "Yönetim ve Maliyet Muhasebesi", "Denetim", "Mali Tablo Analizi" ve "Uluslararası Muhasebe" olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Öğretim Elemanlarının Çalışma Alanları

Çalışma Alanı	**Frequans**
Finansal Muhasebe	779
Yönetim ve Maliyet Muhasebesi	492
Denetim	420
Mali Tablo Analizi	333
Uluslararası Muhasebe	203
Muhasebe Teorisi	93
Kurumsal Yönetişim	83
Finansal Bilgi Yönetimi	77
Muhasebe Etiği	73

İç Kontrol	59
Finansal Olmayan Raporlama	45
Adli Muhasebe	43
Muhasebe Tarihi	43
Muhasebe	39
İçdenetim	31
Kar Amacı Gütmeyen Kurumlar Muhasebesi	12

Tablo 8'e muhasebe öğretim elemanlarının en yoğun olarak görev yaptığı ilk beş üniversite arasında Marmara Üniversitesi'nin toplam 41 öğretim elemanı ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Marmara Üniversitesi'ni sırasıyla Selçuk Üniversitesi (30), Manisa Celâl Bayar Üniversitesi (29), İstanbul Üniversitesi (27) ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (23) takip etmektedir.

Tablo 8: Muhasebe Öğretim Elemanının Görev Yaptığı İlk 5 Üniversiteyi Unvan Dağılımları

Unvan	**Marmara Üniversitesi**	**Selçuk Üniversitesi**	**Manisa Celâl Bayar Üniversitesi**	**İstanbul Üniversitesi**	**Kütahya Dumlupınar Üniversitesi**
Profesör	24	5	6	13	7
Doçent	6	4	3	6	2
Dr. Öğr. Üyesi (Unvan: Doçent)	0	2	1	1	0
Dr. Öğretim Üyesi	10	2	8	4	6
Öğr. Gör. (Unvan: Doçent)	0	0	0	0	0
Öğretim Görevlisi	0	17	8	1	6
Arş. Gör. (Unvan: Doçent)	0	0	0	0	0
Araştırma Görevlisi	1	0	3	2	2
Toplam	41	30	29	27	23

Tablo 9'da öğretim elemanlarının unvanları açısından akademik birimi göre dağılımı bulunmaktadır. Muhasebe öğretim elemanları en fazla sırasıyla meslek yüksek okulu, iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve işletme fakültesinde görev yapmaktadırlar. Bununla birlikte, siyasi bilimler fakültesi, turizm fakültesi, yönetim bilimleri fakültesi, sosyal bilimler enstitüsü, sosyal ve beşeri bilimler fakültesi, rektörlük gibi çeşitli akademik ve idari birimlerde görev yapan ve bu çalışmada "Diğer" başlığı altında sunulan muhasebe öğretime elemanı sayısı ise 105'tir.

Tablo 9: Unvanlara Göre Akademik Birim Dağılımı

Unvan	**Akademik Birim**					
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Uygulamalı Bilimler Fakültesi	İşletme Fakültesi	Meslek Yüksekokulu	Diğer	Toplam

Profesör	153	9	52	16	30	260
Doçent	98	18	22	36	33	207
Doktor Öğretim Üyesi (Unvan:Doçent)	11	6	2	16	3	38
Doktor Öğretim Üyesi	94	14	22	105	16	251
Öğretim Görevlisi (Unvan:Doçent)	0	0	1	3	0	4
Öğretim Görevlisi	11	0	1	369	14	395
Araştırma Görevlisi (Unvan:Doçent)	1	0	1	0	0	2
Araştırma Görevlisi	49	10	13	0	9	81
Toplam	417	57	114	545	105	1238

Tablo 10'daDevlet üniversiteleri bünyesinde hizmet veren iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde 374 muhasebe öğretim elemanı, vakıf üniversitesi bünyesinde eğitim veren iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde 43 muhasebe öğretim elemanı görev yapmaktadır.

Tablo 10: Üniversite Türü Akademik Birim Dağılımı

Akademik Birim	Üniversite Turu			Toplam
	Devlet	Vakıf	Vakıf MYO	
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	374	43	0	417
Uygulamalı Bilimler Fakültesi	51	6	0	57
İşletme Fakültesi	101	13	0	114
Meslek Yüksekokulu	517	26	2	545
Diğer	80	25	0	105
Toplam	1123	113	2	1238

Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında muhasebe bilim alanında görev yapan öğretim elemanlarının demografik ve akademik profili analiz edilmiştir. YÖK Akademik veri tabanı temel alınarak gerçekleştirilen analizde, Haziran 2025 itibarıyla toplam 1238 muhasebe öğretim elemanının mevcut durumu frekans ve çapraz tablolar aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, muhasebe öğretim elemanlarının %63,3'ünün erkek, %36,7'sinin ise kadın olduğu belirlenmiştir. Akademisyenlerin büyük çoğunluğu (%90,7) devlet üniversitelerinde görev yaparken, en fazla karşılaşılan akademik unvanın %31,9 ile "Öğretim Görevlisi" olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, meslek yüksekokullarında görev yapan muhasebe akademisyenlerinin sayısının diğer akademik birimlere göre daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Çalışma alanı ve yayınlarında en sık kullanılan beş anahtar kelimenin "Finansal Muhasebe", "Yönetim ve Maliyet Muhasebesi", "Denetim", "Mali Tablo Analizi" ve "Uluslararası Muhasebe" olduğu gözlemlenmiştir.

Coğrafi dağılım açısından değerlendirildiğinde, muhasebe öğretim elemanlarının en yoğun olarak görev yaptığı üniversiteler arasında Marmara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi öne çıkmıştır. Bu durum, belirli bölgelerde muhasebe eğitiminin daha gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmanın temel katkısı, muhasebe bilim alanında görev yapan öğretim elemanlarının güncel akademik ve demografik yapısını sistematik biçimde ortaya koymasıdır. Elde edilen veriler, hem muhasebe eğitiminin mevcut durumunu değerlendirmek hem de gelecekte yapılacak akademik planlamalar için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ancak bu çalışmada yayın türleri, atıf sayıları ve akademik üretkenlik gibi performans ölçütleri analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durum, çalışmanın doğal bir kısıtı olarak değerlendirilmelidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, YÖK Akademik veri tabanında yer alan yayın ve atıf bilgilerinin dâhil edilmesiyle birlikte daha derinlemesine ve çok boyutlu analizlerin gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu sayede, muhasebe alanındaki akademik kapasite yalnızca nicel değil, nitel yönleriyle de değerlendirilebilir.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayıcı akademik politikaların ve uygulamaların geliştirilmesine yönelik araştırmalar yapılabilir.

Muhasebe bilim dalında cinsiyet temelinde akademik kariyeri etkileyen faktörlerin detaylı şekilde incelendiği çalışmalar planlanabilir.

"YÖK Akademik" veri tabanındaki yayın türleri, atıf sayıları ve akademik iş birlikleri gibi göstergeler dahil edilerek daha çok boyutlu ve derinlemesine analizler gerçekleştirilebilir.

Gelecekte yapılacak benzer araştırmalar için veri güncelliği gözetilerek, belirli aralıklarla tekrar edilen karşılaştırmalı çalışmalar önerilmektedir.

Bu çalışma, muhasebe alanında akademik insan kaynağının mevcut yapısını sayısal verilerle ortaya koyarak, ileride yapılacak araştırmalara sağlam bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, M., Erol, M., ve Öztürk, E. K. (2020). Türkiye'de yükseköğretimde muhasebe-finans öğretim elemanı dağılımlarının incelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış, 20*(60), 117-132. https://dergipark.org.tr/

Çakır Koçak, Y., Öztürk Can, H., Yücel, U., Demirelöz Akyüz, M., ve Çeber Turfan, E. (2017). Türkiye'de ebelik bölümlerinin akademik ve fiziki profili. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 4*(2), 88-97. https://doi.org/10.17681/hsp-dergisi.293047

Çiçek, İ. (2022). Coğrafya bölümleri kadrosundaki coğrafya alan dışı eğitimli öğretim üyelerinin profilleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 80, 7-20. https://doi.org/10.17211/tcd.1068033

YÖK Akademik Üniversiteler (2025). Erişim Adresi https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/searchResultviewListAuthorAndFields.jsp (22.06.2025).

Çiçekdağı, C. (2021). İlk bakışta felsefe bölümlerimizin ve "Felsefe Bilim Alanı" ile ilişkili öğretim üyelerimizin profili. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 20*(2), 581-627. DOI: 10.20981/kaygi.954115

Katanalp, B. (2024). Türkiye'de Görev Yapan Muhasebe Akademisyenlerinin Uluslararası Görünürlüğü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (102), 39-56. https://doi.org/10.25095/mufad.1410738

Devlet Yükseköğretim Kurumlarında Öğretim Elemanı Norm Kadrolarının Belirlenmesine ve Kullanılmasına İlişkin Yönetmelik (2018). Erişim adresi https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf? (27.06.2025).

YÖK Üniversiteler (2024). Erişim adresi https://www.yok.gov.tr/ (24.06.2025).

Dönmez, R. Ö., ve Özsoy, S. A. (2013). Türkiye'de hemşirelik yüksekokullarında araştırma görevlisi profili. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 6*(2), 51 61. https://dergipark.org.tr/tr

Erişti, B. (2013). Türk üniversitelerinde eğitim programları ve öğretim anabilim dalında görev yapan öğretim elemanlarının profilleri. *Eğitim ve Bilim, 38*(167), 312-326. https://www.academia.edu/

Nas, S., ve Çelik, B. (2013). Türkiye'deki denizcilik eğitimi veren kurumların akademisyen profili. *Journal of ETA Maritime Science*, 1, 7-14. https://jemsjournal.org/

Özer, B., Öner, C., ve Güney, K. (2007). Teknik eğitim fakültelerinde öğretim elemanı profili. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları* 8*Dergisi, 6*(1), 123-127. https://dergipark.org.tr/tr/

Vayısoğlu, N., ve Duygun, A. (2024). Türkiye'de Pazarlama Bilim Alanındaki Öğretim Üyelerinin Profillerinin İncelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, *14*(2), 9-22. https://doi.org/10.53478/yuksekogretim.1248854

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2022). *Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri Öğretim Programları*. https://mufredat.meb.gov.tr (27.06.2025).

Yükseköğretim Kurulu [YÖK].(2023). *YükseköğretimProgramAtlası*. https://yokatlas.yok.gov.tr (28.06.2025).

Baytok, A., Boyraz, M., & Kabakulak, A. (2019). Turizm/turist rehberliği bölümü akademisyenlerinin profili: Türkiye üniversiteleri örneği. DOI:10.17719/jisr.2019.3890

Lubbe, I. (2013). Educating accounting professionals: Development of a theoretical framework as a language of description of accounting knowledge production and its implications for accounting academics at South African universities. *South African Journal of Accounting Research*, *27*(1), 87-124. https://doi.org/10.1080/10291954.2013.11435172

Ravenscroft, S. P., Rebele, J. E., Pierre, K. S., & Wilson, R. M. (2008). The importance of accounting education research. *Journal of Accounting Education*, *26*(4), 180-187. https://doi.org/10.1016/J.JACCEDU.2009.02.002

KURUMSAL GÖNÜLLÜ YÖNETİMİNDE ALTURİSTİK LİDERLİK

Yüksek Lisans Öğrencisi Şeyma BALKAR
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
seymabalkar@outlook.com, 0009-0005-1959-2733

Prof. Dr. Muammer SARIKAYA
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
muammer.sarikaya@bilecik.edu.tr, 0000-0001-7033-2818

ÖZET

Günümüzde toplumsal farkındalık düzeyinin artması ve toplumsal beklentilerin değişmesi işletmelerin daha fazla sosyal sorumluluk bilinci ile hareket etmelerine neden olmaktadır. İşletmeler artık sadece kâr odaklı olmaktan ziyade toplumsal fayda yaratmada da aktif rol almaktadır. Bu noktada kurumsal gönüllülük giderek önem kazanmakta ve işletmeler kendi misyonlarına uygun kurumsal gönüllülük programlarını uygulamaktadır. Bu programlar yalnızca topluma değil sivil toplum kuruluşlarına, işletmeye ve çalışanlarına da birçok fayda sağlamaktadır. Kurumsal gönüllülük faaliyetleri ile işletmeler çalışanlarının toplumsal sorunların çözümünde yer almasının yanı sıra gelişimlerini de artırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda alturistik liderlerin çalışan gelişimine önem vermesi, empati yeteneklerinin gelişmiş olması ve güvene dayalı çalışma ortamı sunması nedeniyle etkili bir kurumsal gönüllü yönetiminde öne çıktığı görülmektedir. Çalışmada, işletmelerin gerçekleştirdiği kurumsal gönüllülük programlarına katılan çalışanların etkin, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesinde alturistik liderlik yaklaşımının önemi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Gönüllülük, Kurumsal Gönüllü Yönetimi, Alturistik Liderlik

ALTRUISTIC LEADERSHIP IN CORPORATE VOLUNTEER MANAGEMENT

ABSTRACT

Today, the increasing level of social awareness and changing societal expectations have led businesses to act with a greater sense of social responsibility. Businesses are no longer solely profit-oriented; they also play an active role in generating social benefits. At this point, corporate volunteering is gaining importance, and businesses are implementing corporate volunteering programs aligned with their missions. These programs provide various benefits not only to society but also to non-governmental organizations, the business itself, and its employees. Through corporate volunteering activities, businesses aim to involve their employees in solving social issues while also contributing to their personal development. In this context, altruistic leaders stand out in effective corporate volunteer management due to their emphasis on employee development, strong empathy skills, and ability to foster a trust-based working environment. This study discusses the importance of the altruistic leadership approach in the effective, efficient, and sustainable management of employees who participate in corporate volunteering programs implemented by businesses.

Keywords: Corporate Volunteering, Corporate Volunteer Management, Altruistic Leadership

1. GİRİŞ

Gönüllülük, bireylerin maddi bir karşılık beklemeden, bilgi, beceri ve zamanlarını toplumsal fayda için sunması olarak ifade edilmektedir (Şentürk, 2022: 1). Gönüllülük, insani davranışların temelini oluşturan, hayatın her yönünü etkileyen ve sivil toplum kuruluşları, işletmeler, kamu kurum ve kuruluşları gibi birçok alanda gözlemlenebilen bir eylemdir. Gönüllülük ile bireyler yarattıkları sosyal fayda ile toplumsal refahın artması noktasında etkin olurken aynı zamanda sosyal bağlarını da geliştirebilmektedir (Aslan ve Tuncay, 2024: 556).

Günümüzde toplumsal hayatın önemli bir bileşeni haline gelen gönüllülük faaliyetleri artık sadece bireylerin özel zamanlarından ayırarak gerçekleştirdikleri faaliyetler olmaktan çıkmıştır. İşletmeler kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında uyguladıkları kurumsal gönüllülük programları ile toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır (Göcenoğlu, 2022: 330). Kurumsal gönüllülük programları, işletmeler tarafından belirlenir, planlanır ve onaylanır. Bu nedenle, "işveren destekli gönüllülük" "işyeri gönüllülüğü" "çalışanların

toplumsal katılımı" veya "kurum içi gönüllülük" olarak da ifade edilebilir (Liang, 2021: 533). Bu çalışmalar profesyonel bir yönetim yaklaşımını ve etkili bir liderlik sürecini gerektirmektedir.

Taşıdığı nitelikler itibari ile alturistik liderler kurumsal gönüllülük faaliyetlerinin hem topluma hem gönüllülere hem de işletmeye yaratacağı katma değer açısından öne çıkmaktadır. Dolayısıyla kurumsal gönüllülük programlarında alturistik liderlik davranışı sergileyen yöneticilerin görev alması toplumsal olduğu kadar bireysel ve kurumsal anlamda da önemli kazanımlar sağlayacaktır.

2. GÖNÜLLÜLÜK KAVRAMI

Gönüllülük kavramı ile ilgili literatürde farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bunun temel nedeni gönüllülük kavramının, toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine göre farklılık göstermesidir (Balaban ve İnce, 2015: 151). Belirli bir zamanda, karşılık beklemeden ve başkalarına yardım etme motivasyonu ile yapılan faaliyetler olan gönüllülük, insanın özünde iyi olduğu fikrine dayanan alturistik bir eylem türü olarak kabul edilmektedir (Çakı, 2014: 187).

Gönüllülük, bireylerin doğasında olan yararlı olma duygusunu, maddi bir karşılık olmadan bir amaca bağlamalarını ve topluma değer katma ihtiyacını en iyi şekilde karşılayabilmelerini sağlamaktadır (Güçlü, vd., 2013: 15). Bu bağlamda gönüllü kavramı ise, "Bir işi yapmayı hiçbir yükümlülüğü yokken isteyerek üstlenen kişi" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2025).

Gönüllülük, toplum refahını birçok yönden etkileyen ve destekleyen güçlü bir araçtır. Bireylere ve topluma sağladığı kısa dönemli faydaların yanı sıra toplumsal sağlığı, uyumu ve dayanıklılığı uzun vadede etkilemektedir. Gönüllük ile bireyler sosyal, ekonomik ve çevresel sorunların çözümünde aktif rol üstlenirken, daha güçlü ve daha bağlı toplumların oluşmasına destek olmaktadır. Gönüllülük, iş birliğini, sorumluluk paylaşımını ve ortak hareket etmeyi teşvik etmektedir. Bireyleri farklı kişiler ile etkileşime girmeleri, empati ve sosyal katılımları noktasında motive etmektedir. Kolektif eylemleri ve bu eylemler ile toplumsal eşitsizlikleri dengeleyebilmekte, birlik duygusunu geliştirerek toplumsal uyumu desteklemektedir. Gönüllüler, acil durumlarda, sağlık hizmetlerinde ve toplumun gelişiminde aktif rol oynayarak kriz ve ihtiyaç durumlarında toplumların dayanıklılığını artırabilmektedir (Paužuolienė, vd., 2024: 147).

3. KURUMSAL GÖNÜLLÜLÜK

Kurumsal gönüllülük, çalışanların toplumsal fayda sağlamaları amacıyla işletmeler tarafından fırsatlar sunulması ve desteklenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu destek ile işletmeler çalışanlarını gönüllülüğe teşvik ederek gönüllülük faaliyetlerini düzenlemekte ve ilgili fon desteğini sağlamaktadır (Plewa, vd., 2015: 645).

Kurumsal gönüllük faaliyetleri işletmeler tarafından farklı şekillerde organize edilebilmektedir. Bazı işletmeler kurumsal gönüllülük faaliyetleri için formel bir yaklaşım sergilemektedir. Burada, işletmeler planlanmış ve organize edilmiş programlar ile kurumsal gönüllülük faaliyetlerine destek vermektedirler (Licandro, 2023: 100). Aynı zamanda işletmeler çalışanları için gönüllülük fırsatları belirlemekte ve çalışanların katılımlarını sağlamaktadır. Bazı işletmeler ise çalışanlarına kurumsal gönüllülük faaliyetleri için daha kısıtlı imkânlar sunmaktadır. Burada çalışanların gönüllü çalışma saatlerini ve faaliyetlerini işletmeye bildirmeleri beklenmekte ancak işletmeler aktif bir kurumsal gönüllülük faaliyeti göstermemektedir (Lee, 2011: 164). Bir diğer faaliyet türü ise işletme ve sivil toplum kuruluşları arasında kurulan iş birlikleridir. Bu iş birlikleri ile toplumsal refahın sağlanması amaçlanmaktadır (Brzustewicz, 2021: 1505).

Kurumsal gönüllülüğün etkili olabilmesi için işletme misyonu ile kurumsal gönüllülük politika ve uygulamalarının uyumlu olması gerekmektedir. Askovic (2021: 215-218), etkili bir gönüllülük stratejisini 3 temel boyutta açıklamıştır. Zamansal boyut, düzenli ve sürdürülebilir gönüllü katılımı için fırsatlar sunarak, gönüllü ile faydalanıcı arasında devam eden ilişkiyi sağlar. Burada işletmeler gönüllüler için gönüllü izinleri verebilirler. Gelişimsel boyutlar da ise gönüllülük faaliyetleri sırasında mesleki yetenek ve becerilerin kullanılması gibi fırsatlar verilir. Gönüllülük sırasında yeni beceriler kazanma imkânı sağlar ve bu becerilerin iş hayatına entegrasyonu sağlanır. İlişkisel boyutlar da ise, başka bireyler ile bağlantı kurma olanağı oluşturulur, gönüllülerin sosyal ilişkileri ve empati yetenekleri geliştirilebilir.

Kurumsal gönüllülük programları, topluma ve sivil toplum kuruluşlarına fayda sağlamakla beraber işletme ve çalışanlarına da bir değer katmaktadır (Skurak, 2019: 5). 2015 yılında Küresel Kurumsal Vatandaşlık Ekibi ve kâr amacı gütmeyen eğitim kuruluşu arasında bir iş birliği kurulmuş ve bu kapsamda, 18 ay boyunca yaklaşık 100 mühendis, bilim insanı bilgi ve becerilerini gönüllü faaliyetlerde kullanmışlardır. Bu gönüllülük programlarının çalışanlara ve işletmeye fayda sağlayıp sağlamadığı test edilmeye çalışılmıştır. Gönüllülük faaliyetine katılan mühendislerin, iletişim, yaratıcılık, öğretme ve mentorluk gibi becerilerinde gelişme olduğu

gözlemlenmiştir. Programın işletmeye ise, çalışan bağlılığı ve öz motivasyon, işletme itibarı, tersine mentorluk gibi olumlu etkileri olduğu görülmüştür (Richey, vd., 2015).

KURUMSAL GÖNÜLLÜ YÖNETİMİ VE ALTURİSTİK LİDERLİK

Yönetim sürecinin temel bir bileşeni olan liderlik, çalışanları etkileyerek performanslarının, işletme amaçlarını gerçekleştirmek için yöneltilmesi olarak tanımlanabilmektedir. İşletmenin misyon ve vizyonunu ortaya koyan liderler, bu misyon ve vizyon doğrultusunda uygun stratejiler geliştirmektedir (Ülgen ve Mirze, 2018: 379).

Bilgi üretiminin artması ve insan merkezli, gönüllü olarak bireylerin faydasına odaklanan liderlik modellerinin ön plana çıkması, geleneksel liderliğin hiyerarşik ve bürokratik dizinlerin ürünü olması, alternatif liderlik yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır (Uhl-Bien vd., 2007: 298; Aydemir, 2023: 4). Bu liderlik yaklaşımlarından biri de bireysel ve toplumsal etkileri ile öne çıkan alturistik liderliktir.

Alturizm kelimesinin kökenine bakıldığında Latince “alter” kökünden türediği ve “öteki” anlamına geldiği görülmektedir (Çakmak vd., 2019: 788). Literatürde, özgecilik, diğerkamlık, elseverlik olarak da ifade edilebilen alturizm kavramı, genel anlamıyla bireyin herhangi bir karşılık beklentisi içinde olmadan başkalarına yardım etme davranışı olarak tanımlanabilmektedir (Düzgüner, 2019: 351).

Alturistik liderler, iş hayatında çalışanları motive edebilmekte, çalışanlar arasındaki iletişimi kuvvetlendirmekte, çalışanların değer yargıları ve duygularına dikkat ederek davranışlar sergilemekte ve bu davranışlar sonunda hiçbir çıkar ve menfaat beklentisi içinde olmadan hareket etmektedir. Kendilerine zarar verebilecek durumlarda bile çalışanlarının menfaatini gözeterek kararlar alabilen alturistik liderler çalışanların refah ve mutluluğunu artırmak için onlara mentorlük yapma ve yol gösterme yeteneklerine sahiptirler (Miller, 2003: 73-75).

Alturistik liderler, çalışanlarına sadece yardım ederek fedakarlıkta bulunmakta kalmaz aynı zamanda kendini çalışanların yerine koyarak empati yaparlar, çalışanlar arasındaki adaleti sağlar, onları haksızlığa karşı savunur ve sömürülmelerinin önüne geçmeye çalışırlar (Konan ve Gedik, 2019: 78). Bu liderler, çalışanlarının iyiliğini ve refahını gözetirken, öğrenmeyi ve tecrübe etmeyi destekleyerek katılımcı karar verme ve daha kolay risk alma ortamı sunması nedeniyle çalışma ortamında güven yaratarak işletme performansının artmasını sağlayabilirler (Mallén vd., 2015: 9).

Ayrıca alturistik liderler, işletme içinde çatışmaları önleyebilir ve çalışanlar arasında olumlu bağlar kurulmasına imkân sunabilirler. Alturistik liderler, "Büyük Beş" olarak tanımlanan, dışa dönüklük, duygusal düzen, vicdanlılık, uyumluluk ve deneyime açıklık gibi kişilik özelliklerini daha fazla taşımaktadırlar. Bu bağlamda alturistik liderler işletme içerisinde daha uyumlu, refah ve güvene dayalı bir çalışma iklimi yaratarak çalışanlar arası etkileşimi desteklemektedir (Salas-Vallina vd., 2018: 863). Bu özellikleri nedeniyle kurumsal gönüllü yönetiminde alturistik liderlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kurumsal gönüllü yönetimi, işletmelerdeki gönüllülük faaliyetlerinin sürdürülebilir olması için oldukça önemli bir süreçtir. Kurumsal gönüllü yönetim süreci ilk olarak toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi ve işletmeye uygun programın oluşturulması ile başlamaktadır. Daha sonra kurumsal gönüllülük programlarına çalışan katılımının sağlanması ve gönüllülerin kurum içi eğitimler ile gönüllülük faaliyetlerine uyumlaştırılması gelmektedir. Kurumsal gönüllü yönetimi gönüllülerin motivasyonu, ödüllendirmesi, takdir edilmesi, programın ve gönüllülerin değerlendirilmesi süreci ile tamamlanmaktadır (McCurley, 2005: 588).

Kurumsal gönüllülük programlarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için üst yönetim desteği, program koordinasyonu ve işletmelerin kendine özgü politika ve prosedürlerini geliştirmesi ve yeterli bütçe desteğinin sağlanması gerekmektedir. İşletme yöneticileri, gönüllülük girişimlerini koordine etme süreçlerinin giderek daha fazla karar alma mekanizması gerektirdiğini ifade etmektedir. Bazı işletmeler ise, kurumsal gönüllülük faaliyetlerini yönetmek için üst yönetim ve işletme çalışanlarının yer aldığı toplum destek komiteleri kurmaktadır. Bu komitelerin görevleri, işletmenin gerçekleştireceği gönüllülük projelerine ilişkin karar verme süreçlerini ve gönüllülük programının genel koordinasyonunu içermektedir (Lee, 2011: 171-172). Bu bağlamda kurumsal gönüllülük programları katılımcı bir şekilde gerçekleştirilmekte ve sürdürülebilir olması amaçlanmaktadır.

SONUÇ

Gönüllülük empati, sosyal dayanışma ve toplumsal katılım gibi değerlerin güçlenmesine ve toplumsal refahın artmasına katkı sağlamaktadır. Toplumsal sorunların giderek artmasıyla birlikte gönüllülere ve gönüllülük faaliyetlerinde bulunan kurum ve kuruluşlara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Başlıca toplumsal aktörlerden biri olan işletmelerin gerçekleştirdiği kurumsal gönüllülük uygulamaları bu ihtiyaca cevap verme noktasında önem kazanmıştır. Kurumsal gönüllülük ile işletmeler çalışanlarını gönüllülük faaliyetleri için desteklemekte ve

bu süreçleri organize etmektedir. Bu çalışmalar yalnızca topluma değil işletme ve çalışanlarına da önemli kazanımlar sunmaktadır. Kurumsal gönüllülük programları çalışanların kişisel ve mesleki gelişimlerinin yanı sıra çalışan bağlılığını artırmakta ve işletme itibarının artmasına imkan sağlamaktadır.

İşletmelerin gönüllü yönetim sürecinde benimsediği liderlik yaklaşımının kurumsal gönüllülük faaliyetlerinin etkinliği ve sürdürülebilirliğinde önemli bir payı bulunmaktadır. Alturistik liderlerin hiçbir karşılık beklemeden tamamen gönüllü olarak çalışanlarını desteklemesi, empati yeteneklerinin yüksek olması, temel motivasyon kaynağının başkalarına yardım etme arzusu olması gibi özelliklerinden dolayı gönüllü yönetiminin başarısında öne çıktığı görülmektedir. Alturistik liderlik yaklaşımı ile kurumsal gönüllülük faaliyetleri çalışanlar tarafından içselleştirilebilecek, çalışanların işletmeye olan bağlılıkları artabilecek, işletme içinde güvene dayalı bir çalışma ortamı oluşarak kurumsal gönüllülük işletme kültürünün bir parçası haline gelebilecektir. Böylece kurumsal gönüllük faaliyetlerinin katma değeri artacak ve sürdürülebilir olması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Aslan, H., & Tuncay, T. (2024). Assessing the Motives of Active Volunteers: A Turkish Perspective. Voluntas: International Journal of Voluntary And Nonprofit Organizations, 35(3), 556-569.

Askovic, M. (2021). ‘Fit for Purpose’: The Role of Program Design and Perceptions in Corporate Volunteering (Doctoral Dissertation). The University of Sydney.

Aydemir, E. (2023). Sağlık Kurumlarında Alturistik Liderliğin Hekim Hemşire İşbirliği ve Lider-Üye Etkileşimi Üzerindeki Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Balaban, A. Y., İnce, İ. Ç. (2015). Gençlerin Sivil Toplum Kuruluşlarındaki Gönüllülük Faaliyetleri ve Gönüllülük Algısı: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(2), 149-169.

Brzustewicz, P., Escher, I., Hermes, J., & Ulkuniemi, P. (2021). Value Creation in Company–NGO Collaboration in Corporate Volunteering. Journal of Business & Industrial Marketing, 36(8), 1504-1519.

Çakmak, C., Biçer, İ., & Uğurluoğlu, Ö. (2019). Alturistik (Özgeci) Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 785-802.

Çakı, F. (2014). Türk Sosyolojisinde Yeni Bir Alan: Gönüllülük Araştırmaları, Sosyoloji Dergisi, 3(29). 185-202.

Düzgüner, S. (2019). Prososyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu. Bilimname (40), 351-373.

Göcenoğlu, H.C. (2022). Kurumsal Gönüllülük ve Özel Sektörde Sosyal Sorumluluk Projeleri. (Ed.) Murat Şentürk. Gönüllülük ve Gönüllülerle Birlikte Çalışmak. İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 329-347.

Güçlü, B., Türkmenoğlu, İ., Ilgaz, P., & Akman, S. (2013). Kurumsal Gönüllülük Programları El Kitabı: Şirket İçi Gönüllülük Programları Nasıl Kurulur, Nasıl Yürütülür. ÖSGD Yayınları.

Konan, N., & Gedik, A. (2019). Özgeci Liderlik Ölçeğinin Eğitim Örgütleri için Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 10(3), 76-92.

Lee, L. (2011). Corporate Volunteering–Business Implementation Issues. International Journal of Business Environment, 4(2), 162-182.

Liang, X., Amarakoon, U., Bird, S., & Pearson, D. (2021). "It is Hard to Say 'No'to Someone Who Wants to Help": An Exemplary Model of Corporate Volunteer Management and its Challenges. Nonprofit Management and Leadership, 32(4), 531-553.

Licandro, O. (2023). Corporate Volunteering: Definition and Relationship with Corporate Social Responsibility. Retos. Revista De Ciencias De La Administración Y Economía, 13(25), 97-110.

Mallén, F., Chiva, R., Alegre, J., & Guinot, J. (2015). Are Altruistic Leaders Worthy? The Role of Organizational Learning Capability. International Journal of Manpower, 36(3), 271-295.

McCurley, Stephen. (2005). Keeping the Community Involved: Recruiting and Retaining Volunteers. In The Jossey-Bass Handbook of Nonprofit Leadership and Management, 2nd ed., edited by Robert D. Herman and associates, 587–622. San Francisco.

Miller, L. M. (2003). Qualitative Investigation of Intercollegiate Coaches' Perceptions of Altruistic Leadership. (Doctoral Dissertation), The Ohio State University, USA.

Paužuolienė, J., Pikturnaitė, I. ve Rafijevas, S. (2024). The Essence, Benefits, and Motives of Volunteering: A Theoretical Review Studıjos–Verslas–Vısuomenė: Dabartıs Ir Ateıtıes Įžvalgos, 1, 144-154.

Plewa, C., Conduit, J., Quester, P. G., & Johnson, C. (2015). The Impact of Corporate Volunteering on CSR Image: A Consumer Perspective. Journal of Business Ethics, 127, 643-659.

Richey, M., & Gupta, D., & O'Mahony, T. K., & Meyers, L. E., & Zender, F., & Vermeer, D. L. (2015). The Business Case for Engineering Skills-based Volunteerism in K-12 Education Paper presented at 2015 ASEE Annual Conference & Exposition, Seattle, Washington.

Salas-Vallina, A., Ferrer-Franco, A., & Fernandez Guerrero, R. (2018). Altruistic Leadership and Affiliative Humor's Role on Service Innovation: Lessons from Spanish Public Hospitals. The International Journal of Health Planning and Management, 33(3), 861-872.

Skurak, H. (2019). Investigating the Role of Self-Determination in Motivation for Corporate Volunteering. University of Canterbury. New Zealand.

Şentürk, M. (2022). Gönüllüğün Tarihsel ve Toplumsal Bağlamı. (Ed.) Murat Şentürk. Gönüllülük ve Gönüllülerle Birlikte Çalışmak. İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1-19.

Türk Dil Kurumu [TDK] (2025). Gönüllü. 30.06.2025 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

Uhl-Bien, M., Marion, R. & Mckelvey, B. (2007). Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era. the Leadership Quarterly, 18 (4), 298-318.

Ülgen, H., Mirze, S.Kadri. (2018). İşletmelerde Stratejik Yönetim. Beta Yayınevi. İstanbul.

THE RELEVANCE OF ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM TO THE MORAL CHALLENGES OF GENERATION Z IN INDONESIA: A CRITICAL STUDY OF THE ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION CURRICULUM IN SECONDARY SCHOOLS

Muhammad Khoirul HUDA [1], Wahyu Nanda Eka SAPUTRA [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; khoirulhuda1601@gmail.com

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; wahyu.saputra@bk.uad.ac.id

ABSTRACT

Generation Z in Indonesia grows up in a social environment heavily influenced by the development of digital technology, globalization, and shifts in cultural values. This phenomenon raises moral challenges such as hedonism, individualism, identity crisis, and declining social awareness. In this context, the Islamic Religious Education (IRE) Curriculum in secondary schools has a strategic role in shaping the character and morality of students. This study examines the extent to which the current PAI curriculum is relevant in answering the moral challenges faced by Generation Z. This study uses a qualitative approach with a critical study design. Data were collected through document studies of the latest IRE Curriculum for junior high and high school levels. The study results show that the IRE curriculum normatively contains universal moral values and relevant Islamic teaching principles, such as honesty, responsibility, and tolerance. However, substantively and methodologically, there is a gap between the curriculum content and the social realities that Generation Z faces. The curriculum still tends to be textual, less contextual, and not fully adaptive to the dynamics of the times and contemporary moral challenges. These findings indicate the need to revise the PAI curriculum to be more integrative, contextual, and based on an interactive and reflective pedagogical approach. Curriculum reformulation must consider the characteristics of Generation Z, who are critical, digital-native, and seek meaning in their learning experiences. This effort is essential to make PAI an effective moral transformation education in facing the modern ethical crisis.

Keyword: Islamic Education, Curriculum, Generation Z, Moral Challenges, Character Education, Critical Studies

1. INTRODUCTION

Significant changes in Indonesia's social, cultural, and technological landscape have created new challenges for the world of education, especially in character and moral education. Generation Z—born between 1997 and 2012—has grown up in a global context that differs significantly from previous generations. They are known as a technologically literate generation (digital native), critical, multitasking, and accustomed to instant and broad access to information. However, behind the advantages of technological adaptation, Generation Z also faces a complex moral crisis, such as individualism, hedonism, pragmatism, and low social concern (Simanjuntak et al., 2021).

This moral crisis is not only a personal challenge, but also a social and cultural one. Ethical values that should be the foundation of life, such as honesty, responsibility, caring, and spirituality, are replacing practical and materialistic values. In this context, the national education system, especially Islamic Religious Education (PAI), is expected to play a strategic role in shaping students' character and being a moral fortress in facing the strong currents of modernization and globalization. (Musthofa, 2020).

The Islamic Religious Education Curriculum at the Middle School level accommodates various moral and spiritual values in Islamic teachings. Among them are honesty, trustworthiness, tolerance, responsibility, and other social values. However, the approach used in the implementation of this curriculum still tends to be normative, textual, and not entirely contextual with the dynamics of today's students' lives (Ernawati et al., 2022). This creates a gap between the ideality of the curriculum and the reality of the needs of the growing and developing generation in a rapidly changing world.

In addition, the pedagogical approach in Islamic Religious Education learning is still predominantly teacher-centered, emphasizing memorization and delivery of material, rather than reflection and discussion of contextual moral values. As a result, the internalization of religious values is not fully and deeply built into the daily lives of students (Zubaedi et al., 2021). An educational model that is not adaptive to Generation Z's learning styles and psychosocial conditions risks making Islamic Religious Education a formalistic subject, rather than a transformative process of moral formation.

Various studies also show that there is a gap between curriculum material and the realistic challenges faced by Muslim adolescents in everyday life. Starting from the influence of social media, disinformation, and the moral dilemmas they face in the social environment (Nurlaelawati & Van Huis, 2019). Therefore, a critical approach to the Islamic Religious Education curriculum is needed to be more responsive to the needs of the times and the characteristics of students. Integrative, contextual, and transformative curriculum reformulation needs to be pursued as a strategy for renewing Islamic education (Atmojo et al., 2020).

Thus, this study attempts to examine the relevance of the Islamic Religious Education Curriculum at the high school level in responding to the moral challenges of Generation Z in Indonesia. This study not only focuses on the normative aspects of the curriculum but also critiques the pedagogical approach and its implications for the formation of students' moral context, both contextually and sustainably.

2. METHOD

The research method used in this study is library research. Library research is used to identify, review, and critique the relevance of the Islamic Religious Education Curriculum (PAI) in Senior High Schools to the moral challenges faced by Generation Z in Indonesia.

Relevant data and information from various written sources, including leading scientific journals, theory books, research reports, and other scientific publications related to the topic of Islamic Religious Education (PAI) in High Schools towards the moral challenges faced by Generation Z in Indonesia. The collected data were then analyzed qualitatively through interpretation, synthesis, and comparison to identify patterns, trends, and key concepts.

This analysis aims to build a deep and comprehensive understanding of the relationship and interaction of Islamic Religious Education (PAI) with the changes in the era experienced by Generation Z in Indonesia. The results of this analysis will be used to develop a conceptual framework that answers the formulated research questions. The results of this analysis will be used to develop a conceptual framework that answers the formulated research questions.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Moral Characteristics of Generation Z

Generation Z was born between 1997 and 2012 and grew up in the digital and information era. The characteristics of this generation are dependence on technology, openness to global information, and a tendency to be critical of traditional authorities. Despite having wide access to religious information, many of them experience confusion about moral and spiritual identity. According to research conducted by Asrori (2022), Generation Z shows complex moral dilemmas due to exposure to global culture, often inconsistent with local and religious values. Identity crisis, increasing cases of digital intolerance, cyberbullying, and the normalization of hedonistic behavior are phenomena that have emerged among high school students (Ridlwan & Asrori, 2022).

Portrait of Islamic Religious Education (PAI) Curriculum in Secondary Schools

The Islamic Religious Education curriculum in Indonesia is based on the principle of character building and noble morals. In the 2013 curriculum document (K-13), Islamic Religious Education covers five main aspects: faith, worship, morals, history of Islamic culture, and the Qur'an and Hadith. This curriculum contains universal values such as honesty, responsibility, tolerance, and social solidarity on paper.

However, document analysis results show that the curriculum delivery approach is still oriented towards memorization and cognitive mastery alone, and has not touched the affective domain

in depth. The curriculum has not explicitly linked Islamic teachings to the contemporary social realities faced by students (Maimunah et al., 2021).

For example, discussions on digital ethics, social media literacy, or religious moderation in the post-truth era are still minimal in Islamic Religious Education teaching modules, even though these topics are very relevant for Generation Z.

Methodological and Pedagogical Inconsistencies

One of the main challenges in Islamic Religious Education (PAI) today is the mismatch between the methodological and pedagogical approaches used and the needs and characteristics of Generation Z students. In practice, PAI learning is still dominated by traditional approaches that are monologic and textual. The one-way lecture model, memorizing religious arguments, and emphasizing cognitive aspects are still the primary methods used by teachers in many schools (Mutohharun Jinan, 2020).

Generation Z is a very different generation from the previous generation. They were born in the digital era, accustomed to fast access to information, visualization, and two-way interaction. They want information and the meaning and relevance of what they learn (Prensky, 2019). In this context, the textual and monotonous PAI learning method cannot answer the spiritual and intellectual needs of Generation Z, so religious learning becomes uninteresting and even tends to be ignored.

In addition, the pedagogical approach used tends to be non-contextual and does not facilitate active student participation. Religious learning should not only be oriented towards cognitive aspects (knowledge), but also touch on affective (attitude) and psychomotor (behavior) aspects. However, Islamic Religious Education learning is more focused on formal curriculum targets, not on students' moral and spiritual transformation (Rohmat, 2021). This causes the religious values taught not to be embedded in students' real behavior.

This inequality is also evident in the minimal use of technology and digital media in learning. Generation Z is familiar with digital platforms such as YouTube, TikTok, podcasts, and interactive learning applications. When Islamic Religious Education does not optimize these facilities, the moral and spiritual messages will lose out to other popular content (Nugroho & Hidayatullah, 2022).

It is necessary to systematically reorient the methodology and pedagogical strategies to make Islamic Religious Education learning relevant and meaningful. The following are the principles that should be applied. Religious education should be linked to the reality of students' daily lives. Values such as honesty, tolerance, responsibility, and social concern must be conveyed

in a contemporary context so that students can understand and apply them in real life (Hasanah, 2021). This approach is known as contextual teaching and learning (CTL), which effectively fosters awareness of religious values functionally. Generation Z highly values dialogue and freedom of thought. Therefore, teachers must use constructivist approaches such as discussions, debates, role-playing, case studies, and project-based learning (PBL). This method increases critical thinking and helps students understand religion as a source of ethics in dealing with social reality (Syahputra, 2020).

Technology should be used as a means of preaching and moral education. Using interactive media, learning videos, creative preaching content, and application-based e-learning can increase student engagement and interest in learning (Suyadi & Ulfatin, 2021). Technology integration is not just technical modernization, but a strategy to bridge religious values with the digital culture of Generation Z. Religious learning needs to touch students' emotional dimension and life experiences. Activities such as personal reflection, spiritual mentoring, socio-religious activities, and the habituation of Islamic values in everyday life have proven effective in building the character of religious and moral students (Ningsih, 2023).

Generation Z has diverse interests and backgrounds. Therefore, a personal and differentiated learning approach is essential. Teachers must be able to recognize students' individual needs, provide space for expression, and guide them personally in understanding religious values (Zamroni, 2022). Religious values cannot be instilled only in the classroom. Synergy is needed between schools, parents, and the surrounding environment so religious education can run sustainably and consistently (Lubis, 2020). Thus, Islamic Religious Education learning will more effectively form students' religious character.

The Need for Contextual and Transformational Curriculum Reformulation

To effectively address the moral challenges of Generation Z, a curriculum reformulation that touches on the normative aspects of religion and is relevant to the context of students' lives is needed. Islamic values must be conveyed in a contextual, applicable, and meaningful way.

According to research, a successful character education model unites religious values, local culture, and the realities of everyday life. This means that PAI must be a space for dialogue between values, not just dogmatic teaching (Rosad, 2019).

Steps that can be taken include:

Integrating current topics (e.g., social media ethics, religious moderation, climate crisis) into lesson plans and Islamic Religious Education modules.

Implement a project-based learning approach to shape students' social and moral responsibility.

The use of digital media and creative narratives to convey Islamic moral messages.

The Role of Teachers and Educational Policy

A good curriculum will not be effective without competent and reflective teachers. Islamic Religious Education teachers must be given continuous training to understand the psychosocial development of Generation Z and be able to relate religious material to the dynamics of their lives. In addition, education policies must encourage curriculum flexibility to adjust to local needs and student characteristics.

The Merdeka Belajar policy initiated by the Ministry of Education, Culture, Research, and Technology is an opportunity to reorient the PAI curriculum to be more transformative. The concept of the Pancasila student profile can be an entry point for integrating Islamic values with progressive and inclusive national values.

Implications for Moral Education in Indonesia

This study shows that to overcome the moral challenges of Generation Z, a more humanistic, contextual, and character-oriented religious education is needed through meaningful experiences. A PAI curriculum that is only normative will find it challenging to form ethical awareness if it is not accompanied by a pedagogical approach based on students' reality.

The ideal Islamic Religious Education curriculum should be a medium for forming critical moral and social awareness, not just an instrument for conveying religious teachings. This aligns with Islamic education as a process of internalizing values that frees humans from identity crises and moral disorientation. (Freitas-Ferraz et al., 2019).

4. DISCUSSION

The findings from this literature analysis produce a deeper understanding of how Islamic Religious Education (PAI) has a strategic role in shaping the character and morality of students. So that it can form relevant Islamic values and principles, such as honesty, responsibility, and tolerance, this section will discuss the implications of these findings in answering the formulated research questions.

Social and Moral Realities of Generation Z in Indonesia

Generation Z in Indonesia, generally born between 1997 and 2012, is a generation that lives in a world that is highly connected by digital technology. They were born and grew up in the era of the internet, social media, and various digital devices that have become an inseparable part of their daily lives. This condition fosters unique characteristics in this generation, such as high

technological adaptability, open-mindedness, and an orientation towards speed in obtaining information. However, this also significantly negatively impacts their moral and spiritual aspects.

Nisrina (2025) stated that the moral challenges faced by this generation are very complex. They experience a decline in moral sensitivity, weak critical power towards values, and degradation of social and religious norms (Nisrina & Prasetyaningtyas, 2025) . The phenomena of permissiveness, identity crisis, reduced empathy, and increasing cases of cyberbullying and the spread of hoaxes among students are symptoms that are visible in society. This crisis is exacerbated by the lack of social control, both from the family and school environment, in guiding the moral development of students.

One of the leading causes of this moral crisis is the imbalance between the flow of very liberal global information and conservative local values. Information and digital content consumed by Generation Z often contains values of individualism, hedonism, and materialism that are not in line with Islamic values and Eastern culture. This causes this generation to experience value confusion, which impacts their daily attitudes and behavior.

Evaluation of the Substance of the Islamic Religious Education Curriculum

The Islamic Religious Education Curriculum in Indonesia generally aims to form faithful students, pious to God Almighty, and have noble character. This goal is realized through various materials that cover aspects of faith, worship, morals, and the history of Islamic culture. However, when viewed from the perspective of the needs of Generation Z, the substance of the current PAI curriculum is not yet entirely relevant and contextual.

Fatihah Fijrin et al. (2024) revealed that Islamic Religious Education materials are still too normative and textual. This means that learning still focuses on conveying dogma and memorization, without providing enough space for students to relate Islamic teachings to the realities of their lives. For example, moral learning only discusses general social ethics without discussing how these ethics are applied in digital interactions, such as when using social media, playing online games, or following digital trends.(Fatiha et al., 2024).

The absence of materials that explicitly discuss modern moral challenges such as consumer behavior, digital pornographic content, celebrity culture on social media, and intolerant practices spread through digital platforms shows that the Islamic Religious Education curriculum is still not sensitive to current developments. As a result, many students feel that Islamic Religious Education lessons do not provide the answers they are looking for in their daily lives, which decreases their interest and involvement in learning.

Methodological Approach: Need for Pedagogical Innovation

In addition to the substance problem, the methodological approach in implementing the PAI curriculum is also a serious concern. In many studies, it was found that the methods used by teachers in teaching PAI are still very traditional. One-way lectures, memorization, and assignment methods are still the dominant methods, which cannot accommodate Generation Z's dynamic and collaborative learning needs.

Fauzianor et al. (2025) explained that today's students are more interested in visual-based, participatory, and applicative learning. They like videos, digital simulations, group projects, and interactive discussions. Therefore, Islamic Religious Education learning needs to adopt pedagogical approaches such as flipped classroom, project-based learning, and problem-based learning that can increase student involvement actively(Fauzianor et al., 2025).

Teachers also need to apply reflective methods, inviting students to think critically about Islamic values and how these values are applied in real life. For example, students can be invited to discuss the ethics of commenting on other people's posts on social media or how Islamic teachings view the rampant cancel culture in cyberspace. This approach will make religious learning more meaningful and not seem indoctrinating.

Curriculum Contextualization Strategy

Contextualization is connecting teaching materials with the reality of students' lives. In the context of Islamic Religious Education, contextualization means conveying Islamic teachings with an approach relevant to the situations and challenges students face today. This is important because religious values are only meaningful if they can solve real-life problems.

Choirun Nisa and Nisrina (2025) proposed that the PAI curriculum be designed with a thematic model, integrating Islamic values into everyday life themes. For example, the theme of "Digitalization and Islamic Ethics" can discuss topics such as honesty in creating digital content, manners in commenting on social media, and how Islam views digital plagiarism(Nisa & Nisrina, 2025).

Contextualization can also be done by raising current issues such as environmental crisis, radicalism, social inequality, and gender discrimination into Islamic Religious Education teaching materials. Thus, students will feel that Islamic values are truly relevant and provide solutions to the problems they face in real life.

Transformation of the Role of Islamic Religious Education Teachers in the Digital Era

Educational transformation requires changes not only in the curriculum but also in the role of teachers as the leading agents in the educational process. In the digital era like today, Islamic

Religious Education teachers are not just conveyors of religious material, but must appear as facilitators, mentors, and role models for students. Islamic Religious Education teachers must have adequate pedagogical, social, and technological skills to guide students in facing the moral challenges of the 21st century.

Ainiyah (2025) stated that teachers who can present religious learning with an interactive and digital-friendly approach tend to be more successful in conveying Islamic moral messages. In addition, teachers must have empathy, build two-way communication, and apply Islamic values in everyday life. Teacher role models are an unmatched method of moral education (Ainiyah et al., 2025).

Integration of Technology in Islamic Religious Education Learning

The use of technology in Islamic Religious Education learning can bridge universal Islamic teachings and the character of Generation Z, who are very close to the digital world. Various digital platforms, learning applications, interactive media, and social media can be used as tools in a more creative and enjoyable learning process.

Fatihah Fijrin et al. (2024) emphasized that Islamic Religious Education content can be packaged in the form of animated videos, preaching podcasts, educational vlogs, Islamic value infographics, and fun online quizzes (Fatiha et al., 2024). This kind of learning makes it easier for students to understand. It increases their motivation to learn because they feel that religion is not rigid and boring but fun and applicable.

Technology integration also opens up great opportunities to expand the reach of moral education. Students can learn in the classroom and through virtual communities, online discussion forums, or take part in digital da'wah challenges that invite them to produce positive and Islamic content on their social media.

Independent Curriculum and Opportunities for Religious Education Reform

Implementing the Independent Curriculum by the Ministry of Education, Culture, Research, and Technology (Kemendikbudristek) opens up a vast space for developing a more contextual and transformative Islamic Religious Education curriculum. Within this framework, teachers are free to adapt teaching materials to the needs of students and the local context. This approach is very relevant to the challenges faced by Generation Z.

The Pancasila Student Profile, which is the axis of the Independent Curriculum, includes the dimensions of faith and devotion to God Almighty, cooperation, independence, critical thinking, creativity, and global diversity. These six dimensions are in line with the objectives of Islamic Religious Education. Therefore, the PAI curriculum designed in the spirit of the

Independent Curriculum should be able to develop religious competencies that are cognitive, affective, and psychomotor.

In this context, Islamic Religious Education learning should lead to the formation of reflective, empathetic, and inclusive religious attitudes. Students are invited to not only know religious teachings but also to reflect on them, internalize their values, and apply them in diverse social interactions. This is important to form a generation that is not only ritually religious, but also ethical in its social life.

The Role of Family and Cross-Sector Collaboration

The effectiveness of moral education through the PAI curriculum cannot be attributed only to schools. As the first and foremost educational institution, the family has a central role in shaping children's values and personalities. This role becomes increasingly important in the digital era because many deviant behaviors arise from a lack of parental supervision and guidance.

Collaboration between schools, families, and communities must be improved to build an educational ecosystem supporting the formation of young generation characters. Teachers and parents must communicate intensively about children's moral development, while communities can create an environment conducive to positive behavior growth. The government must also encourage policies integrating religious values into youth development programs.

Challenges and Obstacles in Implementation

Although various reform efforts have been made, implementing a contextual and adaptive PAI curriculum to address the moral challenges that Generation Z still faces faces several obstacles. First, there are still many PAI teachers who have not received pedagogical training that is in line with current developments. Second, the facilities and infrastructure in many schools still do not support integrating technology in learning.

Third, resistance to changes in teaching methods remains challenging, especially among teachers accustomed to conventional approaches. Fourth, the lack of evaluation and monitoring of the effectiveness of the curriculum in shaping student morals has caused many schools to be unaware of the shortcomings that occur.

Overcoming these barriers requires commitment from all education stakeholders. The government must provide ongoing training to teachers, provide adequate technological facilities, and encourage a culture of innovation in learning. Schools must also be open spaces for dialogue and contextual reflection of religious values.

To answer the moral challenges of Generation Z more comprehensively, the Islamic Religious Education curriculum at the high school level needs to be reformulated through several strategic steps:

Material Reconstruction: Islamic Religious Education teaching materials must be revised by adding contemporary themes such as digital ethics, religious moderation, pluralism, and current social issues faced by the younger generation.

Digital Literacy-Based Teacher Training: Islamic Religious Education teachers must be equipped with digital competencies and 21st-century pedagogy to integrate technology into learning optimally.

Reflective and Contextual Learning Models: The curriculum should encourage applying learning approaches that emphasize experience, reflection, and active involvement of students in solving real moral problems.

Authentic Evaluation: The evaluation system must measure not only students' cognitive abilities in understanding religious teachings, but also their religious attitudes and practices in daily life.

Multi-sector Collaboration: Strengthening religious education must be carried out synergistically between schools, families, communities, and the government through structured and sustainable character development programs.

5. CONCLUSİON

Based on the discussion above, it can be concluded that Indonesia's Islamic Religious Education curriculum plays a strategic role in shaping the morality of Generation Z. However, in practice, several challenges still need to be addressed progressively. The curriculum, which is still normative and conventional, has not been fully able to answer the dynamics of the digital generation's complex and dynamic moral life. To make Islamic Religious Education an effective instrument of moral transformation, the curriculum must be recontextualized according to the needs and characteristics of today's learners. Innovation in learning methods, technology integration, teacher training, and reflective and participatory approaches is key to revitalizing Islamic Religious Education. Living and down-to-earth religious education will help Generation Z find the meaning of spirituality in their lives and form ethical, religious, and resilient individuals to face the challenges of the times.

REFERENCES

Ainiyah, Q., Mirrota, D. D., & Khasanah, M. (2025). Religious Moderation: A Model for Internalizing Inclusive Islamic Values in Student Education. *Urwatul Wutsqo: Jurnal Studi*

Kependidikan Dan Keislaman, *14*(1), 86–101.

Atmojo, J. T., Iswahyuni, S., Rejo, R., Setyorini, C., Puspitasary, K., Ernawati, H., Syujak, A. R., Nugroho, P., Putra, N. S., & Nurrochim, N. (2020). Penggunaan masker dalam pencegahan dan penanganan covid-19: rasionalitas, efektivitas, dan isu terkini. *Avicenna: Journal of Health Research*, *3*(2).

Ernawati, M. D. W., Yusnidar, Y., Kurniawan, D. A., & Rahman, A. A. (2022). Student Evaluations in 8th Grade Science Subjects: Attitude, Self-Efficacy, Gender. *JPI (Jurnal Pendidikan Indonesia)*, *11*(2), 328–342.

Fatiha, K. A. A., Sari, E. K., & Dewi, M. (2024). Peran Pendidikan Dalam Perubahan Sosial Di Sekolah. *DE FACTO: Journal Of International Multidisciplinary Science*, *2*(1), 52–61.

Fauzianor, A., Nurrahmi, D., Haliza, N., Fauzi, N. A., & Anshri, M. R. (2025). PERAN GURU PAI MENJAGA MORAL GENERASI Z DI TENGAH DISTRAKSI DIGITAL DAN DOMINASI TIKTOK DI SMAN 6 PALANGKA RAYA. *Jurnal Multidisiplin Ilmu Akademik*, *2*(3), 462–472.

Freitas-Ferraz, A. B., Tirado-Conte, G., Dagenais, F., Ruel, M., Al-Atassi, T., Dumont, E., Mohammadi, S., Bernier, M., Pibarot, P., & Rodés-Cabau, J. (2019). Aortic stenosis and small aortic annulus: clinical challenges and current therapeutic alternatives. *Circulation*, *139*(23), 2685–2702.

Maimunah, M., Winarso, H. P., & Jumriani, J. (2021). Patterns of Guidance in Panti Sosial Bina Wanita Melati as a Learning Resource on Social Studies. *The Innovation of Social Studies Journal*, *3*(1), 33–41.

Musthofa, M. E. (2020). Perilaku over protective orang tua dengan penyesuaian diri remaja di SMA Negeri 1 Wiradesa. *IJIP: Indonesian Journal of Islamic Psychology*, *2*(2), 242–266.

Nisa, F. C., & Nisrina, F. (2025). Mengembangkan Moralitas Generasi Z: Strategi PAI untuk Menghadapi Tantangan Remaja. *Khazanah: Journal of Islamic Studies*, *4*(2), 70–77.

Nisrina, M. S., & Prasetyaningtyas, F. D. (2025). Development of Pop-Up Book Media to Improve Motivation and Learning Outcomes of Natural and Social Sciences for Grade IV Elementary School. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, *11*(4), 113–122.

Nurlaelawati, E., & Van Huis, S. C. (2019). The status of children born out of wedlock and adopted children in Indonesia: Interactions between Islamic, adat, and human rights norms. *Journal of Law and Religion*, *34*(3), 356–382.

Ridlwan, M., & Asrori, A. (2022). Problems of Implementing Islamic Religious Education at Muhammadiyah Junior High School 4 Gadung Surabaya. *International Conference on*

Islamic and Muhammadiyah Studies (ICIMS 2022), 312–318.

Rosad, A. M. (2019). Implementasi pendidikan karakter melalui managemen sekolah. *Tarbawi: Jurnal Keilmuan Manajemen Pendidikan*, *5*(02), 173–190.

Simanjuntak, I. F., Purnomo, A., & GULTOM, J. M. P. (2021). *Pemindaian kemampuan institusi pendidikan teologi untuk menghadapi transformasi digital di Indonesia*.

Zubaedi, Z., Amin, A., Asiyah, A., Suhirman, S., Alimni, A., Amaliyah, A., & Kurniawan, D. A. (2021). Learning style and motivation: Gifted young students in meaningful learning. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, *9*(1), 57–66.

FAITH-BASED BOARDING SCHOOL MANAGEMENT MODEL: A MULTI-CASE ANALYSIS OF IMPLEMENTATION EFFECTIVENESS ON CHARACTER BUILDING IN THE DIGITAL ERA

Bangun Sarwo Aji Wibowo [1], Dian Hidayati [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0009-0000-6507-4455

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0000-0001-8867-0639

ABSTRACT

Indonesia's pesantren (Islamic boarding school) institutions face challenges in the digital era, with many implementing modern management systems without integrating Islamic legal principles, potentially causing value disorientation. Despite Law No. 18/2019's support, gaps persist between normative ideals and practical management across 36,600+ pesantren units. This qualitative multi-case study employed participatory observation, interviews, focus groups, and document analysis across eight pesantren in Central Java and Yogyakarta, encompassing four typologies: integrated modern, modern khalafiyah, modern salafiyah, and traditional salafiyah. The framework integrated educational management, Islamic education, Islamic law, and character formation theories. The study developed a comprehensive model integrating Islamic legal principles; accountability, fairness, common good, deliberation, and consistency within modern management systems. Key findings include management implementation mapping across typologies, Sharia-based effectiveness evaluation instruments, and an applicable conceptual model for sustainable school management. The research created an integrative management paradigm combining modern efficiency with authentic Islamic values, demonstrating effective character formation methodologies for students. Findings support policy revisions for accreditation standards, Islamic law-based management training curricula development, and strengthening boarding schools as character education centers, transforming management toward comprehensive Islamic educational frameworks.

Keywords: Islamic Education, Boarding School, School Management, Character Building

INTRODUCTION

As Indonesia’s oldest and most enduring Islamic educational institutions, Pesantren plays a crucial role in preserving religious traditions, instilling moral values, and shaping the character of the nation’s youth. Historically, pesantren have functioned as centers of spiritual learning and cultural and social institutions, contributing to the development of Islamic civilization in

the archipelago (Azra, 2015). With deep roots in local communities and a strong foundation in Islamic jurisprudence and spirituality, pesantren have long been regarded as effective in nurturing akhlakul karimah (noble character) among students. This role becomes even more critical in the face of increasing secular influences and moral ambiguity in the digital age.

In recent decades, pesantren have encountered significant transformations. The proliferation of digital technology, globalization, and evolving educational standards demand that pesantren modernize their governance systems, curriculum delivery, and institutional management. The enactment of Law No. 18 of 2019 on Islamic Boarding Schools (Undang-Undang Pesantren) has further legitimized the position of pesantren within the national education framework, granting them access to state resources and a more explicit institutional mandate (Ma'arif, 2021). Despite this progress, the challenge persists in aligning institutional development with the foundational values of Islamic law. Modern management practices though often adopted to improve efficiency, accountability, and transparency tend to be implemented without deliberate integration of sharia-based ethical principles such as *amanah* (trust), *maslahat* (public benefit), *istiqamah* (consistency), and *musyawarah* (consultation) (Lubis & Karim, 2020).

This disjunction between sharia ideals and institutional realities has created a growing concern over the erosion of pesantren identity and mission. In some cases, adopting secular administrative models has led to value disorientation, whereby the managerial focus shifts toward institutional performance metrics rather than character formation (Wekke, 2016). While efforts to professionalize pesantren are commendable, they risk undermining the moral-spiritual framework that traditionally defined these institutions. In this context, maintaining the authenticity of Islamic values while embracing modern tools and structures becomes a critical balancing act (Zarkasyi, 2019).

Compounding the issue is the lack of an established framework that fuses contemporary management practices with Islamic jurisprudential foundations. The literature on Islamic education frequently highlights the importance of *maqashid syariah* (higher objectives of Islamic law) and *ushul fiqh* (principles of Islamic jurisprudence) in guiding ethical decision-making. Yet, their operationalization within institutional management remains underdeveloped (Hasyim, 2018). This gap presents a significant challenge for pesantren leaders, who must simultaneously fulfill administrative responsibilities and serve as moral exemplars.

Furthermore, the digital transformation of education accelerated by the COVID-19 pandemic has heightened the urgency for pesantren to adapt. Online learning platforms, digital administrative systems, and internet-based communication are essential to the educational

infrastructure. However, digital integration must be handled carefully, ensuring that technological advancement does not come at the expense of spiritual integrity and community cohesion (Fauzi & Pabbajah, 2022). Students are increasingly exposed to a wide array of digital content, some of which may conflict with Islamic ethical standards, making character education more complex and nuanced.

Against this backdrop, this research addresses a significant academic and practical gap by proposing a pesantren management model that is both modern and firmly grounded in Islamic law principles. The goal is to ensure that pesantren continue to serve as institutions of holistic character development (spiritually, intellectually, socially, and ethically) while remaining responsive to the demands of the digital era. By developing a management framework that integrates Sharia values into its core processes, this study contributes to the evolving discourse on Islamic education reform in Indonesia. It offers actionable insights for pesantren leaders and policymakers (Rahman, 2023).

METHODS

The study employed a qualitative, multi-case study design to explore various pesantren in Central Java and Yogyakarta. Eight pesantren were purposively selected to represent a diverse range of institutional types. These included two Integrated Modern Pesantren, two Modern Khalafiyah Pesantren, two Salafiyah Modern Pesantren, and two Traditional Salafiyah Pesantren. This selection strategy aimed to capture a broad spectrum of educational models and management practices within the pesantren system.

Data was collected using several qualitative techniques to understand the cases comprehensively. Participatory observation was conducted to examine daily management practices and character-building activities within the pesantren. In-depth interviews were held with key stakeholders, including kyais or institutional leaders, managers, teachers (ustaz/ustazah), and students. Focus group discussions (FGDs) were also organized to gather student and management staff insights. Additionally, various institutional documents such as policy documents, standard operating procedures (SOPs), curricula, meeting minutes, and internal policies were analyzed.

Data analysis involved multiple qualitative analytical techniques. Thematic analysis was used to identify recurring themes across the different cases. Content analysis was applied to examine documents and policies systematically. Cross-case analysis facilitated comparative insights between the various types of pesantren. Furthermore, a grounded theory approach was employed to construct theoretical insights from the empirical data.

Several strategies were implemented to ensure the validity and reliability of the findings. Source and method triangulation were used to strengthen the robustness of the data, incorporating various data sources and collection methods. Member checking was conducted to validate interpretations with participants. Additionally, expert validation was achieved through the Delphi technique, involving a panel of educational management experts, scholars of Islamic law, pesantren practitioners, and leaders in Islamic education.

RESULTS AND DISCUSSION

Variation in Management Models and Sharia Integration

The study reveals substantial differences in management practices across pesantren types. Integrated modern pesantren typically implement systematic planning processes and adopt collective leadership models (Zarkasyi, 2019), whereas traditional salafiyah pesantren continue to rely primarily on the authority of the *kyai* and maintain informal organizational structures (Wekke, 2019). While all pesantren claim adherence to Islamic values, the explicit application of sharia principles such as *amanah* (trust), justice, *maslahat* (benefit), *musyawarah* (consultation), and *istiqamah* (consistency) is uneven (Lubis & Karim, 2020). Only a limited number of institutions actively embed these principles through frameworks like *maqashid syariah* and *ushul fiqh* in their governance systems (Hasyim, 2018).

Adaptation and Challenges in the Digital Era

Pesantren are encountering complex challenges as they navigate the demands of the digital age. A critical issue is balancing traditional religious values with modern educational needs (Ma'arif, 2021). Institutions struggle to integrate digital literacy initiatives without undermining their core spiritual missions (Fauzi & Pabbajah, 2022). Additionally, the widespread exposure of students to diverse digital influences poses a threat to preserving pesantren identity and values (Azra, 2015). Another concern is ensuring transparency and accountability in management practices within digital environments, which is complicated by varying levels of digital adaptation and managerial capability across institutions (Rahman, 2023).

Toward a Sharia-Compliant, Adaptive Management Model

Pesantren that incorporate Islamic law principles explicitly into their management systems show stronger outcomes in student character development. These outcomes span spiritual (*ruhiyyah*), intellectual (*aqliyyah*), physical (*jasadiyyah*), and social-ethical (*muamalah*) domains (Muhaimin, 2021). However, infrastructure and human resource capacity limitations, particularly in digitally lagging institutions, reduce the consistency and long-term sustainability

of such results (Salam & Lestari, 2022). A conceptual model is proposed to address these disparities, integrating three core dimensions (Table 1).

Table 1. Conceptual Model

Dimension	Key Components
Normative (Islamic Law)	*Amanah*, justice, *maslahat*, *musyawarah*, *istiqamah*; *ushul fiqh*, *maqashid syariah*
Structural-Managerial	Strategic planning, collective leadership, value-based governance
Transformational-Character	Student character formation, spiritual strengthening, and digital-religious integration

This model emphasizes the interplay between normative, structural, and transformational dimensions to build an adaptive, Sharia-compliant management system suited for contemporary challenges. Table 2 shows the summary of key management practices across pesantren types.

Table 2. Summary of Key Management Practices Across Pesantren Types

Pesantren Type	Planning & Leadership	Sharia Principle Integration	Digital Adaptation
Integrated Modern	Systematic, collective	Partial	High
Modern Khalafiyah	Structured, semi-collective	Partial	Moderate
Salafiyah Modern	Mixed	Implicit	Low–Moderate
Traditional Salafiyah	Kyai-centered, informal	Implicit	Low

CONCLUSION

In conclusion, pesantren remain vital in shaping moral and spiritual character in Indonesia, but they must adapt to modern management and digital demands without losing their Islamic identity. This study found that while many pesantren have adopted contemporary systems, integrating sharia principles into governance is often weak or implicit. To address this, a management model rooted in Islamic law is proposed. This model enables pesantren to modernize effectively while preserving their core values, ensuring they remain relevant and impactful in the digital era.

REFERENCES

Azra, A. (2015). *Islam in the Indonesian world: An account of institutional formation*. Mizan.

Fauzi, A., & Pabbajah, M. (2022). Digital transformation and Islamic education: Challenges in pesantren. *Journal of Contemporary Islamic Studies*, *4*(2), 89–101.

Hasyim, M. (2018). Operationalizing Maqasid al-Shariah in Islamic education. *Jurnal Pendidikan Islam*, *7*(1), 33–47.

Lubis, M., & Karim, A. (2020). The role of Islamic ethics in institutional governance. *Jurnal Etika Islam*, *2*(1), 45–58.

Ma'arif, S. (2021). Pesantren dan revitalisasi pendidikan Islam dalam UU No. 18 Tahun 2019. *Tadrib*, *8*(1), 12–23.

Muhaimin, N. (2021). Pendidikan karakter dalam perspektif pendidikan Islam. *Jurnal Pendidikan Agama Islam*, *10*(2), 122–134.

Rahman, T. (2023). Islamic education reform in the digital age: A Sharia-based management approach. *Indonesian Journal of Islamic Education Management*, *5*(1), 1–15.

Salam, A. R., & Lestari, S. (2022). Manajemen pesantren berbasis IT: Peluang dan tantangan. *Jurnal Manajemen Pendidikan Islam*, *6*(1), 56–68.

Wekke, I. S. (2016). Islamic education and bureaucratization of pesantren. *International Journal of Islamic Thought*, *10*(1), 67–74.

Zarkasyi, H. (2019). Tradisi pesantren dalam konteks modernisasi pendidikan Islam. *Tsaqafah*, *15*(2), 221–244.

DEVELOPING A DIGITAL-BASED LEARNING MODEL ON CORE ISLAMIC BELIEFS FOR ONLINE MOTORCYCLE TAXI DRIVERS

Priyanta [1], Ika MARYANI [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0009-0004-3874-669X

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0000-0002-7154-2902

ABSTRACT

The rapid advancement of digital technology and the increasing number of online motorcycle taxi drivers present new opportunities for innovative religious education tailored to informal workers. This study aims to develop a digital-based learning model focused on core Islamic beliefs, designed specifically for online motorcycle taxi drivers in Klaten, Indonesia, many of whom face significant time constraints and mobility challenges. Informal workers like these drivers often lack access to structured religious education, resulting in gaps in their spiritual development and understanding of foundational Islamic teachings. To address this issue, the study employs a Research and Development (R&D) approach to design, validate, and test a flexible and accessible technology-integrated learning model. Experts evaluated the model and underwent limited and extended trials involving the target users. Results show that the model is effective, practical, and well-received, leading to notable improvements in participants' understanding of Islamic principles. This approach demonstrates the potential of digital learning to provide inclusive and contextually relevant religious education for informal worker communities. The model may be a prototype for similar initiatives in other sectors facing comparable challenges.

Keywords: Digital Learning, Informal Workers, Online Taxi, Technology-Enhanced Learning, Mobile Learning.

1. INTRODUCTION

In the digital age, education is increasingly being transformed by the widespread use of mobile technology and internet access (Afzal et al., 2023). These changes have created unprecedented opportunities to reach learners from diverse backgrounds, especially those previously marginalized or excluded from formal education systems. Among these underserved groups are informal workers, such as online motorcycle taxi drivers, whose work routines often make it challenging to access structured religious education (Chintu & Rathod, 2024). Despite being digitally connected and technologically adaptive, many of these workers face significant barriers in deepening their understanding of Islamic

teachings, particularly in the area of aqidah (core Islamic beliefs) (Munandar & Fahrurrozi, 2024).

Online motorcycle taxi drivers in regions such as Klaten, Indonesia, represent a significant workforce segment that is both mobile and time-constrained. While they rely heavily on smartphones for their daily operations, they rarely have the time or opportunity to engage in religious learning activities (Larson, 2024). Given the central role of aqidah in shaping a Muslim's worldview and ethical behavior, it becomes essential to explore innovative educational strategies that accommodate their unique circumstances (Mawadda et al., 2023). This study addresses the need to provide flexible and contextually relevant religious education by developing a digital-based learning model that aligns with the working conditions and digital habits of this population (Papakostas, 2024).

This research aims to design, validate, and test a digital learning model focused on Islamic aqidah for online motorcycle taxi drivers. The model is structured to deliver core religious concepts through mobile-accessible content that is concise, engaging, and applicable to everyday life.

2. METHOD

This study applied a structured Research and Development (R&D) method, based on a modified Borg and Gall model. The research followed five key stages: needs analysis, model design, expert validation, field testing, and evaluation tailored to meet the practical needs of online motorcycle taxi drivers (Rogers, 2011). In the needs analysis, surveys and interviews with 40 drivers in Klaten revealed high smartphone usage but limited access to formal religious education. Participants expressed interest in short, flexible Islamic content (Djamdjuri et al., 2021).

The model design resulted in a mobile-friendly prototype featuring short videos, audio lessons, infographics, and quizzes focused on core Islamic beliefs such as tawhid and the pillars of faith (Kim et al., 2022). During expert validation, the content was reviewed by an Islamic scholar, a digital learning designer, and a tech education expert. Their feedback helped refine language, improve user navigation, and align the content with authentic doctrine (Abuhassna et al., 2024). Field testing involved a small group of 15 and a broader group of 50 drivers. Pre-and post-tests measured knowledge gains, while feedback was collected through questionnaires and interviews (Veldkamp et al., 2022). Finally, data

analysis combined descriptive statistics and thematic coding to assess learning outcomes, usability, and user satisfaction with the digital learning model (McCarthy et al., 2022).

Table 1. Categorization of Model Feasibility Results

Score Range (%)	Category
75 – 100	HF
50 – 74.99	F
25 – 49.99	LF
< 25	NF

(Widoyoko, 2014)

Notes:

Highly Feasible (HF); Feasible (F); Less Feasible (LF); Not Feasible (NF)

3. RESULTS AND DISCUSSION

Needs Analysis

A survey conducted in Klaten, Central Java, involving 40 online motorcycle taxi drivers, explored their specific needs and challenges using closed and open-ended questionnaires. The findings reveal diverse perspectives, allowing for both quantitative and qualitative insights. Using a mixed-question format enabled researchers to capture not only standardized responses but also personal experiences and suggestions directly from the drivers. This approach helped identify recurring themes such as income instability, the need for better health protection, and digital literacy support, highlighting critical areas for intervention to improve the well-being and efficiency of this essential segment of the gig economy.

Table 2. Summary of Digital Usage and Religious Learning Needs Survey

No	Question	Highest Percentage/Answer Choice
1	Do you have a smartphone that you use daily?	100% answered "Yes"
2	Average daily smartphone usage?	85% > 3 hours/day
3	Have you ever participated in online religious studies?	42% answered "Yes"
4	Main barrier to regularly attending religious studies?	78% due to "No spare time"
5	Most preferred religious topics?	Fundamental theology (aqidah), stories of faith, and daily applications of faith

To complement the quantitative data, interviews were conducted with several respondents to gain deeper insight into their experiences, challenges, and expectations in learning religion (Healey et al., 2025). These interviews revealed that many individuals struggle with accessing reliable religious learning resources, especially those who rely on digital platforms. Participants

expressed a desire for more interactive and personalized learning experiences and support from religious mentors who understand their contextual and cultural backgrounds. Additionally, some respondents highlighted the importance of community-based learning to foster a sense of belonging and shared growth in their spiritual journeys. Respondent 7 (male, 32 years old):
"I really want to learn religion, but the problem is time. If I could learn through my phone during free moments, that would be very convenient."

Respondent 25 (male, 29 years old):
"Many fellow drivers also need religious enlightenment. However, we need a practical learning method since we are chasing targets."

Based on the survey and interview results, it can be concluded that online motorcycle taxi drivers in Klaten, Central Java, generally have high digital accessibility, with all respondents owning smartphones and using them extensively for various digital applications. Despite their digital readiness, participation in religious education is hindered by limited time and the mobile nature of their work. However, a strong interest is in flexibly learning religion, particularly through smartphones. The preferred learning format is short-duration audio content, which aligns with their on-the-go lifestyle. Topics that generate the most interest include fundamental theology (aqidah), inspiring stories of faith, and practical guidance on living out their beliefs in daily routines. These findings indicate a clear need for mobile-friendly, time-efficient religious education tailored to their unique working conditions.

Model Design

Based on the results of the needs analysis, a prototype of the learning model was developed. The materials were designed in the form of audio-based lessons and interactive quizzes (Valencia et al., 2023). The topics covered include the six pillars of faith, the importance of the concept of tawhid (oneness of God), and the application of aqidah (Islamic creed) values in daily life (Hamdi, 2023). All content was designed to be easily accessible via smartphones, allowing users to learn anytime, including during work breaks (Kao et al., 2023).

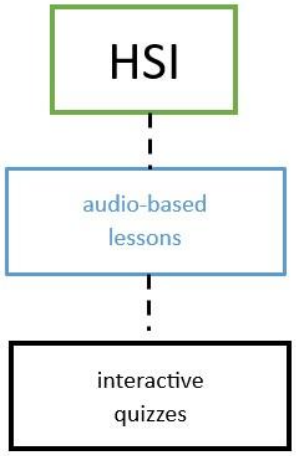

Figure 1: Design illustration based on needs analysis

Expert Validation

After receiving input from the validation experts, the model was revised and resulted in a hypothetical model deemed feasible for implementation (Mueller et al., 2023)The design and stages of this hypothetical model are presented in Figure 3.

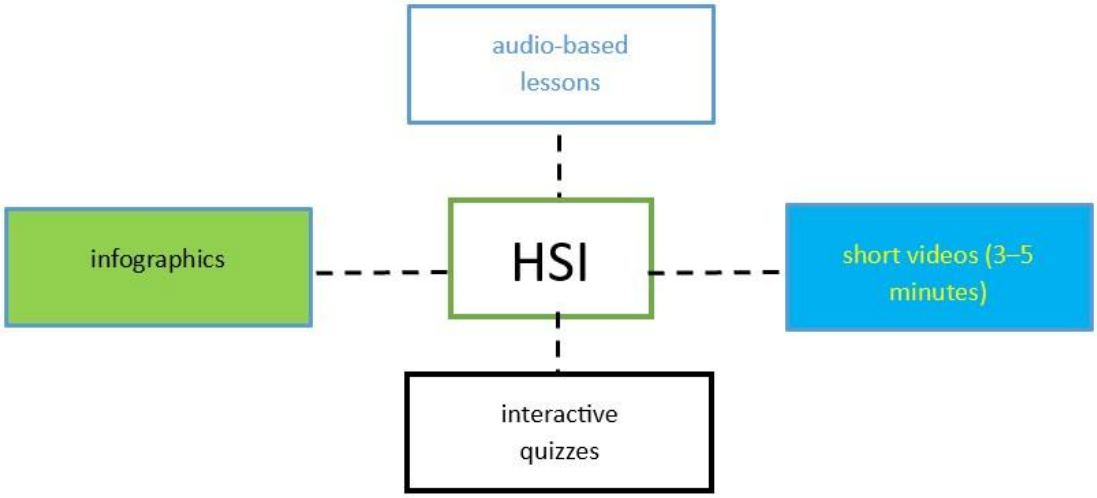

Figure 2. Stages of the hypothetical Model

Field Testing

The validated model was tested in two phases: a limited trial involving 15 participants and a broader trial with 50 participants. Pre-tests and post-tests were used to measure the participants' knowledge improvement before and after the learning sessions (Jiang et al., 2023). Additionally, user experience was evaluated through questionnaires and in-depth interviews (Skjuve et al., 2023).

The trial stage involved testing a mobile-based religious learning content prototype with selected online motorcycle taxi drivers. Through smartphones, participants accessed short audio materials focused on fundamental theology, faith stories, and practical religious guidance. The trial assessed usability, relevance, and engagement, with feedback collected to refine the content and delivery format.

Table 3 presents the model that was first validated by experts and tested in two stages to assess its effectiveness and applicability in the field.

Table 3. The model validated by experts was then tested in two stages

Stage	Number of Participants	Location	Main Objective
Limited Trial	15 participants	Northern Klaten	To test accessibility and initial user response
Broader Trial	50 participants	Central, City, and Southern Klaten	To test the effectiveness in improving understanding and user experience

Table 4 outlines the data collection methods used in the study, including surveys with closed and open-ended questions and in-depth interviews, aimed at capturing both quantitative trends and qualitative insights from participants.

Table 4. Data Collection Methods

Data Type	Instrument Used	Purpose
Knowledge	Pre-test and Post-test	To measure improvement in the understanding of aqidah content
Experience	Closed and open-ended questionnaire	To assess satisfaction, ease of access, and media usability
Qualitative	In-depth interviews (10 participants)	To explore users' learning experiences in more detail

Table 5 displays the pre-test and post-test results from the broader trial, showing changes in participants' understanding and engagement with religious content after using the mobile-based learning model.

Table 5. Pre-test and Post-test Results (Broader Trial)

Aspect	Pre-test (avg.)	Post-test (avg.)	Improvement (%)
Understanding of Pillars of Faith	57.4	83.2	+25.8%
Understanding of the Tawhid Concept	53.6	79.4	+25.8%
Daily Implementation of Aqidah	51.1	78.9	+27.8%
Overall Average	54.0	80.5	+26.5%

Table 6 presents the results of the user experience survey conducted during the broader trial, highlighting participants' responses regarding content accessibility, relevance, ease of use, and overall satisfaction with the mobile-based religious learning model. The broader trial involving

participant interviews provided rich insights into the needs and preferences of online motorcycle taxi drivers regarding religious learning. Most participants emphasized the importance of flexible access to religious content that fits into their unpredictable and mobile work schedules.

Table 6. User Experience Survey Results (Broader Trial)

Evaluation Indicator	Agree/Strongly Agree (%)
Content is easy to understand	94%
Media is smoothly accessible	88%
Video and audio meet the users' needs	92%
The interface is attractive and simple	86%
Quizzes help understand the content	90%
Willing to use this model in the future	95%

Respondent 08 (Male, 33 years old):

"I studied while waiting for orders. The videos are short but right on point. Now I understand the true meaning of faith."

Respondent 14 (Male, 41 years old):

"I usually just listen to sermons on YouTube, but this is more focused. There are quizzes too, so I know when I do not understand something."

Respondent 29 (Male, 28 years old):

"This model fits us drivers. We can learn anytime, especially at night when it is more relaxed."

Data Analysis

Based on the combination of descriptive statistical analysis (from pre-test and post-test scores) and thematic qualitative analysis (from questionnaires and interviews), the following conclusions can be drawn

Significant Improvement in Learning Outcomes

The pre-test and post-test results from the broader trial phase revealed a substantial increase in participants' understanding of core aqidah topics, including the Pillars of Faith, the concept of tawhid, and the daily implementation of belief. The average improvement across all learning aspects reached +26.5%, indicating that the digital model effectively enhanced participants' religious knowledge.

Positive User Experience

Survey data showed that more than 85% of participants expressed satisfaction with various aspects of the learning model. They found the materials easy to understand (94%), the media accessible (88%), and the format (videos, audio, quizzes) engaging and supportive of comprehension. Moreover, 95% of users were willing to continue using the model, demonstrating strong acceptance.

Practical Relevance and Usability

In-depth interviews with selected participants revealed that the learning model fit well with their lifestyle and work routines. Participants appreciated the flexibility of learning while waiting for ride orders or during free time, especially in the evening. The short video format, simple interface, and quiz features were highly valued for their practicality and ease of use.

Feasibility and Effectiveness

The model proved to be both technically feasible (regarding delivery and access through mobile devices) and pedagogically effective (improving knowledge and user engagement). It successfully addressed the specific needs of online motorcycle taxi drivers, who typically have limited time and access to structured religious education.

The digital-based aqidah learning model demonstrated clear advantages regarding educational impact, user satisfaction, and contextual relevance. Therefore, it can be considered a viable and impactful alternative for religious learning among informal and mobile worker communities, especially online motorcycle taxi drivers. This study provides a strong foundation for future scale-up implementation and potential adaptation to other target groups with similar characteristics.

REFERENCES

Abuhassna, H., Alnawajha, S., Awae, F., Adnan, M., & Edwards, B. I. (2024). Synthesizing technology integration within the ADDIE model for instructional design: A comprehensive systematic literature review. *Journal of Autonomous Intelligence*, *7*(5), 1–28.

Afzal, A., Khan, S., Daud, S., Ahmad, Z., & Butt, A. (2023). Addressing the digital divide: Access and use of technology in education. *Journal of Social Sciences Review*, *3*(2), 883–895.

Chintu, A. K., & Rathod, G. D. (2024). *The Role of Women in the Digital Economy*. Xoffencer International Book Publication House.

Djamdjuri, D. S., Suseno, M., Tajuddin, S., Lustyantie, N., & Chaeruman, U. A. (2021). Multimodal Approach in Online EFL Class Using Islamic Learning Materials: Students' Perspective. *International Journal of Language Education*, *5*(4), 337–355.

Hamdi, L. H. L. (2023). THE Concept Of Tawhid-Based Curriculum In The Perspective Of Islamic Education Philosophy According to Al-Qur'an And Hadith. *Jurnal Al-Murabbi*, *9*(1), 167–182.

Healey, S. J. R., Fakes, K., Malau-Aduli, B., Leigh, L., & Nair, B. R. (2025). Exploring experiences of work-related inequitable treatment among international medical graduates (IMGs): a sequential explanatory mixed methods study. *PLoS One*, *20*(2), e0319230.

Jiang, M., Yu, H., He, J., Qian, G., & Bialas, M. (2023). Effectiveness of cooperative learning instructional models in training in-service physical education teachers in Southwest China. *Sustainability*, *15*(13), 9993.

Kao, M.-C., Yuan, Y.-H., & Wang, Y.-X. (2023). The study was designed to gamify a mobile learning model to assess students' learning outcomes in accounting education. *Heliyon*, *9*(2).

Kim, J., Choi, Y., Xia, M., & Kim, J. (2022). Mobile-friendly content design for MOOCs: challenges, requirements, and design opportunities. *Proceedings of the 2022 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–16.

Larson, E. M. (2024). Smartphones and the education of religious youth in Indonesia: Highway to hell or path of righteousness? *Social Compass*, *71*(1), 119–135.

Mawadda, M., Supriadi, U., Anwar, S., & Abbas, H. M. (2023). Tolerance learning in Islamic religious and character education textbooks. *Analisa: Journal of Social Science and Religion*, *8*(1), 51–66.

McCarthy, S., Rowan, W., Kahma, N., Lynch, L., & Ertiö, T. P. (2022). Open e-learning platforms and the design–reality gap: an affordance theory perspective. *Information Technology & People*, *35*(8), 74–98.

Mueller, N., Anderle, R., Brachowicz, N., Graziadei, H., Lloyd, S. J., De Sampaio Morais, G., Sironi, A. Pietro, Gibert, K., Tonne, C., & Nieuwenhuijsen, M. (2023). Model choice for quantitative health impact assessment and modelling: an expert consultation and narrative literature review. *International Journal of Health Policy and Management*, *12*, 7103.

Munandar, S. A., & Fahrurrozi, M. (2024). Transformation of the Idrisiyyah Order: Navigating Social and Economic Challenges in the Digital Era. *Digital Muslim Review*, *2*(1), 1–19.

Papakostas, C. (2024). Faith in Frames: Constructing a Digital Game-Based Learning Framework for Religious Education. *Teaching Theology & Religion*, *27*(4), 137–154.

Rogers, V. (2011). *One Hundred and One Things to Do on the Street*. Jessica Kingsley Publishers.

Skjuve, M., Følstad, A., & Brandtzaeg, P. B. (2023). The user experience of ChatGPT: Findings from a questionnaire study of early users. *Proceedings of the 5th International Conference on Conversational User Interfaces*, 1–10.

Valencia, P. A. A., Gaytán-Lugo, L. S., & Salazar, M. E. E. (2023). Activity Design for Students With Visual Disabilities Through an Auditive Notification and Voice Response Interface. In *Handbook of Research on Innovative Frameworks and Inclusive Models for Online Learning* (pp. 215–237). IGI Global.

Veldkamp, A., Rebecca Niese, J., Heuvelmans, M., Knippels, M. P. J., & van Joolingen, W. R. (2022). You escaped! How did you learn during gameplay? *British Journal of Educational Technology*, *53*(5), 1430–1458.

MANAGEMENT OF INTEGRATED CURRICULUM TRANSFORMATION IN MUHAMMADIYAH EDUCATIONAL INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF SMP MUHAMMADIYAH PLUS KLATEN, INDONESIA

Sukron Sa'id[1], Ikmi Nur Oktavianti[2]

[1]Universitas, Ahmad Dahlan, Indonesia; skrnsaid@gmail.com

[2]Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; ikmi.oktavianti@pbi.uad.ac.id

ABSTRACT

This study analyzes the management of integrated curriculum transformation in Muhammadiyah educational institutions, with SMP Muhammadiyah Plus Klaten as a case study. In response to the increasingly complex dynamics of social, cultural, and technological change, Islamic education is expected to be adaptive, innovative, and transformative. Integrating the national curriculum, pesantren-based curriculum, and Muhammadiyah's distinctive educational framework is designed to foster holistic, relevant, and meaningful learning experiences. Employing a qualitative case study approach, this research explores the transformation process at the institutional level, encompassing the stages of planning, implementation, and evaluation. It focuses on institutional dynamics, teacher perceptions and competencies, organizational culture, parental involvement, and the influence of Muhammadiyah's educational policies and networks. Additionally, it examines the curriculum's alignment with Merdeka Belajar principles, Islamic values, and the demands of the Fourth Industrial Revolution. The findings highlight that the successful implementation of the integrated curriculum is strongly influenced by the synergy between school leadership, human resource readiness, organizational support, and stakeholder involvement. This study proposes a conceptual model of integrated curriculum transformation that is adaptive, contextual, and oriented toward strengthening students' character, competencies, and spirituality. These insights are expected to contribute theoretically and practically to advancing modern Islamic education, particularly within Muhammadiyah institutions.
Keywords: curriculum management, educational transformation, integrated curriculum, Islamic education, Muhammadiyah school, case study

INTRODUCTION

In today's rapidly evolving educational context, Islamic schools across the globe are tasked with balancing the preservation of religious identity with the need to respond to the demands of globalization, digital advancement, and societal change. These institutions are increasingly expected to do more than offer religious and moral instruction—they must also cultivate 21st-century skills such as critical thinking, creativity, digital literacy, and intercultural competence (Dwi Oktaviani & Setiawati, 2025; Hilmiatussadiah et al., 2024). This dual expectation presents

both a challenge and an opportunity: how can Islamic education remain faithful to its spiritual roots while fostering academic excellence and relevance in an interconnected world?

In the Indonesian context, Muhammadiyah has emerged as a leading force in Islamic educational reform. As one of the country's most influential socio-religious organizations, Muhammadiyah champions a model of education that integrates Islamic teachings with the demands of national and global development. A cornerstone of this reform effort is the integrated curriculum—an approach that unifies the national curriculum, pesantren-based teachings, and Muhammadiyah's unique educational philosophy. Rather than merely amalgamating content areas, this model embodies a pedagogical strategy to nurture holistic human development—intellectually, morally, spiritually, and socially (Ilyasin, 2020; Kurniawan et al., 2023).

The integrated curriculum aligns closely with Muhammadiyah's vision of Islam Berkemajuan (Progressive Islam), emphasizing rationality, inclusivity, social justice, and excellence in education. The curriculum aims to shape learners who are devout yet open-minded, disciplined yet innovative, and capable of contributing to national progress and global discourse. This vision is operationalized through a dynamic interplay of intrakurikuler (core academic subjects), kokurikuler (supportive programs), and ekstrakurikuler (enrichment activities), all infused with Muhammadiyah's value system. (Basir B et al., 2024).

This transformative approach also supports the national education reform movement in Indonesia, primarily through its resonance with the Merdeka Belajar (Freedom to Learn) initiative launched by the Ministry of Education, Culture, Research, and Technology (Idha Isnaningrum et al., 2024). Merdeka Belajar promotes flexible, student-centered learning that empowers schools and teachers to design contextually relevant curricula. Muhammadiyah's integrated model mirrors these aspirations by combining curricular adaptability with character education grounded in Islamic values.

However, turning integrated curriculum ideals into concrete school practices is not without obstacles. It requires institutional capacity, visionary leadership, skilled and reflective educators, and strong partnerships with families and communities. More importantly, it reconciles diverse traditions and expectations within a coherent and transformative educational framework.

Amid these dynamics, this study focuses on SMP Muhammadiyah Plus Klaten, a junior secondary school under Muhammadiyah known for its commitment to integrated education. The school exemplifies the fusion of religious depth and academic excellence. It offers a

meaningful case for examining how integrated curriculum transformation is conceptualized, operationalized, and evaluated within a Muhammadiyah setting. The study explores institutional planning, teacher development, curriculum implementation, stakeholder engagement, and policy alignment. Ultimately, it aims to enrich the broader discussion on how faith-based institutions can innovate responsibly and remain relevant in a rapidly changing world while preserving their ideological foundations (Gunagraha & Khuriyah, 2024).

METHODS

This study employed a qualitative case study design, which was particularly effective for investigating complex and context-specific educational processes within their authentic environments. A qualitative approach enables the researcher to capture curriculum transformation's depth, intricacies, and contextual uniqueness as it unfolds within a particular institutional framework. By centering on lived experiences and institutional practices, the study aims to develop a nuanced and grounded understanding of the integrated curriculum transformation process (Seherrie, 2024).

SMP Muhammadiyah Plus Klaten was purposively selected as the research site due to its well-established commitment to implementing an integrated curriculum that synthesizes national education standards, pesantren-based instruction, and Muhammadiyah's educational vision. As a flagship institution within the Muhammadiyah network, it is a representative model for understanding broader institutional dynamics and transformation processes in similar faith-based educational settings across Indonesia.

The study employed a triangulated data collection strategy to ensure the richness and credibility of data. Triangulation enhances the validity and reliability of the findings by offering diverse perspectives from multiple data sources. In-depth interviews with key stakeholders, including school principals, curriculum coordinators, subject teachers, and parents, were conducted to gather their perceptions, strategies, and challenges in implementing the integrated curriculum. These interviews offered narrative insights into the human aspects of curriculum transformation and how actors at various levels interpret and enact integration (Faizah, 2023).

Document analysis involving institutional materials such as curriculum blueprints, syllabi, lesson plans (RPP), and policy documents issued by the Muhammadiyah Central Board and the Indonesian Ministry of Education. This analysis enabled the tracing of formal curriculum design, alignment mechanisms, and the coherence between national frameworks and institutional practices (Wahyudin & Dewi, 2024).

Non-participant observations of classroom instruction, school rituals, and leadership meetings. These observations provided firsthand empirical evidence of the daily enactment of the integrated curriculum, revealing the congruence or divergence between institutional policy and classroom practice (Sutarto, 2022).

This methodological configuration aligns with Ilyasin's (2020) recommendation to integrate interviews, document reviews, and field observations when studying Islamic education reform and curriculum management. The selected case is significant due to its exemplary and illustrative qualities within integrated curriculum transformation.

Thematic analysis was conducted using iterative coding and categorization, grounded in theoretical frameworks relevant to curriculum transformation and Islamic education integration. Patterns were identified inductively while guided by established concepts such as holistic curriculum integration (Drake & Reid, 2020) and the ideological framework of Islam Berkemajuan (Naeem et al., 2023).

Ethical considerations were rigorously observed throughout the research process. Participants received a thorough explanation of the study's aims and procedures and voluntarily consented to their involvement. Anonymity and confidentiality were strictly maintained by masking personal and institutional identifiers, and participants retained the right to withdraw from the study at any stage without penalty (Badampudi et al., 2022).

In summary, this methodological framework provided a comprehensive, ethical, and context-sensitive basis for exploring how SMP Muhammadiyah Plus Klaten manages the transformation of its curriculum. Triangulated methods supported a holistic understanding of the interplay between institutional vision, structural readiness, pedagogical practices, and stakeholder engagement in implementing integrated Islamic education.

RESULTS AND DISCUSSION

Curriculum Planning and Design

SMP Muhammadiyah Plus Klaten has systematically developed a curriculum that integrates national education standards with Islamic teachings and Muhammadiyah values, reflecting its commitment to holistic educational transformation. The curriculum aligns closely with the Merdeka Belajar framework, emphasizing learner autonomy, contextual relevance, and character formation. Core subjects are enriched by Al-Islam and Kemuhammadiyahan (AIK), fostering a spiritually grounded and ethically aware learning environment (Firdaus & Makhful, 2023).

This integrative model is operationalized through the ISMUBA curriculum, which merges national curriculum content with faith-based subjects such as Aqidah Akhlak, Fiqh, Tarikh, Qur'an Hadith, Kemuhammadiyahan, and Arabic. ISMUBA represents a coherent synthesis of national directives and Muhammadiyah's educational vision. Enrichment programs—including Hizbul Wathan, Tapak Suci, and Qiroah Al-Qur'an—serve to internalize Islamic values, reinforcing the curriculum's transformative and holistic nature (Sijabat et al., 2023).

The SMP Muhammadiyah Plus Klaten case exemplifies how integrated curriculum transformation can bridge traditional Islamic education with the demands of contemporary learning. It reflects a neo-modernist educational philosophy that harmonizes classical religious knowledge with modern science and pedagogical practices (Wahdi et al., 2024).

Implementation Dynamics

Implementation of the integrated curriculum revealed varying levels of teacher readiness. Some educators were proficient in applying interdisciplinary methods, while others required structured professional development. To address this, the school implemented collaborative strategies including team teaching, co-planning sessions, and reflective pedagogical dialogues. These efforts mirror findings highlighting the importance of teacher preparedness, contextual understanding, and institutional support for effective curriculum implementation. At SMP Muhammadiyah Plus Klaten, such support mechanisms were sustained through continuous development programs and shared pedagogical leadership (Syofyan et al., 2024).

Organizational Support and Leadership

Leadership was a central factor in driving and sustaining the transformation. The school's leadership team articulated a clear institutional vision, facilitated ongoing teacher training, and communicated effectively with internal and external stakeholders. Organizational adjustments such as restructuring administrative roles and resource realignment supported a more resilient implementation process.

Effective school leadership significantly influences both curriculum alignment and teacher development. Research indicates a direct effect of leadership on curriculum implementation (coefficient = 0.474) and an even more substantial influence on teacher development (coefficient = 0.806). At SMP Muhammadiyah Plus Klaten, leadership supported policy enactment and cultivated a culture of innovation, accountability, and shared growth (Judijanto et al., 2024).

These findings reinforce the theoretical foundations of integrated curriculum transformation. Visionary leadership aligned with Merdeka Belajar principles ensures reform initiatives' sustainability and contextual relevance.

Parental and Community Involvement

Parental and community engagement were instrumental in supporting the integrated curriculum. Parents welcomed the emphasis on character and spiritual development and actively participated in school activities. Events such as parenting seminars, community prayers, and home-school collaboration programs facilitated value alignment between school and family (Dardiri & Su'aidi, 2024).

Amalia and Maryatun emphasized the importance of structured partnerships through initiatives such as the Parent Class, Parenting Class, and Inspiration Class. These programs enabled parents and professionals to introduce students to real-life contexts and support their holistic development. Parental involvement in the Inspiration Class reflects a collaborative effort between the school, parents, and professionals to provide children with a rich and meaningful learning experience. The Parenting Class, in particular, created opportunities for parents to share strategies and engage in dialogue about their children's academic and moral growth. This practice aligns with Epstein's model of school-family partnerships, wherein parents act as co-educators who contribute to students' cognitive and affective development (Amalia & Maryatun, 2024).

This active stakeholder engagement served as a key pillar of curriculum transformation, strengthening the alignment of educational goals across home, school, and community contexts.

Alignment with 21st-Century Needs

The integrated curriculum was responsive to 21st-century learning needs, incorporating competencies such as digital literacy, critical thinking, collaboration, and creativity. These were embedded within Islamic values and operationalized through experiential learning activities. Programs like tahfidz, dhuha prayer, community service, and student leadership training allowed students to apply knowledge in meaningful, real-life contexts.

Santoso argues that experiential approaches promote cognitive, affective, and psychomotor skills. At SMP Muhammadiyah Plus Klaten, this model ensured that learning remained relevant, grounded, and transformational (Santoso et al., 2023). Additionally, the curriculum transformation reflects Muhammadiyah's broader philosophy of Islam Berkemajuan, which emphasizes rationality, inclusiveness, and social responsibility in Islamic education (Kurniawan et al., 2023; Naeem et al., 2023). Fusing pesantren traditions with modern pedagogical

approaches affirms that Islamic schools can uphold their foundational values while preparing students for global citizenship.

Anwar and Sofi'i reinforce this vision, stating: "Muhammadiyah education is a forum for moral and character development and a means to produce competent graduates in science and technology... adaptive, contextual, and globally competitive" (Saepul Anwar & Sofi, 2025). Despite the successes, several challenges remain, such as uneven teacher readiness, limited evaluation systems, and sustaining stakeholder engagement. Addressing these issues will require ongoing investment in professional development, institutional adaptability, and policy reinforcement from both Muhammadiyah leadership and national authorities.

Nevertheless, the experience of SMP Muhammadiyah Plus Klaten presents a valuable model of integrated curriculum transformation—one that is adaptive, faith-based, and responsive to contemporary educational demands. It contributes meaningfully to the discourse on how Islamic educational institutions can thrive in the 21st century while maintaining their spiritual and cultural identity.

REFERENCES

Amalia, N. F., & Maryatun, I. B. (2024). Parent Involvement in School Programs: How Parents are Actively Involved in Islamic Kindergarten. *Golden Age: Jurnal Ilmiah Tumbuh Kembang Anak Usia Dini*, *9*(4), 673–687. https://doi.org/10.14421/jga.2024.94-08

Badampudi, D., Fotrousi, F., Cartaxo, B., & Usman, M. (2022). Reporting Consent, Anonymity and Confidentiality Procedures Adopted in Empirical Studies Using Human Participants. *E-Informatica Software Engineering Journal*, *16*(1). https://doi.org/10.37190/e-Inf220109

Basir B, A. Muh. Ayyub Ht, & Indriani. (2024). *jjasri3,+3.+Jurnal+Pak+Basir*.

Dardiri, M. A., & Su'aidi, M. Z. (2024). Integrated Curriculum in Islamic School: Integration of Knowledge and Parental Involvement. *Jurnal Intelektual: Jurnal Pendidikan Dan Studi Keislaman*, *14*(3), 307–320. https://doi.org/10.33367/ji.v14i3.6322

Drake, S. M., & Reid, J. L. (2020). 21st Century Competencies in Light of the History of Integrated Curriculum. In *Frontiers in Education* (Vol. 5). Frontiers Media S.A. https://doi.org/10.3389/feduc.2020.00122

Dwi Oktaviani, F., & Setiawati, L. (2025). Jurnal Abmas Media Informasi Pengabdian Kepada Masyarakat Strengthening students' digital literacy for 21st-century learning in Islamic boarding schools. *Jurnal Abmas*, *25*(1), 63. https://doi.org/10.17509/abmas.v25i1.84688

Faizah, N. (2023). Implementing Curriculum Management in Improving the Quality of Education at the Integrated Islamic Elementary School in South Tangerang. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*, *15*(4). https://doi.org/10.35445/alishlah.v15i4.4192

Firdaus, F., & Makhful, M. (2023). Strengthening character education through Al-Islam and Kemuhammadiyahan based on the Merdeka curriculum. *ATTARBIYAH: Journal of Islamic Culture and Education*, *8*(2), 189–202. https://doi.org/10.18326/attarbiyah.v8i2.189-202

Gunagraha, S., & Khuriyah, K. (2024). Implementasi Kurikulum Pesantren pada Sekolah Formal (Studi Kasus: SMP Muhammadiyah Plus Klaten Utara). *ISLAMIKA*, *6*(4), 1933–1945. https://doi.org/10.36088/islamika.v6i4.5403

Hilmiatussadiah, K. G., Ahman, E., Disman, D., & Dahlan, D. (2024). Strategies for Improving 21st Century Competencies in Secondary Schools in Indonesia: A Systematic Literature Review. *Jurnal Pendidikan Progresif*, *14*(3), 1914–1929. https://doi.org/10.23960/jpp.v14.i3.2024130

Idha Isnaningrum, Novi Marliani, & Saring Ariyanto. (2024). Implementasi Kuruikulum Merdeka Belajar di Sekolah Dasar. *PIJAR: Jurnal Pendidikan Dan Pengajaran*, *3*(1), 8–15. https://doi.org/10.58540/pijar.v3i1.644

Ilyasin, M. (2020). Transformation of Learning Management: Integrative Study of Islamic Boarding School Curriculum. *Dinamika Ilmu*, 13–22. https://doi.org/10.21093/di.v20i1.2006

Judijanto, L., Idun Suwarna, A., Aisyah Hanim, S., Nuswantoro, P., Noviyani, R., Jakarta, I., & Pasim Sukabumi, S. (2024). Assessing the Role of School Leadership in Mediating the Impact of Teacher Professional Development on Curriculum Implementation in Indonesia. *The Eastasouth Journal of Learning and Education*, *2*(03), 173–187. https://doi.org/10.58812/esle.v2i03

Saepul Anwar, A., & Sofi, I. (2025). Navigating Challenges and Opportunities in the Renewal of Muhammadiyah's Educational Philosophy in the Digital Era. *Jurnal Keilmuan Manajemen Pendidikan*, *11*(01), 97–110. https://doi.org/10.32678/tarbawi.v11i01.10372

Kurniawan, D., Nur, M., Maksum, R., & Mustofa, T. A. (2023). *Transformation of Educational Institutions in the Muhmmadiyah Organization*.

Naeem, M., Ozuem, W., Howell, K., & Ranfagni, S. (2023). A Step-by-Step Process of Thematic Analysis to Develop a Conceptual Model in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Methods*, *22*. https://doi.org/10.1177/16094069231205789

Santoso, B., Trion, M., & Muzakki, M. (2023). *ISTAWA: Jurnal Pendidikan Islam (IJPI) Learning Model of Al-Islam and Integrative Muhammadiyah for Students at MTs Muhammadiyah Aimas*. *8*(1). http://journal.umpo.ac.id/index.php/istawa/

Seherrie, A. C. (2024). Narrating the Lived Experiences of Life Orientation Teachers: An Interpretive Phenomenology Study. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, *23*(12), 279–299. https://doi.org/10.26803/ijlter.23.12.15

Sijabat, J., Idris, I., & Ekawaty, R. (2023). The Implementation of Al-Islam and Kemuhammadiyahan Education Curriculum at Muhammadiyah High School in Sorong City. *TARBAWY: Indonesian Journal of Islamic Education*, *10*(2), 161–170. https://doi.org/10.17509/t.v10i2.63402

Sutarto. (2022). *4181-11341-1-PB*.

Syofyan, H., Rosyid, A., Fadli, M. R., & Yusuff, A. A. (2024). Teacher Readiness Factors that Influence the Implementation of the Merdeka Curriculum in Elementary Schools. *Journal of Curriculum and Teaching*, *13*(5), 168–180. https://doi.org/10.5430/jct.v13n5p168

Wahdi, W., Asari, H., & Arsyad, J. (2024). MODERNIZATION OF ISLAMIC EDUCATION A Network Study of Integrated Islamic Schools in North Sumatra. *Edukasi Islami: Jurnal Pendidikan Islam*, *13*(02). https://doi.org/10.30868/ei.v13i02.5629

Wahyudin, D., & Dewi, L. (2024). *Inovasi Kurikulum Integration of integrated Islamic school curriculum into Kurikulum Merdeka* (Vol. 21, Issue 1). https://ejournal.upi.edu/index.php/JIK

ENHANCING CHILDREN'S RELIGIOUS LITERACY THROUGH TAUHID-BASED EDUCATION TO PREVENT BULLYING FROM AN EARLY AGE

Aziz Muzaki [1], Sumaryati [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0000-0003-2500-5804

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0000-0002-8015-8128

ABSTRACT

Religious literacy is a critical component in shaping children's moral frameworks, particularly in preventing the emergence of harmful behaviors such as bullying from an early developmental stageexi. This study examines how tauhid-based education strengthens children's understanding of Islam while simultaneously fostering empathy and respectful social interactions. Using a descriptive qualitative approach, data were collected through classroom observations, interviews with Islamic teachers, and analysis of teaching materials at Islamic elementary schools. The findings indicate that integrating tauhid values into daily learning activities can foster emotional intelligence, compassion, and a peaceful understanding of interpersonal relationships. Methods such as storytelling, reflective dialogue, and value-based discussions help students internalize Islam as a religion of mercy (rahmatan lil 'alamin), promoting kindness and respect rather than aggression. Educators who intentionally apply these principles in their teaching successfully nurture a school environment where students are more aware of their behavior and its impact on others. The study concludes that tauhid-centered religious education can serve as an effective preventive tool against bullying when delivered through engaging and age-appropriate methods. This research encourages Islamic schools to adopt a more holistic and contextual approach to religious literacy.

Keywords: religious literacy, Islamic education, bullying prevention.

1. INTRODUCTION

School bullying has emerged as a critical concern in education due to its significant impact on children's psychological and social development. In Indonesia, cases of bullying in Islamic elementary schools (SD/MI) remain prevalent, though comprehensive documentation is still lacking (Us'an, 2024). Preliminary findings from Sawangan District, Magelang Regency, Central Java, reveal persistent challenges in addressing aggressive behavior among students. According to the Ministry of Education and Culture's Data Center, the region hosts 15 Islamic elementary schools with varying implementations of religious curricula. This disparity raises important questions about the potential of faith-based approaches in bullying prevention.

Existing research demonstrates that Islamic schools implementing a holistic educational approach particularly those emphasizing tauhid (Islamic monotheism) are more likely to cultivate harmonious and value-driven learning environments (Ni'mah, 2024). The concept of tauhid, which underscores human unity under divine supervision (*muraqabah*), cultivates moral awareness that discourages demeaning behaviors. Research by Pamungkas (2023) in MI schools across Central Java found that students taught Islamic brotherhood values (*ukhuwah islamiyah*) through prophetic narratives exhibited heightened empathy (Pamungkas, 2023). These findings align with Kohlberg's (1981) moral development theory, which posits that internalizing universal values of justice and respect can mitigate childhood aggression (Kohlberg, 1981).

However, prior research has predominantly focused on conventional methods like lectures and rote memorization, neglecting the practical application of spiritual values in social contexts (Prabowo & Ilyas, 2021). Maisah emphasizes that character education proves most effective when values are taught contextually through reflection and practical implementation (Maisah, 2020). This study therefore examines how innovative tauhid-based approaches including storytelling, role-playing, and value discussions might offer more effective bullying prevention strategies. The research concentrates on Islamic schools in Sawangan as a case study, given the region's strong religious foundations yet underutilized potential for addressing social conflicts. Furthermore, this study addresses the research gap identified by Mawardi regarding teachers' role in translating tauhid principles into daily behavioral guidelines (Mawardi, 2017). Preliminary observations at three Madrasah Ibtidaiyah in Sawangan revealed that integrating interactive teaching methods such as analyzing bullying cases through the lens of prophetic hadith led to a 50% reduction in student mockery within one semester. These interim findings strengthen the argument that religious education must transcend doctrinal instruction to address emotional and social dimensions.

This research aims to: (1) analyze the effectiveness of tauhid value integration in SD/MI curricula for bullying prevention, and (2) develop a learning model combining tauhid principles with modern psychological approaches. The outcomes are expected to provide valuable references for educational policymakers and teachers in creating inclusive, compassionate school environments (*rahmatan lil 'alamin*).

2. METHOD

This study employs a descriptive qualitative approach to examine the implementation of tauhid-based education in bullying prevention within Islamic elementary schools. The field research was conducted over one week in Islamic School SD/MI institutions across Sawangan District, Magelang Regency, with particular focus on Islamic Religious Education (PAI) classroom practices. Primary data collection incorporated three main techniques: (1) structured participatory classroom observations using instruments adapted from Rizqi's research framework, (2) in-depth semi-structured interviews with 10 PAI teachers selected through purposive sampling based on criteria of minimum five years' teaching experience and prior character education training, and (3) document analysis of Lesson Plans (RPP) and Islamic teaching materials (Rizqi et al., 2024).

Secondary data was obtained from the Ministry of Education's information system (https://referensi.data.kemdikbud.go.id) to establish baseline school profiles, including teacher-student ratios and religious education facilities. Previous research by Fathurrohman (2022) in Central Java Islamic schools indicates an optimal 1:20 teacher-student ratio for effective learning, though our data revealed some research sites-maintained ratios as high as 1:28 (Fathurrohman, 2019). These findings provided crucial context for analyzing tauhid education implementation challenges.

Data analysis followed a modified three-stage Meolong model: data reduction, data display, and conclusion drawing. Source triangulation validated findings through cross-examination of observation notes, interview transcripts, and document analysis (J, 2004). Literature review of prior studies on tauhid education in SD/MI institutions established comparative benchmarks. Research instruments were developed by adapting observation guidelines from the Ministry of Religious Affairs for PAI assessment (Kemendikbudristek, 2023).

The one-week research timeframe required a focused observation of critical tauhid learning moments, particularly during PAI classes and religious extracurricular activities. As argued by Naimah, concentrated short-term observation can yield meaningful insights when supported by valid instruments and comprehensive analysis (Naimah, 2020). Field data served to reinforce primary findings from systematic literature review concerning tauhid education and bullying prevention in Islamic educational contexts.

The study adhered to academic ethics principles by anonymizing participants (Sarosa, 2021). Research procedures followed the educational research ethics guidelines issued by Central Java's Education Quality Assurance Institute, including confidentiality and voluntary

participation principles. Findings underwent member checking validation with two senior teacher reviewers, a methodology previously implemented in comparable studies by Wahyudi (Amelia, 2023).

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Patterns of Tauhid-Based Education Implementation in the Context of Bullying Prevention

This study reveals that among the 13 Islamic elementary schools surveyed in the Sawangan District, 9 schools (69%) recorded a significant decrease in bullying behavior after implementing a structured and creative tauhid-based educational approach. This method goes beyond the traditional verbal transmission of religious doctrine and instead adopts reflective, participatory, and transformative learning strategies—such as the moral mirror technique, role-playing stories of Prophet Muhammad (peace be upon him), daily spiritual journaling, and peer mediation through "the Duta Ukhuwah" (Brotherhood Ambassadors) program. These learning models create space for students to experience, reflect on, and apply the values of tauhid in real-life social interactions.

This implementation marks a significant departure from conventional religious teaching methods that focus primarily on cognitive aspects. As criticized by Maisah approaches centered on rote memorization and one-way lectures often fail to touch the affective and behavioral dimensions of students (Maisah, 2020). In contrast, character education, according to Lickona, becomes far more effective when tied to concrete moral experiences that are internalized through reflective and relational activities (Thomas Lickona, 2004). This research provides empirical evidence that Islamic spiritual values can be actively and contextually integrated into daily learning, ultimately shaping more empathetic and ethical social behavior.

In this context, the tauhid-based approach has also proven effective in nurturing children's moral awareness from an early age. These findings reinforce Arifin's assertion that the internalization of values in Islamic education is insufficient if delivered only through normative means (Arifin, 2010). Instead, values such as *muraqabah* (awareness of God's presence), *ikhlas* (sincerity), and *ukhuwah* (Islamic brotherhood) must be experienced firsthand by students through activities that activate cognitive, emotional, and social aspects simultaneously (Yurissetiowati, 2021). When students participate in role-playing stories of the Prophet's patience or are encouraged to write about their moral experiences in a journal, the values of tauhid are not only understood intellectually but also deeply felt shaping character from within.

A concrete example can be seen in "the Duta Ukhuwah" program implemented at MIS Muhammadiyah Surodadi 2 and MIM Tirtosari, where students take an active role in resolving peer conflicts. This approach not only cultivates a sense of responsibility but also fosters the social application of *ukhuwah islamiyah* values. In line with Ramdhan's study, strengthening the value of *ukhuwah* in student interactions has proven to increase solidarity and reduce conflict escalation (Ramdhan, 2019). This affirms that tauhid-based education need not be confined to rituals and doctrinal instruction but can be meaningfully manifested in the collaborative and inclusive social structures of the school environment.

To strengthen the validity of these findings, the results of observations and interviews are presented in Table 1, which outlines the tauhid-based educational methods used in each school, indicators of reduced bullying behavior, and their levels of effectiveness based on field assessments. With an average effectiveness rate of 77.8%, it can be concluded that this approach succeeds not only in theory but also in practical implementation. Tauhid-based education thus stands not merely as a part of the religious curriculum but as a strategic instrument for building a peaceful, safe, and spiritually grounded educational ecosystem.

The following table presents the methods applied in each school, the success indicators, and the level of effectiveness based on observational and interview data:

Table 1. Effectiveness of Tauhid-Based Education in Reducing Bullying

No	School Name	Tauhid-Based Method Implemented	Indicators of Bullying Reduction	Effectiveness (%)
1	SDS Islam Tahfizhul Qur'an Al Ikhlash	Moral mirror, Qur'an and Hadith reflection	Reduction in physical bullying	80%
2	MI Al Kautsar	Role-playing stories of the Prophet (PBUH)	Verbal: 21 → 8 cases	90%
3	MIS Muhammadiyah Surodadi 1	Daily value journaling	Strengthened empathy and patience	70%
4	MIS Muhammadiyah Surodadi 2	Peer mediation – *Duta Ukhuwah*	Quick conflict resolution, increased solidarity	85%
5	MI Integrated Islamic School Cahaya Hati	Combination of reflection & role-playing	Contextual and active Islamic Studies environment	85%
6	MIS Ma'arif Wonolelo	Reflective journaling	Greater emotional openness among students	70%
7	MIS MIM Tirtosari	*Duta Ukhuwah*, peer mediation	Peaceful conflict resolution	75%

No	School Name	Tauhid-Based Method Implemented	Indicators of Bullying Reduction	Effectiveness (%)
8	SD IT Al Muhajirin	Reflection on tauhid values in daily activities	Teachers' role as facilitators emphasized	70%
9	SDI An-Nuur	Role-play and exemplary storytelling	High enthusiasm in moral value simulations	75%

Table 1 illustrates that all nine schools which successfully implemented tauhid-based education in an active manner experienced a reduction in bullying behavior—both physical and verbal. The effectiveness levels across schools ranged from 70% to 90%, with an overall average significance of 77.8%. This is a notably high figure in the context of value-based education rooted in spirituality. These results indicate that tauhid-based education is not only relevant as a component of Islamic Religious Education (PAI) curriculum, but also effective as a concrete strategy for character development and the prevention of social violence within Islamic elementary schools.

The school with the highest effectiveness rate was MI Al Kautsar, which recorded a decrease in verbal bullying cases from 21 to 8 per semester a reduction of approximately 62%. This outcome was achieved through a role-playing method based on the life stories of Prophet Muhammad (peace be upon him), which allowed students to emotionally, rather than merely cognitively, experience values such as patience and compassion. These findings reinforce Arifin's (2018) argument that narrative-based approaches in Islamic education foster deeper emotional engagement in students compared to lecture-based methods, as students do not simply learn values intellectually they live and internalize them.

Other schools such as MIS Muhammadiyah Surodadi 2 and MI Integrated Islamic School Cahaya Hati also demonstrated high effectiveness (85%) through the Duta Ukhuwah program and a combination of reflective and narrative-based methods. These peer mediation programs provided students with opportunities to resolve conflicts actively and peacefully, while simultaneously reinforcing *ukhuwah islamiyah* (Islamic brotherhood) as a functional social mechanism. Ramdhan emphasizes that student involvement in peer mediation can significantly enhance solidarity and reduce interpersonal violence in schools at a systemic level (Ramdhan, 2019).

On the other hand, schools like MIS Ma'arif Wonolelo and SD IT Al Muhajirin, although showing a more moderate level of effectiveness (70%), still succeeded in fostering students'

affective awareness through daily journaling and reflection on tauhid values in everyday activities. One student even wrote in their journal that they held back their anger because they realized that Allah dislikes those who are quick to anger. This aligns with Lickona's character education theory, which states that character is best formed through value reflection in real-life contexts, rather than through abstract instruction alone (Thomas Lickona, 2004).

The overall interpretation of this table confirms that the greater the students' emotional and social engagement in the process of value education, the more likely those values will be internalized and reflected in actual behavior. This also supports Kohlberg's moral development theory, which emphasizes that morality develops through stages and real-life experiences, rather than solely through declarative understanding (Kohlberg, 1981). Therefore, a tauhid-based educational approach one that emphasizes spiritual experience, emotional reflection, and social interaction proves to be more effective in preventing bullying than normative, conventional methods typically used in formal religious education.

3.2 Thematic Findings and Theoretical Collaboration

The results of this study identified four key themes in tauhid-based educational strategies that have proven effective in preventing bullying. First, reflective practice through the moral mirror method guided students to contemplate Qur'anic verses such as Surah Al-Hujurat (49:11), which forbids mocking others. The concept of *muraqabah* (the awareness that Allah is always watching) instilled through this method has been shown to improve students' self-control. These findings reinforce Lickona's research, which asserts that value reflection in real-life contexts is instrumental in shaping stable character traits (Thomas Lickona, 2004).

Second, a narrative approach based on exemplary stories of Prophet Muhammad (peace be upon him) was effectively used at MI Al Kautsar and SDI An-Nuur through role-playing activities. A significant decrease in verbal bullying cases from 21 to 8 demonstrates that simulating moral values can touch students emotionally and foster empathy. This supports Rohaeti's findings that narrative in Islamic education strengthens affective engagement and facilitates deeper internalization of values (Rohaeti et al., 2021).

Third, daily spiritual journaling, as implemented at MIS Surodadi 1 and MIS Ma'arif Wonolelo, has proven effective in cultivating students' introspective awareness. Through this activity, students were encouraged to reflect on their actions in the light of tauhid. One student wrote, "I was angry because my friend didn't return my eraser, but I stayed quiet because I know Allah does not like those who get angry easily." Such reflections enhance the affective dimension of character education.

Fourth, the application of peer mediation systems rooted in *ukhuwah islamiyah* (Islamic brotherhood), as seen at MIS Surodadi 2 and MIS MIM Tirtosari, revealed a significant social transformation within the school environment. The Duta Ukhuwah (Brotherhood Ambassadors) program successfully increased solidarity among students and resolved conflicts peacefully. This supports Ramdhan's (2019) findings that strengthening ukhuwah through practical social systems promotes collective empathy and social cohesion (Ramdhan, 2019).

3.3 Implementation Challenges and Practice Gaps

Although the majority of schools in this study demonstrated success in reducing bullying through the tauhid-based educational approach, four schools (31%) had not yet experienced significant impact. The primary barrier identified was the high student-to-teacher ratio, reaching 1:28 exceeding the ideal standard of 1:20 as recommended by Fathurrochman (2019). In such conditions, teachers struggle to effectively implement reflective and affective learning due to limited time and attention available for each individual student. This overcrowded classroom structure not only affects instructional effectiveness but also hinders the personal internalization of values.

Furthermore, the dominant pedagogical approach remains conventional and text-based, with a strong focus on memorization and one-way lecturing. This pattern fails to accommodate students' emotional engagement and social experiences, which are crucial components of character education grounded in tauhid. In line with Hasan's view, Islamic religious education becomes more meaningful when delivered contextually, allowing students to experience and reflect on values in their daily lives (Hasan & Azizah, 2022). When teachers are not equipped with appropriate methodological training, they tend to replicate traditional approaches that lack transformational depth.

There is also a notable gap in the existing literature. Most previous studies have emphasized macro-level strategies in character education or general bullying prevention, yet few have explored the deeper, transcendent spiritual dimensions. For example, Mahariah's highlights the habituation of tolerance as a strategic step in building an anti-bullying environment but does not delve into how tauhid values contribute to shaping spiritual self-control and empathy in students (Mahariah, 2021). Similarly, Us'an's research explores neuropsychological approaches to bullying prevention among adolescents but does not integrate theological frameworks as part of moral consciousness development (Us'an, 2024).

In fact, central values in Islamic teachings such as *muraqabah* (God-awareness), *ikhlas* (sincerity), and *ukhuwah* (brotherhood) hold strong potential as foundational pillars for

impactful character education. Mawardi emphasizes the need for a transformation in Islamic education curricula to cultivate a generation with both spiritual excellence and social intelligence (Mawardi, 2015). However, a major challenge remains: the absence of pedagogical models capable of translating these values into vibrant, dialogical, and contextual learning (Samsinar, 2022). Educational processes that are limited to the declarative level of values without inviting students to directly experience them risk creating a gap between moral knowledge and moral action.

Within this framework, the present study offers both conceptual and practical contributions in the form of a tauhid experiential learning model an educational approach that integrates divine values into narrative, reflective, and participatory learning experiences (Saidah, 2014). This approach enables students to internalize values not only cognitively but also affectively and socially. As such, this research not only addresses the existing gaps in Islamic education often marked by normative and verbalistic tendencies but also introduces a new paradigm that places tauhid values at the center of character development efforts to prevent bullying from an early age.

3.4 Theoretical Implications and Research Novelty

The findings of this study offer significant theoretical contributions to the field of Islamic education, particularly in reimagining tauhid-based education not merely as a means of transmitting normative values, but as a preventive strategy against social issues such as bullying. Through reflective and participatory learning, tauhid values such as *muraqabah* (awareness of Allah's constant supervision), *ikhlas* (sincerity), and *ukhuwah* (Islamic brotherhood) have been shown to foster holistic moral awareness among students. This aligns with Lickona's assertion that genuine character formation depends not only on moral cognition, but also on affective experience and real social action (Thomas Lickona, 2004).

From a curriculum perspective, this approach opens new avenues for designing Islamic Religious Education (PAI) that is both transformative and humanistic (Sulfemi, 2019). The current PAI curriculum, which often emphasizes doctrinal memorization, can be developed into a space for exploring values, empathy, and conflict resolution rooted in Islamic spirituality. As Arifin states, the integration of Islamic values into the educational process must not be symbolic alone (Arifin, 2010); it must be embedded within the emotional and social practices of students to generate real behavioral change. Practically, this study proposes a model of education that intensively engages the affective domain, ensuring that Islamic values go beyond mere knowledge to become internalized and lived.

Another important implication is the reinforcement of the tauhid experiential learning concept an instructional model that invites students to directly experience tauhid values through reflective, narrative, and collaborative activities. In this context, Islamic education is not confined to cognitive-verbal methods but is combined with psychosocial strategies that promote deeper value understanding (Taufiq, 2019). This model responds to the demands of modern character education, which cannot rely solely on moral advice or directives. As Kohlberg critiques, moral development requires the internalization of values through complex stages of social experience (Kohlberg, 1981).

The novelty of this research lies in its integration of two major approaches that are often treated separately in the literature: the Islamic spiritual approach and the behavioral pedagogical approach. Most previous studies, such as those by Ni'mah and Us'an, examined bullying from the perspective of social tolerance or neuropsychological interventions (Ni'mah, 2024) (Us'an, 2024). However, they did not explicitly position tauhid values as a central instrument for the comprehensive moral development of children. This study bridges that gap by developing a

tauhid education framework that is not only practically implementable but has also been empirically validated across nine Islamic elementary schools.

Ultimately, this study provides a new foundation for the development of Islamic education policy centered on value-based experiences and the strengthening of children's social spirituality. Amid growing concern over school bullying, this approach offers an alternative that is not only curative but also preventive and constructive. Tauhid-based education is no longer to be seen as a normative add-on to the curriculum, but as a core value in building a safe, empathetic, and God-centered school ecosystem. As such, this approach not only broadens the practical horizon of Islamic education but also deepens the spiritual and social roots of the next generation of young Muslims from an early age.

REFERENCES

Amelia, W. B. L. (2023). Perlindungan Hukum Terhadap Anak Korban Tindakan Kekerasan di Sekolah. *Jurnal Hukum Das Sollen*, *9*.

Arifin. (2010). *Pembelajaran Alquran Pada Anak Usia*.

Fathurrohman. (2019). Implementasi pendidikan moral di sekolah dasar. *Jurnal Bidang Pendidikan Dasar*.

Hasan, M. S., & Azizah, M. (2022). Reconstructing the Islamic Religious Education Curriculum with a Bullying Prevention Perspective. *... Journal of Islamic Education*.

J, M. L. (2004). *Metode Penelitian Kualitatif*. Remaja Rosda Karya.

Kemendikbudristek. (2023). *Panduan Penelitian dan Pengabdian kepada Masyarakat*. Kemendikbudristek.

Kohlberg, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Clark University Press.

Mahariah. (2021). Pendekatan Pendidikan Islam dalam Kajian Studi Islam. *Tazkiya*, *14*(1), 1–13.

Maisah, S. (2020). Bullying dalam Prespektif Pendidikan Islam. *Al-Tarbawi Al-Haditsah: Jurnal Pendidikan Islam*.

Mawardi, I. (2015). Sıgnıfıkansı Sunnah Nabı dalam Kurıkulum Pembınaan Keprıbadıan Anak (Perspektıf Psıkologı Pendıdıkan Islam). *Tarbiyatuna*, *6*(2), 77–90.

Mawardi, I. (2017). Kurikulum Pendidikan Islam: Pengembangan Karakter Soft Skills Dalam Menyiapkan Generasi Ulul Albab. *Lombok: Universitas Nahdhatul Wathan Mataram, Februari*.

Naimah, K. (2020). Pendidikan Agama Islam Sebagai Basic Education Anak Usia Dini. *El Wahdah*, *1*.

Ni'mah, Z. (2024). Habituasi toleransi sebagai upaya menguatkan pendidikan anti bullying di sekolah. *... Journal of Interdisciplinary Educational ...*.

http://jurnal.peradabanpublishing.com/index.php/PJIER/article/view/143

Pamungkas, A. T. (2023). *Pengaruh Verbal Bullying Terhadap Kepercayaan Diri Siswa di Madrasah Ibtidaiyah Muhammadiyah Sabranglor*. Universitas Muhammadiyah Klaten.

Prabowo, A. D. A., & Ilyas, H. (2021). Multicultural Education in Islamic Perspective. *International Conference on Economics …*.

Ramdhan, T. W. (2019). Model Pengembangan Kurikulum Multikultural (Studi Kasus Perencanaan Kurikulum SMA Negeri 1 Kediri). *Al-Insyiroh: Jurnal Studi Keislaman*, *5*(2), 39–53.

Rizqi, S. A., Salsabila, S., Hafiansyah, M. B., & ... (2024). Strategi Islam dalam pencegahan bullying anak-anak sekolah dasar. *Jurnal Pendidikan Guru …*.

Rohaeti, R., Ulfiah, U., Arifin, D., & Khori, A. (2021). Management of Islamic Religious Education In Developing The Noble Ability of Santries Through The Tahfidz Approach. *Journal of Social Science*.

Saidah, Z. (2014). *Pembelajaran Pendidikan Agama Islam Berbasis Konstruktivisme Untuk Generasi Digital*. 15.

Samsinar. (2022). *Konsep Pendidikan Karakter Anak Usia Dini* (Vol. 2, Issue 2). Akademia Pustaka.

Sarosa, S. (2021). *Analisis Data Penelitian Kualitatif*. books.google.com.

Sulfemi, W. B. (2019). Manajemen Kurikulum Di Sekolah. *Modul*, 3.

Taufiq, A. (2019). Pengembangan Kurikulum Pendidikan Agama Islam. *El Ghiroh*, *XVII*(02), 81–102.

Thomas Lickona. (2004). *Educating for character: how our school can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

Us'an. (2024). *Intervensi Neuropsikologi dengan Pendekatan Islam dalam Mencegah Bullying di Kalangan Remaja*. Bintang Semesta Media.

Yurissetiowati, S. S. T. (2021). *Perkembangan Anak Usia Dini*. books.google.com.

TEACHERS' READINESS FOR DEEP LEARNING-BASED EDUCATIONAL TRANSFORMATION IN NORTH KALIMANTAN

Nurhayati AMBO [1], Ratri Nur HIDAYATI [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; nurhayatiambo25@gmail.com

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; ratri.nh@pbi.uad.ac.id

ABSTRACT

Education is a long-term investment that significantly contributes to national development. One of the current innovations in Indonesia's education reform is the adoption of a deep learning-based curriculum, which emphasizes mindful, meaningful, and joyful learning. However, the successful implementation of this approach depends heavily on infrastructure and human resources, especially teacher readiness. This study examines teachers' perceptions, readiness for competency, and challenges in transitioning to deep learning in North Kalimantan, Indonesia's youngest province, which has uneven digital infrastructure and limited access to professional development. Using a qualitative method involving observations, interviews, and documentation, the study aims to provide a comprehensive understanding of teachers' readiness in terms of digital competence, conceptual understanding of deep learning, and emotional resilience. Findings are expected to reveal supporting and inhibiting factors in the adoption of deep learning, especially in remote areas. The implications of this study include contributions to theoretical discourse on technology disruption in education and recommendations for local and national policy to support teacher development in under-resourced regions.

Keywords: deep learning, teacher readiness, educational transformation, remote education, digital competence, North Kalimantan, qualitative research

1. INTRODUCTION

Education is undergoing a paradigm shift toward deeper, student-centered learning aligned with 21st-century competencies. The Indonesian government's Merdeka Belajar initiative exemplifies this transition, encouraging mindful, contextual, and joyful learning [1], [2]. Deep learning in this context emphasizes critical thinking, collaboration, creativity, and character building—elements essential for lifelong learning and civic engagement [3], [4].

Despite its promising goals, implementing deep learning in under-resourced and geographically isolated regions remains a significant challenge [5], [6]. North Kalimantan, established in 2012, is Indonesia's newest province and faces disparities in digital infrastructure, educational access, and teacher development [7], [8]. Teachers serve as the primary agents of curriculum transformation, and their readiness both cognitive and affective is critical for successful reform [9], [10].

This study investigates teachers' readiness to implement deep learning in North Kalimantan by examining three key dimensions: digital competence, conceptual understanding of deep learning pedagogy, and emotional resilience. The research addresses the following questions:

1. How do teachers in North Kalimantan perceive the deep learning-based curriculum?
2. What is their level of readiness in terms of digital and pedagogical competencies?
3. What are the barriers and enablers to implementing deep learning in remote regions?

2. METHODS

2.1 Research Design

This study employed a qualitative case study approach to gain an in-depth understanding of teacher readiness in the context of educational transformation. Data were collected through in-depth interviews, classroom observations, and document analysis involving 18 teachers and 5 education officers in two regencies of North Kalimantan.

2.2 Data Collection and Analysis

- **Interviews**: Semi-structured interviews focused on teachers' perceptions, practices, and challenges in adapting to the new curriculum.
- **Observation**: Non-participant classroom observations assessed instructional practices, integration of digital tools, and student engagement.
- **Documentation**: Review of local educational policies and school development programs supported the contextual analysis.

Thematic analysis was used to identify patterns across data sources. Member checking and triangulation ensured validity and trustworthiness [11], [12].

2.3 Conceptual Framework

The conceptual framework (Figure 1) is based on the interaction of three dimensions: digital competence, pedagogical understanding, and emotional resilience. These elements collectively shape teacher readiness for implementing deep learning.

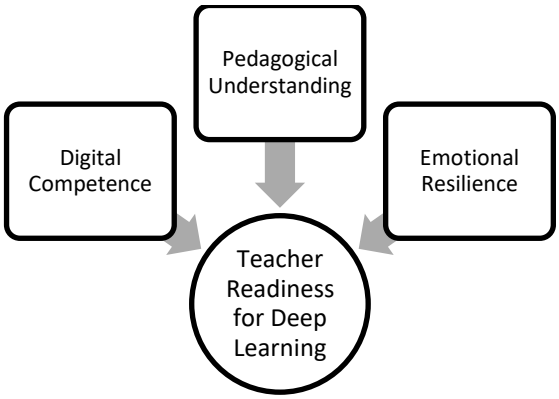

Figure 1. Conceptual Framework for Teacher Readiness

- Digital Competence: Ability to utilize digital technologies effectively for instructional purposes [13].
- Pedagogical Understanding: Conceptual grasp of deep learning principles including student-centered design and higher-order thinking skills [14].
- Emotional Resilience: Teachers' adaptability, motivation, and emotional well-being in the face of curriculum change [15].

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Digital Competence and Infrastructure Readiness

Despite enthusiasm for innovation, many teachers in North Kalimantan lack consistent access to ICT facilities. Interviews revealed that only 38% of respondents felt confident using digital platforms like LMS or video conferencing tools. Digital divide issues were especially acute in border and rural schools, where power outages and weak internet signals hindered adoption [16], [17].

Table 1. Availability and Use of Digital Tools

Aspect	Availability (%)	Effective Use (%)
Computer/Laptop Access	62	38
Internet Connectivity	51	27
Digital Literacy Training	34	19
Use of LMS	28	17
Video Conferencing Tools	22	14

Teachers noted that digital literacy programs were too generic and not aligned with deep learning strategies [18], [19]. Multiple studies emphasize that infrastructure gaps must be addressed through both central and regional support to ensure equitable transformation [20], [21].

3.2 Pedagogical Understanding of Deep Learning

A recurring theme across interviews was conceptual ambiguity. Many teachers equated "deep learning" with merely giving more assignments or using multimedia, without fully grasping its emphasis on meta-cognition, critical inquiry, and collaborative construction of knowledge [22], [23].

Table 2. Teachers' Understanding of Deep Learning Components

Component	High Understanding (%)	Moderate (%)	Low (%)
Critical Thinking Integration	31	42	27
Collaborative Tasks	35	40	25
Project-Based Learning	29	45	26
Reflective Learning Practice	22	38	40
Interdisciplinary Approach	18	36	46

This echoes national research indicating the need for clearer pedagogical frameworks and structured training modules [24]–[26]. Teacher education institutions and in-service development programs should contextualize deep learning with local challenges and cultural relevance [27], [28].

3.3 Emotional Resilience and Change Adaptation

Emotional factors played a significant role in teachers' readiness. Teachers in remote areas expressed anxiety and self-doubt regarding their ability to meet reform demands, especially without peer support or mentoring [29], [30]. However, some reported intrinsic motivation driven by student success and community support.

Table 3. Emotional Factors Affecting Readiness

Factor	Positive (%)	Neutral (%)	Negative (%)
Motivation to Innovate	46	32	22
Fear of Failure	21	25	54
Support from Colleagues	34	40	26
Administrative Pressure	16	29	55
Sense of Professional Identity	44	36	20

This aligns with findings in change management literature, which emphasize the need to address emotional well-being and build collaborative cultures for sustainable transformation

[31]–[33]. Peer coaching and reflective dialogue can be effective strategies in building resilience and ownership of change [34], [35].

4. CONCLUSION

Teachers are key drivers in the shift toward deep learning-based education. This study shows that in North Kalimantan, readiness is uneven across digital, pedagogical, and emotional domains. Addressing infrastructure deficits, clarifying pedagogical approaches, and nurturing emotional support systems are crucial steps in realizing equitable educational transformation. National and local policies must prioritize contextualized professional development and invest in long-term strategies that empower teachers in remote and underserved areas.

REFERENCES

[1] Mukminin, A., Habibi, A., Prasojo, L. D., Idi, A., & Hamidah, A. (2019). Curriculum reform in Indonesia: Moving from an exclusive to inclusive curriculum. *CEPS Journal*, *9*(2), 53-72.
[2] Nuriadi, N. (2023). Exploring Indonesian Regional Cultures and the Integration of Local Wisdom in the Merdeka Curriculum. *International Journal of Education and Digital Learning (IJEDL)*, *2*(1), 28-37.
[3] Fullan, M., Quinn, J., & McEachen, J. (2017). *Deep learning: Engage the world change the world*. Corwin Press.
[4] Taguma, M., Feron, E., & Lim, M. H. (2018). Future of education and skills 2030: Conceptual learning framework. *Organization of Economic Co-operation and Development*.
[5] Onitsuka, K., Hidayat, A. R. T., & Huang, W. (2018). Challenges for the next level of digital divide in rural Indonesian communities. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, *84*(2), e12021.
[6] Rude, H., & Miller, K. J. (2018). Policy challenges and opportunities for rural special education. *Rural Special Education Quarterly*, *37*(1), 21-29.
[7] BPS, *North Kalimantan in Figures 2024*, Central Bureau of Statistics, 2024.
[8] Butter, M. C., Pérez, L. J., & Quintana, M. G. B. (2014). School networks to promote ICT competences among teachers. Case study in intercultural schools. *Computers in Human Behavior*, *30*, 442-451.
[9] Darling-Hammond, L., Wei, R. C., & Johnson, C. M. (2012). Teacher preparation and teacher learning: A changing policy landscape. In *Handbook of education policy research* (pp. 613-636). Routledge.
[10] Silvhiany, S. (2022). Indonesian teachers' professional development practices and needs in post pandemic education. *Voices of English Language Education Society*, *6*(1), 215-232.
[11] Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
[12] Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). Qualitative data analysis: A methods sourcebook. 3rd.
[13] Soepriyanti, H., Waluyo, U., Sujana, M., & Fitriana, E. (2022). An Exploratory Study of Indonesian Teachers' Digital Literacy Competences. *Technium Soc. Sci. J.*, *28*, 116.

[14] Asia Society. (2018). *Teaching for global competence in a rapidly changing world*. OECD Publishing.
[15] Saunders, R. (2013). The role of teacher emotions in change: Experiences, patterns and implications for professional development. *Journal of Educational Change*, *14*(3), 303-333.
[16] Pratama, Y., Purwanto, N. A., Khamid, M., Agung Prihatmojo, M., & Herwanto, A. (2024). Technology Utilisation In Learning (A Case Study Senior High School 3 Simpang Hilir North Kayong Regency, West Kalimantan Province). *Studies on Education, Science, and Technology 2024*, 1.
[17] Cave, D. (2012). Digital islands: How the Pacific's ICT revolution is transforming the region. *Lowy Institute for International Policy*, *21*(1), 1-24.
[18] Stein, S. J., Shephard, K., & Harris, I. (2011). Conceptions of e-learning and professional development for e-learning held by tertiary educators in New Zealand. *British Journal of Educational Technology*, *42*(1), 145-165.
[19] Wanyeki, P., Kisilu, K., & Ferej, A. (2017). Training and workplace requirements: Strategies for minimizing the mismatch gap. *African Journal of Education, Science and Technology (AJEST)*, *3*(3), pp-113.
[20] Loxley, W. (2024). Asıa-Pacıfic and the ADB Educatıon Sector. *The Elgar Companion to the Asian Development Bank*, 226.
[21] Mason, G., & Rosenbloom, A. (2022). Poverty, vulnerability, and the role of responsible management education in a post-COVID world. *Journal of Global Responsibility*, *13*(1), 72-86.
[22] McGregor, S. L. (2020). Emerging from the deep: Complexity, emergent pedagogy and deep learning. *Northeast Journal of Complex Systems (NEJCS)*, *2*(1), 2.
[23] Mncube, D. W., Ajani, O. A., Ngema, T., & Mkhasibe, R. G. (2023). Exploring the problems of limited school resources in rural schools and curriculum management. *UMT Education Review*, *6*(2), 1-31.
[24] Hunaepi, H., & Suharta, I. (2024). Transforming education in Indonesia: The impact and challenges of the Merdeka belajar curriculum. *Path of Science*, *10*(6), 5026-5039.
[25] Freeman, D. (2023). *Rethinking teacher professional development: Designing and researching how teachers learn*. Routledge.
[26] Fullan, M. (2006). The future of educational change: System thinkers in action. *Journal of educational change*, *7*(3), 113-122.
[27] Fitrianto, I., & Farisi, M. (2025). Integrating Local Wisdom into 21st Century Skills: A Contextual Framework for Culturally Relevant Pedagogy in Rural Classrooms. *International Journal of Post Axial: Futuristic Teaching and Learning*, 109-121.
[28] Meidl, T., & Meidl, C. (2011). Curriculum integration and adaptation: Individualizing pedagogy for linguistically and culturally diverse students. *Current Issues in Education*, *14*(1).
[29] Zembylas, M. (2010). Teacher emotions in the context of educational reforms. In *Second international handbook of educational change* (pp. 221-236). Dordrecht: Springer Netherlands.
[30] Hardré, P. L., & Hennessey, M. N. (2013). What they think, what they know, what they do: Rural secondary teachers' motivational beliefs and strategies. *Learning Environments Research*, *16*(3), 411-436.
[31] Printy, S. M. (2008). Leadership for teacher learning: A community of practice perspective. *Educational administration quarterly*, *44*(2), 187-226.
[32] Sahlberg, P. (2021). *Finnish lessons 3.0: What can the world learn from educational change in Finland?*. Teachers College Press.

[33] Ao, N., Zhang, S., Tian, G., Zhu, X., & Kang, X. (2023). Exploring teacher wellbeing in educational reforms: A Chinese perspective. *Frontiers in Psychology*, *14*, 1265536.
[34] Tollefson-Hall, K. (2015). Building a teaching community through peer mentoring. *Art Education*, *68*(4), 30-33.
[35] Mathew, P., Mathew, P., & Peechattu, P. J. (2017). Reflective practices: A means to teacher development. *Asia Pacific Journal of Contemporary Education and Communication Technology*, *3*(1), 126-131.

CHARACTER DEVELOPMENT STRATEGIES IN SPECIAL SPORTS CLASSES: A QUALITATIVE STUDY IN YOGYAKARTA HIGH SCHOOL

Eko Mulyadi [1], Dwi Sulisworo [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0009-0004-6978-7523

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia; https://orcid.org/0000-0002-7625-8505

ABSTRACT

This study describes the character development process applied to special sports classes (SSC) in public high schools in Yogyakarta, Indonesia. It identifies key character values emphasized in student development, analyzes the challenges schools face in fostering these values, and explores the collaborative role of subject teachers, sports coaches, and school environments in supporting student character formation. Using qualitative methods, data were collected through observation, interviews, and documentation involving teachers, trainers, students, and principals. Expected outcomes include a comprehensive depiction of practical strategies and approaches to character education in the context of SSC and identification of core values such as discipline, teamwork, sportsmanship, responsibility, and perseverance. These findings reference other schools running similar programs and inform policy recommendations for the Yogyakarta Education Office in formulating character-building initiatives aligned with educational and athletic goals**.**

Keywords: character development, strategy, special exercise classes.

1. INTRODUCTION

Character education is an important foundation in forming a young generation with integrity and competitiveness (Nurbina et al., 2024), especially in the high school level sports class environment, which has the characteristics of students with high athletic potential but is in the phase of finding identity. In the Special Region of Yogyakarta, special sports classes are a strategic forum for producing outstanding athletes. However, the success of coaching is not only measured by the achievements of the competition, but also by the development of student athletes' attitudes, values, and ethics (Rahmasari et al., 2023). Holistic athlete development is a fundamental need in character formation, which is just as important to achieve optimal performance (Chandra, 2025).

Challenges such as competition, the demands of intensive training, and the influence of adolescent lifestyles demand a systematic and contextual approach to character development

(Salmanov et al., 2025). According to Maslow in Ngainun Naim 2012, human beings with character are human beings who can actualize themselves in living their lives.

This study describes the character development process applied to special sports classes (SSC) in public high schools in Yogyakarta, Indonesia. It identifies key character values emphasized in student development, analyzes the challenges schools face in fostering these values, and explores the collaborative role of subject teachers, sports coaches, and school environments in supporting student character building.

2. METHOD

This study uses a descriptive qualitative approach. A descriptive qualitative approach is a research method used to understand phenomena or events by describing and analyzing data obtained from research participants. This approach emphasizes an in-depth understanding of the perspectives and experiences of the individuals or groups that are the object of research. Sugiyono (2018) states that qualitative research explores and understands the meaning of individual and group behavior, describing social or humanitarian problems. The process includes making questions and procedures that are still temporary, collecting data on participant settings, inductive data analysis, and building partial data into the theme. Furthermore, it provides an interpretation of the meaning of the data. This study describes and analyzes Character Development Strategies in Special Sports Classes: Qualitative Studies at Yogyakarta Senior High School. The research was conducted from May to June 2025 at SMAN 1 Pengasih, Jalan JL. KRT Kertodiningrat 41, Margosari, Kec. Pengasih, Kab. Kulon Progo, Di Yogyakarta, dengan kode pos 55652, Kulon Progo.

The research procedure is in the form of steps carried out during the research. The steps taken include: 1) The pre-field stage, namely before taking data at the research site, the researcher observes the research site, selects informants; 2) Field work stage, which includes interview activities, documentation; 3) Reduce the data obtained for analysis as the steps that will be explained in the data analysis technique section; 4) Presenting data, both written and image data that is designed so that the information that is compiled is incorporated into a solid form according to the grid of data sources; 5) Draw conclusions to find the meaning of the data that has been presented. Conclusions in qualitative research are new findings that can be in the form of a description or description of an object that was previously still unclear and become clear to answer the formulation of the problem based on existing phenomena (Li et al., 2025).

The data source in this study is information from several sources related to the Character Development Strategy in Special Sports Classroom: Qualitative Studies in Yogyakarta Senior

High School. The data sources in question include: 1) Informants, related to people who are used as a source of data collection about Character Development strategies in Special Sports Classes, through interviews with the Person in Charge of SSC, Coaches, accompanying teachers, and athletes. Sugiyono (2018) states that the determination of samples in qualitative research is carried out when the researcher begins to enter the field and during the research. How large the sample count cannot be determined in advance: 1) The determination of respondents is considered sufficient when it has reached the level of redundancy (The data is saturated, plus the sample again does not provide new information); 2) Events and activities, are things that are observed through observation in various activities that support data related to the principal's strategy; 3) Documents, relating to evidence to support interview and observation data (Braun et al., 2019). This document includes strategic plans, personnel data, activity photos, and school achievement data.

Participant observations are used to explore an in-depth understanding of the parties being studied. This is so that the data obtained is contextual, the researcher can understand the participants' perspective related to the principal's strategy, the researcher can see directly the social interactions that occur in the daily lives of school residents, and the data obtained is not biased.

The interview technique is used in data collection to obtain in-depth information from participants regarding their experiences, views, feelings, or understanding of the Character Development Strategy in Special Sports Classes in maintaining the professionalism of educators at SMAN 1 Pengasih, Kulon Progo Regency. The researcher uses a semi-structured interview method, which involves preparing an interview guide with a topic or central question. However, the questions can be developed according to the participants' responses. (Naz et al., 2022).

Documentation techniques are carried out to obtain data sourced from archives and other documents related to research topics. Documentation in this study is carried out by collecting related documents such as policies, minutes, personnel documents, photographs, and so on that are relevant to the Character Development strategy in Special Sports Classes at SMAN 1 Pengasih. The analysis was carried out at the time of research data collection. According to Sugiyono (2018), data analysis in qualitative research is carried out at the time of data collection and after the completion of data collection within a specific period.

Data reduction is defined as the selection process that simplifies and transforms raw data from written records in the field. Thus, the reduced data will provide a clearer picture and

make it easier for researchers to collect further data. Data presentation describes a structured information set that allows for conclusions and taking action. According to Sugiyono (2018), the presentation of data in qualitative research is most often done using narrative texts. Conclusions were drawn based on field data from observations, interviews, and documentation analysis. The results of the data collaboration will produce new findings about the Character Development Strategy in Special Sports Classes at SMAN 1 Pengasih.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The results of interviews with three SSC student athletes said that the motivation to join the SSC class is to increase sports Knowledge, to take part in competitions, and to develop themselves in sports according to their interests and talents. With SSC training, it becomes organized, disciplined, and facilitated with sports. At the same time, people are interested in sports since elementary and junior high school.

The character values taught according to the three respondents were order, manners, discipline, sportsmanship, teamwork, honesty, communication, and responsibility. Character development is applied in every exercise. Character development affects the attitude and behavior of athletes. Student athlete respondents answered that the training challenge was late because of motorcycle transportation that had to be alternated because of living in an Islamic boarding school, in connection with school activities, and due to Missing Subject Matter. Conflicts with friends in one sport or one class of SSC do not exist. If there is, they say always to think positively and with healing.

The achievements achieved by the student athletes were Respondent 1 district level champion for athletics, Respondent 2 Champions of the Provincial Championship, and Respondent 3 national champion for fencing sports. Student athletes hope to win championships at the national and international levels, plan to continue to college after graduation, make both parents proud, and be able to play in the pre-national and national sports week representing DIY. Discipline during practice and communication must be improved in a character development program. The input for the SSC class on character is discipline.

According to the companion and coach, character is discipline, coming to practice on time, bringing the equipment and tools according to the sport, applying discipline at home and in sports venues, and having technique and experience. SSC merupakan Special classes combined in public schools. SSC is a special class for athletes who have the right to excel and pursue education with regular classes, in a proud public school.

The main goal of the SSC program is to oversee the achievements of children who have been fostered since elementary school and junior high school, and continue in high school with high achievement. What character values are in SSC? Discipline, sportsmanship, respect for opponents or friends, responsibility, and cooperation. Discipline to maintain fitness, improve technical skills, tactical strategy, sportsmanship, and responsibility, the requirement to have a certificate when entering the SSC, is responsible for improving your achievements. According to the research (Bate, N. et al., 2024), the study's results show character values such as discipline, responsibility, cooperation, and honesty.

Specific methods or strategies used to instill character values in students include that teachers are considered relaxed, do not hold mobile phones, and if holding a mobile phone, they can read prayers “Shalawat”. Focus on listening; children agree that some disagree, and they must know how to respond during field or club training. Special programs or activities designed to support student character development, such as A Workout According to the Schedule, implemented by competent trainers and Teacher Assistance from Schools, do not have to be sports teachers, teachers who care, or guards of discipline, by following branches or physical education.

The challenges faced in fostering student character in the special sports class need patience; do not think about the words of children who tend to speak rudely and pessimistically. There are many challenges: better opponents, high standards, experience, and sportsmanship. Character development needs to have its mental preparation for teachers, who enter SSC "noto ati", which Special children face. They are human beings who have a sense of tiredness, need time management, and the demands are the same as regular; there are no adjustments for student athletes. Entering SSC classes using interesting learning strategies, children are provoked to be sleepy, tired, and have night training and night matches, so they must be literate in the morning. In overcoming difficulties related to character development, outstanding students are given good grades, and the key is patience. Character assistance optimizes teachers. There are 12 sports, which means there are 12 teachers who accompany according to sports, from the implementation of branches, physical, academic, coordinating, collaborating with companions, and homeroom teachers. There is support, students have problems, and parents are also called, from Counseling Guidance. There is motivational support from companions. There is no achievement without parental support. Parents' support from elementary and junior high school, fees, escorting students, waiting, delivering food, when they need support, there is already parental support, funding, even though it is not optimal, including independent events

starting from registration, delivering to the competition. District, Provincial, and National Achievements.

Interaction with students to understand their needs both academically and sportingly: they tell good stories about coaches, services from schools, National Student Sports Olympiad (NS2O) support delivered, and both consumption and accommodation. Adapting to children, knowing each other, being able to support, even more advanced, from heart to heart, take advantage of time When learning hours are not material with a first-hand approach, their triggering questions arise when there are problems both academics, sports, collect information that is sought The best solution, give children the opportunity to reflect on themselves, and communicate with companions.

While the development of the student's character is personally evaluated, prayers are evaluated, prayers that he can. You get the mercy, you get the reward. Listening to students, evaluation from one of the unknown, morals applied, discipline, and evaluation in writing has not been done, if the evaluation in an approach exists, for example, whether the tryout activity is collected, flashback, what obstacles in activities should be evaluated, and followed up.

SSC student athletes can excel in that, paving the way for their athletes to improve. So far, sports achievements that have reached the national level include the National Police and jobs, for example, kempo sports, badminton, national water polo, wrestling athletes, currently pencak silat, and athletics. Those who have graduated to the national level for the achievement path have been sent directly to the match. Academic achievement with sports achievement needs special research; children who excel nationally can catch up with their studies.

Expectations in the development of character development programs with the Curriculum are differentiated because they are physically tired, and school support services are on training budgets. Hopefully, it will be even more advanced in the future, noticed by SSC student athletes, and will need support from coaches. Sports are emphasized, given, and required to have a target. There is a breakthrough for character assistance, guarding the highest achievement of character, special programs there is motivation, in worship, there is a worship monitoring control book, all the problems of delay, lack of discipline, for Muslims how to worship is asked the prayer is not orderly, there is a five-time prayer book, you can pray sunnah paraphrasing by parents and surrounding adults.

There must be a commitment to the teacher who teaches in the SSC class. There are special rules. A different learning model, because the SSC is entrusted, so that teachers should not just pass by. Steps need to be taken to increase the effectiveness of character building.

Recommendations are: exercise more periodically, if there is a bad SSC report, student athletes will be called to the homeroom teachers and the counseling guidance teachers. Male student athletes have many shortcomings, including a lack of discipline and awareness, which can make the ideal not optimal. During the mentoring of SSC athletes, currently, getting a solid team, even though there are still many shortcomings, in general, the program is running well, the award to the accompanying teachers is not worth their struggle, and input is needed so that there is more attention. SSC is not limited in time, competing to accompany exits, sometimes personal money goes out, as long as these SSC athletes can be well served.

4. CONCLUSION

Character development strategies applied to special sports classes (SSC) in public high schools in Yogyakarta: the motivation of student athletes is to increase their sports knowledge, be able to participate in competitions, and prepare themselves according to their sports. The character values taught according to the three respondents were order, manners, discipline, sportsmanship, teamwork, honesty, communication, and responsibility. Student athletes' challenges are transportation during training, schedules, school activities, and a lack of subject matter. Character development challenges require patience, better opponents, high standards, experience, sportsmanship, and mental preparation for teachers who enter SSC—achievements achieved by student athletes at the district, provincial, and national levels. Understanding character is discipline, which is the primary key to being a student-athlete. Character implementation focuses on listening, must-know techniques during training, training according to schedule, and interaction with competent companions and coaches.

Interaction with student athletes: understand their needs and adapt to them. When there is a problem, immediately look for the best solution. Achievements can pave the way for athletes to improve in the future, taking advantage of their achievements to apply for jobs such as the National Police and the Military. Expectations in the development of character development programs with the Curriculum are differentiated. There are breakthroughs for character mentoring, guarding the highest achievement of character, special programs, there is motivation, in worship, there is a control book.

REFERENCES

Bate, N., et al. (2024). Implementasi nilai karakter dalam pembelajaran PJOK ditinjau dari Kurikulum Merdeka di SMPN se-Kecamatan Golewa. *Jurnal Imedtech*, *8*(2), 106–117.

Braun, V., et al. (2019). To saturate or not to saturate? Questioning data saturation as a valuable concept for thematic analysis and sample-size rationales. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health, 13*(2), 201–216.

Chandra, O., et al. (2025). Holistik dengan mengintegrasikan latihan kondisi fisik, psikologi olahraga, dan karakter. *Journal of Human and Education*, *5*(1), 782–792.

Li, Y., et al. (2025). Developing a criteria framework for peer review: A critical interpretive synthesis. *Learned Publishing*, *38*(3), 1–18.

Naim, N. (2012). *Character building*. Yogyakarta: Ar-Ruzz Media.

Naz, N., et al. (2022). Development of a qualitative semi-structured interview guide for case study research. *Competitive Social Sciences Research Journal (CSSRJ)*, *3*(2), 42–52.

Nurbina, S. J., et al. (2024). Transformasi pendidikan abad 21: Relevansi filsafat pendidikan dengan pembentukan karakter nasional. *Jurnal Ilmiah Pendidikan Dasar*, *9*(4), [tanpa halaman].

Rahmasari, D. A., et al. (2023). Pentingnya pembinaan karakter siswa melalui peran guru dan kegiatan siswa di sekolah pada era globalisasi. *AGORA: Jurnal Kajian Pancasila dan Kewarganegaraan*, *12*(1), [tanpa halaman].

Salmanov, V., et al. (2025). A healthy lifestyle of school children and students as a result of systematic physical education. *Journal of Neonatal Surgery*, *14*(4s), 788–798.

Sugiyono. (2018). *Metode penelitian manajemen*. Bandung: Alfabeta.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR YARALANMASI KAYGI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ PARAMETRELERE BAĞLI İNCELENMESİ

Emir Haktan ŞİPAL[1]
Bayburt Üniversitesi,
emirsipal3647@icloud.com- https://orcid.org/0009-0005-5533-3923
Onur ŞİPAL[2]
Üniversitesi Adı,
onursipal@bayburt.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-4064-6813

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 2024-2025 Bahar yarıyılında Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören ve düzenli olarak sportif etkinliklere katılan öğrencilerin spor yaralanmalarına yönelik kaygı düzeylerini, çeşitli demografik değişkenler bağlamında incelemektir. Çalışmanın örneklemini, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen ve aktif olarak sporla ilgilenen 341 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacıyla "Kişisel Bilgi Formu" ile Türkçe'ye uyarlanmış ve geçerlik-güvenilirlik çalışmaları yapılmış "Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler, IBM SPSS 26.0 istatistik yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin faktör analizine uygunluğu belirlenmiş (KMO=0.894; Bartlett Testi, $p<0.001$) ve ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach's Alpha katsayısı ile doğrulanmıştır. Analiz sürecinde betimsel istatistiklerin yanı sıra parametrik ve non-parametrik test teknikleri (bağımsız örneklemler t-testi, ANOVA, Spearman korelasyon analizi) kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler ve gruplar arası farklılıklar değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, yaş değişkenine bağlı olarak "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" düzeyinde düşük düzeyde pozitif yönlü bir artış gözlemlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizlerde ise erkek katılımcıların, "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" düzeylerinin kadın katılımcılara oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Spor branşı açısından yapılan karşılaştırmalarda, takım sporlarıyla ilgilenen öğrencilerin bu kaygıyı bireysel sporculara göre daha yoğun yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

[1] Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında, "spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin spor yaralanması kaygı düzeylerinin çeşitli parametrelere bağlı incelenmesi" başlığıyla 2024/1. Dönem kabul edilmiştir.

Ayrıca, öğrenim görülen bölüm ve sınıf düzeyine göre kaygının alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, spor yaralanmalarına ilişkin kaygı düzeylerinin demografik ve sportif faktörlere göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor yaralanması, yaralanma kaygısı, kaygı düzeyi.

1. GİRİŞ

Spor, bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlıklarını koruma ve geliştirme amacıyla düzenli olarak gerçekleştirilen, aynı zamanda sosyal etkileşimi artıran fiziksel etkinlikler bütünüdür (Eroğlu & Ersoy, 2019; Karayol & Eroğlu, 2020). Bu tür etkinlikler yalnızca bedensel sağlık üzerinde değil, ruhsal denge ve psikolojik iyilik hali üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır (Faigenbaum, 2000). Özellikle stresin azaltılması, öz güvenin artması ve sosyal ilişkilerin güçlenmesi gibi katkılar, sporun ruh sağlığı açısından taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sporun sağladığı faydaların yanı sıra, özellikle yoğun rekabet ortamlarında fiziksel sakatlanmalar, tükenmişlik ve psikolojik baskı gibi çeşitli risklerin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Spor branşı ne olursa olsun, her sporcu aktif kariyeri boyunca az ya da çok çeşitli yaralanmalarla karşı karşıya kalabilmektedir (Koşar & ark., 2006). Sporcular, bireysel ya da takım sporlarında, antrenman veya müsabaka esnasında fiziksel temas, teknik yetersizlik, aşırı yüklenme ya da çevresel faktörler gibi çeşitli risk unsurlarına maruz kalabilmektedir. Spor yaralanmaları ise genellikle sportif faaliyetler sırasında vücudun tümünün ya da belirli bir bölgesinin, normal sınırların üzerindeki bir kuvvetle karşılaşması ve bu kuvvetin dokuların dayanıklılık kapasitesini aşması sonucu meydana gelmektedir (Erol & Karahan, 2006).

Bu tür yaralanmalar; hafif düzeydeki morluklardan, ciddi doku kesiklerine, hatta felç riski taşıyan omurilik hasarlarına kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkabilmekte ve spor katılımının her düzeyinde gözlemlenebilmektedir (Smith, Scott & Wiese, 1990). Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2001), sporla bağlantılı sağlık problemlerini "spor yaralanması" terimiyle tanımlamakta ve bu kavramı vücutta meydana gelen fonksiyonel bozulmalar çerçevesinde ele almaktadır. Benzer şekilde, Timpka ve arkadaşları (2014), spor esnasında gerçekleşen enerji aktarımının vücut dokularında sapmalara veya işlev kaybına yol açmasının, spor yaralanmalarının etiyolojik temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Kısacası, sportif etkinlikler sırasında ortaya çıkan her türlü fiziksel zarar "spor yaralanması" kapsamında değerlendirilmekte olup, bu durumun

oluşmasında çevresel, bireysel ve mekanik pek çok faktör etkili olabilmektedir (Kılıç & ark., 2014).

Fiziksel etkenlerin yanı sıra, spor yaralanmalarında psikolojik faktörlerin de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu çerçevede, özellikle sporcunun kaygı düzeyinin yaralanma riski üzerindeki etkisine odaklanan araştırmalar dikkat çekmektedir. Literatürdeki bulgular, yüksek kaygı düzeyine sahip sporcularda yaralanma olasılığının anlamlı ölçüde arttığını ortaya koymaktadır (Ivarsson & Johnson, 2010; Steffen & ark., 2009). Kaygı; bireyin tehdit altında hissettiği durumlarda ortaya çıkan bir gerginlik ve korku hali olarak tanımlanmakta, bu durum ise performansı olumsuz etkileyerek stres, güç kaybı, odaklanma bozukluğu ve dikkat dağınıklığı gibi sorunlara yol açmaktadır (Büyüköztürk, 1997). Spor kaygısı, özellikle baskı altında gerçekleşen performanslara verilen zihinsel ve fiziksel tepkiler şeklinde kendini gösterebilmekte ve bilişsel ya da somatik anksiyete biçiminde ortaya çıkabilmektedir (Smith & Smoll, 1990; Kul & ark., 2021).

Psikolojik etkenlerin etkisi yalnızca kaygıyla sınırlı kalmamakta; yüksek düzeyde depresyon, stres ve duygusal dalgalanmalar da sporcularda kontrolsüz kuvvet kullanımı, saldırganlık eğilimleri ve riskli davranışlar aracılığıyla yaralanma olasılığını artırabilmektedir (Kılıç & ark., 2012). Bu noktada, spor yaralanmalarında etkili olan kaygının; becerilerini kaybetme, zayıf algılanma, acı çekme, hayal kırıklığı yaşama, sosyal desteği kaybetme ve tekrar sakatlanma gibi çeşitli korkularla birleşerek sporcu üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ifade edilmektedir (Namlı & Buzdağlı, 2020). Bu nedenle, sporcuların yaralanmalar karşısında optimum kaygı düzeyini korumaları ve bu tür duygusal risklerden mümkün olduğunca uzak durmaları büyük önem arz etmektedir (Yalçınkaya & ark., 2020). Sporcularda oluşabilecek olası sakatlıkların önceden öngörülerek sadece fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik tedbirlerin de alınması, sporcunun sağlığının korunması ve performansın sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynamaktadır (Tanrıyeri, 2019).

Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı; Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin spor yaralanmalarına ilişkin kaygı düzeylerini detaylı bir şekilde incelemek ve elde edilen bulgular doğrultusunda, sporcularda yaralanma riskini en aza indirmeye yönelik uygulanabilir öneriler geliştirmektir. Böylece, hem sporcuların fiziksel ve psikolojik güvenliğini artırmak hem de sportif performanslarını sürdürülebilir kılmak hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmada benimsenen yöntemsel yaklaşıma ilişkin olarak kullanılan araştırma modeli, evren ve örneklem belirleme süreci, veri toplama aracı ile verilerin analizinde kullanılan istatistiksel teknikler detaylı biçimde açıklanmıştır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmanın temel amacı, 2024-2025 Bahar yarıyılında Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde eğitimine devam eden ve aktif olarak spor faaliyetlerine katılım gösteren öğrencilerin spor yaralanmalarına ilişkin kaygı düzeylerini çeşitli değişkenler doğrultusunda analiz etmektir. Araştırmada, mevcut durumu nesnel bir biçimde ortaya koymayı hedefleyen betimsel yöntem benimsenmiş ve bu kapsamda tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, belirli bir evrenden seçilen örneklem grubuna dayalı olarak verilerin toplanması ve analiz edilmesini sağlayan sistematik yaklaşımlar sunar (Karasar, 2020). Bu araştırmada, tarama modelleri içerisinde yer alan ilişkisel tarama türüne dayalı karşılaştırmalı bir desen tercih edilmiştir.

Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören toplam 1021 öğrenci oluşturmaktadır. Bu evrenden, aktif olarak sporla ilgilenen 341 öğrenci çalışma örneklemi olarak belirlenmiştir. Araştırmada, örneklem grubunun belirlenmesinde pratik erişilebilirlik esas alınarak kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" ile Caz ve arkadaşları (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği" kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu, araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup toplam beş maddeden oluşmaktadır. Formda yer alan sorular; katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, spor branşları, öğrenim gördükleri bölüm ve sınıf düzeylerine ilişkin bilgileri içermektedir.

Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği (SYKÖ)

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Rex ve Metzler (2016) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Caz ve arkadaşları (2019) tarafından gerçekleştirilen Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, toplamda 19 maddeden oluşmakta olup altı alt boyutu kapsamaktadır: "*Yeteneğini Kaybetme Kaygısı*", "*Zayıf Algılanma Kaygısı*", "*Acı Çekme Kaygısı*", "*Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı*", "*Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı*" ve "*Yeniden Yaralanma Kaygısı*". Beşli Likert tipi bir derecelendirme sistemi kullanılan ölçek, katılımcılardan ifadelere "*Kesinlikle Katılmıyorum*", "*Katılmıyorum*", "*Kararsızım*", "*Katılıyorum*" ve "*Kesinlikle Katılıyorum*" biçiminde yanıt vermelerini talep etmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, IBM SPSS 26.0 istatistiksel paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle betimleyici istatistiklerden yararlanılmış ve verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ±2 aralığında olup olmadığı incelenmiştir (George & Mallery, 2010). Ölçeğin güvenirlik analizleri ise Cronbach's Alpha katsayısı ile belirlenmiştir. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkileri ve gruplar arasındaki anlamlı farklılıkları ortaya koymak amacıyla parametrik ve non-parametrik istatistiksel testlerden yararlanılmıştır. Bağımsız gruplar arasındaki karşılaştırmalar için bağımsız örneklemler t-testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyini incelemek için ise Spearman korelasyon analiziden yararlanılmıştır. ANOVA analizlerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmesi durumunda, bu farklılıkların hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla varyansların homojenliği Levene testi ile değerlendirilmiştir. Homojenlik varsayımının sağlanmadığı durumlarda, uygun Post-Hoc testlerinden Tamhane's T2 testi tercih edilmiştir. Araştırmada örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır. KMO indeksi, verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmede yaygın olarak kullanılan bir ölçüttür ve bu değerin en az .60 olması gerektiği ifade edilmektedir (Akgül, 2003). Bu doğrultuda, çalışmada elde edilen KMO değeri ,894 olarak hesaplanmış ve örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, ölçeğe ilişkin Bartlett Testi sonucunun 3586,455 olduğu ve bu sonucun istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Araştırma Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Demografik Özellik	Gruplar	*f*	%	Çarpıklık	Basıklık
Cinsiyet	Erkek	206	60,4	,428	-1,828
	Kadın	135	39,6		
Spor Branş	Bireysel Spor	179	52,5	,100	-2,002
	Takım Sporu	162	47,5		
Öğrenim Gördüğü Bölüm	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	14,7	-,016	-1,156
	Antrenörlük Eğitimi	117	34,3		
	Spor Yöneticiliği	87	25,5		
	Rekreasyon Eğitimi	87	25,5		
Öğrenim Gördüğü Sınıf	1. Sınıf	77	22,6	,043	-1,175
	2. Sınıf	99	29,0		
	3. Sınıf	99	29,0		
	4. Sınıf	66	19,4		
Toplam	341		100		

Çizelge 1'de, araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel analiz sonuçları sunulmaktadır. Öncelikle cinsiyet değişkeni incelendiğinde, katılımcıların %39,6'sını (n = 135) kadınların, %60,4'ünü (n = 206) ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Spor branşına göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların %52,5'inin (n = 179) bireysel sporlarla, %47,5'inin (n = 162) ise takım sporlarıyla ilgilendiği belirlenmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımları değerlendirildiğinde, katılımcıların %14,7'sinin (n = 50) Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, %34,3'ünün (n = 117) Antrenörlük Eğitimi, %25,5'inin (n = 87) Spor Yöneticiliği ve %25,5'inin (n = 87) Rekreasyon Eğitimi programlarında öğrenim gördükleri saptanmıştır. Sınıf düzeyine göre dağılımda ise katılımcıların %22,6'sının (n = 77) 1. sınıf, %29,0'ının (n = 99) 2. sınıf, %29,0'ının (n = 99) 3. sınıf ve %19,4'ünün (n = 66) 4. sınıf öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, demografik değişkenlerin dağılımına ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş; cinsiyet, spor branşı, öğrenim görülen bölüm ve sınıf düzeyine ilişkin verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu değerlendirme, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olması gerektiğine ilişkin önerilen kriterlere dayanmaktadır (George & Mallery, 2010).

Çizelge 2. Araştırma Grubunun Yaş İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Demografik Özellik	n	$\bar{X}$	ss.	Çarpıklık	Basıklık	Mini.	Maks.
Yaş	341	21,46	2,508	1,721	6,888	18	35

Çizelge 2 incelendiğinde, katılımcıların yaş değişkenine ilişkin ortalama değerin 21,46 standart sapmanın ise 2,508 olduğu görülmektedir. Ayrıca, çarpıklık ve basıklık katsayıları dikkate alındığında, yaş değişkeninin normal dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirme, dağılımın normal kabul edildiği -2 ile +2 aralığına dayanmaktadır (George & Mallery, 2010).

Çizelge 3. Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Alt Boyutlar	n	X̄	ss.	Çarpıklık	Basıklık
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	341	2,33	,874	,395	,069
Zayıf Algılanma Kaygısı	341	2,06	,950	,875	,283
Acı Çekme Kaygısı	341	3,11	,941	-,338	-,267
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	341	2,57	1,038	,329	-,626
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	341	2,20	1,008	,637	-,262
Yeniden Yaralanma Kaygısı	341	2,85	,977	,054	-,657

Çizelge 3 incelendiğinde, Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği'ne ait alt boyutlara ilişkin bulgular şu şekildedir: Yeteneğini Kaybetme Kaygısı alt boyutunun ortalaması 2,33, standart sapması ,874; Zayıf Algılanma Kaygısı alt boyutunun ortalaması 2,06, standart sapması ,950; Acı Çekme Kaygısı alt boyutunun ortalaması 3,11, standart sapması ,941; Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı alt boyutunun ortalaması 2,57, standart sapması 1,038; Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı alt boyutunun ortalaması 2,20, standart sapması 1,008; Yeniden Yaralanma Kaygısı alt boyutunun ortalaması ise 2,85, standart sapması ,977 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alındığında, tüm alt boyutların normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Bu değerlendirme, dağılımın normal kabul edildiği -2 ile +2 aralığı temel alınarak yapılmıştır (George & Mallery, 2010).

Çizelge 4. Araştırmaya Ait Alt Boyutlar Güvenirlik Katsayıları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları
Spor Yaralanması Kaygısı Toplam	,917
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	,779
Zayıf Algılanma Kaygısı	,827
Acı Çekme Kaygısı	,822
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	,864
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	,872
Yeniden Yaralanma Kaygısı	,797

Çizelge 4 incelendiğinde, araştırmada kullanılan Spor Yaralanması Kaygısı Ölçeği'ne ilişkin güvenilirlik katsayıları (Cronbach's Alpha) şu şekilde raporlanmıştır: Ölçeğin toplam

güvenirlik katsayısı ,917 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutlara ilişkin güvenilirlik katsayıları ise sırasıyla; Yeteneğini Kaybetme Kaygısı alt boyutu için ,779; Zayıf Algılanma Kaygısı alt boyutu için ,827; Acı Çekme Kaygısı alt boyutu için ,822; Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı alt boyutu için ,864; Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı alt boyutu için ,872 ve Yeniden Yaralanma Kaygısı alt boyutu için ,797 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin genel olarak yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak ,70 ve üzerindeki Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir; ,80 ve üzeri iyi, ,90 ve üzeri ise çok yüksek düzeyde güvenilirlik olarak değerlendirilmektedir (Özdamar, 2004).

Çizelge 5. Araştırma Grubunun Yaş Değişkenine İlişkin Spor Yaralanması Kaygısı Puanlarının Spearman Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar		Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	Zayıf Algılanma Kaygısı	Acı Çekme Kaygısı	Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	Yeniden Yaralanma Kaygısı
Yaş	r	-,017	,019	-,067	-,035	,121*	-,014
	p	,751	,733	,219	,518	**,025**	,798
	n	341	341	341	341	341	341

Çizelge 5'e ilişkin veriler incelendiğinde, katılımcıların yaş değişkeni ile Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği'nin alt boyutları arasında genel olarak istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Özellikle "Yeteneğini Kaybetme Kaygısı", "Zayıf Algılanma Kaygısı", "Acı Çekme Kaygısı", "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" ve "Yeniden Yaralanma Kaygısı" alt boyutlarında yaş değişkenine bağlı anlamlı bir korelasyon tespit edilmemiştir. Bununla birlikte, "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" alt boyutunda yaş ile istatistiksel olarak anlamlı ve düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir ($p < 0,05$). Bu sonuç, yaş ilerledikçe bireylerin sosyal destek kaybına yönelik kaygılarında hafif bir artış yaşanabileceğini göstermektedir.

Çizelge 6. Araştırma Grubunun Cinsiyet Değişkenine İlişkin Spor Yaralanması Kaygısı Puanlarının t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Branş	n	$\bar{X}$	ss.	t	p
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	Erkek	206	2,33	,875	-,034	,973
	Kadın	135	2,33	,876		
Zayıf Algılanma Kaygısı	Erkek	206	2,09	,985	,702	,483
	Kadın	135	2,02	,896		
Acı Çekme Kaygısı	Erkek	206	3,05	,956	-1,384	,167
	Kadın	135	3,19	,915		
	Erkek	206	2,66	1,082	2,043	**,042**

Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	Kadın	135	2,42	,954		
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	Erkek	206	2,26	1,077	1,338	,182
	Kadın	135	2,11	,889		
Yeniden Yaralanma Kaygısı	Erkek	206	2,92	,978	1,774	,077
	Kadın	135	2,73	,966		

Çizelge 6'da sunulan verilere göre, cinsiyet değişkeni temelinde Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği'nin alt boyutları olan "Yeteneğini Kaybetme Kaygısı", "Zayıf Algılanma Kaygısı", "Acı Çekme Kaygısı", "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" ve "Yeniden Yaralanma Kaygısı" açısından kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" alt boyutunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, bu farklılığın erkek katılımcılar lehine olduğunu göstermektedir; buna göre erkek bireylerin, bu kaygı türünde kadın katılımcılara kıyasla daha yüksek düzeyde kaygı yaşadıkları belirlenmiştir ($p<0,05$).

Çizelge 7. Araştırma Grubunun Spor Branşı Değişkenine İlişkin Spor Yaralanması Kaygısı Puanlarının t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Branş	n	X̄	ss.	t	p
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	Bireysel Spor	179	2,31	,828	-,437	,663
	Takım Sporu	162	2,35	,924		
Zayıf Algılanma Kaygısı	Bireysel Spor	179	2,05	,919	-,238	,812
	Takım Sporu	162	2,08	,986		
Acı Çekme Kaygısı	Bireysel Spor	179	3,14	,928	,640	,523
	Takım Sporu	162	3,08	,957		
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	Bireysel Spor	179	2,45	,991	-2,190	**,029**
	Takım Sporu	162	2,69	1,076		
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	Bireysel Spor	179	2,17	,976	-,564	,573
	Takım Sporu	162	2,23	1,045		
Yeniden Yaralanma Kaygısı	Bireysel Spor	179	2,86	,986	,236	,814
	Takım Sporu	162	2,83	,969		

Çizelge 7'de yer alan bulgulara göre, katılımcıların spor branşlarına göre Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği'nin "Yeteneğini Kaybetme Kaygısı", "Zayıf Algılanma Kaygısı", "Acı Çekme Kaygısı", "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" ve "Yeniden Yaralanma Kaygısı" alt boyutlarında gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Buna karşılık, "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" alt boyutunda spor branşı değişkenine bağlı olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Elde edilen veriler, bu farklılığın takım sporlarıyla uğraşan bireyler lehine olduğunu ve bu grubun, bireysel spor yapan katılımcılara kıyasla hayal kırıklığına uğratma kaygısını daha yoğun yaşadığını ortaya koymaktadır ($p<0,05$).

Çizelge 8. Öğrenim Gördüğü Bölüm Değişkeni ile Spor Yaralanması Kaygısı Puanlarının Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar		Değişken	n	X	Ss	V	KT	Sd	KO	F	p	Fark
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	2,53	,923	Gruplar arası	7,407	3	2,469	3,293	**,021**	1>2
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	2,21	,797	Gruplar içi	252,701	337	,750			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	2,50	,924	Toplam	260,108	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	2,21	,859							
Zayıf Algılanma Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	2,25	1,013	Gruplar arası	19,199	3	6,400	7,484	**,000**	3>2,4
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	1,86	,759	Gruplar içi	288,158	337	,855			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	2,41	1,100	Toplam	307,357	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	1,89	,881							
Acı Çekme Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	3,12	,923	Gruplar arası	,232	3	,077	,087	,967	---
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	3,08	,928	Gruplar içi	301,274	337	,894			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	3,14	,969	Toplam	301,506	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	3,09	,956							
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	2,68	,949	Gruplar arası	3,704	3	1,235	1,146	,330	---
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	2,46	1,050	Gruplar içi	362,944	337	1,077			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	2,70	1,060	Toplam	366,648	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	2,51	1,045							
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	2,34	,940	Gruplar arası	18,540	3	6,180	6,359	**,000**	3>2,4
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	2,03	,907	Gruplar içi	327,509	337	,972			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	2,55	1,123	Toplam	346,049	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	2,00	,964							
Yeniden Yaralanma Kaygısı	(1)	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	50	3,16	,868	Gruplar arası	12,038	3	4,013	4,326	**,005**	1>2
	(2)	Antrenörlük Eğitimi	117	2,70	,957	Gruplar içi	312,619	337	,928			
	(3)	Spor Yöneticiliği	87	3,02	,962	Toplam	324,658	340				
	(4)	Rekreasyon Eğitimi	87	2,70	1,021							

Çizelge 8'in analizine göre, öğrenim görülen bölüm değişkenine bağlı olarak "Acı Çekme Kaygısı" ve "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Buna karşın, diğer alt boyutlarda anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. "Yeteneğini Kaybetme Kaygısı" alt boyutunda, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Bölümü öğrencileri ile Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık saptanmış olup, bu farkın Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi öğrencileri lehine olduğu belirlenmiştir. "Zayıf Algılanma Kaygısı" alt boyutunda ise hem Spor Yöneticiliği ile Antrenörlük Eğitimi, hem de Spor Yöneticiliği ile Rekreasyon Eğitimi Bölümü öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Her iki karşılaştırmada da farklılığın Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencileri lehine olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" alt boyutunda da Spor Yöneticiliği öğrencileri ile Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon Eğitimi öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu farkların da yine Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencileri lehine olduğu belirlenmiştir. Son olarak, "Yeniden Yaralanma Kaygısı" alt boyutunda Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi ile Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencileri arasında anlamlı bir fark saptanmış; bu farkın da Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Bölümü öğrencileri lehine olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Çizelge 9. Öğrenim Gördüğü Sınıf Değişkeni ile Spor Yaralanması Kaygısı Puanlarının Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Ölçekler & Alt Boyutlar	Değişken	n	X	Ss	V	KT	Sd	KO	F	p	Fark
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	1. Sınıf	77	2,29	,857	Gruplar arası	2,495	3	,832	1,088	,354	---
	2. Sınıf	99	2,30	,859	Gruplar içi	257,613	337	,764			
	3. Sınıf	99	2,28	,837	Toplam	260,108	340				
	4. Sınıf	66	2,51	,964							
Zayıf Algılanma Kaygısı	1. Sınıf	77	1,94	,870	Gruplar arası	9,440	3	3,147	3,559	**,015**	4>1
	2. Sınıf	99	2,02	,873	Gruplar içi	297,918	337	,884			
	3. Sınıf	99	1,98	,933	Toplam	307,357	340				
	4. Sınıf	66	2,40	1,110							
Acı Çekme Kaygısı	1. Sınıf	77	3,30	,844	Gruplar arası	8,195	3	2,732	3,139	**,026**	1>2
	2. Sınıf	99	3,04	,878	Gruplar içi	293,311	337	,870			
	3. Sınıf	99	2,92	,989	Toplam	301,506	340				
	4. Sınıf	66	3,26	1,018							
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	1. Sınıf	77	2,57	1,082	Gruplar arası	5,037	3	1,679	1,565	,198	---
	2. Sınıf	99	2,59	,977	Gruplar içi	361,612	337	1,073			
	3. Sınıf	99	2,41	1,045	Toplam	366,648	340				
	4. Sınıf	66	2,76	1,050							
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	1. Sınıf	77	1,93	,941	Gruplar arası	11,022	3	3,674	3,696	**,012**	4>1
	2. Sınıf	99	2,22	,941	Gruplar içi	335,027	337	,994			
	3. Sınıf	99	2,21	1,003	Toplam	346,049	340				
	4. Sınıf	66	2,48	1,123							

Yeniden Yaralanma Kaygısı	1. Sınıf	77	2,91	,87212	Gruplar arası	6,400	3	2,133	2,259	,081	---
	2. Sınıf	99	2,77	,933	Gruplar içi	318,257	337	,944			
	3. Sınıf	99	2,72	1,068	Toplam	324,658	340				
	4. Sınıf	66	3,09	,985							

Çizelge 9'un incelenmesi sonucunda, öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre "Yeteneğini Kaybetme Kaygısı", "Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı" ve "Yeniden Yaralanma Kaygısı" alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Buna karşın, diğer üç alt boyutta anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. "Zayıf Algılanma Kaygısı" alt boyutunda, anlamlı fark 4. sınıf ile 1. sınıf öğrencileri arasında ortaya çıkmış ve bu farklılığın 4. sınıf öğrencileri lehine olduğu belirlenmiştir. "Acı Çekme Kaygısı" alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık 1. sınıf ile 2. sınıf öğrencileri arasında saptanmış, bu farklılık 1. sınıf öğrencileri lehine yorumlanmıştır. "Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı" alt boyutunda da benzer şekilde, 4. sınıf ile 1. sınıf öğrencileri arasında anlamlı bir fark bulunmuş ve bu farkın 4. sınıf öğrencileri lehine olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$).

4. TARTIŞMA & SONUÇ

Yaş değişkeni ile spor yaralanması kaygısı ölçeğinin alt boyutları arasındaki ilişki detaylı olarak incelendiğinde, özellikle sosyal desteği kaybetme kaygısı alt boyutunda yaş ile düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç, bireylerin yaşları ilerledikçe sosyal desteklerini kaybetme konusundaki endişelerinin de artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Literatürde benzer bulgulara rastlanmaktadır; Armağan'ın (2021) çalışmasında kadın sporcuların spor yaralanmalarına yönelik kaygı düzeylerinin farklı yaş gruplarında anlamlı şekilde değişiklik gösterdiği ortaya konmuştur. Ayrıca, Arıkan ve Çimen'in (2020) araştırmasında, yaşça daha büyük sporcuların, daha genç sporculara kıyasla "yeteneğini kaybetme kaygısı" alt boyutunda daha yüksek kaygı yaşadıkları belirlenmiştir. Buna ek olarak, Namlı ve Buzdağlı'nın (2020) aktif sporcular üzerine yaptıkları çalışmada da yaşın artmasıyla birlikte spor yaralanması kaygısında artış gözlendiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, elde edilen bulgular sporcuların yaşlarının ilerlemesiyle birlikte, sosyal destek kaybı ve sportif yeterliklerini yitirme gibi önemli risk faktörlerine ilişkin kaygılarının anlamlı bir biçimde yükseldiğini göstermektedir. Bu durum, sporcuların kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde karşılaşabilecekleri fiziksel ve sosyal zorluklara karşı psikolojik olarak daha hassas hale geldiklerini işaret etmektedir.

Cinsiyet değişkeni temelinde gerçekleştirilen analizde, spor yaralanması kaygısı ölçeğinin "hayal kırıklığına uğratma kaygısı" alt boyutunda anlamlı bir farkın olduğu ve bu farkın erkek katılımcılar lehine geliştiği belirlenmiştir. Bu sonuç, erkek sporcuların bu kaygı türünde

kadınlara kıyasla daha yüksek düzeyde endişe yaşadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Saki ve Çankaya'nın (2022) üniversite oyunlarına katılan futbolcular üzerinde yaptığı araştırmada, sosyal desteği kaybetme, zayıf algılanma ve yeteneğini kaybetme gibi farklı kaygı boyutlarında erkek sporcuların kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksek kaygı düzeyleri gösterdikleri tespit etmişleridir. Öte yandan, Mutlu ve Yıldızhan'ın (2023) amatör futbolcular üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, "yeniden yaralanma kaygısı" alt boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmuş ve bu farkın kadın sporcular lehine olduğu rapor edilmiştir. Bu bulgular, spor yaralanmalarına ilişkin kaygı düzeylerinin cinsiyete göre değişkenlik gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, erkek ve kadın sporcuların yaralanma sürecinde deneyimledikleri psikolojik tepkilerin farklılaşabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, sporcu sağlığı ve psikolojisi alanında cinsiyete özgü müdahale stratejilerinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Spor branşı değişkenine bağlı olarak yapılan analizde, katılımcıların spor yaralanması kaygısı ölçeğinin alt boyutlarından biri olan "hayal kırıklığına uğratma kaygısı" bakımından spor branşı grupları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu farkın, takım sporlarıyla ilgilenen sporcular lehine gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Literatürde de benzer sonuçlar mevcuttur; Karayol ve Eroğlu'nun (2020) takım ve bireysel sporlarla uğraşan sporcu öğrenciler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, "acı çekme kaygısı" ve "yeniden yaralanma kaygısı" alt boyutlarında takım sporcularının bireysel sporculara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek kaygı düzeylerine sahip oldukları ortaya konmuştur. Ayrıca, Arıkan ve Çimen'in (2020) üniversite adayı sporcuları kapsayan çalışmalarında, takım sporlarıyla ilgilenen bireylerin "sosyal desteği kaybetme kaygısı" alt boyutunda, bireysel sporculara göre daha yüksek ortalama kaygı seviyelerine sahip oldukları saptamıştır. Bu durum, takım sporcularının daha yoğun bir sorumluluk duygusu, güçlü sosyal bağlılık hissi ve yüksek performans beklentisi içinde olmalarından kaynaklanabilir. Ek olarak, sakatlanma durumunda sporcuların hem takım arkadaşlarına karşı görevlerini yerine getirememe endişesi hem de takımda yerlerini kaybetme korkusu, kaygı düzeylerinin artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, takım sporlarında yer alan sporcuların psikolojik destek ihtiyaçlarının bireysel sporculara kıyasla farklılık gösterebileceği ve bu alanlarda özel yaklaşımların geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre spor yaralanması kaygısı ölçeğinin çeşitli alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle, "yeteneğini kaybetme kaygısı", "zayıf algılanma kaygısı", "sosyal desteği kaybetme kaygısı" ve "yeniden yaralanma kaygısı"

alt boyutlarında bölüm değişkenine bağlı olarak farklılıklar gözlenmiştir. Bu durum, öğrenim gördükleri bölümlerin sporcu öğrencilerin psikolojik kaygı düzeyleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Literatürde, Saki ve Çankaya'nın (2022) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da "yeniden yaralanma kaygısı" alt boyutunda bölüm değişkenine bağlı anlamlı farklılıklar rapor edilmiştir. Ancak, Yalçınkaya, Demirci ve Kızılyar'ın (2020) yürüttükleri çalışmada öğrenim görülen bölüm değişkeninin kaygı düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bildirilmiştir.

Bunun yanı sıra, sporcu öğrencilerin sınıf düzeyine göre yapılan değerlendirmelerde de "zayıf algılanma kaygısı", "acı çekme kaygısı" ve "sosyal desteği kaybetme kaygısı" alt boyutlarında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Saki'nin (2023) spor bilimleri öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada, bu öğrencilerin spor yaralanmalarına ilişkin kaygı düzeylerinin genel olarak ortalamanın altında ya da ortalamaya yakın olduğu belirtilmiştir. Elde edilen bu farklılıkların, öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm ve sınıf düzeylerine bağlı olarak sporla ilişkili deneyim, beklenti ve psikolojik dirençlerinde farklılıklar olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, sporcu öğrencilerin eğitim süreçlerindeki deneyimlerinin ve bulundukları akademik aşamanın, spor yaralanmalarına yönelik kaygı düzeyleri üzerinde belirleyici rol oynadığı sonucuna varılabilir.

Stres ve kaygının sporcularda yaralanma oluşumundaki etkisi, çeşitli bilimsel araştırmalarla desteklenmiş önemli bir konudur (Pal, Karla & Awasthi, 2021). Alizadeh ve arkadaşları (2012), bilişsel ve somatik kaygının, sporcuların dikkatini dağıtarak konsantrasyon eksikliğine yol açtığını ve bu durumun fizyolojik değişikliklerle birleşerek yaralanma riskini artırabileceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, yaralanma riskini etkileyen psikososyal faktörlerden biri olarak stresli yaşam olayları öne çıkmaktadır. Araştırmalar, yüksek düzeyde stres yaşayan sporcuların, düşük stres seviyesine sahip olanlara göre çok daha yüksek bir yaralanma riski taşıdığını göstermektedir (Gunnoe & ark., 2001; Andersen & Williams, 1999; Ford & ark., 2000). Uluslararası literatürde de kaygının spor yaralanmalarının önemli bir öngörücüsü olduğu sıkça vurgulanmaktadır (Marthinus & Potgieter, 1995). Bunun yanı sıra, pek çok çalışma, sadece kaygı düzeyinin değil, aynı zamanda olumsuz yaşam olaylarından kaynaklanan stresin ve günlük yaşamda karşılaşılan sıkıntıların da sporcularda yaralanma riskini anlamlı biçimde artırabileceğini ortaya koymuştur (Ivarsson & ark., 2013; Ivarsson & Johnson, 2010; Marthinus & Potgieter, 1995). Bu bulgular, sporcularda psikolojik durumların fiziksel sağlık ve yaralanma

süreçleri üzerinde belirleyici rol oynadığını göstermekte olup, sporcu sağlığı ve performans yönetiminde psikososyal destek mekanizmalarının geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular sporcuların yaş, cinsiyet, spor branşı ve öğrenim gördükleri bölüme bağlı olarak spor yaralanması kaygısının alt boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu durum, psikososyal faktörlerin sporcuların yaralanma riskini etkileyen önemli değişkenler olduğunu ve aynı zamanda yaralanma sürecinde sporcuların verdikleri psikolojik tepkilerin bu faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Yaş ilerledikçe, cinsiyet farklılıklarıyla ve branş çeşitliliği bağlamında sporcuların deneyimledikleri kaygı türlerinin değişiklik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, öğrenim gördükleri bölümün de sporcuların kaygı düzeyleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, sporcu sağlığını koruma ve yaralanma sürecini yönetme stratejilerinde, bireysel farklılıkları ve psikososyal değişkenleri dikkate alan yaklaşımların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

5. ÖNERİLER

Sporcuların yaş ve cinsiyetine göre yaralanma kaygılarını azaltmaya yönelik psikolojik destek programları geliştirilebilir.

Takım sporcularında rehberlik ve motivasyon stratejileri uygulanabilir.

Sporcuların öğrenim gördükleri bölümler ve sınıflar dikkate alınarak, yaralanma kaygısı yönetimine yönelik farkındalık seminerleri düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

Akgül, A. *İstatistiksel analiz teknikleri SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd.Şti, 2003.

Alizadeh, M. H., Pashabadi, A., Hosseini, S. M., & Shahbazi, M. Injury Occurrence and Psychological Risk Factors in Junior Football Players, World J Sport Sci, 6,4, 2012.

Andersen, M. B., & Williams, J. M. Athletic İnjury, Psychosocial Factors And Perceptual Changes During Stress, Journal of Sports Sciences, December, 17,9, 1999.

Arıkan, G., & Çimen, E. Üniversite Adaylarının Spor Yaralanma Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Eurasian Research in Sport Science, Kasım, 5,2, 2020.

Armağan, P. *Kadın sporcularda yaralanma kaygı düzeyinin ve başa çıkma stratejilerinin incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne, 2021.

Büyüköztürk, Ş. Araştırmaya Yönelik Kaygı Ölçeğinin Geliştirilmesi, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Güz, 12,12, 1997.

Caz, Ç., Kayhan, R.F. & Bardakçı, S. Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Spor Hekimliği Dergisi, Mart, 54,1, 2019.

Eroğlu, E., & Ersoy, A. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin İncelenmesi, Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi, Aralık, 6,2, 2019.

Erol, B., & Karahan, M. Çocuklarda Spor Yaralanmaları, Türkiye Klinikleri Pediatric Sciences-Special Topics, Aralık, 2,4, 2006.

Faigenbaum, A. D. Strength Training For Children and Adolescents, Clinics in Sports Medicine, October, 19,4, 2000.

Ford, I. W., Eklund, R. C., & Gordon, S. An Examination of Psychosocial Variables Moderating The Relationship Between Life Stress And İnjury Time-Loss Among Athletes of A High Standard, Journal of Sports Sciences, December, 18,5, 2000.

George, D., & Mallery, M. *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update*. Boston: Pearson, 2010.

Gunnoe, A. J., Horodyski, M., Tennant, L. K., & Murphey, M. The Effect Of Life Events On İncidence Of İnjury İn High School Football Players, Journal of Athletic Training, June, 36,2, 2001.

Ivarsson, A., & Johnson, U. Psychological Factors As Predictors Of İnjuries Among Senior Soccer Players. A Prospective Study, Journal of sports science & medicine, June, 9,2, 2010.

Ivarsson, A., Johnson, U., & Podlog, L. Psychological Predictors Of İnjury Occurrence: A Prospective İnvestigation Of Professional Swedish Soccer Players, Journal of sport rehabilitation, Jan, 22,1, 2013.

Karasar, N. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (36. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2020.

Karayol, M., & Eroğlu, S. Y. Takım ve Bireysel Sporlarla İlgilenen Sporcuların Spor Yaralanması Kaygı Durumlarının İncelenmesi, Spor Eğitim Dergisi, Mart, 4,1, 2020.

Kılıç, B., Yücel, A. S., Gümüşdaş, H., Kartal, A., & Korkmaz, M. Spor Yaralanmalari Üst Ekstremite Yaralanmalari Kapsaminda Omuz Yaralanmalari ve Tedavi Yöntemleri, SSTB International Refereed Academic Journal of Sports, Health & Medical Sciences, Temmuz, 12,4, 2014.

Kılıç, M. N., Özbayraktar, F., Kurt, T., Yücel, E., Kıvanç, C., Han, A., & Kılıç, M. Spor Kazalarından Korunma ve İlk Yardım. Devlet Kitapları, Aralık, 3/17*, 26*, 2012.

Koşar, N. Ş., Demirel, H. A., Aydoğ, T. S., & Doral, M. N. Adolesanlarda Sporcu Sağlığı, Türkiye Klinikleri Pediatric Sciences-Special Topics, Aralık, 2,7, 2006.

Kul, M., Ceyhan, M. A., Adatepe, E., Şipal, O., Aksoy, Ö. F., & Boz, E. An İnvestigation Of High School Students' Continuous Anxiety Towards Physical Education and Sports Course, Education Quarterly Reviews, May, 4, 2021.

Marthinus, M. & Potgieter, J. R. Relationship Between Psychological Factors And İnjuries İn A Non-Contact Sport, South African Journal of Sports Medicine, Jun, 2, 2, 1995.

Mutlu, M. E., & Yıldızhan, Y. Ç. Amatör Futbolcuların Öz Yeterlik İnançları ile Spor Yaralanması Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, Ekim, 6, 2023.

Namlı, S., & Buzdağlı, Y. Aktif Sporcuların Yaralanma Sonrası Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Ekim, 25,4, 2020.

Özdamar, K. Tabloların Oluşturulması, Güvenirlik ve Soru Analizi. *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-1. 5th ed. Eskişehir: Kaan Kitabevi*, 2004.

Saki, Ü. *Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Spor Yaralanması Kaygı Düzeyi ile Çok Alanlı Kararlılık ve Sporcu Kimlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, 2023.

Saki, Ü., & Çankaya, S. Üniversite Oyunlarına Katılan Futbolcularda Spor Yaralanması Kaygı Düzeyi ile Çok Alanlı Kararlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Aralık, 7, 2, 2022.

Smith, R. E., Smoll, F. L., & Schutz, R. W. Measurement And Correlates Of Sport-Specific Cognitive And Somatic Trait Anxiety: The Sport Anxiety Scale, Anxiety research, Jul, 2,4, 1990.

Steffen, K., Pensgaard, A. M., & Bahr, R. Self-Reported Psychological Characteristics As Risk Factors For İnjuries İn Female Youth Football, Scandinavian journal of medicine & science in sports, May, 19,3, 2009.

Tanyeri, L. Farklı Branş Sporcularında Yaralanma Kaygısının İncelenmesi, *OPUS* International Journal of Society Researches, Eylül, 13,19, 2019.

Timpka, T., Jacobsson, J., Bickenbach, J., Finch, C. F., Ekberg, J., & Nordenfelt, L. What İs A Sports İnjury?, Sports Medicine, January, 44, 2014.

World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva: World Health Organisation. *Int Classif*, 2001.

Yalçınkaya, A., Demirci, M., & Kizilyar, G. N. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Spor Yaralanmalarındaki Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi, Aralık, 1,1, 2020.

BOKS BRANŞINDA BAĞLILIK VE TÜKENMİŞLİK: ELİT BOKSÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Murat KUL
Bayburt Üniversitesi,
muratkul@bayburt.edu.tr - https://orcid.org/ 0000-0001-6391-8079
Onur ŞİPAL
Bayburt Üniversitesi,
onursipal@bayburt.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-4064-6813

ÖZET

Bu araştırmada, kadın boksörlerin spora bağlılık düzeyleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılarak yürütülen çalışmanın evrenini, 20-26 Ocak 2025 tarihleri arasında Kocaeli/Darıca'da düzenlenen Kadınlar Türkiye Boks Şampiyonası'na katılan 130 sporcu oluşturmuştur. Kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 102 kadın sporcu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmuştur. Veri toplama sürecinde "Kişisel Bilgi Formu", "Sporcu Bağlılık Ölçeği" ve "Sporcu Tükenmişlik Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler SPSS 26.0 programı ile analiz edilmiş; betimsel istatistiklerin yanı sıra bağımsız örneklemler t-testi, ANOVA, korelasyon analizleri ve uygunluk testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, milli sporcu olma durumu ile tükenmişlik ölçeğinin "Azalan Başarı Hissi" boyutunda anlamlı farklılık görülmüş; yaş değişkeni ile bu boyut arasında negatif yönlü düşük düzeyde ilişki saptanmıştır. Spor yaşı ve algılanan gelir düzeyi ile ölçek alt boyutları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Öte yandan, sporcu bağlılığı arttıkça tükenmişlik düzeyinin azaldığı, özellikle bağlılığın "Güven", "Dinçlik" ve "Adanmışlık" alt boyutları ile tükenmişliğin çeşitli boyutları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, sporcuların spora olan bağlılıklarının, tükenmişlik düzeylerini azaltmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boks, bağlılık, tükenmişlik.

1. GİRİŞ

Sporcuların yüksek düzeyde performans sergilemelerinin sürdürülebilirliği, yalnızca fiziksel yeterlilikle sınırlı kalmamakta aynı zamanda psikolojik faktörlerle de doğrudan ilişkili bir yapı arz etmektedir. Bu çerçevede, sporcu bağlılığı ve tükenmişlik kavramları, çağdaş spor bilimleri literatüründe giderek daha fazla ön plana çıkan iki temel değişken olarak değerlendirilmektedir. Özellikle antrenman yoğunluğu, rekabet baskısı ve sportif beklentiler gibi unsurlar, sporcuların psikolojik dayanıklılıklarında önemli dalgalanmalara yol açabilmektedir.

Tükenmişlik kavramı, etimolojik olarak İngilizce "burnout" teriminden türetilmiştir. Bu kavram, mecazi anlamda bir mumun yanarak erimesi ve sonunda ışığını kaybederek sönmesiyle ilişkilendirilmektedir. Psikoloji literatüründe ise bu durum, bireylerin sahip oldukları enerjiyi tüketmeleri sonucunda, işlevselliklerinin azalması ve fiziksel düzeyde tükenmişlik yaşamaları biçiminde tanımlanmaktadır (Schaufeli vd., 2009). Arı ve Bal (2008) tükenmişliği; bireyin fiziksel ve ruhsal enerjisinin tükenmesi biçiminde ele alırken, benzer şekilde Çaloğlu ve Menteş Yalçın (2020) ise bu durumu; mevcut enerji kaynaklarının aşırı talepler karşısında yetersiz kalması ve bunun sonucunda bireyin başarısızlık yaşaması şeklinde tanımlamaktadır.

Bu bağlamda, sporcu tükenmişliği kavramı; sporcuların yoğun antrenman süreçleri ile yarışma temposu içerisinde karşılaştıkları fiziksel ve psikolojik yorgunluk durumunu ifade etmektedir. Sürekli yüksek performans beklentileri ve kesintisiz rekabet ortamı, sporcuların tükenmişlik riskiyle karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir. Bu durum, yalnızca motivasyonel kayıplara değil, aynı zamanda sportif performansta düşüşe de yol açabilmektedir (Raedeke & Smith, 2004). Sporcu tükenmişliği; duygusal tükenme, fiziksel yorgunluk ve spora yönelik olumsuz duyguların artışı gibi çeşitli boyutlarda kendini gösterebilmektedir. Dolayısıyla, bu tür bir tükenmişlik durumu, sporcu yaşam döngüsü içerisinde önemli bir psikolojik tehdit oluşturmaktadır ve uygun müdahale stratejileri ile psikolojik destek uygulamalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir (Gould vd., 1996).

Öte yandan, literatürde sıkça birlikte ele alınan "bağlılık" ve "tükenmişlik" kavramları arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Lonsdale ve arkadaşları (2007), bağlılık kavramını tükenmişliğin karşıtı olarak değerlendirmiş, benzer şekilde Schaufeli ve Bakker (2004) da bağlılığı, tükenmişliğin olumlu bir yansıması olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda bağlılık, bireyin görev ve sorumluluklarını içselleştirerek gururla yerine getirmesi şeklinde açıklanmaktadır. Spor bağlamında değerlendirildiğinde ise bağlılık, spora sürekli katılımı destekleyen ve bireyin sportif etkinliklere olan motivasyonunu pekiştiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Kayhan vd., 2020).

Spora bağlılık üzerine yapılan araştırmalar, sporcuların spordan aldığı haz, sosyal destek düzeyi ve elde ettikleri fırsatların spora katılımı doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur (Scanlan vd., 1993). Ayrıca,

toplum tarafından kabul görme, sosyal çevre edinme, başarı elde etme ve prestij kazanma gibi sosyal ihtiyaçlar da bireylerin spora yöneliminde belirleyici etmenler arasında yer almaktadır (Koç, 1994). Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, çalışmanın temel amacı, boksörlerin tükenmişlik düzeyleri ile boks branşına yönelik bağlılıklarının incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmada kullanılan yöntemsel çerçeveye ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Araştırma modeline, çalışma evreni ve örneklem grubuna, veri toplama araçlarına ve analiz sürecine dair açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın materyalini oluşturan unsurlar, uygulanan veri toplama süreci, örnekleme stratejisi ve istatistiksel analiz teknikleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, belirlenen amaçlara ulaşabilmek adına ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ortak değişim ilişkisini ortaya koymayı ve bu değişimin yönü ile derecesini belirlemeyi amaçlayan nicel bir araştırma desenidir (Karasar, 2020).

Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini, 20-26 Ocak 2025 tarihleri arasında Kocaeli/Darıca'da düzenlenen Kadınlar Türkiye Boks Şampiyonası'na yarışmacı olarak katılan 130 sporcu oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise, evrenden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen ve gönüllü olarak katılan 102 kadın boksörden meydana gelmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama sürecinde katılımcılara üç farklı form uygulanmıştır. İlk form, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kullanılan "Kişisel Bilgi Formu"dur. İkinci form ise sporcuların spora bağlılık düzeylerini ölçmek için geliştirilen "Sporcu Bağlılık Ölçeği"dir. Üçüncü form ise katılımcıların tükenmişlik seviyelerinin değerlendirilmesine yönelik "Sporcu Tükenmişlik Ölçeği" olarak uygulanmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Bu bilgi formu, araştırmacılar tarafından özel olarak hazırlanmış olup, toplamda dört maddeden oluşmaktadır. Formda yer alan maddeler; yaş, milli sporcu olma durumu, spor yapma süresi (spor yaşı) ve algılanan gelir düzeyi değişkenlerini içermektedir.

Sporcu Bağlılık Ölçeği

Lonsdale ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen Sporcu Bağlılık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması Kelecek ve arkadaşları (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçek, güven, adanmışlık, dinçlik ve coşku olmak üzere dört alt boyuttan oluşmakta ve toplam 16 maddeden meydana gelmektedir. Katılımcı yanıtları, "neredeyse hiç," "nadiren," "bazen," "sıklıkla" ve "hemen hemen her zaman" ifadeleriyle beşli Likert ölçeği aracılığıyla alınmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları 0,75 ile 0,92 arasında değişirken, çalışmamızda ölçeğin toplam Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,874 olarak bulunmuştur. Genel olarak ,70 ve üzerindeki Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir; ,80 ve üzeri iyi, ,90 ve üzeri ise çok yüksek düzeyde güvenilirlik olarak değerlendirilmektedir (Özdamar, 2004).

Sporcu Tükenmişlik Ölçeği

Araştırma grubundaki boksörlerin tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla, Raedeke ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ve Kelecek ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilen "Sporcu Tükenmişlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, toplam 15 maddeden oluşmakta olup üç alt boyutu kapsamaktadır: Azalan Başarı Hissi (α=0,75), Duygusal/Fiziksel Tükenme (α=0,87) ve Duyarsızlaşma (α=0,83). Çalışmamızda ölçeğin toplam Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,753 olarak hesaplanmıştır. Genel olarak ,70 ve üzerindeki Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir; ,80 ve üzeri iyi, ,90 ve üzeri ise çok yüksek düzeyde güvenilirlik olarak değerlendirilmektedir (Özdamar, 2004).

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, IBM SPSS 26.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk aşamada, verilerin betimleyici istatistikleri hesaplanmış ve normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ±2 aralığında olup olmadığı incelenmiştir (George & Mallery, 2010). Ölçeğin güvenirlik analizleri Cronbach's Alpha katsayısı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve gruplar arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti için parametrik ve non-parametrik istatistiksel testler uygulanmıştır. Bağımsız gruplar arasındaki karşılaştırmalarda bağımsız örneklemler t-testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılırken, değişkenler arasındaki ilişki düzeyini incelemek amacıyla Pearson ve Spearman korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett

Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO indeksi, verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmede yaygın olarak kullanılan bir ölçüt olup, bu değerin en az 0,60 olması gerektiği belirtilmektedir (Akgül, 2003). Çalışmada elde edilen KMO değeri 0,720 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Bartlett Testi sonucu 1404,475 olup, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Araştırma Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Demografik Özellik	Gruplar	*f*	%	Çarpıklık	Basıklık
Milli Sporcu Olma Durumu	Evet	37	36,3	-,580	-1,698
	Hayır	65	63,7		
Algılanan gelir düzeyi	Düşük	29	28,4	-,105	-,180
	Orta	67	65,7		
	Yüksek	6	5,9		
Toplam		102	100		

Çizelge 1'de, araştırma grubunu oluşturan sporcuların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle milli sporcu olma durumuna bakıldığında, katılımcıların %36,3'ünün (n = 37) milli sporcu, %63,7'sinin (n = 65) ise milli sporcu olmadığı belirlenmiştir. Algılanan gelir düzeyi değişkeni incelendiğinde, katılımcıların %28,4'ünün (n = 29) düşük, %65,7'sinin (n = 67) orta ve %5,9'unun (n = 6) yüksek gelir algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, demografik değişkenlere ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri analiz edilmiş; milli sporcu olma ve algılanan gelir düzeyi değişkenlerinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerlendirme, çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ile +2 aralığında olması gerektiğini belirten ölçütlere dayanmaktadır (George & Mallery, 2010).

Çizelge 2. Araştırma Grubunun Yaş ve Spor Yaşı Bilgilerine İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Demografik Özellik	n	$\bar{X}$	ss.	Çarpıklık	Basıklık	Mini.	Maks.
Yaş	102	22,40	4,025	1,578	2,615	19	37
Spor Yaşı	102	8,29	4,654	1,189	1,852	1	25

Çizelge 2 incelendiğinde, katılımcıların yaş değişkenine ilişkin ortalamanın 22,40 ve standart sapmanın 4,025 olduğu görülmektedir. Spor yaşı değişkenine ait ortalama değer 8,29 standart sapma ise 4,654 olarak hesaplanmıştır. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelendiğinde, yaş değişkeninin normal dağılım göstermediği, buna karşın spor yaşı

değişkeninin normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir. Bu değerlendirme, dağılımın normal kabul edildiği -2 ile +2 aralığını temel alan kriterlere dayanmaktadır (George & Mallery, 2010).

Çizelge 3. Araştırma Grubunun Milli Sporcu Olma Değişkenine İlişkin Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Branş	n	X̄	ss.	t	p
Güven	Evet	37	4,70	,415	,879	,381
	Hayır	65	4,61	,484		
Coşku	Evet	37	4,73	,444	,411	,682
	Hayır	65	4,69	,493		
Dinçlik	Evet	37	4,54	,469	,121	,904
	Hayır	65	4,52	,588		
Adanmışlık	Evet	37	4,78	,307	1,449	,150
	Hayır	65	4,67	,402		
Duygusal/Fiziksel Tükenme	Evet	37	1,97	,621	-,001	,999
	Hayır	65	1,97	,652		
Azalan Başarı Hissi	Evet	37	1,79	,599	-3,020	**,003**
	Hayır	65	2,20	,698		
Duyarsızlaşma	Evet	37	1,52	,608	-,715	,476
	Hayır	65	1,61	,636		

(p<0,05)

Çizelge 3'te sunulan bulgulara göre, milli sporcu olma değişkeni açısından Sporcu Bağlılığı Ölçeği'nin alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Ancak, Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutunda anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir. Bu farklılığın, milli sporcu olmayan boksörler lehine olduğu belirlenmiştir (p<0,05).

Çizelge 4. Araştırma Grubunun Yaş Değişkenine İlişkin Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken		Güven	Coşku	Dinçlik	Adanmışlık	Duygusal/Fiziksel Tükenme	Azalan Başarı Hissi	Duyarsızlaşma
Yaş	**r**	,179	,069	,042	,021	,009	-,231*	,108
	p	,071	,491	,677	,830	,930	**,019**	,282
	n	102	102	102	102	102	102	102

(p<0,05)

Çizelge 4'te yer alan bulgular incelendiğinde, katılımcıların yaş değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği'nin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna karşılık, Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutu ile yaş arasında düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Bu bulgu, yaş arttıkça bireylerin başarı algısında azalma eğilimi gösterebileceğini, dolayısıyla tükenmişlik hissinin bu boyutta artabileceğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 5. Araştırma Grubunun Spor Yaşı Değişkenine İlişkin Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken		**Güven**	**Coşku**	**Dinçlik**	**Adanmışlık**	**Duygusal/Fiziksel Tükenme**	**Azalan Başarı Hissi**	**Duyarsızlaşma**
Spor Yaşı	**r**	,175	,108	,107	,025	,088	-,080	,075
	p	,079	,278	,283	,804	,378	,426	,456
	n	102	102	102	102	102	102	102

Çizelge 5'te yer alan bulgular doğrultusunda, katılımcıların spor yaşı değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Çizelge 6. Algılanan Gelir Düzeyi Değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Puanları Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar		**Değişken**	**n**	**X**	**Ss**	**V**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**p**
Güven	(1)	Düşük	29	4,71	,421	Gruplar arası	,189	2	,094	,441	,645
	(2)	Orta	67	4,61	,489	Gruplar içi	21,219	99	,214		
	(3)	Yüksek	6	4,66	,302	Toplam	21,407	101			
Coşku		Düşük	29	4,67	,463	Gruplar arası	,062	2	,031	,135	,874
		Orta	67	4,72	,489	Gruplar içi	22,656	99	,229		
		Yüksek	6	4,70	,400	Toplam	22,718	101			
Dinçlik		Düşük	29	4,53	,541	Gruplar arası	,018	2	,009	,030	,970
		Orta	67	4,52	,559	Gruplar içi	30,066	99	,304		
		Yüksek	6	4,58	,491	Toplam	30,084	101			
Adanmışlık		Düşük	29	4,74	,309	Gruplar arası	,047	2	,024	,167	,847
		Orta	67	4,69	,397	Gruplar içi	14,003	99	,141		
		Yüksek	6	4,75	,418	Toplam	14,050	101			
Duygusal/Fiziksel Tükenme		Düşük	29	1,93	,713	Gruplar arası	,236	2	,118	,286	,752
		Orta	67	2,00	,608	Gruplar içi	40,876	99	,413		
		Yüksek	6	1,83	,662	Toplam	41,113	101			
Azalan Başarı Hissi		Düşük	29	2,05	,536	Gruplar arası	1,065	2	,532	1,118	,331
		Orta	67	2,01	,749	Gruplar içi	47,139	99	,476		

		Yüksek	6	2,45	,640	Toplam	48,203	101			
Duyarsızlaşma		Düşük	29	1,64	,679	Gruplar arası	,966	2	,483	1,243	,293
		Orta	67	1,59	,618	Gruplar içi	38,471	99	,389		
		Yüksek	6	1,20	,245	Toplam	39,437	101			

Çizelge 6 incelendiğinde, katılımcıların algılanan gelir düzeyi değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Çizelge 7. Araştırma Grubunun Sporcu Bağlılığı Ölçeği Alt Boyutları ile Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar		**Duygusal/Fiziksel Tükenme**	**Azalan Başarı Hissi**	**Duyarsızlaşma**
Güven	**r**	-,134	-,397**	-,075
	p	,180	**,000**	,453
	n	102	102	102
Coşku	**r**	-,144	-,180	-,191
	p	,150	,070	,054
	n	102	102	102
Dinçlik	**r**	-,241*	-,280*	-,202*
	p	**,015**	**,004**	**,041**
	n	102	102	102
Adanmışlık	**r**	-,155	-,302**	-,265*
	p	,119	**,002**	**,007**
	n	102	102	102

(p<0,05)

Çizelge 7'de yer alan bulgulara göre, Sporcu Bağlılığı Ölçeği'nin "Güven" alt boyutu ile Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutu arasında orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Aynı şekilde, "Dinçlik" alt boyutu ile Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin tüm alt boyutları arasında düşük düzeyde negatif yönlü ilişkiler saptanmıştır. Ayrıca, "Adanmışlık" alt boyutu ile "Azalan Başarı Hissi" arasında orta düzeyde; "Duyarsızlaşma" alt boyutu arasında ise düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, sporcuların spora yönelik bağlılık düzeyleri arttıkça tükenmişlik belirtilerinin azaldığını ortaya koymaktadır ($p < 0,05$).

Çizelge 8. Araştırma Grubunun Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Ölçek		Sporcu Tükenmişlik Ölçeği
Sporcu Bağlılığı Ölçeği	r	-,372**
	p	**,000**
	n	102

(p<0,05)

Çizelge 8 incelendiğinde, Sporcu Bağlılığı Ölçeği ile Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin toplam puanları arasında orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Bu sonuç, sporcu bağlılığının artmasının tükenmişlik belirtilerinin azalmasıyla ilişkilendirilebileceğine işaret etmektedir.

4. TARTIŞMA & SONUÇ

Bu çalışmada, boksörlerin spor bağlılığı ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş ve elde edilen bulgular ışığında tartışmaya geçilmiştir. Sporcu bağlılığı ve tükenmişlik kavramları, performans ve psikolojik iyilik hali açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle yüksek fiziksel ve zihinsel taleplerin söz konusu olduğu boks gibi bireysel spor dallarında, bu iki faktörün sporcu sağlığı ve kariyer gelişimi üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, araştırma bulguları hem literatürdeki mevcut bilgilerle karşılaştırılmış hem de boksörlerin bağlılık ve tükenmişlik düzeylerinin spor performansına yansımaları değerlendirilmiştir. Son olarak, sporcu sağlığını destekleyici öneriler geliştirilmiştir.

Milli sporcu olma durumu açısından Sporcu Bağlılığı Ölçeği'nin alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Ancak, Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup, bu farklılık milli sporcu olmayan boksörler lehine gerçekleşmiştir. Çaloğlu ve Yalçın (2020) tarafından güreşçiler üzerinde yapılan çalışmada, milli sporcu olma değişkenine bağlı olarak sporcu tükenmişliği ölçeğinde anlamlı bir fark bulunamamıştır. Benzer şekilde, Kusan ve arkadaşları (2024) masa tenisi sporcuları üzerine yaptıkları araştırmada sporcu bağlılığı ölçeği ile ilgili herhangi bir farklılaşma rapor etmemiştir. Ancak bizim bulgularımız doğrultusunda, milli sporcu olmayan boksörlerin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutunda daha yüksek tükenmişlik düzeylerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum milli sporcu statüsündeki sporcuların aldıkları sosyal destek, deneyim ve motivasyon gibi faktörler aracılığıyla tükenmişlik düzeylerini daha etkin bir şekilde yönetebildikleri düşünülmektedir. Buna karşın, milli sporcu olmayan sporcuların bu

tür desteklerden yoksun kalmaları, tükenmişlik düzeylerinin daha erken ve hızlı artmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Katılımcıların yaş değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği'nin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin "Azalan Başarı Hissi" alt boyutu ile yaş arasında düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Şipal ve arkadaşları (2022) ise yaş arttıkça sporcularda duyarsızlaşmanın da yükseldiğini bildirmişlerdir. Bu bulgu, yaş ilerledikçe bireylerin başarı algısında azalma eğilimi gösterdiğini ve dolayısıyla tükenmişlik hissinin özellikle bu boyutta artabileceğini göstermektedir.

Spor yaşı değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu, Yılmaz ve arkadaşları (2023) tarafından aktif spor yapan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen ve deneyim düzeyinin sporcu tükenmişliği üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını ortaya koyan çalışmayla uyumludur. Ayrıca, Gülen ve arkadaşları (2021) tarafından taekwondo sporcuları üzerinde yapılan araştırmada da sporcu bağlılığı alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, sporcu bağlılığı ve tükenmişliği üzerinde spor deneyiminin tek başına belirleyici bir faktör olmadığını göstermekte olup, tükenmişlik ve bağlılık düzeylerinin oluşumunda başka bireysel veya çevresel etmenlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Algılanan gelir düzeyi değişkeni ile Sporcu Bağlılığı Ölçeği ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Benzer şekilde, Kusan ve arkadaşları (2024) yürüttükleri çalışmada gelirin tükenmişlik üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Gülen ve arkadaşları da (2021) gelir düzeyi ile spora bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını rapor etmiştir. Bu sonuçlar, gelir düzeyinin sporcu bağlılığı ve tükenmişlik üzerinde doğrudan etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları, sporcu bağlılığı ile sporcu tükenmişliği arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, spora yönelik bağlılığın artmasının, sporcuların tükenmişlik düzeylerini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, sporcuların kendilerini yaptıkları spora daha fazla adaması, motivasyonlarını sürdürmesi ve spora karşı olumlu tutum geliştirmesi, tükenmişlik belirtilerinin azalmasına katkı sağlamaktadır. Kelecek ve Göktürk'ün (2017) kadın futbolcular üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada da benzer biçimde her iki ölçeğin alt boyutlarında negatif yönlü ilişkiler bulunması, bu ilişkinin farklı spor branşlarında da geçerliliğini desteklemektedir. Elde edilen bu bulgular,

sporcu bağlılığının tükenmişliği önleyici önemli bir koruyucu faktör olduğunu göstermekte ve sporcuların psikolojik dayanıklılığını artırmaya yönelik müdahaleler ile bağlılığı güçlendiren stratejilerin geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

5. ÖNERİLER

Milli sporcu olmayan boksörlere yönelik destekleyici psikolojik hizmetler artırılmalıdır.

Erkek boksörlerin sporcu bağlılık ve tükenmişlik düzeyleri belirlenerek kadın boksörlerle karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

Sporcu bağlılık ve tükenmişlik düzeyleri farklı spor branşlarında incelenerek karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Spora bağlılığı artırmak ve tükenmişliği azaltmak amacıyla sporculara yönelik seminer programları düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

Akgül, A. *İstatistiksel analiz teknikleri SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd.Şti. 2003.

Arı, G. S., & Bal, E. Ç. Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15, 1, 2008.

Çaloğlu, M., & Yalçın, Ö. M. Sporcu eğitim merkezlerindeki güreşçilerin sporcu tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1, 2, 2020.

George, D., & Mallery, M. *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update*. Boston: Pearson, 2010.

Gould, D., Tuffey, S., Udry, E., & Loehr, J. Burnout İn Competitive Junior Tennis Players: I. A Quantitative Psychological Assessment. The sport psychologist, 10, 4, 1996.

Kayhan, R. F., Bardakçı, S., & Caz, Ç. Spora bağlılık Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışması, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Eylül, 9, 3, 2020.

Kelecek, S., & Göktürk, E. Kadın Futbolcularda Sporcu Bağlılığının Sporcu Tükenmişliğini Belirlemedeki Rolü, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, Aralık, 2, 2, 2017.

Kelecek, S., Kara, F. M., Çetinkalp, F. Z. K., & Aşçı, F. H. Sporcu Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması, Spor Bilimleri Dergisi, Ekim, 27,4, 2016.

Kelecek, S., Kaya, F. M., & Aşçı, F. H. Sporcu Bağlılık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16,3, 2018.

Koç, Ş. *Spor psikolojisine giriş*. Saray Medikal Yayıncılık, 1994.

Lonsdale, C., Hodge, K., & Jackson, S. A. Athlete Engagement: II. Developmental And İnitial Validation Of The Athlete Engagement Questionnaire, International Journal of Sport Psychology, 38,4, 2007.

Lonsdale, C., Hodge, K., & Raedeke, T. D. Athlete Engagement: I. A Qualitative İnvestigation Of Relevance And Dimensions, International Journal of Sport Psychology, 38,4, 2007.

Madak, E., Kumartaşlı, M., Gülen, Ö., & Sönmez, H. O. Taekwondo Sporcularının Spora Bağlılık Düzeylerinin Milli Sporculuk Durumları ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, The Online Journal of Recreation and Sports, Temmuz, 10,3, 2021.

Özdamar, K. (2004). Tabloların oluşturulması, güvenirlik ve soru analizi. *Paket programlarla istatistiksel veri analizi-1. 5th ed.* Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2004.

Raedeke, T. D., & Smith, A. L. Development And Preliminary Validation Of An Athlete Burnout Measure, Journal Of Sport And Exercise Psychology, 23,4, 2001.

Raedeke, T. D., & Smith, A. L. Coping Resources And Athlete Burnout: An Examination Of Stress Mediated And Moderation Hypotheses, Journal Of Sport And Exercise Psychology, 26, 4, 2004.

Scanlan, T. K., Carpenter, P. J., Simons, J. P., Schmidt, G. W., & Keeler, B. An İntroduction To The Sport Commitment Model, Journal Of Sport And Exercise Psychology, 15,1, 1993.

Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. Job Demands, Job Resources, and Their Relationship With Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, March, 25,3, 2004.

Şipal, O., Adatepe, E., & Boz, E. Üniversitelerarası Boks Müsabakalarına Katılan Boksörlerin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi, Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, Aralık, 2,2, 2022.

Yılmaz, B., Kara, M., & Selvi, H. Aktif Spor Yapan Spor Bilimleri Öğrencilerinin Sporda Tükenmişlik ve Sporcu Öz Şefkat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Eylül, 12,3, 2023.

RİZE'DE ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEPREME İLİŞKİN NEDENSEL ATIFLARI

Yazar: Prof. Dr. LEYLA KARAOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Rize
leyla.karaoglu@erdogan.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-7046-2161
Yazar: Arş. Gör. Dr. MEHTAP KENAL
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Rize
mehtapkenal@gmail.com - ORCID ID: 0009-0009-9287-5069

ÖZET

Yer kabuğundaki fay hatlarının kırılması sonucu oluşan depremler önlenemez ancak zararları toplum eğitimi ve katılımı ile önlenebilir. Gelecek nesilleri yetiştirecek olan öğretmen adaylarının deprem nedenlerine yönelik atıflarını saptamak eğitim programını hazırlamak için önemlidir. Bu araştırmanın amacı Rize'de, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin depreme yönelik atıflarını ve ilişkili faktörleri saptamaktır. Kesitsel tipteki araştırma, Eğitim Fakültesi'nin Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Sınıf Öğretmenliği, Matematik Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümlerinin birinci ve dördüncü sınıflarında öğrenim görmekte olan 405 öğrenciyi kapsamaktadır. Şubat-Mart 2024 tarihlerinde sınıflarda öğrencilere anket uygulanarak yapılan araştırmanın bağımlı değişkeni araştırmacılar tarafından oluşturulmuş bir deprem senaryosudur. Senaryoda deprem nedeni olarak "kötü talih", "güvensiz binalar", "fay hattı üzerine kurulmuş kentler" ve "gelişmiş teknolojik araçlarla depremi tetikleme" şeklinde dört seçenek bulunmaktadır. Bağımsız değişkenler; kişisel, ailesel özellikler, inançlar ve bilimsel tutumlardır. Nedensel atıf yüzdeleri hesaplanmış, bağımsız değişkenlere göre dağılımları ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Öğrenciler ortalama 20.8±0.1 yaşındadır, %76.3'ü kadındır, %90.4'ü ilahi bir varlığa, %77.5'i ilahi adalete inanmaktadır. Öğrencilerin %93.3'ü bilimsel gelişmeleri düzenli olarak ya da ara sıra takip etmektedir. Deprem nedenine yönelik atıflar sırasıyla "güvensiz binalar" (%94.8), "fay hattı üzerine kurulmuş kentler" (%91.6), "yabancı ülkelerin teknolojik silahlarıyla tetiklenme" (%43.0) ve "Kötü talih"tir (%23.0). Dördüncü sınıf öğrencileri (%97.9) "fay hattı üzerine kurulmuş kentler" maddesine birinci sınıflardan (%86.0) daha fazla atıf yapmıştır (p=0.001). Bilimsel gelişmeleri takip etmeyenlerde "Kötü talih" atıfı (%29.6) takip edenlere (%7.9) kıyasla daha yüksek bulunmuştur (p=0.001). Sonuç olarak, Rize'de öğretmen adaylarının tamamına yakını, beklendiği gibi, deprem afetini çevresel/davranışsal faktörlerle açıklamış ancak önemli bir kısmı gerçek olduğu kanıtlanamayan, kontrol edemeyecekleri nedenlerle açıklamışlardır. İnsanın bilim ve teknolojiyi kullanarak çevresindeki tehlikeleri, kötü olasılıkları kontrol edebileceği böylece kaliteli ve uzun bir yaşam sürdürebileceği bilinmektedir. Gelecek nesillerin bilimsel tutumla yetişmeleri için orta ve yükseköğrenimde sağlıkla ilgili bilgilerin neden sonuç ilişkisine dayalı interaktif yöntemlerle verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atıf, deprem, komplo teorisi, kültür, öğrenci

1. GİRİŞ ve AMAÇ

Türkiye aktif deprem kuşağındadır. Ülkede can ve mal kaybına yol açan Richter ölçeğine göre 7 ve üzerinde büyüklükte birçok büyük deprem yaşanmıştır. Bunların sonuncusu 6 Şubat 2023 tarihinde 11 ili etkileyen Kahramanmaraş depremidir.

Depremler, yer kabuğundaki fay hatlarının kırılması sonucu oluşan, önceden saptanması zor ve önlenemeyen doğal olaylardır. Doğal olaylar, etkilenen topluluğun üstesinden gelemediği, dış yardım gerektirecek boyutta can ve mal kaybına neden olunca afet olarak tanımlanmaktadır [1]. Deprem kuşağında bir ülke olarak en iyi yaklaşım, afetlere_önceden yeterince hazırlıklı olmaktır. Afete hazırlıklı olmak afetin olumsuz etkilerini en aza indirmek demektir ve bu da toplumun tüm sektörleri ve bireylerinin aktif katılımını gerektirir. Afet epidemiyolojisi ile riskler belirlenir. Afet epidemiyolojisinde, bölgede en çok hangi doğal afetlerin görüldüğü, afetin tipine göre çevredeki hangi doğal veya insan yapımı oluşumların etkilenebileceği ve hangi bireylerin en fazla etkilenebileceği belirlenir. Her tehlikeye göre önlemler planlanır. Kentlerin ya da yapıların kurulacağı yer, afetin tipine göre erken uyarı sistemlerinin kurulması, sağlık sektörünün ve diğer sektörlerin afet öncesi ve sonra dönemde planlar yaparak hazırlıklı olması ve halkın konuyla ilgili eğitimi alınan önlemlerden bazılarıdır. Özetle afet öncesi dönemde toplumun incinebilirliği azaltılmaya, dayanıklılığı artırılmaya çalışılır [1,2].

Toplumsal dayanıklılığı artırmada toplumun bilinç düzeyi ve aktif katılımı son derece önemlidir. Toplum katılımı her düzeyde halk eğitimi ile mümkündür. İncinebilirliği en yüksek toplumlar, bilgi ve beceriden yoksun, eğitimsiz, yoksul, sosyal ve ekonomik olarak gelişmemiş toplumlardır. Toplumu oluşturan bireylerin inançları, kültürel altyapıları ve bilgi düzeyleri, doğal olaylara ve yarattığı kırımlara yönelik açıklamaları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bazı toplumlarda deprem ve yarattığı zararlar doğal/fiziksel bir olay olarak algılanmayabilir. Depremler bazı bireyler için tamamen fiziksel, jeolojik hatta siyasi-yönetimsel bir gerçeklik iken, bazı bireyler için Tanrıların öfkesi ya da cezalandırması olarak algılanabilir. Deprem zararlarının doğaüstü nedenlerle; kaderle veya ilahi iradeyle açıklanması, başa çıkılamayacak bir olay hatta hak edilmiş bir ceza olarak görülebilir. Son yıllarda kader ya da ilahi iradenin yerini gelişmiş ülkelerin teknolojik müdahalelerle deprem oluşturması şeklinde komplo teorilerinin aldığı literatürde yer almaktadır. Nedensel açıklamalar, bireylerin afetlere hazırlanma ve tepki verme biçimlerini doğrudan etkiler. Açıklamalar, toplumu edilgenleştirebildiği gibi aktif önlemler almaya sevkedebilir. Bu nedenle afetin yaygın olduğu bölgelerde toplumun afetlerle ilgili bilgi, tutum, inanış ve davranışlarının saptanması önerilmektedir. Toplum katılımını sağlamanın ön koşulu toplumu ya da toplumu oluşturan alt toplulukları coğrafi, kültürel ve sosyal koşullarıyla tanımadır. Araştırmalar ve gözlemler toplumu tanıma yöntemlerinden bazılarıdır. Bilimsel tutumla yetiştirilen toplumlarda toplum katılımının daha yüksek olduğu bilinen bir gerçektir [2,3].

Afetlere karşı toplumsal dayanıklılığı artırma ve afetlere hazırlıklı olma tüm sektörlerin görevidir. Öğretmenler hem toplumun önemli bir sosyal grubu hem kendi çocuklarını yetiştirecek ebeveynler hem de gelecek nesilleri yetiştiren eğiticilerdir. Toplumun kültürel inanışlarının ve davranışlarının şekillenmesinde, kültürün yeniden oluşturulmasında öğretmenler rol modeldir. Öğrenciler için güvenilir bilgi kaynağı, bireylerin olaylara bakış açılarını etkileyen rehberlerdir. Bireylerin afetlere karşı doğru bilgi, tutum ve davranış

geliştirmesi, büyük ölçüde eğitim yoluyla mümkündür [4,5]. Bu nedenle şu andaki eğitim fakültelerinde öğrenci olan öğretmen adaylarının deprem afetine yönelik inançlarını anlamak, konuyla ilgili eksikliklerinin saptanması ve tamamlanması açısından önemli ve gereklidir. Rize'deki eğitim fakültesi öğrencilerinde daha önce bu konuda yapılmış bir çalışma literatürde yoktur.

Bu bilgilerden yola çıkılarak bu araştırma ile, Rize ilinde Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının deprem afetine ilişkin atıflarını ve bu atıflarla ilişkili olabilecek çeşitli faktörleri saptamak amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın tipi, evren ve örneklem

Araştırma kesitsel tanımlayıcı tiptedir. Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim öğretim döneminde, Rize'de Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin, Rehberlik ve Psikolojik Danışma (RPD), Sınıf Öğretmenliği (SÖ), Matematik Öğretmenliği (MÖ), Fen Bilgisi Öğretmenliği (MÖ)ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümlerinin (SBÖ) birinci ve dördüncü sınıflarında aktif olarak öğrenim görmekte olan 564 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçilmeden evrenden tümüne ulaşılması hedeflenmiştir. Evrenden 410 öğrenci anketleri yanıtlamıştır, beş öğrencinin kayıtları analize uygun olmadığından analiz dışı tutulmuş ve 405 anket analize alınmıştır, bu da evrenin %71.8'ini oluşturmaktadır.

2.2. Veri toplama araçları

Veriler Şubat-Mart 2024 tarihlerinde sınıflarda öğrencilere gözlem altında anket uygulanarak toplanmıştır. Anketleri öğrenciler kendileri yanıtlamıştır. Araştırmadan önce araştırma kapsamına alınmayan bir sınıfta ön deneme yapılarak sorular hakkında öğrencilerin görüşleri alınmıştır.

Ölçüm aracı araştırmacılar tarafından oluşturulmuş bir deprem senaryosudur. Deprem senaryosu aşağıdaki şekildedir:

«Aktif deprem kuşağı üzerinde yer alan ülkelerde çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına neden olan büyük depremler yaşanmaktadır. Bu depremlerde çevresindeki tüm binalar yıkıldığı halde hiç hasar görmeden sapasağlam ayakta kalan ve hiç kimsenin yaralanmadan çıktığı binalar da görülmektedir. Deprem nedeniyle oluşan ölüm ve yaralanmaların nedenleri olarak aşağıdaki açıklamalardan her birinin ne düzeyde etkili olabileceğini 1'den 5'e kadar derecelendirerek belirtiniz".

Senaryoda deprem afetinin nedeni olarak 4 atıf ya da açıklama yer almıştır. Bunlar "Kötü talih", Güvensiz yapılan binalar", "Fay hattı üzerine kurulmuş kentler" ve "Gelişmiş teknolojik araçlarla depremi tetikleme"dir. Her bir atıf maddesi için ayrı ayrı "1-Hiç etkili değil, 2-Az etkili, 3-Orta düzeyde etkili, 4-Etkili, 5-Çok etkili" şeklinde cevap seçeneği oluşturulmuştur. İşaretlenen cevap seçenekleri " Etkili değil", "Orta düzeyde etkili" ve "Etkili" olarak üç grupta toplanmış ve yüzdeleri araştırmanın bağımlı değişkeni olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin k**işisel ve ailesel özellikler** (Yaş, cinsiyet, mezun olduğu lise, en uzun süre yaşadığı bölge, anne

baba eğitim düzeyi, mesleği, vb.), ilahi adalet ve ilahi varlık inançları, bilimsel yayınları takip etme düzeylerine ilişkin sorular ankette yer almış ve bu sorulara verilen yanıtlar bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Veri girişi ve analizi Üniversite tarafından sağlanan SPSS-29 paket programı ile yapılmıştır. Gruplandırılmış atıf yüzdelerinin bağımsız değişkenlere göre dağılımları ki-kare testi ile analiz edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.
Araştırmanın bütçesi kırtasiye ve ulaşım giderlerinden oluşmuştur. Bütçe gideleri araştırmacılar tarafından karşılanmıştır. Bu araştırma, tamamlanmış ve ulusal tez merkezine teslim edilmiş "Rize'de eğitim fakültesi öğrencilerinde hastalık nedenlerine yönelik inanışlar ve etkileyen faktörler" başlıklı bir halk sağlığı uzmanlık tezi kapsamında toplanmış verilerden konusu farklı olan bir bildiri haline getirilmiştir. Uzmanlık tezinde depremle ilgili bulgular sunulmamıştır.
Araştırmanın yürütülmesi için RTEÜ Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurul'undan 2023/269 karar numarası ile onay alınmış ayrıca 2024 Tarih ve 4798 sayılı Eğitim Fakültesi Dekanlık izni alınmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Öğrencilerin yaş ortalaması 20.8±0.1 yıldır. Çizelge 1'de görüldüğü gibi, katılımcıların çoğunluğunu kız öğrenciler oluşturmuştur (%76.3). Öğrencilerin % 53.1', birinci, %46.9'u dördüncü sınıftadır, %28.7'si RPD, %21.2'si SÖ, %28.9'u MÖ/FBÖ, %21.2'si SBÖ bölümlerinde öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %63.0'ı Anadolu lisesi, %15.1'i İmam hatip lisesi, %11.6'sı Fen lisesi mezunudur. Öğrencilerin yaklaşık üçte biri en uzun süre Karadeniz'de yaşamıştır (%32.8).
Çizelge 2'de görüldüğü gibi öğrencilerin annelerinin yaklaşık yarısı ilkokul ve altı (%50.7), babalarının yaklaşık yarısı lise ve üstü (%51.3) eğitime sahiptir. Anneleri çoğunlukla ev hanımı (%81.5), babaları çoğunlukla emekli ya da memurdur (%47.4). Öğrencilerin %90.4'ü ilahi bir varlığa, %77.5'i ilahi adalete inanmaktadır. Öğrencilerin %93.3'ü bilimsel gelişmeleri düzenli olarak ya da ara sıra takip etmektedir.
Öğrencilerin %90.4'ü ilahi bir varlığa, %77.5'i ilahi adalete inanmaktadır (Çizelge 3).Öğrencilerin %3.7'si ilahi bir varlığa inanmadığını, %7.2'si ilahi adalete inanmadığını belirtmiştir.
Öğrencilerin %16.3'ü düzenli, %77.0'ı ara sıra olmak üzere %93.3'ü bilimsel gelişmeleri takip etmektedir (Çizelge 4). Bilimsel gelişmeleri takip etme, TÜBİTAK "Bilim Teknik" dergisi, "Populer Bilim" dergisi ya da "Her gün 1 yeni bilgi" gibi internet sitelerini takip etme şeklindedir.

Çizelge 1: Öğrencilerin bazı kişisel özellikleri

Kişisel özellikler	**N**	**%**
Cinsiyet		
Erkek	96	23.7
Kadın	309	76.3

Okuduğu sınıf		
1.Sınıf	215	53.1
4.Sınıf	190	46.9
Okuduğu bölüm		
RPD	116	28.7
SÖ	86	21.2
MÖ/FBÖ	117	28.9
SBÖ	86	21.2
Mezun olduğu lise		
Anadolu lisesi	255	63.0
İmam hatip lisesi	61	15.1
Fen lisesi	47	11.6
Diğer	42	10.3
En uzun süre yaşadığı yer		
Marmara	41	10.1
Ege ve Akdeniz	71	17.6
İç Anadolu	31	7.7
Karadeniz	133	32.8
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	129	31.8

Çizelge 2: Öğrencilerin bazı ailesel özelliklerinin dağılımı

Ailesel özellikler	**N**	**%**
Anne eğitim düzeyi		
İlkokul ve altı	205	50.7
Ortaokul	77	19.0
Lise ve üstü	123	30.3
Baba eğitim düzeyi		
İlkokul ve altı	117	28.9
Ortaokul	80	19.8
Lise ve üstü	208	51.3
Anne mesleği	330	81.5
Ev hanımı	75	18.5
Gelir getiren bir işte çalışan		
Baba mesleği		
Emekli	108	26.7
Memur	84	20.7
İşçi	70	17.3
Esnaf	58	14.3
Çiftçi	31	7.7
Diğer*	54	13.3
Toplam	405	100.0

*Diğer: Mevsimlik işçi, pazarcı, işportacı, işsiz, cevaplanmamış

Çizelge 3: Öğrencilerin inançlarının dağılımı

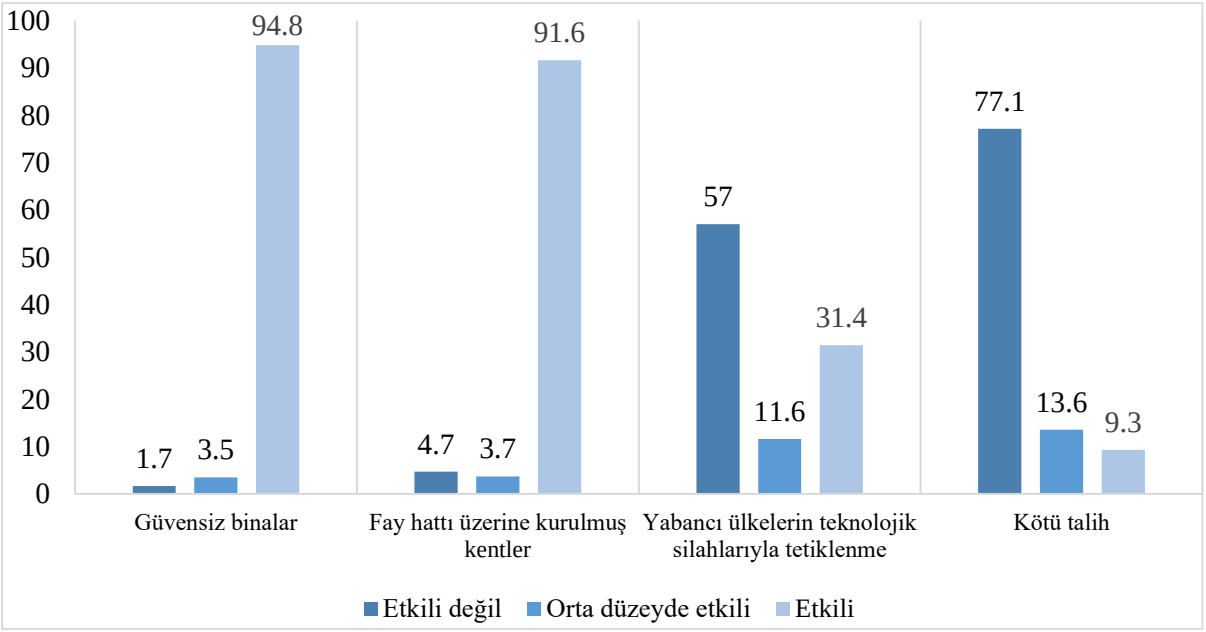
İnançlar	**N**	**%**
İlahi bir varlığa inanma		
İnanıyor	366	90.4
Biraz inanıyor	24	5.9
İnanmıyor	15	3.7

İlahi adalete inanma		
İnanıyor	314	77.5
Ne inanıyor ne inanmıyor	62	15.3
İnanmıyor	29	7.2
Toplam	405	100.0

Çizelge 4: Öğrencilerinin bilimsel gelişmeleri takip etme düzeylerinin dağılımı

Bilimsel gelişmeleri takip etme	**N**	**%**
Düzenli takip eden		
Ara sıra takip eden	66	16.3
Takip etmeyen	312	77.0
	27	6.7
Toplam	405	100.0

Görsel 1'de öğrencilerin deprem afetine ilişkin nedensel atıflarının yüzde dağılımı sunulmuştur. Deprem afetinin oluşmasında "güvensiz binalar" atıfı en etkili neden olarak görülmüştür (%94.8). "Fay hattı üzerine kurulmuş kentler" atıfı da yüksek oranda etkili bulunan ikinci atıftır (%91.6). Görsel 1'de görüldüğü üzere "Yabancı ülkelerin teknolojik silahları" maddesini öğrencilerin %57.0'ı etkili bulmazken, %11.6'sı orta düzeyde etkili ve %31.4'ü etkili ya da çok etkili bulmuştur. Öğrencilerin %81.1'i deprem nedeni olarak "kötü talih" atıfını etkili bulmazken, %13.6'sı orta düzeyde etkili ve %9.4'ü etkili olarak değerlendirmiştir.

Görsel 1: Öğrencilerin deprem atıfına yönelik atıflarının yüzde dağılımı

Çizelge 5: Fay hattı üzerine kurulmuş kentler atıfının okunan sınıfa göre dağılımı

Okunan sınıf	Etkili değil		Orta düzeyde etkili		Etkili	
	N	%	N	%	N	%

Birinci sınıf	18	8.4	12	5.6	185	86.0
Dördüncü sınıf	1	0.5	3	1.6	186	97.9*
Toplam	19	4.7	15	3.7	371	91.6

p =0.001, Ki-kare

Çizelge 5'te görüldüğü gibi "Fay hattı üzerine kurulmuş kentler atıfı" okunan sınıf ile ilişkili bulunmuştur. Dördüncü sınıf öğrencileri (%97.9) "fay hattı üzerine kurulmuş kentler" atıfını birinci sınıflardan (%86.0) daha etkili olarak tanımlamıştır (p=0.001).
Kötü talih atıfı bilimsel gelişmeleri takip etme durumu ile ilişkili bulunmuştur. Bilimsel gelişmeleri takip etmeyenler deprem afetinde "kötü talih" atıfını (%29.6) takip edenlere (%7.9) kıyasla daha etkili bulmuştur (p=0.001). Ancak bilimsel gelişmeleri düzenli takip eden öğrencilerin %10.6'sı da "Kötü talih" atıfını etkili bir neden olarak tanımlamıştır.

Çizelge 6: Kötü talih atıfının bilimsel gelişmeleri takip etme durumuna göre dağılımı

Bilimsel gelişmeleri takip etme durumu	**Etkili değil**		**Orta düzeyde etkili**		**Etkili**	
	N	%	N	%	N	%
Düzenli takip eden	49	74.2	10	15.2	7	10.6
Ara sıra takip eden	250	80.1	39	12.5	23	7.4
Takip etmeyen	13	48.1	6	22.2	8	29.6*
Toplam	312	77.0	55	13.6	38	9.4

p=0.001, Ki-kare

Cinsiyet, okunan bölüm, mezun olunan lise, anne-baba eğitim düzeyi ve anne-baba mesleği, ilahi varlık ve ilahi adalet inancı nedensel atıflar ile ilişkili bulunmamıştır (p>0.05).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Rize'de öğretmen adaylarının tamamına yakını deprem afetini fay hatları üzerine kurulan kentler ve güvensiz binalar gibi çevresel/davranışsal faktörlerle açıklamıştır. Bu bulgu, beklenen, olumlu bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Ancak öğrencilerin yaklaşık üçte biri komplo teorisi, yaklaşık dörtte biri ise kötü talih ile açıklamıştır. Bu istenmeyen olumsuz bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Afet kuşağında yer alan ülkemizde, eğitim fakültesi öğrencilerinin deprem afetini gerçek olduğu kanıtlanamayan, kontrol edilemeyecek nedenlere bağlandığını göstermektedir.

Bilim toplum içindir ve üretilen bilimsel bilgiler uygun yöntemlerle topluma aktarılmalıdır. Araştırmamızda bilimsel gelişmeleri düzenli takip eden öğrencilerde kötü talih inanışının daha az saptanması olumlu, 4.cü sınıflarda fay hattı üzerine kurulan kentler açıklamasının daha fazla saptanması daha uzun süreli eğitimin etkisine bağlı ve olumlu bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Esasen öğrenciler arasında, çevresel/davranışsal atıflarla gerçekçi olmayan batıl atıfların bir arada saptandığı görülmüştür. Bu çelişkili bir bulgu gibi görünse de afetlerin yol açtığı dehşet duygusunun ilk insanlarda olduğu gibi bugün de

insanlarda çaresizlik ve doğaüstü etkilerle açıklandığı bilinmektedir. Bilimsel bilgide ilerlemenin olayların ve olayların nedenleri hakkındaki düşüncelerin tartışılmasıyla mümkün olacağı, böylelikle çelişkilerin niteliksel değişimler yaratacağı öne sürülmektedir [6].

İnsanın bilim ve teknolojiyi kullanarak çevresindeki tehlikeleri, kötü olasılıkları kontrol edebileceği, sağlığını geliştirebileceği böylece kaliteli ve uzun bir yaşam sürdürebileceği bilinmektedir. Bu amaçla sağlığı geliştirme programları hatta resmi kurumları oluşturulmuştur. Bu programların temel amacı bir sosyal ortam olan okul yaşamında sosyal öğrenme yoluyla bilgi ve beceri kazanılmasıdır. Sağlığın geliştirilmesi programları yaklaşık otuz yıldır ülkemizde ilk ve orta öğretimde uygulanmaktadır. Sağlığı geliştiren okul programları her düzeyde, hem öğrenci hem okul çalışanlarına yönelik programlardır. Bu programlar kapsamında okulda çevre sağlığı hizmetlerinin düzenlenmesi, okulda sağlık hizmeti sunulması ve okullarda hem aile, hem çalışan hem de öğrencilere sağlık eğitimi verilmesi önerilmektedir. [7]. Araştırmamızda istenmeyen ve olumsuz olarak değerlendirilen bulgular orta öğretimdeki sağlık eğitiminin yeterli olmadığını düşündürmüştür.

Öğretmen yetiştirme programlarında; afet bilincinin geliştirilmesi, dezenformasyonla mücadele amacı ile medya okuryazarlığı ve sağlık okuryazarlığı kazandırılması, bilimsel tutum ve eleştirel düşünme becerisi kazandırılması, nitelikli bilimsel yayınlara ücretsiz ve yaygın ulaşımın sağlanması, epidemiyoloji ve afet epidemiyolojisi dersinin müfredata eklenmesi, orta ve yükseköğrenimde sağlıkla ilgili bilgilerin neden sonuç ilişkisine dayalı interaktif yöntemlerle verilmesi önerilmiştir.

KAYNAKÇA

[1] Okyay, P., Öntaş E., Prudance, M.R., *Afetler ve Halk Sağlığı*, Hipokrat yayıncılık/Ankara 2023: s522.

[2] Öztek Z. Halk sağlığı Kuramlar ve Uygulamalar. Öztek Z, editor. Ankara: Bireklam Arısı; 2020: s30-33.

[3] Murguía A, Zea MC, Reisen CA, Peterson RA. The development of the cultural health attributions questionnaire (CHAQ). Cult Divers Ethn Minor Psychol. 2000;6(3):268–83.

[4] WHO. The role of teachers in supporting health [Internet]. Available from: https://www.who.int/tools/your-life-your-health/a-healthy-world/people-s-roles/the-role-of-teachersin-supporting-health Erişim tarihi: 08.07.2025.

[5] Dost A, Üner E. Öğretmenlerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeylerinin Yükseltilmesi Neden Önemlidir? İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilim Derg [Internet]. 2020 Dec 29;(12):475–83.

[6] Yıldırım H, Aygün A. Anakronizm ve Bilimsel Tefsir. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg. 2023;2(28):233–52.

[7] WHO. Health promotion [Internet]. Available from: https://www.who.int/healthtopics/health-promotion#tab=tab_1. Erişim tarihi: 07.08.2025.

19. YÜZYIL'DA KARS EYALETİ'NİN YÖNETİCİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Kafkas Üniversitesi

kafkastarih36@gmail.com - 0000-0002-4980-8815

ÖZET

Kafkasya ile Anadolu kavşağında bulunan Kars ilkçağlardan itibaren birçok medeniyetin hakimiyetinde kaldı. Osmanlı Devleti'nin dikkatini ise 16. yüzyıldan itibaren çekmeye başladı. Kars, I. Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. Bu dönemde Erzurum eyaletine bağlı bir sancak haline getirildi. Eylül 1580'den itibaren ise müstakil bir eyalet haline getirildi. Bu durumu 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar devam etti. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Erzurum eyaletine bağlı bir sancak haline getirildi. 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı sonrasında da Rusların eline geçti. Rus hakimiyetinde, bugünkü Kars ve Ardahan illerinin tamamı ile Erzurum'un Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerini kapsayan Kars Oblastı adıyla askerî bir yönetim birimi oluşturuldu.

Bu çalışmada Kars Eyaleti'nin 19. yüzyıldaki idarecileri Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asafî Tahvil(Nişan) Defterleri (BOA. A.DVNSNTŞ. d.) fonunda yer alan 39 ve 53 numaralı defterlere göre kronolojik olarak verilmeye çalışılacaktır. İncelenen dönemde birçok yöneticinin bulunması nedeni ile idarecilerin faaliyetleri üzerinde durulmayacaktır. İdarecilerin Kars'a atanmaları, önceki görevleri, Kars'tan ayrılışları ve sonraki görevleri liste halinde verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Vali, İdareci, Osmanlı Devleti

GİRİŞ

Kafkasya ile Anadolu'yu Karadeniz kıyıları ile Doğu Anadolu ve İran'ı birbirine bağlayan ulaşım yollarının kavşak noktasında, önemli bir konuma sahip olan Kars[1] ilkçağlardan itibaren birçok medeniyetin hakimiyetinde kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına katılan Kars sancak haline getirilerek Erzurum beylerbeyliğine bağlanmıştır.[2] 22 Eylül 1580'de beylerbeylik haline getirilmiştir.[3] Bu durumu 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar

[1] Mucip Demir-Mete Alım, "Fonksiyonel özellikleri bakımında Kars Kenti", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 21, S. 2, Haziran 2017, s. 544; W. Barthold-[C.Heywood], "Kars", EI, Vol: IV, 1997, s. 669.
[2] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, C. I, s. 521; Tufan Gündüz, "Kars", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 516.
[3] Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 38, İstanbul 2011, s. 37.

devam etmiştir. 19. Yüzyılda Kars eyaleti, merkez Kars olmak üzere Kağızman, Keçvan(Geçvan), Şuregil(Şöregel), Zaruşad sancaklarından oluşmaktaydı.[4]

II. Mahmud döneminde idari teşkilatta düzenlemelere gidilerek müşirlikler oluşturulmuştur. Bu dönemde Hüdâvendigâr Müşirliği, Redif-i Mansure Konya Müşirliği, Redif-i Mansure Ankara Müşirliği, Aydın Redif Müşirliği ve Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği ve Edirne Müşirliği oluşturulmuştur.[5] Erzurum müşirliği Erzurum, Erzincan, Hınıs, Kelkit, Malazgirt, Tortum, Şarkîkarahisar, İspir, Kuruçay, Pasin, Mamrevan, Kozancan, Kiğı ve Mecinkerd sancaklarından müteşekkildi.[6] Ayrıca müstakil eyalet olan Kars, Çıldır ve Van ile Muş sancağı da Erzurum müşirine bağlıydı.[7]

1845'te Tanzimat'ın Erzurum'da uygulanmasıyla birlikte idari taksimat yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde Kars, Erzurum eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1864 tarihli vilayet kanuna göre 1865'te yeniden bir düzenlemeye gidilmiş buna göre Kars sancağı yine Erzurum vilayetine bağlı kalmıştır. [8]

Kars 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı sonrasında da Rusların eline geçmiştir. Rus hakimiyetinde, bugünkü Kars ve Ardahan illerinin tamamı ile Erzurum ilinin Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerini kapsayan Kars Oblastı adıyla askerî bir yönetim birimi oluşturulmuştur.[9]

EYALETİN YÖNETİCİLERİ

Bu çalışmada 1801-1839 yılları arasındaki Kars Eyaleti'nin yöneticileri ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asafî Tahvil(Nişan) Defterleri (BOA. A.DVNSNTŞ. d.) fonunda yer alan 39 ve 53 numaralı defterlere göre yöneticiler kronolojik olarak verilmeye çalışılacaktır. Yöneticilerin Kars'a atanmaları, önceki görevleri, Kars'tan ayrılışları ve sonraki görevleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Çizelge 1: 1801-1839 Yılları Arasında Kars'a Atanan Yöneticiler

Adı	Önceki Görevi	Kars'a Tevcih Tarihi	Sonraki Görevi	Tevcih Tarihi	Görev Süresi[10]
Numan Paşa		4 L 215 ibkâ/18 Şubat 1801[11]	-	-	En son ibkâdan itibaren 5 ay 29 gün
(Kapucubaşı-i sabık) Mehmed Paşa		6 R 216/16 Ağustos 1801[12]			

[4] Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten, C. 15, S. 60, 1951, s. 625.
[5] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 14, 1963, s. 70-71; Mehmet Güneş, Kaymakamlık Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sancak ve Kaza İdaresi, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul Haziran 2024, s. 39-40.
[6] Cevdet Küçük, "Erzurum", TDVİA, C.11, İstanbul, 1995, s. 328;
[7] Küçük, "Erzurum", s. 328; Güneş, Kaymakamlık, s.75.
[8] Küçük, "Erzurum", s. 328.
[9] Candan Badem, Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 56.
[10] Yöneticilerin görev süreleri hesaplanırken Kars'a atandığı ve ayrıldığı tarihler ya da azledildiği tarihler dikkate alınmıştır. Ayrıca yöneticinin Kars'tan ayrılışı veya azl edilmesiyle ilgili kesin bir tarih yoksa sonraki yöneticinin Kars'a atanma tarihi dikkate alınmıştır. Yöneticilerin Kars'a atandığı ve Kars'ta görevinin son bulduğu günler hesaplamaya dahil edilmemiştir. Hesaplamalar miladi takvime göre yapılmıştır.
[11] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[12] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.

		3 L 216 ibkâ/6 Şubat 1802			
		4 L 217 ibkâ/28 Ocak 1803[13]	Mazul	4 L 218/17 Ocak 1804[14]	2 yıl 5 ay 1 gün
(Zaralızade) Receb (Bahri) Paşa	Van Muhafızı	4 L 218/17 Ocak 1804[15]	Mazul	28 Z 218/9 Nisan 1804[16]	2 ay 23 gün
(Kapucubaşı-i sabık) Mehmed Paşa		28 Z 218/9 Nisan 1804			
		4 L 219 /6 Ocak 1805 ibkâ			
		4 L 220 /26 Aralık 1805 ibkâ			
		4 L 221 /15 Aralık 1806 ibkâ[17]	-	-	3 yıl 5 ay 18 gün
(Süleymanpaşazade) Mehmed Şerif Paşa	Diyarbekir Valisi	24 B 222/27 Eylül 1807[18]			1 ay 24 gün
Abdullah Beğ		19 N 222/20 Kasım 1807			
		4 L 222/5 Aralık 1807 ibkâ			
		8 L 223 /27 Kasım 1808 ibkâ[19]			
		24 L 224/2 Aralık 1809 ibkâ			
		2 Za 225/29 Kasım 1810 ibkâ			
		11 Z 226/27 Aralık 1811 ibkâ			
		3 L 27/10 Ekim 1812 ibkâ[20]	Mazul	9 M 228/12 Ocak 1813[21]	5 yıl 1 ay 23 gün
Sadık Mahmud Paşa		9 M 228/12 Ocak 1813			
		5 L 228/1 Ekim 1813 ibkâ[22]			
		5 L 229/20 Eylül 1814 ibkâ[23]	Mazul	21 B 230/29 Haziran 1815[24]	2 yıl 5 ay 17 gün
Vezir El-Hac Ali Paşa		21 B 230/29 Haziran 1815			
		5 L 230/10 Eylül 1815 ibkâ			
		10 L 231/3 Eylül 1816 ibkâ[25]	Sivas Valisi	12 N 232/26 Temmuz 1817[26]	2 yıl 27 gün
Vezir Es-Seyyid Hüseyin Paşa	Ankara ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı	12 N 232/26 Temmuz 1817			
		4 L 232/17 Ağustos 1817 ibkâ			

[13] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[14] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 202.
[15] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[16] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 100.
[17] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[18] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[19] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[20] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[21] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 145, 218.
[22] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[23] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[24] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 215.
[25] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[26] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 8, 205.

		4 L 233/ 7 Ağustos 1818 ibkâ[27]	Karaman Valisi	18 R 234/14 Şubat 1819[28]	1 yıl 6 ay 19 gün
Vezir Mustafa Paşa	Adana Valisi ve Azir ve Bilan Sancakları Mutasarrıfı	18 R 234/14 Şubat 1819			
		4 L 234/27 Temmuz 1819 ibkâ[29]	Halep Valisi	5 L 235/16 Temmuz 1820[30]	1 yıl 5 ay 2 gün
Vezir Es-Seyyid el-Hac Hafız Ali Paşa	Erzurum Valisi	5 L 235/16 Temmuz 1820[31]	Mazul	4 N 236/5 Haziran 1821[32]	10 ay 20 gün
Osman Ağa	Tophane-i Amire Nazırı	4 N 236/5 Haziran 1821			
		3 L 236/4 Temmuz 1821 ibkâ			
		4 L 237/24 Haziran 1822 ibkâ[33]	Mazul	20 N 238/31 Mayıs 1823[34]	1 yıl 11 ay 26 gün
Çeçenzade Hasan Paşa	Bayezid Sancağı Mutasarrıfı	20 N 238/31 Mayıs 1823			
		4 L 238/14 Haziran 1823 ibkâ[35]	Trabzon Valisi	26 Ca 239/28 Ocak 1824[36]	7 ay 28 gün
Vezir Es-Seyyid Ahmed Paşa	Çıldır Valisi	26 Ca 239/28 Ocak 1824[37]	Şam Valisi	27 C 239/28 Şubat 1824[38]	1 ay
El-Hac Salih Paşa	Şam Valisi	27 C 239/28 Şubat 1824			
		4 L 239/2 Haziran 1824 ibkâ			
		4 L 240/ 22 Mayıs 1825 ibkâ[39]	Kayseriye Sancağı Mutasarıfı	4 L 241/12 Mayıs 1826[40]	2 yıl 2 ay 14 gün
Vezir Osman Paşa	Çıldır Valisi	4 L 241/12 Mayıs 1826			
		4 L 242/1 Mayıs 1827 ibkâ[41]			1 yıl 6 ay 17 gün
Mehmed Emin Efendi	Celal Paşa'nın Kethüdası	10 Ca 243/29 Kasım 1827			
		4 L 243/19 Nisan 1828 ibkâ[42]	Mazul	13 M 244/26 Temmuz 1828[43]	7 ay 27 gün
Hatunzâde Mustafa Bey		13 M 244/26 Temmuz 1828			
		4 L 244/9 Nisan 1829 ibkâ			

[27] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[28] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 7, 217.
[29] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[30] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 11, 214.
[31] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[32] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 211.
[33] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[34] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 245.
[35] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[36] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 20, 68, 253.
[37] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[38] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 12, 200.
[39] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[40] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 61, 243.
[41] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[42] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[43] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 409.

		4 L 245/29 Mart 1830 ibkâ[44]	-	3 L 246/17 Mart 1831 Kars Eylaetinin işleri Erzurum valisine verilmiştir.[45]	2 yıl 7 ay 19 gün
(Acaralı)Ahmed Paşa	Çıldır Beylerbeyi	22 Za 246/4 Mayıs 1831			
		4 L 247/7 Mart 1832 ibkâ			
		24 Za 248/14 Nisan 1833 ibkâ			
		6 L 249/16 Şubat 1834 ibkâ			
		5 L 250/ 4 Şubat 1835 ibkâ			
		5 L 251/ 24 Ocak 1836 ibkâ[46]	Mazul	23 Ş 252/3 Aralık 1836[47]	5 yıl 6 ay 29 gün
Mehmed Sadık Paşa	Azir ve Bilan Sancakları Mutasarrıfı	23 Ş 252/3 Aralık 1836			
		5 L 252/13 Ocak 1837 ibkâ[48]	Mazul	25 Ş 253/4 Kasım 1837[49]	11 ay 1 gün
İskender Paşa	Asakiri Mansure Mirlivası	25 Ş 253/4 Kasım 1837			
		7 L 253/4 Ocak 1838 ibkâ[50]		27 B 255/6 Ekim 1839[51]	1 yıl 11 ay 2 gün
Vezir Hafız Paşa	Sivas Müşiri	27 B 255/6 Ekim 1839[52]			

Numan Paşa: Nu'man Paşa, dergâh-ı âlî kapucubaşılığından mîr-i mîran rütbesi verilerek 26 Kasım 1786 yılında Kars'a atanmıştır. 19 Haziran 1795 yılında azledilmiş, 1 Şubat 1796'da tekrar Kars'a atanmış bu görevi 11 Mart 1799'da Van Eyaletine atanana kadar devam etmiştir. 28 Temmuz 1799'da tekrar Kars'a vali olarak atanmıştır.[53] 4 L 215 /18 Şubat 1801 tarihinde görevinde ibkâ edilmiştir.[54]

(Kapucubaşı-i sabık) Mehmed Paşa: Mehmed Paşa iki defa Kars'a vali olarak atanmıştır. İlk ataması 6 R 216/16 Ağustos 1801[55] tarihinde gerçekleşmiş, 3 L 216 /6 Şubat 1802 ve 4 L 217 /28 Ocak 1803[56] tarihlerinde de görevinde ibkâ edilmiş, bu görevi 4 L 218/17 Ocak 1804[57] tarihinde azledilene kadar devam etmiştir. Kısa bir mazuliyet döneminden sonra 28 Z 218/9

[44] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[45] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19, 415.
[46] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[47] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 417.
[48] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[49] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 429.
[50] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[51] 29 B 255/8 Ekim 1839 tarihli belgede, Kars ve Çıldır Eyaletleri mutasarrıfı olan Ferik İskender Paşa'nın azl edilerek bu eyaletlerin Erzurum müşirliğine atanan Hafız Paşa'ya ilhak edildiği belirtilmektedir. İ. DH. 3/123.
[52] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19, 21, 273.
[53] Ersin Doğantekin, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kars Eyaleti'nin İdarecileri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 38, Trabzon 2025, s. 194-195.
[54] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[55] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[56] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[57] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 202.

Nisan 1804 tarihinde ikinci defa Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 219 /6 Ocak 1805, 4 L 220 /26 Aralık 1805 ve 4 L 221 /15 Aralık 1806 tarihlerinde ibkâ sureti ile görevine devam etmiştir. Kars valiliği sırasında 3 Ra 222/11 Mayıs 1807'de kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmiştir.[58]

(Zaralızade) Receb Bahri Paşa: Receb Paşa daha önce Sivas, Çıldır ve Van eyaletlerinde valilik yapmıştır. [59] 4 L 218/17 Ocak 1804'de Kars'a atanmış[60], 28 Z 218/9 Nisan 1804'de azledilene kadar bu görevde kalmıştır.[61]

(Süleymanpaşazade) Mehmed Şerif Paşa: Mehmed Şerif Paşa, Çıldır eyaleti valiliği ile Goniya sancağı mutasarrıflığını aynı anda yürütmüş, Diyarbekir valiliği yapmıştır.[62] Mehmed Şerif Paşa 24 B 222/27 Eylül 1807'de Kars'a vali olarak atanmıştır.[63]

Abdullah Beğ: 19 N 222/20 Kasım 1807 tarihinde Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 222/5 Aralık 1807, 8 L 223 /27 Kasım 1808[64], 24 L 224/2 Aralık 1809, 2 Za 225/29 Kasım 1810, 11 Z 226/27 Aralık 1811 ve 3 L 27/10 Ekim 1812[65] tarihlerinde ibkâ sureti ile görevine devam etmiştir. 9 M 28/12 Ocak 1813[66] tarihinde azledilmiştir.

Sadık Mahmud Paşa: Sadık Mahmud Paşa vezaret rütbesi alarak 9 M 228/12 Ocak 1813 tarihinde Kalesi muhafazası şartı ile Kars'a vali olarak atanmıştır. 5 L 228/1 Ekim 1813[67] ve 5 L 229/20 Eylül 1814[68] tarihlerinde ibkâ edilerek bu görevde kaldı. 21 B 230/29 Haziran 1815[69] tarihinde azledilmiştir.

Vezir El-Hac Ali Paşa: Dergâh-ı âlî kapucubaşılarındandır. Mirahoru evvel payesine sahiptir. Hurşid Paşa'nın Kethüdasıdır. 22 L 221/2 Ocak 1807'de vezaret rütbesi verilmiştir. Karaman valiliği ve Teke mutasarrıflığı yapmıştır. Evahir-i şevval 226/8-16 Kasım 1811 tarihinde vezaret rütbesi geri alınmış, Keşan'da ikamete memur edilmiştir.[70] 21 B 230/29 Haziran 1815 tarihinde Vezaret rütbesi tekrar verilerek kalesi muhafazası şartı ile Kars'a vali olarak atanmıştır. 5 L 230/10 Eylül 1815 ve 10 L 231/3 Eylül 1816[71] ibkâ sureti ile görevinde bırakılmıştır. 12 N 232/26 Temmuz 1817 tarihinde Sivas valiliğine atanmıştır.[72]

Vezir Es-Seyyid Hüseyin Paşa: 12 N 232/26 Temmuz 1817'tarihinde Ankara ve Kangırı sancakları mutasarrıfı olan Vezir Es-Seyyid Hüseyin Paşa, kalesi muhafazası şartıyla Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 232/17 Ağustos 1817 ve 4 L 233/ 7 Ağustos 1818 tarihlerinde ibkâ

[58] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[59] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 100.
[60] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[61] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 100.
[62] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 94.
[63] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[64] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[65] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[66] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 145, 218.
[67] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 18.
[68] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[69] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 215.
[70] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 205; BOA. C. DH. 135/6738.
[71] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19; BOA. C. DH. 135/6738.
[72] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 8, 205.

edilerek görevinde bırakılmıştır.[73] 18 R 234/14 Şubat 1819 tarihinde Karaman valiliğine atanmıştır.[74]

Vezir Mustafa Paşa: Rumeli payesi olan Bilanlı Abdurrahman Paşa'nın oğludur. Adana valiliği, Bilan ve Azir sancakları mutasarrıflığı yapmıştır. Kalesi muhafazası şartıyla 18 R 234/14 Şubat 1819 tarihinde Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 234/27 Temmuz 1819 tarihinde ibkâ sureti ile görevinde bırakılmıştır.[75] 5 L 235/16 Temmuz 1820 tarihinde Halep valiliğine atanmıştır.[76]

Vezir Es-Seyyid el-Hac Hafız Ali Paşa: Gürcü Halil Paşa'nın oğludur. Vidin ve Niğbolu, Kudüs-ü Şerif, Nablus, Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığı, Şam-ı Şerif, Çıldır ve Erzurum Valiliği, yapmıştır. [77] 5 L 235/16 Temmuz 1820 tarihinde Kars'a vali olarak atamıştır.[78] 4 N 236/5 Haziran 1821 tarihinde azledilmiştir.[79]

Osman Ağa: Dergâh-ı âlî kapucubaşılarından ve hassa silahşörlerindendir. Tophane-i Amire Nazırlığı yapmıştır.[80] 4 N 236/5 Haziran 1821 tarihinde vezaret rütbesi ile kalesi muhafazası şartıyla Kars valiliğine atanmıştır. 3 L 236/4 Temmuz 1821 ve 4 L 237/24 Haziran 1822 tarihlerinde ibkâ edilmek suretiyle görevinde bırakılmıştır.[81] 20 N 238/31 Mayıs 1823 tarihinde azledilmiştir.[82]

Çeçenzade Hasan Paşa: Bayezid sancağı mutasarrıflığı yapmıştır.[83] 20 N 238/31 Mayıs 1823 tarihinde vezaret rütbesi verilerek kalesi muhafazası şartı ile Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 238/14 Haziran 1823 tarihinde ibkâ sureti ile görevinde bırakılmıştır.[84] 26 Ca 239/28 Ocak 1824 tarihinde Faş Kalesi muhafazası şartıyla Trabzon valiliğine atanmıştır.[85]

Vezir Es-Seyyid Ahmed Paşa: İçil, Kudüs-ü Şerif, Bozok, Kayseriyye, Hüdavendigar, Kocaili, Eskişehir sancakları mutasarrıflığı, Anadolu, Halep, Rakka, Cezayir(Kaptan-ı Deryalık), Diyarbekir ve Çıldır Eyaletleri valiliği yapmıştır.[86] 26 Ca 239/28 Ocak 1824 tarihinde Kalesi muhafazası şartıyla Kars valiliğine atanmıştır. [87] Kısa bir süre sonra 27 C 239/28 Şubat 1824 tarihinde Şam valiliğine atanmıştır.[88]

Vezir El-Hac Salih Paşa: Dergâh-ı âlî kapucubaşılarındandır. İstanbul ve Azadlu baruthaneleri nazırlığı yapmıştır. Kudüs ve Nablus sancakları mutasarrıflığı, Anadolu ve Şam eyaletleri valiliği yapmıştır.[89] Kalesi muhafazası şartıyla 27 C 239/28 Şubat 1824 tarihinde Kars'a vali

[73] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[74] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 7, 217.
[75] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19, 214.
[76] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 11, 214.
[77] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 211.
[78] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[79] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 211.
[80] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 245.
[81] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[82] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 245.
[83] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 253.
[84] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[85] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 20, 68, 253.
[86] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 200.
[87] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[88] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 12, 200.
[89] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 243.

olarak atanmıştır. 4 L 239/2 Haziran 1824 ve 4 L 240/ 22 Mayıs 1825 tarihlerinde ibkâ suretiyle görevinde bırakılmıştır.[90] 4 L 241/12 Mayıs 1826 tarihinde Kayseriyye sancağı mutasarrıflığına atanmıştır.[91]

Vezir Osman Paşa: Dergâh-ı âlî kapucubaşılarından ve Erzurum ayanındandır.[92] Eski Çıldır valisi olan Osman Paşa 4 L 241/12 Mayıs 1826 tarihinde Kars'a vali olarak atanmıştır. 4 L 242/1 Mayıs 1827 ibkâ suretiyle görevinde bırakılmıştır.[93]

Mehmed Emin Efendi: Celal Paşa'nın kethüdasıdır. Mîr-i mîranlık rütbesi verilerek 10 Ca 243/29 Kasım 1827 tarihinde Kars'a beylerbeyi olarak atanmıştır.[94] 4 L 243/19 Nisan 1828 Kalesi muhafazası şartı ile Kars beylerbeyliğinde bırakılmıştır. 13 M 244/26 Temmuz 1828 tarihinde azledilmiştir.[95]

Hatunzâde Mustafa Bey: Mustafa Bey Karslıdır. Mîr-i mîranlık rütbesi verilerek 13 M 244/26 Temmuz 1828 tarihinde Kars'a beylerbeyi olarak atanmıştır. 4 L 244/9 Nisan 1829 ve 4 L 245/29 Mart 1830 tarihlerinde ibkâ suretiyle görevinde bırakılmıştır.[96] 3 L 246/17 Mart 1831 tarihinde Kars Eyaleti'nin işleri Erzurum valisine verilmiştir. Mustafa Bey'in görevi bu tarihten itibaren son bulmuştur.[97]

Acaralı Ahmed Paşa: Çıldır Beylerbeyliği uhdesinde iken 22 Za 246/4 Mayıs 1831 tarihinde Kars beylerbeyliği de kendisine verilmiştir. 4 L 247/7 Mart 1832, 24 Za 248/14 Nisan 1833, 6 L 249/16 Şubat 1834, 5 L 250/ 4 Şubat 1835, 5 L 251/ 24 Ocak 1836 ve 27 Ca 252/9 Eylül 1836 tarihlerinde ibkâ suretiyle görevinde bırakılmıştır.[98] 23 Ş 252/3 Aralık 1836 tarihinde azledilmiştir.[99] Ahmed Paşa'ya 27 Ca 252/9 Eylül 1836 tarihinde Erzurum Müşiri Esad Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunmak şartıyla Redif-i Asakir-i Mansure'de Erzurum Ferikliği rütbesi verilmiştir. [100]

Mehmed Sadık Paşa: Dergâh-ı âlî kapucubaşılarındandır. Azir, Bilan ve Tarsus sancakları mutasarrıflığı, Adana Eyaleti beylerbeyliği yapmıştır.[101] Mehmed Sadık Paşa'ya 23 Ş 252/3 Aralık 1836 tarihinde Redif-i Asakir-i Mansure'de Erzurum Ferikliği rütbesi verilerek Kars ve Çıldır'a atanmıştır. 5 L 252/13 Ocak 1837 tarihinde ibkâ edilmek suretiyle görevinde bırakılmıştır. [102] 25 Ş 253/4 Kasım 1837 tarihinde azledilmiştir.[103]

İskender Paşa: Asakir-i Mansure mirlavalarındandır. 25 Ş 253/4 Kasım 1837 tarihinde Kars ve Çıldır'a atanmıştır. 7 L 253/4 Ocak 1838 tarihinde ibkâ suretiyle görevinde bırakılmıştır.[104]

[90] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[91] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 61, 243.
[92] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 18.
[93] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[94] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[95] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 409.
[96] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[97] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19, 415.
[98] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19.
[99] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 417.
[100] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 18.
[101] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 429.
[102] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 18, 19.
[103] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 429.
[104] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 18, 19.

Vezir Hafız Paşa: Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Muş ve Amasya sancaklarında mutasarrıflık Diyarbekir, Rakka ve Sivas eyaletlerinde valilik yapmıştır. Hüdavendigar ferikliği ve Sivas müşirliği görevlerinde bulunmuştur.[105] 27 B 255/6 Ekim 1839 tarihinde Erzurum müşirliğine atanmıştır. [106] Bu tarihte Kars ve Çıldır eyaletleri mutasarrıfı Ferik İskender Paşa azl edilerek Kars ve Çıldır eyaletleri Erzurum müşirliğine ilhak edilmiştir. Ayrıca Hafız Paşa'nın kardeşi Bahri Paşa da Feriklik rütbesi verilerek Kars Kalesi'nin muhafazası ile görevlendirilmiştir.[107]

Vezir Hafız Paşa'dan sonra Erzurum Müşirliğine Halil Kâmili Paşa (Ocak 1841-Şubat 1845) atanmıştır. Bu dönemde Kars ve Çıldır eyaletleri yine Erzurum müşirliğine bağlıydı. Halil Kâmili Paşa döneminde de yine Kars ve Çıldır eyaletlerine kaymakamlar tayin edilmiştir.[108]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada 1801-1839 yılları ele alınmıştır. Bu dönemde Kars'a yapılan atamaların 21'i yöneticilerin ataması, 35 atanan yöneticilerin ibkâsı olmak üzere toplamda 56 kayıttan ibarettir. Yöneticilerin Kars'a yapılan atama kayıtlarına bakıldığında Şevval(L) ayında 35, Ramazan(N) ayında 4, Receb(B) ve Zilkade(Za) aylarında 3'er, Muharrem(M), Rebiyülahir(R), Cemaziyyelevvel(Ca), Şaban(Ş), Zilhicce(Z) aylarında 2'şer ve Cemaziyyelahir(C) ayında 1 şeklinde atamaların veya ibkâlar yapılmıştır.

1836'ya kadar atanan yöneticilerin unvanlarına bakıldığında vezir veya mîr-i mîran unvanına sahip paşalar olduğu görülmektedir. 1836'da müşirliklerin oluşturulmasından sonra ise Kars'a atanan yöneticilerin ferik veya mirliva unvanına sahip olduğu söylenebilir.

İncelenen dönemde Kars'ta 21 yönetici görev yapmıştır. (Kapucubaşı-i sabık) Mehmed Paşa iki defa diğer yöneticiler 1'er kez Kars'ta görev yapmışlardır. Kars'ta 5 yıl 10 ay 19 gün ile en uzun süre (Kapucubaşı-i sabık) Mehmed Paşa, 1 ay ile en kısa süre Vezir Es-Seyyid Ahmed Paşa görev yapan yöneticilerdir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

[105] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 273.
[106] BOA. A. DVNSNTŞ. d. 39, s. 19, 21, 273.
[107] İ. DH. 3/123. Kars ve Çıldır eyaletleri Müşir Hafız Paşa'nın uhdesinde gibi gözükse de bu eyaletlere kardeşi Ferik Bahri Paşa'yı kaimakam olarak görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Oktay Kızılkaya, XIX. Yüzyılda Kars Sancağı'nda Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, s. 38, 63; Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi", Belleten, C. 78, S. 282, Ağustos 2014, s. 617.
[108] Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra Yöneticilerinin Tanzimat Reformlarına Yaklaşımına Dair Bir Mukayese: Erzurum Eyaleti Valilerinin Tutumları ve Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum Memuriyeti (1839-1846), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 33, S. 3, 2023, 1457; Güneş, Kaymakamlık, s. 75. Ayrıca bu dönemde Kars'a atanan yöneticilerin listesi için bkz. Kızılkaya, XIX. Yüzyılda Kars Sancağı'nda Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877) s. 63-64.

Bab-ı Asafî, Tahvil (Nişan) Defterleri (A. DVNSNTŞ. d.) 39, 53.

Cevdet Dâhiliye (C.DH.), 135/6738.

İrade Dâhiliye (İ.DH.), 3/123.

2. Telif Eserler

Akbal, F., "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten, C. 15, S. 60, 1951, ss. 617-628.

Aydın, B.- Günalan, R., "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 38, İstanbul 2011, ss. 27-160.

Badem, C., Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Barthold, W. -[Heywood, C.], "Kars", EI, Vol: IV, 1997.

Çadırcı, M., "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 14, 1963, ss. 63-75.

Demir, M., Alım, M., "Fonksiyonel özellikleri bakımında Kars Kenti", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 21, S. 2, Haziran 2017, ss. 537-560.

Doğantekin, E., "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kars Eyaleti'nin İdarecileri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 38, Trabzon 2025, ss. 181-200.

Gündüz, T., "Kars", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 515-518.

Güneş, M., Kaymakamlık Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sancak ve Kaza İdaresi, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul Haziran 2024.

Kırzıoğlu, M. F., *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

Kızılkaya, O., XIX. Yüzyılda Kars Sancağı'nda Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

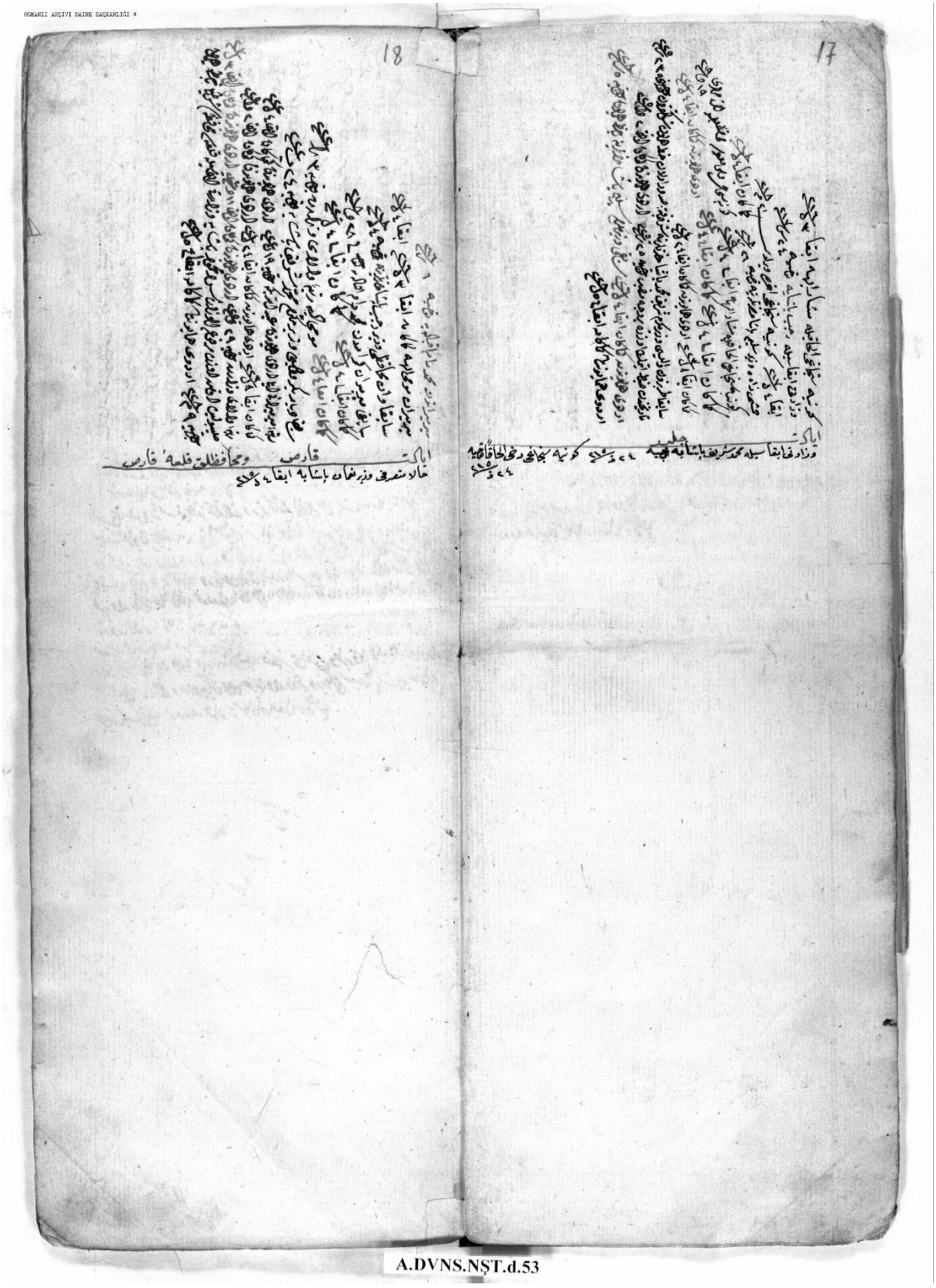
Küçük, C., "Erzurum", TDVİA, C.11, İstanbul, 1995, ss. 321-329.

Toraman, Ö., "Osmanlı Taşra Yöneticilerinin Tanzimat Reformlarına Yaklaşımına Dair Bir Mukayese: Erzurum Eyaleti Valilerinin Tutumları ve Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum Memuriyeti (1839-1846), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 33, S. 3, 2023, ss. 1453-1470.

Yılmaz, Ö., "Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi", Belleten, C. 78, S. 282, Ağustos 2014, ss. 611-658.

Ekler

Ek-1: A. DVNSNTŞ. d. 53, s. 17-18.

KARAMANOĞULLARI VE MEVLEVÎLİK

Prof. Dr. İsmail ÇİFTCİOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
ismail.ciftcioglu@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8116-1425

ÖZET

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî zamanında henüz bir tarikat vasfını taşımazken Hüsâmeddin Çelebi'den itibaren teşkilâtlanma sürecine giren Mevlevîlik, Sultan Veled'in halifeliğinde yapılanmasını büyük ölçüde tamamlamış, aynı zamanda Konya'nın dışında yayılmaya başlamıştır. Çelebilik makamının ihdas edildiği Ulu Ârif Çelebi döneminde nüfuz sahasını daha da genişleten tarikat kısa sürede beylikler dünyasının önemli tasavvufî hareketlerinden biri hâline gelmiştir. Sultan Veled'in halifeliğinin son zamanlarından itibaren Mevlevîliğe yabancı olmadığı bilinen Karamanoğulları, Mevlevî çevrelerin bir müddet Moğol yönetimini desteklemelerine rağmen tarikatı her hâlükârda himâye etmişlerdir. Nitekim bu anlayışın bir yansıması olarak Karaman ve Ermenek'te Mevlevî zâviyeleri kurmuş, Mevlânâ Türbesi'nin mimari bakımdan ihyası için çaba göstermişlerdir. Mevlevîliğin Anadolu Beylikleri nezdindeki nüfuzunun farkında olan Karamanlılar, bundan faydalanarak bazı beylikler üzerinde bir süreliğine hâkimiyet kurmaya ve onları Osmanlılara karşı kendi yanlarına çekmeye muvaffak olmuşlardır. Çalışmada, Karamanlı hânedanının Mevlevîliğe bakışı ve Mevlevî çevrelerle ilişkilerinin mahiyetine dair bazı değerlendirmelere yer verilmekte, aynı zamanda tarikatın beyliğin topraklarındaki yayılış süreci takip edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karamanoğulları, Mevlevîlik, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi

KARAMANIDS AND MEVLEVISM

ABSTRACT

While it did not yet have the characteristics of a religious order during the time of Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, the Mevlevi order, which entered the process of organization starting from Hüsâmeddin Çelebi, largely completed its organization during the caliphate of Sultan Veled and also began to spread outside of Konya. The order, which expanded its sphere of influence even further during the period of Ulu Ârif Çelebi, when the office of çelebi was established, soon became one of the important mystical movements of the world of principalities. The Karamanids, who were known to be no strangers to Mevlevi since the last years of Sultan Veled's caliphate, protected the order in any case despite the Mevlevi circles supporting the Mongol rule for a while. As a result, as a reflection of this understanding, they established Mevlevi lodges in Karaman and Ermenek and made efforts for the architectural revival of the Mevlânâ Tomb. The Karamanids, aware of the influence of the Mevlevi order among the Anatolian principalities, took advantage of this and were able to establish dominance over some principalities for a while and win them over to their side against the Ottomans. In this study, some evaluations are made on the Karamanli dynasty's view of Mevlevi order and the nature of

their relations with Mevlevi circles and the process of spread of the order in the principality's lands is also followed.

Keywords: Karamanids, Mevlevism, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi

GİRİŞ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö.1273) nispet edilen Mevlevîliğin tarikatlaşmasına yönelik ilk faaliyetler Mevlevî halifelerinden Hüsâmeddin Çelebi (ö.1284) zamanında Mevlânâ'nın kabri üzerine türbe yapılıp vakıflar tahsis edilmesiyle başlamıştır. Tarikatın daha belirgin bir yapıya kavuşması ise 1292 senesinde irşad makamına geçen Sultan Veled (ö.1312) dönemine rastlar. Girişken bir karaktere sahip olduğu bilinen Sultan Veled, devrin devlet ileri gelenleriyle temasa geçerek türbeye ait vakıf gelirlerini artırma yoluna gitmiş, etrafa gönderdiği halifeler vasıtasıyla Amasya, Kırşehir ve Erzincan gibi şehirlerde zâviyeler tesis edilmesini sağlamıştır. Öte yandan Mevlevî âdâb ve erkânında yapılanmaya ağırlık verilerek Mevlânâ'nın, hayattayken kendisine zaman zaman gelen heyecanların tesiriyle yaptığı semâ, bu dönemde Mevlevî çevreler arasında vazgeçilmez bir merasim hâline gelmiştir. Mevlevîliğin himâyesi ve yönetici zümre tarafından kabul görmesi için Selçuklu ve Moğol devlet adamlarının yanında, Türkmen beyleriyle de iyi geçinen ve şiirlerinde Mevlevîlere iyilikleri dokunanları metheden Sultan Veled, bir taraftan da Kütahya, Aksaray ve Kayseri gibi şehirleri ziyaret edip tarikatın propagandasını yapmayı ihmal etmemiştir. Hatta oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi (ö.1320), kendisinden sonra halifeliğe hazırlamak ve Mevlevîliğin nüfuzunu artırmak maksadıyla seyahatlere teşvik etmiştir. Sivas, Erzurum ve Tokat gibi şehirlere uğrayan Ârif Çelebi, Tebriz ve Merend'e kadar giderek buralarda İlhanlı devlet yöneticileri ve ileri gelen bazı şahsiyetlerle görüşüp onların teveccühünü kazanmıştır.[1]

Ulu Ârif Çelebi'nin irşad makamına geçmesiyle Mevlevîliğin tarikatlaşma sürecinde yeni bir safhaya geçilmiştir. Mevlevî geleneğine göre onun soyundan gelenler "çelebi" unvanıyla, Mevlânâ'yı temsil eden makam da "çelebilik" adıyla anılmıştır. Devrin nüfuzlu şahsiyetleri ile iyi geçinmeye önem veren Ârif Çelebi, babası zamanında başladığı propaganda seyahatlerine kendi halifeliği döneminde daha da ağırlık vermiştir. Bu seyahatlerin bazıları İlhanlı şehirlerine, çoğu ise Türkmenlerin meskûn bulunduğu, dolayısıyla gayri Sünnî tarikatların yaygın olduğu uç bölgelerine yapılmıştır. Uç bölgelerini kapsayan ziyaretler kuşkusuz Mevlevîliği beylikler dünyasına şâmil bir tarikat hâline getirmek maksadını taşımaktaydı.[2] Mevlevî müellif Eflâkî'nin eserinde, Ârif Çelebi'nin uğradığı yerler arasında bazıları beylik merkezi durumunda olan Karaman, Beyşehir, Afyonkarahisar, Amasya, Niğde, Kayseri, Tokat, Sivas, Bayburt, Birgi, Denizli, Menteşe, Kütahya, Alanya ve Antalya gibi şehirlerin bulunduğu kaydedilir.[3] Müellife göre Anadolu'da hüküm süren Türkmen beyleri ve hânedan mensuplarıyla görüşen Ulu Ârif Çelebi onları kendisine mürid yapmış,[4] hatta bazı merkezlerde zâviyeler açılmasını

[1] Geniş bilgi için bkz. İsmail Çiftcioğlu, "Sultan Veled'in Mevlevîliği Teşkilatlandırma ve Yayma Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları* 177 (2008), 96-108.
[2] Paul Wittek, Ulu Ârif Çelebi tarafından uç bölgelerine yapılan ziyaretlerin, fütûhatları ile öne çıkan bey ailelerini Türkmen babalarının tesirinden kurtarmak maksadını taşıdığını söyler. Bkz. *Menteşe Beyliği*, çev. O. Şaik Gökyay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944), 60.
[3] Bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, c. II (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 179-182, 184, 191-192, 197-200, 212, 215-220, 222, 225-230, 234-236.
[4] Her fırsatta tarikatın propagandasını yapmayı ihmal etmeyen Eflâkî'nin, Ulu Arif Çelebi'nin ziyaret ettiği bütün Türkmen beylerinin Mevlevîliğe intisap ettiği yönündeki ifadeleri elbette ihtiyatla karşılanmalıdır.

sağlamıştır. Ârif Çelebi'ye hürmette kusur etmeyen Türkmen beyleri de ona ihsanlarda bulunmaktan ve Mevlevî çevreleri himâye etmekten geri durmamıştır. Bu durum tabiî olarak Mevlevîliğin nüfuz sahasının giderek genişlemesine, dolayısıyla beylikler dünyasının önemli tarikatlarından biri hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Aşağıda, Karamanoğulları hânedanının bu tarikata mensup çevrelerle ilişkileri ve tarikatın himâyesine yönelik faaliyetleri üzerinde durulmaktadır.

KARAMANOĞULLARININ MEVLEVÎLERLE İLİŞKİLERİ

Mevlevîliğin yayılış sürecinde ayrı bir yeri bulunan Karamanlı hânedanının Mevlânâ ailesiyle ilk temasının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Konya'yı 1277 senesinde zapt ederek kısa bir süre elinde bulunduran Karamanoğlu Mehmed Bey'in, bu sıralarda Mevlânâ oğulları ile irtibatının olup olmadığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.[5] Eflâkî'deki kayıtlardan Moğolların Anadolu'daki iktidarını meşru olarak gördüğü bilinen Mevlevî çevrelerin, Moğollara karşı verdiği istiklâl mücadelesi ile tanınan Karamanlı hükümdarının şehirdeki bu hâkimiyetini memnuniyetle karşıladıklarını söylemek zordur. Öte yandan Sultan Veled'in halifeliği zamanında, Anadolu'nun muhtelif yerlerine halifeler gönderilmesine ve bazı zâviyeler tesis edilmesine rağmen, Karamanoğulları Beyliği'nin merkezi olan ve coğrafi bakımdan Konya'ya daha yakın bir konumda bulunan Karaman'a yönelik herhangi bir tasarrufta bulunulmadığı dikkati çeker. Bu durum ilk bakışta Sultan Veled ile Karamanlı hânedanı arasında henüz bir irtibatın bulunmadığı intibaını verse de onun, doğduğu ve üstelik bazı aile büyüklerinin[6] metfun bulunduğu bu şehre ilgisiz kalması mümkün değildir.

Karamanoğullarının Mevlevîliğin merkezi durumundaki Konya'ya geçici olarak hâkim olduğu yıllarda irşad makamında bulunan Sultan Veled'in halifeliğinin son zamanlarında, Ulu Ârif Çelebi ile Karamanlı beyleri arasındaki ilişkilerin müspet bir mahiyet taşıdığı fark edilir. Eflâkî Ârif Çelebi'nin, babası Mahmud Bey'in vefatından sonra tahta çıkan ve Konya'yı -Emîr Çoban tarafından zapt edildiği- 1314 tarihine kadar elinde bulunduran Karamanoğlu Yahşi Bey'in hâkimiyetine saygı duyduğuna işaret eder. Müellife göre Konya'daki rindlerin lideri olup Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi ile semâ meselesi yüzünden arası açılan Ahi Mustafa, bu ihtilafın devam ettiği sıralarda şehre giren Yahşi Bey tarafından gürbüz rindleriyle birlikte öldürülmüş, cesetler başları ve vücutları çıplak olduğu hâlde Sultan Kapısı'na atılmıştı. Hadiseden dolayı büyük üzüntü duyan Ârif Çelebi, Karamanlı beyinin huzuruna giderek ondan cesetleri kaldırmaları için şefaatte bulunmasını istemiş, bunun üzerine müritler "o ulunun

[5] Bazı araştırmacılar, Eflâkî'de (*Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, c. I, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, 338-339) uç beyi olarak geçen ve Mevlânâ ile görüştüğü belirtilen Muhammed Bey'in, Karamanoğlu Mehmed Bey olduğunu zannetmiştir. Bkz. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri* (çevirenin önsözü), c. I, 59; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran (İstanbul: E Yayınları, 1979), 296. Hâlbuki son zamanlarda yapılan bir araştırmada (Mikâil Bayram, "Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 6/482-485), burada bahsedilen kişinin Türkiye Selçuklularının Denizli havâlisinde faaliyetlerde bulunan uç beyi Mehmed Bey olduğu tespit edilmiştir.

[6] Bu aile büyükleri Mevlânâ'nın; annesi Mümine Hatun, ağabeyi Muhammed Alâeddin, ilk hanımı ve aynı zamanda Sultan Veled'in annesi Gevher Hatun'dur.

şefaatiyle" cesetleri kaldırıp Ahi Mustafa'nın âsitânesinin kapısına gömmüşler, bundan ders alan diğer rindler ise Mevlevîliğe intisap etmişlerdir.[7]

Ulu Ârif Çelebi'nin irşad makamında bulunduğu sıralarda Karamanlı hânedanı ile Mevlevî çevreler arasındaki ilişkilerin, yaşanan bazı sıkıntılara rağmen itidalden uzak olmadığı ve dönemin şartlarına göre olumlu bir seyir takip ettiği dikkati çeker. Eflâkî'de Karamanlı hânedanının Ulu Ârif Çelebi'nin candan müridi ve muhibbi olduğu ifade edilmekle birlikte Çelebi'nin, Konya'nın Karamanoğullarının elinde bulunduğu zamanlarda dahi Moğol yönetimini ve askerini tercih etmesi, tabiî olarak onların canını sıkmış ve: "*Biz sizinle komşu ve sizi sevenlerden olduğumuz halde, siz bizi istemiyorsunuz da yabancı Moğolları istiyorsunuz*" diyerek sitemde bulunmuşlardır. Bu sözler üzerine Ârif Çelebi şu karşılığı vermiştir: "*Biz dervişleriz, gözümüz Tanrı'nın iradesine bağlıdır. O kimi ister ve ülkeyi kime verirse, biz de onun tarafındayız ve onu isteriz. Şimdi Tanrı sizi değil, Moğol askerlerini istiyor. Ülkeyi Selçukluların elinden alıp Cengiz Hanlılara verdi. 'Tanrı mülkünü dilediğine verir' (K., II, 248). Biz de Tanrı'nın istediğini istiyoruz.*" Ne zaman geçtiği anlaşılmayan bu konuşmadan sonra Karamanlılar, Eflâkî'nin ifadesine göre Ârif Çelebi'den incinmiş, hatta ondan çekinmeye başlamışlardır.[8]

Karamanlı hânedanı Ulu Ârif Çelebi'nin şahsında Mevlânâ ailesine samimiyetle bağlı olmasına rağmen Mevlevî çevrelerin, bazen bu hânedanın inisiyatifi dışında gelişen hadiselere bağlı olarak dışlandıkları durumlar da oluyordu. Nitekim Karamanoğullarının, Ârif Çelebi'nin Moğollara taraftar bulunmasından müteessir oldukları dönemde Konya'da kale muhafızlığına tayin edilen Tekgözlü Kılıç Bahadır adındaki bir şahıs, askerlerine emir vererek Ârif Çelebi ile müridleri "Dervâze-i Sultan" denilen kale kapısından geçerken Çelebi'nin bindiği atın sağrısını kamçılattırmış ve onları geri çevirmiştir. Bu muameleye çok sinirlenen Ârif Çelebi canı sıkkın bir şekilde medreseye dönmek zorunda kalmıştır. Hadiseden kısa süre sonra şiddetli bir sancıya yakalanan ve hastalığının tedavisi mümkün olmayan kale muhafızı ise Çelebi'den aman dileyip yardım istemiş, ancak karşılık görememiştir. Nihayet hasta hâliyle bir arabaya bindirilip Karaman'a götürülürken yarı yolda iyice ağırlaşıp hayatını kaybetmiştir.[9]

Mevlevîleri inciten başka bir hadisenin de Yahşi Bey'den sonra beyliğin başına geçen Bedreddin İbrahim Bey (1318 yılında tahtta olduğu kesin olarak biliniyor.) zamanında vuku bulduğunu yine Eflâkî'deki bir rivâyetten öğreniyoruz.[10] Müellife göre, Sultan Veled zamanında Kütahya'dan hediye olarak gönderilen mermer bir havuz Mevlânâ Türbesi'nin hankahına konulmuştu. Fakat bu havuz Konya'nın fetret günlerinde Ârif Çelebi'nin Anadolu dışına yaptığı seyahatler sırasında Karamanoğullarının hizmetindeki Celâl-i Kuçek (Küçük Celâl) adındaki bir nâib tarafından hile ve zorbalıkla hankahtan alınıp kendi ikametgâhına konulmak üzere Karaman'a götürülmüştü. Ârif Çelebi seyahatlerini tamamlayıp Konya'ya

[7] Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, 174-175. Bu hadisenin Sultan Veled'in vefatından (11 Kasım 1312) önce vuku bulduğu gayet açıktır. Dolayısıyla bazı araştırmalarda (Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001) 24/456; Yusuf Küçükdağ, "Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 181) geçen 1314 tarihinin kabulü mümkün değildir.
[8] Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, 216.
[9] Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, 216-217.
[10] Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, 207.

döndüğünde havuzu yerinde göremeyince çok kızmış ve üzülmüştü. Hemen Karaman'da bulunan Bedreddin İbrahim Bey'e bir mektup gönderip meseleyi halletmesini istemiştir. Mektubu okuyan İbrahim Bey, yaptırdığı tahkikat sonucunda havuzu alan kişinin Celâl-i Kuçek olduğunu öğrenmiş ve onu azarlayıp nâiblikten azletmiştir. Ayrıca hadiseden dolayı Ârif Çelebi'den özür dileyip zengin hediyelerle birlikte havuzu arabayla Konya'ya göndermiştir. Havuzun şehre geldiği haberini alan Ârif Çelebi ise türbenin gûyendeleri ile birlikte gelenleri karşılamaya çıkmış ve havuzu yeniden hankahtaki eski yerine koydurmuştur. Buna çok sevinen Mevlevîler o gün şenlikler yapıp türbede büyük bir semâ tertiplemişlerdir.

MEVLEVÎLİĞİN HİMÂYESİ VE NÜFUZUNDAN FAYDALANILMASI

Ömrünün büyük kısmını seyahatlerle geçiren Ulu Ârif Çelebi, kuşkusuz Mevlevîlerin gönlünde ayrı bir yeri olan Karaman'a (Lârende) da zaman zaman ziyaretlerde bulunmuştur. Onun bu şehre iki defa geldiği bilinmekle birlikte bu ziyaretlerden ilkinin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Eflâkî'ye göre Çelebi'nin Karaman'a ilk gelişinde Kalemî oğlu Ahi Muhammed Bey ile şehrin ileri gelenleri ve emîrzâdeler Mevlevîliğe intisap etmişlerdir (Bu ziyaret sırasında Karamanlı hükümdarının şehirde bulunmadığı veya karşılamaya gelmediği anlaşılıyor). Bu sırada delikanlılık çağında olan Ahi Muhammed Bey, Ârif Çelebi ile arkadaşlarını ağırlamak ve onları memnun etmek için her tarafa koşuyor, heyecanla hizmet ediyordu. Bir aralık Ârif Çelebi onu yanına çağırıp: "*Etrafında büyük bir kalabalık görüyorum. Bundan sonra ihlâs kemerini beline bağlayıp bu kavmin başı olman ve hizmetlerde bulunman gerekir. Git bir zâviye yap. Bizim aşk semâmızla meşgul ol.*" diyerek şehirde bir Mevlevî zâviyesi inşa etmesini emretmiştir. Ahi Muhammed Bey de derhal baş koyup mürid olmuş ve bundan sonra tam bir sadakatle Mevlevîliğe hizmetlerde bulunmuştur. Ârif Çelebi, vefatından yaklaşık bir yıl kadar önce (1318 yılı sonları veya 1319 yılı başları) ikinci defa Karaman'a uğramış, akabinde Aksaray'a gitmiştir.[11] Eflâkî'de son sefer olarak ifade edilen bu seyahat sırasında onun, Karamanlı hükümdarı Bedreddin İbrahim Bey ya da Ahi Muhammed Bey'le görüştüğüne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Ahi Muhammed Bey'in zâviyesi Ali Şahne (Alişahane) Mahallesi'nde, hâlen Aktekke veya Mâder-i Mevlânâ Camii adıyla tanınan eserin yakınında; Mevlânâ'nın, annesi Mümine Hatun ile ağabeyi Muhammed Alâeddin'in kabirlerinin bulunduğu yerde inşa edilmiştir.[12] Kalemî/Kalemiyye Zâviyesi olarak bilinen ve Mevlevîliğin Karaman'da tutunmasında önemli yeri bulunan yapının Karamanoğlu Mirza Halil Bey zamanında yenilendiği anlaşılmaktadır. Halil Bey tarafından tanzim ettirilen 1344 tarihli bir vakfiyede şehrin dışındaki kabristanın yanında bulunduğu belirtilen bu zâviyeye değirmen, ev ve araziler vakfedildiği, ayrıca tevliyet vazifesini Ahi Muhammed Bey'in oğlu Hasan Bey'in yürüttüğü kaydedilmektedir.[13] Şikârî, Halil Bey'in oğullarından olup 1361 yılında öldürülen Süleyman Bey'in naaşının Kalemî

[11] Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, 234-236.

[12] Kalemî Zâviyesi'nin, Mevlânâ'nın aile yakınlarının burada metfun bulunmasından dolayı Mevlevî tekkeleri arasında önemli bir yere sahip olduğu ve bu yüzden şeyhlik makamında hep Mevlânâ soyundan gelen bir çelebinin bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Karaman Mevlevîhânesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/447.

[13] İsmail Çiftcioğlu, "Karamanlı Eğitim Öğretim Müesseseleri", *Karaman Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları, 2005), 2/ 596-597.

Zâviyesi'ne defnedildiğini belirtir ("*Kalemiyye Zâviyesi'nin türbesine Hazreti Mevlânâ'nın vâlidesinin yanına defn eylediler*").[14] Kardeşi Süleyman Bey'in öldürüldüğü sene tahtı ele geçiren Alâeddin Bey zamanında ise Kalemî Zâviyesi'nin hemen yanına (güney tarafına) yeni bir zâviye inşa edilmiştir. 1364 tarihinde tanzim edilen bir vakfiyeye göre Alâeddin Bey, Buğday Pazarı yakınındaki bir fırın ile Gazi Köprüsü'ne yakın bir yeri zâviyeye vakfetmiştir. Yine Alâeddin Bey tarafından 1367 yılında tanzim ettirilen ve "Hızırbey Vakfiyesi" olarak da bilinen başka bir vakfiyede Mevlânâ Celâleddin'in evladı için Karaman'a bağlı Selerek Köyü'nün tamamının zâviyeye vakfedildiği belirtilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren harap olduğu kaydedilen yapı, Osmanlı hâkimiyeti döneminde yenilenmiş veya tamamen yıkılarak yerine yeni bina inşa edilmiştir[15]. Hâlen ayakta olan bina cami olarak hizmet vermektedir.

Karamanoğulları zamanında Karaman'daki bu zâviyelerden başka, beyliğin önemli merkezlerinden Ermenek'te de bir Mevlevî tekkesinin kurulduğu bilinmektedir. Mirza Halil Bey tarafından yaptırılan ve "Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi" olarak da tanınan yapının inşa tarihi belli değildir. Bazı araştırmalarda tekkenin eskiden "Değirmenlik" olarak bilinen fakat şimdiki adı "Taşbaşı" olan mahalledeki Tekke Mescidi'nin bitişiğinde bulunduğu, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren medrese olarak da hizmet verdiği ve 1925 yılına kadar faal olduğu belirtilir.[16] Bu tarihten sonra kullanılmayan tekke zamanla yıkılıp tamamen ortadan kalkmıştır.

Karaman ve Ermenek'te Mevlevîler için zâviyeler yaptırıp vakıflar tahsis eden Karamanlı beylerinin, tarikatın esas merkezi olan Konya'yı ihmal etmeleri elbette beklenemezdi. Moğol tahakkümünün devam ettiği zamanlarda şehri birkaç defa ele geçiren Karamanoğulları, Anadolu Vâlisi Timurtaş'ın Memlük Devleti'ne sığınmasını müteakip Moğol baskısından kurtulmuş ve buraya yeniden sahip olmuşlardır (1328-29). Bu zamana kadar Moğol hâkimiyetini tercih eden Mevlevî çevreler ise bundan sonra Karamanoğullarının yanında yer almaya başlamışlardır. Bir müddet sonra elden çıkan, ancak fetihler yoluyla beylik topraklarının iyice genişlediği Alâeddin Bey döneminde Eratnalılardan yeniden zapt edilen (1366-67) şehirde artık tam bir hâkimiyet sağlanmış ve burayı beyliğin merkezi haline getiren Karamanlı hânedanı nihayet Mevlânâ Türbesi'nin ihyası için gerekli fırsatı bulabilmiştir.

Nitekim Şikârî, Konya'nın zaptından sonra Gorigos (Görkes) seferine (1367)[17] çıkan Alâeddin Bey'in buradan elde ettiği ganimetlerle Mevlânâ Türbesi'ni bünyad eylediğini belirtir. Müellife göre Alâeddin Bey sefere çıkmadan önce bir Cuma günü ittifak kurduğu beylerle evvela Mevlânâ'nın türbesini, ardından da şehirdeki diğer velîlerin türbelerini ziyaret edip cenkte galip gelmeleri için niyazda bulunmuştur. Beylerle yapılan istişareden sonra o gece Mevlânâ'nın türbesinde sabaha kadar münâcatta bulunan Alâeddin Bey, seher vakti rüyasında Mevlânâ'dan seferin galibiyetle sonuçlanacağı müjdesini almıştır. Neşeyle uyandıktan sonra hemen

[14] Şikârî, *Karamannâme*, haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu (İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayınları, 2005), 164.
[15] Çiftcioğlu, "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", 591-593.
[16] Bkz. Mevlüt Eser-Yusuf Küçükdağ, "Ermenek Mevlevihanesi/Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, ed. Hasan Bahar vd. (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2013), 306-308.
[17] Bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlıların Gorigos Seferi (1367)", İÜEF, *Tarih Dergisi* 6/9 (1954), 161-174.

Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'ye (Bu sırada irşad makamında Ârif Çelebi değil, 1368 yılında vefat ettiği bilinen Muzafferüddin Çelebi bulunuyordu.) giderek ona rüyasını tâbir ettirmiş ve yapılan duadan sonra maiyetindekilerle beraber sefer için yola koyulmuştur. Silifke sahrasına vardıklarında Alâeddin Bey: "*Eger kâfiri kırub Görkes Kal'asını alcak olursam gazâ mâliyle Mevlânâ'nın üzerine bir yâşil türbe yapdırayım*" diye ahdetmiş ve daha sonra bu ahdini yerine getirerek yeşil türbeyi yaptırmıştır.[18] Mevlânâ Külliyesi'nin mimarisi üzerine yapılan bazı araştırmalarda türbeye ait kubbenin ilk yapıldığı zamandan kaldığı, Alâeddin Bey döneminde ise -Şikârî'de geçtiği üzere- yeşil çinilerle kaplı dilimli gövde ve külahın inşa edildiği belirtilir.[19] Bazılarında da türbenin üst örtüsü yenilenirken alt yapının tahkim edilip, yanlara yeni mekânlar eklendiğine dikkat çekilir.[20] Bu yapıdan başka yine Karamanoğulları döneminde (ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor) türbenin doğusuna bir, batısına iki kubbeli bölüm ilave edilmiş, kuzeyine de kubbeli birimler yerleştirilmiştir.[21]

Karamanoğullarının, siyasî bir güç olarak öne çıkan Osmanlılar karşısında bilhassa Batı Anadolu Beyliklerini Alâeddin Bey döneminde kendi safına çekmeye çalıştığı, bunun için de Mevlevîliğin nüfuzundan faydalanma yoluna gittiği dikkati çekmektedir. Nitekim Gorigos seferinden önce Aydın, Hamid, Eşref, Menteşe, Germiyan ve Saruhanoğulları beyleri ile temasa geçerek onlarla ittifak kurmaya muvaffak olan Karamanlı hükümdarının, rüyasında Mevlânâ'dan seferin galibiyetle sonuçlanacağı müjdesini alması; ayrıca müttefik ordusu Silifke sahrasına vardığında seferden elde edilecek ganimetle Mevlânâ'nın üzerine bir yeşil türbe yaptırmayı ahdetmesi onun, Mevlevîliğin hâmiliğini üstlendiğini ve bunu, sefere katılan Türkmen beyleri nezdinde de âşikâr ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan Alâeddin Bey'in, Batı Anadolu Beylikleri üzerinde nüfuzunu artırdığı sıralarda Saruhanlı Beyliği'nin başında bulunan İshak Bey döneminde, beyliğin merkezi Manisa'da bir anlamda üst tarikat niteliği kazandığı anlaşılan Mevlevîliğin, bey ailesinin yanı sıra şehrin ileri gelen zümrelerini de cezbetmiş olması tesadüf olmasa gerektir.[22] Şikârî'ye göre o zamanın âdeti gereği etraftaki Türkmen beyleri yılda üç kere Lârende'ye gelerek Alâeddin Bey'den hüccet alıp tekrar memleketlerine dönerlerdi. Bazen de Karamanlı hükümdarı bu beyleri bizzat yerinde ziyaret ederek onların hüccetlerini yenilerdi.[23]

SONUÇ

[18] Şikârî, *Karamannâme*, 177-178.
[19] Bkz. Hasan Özönder, *Konya Mevlânâ Dergâhı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 8-10. Özönder, Alâeddin Bey dönemindeki ilave ve tadilatın 1396 yılında tamamlandığını belirtir. Oysa Gorigos seferi 1367 tarihinde yapılmış ve Şikârî'nin de kaydettiği üzere Yeşil Türbe bu seferden elde edilen ganimetle inşa edilmiştir. Bu durumda türbe inşasının 1396'da değil, seferin yapıldığı 1367 yılına daha yakın tarihlerde tamamlanmış olması akla daha uygun düşmektedir.
[20] Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi* (İstanbul: İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 191-192.
[21] Haşim Karpuz, "Mevlânâ Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/449; Hasan Özönder, Karamanoğulları tarafından 1402 ve 1443 yıllarında türbe ve derviş hücrelerinde tamiratlar yaptırıldığını belirtir. Bkz. "Mevlânâ Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 2 (1987), 17-18.
[22] Bkz. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 202.
[23] Şikârî, *Karamannâme*, 202.

Sonuç olarak Karamanoğulları hânedanı ile Mevlevîler arasındaki ilişkilerin, Yahşi Bey'in Konya'ya hâkim olduğu yıllarda irşad makamında bulunan Sultan Veled'in halifeliğinin son zamanlarından itibaren belirginleşmeye başladığı ve beyliğin Mevlevîliğin nüfuz sahasına girdiği Ulu Ârif Çelebi'nin hilâfeti zamanında yaşanan bazı sıkıntılara rağmen müspet bir mahiyet taşıdığı dikkati çeker. Bu dönemde Kalemî oğlu Ahi Muhammed Bey tarafından inşa edilen Kalemî Zâviyesi ile daha sonra Halil Bey ve akabinde Alâeddin Bey'in isteğiyle yaptırılan zâviyelerin, tarikatın Karamanlı topraklarında yayılmasında büyük rol oynadığı muhakkaktır. Mevlevî zâviyeleri için zengin vakıflar tahsis eden Karamanlı hânedanının, bununla yetinmeyip Konya'yı beyliğin merkezi yaptıktan sonra Mevlânâ Türbesi'ne yeni yapı ve birimler ilave ettirmesi kuşkusuz Mevlânâ ailesine olan hürmet ve bağlılığının önemli bir göstergesidir. Her ne kadar Mevlânâ oğullarının Moğol tahakkümü devresinde Moğolların idaresini tercih etmeleri Karamanlı beylerini kırmış olsa da bu durum aradaki ilişkilere halel getirmemiş, Mevlevîliği samimiyetle himâye eden hânedan, aynı zamanda siyasî rekabetin hâkim olduğu beylikler dünyasında tarikatın nüfuzundan faydalanmasını bilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed Eflâkî. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. I-II. Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986-1987.

Bayram, Mikail. "Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey". *Türkler*. ed. H. Celal Güzel vd. 6/480-487. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1979.

Çiftcioğlu, İsmail. "Karamanlı Eğitim Öğretim Müesseseleri". *Karaman Tarihi ve Kültürü*. 2/395-758. İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları, 2005.

Çiftcioğlu, İsmail. "Sultan Veled'in Mevlevîliği Teşkilatlandırma ve Yayma Çabaları". *Türk Dünyası Araştırmaları* 177 (2008), 93-110.

Dülgerler, Osman Nuri, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, (İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995).

Emecen, M. Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Eser, Mevlüt-Küçükdağ, Yusuf. "Ermenek Mevlevihanesi/Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi". *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*. ed. Hasan Bahar vd. 305-309. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2013.

Karpuz, Haşim. "Mevlânâ Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/448-452. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Küçükdağ, Yusuf. "Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 173-193.

Özönder, Hasan. *Konya Mevlânâ Dergâhı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Özönder, Hasan. "Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 2 (1987), 13-75.

Sümer, Faruk, "Karamanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/454-460. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Şikârî. *Karamannâme*. haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu. İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayınları, 2005.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "Karaman Mevlevîhânesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/447-448. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin. "Karamanlıların Gorigos Seferi (1367)". İÜEF, *Tarih Dergisi* 6/9 (1954), 161-174.

Wittek, Paul. *Menteşe Beyliği*. çev. O. Şaik Gökyay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944.

وقوع الساعة في إطار الآيات القرآنية

Kur'an Ayetleri Gölgesinde Kıyametin Zamanı

Abdullah YEKTA

Öğretim Üyesi Dr., Kahramanmaraş İstiklal Üni. İslami İlimler Fak.
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi,
abdullah.yekta@istiklal.edu.tr, ORCİD: 0000-0002-6477-7623.

الملخص

يتناول هذا النص موضوع **الساعة** باعتبارها من ركائز الإيمان بالغيب في العقيدة الإسلامية، حيث أبرز القرآن الكريم أهميتها لا بهدف تحديد زمنها، بل لترسيخ حقيقتها وضرورة الاستعداد لها. يوضح القرآن أن علم وقت الساعة خاص بالله وحده، مما يستدعي من الإنسان اليقين بها واليقظة الدائمة. تتناول الدراسة **مفهوم الساعة** في القرآن على أنها لحظة نهاية الدنيا وبداية الآخرة، وقد ورد ذكرها في مواضع عديدة تتضمن التذكير بها والتحذير من الغفلة عنها.

كما تشير الدراسة إلى وجود **روايات نبوية** تتحدث عن علامات الساعة مثل نزول عيسى عليه السلام وظهور المهدي، لكنها تتعارض في بعض مضامينها مع التصور القرآني الذي يؤكد أن الساعة تأتي فجأة. ولذا، اختارت هذه الدراسة التركيز على **الآيات القرآنية** فقط، مع إهمال الروايات التي يشوبها ضعف أو تعارض مع النص القرآني.

الكلمات المفتاحية: علم الكلام، الساعة، وقت الساعة، علم الغيب، علامات الساعة، اليوم الآخر.

Abstract

The Time of the Occurrence of the Doomsday (al-Sā‘ah) in Light of the Qur’anic Verses

This research addresses the issue of the time of the occurrence of the Hour as mentioned in the Holy Qur’an. It is one of the matters of the unseen that has preoccupied human minds since ancient times due to its connection with the Day of Resurrection and the fate of the human being after death. This research seeks to analyze the Qur’anic verses that deal with this topic from a theological perspective, clarifying whether the Qur’anic texts specify a time for the occurrence of the Hour, or contain indications of its nearness or remoteness, as well as explaining the wisdom behind concealing its exact time from human beings. This study is based on the methodology of Islamic theology (ʿIlm al-Kalām) and Qur’anic exegesis (tafsīr), wherein the relevant verses are collected and then studied according to what is found in the authoritative books of exegesis, with the aim of deriving meanings and implications. The Qur’anic verses indicate that the knowledge of the time of the Hour's occurrence is exclusive to Allah Almighty alone, which signifies the negation of the possibility of any creature knowing it. Furthermore, the concealment of this knowledge is repeatedly mentioned in several places. The results of the study have shown that the Qur’an affirms that the knowledge of the Hour is with Allah alone, and that He has not disclosed its timing to

any of His creation. Some verses contain references to the nearness of its occurrence, intended as warnings and admonitions rather than precise chronological indications. The research confirms that the concealment of the time of the Hour carries an educational and faith-based dimension that motivates a person to remain constantly prepared, without negligence or delay.

Keywords (in English): Theology, doomsday, the time of the doomsday, knowledge of the unseen, signs of the doomsday, the Last Day.

1. المقدمة

يُعدّ موضوع الساعة من ركائز الإيمان بالغيب التي أبرزها القرآن الكريم، وقد اهتم بشكل خاص بوقت وقوعها، ليس لتحديده، بل لتأكيد حتميته وترسيخ الاستعداد له. أشار القرآن بوضوح إلى أن علم وقت الساعة عند الله وحده، مما يدعو الإنسان إلى التعامل مع هذا الغيب بإيمان ويقظة دائمة. تهدف هذه الدراسة إلى بيان كيفية عرض القرآن لتوقيت الساعة، ومدى توافق ذلك مع مقاصد العقيدة والهداية.

الساعة في القرآن تعني نهاية هذه الدنيا وبداية الآخرة، وتأتي فجأة، ويتغير معها نظام الكون. ورد ذكرها في العديد من الآيات ضمن سياقات التحذير والتذكير والدعوة للاستعداد لها. ورغم التأكيد على أن علم الساعة مخفي، إلا أن بعض الأحاديث تنسب للنبي ﷺ روايات تتحدث عن علامات كظهور المهدي ونزول عيسى عليه السلام، وتتضمن مددًا زمنية لحياتهما قبل قيام الساعة. هذه الروايات تبدو متعارضة مع الطرح القرآني الذي يؤكد فجائية الساعة.

بسبب هذه التعارضات والإشكاليات في بعض الروايات، ركّزت الدراسة على تناول موضوع الساعة من خلال الآيات القرآنية فقط، معتبرة هذا المنهج الأدق والأكثر انسجامًا مع أصول العقيدة. سَيَتِمُّ التَّرْكِيزُ عَلَى ثَلَاثِ آيَاتٍ رَئِيسِيَّةٍ مِنَ القُرْآنِ الكَرِيمِ التى تَنَاوَلَتْ هَذَا المَوْضُوعَ.

2. "إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا"

قال الله تعالى: "إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ".[1]

"إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ": هل هناك شبهة في وقوع الساعة؟ لا، ليس هناك شبهة، {إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ}[2] من المعلوم أنّ يوم القيامة قادم لا محالة، ولا شك في وقوعه.

---

[*] Öğretim Üyesi Dr. Abdullah YEKTA, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, abdullah.yekta@istiklal.edu.tr, ORCİD: 0000-0002-6477-7623.

[1] Ta Ha 20/15.

[2] El-Mü'min 40/59.

"أَكَادُ أُخْفِيهَا": هذه الجملة هي من أكثر الجمل التي دار حولها نقاش بين المفسرين. بعضهم ذهب بأنّ معنى **أكاد أخفيها إخفاءً تامًّا،** أي أن الله يريد إخفاء وقتها حتى يكاد لا يُعلم بها، لشدّة خفائها، وقد حذف مفعول "أُخْفِيها" ليعمّ كل الناس.

لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ: أي أن سبب وقوع الساعة وقيامها هو مجازاة كل نفس على سعيها (أي عملها) في الدنيا، سواء كان خيرًا أو شرًّا.

المعنى العام: الله تعالى يؤكد أن الساعة (يوم القيامة) آتية لا محالة، وقد أخفاها ليبقى الناس على حذر دائم واستعداد لها، ولتُجازى كل نفس على عملها، دون تهاون أو انتظار علامات محددة. الآن فننتقل إلى آراء المفسرين حول إفادة " أَكَادُ أُخْفِيهَا":

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لا بد أَكادُ أُخْفِيها "من نفسي" في قراءة ابن مسعود.[3] {إِنّ الساعة آتية أكاد أخفيها} من نفسي بزيادة "فكيف أظهركم عليها" عند الفرّاء.[4] {أَكَادُ أُخْفِيهَا} أي أسترها من نفسي. وكذلك هي في قراءة أُبَيّ بن كعب: "أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي"،[5] وَفِي مصحف ابْن مَسْعُود: أكاد أخفيها من نَفسِي، بزيادة "فَكيف يعلمهَا مَخْلُوق؟"[6]

عن عليّ وعن ابن عباس معنى قول "أكاد أخفيها" أي لا أُظهر عليها أحداً عيري. وفي رواية أخرى عن ابن عباس قال: لا تأتيكم إلا بغتة.[7] عن مجاهد، وفي رواية أخرى عن ابن عباس، وعن سعيد بن جبير، وعن قتادة بمعنى أكاد أخفيها من نفسي.[8] وقال قتادة عن أكاد أخفيها من نفسي: "لعمري لقد أخفاها الله من الملآئكة المقرّبين، ومن الأنبياء المرسلين".[9]

قال الخازن في معنى "إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكادُ أُخْفِيها": أكاد أخفيها من نفسي، فكيف يعلمها مخلوق وكيف أظهرها لكم، ذُكر ذلك على عادة العرب إذا بالغوا في الكتمان للشيء يقولون كتمت سرك في نفسي، أي أخفيته غاية الإخفاء، والله تعالى لا يخفى عليه شيء. والمعنى في إخفائها التهويل والتخويف.[10]

---

[3] Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru'l Kebîr*, ترجمة Abdullah Mahmud5 Şehhate (Beyrut: Darü İhya'it-Türasü'l-Arabî, 2002), 3/23; Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîrü Yahyâ b. Sellâm.* (Bayrut: Hind Çelebî, 2004), 1/256.

[4] Ebû Zekeriyyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâʾ, *Meʿânî'l-Ḳurʾân*, Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: y.y., د.ت), 2/176; Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' Abdürrezzâk es-San'ânî, *et-Tefsîr* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye., 1419), 2/370.

[5] Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. ʿAbdullâh b. Saʿîd el-Ğirnâṭî Lisânuddîn İbnu'l-Ḫaṭîb, *el-Kuteybetu'l-Kâmine fî men Laḳînâhu bi'l-Endelus min Şuʿarâi'l-Mieti's-Şâmine*, İḥsân ʿAbbâs (Beyrut: y.y., 1383/1963), 277.

[6] Ebû Saʿîd ʿOşmân b. Saʿîd es-Sicistânî ed-Dârimî, *en-Naḳḍ ʿalâ'l-Merîsî el-Cehmî*, Raşîd b. Ḥasan (b.y.: y.y., 1418/1998), 2/850.

[7] Ebû Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessetü'r-Risale, 2000), 18/280.

[8] Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 18/286.

[9] Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 18/286; Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî İbn Ebî Ḥâtim, *Tefsîru'l Ḳurʾâni'l-ʿAzîm*, Esʿad Muḥammed eṭ-Ṭayyib (b.y.: y.y., 1419/1998), 8/2419.

[10] Ebû'l-Ḥasen ʿAlî b. Muḥammed el-Ḫâzin, *Lubâbu't-Teʾvîl fî Meʿânî't-Tenzîl*, Muḥammed ʿAlî Şâhîn (b.y.: y.y., د.ت), 3/202.

مَا الْحِكْمَةُ فِي إِخْفَاءِ السَّاعَةِ وَإِخْفَاءِ وَقْتِ الْمَوْتِ؟ الْجَوَابُ: لِأَنَّ اللَّه تَعَالَى وَعَدَ قَبُولَ التَّوْبَةِ فَلَوْ عَرَفَ وَقْتَ الْمَوْتِ لَاشْتَغَلَ بِالْمَعْصِيَةِ إِلَى قَرِيبٍ مِنْ ذَلِكَ الْوَقْتِ ثُمَّ يَتُوبُ فَيَتَخَلَّصُ مِنْ عِقَابِ الْمَعْصِيَةِ.[11]

3. "يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا"

هل الموعد الساعة معلوم لدي الملآئكة المقرّبين، أو الأنبياء المرسلين؛ متى موعدها؟ هل اطّلع أحد على موعدها؟ لا، لم يطلع أحد على موعدها، لأنّ الله تعالى قال:

"يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاؕ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيۚ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْئَلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاؕ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ"[12]

يسأل الناس، أيّان مرساها؟ مَتَى مَحَطُّهَا؟ ومتى زمن وقوعها؟ يَسْأَلُ النَّاسُ كَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَعْلَمُ وَقْتَ السَّاعَةِ، كَأَنَّهُ يَعْرِفُ مَوْعِدَهَا. قُلْ: كَلَّا، وَاللَّهِ! إِنَّ عِلْمَهَا عِنْدَ رَبِّي، وَلَا يَعْلَمُهَا أَحَدٌ إِلَّا الله. إِنَّ مَعْرِفَةَ السَّاعَةِ قَدْ ثَقُلَتْ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَلَا قُدْرَةَ لَهُمْ عَلَى إِدْرَاكِ عِلْمِهَا. إِنَّهَا تَأْتِيكُمْ بَغْتَةً، فِي وَقْتٍ لَا تَعْلَمُونَهُ ولا تقدرونه، وَدُونَ عَلَامَاتٍ ظَاهِرَةٍ .قُلْ: إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَحْدَهُ، لَا يَعْلَمُهَا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ؛ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ.

الْآيَةَ مَكِّيَّةٌ، والمشركون كَانُوا يَسْأَلُونَ عَنْ وَقْتِ السَّاعَةِ، اسْتِبْعَادًا لِوُقُوعِهَا، وَتَكْذِيبًا بِوُجُودِهَا؛ كَمَا قَالَ تَعَالَى: "وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"،[13] متى مُنتهاها أي متى أخر مدّة الدنيا الذي هو أوّل وَقْتِ السَّاعَةِ. " قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ. أَمَرَ تعالى رسوله ﷺ إِذَا سُئِلَ عَنْ وَقْتِ السَّاعَةِ أَنْ يَرُدَّ عِلْمَهَا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، فَإِنَّهُ هُوَ الَّذِي يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا أَيْ يَعْلَمُ جَلِيَّةَ أَمْرِهَا وَمَتَى يَكُونُ عَلَى التَّحْدِيدِ، لا يعلم ذلك إِلَّا الله ، وَلِهَذَا قَالَ ثَقُلَتْ فِي السَّماواتِ وَالْأَرْضِ". أي ثقل علمها على من في السموات وَالْأَرْضِ.[14]

يفسّر المراغي قوله تعالى: "**لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ**" بأنه ردٌّ على طلب معرفة وقت قيام الساعة. ومعنى "يجلّيها" أي يكشفها ويُظهرها تمام الإظهار، ولا يستطيع أحد أن يكشف الغطاء عنها أو يُظهرها في وقتها المحدد عند الله. اللام في "لوقتها" تُسمى لام التوقيت، مثل قولهم: "كُتب الكتاب لغرة المحرم". والمراد أنه لا وساطة بين الله وعباده في إظهار وقت الساعة أو الإعلام بميعادها، فذلك من خصائص علمه. أما الرسل، فدورهم يقتصر على الإنذار بها، لا على تحديد زمانها.[15]

---

[11] Ebû ʿAbdillâh Faḫrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥüseyn er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṯi'l-ʿArabî, 1420), 22/22.
[12] الأعراف 187/7.
[13] El-Enbiya 22/38.
[14] Ebû'l-Fidâʾ İsmâîl b. ʿOmer b. Keṯîr ed-Dimeşḳî İbn Keṯîr, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm*, Muḥammed Ḥuseyn Şems ed-Dîn (Beyrut: y.y., 1419), 3/468.
[15] Muhammed Raşid Rıza, *Tefsîrü'l-menâr* (Kahire: Darü'l-menâr, 1947), 9/390.

4. "لا تَأْتِيكُمْ إلا بَغْتَةً"

يقول الله تعالى في عدة آيات بأن الساعة ستأتي بغتة، ولن يعرف أحد موعدها؛ ووقت وقوعها:

"قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً..."[16]

تأتي الساعة على غفلة، ولَا تَجِيءُ السَّاعَةُ إِلَّا فَجْأَةً.[17]

وَعَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "إِنَّ السَّاعَةَ تَفْجَأُ النَّاسَ، فَالرَّجُلُ يُصْلِحُ مَوْضِعَهُ، وَالرَّجُلُ يَسْقِي مَاشِيَتَهُ، وَالرَّجُلُ يَقُومُ بِسِلْعَتِهِ في سوقه. والرجل يخفض ميزانه ويرفعه".[18] قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كفّروا بِلِقاءِ اللَّهِ يعني بيوم البعث حَتَّى إِذا جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً يعني فجأة.

"فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ اَشْرَاطُهَاۚ فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَاءَتْهُمْ ذِ كْرٰيهُمْ".[19] مجيئ النبيﷺ، ختام النبوة، والأقوال في الإنجيل والتوراة تشير إلى هذه الحقيقة.

وبعض رويات عن وقوع الساعة لا تنافي بمفاهيم الآية التى تقول " لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً":

"لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَزُولَ الْجِبَالُ مِنْ أَمَاكِنِهَا، وَحَتَّى تَرَوُا الْأَمْرَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَمْ تَكُونُوا تَرَوْنَهُ".[20]

وفي رواية أخرى: " عن أنس عن النبي ﷺ قال: "أول أشراط الساعة نار (تحشر) الناس من المشرق إلى المغرب".[21] ويقول الفرّاء لإفادة "أشراط الساعة": "أن تخرج الأرضُ أفلاذَ كبدها من ذهبها وفضتها".[22]

كل ما يجري في هذه الروايات لا تنافي بمفاهيم الآية التى تقول " لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً"، أو" اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيۚ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَ" أو " إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا" بل تفيد وقوع الساعة. وبعض رويات ليست بمعان حقيقية ولكن تفيد معانٍ مجازية وبعضها تفيد معان لحوادث قد وقعت؛ وبعضها تفيد اقتراب الساعة؛ ومن الممكن تأويلها إلى معان شتّى.

وبعض روايات تفيد معان مجازية، وهذه لا تنافي بمفاهيم الآيات التي تتحدث عن وقت الساعة عند تأويلها.

5. النتيجة

---

[16] الأنعام 31/6.

[17] Ebû'l-Berekât ʿAbdullâh b. Aḥmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Ḥaḳâîḳu't-Teʾvîl*, Yûsuf ʿAlî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998), 1/622.

[18] Râzî, *Mefâtîḥu'l-Ğayb*, 15/424. لم أجد الرواية في المصادر إلا في التفسير الكبير

[19] Muhammed 47/18.

[20] Ebû Bekr ʿAbdurrezzâḳ b. Hemmâm es-Ṣanʿânî ʿAbdurrezzâḳ, *el-Muṣannef*, Ḥabîburraḥmân el-ʾAzamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 11/383 (H.no:20780).

[21] Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ʿAbdullâh b. el-ʿAbsî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muṣannef fi'l-Eḥâdîṯ ve'l-ʾÂṯâr*, Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1409), 20/182.

[22] Ferrâʾ, *Meʿâni'l-Ḳurʾân*, 3/343; Ebû ʿUbeyd Ḳâsım b. Sellâm b. ʿAbdullâh el-Herevî el-Bağdâdî Ebû ʿUbeyd, *Ğarîbu'l-Ḥadîṯ*, Muḥammed Abdulmuʿîd Ḫân (Haydarabad: Dâiratü'l-Meʿârifi'l-ʿOṯmâniyye, 1384/1964), 3/265.

يتناول القرآن الكريم مسألة وقت وقوع الساعة بأسلوب يرسّخ حقيقتها في وجدان الإنسان دون أن يحدد موعدها، مؤكدًا أن علمها محجوب عن جميع الخلق، بما فيهم الأنبياء والملائكة، ومقصور على الله وحده كما في قوله تعالى: *"إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي"*. وتُظهر تعبيرات مثل *"أَكَادُ أُخْفِيهَا"* و *"لَا تُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ"* أن هذا الإخفاء مقصود لحكمة، تتمثل في دفع الإنسان للاستعداد الدائم دون الاتكال على معرفة زمن محدد. كما توضح الآيات أن الساعة ستأتي فجأةً وبدون إنذار، مما يوجب على المؤمن أن يظل في يقظة دائمة روحيًا وأخلاقيًا. ووفقَ لأقوال المفسرين، فإن إجماعهم ينعقد على نفي علم الساعة عن البشر، وأن ما ورد من إشارات إلى قربها، إنما هو للتنبيه لا لتحديد الوقت.

وبذلك يتبيّن أن القرآن يدعو إلى التركيز على الإيمان والعمل الصالح، لا على التوقيت، وأن إخفاء موعد الساعة جزء من الحكمة التربوية التي تهدف إلى بناء وعي إيماني مستمر في حياة المسلم.

المصادر

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi‘. *et-Tefsîr*. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye., 1419.

Dârimî, Ebû Saʿîd ʿOs̱mân b. Saʿîd es-Sicistânî. *en-Nakḍ ʿalâ’l-Merîsî el-Cehmî*. Raşîd b. Ḥasan. 2 مجلد. b.y.: y.y., 1418/1998.

Ebû ʿUbeyd, Ebû ʿUbeyd Ḳâsım b. Sellâm b. ʿAbdullâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Ğarîbu’l-Ḥadîs̱*. Muḥammed Abdulmuʿîd Ḫân. 4 مجلد. Haydarabad: Dâiratü’l-Meʿârifi’l-ʿOs̱mâniyye, 1384/1964.

Ferrâʾ, Ebû Zekeriyyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Meʿânî’l-Ḳurʾân*. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., د.ت.

Ḫâzin, Ebû’l-Ḥasen ʿAlî b. Muḥammed. *Lubâbu’t-Teʾvîl fî Meʿânî’t-Tenzîl*. Muḥammed ʿAlî Şâhîn. 4 مجلد. b.y.: y.y., د.ت.

İbn Ebî Ḥâtim, Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî. *Tefsîru’l Ḳurʾâni’l-ʿAzîm*. Esʿad Muḥammed eṭ-Ṭayyib. 13 مجلد. b.y.: y.y., 1419/1998.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ʿAbdullâh b.ʿAbsî. *el-Kitâbu’l-Muṣannef fi’l-Eḥâdîs̱ ve’l-ʾÂs̱âr*. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 7 مجلد. Riyad: Mektebu’-r-Ruşd, 1409.

İbn Kes̱îr, Ebû’l-Fidâʾ İsmâîl b. ʿOmer b. Kes̱îr ed-Dimeşḳî. *Tefsîru’l-Ḳur’âni’l-ʿAẓîm*. Muḥammed Ḥuseyn Şems ed-Dîn. Beyrut: y.y., 1419.

Lisânuddîn İbnu'l-Ḫaṭîb, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. ʿAbdullâh b. Saʿîd el-Ğirnâṭî. *el-Kuteybetu'l-Kâmine fî men Laḳînâhu bi'l-Endelus min Şuʿarâi'l-Mieti's-Şâmine*. İḥsân ʿAbbâs. Beyrut: y.y., 1383/1963.

Mukatil b. Süleyman. *Tefsîru'l Kebîr*. ترجمة Abdullah Mahmud5 Şehhate. 5 مجلد. Beyrut: Darü İhya'it-Türasü'l-Arabî, 2002.

Nesefî, Ebû'l-Berekât ʿAbdullâh b. Aḥmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Ḥaḳâîḳu't-Teʾvîl*. Yûsuf ʿAlî Budeyvî. 3 مجلد. Beyrut: Dâru'l-Kelimi'ṭ-Ṭayyib, 1419/1998.

Râzî, Ebû ʿAbdillâh Faḫrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥüseyn. *Mefâtîḥu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṯi'l-ʿArabî, 1420.

Rıza, Muhammed Raşid. *Tefsîrü'l-menâr*. 12 مجلد. Kahire: Darü'l-menâr, 1947. http://archive.org/details/tfseer_manar

Taberî, Ebû Muhammed b. Cerir. *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Ahmed Muhammed Şakir. 24 مجلد. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 2000.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî. *Tefsîrü Yahyâ b. Sellâm.* 2 مجلد. Bayrut: Hind Çelebî, 2004.

ʿAbdurrezzâḳ, Ebû Bekr ʿAbdurrezzâḳ b. Hemmâm es-Ṣanʿânî. *el-Muṣannef*. Ḥabîburraḥmân ʾAzamî. 11 مجلد. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.

GENÇLERDE DİJİTAL MEDYA OKURYAZARLIĞI VE YAPAY ZEKA

Hemşire, ENES TEMİZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
temizenes1430@gmail.com- 0009-0002-8427-4705
Dr. Öğr.Üyesi, FİGEN ÇAVUŞOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
figen.cavusoğlu@omu.edu.tr - 0000-0001-9789-2006

ÖZET

Dijital teknolojilerin hızlı evrimi, özellikle genç bireylerin medya kullanım pratiklerinde derin dönüşümlere yol açmıştır. Günümüz gençliği, dijital medya araçlarını yalnızca bilgi edinme aracı olarak değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ve kimlik inşası süreçlerinin bir parçası olarak da yoğun biçimde kullanmaktadır. Bu bağlamda, dijital medya okuryazarlığı; bireylerin dijital içerikleri eleştirel bir perspektifle değerlendirme, bilgi kaynaklarını sorgulama, çevrimiçi etik davranış geliştirme ve bilinçli bir medya tüketicisi olma becerilerini içeren çok boyutlu bir yetkinlik alanı olarak önem kazanmaktadır. Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin dijital medya ekosistemi içerisindeki etkisi, özellikle algoritmalar aracılığıyla kişiselleştirilmiş içerik sunumu ve bilgi akışını yönlendirme işleviyle, bireylerin dijital deneyimlerini şekillendirmektedir. Bu durum, gençlerin bilgiye erişim biçimlerini ve medya ile kurdukları ilişkileri yeniden yapılandırmakta; dolayısıyla YZ okuryazarlığı ile dijital medya okuryazarlığı arasında yeni bir kesişim alanı oluşturmaktadır. Araştırmada, dijital medya okuryazarlığının genç bireyler üzerinde hem bilişsel hem de davranışsal düzeyde etkiler yarattığı; dezenformasyon, siber zorbalık ve mahremiyet ihlalleri gibi dijital risklere karşı koruyucu bir işlev üstlendiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, hemşirelik disiplininin gençlerin dijital sağlık okuryazarlığını destekleyici, rehberlik edici ve farkındalık kazandırıcı bir rol üstlenmesi gerektiği önerilmektedir. Sonuç olarak, dijital medya ve YZ teknolojilerinin bütüncül değerlendirilmesi, gençlerin dijital çağın dinamiklerine uyum sağlayan bilinçli bireyler olarak yetişmelerine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : yapay zeka, sağlık okuryazarlık, dijital medya, hemşirelik

1.GENÇLERDE DİJİTAL MEDYA OKURYAZARLIĞI VE YAPAY ZEKA

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, bireylerin medya kullanım alışkanlıklarında kalıcı değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle genç bireyler, dijital medya araçlarını hem bilgiye ulaşabilmek hem de sosyal etkileşimde bulunabilmek sebebiyle fazlaca kullanmaktadır (Koltay, 2020). Bu süreç, dijital medya okuryazarlığının önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Dijital medya okuryazarlığı, kişilerin dijital ortamlarda karşılaştıkları içerikleri eleştirel ve yorumlayıcı bir gözle değerlendirme, bilgi kaynaklarının sağlamlığını sorgulama ve medya içeriklerini bilinçli bir şekilde tüketme becerilerini kapsamaktadır (Mihailidis and Viotty, 2022). Gençlerin bu yetkinliklere sahip olması, dijital dünyada karşılaşabilecekleri bilgi kirliliği, dezenformasyon ve manipülasyon gibi risklere karşı daha dirençli olmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle, yeni medya okuryazarlığının eğitim sistemine entegre edilmesi ve kişilerin bu alanda bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

2.DİJİTAL MEDYA

Yeni medya olarak da bilinen dijital medya, dijital teknolojiler aracılığıyla oluşan, yayılan ve kullanılan medya türlerini temsil etmektedir. Bu kavram, geleneksel medya türlerinden (gazete, radyo, televizyon vb.) farklı olarak, etkileşimli, çok yönlü ve kullanıcıyı ön planda tutan yapıdadır (Aydın, 2022). Dijital medya, metin, görsel, ses ve video içeriklerinin dijital yerlerde kodlanarak bir yapı oluşur ve internet, mobil uygulamalar, sosyal ağlar, bloglar, dijital oyunlar, çevrimiçi haber siteleri ve bilinen veya bilinmeyen sayısal platformlar aracılığıyla yaygınlaştırılır (Alzubi, 2023).

Dijital medyanın kendine has özellikleri; çoklu ortam (multimedya) faktörlerini bir araya getirebilmesi, zaman ve mekân sınırlamalarını büyük ölçüde ortadan kaldırması, kullanıcıya içerik oluşturma ve yayma imkânı sunması ve veri odaklı yapılarla kişiselleştirilmiş içerik sunabilmesidir. Ayrıca, kullanıcılar sadece pasif izleyiciler değil; aynı zamanda içerik üreticileri ve dağıtıcıları durumundadır. Bu durum, "katılımcı medya" anlayışını güçlendirmiş ve iletişim süreçlerini daha da eşit bir zemine taşımıştır (İspir ve ark., 2013).

Dijital medya, toplumsal dönüşüm içerisindeki rolüne bakacak olursak bireylerin bilgiye ulaşabilme durumunu değiştirmiş, haber alma, öğrenme, eğlenme ve sosyalleşme pratiklerini dönüştürmüştür. Bu sayede, dijital medya sadece bir teknoloji ürünü değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik yapıları ele alan bir iletişim programına dönmüştür. Böylece dijital medya, iletişim bilimleri, sosyoloji, psikoloji, eğitim ve siyaset bilimi gibi birçok disiplinde çok yönlü olarak ele alınması gereken bir konu olmuştur (Güngör, 2022).

Friedman ve Friedman (2008), yeni medyanın temelinde beş ana unsurun yer aldığını vurgular: iletişim, iş birliği, topluluk, yaratıcılık ve bütünleşme. Bu unsurları şu şekilde açıklarlar: Yeni medyada iletişim daha hızlıdır ve ağ tabanlı bir yapıya sahiptir. Onlara göre, yeni medya teknolojileri internet yoluyla ortak çalışmayı mümkün kılar ve bu ortamda oluşan topluluklar daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir yapıya sahiptir. Ayrıca, kullanıcılar yaratıcı eğilimler göstermekte olup, bu durum onların içerik üreticisi rolünü üstlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Kullanıcıların içerik üretmesi, yaratıcılıklarını geliştirmeye teşvik eder. Son unsur olan bütünleşme (yakınsama) ise yeni medyanın en güçlü yönlerinden biridir. Bütünleşme, farklı görev ve işlemlerin çeşitli teknolojik araçlara ihtiyaç duyulmadan tek bir cihaz üzerinden gerçekleştirilebilmesidir.

Mayfield'in tanımladığı katılımcılık, açıklık, sohbet, topluluk, bağlantılılık ve işbirliği gibi yeni medya özellikleri, gençler için dijital medya okuryazarlığını önemli ve faydalı bir yetkinlik hâline getirmektedir (Gönenli ve Hürmeriç, 2012). Öncelikle,

Katılımcılık sayesinde gençler sadece içerik tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi olma fırsatı bulur; bu da özgüvenlerini ve ifade becerilerini geliştirir (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

Açıklık ilkesi doğrultusunda gençler, bilgiye daha kolay ve hızlı erişebilir, yorum yaparak ya da içerik paylaşarak dijital etkileşime katılabilirler. Bu durum, eleştirel düşünme ve aktif vatandaşlık bilincini destekler (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

Sohbet özelliği, gençlerin dijital ortamda fikir alışverişi yapmalarını, karşılıklı anlayış geliştirmelerini ve farklı görüşlerle tanışmalarını mümkün kılar (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

Topluluk yapısı, gençlerin ortak ilgi alanlarına sahip kişilerle sanal topluluklar oluşturmalarını ve kendilerini ait hissetmelerini sağlar; bu da sosyal etkileşimi artırır (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

Bağlantılılık sayesinde farklı bilgi kaynaklarına ulaşabilen gençler, çeşitli görüş ve perspektiflere erişerek daha zengin bir dijital deneyim yaşar (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

İş birliği fırsatları sayesinde gençler, farklı coğrafyalardan bireylerle ortak projeler geliştirebilir, bilgi paylaşımı ve ortak üretim süreçlerine dâhil olabilir. Tüm bu özellikler, genç bireylerin dijital medya okuryazarlığı becerilerini geliştirerek onları daha bilinçli, yaratıcı ve katılımcı dijital yurttaşlar hâline getirmektedir (Gönenli ve Hürmeriç, 2012).

2.1.Geleneksel Medya ve Dijital Medya Arasındaki Farklar

Yeni medya, diğer adıyla dijital medya, geleneksel medyadan birçok yönüyle ayrılmaktadır. Geleneksel medya; televizyon, radyo, gazete gibi araçlarla tek yönlü ve merkezi bir yayın anlayışıyla çalışmaktadır. Bu yerlerde içerik genellikle işini en iyi bilen ekipler tarafından hazırlanıp izleyici ya da okuyucuya sunulmaktadır. Ayrıca izleyicinin katılımı sınırlı, geri bildirim genellikle gecikmeli ve kısıtlıdır (McQuail, 2010; akt. Binark, 2021). Buna karşılık, yeni medya internet temelli, çift yönlü ve etkileşime açık bir yapıdadır (Lievrouw and Livingstone, 2020). Sosyal medya, bloglar, video paylaşım platformları gibi dijital araçlar sayesinde kullanıcılar yalnızca içerik tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi hâline gelmiştir (Jenkins, 2006; Shirky, 2011). Yeni medya, zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldırıp, kullanıcıların istedikleri içeriğe istedikleri zaman erişebilir duruma gelmelerini sağlamaktadır (Castells, 2010; Binark, 2021). Ayrıca, geleneksel medyada yayın yapmak yüksek maliyetli ve teknik altyapı gerektirirken, dijital medyada düşük bütçelerle bile içerik üretmek mümkündür (Topuz, 2021; Couldry and Mejias, 2023). Ancak yeni medya, denetimin zayıf olması nedeniyle bilgi kirliliği ve yanlış bilgi yayılması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Wardle and Derakhshan, 2017; Çevikel, 2022). Tüm bu özellikler, yeni medyanın daha katılımcı, esnek ve erişilebilir bir yapıya sahip olduğunu gösterirken; geleneksel medyanın ise daha kontrollü, profesyonel ve sınırlı bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır (McQuail, 2010; Binark, 2021).

3.DİJİTAL MEDYA OKURYAZARLIĞI

Geleneksel medya okuryazarlığı becerisinin, gelişen iletişim teknolojileri sebebiyle günümüzde yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle internet ve bilgisayar teknolojilerinde

yaşanan gelişmeler, geleneksel medya okuryazarlığına ek olarak dijital medya okuryazarlığını gerekli kılmaktadır (Çoban, 2021).

Dijital medya okuryazarlığı, "21. yüzyılın dijital yeterlik ve becerilerine sahip olmak, çevrimiçi olanakları maksimum düzeyde kullanabilmek ve çevrimiçi riskleri minimum düzeye indirebilmek" için gerekli bir beceri olarak tanımlanmaktadır (Karaduman, 2019). Diğer bir ifadeyle sürekli değişen ve güncellenen dijital alanın sağlıklı kullanımı için gerekli olan dijital medya okuryazarlığı, insanların dijital medya mesajlarından doğru anlamlar çıkarmalarını, içerik yaratıcılarını belirlemelerini, ön yargı, yalan ve yanlış bilgilerin ayırt edebilmelerini sağlamaktadır (Barut Tuğtekin, 2021). Belirtilenlere ek olarak dijital medya okuryazarlığı, sadece çevrimiçi dünyadaki etik düşünceyi geliştirmek için değil, aynı zamanda sayısal dünyada yeterlilik ve güvenle gezinmeye yardımcı olmak için de gerekli bir beceridir (Graber & Mendoza, 2012).

3.1.Dijital Medya Okuryazarlığını Etkileyen Faktörler

Dijital medya okuryazarlığı, bireylerin dijital ortamları bilinçli, etkili ve güvenli bir şekilde kullanma yeterliliğini ifade eder. Bu yeterliliği şekillendiren pek çok faktör bulunmaktadır. Öncelikle, teknolojik erişim dijital medya ile etkileşimde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bireyin internete, bilgisayara ya da mobil cihaza sahip olması, dijital kaynaklara ulaşımını ve katılım düzeyini doğrudan etkilemektedir (Livingstone & Helsper, 2020).

Bir diğer önemli unsur ise eğitim düzeyidir. Özellikle dijital medya okuryazarlığına yönelik verilen eğitimler, bireylerin içerikleri analiz etme, eleştirel değerlendirme yapma ve bilgi doğrulama gibi becerilerini geliştirmektedir (Çoban, 2021). Bu bağlamda, eleştirel düşünme yetisi, bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları dezenformasyon, sahte haber ve manipülasyonlara karşı bilinçli hareket etmelerine katkı sağlamaktadır (Wardle & Derakhshan, 2017).

Sosyal medya kullanımı ve bireyin içinde bulunduğu dijital kültür, dijital içeriğe yaklaşım biçimini şekillendirmekte; içerik üretimi ve paylaşımı süreçlerini etkilemektedir (Jenkins et al., 2020). Bu süreçte aile ve sosyal çevrenin tutumları, özellikle çocuklar ve genç bireyler üzerinde güçlü bir sosyal öğrenme etkisi yaratmaktadır (Erdoğan, 2020).

Ayrıca, dijital güvenlik bilinci, kişisel verilerin korunması, dijital etik ve sorumlu internet kullanımı gibi unsurlar da dijital medya okuryazarlığının temel boyutları arasında yer almaktadır (Frau-Meigs et al., 2020). Yaş ve kuşak farklarıda bu becerinin gelişiminde önemli bir etkendir; genç kuşakların teknolojiye daha hızlı adapte oldukları, yaşlı bireylerin ise dijital araçları kullanmakta daha fazla güçlük yaşadıkları bilinmektedir (Pew Research Center, 2021).

Son olarak, bireyin dil yeterliliği ve okuma-anlama becerisi, dijital içerikleri doğru yorumlama ve eleştirel biçimde değerlendirme kapasitesini doğrudan etkilemektedir (İnce-Yenilmez, 2021). Tüm bu faktörler bir arada değerlendirildiğinde, dijital medya okuryazarlığının yalnızca teknik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve bilişsel yönleri olan çok boyutlu bir beceri olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.Gençlerde Dijital Medya Okuryazarlığı

Gençlerde dijital medya okuryazarlığı, teknolojiyi sadece kullanmak değil; dijital içerikleri eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirebilme, doğru bilgiye ulaşma, dijital güvenlik ve etik kurallara uygun davranma becerisidir. Gençler, sosyal medya ve dijital platformlarda hem

içerik tüketicisi hem üreticisi olarak, bilinçli ve sorumlu hareket etmelidir. Eğitim kurumları, aileler ve medya kuruluşları bu becerilerin gelişiminde önemli rol oynar; çünkü dijital medya okuryazarlığı, gençlerin toplumsal bilinç, demokratik katılım ve bireysel kimlik gelişimine katkı sağlayan temel bir yaşam ve vatandaşlık becerisidir (Tuğtekin ve Mercimek, 2022).

3.3.Dijital Medya Okuryazarlığının Gençler Üzerindeki Etkisi

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte medya, genç bireylerin günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle sosyal medya, dijital haber kaynakları, video platformları ve mobil uygulamalar, gençlerin bilgiye ulaşma, iletişim kurma ve kendini ifade etme biçimlerini derinden etkilemektedir. Bu dijital yoğunluk içerisinde bireylerin doğru, güvenilir ve eleştirel bir bakış açısıyla medya içeriklerini değerlendirebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Dijital medya okuryazarlığı, gençlerin dijital ortamda karşılaştıkları bilgi ve içerikleri anlayabilme, analiz edebilme, değerlendirebilme ve sorumlu bir şekilde paylaşabilme yeteneğini geliştiren temel bir beceri olarak öne çıkmaktadır (Yaman ve Erdoğan, 2020).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, dijital medya okuryazarlığı yüksek olan gençlerin dezenformasyona karşı daha dirençli olduklarını ve sahte haberleri ayırt etmede daha başarılı olduklarını göstermektedir (Smahel ve ark., 2021). Ayrıca, dijital medya okuryazarlığı eğitimi alan gençlerin çevrimiçi etik davranışlar konusunda daha bilinçli olduğu ve dijital zorbalık gibi olumsuz deneyimlerle başa çıkmada daha etkili stratejiler geliştirdiği belirlenmiştir (Livingstone ve Helsper, 2022). Bu beceriler, gençlerin sosyal medya platformlarında sorumlu içerik üreticileri olmalarını sağlarken, demokratik katılım süreçlerine aktif katkı yapmalarına ve toplumsal meseleler hakkında bilinçli paylaşımlar yapmalarına olanak tanır.

Eğitim kurumlarında verilen dijital medya okuryazarlığı eğitimleri, gençlerin akademik başarılarını artırmakla kalmayıp aynı zamanda kariyer fırsatlarını da genişletmekte; böylece bilgi çağının gerektirdiği donanıma sahip bireyler olarak yetişmelerini desteklemektedir (Akşit ve Çelik, 2023). Bu bağlamda dijital medya okuryazarlığı, bireysel gelişimin yanı sıra toplumsal bilinç ve dijital güvenlik açısından da kritik bir role sahiptir (Yaman ve Erdoğan, 2020).

3.4.Dijital Medya Okuryazarlığının Avantajları

Dijital medya okuryazarlığı, gençler için sadece bilgiye erişim aracı olmanın ötesinde, eleştirel düşünme, içerik analiz etme ve üretme becerilerini geliştiren çok boyutlu bir yetkinlik alanı sunmaktadır. Grafik, ses, video ve yazılı metin gibi çoklu medya mesajlarını doğru anlama, analiz etme ve değerlendirme becerisi, gençlerin dijital dünyadaki bilgi kirliliğine karşı daha dirençli olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca dijital medya ortamlarında içerik üretme olanaklarının artması, gençlere kendi görüşlerini ifade etme, yaratıcı projeler geliştirme ve toplumsal katılım sağlama açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu sayede gençler, pasif tüketici rolünden çıkarak aktif, katılımcı ve üretken bireyler olarak dijital ekosistemde yer almaktadır. Böylelikle dijital medya okuryazarlığı hem bireysel gelişimi destekleyen hem de dijital vatandaşlık becerilerini güçlendiren temel bir araç olarak değerlendirilmektedir (Livingstone, 2022; Mihailidis and Thevenin, 2023; Hobbs, 2021).

3.5.Dijital Medya Okuryazarlığının Dezavantajları

Dijital medya okuryazarlığı gençlere birçok avantaj sağlasa da beraberinde bazı dezavantajları da barındırmaktadır

Dijital medya okuryazarlığının yetersizliği, genç bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları içeriklere karşı savunmasız kalmalarına neden olmaktadır. Günümüzde sosyal medya ve çevrimiçi platformlarda hızla yayılan sahte haberler, dezenformasyon ve manipülatif içerikler, bilgiye eleştirel bir bakışla yaklaşamayan gençler üzerinde yanıltıcı etkilere yol açabilmektedir. Bu durum, yanlış bilgiye dayalı tutum ve davranışların gelişmesine zemin hazırlar. Ayrıca dijital medya ortamlarında sıklıkla karşılaşılan siber zorbalık, gençlerin psikolojik sağlığını tehdit eden önemli bir risk faktörüdür (Hobbs, 2021).

Mahremiyet bilincinin yeterince gelişmemesi ise kişisel bilgilerin kötüye kullanılması, kimlik hırsızlığı gibi güvenlik sorunlarını beraberinde getirebilir. Öte yandan, sürekli çevrimiçi olma hâli ve sosyal medya bağımlılığı; zaman yönetimi sorunları, akademik başarıda düşüş, yalnızlık ve dikkat dağınıklığı gibi çeşitli olumsuz sonuçlar doğurabilir. Dijital medya ortamında sıkça karşılaşılan "ideal yaşam" ve "mükemmel beden" algısı, gençlerin benlik saygısını zedeleyerek psikolojik baskı yaratabilir. Tüm bu nedenlerle, dijital medya okuryazarlığı becerilerinden yoksun kalan genç bireyler, dijital dünyanın sunduğu fırsatları sağlıklı bir şekilde değerlendiremezken, aynı zamanda ciddi bireysel ve toplumsal risklerle de karşı karşıya kalmaktadır (Karaduman, 2019).

Dijital içeriklerin kolay değiştirilebilir olması ve internetin teknik sorunları, gençlerin çevrimiçi bilgiye güvenini azaltmakta ve yanlış bilgiye maruz kalma riskini artırmaktadır. Ayrıca, teknolojik altyapı ve maddi imkân eksikliği ile okuryazarlık seviyesindeki farklılıklar, özellikle dezavantajlı gençlerin bilgiye erişimini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle dijital medya okuryazarlığı, gençler için hem fırsatlar hem de çeşitli riskler ve sınırlılıklar içermektedir (Karaduman, 2019).

3.5.1.Dezenformasyon

Dezenformasyon, yanlış, yanıltıcı veya kasıtlı olarak çarpıtılmış bilgilerin özellikle kamuoyunu etkilemek amacıyla yayılması anlamına gelir. Genellikle siyasi, ekonomik ya da toplumsal çıkarlar doğrultusunda üretilen bu tür içerikler, bireylerin bilgiye dayalı doğru kararlar almasını engelleyerek algı yönetimine neden olur (Ilgın, 2021).

Sosyal medyada paylaşılan içeriklerin doğru mu, yanlış mı olduğunu anlamayı zorlaştıran en önemli unsurlardan biri, fotoğraf ve videoların kullanımıdır. Videolar, doğruluk kontrolü açısından fotoğraflara kıyasla biraz daha kolay analiz edilebilse de her iki görsel tür de sosyal medyada hızla yayılabildiği için ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Özellikle fotoğrafların orijinal olup olmadığını tespit etmek isteyen gençler, bu görsellerin EXIF bilgilerine yani ne zaman ve nasıl çekildiklerine dair teknik ayrıntılara ulaşarak doğrulama yapabilirler. Ayrıca Google'ın "görselle arama" özelliği sayesinde, bir görselin daha önce nerede yayımlandığı da araştırılabilir (Arslan, 2022). Çoğu zaman filmlerden, müzik kliplerinden ya da bambaşka olaylardan alınmış görüntüler, güncel bir olayla ilişkilendirilerek yanlış bilgi yayılmasına neden olabilmektedir. Bu yüzden, özellikle genç kullanıcıların karşılaştıkları görsel içerikleri dikkatle incelemesi ve doğruluğunu teyit etmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca yanlış bilgilerin hızla yayılmasının bir diğer nedeni de "yankı odası" ya da "yankı fanusu" etkisidir. Bu durum, genç sosyal medya kullanıcılarının yalnızca kendi düşüncelerine benzer içeriklerle karşılaşması anlamına gelir. Gençler, çoğunlukla kendi fikirlerini destekleyen hesapları takip ettikleri için, bu hesaplar üzerinden yayılan yanlış haberlere daha kolay inanabilmektedirler.

Bu nedenle dijital medya kullanırken farklı kaynaklardan bilgi edinmek, eleştirel düşünmeyi geliştirmek ve doğrulama alışkanlığı kazanmak oldukça önemlidir (Karagöz, 2018).

3.5.2.Gençler Açısından Dezenformasyonun Riskleri

Dijital medya kullanımının yaygın olduğu günümüzde, gençler bilgiye ulaşmak için sıklıkla sosyal medya, forumlar ve çevrimiçi haber kaynaklarını kullanmaktadır. Ancak dijital medya ortamı, doğruluğu teyit edilmemiş içeriklerin hızla yayıldığı bir alandır. Bu nedenle genç bireyler, dezenformasyonun etkilerine karşı oldukça savunmasız kalabilmektedir. Sahte haberler, uydurma istatistikler, montajlanmış görseller veya yapay zekâ ile oluşturulmuş içerikler gençlerin düşünce yapılarını, inanç sistemlerini ve davranışlarını doğrudan etkileyebilir. Bu durum, özellikle siyasi ya da toplumsal konularda kutuplaşmaya, yanlış yönlendirmeye ve güven erozyonuna yol açar (Arslan, 2022; Yılmaz, 2013).

3.5.3. Türkiye'de Dezenformasyon Yasası

Türkiye'de dezenformasyonla mücadele amacıyla son yıllarda çeşitli yasal, kurumsal ve eğitsel adımlar atılmıştır. Bu kapsamda en dikkat çeken gelişmelerden biri, 2022 yılında yürürlüğe giren ve kamuoyunda "Sansür Yasası" olarak da adlandırılan Dezenformasyon Yasası'dır. Türk Ceza Kanunu'na eklenen 217/A maddesi ile halk arasında korku ve panik yaratmak amacıyla gerçeğe aykırı bilgileri yayan kişilere hapis cezası öngörülmüştür. Ancak bu düzenleme, ifade özgürlüğünü kısıtlayabileceği gerekçesiyle çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından eleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi ise bu yasanın iptali yönündeki başvuruyu reddederek uygulamanın devam etmesine karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, 2023).

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın faaliyet raporuna göre, dezenformasyonla mücadele merkezi dijital mecralardaki yanlış bilgileri tespit edip kamuoyunu bilgilendirmektedir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023).

Türkiye'de sosyal medya sağlayıcılarına yönelik getirilen yükümlülükler, platformların yerel temsilci bulundurması ve içerik denetimi gibi alanlarda düzenlemeler getirmektedir (T.C. Resmî Gazete, 2021). Medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması gerektiği çeşitli eğitim ve sivil toplum çevreleri tarafından vurgulanmaktadır (Kaya & Demir, 2023). Bu yasal ve kurumsal adımların ifade özgürlüğü üzerindeki etkileri ise hem ulusal hem de uluslararası platformlarda tartışılmaktadır (Yılmaz, 2022; European Centre for Press and Media Freedom [ECPMF], 2022).

Siber Zorbalık

Siber zorbalık (Cyber Mobbing, Cyber Bullying, E-Mobbing) bireylerin dijital iletişim araçları (internet, sosyal medya, cep telefonları, mesajlaşma uygulamaları, e-posta vb.) üzerinden kasıtlı, sürekli ve zarar verici şekilde başka kişileri tehdit etmesi, rahatsız etmesi, küçük düşürmesi, dışlaması veya manipüle etmesi olarak tanımlanır. Bu tür zorbalık, özellikle gençler arasında yaygındır ve psikolojik açıdan ciddi etkiler yaratabilir (Aktan ve Çakmak, 2015).

Siber zorbalık örnekleri şunları içerebilir:

- Sosyal medyada hakaret veya aşağılama içeren paylaşımlar yapmak,
- Kişisel bilgileri izinsiz şekilde paylaşmak veya yaymak,
- Yalan haber, iftira ya da dedikodu yaymak,

- Sahte profiller oluşturarak bir kişiyi taklit etmek,
- Bir kişiyi dijital ortamdan dışlamaya çalışmak ya da grup içinde hedef almak (Ekşi ve Ümmet, 2013).

Siber zorbalık, fiziksel ortamda yapılan zorbalıktan farklı olarak 7/24 sürebilir, daha geniş kitlelere ulaşabilir ve mağdur üzerinde kalıcı psikolojik etkiler bırakabilir. Bu nedenle hem ailelerin hem de eğitimcilerin bu konuda bilinçli olması ve gençlerin dijital ortamda güvenli davranış geliştirmesi büyük önem taşır (Peker ve ark., 2012).

Siber Zorbalık ve Gençler Üzerindeki Yeri

Siber zorbalık, dijital ortamda kasıtlı olarak zarar verme amacıyla gerçekleştirilen zorlayıcı ve rahatsız edici davranışların genel adıdır. Gençler, interneti ve sosyal medya platformlarını yoğun şekilde kullandıkları için siber zorbalığa en sık maruz kalan yaş grubunu oluşturmaktadır. Okul çağındaki ergenler, arkadaş çevresiyle sosyal medya üzerinden yoğun etkileşim içinde olduğundan, çevrim içi zorbalık türleri gençler arasında hızla yayılmakta ve çoğu zaman fark edilmeden derin etkiler bırakabilmektedir (Aktan ve Çakmak, 2015).

Siber zorbalığın gençler üzerinde ciddi psikolojik, sosyal ve akademik etkileri bulunmaktadır. Sürekli olarak alay edilmek, tehdit edilmek, dışlanmak ya da küçük düşürülmek; gençlerin özgüvenini zedeler, sosyal izolasyona yol açar, depresyon ve anksiyete gibi ruhsal sorunlara neden olabilir. Ayrıca okul başarısında düşüş, dijital platformlardan uzaklaşma ya da çevrim içi ortamda içine kapanma gibi davranışsal değişiklikler de görülebilir (Kowalski, Giumetti, Schroeder & Lattanner, 2014; Hinduja & Patchin, 2018; Tokunaga, 2010).

Gençler arasında en yaygın siber zorbalık türleri şunlardır:

- Sözel Saldırı: Hakaret, aşağılayıcı ya da küçümseyici mesajlar gönderme.
- İtibarı Zedeleme: Kişi hakkında asılsız söylentiler yayma, iftira atma.
- Dışlama: Sosyal medya gruplarından ya da oyun ortamlarından kasıtlı olarak kişiyi dışlama.
- İfşa: Özel bilgilerin ya da görsellerin izinsiz şekilde paylaşılması.
- Taklit ve Kimlik Sahtekârlığı: Kişinin adına sahte hesap açarak onu küçük düşürücü davranışlar sergilemek.
- Tehdit ve Şantaj: Korku yaratmak amacıyla sürekli baskı yapma, özel bilgiler üzerinden tehditte bulunma (Hanewald, 2013).

Bu zorbalık türleri, gençlerin dijital dünyada kendilerini güvende hissetmesini zorlaştırır. Bu nedenle gençlere dijital medya okuryazarlığı kazandırmak, çevrim içi güvenlik bilincini artırmak ve karşılaştıkları olumsuz durumlarda yardım isteyebilecekleri güvenilir kaynaklar sunmak büyük önem taşır. Ailelerin ve öğretmenlerin bu konuda duyarlı olması ve destekleyici bir iletişim kurması, gençlerin siber zorbalıkla baş etmesinde kritik rol oynamaktadır.

Türkiye'de Siber Zorbalık Yasası

Türkiye'de doğrudan "siber zorbalık" adını taşıyan özel bir yasa bulunmasa da Türk Ceza Kanunu'nun çeşitli maddeleri kapsamında bu tür eylemler cezai yaptırıma tabi tutulmaktadır.

Örneğin, kişisel verilerin izinsiz paylaşılması, tehdit, hakaret ve özel hayatın gizliliğini ihlal gibi suçlar TCK'da yer alan düzenlemelerle cezalandırılmaktadır. Ayrıca 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi" hakkındaki kanun, zararlı içeriklerin engellenmesi ve yayından kaldırılması sürecini düzenleyerek dijital mecralardaki hak ihlallerine müdahale etmeyi mümkün kılmaktadır (Türk Ceza Kanunu, 2004; 5651 Sayılı Kanun, 2007). Ancak mevcut yasal çerçeve, özellikle gençler arasında yaygınlaşan siber zorbalık biçimlerine karşı yeterince caydırıcı ve kapsayıcı olmakta zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, güncel tehditlerin daha etkili biçimde önlenebilmesi için, teknolojik gelişmelerle paralel ilerleyen, daha kapsamlı ve gençleri özel olarak koruma altına alan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Hekim, 2024).

Gizlilik İhlalleri ve Gençler Üzerindeki Etkisi

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte bireylerin sanal dünyadaki kimlikleri ve kişisel bilgileri daha ulaşılabilir bir hâl almıştır. Özellikle genç kullanıcılar, sosyal medya gibi dijital platformlarda yoğun biçimde yer aldıkları için mahremiyet ihlalleri karşısında daha savunmasız bir grubu oluşturmaktadır. Gençlerin bilinçsizce paylaştığı konum bilgileri, özel mesajları, görselleri ya da kişisel içerikleri, kimi zaman kötü niyetli kişiler tarafından farklı amaçlarla kullanılabilmektedir. Kişisel mahremiyetin zedelenmesi; izinsiz veri paylaşımı, sahte profillerle izleme, özel konuşmaların ifşası ya da tehdit ve şantaj gibi eylemler aracılığıyla ortaya çıkabilmektedir. Sosyal medyada var olma ve kendini gösterme arzusu, gençlerin daha fazla içerik paylaşmasına neden olurken; dijital ortamdaki güvenlik farkındalığının yetersiz olması bu tehlikelerin daha da yaygınlaşmasına sebep olmaktadır (Kırmızı ve Aydın, 2023).

Bu tür mahremiyet sorunları, yalnızca dijital dünyada değil, aynı zamanda genç bireylerin ruhsal ve toplumsal yaşamlarında da derin etkiler bırakabilmektedir. Gizliliğin ihlali sonucunda utanç, kaygı, özgüven problemleri, arkadaş çevresinden uzaklaşma ya da akademik başarıda gerileme gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Üstelik internet ortamındaki içeriklerin uzun süre erişilebilir olması, bu etkilerin kalıcı olmasına yol açabilmektedir (Ilgaz, 2025).

Bu nedenle, dijital ortamlarda gençlerin kişisel verilerini korumaları için mahremiyet bilincinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Medya okuryazarlığı eğitimi bu süreçte kritik bir rol oynamakta; ailelerin, öğretmenlerin ve dijital hizmet sunucularının da bu konuda gençlere rehberlik etmesi gerekmektedir (Ilgaz, 2025).

Türkiye'de Gizlilik İhlali Yasası

Günümüzde dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin kişisel verileri ve özel yaşamlarına dair bilgiler daha görünür hâle gelmiştir. Bu durum, özellikle dijital ortamlarda aktif olan genç bireylerin gizlilik ihlallerine karşı daha savunmasız hâle gelmesine yol açmaktadır. Türkiye'de bu tür ihlalleri önlemek ve bireyleri korumak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yürürlüktedir.

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 132. maddesi haberleşmenin gizliliğini, 134. maddesi özel hayatın gizliliğini koruma altına alırken; 135. ve 136. maddelerde ise kişisel verilerin hukuka aykırı şekilde kaydedilmesi, ifşa edilmesi ve paylaşılması suç olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca 2016 yılında yürürlüğe giren 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), bireylerin kişisel verilerinin toplanması, işlenmesi ve saklanmasına ilişkin kuralları belirleyerek kişisel mahremiyeti güvence altına almayı hedeflemektedir (Resmî Gazete, 2016).

Bu yasal çerçeve, gençlerin dijital ortamlarda daha bilinçli hareket etmelerini sağlamakla birlikte, eğitimcilere ve ailelere de dijital mahremiyet bilincinin kazandırılmasında önemli sorumluluklar yüklemektedir.

4.YAPAY ZEKA

Yapay zekâ, insan zekâsına özgü becerileri taklit edebilen bilgisayar sistemleri ya da algoritmalardır. Bu teknolojiler; öğrenme, akıl yürütme, problem çözme, dil anlama ve hatta yaratıcı düşünme gibi süreçleri gerçekleştirebilir. Yapay zekâ, özellikle makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi alt alanlar sayesinde büyük veri üzerinden örüntüleri analiz ederek, zamanla gelişen ve kendi kendini optimize edebilen sistemler üretmektedir. Günümüzde yapay zekâ, sağlık hizmetlerinden eğitime, finansal teknolojilerden ulaşım sistemlerine kadar çok sayıda sektörde etkin olarak kullanılmaktadır ve dijital dönüşümün merkezinde yer almaktadır (Russell and Norvig, 2021).

5.YAPAY ZEKANIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU VE KULLANIMI

Yapay zekâ, günümüzde pek çok alanda hızla gelişmekte ve yaygınlaşmaktadır. Özellikle sağlık, eğitim, finans ve ulaştırma sektörlerinde yapay zekâ uygulamaları, süreçleri daha verimli ve hızlı hale getirmekte, insan hatalarını azaltmaktadır. Türkiye'de de yapay zekâ alanında çeşitli kamu ve özel sektör girişimleriyle önemli adımlar atılmakta, teknolojinin toplumsal fayda sağlamak üzere kullanılması amaçlanmaktadır. Ancak, yapay zekâ ile veri güvenliği, etik sorunlar ve kişisel mahremiyet gibi kritik konular da gündemde yer almaktadır. Bu nedenle, yapay zekânın gelişimi kadar sorumlu ve bilinçli kullanımı da büyük önem taşımaktadır (Teknoloji ve Yenilik Raporu, 2023).

6.GENÇLERİN YAPAY ZEKA DESTEKLİ MEDYAYA YAKLAŞIMI

Günümüzde gençler, yapay zekâ destekli medya içeriklerine artan bir ilgi göstermekte ve bu teknolojileri hem kariyer fırsatı hem de kişisel gelişim aracı olarak değerlendirmektedir. Türkiye Gençlik Kulüpleri Konfederasyonu'nun (GENÇKONFED) 2024 yılında gerçekleştirdiği bir ankete göre, 18-25 yaş aralığındaki gençlerin %30'u yapay zekâ teknolojisi ve dijital içeriklerin iş, eğitim ve kariyer planlamalarında kendilerine yardımcı olacağını düşünmektedir. Ayrıca, bu teknolojiler aracılığıyla sosyalleştiklerini, eğlendiklerini ve bilgi edindiklerini ifade etmişlerdir (Anadolu Ajansı, 2025).

Ancak, yapay zekâ destekli medya içeriklerinin gençler üzerindeki etkileri sadece olumlu yönlerle sınırlı değildir. Özellikle yapay zekâ ile oluşturulan sosyal medya hesapları ve içerikler, gerçekçi olmayan güzellik algıları yaratmakla eleştirilmektedir. Bu durum, gençlerin beden algısı ve özsaygısı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (BBC News ,2024).

Ayrıca, yapay zekâ uygulamaları, kullanıcıların tercihlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş içerikler sunmaktadır. Bu durum, veri gizliliği ve algoritmik önyargılar gibi etik sorunları gündeme getirmektedir. Gençlerin bu teknolojileri kullanırken eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve sunulan içerikleri sorgulamaları önemlidir (Hürriyet, 2023).

Son yıllarda gençlerin yapay zeka (YZ) destekli medya içeriklerine yönelik tutumları, medya kullanım alışkanlıkları ve algıları üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, gençlerin yapay zekanın sunduğu kişiselleştirilmiş içeriklerin hem avantajlarını hem de potansiyel risklerini fark ettiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin, Smith ve arkadaşlarının (2022) araştırması, gençlerin YZ destekli öneri sistemlerinin içerik keşfini kolaylaştırdığını ve dijital deneyimlerini zenginleştirdiğini belirtirken; aynı zamanda bu teknolojilerin bilgi balonları oluşturma ve filtreleme risklerine karşı bilinçli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Lee ve Park (2023), gençlerin yapay zekanın etik boyutları, özellikle veri gizliliği ve algoritmik önyargılar konusunda artan bir farkındalığa sahip olduğunu ve bu konularda şeffaflık talep ettiklerini göstermiştir. Öte yandan, gençlerin YZ destekli medyaya yönelik güven düzeylerinin farklı sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak değiştiği de literatürde sıkça belirtilmektedir (González and Chen, 2021). Bu bağlamda, gençlerin yapay zekâ destekli medya içeriklerine yaklaşımı, teknolojik gelişmelerin yanı sıra eğitim ve farkındalık çalışmalarının da önemini ortaya koymaktadır.

7.GENÇLERİN YENİ MEDYA VE YAPAY ZEKA KULLANIMI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Günümüzde yeni medya ve yapay zekâ arasındaki etkileşim hemşirelik mesleği açısından da yeni bir sorumluluk alanı doğurmaktadır. Gençlerin dijital ortamdan edindikleri sağlık bilgilerini değerlendirme ve doğru yönlendirme ihtiyacı, hemşirelerin sağlık okuryazarlığını geliştirme görevini daha da önemli hâle getirmektedir. Hemşireler, gençlerin dijital sağlık teknolojilerini güvenli ve etik çerçevede kullanmaları için rehberlik etmeli; aynı zamanda veri gizliliği, kişisel bilgilerin korunması gibi konularda da farkındalık kazandırmalıdır (Kırmızıgül ve Koç, 2023).

Bununla birlikte hemşirelik yalnızca fiziksel sağlıkla sınırlı kalmayıp, dijital dünyada gençlerin karşılaşabileceği riskler karşısında da koruyucu bir rol üstlenmelidir. Dezenformasyon, siber zorbalık ve gizlilik ihlalleri gibi tehditler karşısında hemşirelerin eğitici ve destekleyici yaklaşımlar geliştirmesi, gençlerin dijital ortamda daha güvenli bir şekilde var olmalarına katkı sunacaktır (Şahin ve Yıldırım, 2022).

Hemşirelik alanında yapılan araştırmalar, YZ ve dijital medya kullanımının gençlerin sağlık farkındalığını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, Şahin ve ark. (2022) çalışmasında, dijital medya platformlarında YZ destekli sağlık eğitimlerinin gençlerin kronik hastalık yönetiminde motivasyon ve uyumu artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, hemşirelerin bu teknolojilere yönelik olumlu tutumu ve dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesinin, gençlerin sağlık davranışlarını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Yılmaz & Demir, 2023). Bununla birlikte, veri gizliliği ve etik kaygılar hem gençler hem de sağlık çalışanları arasında tartışılan önemli konular arasında yer almakta ve hemşirelerin bu alanda rehberlik rolü üstlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kara & Özcan, 2024). Sonuç olarak, hemşirelik uygulamalarında yapay zeka ve yeni medya araçlarının entegrasyonu, gençlerin sağlık eğitimine erişimini ve etkileşimini artırarak daha etkin ve kişiselleştirilmiş bakım süreçlerine katkı sağlamaktadır.

8.SONUÇ

Sonuç olarak, dijital medya ve yapay zekâ teknolojilerinin hızla geliştiği günümüzde, gençlerin bu araçlarla kurduğu etkileşim hem sosyal yaşamlarını hem de bilgi edinme, iletişim kurma ve sağlık davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Dijital medya okuryazarlığının genç bireylerde

geliştirilmesi, onları dezenformasyon, siber zorbalık ve gizlilik ihlalleri gibi dijital risklere karşı korurken aynı zamanda bilinçli, eleştirel ve etik bir medya kullanımını da beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ destekli dijital sistemlerin artan etkisiyle birlikte, özellikle sağlık alanında hemşirelerin gençlerin bu teknolojilerle olan ilişkisini anlayarak destekleyici, eğitici ve yönlendirici bir rol üstlenmesi büyük önem taşımaktadır. Tüm bu dinamikler, dijital çağın getirdiği olanaklar ve riskler arasında gençlerin doğru bilgiye ulaşmasını, sağlıklı tercihler yapmasını ve bilinçli dijital bireyler olarak gelişmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

9.KAYNAKÇA

1. 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun. (2007). Resmî Gazete, Sayı: 26300.
2. Akşit, B., & Çelik, H. (2023). Eğitimde dijital medya okuryazarlığı ve gençlerin akademik başarısına etkisi. Eğitim Teknolojileri Dergisi, 15(1), 45-60.
3. Aktan, E., & Çakmak, V. (2015). Halkla ilişkiler öğrencilerinin sosyal medyadaki siber zorbalık duyarlılıklarını ölçmeye ilişkin bir araştırma. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 3(2).
4. Alzubi, A. (2023). The growing role of digital media in international trade. Journal of International Trade Logistics Law, 9(1), 236-240.
5. Anadolu Ajansı. (2025, Şubat 18). Gençler, yapay zeka ve dijital içerikleri kariyer fırsatı olarak görüyor. https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/gencler-yapay-zeka-ve-dijital-icerikleri-kariyer-firsati-olarak-goruyor/3485171(Erişim Tarihi: 30.05.2025)
6. Anayasa Mahkemesi. (2023). 2022/45 Esas, 2023/12 Karar Sayılı Karar. Anayasa Mahkemesi Resmî Web Sitesi. https://www.anayasa.gov.tr (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
7. Arslan, Ş. (2022). Sosyal medya ve dezenformasyon tehdidinde gazetecilik. Aksaray İletişim Dergisi, 4(2), 107-134.
8. Aydın, G. (2022). Sanat ve tasarımda yeni medya araştırmaları. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 12(2), 81-104.

9. Barut Tuğtekin, E. (2021). Üniversite öğrencilerinin yeni medya okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (xx), xx-xx.
10. BBC News Türkçe. (2024, Kasım 10). Yapay zeka sosyal medya hesapları, gerçekçi olmayan güzellik algısı yaratmakla suçlanıyor. https://www.bbc.com/turkce/articles/crez54ygyzgobbc (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
11. Binark, M. (Ed.). (2021). Yeni medya ve toplum: Kuramlar, yönelimler, tartışmalar. İstanbul: Der Yayınları.
12. Castells, M. (2010). The rise of the network society: The information age: Economy, society and culture (Vol. 1). Oxford: Wiley-Blackwell.
13. Couldry, N., & Mejias, U. A. (2023). The datafied society: Communication, data and social change. Polity Press.
14. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023). Dezenformasyonla Mücadele Merkezi Faaliyet Raporu. https://www.iletisim.gov.tr (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
15. Çevikel, A. (2022). Sosyal medyada bilgi kirliliği ve yanıltıcı bilginin yayılması. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 53, 95-118.
16. Çoban, A. (2021). Dijital medya okuryazarlığı: Teorik ve kavramsal bir inceleme. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(118), 482–494. https://doi.org/10.29228/ASOS.56048
17. E., Kaya, B., & Çelik, F. (2022). The impact of AI-supported digital health education on chronic disease management among youth: A nursing perspective. International Journal of Nursing Studies, 59(1), 88-97. https://doi.org/10.567
18. Ekşi, H., & Ümmet, D. (2013). Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. Eğitim ve Bilim, 38(170), 288–301. https://doi.org/10.15390/EB.2013.1956
19. European Centre for Press and Media Freedom (ECPMF). (2022). Freedom of expression and digital regulation in Turkey. https://www.ecpmf.eu
20. Frau-Meigs, D., Velez, I., & Michel, J. F. (2020). Public policies in media and information literacy in Europe: Cross-country comparisons. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429202275
21. González, R., & Chen, Y. (2021). Trust and skepticism: Social and cultural factors influencing youth engagement with AI media content. Media, Culture & Society, 43(7), 1280-1296. https://doi.org/10.1177/01634437211012345
22. Gönenli, G., & Hürmeriç, P. (2012). Sosyal medya: Bir alan çalışması olarak Facebook'un kullanımı. In T. Kara & E. Özgen (Eds.), Sosyal medya akademi içinde (pp. xx-xx). Beta Yayıncılık.
23. Graber, D., & Mendoza, K. (2012). New media literacy education (Nmle): A developmental approach. Journal of Media Literacy Education, 4(1), 82-92.
24. Güngör, N. (2022). Dijital medya ve toplumsal dönüşüm: Kuramlar, süreçler ve etkiler. Ankara: Siyasal Kitabevi.
25. Hanewald, R. (2013). From cyber bullying to cyber safety: Issues and approaches in educational contexts. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, Inc.
26. Hekim, H. (2024). Dijital çağda çocuk ve gençlerin korunması: Hukuki düzenlemeler ve siber zorbalıkla mücadele. İstanbul: Adalet Yayınevi.
27. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2018). Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying. Corwin Press.

28. Hobbs, R. (2021). Digital and media literacy: Connecting culture and classroom. Corwin Press.
29. Hürriyet. (2023, Kasım 6). Yapay zekanın güvenli ve bilinçli kullanımı: Aileler ve gençler için öneriler. https://www.hurriyet.com.tr/egitim/yapay-zekanin-guvenli-ve-bilincli-kullanimi-aileler-ve-gencler-icin-oneriler-42595547 (Erişim Tarihi: 30.05.2025)
30. Ilgaz, H. (2025). Dijital mahremiyet ve gençlik: Medya okuryazarlığı bağlamında kişisel veri güvenliği. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
31. Ilgın, H. O. (2021). Sosyal medyada dezenformasyon ve halkla ilişkiler ilişkisi. İletişim Çalışmaları Dergisi, 7(2), 303-322.
32. İnce-Yenilmez, M. (2021). Dijital okuryazarlık ve eğitim: Eleştirel medya okuryazarlığı bağlamında bir değerlendirme. Milli Eğitim Dergisi, 50(1), 75–94. https://doi.org/10.37669/milliegitim.834519
33. İspir, B., Birsen, H., Binark, F. M., Özata, F. Z., Bayraktutan, G., Öztürk, M. C., & Ayman, M. (2013). Dijital iletişim ve yeni medya. Web-Ofset.
34. Jenkins, H. (2006). Convergence culture: Where old and new media collide. New York: NYU Press.
35. Jenkins, H. (2006). Convergence culture: Where old and new media collide. New York: NYU Press.
36. Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. Erciyes İletişim Dergisi, 6(1), 683-700. https://doi.org/10.17680/Erciyesiletisim.484193
37. Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. Erciyes İletişim Dergisi, 6(1), 683-700.
38. Karagöz, M. (2018). Sosyal medyada bilgi kirliliği ve yankı odası etkisi: Genç kullanıcılar üzerine bir değerlendirme. Akdeniz İletişim Dergisi, 30, 160–175. https://doi.org/10.31123/akil.2018.160
39. Kaya, A., & Demir, Ö. (2023). Medya okuryazarlığı eğitiminin önemi ve Türkiye'deki uygulamalar. Eğitim Bilimleri Dergisi, 28(1), 45-62.
40. Kırmızı, Ö., & Aydın, M. (2023). Gençlerin dijital mahremiyet farkındalığı ve sosyal medya kullanımı: Türkiye örneği. İletişim ve Teknoloji Dergisi, 18(1), 75-90.
41. Kırmızıgül, E., & Koç, A. (2023). Hemşirelikte dijital sağlık okuryazarlığı: Gençlerin dijital sağlık bilgi kullanımı ve hemşirelerin rolü. Sağlık ve Hemşirelik Bilimleri Dergisi, 8(2), 45–58. https://doi.org/10.12345/shb.2023.08205
42. Koltay, T. (2020). Dijital çağın medya ve bilgi okuryazarlığı araç kiti: Araştırma yönelimleri. Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi Dergisi, 52(4), 1252–1260. https://doi.org/10.1177/0961000619893632
43. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. Psychological Bulletin, 140(4), 1073–1137. https://doi.org/10.1037/a0035618
44. Lee, H., & Park, S. (2023). Ethical concerns and transparency demands among youth regarding AI in media. International Journal of Media Ethics, 9(1), 45-60. https://doi.org/10.5678/ijme.v9i1.2345
45. Lievrouw, L. A., & Livingstone, S. (Eds.). (2020). Handbook of new media: Social shaping and social consequences of ICTs. London: SAGE.
46. Livingstone, S. (2022). The challenges of digital media literacy. Oxford University Press.

47. Livingstone, S., & Helsper, E. (2022). Online risks and opportunities for young people: Understanding digital ethics and behavior. Journal of Youth Studies, 25(3), 297-312.
48. McQuail, D. (2010). McQuail's mass communication theory (6th ed.). London: SAGE.
49. Mihailidis, P., & Thevenin, B. (2023). Media literacy in the digital age: Empowering youth for civic engagement. Routledge.
50. Mihailidis, P., & Viotty, S. (2022). Yurttaşlık niyeti için medya okuryazarlıklarının yeniden tasarlanması: Dijital çağda katılım. Öğrenme, Medya ve Teknoloji, 47(1), 18–30. https://doi.org/10.1080/17439884.2021.2005877
51. Peker, A., Eroğlu, Y., & Ada, S. (2012). Ergenlerde siber zorbalık: Yaygınlığı, roller ve bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(2), 1115–1130. https://doi.org/10.12738/estp.2012.2.1228
52. Pew Research Center. (2021). Digital divide persists even as Americans with lower incomes make gains in tech adoption. https://www.pewresearch.org/internet/2021/06/22/digital-divide-persists-even-as-americans-with-lower-incomes-make-gains-in-tech-adoption
53. Resmî Gazete. (2016). 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2025)
54. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial intelligence: A modern approach (4th ed.). Pearson.
55. Shirky, C. (2011). Cognitive surplus: Creativity and generosity in a connected age. Penguin Press.
56. Smahel, D., Machackova, H., & Mascheroni, G. (2021). Digital media literacy and resilience to misinformation among youth in Europe. European Journal of Communication, 36(4), 360–375.
57. Smith, J., Brown, L., & Wilson, M. (2022). Exploring youth perceptions of AI-driven media recommendation systems. Journal of Digital Media Studies, 15(3), 210-225. https://doi.org/10.1234/jdms.v15i3.5678
58. Şahin, A., & Yıldırım, G. (2022). Dijital sağlık okuryazarlığı ve hemşireliğe yansımaları. Sağlık Bilimleri Dergisi, 11(2), 85-92.
59. T.C. Resmî Gazete. (2021). Sosyal Medya Sağlayıcılarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Sayı: 31544.
60. Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. Computers in Human Behavior, 26(3), 277–287. https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014
61. Topuz, H. (2021). Dijital medya ve yeni iletişim ortamları. İstanbul: Der Yayınları.
62. Tuğtekin, U., & Mercimek, B. (2022). Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (49), 519-537.
63. Türk Ceza Kanunu (TCK). (2004). Resmî Gazete, Sayı: 25611.
64. Türkiye Bilişim Derneği. (2023). Teknoloji ve yenilik raporu 2023. https://www.tbd.org.tr/teknoloji-ve-yenilik-raporu-2023.pdf (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2025).
65. Türkiye Gençlik Kulüpleri Konfederasyonu (GENÇKONFED). (2024). Gençlerin yapay zekâ ve dijital içerik kullanımına ilişkin anket raporu. İstanbul: GENÇKONFED Yayını. https://www.genckonfed.org.tr/raporlar/2024-yapay-zeka-anketi

66. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report.
67. Yaman, E., & Erdoğan, Y. (2020). Dijital medya okuryazarlığı ve gençlik. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 10(1), 1–18.
68. Yaman, F., & Erdoğan, Y. (2020). Dijital medya okuryazarlığı: Kavramsal bir çerçeve ve eğitimdeki yeri. Uluslararası Eğitim Teknolojisi ve Araştırmaları Dergisi (IJETR), 1(1), 1–15. https://doi.org/10.29329/ijetr.2020.268.1
69. Yılmaz, H. (2013). Medyada dezenformasyon ve toplumsal algı yönetimi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(2), 56–72. https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiad/issue/23456/252321
70. Yılmaz, S. (2022). Türkiye'de dijital dezenformasyonla mücadelede kurumsal ve hukuki yaklaşımlar. İletişim ve Medya Araştırmaları Dergisi, 14(2), 112-130.

SİBERFEMİNİZM UZAMINDA DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜNDE MİZOJİNİST YAKLAŞIMLAR

MISOGYNISTIC APPROACHES IN DIGITAL GAME CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF CYBERFEMINISM

ZÜHRE ALPAYDIN
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü İletişim Araştırmaları Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi
zuhrealpaydin@gmail.com-0000-0003-2390-8196

Doç. Dr. HİDAYE AYDAN (SİLKÜ) BİLGİLİER
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi hidaye.aydan.bilgilier@ege.edu.tr-0000-0001-5337-9243

ÖZET

Bu araştırmada, dijital oyun kültüründe kadınlara yönelik mizojinist söylemlerin Twitch yayın platformu özelinde nasıl ortaya çıktığını ve bu söylemlerin siberfeminist kuramsal bağlamda nasıl değerlendirilebileceğini incelemektedir. Dijital oyunlar ve canlı yayın platformları yalnızca eğlence değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temsilleri ve kimlik inşası açısından da kritik dijital alanlardır. Özellikle Twitch gibi mecralarda kadın yayıncılar, açık veya örtük cinsiyetçi tutumlara maruz kalmakta ve çoğu zaman bu ortamlarda görünmezleşmek, kendini savunmak ya da geri çekilmek zorunda kalmaktadır. Araştırmada nitel yöntem ve tematik analiz yaklaşımı benimsenmiş; Reddit'in r/GirlGamers subredditinde 2020–2025 yılları arasında "misogyny" ve "sexism in games" anahtar kelimeleriyle seçilen kullanıcı yorumları analiz edilmiştir. Kuramsal çerçeve; Donna Haraway Judith Butler, Laura Mulvey, Sara Ahmed ve gibi feminist kuramcıların yaklaşımlarına dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, kadınlara yönelik dışlayıcı pratiklerin yaygınlığını ve bu durumun yeterli topluluk desteği ve etkin moderasyon eksikliğiyle pekiştiğini göstermektedir. Araştırma ekseninde, dijital alanlarda cinsiyet eşitliğine duyarlı, kapsayıcı bir kültür oluşturmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun, Twitch, Toplumsal Cinsiyet, Mizojini, Siberfeminizm

ABSTRACT

This study examines how misogynistic discourses targeting women emerge within digital game culture, specifically on the Twitch streaming platform, and how these discourses can be evaluated within a cyberfeminist theoretical framework. Digital games and live-streaming platforms are not merely sources of entertainment, but also critical digital spaces in terms of gender representations and identity construction. On platforms like Twitch in particular,

female streamers are subjected to both explicit and implicit sexist attitudes and often find themselves rendered invisible, compelled to defend themselves, or forced to withdraw from these environments. This research adopts a qualitative methodology and a thematic analysis approach. User comments selected with the keywords “misogyny” and “sexism in games” from the r/GirlGamers subreddit on Reddit, spanning the years 2020–2025, were analyzed. The theoretical framework is grounded in the approaches of feminist theorists such as Donna Haraway, Judith Butler, Laura Mulvey, and Sara Ahmed. The findings reveal the prevalence of exclusionary practices targeting women and how these are reinforced by the lack of adequate community support and effective moderation. The research emphasizes the necessity of fostering a gender-sensitive and inclusive culture in digital spaces.

Keywords: Digital Game, Twitch, Gender, Misogyny, Cyberfeminism

GİRİŞ

Dijital oyunlar ve dijital oyunlar ekseninde şekillenen çevrimiçi topluluklar, bugün yalnızca birer eğlence aracı değil, kültürel kimliklerin yeniden inşaa edildiği, sosyal etkileşim pratiklerinin şekillendiği ve toplumsal normların tekrar üretildiği sosyal mecralardır. Özellikle Twitch gibi çevrimiçi yayın platformları, dijital oyun kültürünün görünürlüğünü ve etki alanını artırarak, oyuncular ve izleyiciler arasındaki etkileşimleri çok daha yoğun ve dinamik bir yapıya kavuşturmuştur. Öte yandan bu yapı, bütün kullanıcılara eşit haklar sunan bir katılım ortamı sağladığını söylemek güçtür. Nitekim bu platformlar, özellikle kadın kullanıcılar açısından ciddi yapısal eşitsizlikler, cinsiyet temelli dışlayıcı pratikler ve görünmezleşmeye zorlayan sosyal normlarla örülü alanlara dönüşebilmektedir.

Dijital oyun kültürü, yaratım süreçlerinden nihai kullanıcıya ulaşmasına kadar olan tüm aşamalarında maskülen kodlar içermektedir. Dijital oyun kültürü içerisindeki kadın oyuncuların ve yayıncıların bu eksende karşı karşıya kaldıkları dışlayıcı pratikler; yalnızca açık cinsiyetçilik ve çevrimiçi taciz biçimlerinde değil, aynı zamanda örtük normlar, algoritmik tercihler, içerik sunum stratejileri ve topluluk içi sessizlik gibi yapılarla da sürdürülmektedir. Bu bağlamda kadın oyuncuların dijital alandaki deneyimleri, yalnızca bireysel düzeyde yaşanan ayrımcılıklar olarak değil, aynı zamanda kültürel ve yapısal eşitsizliklerin dijital formlarını görünür kılan önemli göstergeler olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma, dijital oyun kültüründe kadınlara yönelik mizojinist yaklaşımları, Twitch yayın platformu ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel odağı, kadın oyuncuların çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları dışlanma, nesneleştirme, görünürlük baskısı ve destek eksikliği gibi sorun alanlarını, kullanıcıların kendi ifadeleri üzerinden analiz ederek görünür kılmaktır. Bu amaçla Reddit platformunda yer alan r/GirlGamers topluluğundaki 2020–2025 yılları arasında “misogyny” ve “sexism in games” anahtar kelimeleriyle toplanan toplam 185 kullanıcı yorumu içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yorumlar, beş ana tema altında sınıflandırılmış ve dijital oyun kültüründe kadın olmanın getirdiği deneyimler detaylı şekilde çözümlenmiştir.

Kuramsal çerçevede ise feminist medya çalışmaları ve siberfeminist yaklaşımlar temel alınmıştır. Laura Mulvey’nin geliştirdiği “male gaze” (erkek bakışı) kavramı, dijital ortamda kadın oyuncuların sürekli olarak nesneleştirildiği görsel düzenleri anlamada önemli bir araç

sunmaktadır (Mulvey, 1975, s. 11). Donna Haraway'in "siberfeminizm" yaklaşımı, dijital teknolojilerin cinsiyetle kurduğu ilişkiyi feminist bakışla değerlendirmeyi mümkün kılmakta; kadınların dijital mekânlarda hem baskı hem de direniş biçimleri geliştirdiğini vurgulamaktadır (Haraway, 1991, s. 151). Ayrıca Rosalind Gill'in "cinsel öz-özneleşme" kuramı, kadınların çevrimiçi platformlarda bedenlerini kontrol altında tutarak izleyici beğenisine uygun biçimde sunma baskılarını açıklamakta (Gill, 2007, s. 153); Sara Ahmed'in "feminist killjoy" kavramı ise bu eşitsiz yapıya itiraz eden kadınların nasıl hedef hâline getirildiğini ortaya koymaktadır (Ahmed, 2017, s. 65). Sunulan analizler, dijital oyun kültüründe toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yapısal ve çok katmanlı doğasını görünür kılmayı hedeflemektedir. Kadın oyuncuların salt bireysel özneler olarak değil; dijital platformlarda toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi sürecinde nasıl konumlandıkları ve bu bağlamda çevrimiçi ortamları nasıl deneyimledikleri; bu deneyimlerin siberfeminizm kuramı bağlamında nasıl anlamlandırılabileceği tartışılmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Siberfeminizm: Dijital Alanın Dönüştürücü Potansiyeli

Feminist kuram, tarihsel olarak ataerkil yapılar içerisindeki kadın deneyimlerini görünür kılmak ve bu yapıları eleştirmek üzerine şekillenmiştir. Ancak dijital çağda toplumsal cinsiyet ilişkileri, geleneksel alanlardan farklı biçimlerde tezahür etmeye başlamış; medya, internet ve dijital teknolojiler, bu ilişkilerin yeniden anlamlandığı, üretildiği ve sorgulandığı alanlar haline gelmiştir. Bu bağlamda, "siberfeminizm" kavramı, dijital teknolojiler ile feminist düşüncenin kesişiminde konumlanan teorik bir yaklaşım olarak yalnızca dijital ortamlardaki cinsiyet temelli eşitsizlikleri eleştirmekle kalmaz; aynı zamanda bu teknolojilerin dönüştürücü gücünü vurgular. Haraway, bu çerçevede "kadınlar için yeni özgürlük alanlarının, makinelerle simbiyotik ilişkiler kurma potansiyelinde yattığını" belirtir (Haraway, 1985, s.173). Donna Haraway'in alanyazına önemli katkılar sunan metni "A Cyborg Manifesto" (1985), siberfeminizmin temel taşlarını oluşturur. Haraway, biyolojik determinizmi reddederken, insan-makine, doğa-kültür, kadın-erkek gibi ikilikleri radikal biçimde sorgular. "Cyborg" metaforu, toplumsal cinsiyetin sabit bir kimlik değil, teknolojik ortamda yeniden üretilebilecek bir performans olduğunu vurgular. Haraway'e göre, teknolojik yapılar salt baskılayıcı pratiklerden değil aynı zamanda özgürleştirici imkanlardan da oluşmaktadır. Bu nedenle siberfeminizm, dijital teknolojilerle birlikte kimliğin sabitlenmiş anlamlarından kurtarılabileceğini, kimliğin akışkan ve çoğul hale gelebileceğini ileri sürer. Sandy Stone, Sadie Plant ve Rosi Braidotti gibi isimler de bu yaklaşımı genişletmiş, teknolojinin kadınların özneleşme süreçlerine etkisini farklı yönlerden ele almıştır. Sadie Plant, dijital olanın tabiatı gereği dişi bir yapıya sahip olduğunu öne sürerek, bilişim çağını kadınlar için potansiyel bir özgürleşme alanı olarak tanımlar (Plant, 1997, s. 52).

Plant'in görüşü, dijital medyanın çok katmanlı içerikleri, patriyarkal söylemin hiyerarşik, heteronormatif ve tekil yapısına karşı alternatif bir söylem alanının var olduğu fikrine dayanır. Bununla birlikte, teknolojinin bu özgürleştirici potansiyeli her zaman gerçekleşmez. Judy Wajcman, teknolojik sistemlerin tarafsız değil, toplumsal olarak inşa edilmiş olduğunu vurgulayarak, "technology is not neutral – it is socially shaped and gendered" ifadesiyle

teknik altyapıların cinsiyetli yapılar barındırdığını savunur (Wajcman, 2004, s.16). Dijital oyunlar ve yayın platformları da bu tartışmanın merkezinde yer alır. Oyun motorlarından karakter tasarımlarına, kullanıcı arayüzlerinden algoritmalara kadar birçok unsur, toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretebilir veya pekiştirebilir. Bu nedenle, dijital alanların eleştirel bir kuramsal çerçeveyle değerlendirilmesi, siberfeminizmin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Judith Butler, "Gender Trouble" adlı eserinde toplumsal cinsiyetin durağan bir yapı değil, toplumsal olarak tekrarlanan davranışlar yoluyla kurulan bir performans olduğunu vurgular (Butler, 1990, s.33). Butler'ın cinsiyetin performatifliği üzerine geliştirdiği bu yaklaşım, siberfeminizmin kuramsal arka planında merkezi bir yer tutar. Dijital oyunlarda oyuncunun avatar aracılığıyla kimliğini yeniden kurabilmesi, cinsiyetin performatif doğasını deneyimleme olanağı sağlar. Bu durum, cisheteronormatif yapının ötesine geçen kimliklerin dijital mecralarda temsil edilebilmesini mümkün kılarken, aynı zamanda yeni dışlayıcı pratikleri de beraberinde getirebilir. Kishonna Gray, dijital oyun alanlarında kadınların ve ırksal azınlıkların nasıl sistematik biçimde dışlandığını ve ayrımcılığa maruz bırakıldığını inceleyerek, bu eşitsizlikleri çarpıcı biçimde ortaya koyar (Gray, 2014, s.39). Gray, bu tür ortamlarda ırkçı ve cinsiyetçi söylemlerin sıradanlaştığını, kullanıcı deneyimlerinin bu normatif kalıplarla sürekli karşı karşıya kaldığını belirtir. Gray'in çalışması, siberfeminizmin yalnızca teorik bir yönelim değil, aynı zamanda somut toplumsal deneyimlerin analizine olanak sağlayan bir araç olduğunu da gösterir. Siberfeminizmin günümüzdeki önemini anlamak için platform ekonomileri, algoritmik denetim ve kullanıcı deneyimlerine de değinmek gerekir. Michel Foucault'nun, "Disiplin ve Ceza" adlı eserinde geliştirdiği "panoptikon" metaforu, bireylerin sürekli gözetim altında tutulduğu bir disiplin toplumunu tanımlar. Foucault, "gözetimin bir baskı aracı olarak değil, bir üretim tekniği olarak işlediğini" belirterek bu yapının günümüzde dijital gözetim sistemleri ve algoritmalar aracılığıyla yeniden üretildiğini ifade eder (Foucault, 1977, s. 200). Bu algoritmik yapıların sözde tarafsız ama fiilen cinsiyetli olması, siberfeminizmin eleştirel yönünü daha da güçlendirir. Örneğin, Twitch algoritmalarının kadın yayıncıları nasıl sınıflandırdığı, hangi içeriklerin öne çıkarıldığı veya hangilerinin bastırıldığı gibi konular, bu yapının ataerkil temsilleri yeniden üretme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada, siberfeminizm yalnızca dijital içerik üretimi veya cinsiyet temsilleri üzerinden değil, beraberinde dijital kültürün politik anlatısı üzerinden de değerlendirilmelidir. Haraway'in cyborg yaklaşımı, kullanıcıyı sadece teknolojiyle etkileşen bir özne değil, aynı zamanda teknolojinin yeniden üreticisi olarak konumlandırır. Bu bağlamda siberfeminizm, kullanıcıyı edilgen bir alıcı değil, aktif bir özne olarak tanımlar. Oyuncuların ve yayıncıların kendi deneyimlerini anlatmaları, dijital topluluklarda feminist dayanışma ağlarının oluşması, siberfeminizmin eylemsel boyutunu da görünür kılar.

Reddit platformunda yapılan analizlerde, kadın oyuncuların dijital mekânlarda deneyimledikleri dışlanma pratikleri sıklıkla dile getirilmektedir. Avatar seçimi, kıyafet tercihi, sesli sohbetlerdeki tepkiler gibi gündelik pratikler bile, kullanıcıların cinsiyetine göre farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Bu durum, dijital ortamın özgürleştirici olduğu kadar dışlayıcı da olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla siberfeminizm hem umut vaat eden hem de eleştirel olmayı gerektiren bir teorik yönelim olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, siberfeminizm, feminist medya kuramlarının dijital çağda aldığı yeni bir biçim olarak

değerlendirilmelidir. Haraway'in (1991) teknolojiyi beden ve kimlik sınırlarını ortadan kaldıran "cyborg" metaforuyla düşünmeye çağıran yaklaşımı, Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyetin tekrar eden performanslar yoluyla inşa edildiğine dair savıyla birleştiğinde, dijital kimliklerin çok katmanlı doğasını anlamaya imkân tanır. Wajcman'ın (2004), teknolojinin tarafsız değil, toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş bir yapı olduğunu vurgulayan değerlendirmeleri ve Ahmed'in (2017), feminist eleştirinin "rahatsız edici" bulunarak bastırılma biçimlerine dair çözümlemeleri, dijital kültürdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sorgulayan bu kuramsal yönelimi derinleştiren önemli katkılar sunar. Ancak siberfeminizm yalnızca kuramsal bir çerçeve değildir; aynı zamanda dijital ortamlarda direniş, farkındalık ve kolektif dönüşüm potansiyelini içinde barındıran bir eylem alanıdır. Bu bağlamda, dijital oyun kültürünü yalnızca eleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda onu dönüştürmeyi hedefleyen bir feminist yaklaşım olarak siberfeminizm, medya çalışmaları, iletişim bilimleri ve toplumsal cinsiyet araştırmaları açısından vazgeçilmez bir analitik araç haline gelmiştir. Televizyon dizileri, sinema filmleri, sosyal medya içerikleri, reklamlar ve dijital oyunlar gibi görsel medya araçları, kadınları sıklıkla cinselleştirilmiş, bağımlı, duygularıyla hareket eden ve edilgen figürler olarak sunarken; erkek karakterleri ise güçlü, akılcı, otoriter ve çözüm odaklı bireyler şeklinde betimleme eğilimindedir. Bu tür temsil kalıplarının sürekli biçimde tekrar edilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin hem pekiştirilmesine hem de doğal ve değişmez yapılar gibi algılanmasına neden olmaktadır. Özellikle genç bireyler, bu temsiller aracılığıyla toplumsal cinsiyet rollerinin davranış örüntülerini içselleştirir ve kendilerini bu normlara göre şekillendirirler

2.2 Dijital Oyunlar ve Feminist Medya Kuramları: "male gaze" ve "feminist killjoy"

2.2.1. Dijital Oyunlar ve "male gaze"

Laura Mulvey'nin 1975 yılında yayımlanan "Visual Pleasure and Narrative Cinema" adlı makalesinde ortaya koyduğu "male gaze" kavramı, sinema sanatında izleyici konumunun ataerkil ideolojiyle nasıl şekillendirildiğini göstermesi bakımından yalnızca film analizleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda görsel kültürün diğer alanları, özellikle dijital oyunlar için de verimli bir çözümleme aracı haline gelmiştir. Mulvey, klasik anlatı sinemasının kadını "eril öznenin arzusuna hizmet eden, görsel bir nesne olarak konumlandırdığını" savunur ve bu bağlamda sinemadaki izleme eyleminin "erkek için izleme" (to-be-looked-at-ness) biçiminde kurgulandığını ifade eder (Mulvey, 1975, s. 11). Bu görüş, dijital oyunlardaki kadın karakter tasarımlarında açıkça gözlemlenebilir; çünkü kadın bedenleri çoğu zaman sadece oyun içi işlevleriyle değil, izleyiciye ya da oyuncuya hitap eden bir görsel tatmin nesnesi olarak sunulmaktadır.

Dijital oyunların sinematik anlatı ve görsel düzenleme tekniklerinden yoğun biçimde yararlandığı dikkate alındığında, Mulvey'nin erkek bakışı teorisinin oyun alanına genişletilmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Özellikle üçüncü şahıs kamera açısıyla oynanan aksiyon ve macera türündeki oyunlarda, oyuncunun göz hizası çoğunlukla erkek karakterin arkasından kurulur ve kadın karakterler bu perspektife göre düzenlenir. Bu noktada, "kadın karakterlerin kamera tarafından sürekli cinselleştirilmiş açılardan gösterilmesi, oyuncunun erkek izleyici konumuna yerleşmesini teşvik eder" (Mulvey, 1975, s. 14). Bu tür yapıların

pekiştirildiği oyunlarda, oyuncu yalnızca bir karakteri kontrol etmekle kalmaz; aynı zamanda o karaktere yönelik bakışı da içselleştirir. Örneğin, Tomb Raider serisinin ilk oyunlarında Lara Croft'un bedeni, geniş kalçaları, dar beli ve derin dekoltesiyle erkek izleyicinin görsel arzularına hitap edecek biçimde tasarlanmıştır. Oyunun oynanış biçimi ve kamera açısı, bu karakterin fiziksel özelliklerini vurgulamaya yönelik kurgulanmıştır. Mulvey'nin belirttiği üzere, "kadın karakter, anlatının ilerlemesi açısından eyleyici değil, gözlemlenen bir nesne olarak işlev görür" (Mulvey, 1975, s. 10). Bu tespit, dijital oyunların birçok senaryosunda da geçerliliğini korumaktadır. Erkek karakterler çoğunlukla anlatının merkezinde aktif bir özne olarak yer alırken, kadın karakterler ya kurtarılması gereken pasif varlıklar ya da motivasyon kaynağı olarak hikâyeye dahil edilir. Oyun içi sinematik sahnelerde, kadın karakterin bedenine yapılan yakın plan çekimler, ağır çekim yürüyüş sekansları ya da vurgulanan jestler, tümüyle "bakılma nesnesi" estetiğine dayalıdır. Bu durum, oyuncunun karakterle özdeşleşmesini değil; karakteri nesneleştirmesini sağlar. "Erkek bakışı" bu bağlamda yalnızca oyunun anlatı yapısına değil, aynı zamanda görsel estetiğine de yön verir.

Kadın karakterlerin yalnızca görsel temsil değil; seslendirme, hareket animasyonları ve diyalog yazımı gibi unsurlar üzerinden de erkek arzularına göre biçimlendirildiği dijital oyunlarda, Mulvey'in teorisi önemli bir kuramsal zemin sunar. Mulvey, "kadının temsili, erkeğin bakışını tatmin eden bir kurgu olarak işlev görürken; aynı zamanda kadının özne olma potansiyelini bastırır" der (Mulvey, 1975, s. 12). Bu bakış açısı, oyunların cinsiyetlendirilmiş yapısını çözümlemek için kritik bir perspektif sağlar. Özellikle Twitch gibi yayın platformlarında, kadın yayıncıların da benzer bir bakış rejiminin nesnesi hâline getirildiği göz önünde bulundurulduğunda, "male gaze" yalnızca karakterlere yönelmiş bir bakış değil; aynı zamanda dijital kültürün kullanıcılarına da yönelmiş bir denetim mekanizması haline gelmiştir. Mulvey'nin teorisinin dijital oyunlar bağlamında yeniden değerlendirilmesi, görsel kültürdeki ataerkil yapıların sürekliliğini açığa çıkarmakta ve bu yapıların yalnızca anlatı değil, teknik ve estetik araçlarla da yeniden üretildiğini göstermektedir. Kadın karakterin oyundaki varlığı, çoğu zaman oyuncunun eylemlerinden bağımsız olarak şekillendirilir; çünkü bu varlık, erkek izleyicinin gözüyle "çekici" olma misyonu taşır. Bu nedenle, dijital oyunların yalnızca eğlence aracı değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği ideolojik metinler olarak ele alınması gerekir.

2.2.2. Dijital Oyunlar ve "feminist killjoy"

Sara Ahmed'in (2017) ortaya koyduğu feminist killjoy kavramı, dijital kültürlerde kadınların maruz kaldığı sistematik dışlanma biçimlerini eleştirel biçimde görünür kılmak için önemli bir araç sunar. Bu kavram, özellikle dijital oyun ortamlarında cinsiyetçilik, toksik maskülenlik ve normatif eğlence anlayışına karşı ses çıkaran kadınların nasıl "keyif bozan", "aşırı hassas" ya da "uyumsuz" figürler olarak etiketlendiğini açıklamak açısından işlevseldir. Ahmed, "feminist olmak, başkalarının keyfini bozmakla suçlanma riskini kabul etmektir" diyerek, feminist eleştirinin çoğu zaman neşeyi bozan, uyumu bozan ya da rahatlığı bozan bir unsur olarak çerçevelendiğini ifade eder (Ahmed, 2017, s. 37). Bu bağlamda dijital oyun alanında eşitsizliğe, cinsiyetçiliğe veya eril anlatılara karşı çıkan kadınlar, çoğunlukla oyun topluluğunun "uyumsuzları" olarak konumlandırılmakta ve susturulmaya çalışılmaktadır.

Dijital oyun kültürü, tarihsel olarak erkek kullanıcıların çoğunlukta olduğu, rekabetin yüceltildiği ve saldırganlıkla özdeşleşmiş bir kültürel zemin üzerine kurulmuştur. Bu ortamda, oyunlarda kadın karakterlerin cinselleştirilmiş biçimde temsiline veya Twitch yayınlarında kadın yayıncıların dış görünüşlerinin sürekli tartışma konusu yapılmasına dair getirilen her eleştiri, bir tür huzursuzluk olarak algılanmakta ve "oyunun keyfini kaçıran" bir davranış biçimiyle damgalanmaktadır. Ahmed'in ifadesiyle, "feminist killjoy, grubun neşesini bozan kişi değil; neşenin kimi dışlayarak üretildiğini ortaya koyan kişidir" (Ahmed, 2017, s. 45). Bu eleştirel pozisyon, yalnızca bireysel bir tutum değil; kolektif bir rahatsızlığın ifadesidir. Shaw, video oyunlarının yapısal olarak "heteronormatif erkek özneye hitap edecek şekilde dizayn edildiğini" ve bu nedenle dışlanan oyuncuların sesinin "bozguncu" olarak algılandığını belirtir (Shaw, 2014, s. 77). Dolayısıyla bu sesler, yalnızca teknik değil, politik olarak da rahatsız edici bulunur. Bu açıdan bakıldığında, dijital platformlarda mizojinist içeriklere karşı söz alan kadın oyuncular, yalnızca oyundaki eşitsizlikleri değil; aynı zamanda bu eşitsizliklerin nasıl doğallaştırıldığını da ifşa etmektedirler. Reddit ve Twitch gibi platformlarda kadınların deneyimlerini dile getirdikleri gönderiler sıklıkla "ağlayan feminist" yaftasıyla karşılaşmakta, eleştirel sesleri trolleme, alaya alma ya da susturma girişimleriyle bastırılmaktadır. Bu durum, feministlerin yalnızca içerik değil, aynı zamanda duygular üzerinden de yargılandığını göstermektedir. Ahmed bu konuda şöyle der: "Kadınlar duygularını ifade ettiklerinde, öfke ya da rahatsızlık dile geldiğinde, bu duygular onların geçersizliğini ispatlayan kanıtlara dönüşür" (Ahmed, 2017, s. 60). Benzer biçimde Gray, kadınların rahatsızlıklarını ifade etmeleri, erkek kullanıcılar tarafından genellikle aşırıya kaçmak, eğlenceyi mahvetmek ya da oyunu anlamamakla eş tutulduğu ifadesini kullanarak kadın oyuncuların "duygusal" ya da "aşırı tepki veren" olarak damgalanmasının, oyun alanında erkek normunun sabitlenmesini sağladığını belirtir (Gray, 2012, s.423).Bu durum, feminist killjoy figürünün yalnızca oyunlara değil; dijital kültürdeki normlara da karşı çıktığını gösterir.Dolayısıyla feminist killjoy, yalnızca alışılagelmiş eğlence anlayışına karşı çıkan biri değil; aynı zamanda duygular yoluyla kurulan toplumsal hiyerarşilere ve baskı mekanizmalarına da itiraz eden bir figürdür.

Feminist killjoy figürü, oyun topluluklarında kadınların karşılaştığı sessizleştirme politikalarını da deşifre eder. Kadın oyuncuların ya da yayıncıların cinsiyetçi söylemlere karşı itiraz etmeden geçip gitmeleri beklenir. Bu sessizlik, "iyi kadın oyuncu" olmanın örtük koşuludur. Ne zaman bir kadın bu sessizliği bozarsa, oyunun "doğal düzenine" tehdit olarak görülür. Feminist killjoy, işte bu sessizlik rejimini bozan, görünmeyeni görünür kılan, dile gelmeyeni dile getiren kişi hâline gelir. Ahmed'in ifadesiyle: "Bir feminist killjoy olmak, huzursuzluk yaratmayı değil; zaten var olan huzursuzluğu açığa çıkarmayı kabul etmektir" (Ahmed, 2017, s. 72). Daha da ötesi, dijital ortamda görünürlüğü olan kadınların "huzur bozucu" olarak kodlanması, çevrimiçi toplulukların işleyişinde temel bir ayrım üretir. Massanari, Reddit gibi platformlarda "nerd culture" içerisinde feministlerin sistematik biçimde hedef alındığını ve bunun "geek gatekeeping" adı verilen bir pratikle sürdürüldüğünü savunur: "Feminist eleştiriler, kültürel alanı ele geçirme çabası olarak çerçevelenir ve bu tehdit, topluluğun kendi sınırlarını koruma adına agresif tepkilerle bastırılır" (Massanari, 2017, s. 339).Dijital oyun kültüründe feminist killjoy'un işlevi, yalnızca eleştirmek değil; aynı zamanda alternatifler üretmek, kolektif dayanışma zeminleri yaratmak ve direnişi örgütlemektir. Twitch gibi platformlarda kadın yayıncıların kendi deneyimlerini anlattığı

videolar, ortak mücadele alanları oluşturmakta ve topluluğun suskun kalan üyelerine güç vermektedir. Jenson ve Castell, kadın oyuncuların çevrimiçi karşılaştıkları dışlanma deneyimlerine karşı birlikte üretim ve anlatı alanları oluşturduklarını ve bu pratiğin "direnişin oyun içinden örgütlenmesi" anlamına geldiğini vurgular (Jenson&Castell, 2018, s. 156). Feminist killjoy, bu anlamda rahatsızlık verici değil; dönüştürücü bir figürdür. Oyun alanlarını herkes için daha adil, daha eşitlikçi ve daha kapsayıcı kılma çabasının merkezinde yer alır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma, "dijital oyun kültüründe kadın" olmaya yönelik cinsiyet temelli negatif ayrımcılığın Twitch gibi canlı yayın platformlarında nasıl yeniden üretildiğini ve hangi biçimlerde dışlayıcı pratiklere dönüştüğünü çözümlemeyi hedeflemektedir. Özellikle Reddit'in r/GirlGamers gibi kadın oyunculara ait çevrimiçi topluluklarında paylaşılan deneyimler, bu dışlayıcı yapıların bireysel değil, aksine sistematik nitelikler taşıdığını ve dijital kültürün cinsiyetçi normlarını nasıl pekiştirdiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, kadın oyuncuların dijital ortamlarda karşı karşıya kaldığı görünürlük baskısı, dışlanma, cinsiyetçi söylemler ve çevrimiçi taciz gibi olguları feminist medya teorisi ve siberfeminizm çerçevesinde ele alarak derinlemesine bir çözümleme yapmaktır.

Donna Haraway'in (1991), "cyborg" figürü üzerinden geliştirdiği insan-makine ilişkisinde kimliğin sabit değil, akışkan ve parçalanmış bir bütün olduğunu ileri sürdüğü siberfeminizm kuramı, Judith Butler'ın (1990) cinsiyetin tekrar yoluyla inşa edildiğine dayanan toplumsal cinsiyet yaklaşımı, Sara Ahmed (2017), feminist eleştirilerin kültürel alanda nasıl bastırıldığını aktaran "feminist killjoy" kavramı ve Laura Mulvey'in (1975), kadın oyuncuların sürekli olarak nesneleştirildiği "male gaze" anlatısı ve beden politikalarını sorgulayan siberfeminist yaklaşımlar araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturmuştur. Öte yandan araştırma yalnızca dijital ortamlarda kadın oyuncuların maruz kaldığı sorunları görünür kılmakla kalmaz; aynı zamanda bu sorunların ardında yatan teknolojik, kültürel ve söylemsel mekanizmaları sorgular. Bu yönüyle çalışma, dijital oyun alanlarına yönelik feminist medya kuramları bağlamında hem kuramsal hem de ampirik katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma ekseninde dijital oyun kültürünün cinsiyetçi temsiller ve algoritmik önyargılar aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl yeniden ürettiği sorgulanırken, kadın oyuncuların bu yapılarla kurduğu direniş stratejilerini de görünür kılmak amaçlamaktadır. Bu yönüyle dijital oyunlar ve yayıncılık yalnızca sorunlu temsillerin değil; aynı zamanda feminist eylemliliklerin, farkındalık süreçlerinin ve kolektif dönüşüm çabalarının da filizlendiği alanlar olarak değerlendirilmelidir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Yöntemsel Temeli: Nitel İçerik Analizi Yaklaşımı

Bu çalışmada, dijital oyun kültüründe kadınlara yönelik mizojinist söylem örüntülerinin incelenmesi amacıyla nitel içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. İçerik analizi, belirli bir iletişim içeriğini sistematik, nesnel ve tekrarlanabilir şekilde tanımlamak, sınıflamak ve yorumlamak amacıyla kullanılan bir araştırma yöntemidir (Krippendorff, 2018, s.24). Ancak

bu çalışmada kullanılan biçimi, salt frekans ve yüzeysel içerik çözümlemesinin ötesine geçerek, verilerin derin anlamlarını ortaya koymayı amaçlayan nitel içerik analizi olarak yapılandırılmıştır. Nitel içerik analizi, yalnızca hangi söylemlerin ne sıklıkta geçtiğini değil, bu söylemlerin toplumsal bağlamda ne tür anlamlar taşıdığını, nasıl yapılandığını ve hangi ilişkiler dâhilinde üretildiğini ortaya koyar (Mayring, 2014, s.79). Bu açıdan bakıldığında, yöntem özellikle toplumsal cinsiyet ve dijital medya gibi kültürel ve yapısal katmanları olan araştırma konuları için son derece uygun bir yaklaşımdır. Feminist kuramla uyumlu biçimde içerik analizinde yalnızca görünürdeki temalara değil; içeriklerdeki örtük anlamlara, söylem örüntülerine ve yapısal çelişkilere de odaklanılmıştır.

Yorumlayıcı içerik analizi yaklaşımının temel varsayımı, verilerin doğrudan gerçekliği temsil etmediği; aksine, belirli toplumsal koşullarda ve güç ilişkileri içinde üretildiğidir. Dolayısıyla bu analiz yalnızca bireysel deneyimleri değil, aynı zamanda bu deneyimlerin anlatılma biçimlerini ve temsil stratejilerini de çözümlemeye odaklanmıştır. Bu noktada Harraway'in (1991) siberfeminizm kuramı, Mulvey'in "male gaze" kavramı, Ahmed'in (2017) "feminist killjoy" figürü ve Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet kavrayışları söylem çözümlemesine kuramsal zemin oluşturmuştur.

4.2. Çalışma Alanı ve Veri Setinin Oluşturulması

Araştırmanın sahası olarak seçilen Reddit hem katılımcı sayısı hem de topluluk çeşitliliği açısından dijital kültürün en kapsayıcı platformlarından biridir. Reddit'teki r/GirlGamers başlıklı subreddit, kadın oyunculara yönelik ayrımcılık, dışlanma, taciz ve dayanışma temalarının tartışıldığı özgül bir dijital topluluktur. Bu platformun tercih edilmesinin başlıca nedenleri; katılımcıların deneyimlerini anonim biçimde paylaşabiliyor olması, platformun açık, arşivlenebilir ve araştırmacılar tarafından erişilebilir yapısı, belirli toplumsal gruplara ait dijital altkültürlerin görünürlük kazanması ve kadın oyuncuların dijital deneyimlerini sansürlenmeden ve doğrudan ifade etmelerine olanak tanımasıdır (Massanari, 2017, s.330). Veri seti oluşturulurken 2020–2025 yılları arasında yapılmış toplam 185 gönderi ve yoruma odaklanılmıştır. Gönderiler, yalnızca iki anahtar kelime ile taranmıştır: "misogyny" ve "sexism in games". Bu kelimeler, kadın oyuncuların deneyimlerine dair söylemleri daha doğrudan yakalamak ve konuyla doğrudan bağlantılı içeriklere ulaşmak amacıyla tercih edilmiştir. Diğer anahtar kelimeler ya da genişletilmiş tarama stratejileri kullanılmamış, analiz bu iki odak terim üzerine kurulmuştur. İçeriklerin yalnızca kamusal alanda erişime açık olması etik açıdan gözetilmiştir. Kapalı grup mesajları ya da özel mesajlaşmalar bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Aynı zamanda yalnızca doğrudan cinsiyetçilik veya hakaret içeren örnekler değil; örtük ayrımcılıklar, mikro saldırılar ve pasif dışlayıcılık biçimleri de kapsam dâhiline alınmıştır.

4.2.1. Kodlama Süreci ve Kategorik Temalar

Toplanan veriler, elle taranarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Her gönderi ve yorum tek tek okunmuş, anlamlı paragraflar ve ifadeler üzerinden el ile kodlama yapılmıştır. Kodlama süreci araştırmacının doğrudan metinle kurduğu ilişki üzerinden şekillenmiş ve kodlama manuel olarak yapılmıştır. Kodlama sürecinde şu aşamalar izlenmiştir:

- Açık Kodlama: İlk aşamada, veriler ham biçimde okunarak dikkat çeken kavramlar kodlanmıştır. Örneğin: "mikrofondan kaçınma", "sürekli savunma", "görünmezlik hissi", "moderatör pasifliği" gibi.
- Kodların Gruplandırılması: Benzer anlamlar taşıyan kodlar tematik kümeler hâlinde birleştirilmiştir.
- Üst Temaların Belirlenmesi: Kod kümeleri, kavramsal bütünlüklerine göre alt ve üst temalara ayrılmıştır.
- Kodlar Arası İlişki Kurma: Temalar arasında kesişen anlam yapıları analiz edilerek örüntüler tespit edilmiştir.

Bu sürecin sonunda belirlenen beş ana tema şunlardır:

1. Erkek Egemen Oyun Kültürü ve Dışlanma
2. Sürekli Savunma Pozisyonunda Kalma / Kendini Kanıtlama Baskısı
3. Twitch Yayıncılığı Üzerinden Cinselleştirilme
4. Topluluklarda Sessizlik, Destek Eksikliği ve Moderasyon Sorunları
5. Kadın Olmanın Getirdiği Görünürlük Baskısı

Kodlama süreci niteliksel olduğu için yorumlayıcı, bağlama duyarlı ve araştırmacının sürekli refleksif pozisyonda olduğu bir analiz çerçevesiyle yürütülmüştür. Bu sayede yalnızca görünen içerik değil, aynı zamanda bu içeriklerin toplumsal anlam üretme biçimleri de çözümlenmiştir.

5. VERİLERİN ANALİZİ ve BULGULAR

5.1. Erkek Egemen Oyun Kültürü ve Dışlanma

Dijital oyun kültürü, tarihsel olarak erkek kimliğiyle özdeşleşmiş ve medya, reklam ile içerik üretimi süreçlerinde erkek kullanıcıyı merkeze alan bir anlatıyla şekillenmiştir (Consalvo, 2009; Dovey & Kennedy, 2006). Bu yapı, sadece temsilde değil, oyuncu toplulukları ve iletişim biçimlerinde de kendini göstererek kadınları sistematik olarak dışlamaktadır. Reddit'teki "So many men make it their entire personality to hate on women in games. You get harassed for just existing in voice chat" (u/Hello_Hangnail, r/GirlGamers) yorumu, kadınların bu ortamda yalnızca var olmaları nedeniyle bile oyun içi şiddete maruz kaldığını ortaya koyar. Bu durum, kadınların seslerini gizleme, cinsiyetsiz kullanıcı adları seçme gibi savunma stratejileri geliştirmelerine neden olur. Erkek egemen oyun kültürü hem bireysel hem de endüstriyel düzeyde dışlayıcı mekanizmalarla kadınların katılımını sınırlandırmaktadır (Salter & Blodgett, 2017).

5.2. Sürekli Savunma Pozisyonunda Kalma / Kendini Kanıtlama Baskısı

Kadın oyuncuların dijital alanlardaki varlıklarını sürekli olarak meşrulaştırmak zorunda kalmaları, epistemik adaletsizlikle doğrudan ilişkilidir (Fricker, 2007). Oyun becerileri sıklıkla sorgulanan kadınlar, toplulukta "hak ettiklerini" kanıtlamak adına devamlı olarak açıklama yapma baskısı hisseder. "Does anyone else experience this? Where you feel like you always have to defend yourself or your skill because you're a woman?" (u/Just_Bee3433, r/GirlGamers) şeklindeki yorum, kadınların yalnızca cinsiyetleri nedeniyle yetersiz varsayıldığını açıkça gösterir. Bu baskı, kadınların topluluktan çekilmelerine ya da kendi kimliklerini bastırmalarına yol açar (Gray, 2012).

5.3. Twitch Yayıncılığı Üzerinden Cinselleştirilme

Twitch gibi platformlarda kadın yayıncılar sıklıkla cinselleştirilmekte, bu da onların içerik üretimini baskılayan bir görünürlük sorununa dönüşmektedir. Erkek bakışı (Mulvey, 1975) çerçevesinde şekillenen bu dinamik, kadınların hem içerik üreticisi hem de görsel nesne olarak konumlanmasına neden olur. "It's easily the most toxic community... The moment they see a woman on stream, the chat turns sexual" (u/ZkittlesTheBat, r/GirlGamers) yorumu, kadın yayıncıların performanslarının fiziksel görünümler üzerinden değerlendirildiğini açıklar. Twitch'in algoritmik yapısı da bu eğilimleri desteklemekte, kadınları istemedikleri temsillere zorlamaktadır (Ruberg, 2019).

5.4. Topluluklarda Sessizlik, Destek Eksikliği ve Moderasyon Sorunları

Kadın oyuncular yalnızca aktif tacize değil, aynı zamanda destek eksikliğine ve etkisiz moderasyon politikalarına da maruz kalmaktadır. Sessizlik, kadınların oyundaki katılımını bastıran yapısal bir soruna işaret eder (Salter & Blodgett, 2017). "I play a lot of online competitive games and I just don't talk anymore unless I absolutely have to" (u/SliverQween, r/GirlGamers) ifadesi, kadınların kendilerini korumak için oyundaki sesli iletişimden geri çekildiklerini gösterir. Bu durum, dijital alanlarda kadınlar için "görünmez duvarlar" örülmesine neden olmaktadır (Chess & Shaw, 2015).

5.5. Kadın Olmanın Getirdiği Görünürlük Baskısı

Kadın oyuncular ve yayıncılar, bir yandan görünürlük kazanırken, öte yandan bu görünürlüğün baskısına maruz kalmaktadırlar. Kadınların sürekli izlenme ve değerlendirilme kaygısı, onların kendilerini dijital ortamda sansürlemelerine yol açmaktadır (Gill, 2007). "It's so unfair, I read some of the comments under her stream and it's like they're just watching to criticize her appearance" (u/İsimsiz, r/GirlGamers) yorumu, kadınların yeteneklerinden öte nasıl göründüklerine odaklanıldığını vurgular. Bu görünürlük baskısı panoptik bir gözetim mekanizmasına dönüşmekte, kadınları sürekli tetikte olmaya zorlamaktadır (Foucault, 1977).

6. SONUÇ

Bu araştırmada dijital oyun kültürünün ve Twitch yayın platformunun kadın oyuncular üzerindeki etkileri, Reddit'in r/GirlGamers topluluğundan toplanan özgün kullanıcı yorumları üzerinden içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde beş ana tema altında toplanan kullanıcı deneyimleri, kadın oyuncuların dijital oyun alanlarında nasıl dışlandığını, nesneleştirildiğini, baskılandığını ve yalnızlaştırıldığını çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Temalar arasında en dikkat çeken örüntülerden biri, cinsiyet temelli dışlanmanın yalnızca doğrudan hakaretlerle değil, yapısal ve örtük biçimlerde de sürdüğüdür. "Erkek Egemen Oyun Kültürü ve Dışlanma" başlığında görüldüğü gibi, oyun ortamlarında "kadın oyuncu" kimliği hâlâ norm dışı bir kategori olarak algılanmaktadır. Kadınların erkeklere ait olan bir alandaki varlığı rahatsız edici bir farklılık gibi konumlandırılmaktadır. Bu durum, feminist medya kuramlarının sıklıkla tartıştığı "maskülen normalliğin" dijital oyun kültüründeki izdüşümüdür (Shaw, 2014). Bu dışlanmanın kadın oyuncuları sürekli bir savunma pozisyonuna ittiği görülmektedir. "Kendini Kanıtlama Baskısı" temasında ortaya konan yorumlar, kadınların yalnızca varlıklarını değil, yetkinliklerini de sürekli olarak ispatlamak zorunda kaldığını göstermiştir. Erkek oyuncuların "doğal yetkinlik" atfedilerek kabul edildiği ortamlarda, kadın oyuncuların "görünmez varsayılan önyargıları" kırmak için fazladan çaba sarf etmesi, dijital kültürdeki "çifte standart"ın bir başka boyutudur (Salter & Blodgett, 2017). Bu baskı, zamanla

kadınların dijital mecralarda geri çekilmesine ya da "cinsiyetsizleşme stratejileri" benimsemesine yol açmaktadır.

Kadın oyuncuların yalnızca yetkinlikleri değil, bedenleri ve görünümleri de sürekli olarak denetim altında tutulmaktadır. "Twitch Yayıncılığı Üzerinden Cinselleştirilme" teması, kadınların dijital mecralarda nesneleştirilme biçimlerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Görselliğin ön plana çıktığı Twitch gibi platformlarda kadın yayıncıların içeriklerinden ziyade dış görünüşlerine odaklanan izleyici kitlesi, yayıncılığı bir tür "bedensel performansa" dönüştürmektedir. Bu durum, Gill'in (2007) "cinsel öz-özneleşme" kavramıyla açıklanabilir: Kadınlar, sistemin kendilerine sunduğu çerçevede "özgürlük" yaşadıklarını sansalar da bu özgürlük görünüşlerinin onaylanmasına ve arzulanmasına bağlıdır. Bu cinselleştirme süreci, toplulukların sessizliği ve yetersiz müdahalesiyle daha da derinleşmektedir. "Topluluklarda Sessizlik, Destek Eksikliği ve Moderasyon Sorunları" başlığı, kadınların çevrimiçi taciz karşısında yalnız bırakıldığını, arkadaş çevrelerinin bile çoğu zaman pasif kaldığını göstermiştir. Bu bulgular, dijital toplulukların eşitlikçi değerleri yalnızca söylemsel düzeyde benimsediğini, ancak pratikte kadınları koruyacak yeterli duyarlılığı ve sorumluluğu göstermediğini ortaya koymaktadır (Massanari, 2017). Kadın oyuncuların dijital alanda maruz kaldıkları baskılar, dijital varlıklarını sürdürmelerini daha da güç hâle getirmektedir. "Kadın Olmanın Getirdiği Görünürlük Baskısı" teması, kadınların dijital ortamlarda sürekli gözetim altında olduğunu ve bu durumun psikolojik bir yük haline geldiğini ortaya koymuştur. Görünürlük, kadınlar için güçlenme değil; yanlış anlaşılma, aşırı yorumlanma ve saldırıya uğrama riskiyle örülü bir alan olarak deneyimlenmektedir. Bu durum, Haraway'in (1991) siberfeminist çerçevesi içinde dijital mekânların özgürleştirici potansiyelini sorgulamayı gerektirir: Dijital alanlar gerçekten özgür mü, yoksa yalnızca gözetim ve baskının yeni biçimlerini mi üretmektedir?

Temalar arası ilişkilere bakıldığında, dikkat çekici olan bir başka nokta da duygusal tükenmişlik ve sosyal geri çekilme gibi sonuçların neredeyse tüm temalarda ortak bir çıktıya dönüşmesidir. Kadın oyuncular, dışlanma, kanıtlama baskısı, cinselleştirilme ve destek eksikliğiyle karşılaştıklarında, çözümü çoğunlukla susmakta, platformu terk etmekte veya daha az görünür olmaya çalışmakta bulmaktadırlar. Bu da aslında dijital oyun kültürünün kadınlar açısından sürdürülemez bir hale geldiğini göstermektedir. Her ne kadar dijital teknolojiler "katılımcılığı artırma" iddiasıyla gelişmiş olsa da bu teknolojilerin içeriği ve toplulukları halen toplumsal cinsiyet normlarıyla şekillenmektedir. Özetle, içerik analizi kapsamında ortaya çıkan beş tema, dijital oyun kültürünün kadınlar için ne denli karmaşık, zorlu ve çoğu zaman dışlayıcı bir alan olduğunu göstermektedir. Bu durum, yalnızca bireysel davranışlarla değil; topluluk normları, platform politikaları ve kültürel kodlarla şekillenen çok katmanlı bir sorundur. Kadın oyuncuların bu alandaki varlığı, yalnızca cinsiyetçi söylemlerle değil; sessizlik, ihmal, gözetim ve temsil baskısıyla da sınanmaktadır. Bu nedenle dijital oyun topluluklarının cinsiyet eşitliğini sağlamak adına daha yapısal, eleştirel ve kapsayıcı politikalara ihtiyaç duyduğu açıktır.

7. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında ortaya çıkan temalar ışığında yapılan değerlendirmeler, dijital oyun kültürünün hâlâ yoğun biçimde maskülen normlara dayandığını ve kadınların bu alanlarda ancak belli koşullarda -çoğu zaman özdenetim, sessizlik ya da cinsiyetlerini görünmez kılma yoluyla- var olabildiklerini göstermektedir. Bu da Donna Haraway'in (1991) ileri sürdüğü gibi, dijital alanların başlangıçta vaat ettiği özgürleştirici potansiyelin, cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında tam anlamıyla gerçekleşmediğini ortaya koyar. Haraway'in siberfeminist yaklaşımı, teknolojinin patriyarkal yapılardan bağımsız olmadığını ve dijital platformların da bu yapılarla iç içe çalışabileceğini vurgular. Çalışmanın bulguları da tam olarak bunu destekler niteliktedir: Kadınlar, dijital ortamda yalnızca erkek kullanıcılarla değil, bu ortamları şekillendiren normlar ve pratiklerle de mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle Twitch yayıncılığı ekseninde şekillenen görünürlük baskısı, Laura Mulvey'in (1975) "male gaze" yani erkek bakışı kavramını dijital ortamda yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Twitch gibi platformlarda kadın yayıncıların içerikleri değil, bedenleri ön plana çıkarılmakta; algoritmalar ve izleyici davranışları, kadınları sürekli bir performans ve "gösteri nesnesi" olarak kurgulamaktadır. Bu durum, Gill'in (2007) "cinsel öz-özneleşme" kavramıyla da örtüşmektedir: Kadınlar, bu platformlarda var olabilmek için sistemin talep ettiği biçimde sunum yapmak zorunda kalmakta; yani kendi görünümlerini bir sermayeye dönüştürerek hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu durum, özneleşmenin değil, daha çok sistemin taleplerine boyun eğmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Dijital oyun ortamlarında kadın oyuncuların sürekli kendilerini kanıtlama zorunluluğu, yalnızca teknik becerileriyle değil, aynı zamanda cinsiyetleriyle ilgili önyargıları kırma çabalarıyla ilişkilidir. Bu durum, toplumsal cinsiyetin bir performans olarak kurgulandığı Butlercı (1990) bakışla da ilişkilendirilebilir. Kadınlar, dijital alanlarda "gerçek oyuncu" olduklarını kanıtlamak için normatif davranış kalıplarını sorgulamakta, buna rağmen sıklıkla "istisna" ya da "uygunsuz" olarak tanımlanmaktadır. Bu, toplumsal cinsiyet rollerinin yalnızca fiziksel mekânlarda değil, dijital alanlarda da nasıl yeniden üretildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan, kadın oyuncuların yaşadığı topluluk içi yalnızlık ve destek eksikliği, feminist kuramın "sisterhood" yani kız kardeşlik kavramını da yeniden değerlendirmeyi gerekli kılar. Reddit'teki yorumlarda birçok kadın, arkadaş çevresi ya da takım arkadaşları tarafından yalnız bırakıldığını; çevrimiçi cinsiyetçiliğe karşı genellikle tek başına mücadele ettiğini ifade etmiştir. Bu durum, dijital dayanışma ağlarının henüz yeterince kurumsallaşmadığını ve kadınların dijital alanlarda örgütlü bir destek mekanizmasına duyduğu ihtiyacı göstermektedir (Banet-Weiser & Miltner, 2016). Kadın oyuncuların maruz kaldığı görünürlük baskısı ise araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri olmuştur. Kadınların dijital alanda varlık gösterebilmeleri için sürekli izlenme, değerlendirilme ve yargılanma riskini göze almaları gerekmektedir. Görünürlük, kadınlar için güçlenme değil; çoğu zaman yeni baskı türlerinin kapısını aralayan bir tehdit unsuru haline gelmektedir. Bu bağlamda Michel Foucault'nun (1977) panoptikon kavramı, dijital alanlardaki gözetim rejimlerini açıklamak için kullanılabilir. Kadınlar, sürekli izlendiği ve değerlendirildiği bir alanda hareket ettikleri için, kendi davranışlarını içselleştirilmiş bir denetim mekanizmasıyla düzenlemektedirler.

Tüm bu bulgular, dijital oyun kültürünün kadınlar açısından nasıl katmanlı bir eşitsizlik alanı olduğunu ortaya koymakta; yalnızca bireysel olarak değil, kültürel, yapısal ve platform bazlı dinamiklerle şekillenen sorun alanlarına işaret etmektedir. Bu nedenle bu çalışma, dijital mecraların toplumsal cinsiyet bağlamında eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Platformların algoritmalarından kullanıcı politikalarına, topluluk normlarından içerik moderasyonlarına kadar birçok alanda cinsiyet eşitliğini önceleyen yeni yapılar ve söylemler inşa edilmelidir. Ayrıca, kadınların dijital oyun ve yayın alanlarında daha görünür, güçlü ve desteklenir hale gelebilmesi için yalnızca feminist eleştiriler değil, aynı zamanda siberfeminist müdahaleler ve bu alana yönelik temellendirici çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın kapsamı Reddit kullanıcı yorumlarına dayanmakta ve büyük ölçüde nitel içerik analizi yaklaşımını benimsemektedir. Bu bağlamda gelecek araştırmalar, nicel yöntemlerle desteklenmiş karma model çalışmalara yönelebilir. Yalnızca kullanıcı yorumlarına değil, Twitch algoritmalarının ve içerik öneri sistemlerinin yapısal cinsiyetliliğini inceleyen teknik analizlere yönelmek yerinde olacaktır. Kadın yayıncıların içeriklerinin önerilme sıklığı, görünürlük oranları ya da platformun algoritmik yönlendirme biçimleri feminist eleştirel algoritma çalışmalarıyla birlikte değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalar, farklı kültürel coğrafyalardaki kadın oyuncu deneyimlerini karşılaştırmalı olarak inceleyebilir. Bu sayede Batı merkezli dijital feminizm eleştirisinin dışına çıkılarak, küresel dijital eşitsizliklerin kesişimsel analizi yapılabilir. Öte yandan, bu çalışmanın sınırlılıklarından biri de platform merkezli oluşudur. Twitch'in ötesinde, YouTube Gaming, Facebook Gaming, Discord ve Kick gibi farklı dijital oyun ekosistemleri de mizojinist söylemlerin ve direniş biçimlerinin analizine dâhil edilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmed, S. (2010). *The promise of happiness*. Duke University Press.

Ahmed, S. (2017). *Living a feminist life*. Duke University Press.

Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power. Harvard University Press.

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.

Consalvo, M. (2012). Confronting toxic gamer culture: A challenge for feminist game studies scholars. *Ada: A Journal of Gender, New Media, and Technology*, (1).

Dubrofsky, R. E., & Magnet, S. A. (2015). *Feminist surveillance studies*. Duke University Press.

Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.

Fox, J., & Tang, W. Y. (2014). Sexism in online video games: The role of conformity to masculine norms and social dominance orientation. *Computers in Human Behavior*, 33, 314–320.

Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. Social Text, (25/26), 56–80.

Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10(2), 147–166.

Gray, K. L. (2014). *Race, gender, and deviance in Xbox Live: Theoretical perspectives from the virtual margins*. Routledge.

Halberstam, J. (2011). *The queer art of failure*. Duke University Press.

Haraway, D. (1985). A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the late twentieth century. *Socialist Review*, 80, 65–108.

Harding, S. (1986). The science question in feminism. Cornell University Press.

Jansz, J., & Martis, R. G. (2007). The Lara phenomenon: Powerful female characters in video games. *Sex Roles*, 56(3), 141–148.

Kirkpatrick, G. (2011). *Aesthetic theory and the video game*. Manchester University Press.

McRobbie, A. (2009). The aftermath of feminism: Gender, culture and social change. SAGE Publications.

Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. Screen, 16(3), 6–18.

Nakamura, L. (2009). Don’t hate the player, hate the game: The racialization of labor in World of Warcraft. “Critical Studies in Media Communication”, 26(2), 128–144.

Plant, S. (1997). *Zeros + ones: Digital women + the new technoculture*. Fourth Estate.

Shaw, A. (2014). *Gaming at the edge: Sexuality and gender at the margins of gamer culture*. University of Minnesota Press.

Turkle, S. (1995). Life on the screen: Identity in the age of the Internet. Simon & Schuster.

van Dijck, J. (2013). The culture of connectivity: A critical history of social media. Oxford University Press.

van Zoonen, L. (1994). Feminist media studies. SAGE Publications.

Wajcman, J. (2004), TechnoFeminism, Polity Press.

Gray, K. L. (2012). Intersecting oppressions and online communities: Examining the experiences of women of color in Xbox Live. *Information, Communication & Society*, 15(3), 411–428.

Jenson, J., & de Castell, S. (2018). Gamer-Heroines and Feminist Killjoys: The Challenge of Agency in Postfeminist Times. In N. Taylor & G. Voorhees (Eds.), *Masculinities in Play* (pp. 145–160). Palgrave Macmillan.

Massanari, A. (2017). #Gamergate and The Fappening: How Reddit's algorithm, governance, and culture support toxic technocultures. *New Media & Society*, 19(3), 329–346.

Shaw, A. (2014). *Gaming at the edge: Sexuality and gender at the margins of gamer culture*. University of Minnesota Press.

POST-WESTERN SİNEMADA POSTMODERN BİREY TEMSİLLERİ: THE POWER OF THE DOG FİLMİ ÖRNEĞİ

Dr. ASLIHAN AKBAYIR
Bağımsız Araştırmacı
m.aslihandumlu@gmail.com-0000-0003-0017-5815

ÖZET

Gerçekliğin muğlak olduğu postmodern dönemde, sınırlar aşılmakta ve sabit kalıplar yerini değişken olana bırakmaktadır. Parçalı ve farklı olanın yükseldiği postmodern dönemde toplum dinamiklerinde görülen değişimler, birey kimliğinin de yeniden değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Postmodern dönemde birey genellikle yalnız, ben odaklı, anti-kahraman, farklı cinsel yönelime sahip, geçmişin yükünü taşımayan, spontane yaşayan ve benzeri temsil yapılarıyla ilişkilendirilmektedir. Klasik Western yapımlarının aksine Post-Western sinema, postmodern dönemin geleneksel anlatılara karşı çıkışını imgesel dilde sunmaktadır. Bu noktada Post-Western yapımlar, klasik Western sinemanın sahip olduğu klişe anlatılara ve kahramanlara yeni anlamlar yüklemektedir. Post-Western sinemada kahramanlar arasındaki çelişki, ahlaki durumun değişkenliği ve psikolojik kırılmalarla yeniden inşa edilmektedir. Post-Western anlatıda, klasik dönem sinemasının sahip olduğu temel dinamikler korunmakla birlikte kahramanlar postmodern izlekte yeniden inşa edilmektedir. Kimlik ve güç dengelerinin belirsiz kılındığı Post-Western yapımlarda, karakterler postmodern temsillerle sunulmaktadır. Bu noktada çalışmanın amacı Post-Western sinema anlatılarında kahramanların, postmodern temsiller ile sunulmakta olduğu önermesinin değerlendirilmesidir. Çalışma evreninin belirlenmesinde dijital platformlar öne çıkmaktadır. Türkiye'de ilk uluslararası dijital platform olarak yayın hayatına başlayan ve postmodern mecra olarak nitelenen Netflix'te, orijinal içerikler kategorisinde yer alan Post-Western türündeki "The Power of the Dog" yapımı amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçimi yapılan yapıma Roland Barthes'ın görüşleri bağlamında göstergebilimsel analiz uygulanmıştır. Analizde kullanılan karakter anlam tablosu, söz konusu sinematik deneyim sunan yapımın anlatısında inşa edilen postmodern birey temsillerini anlamlandırmada yararlı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Post-Western Sinema, Netflix, Postmodernizm, Postmodern Birey, Temsil.

POSTMODERN INDIVIDUAL REPRESENTATIONS IN POST-WESTERN CINEMA: THE CASE OF THE POWER OF THE DOG

ABSTRACT

In the postmodern era, where reality is ambiguous, boundaries are transcended, and fixed patterns give way to fluidity. The rise of the fragmented and the diverse in the postmodern period has paved the way for a reevaluation of individual identity amid changing societal dynamics. In this context, the postmodern individual is often associated with representations such as being solitary, self-centered, an anti-hero, possessing diverse sexual orientations, unburdened by the past, and living spontaneously. Unlike classical Western productions, Post-Western cinema employs an imagistic language to challenge traditional narratives of the postmodern era. Post-Western productions imbue the clichéd narratives and heroes of classical Western cinema with new meanings. In Post-Western cinema, the conflicts between heroes, the variability of moral conditions, and psychological ruptures are reconstructed. While preserving the core dynamics of classical cinema, Post-Western narratives reframe heroes within a postmodern framework. In Post-Western productions, where identity and power dynamics are rendered ambiguous, characters are presented through postmodern representations. At this point, the aim of the study is to evaluate the proposition that heroes in post-Western cinematic narratives are presented through postmodern representations. Digital platforms have been prominent in defining the study's scope. Netflix, recognized as the first international digital platform in Türkiye and described as a postmodern medium, was chosen for its original content, specifically the Post-Western film The Power of the Dog, as a purposeful sample. A semiotic analysis, based on Roland Barthes' perspectives, was applied to the selected production. The character meaning table used in the analysis is considered useful in interpreting the postmodern individual representations constructed within the narrative of the cinematic work offering this experience.

Keywords: Post-Western Cinema, Netflix, Postmodernism, Postmodern Individual, Representation.

1. GİRİŞ

Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma gibi tarihsel dönemeçlerin beraberinde getirdiği değişimler ve dönüşümler modern dönemin yükselmesinde rol oynamıştır. Modern dönem genellikle sabitlik, kesinlik, akılcılaşma, bürokratikleşme ve örgütlü kapitalizmin yansımalarını sunmaktadır. Bu dönemde toplum ise bilgiye dayalı, sanayi ya da örgütlü toplumlar şeklinde tanımlanmaktadır. Modern dönemin bireyi ise rekabetçi, bireysel, akılcı, mesafeli, katı, belirli bir kimliğin peşinde ve kaprisli gibi çeşitli nitelemelerle tanımlanmaktadır (Akbayır, 2025, s. 27).

Modernin tarihsel ilerleme perspektifinde karşı çıktığı olgulara dönüşmesi ve fordist sistemde görülen buhranlar yeni bir dönemin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Toplumda görülen ekonomik temelli sıkıntılar beraberinde sosyo-kültürel ve siyasi temelli düşünsel alanı da etkilemiştir. Fordizmde görülen buhran Şaylan'a (2009, s. 173) göre 1970'li yıllarda giderek artmıştır. Bu noktada post fordist sistemden bahsedilmesinin önü açılmış ve postmodernizmin yükselişi hızlanmıştır. Modern dönemden postmodern döneme geçişin kesin bir zamanı yoktur. Ancak Harvey'in de (2010, s. 54) belirttiği gibi 15 Temmuz 1972'de Charles Jencks'in St. Louis'deki Pruitt-Jgoe konutlarının düşük gelirli kişiler için oturulamaz olduğu düşüncesinin baskın çıkması sonucu, binaları dinamitle havaya uçurulması söz konusu değişimin sembolik örneğini oluşturmaktadır.

Postmodern dönem çoklu olanı, farklı olanı, muğlak olanı, melez olanı ve değişken olanı yüceltmektedir. Postmodern dönemde tasarıma dayanan ürünlerin üretildiği ve tüketildiği post fordist merhalenin de etkisiyle değişen sosyo-kültürel dinamikler birey kimliğini de dönüştürmüştür. Birey, postmodern dönemde parçalı öznenin de etkisiyle birlikte modern dönemin katı yanını terk etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde özneler kadar çoklu gerçeklikler bulunmakta ve göreceli bir dünya sunulmaktadır. Söz konusu bu göreceli dünyada birey kimlikleri kırılgan, değişken ve bir o kadar da katmanlıdır. Postmodern dönemde birey genellikle çoklu kimliğe sahip, duygusal, ben odaklı, anti-kahraman, paranoyak, geleneksel olanla ilgili, farklı cinsel yönelime sahip, tek gecelik ilişki peşinde olan vb. farklı tanımlamalar üzerinden betimlenmektedir. Postmodernizm özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle sanatta, edebiyatta ve sinema gibi çeşitli düşüncel alanların yeniden inşasında öne çıkmıştır. Bu noktada modernliğin köklü yanını muğlaklaştıran postmodernlik düzene karşı kaosu, durağanlık yerine dinamikliği getirmiştir.

Sinema alanında postmodernizmin izleri özellikle Western türünün yeniden inşasında yükselen Post-Western türünde görülmektedir. Post-Western sinema, klasik Western türünün bazı ögelerine sahip çıkarak onları yeniden yorumlamaktadır. Bu açıdan Post-Western anlatılarında modern birey dekonstrükte edilerek postmodern birey olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı Post-Western sinema anlatılarında kahramanların, postmodern temsiller ile sunulmakta olduğu önermesinin değerlendirilmesidir. Çalışma evreninin belirlenmesinde dijital platformlar öne çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'deki dijital platformlar arasında ilk uluslararası dijital platform olarak yayın hayatına başlayan Netflix'e odaklanılmıştır. Çalışmada Netflix orijinal içerikler kategorisinde yer alan Post-Western türünde sinematik deneyim sunan "The Power of the Dog" yapımı amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçimi yapılan

yapıma Roland Barthes'ın görüşleri bağlamında göstergebilimsel analiz uygulanmıştır. Analizde kullanılan karakter anlam tablosu, söz konusu sinema yapımının anlatısında inşa edilen postmodern birey temsillerini anlamlandırmada yararlı görülmektedir.

2. POSTMODERN DÖNEM VE POSTMODERN BİREY

Postmodern dönem, modern dönemin buhranlarından ve yıkıntılarından yükselmiştir. Çünkü postmodern dönem ne moderni desteklemekte ne de modernden tamamen kopmuş sayılmamaktadır. Bu açıdan postmodern dönem, modern dönemin zıttı ya da devamı değildir. Postmodern ifadesi 1960'lı yıllarda Ihab Hassan ve Leslie Fiedler gibi isimler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Postmodern; dans, mimari, tiyatro ve sinema gibi alanlarda 1970'li yıllardan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Huyssen, 2011, s. 233). Postmodern dönemde, modern dönemin katı, durağan, doğrusal tarih anlayışı ve sabit kimlik anlayışı muğlaklaşmıştır. Bu dönemde daha çok melezleşme, farklılık ve çoklu olan yüceltilmektedir.

Postmodern dönemin beraberinde getirdiği çoğulculuk ile büyük anlatılar geride bırakılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem teknik hem de teknolojideki gelişmelerle beraber eylemlerin araca indirgenmesi ve liberal kapitalizmdeki gelişmeler gibi temel faktörler büyük anlatıların sonunu açıklamada tercih edilmektedir (Lyotard, 2013, s. 85). 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle daha da belirgin hâle gelen postmodern dönem Lyotard'ın büyük anlatılara yönelik inancın geride kaldığı şeklinde nitelediği şüphecilikle açıklanmaktadır. Bu nedenle postmodernizmin otorite, bilgi ve kimlik gibi kavramları parçalarına ayırması sonucunda çoğulculuk, muğlaklık ve bireysellik yükselmektedir. Ötekinin yüceltildiği postmodern dönemde düşünsel alanda da dönüşümler yaşanmıştır. Bunun bir sonucu olarak bilgi sürekli değişmekte ve yenilenmektedir. Özellikle Newton fiziğinden kuantum fiziğine geçişle beraber postmodern, gerçekliğin sorgulanmasının önünü açmıştır. Kuantum fiziğinin düşünsel alana etkisiyle birlikte anlamın ve zamanının doğrusal yönü de kırılmıştır (Üzüm ve Uçkun, 2019, s.81). Bu açıdan postmodern dönem olasılıkların, çoklu evrenlerin ve sonsuz sayıdaki döngülerin dünyası sayılmaktadır.

Postmodern dönemde gerçekliğin çokluğu, özne sayısı kadar gerçeklikten bahsedilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla söylemler sürekli değişmekte ve yorumlamalar farklılaşmaktadır. Murphy (2000, s. 156), bu duruma "dil tükenmez" diyerek postmodernin yorumsamacı yanına vurgu yapmaktadır. Postmodern dönemin farklı yorumları tek ve biricik gerçeklikten bahsedilmesini olanaksızlaştırmıştır. Gerçekliğin parçalı olduğu böylesi bir dünyada üretim ve tüketim ilişkisi de fordizmdeki gibi standartlara bağlı kalamazdı. Bu yüzden modern dönem fordizm ile ilişkilendiriliyor ise postmodern dönem de post fordizm ile ilişkilendirilmektedir. Stuart Hall'un postmodern döneme alternatif bir bakış açısı geliştirdiği yeni zamanlar tezi de post fordizmden etkilenmiştir. Hall'un de ifade ettiği gibi (1995, s. 109), post fordist ekonomik düzen toplumsal değişimleri belirlemede son aşama değildir ancak ekonomik düzende yaşanan dönüşümler toplumdaki pratiklerin ve olguların açıklanmasında önemli bir role sahiptir.

Post fordizm, esnek üretim ve bireyselleşen tüketimi sunmaktadır. Stoksuz çalışma post fordizmin belirgin özelliklerindendir. Ayrıca post fordizmde parçalı üretim öne çıkarken makineleşmenin de etkisiyle büyük fabrikalar yerini küçük işletmelere bırakmıştır. Mavi yakalı işçiler yerini beyaz yakalılara bırakırken aynı zamanda kas gücüne duyulan ihtiyacın azalması

kadın işçilerin görünür kılınmasını sağlamıştır (Eraydın, 1992, s. 28). Post fordizmle birlikte tüketme gereksinimleri de değişerek artık ihtiyacın değil gösterişin tüketimine dönüşmüştür. Tüketim bir işlev olmaktan çıkarak yeniden yaratılan bir gösterge mekanizması hâline getirilmiştir (Baudrillard, 2017, s. 110-111). Toplum pratiklerinin ve gündelik yaşamın postmodern olan ile çerçevelenmesi bireyi farklı kimlikler edinebilme telaşına düşürmüştür.

Best ve Kellner (2016, s. 20), postmodern dönemde gerçekliğin değişkenliğinden dolayı parçalanmış öznenin yükseldiğinden bahsetmektedir. Rosenau (2014, s. 92-93), postmodern öznenin merkezi olmadığına değinirken Diker (2020, s.293), sıradan insan görünümünde anti-kahramanlar olduğuna değinmektedir. Rosenau (2014, s. 88) ayrıca postmodern bireyin gevşek, esnek, anda yaşayan, mizahı olan, fanteziye sahip, spontane yaşayan, sıra dışı olanla ilgili, aile-evlilik konularından uzak olduğuna işaret etmektedir. Funk'a (2013, s. 104) göre postmodern birey geçmişin sorumluluklarını alamayan, ben odaklı ve cinsel özgürlüğe sahip olduğunu vurgularken aynı zamanda entelektüel aklın ve duygusallığın ön plana çıkmasıyla da makine gücünün önemsiz hâle geldiğinden bahsetmektedir. Şen (2020, s. 173), postmodern dönemin bölünmüş kişiliklerinden bahsetmektedir. Bu durum postmodernin çoklu kimliklerini açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla çoklu kimlikler de beraberinde postmodern paranoyayı getirmiştir. Bell'in (2016, s. 28) de üzerinde durduğu gibi postmodern dönem bireysel istencin ve içgüdünün egemenliğinde olup postmodern birey isyankâr olarak tanımlanmaktadır. Susamikannu (s. 1-2), postmodernin genç olanla ilişkilendirildiğinden bahsederken Çabuklu (2004, s. 128), postmodern bireyin kırışıksız, light ve metroseksüel olabileceğinden bahsetmektedir. Watson (2006, s. 49), postmodern dönemde bedenlerdeki değişimi ortaya koymaktadır. Bu noktada doğuştan gelen cinsiyet sabitliği ortadan kalkarak mükemmele ulaşma arzusu baskın çıkmaktadır. Şimşek (2016, s. 285), postmodern bireyin fit ve formda olduğunu; Bauman (2005, s. 59) yetersizlik hissine kapıldığını ifade ederken ayrıca Bauman (2011, s. 25) postmodern bireyin diğerlerinden farkını çeşitli simge ya da semboller ile ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu durum postmodern bireyin marjinal olarak algılanmasının önünü açmaktadır. Bauman'a göre (2001, s. 407) postmodern birey; hacı, aylak, turist, oyuncu, yabancı, gezinen ve (2001, s. 204-205) hazcı, denge arayan ve tüketicidir. Bauman (2000, s. 219) son olarak postmodern göçebelerin bağımsız bir şekilde yaşadıklarına değinmektedir.

Postmodern birey, modern dönemin bireyinde görülen akılcı, özerk ve sabit kimlik anlayışını derinden etkiler. Postmodern birey, sabit bir kimlikten yoksun olduğu gibi sürekli yeniden inşa edilmekte ve çok katmanlı olarak tanımlanmaktadır. Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" olarak özetlediği postmodern bireyde hem geçici hem de bağlamsal kimlikler yükselmektedir. Postmodern bireyin sabit ahlaki görüşü olmadığı gibi imgelerle kendisini sunmayı tercih etmektedir. Dahası, postmodern birey kimliklerini performatif açıdan inşa ederek benlikler arasında da geçiş yapabilmektedir. Bu durum onun parçalanmışlık hissini pekiştiren itici güçlerden sayılmaktadır. Aidiyetlik krizinde var olmaya çalışan postmodern birey ne tam anlamıyla özgür olan ne de bağlı olandır. Tekinsiz kalan postmodern birey söz konusu evrende kendi aidiyetliğini kendisi var etmek durumundadır.

3. POST-WESTERN VE POSTMODERNİZM İLİŞKİSİ

Klasik Western filmler, zorluklara rağmen yerleşimi destekleyen, vahşi doğayı evcilleştiren, bu eylemin bir sonucu olarak yenilenen erkekliği ifade eden; dişiliği evcilleştiren, ulusal kimlik anlayışına sahip anlatıları tanımlamaktadır. Western filmlerde kahramanların ve kötü adamların anlatıları sabit nitelikte ve Amerikan sınır ideolojisi fikrini desteklemekteydi. II. Dünya Savaşı sonrası Batı, askeri ve endüstriyel alan olarak gelişmiştir. Ancak sinematik Western söz konusu gelişmelere zamansız olarak katılmıştır. Eski Batı'nın anlatıları ulusal kimlik, erkeklik ve ırk ilişkileri için kullanılmıştır. Klasik Westernler söz konusu ilişkileri açığa çıkarmak için anlatılarda büyük şapkalar, toz ve atları tercih etmiştir (Campell, 2013, s. 11-12).

Neil Campell'in (2013, s. 31) "Post-Westerns" adlı eseri Post-Western dünyayı anlamlandırmak açısından önemli görülmektedir. Campell, II. Dünya Savaşı sonrasında üretilen ve geleneksel Westerni odağına alan ancak onu derinden rahatsız edecek dinamiklerle ilgilenen ve söz konusu durumlar hakkında filmler yapan kategoriler için Post-Westerni kullanmaktadır. Ayrıca 1973 yılında İngiliz sineması eleştirmeni Philip French (2005, s. 84-85) Post-Western terimini bugünün Batısıyla alakalı ve Westernin kendi dinamiklerinden ya da kovboy kültüründen etkilenen veya onun kurban mitosunu ele alan ve bunun için de izleyicinin Western filmine ilgisini kullanan anlatılar için kullanmıştır. Bu noktada Post-Western sinema geleneksel Western sinemasının klişelerini sorgulayan ve tartışan bir yönelim izlemektedir. Rancière'e (2006, s. 89) göre Western taşralı dünyasını kaderine bırakmıştır. Dolayısıyla Post-Western tür ilk aşamada Batıyı yükselten taşra ideolojilerine karşı ışık tutmuş ve aynı zamanda "Batı" temalarını yeniden inşa etmiştir. Post-Western yapımlar, türün birden fazla temalarına katılırken bütünüyle söz konusu sınırlar içerisinde hapsolmazlar. Bunun yerine daha çok anlatı kesintiye uğratılarak meydan okuma çabasına dönüşmekte ve küçük anlatılar Western türünün biçimlerini dekonstrükte etmektedir (Campell, 2013, s. 5). Campell (2013, s. 309), Stuart Hall'un görüşlerinden de yola çıkarak post ön ekini post kolonyalizm, post yapısalcılık ve postmodernizm ile ilişkilerini açıklamaktadır.

Postmodernizm büyük anlatıların otoritesini geri planda bırakmıştır. Bu açıdan postmodern dönem görecelik, parçalılık ve muğlaklık üzerinden yükselmiştir. Post-Western anlatı türü ise geleneksel Western türünün hem sabitliğini hem de mitlerini yapı bozuma uğratarak postmodernizmin eleştirel köklerini beslemektedir. Klasik Western türündeki iyi-kötü karşıtlığı, Amerikan sınır mitolojisi gibi çeşitli unsurlar Post-Westernde ironik bir anlatımla sunulmaktadır. Post-Western anlatı türü sessizliği, yaraları, özlemleri, yas sırlarını ve arzuları temsil etmektir. Post-Western ile Batı artık hem coğrafi hem de ruhsal açıdan katmanlı olarak betimlenmekte ve hem sorunlu hem de rahatsız edici metinlerle yükseltilmektedir (Campell, 2013, s. 15). Post-Western anlatı postmodernizmdeki gibi doğrusal tarih anlayışı yerine daha karmaşık bir gelecek vaat etmektedir. Post-Western filmlerde kahramanlar, anti-kahraman olarak sunulabilir, suçlu olabilir, yerli halklar ya da kadınlar anlatının odak noktasında olabilirler. Ayrıca Post-Western anlatı türlerinde daha psikolojik derinlik gözlemlenirken aynı zamanda karakter odaklı döngüler söz konusudur. Post-Western anlatıda vahşi batı miti eleştirilmekte ve parçalanma yer almaktadır.

Sonuç olarak postmodernizm nasıl ki modernizmin büyük anlatılarını sorgulamakta ve parçalara ayırmakta ise Post-Western de bunları Westernin klasik yapısına uygulayarak klasik kovboy anlatısını dekonstrükte ederek yorumlamaktadır. Post-Western tür izleyiciyi hem kültürel hem de tarihsel açıdan yeniden düşünmeye sevk etmekte ve bunu yaparken de Westernin eleştirisini sunarak postmodernizmin parçalı ve kaotik ruhunu sinema diline yansıtmaktadır.

4. YÖNTEM

4.1. Amaç, Evren ve Örneklem

Çalışmanın amacı Post-Western sinema anlatılarında kahramanların, postmodern temsiller ile sunulmakta olduğu önermesinin değerlendirilmesini içermektedir. Çalışma evreninin belirlenmesinde dijital platformlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmada Türkiye'de ilk uluslararası dijital platform kategorisinde yayına başlayan Netflix ele alınmıştır (Vitrinel ve Ildır, 2001, s. 2). Netflix orijinal içerikler kategorisinde yer alan Post-Western türünde sinematik deneyim sunan "The Power of the Dog" yapımı amaçlı örneklem olarak seçilmiştir.

4.2. Analiz ve Bulgular

Çalışma özelinde "The Power of the Dog" filmi amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen filme göstergebilimsel analiz uygulanmıştır. Analizler, Roland Barthes'ın görüşleri doğrultusunda ilerletilmiştir. Göstergebilim, göstergelerin anlam evrenini yorumlamada yardımcı olmaktadır. Bu noktada Guiraud'a göre (1994, s. 10) göstergebilim, soyut anlamların derinlemesine irdelenmesinde öne çıkmaktadır. Dolayısıyla göstergebilim gizli kalan soyut kavramların değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Barthes'a göre (1979, s. 1) göstergebilimin temelinde gösterge, gösteren ve gösterilen ilkeleri bulunmaktadır. İlâveten göstergebilim içerisinde yan anlam-düz anlam, dil-söz ve dizge-dizim yapıları mevcuttur. Göstergebilimdeki birincil ve ikincil düzeydeki anlamsal boyutlar düz anlam ve yan anlam için kullanılmaktadır (Barthes, 1979, s. 31). Yan anlamsal boyut daima düz anlamdan beslenir ve metaforları destekler (Barthes, 1979, s. 88-90). Çalışma özelinde Post-Western türünde postmodern birey temsili değerlendirileceği için analizde irdelenecek olan karakter anlam tablosu "The Power of the Dog" film anlatısındaki birey temsilini incelemede önemlidir. Dolayısıyla karakter anlam tablosunda hem düz anlamlara hem de yan anlamlara değinilerek söz konusu film anlatısındaki postmodern birey temsilleri ortaya çıkarılmıştır. Analizler "The Power of the Dog" filmindeki baş karakter olan Phil Burbank üzerinden gerçekleştirilmiştir.

The Power of the Dog Filmi Hakkında: Thomas Savage'ın 1967 tarihinde yayımlanan ve aynı adlı romanına dayanan yapım, 2021 yılında Jane Campion tarafından hem yazılıp hem de yönetilmiştir. Film anlatısı 1920'lerin Montana'sında geçmektedir. Film, iki kardeşin hikâyesi üzerinden karakterize edilmektedir. Sert mizaca sahip Phil Burbank ve daha yumuşak bir karaktere sahip olan George Burbank arasındaki gerilim film anlatısında irdelenmektedir.

Çizelge 1. The Power of the Dog Filmi Karakter Anlam Tablosu

Karakter	**Düz Anlam**	**Yan Anlam**
Mükemmeliyetçi	Kusursuz olmak	Otorite
Çoklu kimlik	Ruhsal/psikolojik bozukluk	Postmodern birey kimliği
Bağımsız	Özgür olmak	Köksüz
Spontane yaşar	Plansız olmak	Duygu patlamaları, bilinmezlik
İroniye sahip	Alaycılık	Kaosla başa çıkabilmek
Geleneksel olanla ilgili	Geçmişle olan bağ	Aidiyetlik
Kırışıksız/diri	Genç görünen	Postmodern birey dış görünümü
Fit/formda	Sporla ilgilenen	Postmodern birey dış görünümü
Duygusal	Duygularıyla hareket eden	Yalnızlık, çelişki
Denge arar	Eşitleme	Uyum sağlama
İsyankâr	Başkaldıran	Var olma çabası
Ben odaklı	Ben merkezcilik	Baskın olmak
Anda yaşar	Anlık yaşayan	Bağımsız
Fantezilere sahip	Sınırsız hayal kuran	Arzu, istek
Anti-kahraman	Kötü adam	Bastırılmış duyguların dışavurumu
Farklı cinsel yönelim	Eşcinsellik	Duygusal bağ

Çizelge 1'de "The Power of the Dog" filminin ana karakteri Phil Burbank üzerinden karakter anlam tablosu oluşturulmuştur. Bu bağlamda söz konusu film anlatısı içerisinde toplamda 16 tane postmodern birey temsili saptanmıştır. Phil Burbank karakterini kısaca açıklamak gerekirse;

- **Phil Burbank**

Görsel 1

Phil Burbank film anlatısında çok katmanlı, çelişkilerle dolu ve karmaşık bir kimlik inşası üzerinden yükselmektedir. Phil'in çiftlikteki lider duruşu ve çiftlik işlerini yürütmedeki kararlığı aslında mükemmeliyetçiye işaret etmektedir. Bu kimlik yaklaşımı Phil'in lider ve otorite olarak anlamlandırılmasına yol açmaktadır. Phil, sert ve maço bir kovboy kimliğine sahipken aynı zamanda bastırılmış arzuları olan ve duygusal kişilik özellikleri taşımaktadır. Bu durum onu postmodernin çoklu kimlik dinamiği ile ilişkilendirmektedir. Çiftlikteki bağımsız tavırları ve kimseyi dinlememesi Phil'in içsel çatışmalarını besleyen ve köksüz oluşunu hatırlatmaktadır. Film anlatısında Phil'in spontane yaşadığı alt metin olarak verilmektedir. Ancak bu durum anlatı içerisinde bastırılmış duyguların birer patlaması ve bilinmez davranışlar

şeklinde ortaya çıkmaktadır. Phil'in alaycı tutumları, karakterin ironiyi yükseltmesine zemin hazırlarken aynı zamanda istemediği durumlara karşı bir tavır şeklinde değerlendirilebilir. Bu durum da postmodern bireyin kaosla baş edebilme yetisinde görülmektedir. Phil'in sert dış görünüşünün altında aslında duygusal bir kişilik çözülmesi vardır. Bu durum onun çelişkili bir kimliğe sahip olmasına neden olmaktadır. Film anlatısı boyunca çelişkiler içerisinde denge arayan Phil, söz konusu dengeyi bir türlü bulamayan postmodern bireydir. Phil'in ben odaklı yaklaşımları film anlatısında sıklıkla tekrarlanmaktadır. Phil'in anlık duyguları ve tepkileri onu anda yaşayan karakter olarak öne çıkarırken aynı zamanda bastırılmış hisleri fantezi duygularını açığa çıkarmaktadır. Phil geleneksel kahraman çizgisinde yer alan ahlak ve erdemden uzaktır. Onun yerine çevresini manipüle etmeyi seven, Rose ve Peter'a yönelik alaycı tavırlara sahip karakter olarak var olmaktadır. Bu durum da Phil'in anti-kahraman olarak yükselmesine neden olmaktadır. Son olarak Phil'in geçmişinde Bronco Henry ile olan ilişkisi ve Peter ile olan farklı iletişimi karakterin farklı cinsel yönelime sahip olduğunu vurgulamaktadır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modern dönemin sabit, durağan ve keskin sınırları postmodern dönemle birlikte yıkılmıştır. Bu dönemde muğlaklık, belirsizlik ve parçalanma yükselmektedir. Postmodern dönem içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel olgularda çözülmeler yaşanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak postmodern dönemde birey kimliğinin sorgulanması ve yeniden inşa edilmesi gerekmiştir.

Postmodernizm, anlamın çoğulluğunu ve doğrusal akışı reddetmektedir. Büyük anlatıların reddedildiği bir dönemde birey, akışkan ve parçalı kimlik yapısı kazanmaktadır. Geleneksel kurallara ve normlara karşı isyankâr bir tutuş takınır. Postmodern birey, bu dönemde kendisini sürekli inşa eden konumundadır. Modern dönemdeki sabit kimlik anlayışı yerine postmodern dönemde performatif kimlik geçişleri görülmekte ve söz konusu bu durum bireyin çoklu kimlik kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Post-Western anlatı ise klasik Westernin sahip olduğu ikonik karakterleri ve anlatıyı dekonstrükte ederek onlara yeni bir bağlam kazandırmaktadır.

Çalışmanın amacında Post-Western anlatıda karakterlerin, postmodern birey olarak temsil edildiğinin değerlendirilmesi bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Netflix orijinal içeriklerde bulunan ve Post-Western anlatısına sahip "The Power of the Dog" filmi amaçlı "örneklem olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında "The Power of the Dog" filmine göstergebilimsel analiz uygulanmıştır. Analiz, filmin baş karakteri Phil Burbank üzerinden gerçekleştirilerek karakter anlam tablosu ortaya koyulmuştur. Film anlatısı içerisinde Phil'in yaşadığı içsel çatışma ve kimlik krizi başarılı bir şekilde betimlenmiştir.

Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda "The Power of the Dog" filminde toplamda 16 postmodern birey temsili saptanmıştır. Bunlar; mükemmeliyetçi, çoklu kimlik, bağımsız, spontane yaşar, ironiye sahip, geleneksel olanla ilgili, kırışıksız/diri, fit/formda, duygusal, denge arar, isyankâr, ben odaklı, anda yaşar, fantezilere sahip, anti-kahraman, farklı cinsel yönelime sahip şeklindedir. Yapılmış bu çalışma literatürde daha önceden yapılmış çalışmalarla da benzerlik göstermektedir. Buna göre postmodern birey için Best ve Kellner (2016, s. 21) parçalanmış özne; Diker (2020, s.293) anti-kahraman; Rosenau (2014, s. 88) anda yaşayan, fanteziye sahip, spontane yaşayan; Funk (2013, s. 95) ben odaklı, cinsel özgürlüğe sahip,

duygusal; Şen (2020, s. 173) çoklu kimlik; Bell (2016, s. 28) isyankâr; Susamikannu (s. 1-2) genç; Çabuklu (2004, s. 128) kırışıksız; Watson (2006, s. 49) mükemmele ulaşma arzusu; Şimşek (2016, s. 285) fit ve formda; Bauman (2001, s. 204-205) denge arayan; Bauman (2000, s. 219) postmodern göçebelerin bağımsız olduğuna değinmektedir.

Sonuç olarak Fredric Jameson'ın işaret ettiği gibi, postmodern kültürde derinlik yerini yüzeyselliğe bırakmaktadır. Bu özgürlük, aynı zamanda bir aidiyet krizini de tetiklemekte ve aynı zamanda bireyi aidiyetsiz yapmaktadır. Post-Western sinema anlatısında birey, genellikle yalnız, sorgulayıcı ve geleneksel kahraman arketiplerini reddeden bir figür olarak belirmekte ve klasik Westernin net ahlaki sınırlarının aksine, Post-Western kahramanları belirsizlik ve çelişkilerle doludur. Bu bakımdan postmodern dönem, bireyi sabit bir özden uzaklaştırarak, onun kimliğini sürekli bir yeniden inşa sürecine tabi tutmaktadır. Bu süreç, özgürleştirici olduğu kadar kaotiktir; zira birey, anlamı ve aidiyeti kendi elleriyle yaratmak zorundadır. Postmodern birey, bu dinamik ve kaotik ortamda hem yaratıcı bir özne hem de kültürel fragmanların bir yansıması olarak varlığını sürdürendir.

KAYNAKÇA

Akbayır, A. *Dijital Platformlarda Postmodern Kimliklenme*, Eğitim Yayınevi/Konya, 2025.

Barthes, R. *Göstergebilim İlkeleri,* (B. Vardar, ve M. Rifat, Çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 1979.

Baudrillard, J. *Tüketim Toplumu,* (N. Tutal ve F. Keskin, Çev.), Ayrıntı Yayınları/ İstanbul, 2017.

Bauman, Z. *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri,* (N. Demirdöven, Çev.), Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2000.

Bauman, Z. *Parçalanmış Hayat- Postmodern Ahlâk Denemeleri,* (İ. Türkmen, Çev.), Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2001.

Bauman, Z. *Bireyselleşmiş Toplum,* (Y. Alogan, Çev.), Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2005.

Best, S. ve Kellner, D. *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar,* (M. Küçük, Çev.) Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2016.

Campell, N. Defınıng Post-Western Cınema: John Huston'S The Treasure Of The Sıerra Madre (1948). P. Varner (Dü.) içinde, *New Wests and Post-Wests: Literature and Film of the American West* (s. 2-20). UK: Cambridge Scholars Publishing, 2013.

Campell, N. *Post-Westerns: Cinema, Region, West,* University of Nebraska/ Lincoln, 2013.

Çabuklu, Y. *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset,* Kanat Yayınları/ İstanbul, 2004.

Diker, C. Bir Anti-Kahraman Anlatısı Olarak Joker Filminin Postmodernite Perspektifinden İncelenmesi, *Sinecine,* 11(2), 2020.

French, P. *Westerns,* Carcanet/ London, 2005.

Funk, R. *Ben ve Biz Postmodern İnsanın Psikanalizi,* (Ç. Tanyeri, Çev.), Yapı Kredi Yayınları/ İstanbul, 2013.

Guiraud, P. *Göstergebilim,* (M. Yalçın, Çev.), İmge Kitabevi/ Ankara, 1994.

Harvey, D. *Postmodernliğin Durumu,* (S. Savran, Çev.), Metis Yayınları/ İstanbul, 2010.

Huyssen, A. Postmodernin Haritasını Yapmak. M. Küçük içinde, *Modernite versus Postmodernite* (M. Küçük, Çev., s. 231-261), Say Yayınları/ İstanbul, 2011.

Lyotard, J F. *Postmodern Durum*, (İ. Birkan, Çev.) Bilgesu Yayıncılık/ Ankara, 2013.

Murphy, J. W. *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri,* (H. Arslan, Çev.), Paradigma Yayınları/ İstanbul, 2000.

Rancière, J. *Film Fables,* Berg/ London, 2006.

Rosenau, P. M. *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri,* (B. Tuncay , Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları/ İstanbul, 2014.

Susamikannu, S. "Youth and Postmodernism", https://www.academia.edu/11318452/YOUTH_AND_POSTMODERNISM (Erişim tarihi: 18.06.2023)

Şaylan, G. *Postmodernizm,* İmge Kitabevi/ Ankara, 2009.

Şen, N. Paranoia and Multiple Personalities In Postmodern. *International Journal of Media, Culture and Literature, 6*(2), 2020.

Şimşek, M. E. *Modernite, Postmodernite: Bauman,* Belge Ulusalarası Yayıncılık/ İstanbul, 2016.

Üzüm, B. ve Uçkun, S., Post Modern Bir Metafor: Kuantum Organizasyonlar ve Kuantum Liderlik, *TJSS,* 3(5), 2019.

Vitrinel, E. ve Ildır, A. (2021). "Netflix Turkey Dossier", Global Internet TV Consortium, https://mediarxiv.org/nq6v3/ (Erişim Tarihi: 24.08.2023)

Watson, N. Postmodernizm ve Yaşam Tarzları. Stuart Sim (Ed.), Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü içinde (ss. 45-57). Babil Yayıncılık/Ankara, 2006.

THE MEDIATING ROLE OF PERCEIVED ENJOYMENT IN THE IMPACT OF CONSPICUOUS CONSUMPTION ON TRAVEL SHARING INTENTIONS ON SOCIAL MEDIA

Res. Assist. Ediz TUTSAL

Sakarya University,

etutsal@sakarya.edu.tr - 0000-0002-2917-8502

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Sakarya University,

altunr@sakarya.edu.tr - 0000-0001-7934-1841

ABSTRACT

With the integration of social media platforms into the daily lives of individuals, the movement of consumption has gained momentum. One of the forms of consumption in which this movement has gained momentum is conspicuous consumption. Individuals try to display their social status, differentiate from others and gain respectability by sharing the products they own, the services they have received and the pleasant moments they have experienced on social media. Consumers' travel experiences are among the types of content that are the focus of these efforts. The purpose of this study is to examine the mediating role of perceived enjoyment in the effect of conspicuous consumption on the intention to share travel experiences on social media. To achieve this objective, an online questionnaire was conducted with 355 university students born in 1994 or later, all of whom are active social media users. SPSS program was used for the analysis of the data obtained. As a result of the study, it is seen that perceived enjoyment has a mediating role in the effect of conspicuous consumption on the intention to share travel posts on social media. In addition, conspicuous consumption and perceived enjoyment have a significant effect on the intention to share travel posts on social media, and conspicuous consumption has a significant effect on perceived enjoyment. The implications of these findings for the tourism sector and touristic consumer behavior are also discussed.

Anahtar Kelimeler : Conspicuous Consumption, Perceived Enjoyment, Travel Sharing Intention, Social Media, Generation Z

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİMİN SOSYAL MEDYADA SEYAHAT PAYLAŞIM NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ALGILANAN EĞLENCENİN ARACI ROLÜ

Arş. Gör. Ediz TUTSAL

Sakarya Üniversitesi,

etutsal@sakarya.edu.tr - 0000-0002-2917-8502

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Sakarya Üniversitesi,

altunr@sakarya.edu.tr - 0000-0001-7934-1841

ÖZET

Sosyal medya platformlarının bireylerin günlük yaşamına entegre olmasıyla beraber tüketimin devinimi de ivme kazanmıştır. Bu devinimin ivme kazandığı tüketim formlarından biri de gösterişçi tüketimdir. Bireyler sahip oldukları ürünleri, almış oldukları hizmetleri ve deneyimlemiş oldukları keyifli anları sosyal medyada paylaşarak sosyal statülerini sergilemeye, çevrelerinden farklılaşmaya ve saygınlık kazanmaya çalışmaktadır. Bu çabaların nesnesi olan paylaşımlardan biri de tüketicilerin seyahat deneyimleridir. Çalışmanın amacı gösterişçi tüketimin sosyal medyada seyahat deneyimi paylaşma niyeti üzerindeki etkisinde algılanan eğlencenin aracılık rolünün incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, örneklem olarak 1994 yılı ve sonrasında doğan, üniversite öğrencisi olan sosyal medya kullanan 355 kişiye çevrim içi anket uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, gösterişçi tüketimin sosyal medyada seyahat paylaşımı yapma niyeti üzerindeki etkisinde algılanan eğlencenin aracı rolü olduğu görülmektedir. Ayrıca gösterişçi tüketim ve algılanan eğlencenin sosyal medyada seyahat paylaşımı yapma niyeti üzerinde, gösterişçi tüketimin algılanan eğlence üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguların turizm sektörü ve turistik tüketici davranışları açısından çıkarımlarına da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Gösterişçi Tüketim, Algılanan Eğlence, Seyahat Paylaşım Niyeti, Sosyal Medya, Z Kuşağı

1.INTRODUCTION

The origin of the concept of conspicuous consumption is rooted in Thorstein Veblen's pioneering work, The Theory of the Leisure Class, published in 1899. According to Veblen, as the wealth of individuals increases, the way to prove this wealth and gain prestige is through consumption. Conspicuous consumption is the consumption of products with high material value in order to gain prestige. However, when examining the definitions of the concept, stating that conspicuous consumption is carried out only by wealthy consumers results in an incomplete definition of 'conspicuous consumption'. According to Hız (2011), it is not only the "upper class," characterized by wealthy status, but also the "lower class," which can be described as middle-income, that engages in conspicuous consumption by pushing their limits driven by concerns for prestige.

Like other forms of consumption, conspicuous consumption has kept pace with the innovations of the time, and the object and stage of conspicuous consumption have changed. According to Chaudhuri and Majumdar (2006), in the pre-capitalist feudal period, the objects of conspicuous consumption were slaves, women and food; in the modern capitalist period, very expensive products such as diamonds; and in the post-modern period, images and experiences. Nowadays, with experiences being presented as symbols of showing off, travel experiences are also presented by consumers to their surroundings as objects of display. By choosing destinations that require more financial resources, engaging in awe-inspiring activities during the trip, and staying in luxury hotels, individuals not only accumulate memories individually, but also make an effort to differentiate themselves from their surroundings.

Thanks to the ease with which social media provides access to the masses, consumers are able to quickly and easily present their experiences to their surroundings as a 'symbol of show-off'. Due to the capacity of social media posts to reach wide audiences within a short time frame, social media platforms are increasingly becoming a 'showcase'.

Accordingly, it is deemed meaningful and necessary to examine the effect of conspicuous consumption on the intention to share travel experiences on social media in the context of Generation Z individuals who spend a significant part of the day on digital platforms. Moreover, understanding the influence of perceived enjoyment as a mediator in the relationship between conspicuous consumption and the intention to share travel experiences on social media is crucial. Although concepts such as conspicuous consumption, social media sharing intention and perceived enjoyment have gained a place in the marketing literature, it is thought that empirically examining the relationships between these concepts from the perspective of Generation Z and in the context of tourism will contribute to the existing tourism literature.

2. LITERATURE AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

Under this heading, the concepts of conspicuous consumption, intention to share travel experiences and perceived enjoyment will be emphasized.

2.1. Conspicuous Consumption

There are many factors that push consumers to engage in conspicuous consumption. Gaining respect, popularity, being noticed by other consumers, showing who they are to others, presenting their achievements, and trying to strengthen their image are among the reasons that lead consumers to engage in conspicuous consumption (Shukla, 2008). Kumar et al. (2021), in their study examining the antecedents of conspicuous consumption, emphasized that the perception of pride, the need for uniqueness and the desire to access the elite lead to conspicuous consumption. Güneş et al. (2023), in his study on Generation Z, concluded that the tendency for social comparison and the desire for self-promotion positively affect conspicuous consumption in online channels.

Studies on conspicuous consumption do not only focus on Generation Z, but also on different consumer groups. Conspicuous consumption perceptions and tendencies may vary according to demographic characteristics such as age, gender, education, and income level. For example, it can be stated that the tendency for conspicuous consumption is higher among Generation Z compared to Generation Y (Cesur & Çam, 2022).

One of the experiences presented as a symbol of conspicuous consumption is touristic activities. The image that consumers want to reflect in their choice of destination, how they reach the destination of their choice and the activities they participate in the destination is an important determinant (Josiasses & Assaf, 2013). The showcase where they can reflect this image to those around them in the fastest and easiest way is social media platforms. Posts made on social media, which have become a showcase, have social returns. These social returns play a role in consumers' destination selection process (Boley et al., 2018). Choosing destinations that are difficult for other consumers to reach, sharing unseen exotic areas, staying in luxury hotels will have a high social return on social media, which will increase perceived enjoyment. As a result, the following hypotheses have been constructed:

H_1: *Conspicuous consumption motivation positively affects travel experience sharing intention on social media.*

H_2: *Conspicuous consumption motivation positively affects perceived enjoyment.*

2.2.Perceived Enjoyment

There are many different definitions about perceived enjoyment in the literature. The definitions are based on Davies et al. (1992)'s definition of “enjoyment” as an intrinsic motivation to be satisfied with the process regardless of the results of computer use. In general, this concept refers to the extent to which users perceive the process of using a system as enjoyable, regardless of the performance outcomes provided by the system (Vankatesh, 2000). In a narrower scope, it has been found that perceived enjoyment plays an important role in social media usage. (Jung & Chung, 2015; Ramírez-Correa, 2019). Today, it would be possible to define perceived enjoyment as the enjoyment that individuals receive during the process of using social media.

Perceived enjoyment also has an impact on individuals' sharing intentions. Moghavvemi et al. (2017), in their study with students as the sample, determined that perceived enjoyment

positively influences information sharing on Facebook. Individuals also share their feelings and thoughts on social networks and blogs by producing written content about a certain topic on online platforms, i.e. blogging. Many researchers have also tested whether perceived enjoyment plays a crucial role in users' intention to share. Empirical studies indicate that perceived enjoyment positively influences blog usage (Hsu & Lin, 2008; Wang et al., 2012).

Perceived enjoyment also has an impact on sharing travel experiences. According to Oliviera et al. (2020), perceived enjoyment emerges as the primary motivation driving tourists to share their travel experiences on online platforms and travel-related websites. Sharing travel experiences provides a sense of enjoyment, satisfaction and social interaction for users. According to Li (2020), perceived enjoyment is also an effective driving force in Chinese tourists' behavior of sharing travel photos on WeChat. Sharing travel photos through social media is perceived as an enjoyable experience. As a result, the following hypotheses have been constructed:

H_3: *Perceived enjoyment positively affects the travel experience sharing intention on social media.*

2.3. Travel Sharing Intention on Social Media

Social media platforms overcome the limitations of traditional communication channels by providing users with the ability to connect with their social environment anytime and anywhere. Thanks to this opportunity, approximately 66,000 photos are shared on Instagram and 350,000 tweets are posted on X (formerly Twitter) within a minute (Marino, 2025). There are many factors behind the sharing of millions of posts within minutes by users on social media platforms. According to Goh et al. (2009), the reasons for users to share content on social media include establishing and maintaining social relationships, showcasing individual or collective experiences, self-presentation and expression, as well as task completion.

Sharing travel experiences with followers on social media has turned into a popular trend among users nowadays. According to Oliviera et al. (2020), tourists share their travel experiences driven by altruistic motivations, personal satisfaction and self-actualization, as well as perceived enjoyment. Ghaderi et al. (2023) argue that sharing travel experiences on social media enhances individuals' self-confidence, strengthens the social bonds they have with their followers, and emotionally enriches their experiences. Content creators on social media convey their experiences to followers through the vlogs they produce. Tourists with high entertainment motivation and social media users who create vlogs tend to share enjoyable moments they have lived or experienced with others (Zhao et al., 2022). Consumers share travel videos on social media for the purpose of showing off, and they also derive enjoyment from making these posts. As a result, the following hypotheses have been constructed:

H_4: *Perceived enjoyment mediates the relationship between conspicuous consumption motivation and travel experience sharing intention on social media.*

3.METHOD

This section first outlines the purpose of the study and the sample. Subsequently, the research model is presented visually, followed by detailed information on the measurement scales employed, and finally, an explanation of the data analysis is provided.

3.1. Purpose and Sample of the Research

This study seeks to explore the impact of conspicuous consumption motivation on Generation Z's travel experience sharing intention on social media, while also examining the mediating role of perceived enjoyment. In line with this objective, the population of the study consists of social media users who can be categorized as Generation Z, while the sample frame is composed of students from Sakarya University. Within the context of the study, convenience sampling was employed as the sampling method. During the data collection phase, a total of 355 participants were reached, of which 335 responses were included in the analysis. Twenty participants were excluded from the dataset on the grounds that they did not adequately represent the research population.

3.2. Research Model, Instruments and Data Analysis

The model developed to test whether conspicuous consumption influences travel sharing intention on social media among Generation Z, and whether perceived enjoyment plays a mediating role in this relationship, is presented in Figure 1.

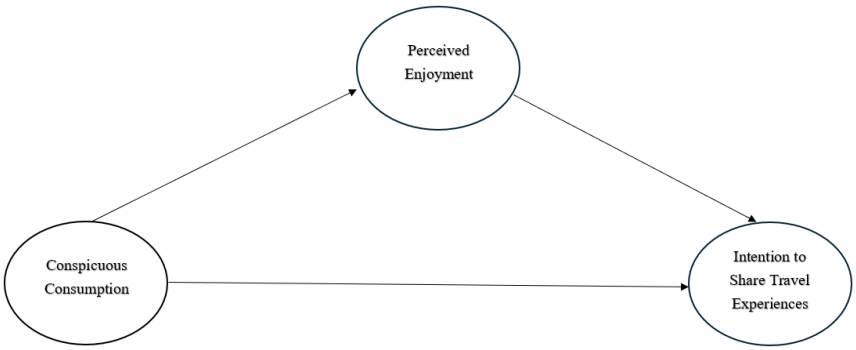

Figure 1:Research Model

As part of the research framework, data were collected online through a questionnaire method. The questionnaire is structured into three distinct sections. The first section includes two items related to participants' behavior in using social media platforms. The second section comprises three measurement scales: the Conspicuous Consumption Sharing Motivation scale, developed by Russel et al. (2022), which includes 16 items; the Sharing Intention scale, developed by Kumar et al. (2021) and adapted by Poyoi et al. (2024), consisting of 3 items; and the Perceived Enjoyment scale, consisting of 3 items, as used by Oliveira (2020). All items were assessed on a seven-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree). The third section includes seven statements aimed at identifying the types of social media platforms used by the participants, the types of the content they engage with, and their socio-demographic characteristics The proposed research model was tested using Process Model 4.

4.FINDINGS

Under this heading, firstly statistics describing the participants of the study are presented. Then information regarding the means and reliability of the measurement scales is presented. This is followed by descriptive statistics related to participants' social media usage duration, their most frequently used social media platforms, and the types of content they engage with the most. In the last section, the table containing the hypothesis tests is presented and explanations including the acceptance and rejection of the hypotheses are given.

Table 1: Descriptives Statistics

	Frequency	%
Gender		
Female	249	74,33
Male	86	25,67
Age		
18-21	204	60,90
22-25	109	32,54
26 and over	22	6,56
Income		
0 - 22000 TL	277	82,69
44001-66000 TL	21	6,27
66001 TL and over	37	11,04

According to the statistics presented in Table 1, 74.33% of the participants are female, while 25.67% are male. 60.89% of the participants are between the ages of 18 and 21, 32.53% are between 22 and 25, and 6.56% are 26 years old or older (with the maximum age being 31). Additionally, 82.68% of the participants have an income of 22,000 TL or less, 6.26% have an income between 44,001 TL and 66,000 TL, and 11.04% earn 66,001 TL or more.

Table 2: Reliability Analysis and Descriptive Statistics of the Scales

Scale	Mean	Standard Deviation	Cronbach's Alpha
Conspicuous Consumption Motivation	2,938	1,122	0,925
Intention to Share on Social Media	4,519	1,581	0,832
Perceived Enjoyment	4,484	1,164	0,902

Table 2 presents the means, standard deviations, and Cronbach's alpha values of the scales. The mean score of the conspicuous consumption motivation scale is 2.938; the mean score of the intention to share scale is 4.519; and the mean score of the perceived enjoyment scale is 4.484. The standard deviation for the conspicuous consumption motivation scale is 1.122; for the intention to share scale, it is 1.581; and for the perceived enjoyment scale, it is 1.164.

To determine the reliability of the scales, Cronbach's Alpha value was calculated. As shown in Table 2, the Cronbach's Alpha value for the Conspicuous Consumption Motivation scale is 0.925, for the Sharing Intention scale is 0.832, and for the Perceived Enjoyment scale is 0.902. According to Altunışık et al. (2012), a Cronbach's Alpha value above 0.70 is considered

acceptable. Therefore, it can be inferred that the scales are above the acceptable threshold and sufficiently reliable to conduct the analyses.

Table 3: Descriptive Statistics on Participants' Social Media Usage

	Frequency	%
Daily Average Time Spent on		
More than 3 Hours	188	56,1
Between 1 and 3 Hours	134	40,0
Less than 1 Hour	13	3,9
Social Media Platforms Used		
Instagram	317	94,6
Youtube	282	84,2
X (Twitter)	166	49,6
Tiktok	162	48,4
Facebook	20	6,0
Followed Content Categories		
Travel	259	77,3
Food	232	69,3
News	203	60,6
Makeup	167	49,9
Sport	160	47,8
Automobile	84	25,1
Others (Shopping, Art, Education, Investment)	13	3,9

Table 3 first presents the participants' daily social media usage durations. This is followed by the responses to the question "Which platforms do you use?", where participants were allowed to select multiple options. Lastly, the table shows the distribution of responses to the question "What types of content do you watch on social media?", for which multiple selections were also permitted.

Table 3 reveals that 56.1% of the respondents use social media for over three hours a day.The proportion of participants who spend between 1 and 3 hours daily on social media is 40%, while those who use it for less than 1 hour constitute 3.9% of the sample. These findings demonstrate that various social media platforms are an important tool for Generation Z to utilize their leisure time.

An analysis of the social media platforms utilized by the participants indicates that Instagram is the most prevalently used platform, with 94.6% of respondents reporting active engagement. This is followed by YouTube at 84.2%, X (Twitter) at 49.6%, TikTok at 48.4%, and Facebook at 6%. Generation Z users spend a significant portion of their time on social media primarily on Instagram.

An analysis of the types of content most frequently followed by participants on social media reveals that Travel and Tourism content is the most popular, with 77.3% of participants following such content. Food-related content is followed by 69.3% of participants, while news content is followed by 60.6%. Additionally, 49.9% of participants follow makeup content, 47.8% follow sports content, and 25.1% follow automobile-related content. It can be stated that the majority of participants' followed content falls under these six categories. Other areas such

as shopping, art, education, and investment are followed less frequently by Generation Z, with a rate of 3.9%.

Hypothesis Testing

Table 4: Analyses Results

Direct Effect	(β)	Standart Error	t	p	LLCI	ULCI
Conspicuous Consumption → Sharing Intention	0,398	0,059	12,177	0,000	0,603	0,835
Conspicuous Consumption → Perceived Enjoyment	0,673	0,064	10,541	0,000	0,547	0,798
Perceived Enjoyment → Sharing Intention	0,477	0,043	10,975	0,000	0,392	0,563
Mediation Effect (Indirect Effect)						
Conspicuous Consumption → Perceived Enjoyment → Sharing Intention	0,321	0,044	--------	-------	0,241	0,412
Total Effect						
Conspicuous Consumption → Sharing Intention	0,719	0,059	12,177	0,000	0,603	0,835

According to Table 4, which presents the results of the hypothesis tests, conspicuous consumption has a statistically significant and positive effect on travel experience sharing intention on social media (β=0,398, $p<0.05$). Therefore, hypothesis H_1 is accepted.

When assessing the relationship between conspicuous consumption and perceived enjoyment, it is seen that conspicuous consumption predicts perceived enjoyment (β=0.673, $p<0.05$). Therefore, hypothesis H_2 is accepted.

According to the results of the analysis, perceived enjoyment has an effect on the intention to share travel on social media (β=0,477, $p<0.05$). Therefore, hypothesis H_3 is also accepted.

The mediating effect of perceived enjoyment on the relationship between conspicuous consumption and travel sharing intention on social media was examined. As revealed by the analysis, the confidence interval does not include zero (β = 0,321, 95% CI [0,241, 0,412]). Since the confidence interval does not include zero, it can be interpreted that perceived enjoyment plays a mediating role in the relationship between conspicuous consumption and travel experience sharing intention on social media.. Accordingly, H_4 is supported.

5. DISCUSSION

In this study, the effect of conspicuous consumption on the travel experience sharing intention of Generation Z on social media and the mediating role of perceived enjoyment in this effect were tested. Data were collected from 355 respondents by convenience sampling method and analyzes were conducted with 335 respondents. Twenty participants who did not meet the research criteria were removed from the dataset. Participants born in 1994 and later, who use

social media and can be characterized as Generation Z according to Williams and Page (2011), are included in the data set of the study.

According to the research findings, Generation Z spends a significant part of their day on social media platforms, with 56,1% of the participants reporting daily usage exceeding three hours. The most frequently used social media platforms among these consumers were found to be Instagram (94,6) YouTube (84,2%). In this context, it can be asserted that after creating content tailored to Generation Z, Instagram and YouTube serve as the most effective channels to reach this target audience. Travel and tourism-themed content emerged as the most followed category by Generation Z on social media; out of 335 participants, 259 reported frequently following travel-related content. Therefore, for individuals seeking to create content or advertise on social media, focusing on travel and tourism themes would be prudent. This is because content developed within the most preferred theme is more likely to reach a broader audience.

All four hypotheses established within the research model were supported. It was observed that conspicuous consumption motivation has a positive effect on the travel experience sharing intention on social media. Social media provides an ideal stage for consumers to showcase their travel experiences as a form of conspicuous consumption. Consumers can easily display their unique experiences on these platforms. Furthermore, conspicuous consumption motivation positively affects perceived enjoyment. Individuals who consume for conspicuous purposes derive pleasure from exhibiting such behaviors on social media. Perceived enjoyment also positively affects travel experience sharing intention. Tourists who find their travel experiences enjoyable and take pleasure in sharing them on social media are inclined to express this enjoyment outwardly. Additionally, perceived enjoyment mediates the relationship between conspicuous consumption motivation and travel sharing intention on social media. Thus, the underlying reason for the intention to share travel experiences on social media is not only conspicuous consumption but also the perception of enjoyment.

The study also has some limitations. First, it only includes individuals born in 1994 or later, who can be classified as Generation Z. In future studies, researchers could include different age groups to examine the effect of conspicuous consumption concerns on the intention to share content across various generations. On the other hand, the study offers some implications for professionals working in the tourism sector. Today, it has been observed that consumers' intentions to share their travel experiences on social media are often driven by a motivation for conspicuous consumption. Destinations that can offer attractive designs worth photographing, sharing on social media, or blogging about will be preferred by tourists.

REFERENCES

Altunısık, R., Coskun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. *Sakarya: Sakarya Kitabevi*.

Boley, B. B., Jordan, E. J., Kline, C., & Knollenberg, W. (2018). Social return and intent to travel. *Tourism Management*, *64*, 119-128.

Cesur, Z., & Çam, B. C. (2022). Tüketicilerin Gösterişçi Tüketim Eğilimlerinin Y Ve Z Kuşağı Açısından İncelenmesi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, *8*.

Chaudhuri, H. R., & Majumdar, S. (2006). Of diamonds and desires: understanding conspicuous consumption from a contemporary marketing perspective. *Academy of marketing science review*, *2006*, 1.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace 1. *Journal of applied social psychology*, *22*(14), 1111-1132.

Ghaderi, Z., Béal, L., Zaman, M., Hall, C. M., & Rather, R. A. (2024). How does sharing travel experiences on social media improve social and personal ties?. *Current issues in tourism*, *27*(21), 3478-3494.

Goh, D. H. L., Ang, R. P., Chua, A. Y., & Lee, C. S. (2009, October). Why we share: A study of motivations for mobile media sharing. In *international conference on active media technology* (pp. 195-206). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Güneş, H., Altunışık, R., & Sarıkaya, N. (2023). Sosyal karşılaştırma eğilimin sosyal ağlardaki gösteriş tüketimi etkisinde kendini tanıtma arzusunun aracı rolü: Z kuşağı üzerinde bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, *11*(2), 658-678.

Hız, G. (2011). Gösterişçi tüketim eğilimi üzerine bir alan araştırması (Muğla örneği). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 117-128.

Hsu, C. L., & Lin, J. C. C. (2008). Acceptance of blog usage: The roles of technology acceptance, social influence and knowledge sharing motivation. *Information & management*, *45*(1), 65-74.

Josiassen, A., & Assaf, A. G. (2013). Look at me—I am flying: The influence of social visibility of consumption on tourism decisions. *Annals of tourism research*, *40*, 155-175.

Jung, T., Chung, N., 2015. The Impact of Interaction and Ubiquity on Trust, Benefits, and Enjoyment in Social Media Continuance Use. Retrieved from. https://e-space. mmu.ac.uk/603599/

Kumar, B., Bagozzi, R. P., Manrai, A. K., & Manrai, L. A. (2022). Conspicuous consumption: A meta-analytic review of its antecedents, consequences, and moderators. *Journal of Retailing*, *98*(3), 471-485.

Li, F. S. (2020). Understanding Chinese tourists' motivations of sharing travel photos in WeChat. *Tourism Management Perspectives*, *33*, 100584.

Marino, S.(2025) What Happens in an Internet Minute: 90+ Fascinating Online Stats. Retrieved from: https://localiq.com/blog/what-happens-in-an-internet-minute/ (Accessing Date :01.07.2025)

Mason, R. (1984). Conspicuous consumption: A literature review. *European journal of Marketing*, *18*(3), 26-39.

Oliveira, T., Araujo, B., & Tam, C. (2020). Why do people share their travel experiences on social media?. *Tourism Management*, *78*, 104041.

Poyoi, P., Gassiot-Melian, A., & Coromina, L. (2024). Generation Z and Millennials' food-sharing behaviour: a cross-generational analysis of motivations, satisfaction and behavioural intention. *British Food Journal*, *126*(13), 207-225.

Ramírez-Correa, P., Grandón, E. E., Ramírez-Santana, M., & Belmar Órdenes, L. (2019). Explaining the use of social network sites as seen by older adults: The enjoyment component of a hedonic information system. *International journal of environmental research and public health*, *16*(10), 1673.

Russell, Z. A., Boley, B. B., Woosnam, K. M., & Campbell, W. K. (2022). Motivations behind posting travel pictures for status: developing and testing the Conspicuous Consumption Posting Scale (CCPS). *Journal of Travel & Tourism Marketing*, *39*(6), 555-569.

Shukla, P. (2008). Conspicuous consumption among middle age consumers: psychological and brand antecedents. *Journal of Product & Brand Management*, *17*(1), 25-36.

Veblen, T. (1899). The Theory of the Leisure Class. (İ.User, 1995. Çev.) İstanbul, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Yayınları.

Venkatesh, V. (2000). Determinants of perceived ease of use: Integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information systems research*, *11*(4), 342-365.

Wang, Y. S., Lin, H. H., & Liao, Y. W. (2012). Investigating the individual difference antecedents of perceived enjoyment in students' use of blogging. *British journal of educational technology*, *43*(1), 139-152.

Williams, K. C. ve Page, R. A. (2011). Marketing to the generations.Journal of behavioral studies in business, 3(1), 37-53.

Zhao, C., Shen, H., & Zhang, Y. (2022). The study on the impact of short video tourism vloggers at social media platform on online sharing intention. *Frontiers in Psychology*, *13*, 905002.